

ZBORNIK RADOVA

6. MEĐUNARODNI SIMPOZIJ

SAVREMENE FINANSIJE I RAČUNOVODSTVO U KONTEKSTU REFORMSKIH PROCESA U BOSNI I HERCEGOVINI

TUZLA, 11. i 12. MAJ 2018. GODINE

God. 6, br. 3 (2018)
ISSN 2490-239X

Tuzla, 2018.

Izdavač: **Edukativno-konsultantska kuća Finconsult d.o.o. Tuzla**

Urednik:

Dr. sc. Ismet Kalić

Programski odbor:

1. Emeritus Prof.dr. Jozo Sović, Sarajevo, BiH
2. Emeritus Prof.dr. Adil Kurtić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, BiH
3. Prof.dr. Helena Blažić, Ekonomski fakultet Univerziteta u Rijeci, Hrvatska
4. Prof.dr. Džafer Alibegović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, BiH
5. Prof.dr. Dragan Mikerević, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, BiH
6. Prof.dr. Nenad Penezić, FPE Univerziteta „Edukons“ Novi Sad, Srbija
7. Prof.dr. Senada Kurtanović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Bihaću, BiH
8. Prof.dr. Kadrija Hodžić, Sveučilište Vitez u Vitezu, BiH
9. Prof.dr. Željko Rička, Ekonomski fakultet Univerziteta u Zenici, BiH
10. Prof.dr. Božo Vukoja, Sveučilište Vitez u Vitezu, BiH
11. Doc.dr. Goran Mirašić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, BiH
12. Doc.dr. Ismet Kalić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, BiH

Organizacioni odbor:

1. Mr.sc. Željko Mandić
2. Mr.sc. Adem Azapagić
3. Mr.sc. Jasmira Avdić
4. Mr.sc. Oštraković Smajil
5. Mr.sc. Ramiza Hrustanović
6. Lamija Orlović, bacc.oec.
7. Arnela Spahić, dipl.žurnal
8. Zurahid Mujić

Dizajn:

OFF-SET d.o.o. Tuzla

Štampa:

OFF-SET d.o.o. Tuzla

Strogo je zabranjeno svako umnožavanje i preštampanje ovog djela bez odobrenja izdavača.

Neovlašteno kopiranje, umnožavanje i preštampanje predstavlja krivično djelo iz čl. 111. Zakona o autorskom pravu ("Službeni glasnik BiH", br. 7/02).

Sadržaj

1.	Jozo Sović RAČUNOVODSTVENA PORŠKA DINAMIZIRANJU EKONOMSKOG I SOCIJALNOG RAZVOJA.....	9
2.	Nenad Penezić, Goran Anđelić FINANSIJSKI SISTEMI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA U FUNKCIJI PODIZANJA KONKURENTNOSTI REGIONA.....	42
3.	Adnan Rovčanin, Adem Abdić, Ademir Abdić SAVREMENE FINANSIJE I FINANSIJSKA PISMENOST – USLOV OPSTANKA I RAZVOJA.....	61
4.	Šerif Isović, Jasmina Hurić-Bjelan ULOGA POREZNIH ADMINISTRACIJA U FUNKCIJI RAZVOJA PRIVREDE BOSNE I HERCEGOVINE.....	77
5.	Jozo Piljić KREATIVNO RAČUNOVODSTVO I PRIJEVARE U FINANCIJSKIM IZVJEŠTAJIMA.....	105
6.	Kristijan Ristić, Nataša Marjanović, Svetlana Milošević PORESKA KONKURENCIJA I PORESKA HARMONIZACIJA U FUNKCIJI PROMOCIJE USLOVA ZA BOLJE PRIVREĐIVANJE.....	136
7.	Bojana Olgić Draženović, Vesna Buterin, Zdenko Prohaska USPON I PAD INVESTICIJSKIH FONDOVA U REPUBLICI HRVATSKOJ.....	152
8.	Senada Kurtanović, Dženita Golub, Ismet Đuzelić MSFI 16 – NAJAM I NJEGOV UTICAJ NA RAČUNOVODSTVO I FINANSIJSKO IZVJEŠTAVANJE U BiH.....	164
9.	Kadrija Hodžić, Željko Rička IMPLIKACIJE KORUPCIJE NA FINANSIJSKE SISTEME (Ideološka rasprava o korupciji u urušenim tranzicijskim društvima).....	183
10.	Zoran Todorović, Božo Vukoja, Branka Vukoja PRIMJENA I PRINCIPI MSFI 13 - ODMJERAVANJE FER VRIJEDNOSTI.....	208
11.	Sabina Tanović EKSTERNA REVIZIJA U KONTEKSTU IZMJENA MEĐUNARODNIH STANDARDNA REVIZIJE I NJIHOV UTICAJ NA KVALITET REVIZIJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA.....	223

12.	Envera Halilčević EKONOMSKI ASPEKTI IMPLEMENTACIJE FORENZIČKE REVIZIJE U PRAKSU BOSANSKOHERCEGOVAČKIH KOMPA NIJA.....	242
13.	Semina Škandro, Senada Kurtanović ULOGA I ZNAČAJ FORENZIKE I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA KOD OTKRIVANJA PREVARA U POSLOVANJU PRIVREDNIH SUBJEKATA.....	256
14.	Gordana Lazović POJAM, ZNAČAJ, POTREBE I PRIMJENA POSLOVNE FORENZIKE I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U BIH - RS.....	268
15.	Dijana Vuković, Ena Ružnić, Sebina Badić, Nađa Odo bašić ZNAČAJ I ULOGA REVIZIJSKIH IZVJEŠTAJA VRHOVNE REVIZIJSKE INSTITUCIJE FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE.....	289
16.	Božo Vukoja, Samir Sunulahpašić, Branka Vukoja OBLIKOVANJE BSC MODELA KOMUNALNIH PREDUZEĆA KAO PREDUSLOV USPJEŠNOG POSLOVANJA.....	299
17.	Azira Osmanović, Mirela Jusupović OTKRIVANJE I SPREČAVANJE MANIPULACIJA U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA.....	327
18.	Ševal Alić GRANICE OPOREZIVANJA KAO DETERMINANTE U REFORMI PORESKOG SISTEMA.....	337
19.	Ismet Kalić, Jasmira Avdić MOGUĆNOSTI IMPLEMENTACIJE GENERALNIH OSNOVA FINANSIJSKOG DUE DILIGENCEA U METODOLOGIJI REVIZIJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA.....	367
20.	Anita Šadić, Željko Rička PRIMJENA COSO MODELA U INTERNOJ REVIZIJI JAVNIH NABAVKI.....	382
21.	Nekir Suljagić OGRANIČENJA FINANSIJSKO-R AČUNOVODSTVENE PROFESIJE KOD IZVJEŠTAVANJA JAVNOG SEKTORA U BIH, PRIHODA-PRIMITAKA, RASHODA-IZDATAKA.....	400
22.	Ramiza Hrustanović JAVNO PRIVATNO PARTNERSTVO U BIH - STANJE I PERSPEKTIVE.....	411
23.	Mirsada Murtić FORENZIČNO RAČUNOVODSTVO KAO INSTRUMENT OTKRIVANJA PRIVREDNO-KRIMINALNIH I DRUGIH NEDOPUSTIVIH RADNJI.....	432

24.	Selma Novalija Islambegović, Sabina Fejzić BUDŽETIRANJE I IZVJEŠTAVANJE CENTARA ODGOVORNOSTI.....	448
25.	Jasmira Avdić, Aldin Brajić, Mirzet Omerović NEZAVISNOST DRŽAVNIH REVIZORA I FINANSIJSKA STABILNOST.....	470
26.	Dubravka Bošnjak AKTUELNOSTI U BANKARSKOM SEKTORU F BIH S OSVRTOM NA NOVI REGULATORNI OKVIR I STANJE NA DAN 31.12.2017.....	485
27.	Veljko Trivun, Vedad Silajdžić PRIMJERI PROCJENE UTICAJA PROPISA I REDUKCIJE ADMINISTRATIVNIH BARIJERA U BIH.....	504
28.	Emir Sudžuka, Maja Pločo, Kanita Bekan ZAKONODAVNE PREPREKE RAZVOJA PRIVREDE U BIH: PRAVNI PARTIKULARIZAM, IZMJENE PROPISA I PRAVNA (NE)SIGURNOST.....	522
29.	Zoran Todorović SISTEM OBRAČUNA PO STANDARDNIM I STANDARDNIM VARIJABILNIM TROŠKOVIMA.....	540
30.	Brankica Šarić JAVNE NABAVKE U BOSNI I HERCEGOVINI - STANJE I PERSPEKTIVE -	562
31.	Vesna Bogičević ODRŽIVOST JAVNOG SEKTORA KROZ PRISTUP REVIZIJE POSLOVANJA.....	580
32.	Boris Tušek INTERNA REVIZIJA KAO PODRŠKA KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU.....	591
33.	Malik Ikanović JAVNI DUG, UTICAJ I MOGUĆI EFEKTI JAVNOG DUGA NA EKONOMSKI RAZVOJ.....	615
34.	Advija Alihodžić DJELATNOST OSIGURANJA U KONTEKSTU REFORMSKIH PROCESA U BIH.....	628
35.	Bojana Ostojić OBRAZOVANJE I FINANSIJSKO - RAČUNOVODSTENA I MENADŽERSKA PROFESIJA U SRBIJI (Odnos visokoobrazovnih ustanova spram potreba tržišta rada i privrede).....	640

36. Mirnesa Baraković Nurikić	
TRENUTNI EKONOMSKI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE I MOGUĆNOSTI NJEGOVOG POBOLJŠANJA PUTEM SISTEMA ZAPOSŁJAVANJA.....	658
37. Muzafer Brigić, Adil Kurtić	
RAZVOJ INOVACIJA PROIZVODA POD UTICAJEM INTRAPODUZETNIČKIH AKTIVNOSTI U PROIZVODNIM PREDUZEĆIMA.....	675
38. Senada Kurtanović, Hasan Japić	
RAZUMIJEVANJE SAVREMENIH KOMPJUTERSKIH PROGRAMA U CILJU UNAPREĐENJA RAČUNOVODSTVENO - FINANSIJSKE STRUKE.....	696
39. Senada Kurtanović, Edin Glogić	
PRIMJENA SAVREMENIH IT SISTEMA U RAČUNOVODSTVU.....	718

REFERATI

Svi radovi sa 6. Međunarodnog Simpozija uvršteni u Zbornik radova biće objavljeni u tri najveće svjetske baze akademskih časopisa i publikacija, te naučnih i stručnih radova EBSCO Publishinga, Business Source Corporate, Business Corporate Plus i Business Source Complete

Jozo Sović¹

RAČUNOVODSTVENA PORŠKA DINAMIZIRANJU EKONOMSKOG I SOCIJALNOG RAZVOJA

ACCOUNTING SUPPORT TO DYNAMIZING ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT

SAŽETAK

U procesu poslovanja privrednog i javnog sektora, računovodstvo ima dosta naglašenu ulogu, posebice u domeni zaštite imovine i budžeta od nenamjenskog trošenja i nedomanćinskog rasipanja.

Poslovanje se odvija u ciklusima transformacije dijelova imovine u troškove. Troškovni pristup implicira da se sa imovinom postupa tako da prihodi budu veći od rashoda, korist veća od žrtava.

Na računovodstvenom monitoru, poslovođstvo vidi rezultate poslovne cijeline, usmjereno na ciljeve zarađivanja. Nije računovodstvena vaga precizna, ali je sposobna da vodi računa o održavanju ravnoteže između prihoda i rashoda.

Samo i jedino, računovodstveno upravljanje troškovima u proizvodno-poslovnom procesu donosi profit, zaradu, dobitak, čar ... , i širenje osnove ekonomskog i socijalnog razvoja.

Ključne riječi: *poslovna transakcija, računovodstveni monitor, akcija i reakcij, troškovne žrtve, učinci poslovanja.*

ABSTRACT

In business processes of the economy in the public sector, accounting has a prominent role. This is especially the case in the area of protection of assets and budget from unintentional spending and incidental expences. The business takes place in the cycles of transformation of parts of the property into expediture. The cost implies that the profit is greater than the expence.

On the accounting monitor, management sees the results of the business whole, focusing on the goals of the income. The accounting balance is not accurate, but it is able to take into account the maintenance of the balance between profit and cost.

One and only, the accounting management of costs in the production-business process brings profit, gain, earnings, ..., and the expansion of the basis of economic and social development.

Key words: *Business transaction, accounting monitor, actions and reactions, cost sacrifice, business effects.*

JEL: M4, M40; M49

UVOD

Saznajna aspiracija naslovljene tematike jeste, opservirati i deskribirati transankcije između poslovnog sistema/sustava i društveno-ekonomskog okruženja, sve u duhu ravnopravne razmjene dobara na principima računovodstvene ravnoteže. Suština računovodstvenog pristupa je vođenje računa/brige o poslovnim događajima i njegovanje primjerene politike ekonomskog i socijalnog razvoja društvene zajednica (države!).

Poslovanje je ekonomsko takmičenje na ringu slobodne konkurencije. Rivalitet stimulira upornost na putu do uspjeha. Grčevita konkurencija neće obeshrabrati one učesnike, koji u fer natjecanju prepoznaju posebnu energiju, koja stimulira upornost, da se istraje u hodu do cilja. Perspektiva zarade postoji, bez obzira na tržišna kolebanja i druge nepredviđene događaje.

U svakom natjecanju, dolaze do izražaja borilačke vještine. U istom kontekstu, u ekonomskom takmičenju, efektuira se računovodstveno znanje u plodove koji sadrže zaradu. Računovodstvo je indikator ekonomskog uspjeha i socijalnog blagostanja. Uspjeh se mjeri zaradom koja znači da je postignuta korist veća od žrtava. U neračunovodstvenom žargonu, profit se doima kao pohlepa za bogaćenjem. Bez dileme, profit je finansijsko ohrabrenje da je poslovanje plodonosno.

Uspjeh potvrđuje činjenica (obračun!), što pokazuje da su prihodi od prodaje veći od vrijednosti elemenata uloženi u proizvodnju. Valja zapaziti da je jedini način mjerenja efekata raznovrsnih operacija, da se cijelokupni proces propusti kroz računovodstvene filtere. Prevedeno na finansijski jezik, ovo znači da se proizvodi i usluge kvantificiraju u novčanu vrijednost.

Učinci poslovanja se ocjenjuju i procenjuju u monetarnim mjerilima. Ali, nije novac jedini izmjeritelj i pokazatelj zarade. Treba računovodstvenim reflektorima osvijetljiti puteve dolaska do zarade. Objektivno obračunavanje poslovno-financijskih transakcija je istinsko ogledalo (retrovizor) onoga što se dogodilo u obračunskom periodu.

Računovodstvena analiza je prigodna metoda upoznavanja poslovanja u djelatnostima privrednog i javnog sektora. Stanje poslovnog zdravlja sagledava se na temelju zapisa, tj. knjigovodstvenih evidencija o proizvedenim i prodanim količinama proizvoda i usluga, i o ostvarenim učincima (dobitcima i gubitcima). Računovodstveni obračun pokazuje ostvareni višak u novcu od prodaje, u odnosu na novčani iznos utrošen u poslovnim transakcijama.

Računovodstvo je slika poslovanja, koja dočarava proces fermentacije (zrelenja!) troškova i njihove transformacije u prihode, koji sadrže poslovni uspjeh i potencijalno društveno blagostanje. Iz istih izvora, poduzetnici, uposlenici i poslovni partneri dolaze do saznanja o napredovanju ili nazadovanju poslovanja, uvidom u evidencije o izvršenim poslovnim transakcijama.

Računovodstvo je slika poslovanja, koja dočarava proces fermentacije (zrelenja!) troškova i njihove transformacije u prihode, koji sadrže poslovni uspjeh i potencijalno društveno blagostanje. Iz istih izvora, poduzetnici, uposlenici i poslovni partneri, dolaze do saznanja o napredovanju ili nazadovanju poslovanja, uvidom u evidencije o izvršenim poslovnim transakcijama.

Računovodstveni mikroskop pokazuje koliko je zdrav financijski krvotok poslovnog subjekta, i otkriva zašto je to tako. Poslovno stanje i kretanje, računovodstvo opisuje monetarnim jezikom, po čemu je i dobilo nadimak „jezik poslovanja“. Svojom terminologijom i poslovnom logikom, računovodstvo zapisuje, rezimira i interpretira poslovne transakcije, a zatim ih kvantificira kao financijski efekat (uspjeh, neuspjeh) privrednog društva i društveno-političke zajednice.

1. ZAŠTITA IMOVINE OD RASIPANJA I PODKRADANJA

Na računovodstvenom monitoru, poslovodstvo vidi rezultate poslovne cjeline kojom upravlja. Za ubiranje plodova poslovanja, menadžment se služi računovodstvenom logikom. Upravljački vrh vodi računa o poslovnoj imovini na način da se angažirane vrijednosti koriste u poslovne svrhe.

U procesu poslovanja privrednog i javnog sektora, računovodstvo ima dosta kompleksnu ulogu, posebice u domeni zaštite imovine i budžeta od nenamjenskog trošenja i nedomaćinskog rasipanja. Ekonomsko i društveno poslovanje je proces, koji se odvija u ciklusima transformacije dijelova imovine u troškove. Stoga je nužno da računovodstvo osigura elemente imovinsko-pravne zaštite supstance. Poslovne transakcije dovode do promjene vrijednosti imovine, što se može izraziti (i izražava se!) u novčanom obliku, primjenom računovodstvenih alata i procedura.

Računovodstvena djelatnost je dovoljno simplificirana, ali se ipak, računovodstvene operacije povjeravaju specijaliziranim profesionalcima, koji su osposobljeni za primjenu Međunarodnih računovodstvenih standarda u poslovnim transakcijama, i u sferi imovinsko-pravnih odnosa. Sva imovina sadrži neka prava, ili je opterećena potraživanjima. Na prvom mjestu je pravo vlasnika, koje se evidentira u izvorima imovine (pasiva!). Potraživanja na imovinu, najčešće se odnose na neotplaćene kredite i druga dugovanja, koja se zovu materijalna odgovornost. Među njima su i neisplaćene bruto plaće uposlenicima /cama i neizmirene porezne obaveze.

Računovodstveni sistem/sustav je svojevrsna građevina u koju su uzidane evidencije o imovini, dugovanjima i potraživanjima. Služe kao podsjetnik da se ne zaborave prava i obaveze. Obrazac je jednostavan: veličina imovine/vlasništva, utvrđuje se tako, što se ukupna vrijednost umanju za iznos potraživanja kreditora /povjerilaca. Imovina predstavlja poslovna sredstva u vlasništvu preduzeća, i to ona sredstva, od kojih se očekuje ekonomska korist. Računovodstvena logika / razmišljanje ukazuje da imovina može imati fizički oblik /opipljiva imovina (objekti, oprema, zalihe) i oblik prava (patenti, potraživanja od kupaca, i sl.).

2. VRIJEDNOSNO IZRAŽAVANJE IMOVINE

Diskutabilno pitanje u vezi sa imovinom, iz aspekta računovodstvene logike je, određivanje novčane vrijednosti... Opće prihvaćena računovodstvena načela inzistiraju /preferiraju primjenu načela troška (trošak nabave), a ne procijenjenu tržišnu vrijednost. Dakle, računovodstvena logika smatra da poslovnu imovinu treba evidentirati u poslovnim knjigama, u iznosu troška (troškova) nabave. Računovodstvenim jezikom „imovina prikazana u bilanci je povjesni trošak, plaćen izvorno za njezino pribavljanje/kupovinu“. Prema računovodstvenom razmišljanju (i shvatanju!), troškovna i tržišna vrijednost imovine je izjednačena (ista) samo onog datuma kad je imovina pribavljena.

Računovodstvo ima svoju terminologiju, koja treba biti jasna i neračunovođama. Recimo, transakcija koja povećava sredstva /imovinu, ili smanjuje dugovanja, naziva se debit². Ona transakcija, koja smanjuje sredstva, a povećava dugovanja, naziva se kredit³. Bez obzira na terminološku bižuteriju, suština računovodstvene procedure je vaganje, tj. uspostavljanje ravnoteže između vrijednosti imovine i dugovanja /obaveza. Ukupna vrijednost poslovne imovine treba biti jednaka zbiru financijskih potraživanja vjerovnika i vlasnika.

Ima poslovnih situacija sa narušenom ravnotežom (debalans!), gdje su zahtjevi nad imovinom veći od vrijednosti imovine. Ravnoteža se uspostavlja saniranjem gubitka, koji nastaje zbog toga što se proizvodi i usluge prodaju ispod stvarne cijene koštanja. Takve proizvode treba isključiti iz poslovnog programa, kako bi se izbjeglo stanje insolventnosti. To je ono stanje, kad su sredstva nedovoljna da bi pokrivala iznose dugovanja.

Ima i takvih situacija, kad je neravnoteža poželjna: poslovni subjekt prodaje svoja sredstva (proizvode i usluge) za novčani iznos veći od iznosa zapisanog u poslovnim knjigama. U tom slučaju, deficit prerasta u suficit, čime se postiže zadovoljavajuća solventnost.

Pridržavajući se logike nabavne cijene ili povjesnog troška, računovodstvo zapisuje sredstva u poslovnim knjigama u visini troškova. Sa protokom vremena, tržišna / aktuelna vrijednost nekretnina se mijenja –raste ili opada, u odnosu na povjesni trošak/nabavnu cijenu. U poslovnim knjigama se ta nekretnina i dalje prikazuje u visini troška, umanjenog za iznos amortizacije, za sve protekle godine.

Prednja konstatacija stvara utisak da računovodstvene evidencije u nekim slučajevima nisu tačne, ali jesu istinite i logične. Istina, evidencija gubi na preciznosti, ali se pridržava zakonitosti. Načelo objektivnosti zahtijeva da vlasnički kapital bude nepogrešivo prikazan : ukupna imovina umanjena za obaveze.

Dosta izražen problem u procjeni vrijednosti sredstava, zasniva se na metodama otpisivanja. Amortizacija je često neprecizna, jer predstavlja samo procjenu vrijednosti imovine primjenom odabrane metode obezvređivanja (vremenska, funkcionalna, prosječna). Realni gubitak vrijednosti i ono što je prikazano u knjigama, objektivno se ne slažu, ali su računovodstveni principi, načela i standardi zadovoljeni.

2 Franc. debit-prodaja

3 Lat., zajam, povjerenje

U poslovanju se redovito stvaraju zalihe sirovina, rezervnih dijelova, gotovih proizvoda... Sve je to uvjetovano ritmom poslovnog ciklusa, zavisno od vrste djelatnosti i tržišne konjunktura. Neke zalihe mogu izgubiti na vrijednosti zbog pojave novih i boljih proizvoda, ili iz razloga što su se potrošači opredijelili za drugu vrstu proizvoda, po dizajnu i kvalitetu.

Logično je zapitati se, imaju li zalihe onu vrijednost, koja je prikazana u knjigama?! Opće je poznato da porast cijena čini zalihe vrijednijim od troškova njihove nabave. Ali, ako neki artikl izgubi svoju vrijednost na zalihi, onda popis zaliha djeluje napuhano /precijenjeno.

Događa se da popis rezervnih dijelova na zalihi, pokaže da su oni bezvrijedni, jer su potisnuti savršenijim dijelovima za ugradnju i zamjenu. Njihovo otpisivanje se evidentira kao gubitak. Privredno društvo /dioničko društvo nerado prikazuje gubitak u svojim obračunima, jer je to loša referenca pred kreditorima, a izaziva i pad vrijednosti akcija; odražava se kao poslovni bumerang.

Računovodstvo nema preciznu vagu za mjerenje općih i režijskih troškova prilikom njihove alokacije na pojedine proizvode. Stoga se značajan dio ukupnih troškova raspoređuje na mjesta i nosioce na osnovu procjene; primjenjuju se ključevi za dodjelu troškova... Praktično jest, precizno nije.

Ima i drugih razloga nepreciznosti konvencionalnog računovodstva. Među njima je najveći fenomen inflacija cijena, koja snažno utječe na troškove. Računovodstvo se tradicionalno oslanja na istorijske troškove; kad narasle cijene deformišu nominalnu vrijednost sredstava u računovodstvenim evidencijama, u tom slučaju, računi ne pokazuju realne troškove. Daljom lančanom reakcijom, računovodstveni obračuni djeluju kao iskrivljeno ogledalo.

Troškove treba „očistiti“ od inflacije, da bi se mogao ispravno utvrditi finansijski učinak poslovanja. O tome treba voditi računa prilikom sastavljanja računovodstvenih informacija za poslovanje. Za zastavljajuće informacija, ovo je očigledan dokaz da inflacija značajno utječe na tačnost računovodstvenih informacija.

Inflacija može dovesti (i dovodi!) do zablude u interpretaciji finansijskih izvještaja. Za umanjeno rizika pogrešnog zaključivanja, od pomoći je računovodstvena poslovna logika, koja kaže da ne treba kriviti računovođu za zbunjujuće informacije.

Računovodstvo uzima podatke iz dokumenata u kojima su navedene nekadašnje cijene, a ne one što su uspostavljene u vrijeme porasta cijena.

Pod utjecajem inflacije, vrijednost sredstava „raste“, tako da računi ne pokazuju realne troškove. U tom kontekstu, svojedobno je General Motors u svom godišnjem izvještaju dao poučno obrazloženje relativne tačnosti računovodstvenog sistema/sustava.

Sadašnji (tadašnji!) sistem računovodstva, koji je u općoj upotrebi, i financijski izvještaji pripremljeni na osnovu njega, nikada nisu ni trebali da budu mjerilo relativne ekonomske vrijednosti, nego u osnovi, predstavljaju samo istorijski pregled transakcija.

Živjeti u inflaciji, znači isto što i živjeti u zemlji u kojoj svatko laže-izjavio je Walter Wriston, predsjednik velike komercijalne banke...

3. RAČUNOVODSTVENA NIVELACIJA INFLACIJE

Osamdesetih godina prošlog (XX) stoljeća, u poslovnu praksu SAD uvedeno je inflaciono usklađivanje, primjenom računovodstvene logike, tj. obračunskog „peglanja“. Bila je to reakcija na probleme proizvedene inflacijom. Državna komisija za standardizaciju financijskih izvještaja⁴, formirana 1973., pokrenula je akciju nivelacije inflacije. Utvrđeni su normativi, koje su dužni primjenjivati ovlaštene državne računovođe, prilikom pregleda poslovnih knjiga i izvještaja. Komisija se obratila većim kompanijama sa zahtjevom, da u Godišnjim izvještajima za dioničare i javnost (počevši od 1979.g.) objave i Aneks sa prikazanim efektima povećanja cijena, što je ustvari dodatak o učincima inflacije.

Dakle, od 1979. godine pa na ovamo, sve veće kompanije su prihvatile da prikazuju u svojim obračunima učinak porasta cijena na obim prodaje, izražen u novčanim jedinicama, znači po vrijednosti. Po istom modelu, prikazuje se ostvareni profit.

Analize su pokazale da je u razdoblju od pet godina, profit povećan za oko 1/3, tj. preko 30% pod utjecajem inflacije. Naravno, analize nisu, niti mogu biti precizne, s obzirom da se inflacija ne mjeri apotekarskom vagom. Kada se obračuni „očiste“ od inflacije, oni i dalje ne pružaju objektivnu sliku financijskog poslovanja konkretnog privrednog subjekta.

4 Tijelo u sastavu ovlaštenih računovođa, koje donosi računovodstvene standarde (sada, MRS).

Mjerenje inflacije je samo aproksimacija/približna vrijednost, a nikako preciznost. Ipak, priznavanje dejstva inflacije na relativnu tačnost finansijskih izvještaja, je satisfakcija za računovodstvenu profesiju. Ustvari je to priznavanje faktičkog stanja i nelogičnog postupanja, koje toleriše da se trpaju u istu vreću novci zarađeni u prošlosti, i oni zarađeni u sadašnjosti.

Istaknuti problemi ne/objektivnog izvještavanja, ublaženi su u procesu računovodstvene standardizacije, postupnim uvođenjem i usvajanjem MRS-ova, MrevS-ova i MSFI-a. Proces je počeo 1973. godine, i još traje. Međutim, nije realno očekivati da standardizacija u potpunosti sanira i anulira pukotine ne/objektivnog finansijskog izvještavanja. Dovoljno je da menadžment/poslovodni vrh, svojom poslovnom kulturom, i u kontaktima s računovodstvom, obeshrabre pogrešno prikazivanje finansijskog položaja privrednog društva, na čijem su kormilu.

Standardi (MRS) jesu korisni alati za uredno vođenje poslovnih knjiga, ali nemaju snagu zakona u smislu obaveznosti. Računovodstvo je svjesno svog položaja i svojih ograničenih mogućnosti, i nikada se nije zaklinjalo u svoju apsolutnu preciznost. Sve je relativno, pa i računovodstvena pedanterija.

Računovodstvena logika (način razmišljanja!), ne pretenduje na matematičku tačnost obračuna, ali vodi računa o održavanju ravnoteže između prihoda i rashoda. Vispren menadžer i oprezan investitor, su svjesni da je računovodstvo korisno mjerilo i dobar poslovni orijentir, bez obzira što nije egzaktno. Važno je da neprecizna informacija, nije namjerna obmana, već je ona rezultat pogrešne procjene. Recimo, nema preciznog odgovora na pitanje: koliko vrijede zastarjela potraživanja?! Zato se ta stavka najčešće anulira otpisom. Za troškove poslovanja, nikada se ne može tvrditi da su tačno prikazani, jer manevarskog prostora za manipulacije uvijek ima u vremenskim razgraničenjima. Sezonski proizvodi imaju veću vrijednost na početku sezone, od vrijednosti na kraju sezone. Stvarna vrijednost se saznaje tek nakon prodaje i naplate proizvoda i usluga.

Troškovi objekata u izgradnji, plaćaju se na osnovu privremenih situacija, a konačni obračun je nepoznanica sve do završetka građevinskih radova na objektu. Izvještaj o prihodima, nosi oreol najvažnijeg računovodstvenog dokumenta o poslovanju. U njemu se utvrđuju troškovi obračunskog perioda i prikazuje finansijski učinak/rezultat (dobitak, gubitak) perioda.

Egzistiranje poslovanja u dužem vremenskom periodu, uvjetovano je iskazivanjem profita/zarade. Na profitu se zasnivaju odluke: da li ostati u registriranoj djelatnosti

do daljnjeg; treba li proširivati, ili sužavati poslovanje, i sl. Profitne stope iniciraju računovodstveno razmišljanje o eventualnom preseljenju kapitala u drugu djelatnost. Za takvo razmišljanje i izvještavanje, posebno su zainteresirani vlasnici i menadžeri.

Financijsko izvještavanje je svrhovito: prikazuje uspješnost i sposobnost poslovanja i zarađivanja, u financijskim /profitnim terminima. Menadžeri oštroumnije „čitaju“ financijske izvještaje, nego što ih računovodstveni profesionalci interpretiraju. Tamo gdje se spretno uvežu poslovna politika i računovodstvena logika, rezultati neće izostati. Unosnost je njihova zajednička briga.

Poslovanje je ekonomsko takmičenje, čiji se rezultati mjere financijskim prinosom. Profit je mjerilo zarade i zdrave financijske osnove, tj. poslovne imovine. Menadžer se brine o tome, koliko je poslovanje financijski zdravo, dok računovodstvo bilježi, rezimira i interpretira financijske transakcije. Drugim riječima, vodi računa o poslovnom uspjehu.

Razumjeti poslovanje, znači inteligentno voditi računa o financijskim učincima poslovnih transakcija. Treba savladati vještinu računovodstvenog razmišljanja u vođenju poslovanja. Bilanca pokazuje ono što poslovanje posjeduje i koliko ono duguje poslovnim partnerima. Sve što je vrijedno u poslovanju, zove se na računovodstvenom jeziku **sredstva**; pravo na sredstva poslovanja, zove se potraživanje /dugovanje. Vlasništvo nad sredstvima je preostala razlika između vrijednosti sredstava i vrijednosti dugova.

Bilanca proizvedena u računovodstvu je slika raspoložive imovine. Snimak je vjeran, ako nije korištena šminka. Odstupanja mogu nastati, i nastaju zbog neprecizne definicije, šta treba uključiti, i šta je stvarno uključeno u sredstva?! Zato se govori o procjeni vrijednosti materijalnih sredstava. Procjena ima i drugo ime „približno“. Pri alokaciji troškova, vrijeme igra značajnu ulogu. Potrebno je voditi računa o istorijskoj vrijednosti i sadašnjoj vrijednosti, tj. o učincima inflacije. Računovođe navode istorijske troškove zbog njihove dokumentovane tačnosti. Time se pruža šansa strpljivim analitičarima, da mogu uporediti rezultate u različitim vremenskim periodima poslovanja.

Izvještaji o rezultatima poslovanja i financijskim učincima, predstavljaju retrovizor, u kojem se može vidjeti što se dešavalo u poslovanju u izvještajnom periodu. Menadžerskom logikom može se procijeniti u kojoj mjeri poslovanje ima perspektivu budućeg zdravog funkcioniranja, i koliko je efikasno upravljanje poslovanja prema profitabilnoj budućnosti?!

Upravljačke signale emitira računovodstvo, koristeći knjigovodstvene zapise.

Obradom i doradom se knjigovodstveni podatci oblikuju u računovodstvene informacije, koje će služiti svrhovitom upravljanju poslovne aktivnosti prema zadatim ciljevima. Upravljačku alatku, iskovanu u računovodstvu, uzima u svoje ruke poduzetnik –menadžer, osoba širokih vidika i multidisciplinarnog znanja.

Menadžer ne mora biti specijalista ni u čemu, ali zna od svega po nešto. Po pravilu, menadžer izrasta u poslovnoj praksi. Bez obzira na osobnu konstituciju i individualnost, menadžer percipira, misli i odlučuje po računovodstvenom obrascu. Drugim riječima, služi se računovodstvenom logikom.

Profitna poslovna ekonomija, sinonim –menadžerska ekonomija djeluje na principima zarade/dobiti. Računovodstveni način mišljenja i djelovanja, osigurava putovanje do profita. Računovodstvena logika gleda na profit kao višak vrijednosti, a poslovna praksa to označava imenom korist ili zarada. Često se može čuti: profitirali smo na tom poslu!

Dakle, rast i razvoj menadžerske ekonomije, zahtijeva računovodstveni način razmišljanja i postupanja. Drugim riječima, treba znalački koristiti računovodstvene alate za upravljanje poslovne aktivnosti prema ciljevima zarađivanja. Menadžerskom ekonomijom se upravlja pameću (mozgovna ek.!) , a računovodstvo je sinergija (suradnik) individualnog razmišljanja menadžera. Odatle, računovodstvena logika postaje predmet akademskih istraživanja.

4. RAČUNOVODSTVENO LOGICIRANJE

Menadžer usmjerava poslovanje privrednog društva prema profitnom cilju. U tome mu je od pomoći računovodstvo, koje se afirmisalo i potvrdilo kao univerzalni jezik poslovanja. Da bi donio ispravnu/plodonosnu poslovnu odluku, menadžer treba usvojiti računovodstveni način razmišljanja.

Albert Einstein, jedan od najvećih umova svih vremena, svojedobno je poručio: Ako želimo da čovječanstvo opstane, trebamo usvojiti drugačiji način razmišljanja!

Računovodstveno razmišljanje je upravo taj poseban način razmišljanja. Ako ljudski računovodstveni um zanemari probleme, recimo demografske dinamike,

onda iz toga mogu uslijediti nesagledive ekonomske i socijalne posljedice. Poznato je da su demografska gibanja u čvrstoj vezi s ekonomskim kretanjima i drugim promjenama na planeti. Globalno bilansiranje /ravnoteža, uveliko je narušena. Globalni debalans je već sa nama i pred nama. Neki trendovi to zorno potvrđuju.

Na izmaku XX stoljeća, u dvihiljaditoj godini, svjetska populacija je brojala 6,1 milijardi stanovništva. Futuristi procjenjuju da će u narednih 15 godina, svjetska populacija narasti na 7,2 milijardi ljudi. Ako se trend rasta ne obuzda, već u 2050. godini, planetu će naseljavati 9,1 milijardi stanovnika/ca, kojima treba osigurati hranu i druge elemente životnog standarda. O nadolazećim problemima, neko mora razmišljati razumno i računovodstveno.

Svjetska ekonomija nema kapacitete da nahrani toliku populaciju, s obzirom da se ograničeni prirodni resursi raspoređuju/dijele na sve veći broj konzumenata. Iscrpljivanjem ziratnog zemljišta i njegovim pretvaranjem u urbane površine, zatim , isčezavanjem /nestankom primarnih energetske resursa (ugalj, nafta, prirodni gas), sužava se mogućnost ekonomije da podmiri i kontinuirano podmiruje egzistencijalne potrebe populacije. A za unapređenje životnog standarda nema umnih kapaciteta za pametnije i plemenitije planiranje budućnosti, bez egoizma i terorizma, te niza drugih prijetnji daljem razvoju materijalne kulture.

Računovodstveni način razmišljanja „otkriva“ da je bilansiranje /uspostavljanje i održavanje ravnoteže između ekonomije i prirode sve kompleksniji problem, koji se dalje usložnjava sa dinamičnim promjenama na planeti zemlji. U fokusu je gustoća naseljenosti ograničenog prostora, sa pratećim reperkusijama.

U bliskoj budućnosti, već polovinom XXI stoljeća, cca 1/3 svjetske populacije, suočit će se s pomanjkanjem pitke vode... Hidrološki debalans će se povećavati zbog fenomena globalnog zagrijavanja, i ekspanzije nataliteta.

Računovodstveno razmišljanje i globalno odlučivanje, nisu dovoljno sinhronizirani, niti adekvatno uključeni u bilanse svjetske ekonomije.

U poslovnoj praksi, tj. menadžerskoj ekonomiji, računovodstveno i revizijsko znanje, potvrđeno je kao višeslojna vještina i specijalnost. Svoje djelovanje zasniva na izvornoj dokumentaciji o poslovnim transakcijama. Certificirana profesija daje veoma korisne savjete, uputstva i preporuke menadžmentu, za korekciju poslovnih postupaka, na putu prema univerzalnom cilju zarađivanja. Revizijski izvještaji, zorno potvrđuju nezamjenljivu ulogu računovodstva u upravljanju menadžerskom ekonomijom, u nacionalnim i svjetskim okvirima.

Posljednjih godina XX stoljeća, razvila se nova profitabilna djelatnost, nazvana „organizirani kriminal“. Radi se o neregistriranom nelegalnom „poslovanju“, sa organizacijskom strukturom, sličnom korporaciji ili udruženju. Osnovni cilj ove „djelatnosti“ je stjecanje materijalne i financijske koristi na nezakonitim i zločinačkim transakcijama. Djelatnost je, proizvodnja i prodaja narkotika i „usluga“ u obliku finacijskih pronevjera, utaja i drugih malverzacija. Trgovina narkoticima i prodajom vitalnih organa za transplantaciju, te prostitucija, su specifične djelatnosti, koje ostvarene prihode usmjeravaju u „fondove“ za financiranje monstruoznih projekata terorističkog uništavanja civilizacije.

Financijske transakcije takve djelatnosti, dobile su računovodstveni atribut „pranje novca“. Proces pranja prolazi kroz filtere velikih banaka. Učinci ne ulaze u računovodstvene evidencije, ali se tragični bilansi sastavljaju u formi sudskih epiloga.

Klijanje, nicanje, bujanje i umnožavanje nezakonite djelatnosti (proliferacija!) se održava, a ne vidi joj se ni početak ni završetak. Cijena koštanja je previsoka, a djelatnost super profitabilna. Tako stečena zarada prijeti uništenju svega onoga što je ljudski um stvorio, od iskona do danas. Razum nalaže da homo economicus radi isključivo ono što je dobro i korisno za njega i sve ostale stanovnike/nice planete.

5. POSLOVNOST IMPLICIRA RACIONALNO POSTUPANJE

Menadžersko odlučivanje se temelji na računovodstvenim informacijama, proizvedenim u menadžerskom računovodstvu i prilagođenim potrebama poslovođenja. Menadžersko računovodstvo se bavi prikupljanjem, klasifikacijom, obradom i prezentiranjem informacija, sačinjenih tako da budu od pomoći menadžerima u ostvarivanju poslovnih ciljeva. Izvještaji menadžerskog računovodstva, nemaju formalni okvir, nisu obavezni po zakonu, niti su vezani za vremensku periodiku. Služe u interne svrhe, a zasnivaju se na introvertnim podacima, koji se uspoređuju sa elementima Plana poslovanja i operativne poslovne politike menadžmenta.

Poslovnost je poslovna kultura, sveukupnost racionalnog djelovanja, u cilju stvaranja korisnih dobara. Svaka osoba teži sretnom, sadržajnom i bogatom životu. U ekonomiji, bogat subjekt (fizička ili pravna osoba koja djeluje racionalno!), je sinonim bogate države. Bogatstvo je plod djelotvornog rada, individualnog i grupnog.

U svakoj aktivnosti, a posebice u menadžerskoj ekonomiji, potrebno je trezveno razmišljanje i računovodstveno postupanje. Djelovanje treba biti osmišljeno, zasnovano na provjerenim metodama rada. Takve metode sadrže simplificirane tehnike i računovodstveno razmišljanje djelatnika/nica i posloводства. Provjerene metode poslovanja, zasnivaju se na punom razumijevanju radnog procesa i računovodstvenom vođenju poslovanja od strane menadžmenta. Sinhroniziranje postupaka svih učesnika/nica u radnom /poslovnom procesu, obećava poslovni uspjeh.

Moć poslovnosti je čudotvorna energija, skrivena u dubinama ljudskog /menadžerskog uma, sa raznovrsnim znanjima, uljučujući i računovodstveno znanje. U dubinama intuicije, nalazi se beskrajna mudrost, znanje svih oblika, neograničena poslovna moć, izvor svih elemenata poslovanja i zarade.

Bezgranična inteligencija/ poslovna kultura, uskladištena u intuiciji menadžera, vodi u stalno nova saznanja, iz kojih izvire profit, kao plod mudre kooperacije sa poslovnim partnerima. Menadžersko znanje je mudrost putovanja u ekonomsko i socijalno blagostanje.

Napredak u bilo kojoj oblasti poslovnog pregalaštva, zasniva se na viziji poslovnih kombinacija u radnom procesu. Radni /poslovni proces se može usporediti sa laboratorijom⁵, specijalno uređenom i opremljenom prostorijom za kontroliranje tehnološkog (čitaj, poslovnog) procesa, na putu do zarade. U mjeri, u kojoj poduzetnik /menadžer pravi uspješne poslovne kombinacije, on /ona može očekivati zadovoljavajuće učinke.

Laboratorijska kombinacija /smješa, obećava koristan proizvod, ali se može završiti i štetnim otrovnim produktom... Recimo, sjedinjavanjem jednog atoma kiseonika i jednog atoma ugljika, nastaje otrovni plin /ugljen monoksid. Ako se pridoda još jedan atom kiseonika, dobija se neškodljiv plin /ugljen dioksid.

Poslovna logika zaključuje: samo uspješna kombinacija elemenata u proizvodno-poslovnom procesu, donosi profit. Valja podsjetiti na analogiju /djelomičnu sličnost između hemijskog procesa i poslovnog procesa. Dolaze do izražaja slične zakonitosti, koje važe u hemiji, fizici, matematici, i računovodstvu (troškovnom!). Koristan/plodonosan proizvod, nastaje kombinacijom živog i opredmećenog rada,

5 Lat., labor, znači rad, posao

u poslovnom procesu, koji se pridržava općeprihvaćenih ekonomskih principa rada i racionalnog postupanja (3E).

Naspram dvojnog knjigovodstva, koje prati obrtna sredstva u cjelini, odražavajući i ostvareni rezultat poslovanja, stoji (nalazi se!) i dvojnost poslovnog uma organizatora/rice poslovanja. Menadžerska profesija posjeduje poslovni um / kulturu sa dva različita svojstva koja imaju misaona bića. Svako svojstvo je obdareno posebnom energijom i obilježjima. Odatle se poslovna sposobnost rangira na prosječnu, uspješniju i rijetko uspješnu.

U svrhe analitičkog promatranja, psihologija polarizira sposobnost poslovnog duha na budni i uspavani um. Zajednički im je imenitelj: principi poslovnosti, oplemenjeni računovodstvenim razmišljanjem /procjenjivanjem i domaćinskim postupanjem.

Dinamika ekonomsko-socijalnog rasta i razvoja, temelji se na raspoloživim potencijalima države, među koje se ubraja i uspješno poduzetništvo, koje se oslovljava imenom **menadžerska ekonomija**. Faktori uspješnog poduzetništva, smješteni su u menadžerskom poslovnom umu, u njegovoj /zinoj poduzetničkoj intuiciji.

Prema računovodstvenim mjerilima, poslovni sistem /sustav ulazi u različita stanja : napredovanja, stagnacije i nazadovanja. Svako stanje je izraz i posljedica dostignutog nivoa poslovne kulture i nataložene neposlovne prljavštine. Financijsko zdravlje poslovnih subjekata/menadžerske ekonomije, kontrolira se metodama/postupcima računovodstvenog nadzora. Da bi se promijenile posljedice, valja promijeniti uzroke.

Uklanjanjem uzroka nepovoljnog /nepoželjnog stanja, moguće je animirati rast i razvoj poslovne menadžerske ekonomije. O poslovnoj aktivnosti, valja voditi računa trezveno i kontinuirano. Upravljački organ /Vlada se upinje da izmijeni posljedice mijenjanjem zakona, dok računovodstveni pristup otkriva uzroke u neadekvatnoj organizaciji poslovnog sektora i nedosljednoj kontroli plaćanja obaveza prema uposlenicima/cama, fondovima i budžetima. Uzrok je i u neizbalansiranim /nejednakim mogućnostima pristupa prirodnim i društvenim resursima, te načinu njihovog korištenja.

Zahvaljujući letargičnom nadzoru, stvoreni su modeli i matrice korumpirane inteligencije, i time odvrnuti ventili za rasipanje energije svih vrsta i oblika. Ako se državne institucije i vlade svih nivoa odvaže (opredijele!) primjenjivati razumne

zakonske okvire i načela računovodstvene logike (voditi računa o svemu!), stvari će se promijeniti na bolje. Menadžerska ekonomija će uzeti zalet; neuspjeh će prerasti u uspjeh. Nepresušna energija se nalazi u mudrom organiziranju poslovnog ciklusa, uz svjesno menadžersko upravljanje.

U kontekstu poslovne aktivnosti, računovodstveno znanje menadžera, ima ulogu kapetana na komandnom mostu broda. Kapetan upravlja brodom tako što izdaje naređenja osoblju u strojarskom odjelu. Posada strojarnice nadzire kotlove, tehničku opremu i navigacione instrumente, i izvršava primljene naredbe. Oni ne moraju ni znati kud brod plovi?!

Ukoliko naredbodavac na komandnom mostu pogrešno protumači podatke na instrumentima (kompasu, sekstantu⁶, geografskoj karti), on će izdati pogrešnu naredbu; strojno osoblje će slijepo ploviti ka podvodnim grebenima i površinskim stijenama. Oni izvršavaju naredbu nadređenog bez prigovora. Članovi posade ne raspravljaju s kapetanom o ispravnosti naredbe /komande. U brodu i avionu / zrakoplovu, kapetanova komanda je zakon.

Analogno prezentiranoj storiji, poduzetnik /menadžer/direktor je kapetan / navigator u kompaniji, koja se bavi odabranim registriranim poslovima. Menadžer upravlja poslovnom cjelinom, podijeljenom na organizacijske segmente. Nije on specijalista ni u jednom fahu, ali mora imati multidisciplinarno znanje, od svega po nešto: iz tehnologije, organizacije, računovodstva, financija, prava, marketinga..., sažeto, treba poznavati filozofiju tržišnog poslovanja i zarađivanja.

6. UPRAVLJANJE NA PRINCIPU SILOGIZMA

Racionalno/umno analitičko vođenje poslovnog procesa, zasniva se na računovodstvenom razmišljanju spretnog poduzetnika. Umna računovodstvena sinergija, ugrađuje se u poslovni proces, i zatvaranjem ciklusa, povećava vrijednost proizvoda, u kojem je sadržan financijski učinak/zarada/dobitak.

Poduzetnik /menadžer je „budan“ 24 sata; razmišlja računovodstveno i djeluje poslovno. Takav režim rada je *Conditio sine qua non* ostvarivanja profita i svestranog poslovnog uspjeha. Tajna uspjeha je skrivena u dubinama poslovne sposobnosti menadžera i Vlade, dakle, protagonista koji odlučuju i ponašaju se domaćinski.

⁶ Instrument za astronomska i navigacijska mjerenja; u pomorskoj plovidbi se upotrebljava za određivanje položaja broda.

Uspješni poduzetnici /menadžeri, crpe energiju iz sopstvene profesionalne sposobnosti, pridržavajući se okvira zakonitog poslovanja. Poslovni menadžer je vješt upravljač poslovne aktivnosti, poput kapetana koji upravlja brodom sve do uspješnog uplovljavanja u mirnu luku. Menadžer jest poslovni upravljač, ali ima neka „sila“, koja upravlja njegove postupke. Zove se to inteligentno umno računanje i selekcioniranje prilika i prijetnji...

Svaka osoba posjeduje um, i trebalo bi da nauči da se njime služi. Dva su nivoa ljudskog uma-svjesni ili racionalni, i podsvjesni ili iracionalni. Čovjek razmišlja svjesnim dijelom svoga uma, i sve ono što zamisli, sliva se u podsvijest, koja kao stvaralačka snaga, iz svojih dubina, upravlja čovjekovim postupcima.

Poznato je, psiholozi su utvrdili, čovjekov um radi po principu silogizma/logičkog zaključivanja. Dobro informiran menadžer, koristi se računovodstvenim zaključivanjem. Poslovnu aktivnost upravlja princip ispravnog i pravovremenog djelovanja. Tako nastaje očekivani /željeni učinak, kao plod multidisciplinarnog znanja menadžmenta, uključujući i računovodstveno postupanje.

Istraživanjima je utvrđeno da podsvijest raspolaže neograničenim znanjem. Ako je to tako, onda menadžer (njegova podsvijest) ima odgovor na svako pitanje?! Ali, treba u svijesti stvoriti ispravne polazne sudove, i visok nivo odgovornosti prema poslovnim partnerima i društvenom okruženju.

Menadžer je profesionalac; ne može ni na koga prenositi /delegirati svoju poslovnu odgovornost. Ne može dozvoliti drugima da „misle“ umjesto njega. On sam bira sopstvene misli, vodeći računa o posljedicama koje će nastati kao eho sopstvene poslovne odluke.

Mnogo činjenica je uskladišteno u memoriji poslovnog menadžera. Misli dobro, i bit će dobro! Djeluj oprezno i savjesno, u skladu s profesionalnom etikom! Na kraju poslovnog ciklusa, obračunavaju se učinci; menadžer je dužan položiti račune za svaki zaključen ugovor, i /ili propušteni rok izvršavanja preuzetih obaveza. Svaki uspjeh i svaki propašaj, valja „opravdati“. To je razlog sastavljanja zabilježki uz računovodstvene iskaze.

Poput dvojnog knjigovodstva, dvije su poslovne zbilje utisnute u menadžerovu osobnost: vidljiva i nevidljiva, objektivna i subjektivna. Misli utisnute u podsvijest, doživljavaju se kao objektivno ispoljavanje realnih uvjeta, prilika i događaja.

Industrijska psihologija (psihologija poslovanja!), polarizira mozak (upravljački centar!) na dva nivoa ljudskog uma: svijest i podsvijest. Svijest se bavi razmišljanjem, a podsvijest je knjiga života. Interakcija je nevidljiva. Nakon što objektivni /svjesni dio uma usvoji misao u potpunosti, šalje je u splet nerava (solarni pleksus), gdje se misao pretvara u doživljaj, ili u poslovnom računovodstvenom žargonu, pretvara se u učinak. Zaista je ugodno kad poslovna zamisao postane stvarnost. Misao je urodila plodom, uz pomoć računovodstvene logike. Upornost /istrajnost i računovodstveno domaćinsko djelovanje (vođenje računa o svemu!), osiguravaju poslovni uspjeh u obliku financijskih učinaka.

Financijski učinci su izvor bogatstva i socijalnog blagostanja. Ako se racionalno izbalansiraju, onda doprinose razvoju civilizacije. Ali, u globalnim okvirima, civilizacija u svom razvoju bilježi čudne (zapanjujuće!) obrte, računovodstveno neosmišljene. Recimo, računovodstvena logika nema objašnjenja za antinomiju paralelnog bogatstva i siromaštva u svijetu, na početku XXI stoljeća. Na sceni je nova dinamična menadžerska ekonomija, koja stvara bogatstvo i u isto vrijeme je na sceni širenje siromaštva u svijetu, što je besmisao/nonsens, pojava koja graniči sa haosom.

Civilizacija je zatajila; prestala je voditi računa o svojoj budućnosti! Nebriga o sutrašnjici, stvara ambijent ugodan za kriminal svih vrsta i oblika. Takav ambijent je neugodan za ekonomsku aktivnost uokvirenu u privredni sistem, uređen zakonima, principima i standardima poslovne kulture.

U ozračju nereda i haosa, ne može doći do izražaja znanje i struka, niti umno organizirana menadžerska ekonomija. Posljedice su nesagledive; spontano nastaje asocijalno društvo i produbljanje provalije siromaštva.

Prema psihološkom obrascu, u haosu svijest ne može upravljati podsvjesnim dijelom čovjekovog uma. Da bude jasnije, haotično stanje ekonomsko-socijalnog sistema/nesistema, guši menadžersku ekonomiju. Ona gubi oslonac (tlo pod nogama) u amorfnom „sistemu“ kome nedostaje kristalno ustrojstvo. Takav nesistem, nema sposobnost stvaranja učinaka u menadžerskoj ekonomiji. Naprotiv, sposoban je za generiranje siromaštva.

Siromaštvo objašnjavaju psihoanalitičari drugačije nego što to čine analitičari menadžerske ekonomije. Globalna svjetska ekonomija ulazi u krizno stanje i trusne situacije, zbog toga što ljudi ne razumiju međuzavisnost svijesti i podsvijesti. Sila sposobna da pomjera svjetove, leži u podsvijesti svake osobe, rekao je svojedobno

Vilijam Džejms, tvorac američke industrijske /poslovne psihologije. Podsvijest sprovodi zapovijesti /naredbe dobijene iz svijesti. Tamo gdje svijest i podsvijest djeluju skladno, stvara se plodno ozračje za poslovnu aktivnost.

Poslovanje se zasniva na univerzalnom zakonu akcije i reakcije. Uspostavom ravnoteže između dvije sile (A-R), nastaje proizvod, koji sadrži uspjeh /neuspjeh. Poslovna cjelina, upravljana menadžerskom vještinom /umijećem, osigurava (treba da osigura) ritmično i skladno odvijanje poslovnog procesa. U vođenju procesa, valja se pridržavati zakona, standarda i poslovne kulture, u djelatnosti koja nosi plodove financijskog uspjeha.

Početni impuls treba računski uskladiti sa očekivanim /željenim rezultatom. Impresija /utisak i učinak, trebaju se podudarati! Svaki proizvod je netko napravio rukom, ili je on nastao na tehnološkoj liniji. Tvorac /kreator je najprije zamislio proizvod u svom umu (konstrukcionom odjelu!), i tek nakon misaone „izrade“, proizvod je postao objektivna stvarnost i tržišna vrijednost. Ako se pokvari, moguće ga je popraviti (privesti namjeni) na temelju prethodne zamisli, ili se može unovčiti po nižoj cijeni. Alternativa /izbor između dvije mogućnosti se stavlja na računovodstvenu vagu, tj. provodi se procjenjivanje visine dodatnih troškova⁷.

Proizvod nastaje preobražavanjem materijala uzetih iz prirodnog i ekonomskog okruženja. Događa se to po smišljenom obrascu (tehnološki proces!), uz pomoć znanja i stvaralačke energije poduzetika. Čudesna je moć produktivne inteligencije poduzetničkog duha. Treba raditi i vjerovati u dobar ishod poslovanja, i znati se radovati zaradi koja se iskristalizira u procesu rada, poput pileta koje se izleže iz jajeta. Računovodstvena vaga će pokazati zaradu, samo onda kad su prihodi veći od rashoda.

Poslovno postupanje donosi plodove, a uspjeh produbljuje razmišljanje i kombiniranje aktivnosti u pravcu daljeg uspjeha. Velika je stvaralačka moć računovodstvenog razmišljanja. Ideja, planiranje i rad se pretvaraju u proizvod, koji ima vrijednost.

Kad je Buda⁸ stvarao sliku idealnog društva, on je redovito spominjao razvijenu i dobro organiziranu proizvodnju, podcrtavajući važnost uspjeha u zemljoradnji, zanatima i trgovini. Njegove filozofske misli još su svježije; trajno su nadživjele svog genijalnog tvorca. (Buda je živio prije 2,5 hiljada godina).

7 Reakcija na reklamacije

8 Legendarni osnivač budizma

Jedna mudrost kaže: nitko ne može nadživjeti vlastitu smrt. Ali, umni plodovi su trajni... U poslovni um treba posijati sjeme koje će proklijati i na kraju poslovnog procesa (razvojnog ciklusa) donijeti plod. Kad poljoprivrednik baci sjeme u plodno tlo, iz sjemena će izrasti biljka; po biološkim zakonima rasta i razvoja, materijalizacije i ostvarenja, biljka će uroditi plodovima i donijeti novu vrijednost. To je matrica ekonomskog poslovanja i zarađivanja u bilo kojoj djelatnosti.

Prilikom pokretanja poslovanja, treba se opredijeliti za djelatnost koja poduzetniku najviše odgovara, uz napomenu da poslovna aktivnost nije hobby (zabava, pasija). Djelatnost se mora računovodstveno projektovati i računovodstveno upravljati prema profitnom cilju. Uspjezne kompanije svjedoče o snažnom uključivanju računovodstvene logike i argumentacije u generiranje financijskih učinaka.

Računovodstvena argumentacija potkrepljuje računovodstveno razmišljanje i proračunato djelovanje u svakom poslovnom pothvatu. Tu dolazi do izražaja (ispoljava se) razlika između znanja i neznanja, rada i nerada, poslovnosti i neposlovnosti. Sve to skupa je odgovornost i neodgovornost.

Kao što vatra pretvara ugalj u pepeo, tako računovodstveno poslovno znanje pretvara kupljenu vrijednost u veću vrijednost (narastanje ekonomije!). Snaga znanja je ogromna, može se reći, neograničena. Kao što svjetlost razbija tamu, tako svjetiljka poslovne mudrosti razgoni tržišne magle.

Uspjeh nije ni u koga usađen rođenjem; do zarade se dolazi vlastitim radom. Plodna zemlja u posjedu neradnika, ne donosi plodove. Rad je čovjekov životni program. Poduzetnik ne smije zanemarivati svoje poslovne obaveze. Računovodstvo ga na to stalno „opominje“. Moderno menadžersko računovodstvo nije svojina ograničenog kruga računovodstvenih profesionalaca. Izvor poslovnog saznanja, krije se u računovodstvenom zaključivanju, u jasnoj formulaciji i kvantificiranju poslovne zamisli.

Smjele poslovne ideje i pretpostavke su temelj nove menadžerske ekonomije, u kojoj plodne misli i računovodstveni predračuni oplođavaju kapital. Menadžer dosljedno primjenjuje metodu logičkog zaključivanja, koristeći računovodstvene dokaze. U tome je od velike koristi osobna hrabrost i upornost. Računovodstvo pomaže da se poslovanje dovede u stanje reda, i da se održava u prihvatljivim računovodstvenim i zakonskim okvirima.

Putevi koji vode do poslovnog uspjeha, popločani su žrtvama, trudom i naporom.

U ekonomiji su to troškovne žrtve, izražene u novcu. To su činjenice, o čijem postojanju, poduzetni menadžer mora biti svjestan. Upravo svijest i odgovornost stimulira dalje napore, na putu do uspjeha. U poslovnoj sferi, uspjeh stvara osjećaj udvostručene snage. S obzirom na neizvjesnost i nepoznati rizik, hrabrost je potrebna koliko i znanje.

S druge strane, površnost je znak neinformisanosti, indolencije i neposlovnosti. Upravo su to vijesnici neuspjeha u poslovanju. Kod istraživanja uzroka neuspjeha (gubitka), treba ući u dubinu problema. Najbolji vodič je razum i upornost. Borbenost /žilavost je sposobnost opstanka u poslovanju, odnosno, trajnog rada u datoj djelatnosti. Poslovni život je podjednako gorčina i slast. Potvrđuje to iskustvo ekonomskog razvoja od iskona do današnje menadžerske ekonomije. U poslovanju valja proći kroz mnoge teškoće i lomove (Scile i Haribde!), dok se ne stekne vlastito uvjerenje i iskustvo, vrijedno uložениh napora (troškovnih žrtava). Baš kao svetionik, računovodstvo upozorava na opasnost, da poslovna aktivnost ne zaluta na pogrešnu stazu.

Ako želimo da na svijetu vlada blagostanje, treba mnogo raditi!

Schiller

Za svaki rad, a posebno za ekonomsku aktivnost, treba imati motiv; predati se poslu, svrhovito i sa zanosom. Bez oduševljenih pregalaca, nema značajnijeg uspjeha. U grupnom i kooperativnom poslovanju, svaki učesnik /nica, ima svoju ulogu i svoj dio zadatka i odgovornosti. Menadžer je osobno odgovoran za sve ..., u skladu s poslovnim načelima i principima.

7. NIŠTA NIJE SLUČAJNO U POSLOVANJU

Poslovanje podrazumijeva organizirano, usklađeno, racionalno i inteligentno zajedničko djelovanje, usmjereno prema svjesno odabranom cilju. Pri obavljanju računovodstveno procijenjene i naučno zasnovane poslovne aktivnosti, potrebno je znati svrhu i cilj, što se želi postići?! Izraz **naučna** organizacija poslovanja, označava uređeno sistematizirano znanje o odabranoj djelatnosti (proizvodnja, saobraćaj, trgovina...).

U svakoj djelatnosti orijentiranoj na zarađivanje, potrebno je znanje i iskustvo. Recimo, građevinski inženjer poznaje tehnike i postupke projektovanja i izgradnje

građevinskih objekata. Prilikom konstrukcije /projektovanja velikog mosta, arhitekt ima znanje matematičkih principa na kojima se zasniva izgradnja objekta (proizvoda).

Prije projektovanja nekog korisnog dobra (proizvoda), u glavi umne osobe (kreatora), nastaje misaona slika proizvoda, sa „informacijama“ čemu on treba da služi, koju potrebu treba da podmiri?! Zatim slijedi stvaranje proizvoda, primjenom isprobanih i dokazanih postupaka proizvodnje. Poslije toga, proizvod dobija odgovarajući oblik, i potrošači počinju da ga koriste.

Ništa se u poslovanju ne događa slučajno. Očekivane efekte (korist) treba predvidjeti i procijeniti računovodstvenim metodama. Poslovna aktivnost je poredak /sistem uređen zakonima i standardima. Svaka projekcija poslovnog pothvata ima (treba imati) jasan cilj, definiran i kvantificiran u obliku očekivane zarade. Poduzetnik / menadžer treba ovladati metodama poslovanja i vođenja radnog procesa, iz kojeg izviri vrijednosti za potencijalne kupce.

U poslovnom procesu generiraju se proizvodi za poznatog i nepoznatog kupca. Sigurnija je poslovna situacija kad se proizvodi za poznatog kupca. Najdjelotvornija metoda uobličavanja poslovne ideje (kreiranje proizvoda) jeste vizualizacija, ili preciznije, stvaranje slike u kreatorovoj zamisli. Slika predmeta (proizvoda, dobara) koja nastane u mislima poduzetnika je suština onoga čemu se on nada, očekuje, priželjkuje. Ono što nastane u mašti, postaje stvarnost, opipljiv proizvod, koji u sebi sadrži finansijski efekat, učinak, zaradu. Zamisao postaje upotrebna vrijednost, zahvaljujući osmišljenom radu, utemeljenom na ekonomskim principima i računovodstvenim postulatima.

Poduzetničko razmišljanje ugrađuje se u poslovni proces, da bi zatvaranjem ciklusa, dobilo oblik proizvoda koji sadrži finansijski učinak. Izraženo vrijednosno, mentalne slike, nastale u procesu poslovnog razmišljanja, čine okvir (kalupa), iz kojeg se rađa proizvod, uspješan ili neuspješan; donosi dobitak ili gubitak.

8. SMIRIVANJE RAZULARENE STVARNOSTI

Deprimirajuća ekonomska i socijalna zbilja/stvarnost u BiH ima svoj uzrok i posljedice. Uzrok je maglovit, a posljedice se vide i osjećaju direktno i indirektno. I jedan i drugi fenomen (čitaj pojavu), valja istraživati, analizirati ..., i rješavati, kako bi se društvena zajednica otrgnula iz depresivne, bezvoljne situacije i apatije.

Trusna stvarnost je splet depresivnih okolnosti... Poznato je da depresija nastupa poslije krize. Iz iskustva se zna da je kriza prolazno teško stanje. Sveobuhvatna kriza u BiH dugo traje, i nema nikakvih ohrabrujućih signala za zaokret. Nema izučenog objašnjenja, ali po slobodnoj ocjeni i procjeni, korijen krize je u neradu (i korupciji!), i nesavjesnom odnosu društva (!) prema sopstvenoj sutrašnjici. Iz takve situacije izrasta sveopće nezadovoljstvo, i nastaje društvena apatija kojom vlada ne može upravljati.

Stvarno društveno-ekonomsko stanje u BiH je maglovito, a objašnjava ga svako iz svog ugla. Država se ne oglašava; entitetske izjave se prilagođavaju političkoj sezoni. Svi konci su negdje vani, u rukama MMF-a, Svjetske banke i institucije koja se zove Evropska komisija. BiH je članica Energetske zajednice, koja se smatra predvorjem EU. U ispunjavanju preuzetih obaveza iz Ugovora o Energetskoj zajednici, BiH je na repu /na zadnjem mjestu, kaže Janez Kopač, direktor sekretarijata EZ. On poručuje: šteta za BiH teško se mjeri u brojkama, ali znači gubljenje budućnosti.⁹

Izmjena razularene stvarnosti zahtijeva uključivanje računovodstvene logike i nadzorne etike u upravljanje privredom i državom sopstvenim razumom, bez oslanjanja na inozemne mentore. Metode se mogu preuzeti od drugih, ali sopstvena mudrost je izvorna najpodobnija upravljačka vještina. Zaokret se može postići povećanjem poslovne aktivnosti, širenjem prostora za zarađivanje i postupni rast BDP per capita.

Filozofija zarađivanja je vječita neiscrpna tema poslovnog razmišljanja, i nikada nije niti će biti do kraja izučena.

9. RAČUNOVODSTVENA VIZIJA USPJEHA

Svako elaboriranje započinje sa naznakama o predmetu istraživanja i analiziranja. U fokusu naslovljene tematike je razmišljanje, koje visprenom poslovdstvu i državnim dužnosnicima olakšava stvaranje vizije očekivanog poslovnog uspjeha.

Filozofija progresa poučava da je pogled unatrag putokaz za kretanje unaprijed. Računovodstvo je slika prošlosti i pouka za budućnost. Prošlost jest instruktivna, s obzirom da ljude snabdijeva znanjem, ali ono što je naučeno jučer nije dovoljno za danas, a još manje za sutra. To je kontinuirani proces širenja i produbljanja znanja.

⁹ Vidjeti, Oslobođenje, od 27.10.2017., str. 2i3/u žiži.

Saznajni proces atributiran prefiksom računovodstvena logika, ustvari je retrovizor u evidentiranu poslovnu prošlost, na temelju koje se procjenjuje poslovna budućnost. Valja ovu tvrdnju obrazložiti i prizemljiti. Opservacija koja slijedi je istraživačko udublјivanje u izdašnost računovodstva kao generatora informacija korisnih za poslovno odlučivanje i državno upravljanje. Evidentirani i kvantificirani poslovni događaji, uobličeni u računovodstvenu informaciju, služe kao ohrabrenje poslovdstvu u plemenitoj misiji upravljanja poslovne aktivnosti prema unaprijed definiranim profitnim ciljevima. Zove se to financijsko izvještavanje.

Poduzetna osoba je inteligentan potrošač financijskih izvještaja koji sadrže sinergiju od pomoći za bolje razumijevanje poslovnog okruženja u kojem su nastale kvantificirane činjenice.

Poslovdstvo koje koristi računovodstveni način razmišljanja (računovodstvenu logiku!), bolje će razumjeti ambijent i prostor u kojima se odvija razmjena vrijednosti... U svakodnevnom poslovnom angažiranju i komuniciranju sa internim i eksternim okruženjem, poduzetne osobe koriste zapisane pokazatelje o transakcijama nabavke, prodaje, naplate..., pogodbama i nagodbama.

Računovodstvena faktografija zrači informatičku sinergiju, koja doprinosi boljem razumijevanju poslovnog okruženja u kojem su informacije nastale. U istom kontekstu, računovodstvena logika pomaže poslovdstvu da tečno „čita“ kvantificirane događaje iz prošlosti, obrađene u računovodstvenom procesu, da bi se koristili za stvaranje poslovne vizije očekivanjih učinaka.

Računovodstvena logika implicira poznavanje prošlosti, kontroliranje sadašnjosti i predviđanje budućnosti.

Zbog stalnih promjena u okruženju i u poslovnom procesu, budućnost je značajno neizvjesna za poslovnu aktivnost, posebice zbog činjenice da su potrošači /kupci proizvoda i usluga nepoznati. Jedino je izvjesno da je budućnost duža od prošlosti i sadašnjosti.

Računovodstvo (preciznije knjigovodstvo) zapisuje događaje i promjene ažurno i istinito, a korisnici zapisa i informacija znaju (trebaju znati) da današnja istina ne mora tako izgledati i sutra. S tim u vezi, velika je značajnost poslovnog razmišljanja pri kreiranju i interpretiranju računovodstvenih informacija fundiranih na izvornoj dokumentaciji.

Informacije imaju punu vrijednost ako su propuštene kroz filtere kontrole i pročešljane od strane nezavisne revizije, te potvrđene profesionalnim mišljenjem. Znači, informacije oblikovane na opisani način i oplemenjene računovodstvenom logikom, koriste se u poslovne svrhe s punim povjerenjem u njihovu validnost. Izoštrena računovodstvena logika je sedmo poduzetničko čulo, korisno na putu do poslovnog uspjeha. Profitni put je popločan brojnim opasnostima, među kojima je i rizik poslovnog sljepila koje se ispoljava u formi zablude koja nastaje (može nastati) zbog pogrešnog čitanja informacija bez uključivanja računovodstvene logike u poslovne odluke.

Logičko povezivanje poslovnih događaja obrađenih u računovodstveno-financijskim izvještajima, pomaže poduzetnim osobama da upoznaju interno i eksterno okruženje, i promjene koje bitno utječu na poslovanje direktno i indirektno, sa različitim intenzitetom. Treba istaknuti da i poslovna intuicija / predosjećaj, pomaže poduzetniku/ci da prepoznaju odakle dolazi prilika ili prijeti opasnost za poslovni uspjeh. Između ostalog, računovodstvenom logikom se ovo predosjećanje pretače u poslovne učinke i implementira u profit.

10. POSLOVNA INTUICIJA I MORALNA EROZIJA

Značajan fond informacija o onome što se dogodilo u užem i širem okruženju, poduzetnik /ca prima osjetilima vida, sluha i „njuha“ (čitaj, poslovne intuicije).

Istraživanja mehanizama neuroplastičnosti mozga /uma, pokazuju (pokazala su) da usljed raznih utjecaja nedovoljno poznatih, u mozgu dolazi do strukturnih i funkcionalnih promjena koje se odražavaju na sposobnost odlučivanja.

Mnoštvo dokaza pokazuje kako mozak /um ima sposobnost reorganizacije. Kad ne može primati podražaje putem jednog osjetila, um se prilagodi i „uključuje“ funkciju drugih osjetila!

Prema časopisu Scientific American

Računovodstvena logika je specifična sinergija. Pojačava samopouzdanje i ohrabruje suočavanje s poslovnim izazovima i rizicima na putu narastanja aktivnosti i zarađivanja... S druge strane, istraživanje porijekla stagnacije i nerada (inertnosti), upozorava na odsustvo računovodstvene logike i nadzorne etike u

poslovnom /neposlovnom upravljanju privrednih društava i državnih institucija. U takvom miljeu prevarantske transakcije se šire poput šumskog požara. Nelegalno poslovanje se zahuktava, ulazi u ekspanziju. U takvom procesu poslovanja, zarada se zasniva na vještini iznalaženja zakonskih pukotina i izbjegavanju obaveza prema društvenoj zajednici. Poslovni moral je zatajio, a kriminal uznapredovao. Posljedice su nepredvidive i u svakom slučaju nepovoljne za društvenu zajednicu.

11. EFIKASNOST DRŽAVNE UPRAVE

Da bi se društveno-politička zajednica uspješno i skladno razvijala u svim segmentima, potrebno joj je sveobuhvatno istinito računovodstvo kao efikasan putokaz: kud plovi ovaj brod?! Državno poslovanje se odvija u kompleksu javnog sektora unutar kojeg se organiziraju i funkcioniraju financijske i nefinancijske organizacije i institucije. Svojom aktivnošću javni subjekti podmiruju javne potrebe, vode brigu o javnim dobrima i institucionalnoj infrastrukturi, održavaju mrežu sigurnosti građana i imovine..., i u cjelini održavaju kontinuitet društveno-ekonomskog razvoja.

Efikasnost poslovne dinamike javnog sektora mjeri se stopom privrednog rasta, zadovoljavajućom zaposlenošću, ravnomjernom distribucijom realnog dohotka, umjerenim zaduživanjem... Funkcioniranjem javnog sektora na principima i načelima računovodstvene logike, osigurava se kvalitetna egzistencija populacije u prostoru društveno-političke zajednice.

Bitan uvjet efikasnog funkcioniranja cjeline i dijelova (sistema i podsistema) javnog sektora je postojanje i djelovanje kontinuirane kontrole, za koju svi znaju da postoji, ali je „nevidljiva“ i neuznemirava nikoga.

12. RAČUNOVODSTVO SANJA DRŽAVU BLAGOSTANJA

Moderni stil društvenog bitisanja zahtijeva efikasan javni sektor, koji se eksponira u ulozi dobro programirane države.

U povjesnim olujama, uloga države je stalno rasla, ali je država „gutala“ sve više financijske energije. Početkom XX stoljeća, država je trošila 12,0% BDP; stotinu godina kasnije (danas!) troši 45,0% BDP unutar razvijenih europskih zemalja.

Proširila se uloga države od klasične administrativne funkcije, na sve pore ekonomske i socijalne dinamike. Tvorevina nazvana „država blagostanja“ značajno se angažirala u sferi zdravlja, obrazovanja, zapošljavanja ..., i širenja institucionalne infra strukture. Sada je na sceni šlager „održivi razvoj“. Uloga države se rasplamsava i s razlogom se počinje baviti računovodstvenom zaštitom okoliša..., ili preciznije, osmišljava pravedniju razmjenu dobara između poslovnog sektora i prirode.

Stvarnost potvrđuje da država ne odumire! U svim etapama civilizacije i čovjekovog bitisanja, državi je pripadala specifična uloga da brine brigu (da vodi računa) o efikasnom organiziranju privredne i socijalne sfere... Stoga, državom mogu uspješno upravljati umni znalci, koji odlučuju na principima i načelima bona fide (dobronamjerno!). Suština koncepta je inteligentna javna uprava, čiji je volan nacionalni interes: privredna dinamika i socijalna stabilnost.

Javna uprava (država!) može biti efikasnija ako se koristi računovodstvenom logikom i svoje djelovanje usmjeri na stvaranje prostora za skladan ekonomski i socijalni razvoj čije će plodove uživati svi stanovnici državne zajednice. Stvarnost je drugačija... Neoliberalni kapitalizam je sve privatizirao, pa čak i državu. Što manje vlasti (čitaj reda), to bolje! Privatizacija države nije odumiranje vlasti, ali jest uzurpiranje javne imovine i bogaćenje onih što su već bogati.

U sistemu neoliberalnih kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa, primarni cilj osobnog i javnog angažiranja jest pribavljanje (prigrabljanje, zgrtanje) bogatstva u novcu i materjalnim vrijednostima. Profitna motivacija se poistovijetila s beskrupuloznim grabežom. Velike poslovne cjeline /proizvodno-prometni giganti, imaju u isto vrijeme ekonomsku moć i političku vlast. Propagirajući svekolike neograničene slobode (apsolutni liberalizam), ovi novopečeni ideolozi nagrízaju (i nagrízli su) suverenost države.

Egzistencijalni uvjeti populacije, vješto su utkani u Program stabilizacije i razvoja (Washingtonski konsensus), koji ima obilježje procesa institucionalnog prilagođavanja i prihvatanja principa slobodnog tržišta, bez uplitanja države. Vrijeme je brzo pokazalo da tamo gdje država nema nikakvih ingerencija, nastaje prostor za javašluk¹⁰ /neodgovorno postupanje..., i koruptivne apetite. Računovodstvena logika zahtijeva onoliko državna vlasti, koliko je potrebno u datoj situaciji da se vodi računa o društvenom (zajedničkom, javnom) interesu. Nasuprot tome, liberalna ideologija u dresu neoliberalizma, nametnula se kao

10 Javaš je sprava za smirivanje konja.

idealna doktrina ekonomskog i socijalnog razvoja. Po toj „spoznaji“ sve se privatizira, pa i država, kojoj se negira javni karakter. Tako se država preoblikovala u sluškinju bogate manjine.

Kapitalisti, posebice oni najveći, nemaju vjeru niti naciju, a zaklinju se u globalizaciju. Teže ka stvaranju planetarnog ekonomskog prostora, bez granica i kodeksa. To je njihova računovodstvena logika: osigurati ničim neometano oplodnju kapitala¹¹.

13. DINAMIKA JAVNIH USLUGA

Razvoj civilizacije i države, temelji se na nauci i tehnici, kao pokretačkim silama –agensima poslovne dinamike. Privredna, socijalna i državna konfiguracija su povezane i međuvise. U državama razasutim širom planete, kvalitet ljudske egzistencije ovisi o znanju, radu, djelotvornosti..., i moralnim kodeksima, na temelju kojih državna uprava i javni sektor opslužuju opće interese.

Javna uprava je stručno tijelo na budžetskim jaslama. Ima ovlasti i sredstva za „proizvodnju“ usluga za podmirenje društvenih potreba na državnom i lokalnom nivou. Djelatnost javne uprave je stvaranje uvjeta za ugodan život svih članova društvene zajednice. Isti je cilj poslovanja javnih preduzeća, organizacija i institucija (školstvo, zdravstvo, sudstvo, policija).

Poslovanje javnog sektora organizira i financira država sa svojim nižim organizacijskim entitetima ¹². Fizička i socijalna sigurnost ljudi i imovine je primarna briga državne zajednice i entiteta. Uz to slijedi sveobuhvatno angažiranje na izgradnji infrastrukturne mreže objekata i uređaja, koji će funkcionirati na principima računovodstvene logike, te racionalnog i efikasnog kompenziranja negativnih eksternalija. Svojim funkcioniranjem, država i njezin javni sektor, stvaraju ugodne uvjete za siguran, stabilan i dinamičan razvoj materijalne osnove kolektivnog korištenja javnih dobara, uz primjerenu finansijsku kompenzaciju.

Javna dobra su proizvodi i usluge, kojima država obskrbljuje sve sudionike ekonomsko-socijalne zajednice. Svako dobro, pa i ono javno, ima cijenu koštanja, koju nadoknađuje potrošači ... Međutim, korištenje javne infrastrukture, ne može se uskratiti onima što to ne mogu platiti... Njihova potrošnja se plaća iz namjenskih fondova... Društveno-politička zajednica ima fiskalni suverenitet; ovlaštena je da

11 Vidjeti, Beck, U., Power in Global Age, Polity Press, Cambridge, 2005.

12 Entitet je regija sa prepoznatljivim obilježjima, a ne država u državi.

putem poreza, doprinosa, raznih taksa i dr. izvora napaja fondove za financiranje nezbrinutog konzuma. Potrebe svojih građana „bez prihoda“ država evidentira u računovodstvu javnog sektora i programira prikupljanje prihoda za te svrhe.

Prihodi i dobitci su novčani efekti nacionalne privredne aktivnosti. Istovremeno je novac najprimjereniji instrument državne ekonomske politike. Valja podsjetiti da država nije proizvođač, ali jest upravljač. Upravljanje se temelji na računovodstvenom načinu razmišljanja (sinonim: rač. logika). Društvena zajednica je mecena socijalnog blagostanja. Svojim pokroviteljstvom stimulira i destimulira poslovnu aktivnost, u skladu sa zahtjevima ekonomsko-socijalne zbilje.

Effekti poslovanja (prihodi, dohodak) omogućuju ostvarivanje planiranih ekonomsko-socijalnih ciljeva, koji su raznovrsni. Neke od njih ćemo spomenuti kao univerzalno javno dobro. Prioritetni globalni planetarni cilj je trajni mir u svijetu. To je briga svih država, da se osigura nesmetano kretanje ljudi i dobara diljem planete. Istodobno je to uvjet ekspanzije svjetske proizvodnje i ugodnog života populacije. Funkcioniranje svjetske zajednice zahtijeva odgovarajuću komunikaciju i infrastrukturu u formi informatičke tehnologije i mreže.

Iz aspekta ekonomije, infrastruktura je privredni segment /podsystem, koji omogućuje masovnu proizvodnju potrošnih dobara. Specifično zajedničko potrošno dobro je putna mreža, koja omogućuje premještanje i distribuciju inputa i outputa na potrošačke lokacije. U istom kontekstu, informatička mreža prenosi podatke i dokumente na mjesta korištenja.¹³ Infrastrukturno dobro je poluproizvod /input za generiranje niza finalnih proizvoda. Najnovija infrastrukturna dobra su intelektualni proizvodi: mikro procesori, laseri, informatičke mreže... Sve ove tvorevine omogućuju masovnu proizvodnju drugih roba i usluga za podmirenje društvenih potreba.

Poduzetnička infrastruktura poprima nove oblike koncentracije intelektualne energije u razvojnim organizacijama, poslovnim zonama, parkovima, inkubatorima, inovacijskim kreativnim centrima... Specifična poslovna infrastruktura su javna preduzeća i korporacije. Formira ih društveno-politička zajednica, i daje im zdaću da svojim poslovanjem podmiruju zajedničke potrebe, među kojima se ističu: komunalne uluge, upravljanje prirodnim resursima, energetika, mreža institucija kao potpora privrednom razvoju (instituti, zavodi, agencije, direkcije...). S obzirom da je poslovanje javnih preduzeća od interesa za sve nivoe društvene zajednice,

¹³ Infrastruktura je termin koji se koristi u nauci, kako bi se dočarali podsystemi koji omogućuju funkcioniranje cjeline sistema.

ona su pod kontrolom vlade. Ova preduzeća nisu profitno orijentirana, ali posluju racionalno na principima ekonomske i računovodstvene logike.

Obim poslovanja javnog sektora mjeri se u (%) postotcima učešća zajedničke potrošnje u BDP. Ponekad i ponegdje, za mjerilo se uzima broj uposlenika u javnom sektoru i uspoređuje sa ukupnom zaposlenošću. Potrošnju javnog sektora valja uskladiti sa ukupnim prihodima društveno-političke zajednice s obzirom na činjenicu da je državna tvorevina nastala kao izraz zajedničkih potreba društva.

14. DINAMIKA JAVNE POTROŠNJE

U godinama poslije drugog svjetskog rata (1945. Pa na ovamo), javni konzum je u porastu, ali se značajan dio zahvaćenih prihoda usmjerava u proizvodnju.

U zemljama članicama OECD, javna potrošnja je **udvostručena** u periodu 1940.-2016. godina. Prosjek je porastao od 22,4 na 45,4 BDP.¹⁴

Država/ godina	1940	1960	1980	1990	2000	2010	2016
Austrija	20,6	35,7	48,1	38,6	52,2	53,0	51,0
Francuska	29,0	34,6	46,1	49,8	51,6	56,4	51,0
Njemačka	34,1	32,4	47,9	45,1	45,1	47,3	44,3
Italija	31,1	30,1	42,1	53,4	46,1	49,9	49,6
Japan	25,4	17,5	32,0	31,3	39,0	38,0	36,8
Nizozemska	19,0	33,7	55,8	54,1	44,2	48,1	44,3
Norveška	11,8	29,9	43,8	54,9	42,3	44,1	50,2
Španija	13,2	18,8	32,2	42,0	39,1	45,6	42,7
Švedska	16,5	31,0	60,1	59,1	55,1	50,2	49,1
V.Britanija	30,0	32,2	43	39,9	36,6	44,9	39,4
SAD	19,7	27,0	31,4	33,3	33,9	40,0	35,2
Prosječno	22,4	28,0	43,1	44,7	43,0	47,0	45,4

14 Vidjeti, IMF Fiscal Monitor, april, 2017.

Udio javne potrošnje u DBP u analiziranom periodu (1940.-2016.) u stalnom je porastu. Razlog tome je (1) povećanje javne potrošnje i (2) državnih investicija u privredu. Iste tendencije su primjetne i u EU ; preko 40% BDP usmjereno je u kanale javne potrošnje. Države članice EU investiraju u privrednu oblast s ciljem osiguranja stabilnog razvoja ekonomije, financija i zapošljavanja.

Općenito, zdrava ekonomija se zasniva na ekonomičnoj i profitabilnoj proizvodnji, ili bolje reći na računovodstvenoj logici poslovanja. Uz sve ostalo, ekonomska dinamika dobija zamah primjenom instrumenata mudrog oporezivanja i odmjerene javne potrošnje. To je blagotvorno trasiranje „blagostanja“.

Društveno-politička zajednica (država!) ima šansu da uplovi u blagostanje upravo uz pomoć računovodstvenog načina razmišljanja i postupanja. Blagostanje implicira plemenito uključivanje (miješanje, uplitanje) države u ekonomsku i socijalnu sferu /područje društvene zbilje. Prioritetni problemi koje država treba rješavati su : tržište rada,, nivo plaća i osiguranje pune zaposlenosti. Na to upozoravaju štrajkovi i protesti u godinama tranzicije (u BiH i šire). Nije to računovodstveno osmišljeno putovanje u EU!

Razvijene zemlje EU (njih 28), na dobrom su putu da se zaodjenu perjem države blagostanja. One izdvajaju aproksimativno 47,6% BDP za zajedničku potrošnju, tj. pokriće društvenih potreba. Među deset stavki zakedničke potrošnje, socijalna zaštita dominira sa stopom od 19,2 ili 40,3% ukupnih izdvajanja na prikazu koji slijedi.

	u %
Struktura izdvajanja	
01 državna administracija	6,2
02 odbrana	1,4
03 unutarnja sigurnost	2,0
04 ekonomska aktivnost	4,3
05 zaštita prirode /okoliša	0,8
06 potpora stanovanju	0,6
07 zdravstvo	7,2
08 kultura i religija	1,0
09 obrazovanje	4,9
10 socijalna zaštita	19,2
11 sveukupno u 2015.godini	47,6

Napredne i ekonomski razvijene države u Europi, orijentišu se na izgradnju društvene zajednice **blagostanja**. Zaokret j usmjeren na podebljanje privrednih i socijalnih funkcija države. Socijalna i PIO/MIO izdvajanja odražavaju se istodobno i kao trošak, i kao faktor agregatne potražnje. S obzirom na tu zakonitost, država neće posegnuti za mjerama smanjenja izdvajanja budžetskih sredstava za socijalne potrebe, znajući da bi se to odrazilo kao bumerang. Naime, poluprazni socijalni fondovi obaraju tražnju i pojačavaju kontrakciju potrošnje (stezanje kaiša!), čime se kriza dalje zahuktava. Ovo je računovodstvena logika razumne javne uprave. S druge strane su vlasnici kapitala zaokupljeni razmišljanjem o tome kako povećati svoje učešće u raspodjeli BDP?! U tom kontekstu, kapital teži da sve privatizira, pa i državu.

Sušтина profitne ideologije je privatiziranje cjelokupne društvene ifrastrukture: školstvo, zdravstvo, socijalni fondovi... Očekivani efekti bi bili : manji porezi i doprinosi, i veći profiti. Glad za profitom bez ekonomskog naprežanja je centralni motiv apsolutne privatizacije. Sva vlast je u rukama razularene manjine, kojoj je država nepotrebna.

Povjesna istina je drugačija; uloga države je rasla, širila se i povećavala posebice radi odbrane granica od najezde raznih zavojevača. Najstrašniji agresor je neznanje i inertnost. Civilizacija bez upravljačkog autoriteta je dezorijentirana u privrednom i društvenom kretanju. U neredu, neradu i bezakonju nema napretka. Posljedice su nepredvidive.

Društvena zajednica, makar kakvo ime nosila, nije dovoljno efikasna u vođenju računa o blagostanju populacije. Njezina efikasnost je ovisna o znanju i angažiranju svjesnog faktora (čovjeka!), koji organizira i upravlja putovanje nacije prema društvenim ciljevima. Vrhunski cilj je sloboda i blagostanje nacije!

Besmisleno je pitanje, kolika je optimalna država?! Društvene potrebe su promjenljiva veličina, koja u datom trenutku određuje obim i strukturu javne potrošnje. Svako vrijeme nosi svoje breme! Znači, aktuelna situacija određuje veličinu i strukturu javne potrošnje. Računovodstvena logika uspostavlja nužnu ravnotežu finansiranja zajedničkih potreba.

ZAKLJUČAK

Putovanje u blagostanje, zahtijeva inteligentnu javnu upravu, naoružanu računovodstvenom logikom, koja sve egzistencijalne elemente stavlja na vagu i usklađuje funkcioniranje podsistema i sistema.

U kontekstu izvršene analize, računovodstvo je organiziran sistem domaćinskog korištenja poslovnih sredstava i racionalnog usklađivanja prihoda i rashoda u procesu rada i zarađivanja. Obuhvaća knjigovodstvene evidencije, računovodstveno planiranje, računovodstvenu analizu, računovodstveni nadzor, računovodstveno informisanje..., sve protkano računovodstvenom logikom na putu do zarade.

Prema računovodstvenoj koncepciji, zarada /profit je rezidualna vrijednost /višak, koji se obračunava kao razlika između prihoda ostvarenih prodajom i eksplicitnih troškova poslovne aktivnosti. Sasvim precizno, to je novčani iznos koji preostaje vlasniku kapitala nakon ukupnih isplata prema svim resursima kojima se preduzeće koristi.

Neto zarada/čista zarada, oslovljava se različitim imenima. Nakon alimentiranja svih izdataka, primitak se atributira kao **poslovni profit**. Kad se iznos poslovnog profita umanjuje za zbir implicitnih troškova vlastitog kapitala i inputa koji su u vlasništvu drugih učesnika poslovanja, dobije se obračunski iznos koji se zove **ekonomski profit**.

Prihodi ostvareni prodajom učinaka, i umanjene za eksplicitne računovodstveno evidentirane troškove, predstavljaju iznos profita ostvarenog po osnovu poslovne aktivnosti. Za poslovni profit čvrsto je vezan i ostvareni **operativni profit**, iskristaliziran prije umanjene za izdatke kamata i poreza, te prije svih ostalih neočekivanih (izvanrednih!) dobitaka i gubitaka u obračunskom razdoblju; sinonim : računovodstveni profit.

Nijansirane profitne kategorije pospješuju računovodstveni način razmišljanja i izoštravaju računovodstvenu logiku. Profitna orijentacija, protkana računovodstvenom logikom, dala je prepoznatljiv doprinos redizajniranju i inoviranju strategije ekonomsko-socijalnog razvoja BiH. Računovodstveni način razmišljanja odrazio se kao vrijedna intelektualna podrška menadžmentu i vladinim resorima u upravljanju privrednim i državnim poslovima.

Kultura računovodstvenog upravljanja tiho je ušla u društvenu zbilju. Profitna motivacija izoštrava domaćinsku logiku i stimulira sve pobornike privrednog i društvenog progressa, da usvoje računovodstveni način razmišljanja i odlučivanja.

FIN consult će u okviru svoje stručne, obrazovne i naučne djelatnosti, i dalje podastirati instrumentarij poslovnoj sferi, za lakše snalaženje u svijetu profitnog biznisa u trusnom društveno-ekonomskom i političkom okruženju.

LITERATURA

1. Danodaran, A. : Korporativne finansije, Podgorica 2007.
2. Grečić, V. & Jovanovic, M. : Suočavanje sa budućnošću, Beograd, 1981.
3. Kalić, I. : Upravljanje novčanim tokovima, Visoka škola za finansije i računovodstvo, Tuzla, 2017.
4. Kovačević, M. : Sistem obračuna troškova, Beograd, 1982
5. Meigs, R. & Meigs W. : Računovodstvo: temelj poslovnog odlučivanja, prevod, Mate, Zagreb, 1999.
6. Sovic, J. : Revizija prethodno izvršene vlasničke transformacije u BiH, Privredna komora BiH, CE, Sarajevo, 1988.
7. Sovic, J. : Dinamiziranje poslovnih sistema, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
8. Sovic, J. : Funkcija revizije u poslovanju preduzeća, CETEOR, Sarajevo, 1983
9. Vajic, I. I dr. : Managament i poduzetništvo, Mladost, Zagreb, 1994
10. Vidakovic, S. : Analiza poslovanja preduzeća u tržišnoj privredi, Novi Sad, 2001.

Nenad Penezić¹**Goran Anđelić²**

FINANSIJSKI SISTEMI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA U FUNKCIJI PODIZANJA KONKURENTNOSTI REGIONA

WESTERN BALKAN COUNTRIES FINANCIAL SYSTEMS IN FUNCTION OF IMPROVING REGION COMPETITIVENESS

SAŽETAK

Predmet istraživanja u radu predstavlja sagledavanje, analiziranje i testiranje sličnosti i razlika u stupnjevima razvoja finansijskih sistema zemalja Zapadnog Balkana, kroz prizmu različitih aspekata njihove konkurentnosti. Veza između dostignutog nivoa razvoja i stabilnosti finansijskih sistema ovih zemalja i nivoa njihove konkurentnosti će posebno biti testirana u istraživanju realizovanom u ovome radu. Poseban aspekt istraživanja uvažiće okolnosti integrativnih procesa zemalja Zapadnog Balkana, sa naročitim fokusom na globalizovane tendencije koje značajno utiču na stanja i prilike na posmatranim tržištima. Cilj istraživanja jeste dolaženje do konkretnih, u praksi testiranih saznanja o okolnostima veza i uticaja finansijskih sistema na nivoe konkurentnosti zemalja Zapadnog Balkana. Metodologija korišćena u istraživanju će obuhvatiti deskriptivne i analitičke metode, sa posebnim akcentom na testiranje pravaca i intenziteta veza između dve posmatrane varijable: finansijski sistemi i stepen konkurentnosti. Rezultati istraživanja će biti korisni kako akademskoj zajednici, tako i kreatorima politika, jer će saznanja do kojih se dođe istraživanjem imati kako svoj akademski, tako i praktični aspekt. Akademski, u smislu konkretnih, naučno testiranih saznanja o pravcima i intenzitetu posmatrane veze, i praktični, jer će se istraživanjem ukazati na ključne aspekte i kritična mesta u integrativnim procesima regiona Zapadnog Balkana u menjajućim, dinamičnim, globalizovanim okolnostima i tendencijama.

Ključne reči: *finansijski sistem, konkurentnost, integrativni procesi, Zapadni Balkan.*

1 Prof.dr. Nenad Penezić, FPE, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica, e-mail: nenad.penezic@educons.edu.rs

2 Prof.dr. Goran Anđelić, FPE, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica, e-mail: goran.andjelic@educons.edu.rs

ABSTRACT

Topic of the research conducted in this article is analyzing and testing similarities and differences in levels of development of financial systems in Western Balkan countries, through the prism of different aspects of their competitiveness. Correlation between achieved level of development and stability of financial systems of these countries and their competitiveness will be especially tested in this research. Main goal of the research is to provide concrete, in practice tested knowledges, about correlations and influences of financial systems to levels of competitiveness of Western Balkan countries. Methodology used in the research covers descriptive and statistical methods, with special focus on testing directions and intensity of correlations between two observed variables: financial systems and level of competitiveness. Results of the research will be useful both for academic society, and for policy makers, having in mind that the knowledges provided with this research have academic and practical aspect.

Keywords: *financial system, competitiveness, integration processes, Western Balkan.*

JEL: G00, G1, G2

UVOD

Savremene globalizovane tendencije, koje su svoj puni „zamah“ doživele poslednjih decenija dvadesetog i tokom dvadesetprvog veka sa sobom su donele i donose čitav niz izazova za sve tržišne subjekte, odnosno tržišta u celosti. Odgovarati na pravi način na izazove koje globalizacija nosi sa sobom nije nimalo jednostavno, i vrlo često pred kreatora politika postavlja izazove koji se čine nerešivim. Na putu njihovog rešavanja i istovremenog pokušaja pretvaranja izazova u nove šanse leži dosta zamki koje je jedino moguće prevazići jasno formulisanim i implementiranim politikama. Okolnosti iz prethodnih perioda potvrđuju činjenice da se na putu prevazilaženja pretnji najčešće nalaze faktori koji potiču iz nespremnosti i nerazumevanja tržišnih učesnika o prirodi i načinima nastanka neravnoteža, pa samim tim i načini njihovog prevazilaženja vrlo često ne daju optimalne rezultate. Ove prilike naročito dolaze do izražaja na tržištima koja se mogu smatrati i definisati kao tržišta zemalja u razvoju, na kojima su turbulencije izraženije, dinamičnije i izazivaju „dublje“ i strukturnije tzv. „tektonske“ poremećaje koji, shodno svojoj prirodi, imaju opsežan karakter, kako u suštinskom, tako i u vremenskom smislu. Na ovim tržištima se još uvek kao ključni izazov njihove organizacije i integracije

pojavljuju nejasnoće i nedoslednosti vezano za opredeljivanje aspekata njihove regionalne povezanosti, pa se kao najveći „kamen spoticanja“ daljeg regionalnog povezivanja upravo može i smatrati nedovoljan stepen efikasnosti ovih tržišta, uz nizak nivo njihove likvidnosti. Problemi sa etičnošću i moralom tržišnih učesnika na njima takođe nisu zanemarljivi (može se slobodno konstatovati da su čak i veoma značajni), a što samo dodatno stvara otpore promenama u ovim tržišnim sistemima.

Upravo iz ovih, gore navedenih razloga, predmet istraživanja realizovanog u ovome radu jeste sagledavanje, analiziranje i testiranje sličnosti i razlika u stupnjevima razvoja finansijskih sistema zemalja Zapadnog Balkana, kroz prizmu različitih aspekata njihove konkurentnosti. Naime, istraživanjem se želi naglasiti važnost veze koja postoji između konkretnih finansijskih sistema posmatranih zemalja i dostignutog nivoa njihove konkurentnosti, a sa ciljem potvrđivanja potrebe za nastavkom i ubrzanjem integrativnih - regionalnih povezivanja tržišta zemalja regiona Zapadnog Balkana.

Pre svega, potrebno je jasno opredeliti šta se smatra pod regionom Zapadnog Balkana, s obzirom da se i tu pojavljuju izvesne neusaglašenosti među kreatorima politika. Da li akcenat staviti na geografske, formalne (u smislu pripadnosti Evropskoj uniji) ili neke druge kriterijume? Čini se da je u svrhu istraživanja u ovome radu, a i istorijski posmatrano, jedino korektno smatrati pod regionom Zapadnog Balkana sledeće zemlje: Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Crnu Goru, Albaniju i Makedoniju. Teritorij zemalja zapadnog Balkana obuhvata 5,3% evropskog prostora i 4,9% ukupnog evropskog stanovništva. (Sadiković E., 2014., str. 1164). Potrebno je uvažiti ove objektivne činjenice kada se razmatra i analizira potencijal regiona Zapadnog Balkana u svetlu globalizovanih tržišta, pre svega evropskog.

Važno je istaći da su zemlje zapadnog Balkana u različitim fazama integracije u Evropsku uniju (Sadiković E., 2014., str. 1165). Samim tim, realno je očekivati da će se i njihovi društveno-ekonomski sistemi, a sledstveno tome i finansijski sistemi (koji predstavljaju njihov integrativni deo) nalaziti u različitim fazama promena. Ovu okolnost treba uzeti u obzir prilikom kompariranja stanja i prilika u finansijskim sistemima zemalja regiona Zapadnog Balkana, jer posledično može značajno uticati na nivo njihovih konkurentnosti, a potom i na tok i dinamiku integrativnih procesa.

Tabela 1. Faze integracije u Evropsku uniju zemalja Zapadnog Balkana

Zemlja	Godina potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU	Godina podnošenja zahtjeva za članstvo u EU	Godina sticanja statusa kandidata	Početak pristupnih pregovora	Zaključenje pregovora
Albanija	2006.	2009.	2014.	-	-
Bosna i Hercegovina	2008.	2016.	-	-	-
Hrvatska	2001.	2003.	2004.	2005.	2011. * primljena u članstvo 2013.
Makedonija	2001.	2004.	2005.	-	-
Crna Gora	2007.	2008.	2011.	2012.	-
Srbija	2008.	2008.	2012.	2014.	-

Izvor: Sadiković E., „*Kohezijska politika Evropske unije i perspektive regionalnog razvoja država zapadnog Balkana*“, str. 1165., Trenutni izazovi i perspektive, 2014.

Naravno, ne treba iz vida ispustiti značajnu činjenicu, a to je da svaka od ovih zemalja poseduje izvesne osobenosti, ali ipak ako se kao ključni kriterijum postavi geografski, onda se nedvosmisleno ove zemlje, odnosno tržišta, mogu smatrati regionom Zapadnog Balkana. Ali isto tako, sem zajedničkog naziva, vrlo je teško tvrditi da se ove zemlje mogu posmatrati kao jedinstveni region, jer se integrativni procesi odvijaju relativno sporo, vrlo često bilateralno između pojedinih zemalja (umesto multilateralnog pristupa), a što sve zajedno za svoju direktnu posledicu ima neujednačen i nekonzistentan pristup razvoju posmatranih tržišta.

Upravo i osnovni cilj ovoga istraživanja jeste dolaženje do konkretnih, u praksi testiranih saznanja, o okolnostima veza i uticaja finansijskih sistema na nivo konkurentnosti zemalja Zapadnog Balkana, kako bi se ubrzali i učinili efikasnijim integrativni procesi između ovih zemalja. Istraživanjem se pokušava ukazati na efekte integrativnih procesa u regionu Zapadnog Balkana kroz prizmu senzitivnog aspekta njihovih društveno-ekonomskih sistema, a to su finansijski sistemi, i analiziranja veze između pojedinih finansijskih sistema zemalja regiona Zapadnog Balkana i nivoa njihove konkurentnosti. Jer, na kraju krajeva, dostignuti stupanj konkurentnosti direktno ukazuje na položaj jedne ekonomije u globalizovanoj

tržišnoj utakmici, a da bi se maksimizovali efekti od mera ekonomskih politika koje treba da podignu konkurentnost zemalja Zapadnog Balkana potrebno je u prvom redu raditi najviše na povezivanju njihovih finansijskih sistema i iskorišćavanju dodatnih efekata od takvih integracija.

Iz ovih teza proizilazi i osnovna hipoteza istraživanja, koja glasi: „Suštinsko povezivanje i harmonizacija finansijskih sistema zemalja Zapadnog Balkana dovešće do porasta nivoa konkurentnosti celog regiona.“

Na bazi ove osnovne, izvedena je i pomoćna hipoteza istraživanja, a to je: „Porast nivoa konkurentnosti celog regiona Zapadnog Balkana imaće višestruke pozitivne efekta na porast nivoa konkurentnosti i pojedinačnih zemalja u regionu.“

Rad će biti koncipiran na sledeći način: u uvodnom delu prezentovaće se pregled relevantnih stavova vezanih za predmet istraživanja. U narednom, drugom delu rada, analiziraće se stanja i prilike u finansijskim sistemima zemalja regiona Zapadnog Balkana, da bi se u trećem delu sagledala i opisala veza između dostignutog stupnja razvoja finansijskih sistema i nivoa konkurentnosti zemlje, uz stavljanje fokusa na integrativne procese i efekte od njih. Četvrti deo će obuhvatiti diskusiju i zaključke do kojih se došlo istraživanjem, da bi se u petom delu prezentovala korišćena literatura.

1. FINANSIJSKI SISTEMI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA - „POGLED KROZ ISTO OKNO ...“

Finansijski sistemi zemalja Zapadnog Balkana delili su, i deliće (u to čini se ne treba imati nikakvu sumnju) karakteristike, specifičnosti, okolnosti i izazove koje im dinamično, promelnljivo i nestabilno okruženje donosi. Ova konstatacija svoje materijalno uporište ima pre svega u činjenici da su evolutivno svi oni nastali od jednog jedinstvenog, po dosta toga specifičnog, finansijskog sistema pređašnje SFRJ. Značajan broj izazova sa kojima se finansijski sistemi (sada samostalnih) zemalja Zapadnog Balkana suočavaju vodi svoje poreklo upravo iz te okolnosti. U kontekstu vremena (više od dve decenije) određene okolnosti, specifičnosti, trendovi i karakteristike pojedinih zemalja Zapadnog Balkana jesu uticale i utiće na dinamizam promena (neki bi rekli razvoja) pojedinačnih finansijskih sistema u regionu Zapadnog Balkana. Ne mogu se posmatrati, analizirati i upoređivati pojedini finansijski sistemi ovoga regiona, a da se istovremeno ne posmatraju okolnosti stanja i prilike celovitih društveno-ekonomskih sistema ovih zemalja.

Otuda i naslov ovoga dela rada je konstruisan pomalo simbolički, sa ambicijom da se ukaže na činjenicu da se ipak radi o sličnim sistema organizacije tokova finansijskih sredstava, a istovremeno i da se potvrdi teza o nužnosti uvažavanja specifičnosti pojedinih zemalja.

Takođe, ako se ova pitanja posmatraju simbolički, kroz okno se može gledati na više načina. Može se gledati u visine, ka novim horizontima, stremiti stalno iznova originalnim, dinamičnim, proaktivnim rešenjima, čijom implementacijom će se stvoriti realne pretpostavke za dinamičan i održivi rast. Ali, isto tako, kroz okno se može gledati i u mrak, nepoznanicu, nejasnoću, a što sve zajedno za svoju posledicu može imati neharmoničan razvoj prožet dubokim i stalnim strukturnim konfliktima.

Pokušaj istraživanja realizovanog u ovome radu jeste da stvori preduslove za jedinstveni pogled u visinu, kojim će se omogućiti prepoznavanje novih komparativnih prednosti regiona Zapadnog Balkana, uz intenziviranje integrativnih procesa na njemu. Pretpostavka na kojoj se temelji ovo istraživanje jeste da se samo integrativnim procesima mogu stvoriti preduslovi za dinamičan i održivi porast konkurentnosti celovitog regiona Zapadnog Balkana, a što će opet za svoju direktnu posledicu imati upravo ubrzani i harmonizovani razvoj celog regiona. Katalizator ovih procesa upravo treba da budu finansijski sistemi zemalja Zapadnog Balkana, jer zbog prirode aktivnosti koji se na njima odvijaju, širine i dubine efekata od ovih aktivnosti na celokupne društveno-ekonomske sisteme, jedino je realno očekivati da se optimalni integrativni procesi iniciraju upravo u sektoru finansija (finansijskih sistema).

Analiziranjem stanja, prilika, okolnosti, trendova u finansijskim sistemima zemalja Zapadnog Balkana može se zaključiti da ipak postoji više sličnosti, nego različitosti među njima. Sve značajne karakteristike koje daju karakter i osobenosti pojedinom finansijskom sistemu jesu, doduše u različitim intenzitetima, prisutne u finansijskim sistemima zemalja Zapadnog Balkana.

Istraživanje je sprovedeno sa ciljem dolaženja do konkretnih saznanja o sličnostima i različitostima pojedinih finansijskih sistema zemalja Zapadnog Balkana, i shodno tome kao značajni faktori za kompariranje pojedinih finansijskih sistema identifikovani su sledeći:

- a) *institucionalna regulativa,*
- b) *likvidnost,*

- c) *kvalitet i kvantitet finansijskih instrumenata,*
- d) *tržišna kapitalizacija, i*
- e) *etika i moral.*

Svaki od ovih faktora na svoj, specifičan način, utiče na karakteristike i okolnosti u pojedinim finansijskim sistemima. U nastavku će se prezentovati saznanja do kojih se došlo istraživanjem, a koja omogućavaju potpuni uvid u intenzitet i smer uticaja pojedinih gore navedenih faktora na stanja i prilike u određenim finansijskim sistemima.

a) Analizirajući *institucionalnu regulativu* koja se odnosi na uređenje svih aspekata funkcionisanja finansijskih sistema zemalja Zapadnog Balkana došlo se do saznanja da sve zemlje Zapadnog Balkana imaju odgovarajuću regulativu u ovoj oblasti. Važno je reći da je ista u velikoj meri harmonizovana sa regulativom Evropske unije, i da shodno tome institucionalni preduslovi za jačanje integrativnih procesa regiona postoje. Otežavajuća okolnost jeste činjenica da je aspekt primene regulative u svim zemljama Zapadnog Balkana otežan, institucije slabo ili uopšte ne funkcionišu, i ove okolnosti predstavljaju suštinske, dominantne izazove ne samo integrativnim procesima, nego i daljem razvoju ovih finansijskih sistema. Naravno, izvesne neusklađenosti postoje, ali suštinski one nisu toliko značajne i relativno lako bi se mogle prevazići samo ukoliko bi postojala jasna spremnost kreatora politika za to. Važno je istaći da institucije koje bi trebale da budu stubovi razvoja finansijskog sistema u bukvalnom - operativnom smislu te reči, poput berzi, ne funkcionišu na optimalan način. Nadzor nad subjektima i poslovima na finansijskom sistemu bi takođe mogao biti unapređen. Ovo jesu zajedničke karakteristike svih finansijskih sistema zemalja u regionu Zapadnog Balkana.

b) *Likvidnost* kao mera platežno sposobne tražnje u jednoj ekonomiji se identifikovala kao sledeća značajna okolnost koja dominantno utiče na stanja i prilike u finansijskim sistemima regiona. Nizak nivo likvidnosti, nespremnost investitora da aktivnije (proaktivnije) doprinose porastu aktivnosti investiranja na tržištima, samo dodatno opterećuje i ovako prenapregnute tokove finansijskih sredstava. Nemogućnost planiranja tokova finansijskih sredstava, pa samim tim i odsustvo njihove optimalne alokacije, dovodi do dubokih, strukturnih neravnoteža, koje stalno iznova prete da ozbiljno uzdrmaju finansijske sisteme. I ovo je zajednička karakteristika svih zemalja regiona Zapadnog Balkana i njihovih finansijskih sistema.

c) Mali broj kvalitetnih *finansijskih instrumenata* kojima bi se moglo trgovati predstavlja veoma značajan otežavajući faktor u kontekstu razvoja ne samo finansijskih sistema, nego i društveno - ekonomskih sistema zemalja regiona. Slabo i vrlo često neadekvatno poznavanje osnovnih principa korporativnog upravljanja predstavlja inhibirajući faktor razvoja finansijskih instrumenata i njihovog „uvođenja“ na tržište. Drugim rečima, broj i kvalitet predmeta trgovanja je značajno nizak, i to jeste još jedna zajednička karakteristika ovih tržišta.

d) *Tržišna kapitalizacija* kao kvantitativni iskaz vrednosti realizovanih transakcija na jednom tržištu predstavlja sledeći značajan faktor opisivanja i identifikovanja stanja i prilika u pojedinim finansijskim sistemima. U svim zemljama regiona Zapadnog Balkana ako se posmatra tržišna kapitalizacija na njihovim berzama (koje bi trebalo da budu jedne od ključnih - nosećih institucija tržišta) može se konstatovati da je ona niska, i da odslikava realno stanje stvari i prilika na ovim tržištima.

e) *Etika i moral* jesu značajni faktori klime, razvoja i uspešnosti određenih tržišta. Na žalost, na svim posmatranim tržištima izazova koji nastaju kao direktna posledica nedostatka etike i niske moralnosti ima napretek. Ako je za utehu, i u finansijskim sistemima koji se smatraju razvijenim, problemi koji se vezuju za nedostatak etike i morala su takođe značajno prisutni.

Sagledavajući saznanja do kojih se došlo istraživanjem može se konstatovati da izazova na putu razvoja posmatranih finansijskih sistema ima dosta, ali da se u najvećem broju slučajeva oni poklapaju između pojedinih finansijskih zemalja regiona, i da je shodno tome najracionalnije pristupiti njihovom prevazilaženju na jedinstvenim i koherentnim osnovama.

Ovim je samo potvrđena teza o značajnom nivou sličnosti između finansijskih sistema zemalja regiona Zapadnog Balkana, čime su stvorene realne, u praksi potvrđene pretpostavke, o nužnosti integrativnih procesa u funkciji podizanja konkurentnosti regiona Zapadnog Balkana. Da bi se pojačao rast i zajednički prosperitet, finansije moraju postati izbalansirane i upravljati ustupcima između finansijske inkluzije i stabilnosti. (World Bank Group, Zapadni Balkan, redovni ekonomski izveštaj, br. 11, proleće 2017., str. 22).

Naravno, treba spomenuti i činjenicu da je istraživanje ukazalo i na izvesne različitosti između posmatranih finansijskih sistema, a koje se ponajviše odnose na različite stupnjeve njihovog internog harmonizovanja i operativnog usklađivanja sa

aktuelnom institucionalnom regulativom u oblasti. Ove okolnosti ne predstavljaju inhibirajući faktor za integrativne procese, nego naprotiv one otvaraju mogućnosti da se u procesima interne harmonizacije, paralelno sa njima, odvijaju i procesi regionalne integracije.

U nastavku rada će se analizirati dostignuti nivoi konkurentnosti zemalja Zapadnog Balkana, kako bi se na bazi dobijenih saznanja mogli doneti konkretni, u praksi primenljivi zaključci o potencijalu i očekivanim efektima integrativnih procesa u regionu Zapadnog Balkana.

2. KONKURENTNOST ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA - SLIČNOSTI I RAZLIKE

Konkurentnost se može posmatrati i analizirati iz različitih uglova. Najpre, ona se može tretirati čisto teorijski (pojmovno), i praktično (u funkciji konkretnih istraživanja sa ciljem dolaženja do kvalitativnih i kvantitativnih saznanja). Konkretna iskustva potvrđuju tezu da je optimalno konkurentnost posmatrati i analizirati kako sa teorijskog, tako i sa praktičnog aspekta, uz činjenicu da istraživanja koja su aplikativnog karaktera treba da stave fokus na praktični aspekt konkurentnosti. U tom smislu, u istraživanju realizovanom u ovome radu konkurentnost je testirana kako sa teorijskog, tako i sa praktičnog - aplikativnog aspekta, uz uvažavanje bitne okolnosti da se radi o istraživanju aplikativnog karaktera, pa je samim tim akcenat stavljen na praktičnu - aplikativnu dimenziju konkurentnosti.

Savremene tržišne okolnosti i tendencije, koje nastaju ponajviše kao posledica globalizovanih uticaja, okolnosti i promena, dovele su do toga da se u kontekstu analiziranja i izučavanja mesta, uloge i značaja pojedinih ekonomija na globalizovanom svetskom tržištu, konkurentnost mora posmatrati kao jedan od ključnih indikatora merila uspešnosti ekonomija, i kao važan parametar za poređenje dostignutog stupnja njihovog razvoja. Uvažavajući takvu logiku analiziranja okolnosti na tržištima, konkurentnost je u savremenim tržišnim okolnostima dobila znatno veći značaj nego što je imala u prethodnim istorijskim periodima, jer pored činjenice da ona predstavlja merilo uspešnosti, danas konkurentnost ima mnogo šire dimenzije koje obuhvataju, pored ekonomskih, i socijalne, kulturne, kao i druge društvene dimenzije. Iz tog razloga aktivnostima anaiziranja konkurentnosti pojedinih ekonomija treba prići na celovit i sveobuhvatan način, kako bi se obezbedili podaci koji mogu biti međusobno uporedivi, i na bazi kojih se mogu izvesti pouzdani i konkretni zaključci.

Gotovo čitavo jedno stoleće, ekonomisti debatuju o ulozi koju finansijski sistem ima u procesu ekonomskog razvoja, te sledstveno tome i konkurentnosti nacionalnih privrednih struktura. Baveći se prirodom ekonomskih ciklusa, teorijom preduzetništva (posebno ulogom preduzetničkih aktivnosti u jednom društvu), konkurentnosti i privrednim razvojem, Šumpeter je 1911. godine prošlog veka (Schumpeter, 1911) ukazao da se selekcijom i ulaganjem u inovativne preduzetničke poduhvate podstiče ekonomski rast. Inicijalno, njegovo bavljenje ovom problematikom u osnovi je pitanje da li finansijski sektor ima kauzalnu ulogu u ekonomskom razvoju i (ili da li) finansijski posrednici samo potiču od dinamičnog industrijskog razvoja. Uz radove Džozana Robinsona (Robinson, 1952), ovo pitanje ima vitalnu ulogu u svim ekonomskim istraživanjima do ranih 60-tih.

U brojnim akademskim raspravama, počev od 60-tih godina prošlog veka (Eschenbach, 2004), veza između nivoa razvijenosti finansijskih sistema i ekonomskog rasta proučava se kroz stav da efikasni finansijski sistemi (razvijena finansijska tržišta i institucije, kao i posrednici), u skladu sa rastom tražnje realnog sektora, uvećavaju ponudu finansijskih usluga, što povoljno utiče na ekonomski rast, odnosno konkurentnost nacionalnih privrednih struktura. Pioniri u ovoj oblasti (Gerschenkron, 1962; Goldsmith, 1969; Cameron, 1972) koriste „sirove“ ekonometrijske metode i studije slučaja da ukažu na povezanost finansijskih sistema i privrednog rasta. Ova istraživanja rezultirala su utvrđivanjem približne asocijacije između finansijskih faktora i output-a, ali je izostala dovoljno snažna teorijska zasnovanost ove povezanosti.

Naredna dekada donosi istraživanja koncentrisana na fenomen finansijske represije, podržane nastojanjima vlada da generišu prihode i ekonomski rast kroz artificijelne kamatne stope i inflatornu monetarnu politiku. Ova istraživanja bazirana su na radovima Kejnza (J.M.Keynes, 1936) i Tobina (Tobin, 1965) kojima se brani državni uticaj na finansijskom tržištu. Kao opozit ovome, pojavljuju se istraživanja (McKinnon; Shaw, 1973) sa argumentima protiv politike finansijske represije. Ovi autori, fokusirajući se na značaj domaćeg tržišta kapitala kao faktora ekonomskih aktivnosti, naglašavaju ulogu finansijskog sistema u rastu obima štednje kroz kreiranje odgovarajućih olakšica. U nastojanju da se dostigne viša stopa štednje i investicija, predlaže se vladama da odustane od ograničenja kamatnih stopa i jačanja privrednog rasta kroz inflatornu monetarnu politiku.

Tokom 80-ih i 90-tih godina prošlog veka, „neostrukturalisti“ su kritikovali prethodni model uz predviđanja da će finansijska liberalizacija usporiti

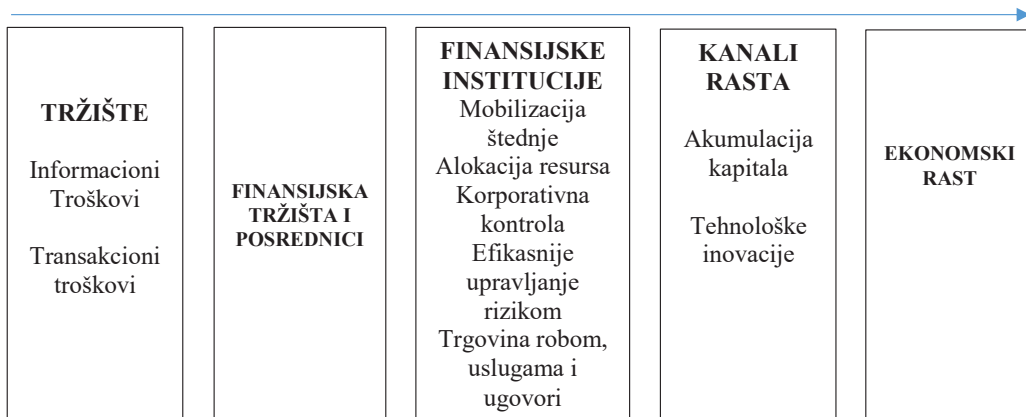
ekonomski rast. Njihovi argumenti su na liniji ranijih teorijskih stavova Kejnza i Tobina. Štiglic (Stiglitz, 1989) kritikuje finansijsku liberalizaciju na teorijskim osnovama neuspeha na finansijskim tržištima. Drugačiji teorijski stavovi koji ukazuju na pozitivnu vezu finansijskih sistema i ekonomskog rasta pojavljuju se s početka 90-tih godina prošlog veka u literaturi „endogenog rasta“. King i Levin (1993), prateći Šumpeterovi ideju i model „kreativne destrukcije“ (stvaralačkog razaranja), štednju i kanale distribucije (odobravanje finansijskih sredstava) od strane finansijskih sistema u uspešne inovativne preduzetničke poduhvate vide u funkciji dinamičnog ekonomskog rasta i tehnološkog progresa. Najznačajniji rezultat teorije endogenog privrednog rasta leži u dokazima održivosti stope privrednog rasta. Naime, u odnosu na školu ekonomske misli utemeljenu na akumulaciji fizičkog kapitala (McKinnon-Shaw), teorija endogenog rasta bazira na stavovima da je stopa tehnološkog progresa endogeno determinisana. Važno je napomenuti da ovi autori istovremeno naglašavaju i momenat diversifikacije rizika pri ulaganju u ovakve projekte, ali, na drugoj strani, i očekivane efekte – profit koji donosi inovacija.

Autori King i Levin sproveli su i određena empirijska istraživanja u nastojanju da potvrde svoje formulisane teorijske stavove. Ove studije slučaja (svojevrzne emirijske studije) potvrdile su da nivo pruženih finansijskih usluga u nacionalnim privrednim strukturama značajno statističku koreliraju sa kretanjem nivoa produktivnosti rada koji je u osnovi nacionalne konkurentnosti (Vasić, 2016). U uslovima dinamike privrednih struktura koje se nalaze u tranziciji, unapređenje i posebno stabilnost finansijskih sistema, doprinosi oživljavanju privrednih tokova i osnovni je zamajac restrukturiranja privredne strukture. Osnovna funkcija stabilnog privrednog sistema jeste efikasna alokacija finansijskih sredstava, posebno u uslovima nesigurnog i neizvesnog okruženja. Prema Levinu (1997:691), jedan efikasan i stabilan finansijski sistem:

- olakšava trgovinu, hedžing, diversifikaciju i smanjuje rizik,
- vrši alokaciju sredstava,
- obezbeđuje monitoring menadžera i korporativnu kontrolu,
- mobilize štednju, i
- olakšava razmenu proizvoda i usluga.

Ipak, posebnosti politika i razvojnih strategija, kao i zakonske regulative svake pojedinačne privredne strukture, posebno onih u tranziciji, različito utiču na alokaciju finansijskih sredstava. U tom smislu, Levin je razvio sledeći teorijski model odnosa finansijskog sistema i ekonomskog rasta:

Tabela 2. Teorijski model finansija i rasta

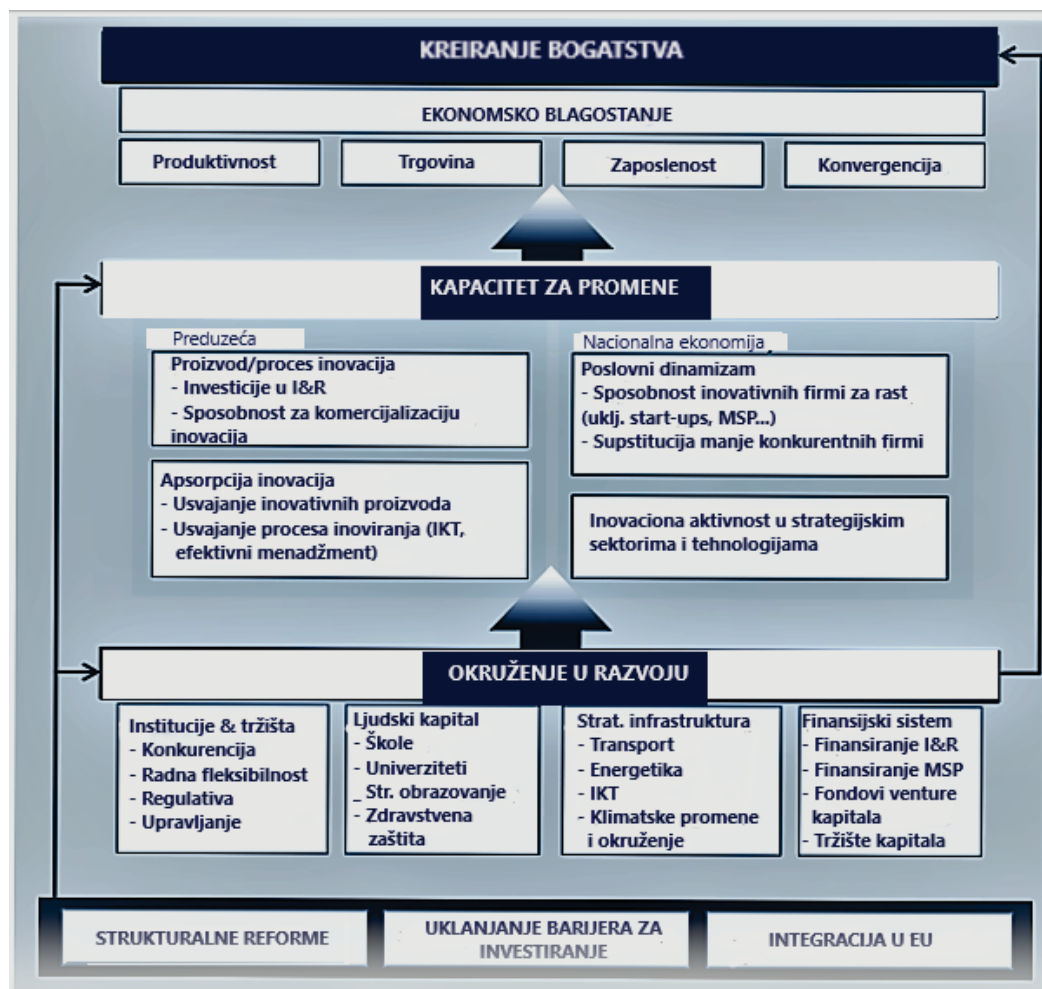

Izvor: Adaptirano prema: Levine, R: Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda, Journal of Economic Literature, vol.XXXV, 1997, str. 691.

Brojna empirijska istraživanja i studije koje su se pojavile u poslednje vreme proučavaju i potenciraju međusobnu uslovljenost nivoa razvijenosti finansijskih sistema i stepena razvijenosti privredne strukture (pre svega kroz efikasno usmeravanje štednje i investicija), odnosno konkurentnosti nacionalne ekonomije. Od posebne važnosti su ona istraživanja koja se odnose na zemlje u tranziciji i koja pokazuju izrazito nerazvijen finansijski sistem na početku procesa tranzicije, kao i različitu dinamiku razvoja tokom tranzicije – meko budžetsko ograničenje i slaba konkurencija unutar banlarskog sistema dali su slabije očekivane pozitivne efekte finansijskog sistema na ekonomski rast (Vasić, 2016:32).

Otuda, za potrebe analize sprovedene u ovom radu, dajemo jednu od mogućih matrica konkurentnosti, u funkciji posmatranog uticaja finansijskog sistema na ekonomski rast i posledično na nacionalnu konkurentnost.

Tabela 3. Matrica nacionalne konkurentnosti

Izvor: Adaptirano prema: The Europe 2020 Competitiveness Report, World Economic Forum, Geneva, 2014, kao i The Global Competitiveness Report 2017-2018, World Economic Forum, Geneva, 2017 (ed. Prof. Schwab, K.)

Konkurentnost zemalja Zapadnog Balkana, kao i metodologija za njeno analiziranje, kvalifikovanje i kvantifikaciju ima svoju evoluciju. Uvažavajući objektivnu okolnost da se radi o regionu koji je u jednom periodu predstavljao jedinstveni tržišni prostor, kao logična posledica ove činjenice proizilazi i shvatanje mesta, uloge i značaja konkurentnosti u društveno - ekonomskom sistemu. U procesima formulisanja i implementacije politika zemalja Zapadnog Balkana u delu koji se odnosi na pitanja konkurentnosti, njenog analiziranja,

kvantifikovanja i proaktivnog upravljanja sa njom, mogu se uočiti izvesne sličnosti u percepiranju mesta, uloge i značaja koji različiti aspekti konkurentnosti treba da imaju u društveno - ekonomskim sistemima. Na ovome treba graditi budućnost zajedništva, integrativnih procesa i tendencija, jer je činjenica da se radi o veoma sličnim poimanjima ovih pitanja.

Naravno, aspekti i dimenzije konkurentnosti se razlikuju od zemlje do zemlje u regionu Zapadnog Balkana i treba uvažiti te okolnosti, jer jedino tako je moguće stvoriti održivu osnovu za nastavak i ubrzanje integrativnih procesa koji treba da dovedu do porasta konkurentnosti celog regiona Zapadnog Balkana, i njegove pune integracije u evropske integrativne tokove.

U literaturi se mogu pronaći različite metodologije za merenje i iskazivanje konkurentnosti po sektorima, ali to nije primarni fokus ovoga istraživanja. Kao što je i napred navedeno u tekstu, osnovni cilj istraživanja jeste dolaženje do konkretnih, u praksi testiranih saznanja o okolnostima veza i uticaja finansijskih sistema na nivoe konkurentnosti zemalja Zapadnog Balkana, kako bi se na bazi tako dobijenih konkretnih saznanja stvorili preduslovi za kreiranje instrumenata i mera čijom implementacijom treba ubrzati integrativne procese u regionu.

Akcenat je stavljen na sagledavanje i opisivanje korelativne veze između dva značajna „parametra“ društveno - ekonomskih sistema (finansijski sistem i konkurentnost), kako bi se stvorile realne, održive pretpostavke za nastavak integrativnih procesa u regionu Zapadnog Balkana, i samim tim doprinelo podizanju nivoa konkurentnosti celog regiona. Kao posledica toga realno je očekivati brži i održivi društveno - ekonomski razvoj svih zemalja u regionu, sa istovremenim značajnim ubrzanjem integrativnih tendencija ka Evropskoj uniji.

Posmatrajući sličnosti i razlike u konkurentnosti zemalja Zapadnog Balkana može se uočiti da postoji više sličnosti, nego različitosti. To je donekle i očekivano, jer se ipak rado o bliskom istorijskom, geografskom i društvenom prostoru. Najvažnija sličnost do koje se došlo istraživanjem jeste deljenje zajedničke svesti o mestu, ulozi i značaju različitih aspekata konkurentnosti u društveno - ekonomskim sistemima, a što za svoju posledicu ima i slične percepcije dostignutih nivoa konkurentnosti. Nije bila ambicija istraživanja da kvantifikuje dostignute nivoe konkurentnosti, jer bi tada ovo istraživanje dobilo više kvantitativni aspekt, nego je osnovni fokus istraživanja upravo bio usmeren na opisivanje i pozicioniranje konkurentnosti u posmatranim zemaljama, kako bi se obezbedile pouzdane informacije o dodirnim tačkama oko kojih se mogu u budućnosti formulisati zajedničke politike

usmerene na jačanje integrativnih procesa. Kao značajna različitost u poimanju konkurentnosti između posmatranih zemalja regiona nametnula se okolnost neujednačene disperzije koju konkurentnost i njeno potpuno razumevanje treba da ima u najširim društvenim slojevima. U nekim zemljama poput Hrvatske, Srbije i BiH čini se da se pitanjima konkurentnosti pridaje srazmerno veći društveni značaj nego u ostalim posmatranim zemljama regiona. Potrebno je u periodu koji sledi više se baviti širom društvenom disperzijom ovih pitanja koristeći sve raspoložive aspekte društvenog aktivizma, kako bi se u celom regionu značajno podigao i ujednačio nivo svesti o mogućnostima koje jasno opredeljeno mesto, uloga i značaj konkurentnosti pruža u procesima razvoja društva. To jeste veliki izazov, ne samo za kreatore politika, nego i za društvo u celosti. Jedino tako je moguće usmeriti napore ka jačanju integrativnih procesa u regionu Zapadnog Balkana, koji bi prema saznanjima do kojih se istraživanjem došlo trebalo da otpočne ponajpre u sektoru finansijskih sistema, i da se potom „preliju“ na društveno - ekonomske sisteme u celosti.

Istraživanje u radu se fokusiralo na sintetičko posmatranje i analiziranje konkurentnosti zemalja regiona, bez ambicije da se bavi pojedinačnim aspektima konkurentnosti, jer je fokus istraživača pre svega bio usmeren na opisivanje konkurentnosti i pozicioniranje njenog značaja u društvu. Motiv za ovakav pristup leži u osećaju istraživača, koji je u toku istraživanja i potvrđen, da je neophodno u periodu koji sledi više se baviti konkretnim aspektima i mogućnostima jačanja integrativnih procesa u regionu Zapadnog Balkana na „sintetizovanom“ nivou, u smislu da se asprahuju pojedinosti, a da se posmatra celina. A celina u ovom slučaju jeste region Zapadnog Balkana.

ZAKLJUČAK

Sagledavajući saznanja do kojih se došlo istraživanjem realizovanim u radu, kao i pokušajem sistematizovanja dobijenih rezultata može se zaključiti da pred zemljama u regionu Zapadnog Balkana stoji još dosta izazova na putu njihove integracije, a koja bi kao svoje krajnje ishodište trebalo da ima puno uključivanje celovitog regiona u evropske integrativne procese. Analizirajući smer i intenzitet veze između razvijenosti finansijskih sistema posmatranih zemalja i njihovog dostignutog nivoa konkurentnosti može se konstatovati da se radi o korelativnoj povezanosti visoke značajnosti, kao i da je potencijal koji finansijski sistemi imaju kao katalizatori integrativnih procesa u regionu veoma visok. Pa ipak, potrebno je u narednom periodu dosta učiniti u pravcu veće disperzije shvatanja važnosti i potencijala koji jasno i optimalno usmereni integrativni procesi imaju u podizanju

nivoa konkurentnosti celog regiona, uz stvaranje realne osnove za ubrzani i održivi rast i razvoj. Region zapadnog Balkana sačinjavaju zemlje koje nisu dovoljno moćne u ekonomskom smislu, i regionalna ekonomska saradnja među njima još uvek nije na zavidnom nivou. (Karić D., 2012., str. 60) Jednostavno, reč je o dugotrajnoj karakteristici koja je proizašla iz ekonomske i političke marginalizacije u odnosu na glavne svetske tokove, slabe komunikacije sa glavnim evropskim integracijama, izolovanosti od globalne privrede i tradicionalno loših političkih odnosa među njima. (Karić D., 2012., str. 60)

U tom smislu, izazova koji se nalaze na putu evrointegracija regiona Zapadnog Balkana ima dosta, ali se samo jasno osmišljenim, ciljno usmerenim politikama regionalnih integracija u svim sferama društveno - ekonomskih sistema ovih zemalja mogu očekivati pozitivni rezultati u narednom periodu. Ključni katalizator, pokretačka snaga i linija vodilja ovih aktivnosti treba upravo da budu integrativni procesi u sektoru finansijskih sistema ovih zemalja, jer njihovim jačanjem i daljom stabilizacijom se stvaraju realne pretpostavke za porast ekonomske moći zemalja regiona Zapadnog Balkana.

Osnovna hipoteza postavljena u radu je potvrđena, u smislu da se samo ciljano usmerenim aktivnostima na suštinskom povezivanju i harmonizaciji finansijskih sistema zemalja Zapadnog Balkana može očekivati porast nivoa konkurentnosti celog regiona. Takođe, potvrđena je i pomoćna hipoteza istraživanja, kao logična pretpostavka prethodne (osnovne) hipoteze, a to je da će porast nivoa konkurentnosti regiona Zapadnog Balkana imati multiplikovane pozitivne efekte i na porast pojedinačnih nivoa konkurentnosti zemalja u regionu.

Potvrđivanje ove dve hipoteze je utvrdilo značajne pretpostavke za dalje aktivnosti usmerene u pravcu usklađivanja politika u regionu, jer je istraživanje pokazalo da je to optimalni put za proaktivno uključivanje regiona u evropske integrativne procese.

Ambicija istraživanja realizovanog u radu nije bila na pukoj kvantifikaciji pojedinačnih indeksa konkurentnosti zemalja regiona Zapadnog Balkana, jer takvih istraživanja je do sada dosta realizovano, nego se pokušalo ukazati na mogućnosti „finog“ stratezijskog podešavanja i usmeravanja lokalnih politika ka procesima približavanja i integracije zemalja regiona. Ukazivanje i potvrđivanje postojanja značajne veze između stanja i prilika u finansijskim sistemima zemalja regiona i porasta nivoa njihove konkurentnosti predstavlja značajan, kako naučni, tako i praktični doprinos ovoga istraživanja.

Izazovi sa kojim su se autori susretali u realizaciji istraživanja leže pre svega u činjenici otežanog pribavljanja pouzdanih i aktuelnih informacija o stanjima i prilikama na posmatranim tržištima regiona Zapadnog Balkana. Nemogućnost dolaženja do pouzdanih podataka o efektima implementacije pojedinih strategija razvoja posmatranih zemalja, različiti metodološki pristupi obradi i prezentovanju dobijenih rezultata, su takođe značajno opteretili realizaciju ovoga istraživanja.

Pa ipak, autori su zadovoljni rezultatima do kojih se istraživanjem došlo, i dobijeni rezultati biće korisni kako akademskoj, tako i stručnoj javnosti. Akademskoj, jer će dobijena saznanja moći da se koriste u budućim istraživanjima u oblasti, stvarajući kompetentan naučni prostor za njihovu širu primenu u delu formulisanja i implementacije instrumenata i mera usmerenih na dalje jačanje i ubrzavanje integrativnih procesa u regionu. Na taj način, kreatori politika će biti u prilici da dobijena saznanja iskoriste za unapređenje metodologija usmerenih na procese kreiranja i vođenja konkretnih politika u regionu Zapadnog Balkana.

Pravci budućih istraživanja biće usmereni na dalje sagledavanje i analiziranje stanja i prilika u društveno - ekonomskim sistemima zemalja regiona Zapadnog Balkana, kako bi se dobijena saznanja iskoristila za dalje ubrzavanje integrativnih procesa u regionu. Naročiti prostor za istraživanje se uočava u delu koji se odnosi na povećavanje disperzije shvatanja mesta, uloge i značaja integrativnih procesa među najširim slojevima društva.

LITERATURA

1. Božić-Miljković I., „*Western Balkans in the process of eurointegration*“, Facta Universitatis, series: Economics and Organizations 4 (1), 79-90, 2007.
2. Božić Miljković I., „*Konkurentnost balkanskih zemalja u spoljnoj trgovini u uslovima globalizacije*“, Međunarodni problemi 64 (1), 2012.
3. Cameron, Rondo, et al.: *Banking in the Early Stages of Industrialization*. Oxford University Press., 1967.
4. Despotović D., Cvetanović S., Nedić V., „*Innovativeness and competitiveness of the Western Balkan countries and selected EU member states*“, Industrija 42 (1), 27-45, 2014.
5. Eschenbach, F.: *Finance and Growth: A Survey of the Theoretical and Empirical Literature*, Tinbergen Institute, Department of Economics, Amsterdam, The Netherlands, 2004.
6. Gerschenkron, A.: *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*. Camebridge, Mass.: Harvard University Press, 1962.

7. Goldsmith, R. W. : *Financial Structure and Development*. New Haven, CT: Yale University Press, 1969.
8. Hanić A., „*Stepen razvijenosti finansijskog tržišta Srbije u odnosu na zemlje regiona*“, *Pravci strukturnih promena u procesu pristupanja Evropskoj uniji*, 260-279, 2016.
9. Hodžić K., „*Zakašnjelost reforme i izazovi liberalizacije bosanskohercegovačke poljoprivrede*“, *Tranzicija* 9 (19-20), 63-78, 2008.
10. Jakovljević S., Klincov Vujaković T., „*Analiza konkurentnosti Bosne i Hercegovine u kontekstu pristupnih procesa EU*“, *FBIM Transactions*, Br. 1, 2017.
11. Karić. D., „*Zapadni Balkan i evrointegracije*“, *Socioeconomica - The Scientific Journal for Theory and Practice of Socioeconomic Development* Vol. 1, N° 1, pp. 52 – 61. June, 2012.
12. Keynes, J. M.: *The General Theory of Employment Interest and Money*. London: Macmillan., 1936.
13. King, R. G., and Levine, R.: *Finance and Growth: Schumpeter Might be Right*, *Quarterly Journal of Economics*; V.108-#3, 1993 a), pp. 717-737.
14. McKinnon, R. I.: *Money and Capital in Economic Development*. Washington D.C.: Brookings Institution, 1973.
15. Robinson, J.: *The Generalization of the General Theory*, in *The Rate of Interest and other Essays*. London: Macmillan, 1952.
16. Sadiković E., „*Kohezijska politika Evropske unije i perspektive regionalnog razvoja država zapadnog Balkana*“, *Trenutni izazovi i perspektive*, 2014. ISSN 2303-5757
17. Shaw, E. S. : *Financial Deepening in Economic Development*, New York: Oxford University Press, 1973.
18. Schumpeter, J.: *The Theory of Economic Development*. Camebridge, MA: Harvard University Press, 1911.
19. Stiglitz, J. E., and Weiss, A.: *Credit Rationing in Markets with Imperfect Information*, *American Economic Review*; 1981., V.71-#3,
20. Terzić L., „*Konkurentnost privrede Bosne i Hercegovine: trendovi i perspektive*“, *Business Consultant/Poslovni Konsultant* 3 (15), 2011.
21. Tobin, J.: *Money and Economic Growth*, *Econometrica*; V.33-#4, 1965., pp.671-684.
22. Vasić, J.: *Uticaj finansijskih tržišta na kvalitet makroekonomskih performansi Republike Srbije i zemalja Centralne Evrope*, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, 2016.
23. Zubović J., Bradić-Martinović A., „*Jačanje konkurentnosti kao faktor izlaska iz krize država Zapadnog Balkana*“, *Ekonomika: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 493-418, 2013.

24. World Bank Group, *Zapadni Balkan, redovni ekonomski izveštaj*, br. 11, proljeće 2017., <http://pubdocs.worldbank.org/en/768921491474026806/WRER-11-proljece2017-bos.pdf>
25. World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2017-2018*, Geneva, 2017. (ed. Prof. Schwab, K.)
26. World Economic Forum, *The Europe 2020 Competitiveness Report*, Geneva, 2014.

Adnan Rovčanin¹

Adem Abdić²

Ademir Abdić³

SAVREMENE FINANSIJE I FINANSIJSKA PISMENOST – USLOV OPSTANKA I RAZVOJA

CONTEMPORARY FINANCE AND FINANCIAL LITERACY – CONDITIONS OF SURVIVAL AND DEVELOPMENT

SAŽETAK

Istraživanja finansijske pismenosti dobivaju sve veći značaj. Interes za ovu tematiku posebno raste s pojavom globalne finansijske krize, koja je ukazala na nedostatke u upravljanju ličnim finansijama, na nepoznavanje osnovnih ekonomskih i finansijskih pojmova, na problem visoke zaduženosti, te općenito na relativno nizak stepen finansijske pismenosti građana. Neosporna je veza stepena razvijenosti finansijskih proizvoda i finansijskog sistema u cjelini i ekonomskog rasta (ekonomskog blagostanja). To je i ključni razlog zbog kojeg finansijska pismenost sve više dobija na značaju, kako u domaćoj, tako i međunarodnoj literaturi. Zemlje u tranziciji problemu savremenih finansija i finansijskoj pismenosti moraju posvetiti znatno veći značaj. Na međunarodnoj sceni projekti finansijske pismenosti i finansijskog obrazovanja razvijaju se zadnjih desetak godina, a značajan impuls dobiven je nastankom i širenjem finansijske krize 2008. godine. U promovisanju finansijske pismenosti najveći su utjecaj imale međunarodne organizacije, kao što su: OECD, Svjetska banka i Evropska komisija. Savremene finansije i finansijska pismenost u Bosni i Hercegovini su na veoma niskom nivou i ispod su prosjeka regiona. Namjera/cilj ovog rada jeste da podigne opći nivo javne svijesti o potrebi provođenja i testiranja nacionalnog nivoa finansijske pismenosti, kao i planiranja finansijske edukacije.

Ključne riječi: *savremeni finansijski sistemi, finansijska pismenost, ekonomski rast*

1 Prof. dr Adnan Rovčanin, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, e-mail: adnan.rovcenin@efsa.unsa.ba

2 Mr. Adem Abdić, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, e-mail: adem.abdic@efsa.unsa.ba

3 Mr. Ademir Abdić, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, e-mail: ademir.abdic@efsa.unsa.ba

ABSTRACT

Surveys of financial literacy have become increasingly important. This topic has attracted increasing interest since the global financial crisis in particular, which revealed weaknesses in the management of personal finances, the lack of understanding of basic economic and financial concepts, high indebtedness, and a relatively low level of financial literacy among citizens in general. The interdependence among the development level of financial products, the financial system as a whole and economic growth (economic well-being) is undeniable. This is also the key reason why financial literacy is becoming increasingly important in both domestic and international papers. Countries in transition need to devote much greater attention to the issue of contemporary finance and financial literacy. In the international arena, financial literacy and financial education projects have been developed for over a decade now, and a significant impetus has been generated due to the 2008 financial crisis and contagion that ensued. International organizations such as the OECD, the World Bank and the European Commission have had the greatest impact in promoting financial literacy. Contemporary finance and financial literacy in Bosnia and Herzegovina are at a very low level and below the region's average. The purpose / objective of this paper is to raise the general level of public awareness of the need to conduct and test the national level of financial literacy and the financial education planning.

Key words: *modern financial systems, financial literacy, economic growth*

JEL: G00, M5

UVOD

U ovom radu istražujemo savremeni svijet finansija, finansijsku pismenost, a sve u kontekstu donošenja racionalnih finansijskih odluka koje će obezbjediti ekonomski rast i povećanje bogatstva. U radu se koriste pojmovi, elementi, kao i način mjerenja finansijske pismenosti prema OECD „standardima“.

Posebna pažnja u radu bit će posvećena finansijskom sistemu i finansijskoj pismenosti u zemljama u tranziciji i BiH. Analizirat će se finansijska pismenost zemalja regiona i BiH, u kontekstu savremenog finansijskog sistema, što zajedno predstavlja osnovu ekonomskog rasta. Posebno će se ukazati na slabosti finansijskog sistema i nizak nivo finansijske pismenosti u BiH, što predstavlja značajnu prepreku na putu ekonomskog rasta.

U radu se konstatuje da je finansijski sistem u BiH nerazvijen i rigidan i, kao takav, daleko je od savremenih finansija, koje karakteriše aktivan pristup upravljanju finansijama, postojanje velikog broja savremenih finansijskih proizvoda (intrumenata) i tehnika („alata“). Tradicionalni, štapsko–administrativni pristup finansijama, koji je još uvijek prisutan u BiH, ne može nikako obezbjediti neophodne uslove za ekonomski rast i razvoj. Ako se tome doda nizak nivo finansijske pismenosti, onda je sasvim jasno da se ovom problemu mora hitno i ozbiljno pristupiti, što se posebno naglašava u radu.

U radu se daju i konkretni zaključci i smjernice za prevazilaženje postojećeg stanja i unaprjeđenje finansijske pismenosti, kao i smjernice za razvoj i približavanje finansijskih sistema zemalja u tranziciji (BiH) savremenim i efikasnim finansijskim sistemima, koji sasvim sigurno, predstavljaju „polugu“ razvoja realnog sektora ekonomije.

1. ŠTA JE FINANSIJSKA PISMENOST I KAKO SE MJERI?

Finansijska pismenost ključni je uslov svake racionalne finansijske odluke i preduslov za ostvarenje vlastitog finansijskog blagostanja. S porastom kompleksnosti finansijskih proizvoda i usluga raste potreba za finansijskim obrazovanjem građana. Finansijska se pismenost odnosi na znanje, stavove i ponašanja prema novcu, odnosno porodičnim (ličnim) i poslovnim finansijama.

Termin finansijska edukacija koju OECD opisuje kao “proces u kojem finansijski potrošači/ulagači poboljšavaju svoje razumijevanje finansijskih proizvoda i koncepata te putem informacija, uputa i/ili objektivnih savjeta razvijaju potrebne vještine i sigurnost kako bi postali svjesniji finansijskih rizika i prilika, kako bi mogli donositi utemeljene odluke, kako bi znali gdje se obratiti za pomoć te kako bi poduzimali druge efikasne mjere za poboljšanje svoje finansijske dobrobiti” (OECD, 2005, 11).

Za potrebe mjerenja finansijske pismenosti odrasle populacije OECD je razvio sljedeću definiciju: „Finansijska pismenost je kombinacija svijesti, znanja, vještina, stavova i ponašanja potrebnih za donošenje pametnih finansijskih odluka i postizanje lične finansijske dobrobiti“ (OECD/INFE, 2012, 2). Ova je definicija 2012. godine globalno priznata i prihvaćena od strane zemalja G20. Nivo finansijske pismenosti mjeri se pitanjima koja pokazuju znanje, stavove i ponašanja prema novcu, inflaciji, štednji, kamatnim stopama, investicijama, dugu, kreditima, finansijskim ugovorima i ostalim finansijskim izvorima. Zbog toga se finansijska pismenost može općenito definisati kao kombinacija informisanosti, znanja, vještina, stavova i ponašanja potrebnih za donošenje ispravnih finansijskih odluka koje u konačnici donose individualnu finansijsku dobrobit.

Kod mjerenja i izražavanja finansijske pismenosti polazi se od same definicije i elemenata finansijskih pismenosti. Svaki od elemenata finansijske pismenosti: znanje, stavovi, ponašanja prema novcu i praktično znanje, imaju svoj relativni značaj („težinu“) kod definisanja (mjerenja) finansijske pismenosti.

Pokazatelj finansijske pismenosti može se računati po formuli:

$$FPI = A \cdot ZNANJE + B \cdot STAVOVI + C \cdot PONAŠANJE + D \cdot PRAKTIČNO ZNANJE$$

pri čemu su:

A, B, C i D – ponderi kojima se mjeri značaj (težina) svake komponente finansijske pismenosti

Istraživanje finansijske pismenosti studenata Sveučilišta u Zagrebu (Anđelinović, Pavković i Mišević, 2016, 10), došlo se do pokazatelja finansijske pismenosti, koji se može izraziti sljedećom formulom:

$$FPI = 0,198 \cdot ZNANJE + 0,132 \cdot STAVOVI + 0,141 \cdot PONAŠANJE + 0,529 \cdot PRAKTIČNO ZNANJE$$

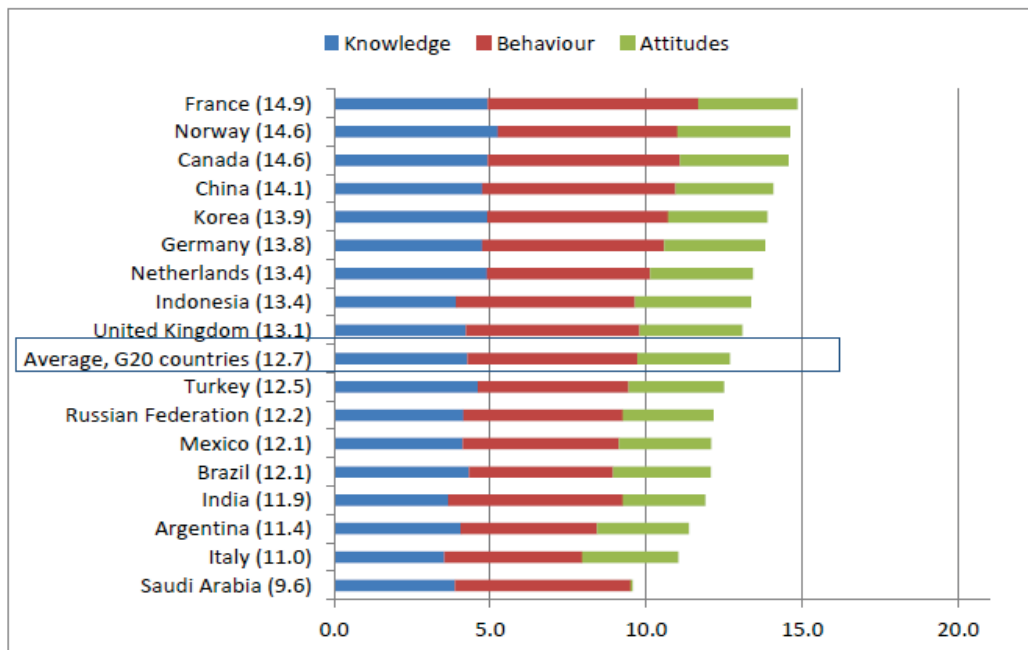
Prikazane vrijednosti pondera govore kolika je relativna važnost svake komponente finansijske pismenosti. *PRAKTIČNO ZNANJE* ima najveću relativnu važnost (52,9%), drugi po relativnoj važnosti je pokazatelj *ZNANJE* s vrijednošću pondera 19,8%, slijedi pokazatelj *PONAŠANJE* s 14,1% i na kraju pokazatelj *STAVOVI* s vrijednošću pondera 13,2%. Dobijeni koeficijenti karakteristični su za analizirani uzorak, što znači da bi u ispitivanju neke druge populacije mogli biti u potpunosti drugačiji, a uz to i ukazuju na to u kojim komponentama finansijske pismenosti su studenti Sveučilišta u Zagrebu ostvarili lošiji rezultat.

Rejting agencija Standard & Poor's je 2014. godine sprovela istraživanje finansijske pismenosti u 140 zemalja svijeta (GFLEC, 2015, 23). Navedno istraživanje je pokazalo da je tek nešto više od 30% odraslih osoba u svijetu finansijski pismeno. Čak ni u većini razvijenih zemalja mladi ne znaju mnogo o finansijama i finansijskim proizvodima. Finansijska pismenost u zemljama regije ne prelazi 50%.

Najbolje rangirana zemlja je Crna Gora sa 48% finansijski pismenih odraslih osoba, a slijede je Slovenija i Hrvatska sa 44%, dok je u Bosni i Hercegovini finansijski pismeno svega 27% odraslih osoba.

Prema izvještaju Međunarodne mreže za finansijsku edukaciju (OECD/INFE, 2017, 8) izvršeno je istraživanje, na nacionalnom nivou, kako bi se uporedilo finansijsko znanje, ponašanje i stavovi odraslih osoba u zemljama članicama grupacije G20. Rezultati istraživanja su prikazani na sljedećem grafiku:

Slika 1. Finansijsko znanje, ponašanja i stavovi – grupacija zemalja G20 (OECD/INFE, 2017, 8)

Kao što se može vidjeti iz grafičkog prikaza postoji značajno područje za poboljšanje u pogledu sveobuhvatnog nivoa finansijske pismenosti. Prosječni rezultat zemalja G20 je 12,7 bodova od mogućih 21 bod (maksimalno mogući skor bodova za znanje je 7; maksimalno mogući skor bodova za finansijsko ponašanje je 9; maksimalno mogući skor bodova za finansijske stavove je 5). Jedine tri zemlje iz grupe G20 koje su u prosjeku imale iznad 14 bodova za finansijsku pismenost su bile Francuska (14,9), Kanada (14,6) i Kina (14,1) dok su ispodprosječne rezultate imale Indija (11,9), Argentina (11,4), Italija (11,0) i Saudijska Arabija (9,6).

Na osnovu navedenog Izvještaja može se zaključiti na **većina stanovništva nema osnovno finansijsko znanje** (OECD/INFE, 2017, 7-8). U prosjeku za grupaciju zemalja G20 manje od pola odraslih (48%) mogu tačno odgovoriti na 70% pitanja koja se odnose na finansijsko znanje, što je bio ciljani minimum u istraživanja. Iako

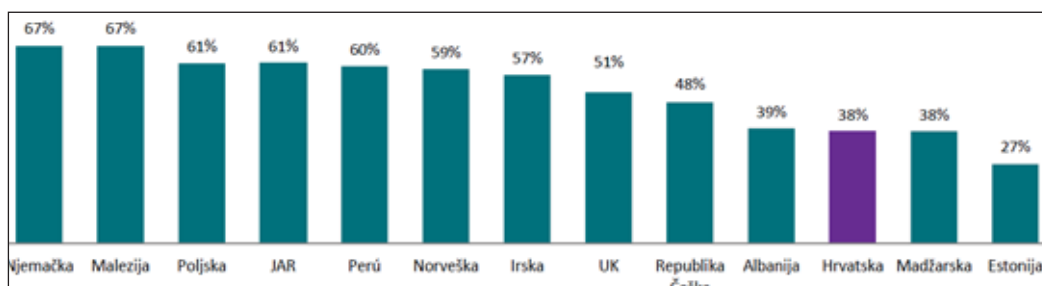
finansijsko znanje pruža osnovu za donošenje informisanih odluka, neophodna su i odgovarajuća (brojna) ponašanja ili akcije stanovništva kako bi se poboljšalo finansijsko blagostanje. U Izvještaju je prezentirano da je, u prosjeku zemalja grupe G20, svega 52% odraslih ostvarilo minimalan broj bodova (6 bodova od 9) koje se odnose na ponašanje.

Slično istraživanje o finansijskoj pismenosti je sprovedeno i u Hrvatskoj 2015. godine (IPSOS, HANFA, HNB, 2015, 6-12). Prema rezultatima navedenog istraživanja prosječan broj bodova koji se odnosi na finansijsko znanje je bio 4,2 od mogućih 7 bodova, prosječan broj bodova koji se odnosi na finansijsko ponašanje je bio 4,6 od mogućih 9 bodova i prosječan broj bodova koji se odnosi na finansijske stavove (odnos prema novcu) je bio 3 od mogućih 5 bodova. Sveobuhvatni nivo finansijske pismenosti izražen u relativnim odnosima možemo prikazati kako slijedi: finansijsko znanje 33%, finansijsko ponašanje 43% i finansijski stavovi 24%. U navedenom istraživanju data je komparativna analiza, finansijskog znanja, ponašanja i stavova, kako razvijenih tako i zemalja u tranziciji:

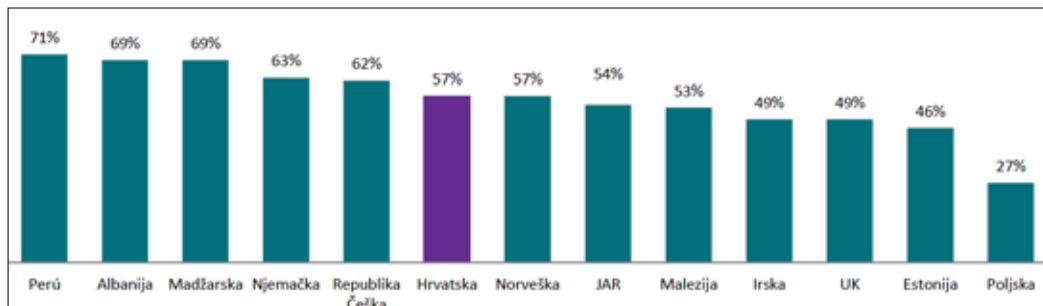
Slika 2. Procenat ispitanika sa visokim rezultatom finansijskog znanja (IPSOS, HANFA, HNB, 2015, 9)

Slika 3. Procenat ispitanika sa visokim rezultatom finansijskog ponašanja (IPSOS, HANFA, HNB, 2015, 12)

Slika 4. Procenat ispitanika sa visokim rezultatom finansijskih stavova (odnos prema novcu) (IPSOS, HANFA, HNB, 2015, 14)

Na osnovu grafičkih prikaza može se zaključiti da se Hrvatska nalazi pri dnu ljestvice prema finansijskom znanju (47%), na donjoj granici prema finansijskom ponašanju (38%) i u prosjeku što se tiče finansijskih stavova – odnos prema novcu (57%). Prema rezultatima navedeg istraživanja, prosječna ocjena finansijske pismenosti u Republici Hrvatskoj je iznosi 11,7 bodova od mogućeg 21 boda.⁴

Na osnovu analiziranih Izvještaja može se nedvosmisleno zaključiti da je finansijska pismenost u Bosni i Hercegovini na izuzetno niskom nivou i da je jedna od najnižih u Evropi.

2. FINANSIJSKA REVOLUCIJA I SAVREMENI SVIJET NOVCA

Danas, kada savremeni svijet finansija i novca predstavlja jednu od najdinamičnijih naučnih oblasti, ali i oblasti svakodnevnog života, vrlo često možemo čuti da se mnogi žale da ne mogu da razumiju svijet novca i finansija. Da svijet novca i finansija djeluje „nekako apstraktno, imaginarno“, često se može čuti ne samo od običnih građana, već veoma često i od ekonomista, pa čak i monetarista. Iako izgleda paradoksalno, takve pojave ne bi trebalo da izazivaju čuđenja, jer je svijet novca i finansija jako kompleksan i jako je teško, gotovo nemoguće, pratiti sve (ili najveći dio) tih različitih aspekta savremenih tokova novca.

Finansije su prisutne uvijek i svuda i svi mi se svakodnevno susrećemo sa novcem i nekim oblicima finansijskih aktivnosti. Greške i nepoznavanje ove oblasti mogu imati nesagledive posljedice koje se ne mogu korigovati i ispraviti u kratkom roku. Drugim riječima, odluke u oblasti finansija, bilo da su u pitanju lične ili poslovne

⁴ <http://www.hanfa.hr/vijesti/04022016-predstavljeni-rezultati-istrazivanja-mjerenje-financijske-pismenosti/> (pristupljeno, 10. 04. 2018. godine)

finansije, su uglavnom ireverzibilne i pogrešne odluke u ovoj oblasti osjećaju se dugi niz godina.

Navešćemo samo neke od enormnih količina monetarnih i finansijskih aktivnosti sa kojima se gotovo svakodnevno suočavamo, ili ih bar vidimo, ili o kojima čujemo na svakom koraku oko nas:

- Brojni i raznovrsni računi kod raznovrsnih finansijskih institucija
- Kreditne kartice
- Čekovi
- Elektronski novac i elektronski način plaćanja
- „Minusna“ salda
- Štedne knjižice
- Krediti i kamate
- Emisija novca ili vrijednosnih papira
- Ekspanzivna ili restriktivna monetarna politika
- Porezi i fiskalna politika
- Dioničari (većinski ili manjinski)
- Različite vrste vrijednosnih papira
- Trgovina vrijednosnim papirima
- Revizija i kontrola
- Privatizacija i drugi oblici restrukturiranja
- Direktna strana ulaganja
- Portfolio i greenfield investicije
- Korporativno upravljanje
- Deficit budžeta...

Postoje i oblasti finansija koje predstavljaju dio naše svakodnevnice, a o kojim se teoretski jako malo zna, a praktično gotovo ništa, kao što su npr.:

- Finansijski proizvodi
- Finansijske inovacije i finansijski inženjering
- Razni oblici risk-managementa, finansijskog hedginga, finansijskih derivata...
- “Industrija” penzionog osiguranja
- Različiti oblici “institucionalizacije” štednje...

Na osnovu navedenog se može zaključiti da se zaista radi o posebnom svijetu novca i finansija. Ipak, nameće se pitanje da li u tom heterogenom svijetu nepovezanih

finansijskih transakcija, raznovrsnih finansijskih instrumenata, „alata“, strategija..., zaista vlada haotično stanje koje je, možda, izazvano naglim, dramatičnim razvojem koje se, s pravom, često naziva „finansijskom revolucijom“? Sasvim je sigurno da svega toga zasigurno ima, ali svako ko iole poznaje finansije, znat će da je još sigurnije da „u tom neredu“, ipak, ima (i mora da ima) sistema.

Na osnovu navedenog može shvatiti zašto su u Velikoj Britaniji već u osnovnim školama uvedene finansije, kao predmet. Prvenstveni cilj je da se djeca već u osnovnim školama upoznaju sa osnovnim finansijskim pojmovima, kako bi mogli razumjeti svijet novca i finansija koji predstavlja i dio sveukupnog društvenog života svakog pojedinca. Na taj način se djeca već na samom početku obrazovnog procesa upoznaju sa prednostima, ali i opasnostima koje nudi savremeni svijet novca i finansija. Time se pokušava spriječiti već od ranog djetinjstva, da osoba dođe u neku neželjenu situaciju zbog loših finansijskih odluka ili grešaka, koje su posljedica nepoznavanja elementarnih finansijskih kategorija i logika. Da to nije karakteristika samo visokorazvijenih zemalja, zemalja sa razvijenim obrazovnim sistemom, potvrđuje i svijetli primjer Hrvatske, gdje se u redovnom obrazovnom sistemu uvodi obrazovanje mladih iz oblasti finansija.⁵

Znanje i vještine razumjevanja i upravljanja finansijama, odnosno finansijska pismenost, predstavljaju uslov za uspješno vođenje i kućnog budžeta. Stoga postoji i naučna disciplina (predmet) koji proučava načine i tehnike vođenja kućnog budžeta – lične finansije.

3. SAVREMENE FINANSIJE, FINANSIJSKA PISMENOST I EKONOMSKI PROBLEMI

Savremene tržišne ekonomije su visoko monetizovane ekonomije u kojima operacije novcem i novčanim surogatima postaju sve dominantniji posao. To najbolje potvrđuje podatak da od ukupnih transakcija u savremenim privredama preko 80% otpada na finansijske transakcije, a manje od 20 % na realne transakcije. To znači da je finansijska revolucija postala dominantno područje ukupnih kretanja, „pulsiranja“ ekonomije. Ponašanje svakog subjekta u sistemu direktno je vezano za operacije novcem i novčanim surogatima. Ne samo zbog toga što se novcem izražava profit, već i zbog toga što je to područje koje najbrže donosi profit, osigurava likvidnost reprodukcije i „moć“ u odnosima sa drugim subjektima, uključujući i državu.

⁵ Robert Kiosaki je jedna od najuticajnijih osoba na svijetu koja u svojim knjigama upravo propagira uvođenje finansijske pismenosti u osnovne škole.

Suštinu savremenih finansija, ipak, najbolje opisuje P. Drucker u svom stavu: „Svaka firma koja je uključena u svjetsku ekonomiju mora da shvati da obavlja dvije vrste posla u isto vrijeme: ona je proizvođač roba ili davalac usluga, ali je i u finansijskim poslovima. Firma ne smije zanemariti nijednu vrstu poslovnih aktivnosti.“ (Drucker, 1987)

Prema tradicionalnom pristupu, finansijska funkcija je koncipirana i organizovana da: planira potrebna novčana sredstva, pribavlja sredstva pod najpovoljnijim uslovima, disponira sredstva, analizira korištenje sredstava, vodi evidenciju i informiše upravu preduzeća.

Za razliku od tradicionalnog pristupa aktivan pristup finansijama, koji karakteriše savremene finansije, podrazumjeva: tretiranje finansijske funkcije kao profitabilne djelatnosti, a ne kao usluge djelatnosti (tradicionalna pristup). Osim toga, aktivan pristup upravljanju finansijama podrazumjeva i: aktivno upravljanje realnom i finansijskom imovinom preduzeća (rebalansiranje portfolia realne i finansijske imovine u skladu s tržišnim promjenama i s ciljem obezbjeđenja maksimalnih prinosa i minimalnih troškova (gubitaka)), upravljanje rizicima, upravljanje finansijskim operacijama, organizacija finansijske funkcije u formi profit centra, upravljanje dugoročnim ulaganjima, korištenje povoljnih poslovnih prilika (realnih opcija), kao i izbjegavanje negativnih okolnosti koje mogu donijeti gubitak.

Aktivan pristup upravljanju finansijama, odnosno savremene finansije, podrazumjevaju sljedeće uslove: savremeni koncept upravljanja finansijskim sredstvima, značajno unaprijeđen i poboljšan organizacioni pristup finansijskoj funkciji, ubrzano prihvatanje i uvođenje savremene informacione tehnologije u proces odlučivanja i vođenja finansijskih operacija, prihvatanje i korištenje finansijskih inovacija, savremen profil finansijskog menadžera.

Uprkos činjenici da se desila finansijska revolucija prije tri – četiri decenije, da postoje veoma razvijeni i sofisticirani instrumenti i „alati“ za rješavanje najsloženijih ekonomskih i finansijskih problema i „podešavanja“ ekonomskih i finansijskih tokova u željenom pravcu, (česta) „iskakanja“, najčešće u obliku kriza koje gotovo redovno počinju i završavaju sa finansijama su, ipak, prisutni i nezaobilazni. Možda je upravo to najmanje razumljivo u svijetu savremenih finansija.

Osim toga, finansije su oblast u kojoj postoji najviše teorija, finansijskih zakona, pravila, principa, ali i oblast koja je najdetaljnije pravno regulisana. I pored toga,

svjedoci smo brojnih (i čestih) finansijskih „debalansa“, finansijskih nestabilnosti, slabljenja finansijske snage koje se nerijetko završavaju finansijskim „slomovima“ i krizama čije posljedice postaju gotovo nesagledive. Navedimo samo neke: „tekila“ Meksička finansijska kriza, Istočno-azijske finansijske krize, Ruske devizno-kursne krize, Argentinske krize, Grčka kriza, kao i finansijski skandali u velikim svjetskim korporacijama i finansijskim institucijama, kao što su Enron, Lehman Brothers i dr.

Nije slučajno da su navedene krize koje su, uglavnom, posljedica nepoznavanja, ili zloupotrebe, finansijskih instrumenata, prvenstveno izvedenih vrijednosnih papira, kao instrumenata zaštite od rizika (hedžing transakcije). Ovi instrumenti predstavljaju, kao što im i samo ime kaže, najkompleksnije finansijske instrumente koji zahtijevaju bolje poznavanje „rukovanja“ istim. U protivnom, kontraefekti mogu biti „nezalječivi.“

Da bi se mogao „ukrotiti“ haotični i kompleksni svijet novca i finansija, prvenstveno se mora shvatiti (finansijska pismenost), a zatim i organizovati kao sistem (koliko je to moguće). Kada je u pitanju regulisanje, organizovanje i „usistempljenje“ savremenih finansija, ostvarenja su znatno uočljivija u nacionalnim okvirima, nego u regionalnim i međunarodnim, uprkos sveukupnim procesima internacionalizacije i globalizacije kojima su „podložni“ i obuhvaćeni i sami finansijski sistemi. Time se pokušava homogenizirati savremeni svijet finansija, kako bi, prvenstveno, mogao lakše i efikasnije funkcionisati, ali i kontrolisati se. Krajni cilj shvatanja, homogeniziranja, organizovanja, „usistempljenja“ savremenih finansija i tokova novca jeste efikasno i valjano funkcionisanje, ali i praćenje i kontrola. Time se može u znatnoj mjeri spriječiti nastajanje finansijskih poremećaja i kriza, ili bar ublažiti negativne posljedice koje nose, a koje najčešće završavaju nesagledivim gubicima, kako za finansijske sisteme, tako i za ekonomiju i stanovništvo u cjelini.

4. SAVREMENE FINANSIJE I EKONOMSKI RAST

Finansijski sistem, kao podsistem privrednog i društvenog sistema svake zemlje, predstavlja „polugu“ ekonomskog rasta. Pošto nema opstanka bez rasta, onda nije pretjerano reći da je finansijski sistem, u stvari, uslov opstanka i rasta. Stoga se vrlo često finansijski sistem poredi sa krvotokom u ljudskom organizmu. Tamo dokle dopire krv, postoje žive ćelije. Analogno tome, tamo dokle dopire novac razvijaju se i opstaju privredni subjekti.

Neosporna je činjenica da zemlje sa snažnim i stabilnim finansijskim sistemima „rastu“ brže, dok zemlje sa nerazvijenim, „plitkim“, rigidnim finansijskim sistemima imaju sporiji ekonomski rast i doživljavanju česte ekonomske krize i kolapse, koji su najčešće posljedica nagomilanih gubitaka koje se javljaju zbog neosiguranih finansijskih transakcija. Instrumenti za osiguranje transakcija i zaštitu od rizika su karakteristika razvijenih finansijskih sistema – savremenih finansija. Da paradoks bude veći, rizici su naglašeniji u zemljama u tranziciji (posebno sistemski/neizbježni rizici) iako sam finansijski sistem ne nudi velike mogućnosti zaštite. Tako se najčešće koristi tzv. pasivni hedžing, dok je zaštita od rizika primjenom izvedenih vrijednosnih papira (tzv. aktivni hedžing) rijetka i „privilegija“ samo malog broja privrednih subjekata.

Kao što je očigledna veza između savremenih finansijskih sistema i ekonomskog rasta, nije teško primjetiti i zaključiti jasnu i logičnu vezu finansijske pismenosti na jednoj strani i siromaštva/bogatstva, odnosno ekonomskog rasta, na drugoj strani. Nepoznavanje finansijskih proizvoda i njihove svrhe, odnosno finansijska nepismenost nužno vodi donošenju pogrešnih finansijskih odluka koje, ne rijetko, rezultiraju siromaštvom.

Drugim riječima, finansijska pismenost smanjuje broj individualnih i porodičnih, ali i poduzetničkih promašaja, kao i rizik od siromaštva, te pridonosi ekonomskom rastu i sveukupnom društvenom razvoju i blagostanju.

5. GDJE JE BiH KADA SU U PITANJU SAVREMENE FINANSIJE I FINANSIJSKA PISMENOST?

Finansijski sistem u BiH je nerazvijen i rigidan i kao takav ne može predstavljati pouzdanu osnovu za ekonomski rast i razvoj. Iako postoji veliki broj banaka (bankocentričan finansijski sistem) koje uspješno posluju na prostoru BiH, te berza u Sarajevu i Banja Luci, postoji „kronična“ nelikvidnost i insolventnost realnog sektora ekonomije.

Tri osnovna zadatka koja se postavljaju pred svaki finansijski sistem:

- Nesmetana cirkulacija novca (platni promet)
- Obezbjedenje sigurnih i povoljnih izvora finansiranja realnom sektoru ekonomije (i stanovništvu)
- Efikasna zaštita od rizika.

Možemo reći da samo prvi zadatak uspješno obavlja finansijski sistem (banke) u BiH, iako su transakcije relativno skupe. Na ostale zadatke, finansijski sistem BiH ne daje (adekvatan) odgovor.

Banke su hiperlikvidne (štednja stanovništva je oko 11 milijardi KM), ali je protok novca od banaka ka realnom sektoru ekonomije jako slab. Drugim riječima, finansijski sistem i realni sektor ekonomije su potpuno „polarizovani“. Hiperlikvidan i visoko profitabilan bankarski sektor (finansijski sistem) na jednoj strani i kronično nelikvidan i insolventan realni sektor ekonomije na drugoj strani. Činjenica je da BiH još uvijek nije dostigla predratni nivo BDP, te su potrebe za kapitalom (izvorima finansiranja) izuzetno velike. Da paradoks bude veći, u uslovima nezaposlenosti, nerazvijenog finansijskog sistema i ekonomije u cjelini, potrošački krediti stanovništvu su rasli čak i preko 100 % u poslijeratnim godinama, dok su krediti realnom sektoru ekonomije bili popuno marginalizirani. Uslovi kreditiranja banaka (visoke kamatne stope, prije svega) ne daju mogućnost za rast realnog sektora ekonomije. Veliki kamatni spread banaka, s druge strane, garantuje profitabilno poslovanje banaka neovisno o stanju realnog sektora ekonomije. Ovakvo stanje može se nazvati „pat pozicija“ finansijskog sistema i realnog sektora ekonomije. Finansijski sistem treba da bude „poluga“ rasta realnog sektora ekonomije, a banke moraju da dijele sudbinu privrede u cjelini. U protivnom, u uslovima lošeg poslovanja realnog sektora ekonomije ni banke ne mogu očekivati dobre rezultate u budućnosti.

- Finansijska pismenost u Bosni i Hercegovini je izuzetno je niska i ne treba biti poseban stručnjak da se ona primjeti. Finansijska nepismenost u Bosni i Hercegovini se, između ostalog, ogleda u sljedećem:⁶
- Značajan broj zaposlenih ima mogućnosti prekoračenja na tekućem računu iz kojeg plaća troškove,
- Značajan broj fizičkih lica kod pokretanja biznisa koristi kredite mikrokreditnih organizacija koje vraća po izuzetno visokim kamatnim stopama,
- Uobičajena praksa je da, kada se ugovara kreditni aranžman, nešto malo više novca „povuče“, sa opravdanjem „neka se nađe“ ili „kad već uzimam kredit, da formiram i rezervu“,
- Vlasnici biznisa kratkoročnim zaduženjem kod banaka finansiraju dugoročnu imovinu,
- Kamatna stopa se posmatra samo „kao stopa“, bez analize koliko je kumulativna kamata koja će se platiti po konačnoj otplati kredita (kamatni račun se zamjenjuje procentnim računom),

- U troškove kreditnog zaduženja u obzir se uzima samo kamata, bez provizije banke, trokova obrade kredita, eventualnog upisa hipoteke i sl. Drugim riječima ne uzima se u obzir efektivna, već samo nominalna kamatna stopa.

Ovo su samo neki obrasci ponašanja koji govore u prilog da je u Bosni i Hercegovini izuzetno nizak nivo finansijske pismenosti i da na ovom području zaista treba intenzivno raditi. Od srednjih škola, preko visokoobrazovnih institucija, pa do edukacije odraslih.

O stepenu finansijske (ne)pismenosti u BiH, najbolje govori primjer kredita u Švicarskim francima, HYPO ALPE ADRIA BANKE, kao i primjeri prikupljanja kapitala emisijom vrijednosnih papira, koji se, ne rijetko, među građanima smatraju „zaradom“, a ne zaduživanjem.

Osim toga, značajno prisutvo mikrokreditnih organizacija u finansijskom sistemu BiH, koje nude skupe kredite, (koji predstavljaju i izvor visoke profitabilnosti ovih organizacija), takođe se može smatrati indikatorom nerazvijenosti finansijskog sistema u našoj zemlji. Tako je mikrokreditna organizacija „Sunrise“, Sarajevo 2007. godine svrstana među 50 najuspješnijih mikrokreditnih organizacija u svijetu (Magazin Forbes), a 2008. godine dodjeljeno joj je i priznanje najpoželjniji poslodavac u mikrokreditnom sektoru od strane Web-portala Posao.ba. Mikrokreditna fondacija „Prizma“ je 2012. godine proglašena najboljom kompanijom u Evropi (Europe Business Assembly).

Postoje ipak i pozitivni primjeri finansiranja emisijom vrijednosnih papira u BiH. Treba posebno naglasiti uspješnu emisiju municipalnih obveznica u Tešnju, Laktašima, Cazinu, B. Luka, Gradiška, Zvornik, Šipovo, Kotor Varoš. Vjerujemo da će se ova praksa uspješno nastaviti i intenzivirati i u budućnosti.

ZAKLJUČAK

Finansijska pismenost, razvijenost finansijskih instrumenata i finansijskog sistema, u cjelini, bez sumnje predstavljaju jedan od ključnih faktora uspjeha i ekonomskog rasta.

U zemljama u tranziciji, posebno u BiH ovom problemu se, nažalost, ne pridaje dovoljna pažnja. Stoga su i problemi koji se javljaju kao posljedica finansijske (ne) pismenosti, više nego očigledni.

Stabilnim i razvijenim finansijskim sistemom, uz adekvatan nivo finansijske pismenosti (koji odgovara datom nivou razvoja finansijskog sistema), moguće je obezbjediti finansijsku snagu, ekonomski rast i blagostanje u cjelini.

Finansijski sistem BiH je nerazvijen i, kao takav, uz nedovoljnu finansijsku pismenost i loše poznavanje savremenih finansijskih instrumenata, vještina i „alata“ upravljanja finansijama, ne obećava efikasno upravljanje finansijskom funkcijom, što je i jedan od osnovnih uslova za ekonomski rast, pa i cjelokupan društveni razvoj. Stoga je u BiH, prije svega, potrebno hitno učiniti neophodne izmjene obrazovnog sistema, kako bi se finansijama dalo adekvatno mjesto u cjelokupnom obrazovnom procesu. Osim toga, neophodno je obezbjediti i adekvatnu „infrastrukturu“ (tehničku, informatičku, zakonsku, političku...) za stabilan i snažan finansijski sistem, kao „polugu“ ekonomskog rasta. Obzirom da je finansijski sistem podsistem ekonomskog i političkog sistema svake zemlje, sasvim je sigurno da i politička previranja u BiH, kao i nizak nivo ekonomike razvijenosti (BiH još uvijek nije dostigla predratni nivo BDP-a) predstavljaju značajnu prepreku na tom putu.

Realno je očekivati da će u narednom periodu, ipak, biti učinjeni značajni pomaci na ovom planu i da će, u okviru sveukupnih procesa internacionalizacije i globalizacije (ekonomije i finansija) BiH postati ravnopavan partner u tim procesima.

I na kraju, ipak, ne zaboravimo: „Novac su brojevi, a brojevi nemaju kraja. Ako ti trebaju novci za sreću, tvoja potraga za srećom nikada neće prestati” (Bob Marley).

LITERATURA

1. Anđelinović, M., Pavković, A. i Mišević, D., (2016), *Mjerenje finansijske pismenosti studenata Sveučilišta u Zagrebu*, Ekonomski fakultet u Zagrebu, Serija članaka u nastajanju, 16(10): 1-20.
2. Atkinson, A. i Flore, A., M., (2012), *Measuring Financial Literacy: Results of the OECD/INFE Pilot Study*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, br. 15, Pariz: OECD, <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>.
3. Drucker, P., (1987), *The Changed World Economy*, The Mc Kinsey Quarterly, New York.
4. Friedman, M., (1973), *Teorija novca i monetarna politika*, Rad, Beograd.
5. OECD (2017), *G20/OECD INFE report on adult financial literacy in G20 countries*, Pariz: OECD.

6. OECD, (2005), *Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies*, Pariz: OECD.
7. OECD, (2008), *Improving Financial Education and Awareness on Insurance and Private Pensions*, Pariz: OECD.
8. OECD, (2011), *Improving Financial Education Efficiency: OECD-Bank of Italy Symposium on Financial Literacy*, Pariz: OECD.
9. OECD, (2012), *High-level Principles on National Strategies for Financial Education*, Pariz: OECD.
10. OECD, (2013), *Women and Financial Education: Evidence, Policy Responses and Guidance*, Pariz: OECD.
11. OECD, (2014), *Financial Education for Youth: The Role of Schools*, Pariz: OECD
12. Roth, M., B., Gregurović, M., Dekanić, A., M. i Ružić, D., (2012) *Finansijska pismenost*, PISA.
13. Rovčanin, A., (2000), *Savremene metode ocjene efikasnosti investicija*, Ekonomski fakultet Sarajevo.
14. Rovčanin, A., (2010), *Upravljanje finansijama*, V izdanje, Ekonomski fakultet Sarajevo.
15. Standard & Poor's Ratings Services i Financial Literacy Excellence Center (GFLEC), (2015), *Financial Literacy Around the World: Insights from the S&P Global FinLit Survey*, Vašington: GFLEC.
16. Vehovec, M., Rajh, E. i Kirbiš, I., Š., (2015), *Financijska pismenost građana u Hrvatskoj*, Privredna kretanja i ekonomska politika, 1 (136): 1-75.
17. Internet izvori:
 - <http://chronos.ba/pismenost-je-puno-vise-od-znati-pisati/> (pristupljeno 10. 04. 2018.).
 - <http://www.hanfa.hr/getfile/43343/Mjerenje%20fin%20pismenosti%20i%20fin%20uklju%C4%8Denosti%20u%20RH.pdf> (pristupljeno 10. 04. 2018.).
 - <http://www.hanfa.hr/getfile/43343/Mjerenje%20fin%20pismenosti%20i%20fin%20uklju%C4%8Denosti%20u%20RH.pdf> (pristupljeno 10. 04. 2018.).

Šerif Išović¹

Jasmina Hurić-Bjelan²

ULOGA POREZNIH ADMINISTRACIJA U FUNKCIJI RAZVOJA PRIVREDE BOSNE I HERCEGOVINE

THE ROLE OF TAX ADMINISTRATION IN THE FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SAŽETAK

Cilj ovog rada je da ukaže na ključan značaj poreznih administracija u privrednom razvoju svake ekonomije, što je naročito izraženo u Bosni i Hercegovini (BiH), koja zbog politike valutnog odbora od svih mjera ekonomske politike najviše mogućnosti ima u oblasti fiskalne politike odnosno poreznog sistema. Rad analizira strukturu kompleksnog poreznog sistema BiH sa ključnim komponentama razvoja i osnovnim makroekonomskim pokazateljima.

Porezni sistem je jedan od najvažnijih dijelova cjelokupnog ekonomskog sistema svake zemlje i predstavlja značajno sredstvo za ostvarenje brojnih ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih interesa. Porezne administracije kao njegovi ključni nosioci trebaju biti strogo usmjerene u pravcu razvoja privrede. Rezultati istraživanja koji su sprovedeni u ovom radu ukazuju na činjenicu da u slučaju BiH to nije potvrđeno i da su kada su u pitanju porezne uprave u BiH potrebne velike reforme da bi one kroz svoj rad obezbijedile uslove za razvoj privrede. Neophodno je, prije svega, donijeti propise koji će poreznim obveznicima olakšati poslovanje sa jedne strane, dok s druge, zakonodavni okvir treba kontinuirano prilagođavati propisima Evropske unije (EU). Na taj način će se poreznim izvršnim organima stvoriti uslovi, da kroz efikasan i efektivan porezni proces, doprinose svim segmentima održivog poreznog sistema BiH.

U radu se zaključuje da kreatori porezne politike BiH u narednom periodu jasno moraju imati u vidu da porezna politika treba da bude razvojna, da kreira dugoročno održiva i postojana rješenja, usmjerena na pravednije, jednostavnije,

1 Mr.sc. Šerif Išović, Porezna uprava F BiH, e-mail: puinfo@fpu.gov.ba

2 Mr.sc. Jasmina Hurić-Bjelan, Porezna uprava F BiH, e-mail: jasmina.huric-bjelan@fpu.gov.ba

učinkovitije, efikasnije i racionalnije prikupljanje poreznih prihoda. Pored toga, nužno je da svi porezni poticaji i olakšice, koji su prisutni u zakonima o oporezivanju dobiti, dohotka i dr. budu orijentirani u pravcu koji doprinosi proizvodnji novih vrijednosti, izvozu, rastu zaposlenosti, kao i razvoju društva uopće i stvaranju općeg blagostanja u zemlji.

Ključne riječi: porezni sistem, porezna administracija, razvoj, Bosna i Hercegovina

ABSTRACT

The aim of this paper is to point out the crucial importance of tax administrations in the economic development of each economy, what is particularly expressed in Bosnia and Herzegovina (BiH), which, cause of the policy of the currency board, of all economic policy measures, has the most opportunities in the field of fiscal policy or the tax system. The paper analyzes the structure of the complex tax system of BiH with key components of development and basic macroeconomic indicators. The tax system is one of the most important parts of the entire economic system of each country and represents an important means of achieving numerous economic, social, political and other interests. Tax administrations as its key bearers should be strictly directed towards the development of the economy. The results of the research carried out in this paper point to the fact that in the case of BiH this has not been confirmed and that when it comes to tax administration in BiH, big reforms are needed in order to provide the conditions for the development of the economy. First of all, it is necessary to pass regulations that will make taxpayers easier to operate on the one hand, while on the other, the legislative framework should be continuously adapted to the European Union (EU) regulations. In this way, the tax authorities will create the conditions to contribute to all segments of the BiH sustainable tax system through an efficient and effective tax process. The paper concludes that the creators of tax policy in BiH in the coming period must clearly have in mind that tax policy should be developmental, to create long-term sustainable and stable solutions, aimed at more just, simpler, more efficient, more efficient and rational collection of tax revenues. In addition, it is necessary that all tax incentives, which are present in the laws on taxation of corporate income, personal income, etc., be oriented in the direction that contributes to the production of new values, exports, growth in employment, as well as the development of society in general and the creation of general welfare in the country.

Key words: tax system, tax administration, development, Bosnia and Herzegovina

JEL: H2, H26, O1

UVOD

Porezne administracije su ključne institucije za razvoj svake zemlje i one moraju biti usmjerena isključivo u tu funkciju. One su u svakoj zemlji glavni nosioci postizanja i očuvanja makroekonomske stabilnosti i fiskalne održivosti. Države koje nemaju uređen porezni sistem (poreznu politiku i poreznu upravu) su na veoma niskom stepenu razvoja, nestabilne su, imaju izraženu korupciju, ugrožena prava i po svim kriterijima zauzimaju nepovoljna mjesta na tabelama uređenih država. U vezi s tim, svaka država mora imati pravednu, racionalnu i efikasnu poreznu upravu i izgraditi jasan, jednostavan i stabilan porezni sistem koji će odgovoriti potrebama razvoja zemlje. S obzirom da se BiH, i svi njeni dijelovi već duže vrijeme nalaze u izuzetno teškoj ekonomskoj i političkoj situaciji, hitne ekonomske i porezne reforme su nužan uvjet daljeg funkcionisanja države. Takvo stanje rezultiralo je donošenjem dokumenta pod nazivom *Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018. godine*³, koju su potpisali Vijeće ministara BiH, Vlada Federacije BiH, Vlada Republike Srpske (RS), vlade: Unsko-sanskog kantona, Posavskog kantona, Tuzlanskog kantona, Zeničko-dobojskog kantona, Bosansko-podrinjskog kantona, Srednjobosanskog kantona, Hercegovačko-neretvanskog kantona, Zapadno-hercegovačkog kantona, Kantona Sarajevo, Herceg-bosanskog kantona i Vlada Brčko Distrikta (BD). Reformski procesi su prikazani u okviru područja, a reforma poreznog sistema je na prvom mjestu i odnosi se na povećanje javnih prihoda koje će se postići povećanjem prihoda od poreza, proširivanjem porezne baze, smanjenjem sive ekonomije, smanjenjem poreznih oslobođanja i unapređenjem rada poreznih uprava. U pravcu realizacije pomenutih ciljeva idu i prijedlozi koji se razmatraju u ovom radu. Za razvoj privrednih aktivnosti u prvom redu neophodan je: stimulativan, jasan, precizan, nedvosmislen, transparentan, postojan i siguran pravni okvir koji treba imati jasne mehanizme mjerenja i kontrolne mehanizme primjene. Nema ozbiljne i uspješne reforme prije nego što se uredi i donese pravni okvir za planiranu reformu. Dobrog pravnog okvira i reforme nema bez detaljne analize na mikro i makro planu i utvrđivanja stvarnih uzoka nastalog stanja, te mjera za uklanjanje tih uzroka koje bi u budućnosti trebalo preduhitriti, a ne baviti se samo njihovim posljedicama. Osnovni cilj reforme trebao bi biti razvoj koji će za posljedicu imati rast zaposlenih, porast BDP-a i uopćeno rast standarda stanovništva, a samo je praktično pitanje kako to postići, naročito u kratkom roku.

Reforme potrebne za poboljšanja u privredi BiH su nužne i one trebaju biti brze, učinkovite i da prije svega obuhvataju više područja i aktivnosti. Prioritet

trebaju imati aktivnosti koje će za posljedicu imati, smanjenje dažbina privredi, pravičniju konkurenciju na tržištu, jasan i postojan pravni okvir, efikasnije i učinkovitije djelovanje upravnih i sudskih organa. Sve ove aktivnosti trebaju biti sinhronizovane, mjerljive i kontrolisane uz ujednačeni inspekcijski nadzor po svim osnovama na cjelom području države. Uloga poreznih administracija i kreatora poreznog sistema (zakonodavne vlasti) je u svim pomenutim aktivnostima izuzetno bitna.

1. PREGLED LITERATURE I TEORIJSKA RAZMATRANJA TEME

Postoji obilje radova koji se bave analizom uticaja fiskalne politike na razvoj ekonomije jedne zemlje. Neki su fokusirani samo na njen jedan segment, tj. na poreznu ili na budžetsku politiku, a drugi su usmjereni na uopćen uticaj fiskalne politike. Na posebnu važnost fiskalne politike u funkciji razvoja i oporavka privrede, počelo se ukazivati nakon krize iz 2009. koja je zahvatila ogroman broj zemalja.

Kada je u pitanju porezni sistem, pored ukupnog značaja porezne politike posebnu ulogu imaju porezne administracije kao ključni nosioci poreznog sistema jedne zemlje. Od njih se očekuje najveći efekat, iako oni nisu jedini akteri kreiranja poreznog sistema, nego u tome velika odgovornost pripada svoj zakonodavnoj vlasti. Ovo je poseban problem za porezne administracije koje su nesamostalne u svom radu i u sastavu su organa koji ne mogu na pravi način sagledati probleme sa kojima se suočava privreda, a ne dozvoljavaju poreznim upravama da imaju aktivniju ulogu u kreiranju poreznih propisa i jačanju svojih kapaciteta. Veliki je broj zemalja u regionu koje nemaju samostalne porezne uprave. To je naročito izraženo u zemljama u okruženju, kao što su Srbija, Crna Gora, Makedonija, Hrvatska i dr. Ovaj problem je inače više karakterističan za zemlje u razvoju i tranzicijske zemlje. Moderne razvijene zemlje koje karakteriziraju najsavremeniji porezni sistemi imaju proaktivnu politiku prema poreznim administracijama kojima posvećuju ogroman značaj, daju velika finansijska sredstva za njihov razvoj i edukacije, što se sve kroz njihovu efikasnost i efektivnost pozitivno reflektuje na ekonomski rast, prihvatljive okvire sive ekonomije, visok porezni moral, razvijenu poreznu svijest i disciplinu. Porezne uprave koje su u sastavu drugih vladinih organa i institucija imaju problem da održavaju aktivnu ulogu u procesu razvoja jedne zemlje. One su usmjerene na jačanje porezne discipline, ali za privredni razvoj je potrebna porezna politika koja će s jedne strane biti konkurentna i povoljna za privredu, a s druge za državu koja će joj kroz učinkovitu naplatu javnih prihoda obezbijediti dovoljno sredstava za njene rastuće potrebe i dugoročni razvoj.

Nakon krize iz 2009. dominiraju ekonomska mišljenja po kojima bi se umjesto neoklasične politike slobodnog tržišta trebala ponovo vratiti u primjenu keynesijanska ekonomija, po kojoj država preuzima ulogu glavnog pokretača ekonomskog razvoja i to kroz povećanje javne potrošnje i svrsishodnu fiskalnu konsolidaciju. Ove mjere je nemoguće sprovesti bez kvalitetne porezne politike i efikasne porezne administracije. Kad je u pitanju BiH to je još više izraženo zbog kompleksne fiskalne arhitekture isloženog i neusaglašenog poreznog sistema, ali i politike valutnog odbora, koja državi ne dozvoljava da u svrhu razvoja i/ili ublažavanja posljedica krize koristi nijednu mjeru iz domena monetarne politike. U takvim uvjetima je još teže stvoriti sistem koji će biti usmjeren prema razvoju zemlje. Ukoliko se porezni sistem koristi u svrhu nekih političkih ciljeva ili kao izgradnja socijalne komponente onda će to vrlo brzo imati negativne efekte, a dugoročno stvoriti makroekonomsku nestabilnost i fiskalnu neodrživost.

U cilju trasiranja i ostvarivanja društvenog cilja privrednog razvoja, optimalne i zakonite naplate javnih prihoda, koncept saradnje i sinergije treba da bude zajednička aktivnost svih učesnika u poreznom procesu. U ovom procesu je jako bitna uloga porezne uprave i njen odnos sa širom javnošću, tj. poreznim obveznicima, građanima, računovodstvenoj profesiji, medijima i sl. (Isović, 2017a, 2017b). Bez izgradnje kvalitetnih odnosa nema porezne administracije koja će biti usmjerena na razvoj privrede.

2. POREZNI SISTEM U BOSNI I HERCEGOVINI

Postojeća struktura poreznog sistema BiH određena je strukturom vlasti prema Ustavu BiH. Potpisivanjem dejtonskog mirovnog sporazuma 1995., BiH je predviđena kao samostalna suverena država koja se sastoji od dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republike Srpske (RS). Odlukom Visokog predstavnika u 1999. osnovan je Brčko Distrikt (BD) kao administrativna jedinica lokalne samouprave pod suverenitetom države BiH. Osim Ustava BiH, svaki od entiteta ima svoj ustav, kojim se između ostalog reguliše i fiskalno uređenje. RS ima obilježje centraliziranog fiskalnog uređenja, jer ima jedan entitetski nivo vlasti i jedinice lokalne samouprave. Entitet FBiH u fiskalnom smislu je decentraliziranog tipa, jer ima federalni i deset kantonalnih nivoa vlasti u koji su uključene i jedinice lokalne samouprave – općine i gradovi.

Posebnu osobenost postojećeg poreznog sistema, sa brojnim negativnim implikacijama, čini i institucionalna osnova oporezivanja, odnosno podjela fiskalnih i poreznih ovlaštenja koja podrazumijevaju prenaplašen stepen decentralizacije

porezne vlasti. U BiH porezni sistem je organizovan na različitim nivoima vlasti. Na najvišem državnom nivou uspostavljena je Uprava za indirektno/neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine (UINO) koja je nadležna za praćenje indirektnih poreza, dok su entitetskim nivoima, tj. Poreznoj upravi Federacije BiH, Poreskoj upravi RS i Poreznoj upravi Distrikta Brčko, u nadležnost dati direktni porezi i doprinosi.

Ustavni okvir BiH je ostavio otvorenim pitanja o domenu poreznih ovlaštenja. Isto tako i Ustav FBiH ostavlja otvorenim pitanje podjele poreznih ovlaštenja između federalnog i kantonalnih nivoa vlasti. Naznačen opći ustavni okvir podjele fiskalnih i poreznih ovlaštenja ne daje argumentaciju za trenutnu institucionalnu osnovu oporezivanja koja je na granici anarhije finansijske aktivnosti. Pri tome, nije problem samo prenamaglašen decentralizacija poreznih ovlasti već odsustvo elementarne usaglašenosti entitetskih poreznih sistema⁴. U pogledu poreznih determinanti (predmet oporezivanja, porezni obveznik, porezna osnovica, porezna stopa, porezne olakšice, oslobađanje i podsticaji) ključno mjesto zauzima problematika fiskalne disharmonije i neravnoteže poreznog sistema. Različita rješenja u definisanju poreznih obveznika, poreznih osnovica i poreznih stopa ukazuju na praktičnu mogućnost nastajanja fiskalnih dispariteta u politici implementacije. Ovo tim prije, što u razvoju jedinstvenog ekonomskog prostora BiH, načelo neprincipijelnog federalizma dolazi do izražaja i direktno dokazuje da između države, entiteta i BD, s jedne strane, a indirektno u odnosu između entiteta, kantona i opština, s druge strane, ne postoje čvrste veze i međufiskalni odnosi. Situacija je puno bolja kod već inkorporiranog PDV-a u poreznu strukturu BiH, u odnosu na funkcionisanje ostalih poreznih oblika. Ovakva organizacijska struktura poreznog sistema unutar BiH specifična je i jedinstvena, različita od zemalja okruženja i zemalja članica Evropske unije (EU). Pod takvim okolnostima, uređenje zakonodavnog okvira poreznog sistema BiH nije jedinstveno, već je postavljeno dihotomno, kako vertikalno tako i horizontalno na entitetskim nivoima.

Porezno-kontrolne procedure se provode prema nadležnosti poreznih administracija i veoma je ograničena njihova saradnja u pravcu efikasnosti kontrola i povećanja naplate javnih prihoda, gdje se na kraju svi nedostaci poreznog sistema BiH, kao i ovaj vraćaju kao bumerang preko naplate poreznih prihoda. Ta saradnja je u posljednim godinama, pod uticajem međunarodni institucija intenzivirana i dešava se u sklopu raznih projekata koji su usmjereni na razvoj poreznih administracija u BiH i razvoj privrede BiH.

4 Alibašić H. i Hasanović F., *Fiskalni sistem u Bosni i Hercegovini i njegova reforma*, B-Eli-M Lukavac, 2008.

2.1. Nivoi nadležnosti za kreiranje porezne politike i poreznog sistema u BiH

Političko ustrojstvo BiH uzrokuje razuđenost njenog fiskalnog suvereniteta. S tim u vezi i porezna politika i porezni sistem kreiraju se na više nivoa, i to:

- na nivou države BiH,
- na nivou entiteta – FBiH i RS,
- na nivou BD,
- na nivou kantona u okviru FBiH i
- na nivou opština u FBiH i RS.

Ovakvo stanje dovelo je do stvaranja tri odvojena i gotovo samostalna porezna prostora: Federacija BiH (FBiH), RS i BD BiH. Već je ova činjenica dovoljna za tvrdnju da jedinstveni ekonomski prostor u BiH ne postoji, iako je jedinstven ekonomski prostor uslov dugoročnog razvoja.

Za poreze na nivou države nadležna je UINO BiH. Nadležnost za primjenu entitetskih, kantonalnih i općinskih poreza imaju Porezna uprava FBiH i Poreska uprava RS, koje su odgovorne također i za primjenu propisa iz oblasti socijalnih doprinosa. Porezna uprava BD je institucija koja implementira porezne zakone BD, a kojima je uređeno oporezivanje dobiti i dohotka.

Pod pritiskom međunarodne zajednice u poteklim godinama dosta se radilo na pitanju porezne harmonizacije odnosno međusobnog usklađivanja poreznih propisa entiteta i BD. Unatoč tome, disharmoničnosti u mnogim elementima još uvijek ima. To je posljedica, prije svega, neusaglašene političke volje da BiH i stvarno postane jedinstven ekonomski prostor.

U BiH su zastupljeni sljedeći javni prihodi: indirektni (carine, PDV, akcize, naknada za puteve); direktni porezi (porez na dobit, porez na dohodak, porez na imovinu, porez na nasljeđe i poklon i dr.) i doprinosi (za penziono-invalidsko osiguranje, zdravstveno osiguranje, osiguranje od nezaposlenosti i za dječiju zaštitu).

2.2. Najzastupljeniji porezi u poreznom sistemu Bosne i Hercegovine - porez na dodanu vrijednost, porez na dobit i porez na dohodak

U nastavku se daje prikaz tri najvažnija porezna oblika u BiH: PDV-a, poreza na dobit i poreza na dohodak. Po osnovu ovih poreznih oblika se prikupi najviše poreznih prihoda u ukupno naplaćenim javnim prihodima u BiH, ako izuzmemo

naplatu javnih prihoda po osnovu doprinosa koji se ne tretiraju kao porezni prihodi, po osnovu kojih se u FBiH i RS naplati oko 60%.

2.2.1. Porez na dodanu vrijednost – PDV

Fiskalna reforma u oblasti indirektnog oporezivanja odvijala se postepeno u periodu od 2003 do 2006. Završena je uvođenjem PDV-a u poreznu strukturu BiH, kada je porez na promet koji se ubirao na nivou entiteta zamjenjen PDV-om. Prije toga bilo je neophodno izvršiti veliku izmjenu složenog poreznog sistema BiH, kao što je prijenos ustavnih nadležnosti za politiku indirektnih poreza sa entitetskih nivoa na državni, konstruisati novu fiskalnu arhitekturu na nivou države sa UINO i Upravnim odborom Uprave na čelu, uspostaviti jedinstveni račun Uprave i uspostaviti sistem raspodjele prihoda od indirektnih poreza. Uvođenje PDV-a u poreznu strukturu BiH ocijenjeno je od strane mnogih stručnjaka kao najbolje prelaženje sa sistema poreza na promet na sistem PDV-a. Pozitivne kritike govore da su u *sistem PDV-a* BiH ugrađeni najbolja praksa i iskustva zemalja članica EU, s obzirom da je kao pomoć pri njegovom uvođenju učestvovao veliki broj eksperata i institucija EU. Prihodi od poreza na promet u 2003. godini su iznosili 49% ukupnih indirektnih poreza, dok su u 2009. prihodi od PDV-a zauzimali 64% učešća u ukupnim indirektnim porezima. U 2017-toj PDV u ukupno naplaćenim prihodima UINO iznosi oko 63%. U prilog ovome ide i činjenica da su za prikupljanje prihoda po osnovu PDV-a utrošeni znatno niži administrativni troškovi, jer je prihode po osnovu poreza na promet u 2003. (kao i sve ostale indirektno poreze) prije uspostave UINO BiH prikupljalo šest razjedinjenih carinskih i poreznih administracija u BiH.

Zakon o PDV-u BiH u skladu je sa VI Direktivom EU. Isto tako, u PDV legislativu i operativne instrukcije UINO su ugrađeni evropski standardi kontrole obveznika, analize rizika i selektiviteta, eliminiranjem subjektivnog faktora pri odabiru obveznika za kontrolu⁵. Činjenica je da ovi elementi nisu ugrađeni ni u jedan drugi zakon koji tretira direktne poreze u BiH.

Osnovne karakteristike PDV-a su: jedinstvena stopa PDV-a od 17%, prag za registraciju od 50.000 KM i vrlo ograničena oslobađanja kao što su: djelatnosti od javnog interesa (obrazovanje, poštanske usluge, usluge u oblasti sporta i dr.), finansijske i novčane usluge, i međunarodni prevoz. Pitanja poreznih oslobađanja u EU definisana su u skladu sa VI Direktivom, ali su ona u zemljama EU u odnosu na BiH znatno šira, s obzirom da u BiH ne postoje diferencirane stope PDV-a,

⁵ Detaljnije u Antić D., *Makroekonomska stabilnost i fiskalni federalizam u Bosni i Hercegovini*, Mostar; Fircon, 2009, str. 193.

niti nulta stopa⁶, koja je jedan od oblika poreznih oslobođanja. Naravno, pored svih prednosti PDV sistema postoji i veliki broj manjakvosti. Jedna od njih, a koju posebno ističe privatni sektor su rokovi za podnošenje PDV prijava. Na putu ka ulasku u EU ova oblast će se značajno morati uskladiti sa Direktivama EU koje u nekim svojim djelovima posebno tretiraju pitanje rokova za podnošenje PDV prijava koji su u pojedinim zemljama EU i čitav mjesec. Najnovija usluga UINO, kojom je omogućeno elektronsko podnošenje prijava za porez na dodanu vrijednost i prijavu akcize, počevši od poreznog perioda januar 2018. godine značajno je unaprijedila rad ove institucije.

2.2.2. Porez na dobit

Pitanje poreza na dobit kao direktnog poreza, u BiH je regulisano propisima na nivou entiteta i BD. Najveća reforma u sferi direktnih poreza izvršena je uvođenjem zakona o porezu na dobit i dohodak u FBiH, RS i BD. U decembru 2016. u **Federaciji BiH** usvojen je novi Zakon o porezu na dobit za, koji se počeo primjenjivati na poslovnu 2016. Zakonski okvir za oporezivanje dobiti u Federaciji BiH sadržan je u Zakonu o porezu na dobit („Sl. novine Federacije BiH”, broj: 15/16), koji je stupio je na snagu početkom marta 2016. Godine, a primjenjuje se od 01.01.2016 godine, zatim Pravilniku o primjeni Zakona o porezu na dobit („Službene novine Federacije BiH”, broj: 88/16, 11/17 i 96/17) i Pravilniku o transfernim cijenama („Službene novine Federacije BiH”, broj: 67/16).

Stopa poreza na dobit koja iznosi 10% stimulativna je u poređenju sa zemljama okruženja, s tim da, kada je riječ o olakšicama i dalje poslovna zajednica insistira na njihovom proširenju. Zakon je relativno nov, i sama Porezna uprava FBiH još uvijek se susreće sa određenim teškoćama u njegovoj primjeni. Zakon je urađen u saradnji i po preporukama Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) u cilju proširenja porezne osnovice, smanjenja porezno priznatih troškova i odbitaka kroz ograničenja priznavanja rashoda u porezne svrhe. Obaveza usklađivanja zakonodavstva u oblasti oporezivanja, uključujući mjere koje su usmjerene na dalju fiskalnu reformu proističe iz člana 98. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), a kako bi se osiguralo efikasnije ubiranje poreza i pospješilo suzbijanje poreznih prevara, te da se posebno vodi računa o prioritetima pravne tečevine (acquisa) Zajednice u oblasti oporezivanja i suzbijanja štetne konkurencije u oporezivanju.

6 Osim izvoza dobara koji se oslobađa plaćanja odonosno oporezuje nultom stopom.

Posebna karakteristika ovog zakonskog rješenja je pitanje tranfernih cijena u oporezivanju dobiti kompanija kroz OECD smjernice iz oblasti transfernih cijena. Novi zakon je ukinuo olakšicu po osnovu izvoza i „preformulisao“ olakšicu koja se tiče investicija. Po starom zakonu za ostvarivanje olakšica na ime investiranja uslov je bio da u se pet godina investira 20 miliona KM, uz poseban uslov da u prvoj godini ta investicija mora iznositi 4 miliona KM. To je sada izmjenjeno u novom zakonu, i ovaj porezni poticaj omogućava umanjenje obaveze poreza za 50% ukoliko porezni obveznik investira vrijednost od 20 mil KM u stalna sredstva u periodu od pet godina, s tim da već u prvoj godini započne investiranje u iznosu od 4 mil KM. Mnogi stručnjaci ocjenjuju da ovaj zakon ima elemente koje podstiču razvoj privrede kroz olakšice i poticaje, ali je ukidanje olakšice za izvoz najveća zamjerka i nešto što je značajno smanjilo razvojnu komponentu privrednika koji posluju na području Federacije BiH.

Prema kaznenim odredbama ranijeg Zakona, svi prekršaji, kao odgovornosti i sankcije za prekršaje propisani su bili Zakonom o Poreznoj upravi FBiH, dok su u novom Zakonu o porezu na dobit posebno precizirane novčane kazne za prekršaje i za pravna i za odgovorna lica i kreću se od 2.000,00 KM do 100.000,00 KM. Prije ovog zakona važio je zakon o porezu na dobit koji je bio u primjeni od 1. januara 2008., a Zakon koji je njemu prethodio važio je od 1998. do 2007.

U **Republici Srpskoj** je od 2002. na snazi stopa poreza na dobit od 10%. Zakon koji je trenutno važeći primjenjuje se od 1. januara 2016. godine (Zakon o porezu na dobit – „Službeni glasnik RS“ broj: 94/15 i 1/17). Kao i u ranijim zakonskim rješenjima oporezivanja dobiti u RS, ni ovaj zakon nema značajnijih olakšica i poticaja za razvoj privrede. I dalje se u trenutno važećem zakonu, kao i u onom koji je prethodio nalazemo olakšice koje se odnose na umanjenje porezne osnovice za ulaganje u proizvodnju i zapošljavanje novih radnika na neodređeno vrijeme. Stim da su poticaji za ulaganje u proizvodnju, vrlo usko definisani i posebno je propisano koje proizvodne djelatnosti mogu koristiti ovu olakšicu. Pored toga, dozvoljeno je korištenje prava na umanjenje porezne osnovice po osnovu ubrzane amortizacije na mašine i opremu i veoma ograničeno na troškove istraživanja i razvoja. Kaznenim odredbama ovog zakona propisane su novčane kazne za pravna lica i odgovorna u pravnom licu u iznosu od 5.000 do 60.000 KM.

Sva dosadašnja rješenja zakona o porezu na dobit su u Federaciji bila puno povoljnija za privrednike, jer su sadržavala više olakšica i poticaja usmjerenih na razvoj. Stim da su i FBiH i RS su u prethodnim zakonskim rješenjima imale više poreznih oslobođanja i poticaja. Zakon o porezu na dobit koji je u FBiH bio

na snazi do 2008. propisivao je olakšicu za novoosnovana preduzeća i to: za prvu godinu poslovanja 100%, za drugu 70% i za treću 30%. Još u prethodnom zakonu koji je donedavno važio ova olakšica je ukinuta kao i olakšica po osnovu stranog uloga i slobodnih zona i njihovih korisnika.

U **Brčko Distriktu** je od 1. januara 2012. uveden novi Zakon o porezu na dobit, čija su rješenja dosta harmonizirana sa odnosnim zakonskim rješenjima u FBiH i RS. Oporezivanje dobiti u BD je od jula 2003. do 01.01.2012. vršeno u skladu sa Zakonom o porezu na dohodak.

Idealno bi bilo za očekivati da je sistem direktnog oporezivanja u BiH centraliziran odnosno na nivou države kao što je slučaj sa indirektnim porezima, a ne u nadležnosti tri različite porezne uprave. Ovdje valja napomenuti da postojanje dodatnih administrativnih troškova koji nastaju u prikupljanju ovog i drugih poreznih oblika direktno vodi neefikasnosti cjelokupnog poreznog sistema BiH. Postojanje 14 ministarstava finansija u BiH i četiri odvojene porezne administracije su podaci koji „govore“ sami za sebe.

Entitetske reforme sistema direktnog oporezivanja u segmentu poreza na dobit različito su se reflektovale na njihovu naplatu i učešće u ukupno naplaćenim javnim prihodima u FBiH i RS, što je vidljivo i prema podacima iz tabela koje slijede. S druge strane, vrlo je jasno, da postojanje različitih zakonskih rješenja i različitih uslova poslovanja na jednom relativnom malom ekonomskom prostoru kao što je BiH ne obezbjeđuje uslove za razvoj privrede. S obzirom da ova zakonska rješenja ne propisuju porezne administracije u BiH, a poznato je da nemaju ni aktivno učešće u kreiranju ovih rješenja, vrlo je teško da same porezne uprave osiguraju uslove za razvoj privrednih aktivnosti u BiH. Bez jednog drugačijeg i sveobuhvatnijeg pristupa zakonodavne vlasti i bez aktivnijeg pristupa izvršne vlasti nema održivog razvoja privrede.

2.2.3. Porez na dohodak

Oporezivanje dohotka u BiH je na nivou entiteta i BD. Zakon o porezu na dohodak („Službene novine Federacije BiH“, broj: 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13) u FBiH je u primjeni od 1. januara 2009., nakon čega je nekoliko puta vršena njegova izmjena. Posljednje značajnije izmjene su izvršene tokom 2013. u vezi oporezivanja dohotka od nagradnih igara i igara na sreću. U RS je Zakon o porezu na dohodak uveden dvije godine ranije nego u FBiH, a od 01. februara 2011. stopa poreza na dohodak je sa 8% povećana na 10%. Zakonom o porezu na dohodak u

RS („Službeni glasnik RS“, broj 60/15 i 5/16) je uvedeno oporezivanje dividendi, udjela u dobiti i kapitalne dobiti, osim dobiti koja je ostvarena do kraja 2010., kao i oporezivanje dividende fizičkih lica po stopi od 10%. Novi Zakon o porezu na dohodak BD u primjeni je tek od početka 2011. i on je zamjenio zakon koji je propisivao oporezivanje dohotka fizičkih i dobiti pravnih lica i konceptualno se dosta razlikovao od rješenja u oba entiteta BiH. U sva tri porezna propisa stopa poreza na dohodak je sad 10%, ali se efektivna stopa zbog velikih razlika u poreznoj osnovici još uvijek značajno razlikuje. Skoro su sve kategorije po kojima se u FBiH ne plaća porez na dohodak u RS oporezive.

S obzirom na značajne razlike u oporezivanju dohotka u FBiH i RS evidentne su i razlike u učešću prihoda po osnovu poreza na dohodak.

2.3. Porezni sistem Bosne i Hercegovine u odnosu na porezni sistem zemalja u okruženju i nekih razvijenih zemalja – komparativni pristup

Veoma je teško komparirati porezni sistem BiH sa drugim poreznim sistemima, najviše zbog njegove specifičnosti i kompleksnosti koja proizlazi iz složenog ustavnog uređenja BiH. **Prema vrsti poreznih** oblika koji su u njemu zastupljeni ne razlikuje se značajno od savremenih poreznih sistema. Međutim, pitanje različite nadležnosti za oblast direktnih i indirektnih poreza dodatno usložnjava problem. Jedinstvena porezna administracija je uobičajen i poželjan pristup sa administrativnog stanovništva. Međunarodna iskustva govore da kontinuirano postojanje odvojenih poreznih uprava vodi neefikasnosti, dupliranju zaposlenih, objekata, resursa, a ne povećava poreznu disciplinu, iako bi se kontrolama od strane više poreznih ona organa trebala povećati. U slučaju BiH zbog nedostatka adekvatne saradnje između četiri porezne administracije, taj efekat izostaje. Na području Evrope samo su dvije zemlje koje imaju sistem direktnih i indirektnih poreza kroz dvije odvojene uprave (**Češka i Luksemburg**), a samo jedna zemlja ima upravu koja uključuje PDV u nadležnost carinske uprave⁷. Sve zemlje OECD-a imaju funkcionalne organizovane strukture poreznih uprava, od kojih je većina članica poboljšala svoje organizacije razdvajanjem po vrsti poreznog obveznika (npr. veliki, srednji, mali), što je slučaj i u BiH, jer sve porezne administracije veoma uspješno imaju posebne odjele ili sektore za kontrole velikih i malih porezi obveznika. Samo mali broj zemalja i van Evrope ima odvojene porezne uprave za direktne i indirektne poreze. Zemlje koje imaju odvojene uprave za nadležnost ovih poreza su: Kina, Bangladeš, Liban, Belize, Namibija, Svaziland, Zapadna

7 Više u Ebrill, L. P.; Keen, M.; Bodin, Jean-Paul; Summers, Victoria P.; (2001) The Modern VAT, International Monetary Found, str. 125-137;

obala i Gaza. Od svih afričkih zemalja samo su dvije s odvojenim upravama. Na području Azije samo jedna. Od zemalja najbližeg okruženja sve porezne administracije u svom sastavu imaju i direktne i indirektne poreze. Stvaranje jedinstvene porezne administracije na državnom nivou je u BiH za sada veoma neizvjesno zbog nepostojanja političke volje, ali dugoročno to je jedino rješenje fiskalne stabilnosti BiH. Da li će ekonomski interesi države ikada potisnuti iza sebe političke ideologije ostaje da se vidi u budućnosti!?

3. RAZVOJ KAO EKONOMSKA KATEGORIJA

U ekonomskoj literaturi možemo naići na veliki broj definicija ekonomskog razvoja. Mnoge od njih imaju neke zajedničke elemente, a s druge strane postoji značajan broj autora koji daju dijametralno različite definicije razvoja. Ekonomski razvoj je proces u kome se realni nacionalni dohodak dugoročno povećava, što, uz veću stopu rasta realnog nacionalnog dohotka od povećanja broja stanovnika, ima značenje povećanja nacionalnog dohotka *per capita* (Vilogorac, 2000, 350). Druga definicija govori da je to proces kojim se nacionalne ekonomije s niskim dohocima transformiraju u moderne industrijske ekonomije sa srednjim, višim i visokim dohotkom. Ekonomski razvoj i razvoj bogatstva zemalja, ili regija ili urbanih, odnosno ruralnih područja u korist njihovih stanovnika, te održivi porast standarda življenja koji sugerira porast u dohotku po stanovniku, bolje obrazovanje i bolju zaštitu okoliša (Osmanković, 2007, 111). Razvoj kao ekonomska kategorija podrazumijeva raznovrsne aktivnosti pojedinaca i privrednih subjekata koje se poduzimaju u društvu, a što za posljedicu ima stvaranje materijalnih i drugih vrijednosti kojima se zadovoljavaju mnogobrojne potrebe pojedinaca i društva općenito (Begić, 2000). U ekonomskim teorijama razvoja veoma je bitno napraviti jasnu distinkciju između pojma privrednog rasta i ekonomskog odnosno privrednog razvoja. Privredni rast je uža kategorija od privrednog razvoja i on je jedna od komponenti privrednog razvoja. On je samo jedan njegov dio i simbolizira njegovu kvantitativnu dimenziju. Ekonomski razvoj, pored rasta proizvodnje na nivou jedne nacionalne ekonomije podrazumijeva i niz drugih strukturnih promjena u oblasti institucija zemlje, tehničko-tehnološkog kapaciteta, obrazovnih kapaciteta i sl.

Ekonomski rast uključuje povećanje proizvodnje u odnosu na broj njenih stanovnika i to u dužem vremenskom periodu. U kraćem vremenskom periodu ovaj rast se naziva privredna ekspanzija. Ekonomski i privredni rast se mjere pomoću stopa rasta bruto društvenog proizvoda, nacionalnog dohotka, nacionalnog dohotka po glavi stanovnika i sl. Ukoliko je nacionalni dohodak po glavi stanovnika u

dužem vremenskom periodu, veći od prirodnog priraštaja onda u toj zemlji imamo ekonomski razvoj, a u obrnutoj situaciji nazadovanje ekonomije, što vodi do slabljenja općeg blagostanja i pada životnog standarda njenih stanovnika.

Svi savremeni teoretičari ekonomskog razvoja su jednoglasni u tome da se ekonomski razvoj postiže razvojem industrije, informatizacijom društva i konstantnim investicijama u obrazovanje i ljudski kapital zemlje.

3.1. Uticaj poreznih administracija na razvoj

Porezni sistem je jedan od najvažnijih dijelova cjelokupnog ekonomskog sistema svake zemlje i predstavlja značajno sredstvo za ostvarenje brojnih ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih interesa. Razvojna i koordinirana porezna politika obezbjeđuje adekvatna sredstva za funkcionisanje države, a pored toga porezna politika mora biti orjentirana u pravcu privlačenja investicija i stvaranja konkurentnosti. S druge strane, porezni sistem mora biti dobar i za domaće poduzetnike i privredu. Visina poreznih stopa treba da bude pažljivo odabrana kako bi se eliminisale sve zloupotrebe i izbjegavanja plaćanja poreza. Prema brojnim analizama, u zemljama u kojim je komplikovan porezni sistem sa visokim poreznim obavezama, veliki dio ekonomskih aktivnosti se obavlja u zoni sive ekonomije.

Veza između poreznih administracija i društveno-ekonomskog razvoja je oduvijek bila istraživački izazov u ekonomskoj nauci. Naučno istraživanje problema sive ekonomije osobito je pridonijelo jačanju svijesti o negativnom utjecaju i uticajima neefikasne porezne administracije na društveno-ekonomski razvoj. Istovremeno postoje i sve naglašeniji zahtjevi međunarodnih organizacija (Svjetske banke, MMF-a) koje prilikom odobravanja kredita ili u pristupnim pregovorima za ulazak u članstvo EU-a, od svih zemalja traže što efikasniju i odlučniju borbu protiv korupcije i sivog tržišta, a u čemu je uloga poreznih administracija ključna. Pored značajne uloge poreznih uprava u suzbijanju sive ekonomije, jačanju porezne discipline i porezne svijesti, razvijene porezne uprave podrazumijevaju potpunu podršku svojim poreznim obveznicima i građanima. Porezni obveznici od kojih zavisi naplata javnih prihoda trebaju imati poreznu administraciju koja će njihove troškove redovnog ispunjenja poreznih obaveza svesti na minimum. Takva porezna uprava mora biti ključna podrška i servis u ispunjavanju svih poreznih obaveza koje imaju prema državi. U današnje vrijeme u svijetu razvijena porezna uprava je usko i direktno povezana s upravom koja obveznicima omogućava razvijene elektronske servise koji podrazumijeva e-usluge na najvećem nivou. S druge

strane takvi servisi i poreznoj upravi i obveznicima i građanima uopće garantuju najniže troškove poslovanja, što je jedan od uslova efikasnog poslovanje bilo koje organizacije.

4. RAZVOJ I PROJEKTI POREZNIH ADMINISTRACIJA U BIH

Razvijene porezne administracije su uslov za razvoj privrede. Sve četiri porezne uprave u BiH su se razvijale samostalno bez koordiniranog i jedinstvenog mehanizma. Kompleksno ustavno uređenje BiH i nepostojanje jedinstvene ekonomske i razvojne politike BiH, dovelo je do toga da su se porezne uprave entiteta i BD razvijale odvojeno i u skladu sa politikama entiteta. Kad su u pitanju Porezna uprava FBiH i Poreska uprava RS one su u posljednjih dvadesetak godina imale niz značajnih reformi, ali se i jedna i druga još uvijek susreću sa brojnim problemima i nužnoj transformaciji većine poslovnih procesa. S druge strane UINO je imala prednost da kao institucija na državnom nivou jasno slijedi ciljeve koje je imala da ispuni još svojim uspostavljanjem, a to su: spajanje carinskih uprava Federacije BiH, RS i BD, uspostavljanje jedinstvenog računa i zamjena poreza na promet porezom na dodanu vrijednost.

Najznačajnije reforme porezne politike BiH desile su se u periodu do 2008. Velika reforma u oblasti indirektnog oporezivanja odvijala se postepeno i fazno još od 2003. Završena je 2006. uvođenjem PDV-a u porezni sistem BiH. Prije toga izvršen je jedan složen proces prijenosa ustavnih nadležnosti za politiku indirektnih poreza sa entitetskih nivoa vlasti na državni. Iako sistem PDV-a ima određene manjkavosti njegovo uvođenje je od strane mnogih stručnjaka ocenjeno kao najbolje prelaženje sa sistema poreza na promet na sistem PDV-a. Zakon o PDV-u BiH u skladu je sa VI Direktivom EU o PDV-u. U posljednjih nekoliko godina nije bilo reformi u segmentu PDV-a, mada se već duže vrijeme govori o uvođenju diferenciranih stopa PDV-a po uzoru na neke evropske zemlje i zemlje okruženja, kao što su Hrvatska, Srbija i Slovenija. Potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU (od 01.07.2008.) je izazvalo snažan gubitak carinskih prihoda koji su fiskalne vlasti BiH pokušale da nadoknade povećanjem akciza u skladu sa standardima EU. Novim Zakonom o akcizama iz 2009. povećana je putarina kao posebna vrsta akcize na naftne derivate i utvrđena je dinamika kontinuiranog povećanja akciza na cigarete. Zbog povećanja minimalnih stopa akciza u EU, od 2011. je utvrđena nova putanja usklađivanja akciza na duhanske prerađevine i energente u BiH. Posljednje izmjene Zakona o akcizama u primjeni su od početka 2018. godine.

U proteklih 13 godina od kako je osnovana UINO je realizovala brojne projekte koji su u većini slučajeva bili finansirani preko sredstava Evropske unije i IPA fondova. S obzirom da je institucija na državnom nivou za mnoge projekte joj je olakšan pristup finansijskim sredstvima i u svom dosadašnjom radu ova institucija je iskoristila značajan dio sredstava za razvoj što se u svakom slučaju pozitivno reflektuje na ekonomski razvoj BiH, jer samo razvijena, moderna i učinkovita administracija može biti podrška razvoju. Nema modela razvoja bilo koje zemlje, pa ni BiH u kojem se mogu izostaviti prioriteto razvijeni kapaciteti poreznih administracija. Kada je u pitanju UINO i njeni razvojni projekti, bitno je pomenuti da su neki od najznačajnijih bili projekti na uspostavi carinskih tarifa i implementacije carinske aplikacije Asycuda World u carinski informacioni sistem na svim carinskim lokacijama u BiH. Poseban značaj ima Twining projekat⁸ koji je usmjeren na jačanju kapaciteta, za čije je finansiranje Evropska komisija izdvojila 1 milion EUR-a. U okviru njega se nalazi nekoliko zasebnih projekata koji su usmjereni na razvoj ove porezne administracije, razvoj aplikacija, i raznih e-projekata. Veliki projekti su započeti još u ranijim godinama na carinskim laboratorijama u vezi sa laboratorijskim ispitivanjem uzrokovanje robe s ciljem svrstavanja robe prema Carinskoj tarifi BiH i naplate odgovarajućih dažbina.

Porezna uprava FBiH je u proteklom periodu kroz svoj razvojni put imala značajnu podršku određenih institucija, gdje se posebno ističe USAID, koji je bio podrška za mnoge reforme koje je sprovela, kao što su reforme oporezivanja dobiti i dohotka, reforma sistema registracije, kontrole i naplate doprinosa, zatim razne vrste finansijske i tehničke pomoći u mnogim segmentima rada kao što su inspekcijski nadzor, prinudna naplata i drugi. Poseban napredak koji je Porezna uprava ostvarila u posljednje vrijeme su *e-usluge* i servisi iz oblasti Zakona o porezu na dobit, Zakona o porezu na dohodak, Zakona o doprinosima, Zakona o fiskalnim sistemima, Zakona o igrama na sreću, zakona koji regulišu komunalne takse i naknade i sl. U segmentu Zakona o porezu na dohodak te usluge su najviše razvijene i imaju najveću primjenu. Uvođenjem i razvojem novih servisa ova institucija omogućava da se stvore bolji uslovi za razvoj privrede.

Svjesna svoje uloge i odgovornosti te činjenice da je fiskalna politika za BiH najvažniji instrument ekonomske politike nad kojom imamo potpunu suverenost i da se najvažnije stvari mogu i moraju rješavati mjerama iz fiskalne politike, odnosno u domenu budžetske i porezne politike, Porezna uprava FBiH je u posljednje vrijeme

8 Detaljnije u Džakula M., Vidović M., Danon B., (2017), Uprava za indirektno oporezivanje – 12 godina razvojnog puta ka modernoj administraciji – počeci, aktuelni trenutak i budućnost, Zbornik radova sa 20. Međunarodnog simpozija, održanog u organizaciji FEB d.o.o. Sarajevo, 21-23. septembar 2017. godine u Neumu

intenzivno radila na razvoju svih svojih servisa, kroz jačanje svih oblasti rada i uspostavom novog informacionog sistema sa adekvatnim kapacitetima koji će se moći suprostaviti enormnom razvoju sivog tržišta i zakonitoj i nezakonitoj evaziji u BiH. Posebno je važno napomenuti niz aktivnosti koje je ova institucija imala u oblasti jačanja porezne svijesti i porezne discipline kroz pojačan inspeksijski nadzor i intenzivnu i transparentnu komunikaciju s javnošću. Uprava je pokrenula i više inicijativa za izmjene i dopune zakona i drugih propisa koji bi doveli do značajnih pozitivnih efekata u cjelokupnoj državi.

I druge dvije porezne administracije koje su nadležne za direktne poreze u BiH, tj. Porezna uprava RS i Porezna uprava Brčko Distrikta su bile uključene u razne reformske procese i imale svoj specifičan put transformacije, koji su veoma često podržavale međunarodne institucije. To u velikoj mjeri i danas čine.

Zajednički projekti su trendovi koji su karakteristični u posljednje vrijeme. Međunarodne finansijske insitutcije insistiraju na što jačoj saradnji svih poreznih uprava u BiH i to je jedan od uslova za efkasnost poreznog sistema BiH. U zadnjih nekoliko godina sve četiri porezne administracije su opredjeljene da snažno krenu putem razvoja svojih kapaciteta i da budu usmjerene ka snažnom razvoju privrede.

Četiri porezne uprave u BiH potpisale su Sporazum o realizaciji projekta sa Poreznom upravom Švedske, čiji je osnovni cilj unaprjeđenje kapaciteta poreznih uprava i doprinos transformaciji u moderne, pouzdane i uslužne porezne uprave u BiH⁹. Projekat će trajati tri i po godine, zaključno do 31. decembra 2020. godine. Ukupna vrijednost projekta iznosi 5,4 miliona KM, i finansira ga Švedska agencija za međunarodni razvoj - SIDA-a. U toku 2015. godine stručnjaci iz Porezne uprave Švedske sa zaposlenima u sve četiri porezne administracije u BiH identifikovali su ključne oblasti zajedničke za sve administracije u kojima se želi ostvariti napredak. Prioritetne oblasti su: promjena načina razmišljanja zaposlenih u poreznim administracijama, usluge poreznim obveznicima, upravljanje rizikom porezne dicipline. U oblasti promjena načina razmišljanja zaposlenih u poreznim administracijama posebno se želi postići napredak u pravcu izgradnje povjerenja u odnosu porezna administracija – porezni obveznik, kao i promjena ponašanja poreznih službenika i jačanje interne komunikacije. Kad su u pitanju usluge poreznim obveznicima osnovni cilj je poboljšanje komunikacije sa poreznim obveznicima putem razvoja strategije usluga – poput poboljšanja funkcije CALL centra, unaprjeđenja web stranica i slično. U dijelu koji se tiče analize rizika želi se postići napredak modelima upravljanja rizicima, kako bi se pravilno selektovali obveznici koji obavezno trebaju biti kontrolisani.

U posljednjih nekoliko godina radi se na poboljšanju razmjene podataka između poreznih administracija u BiH, koja je nastala kao rezultat Memoranduma o institucionalnoj saradnji i razmjeni podataka o poreznim obveznicima u cilju unaprjeđenja naplate poreza. Kontinuirano se unaprjeđuje saradnja na način da se direktno putem posebnog softvera razmjenjuju podaci, a u posljednje vrijeme je proširen i broj učesnika razmjene sa ulaskom Finansijsko-informatičke agencije Federacije BiH i Agencije za posredničke i finansijske usluge RS. Omogućeno je jednostavnije korištenje portala za veći broj korisnika, uz bolju brzinu pristupa. Sve četiri porezne administracije su zajednički aplaicirale u okviru ovog projekta da dobiju sredstava iz IPA fondova da bi izradili zajedničku aplikaciju za razmjenu informacija koja bi omogućila učinkovitije kontrole poreznih obveznika i veće efekte u ovoj oblasti (smanjenje sive ekonomije, porezne evazije i sl.)

Pored toga UINO, Porezna uprava FBiH i Poreska uprava RS su aktivno uključene i u projekat Evropske komisije pod nazivom FISCALIS 2020, koji je usmjeren na jačanje poreznih sistema u BiH. U posljednje vrijeme veliki je značaj i CILAP projekta, a implementiran je uz podršku ambasade Kraljevine Švedske i Švedske agencije za razvoj. U njega su uključene entitetske porezne uprave, geodetske uprave i općine u BiH. U okviru ovog projekta aktivno se radilo na uključivanju poreznih ispostava u rad Registra cijena nekretnina.

Zasigurno je da će svi ovi zajednički projekti značajno doprijenti progresu u radu ovih institucija što će imati pozitivne refleksije na privredni razvoj.

4.1. Naplata javnih prihoda u Bosni i Hercegovini

Moderni porezni sistemi današnjice su zasnovani na oporezivanju dohotka i potrošnje. Za nerazvijene zemlje kao što je i BiH oporezivanje potrošnje je dominantnije u odnosu na oporezivanje dohotka. To znači da je u takvim zemljama veće učešće indirektnih poreza u odnosu na direktne poreze. To potvrđuju i podaci u tabeli ispod gdje je na nivou BiH učešće indirektnih poreza već godinama oko 50%. Direktni porezi imaju učešće od 12-17% i taj iznos se značajno ne mjenja. U EU je situacija potpuno drugačija i znatno je veće učešće indirektnih poreza.

Tabela 1: Prihodi od indirektnih poreza (2008-2017)

-u mil KM-

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	Ukupno za 10 godina
PDV	3.139	2.848	2.944	3.064	3.165	3.104	3.209	3.253	3.434	3.585	31.745
Carine	652	347	302	281	227	214	238	240	248	269	3.018
Akcize	937	997	1.172	1.268	1.299	1.267	1.307	1.408	1.449	1.466	12.570
Putarine	190	250	307	292	286	285	294	320	359	383	2.966
Ukupno neto prihodi od indirektnih poreza	4.918	4.442	4.725	4.905	4.977	4.870	5.048	5.221	5.490	5.703	50.299

Izvor: Uprava za indirektno oporezivanje BiH i Odjeljenje za makroekonomsku analizu UINO

Prema podacima iz tabele 1 evidentan je rast prihoda tokom posmatranog perioda, osim u 2009. godini koja je u BiH kao i velikom broju zemalju u svijetu i okruženju obilježena velikim padom privrednih aktivnosti, što se sve reflektovalo i na naplatu prihoda. Svaka država ubire velika sredstva po osnovu naplate javnih prihoda. Za samo deset godina po osnovu indirektnih poreza prikupljeno je preko 50.299 mil KM. To bi se svakako trebalo odraziti i na privredni rast i razvoj, ali prema makroekonomskim pokazateljima koji su predstavljeni u ovom radu to nije slučaj.

Tabela 2: Direktni porezi, doprinosi i ostali porezni i neporezni prihodi u FBiH i RS (2008-2017.)

- u mil KM

		Porez na dobit	Porez na dohodak*	Doprinosi	Ostalo	Ukupna naplata
2008	FBiH	81	327	2.434	786	3.628
	RS	118	171	1.020	422	1.731
2009	FBiH	160	207	2.396	811	3.574
	RS	138	128	1.175	377	1.818
2010	FBiH	186	235	2.571	860	3.852
	RS	120	133	1.182	373	1.808
2011	FBiH	139	271	2.652	883	3.945
	RS	136	251	1.329	337	2.053
2012	FBiH	149	281	2.663	480	3.573
	RS	128	261	1.329	323	2.041
2013	FBiH	173	278	2.632	529	3.612
	RS	133	258	1.309	301	2.001

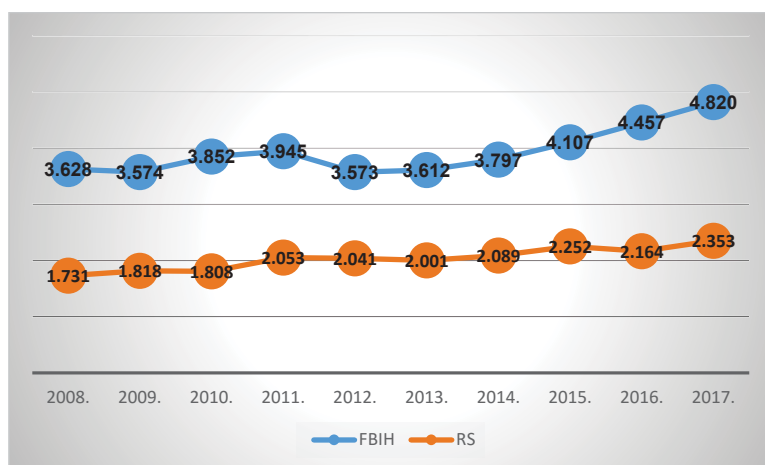
2014	FBiH	162	284	2.768	583	3.797
	RS	132	228	1.384	345	2.089
2015	FBiH	188	330	2.843	746	4.107
	RS	145	228	1.446	433	2.252
2016	FBiH	247	367	2.993	850	4.457
	RS	181	216	1.376	391	2.164
2017	FBiH	358	403	3.193	866	4.820
	RS	193	234	1.500	426	2.353
Ukupno za 10 godina	FBiH	1.843	2.983	27.145	7.394	39.365
	RS	1.424	2.108	13.050	3.728	20.310
		3.267	5.091	40.195	11.122	59.675

Izvor: Porezna uprava Federacije BiH i Porezna uprava RS, godišnji izvještaji o radu

*Porez na dohodak u Federaciji BiH je uveden od 2009., a do tada je bio porez na plaću, pa su podaci za prihode poreza na dohodak za 2008. u FBiH ustvari prihodi po osnovu poreza na plaću. U RS to je slučaj sa 2007.

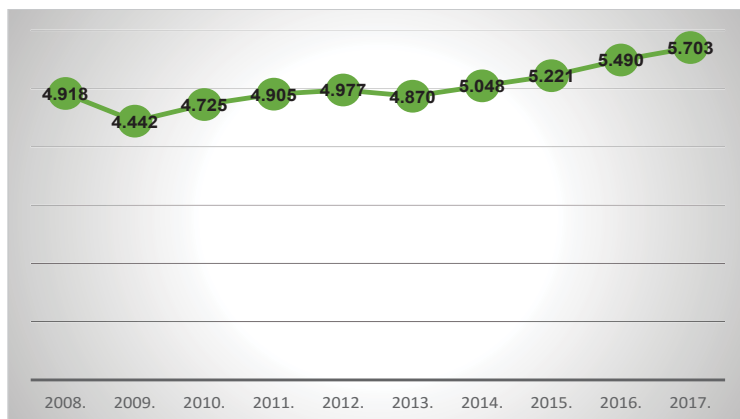
Tabela 2 pokazuje da je za deset godina po osnovu direktnih poreza i doprinosa u FBiH i RS naplaćeno 59.675 mil KM i to je značajno više nego što je naplaćeno po osnovu indirektnih poreza. Evidentno je da je tokom svih godina u Federaciji naplaćeno znatno više nego u RS. U vezi s tim veoma je interesantan i odnos naplaćenih prihoda od indirektnih poreza od poreznih obveznika koji posluju na teritoriju FBiH i onih koji posluju na teritoriju RS i sistem raspodjele tih prihoda.

Grafik 1: Ukupna kretanja naplaćenih javnih prihoda Porezne uprave FBiH i Porezne uprave RS (2008-2017) – u mil KM

Izvor: Porezna uprava Federacije BiH i Porezna uprava RS, godišnji izvještaji o radu

Grafik 2: Ukupna kretanja indirektnih poreza u BiH (2008-2017) – u mil KM

Izvor: UINO, godišnji izvještaji o radu i podaci dostupni na web stranici

Usljed činjenice da se u većem dijelu analiziranog razdoblja zakonska rješenja o porezu na dobit i porezu na dohodak u BD konceptualno razlikuju od zakonskih rješenja u FBiH i RS, kao i činjenica da je BD relativno malo teritorijalno područje, to su u ovoj i daljnjoj analizi prihoda od direktnih poreza, doprinosa i ostalih poreznih i neporeznih prihoda podaci o BD izostavljeni.

Tabela 3: Direktni i indirektni porezi, socijalni doprinosi (sa učešćem u ukupnoj strukturi) za period od 2008. do 2017.

– u mil KM

Opis	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Indirektni porezi	4.918	4.442	4.725	4.905	4.977	4.870	5.048	5.221	5.490	5.703
Direktni porezi	1.204	1.139	1.173	1.298	1.310	1.389	1.424	1.668	1.866	2.088
Socijalni doprinosi	3.454	3.571	3.753	3.981	3.992	3.941	4.152	4.289	4.369	4.693
Ukupno (1+2+3)	9.576	9.152	9.651	10.184	10.279	10.200	10.624	11.178	11.725	12.484
Učešće indirektnih poreza	51,4%	48,5%	49,0%	48,2%	48,4%	47,7%	47,5%	46,7%	46,8%	45,7%
Učešće direktnih poreza	12,6%	12,4%	12,2%	12,7%	12,7%	13,6%	13,4%	14,9%	15,9%	16,7%
Učešće socijalnih doprinosa	36,1%	39,0%	38,9%	39,1%	38,8%	38,6%	39,1%	38,4%	37,3%	37,6%

Izvor: UINO, Porezna uprava FBiH, Poreska uprava RS i kalkulacije autora

5. POKAZATELJI RAZVOJA BOSNE I HERCEGOVINE

Posmatrano u dužem vremenskom periodu (kao što je 12 godina na narednoj tabeli) BiH je imala jedan vrlo specifičan razvojni put koji se može podijeliti u tri podperioda. Prvi je onaj prije ekonomske krize iz 2009. godine, kada je u odnosu na ostala dva perioda BiH bila u povoljnijoj makroekonomskoj poziciji. Stope rasta su bile veće, budžetski saldo pozitivan, javni dug niži i time i manja sredstva za servisiranje vanjskog duga, ali i strane investicije na većem nivou. Drugi period je period krize u kojem je BiH imala znatan pad privrednih aktivnosti. To je istovremeno bio i period kada su entitetske porezne administracije imale najveće reforme u sferi direktnih poreza, ali i period u kojem je UINO bila na samim počecima svog rada i kad se susrela sa snažnim padom prihoda od indirektnih poreza (prije svega PDV-a). Treći period je period nakon krize, odnosno posljednjih nekoliko godina kada se BiH nalazi u određenoj fazi oporavka, sa suficitom u svojoj budžetskoj poziciji, što je rezultat rasta prihoda na svim nivoima. Međutim, zbog svih problema političke i ekonomske prirode strane investicije su i dalje na veoma niskom nivou, saldo robne razmjene veoma negativan, rastući javni i vanjski dug i pad deviznih rezervi zemlje.

Tabela 4: Glavni makroekonomski pokazatelji Bosne i Hercegovine (2005-2016)

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Nominalni BDP BiH, (u mil KM)	17.650	20.057	22.548	25.519	24.799	25.365	26.231	26.223	26.779	27.359	28.586	29.899
Stopa realnog rasta BDP-a (u %)	-	5,4	5,9	5,4	-3,0	0,9	1,0	-0,8	2,4	1,2	3,1	3,1
Stopa rasta potrošačkih cijena u BiH (u %)	3,8	6,1	1,5	7,4	-0,4	2,1	3,7	2,1	-0,1	-0,9	-1,0	-1,1
Budžet opšte vlade - Prihodi (u % BDP-a)	40,4	42,8	43,6	42,7	41,7	42,8	43,3	43,7	42,6	43,7	43,2	42,7
Budžet opšte vlade - Rashodi (u % BDP-a)	38,0	40,1	42,5	44,8	46,0	45,2	44,5	45,7	44,8	45,8	42,5	41,5
Saldo (u % BDP-a)	2,3	2,7	1,1	-2,1	-4,3	-2,4	-1,2	-2,0	-2,2	-2,0	0,7	1,2
Konsolidovani prihodi BiH (u mil KM)	7.122	8.586	9.832	10.903	10.342	10.862	11.357	11.459	11.406	11.961	12.335	12.767

Konsolidovani rashodi (u mil KM)	6.360	7.546	8.829	10.600	10.664	10.840	10.909	11.171	10.939	11.350	11.587	11.672
Saldo (u mil KM)	410	550	257	-539	-1.070	-612	-323	-528	-580	-556	189	371
Bruto devizne rezerve (mil KM)	4.225	5.452	6.699	6.296	6.212	6.458	6.424	6.509	7.068	7.826	8.606	9.531
Saldo robne razmjene (u mil KM)	-7.749	-6.661	-8.480	-10.197	-7.436	-7.186	-7.827	-7.833	-7.099	-7.874	-7.191	-7.040
Saldo robne razmjene (u % BDP-a)	-43,9	-33,2	-37,6	-40,0	-30,0	-28,3	-29,8	-29,9	-26,5	-28,8	-25,2	-23,5
Vanjski dug sektora vlade (u mil KM)	4.338	4.071	3.961	4.240	5.236	6.291	6.663	7.212	7.563	8.442	8.693	8.872
Vanjski dug sektora vlade (u % BDP-a)	24,6	20,3	17,6	16,6	21,1	24,8	25,4	27,5	28,2	30,9	30,4	29,7
Servisiranje vanjskog duga (u mil KM)	230	270	239	230	246	301	340	413	685	761	581	723
Servisiranje vanjskog duga (u % izvoza robe i usluga)	4,1	3,8	3,9	3,4	4,0	4,0	4,0	4,9	7,6	8,2	5,9	6,9
Tokovi direktnih stranih investicija u BiH (u mil KM)	552	864	2.599	1.337	352	599	699	601	407	811	615	536
Tokovi direktnih stranih investicija u BiH (%BDP-a)	3,1%	4,3%	11,5%	5,2%	1,4%	2,4%	2,7%	2,3%	1,5%	3,0%	2,2%	1,8%

Izvor: Centralna banka BiH, pristup podacima 20.04.2018. godine

Prema stanju i trendovima glavnih makroekonomskih pokazatelja u periodu od 2005. do 2016., vrlo je jasno zaključiti da porezne administracije u BiH (pored ostalih institucija i politika) nisu imale značajan uticaj na razvoj privrede. Iako je tokom posmatranog vremenskog perioda došlo do značajnog rasta konsolidovanih prihoda (u koje su uključeni svi prihodi svih nivoa vlasti) i dalje nema jasnog znaka privrednog razvoja zemlje. Naime, prihodi su od 7.122 mil KM koliko su iznosili u 2005. godini, u 2016. dosegli iznos od skoro 13 milijardi KM. Ovaj

rast se u svakom slučaju u velikom dijelu može pripisati pozitivnim rezultatima rada poreznih administracija, ali s druge strane kompleksni porezni propisi i neusaglašen porezni sistem imaju za posljedicu i slabe strane investicije, koje su u posljednjih nekoliko godina na zabrinjavajućem nivou. Bez rasta investicija nemoguće je postići makroekonomsku stabilnost zemlje i ekonomski razvoj. Pored toga, rast prihoda je svo vrijeme bio praćen i značajnim rastom konsolidovanih rashoda, što je tek zaustavljeno u posljednje dvije godine. Rastrošan državni aparat i ogromni tekući rashodi su jedan od najvećih problema s kojima se BiH suočava već dugi niz godina i što je prioritet u rješavanju svih nivoa vlasti u BiH. Loša makroekonomska pozicija BiH se ogleda i u višegodišnjem negativnom saldu vanjsko-trgovinske razmjene i rastu vanjskog duga i servisiranju obaveza po osnovu tog duga, zbog čega se svake godine sve više i više sredstava od izvoza i naplaćenih javnih prihoda odvađa za otplate dugova, što je poseban problem koji se ne može obraditi u okviru ove teme.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja na jasan način potvrđuju kompleksnost poreznog sistema BiH. Segmenti takvog sistema egzistiraju kao samopostojeće nepovezane cjeline, unutar kojeg nema dovoljan broj međusobno povezanih interakcija, tako da nema dovoljno ni povratnih veza koje bi upućivale na zajedničku sinergiju na ostvarenju razvojnih ciljeva na području BiH. Oblasti direktnog oporezivanja na području BiH zakonodavno i u praksi egzistiraju kao odvojene cjeline, pa nije teško zaključiti da takvo stanje olakšava uspostavu i egzistenciju nedozvoljene evazije javnih prihoda i postojanje sive ekonomije na veoma visokoj razini već od prestanka rata. U slučaju BiH jedan od glavnih problema sive ekonomije je neadekvatna kontrola granica i utvrđivanje carinskih i poreznih osnovica, nedovoljan rad kontrolnih organa, neadekvatan pravni okvir, neadekvatna i spora sankcija, prisustvo gotovine u platnom prometu, korupcija i dr. Problem kontrole granica se aktivno mora rješavati na nivou čitave države i u tom pravcu nužno je razvijati sisteme UINO koja ima nadležnost za ovu oblast.

Po osnovu rezultata istraživanja, zaključuje se i potvrđuju da entitetske porezne uprave, kao i UINO u zadnjem trogodišnjem periodu, bilježe ekspanziju naplate javnih prihoda. S druge strane, rast naplate javnih prihoda nema pozitivne korelacije sa drugim makroekonomskim pokazateljima. Međutim, kada se to posmatra kroz prizmu cjelovitog poreznog sistema, uspostavljenog na način kako je to regulisano u BiH vidljivo je da se radi o nedovršenom i neizgrađenom poreznom sistemu, koji ostavlja mnogo prostora za nezakonitu evaziju svih javnih

prihoda i negativno utiče na održivi ekonomski razvoj. Zbog toga je pored ostalog, u daljem vremenskom periodu neophodno pristupiti zakonodavnoj harmonizaciji direktnih poreza i smanjiti poreznu dihotomiju između BiH i EU. U tom pogledu Federacija BiH, RS i BD koji su nadležni za segment direktnih poreza, trebaju prilagoditi porezno zakonodavstvo EU, kako bi ono dugoročno bilo održivo i kako bi imalo jasne pozitivne implikacije na privredni razvoj.

Neophodno je donijeti propise koji će poreznim obveznicima olakšati poslovanje sa jedne strane, dok sa druge, zakonodavni okvir treba kontinuirano prilagođavati propisima EU. Na taj način će se stvoriti uslovi poreznim izvršnim organima da kroz efikasan i efektivan porezni proces, doprinose svim segmentima održivog poreznog sistema BiH i na tako razvijaju kapacitete poreznih administracija.

Kada su pitanju porezne administracije u BiH potrebne su njihove velike reforme da bi one kroz svoj rad obezbjedile uslove za razvoj privrede. U prvom redu nužno je da one budu samostalne, tj. izvan sastava entitetskih ministarstava finansija¹⁰. Kao što je praksa većine zemalja u svijetu „uslov svih uslova“ je da porezne uprave moraju biti *on-line* vezom povezane sa bankama, jer samo na taj način mogu da prate nelegalne tokove novca i da se odupru velikim problemima u oblasti *cyber* kriminala i poreznih prevara i utaja. Pored toga, nužno je da se drugostepeni upravni postupak vodi u poreznim administracijama, a ne na drugostepenom organu, što stvara niz zloupotreba u ovom postupku i što je preporuka svih međunarodnih institucija za reformu porezne politike BiH (MMF, Svjetska banka i sl.). S obzirom na kontinuirane porezne reforme koje su u zadnjih dvadesetak godina obilježile sve porezne propise u BiH (naročito u oblasti direktnih poreza), vrlo je lako zaključiti da sve porezne uprave moraju imati aktivniju ulogu u donošenju zakona i propisa koje će primjenjivati u svom radu. Svi zakoni trebaju biti jasni, ne smiju proizvoditi dvosmislenost i nejasnoće prilikom primjene. Kroz donošenje kvalitetnih zakona minimiziraju se potrebe za donošenjem podzakonskih akata (osim u domenu tehničke realizacije). Česte izmjene zakona ukazuju na činjenicu da su ih radile nekompetentne osobe, da nisu vizionarski, a s druge strane takvi zakoni dovode u pitanje pravnu sigurnost poslovanja. Ako samo uzmemo oblast direktnih poreza i poreza na dobit i dohodak ovi porezni oblici su se u BiH mjenjali u posljednjih 20-tak godina prosječno svakih pet godina. Sigurno je da su takve reforme izazvale ogromne nepotrebne troškove i poreznim administracijama i poreznim upravama i da su davale lošu sliku stranim investitorima i na kraju svega su imale izrazito negativne implikacije na privredni razvoj BiH. To potvrđuju i

¹⁰ S obzirom da je UINO već samostalna ovo se odnosi samo na ostale tri porezne uprave u BiH koje su nadležne za direktne poreze.

makroekonomski pokazatelji koji su analizirani u radu. Zbog navedenog je nužna aktivna uloga poreznih administracija u svim reformskim procesima. S druge strane, česte reforme iziskuju velike potrebe za edukacijom poreznih službenika, ali i samih poreznih obveznika. Međutim, edukacija je neophodna i zbog savremenih trendova u promjenama, prije svega u domenu informatizacije društva i rastuće sive ekonomije. Da bi se bilo koja porezna administracija na odgovarajući način suprostavila svim oblicima poreznih utaja i prevara, mora posjedovati velika znanja iz oblasti međunarodnih finansija, računovodstva, revizije, informacionih tehnologija i sl., a takva znanja treba kontinuirano razvijati i ulagati znatna finasijska sredstva u obrazovanje i edukaciju svih poreznih službenika. Sve razvijene zemlje svijeta, koje karakterizira dobar i efikasan porezni sistem, konstantno ulažu u porezne administracije i takva ulaganja nikada za njih ne predstavljaju trošak nego investiciju u izgradnju stabilnog makroekonomskog sistema i obezbjeđenje svoje dugoročne fiskalne održivosti. U vezi s tim neophodno je da sve porezne administracije u BiH imaju kombinovani sistem finansiranja (budžeti vlada i vlastiti prihodi) putem kojeg bi mogle finansirati svoj razvoj. Pored toga, u sve četiri porezne administracije u BiH potrebno je izgraditi funkcionalne organizacijske strukture orjentirane na ključne poslovne funkcije svake porezne uprave i intenzivirati aktivnosti na suzbijanju svih javnih oblika sive ekonomije. Bez ovih uslova nemoguće je postići izgradnju poreznog sistema koji će imati razvojnu komponentu.

I pored niza reformi u poreznom sistemu BiH nije postignut značajan pozitivan efekat na investicije i BDP, niti na bolju konkurentsku poziciju zemlje. BiH i dalje spada u grupu veoma nekonkurentnih zemalja sa najlošijom pozicijom u regionu. Na lošu ocjenu konkurentnosti poseban uticaj su, između ostalog, imale visoke porezne stope i kompleksni porezni propisi i njihove česte izmjene. Takvo stanje ukazuje da kreatori porezne politike u narednom periodu jasno moraju imati u vidu da porezna politika treba da bude razvojna, da kreira dugoročno održiva i postojana rješenja, usmjerena na pravednije, jednostavnije, učinkovitije, efikasnije i racionalnije prikupljanje poreznih prihoda, kao i da porezni poticaji i olakšice budu orjentirani u pravcu koji doprinosi proizvodnji novih vrijednosti, izvozu, rastu zaposlenosti, kao i razvoju društva uopće i stvaranju općeg blagostanja u zemlji.

LITERATURA

1. Alibašić H. i Hasanović F., (2008), *Fiskalni sistem u Bosni i Hercegovini i njegova reforma*, B-Eli-M Lukavac.
2. Antić D., (2009), Makroekonomska stabilnost i fiskalni federalizam u Bosni i Hercegovini, Mostar, Fircon,
3. Begić I.K., (2000), Ekonomska politika: uvod u ekonomsku politiku: opća pitanja ekonomske politike, Pravni fakultet,
4. Blažić, H., (2004), Troškovi oporezivanja u Hrvatskoj: troškovi poreznih obveznika i troškovi poreznih vlasti, *Financijska teorija i praksa* 28(3): 271–291. <http://www.ijf.hr/FTP/2004/3/blazic1.pdf>
5. Bratić, V., Šimović, H., (2010), Usporedba troškovne učinkovitosti porezne administracije u Hrvatskoj sa zemljama OECD-a, *Hrvatska javna uprava*, br. 1., str. 163–180.
6. Džakula M., Vidović M., Danon B., (2017), Uprava za indirektno oporezivanje – 12 godina razvojnog puta ka modernoj administraciji – počeci, aktuelni trenutak i budućnost, *Zbornik radova sa 20. Međunarodnog simpozija, održanog u organizaciji FEB d.o.o. Sarajevo*, 21-23. septembar 2017. godine u Neumu
7. Ebrill, L. P., Keen, M., Bodin, Jean-Paul, Summers, Victoria P., (2001), *The Modern VAT*, International Monetary Found, 125-137.
8. Hurić-Bjelan, J., (2017), *Zašto smo nekonkurentni?*, Računovodstvo i poslovne finansije FEB d.d. Sarajevo, decembar 2017.
9. Isović, Š., (2017), Aktivnosti Porezne uprave Federacije BiH u pravcu efikasnije naplate javnih prihoda i smanjenja sive ekonomije, *Zbornik radova sa 5. Međunarodnog simpozija, održanog u organizaciji FINconsulta doo*, 20-21.aprila 2017. godine u Fojnici i u 68. broju časopisa Poslovni konsultant
10. Isović, Š., (2017b), *The relation between the accounting profession and the tax administration*, Peta naučna konferencija s internacionalnim učešćem “Ekonomija integracija” ICEI 2017. Uloga ekonomske misli u suvremenom okruženju, 7 - 9. decembra 2017.godine, Tuzla Bosna i Hercegovina – Zbornik radova.
11. Jelčić, B. i Jelčić B., (1998), *Porezni sustav i porezna politika*. Zagreb: Informator,
12. MasterCard i Ernst & Young, *Studija o stanju sive ekonomije u BiH*, novembar 2016. g.
13. Porezna uprava FBiH, (2014), *Strategija rada Porezne uprave FBiH za 2014-2018. godinu*.
14. *Reformaska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018. godine*

15. Uprava za indirektno oporezivanje, (2017), Srednjoročni plan rada Upravnog odbora i Uprave za indirektno oporezivanje za period 2018. - 2020. godina, mart, 2017. godine
16. Vilogorac, E., (2001), Uvod u ekonomiju, Ekonomski fakultet Sarajevo,
17. Zakon o Poreznoj upravi Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH”, broj: 33/02, 28/04, 57/09, 40/10, 27/12, 7/13, 71/14 i 91/15)
18. Zakon o porezu na dobit RS („Službeni glasnik RS“, broj: 94/15 i 1/17)
19. Zakon o porezu na dohodak u RS („Službeni glasnik RS“, broj 60/15 i 5/16)
20. Zakon o porezu na dobit („Službene novine Federacije BiH”, broj: 15/16),
21. Zakon o porezu na dohodak („Sl.novine FBiH“, broj: 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13),
22. Zakonu o porezu na dodanu vrijednost (“Sl.gl.BiH”, br. 9/05, 35/05, 100/08 i 33/17).

Jozo Piljić¹

KREATIVNO RAČUNOVODSTVO I PRIJEVARE U FINANCIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

CREATIVE ACCOUNTING AND FRAUDS IN FINANCIAL STATEMENTS

SAŽETAK

Kreativno računovodstvo bi trebalo da omogući realni prikaz stvarnoga financijskog stanja i uspješnosti poslovanja tvrtki. Pored toga, treba osigurati prikaz tekuće vrijednosti imovine, obveza i kapitala pored njihove povijesne vrijednosti. Iz tih razloga u primjenu računovodstvenih postupaka uvedena je fleksibilnost koja ima utemeljenje na primjeni instituta „fer vrijednosti“ i različitih modela procjene.

Fleksibilnost propisanih računovodstvenih okvira povećava mogućnosti zloupotrebe kreativnog računovodstva ili barem stvaranje povoljnije slike društva. Najčešća upotreba kreativnog računovodstva događa se u pogledu priznavanja prihoda, rezerviranja, vremenskih razgraničenja, otpisa potraživanja, otpisa zaliha, revalorizacije dugotrajne imovine i drugo.

Ključne riječi: kreativno računovodstvo, fer vrijednost, fleksibilnost, prijevare

SUMMARY

Creative accounting should provide a realistic view of the actual financial condition and business performance of the company. In addition, an outline of the current value of assets, liabilities and capital should be provided in addition to their historical value. For these reasons, flexibility has been introduced in the application of accounting procedures, based on the application of the “fair value” institute and various estimation models.

The flexibility of prescribed accounting frameworks increases the possibilities of misusing creative accounting or at least creating a better image of the company.

¹ Dr.sc. Jozo Piljić, Uprava za indirektno oporezivanje Banja Luka, RC Tuzla, e-mail:jpiljic@yahoo.com

The most common use of creative accounting occurs in the recognition of revenues, provisions, time delinquencies, write-offs, revaluation of long-term assets and the like.

Key words: *Creative Accounting, Fair Value, Flexibility, Frauds*

JEL: M40, M41

UVOD

„Kreativno računovodstvo“ (engl. *Creative Accounting*) u početku je trebalo omogućiti realni prikaz stvarnoga financijskog stanja i rezultata tvrtki. Osim toga, trebalo je osigurati prikaz tekuće vrijednosti imovine, obveza i kapitala pored njihove povijesne vrijednosti. Zato je u primjenu računovodstvenih postupaka uvedena fleksibilnost koja je utemeljena na primjeni instituta „**fer vrijednosti**“ i različitih modela procjene. Npr. zgrada na povoljnoj lokaciji kupljena prije deset godina danas ima višestruko veću vrijednost od one koja je stvarno plaćena pri kupnji. Da bi se to uzelo u obzir, uveden je institut „fer vrijednosti“ koja bi trebala odraziti sadašnju vrijednost zgrade. Kod promjene vrijednosti zaliha MRS 2 (tačka 28.) zahtijeva da se zalihe otpišu do neto-vrijednosti koja se može ostvariti njihovom prodajom ili upotrebom.

„Trošak zaliha možda se neće moći nadoknaditi ako su zalihe oštećene, ako su u cijelosti ili djelomično zastarjele ili ako je smanjena njihova prodajna cijena. Nemogućnost nadoknade troška zaliha također može biti prisutna ako je došlo do povećanja procijenjenih troškova dovršenja ili procijenjenih troškova koji tek trebaju nastati radi prodaje. Praksa otpisivanja zaliha ispod troška do njihove neto utržive vrijednosti u skladu je sa stajalištem da se imovina ne smije iskazivati u iznosima koji su veći od iznosa koji se očekuju realizirati njihovom prodajom ili upotrebom.“

U tom postupku dominira element procjene troškova dovršenja zaliha ili troškova koji će nastati da bi se obavila prodaja. Procjena se primjenjuje i u brojnim drugim slučajevima kao što je otpis sumnjivih, sporih i nenaplativih potraživanja, rezerviranja za rizike i troškove, određivanja vijeka trajanja dugotrajne imovine koja se amortizira itd. Primjena instituta „fer vrijednosti“ i brojne procjene vrijednosti imovine, obveza i kapitala, otvorile su prostor za manipulaciju u financijskim izvještajima. Tome su pridonijeli i vrlo složeni, a u pojedinim segmentima i nejasni, računovodstveni standardi bez dovoljno praktičnih objašnjenja. Zbog

toga da je „*kreativno računovodstvo*“ u praksi postalo sinonim za „*manipulativno računovodstvo*“ (engl. *Manipulative Accounting*), pa se „*kreativno računovodstvo*“ pojavljuje i pod nazivom „*igra financijskim brojevima*“ (engl. *The Financial Numbers Game*).

1. ŠTA JE TO „KREATIVNO RAČUNOVODSTVO“?

Postoje brojne definicije „*kreativnog računovodstva*“ od kojih se mogu izdvojiti sljedeće definicije:

- „razumna upotreba računovodstvenih brojeva“
- „upotreba i zloupotreba (engl. *use and abuse*) računovodstvenih tehnika i načela da bi se prikazali financijski rezultati koji, namjerno, odstupaju od istinitog i fer prikaza.“ (O’ Regan, P., 2006, p. 369.)
- „neki ili svi koraci korišteni za igranje igre financijskim brojevima, nasilan (agresivan) izbor i primjena računovodstvenih načela, unutar i izvan računovodstvenih standarda kao i lažiranje financijskih izvještaja“ (Mulford, C. W. and E. E. Comiskey, 2002, p. 51.).
- „kreativno računovodstvo je transformacija financijskih računovodstvenih prikaza od onoga što je stvarno u ono što subjekt želi prikazati koristeći postojeća pravila i/ili ignorirajući neka od njih.“ (Naser, K., 1993; p. 2.).²

Iz ovih definicija „*kreativnog računovodstva*“ mogu se u praktičnoj primjeni sagledati njegove glavne osobine:

- „prilagodavanje“ financijskih izvještaja da bi se dobila slika po želji subjekata koji izvještava,
- koriste se legalne mogućnosti izbora fleksibilnih računovodstvenih metoda, postupaka i procjena,
- koriste se rubne i „nategnute“ mogućnosti iskazivanja događaja, kao i nejasna područja računovodstvenih standarda koja otežavaju kontrolu i reviziju,
- ističe se značenje informacija koje pogoduju izvještajnom subjektu a umanjuje i skriva značenje informacija koje mu ne odgovaraju i
- primjenjuju se i mnoge zloupotrebe (engl. *abuse*) koje znatno prekoračuju zakonske okvire i prelaze u kriminal koji se teško otkriva.

² Belak dr Vinko, Kreativno računovodstvo i njegov utjecaj na financijske izvještaje, Računovodstvo, revizija i financije broj 8/2008, RRiF – plus, Zagreb, str 13.

Zloupotrebe „*kreativnog računovodstva*“ dovele su do mnogih poznatih računovodstvenih skandala od kojih su najpoznatiji „Enron“, „Parmalat“, „Maxwell“ „Polly Peck“ itd.

„**Enron**“ je koristio pridružene kompanije u kojima je kumulirao dugove koje nije konsolidirao u svojim izvještajima prikazujući tako bilancu bolju od stvarne. Tretirao je posudbe kao prihode i zamjenu aktive kao prodaju imovine. To je dovelo do potpunog kolapsa i bankrota „Enrona“ i još sedam velikih američkih kompanija.

„**Parmalat**“ je izveo prijevaru koristeći se fiktivnim prodajama stvarajući fiktivni prihod preko svojih fiktivnih ovisnih društava. Osim toga je lažirao i dvostruke račune prodaje i prihoda. Problematične zajmove prikazivao je kao dionički kapital. Prevario je Bank of America za iznos od 5 milijardi dolara.

„**Maxwell Communications**“ je stvorio 1,5 milijardi funti neto-dugova nasuprot 1 milijardi aktive dajući aktivu u zalog i kasnije je prodajući. Opljačkao je mirovinske fondove i lažirao mnoge druge dokumente.

„**Polly Peck**“ je varao na tečajnim razlikama (engl. *currency mismatch*) između slabe turske valute i jakih europskih valuta. Kapitalne gubitke je evidentirao izravno u rezerve.

Očito je da fleksibilnost propisanih računovodstvenih okvira povećava mogućnosti zloupotrebe kreativnog računovodstva ili barem stvaranja povoljnije slike društva.

Zbog toga se postavlja pitanje treba li postojati fleksibilnost u primjeni računovodstvenih postupaka i u kojoj mjeri?

Odgovor nije nimalo jednostavan. Zbog problema različitog utjecaja na rezultate u financijskim izvještajima u MSFI-ima je zabranjena upotreba LIFO metode obračuna zaliha i ukinuta je amortizacija *goodwill*. Ali suprotno tome, institut primjene *fer vrijednosti* koji povećava fleksibilnost primjene računovodstvenih postupaka i uvodi mnoge metode procjene pojačan je u mnogim standardima. Očito je da će regulatorna tijela i revizori i dalje imati problema pri kontroliranju prekomjerne fleksibilnosti.

2. MOTIVI PRIMJENE KREATIVNOG RAČUNOVODSTAVA

Glavni motivi primjene kreativnog računovodstva su sljedeći:

- korištenje fleksibilnosti unutar računovodstvenih propisanih okvira **za stvaranje „istinitih i fer“ financijskih izvještaja** o izvještajnom subjektu,
- korištenje fleksibilnosti unutar računovodstvenih propisanih okvira **za stvaranje financijskih izvještaja koji odgovaraju** izvještajnom subjektu,
- korištenje fleksibilnosti unutar, a često i na granici propisanih računovodstvenih okvira **za stvaranje što povoljnije slike** o izvještajnom subjektu,
- prekoračenje propisanih računovodstvenih okvira **radi stvaranja lažne slike** o izvještajnom subjektu.

Stvaranje „istinitih i fer“ financijskih izvještaja o izvještajnom subjektu osnovna je namjena propisanih računovodstvenih okvira i pozitivna strana kreativnog računovodstva. To je motiv koji se potiče MRS/MSFI-ima.

Stvaranje financijskih izvještaja koji odgovaraju izvještajnom subjektu korištenjem fleksibilnosti unutar računovodstvenih propisanih okvira može biti upitan u odnosu na teorijsku i praktičnu primjenu „*istinitog i fer*“ prikaza ali se realno ne može osporiti jer je potpuno u granicama koje dopuštaju propisi. Tom se prikazu može prigovoriti da se temelji na izboru računovodstvenih politika koje pogoduju interesima izvještajnog subjekta, ali se on formalno najčešće ne može osporiti.

Korištenje fleksibilnosti unutar, a često i **na granici propisanih računovodstvenih okvira za stvaranje što povoljnije slike** o izvještajnom subjektu najčešće se temelji na primjeni propisa koji omogućuju dvojbenu primjenu, različita tumačenja, nejasna postupanja i fleksibilnost u procjenama. Npr. različitim metodama procjenjivanja može se bitno utjecati na računovodstvene prikaze u financijskim izvještajima. Najčešće intervencije kreativnog računovodstva događaju se u pogledu priznavanja prihoda, rezerviranja, vremenskih razgraničenja, otpisa potraživanja, otpisa zaliha, revalorizacije dugotrajne imovine i slično. Npr. dosljedna primjena propisa o revalorizaciji može bitno utjecati na računovodstveni prikaz rezultata izvještajnog subjekta.

Prekoračenje propisanih računovodstvenih okvira radi **stvaranja lažne slike** o izvještajnom subjektu spada u kriminalno područje primjene „*kreativnog*

računovodstva“. U tom području ima potpuno prostih računovodstvenih postupaka koji se lako otkrivaju, ali i vrlo zamršenih, složenih, postupaka koje je teško otkriti i dokazati. Takvi postupci prijevara najčešće se otkriju tek kada dođe do potpunog sloma u poslovanju društva koje prikazuje lažne rezultate.

Menadžment ima jake motive za stvaranje što povoljnije slike o izvještajnom subjektu. Razlozi zbog kojih menadžment nastoji prikazati dobro i stabilno poslovanje s uzlaznim trendovima rezultata najčešće su:

- povećanje ili održavanje cijene dionica,
- povećanje tržišne vrijednosti društva
- privlačenje investitora ,
- dobivanje bankarskih kredita,
- ostvarivanje menadžerskih nagrada (bonusa) i drugo.

Kako bi se bolje prikazali navedeni menadžerski motivi za stvaranje povoljnije slike o izvještajnom subjektu mogu se usporediti dva društva koja ostvaruju jednak kumulativni profit u petogodišnjem razdoblju, ali različit u godišnjim razdobljima.

Tabela 1: Prikaz profita društva „A“ i „B“ u razdoblju od 5 godina

Društvo	1.godina	2.godina	3.godina	4.godina	5.godina	Ukupno
„A“	1.000	2.000	3.000	4.000	5.000	15.000
„B“	5.000	- 1.000	6.000	8.000	- 3.000	15.000

Kao što se može vidjeti iz prikaza u tablici 1. društvo „A“ ostvaruje kontinuirano povećanje dobiti iz godine u godinu. Kumulativna dobit za razdoblje od 5 godina iznosi ukupno 15.000 KM. Društvo „B“ također ostvaruje kumulativnu dobit za razdoblje od 5 godina iznosi ukupno 15.000 KM, ali na godišnjoj razini rezultati prelaze iz pozitivnih u negativne i obratno. Iako je dobit društva „B“ u prvoj, trećoj i četvrtoj godini znatno veća od dobiti društva „A“, kod njega se pojavljuju dvije godine s gubitkom. Postavlja se pitanje koje će društvo investitori ocijeniti kao uspješnije? Jasno je da će svi ocijeniti društvo „A“ kao mnogo uspješniju, iako je u petogodišnjem razdoblju dobit jednaka. Investicijski savjetnici naglašavaju da treba izbjegavati investiranje u društva kojima rezultati znatno variraju jer se time povećava rizik. Čak i kada bi kumulativni rezultat društva „B“ u petogodišnjem razdoblju bio veći, vjerojatno bi većina investitora ocijenila tvrtku „A“ kao

uspješnije društvo. Menadžeri društva „B“ izgubili bi bonuse u godinama kada se pojave gubici koje bi teško nadoknadili u dobrim godinama, cijena dionica bi pale, njihov ugled bi došao u pitanje, a posao u opasnost. Prema tome, motivi menadžera za primjenu kreativnog računovodstva radi ujednačavanja dobre slike tokom nekoliko uzastopnih godina više su nego jasni. Problemi nastaju kada se s upotrebe (engl. *use*) kreativnog računovodstva prijeđe na zloupotrebu (engl. *abuse*).

3. OBLICI I TEHNIKE PRIMJENE KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA

Kreativno računovodstvo u primjeni poprima različite oblike kao što su:

- **upravljanje zaradom** (engl. *earnings management*),
- **agresivno (nasilno) računovodstvo** (engl. *aggressive accounting*)
- **ujednačavanje (izgladivanje) dobiti** (engl. *income smoothing*),
- **lažiranje financijskih izvještaja** (engl. *fraudulent financial reporting*),

Upravljanje zaradom razumijeva aktivnu manipulaciju zaradom s određenim ciljevima. Te ciljeve mogu ostvarivati menadžeri, analitičari ili računovođe radi ujednačavanja prikaza trendova zarade. Često se tokom uspješnih godina profit reducira i prebacuje u manje uspješne kako bi slika uspješnosti bila ujednačena. Ponekad se izraz „*upravljanje zaradom*“ (engl. *earnings management*) koristi kao sinonim za kreativno računovodstvo, iako se „upravljanje zaradom“ češće smatra sastavnim dijelom kreativnog računovodstva.

Agresivno (nasilno) računovodstvo razumijeva pretjeran i namjeran izbor i primjenu računovodstvenih načela i postupaka da bi se dobio željeni rezultat kao što je veća tekuća dobit. Pritom se često i prekoračuju norme dopuštene standardima ili se odredbe pojedinih standarda primjenjuju i u slučajevima kada za njihovu primjenu ne postoje opravdani razlozi. Neki od najčešće primjenjivanih postupaka agresivnog računovodstva su agresivna kapitalizacija (engl. *aggressive capitalization*) i prenamaglašenja revalorizacija.

Revalorizacija sama po sebi otvara mnoga pitanja o vjerodostojnosti, realnosti i transparentnosti financijskih izvještaja. Ovdje treba ukazati na kontraverzu prikazivanja dobiti kao rashoda i istovremeno prijenos te iste dobiti izravno na akumuliranu dobit van bilance uspjeha. U postupku priznavanja rashoda koji proistječu iz revalorizacije javljaju se mnoge nejasnoće, što otvara mogućnosti manipulacije financijskim izvještajima.

Izgladivanje (ujednačavanje) dobiti opisuje se kao jedan od oblika „*upravljanja zaradom*“ čiji je cilj ujednačiti prikaz ostvarivanja profita ili prihoda za više uzastopnih godina kako bi se stekao utisak stalnog rasta a izbjegle oscilacije.

Lažiranje finansijskih izvještaja (engl. *fraudulent financial reporting*) razumijeva namjerne pogreške, prepravljanje finansijskih izvještaja i izdavanje lažnih dokumenata kako bi se oblikovao željeni rezultat. Lažni izvještaji smatraju se kriminalom

čije su posljedica brojni računovodstveni skandali nakon što se otkriju manipulacije. Lažiranje izvještaja poprima bezbroj oblika kao što su: izdavanje lažnih računa, prodaje „na crno“ a terećenje troškova na zalihe, fiktivne prodaje povezanim društvima, obračuni lažnih putnih naloga, skrivene isplate, trošenje sredstava u privatne svrhe itd.

Najčešće tehnike kreativnog računovodstva koje se koriste za manipuliranje poslovnim rezultatima su (O'Regan, P., 2006, p.372):

- računovodstvo „*velike kupke*“, „*velikog pranja*“ ili „*velikog čišćenja*“ (engl. *Big-bath accounting*),
- stvaranje rezervi u „*kasici*“ (engl. *cookie-jar reserves*),
- priznavanje prihoda unaprijed,
- odgađanje priznavanja rashoda da bi tekući rezultat bio bolji, a Mulford i Comiskey (2002, p. 94.) tome dodaju i:
- kreativno računovodstvo akvizicija i kapitalizacija troškova nematerijalne imovine.³

Računovodstvo „velikog čišćenja“ predstavlja otpisivanje stavki imovine u maksimalno dopuštenim granicama ili preko tih granica kako bi se povećali tekući rashodi. Bilanca stanja se „*čisti*“ na izrazito konzervativan način, najčešće na stavkama:

- dugotrajne imovine,
- zaliha,
- nenaplaćenim potraživanjima i sl.

Ovaj se postupak često primjenjuje u godinama slabih finansijskih rezultata koje će ionako biti slabe, kako bi sljedeće godine bile što bolje.

3 Isto, str. 16.

Na sličan način, pomoću „čišćenja“ bilance stanja u godinama s naglašeno dobrim finansijskim rezultatima, nastoji se povećati rashode kako bi se umanjio rezultat i prenio u sljedeće godine preko skrivenih rezervi.

Stvaranje rezervi u „kasi“ tokom godina sa dobrim finansijskim rezultatima i rezerviranje „novčića“ koji će trebati u lošijim godinama, što se najčešće postiže priznavanjem različitih vrsta rezerviranja.

Priznavanje prihoda unaprijed jedna je od mnogih formi zloupotrebe kreativnog računovodstva koja se najčešće primjenjuje u praksi. Takav oblik povećanja prihoda i profita u tekućem razdoblju često se primjenjuje u poslovnim odnosima s proračunskim korisnicima koji moraju potrošiti planirane stavke iz proračuna, a nisu ih stigli ostvariti u tekućoj godini.

Često se primjenjuje i kod kontinuiranih isporuka, gdje se priznaju prihodi prije isporuke dobara dok isporuka nastaje tek u sljedećem razdoblju.

Najpoznatija manipulacija priznavanja prihoda prije njegove realizacije izvedena je u „Xerox“ kompaniji. Kompanija „Xerox“ vrši prodaju fotokopirnih aparata sa servisiranjem koje će biti obavljeno kroz nekoliko godina nakon prodaje. „Xerox“ je priznavao prihod od servisiranja u trenutku prodaje aparata. To je omogućilo da kompanija održava vrlo visoku cijenu dionica, a što je omogućilo menadžerima bonus 5 miliona USD i preko 30 miliona USD zarade na prodaji dionica. Komisija za vrijednosne papire utvrdila je da je „Xerox“ napuhao dobit prije oporezivanja u periodu od 1997. do 2000. godine za 1,5 milijardi USD. Po saznanju da su prihod i dobit bili napuhani cijena dionica je pala sljedećeg dana za 52%.

Odgadjanje priznavanja rashoda vrši se kako bi tekući finansijski rezultat bio što bolji. Najčešće se rashodi odgađaju povećanjem broja godina upotrebe dugotrajne imovine čime se smanjuju rashodi i „rastežu“ na veći broj godina. Rashodi u tekućoj godini mogu se odgoditi i tako da se suzdrži od priznavanja otpisa potraživanja, otpisa zaliha ili rezerviranja za rizike i troškove. Osim toga, troškovi se mogu zadržati na vremenskim razgraničenjima kako bi se priznali u sljedećem razdoblju.

Kreativno računovodstvo akvizicija i kapitalizacija troškova nematerijalne imovine stvaraju mnogo prostora za manipulacije. Npr. otpisivanje goodwilla pruža velike mogućnosti utjecaja na finansijski rezultat. Priznavanje nematerijalne imovine nastale razvojem zahtijeva ispunjenje uvjeta prema MRS-u 38 - Nematerijalna

imovina, međutim, u tom su području moguće mnoge dvojbene situacije i mnoga lažiranja. Zanimljiv je prikaz primjene praktičnih postupaka kreativnog računovodstva u britanskim kompanijama koje su istražili Phillips i Drew (1992), a daje se u tabeli 2.

Tabela 2: Prikaz primjene praktičnih postupaka kreativnog računovodstva u 185 najvažnijih britanskih kompanija

Rang	Područje	Broj kompanija	Postotak
1.	Rezerviranja	105	57%
2.	Neoperativni profit	63	34%
3.	Izvanredni troškovi	54	29%
4.	Mirovinski fond	52	28%
5.	Kapitalizacija	50	27%
6.	Snižavanje poreznih troškova	24	13%
7.	Izvanbilančni dugovi	23	12%
8.	Deprecijacija	17	9%
9.	Tečajne razlike	16	9%
10.	Brendovi	14	8%
11.	Smanjivanje zarade	9	5%

Iz tabele se može vidjeti da je u britanskim kompanijama najviše manipuliralo rezerviranjima. Osim toga, važne stavke kreativnog računovodstva bile su: neoperativni profit, izvanredni troškovi, mirovinski fondovi i kapitalizacija.

4. POSTUPCI U KREATIVNOM RAČUNOVODSTVU

Brojni su postupci u kreativnom računovodstvu i nemoguće ih je sve opisati. Zbog toga će ovdje biti prikazani samo odabrani postupci od kojih neki spadaju u okvir fleksibilnosti propisa, a neki su na granici ili se smatraju zloupotrebom kreativnog računovodstva.

U našoj se praksi može uočiti naglašena primjena kreativnog računovodstva u području revalorizacije dugotrajne imovine, rezerviranja, otpisa vrijednosti zaliha i otpisa potraživanja.

4.1. Revalorizacija, oporezivanje i prijenos revalorizacijske rezerve na akumuliranu (zadržanu) dobit

Oporezivanje revalorizacijskog dobitka bilo je predmet brojnih eksperimenata u svijetu.

Odredbama tačke 31. MRS 16 određeno je:

„31. Nakon priznavanja kao imovine, stavka nekretnine, postrojenja i opreme čija se fer vrijednost može pouzdano izmjeriti treba se iskazati po revaloriziranom iznosu, koji čini njenu fer vrijednost na datum revalorizacije umanjenu za naknadno akumuliranu amortizaciju i naknadno akumulirane gubitke od umanjenja vrijednosti. Revalorizacija se treba provoditi dovoljno redovno, tako da se knjigovodstvena vrijednost značajno ne razlikuje od one do koje bi se došlo utvrđivanjem fer vrijednosti na kraju izvještajnog perioda.“

Usprkos odredaba MRS-a 16, u različitim zemljama primjenjuju se različiti modeli oporezivanja revalorizacijskog dobitka. Ipak mogu se izdvojiti dva osnovna modela:

- revalorizacijski dobitak iako nerealiziran oporezuje se u tekućem razdoblju i
- revalorizacijski dobitak oporezuje se tek kada je realiziran (kada se sredstvo povuče, otuđi ili koristi (tačka 20. MRS-a 12).

„Međunarodni standardi financijskog izvještavanja dopuštaju ili zahtijevaju da se određena imovina iskazuje po fer vrijednosti ili da ju treba revalorizirati (vidjeti, primjerice, MRS 16 -Nekretnine, postrojenja i oprema i MRS 38 - Nematerijalna sredstva i MRS 39 Financijski instrumenti: Priznavanje i mjerenje i MRS 40 Ulaganje u nekretnine). U nekim zakonodavstvima revalorizacija ili prepravljavanje imovine do fer vrijednosti utječe na oporezivu dobit (porezni gubitak) tekućeg razdoblja. Rezultat toga je da se porezna osnovica imovine usklađuje te privremena razlika ne nastaje. U drugim zakonodavstvima, revalorizacija ili prepravljavanje imovine ne utječe na oporezivu dobit razdoblja revalorizacije ili prepravljavanja te se uslijed toga ne usklađuje porezna osnovica imovine. Unatoč tome, buduće nadoknađivanje knjigovodstvenog iznosa rezultirat će oporezivim prilivom ekonomskih koristi u subjekt, a iznos koji će se moći odbiti za porezne svrhe razlikovat će se od iznosa tih ekonomskih koristi. Razlika između knjigovodstvenog iznosa revalorizirane imovine i njezine porezne osnovice je privremena razlika i

dovodi do odgođene porezne obveze ili imovine. To je istina čak ako: (a) subjekt ne namjerava otuđiti sredstvo. U tim slučajevima, revalorizirani knjigovodstveni iznos imovine bit će nadoknađen kroz upotrebu i to će dovesti do oporezive dobiti koja premašuje amortizaciju koja će biti dopuštena za porezne svrhe u budućim razdobljima; ili (b) porez na kapitalni dobitak se odgađa ako se prihod od otuđenja imovine ulaže u sličnu imovinu. U takvim slučajevima, porez će na kraju postati obveza kod prodaje ili upotrebe slične imovine.“

Kada se provede **oporezivanje revalorizacijskog dobitka u tekućem razdoblju**, naknadno se amortizacija revalorizacijskog viška priznaje u porezne rashode. Ovaj model je nepovoljan za porezne obveznike jer se u trenutku oporezivanja oporezuje dobit koja nije realizirana.

Revalorizacijski dobitak je realiziran kada se sredstvo povuče iz upotrebe, otuđi ili koristi (amortiziranje revalorizacijskog viška – tačka 41. MRS-a 16).

„Revalorizacijska rezerva uključena u kapital koja se odnosi na stavku nekretnine, postrojenja i opreme može se direktno prenijeti na zadržanu dobit, kada se ta imovina prestane priznavati. To može podrazumijevati prenos cjelokupnog viška kada se imovina povuče iz upotrebe ili otuđi. Međutim, neki se viškovi mogu prenijeti i dok subjekt koristi imovinu. U tom slučaju, iznos prenesenog viška je razlika između amortizacije zasnovane na revaloriziranoj knjigovodstvenoj vrijednosti imovine i amortizacije zasnovane na izvornom trošku nabavke imovine. Prenos revalorizacijskog viška u zadržanu dobit ne provodi se kroz dobit ili gubitak.“

U ovom slučaju revalorizacijska rezerva uključena glavnici direktno se prenosi na akumuliranu dobit. Prijenos revalorizacijske rezerve na akumuliranu dobit ne provodi se u bilanci uspjeha. Prema modelu realiziranog revalorizacijskog dobitka, revalorizacijski dobitak bi postao oporeziv u trenutku prijenosa iz revalorizacijskih rezervi na akumuliranu dobit.

Problem priznavanja dobiti koja nije realizirana proistječe iz mogućnosti da se amortizacija revalorizacijskog viška veže uz zalihe proizvodnje koje nisu prodane u trenutku prijenosa revalorizacijskih rezervi na akumuliranu dobit.

4.1.1. Revalorizacija zemljišta i njegova naknadna prodaja

Primjer:

1. Zemljište nabavne vrijednosti 10.000,00 KM revalorizirano je na veću vrijednost za 50%, koja je utvrđena procjenom stručno osposobljenog procjenitelja (prema tački 31. MRS-a 16).

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Građevinsko zemljište - 0201		Revalorizacijske rezerve zemljišta - 3301	
(S°) 10.000,00			5.000,00 (1)
(1) 5.000,00			

Učinci: porast aktive i vlasničke glavnice za 5.000,00 KM.

2. Zemljište je prodano za iznos od 15.000.00 KM

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Građevinsko zemljište - 0201		Revalorizacijske rezerve zemljišta - 33010		Kupci u zemlji – 211	
(S°) 15.000,00	15.000,00 (2a)	(2b) 5.000,00	5.000,00 (S°)	(2a) 15.000,00	
Neraspoređena dobit ranijih godina - 340		Obveze poreza na dobit - 481			
	4.500,00 (2b)		500 (2b)		

Učinci: Neraspoređena dobit će se povećati za iznos revalorizacijske rezerve umanjene za porez na dobit. Povećanje neraspoređene dobiti biće vidljiva iz bilance stanja samo ako je ostvarena dobit tekuće godine. No, ako je ostvaren gubitak tekuće godine, onda će konačni rezultat ostati potpuno netransparentna stavka.

U svakom slučaju, izravni prijenos revalorizacijskih rezervi na neraspoređenu dobit prema tački 41. MRS-a 16 bitno mijenja informaciju za investitore i dioničare o stvarnom financijskom rezultatu. Različite kombinacije s upotrebom revalorizacije omogućuju mnoge manipulacije u stvaranju utiska o ostvarenom financijskom rezultatu.

Revizor ne može prigovoriti takvom postupku jer je u skladu s MSFI-ima. Nedostatak je nedovoljno informativna snaga financijskih izvještaja, odnosno njihova neprilagođenost primjeni novih računovodstvenih standarda i postupaka.

4.1.2. Revalorizacija građevinskih objekata i njezin utjecaj na troškove proizvodnje i rashode kroz troškove zaliha

Poduzeće vrši revalorizaciju građevinskih objekata na fer vrijednost u skladu s tačkom 31. MRS-a 16, efekt revalorizacije priznaje se u ostalu sveobuhvatnu dobit i kumulativno se iskazuje u kapitalu kao revalorizacijska rezerva (tačka 39. MRS-a 16).

„Kad se knjigovodstveni iznos sredstva poveća kao rezultat revalorizacije, to povećanje će se priznati u ostalu sveobuhvatnu dobit i kumulativno iskazati u kapitalu kao revalorizacijska rezerva. Međutim, revalorizacijsko povećanje treba priznati u dobit ili gubitak do iznosa do kojeg ono poništava revalorizacijsko smanjenje vrijednosti istog sredstva, koje je prethodno bilo priznato u dobiti ili gubitku.“

Međutim, u daljem su postupku pri terećenju troškova amortizacije revalorizacijskog dijela moguće mnoge nedosljednosti koje mogu stvarati skrivene rezerve i pogrešne prikaze u financijskim izvještajima. Povećana amortizacija na temelju revalorizacije ne teretiti troškove proizvodnje zaliha nego se knjiži na poseban konto.

Primjer:

1. Tvornički objekt nabavne vrijednosti od 100.000 KM i otpisane vrijednosti 40.000,00 KM revalorizira se za 20%. Efekt revalorizacije je 12.000 KM (20.000,00 – 8.000,00)
2. Stopa amortizacije 5%. Obračunani ukupni troškovi amortizacije za revalorizirano sredstvo su 6.000,00 KM ($120.000 \times 5\%$). Revalorizacijska amortizacija je 1.000,00 KM [$(120.000 \times 5\%) - (100.000 \times 5\%)$]

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Proizvodni objekti - 0211		Ispravka vrijednosti građevinskih objekata po osnovu amortizacije - 0218	Revalorizacijske rezerve građevinskih objekata - 33011	
(S°) 100.000,00		40.000,00 (S°)		12.000,00 (1)
(1) 20.000,00		8.000,00 (1)		
		6.000,00 (2)		
Amortizacija građevinskih objekata do porezno priznatih rashoda - 5401		Amortizacija - privremeno porezno nepriznati rashod - 5411		
(2) 5.000,00		(2) 1.000,00		

Sljedeći problem je prijenos revalorizacijskih rezervi na zadržanu dobit prema tačka 41. MRS-a 16. Na zadržanu dobit pravilno bi bilo prenijeti samo dio povećane amortizacije na temelju revalorizacije za prodane zalihe proizvodnje, a dio amortizacije koji pripada neprodanim zalihama trebalo bi knjižiti na vremenska razgraničenja (grupa konta 28) i prenijeti u sljedeću godinu.

3. Pretpostavimo da je prodano 40% zaliha proizvodnje koje su povezane troškovima povećane amortizacije na temelju revalorizacije.
4. Revalorizacijska rezerva je prenesena na zadržanu dobit umanjenu za porez.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Troškovi isključeni iz vrijednosti zaliha - 51102		Ostala vremenska razgraničenja - 2898	Povećana amortizacija iz osnova revalorizacije građevinskih objekata - 5409	
(3) 400,00		(3) 600,00	(S°) 1.000,00	1.000,00 (3)
Revalorizacijske rezerve građevinskih objekata - 33011		Neraspoređena dobit ranijih godina - 340		Obveze poreza na dobit - 481
(4) 400,00	12.000,00 (S°)	360,00 (4)		40,00 (4)

Prikazani postupak knjiženja nije jasno definiran u MSFI-ima nego je iz njih logički izveden. Kada se to uzme u obzir, kao i kompleksnost obračuna troškova proizvodnje i prodaje zaliha po razdobljima, postaje jasno da se otvaraju široke mogućnosti za nenamjerne pogreške i namjerne manipulacije u financijskim izvještajima. Ovim financijski izvještaji postaju netransparentni i za izvještajni subjekt, a posebno za ostale korisnike.

4.2. Otpis zaliha i utjecaj tog otpisa na financijske izvještaje

MRS 2 (tačke 28. do 35.) zahtijeva da se zalihe otpišu do „*neto vrijednosti koja se može ostvariti*“. Taj se otpis temelji na procijeni, što omogućuje primjenu blažeg ili vrlo konzervativnog pristupa. Zbog toga se otpisivanje vrijednosti zaliha često koristi za konstituiranje željenih rezultata sve do zloupotrebe te mogućnosti. Otpisivanje zaliha koristi se u akciji „*velikog čišćenja*“ aktive (*Big-Bath*). „*Veliko čišćenje*“ menadžment koristi u situacijama kada su u tekućoj godini ostvareni izrazito dobri financijski rezultati, kako bi se umanjila dobit i prenijela u sljedeću godinu u kojoj se možda neće ostvariti tako dobri financijski rezultati. Ovaj se postupak često primjenjuje u godinama slabih financijskih rezultata koji će ionako biti slabi, kako bi sljedeće godine bili što bolji.

S poreznog aspekta rashodi po osnovi otpisa zaliha neće biti priznati dok se te zalihe ne prodaju ili ne upotrijebe na drugi način. Međutim, u financijskim izvještajima tekuće godine otpis zaliha će značajno utjecati na konačni rezultat, dok porezno nepriznavanje rashoda i kasnije priznavanje neće znatno utjecati na rezultat. S poreznog aspekta izvještaji će biti potpuno ispravni.

Primjer:

1. Zalihe gotovih proizvoda u skladištu u vrijednosti od 10.000,00 KM su otpisane na nižu vrijednost za 20%.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Proizvodi u skladištu - 120		Umanjenje i otpis zaliha gotovih proizvoda - 5855		Usklađivanje vrijednosti proizvoda u skladištu - 1290	
(1) 10.000,00		(1) 2.000,00			2.000,00 (1)

Učinci otpisa zaliha gotovih proizvoda:

- Neto dobit se umanjuje za 2.000,00 KM po osnovu troškova vrijednosnog usklađenja
 - Neto dobit se dodatno umanjuje za 10% poreza na dobit u iznosu od 200,00 jer se porezna osnovica uvećava za 2.000KM,
 - Ukupan efekt je umanjenje neto dobiti za 2.200,00 KM.
2. U sljedećoj godini sve zalihe proizvoda na kojima je obavljen otpis su prodane u vrijednosti od 10.000,00 KM, uvećano za 1.700,00 KM PDV-a.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Kupci u zemlji – 211		Usklađivanje vrijednosti proizvoda u skladištu - 1290		Proizvodi u skladištu - 120	
(2a) 11.700,00		(2b) 2.000,00	2.000,00 (S°)	(S°) 10.000,00	10.000,00 (2b)
Prihodi od prodaje učinaka na domaćem tržištu - 611		Smanjenje vrijednosti zaliha učinaka - 596		PDV po izdanim računima - 4700	
	10.000,00 (2a)	(2b) 8.000,00			1.700,00 (2a)

Učinci prodaje otpisanih zaliha:

- Neto dobit u razdoblju prodaje zaliha biće veća za 2.000,00 KM nego što bi bila da zalihe nisu ranije otpisane jer je i porez plaćen u prethodnom razdoblju.
- Troškovi prodanih proizvoda i rashodi općenito su niži nego što bi bili da nije bilo otpisivanja zaliha, što stvara pogrešnu sliku o udjelu rashoda u prihodima.
- Alternativa bi bila da se priznaju rashodi u iznosu od 10.000,00 KM uz istovremeno priznavanje prihoda od ukidanja vrijednosnih usklađenja u iznosu od 2.000 KM. U kreativnom računovodstvu se koristi upravo taj postupak kako bi se postigli učinci „izglađivanja“ dobiti (engl. *income smoothing*) i utisak rasta prihoda.

4.3. Otpis sumnjivih i spornih potraživanja

Posljedica loših procjena potraživanja od kupaca mogu biti, propuštene prilike od ulaganja tih sredstava u druge oblike imovine, plaćanje skupih troškova podizanja tužbi, smanjenje vrijednosti pravne osobe, nemogućnost isplata prinosa na kapital, gubici zbog plaćenog poreza na dodanu vrijednost kojeg ne možemo naplatiti od kupca itd.

Pozicija potraživanja od kupaca treba da bude iskazana istinito i fer, a ne bi smjela biti prostor za manipulacije rezultatom poslovanja kroz iskazivanje ispravke vrijednosti na potraživanja, za koja postoji realna mogućnost naplate, ili ne iskazivanje ispravke vrijednosti za ona potraživanja koja su po svim poznatim informacijama nenaplativa.

Najčešće manipulacije koje se javljaju u vezi sa potraživanjima od kupaca su:

- precjenjivanje potraživanja od kupaca,
- prodaja ispod fer vrijednosti,
- fiktivna prodaja,
- netačno razgraničenje prihoda od prodaje,
- neuobičajeno davanje visokih popusta kupcima i sl.

Kod procjene pozicije potraživanja od kupaca i njihovih ispravaka vrijednosti važnu ulogu imaju interni i eksterni revizori, koji u okviru svog rada daju mišljenje o istinitom i fer prikazivanju navedenih pozicija.

Manipulacije evidentiranja potraživanja od kupaca i evidentiranje ispravke vrijednosti utječu na netačno iskazivanje dobiti a time netačne i finansijske izvještaje koji nisu u skladu sa odredbama MRS 1 – Prezentacija finansijskih izvještaja.

Prema odredbama članka 17. Zakona o prezu na dobit («Službene novine F BiH» broj 15/16), na teret rashoda priznaju se ispravke vrijednosti i/ili otpis potraživanja koja se u skladu sa računovodstvenim propisima iskazuju kao prihod, osim rashoda iz članka 9. stav (1) tačka k) (rashodi na ime ispravke vrijednosti potraživanja od lica kojem se istovremeno duguje, do iznosa obaveze prema tom licu), pod uvjetima:

- da su potraživanja u prethodnom poreznom periodu bila uključena u prihode obveznika i da nisu naplaćena u roku 12 mjeseci od datuma dospijeca naplate ili
- da su potraživanja utužena ili da je pokrenut izvršni postupak ili da su potraživanja prijavljena u likvidacijskom ili stečajnom postupku nad dužnikom.

Na teret rashoda priznaju se i ispravke vrijednosti i/ili otpis potraživanja koja se u skladu sa računovodstvenim propisima ne iskazuju kao prihod osim rashoda iz članka 9. stav (1) tačka k), ukoliko su ispunjeni uvjeti propisani u stavu (1) ovog članka.

Ako su potraživanja od kupaca postala definitivno nenaplativa treba ih isknjižiti iz knjigovodstvene evidencije uz odgovarajući porezni tretman. Potraživanja u bilanci moraju se odvojeno klasificirati prema svojoj ročnosti, na dugoročna koja dospijevaju na naplatu u razdoblju dužem od jedne godine dana i kratkoročna.

Otpisivanjem potraživanja umanjuje se dobit za otpisani iznos uvećano za porez na nepriznati rashod. U narednom razdoblju ako se potraživanje naplati priznaje se prihod bez obveze poreza na dobit jer je prethodno plaćen.

Primjer otpisa potraživanja i njihove naknadne naplate:

1. Kako je protekao rok naplate potraživanja od kupca u iznosu od 10.000,00 KM isto je preneseno na sumnjiva i sporna potraživanja.
2. Na kraju obračunskog razdoblja procijenjeno je da potraživanje od kupca neće biti naplaćeno pa je otpisano u cjelokupnom iznosu .

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Kupci u zemlji – 211		Sumnjiva i sporna potraživanja od kupaca u zemlji - 2119		Rashodi po osnovu ispravke vrijednosti i otpisa potraživanja od kupaca u zemlji- 5781	
(S°) 10.000,00	10.000,00 (1)	(1) 10.000,00		(2) 10.000,00	

Ispravka vrijednosti potraživanja
 od kupaca u zemlji – 2191

10.000,00 (2)

3. U narednom obračunskom razdoblju od kupca je naplaćeno 4.000,00 KM.

Sumnjiva i sporna potraživanja od kupaca u zemlji - 2119		Ispravka vrijednosti potraživanja od kupaca u zemlji – 2191		Naplaćena otpisana potraživanja od kupaca - 6771	
(S°) 10.000,00	4.000,00 (3a)	(3b) 4.000,00	10.000,00 (S°)		4.000,00 (3b)

 Transakcijski računi – domaća valuta
 - 200

(3a) 4.000,00

4.4. Umanjenje vrijednosti sredstava u akciji „velikog čišćenja“

Umanjenje vrijednosti sredstava u skladu s odredbama MRS 36 - Umanjenje vrijednosti imovine je porezno priznati rashod. MRS 36 propisuje postupke koji će poduzeće primijeniti kako bi osigurao da se sredstvo iskazuje u visini koja nije viša od nadoknadivog iznosa. Nadoknadivi iznos je onaj iznos koji se treba nadoknaditi upotrebom ili prodajom sredstva. U slučaju kada je sredstvo iskazano u iznosu većem od nadoknadivog iznosa prema odredbama tačke 1. MRS-a 36 treba priznati gubitak od umanjjenja vrijednosti sredstava.

Vrijednost sredstva treba biti umanjena ako je njena knjigovodstvena vrijednost veća od :

- fer vrijednosti sredstva umanjeno za troškove prodaje ili
- vrijednosti u upotrebi.

Umanjenje se tada provodi do višeg iznosa. Ako je bilo koji od ovih iznosa veći od knjigovodstvene vrijednosti sredstva, vrijednost sredstva se ne umanjuje (tačka 19. MRS-a 36).

Prema tački 30. MRS-a 36 utvrđivanje vrijednosti u upotrebi odrazit će se na sljedeće elemente:

- procjenu budućih novčanih tokova koje subjekt očekuje da će ostvariti od imovine;
- očekivanja mogućih varijacija u iznosima ili vremenskoj dinamici tih budućih novčanih tokova;
- vremensku vrijednost novca, koju predstavlja tekuća tržišna nerizična kamatna stopa;
- cijenu preuzimanja neizvjesnosti svojstvene imovini; i
- ostale faktore, kao što je nelikvidnost, koje će učesnici na tržištu uzeti u obzir prilikom određivanja cijena budućih novčanih tokova koje subjekt očekuje da će ostvariti od te imovine.

Prema tački 66. MRS-a 36 ako postoji pokazatelj da sredstvo može biti umanjeno, nadoknadivi iznos treba procijeniti za pojedino sredstvo. Ako nije moguće procijeniti nadoknadivi iznos pojedinog sredstva, subjekt treba odrediti nadoknadivi iznos jedinice koja stvara novac kojoj sredstvo pripada.

Goodwil se testira na umanjenje zajedno s jedinicom koja stvara novac na koju je raspoređen.

Iz navedenog se vidi da se umanjenje vrijednosti sredstava i priznavanje gubitka temelji na različitim i vrlo kompleksnim procjenama što otvara veliki prostor za kreativno računovodstvo.

4.5. Poboljšanje rezultata i održavanje vrijednosti dionica prodajom dugotrajne imovine

Mnoga poduzeća u razdobljima s viškom gotovine kupuju nekretnine koje mogu prodati u kriznim situacijama. Tu se najčešće taktizira s prigodnom povoljnom kupnjom i naknadno s još povoljnijom prodajom. Ako tvrtka naknadno proda nekretninu iznad nabavne vrijednosti, ona realno ostvaruje prihod i dobitak koji se iskazuje u bilanci uspjeha. Zbog toga se takva prodaja aktivira u razdoblju lošega poslovnog rezultata, gdje se operativni gubici pokrivaju prodajom nekretnine pa se tako stječe utisak kontinuirano dobrog ostvarivanja financijskih rezultata. Većina investitora i dioničara najveću pažnju pridaje neto rezultatu, kod kojeg se ne vidi iz čega je sadržan. Da bi se pojačao utisak dobrog rezultata kod investitora i dioničara često se iz neto dobiti u takvim razdobljima dijele i dividende. Tako se

održava i vrijednost dionice na tržištu kapitala. Prema tačkama 68. i 71. MRS-a 16 kao dobit tj. prihod koji nije iz redovnog poslovanja prizna se samo razlika između prodajne cijene i knjigovodstvene vrijednosti sredstava (neto-dobitaka od otuđenja).

„68. Dobitke ili gubitke proizašle od prestanka priznavanja nekretnina, postrojenja i opreme treba uključiti u dobit ili gubitak kada je prestalo njihovo priznavanje (osim ako MRS 17 ne zahtijeva drugačije). Dobici se ne klasificiraju kao prihod. 71. Dobitke ili gubitke koji proistječu od prestanka priznavanja pojedinih nekretnina, postrojenja i opreme treba utvrditi kao razliku između neto prihoda od otuđenja i knjigovodstvenog iznosa sredstva.“

Primjer prodaja nekretnine po vrijednosti većoj od knjigovodstvene:

Poduzeće posjeduje upravnu zgradu čija je knjigovodstvena vrijednost 100.000,00 KM, nabavna vrijednost je 110.000,00 KM i otpisana vrijednost 10.000,00 KM. Poduzeće je prodalo zgradu za 150.000,00 KM kako bi popravilo financijski rezultat poslovanja.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Upravni objekti - 0210		Ispravka vrijednosti građevinskih objekata po osnovu amortizacije - 0218		Kupci u zemlji - 211	
(S°) 110.000,00	110.000,00 (I)	(I) 10.000,00	10.000,00 (S°)	(I) 150.000,00	
Dobici od prodaje građevinskih objekata - 6703					
		50.000,00 (I)			

Ukupni prihodi bit će veći za 150.000,00 KM, a neto dobit će se povećati za 135.000,00 KM. Ako je ostvaren gubitak na operativnom poslovanju, biće kompenziran sa dobiti od prodaje zgrade i više neće biti uočljiv jer će se u konačnom pojaviti neto dobit.

4.6. Reduciranje prihoda

Reduciranje prihoda radi se zbog ujednačavanja prihoda kako ne bi odskakali u odnosu na prethodnu a posebno na narednu godinu. Odsakanjem prihoda u jednoj godini može stvoriti utisak pada u narednoj godini što može uzrokovati pad vrijednosti dionica.

Reduciranje prihoda provodi se različitim tehnikama među kojima su:

- odgađanje prihoda na različite načina,
- nefakturiranje kontinuiranih isporuka proizvoda,
- nefakturiranje djelimično izvršenih usluga itd.

4.7. Prijenos dobitka u sljedeću godinu pomoću rezerviranja koja su porezno priznata

U kreativnom računovodstvu za prijenos dobiti u sljedeću godinu vrlo česta poluga koja se koristi je rezerviranje. Npr. naglašeno konzervativnim pristupom utvrđivanja troškova rezerviranja za rizike u jamstvenom roku povećavaju se troškovi tekuće godine, a stvara se obveza za rezerviranja koja će biti ukinuta protekom jamstvenog roka ili ponovnom procjenom. Ukidanjem neiskorištenih rezerviranja u sljedećim razdobljima, prema tački 98. MRS-a 1, priznat će se prihodi od ukidanja rezerviranja, čime će se povećati neto dobit tog razdoblja.

„U okolnosti u kojima bi stavke prihoda i rashoda trebalo zasebno objaviti se ubrajaju:

- (a) otpis zaliha do neto ostvarive vrijednosti ili nekretnina postrojenja i opreme do nadoknadivog iznosa, kao i poništenje takvog otpisa*
- (b) restrukturiranje aktivnosti subjekta i ukidanje rezerviranja za troškove restrukturiranja*
- (c) otuđenje stavki nekretnina, postrojenja i opreme*
- (d) otuđenje ulaganja*
- (e) prekinuto poslovanje*
- (f) razrješavanje sudskih sporova i*
- (g) ostali slučajevi ukidanja rezerviranja.“*

Tako se u kreativnom računovodstvu postiže izgladivanje prihoda i neto dobiti (engl. *income smoothing*) i stvaranje pozitivnog utiska o ujednačenom ostvarivanju

dobrih poslovanju kroz više obračunskih razdoblja. Takav je postupak često na granici koju dopušta fleksibilnost primjene MSFI-a, a ponekad i prekoračuje te granice.

Ako je riječ o rezerviranjima koja su okviru poreznih propisa, troškovi rezerviranja će biti porezno priznati. Ako postoje realne osnove za rezerviranje prema MRS-u 37 -Rezerviranja, potencijalne obveze i potencijalna imovina, a koje nije dopušteno poreznim propisima, rezerviranje se može priznati, ali neće biti porezno priznato (npr. rezerviranje za štetne ugovore). Međutim, učinci rezerviranja će biti postignuti.

4.7.1. Rezerviranja za rizike i troškove u jamstvenom roku

1. Na temelju procjene obavljeno je rezerviranje za popravak prodanih proizvoda u jamstvenom roku u iznosu od 1.000,00 KM. Jamstveni rok je 2 godine.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Rezerviranja za troškove u jamstvenom roku - 400	Troškovi rezerviranja iz osnova danih jamstvenih rokova - 543
1.000,00 (1)	(1) 1.000,00

2. Poduzeće je u sljedećoj godini ponovno razmotrilo rezerviranje i donijelo novu tekuću procjenu koja pokazuje da više nije vjerojatno da će popravke biti jednak onomu u prethodnoj procjeni, pa je ukinuto 40% rezerviranja i izvršeno priznanje prihoda.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Rezerviranja za troškove u jamstvenom roku - 400	Prihodi od ukidanja rezerviranja za troškove u jamstvenom roku - 6793
(1) 400,00 1.000,00 (S°)	400,00 (1)

Na prikazani način prethodna godina je terećena povećanim troškovima u iznosu od 1.000,00 KM, a 400,00 KM prihoda preneseno je u sljedeću godinu, čime je „izgladena“ (ujednačena) dobit i prihod kroz oba razdoblja.

4.7.2. Prijenos dobiti u sljedeću godinu pomoću porezno nepriznatih rezerviranja (štetni ugovori)

Prema tački 66. MRS-a 37 kada poduzeće ima ugovor koji je štetan, sadašnja obveza po ugovoru priznaje se i mjeri kao rezerviranje.

„Ako subjekt ima štetni ugovor, sadašnja obveza prema tom ugovoru treba se priznati i mjeriti kao rezerviranje.“

Međutim, rezerviranja za štetne ugovore nisu dopuštena poreznim propisima pa je takav trošak rezerviranja porezno nepriznat tj. oporeziv u smislu poreza na dobit. Neovisno o tome, rezerviranje se može a često i objektivno treba obaviti. Kako porezna kontrola u skladu s odredbama članka 46. Zakona o računovodstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine ne vrši nadzor na troškove koji su uključeni u poreznu osnovicu, nadzor vrše revizori, ako uopće postoji obveza revizije. To znači da rezerviranja koja se uključuju u poreznu osnovicu pružaju mnogo veći prostor za kreativno računovodstvo nego rezerviranja koja su neoporeziva. Troškovi i obveze po osnovi rezerviranja za štetne ugovore utvrđuju se procjenom. Rezerviranja se ponovno razmatraju na svaki datum balance stanja i korigiraju radi održavanja najbolje tekuće procjene (tačka 59. MRS-a 37).

„Rezerviranja treba pregledati na svaki datum balance i uskladiti ih tako da odražavaju najbolju tekuću procjenu. Ako više nije vjerovatno da će podmirivanje obveze zahtijevati odljev resursa koji utjelovljuju ekonomske koristi, rezerviranje se treba ukinuti.“

Primjer rezerviranja za štetne ugovore i njihove naknadne korekcije

1. Procijenjeno je da ugovor o građenju uvjetuje neizbježne troškove ispunjenja obveze koji premašuju ekonomske koristi što se očekuju od tog ugovora (tačka 68. MRS-a 37). Zbog toga je izvršeno rezerviranje od 5.000,00 KM i priznavanje troškova rezerviranja u jednakom iznosu.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Rezerviranja po štetnim ugovorima - 406	Troškovi rezerviranja po štetnim ugovorima - 5481
5.000,00 (1)	(1) 5.000,00

Troškovi tekućeg razdoblja biće uvećani za 5.000,00 KM, a rezultat će biti dodatno umanjen i za porez na dobit jer je riječ o porezno nepriznatom trošku.

2. Poduzeće je na datum sljedeće bilance stanja obavilo ponovnu procjenu koja pokazuje da ugovor neće proizvesti štetu od 5.000,00 KM nego od 2.000,00 KM. Provedeno je ukidanje rezerviranja za iznos od 3.000,00 KM i priznat je prihod od ukidanja rezerviranja.

Knjiženje u glavnoj knjizi:

Rezerviranja po štetnim ugovorima - 406		Prihodi od ukidanja dugoročnih rezerviranja po osnovu štetnih ugovora - 6799	
(1) 3.000,00	5.000,00 (S°)		3.000,00 (1)

Rezultat u sljedećoj godini je uvećan za 3.000 KM plus smanjenje porezne osnovice za jednaki iznos jer je na njega već plaćen porez na dobit. Ugovori o građenju iz više su razloga pogodni za kreativno računovodstvo. Prvi razlog je što je velik broj tih ugovora ograničen na minimalne iznose troškova i cijena kako bi se ugovor uopće dobio.

Vrlo često se zarada očekuje kroz naknadne radove, što je uobičajeno u građenju. Zbog toga je moguće mnoge ugovore proglasiti štetnima iako oni nakon što se realiziraju naknadni radovi, ne moraju biti loši. Drugi razlog su velike mogućnosti manipulacije troškovima ugovora. Naime, opterećenje ukupnih troškova na različite ugovore u velikoj je mjeri dispozitivno i teško za kontroliranje. Osim toga, u građenju se tekući rezultati lako namještaju storniranjem terećenih troškova materijala i ugradbenih elemenata i formiranjem neutrošenih zaliha na gradilištu. Te manipulacije je praktički nemoguće kontrolirati jer se stanje građenja i ugradbe elemenata mijenja svakodnevno. Zbog nemogućnosti kontrole utrošenih količina materijala mnogi se materijali koji odlaze u sasvim drugom smjeru terete na troškove građenja.

4.8. Smanjenje rashoda „rastezanjem“ amortizacije

Prema tački 50. MRS-a 16 iznos koji se amortizira raspoređuje se kao trošak amortizacije na godine korisnog vijeka upotrebe.

„Amortizirajući iznos pojedine imovine treba rasporediti sustavno tokom njegovog vijeka upotrebe.“

Korisni vijek upotrebe utvrđuje se procjenom. Poreznim propisima određene su najviše porezno dopuštene stope amortizacije a time je ograničen najmanji broj godina vijeka upotrebe dugotrajnih sredstava. Međutim, najveći broj godina vijeka upotrebe dugotrajnih sredstava a time i najniže stope amortizacije nisu određene. Bilo koja stopa amortizacije niža od maksimalne porezno dopuštene prihvatljiva je za poreznu kontrolu. To znači da porezna kontrola neće prigovoriti ni kada se amortizacija uopće ne obračuna tj. kada su troškovi amortizacije nula.

Kontrola nerealno niskih stopa amortizacije spada u područje revizorske kontrole ako postoji obveza revizije. Međutim, revizoru je teško tvrditi da neko sredstvo neće trajati 10 godina nego 5 jer realno nema čvrstih dokaza za to.

To omogućuje velik prostor primjene kreativnog računovodstva u smislu prikazivanja boljih rezultata od *„istinitog i fer“* prikaza.

Primjer

a) Objektivni vijek trajanja i upotrebe nekog sredstva je 10 godina čija je nabavna vrijednost 10.000,00 KM. Amortizacija tog sredstva godišnje iznosi: $10.000,00 \times 10\% = 1.000,00$ KM.

b) Poduzeće da bi poboljšalo tekući financijski rezultata vijek trajanja sredstva „rastegnulo“ je na 20 godina pa stopa amortizacije iznosi 5%. Amortizacija tog sredstva sada godišnje iznosi: $10.000,00 \times 5\% = 500,00$ KM.

Prema tome, tekući financijski rezultat se po osnovi niže amortizacije povećava za 500,00 KM. Ako se na isti način postupi za većinu stalnih sredstava, financijski rezultat poslovanja može se bitno poboljšati.

4.9. Povećanje rashoda stezanjem amortizacije iznad porezno dopuštenog iznosa

Manipulacija poslovnog rezultata može se izvesti i stezanjem amortizacije tj. smanjivanjem broja godina ispod porezno dopuštenih, čime se dobije stopa amortizacije koja je veća od porezno dopuštene.

Npr. ako je porezno dopuštena maksimalna stopa amortizacije 10%, poduzeće može tu stopu povećati na 20%. Tada će polovica troškova amortizacije biti porezno priznata a polovica porezno nepriznata. Međutim, to neće biti uočljivo iz financijskih izvještaja.

Ako se pretpostavi da je nabavna vrijednost nekog sredstva 10.000,00 KM, obračun amortizacije po stopi od 20% imati će sljedeće učinke:

- godišnja amortizacija $10.000,00 \times 20\% = 2.000,00$,
- porezno dopuštena amortizacija godišnje iznosi 1.000,00 KM.

Porezno nepriznata amortizacija biće porezno priznata u sljedećim razdobljima.

4.10. Agresivna kapitalizacija interno stvorenih nematerijalnih sredstava

Kapitalizacija interno dobivene nematerijalne imovine uređena je odredbama MRS-a 38 – *Nematerijalna sredstva*.

Prema tački 12. MRS-a 38 sredstvo zadovoljava kriterij identificiranja u definiciji nematerijalnih sredstava kada je ono:

- zasebno, tj. ako se može odvojiti ili razlučiti od poduzeća i prodati, prenijeti, licencirati, iznajmiti ili razmijeniti, zasebno ili zajedno s pripadajućim ugovorom, sredstvom ili obvezom
- proizlazi iz ugovorenih ili drugih zakonskih prava, neovisno o tome mogu li se ta prava prenositi ili odvojiti od poduzeća ili od ostalih prava i obveza.

Prema tački 21. MRS-a 38 neko se nematerijalno sredstvo treba priznati samo ako:

- je vjerojatno da će buduće ekonomske koristi koje se mogu pripisati sredstvu pritjecati poduzeću, a
- trošak nabave tog sredstva se može pouzdano utvrditi.

Za utvrđivanje budućih ekonomski koristi poduzeće primjenjuje prosudbu (tačka 23. MRS-a 38).

„Subjekt koristi prosudbu da procijeni stupanj izvjesnosti u vezi priliva budućih ekonomskih koristi koji se mogu pripisati upotrebi nekog sredstva na temelju dokaza raspoloživih u vrijeme početnog priznavanja, s tim da se veće značenje pridaje eksternim dokazima.“

Navedene odredbe MRS-a 38 otvaraju mnogo prostora za „*kreativno računovodstvo*“ u smislu agresivne kapitalizacije. Iako se na prvi pogled čini da su odredbe u pogledu priznavanja nematerijalne imovine jasne i prilično restriktivne, ipak proizlazi da se mogu shvatiti prilično rastezljivo, osobito kada je riječ o procjenama. U praksi se agresivna kapitalizacija najčešće primjenjuje kod interno stvorene nematerijalne imovine. Naime, iako tačkama 54. i 55. MRS-a 38 nije dopušteno kapitalizacija troškova u fazi istraživanja, kao ni općih troškova navedenih u tački 67., međutim, kada se jednom ostvare uvjeti za priznavanje nematerijalnog sredstva teško je razlučiti troškove koji se ne smiju kapitalizirati od onih koji se smiju kapitalizirati. Zbog toga poduzeća pretjeranom kapitalizacijom troškova umanjuju rashode tekuće godine i terećenje tih troškova raspoređuju na više razdoblja kroz amortizaciju.

Iako su troškovi interno stvorenih nematerijalnih sredstava koji se mogu kapitalizirati precizno nabrojani u tački 66. MRS-a 38, kada poduzeće razvija novi proizvodni postupak koji priznaje kao nematerijalno sredstvo moguća su proizvoljna tumačenja i lažiranja. Najpoznatiji primjer lažiranja nematerijalnih sredstava je američka kompanija „WorldCom“, koja je zbog prijevara u financijskim izvještajima bankrotirala 2002. godine. Prijevaru su otkrili interni revizori nakon što je Komisija za vrijednosne papire tražila dodatne informacije od kompanije „WorldCom“. Kompanija „WorldCom“ se bavila Internet i E-mail prometom, gdje je realizirala 50% američkog Internet prometa, 50% E-mail prometa u svijetu i imala je preko 20 miliona korisnika. Glavna prijevara bila je u agresivnoj i nedozvoljenoj kapitalizaciji tekućih rashoda u području računarske i lizing imovine. Veliki gubitak pretvoren je u 2001. godini u veliku dobit u iznosu od 1,38 milijardi USD. Direktor kompanije proglašen je krivim i osuđen na 25 godina zatvora.

Navedeno lažiranje može se prikazati na slijedeći način:

<u>Lažiranje Bilance uspjeha</u>		<u>Lažiranje Bilance stanja</u>	
Prihodi	Nisu prepravljani	<u>Aktiva</u>	
Troškovi za prodano	Nisu prepravljani	Lizing imovina	Jako povećana
Operativni rashodi :		Računarska imovina	Jako povećana
- Troškovi lizinga plaćeni			
drugima za telefonsku mrežu	Jako smanjeni		
(uklonjeno iz bilance uspjeha)		<u>Pasiva</u>	

- Računarski rashodi (uklonjeno iz bilance uspjeha)	Jako smanjeni	Obveze	Nisu prepravljane
Dobit	Jako povećana	Akumulirana dobit	Jako povećana

Dobit je povećana zato što su iz Bilance uspjeha uklonjeni veliki iznosi operativnih rashoda koji su kapitaliziranjem prebačeni u imovinu.

Priznavanje nematerijalnih sredstava iz ugovornih ili drugih zakonskih prava također otvara prostor za povećano vrednovanje sredstava. Manipulacije pomoću agresivne kapitalizacije povećavaju se i naknadnom primjenom revalorizacijskog modela nematerijalne imovine (tačka 75. MRS-a 38).

75. „Nakon početnog priznavanja, nematerijalna imovina će se mjeriti po revaloriziranom iznosu, koji je fer vrijednosti na datum revalorizacije umanjena za kasnije akumuliranu amortizaciju i kasnije akumulirane gubitke od umanjenja. Za potrebe revalorizacije prema ovome standardu, fer vrijednost se treba odrediti prema aktivnom tržištu. Revalorizacija se treba obavljati redovito tako da se knjigovodstvena vrijednost značajno ne razlikuje od fer vrijednosti na datum izvještaja o financijskom položaju.

81. Ako se neka nematerijalna imovina u skupini nematerijalne imovine koja se revalorizira ne može revalorizirati jer ne postoji aktivno tržište, ta imovina će se mjeriti po trošku umanjenom za akumuliranu amortizaciju i akumulirane gubitke od umanjenja.“

Zbog toga se često interno stvorena nematerijalna sredstva i nematerijalna sredstva koja proizlazi iz ugovorenih ili drugih zakonskih prava koje je početno priznata po trošku, naknadno revalorizira, i to prilično agresivno. Tim postupkom se prikazuje imovina često visoko iznad svoje stvarne vrijednosti, a to se odnosi i na vlasnički kapital koji će biti uvećan za revalorizacijske rezerve.

ZAKLJUČAK

Kreativno računovodstvo početno je teorijski bilo zamišljeno kao alat kojim će se postići „realan i fer“ prikaz u financijskim izvještajima. Zbog toga je u računovodstvene standarde uvedena fleksibilnost i primjena instituta „fer vrijednosti“. Međutim, praksa je pokazala da je kreativno računovodstvo vrlo brzo od upotrebe dovedeno do zloupotrebe. Zbog toga ga danas često zovu i

„*manipulativno računovodstvo*.“ Praktično se pokazalo da revizija finansijskih izvještaja ne pruža dovoljnu razinu zaštite od zloupotrebe kreativnog računovodstva.

Novo sredstvo kojim se vjerovnici, potencijalni partneri i investitori pokušavaju boriti protiv zloupotrebe kreativnog računovodstva naziva se „*forenzično računovodstvo*.“ Forenzično računovodstvo se izgrađuje na ekspertnoj osnovi i njegov cilj je utvrditi procjenom „*istinit i fer*“ prikaz stanja promatranog poduzeća, ali ne sa stajališta formalne primjene propisa nego s aspekta interesa vjerovnika, potencijalnog partnera ili investitora odnosno svakog drugog naručitelja koji je korisnik rezultata forenzičnog računovodstva. Komercijalno forenzično računovodstvo je neformalna djelatnost čiji rezultati služe naručitelju i nisu javni dokumenti. Zbog toga forenzično računovodstvo ima velike komercijalne potencijale.

LITERATURA

1. Belak V., (2008), Kreativno računovodstvo i njegov utjecaj na finansijske izvještaje, Računovodstvo, revizija i finansijske (8), RRI F – plus, Zagreb,
2. Belak V., (2017), Lažiranje finansijskih izvještaja, prijevare i računovodstvena forenzika, 60 slučajeva iz prakse, „Fircon“, Mostar,
3. Brkanić V., (2009), Bilančna kozmetika – dopuštena i nedopuštena “kreativnost” u finansijskim i poreznim izvješćima, Računovodstvo, revizija i finansijske (4), RRI F – plus, Zagreb,
4. Ljubojević M., (2015), Računovodstvene prevare, preventivna i reaktivna odbrana, M. Ljubojević, Novi Sad,
5. Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja i Međunarodni računovodstveni standardi, dostupno na: http://www.srr-fbih.org/msfi_mrs.asp
6. Piljić J., (2012), Analiza finansijskih izvještaja - Utjecaj izbora i primjene računovodstvenih politika na finansijski položaj i uspješnost poslovanja gospodarskog društva –, «OFF-SET», Tuzla,
7. Rezaee Z. i Riley R., (2014), Prijevare u finansijskim izvještajima, Sprječavanje i otkrivanje, 2. izdanje, Mate, Neum,
8. Schwab H., (2007), Bilančna kozmetika i prepoznavanje lažnih uspjeha, Računovodstvo, revizija i finansijske broj (8), RRI F – plus, Zagreb,
9. Zakon o porezu na dobit («Službene novine F BiH» broj 15/16),
10. Zakon o računovodstvu i reviziji u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“ broj 83/09).

Kristijan Ristić¹
Nataša Marjanović²
Svetlana Milošević³

PORESKA KONKURENCIJA I PORESKA HARMONIZACIJA U FUNKCIJI PROMOCIJE USLOVA ZA BOLJE PRIVREĐIVANJE

TAX COMPETITION AND TAX HARMONIZATION IN THE FUNCTION OF PROMOTION OF THE REQUIREMENTS FOR BETTER TRAFFICKING

SAŽETAK

Uvid u kretanje privatnog bogatstva, da bi se primenio porez, izvor je stalnog i neprestanog uznemiravanja biznisa. Vlasnik kapitala je građanin sveta, koji se trajno ne može vezati za neku zemlju. On teži da napusti zemlju u kojoj je izložen uznemiravajućem ispitivanju poreznika, jer teži da mirno uživa u svom bogatstvu. Uklanjajući svoj kapital, okončao bi delatnost, koju je obavljao u zemlji, koju je napustio. Kapital kultiviše zemlju i zapošljava rad. Porez, koji bi imao za posledicu bekstvo kapitala, isušio bi svaki izvor prihoda društvu. Profit od kapitala, zemljišna renta i nadnice bi nužno bili umanjeni njegovim uklanjanjem. Poreska konkurencija postoji kada ljudi mogu sniziti poresko opterećenje premeštanjem kapitala i/ili rada iz jurisdikcije sa visokim poreskim opterećenjem u jurisdikcije sa niskim. Ova migracija disciplinuje rasipničke države, a nagrađuje države koje spuštaju poreske stope i sprovode reforme, koje stimulišu privredni rast. U radu preovladava opšte razmatranje o poreskoj konkurenciji, harmonizaciji i liberalizaciji kao i o poreskoj evaziji u cilju osvetljavanja nužnih uslova, mogućnosti, prepreka i ograničenja za razvoj privrednog ambijenta.

Ključne reči: *Poreska harmonizacija, poreska konkurencija, poreska liberalizacija, poresko opterećenje, fiskalni rivalitet, mobilnost kapitala.*

1 Prof.dr. Kristijan Ristić, Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet Union, e-mail: kristijanristic.fpim@yahoo.com

2 Dr Nataša Marjanović, Visoka poslovna škola "Čačak" u Beogradu, e-mail: natasa.marjanovic@hotmail.com

3 Mr Svetlana Milošević, Beogradska bankarska akademija, e-mail: svetlanamilosevic1309@gmail.com

ABSTRACT

The insight into the movement of private wealth, in order to apply tax, is a source of constant and constant disturbance of business. The owner of a stock is a citizen of the world who can not permanently tie it to a country. He strives to leave the country where he is exposed to the troubling questioning of taxpayers, as he tends to enjoy peacefully in his wealth. By removing his capital, he would end the activity he was doing in the country he left. Capital cultivates the country and employs labor. Taxes, which would result in the escape of capital, would drain every source of income to society. Profit from capital, land rent and wages would necessarily be diminished by its removal. Tax competition exists when people can lower their tax burden by relocating capital and / or labor from jurisdictions with high tax burden to jurisdictions with low. This migration is disciplined by the wasteful states, and rewards countries that lower tax rates and implement reforms that stimulate economic growth. The paper deals with general discussion on tax competition, harmonization and liberalization, as well as tax evasion in order to illuminate the necessary conditions, possibilities, obstacles and limitations for the development of the business environment.

Key words: Tax harmonization, tax competition, tax liberalization, tax burden, fiscal rivalry, capital mobility.

JEL: H2, H20, H21

UVOD

Gubitak poreskih izvora plaši vlasti u državama sa visokim porezima, koje osuđuju poresku konkurenciju i koje žele da je eliminišu. U Evropskoj uniji, Ujedinjenim nacijama i Organizaciji za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), primećeno je da zemlje sa visokim poreskim opterećenjem promovišu planove poreske harmonizacije da bi omele oticanje radnih mesta i kapitala iz jurisdikcija sa visokim porezima u zemlje sa niskim porezima, što je u suprotnosti sa dobrom poreskom politikom. Harmonizacija podrazumeva više poreske stope, ali diskriminatorno i dvostruko oporezivanje prihoda koji je ušteđen i investiran. Ona podrazumeva eks teritorijalno oporezivanje, budući da veći deo poreske harmonizacije ima nameru da pomogne vladi da oporezuje ekonomsku aktivnost van svojih granica.

Poresku konkurenciju treba promovisati, jer je ona snažan podsticaj ekonomskoj liberalizaciji, koja je pomogla dobroj poreskoj politici u zemljama širom sveta. Stoga su i ekonomisti iz OECD priznali da „mogućnost izbora lokacije ekonomske

aktivnosti otklanja nedostatke u budžetskim procenama vlasti, čime se ograničava mogućnost preterane potrošnje i oporezivanja.

Zaštita prava da se upuštaju u poresku konkurenciju treba biti ključni cilj koji sprovede ekonomsku politiku. Ako međunarodne vlasti uspeju da unište ili ograniče poresku konkurenciju, vlasti bi imale manje podsticaja da se ponašaju odgovorno. Odsustvo konkurencije bi podrilo šanse zemalja za kreativne ekonomske reforme i smanjilo individualnu slobodu. Ljudima širom sveta treba dati mogućnost da imaju korist od nižih poreskih stopa. OECD, EU i UN ne treba da ograničavaju mogućnost investitora i radnika stvaranjem kartela od kojega imaju korist samo države sa visokim poreskim stopama.

Poreska konkurencija po Mičelu, glasila bi: „Kada neki grad ima samo jednu benzinsku pumpu, želje potrošača imaju malo uticaja. U odustvu konkurencije, ta pumpa će mnogo verovatnije da naplaćuje visoke cene, ima nezgodno radno vreme i pruža slabu uslugu. Ali kada postoji nekoliko pumpi, njihovi vlasnici moraju obratiti pažnju na potrebe potrošača da bi ostali u poslu. To znači da će cene biti tržišne, radno vreme prilagođeno i usluga poboljšana.“ Konkurencija poboljšava ekonomske performanse. Biznis svih vrsta- ako su suočeni sa pritiskom konkurencije- su konstantno primoravani da poboljšaju kvalitet i ponude nove proizvode da bi zadržali interes potrošača. Konkurentski pritisak podstiče bolju alokaciju resursa i poboljšava ekonomsku efikasnost. Ovo je razlog zašto tržišne ekonomije brže rastu i omogućavaju viši životni standard.⁴

Konkurencija između vlasti ima poželjne ekonomske efekte, jer države koje imaju manje ometajuće politike imaju viši rast zaposlenosti i investicija. No, jurisdikciona konkurencija, regulativna politika, monetarna politika, spoljnotrgovinska politika i zakonska politika mogu imati posledice na tok radnih mesta i kapitala preko nacionalnih granica. Poreska konkurencija je važan deo konkurencije između zemalja zato što raste pokretljivost kapitala i rada. Ljudi koji imaju novac za investiranje žele da ostvare korist po odbitku poreza (najviše stope povraćaja), i njihova potraga za mogućnostima za profit nije ograničena državnim granicama. Investitori i radnici teže da izbegnu države sa teškim poreskim teretom i strogim poreskim zakonima. Zato, ovi resursi idu ka državama koja nagrađuju stvaranje bogatstva u privatnom sektoru.⁵

Moderni političari iz oporezovanih država zaziru od poreske konkurencije. Fiskalni rivalitet ograničava njihovu moć preteranog oporezivanja (i time

4 G. Leach, The negative impact of taxation on economic growth, Reform, London, 2003. st. 27.

5 Ristić K., Ekonomija Evropske unije, Etnostil, Beograd, 2013., str. 189.

preteranog trošenja). Političari zaziru od konkurentskih suseda koji ih teraju da se ponašaju odgovorno da bi privukli ekonomsku aktivnos: da ekonomska aktivnost ne bi pobegla u manje oporezovanu sredinu. Bitka oko poreske konkurencije se vodi uglavnom oko poreskog tretmana kapitala. Investicioni fondovi mogu preći državne granice i ova pokretljivost čini veoma teškim održavanje visokih poreskih stopa i nametanje diskriminatorskih poreza na prihod koji je ušteđen i investiran. Ovo pomaže objašnjenju zašto vlasti iz visoko oporezovanih država tako željno pokušavaju da dobiju mogućnost da prete, i oporezuju beležeći kapital. Granice relativno otvorene za imigraciju, oporezivanje preduzetničkog talenta počinje da privlači pažnju vlada. Imigracije motivisane porezom se dešavaju svim delovima sveta. Fenomen radnika koji „glasaju nogama“ je prouzrokovao veliku količinu straha među visoko oporezovanim. Ovaj fenomen je doveo do predloga koji daje vlastima mogućnost da oporezuju građane bez obzira gde ovi žive.

Poreska harmonizacija postoji kada su poreske platiše suočene sa sličnim ili identičnim poreskim stopama bez obzira gde oni žive, štedeli, kupovali ili ulagali. Mičel kaže da „harmonizovane poreske stope eliminišu fiskalnu konkurenciju, kao što dogovor o cenama uništava konkurenciju“

Poreska harmonizacija se postiže na dva načina:

- a) Eksplicitna poreska harmonizacija se dešava kada se države dogovore da odrede minimalne poreske stope i odluče da koriste istu poresku stopu. Evropska Unija zahteva da zemlje članice uspostave porez na dodatu vrednost u visini od minimum 15 odsto. EU je harmonizovala poreske stope za gorivo, alkohol i duvan. Na delu su pokušaji da se harmonizuje oporezivanje dohotka lica i preduzeća. I ako (kod ovakvog oblika direktne poreske harmonizacije), platiše nemaju korist od bolje poreske politike u drugim državama, a vlasti su zaštićene od tržišne discipline, i
- b) Implicitna harmonizacija se događa kada vlasti oporezuju dohodak koji njihovi građani zarade u drugim jurisdikcijama. Ova politika „svetskog oporezivanja“ zahteva da vlasti skupljaju finansijske informacije o investitorima koji nemaju prebivalište u toj zemlji i da podele te informacije sa poreskim službama iz drugih zemalja. Ovaj sistem „razmene informacija“ ima tendenciju da otkrije oticanje radnih mesta i kapitala iz država sa visokim porezima u zemlje sa niskim porezima (Kod indirektnog oblika poreske harmonizacije, kao i kod direktnog oblika, poreski obveznici nisu u stanju da imaju koristi od bolje poreske politike u drugim državama i vlasti su zaštićene od tržišne discipline).

U oba slučaja, poreska konkurencija je razvodnjena, što podiže visoke poreske stope, ometa efikasnu alokaciju kapitala i rada, i umanjuje ukupan ekonomski učinak. Međunarodne institucije guraju tri velike inicijative za poresku harmonizaciju, i to:⁶

- a) Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj započela je inicijativu protiv „štetne poreske konkurencije“, ukazujući na preko četrdeset poreskih utočišta. U svetu se odomaćio potpuno pogrešan prevod: poreski raj. OECD preti jurisdikcijama finansijskim protekcionizmom ako se ne slože da oslabe svoje zakone o porezu i privatnosti ne bi li države sa visokim porezima mogle lakše oporezovati beležeći kapital.
- b) Evropska unija je zastupnik poreske harmonizacije i politike iz Brisela je imala određenog uspeha. Porez na dodatu vrednost, energetske porezi i akcize su bili predmet direktne harmonizacije među državama EU. Trenutna inicijativa EU je „direktiva o porezu na štednju“, indirektan oblik poreske harmonizacije, koji zahteva od država članica da uvedu poseban porez na investitore koji nisu njihovi državljani (i prepuste deo prihoda investitorovoj vladi) ili da skupljaju informacije o prihodima investitora nedržavljana i proslave njihovim vladama (koje će oporezovati dohodak) i
- c) Ujedinjene Nacije imaju predlog o „Finansiranju za razvoj“ koji zahteva formiranje Međunarodne poreske organizacije, koja bi imala moć da nadjača poresku politiku suverenih nacija i nadležnost za sprečavanje poreske konkurencije. UN predlažu da se da pravo državama da oporezuju prihod emigranata, što bi imalo teške posledice po SAD zbog velikog broja obrazovanih emigranata.

Svi ovi planovi za poresku harmonizaciju su bili blokirani: OECD je uspela da ubedi jurisdikcije na crnoj listi da potpišu tzv. Dokumenta o namerama, koji obavezuju vlasti sa niskoporezovanih država da slušaju diktate OECD-a. No, većina ovih dokumenta uključuju „izjednačujuće“ klauzule u kojima piše da države sa crne liste nemaju nameru da razvodne svoje zakone o porezima i privatnost ukoliko se sve OECD nacije ne slože da same sprovedu takvu politiku. Uz automatsko skupljanje i prosledjivanje informacija o stranim investitorima, direktiva EU o porezu na štednju bi stvorila „izjednačene“ uslove, a EU je bila primorana da povuče predlog koji rezultira u nejednakom tretmanu.⁷

⁶ Daniel J. Mitchell, An OECD Proposal to Eliminate Tax Competition Would Mean Higher Taxes and Less Privacy, „Hertage Foundation Backgrounder, No 1395, septembar 2000. str. 41.

⁷ Isto.

Međunarodna poreska organizacija koju predlažu Ujedinjene Nacije sigurno neće ugledati svetlost dana : Pravo da oporezuju i pravo da kontrolišu oporezivanje ekonomske aktivnosti unutar državnih granica je suština državne suverenosti. Predlog da se vlastima omogući trajna poreska nadležnost nad emigrantima se suočava sa preprekama, jer kreatori poreske politike ne razumeju zašto je suludo oporezovati bežeći kapital i bežeću radnu snagu. Poreska konkurencija je poželjna: ona pomaže ekonomski rast ohrabrivanjem političara da usvoje razumnu poresku politiku. Poreska harmonizacija je obično povezana sa višim poreskim teretima, pošto zastupnici poreske harmonizacije pokušavaju da zaustave pritisak, koji je posledica poreske konkurencije i težnje da poreske stope padnu na dole. U Evropskoj uniji su tokom 60- tih i 70-tih godina zvanični izveštaji tražili harmonizaciju sistema poreza na dobit preduzeća. Evropska komisija je zahtevala minimalnu stopu tog poreza od 45%. Pokušaj da se zahteva minimalna poreska stopa od 30 posto propao je u 90- tim godinama. Danas je prosečna stopa poreza na dobit preduzeća u Evropskoj uniji niža od 30%. ⁸

1. PORESKA LIBERALIZACIJA

Evropska unija podstiče mišljenje da je poreska harmonizacija jednosmerna ulica kojoj je namenjeno da zadrži poreze visokim. U potezu ministri finansija EU su glasali da se Irska ukori zbog svoje fiskalne politike, iako je Irska u to vreme imala najviši budžetski suficit u EU, drugi najniži stepen zaduženosti, naveće smanjenje državnog duga, najniži nivo javne potrošnje, i najniže ukupno poresko opterećenje. Koristi od poreske konkurencije mogu biti razmljive ako pogledamo promene u politici koje su zahvatale ceo svet. Poreska konkurencija je ohrabrila prelaz ka poreskoj politici koja stvara viši rast i omogućuje više prilika. Drastično smanjenje poreza na prihod lica je bilo bitni deo i Tačerkinog i Reganovog plana. Najviša stopa je bila 83% kada je Tačerka stupila na položaj, a ona je smanjila najvišu stopu na 40%. Najviša stopa u Sjedinjenim Državama je bila 70% kada je Regan inagurisan, a on je spustio najvišu stopu na 28%. Ove države imaju koristi od smanjenja poreskih stopa, ali druge države profitiraju zato što su naterane da snize poreske stope. Poreska konkurencija igra ulogu u globalnom prelazu ka nižim poreskim stopama, koje su pomogle bržem rastu svetske ekonomije. I OECD je procenio da ekonomije rastu jednu polovinu od jednog procenta (0.5%) brže za svakih 10 procenata smanjenja marginalnih stopa. Uz smanjenje poreskih stopa na prihod lica, poreska konkurencija je pomogla da se postakne smanjenje poreskih stopa na dobit preduzeća.

Agresivna „supply sajderska“ smanjenja poreskih stopa su donela ogromnu korist. Ekonomija je iskusila najveći rast. Zahvaljujući poreskoj konkurenciji, smanjenje poreskih stopa je imalo pozitivan efekat. Irsko čudo je motivisalo druge države u EU da bitno snize svoje poreske stope tokom poslednje decenije. Te niže stope su poboljšale ekonomske performanse i ohrabrile kreatore ekonomske politike. Poreska reforma u istočnoj Evropi podrazumevala je usvajanje proporcionalnih (ukidanje progresivnih) poreskih stopa. Estonija, Litvanija i Letonija su usvojile proporcionalne poreske sisteme tokom 90- tih godina kada je poreska reforma izazvala snažan ciklus poreske konkurencije. Rusija je uvela proporcionalnu stopu od 13 posto, koja je stupila na snagu u januaru 2001. godine. Ukrajina je odobrila proporcionalni porez od 13 posto i Slovačka ima proporcionalni porez od 19 posto. Primer Rusije gde je 13- procentni proporcionalni porez proživeo dramatične rezultate, je naročito upečatljiv: ruska ekonomija je imala rast po 10 procenata od 2001. Ruska poreska reforma je imala uticaj na ljude da plaćaju porez. Tokom poslednjih pet godina prihodi od poreza na dohodak su porasli za oko 60 procenata čime se jasno vidi da ljudi proizvode više i plaćaju poreze kada je sistem pravedan i poreske stope niske. To pak znači da dobra poreska politika u jednoj jurisdikciji ima pozitivan uticaj na druge jurisdikcije. Poreska konkurencija je ipak uspešno sredstvo za ekonomski razvoj. Hong Kong je sprovodio tržišnu politiku, uključujući nizak proporcionalni porez da bi ojačao ekonomske performanse. Hong Kong je postao svetska ekonomija sa najbržim rastom, kotira se kao petnaesta najbogatijja svetska jurisdikcija.⁹

U Sjedinjenim Državama postoji jaka struja koja želi da uvede proporcionalni porez i smanji porez. Buš je smanjujući poreske stope i dvostruko oporezivanje prihoda, koji je ušteđen i investiran; pomogao da SAD postane globalni magnet za kapital. Poreska konkurencija je u tom smislu u potpunosti saglasna sa fundamentalnom poreskom reformom:

- a) Cilj poreske reforme je sistem sa niskim stopama poreza na produktivno ponašanje, a poreska konkurencija promoviše poresku reformu tako što pomaže spuštanju marginalnih poreskih stopa;
- b) Cilj poreske reforme je sistem u kome je dohodak oporezovan samo jedanput, jer poreska konkurencija promoviše poresku reformu, pomažući eliminaciju dvostrukog oporezivanja prihoda koji je ušteđen i investira;
- c) Cilj poreske reforme je sistem u kome vlasti ne oporezuju dohodak koji je zarađen u drugim državama, pošto poreska konkurencija promoviše

⁹ Alvin Rabushka, „The Flat Tax at Work in Russia: Year Two, na sajtu The Russia Economy, 18. 02.2003 st. 6.

- poresku reformu nagrađujući teritorijalno oporezivanje i ideju da vlasti oporezuju dohodak zarađen unutar državnih granica.
- d) Plan za harmonizaciju poreza je novo pravilo država da reformišu svoje poreske zakone i uvedu sisteme koji su proporcionalni i zasnovani na oporezivanju potrošnje; i
 - e) Proporcionalni porez je teritorijalni sistem koji eliminiše dvostruko oporezivanje i pomaže vlastima da diskriminišu prihod koji je ušteđen i investiran.

Evropske države blagostanja sa visokim porezima podržavaju poresku harmonizaciju (Nemačka i Francuska žele evropske poreze nametnuti). Zajedno sa drugim državama se zalažu za harmonizaciju stopa poreza na prihod lica i preduzeća. Druge evropske države nisu raspoložene da harmonizuju stope i imaju simpatije prema posrednim vrstama poreske harmonizacije (direktiva EU o štednji). Pokušaj da se uvede Direktiva o oporezivanju štednje doprineo je da evropske države sa visokim porezima mogu da onemoguće poresku konkurenciju. Ali je ipak mnogo teže da poreski obveznici iz visoko oporezovanih država imaju koristi od boljih poreskih režima van njihovih granica, koji učestvuju u predloženom kartelu. EU je donekle odgovorila na sve prepreke. Evropske države sa visokim porezima ipak gube bitku iako se među ovim državama nalaze jurisdikcije sa poreskim zakonima koji imaju za cilj povećanja rasta i privlačenje ekonomske aktivnosti. Slovačka, Litvanija, Estonija i Letonija već imaju poreske režime koji su proporcionalni. Mađarska, Malta, Kipar i Slovenija, imaju elemente poreskih sistema koji su veoma privlačni. Poljska je snizila svoj porez na dobit preduzeća na 19 procenata, a Češka Republika planira da snizi stopu svog poreza na dobit preduzeća na 24 posto. Ovakav konkurentski pritisak na evropske države blagostanja će porasti zato što će mnogi investitori i preduzetnici prebaciti svoju ekonomsku aktivnost da bi imali koristi od boljih poreskih zakona.¹⁰

¹⁰ Daniel J. Mitchell, An OECD Proposal to Eliminate Tax Competetition Would Mean Higer Taxes and Less Privacy, „Hertage Foundation Backgrounder, No 1395, septembar 2000. st. 41.

2. PORESKA EVAZIJA U EKONOMIJI JAVNIH FINANSIJA¹¹

Zaštita fiskalnih interesa moderne države jeste generalna redukcija poreske utaje, koja direktno generiše budžetske gubitke u javnoj kasi. U Evropi je EU, radi zaštite svojih finansija, osnovala Direktorat za prevenciju od poreske utaje, koji inoviranim tehnikama otkriva fiskalnu evaziju,¹² pošto je utaja poreza postala problem broj 1 u oblasti funkcionisanja zajedničkog sistema indirektnih/posrednih poreza (koji je već “oduvao” 1,4% budžetskih prihoda EU). Problem je, u stvari, nikao iz osnova prelaznog zajedničkog sistema poreza na dodatu vrednost zemalja EU, kojima je omogućena obustava carina, akciza i poreza na dodatu vrednost, koji se plaćaju u zemlji porekla, zemlji odredišta i trećoj zemlji (nečlanici) pri transportu proizvoda kroz teritoriju područja EU. “Nakon ukidanja graničnih kontrola i prelaskom na prelazni zajednički sistem poreza na dodatu vrednost, pojavili su se novi oblici poreske utaje, s obzirom na to da još uvek nije izvršena harmonizacija visine poreskih stopa poreza na dodatu vrednost zemalja članica. Zajednica je previdela štete od narušavanja slobodne konkurencije, koje nastaju kao posledica usvojenog prelaznog sistema poreza na dodatu vrednost, kojim je sačuvan destinacioni princip. Pošto primena prelaznog sistema uglavnom zavisi od statusa kupca, time je data mogućnost za pružanje pogrešnih izjava o statusu kupca. Usled ukidanja graničnih kontrola, koncept oporezivanja uvoza je izmenjen u trgovinskoj razmeni između zemalja članica. Nabavka proizvoda iz druge zemlje članice je dodatno oporeziv događaj, dok isporuka proizvoda iz jedne u drugu zemlju članicu je oslobođena plaćanja poreza na dodatu vrednost uz pravo na umanjenje poreske obaveze za iznos obračunatog, odnosno plaćenog poreza na dodatu vrednost pri nabavci proizvoda i usluga. S tim u vezi, utaja se pojavljuje kada se izbegava plaćanje poreza na dodatu vrednost na nabavke proizvoda iz druge zemlje članice u kojoj je ta isporuka oslobođena plaćanja poreza na dodatu vrednost, kao i u situaciji fiktivnih isporuka iz druge zemlje članice. Na taj način, poreski obveznik ostvaruje dobit na ime neplaćenog poreza na dodatu vrednost. Najjednostavniji vid poreske utaje nastaje kada se ne prijavi nabavka proizvoda iz druge zemlje članice. Kupac nabavlja proizvode iz druge zemlje članice ali ovu nabavku ne evidentira i ne prikazuje u svojoj poreskoj prijavi. Na taj način se

11 Iskustva SAD u knjizi: Stiglitz, J. E. (2008) Ekonomija javnog sektora. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu. Džozef Judžin Stiglitz, rođen 9. februar, 1943 je američki ekonomista i profesor na Kolumbija univerzitetu. Dobitnik je Nobelove nagrade za ekonomske nauke (2001) i John Bates Clark medalje (1979). On je bivši potpredsednik i glavni ekonomista Svetske banke i bivši član i predsednik (američkog predsednika). On je poznat po teoriji javnih finansija i po svom kritičkom pogledu upravljanja globalizacijom, laissez-faire ekonomista kao i međunarodnih institucija kao što su Međunarodni monetarni fond i Svetska banka.

12 OECD, La Fiscalite dans les pays de l' OECD Paris, 1993. st.81.

izbegava plaćanje poreza na dodatu vrednost. U ovom slučaju izvršena transakcija je nelegalna, a proizvodi se prodaju na crnom tržištu. Time je izbegnuto ne samo plaćanje poreza na dodatu vrednost, već poreza na dohodak korporacija i poreza na dohodak građana.

Do 1992. godine, neprijavljen uvoz je bio jedino moguć krijumčarenjem preko granice. Pošto je ukinuta granična kontrola, više ne postoji ni pretnja otkrivanja neprijavljenih nabavki proizvoda poreskih obveznika od strane carinskih organa pri prelasku granice. Zato je Uredbom EU 218/92/EEC ustanovljena nova vrsta kontrole, kojom se nalaže da sa poreskom prijavom poreza na dodatu vrednost mora da bude upoznat i operator Centralne službe za komunikacije (CLO-Central Liaison Office). Ova služba je oformljena u svakoj zemlji članici kao deo poreske administracije. Domaći trgovci su obavezni da Centralnoj službi za komunikaciju kvartalno obezbede pregled o izvršenim isporukama proizvoda u druge zemlje članice koji sadrži detaljne podatke o kupcima i njihovim adresama. Centralna služba za komunikaciju ima nadležnost da komunicira sa kupcem iz druge zemlje članice u kojoj se nalazi njegovo sedište. Informacije i podaci se razmenjuju putem Izveštaja VIES (Vat Information Exchange Statement) i Izveštaja INTRASTAT».

U praksi, međutim, otkriveni su i složeniji mehanizmi utaje poreza naročito kada poreski obveznik - kupac, odnosno nabavljaš upotrebi "pogrešan broj" drugog domaćeg trgovca, kao poreskog obveznika. Ovaj metod obično prati poresku utaju koja se koristi onda kada se poreski obveznik - kupac "sporazume" o fiktivnoj nabavci sa poreskim obveznikom - domaćim prodavcem, kao da je transakcija izvršena od strane domaćeg prodavca, umesto prijave nabavke proizvoda po nižoj poreskoj stopi ili po tzv. nultoj stopi. "Pored toga, poreski obveznik - kupac može da prijavi tu nabavku kao da je izvršena od strane domaće kompanije - posrednika iz grupe kompanija čiji je član. Na taj način je izbegnuto plaćanje poreza na dodatu vrednost i prijavljivanje kompanije iz druge zemlje članice iz koje je stvarno izvršena nabavka proizvoda. U toj situaciji poreski obveznik - kupac proizvoda ostvaruje pravo na umanjenje svoje poreske obaveze za iznos prijavljenog navodno obračunatog, odnosno plaćenog poreza na dodatu vrednost po višoj poreskoj stopi pri nabavci proizvoda od domaćeg trgovca - poreskog obveznika, koji u suštini nije platio.

Međutim, poreski obveznik - prodavač može da fakturiše transakciju svojoj drugoj nezavisnoj kompaniji koja se pojavljuje kao posrednik u zemlji članici poreskog obveznika - kupca. Poreski obveznik - prodavač je oslobođen plaćanja poreza na dodatu vrednost na isporuku proizvoda u drugu zemlju članicu, dok ta kompanija

takođe ne plaća porez na dodatu vrednost u situaciji kada je nabavka tih proizvoda u drugoj zemlji članici oslobođena plaćanja poreza na dodatu vrednost.¹³

Poreska utaja postoji i u slučaju isporuke proizvoda u druge zemlje članice u kojima se dotični proizvodi oporezuju sa nižim stopama poreza na dodatu vrednost ili su pak oslobođeni plaćanja istog poreza. "Ukoliko su poreske stope poreza na dodatu vrednost u jednoj zemlji članici za neke proizvode niže nego u drugoj zemlji članici, ti proizvodi se kupuju u zemlji članici po nižim stopama, a nabavka tih proizvoda se prijavljuje kao da je izvršena od domaćeg dobavljača. Ukoliko se kompanije - poreski obveznici udružuju u takvim radnjama, one ne prijavljuju transakcije o nabavci i isporuci proizvoda između zemalja članica, i dele ostvarenu dobit kao rezultat razlika u različitim visinama poreskih stopa poreza na dodatu vrednost između zemalja članica. Ti proizvodi mogu da budu prodati i na crnom tržištu, bez njihove evidencije, bez korišćenja prava na poreski odbitak za navodno plaćeni porez na dodatu vrednost i bez plaćanja poreza na dodatu vrednost na isporuku - prodaju tih proizvoda. Složeniji vid poreske utaje se pojavljuje i pri zahtevu za povraćaj navodno plaćenog poreza na dodatu vrednost po višim poreskim stopama za fiktivno izvršenu isporuku proizvoda u drugu zemlju članicu. Na taj način poreski obveznik stiže izvestan iznos dobiti na ime povraćaja poreza na dodatu vrednost pri nabavci proizvoda i usluga koje je navodno upotrebio u cilju isporuke proizvoda u drugu zemlju članicu.

Kupci - poreski obveznici nabavljaju proizvode u zemlji članici u kojoj je niža stopa poreza na dodatu vrednost. Nabavku tih proizvoda prijavljuju kao da je izvršena od domaćeg trgovca - poreskog obveznika i koriste pravo na poreski odbitak ili povraćaj po višoj stopi poreza na dodatu vrednost u svojoj zemlji.

U prelaznom zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrednost, isporuke proizvoda drugoj zemlji članici su oslobođene plaćanja poreza na dodatu vrednost i na te isporuke poreski obveznik ima pravo na poreski odbitak ili povraćaj obračunatog, odnosno plaćenog poreza na dodatu vrednost koji tereti nabavku proizvoda ili usluga. S obzirom na to da su ukinute granične kontrole pojavljuju se fiktivne isporuke u trgovinskoj razmeni između zemalja članica. Osnovni koncept poreske utaje je da se proizvod nabavi od poreskog obveznika domaćeg prodavca i fiktivno proda poreskom obvezniku u drugoj zemlji članici. Na taj način se ne plaća porez na dodatu vrednost, a proizvod se prodaje na crnom tržištu bez plaćanja poreza

¹³ Dr Ž. Ristić i dr K. Ristić, Fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora, Etnostil, Beograd, 2014. st.321. i detaljnije upoznavanje u: Radičić, M., Raičević, B. (2008), Javne finansije – teorija i praksa. Beograd: Data Status i Ekonomski fakultet Subotica.

na dodatu vrednost. Isporuka se evidentira i fakturiše fiktivno. Poreski obveznik - primalac proizvoda u drugoj zemlji članici ne prijavljuje tu nabavku, čime se otvara istraga povodom nedostatka podataka ili neslaganja podataka u pregledu poreskih obveznika o isporukama i nabavkama u trgovinskoj razmeni između zemalja članica.

Međutim, istraga postaje komplikovana i poreska utaja ostaje neotkrivena ukoliko poreski obveznik - kupac iz druge zemlje članice tu nabavku proizvoda prikaže kao isporuku u treću zemlju izvan Zajednice, odnosno u zemlju- nečlanicu ili u situaciji kada se takva isporuka pojavljuje kao lančana i obuhvata više zemalja što zahteva duže vreme istrage o tragu tih transakcija.¹⁴

U slučaju kada je i prijavljena isporuka ili nabavka proizvoda u potpunosti fiktivna (odnosno da roba čak i ne postoji), tada se fiktivna transakcija koristi za povraćaj već plaćenog poreza za nabavku proizvoda nakon izvršene isporuke u zemlju nečlanicu ili u drugu zemlju članicu EU. "Međutim, proizvod je fiktivno kupljen i prodat svojoj kompaniji ili kompaniji - posredniku u drugoj zemlji članici ili zemlji nečlanici, a povodom te transakcije se traži povraćaj navodno plaćenog poreza na dodatu vrednost koji tereti nabavku proizvoda i usluga. Fiktivne isporuke mogu da budu uspešne putem korišćenja brojnih grupnih kompanija ili članica kompanija u grupi ili kompanija posrednika, stvarajući iluziju da su proizvodi isporučeni u drugu zemlju članicu ili nabavljeni iz druge zemlje članice i ponovo isporučeni u tu zemlju. Prednost poreske utaje je bazirana na seriji fiktivnih isporuka iz jedne u drugu zemlju članicu i više versa čime se omogućava zahtevanje povraćaja kroz korišćenje raznih članica grupnih kompanija ili kompanija posrednika bez plaćanja poreza na dodatu vrednost. U ovoj situaciji proizvodi ne moraju ni da postoje niti da se transportuju, a povraćaj poreza na dodatu vrednost se vrši bezbroj puta. Dosadašnja iskustva pokazuju da konstrukcija izvršenja ove vrste utaje obično obuhvata četiri kompanije u grupi ili četiri kompanije posrednike".¹⁵

Uvođenjem novog zajedničkog sistema poreza na dodatu vrednost na principu porekla u trgovinskoj razmeni između zemalja članica EU, odnosno na principu destinacije u razmeni sa zemljama nečlanicama, stvaraju se uslovi za efikasnije suzbijanje poreskih utaja, jer je plaćanje poreza (TVA) pri isporukama proizvoda iz jedne u drugu zemlju članicu faktički preduslov za pravo na povraćaj poreza koji opterećuju istu nabavku u drugoj zemlji članici. Unifikacija poreskih stopa u zemljama članicama EU (sa eliminacijom postojećih razlika u visini poreskih

14 Ibidem, str. 40.

15 Dr Ristić K., Ekonomija EU, Etnostil, Beograd, 2013. st.71.

stopa), isto tako, doprinosi redukciji poreskih utaja, osim trgovinske razmene sa zemljama nečlanicama.

U novom zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrednost već ne postoji razlika između tretmana domaće trgovine i trgovine između zemalja članica, pa, prema tome, ni motivacije za kreiranje fiktivnih transakcija urazmeni između zemalja članica EU. Pa i trgovac, kao poreski obveznik, po tzv. principu porekla mora da plati VAT/TVA/PDV u svojoj zemlji, ali bez prava na povraćaj poreza na isporuku proizvoda u drugu zemlju članicu. "U novom zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrednost će biti važno gde se plaća i ubire prihod od poreza na dodatu vrednost. Po sadašnjem sistemu sa principom destinacije, poreski obveznik - izvoznik ne plaća porez na dodatu vrednost i ima pravo na povraćaj obračunatog, odnosno plaćenog poreza na dodatu vrednost koji tereti nabavku proizvoda i usluga. Porez na dodatu vrednost na isporuku tih proizvoda se plaća u zemlji odredišta. Prema novom sistemu sa principom porekla, poreski obveznik će da plaća porez na dodatu vrednost u zemlji u kojoj je rezident, odnosno u kojoj ima stalno sedište.

Pošto porez na dodatu vrednost ostaje opšti porez na potrošnju, monetarne promene će biti izbalansirane kroz kompenzacioni mehanizam. Raspodela naplaćenih prihoda od poreza na dodatu vrednost između zemalja članica bi trebalo da bude ekvivalentna kvantifikaciji potrošnje u saglasnosti sa principom destinacije. Budući sistem predviđa da se postigne raspodela prihoda od poreza na dodatu vrednost između zemalja članica koja bi po učešću odgovarala sadašnjoj. Poresko područje Zajednice bi bilo tako uređeno da se napusti primena direktne pripadnosti prihoda od poreza na dodatu vrednost zemljama članicama. Raspodela prihoda od poreza na dodatu vrednost između zemalja članica ne bi bila na bazi poreskih prijava poreskih obveznika, već na bazi statističkih podataka o potrošnji prema obračunima društvenog proizvoda (nacionalnim bilansima). Proizvodi i usluge koji nisu predmet oporezivanja ili koji su oslobođeni od plaćanja poreza na dodatu vrednost ne bi bili uključeni u ovo izračunavanje. Pretpostavlja se da će ishod biti zadovoljavajući samo ako se uzmu u obzir i promene akumulirane usled crnog tržišta i šteta kroz falsifikate u zahtevima za povraćaj u vezi sa fiktivnim transakcijama.

Prema novom zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrednost, zahtev za povraćaj će se vršiti prema mestu gde je plaćen porez na dodatu vrednost. Motivacija za falsifikovanje isporuka proizvoda u drugu zemlju članicu će nestati jer će biti ukinuto pravo na povraćaj poreza na dodatu vrednost na te isporuke. Plaćanje

poreza na dodatu vrednost i korišćenje prava na poreski odbitak, kao i odobravanje povraćaja će biti ekskluzivno pravo svake zemlje članice. Poreski obveznici u jednoj zemlji članici će imati pravo na povraćaj poreza na dodatu vrednost koji tereti nabavku proizvoda iz druge zemlje članice, ali samo uz dokaz da je u toj drugoj zemlji članici prethodno plaćen porez. Ukoliko se ispostavi da je povraćaj poreza bio vezan za poresku utaju članica - zemlja, isplatilac povraćaja će kroz mehanizam kompenzacije imati pravo na nadoknadu isplaćenog iznosa povraćaja iz zemlje članice iz koje je unesen proizvod. Drugim recima, prema novom zajedničkom sistemu poreza na dodatu vrednost poreska utaja se iz zemlje odredišta, prema dosadašnjem sistemu, seli u zemlju porekla.¹⁶

Gotovo 900 milijardi dolara godišnje poreski utaje multinacionalne kompanije u zemljama u razvoju na čijim teritorijama posluju. Ova suma poreskih mahinacija transnacionalnih korporacija je gotovo tri puta veća od izvora finansijske pomoći koje dobijaju od razvijenog sveta (OECD). Korupcija državnih službenika zemalja u razvoju dostigla je iznos od 30 milijardi dolara godišnje, što iznosi svega 3% od sume koje zemlje u razvoju gube od stranih poreskih mahera. Lavovski deo zarade ultakapitalista ostvaren širom sveta sliva se isključivo na račune poreskog raja preko lokalno otvorenih ćerki firmi.

Poreske mahinacije, po pravilu, počinju samim činom najave određene transnacionalne kompanije da će u održenoj, konkretnoj zemlji u razvoju ili tranziciji okrenuti planirani biznis i da, stoga, mora da otvori podružnicu u održenom poreskom raju. Sledi, zatim, zahtev kompanije od vlasti u dotičnoj zemlji za maksimalne poreske olakšice sa mogućnošću da lavovski deo profita izbaci napolje na konto u poreskom raju. Ostvareni proizvodi, majka firma po minimalnoj ceni prodaje ćerki koja u raju to prikazuje kao svoj rezultat. Na predusretljivom terenu, konačno, velika firma, mešajući poslovne ulaze i izlaze, namiruje minimalni porez.¹⁷

Nedavno je jedna anonimna kompanija Devičanskih ostrva po bagatelnoj ceni kupila rudnik u Kongu, da bi taj isti rudnik preko ćerke firme u poreskom raju preprodala po tržišnoj ceni i time izbegla da plati odgovarajući porez. Tako je strana firma lišila vladu u Kongu prihoda u iznosu 1,35 milijardi dolara. A to je gotovo dvostruko veća suma koja država izdvoji za obrazovanje i zdrvrstvo.

16 Ristić K., i Ristić Ž., Međunarodne javne finansije i budžetska politika EU, Etnostil, Beograd, 2014. st.43.

17 Videti više u radu: Đurović-Todorović J., Đorđević M. Ristić M., (2018) Prpcena determinant utaje poreza korišćenjem empirijskih podataka, Jahorinski poslovni forum, Ekonosmki fakultet Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu.

Ovaj vrlo plastični primer objašnjava i činjenicu da je na Kajmanskim ostrvima registrovano 92 hiljade off shore kompanija saobrtom od 1,4 biliona dolara. Međutim, prebacivanje profita iz jedne države u drugu da bi umanjili svoje poreske račune jeste globalna zakonomerna fiskalna praksa, iako je korporativna praksa prebacivanja poreza ortodoksna krađa. Zato se i G-20 najrazvijenih zemalja sveta (i pored upozorenja OECD-a i MMF-a) fiktivno zalaže da kompanije plaćaju poreze tamo i gde ostvaruju profit umesto što koriste složene finansijske strukture koje im omogućavaju da smanje svoje poreske obaveze, da iskoriste poreske povlastice i da prikriju i poslovni identitet i imovinu stranih vlasnika.

ZAKLJUČAK

Borba između poreske konkurencije i poreske harmonizacije je u stvari borba oko toga da li će vlast kontrolisati faktore proizvodnje. Pristalice poreske harmonizacije ometaju odliv investicije iz države sa visokim porezima u države sa niskim. Debata se fokusira na kapital, pogotovu da li vlasti mogu da prate i oporezuju bežeći kapital. Postoje i predlozi koji bi omogućili vlastima da oporezuju i druge faktore proizvodnje: rad, kada prelazi državne granice. Ekonomisti smatraju da su politike poreske harmonizacije neophodne da bi se smanjilo izbegavanje plaćanja poreza (poreska evazija). Postoje dva načina da se poveća stepen plaćanja poreza: sistem automatskei neograničene razmene informacija između vlasti (sistem koji bi stvorio globalnu mrežu poreske policije) i nasuprot tome, fundamentalna poreska reforma bi smanjila podsticaj za izbegavanje plaćanje poreza (zato što bi kapitalni prihod bio oporezovan na izvoru). Poreska harmonizacija u EU znači više poreske stope i veću državu. Poreska konkurencija je, međutim jedina nada za poreske obveznike, jer znaju da rad i kapital imaju pravo da pobegnu od njihove tiranije. U tom kontekstu, poreska liberalizacija predstavljala bi „srednji put“ između poreske harmonizacije i poreske konkurencije u formi tranzicije ekonomije oporezivanja, posebno važna za zemlje u razvoju i zemlje kantonalnog uređenja.

LITERATURA

1. Daniel J. Mitchell, An OECD Proposal to Eliminate Tax Competetition Would Mean Higer Taxes and Less Privacy, „Hertage Foundation Backgrounder, No 1395, septembar 2000.
2. Daniel J. Mitchell. „United Nations Seeks Global Tax Authority, „Prosperitas, Vol 1. No II, avgust 2001. st. 9. D. Mitchell, „Lowering Marginal Tay Rates: The Key to Pro- Growth Tay Relief“, Heritage Foundation backgrounder br. 1443, 22.maj 2001.

3. G. Leach, The negative impact of taxation on economic growth, Reform, London, 2003.
4. Alvin Rabushka, „The Flat Tax at Work in Russia: Year Two, na sajtu The Russia Economy, 18. Februar 2003.
5. K. Ristić i dr Ž. Ristić, Međunarodne javne finansije i budžetska politika EU, Etnostil, Beograd, 2014.
6. M. Divereaux, D. Griffin i A. Kiemmm, Corporate income tax reform and international tax competition, Economic Policy, br. 35., 2010.
7. Ristić Ž i Ristić K., Fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora, Etnostil, 2015., Beograd.
8. Đurović-Todorović J., Đorđević M. Ristić M., (2018) Procena determinant utaje poreza korišćenjem empirijskih podataka, Jahorinski poslovni forum, Ekonomski fakultet Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, 2018.
9. Radičić, M., Raičević, B. (2008), Javne finansije – teorija i praksa. Beograd: Data Status i Ekonomski fakultet Subotica.
10. Stiglitz, J. E. (2008) Ekonomija javnog sektora. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.

Bojana Olgić Draženović¹**Vesna Buterin²****Zdenko Prohaska³**

USPON I PAD INVESTICIJSKIH FONDOVA U REPUBLICI HRVATSKOJ⁴

GROWTH AND FALL OF INVESTMENT FUNDS IN THE REPUBLIC OF CROATIA

SAŽETAK

Investicijski fondovi predstavljaju važnu ulagačku opciju za sve investitore. Pomak od bankovnog prema tržišno orijentiranom financijskom sustavu ogleda se i u strukturi hrvatskog financijskog sustava, odnosno u sve većoj zastupljenosti nedepozitnog sektora te rastućem investiranju u vrijednosne papire od strane institucionalnih investitora i ostalih subjekata financijskog tržišta. Investicijski fondovi brzo su napredovali u razvoju, ali i najburnije reagirali na financijsku krizu te nepovoljna kretanja na hrvatskom tržištu kapitala. Otvoreni investicijski fondovi pobudili su najveći interes javnosti te danas njihovi sljednici, UCITS fondovi čine najznačajniju vrstu investicijskih fondova u Republici Hrvatskoj. Cilj rada je istražiti osnovne pravce razvoja hrvatskih investicijskih fondova.

Ključne riječi: *investicijski fondovi, UCITS fondovi, AIF fondovi, Hrvatska*

ABSTRACT

Investment funds represents an important investment opportunity for all investors. Investment Funds represent an important investment option for all investors. The shift from a bank based to a market-oriented financial system is reflected in the structure of the Croatian financial system, i.e., in the increasing presence of the non-deposit financial institutions and by the

1 Doc. dr. Bojana Olgić Draženović, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Rijeci, e-mail: bojana.olgic.drazenovic@efri.hr

2 Doc.dr. Vesna Buterin, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Rijeci, e-mail: vesna.buterin@efri.hr

3 Prof.dr. Zdenko Prohaska, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Rijeci, e-mail: zdenko.prohaska@efri.hr

4 Ovaj rad je financiran sredstvima Sveučilišta u Rijeci za projekt ZP UNIRI 3/17

increasing investment in securities by institutional investors and other financial market entities. Investment funds were fast-moving in development, but also strongly responded to the financial crisis and the most adverse developments on the Croatian capital market. Open-end investment funds have attracted the greatest interest of the public and today their successors, UCITS funds are the most important type of investment funds in the Republic of Croatia. The aim of this paper is to analyse the development of the investment funds in Croatia.

Key words: *investment funds, UCITS funds, AIF funds, Croatia*

JEL: G20, G24

UVOD

Struktura financijskog sektora u Hrvatskoj pod utjecajem je dramatičnih promjena od osamostaljenja Republike Hrvatske. Danas domaći financijski sustav odlikuje prisutnost gotovo svih bazičnih vrsta depozitnih i nedepozitnih financijskih institucija koje su integralni dio financijskih sustava razvijenih zemalja. Ipak, po snazi aktive posebno se ističu bankovne institucije te se kontinentalni model bankovno baziranog financijskog sustava karakterističan za većinu europskih zemalja, može prepoznati i na primjeru hrvatskog financijskog sustava (Prohaska, Olgić Draženović 2005).

Zakonska osnova modernog i tržišno usmjerenog financijskog sustava najvećim dijelom je dovršena i usklađena s pravnim stečevinama i praksom EU. Financijska struktura se je približila složenim tržišnim strukturama u razvijenim zemljama sagledavajući osnovnu tipologiju financijskih institucija koja će se u narednim razdobljima još produbljivati i proširivati i drugim financijskim oblicima, odnosima i tehnikama.

Hrvatski financijski sustav kao dio male, otvorene ekonomije izuzetno je izložen visokim rizicima u globaliziranom financijskom sustavu. Ranjivost takvog financijskog sustava posebno je istaknula svjetska financijska kriza. Ovaj eksterni šok izravno se je prenio na sve dijelove sustava, a najveći pad do sada su podnijeli tržište kapitala i investicijski fondovi. Interni negativni utjecaji na recentni razvoj hrvatskog financijskog sustava proizlaze iz pretežito inozemnog vlasništva glavnine domaćeg financijskog sustava u uvjetima relativno niske razine raspoloživog domaćeg dohotka i visoke sklonosti javne i privatne potrošnji u zemlji. Hrvatski financijski sustav je bankocentričan i karakterizira ga dominantna pozicija banaka sa gotovo 70% udjela ukupne aktive svih financijskih institucija. Od

institucionalnih investitora, najznačajniji su obvezni mirovinski fondovi (14,4%) te društva za osiguranje (7,1%), dok su otvoreni investicijski fondovi stabilni s udjelom od 3% ukupne imovine hrvatskog financijskog sustava.

Investicijski fondovi su posebno atraktivni sektoru stanovništva zbog mogućnosti ulaganja malih novčanih sredstava i redukcije transakcijskih troškova u odnosu na ostale institucionalne investitore. Također, ove institucije ne uvjetuju sklapanje dugoročnih štednih ugovora. S druge strane, investicijski fondovi pokazuju najviši stupanj osjetljivosti na razdoblja krize zbog „bijega kapitala“ u sigurnija ulaganja, prije svega bankovne depozite.

Cilj rada je istražiti razvoj i značaj investicijskih fondova u hrvatskom financijskom sustavu.

1. ZAKONSKI OKVIR DJELOVANJA INVESTICIJSKIH FONDOVA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Zakonska infrastruktura za djelovanje prvih domaćih investicijskih fondova postavljena je krajem 1995. godine.⁵ Prvo društvo za upravljanje investicijskim fondovima u Republici Hrvatskoj dobilo je odobrenje za rad 1997. godine, a pravi razvoj fondovske industrije započinje dvije godine kasnije u okviru procesa kuponske privatizacijekom je osnovano 7 privatizacijskih investicijskih fondova⁶ (u nastavku PIF-ovi). Snažniji zamah ulaganja u fondove bilježi se tek od 2004. godine s jačanjem tržišta kapitala i jačim marketinškim aktivnostima fondovske industrije koje su rezultirale većom informiranošću i interesom stanovništva za ulaganja u investicijske fondove.

Unapređenje zakonodavne regulative uslijedilo je 2006. godine donošenjem Zakona o investicijskim fondovima⁷ te 2013. i 2014. godine u kojima je uslijedilo daljnje usklađivanje s pravnim stečevinama Europske unije.⁸ Navedeno je uključivalo jasnije razgraničavanje kategorije otvorenih investicijskih fondova od ostalih oblika, tzv. alternativnih investicijskih fondova s obzirom na liberalizaciju tržišta, odnosno otvaranje granica za fondove registrirane u inozemstvu uslijed priključivanja Hrvatske Europskoj uniji.

5 Zakon o investicijskim fondovima, (NN 107/95, NN 12/96)

6 Zakon o privatizacijskim investicijskim fondovima (NN 109/97, NN 114/01).

7 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o investicijskim fondovima (NN 114/01), Zakon o investicijskim fondovima (NN 150/05).

8 Zakon o otvorenim investicijskim fondovima s javnom ponudom (NN 44/16), Zakon o alternativnim investicijskim fondovima (NN 16/13, NN 143/14) i podzakonski akti, pravilnici, uredbes Europske komisije i smjernice Europske agencije za nadzor vrijednosnica i financijskog tržišta (ESMA).

Otvoreni investicijski fondovi s javnom ponudom ili UCITS fondovi (engl. *Undertakings For The Collective Investment Of Transferable Securities*) najzastupljeniji je oblik fondova sa sljedećim karakteristikama:

- a) isključivi cilj je zajedničko ulaganje imovine, prikupljene javnom ponudom udjela u fondu, u prenosive vrijednosne papire ili u druge oblike likvidne financijske imovine poštujući načela razdiobe rizika,
- b) udjeli se, na zahtjev ulagatelja, otkupljuju izravno ili neizravno, iz imovine toga fonda. Radnje koje društvo za upravljanje poduzima kako bi se osiguralo da tržišna vrijednost udjela ne odstupa bitno od neto vrijednosti imovine po udjelu (cijene udjela), izjednačene su s otkupom udjela
- c) UCITS fond nema pravnu osobnost, a društvo za upravljanje ga osniva i njime upravlja u svoje ime i za zajednički račun imatelja udjela u toj imovini u skladu sa zakonodavnom regulativom, prospekta i pravila fonda.

Također postoji mogućnost ulaganja u tzv. Alternativne investicijske fondove (AIF) koji podrazumijevaju prikupljanje sredstava javnom (otvoreni ili zatvoreni) ili privatnom ponudom osnovni i posebni) te njihovo investiranje u skladu s unaprijed određenom strategijom i s ciljem ostvarivanja prinosa za ulagatelja.

Navedenim zakonodavnim okvirom reguliraju se otvoreni investicijski fondovi s privatnom ponudom (engl. *private equity funds*) kao i otvoreni investicijski fondovi rizičnog kapitala s privatnom ponudom (engl. *venture capital funds*), uz prijašnje otvorene investicijske fondove s javnom ponudom (UCITS fondovi).

Otvorenim fondovima s privatnom ponudom članstvo je ograničeno na precizno definirane ulagače koji raspolažu s većim novčanim sredstvima i spremni su preuzeti veći rizik⁹ te se i strategija ulaganja može prilagoditi njihovim potrebama. Zatvoreni fondovi se definiraju isključivo kao zatvoreni fondovi s javnom ponudom za ulaganje u uvrštene vrijednosne papire i zatvoreni investicijski fondovi s javnom ponudom za ulaganje u nekretnine odnosno, za razliku od otvorenih fondova, ne postoji mogućnost privatne ponude. Zakonodavna intervencija predviđa poseban tretman za kvalificirane ulagatelje kod privatne ponude (pravne i fizičke osobe koje zadovoljavaju kriterije, vlade, središnje banke, međudržavne i nadržavne institucije te ostale) koji su u stanju preuzeti još veći ulagački rizik, za razliku od starog Zakona koji je predvidio podjelu na institucionalne (što izričito

9 Investitori u otvorene investicijske fondove s privatnom ponudom su kvalificirani ulagatelji čiji ulog u fond ne može biti niži od 750.000 kuna uz uvjet da je ukupna imovina investitora najmanje dvostruko veća. Članstvo u fondu s privatnom ponudom ograničeno je na najviše 200 investitora.

isključuje fizičke osobe) i individualne ulagatelje. Bitna je novost u odnosu na ranije uređenje i da se fizičke osobe mogu smatrati kvalificiranim ulagateljima, što znači da je pojam institucionalnog ulagatelja napušten. Ipak, vrijednost imovine kvalificiranog ulagatelja mora biti veća od tri mil. kuna, a ulaganje u fond ne smije biti manje od 750.000 kuna, dok se za fondove rizičnog kapitala primjenjuju viši pragovi.

U 2006. godini s radom su započela i dva nova investicijska fonda osnovana posebnim zakonima¹⁰: Fond hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji¹¹ te Umirovljenički fond.

2. ZATVORENI I ALTERNATIVNI INVESTICIJSKI FONDOVI

2.1. Rani razvoj zatvorenih investicijskih fondova

Zatvoreni investicijski fondovi ostvarili su znatno sporiji rast od otvorenih fondova, kao i u ostalim tranzicijskim, ali i razvijenim zemljama.¹² Zatvoreni fondovi u hrvatskom financijskom sustavu sudjeluju s 0,4% udjela u ukupnoj aktivni. Višestruko veći udjel do kraja 2002. godine odnosio se na poslovanje privatizacijskih investicijskih fondova koji su bili ključni čimbenik investicijskog procesa. PIF-ovi su se osnivali u vrlo pogodnom liberalnom okruženju i rezultat slabe regulative tržišta bila je zlouporaba prava manjinskih dioničara i gotovo nepostojeće korporativno upravljanje. Od 2000. nastupio je ubrzan rast ovih institucionalnih investitora, ali iz vrlo niske baze uz ograničenje nedostatka tradicije ulaganja u navedenu opciju ulaganja. Mnogi od njih su povećali svoju imovinu zamjenom dionica s Hrvatskim fondom za privatizaciju čime su ostvarili većinski udio u privatiziranim poduzećima. Sljednici PIF-ova tijekom 2003. godine, ugovorima o pripajanju pretvoreni su u holding društva radi lakšeg upravljanja svojim ulaganjima (ali i izbjegavanja zakonskih odredbi vezanih za investicijske fondove) te su kao zatvoreni investicijski fondovi prestali postojati.

10 Zakon o Fondu hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji (NN 163/03), Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Fondu hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji (NN 82/04, NN 41/08), Zakon o umirovljeničkom fondu (NN 93/05), Zakon o izmjenama i dopunama zakona o umirovljeničkom fondu (41/07).

11 Fond branitelja po svom statutu je otvoreni dionički investicijski fond, no sa stajališta financijskog sektora radi se zatvorenom dioničkom investicijskom fondu, odnosno otvoren je samo unutar određene populacije.

12 U 2009. godini se u SAD-u 9,5% ukupne imovine investicijskih fondova odnosilo na zatvorene investicijske fondove, dok su otvoreni fondovi sudjelovali sa udjelom od 92,7% (Investment Company Institute 2009).

PIF-ovi su bili jedni od najznačajnijih institucionalnih investitora na domaćem financijskom tržištu do pojave mirovinskih fondova i intenziviranja aktivnosti otvorenih investicijskih fondova. Imali su ulogu financijskih posrednika između tržišta kapitala i sudionika kuponske privatizacije za koje su ostvarivali prednost diverzifikacije rizika i profesionalnog upravljanja.

Tablica 1: Zatvoreni i privatizacijski investicijski fondovi u Republici Hrvatskoj od 1999.-2010. godine (aktiva u mil. kuna)

Godina	Zatvoreni invest. fondovi		Fond branitelja		Umirovljenički fond		Privatizacijski invest. fondovi		Ukupno	
	Ukupna aktiva	Broj registr. fond.	Ukupna aktiva	Broj registr. fond.	Ukupna aktiva	Broj registr. fond.	Ukupna aktiva	Broj registr. fond.	Ukupna aktiva	Broj registr. fond.
1999.*	374,9	2	-	-	-	-	2.416,1	7	2.791,0	9
2000.*	486,6	2	-	-	-	-	3.174,5	7	3.661,1	9
2001.*	608,1	2	-	-	-	-	3.170,4	7	3.778,5	9
2002.*	2.658,6	6	-	-	-	-	388,5	2	3.047,0	8
2003.	977,0	4	-	-	-	-	-	-	977,0	4
2004.	1.120,3	5	-	-	-	-	-	-	1.120,3	5
2005.	1.537,4	6	-	-	-	-	-	-	1.537,4	5
2006.	2.443,4	7	2.945,1	1	6.621,6	1	-	-	2.443,4	7
2007.	3.682,4	9	4.236,3	1	4.491,4	1	-	-	12.410,1	11
2008.	1.895,6	11	2.400,4	1	3.474,0	1	-	-	7.770,0	13
2009.	1.840,8	10	2.223,3	1	2.675,9	1	-	-	6.740,0	12
2010.	1.917,6	8	2.005,0	1	1.856,5	1	-	-	5.779,1	10

Izvor: <http://www.ripe.hanfa.hr/hr/publiciranje/izvjesca/>.

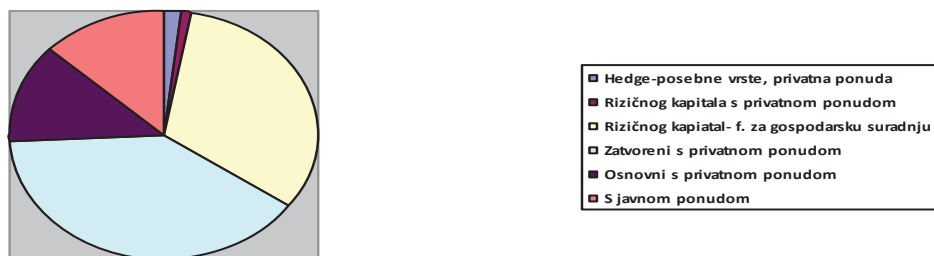
U promatranom razdoblju bilježi se kontinuirani porast broja zatvorenih investicijskih fondova. Zatvorenim investicijskim fondovima upravljalo je 8 društava u većinskom domaćem vlasništvu (jedno društvo u stranom vlasništvu s 14,3% udjela u imovini). Od deset fondova u 2010. godini, četiri ih je bilo registrirano za ulaganje u nekretnine, s udjelom u ukupnoj imovini od 28,1%.

2.2. Alternativni investicijski fondovi u Hrvatskoj

Alternativni investicijski fond (AIF) je investicijski fond osnovan sa svrhom i namjenom prikupljanja sredstava javnom ili privatnom ponudom te ulaganja tih

sredstava u različite vrste imovine u skladu s unaprijed određenom strategijom i ciljem ulaganja AIF-a, a isključivo u korist imatelja udjela tog AIF-a. Za razliku od UCITS fondova, namijenjenih širokoj javnosti, AIF usmjereni su na investitore s više iskustva i znanja u području ulaganja.

Grafikon 1: Struktura neto imovine AIF-ova u Hrvatskoj u 2017. godini

Izvor: www.hanfa.hr

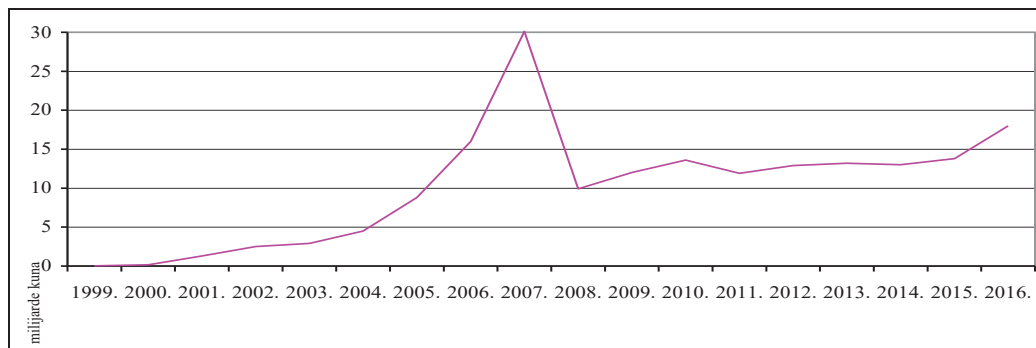
Neto imovina AIF-ova u 2016. povećana je u odnosu na 2015., što je posljedica prije svega rasta neto imovine AIF-ova rizičnog kapitala s privatnom ponudom – fondova za gospodarsku suradnju. Osim rasta neto imovine spomenutih AIF-ova značajno je rasla je i neto imovina hedge fondova posebne vrste. Neto imovina AIF-ova rizičnog kapitala s privatnom ponudom – fondova za gospodarsku suradnju porasla je u odnosu na 2015. za 90,5 mil. kuna, dok je neto imovina hedge fondova posebne vrste porasla za 67,7 mil. kuna (www.hanfa.hr).

3. RAZVOJ OTVORENIH INVESTICIJSKIH FONDOVA

Po veličini imovine otvoreni investicijski fondovi jedni su od najznačajnijih institucionalnih investitora. U ukupnoj imovini hrvatskog financijskog sustava sudjeluju s 3 % udjela u 2016. godini. Razloge veće zastupljenosti broja otvorenih fondova i veličine njihove imovine, u odnosu na broj zatvorenih fondova treba tražiti u jednostavnom ulasku i izlasku iz fonda, značajnim prinosima koje su ostvarivali do početka financijske krize kao i u činjenici da su banke velikim dijelom osnivači otvorenih investicijskih fondova. U proteklih nekoliko godina ponovno je pojačana dominacija fondova koji posluju u okviru nekoliko bankovnih grupa i u prednosti su zbog prodajnih kanala koje im nudi okrilje banke.

Razvoj tržišta otvorenih fondova u Hrvatskoj predstavljen je podacima prikazanim u grafikonu 2.

Grafikon 2: Imovina otvorenih investicijskih fondova u Republici Hrvatskoj od 1999.-2016. godine (u mlrd. kuna)

Izvor: <http://www.hnb.hr/publikac/hpublikac.htm/> i www.dzs.hr.

Dosadašnji razvoj tržišta otvorenih investicijskih fondova možemo podijeliti u četiri glavne faze:

1. razdoblje kontinuiranog rasta (1999. – 2005.),
2. razdoblje euforije (2006.-2007.)
3. razdoblje krize (2007. – 2008.),
4. postkrizno razdoblje stabilizacije (2009.-...).

Početak razvoja fondovske industrije obilježen je registriranjem i radom prvog otvorenog investicijskog fonda ukupne aktive 6 mil. kuna. U razdoblju od 2005. do 2007. godine bilježi se snažan rast imovine fondova uslijed rasta dioničkog tržišta¹³ te visokog priljeva sredstava. S početkom svjetske ekonomske krize i nastupajućeg medvjedeg tržišta u 2008. godini, imovina fondova pod upravljanjem bilježi izuzetan pad (67,1%), nakon čega tržište investicijskih fondova doživljava najteže dvije godine od osnutka. Značajnim padom cijena i odljevom ulagača umanjila se vrijednost imovine pod upravljanjem posebice kod dioničkih fondova. Pad vrijednosti udjela i nesigurnost koju je proizvela kriza imala je posebno negativan utjecaj na male investitore i njihovo povjerenje te dolazi do rapidnog povlačenja udjela, za razliku od institucionalnih ulagatelja koji su ipak prepoznali povoljan period za ulaganje. Za razliku od pretkriznog razdoblja u kojem su dominirali dionički i mješoviti fondovi slijedi period dominacije niskorizičnog segmenta otvorenih investicijskih fondova. Štoviše, za veliki broj otvorenih investicijskih

¹³ U navedenom razdoblju domaće tržište kapitala uvelike se afirmiralo kroz prodaju Plive, većeg broja inicijalnih javnih ponuda (INA, T-HT i ostali) te zaduživanjem lokalnih i centralnih jedinica vlasti na domaćem tržištu kapitala.

fondova nastupa razdoblje konsolidacije u spajanjima i preuzimanjima s obzirom na poteškoće u održavanju zakonski propisane minimalne razine imovine. U 2009. godini bilježi se oporavak fondovske industrije, uz najveći rast neto imovine novčanih fondova koja traje sve do danas (54,7%), kao posljedicu prelijevanja sredstava u kratkoročne i sigurnije vrijednosne instrumente.

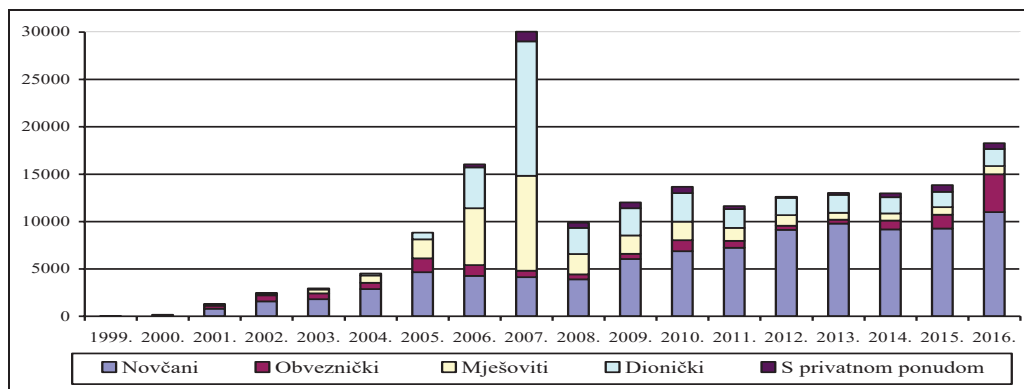
Tablica 2: Otvoreni investicijski fondovi u RH od 1997.-2010. godine
(u mil. kuna)

Godina	Ukupna aktiva (u mil kn)	Stopa rasta aktive	Registrirani otvoreni IF			
			Ukupno	S javnom ponudom	S privatnom pudom	OIF rizičnog kapitala
1997.	6,7		1	1	-	-
1998.	2,9	-56,8	4	4	-	-
1999.	23,9	724,1	5	5	-	-
2000.	168,8	606,3	10	10	-	-
2001.	1.306,6	674,1	14	14	-	-
2002.	2.462,9	88,5	27	27	-	-
2003.	2.941,8	19,4	37	37	-	-
2004.	4.527,7	53,9	41	41	-	-
2005.	8.834,5	95,1	56	56	-	-
2006.	16.038,9	81,6	72	62	9	1
2007.	30.056,2	87,4	100	83	16	1
2008.	9.890,2	-67,1	126	98	26	2
2009.	12.034,9	21,7	130	103	25	2
2010.	13.674,4	13,6	131	101	23	7
2011.	11.928,9	-12,7	126	101	18	7
2012.	12.962,2	8,7	121	96	18	7
2013.	13.257,1	2,2	108	86	15	7
UCITS Fondovi						
2014.	12.978,4	-2,1	82			
2015.	13.857,7	6,8	85			
2016.	18.440,8	33,1	91			

Izvor: www.hanfa.hr; Prohaska i Olgić Draženović 2003; www.dzs.hr.

U posljednjih pet godina tržište investicijskih fondova ostvarilo je značajan rast vrijednosti imovine, potaknut povoljnim uvjetima niskih kamatnih stopa, ali i oporavkom realne gospodarske aktivnosti u Republici Hrvatskoj. Na kraju 2016. godine ukupna neto imovina UCITS fondova iznosila je 18,4 mlrd. kuna što predstavlja rast od 33,1 % u odnosu na prethodnu godinu. Također je u istom razdoblju došlo do porasta neto imovina alternativnih investicijskih fondova za 10,6 %, što ukazuje na oporavak fondovske industrije u Republici Hrvatskoj.

Grafikon 3: Neto imovina otvorenih investicijskih fondova prema vrstama u Hrvatskoj od 1999.-2010. godine (u mln. kn)

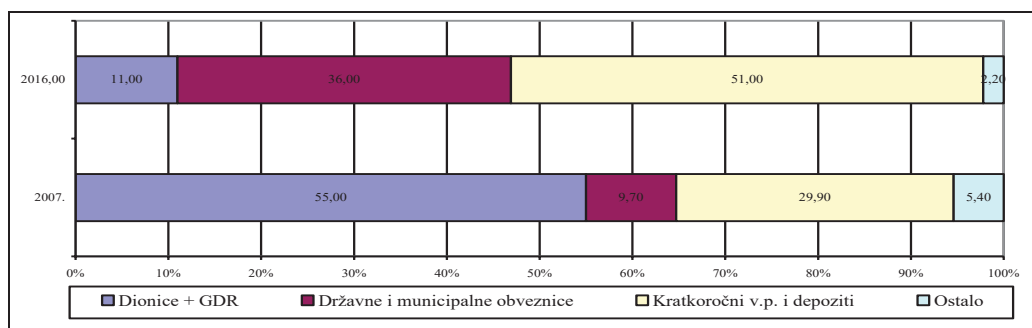
Napomena: u 1999. godini 96% imovine odnosilo se je na novčane fondove (aktiva 23 mil. kn.)

Izvor: www.hanfa.hr

Prvih godina razvoja domaće industrije novčani fondovi su dominirali i brojem i imovinom. U godinama snažnog rasta tržišta (2006-2007), primat preuzimaju dionički i mješoviti fondovi, uz to privlačenje dijela sredstava iz klasičnih načina štednje. U godinama prije financijske krize visoki prinosi i marketinške aktivnosti utjecali su na porast interesa i aktivnosti investicijske javnosti, a posebno malih investitora za ulaganja u fondovsku industriju. Međutim, s obzirom na visoku koreliranost domaćeg tržišta kapitala s kriznim kretanjima na svjetskim financijskim tržištima, imovina domaćih investicijskih fondova u prvoj godini krize izgubila je više od 60% tržišne vrijednosti. U narednim godinama uslijedio je blagi oporavak tržišta kojim se ipak nije dostiglo ni polovicu ostvarene maksimalne vrijednosti. Zbog dominantnog udjela novčanih fondova u ukupnoj imovini svih UCITS fondova, instrumenti tržišta novca i depoziti činili su na kraju 2016. godine kumulativno više od polovice imovine UCITS fondova. U hrvatskom financijskom sustavu investicijski fondovi su se pokazali najmanje otpornima na eksterne šokove i kretanja na domaćem i stranim tržištima kapitala.

Posljednje tri promatrane godine, kao posljedica veće averzije investitora prema riziku te sklonosti ulaganjima u manje rizične oblike imovine, značajan iznos sredstava ponovno se je prelio u novčane fondove, ali i usmjerio u bankovne depozite. Najveći rast neto imovine svih fondova s javnom ponudom ostvarili su obveznički fondovi te novčani fondovi. Time je ublažen trend intenzivnog prelaska imovine iz najrizičnijih fondova u one konzervativnije. Novčani fondovi preuzeli su vodeću poziciju po imovini pod upravljanjem (6,9 mlrd kuna), a slijedili su dionički (3,0 mlrd kuna) te mješoviti fondovi (1,9 mlrd kuna).

Grafikon 4: Struktura ulaganja otvorenih investicijskih fondova s javnom ponudom u Republici Hrvatskoj u 2007. i 2016. godini (u %)

Izvor: www.hanfa.hr

Nastavak trenda konzervativnije ulagačke strategije fondova može se sagledati iz strukture ulaganja prije i nakon nastupanja financijske krize, što je prikazano grafikonom 3. Ulaganja investicijskih fondova u 2007. godini najvećim dijelom su se sastojali od domaće imovine, dok su inozemna ulaganja bila usmjerena u zemlje regije. Na domaćem tržištu kapitala fondovi su ulaganja usmjerili prije svega u rizičnije instrumente, dionice i GDR-ove, dok su kratkoročni vrijednosni papiri i depoziti činili trećinu portfelja (29,9%).

U narednom razdoblju očekuje se unapređenje i daljnji razvoj modernih proizvoda investicijskih fondova (kao što su fondovi fondova, hedge fondovi i dr.), a glavne sile promjena strukture proizvoda bit će ekonomski rast i unapređenje znanja o investicijskim fondovima (Šonje 2005, str. 106).

ZAKLJUČAK

Svjetska kriza koja je 2008. godine potresla financijska tržišta diljem svijeta imala je iznimno velik učinak na poslovanje investicijskih fondova. Uslijed niske

likvidnosti domaćeg tržišta kapitala, značajnog pada vrijednosti dionica i averzije investitora prema riziku došlo je do pada imovine fondova, a posebno onih koje pretežito ulažu u dionice. Ukupno tržište investicijskih fondova značajno je smanjilo ukupnu imovinu. Nakon 2008. godine, dogodio se potpuni zaokret i najveći dio imovine investicijskih fondova danas je u niskorizičnim novčanim fondovima. Fondovska industrija u Hrvatskoj još uvijek nije dostigla razinu prije financijske krize, ali značajan napredak je ostvaren. Štoviše, ukupni prihodi investicijskih društava i društava za upravljanje s osnova pružanja investicijskih usluga i obavljanja investicijskih aktivnosti kontinuirano rastu, dok je u isto vrijeme za istu vrstu prihoda zabilježen pad kod kreditnih institucija. Pred fondovskom industrijom dug je put napretka i vraćanja povjerenja ulagatelja. Očekivanja idu u smjeru razvoja specijaliziranih i novih vrsta fondova. Hrvatska industrija investicijskih fondova u procesu je konsolidacije uslijed teškoća velikog broja fondova u održavanju zakonski propisane minimalne razine imovine.

LITERATURA

1. Hrvatska agencija za nadzor financijskih usluga, godišnja izvješća od 2005. do 2016. godine.; <http://www.hanfa.hr/HR/nav/109/godisnje-izvjesce.html>
2. Prohaska, Z., Olgić Draženović, B. (2004), Consolidated supervision of financial institutions and financial market in the Republic of Croatia, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, 22, (2): 25-41.
3. Šonje, V. (ur.) (2005), *Veza koja nedostaje: kako povezati razvitak tržišta kapitala i gospodarski rast*, Arhivanalitika, Zagreb.
4. Investment Company Institute, 2009
5. www.dzs.hr
6. www.hanfa.hr
7. www.hnb.hr
8. Zakon o alternativnim investicijskim fondovima (NN 16/13, NN 143/14)
9. Zakon o Fondu hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji (NN 163/2003)
10. Zakon o investicijskim fondovima (NN 150/05)
11. Zakon o investicijskim fondovima, (NN 107/95, NN 12/96)
12. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Fondu hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji (NN 82/2004, NN 41/2008)
13. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o investicijskim fondovima (NN 114/01)
14. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o umirovljeničkom fondu (41/07)
15. Zakon o privatizacijskim investicijskim fondovima (NN 109/97, NN 114/01)
16. Zakon o otvorenim investicijskim fondovima s javnom ponudom (NN 44/16)
17. Zakon o umirovljeničkom fondu (NN 93/05)

Senada Kurtanović¹**Dženita Golub²****Ismet Đuzelić³**

MSFI 16 – NAJAM I NJEGOV UTICAJ NA RAČUNOVODSTVO I FINANSIJSKO IZVJEŠTAVANJE U BiH

IFRS 16 - RENT AND ITS IMPACT ON ACCOUNTING AND FINANCIAL REPORTING IN BiH

SAŽETAK

Ključni razlozi modifikacije računovodstvenog evidentiranja najma jeste da se osigura da najmoprimci i najmodavci obezbijede relevantne podatke na način koji će vjerno odražavati predmetne transakcije. MSFI 16 – Najam zahtijeva da najmoprimac prizna imovinu i ukupne obaveze po osnovu operativnog najma kako bi se osigurao bolji prikaz njegove zaduženosti i obezbijedio realniji prikaz imovine i obaveza najmoprimca. Ovim načinom evidentiranja najma će se korisnicima finansijskih izvještaja osigurati relevantne informacije na temelju kojih će se moći procijeniti uticaj najmovi na bilans stanja, odnosno, finansijski položaj najmoprimca i najmodavca, te na novčani tok i uspješnost poslovanja. Način evidentiranja operativnog najma prema MSFI 16 koji se bilansira kao imovina i obaveza može imati uticaj na finansijske pokazatelje najmoprimca, na način što će pogoršati pokazatelje zaduženosti koji su veoma bitni kod procjene kreditne sposobnosti najmoprimca. Isti uticaj će imati i na pokazatelje profitabilnosti, odnosno rentabilnosti.

Ključne riječi: MSFI 16 – Najam, najmoprimac, najmodavac, računovodstvo, finansijsko izvještavanje, rentabilnost, profitabilnost.

ABSTRACT

The key reason for modifying the manner of recording the process of rent accounting is to ensure that lessees and lessors provide relevant information in a way that will

1 Prof. dr. Senada Kurtanović, Univerzitet u Bihaću, Ekonomski fakultet, e-mail: senada.kurtanovic@hotmail.com

2 Mr. sc. Dženita Golub, Bioenergy-Pellets doo Sarajevo, e-mail: dzenita.golub@live.com

3 Mr. sc. Ismet Đuzelić, Općina Cazin, e-mail: ismet.djuzelic@gmail.com

truly reflect the underlying transaction. IFRS 16 - Lease requires the lessee to recognize assets and total liabilities arising from operating leases to ensure better representation of indebtedness and provide a more realistic picture of the assets and obligations of the tenant. This way, the recording of the lease will ensure that the users of financial statements are provided with relevant information according to which the impact of leases on the balance sheet will be assessed, ie, the financial position of the lessee and the lessor, as well as the impact on cash flow and business performance. Recording an operating lease under IFRS 16 according to which it is balanced as both an asset and liability, may have an impact on the financial indicators of the tenant, in a way that will worsen the debt indicators that are very important in assessing the creditworthiness of the lessee. It will have the same effect on the profitability indicators, ie profitability.

Key words: *IFRS 16 - rent, lessee, lessor, accounting, financial reporting, cost-effectiveness, profitability.*

JEL: M4, M42

UVOD

Međunarodni standard finansijskog izvještavanja 16 – Najam je novi standard koji je objavljen u januaru 2016. godine od strane Odbora za međunarodne računovodstvene standarde (IASB). Odlukom Saveza računovođa, revizora i finansijskih radnika Federacije BiH koja je objavljena u “Službenim novinama Federacije BiH” broj 55/17 od 21.07.2017. godine, MSFI 16 – Najam se trebao početi primjenjivati pri izradi finansijskih izvještaja koji se odnose na 2018. godinu. Na web stranici Saveza računovođa, revizora i finansijskih radnika Federacije BiH objavljena je Odluka o izmjeni Odluke o objavljivanju i primjeni MSFI. Ovom odlukom produžen je rok za primjenu MSFI 16 – Najam na izvještaje koji se odnose na razdoblje koje počinje 01.01.2019. godine i kasnije. Pravna lica su ovaj standard dužna početi primjenjivati pri izradi finansijskih izvještaja za periode koji počinju od 01.01.2019. godine i kasnije, izuzev pravnih lica kojima je dozvoljena i njegova ranija primjena, a to su pravna lica koja primjenjuju MSFI 15 – Prihodi od ugovora s kupcima sa datumom njegove prve primjene ili prije njega.

MSFI 16 – Najam uređuje vrednovanje, priznavanje, iskazivanje, te napomene uz finansijske izvještaje vezano za leasing svih društava koja primjenjuju MSFI. Česte izmjene Međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja, zbog svoje kompleksnosti u praktičnoj primjeni, znaju predstavljati veliki izazov za privredna

društva. Upravo zbog toga je predhodno potrebno napraviti analizu trenutnog stanja u društvu, plan za poboljšanje primjene Standarda s konkretnim mjerama i ocjenu rezultata primjene plana. Primjenom Međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja, finansijski izvještaji su jasniji, tačniji, realniji, razumljiviji, relevantniji, značajniji pouzdaniji, fer prezentirani u ravnoteži između prihoda i rashoda.

Primjenom ovog standarda kod najmoprimca sva imovina i obaveze koje su povezane s leasingom će biti priznate u bilansu. Razlika između operativnog i finansijskog najma i dalje postoji. Priznavanje nove imovine i obaveza, prema MSFI 16, će dovesti do veće transparentnosti u finansijskim izvještajima. Najmoprimci će iskazati više imovine u bilansu stanja, ali će biti i više zaduženi. Za najmoprimca najam je nova obaveza na koju plaća kamate zajedno sa novom imovinom. Prema MSFI 16 rashodi po najmu u bilansu uspjeha se dijele na operativni rashod (amortizaciju) i finansijske rashode (troškove kamata). Društva koja budu primjenjivala MSFI 16 proći će kroz značajnu izmjenu finansijskih pokazatelja izvedenih iz imovine i obaveza. Novi standard skoro izjednačava način knjiženja operativnog i finansijskog najma, ako je ugovor o operativnom najmu sklopljen na duži rok od godinu dana. Ako je operativni najam sklopljen na period kraći od godinu dana ili ako se radi o najmu male vrijednosti odredbe ovog Standarda nemaju primjenu.

Međunarodnim standardom finansijskog izvještavanja 16 – Najmovi se propisuju principi priznavanja, mjerenja, prikazivanja i objavljivanja najмова. Standard ima za cilj osigurati da i najmoprimci i najmodavci obezbjeđuju relevantne podatke na način koji vjerno odražava predmetne transakcije. Ti podaci korisnicima finansijskih izvještaja daju osnov za procjenu efekata najмова na finansijsku poziciju, finansijske učinke i novčane tokove subjekta (MSFI 16 – Najam).

Objavom MSFI 16 - Najam došlo je do zamjene sljedećih standarda i tumačenja:

- MRS 17 “Najmovi”
- Tumačenje IFRIC 4 “Utvrđivanje da li sporazum sadrži najam”
- SIC 15 “Poslovni najmovi – poticaji”
- SIC 27 “Procjena sadržaja transakcija uključujući pravni oblik najma”.

1. POJAM LEASINGA

Termin lizing (leasing) je nastao od liječi „lease (ing)“, koja označava dati neku stvar (predmet) u najam, odnosno zakup.

Leasing je pravni posao u kojem davalac leasinga prenosi pravo posjedovanja i korištenja predmeta leasinga na korisnika leasinga na određeni vremenski rok, a zauzvrat korisnik leasinga se obavezuje da mu za to plaća ugovorenu leasing naknadu (Zakon o leasingu, “Službene novine Federacije BiH”, broj: 85/08, 39/00, 65/13 i 104/16).

Ugovorom o leasingu davalac leasinga se obavezuje da pribavi predmet leasinga od dobavljača predmeta leasinga kako bi ga ustupio korisniku leasinga, dok se korisnik leasinga za to obavezuje plaćati leasing naknadu. Predmet leasinga i dobavljača leasinga određuje korisnik leasinga.

Leasing poslovi postaju savremeni oblik finansiranja preduzeća i ostalih subjekata, koji nemaju dovoljno sredstava za tehnički i tehnološki razvoj, a imaju interesa da razvijaju svoju djelatnost na savremenim osnovama. Leasing aranžmani u ekonomsko-finansijskom smislu predstavljaju poslove davanja, odnosno primanja u zakup investicione opreme i drugih pokretnih i nepokretnih proizvoda trajne upotrebne vrijednosti, uz obavezu plaćanja određene zakupnine. Znači, ne radi se o kupovini radi vlasništva, nego o iznajmljivanju i ostvarivanju prihoda zakupninom. Osnovna karakteristika leasing aranžmana je da zakupcu pruža mogućnost da ne angažuje sredstva za kupovinu opreme, kao i to da se ta oprema amortizuje tokom eksploatacije, a ne na osnovu vijeka trajanja (Boloban, 1996, 144).

Davalac leasinga dužan je prema zahtjevu korisnika leasinga pribaviti predmet leasinga od dobavljača predmeta leasinga koji je odredio korisnik leasinga. Davalac leasinga dužan je obavijestiti dobavljača predmeta leasinga da predmet leasinga pribavlja radi izvršenja ugovora o leasingu te navesti lice koje je korisnik leasinga, osim ukoliko su davalac leasinga i dobavljač predmeta leasinga ista lica (Zakon o leasingu, “Službene novine Federacije BiH”, broj: 85/08, 39/00, 65/13 i 104/16).

Kod odgovornosti korisnika leasinga za štetu nastalu korištenjem predmeta leasinga, korisnik leasinga ne odgovara za promjene koje su izvršene na predmetu leasinga a koje su dogovorene sa davaocem leasinga, kao ni za istrošenost predmeta leasinga koja nastane njegovim redovnim korištenjem.

Korisnik leasinga je odgovoran za štetu koja nastane suprotno onom što je ugovoreno ili namjeni predmeta leasinga bez obzira koje koristio predmet leasinga (korisnik leasinga, lice koje radi po njegovom nalogu ili neko kome je on dozvolio korištenje leasinga).

Ugovor o leasingu ima osnovni cilj da omogući korisniku leasinga da vrijedno iskorištava stvari koje su mu potrebne bez njihove kupovine. Naime, na osnovu ugovora o leasingu, preduzeće umjesto da kupi opremu koja mu je potrebna, obraća se preduzeću koje je specijalizovano za te vrste poslova zbog iznajmljivanja opreme za određeni vremenski period za koji će korisnik plaćati odgovarajući iznos (Kostadinović, 2011, 376).

2. KLASIFIKACIJA NAJMA (LEASINGA)

U praksi leasing posao je složen posao, koji pored elemenata ugovora o zakupu i najmu koji su dominantni, sadrži i elemente ugovora o kreditu, ugovora o prodaji, ugovora o pružanju usluga i sl.

Početak korištenja najma je datum početnog priznavanja najma, tj. priznavanja imovine, obaveza, prihoda ili rashoda koji su nastali kao rezultat ugovora o najmu, odnosno datum od kojeg je najmoprimac ovlašten iskoristiti svoje pravo upotrebe iznajmljene imovine.

U ovisnosti o svojim karakteristikama, najmodavac svaki svoj najam klasifikuje kao:

- poslovni (operativni) najam i
- finansijski najam.

Prema MSFI 16 najam se klasifikuje kao finansijski najam ako se njim prenose suštinski svi rizici i koristi povezani sa vlasništvom nad predmetnom imovinom. Prema istom Standardu najam se klasifikuje kao poslovni najam ako se njim ne prenose suštinski svi rizici i koristi povezani s vlasništvom nad datom imovinom.

Neke od situacija koje bi skupno ili pojedinačno dovele do klasifikacije najma kao finansijskog najma su:

- Kod finansijskog najma se vlasništvo nad imovinom prenosi na najmoprimca do završetka trajanja najma;

- Najmoprimac ima mogućnost da otkupi imovinu koja je pod najmom po cijeni za koju se očekuje da će biti znatno niža od fer vrijednosti onog dana kada opciju postane moguće iskoristiti. Zato je već na početku trajanja najma moguće govoriti o postojanju vjerovatnoće da će opcija biti iskorištena;
- Na početku trajanja najma, trenutna vrijednost plaćanja po osnovu najma suštinski je jednaka ukupnoj fer vrijednosti iznajmljene imovine;
- Kada najmoprimac ima mogućnost otkazati najam, gubitke u vezi s tim koje će imati najmodavac snosi najmoprimac.

Početak najma je datum potpisivanja ugovora o najmu ili datum kada su se ugovorne strane obavezale pridržavati osnovnih odredbi najma, u zavisnosti od toga koji je od njih stariji. Prilikom potpisivanja ugovora najam je potrebno odmah klasificirati kao operativni ili finansijski najam.

Prema Zakonu o lesingu, operativni leasing je pravni posao u kojem korisnik leasinga za period koji koristi i posjeduje predmet leasinga plaća davaocu leasinga određenu (ugovorenu) naknadu, s tim što nema opciju prava kupovine i sticanja prava vlasništva nad predmetom leasinga, a na teret davaoca leasinga padaju troškovi amortizacije predmeta leasinga.

Finansijski leasing je pravni posao u kojem korisnik leasinga plaća ugovorenu leasing naknadu za vrijeme korištenja i posjedovanja predmeta leasinga, sa opcijom kupovine i sticanja prava vlasništva nad predmetom leasinga, te isti snosi troškove amortizacije predmeta leasinga.

Kada se radi o klasičnoj klasifikaciji najma potrebno je napraviti razliku između najma (finansijskog i operativnog) i ugovora o uslugama koji nemaju karakter najma. Ugovori o uslugama se u poslovnim knjigama najmoprimeca ne priznaju kao imovina, te je iz tog razloga njihovo razlikovanje ključno.

Na strani 28. MSFI 16, tačka B31., stoji jedan grafikoni koji može pomoći privrednim društvima da procijene da li neki sporazum predstavlja sporazum o najmu, odnosno da li sadrži elemente najma.

Pitanja navedena u istom grafikonu a koja mogu pomoći da se procijeni da li neki sporazum predstavlja najam ili ne su:

- Da li postoji određena imovina?
- Da li kupac ima pravo sticati sve ekonomske koristi od korištenja imovine tokom cijelog perioda korištenja?
- Da li pravo određivanja načina i svrhe korištenja imovine tokom cijelog perioda korištenja ima kupac, dobavljač ili nijedna od strana?
- Da li kupac ima pravo upravljati sredstvom tokom cijelog perioda korištenja najma, pri čemu dobavljač nema pravo mijenjati ta uputstva o upravljanju?
- Da li je kupac dizajnirao imovinu tako da su način i svrha njenog korištenja unaprijed određeni?

Ako određena imovina postoji, ako kupac ima pravo sticati suštinski sve ekonomske koristi od korištenja imovine tokom cijelog perioda korištenja, ako pravo određivanja načina korištenja imovine tokom cijelog perioda ima kupac, ako kupac ima pravo upravljati sredstvom tokom cijelog perioda korištenja, te ako je kupac imovinu dizajnirao tako da su način i svrha njenog korištenja tokom cijelog perioda korištenja određeni, onda se može zaključiti da sporazum sadrži elemente najma.

3. PRIMJENA NAJMA

Standard MSFI 16 - Najam se primjenjuje na sve najmove, uključujući najmove imovine s pravom korištenja uređene sporazumima o podnajmu, izuzev:

- najmova za potrebe istraživanja ili korištenja minerala, nafte, prirodnog gasa i sličnih neobnovljivih prirodnih resursa,
- najmova biološke imovine iz djelokruga MRS 41 – Poljoprivreda koju drži najmoprimac,
- sporazuma o koncesijama za pružanje usluga iz djelokruga IFRIC 12 – Sporazumi o koncesijama za pružanje usluga.
- Licenci kojima najmodavac ustupa pravo korištenja intelektualnog vlasništva a koje su uređene MSFI 15 Prihodi od ugovora s kupcima, i
- prava koja drži najmodavac prema licencnim ugovorima iz djelokruga MRS 38 – Nematerijalna imovina kao što su filmovi, video zapisi, igrokazi, rukopisi, patenti i autorska prava (MSFI 16 - Najam).

Ovaj Standard se ne primjenjuje na najmove nematerijalne imovine, ali ako najmoprimac želi može primjeniti. Prema MSFI 16 postoje dva izuzetka prema kojima najmoprimac nije u obavezi da primjenjuje zahtjeve iz ovog Standarda, tj. ne priznaje najam kao imovinu i obaveze, a odnosi se na kratkoročne najmove

i najmove čiji je predmet imovina male vrijednosti. U ovom slučaju sva plaćanja povezana s takvim najmovima se priznaju kao trošak.

Kratkoročni najam je najam koji ima trajanje do dvanaest mjeseci, a računa se s prvim danom trajanja najma. Ali, ako najam ima opciju otkupa ne smatra se kratkoročnim najmom. U standardu se kao primjeri imovine male vrijednosti navode tableti, računari, manji komadi kancelarijskog namještaja i telefonski uređaji.

4. PRIZNAVANJE I MJERENJE NAJMA

Prema MSFI 16 najmoprimac priznaje imovinu s pravom korištenja i obavezu po osnovu najma od prvog dana trajanja najma. Najmoprimac imovinu s pravom korištenja mjeri po trošku od prvog dana trajanja najma.

Trošak imovine s pravom korištenja uključuje:

- iznos početno mjerene obaveze po osnovu najma, kako je opisano tačkom 26.,
- sva plaćanja po osnovu najma izvršena na ili prije prvog dana trajanja najma, umanjeno za eventualne primljene podsticaje u vezi s najmom,
- sve početne direktne troškove koje je stvorio najmoprimac, i
- procjena troškova koje će najmoprimac stvoriti prilikom demontaže i uklanjanja predmetne imovine, obnavljanja lokacije na kojoj se imovina nalazi ili vraćanja imovine u stanje kakvo iziskuju uslovi sporazuma o najmu, osim ako ti troškovi nisu napravljeni za potrebe proizvodnje zaliha. Obaveza za navedene troškove po najmoprimca nastaje s prvim danom trajanja najma ili kao posljedica korištenja predmetne imovine tokom određenog perioda (MSFI 16).

Prema tački 26. MSFI 16, na prvi dan trajanja najma, najmoprimac obavezu po osnovu najma mjeri po sadašnjoj vrijednosti svih plaćanja u vezi s najmom koja nisu izvršena na taj dan. Ta plaćanja se diskontuju po kamatnoj stopi sadržanoj u najmu ako je stopu lako utvrditi. U slučajevima kad tu kamatnu stopu nije moguće lako utvrditi, najmoprimac primjenjuje inkrementalnu kamatnu stopu zaduženja.

Najmodavac, nakon prvog dana trajanja najma, imovinu s pravom korištenja mjeri po modelu troška, osim ako ne primjenjuje model fer vrijednosti iz MRS 40 za svoja ulaganja u nekretnine, onda je taj model dužan primjenjivati i na imovinu

koja zadovoljava definiciju ulaganja u nekretnine. Međutim, ako se imovina odnosi na određenu vrstu nekretnina i opreme, a na koju najmoprimac primjenjuje model revalorizacije iz MRS 16, onda on može odabrati da na svu imovinu koja se odnosi na datu vrstu nekretnina, postrojenja i opreme primjenjuje model revalorizacije iz MRS 16.

Najmoprimac kod amortizacije imovine s pravom korištenja treba da primjenjuje MRS 16 – Nekretnine, postrojenja i oprema, s tim da ukoliko se najmom prenosi vlasništvo nad imovinom na najmoprimca do kraja trajanja najma, najmoprimac predmetnu imovinu treba amortizovati od prvog dana trajanja najma do kraja njenog korisnog vijeka. U svim drugim slučajevima, najmoprimac je imovinu dužan amortizovati do kraja njenog korisnog vijeka, odnosno do isteka perioda najma, koji god od tih datuma je raniji.

Amortizacija predstavlja iskorištenje očekivane ekonomske koristi stalnih sredstava tokom vijeka upotrebe i priznavanje amortizacije kao troška učinka ili izuzetno rashoda poslovanja u periodu korištenja sredstava (Jahić, 2003, 153). Prema MRS 16 – Nekretnine, postrojenja i oprema, paragraf br. 28, amortizacijski iznos materijalnog stalnog sredstva treba biti sistemski raspoređen tokom njegovog vijeka upotrebe.

Nakon prvog dana trajanja najma, najmodavac obavezu po osnovu najma treba mjeriti tako da:

- povećava knjigovodstvenu vrijednost kako bi se uzela u obzir kamata na obavezu po osnovu najma,
- umanjuje knjigovodstvenu vrijednost kako bi se uzela u obzir izvršena plaćanja po osnovu najma, i
- ponovno mjeri knjigovodstvene vrijednosti kako bi se uzele u obzir sve eventualne ponovne procjene ili preinake najma ili fiksna plaćanja po osnovu najma (MSFI 16 - Najam).

5. PREZENTACIJA I OBJAVLJIVANJE NAJMA

Najmoprimac u bilansu stanja treba da iskaže, odnosno u bilješkama objavi imovinu s pravom korištenja od ostale imovine. Ako najmodavac imovinu s pravom korištenja ne prikaže odvojeno od ostale imovine dužan je uvrstiti tu imovinu u finansijskim izvještajima pod onu stavku pod koju bi je uvrstio da je ta imovina u vlasništvu najmoprimca, te objaviti pod kojom stavkom je ta imovina

u bilansu stanja uvrštena. Najmoprimac obavezu po osnovu najma treba prikazati odvojeno od ostalih obaveza. Ako obaveze po osnovu najma ne prikaže odvojeno u bilansu stanja, najmodavac je dužan objaviti pod kojom stavkom u bilansu stanja su uvrštene takve obaveze.

Prema MSFI 16 najmoprimac u bilansu uspjeha treba prikazati rashod po osnovu kamata na obavezu nastalu po osnovu najma odvojeno od amortizacije date imovine s pravom korištenja. Isto tako, MRS 1 - Prezentacija finansijskih izvještaja, tačka br. 82. (b), nalaže da se u bilansu uspjeha rashod od kamata na obavezu po osnovu najma prikaže odvojeno.

U izvještaju o novčanim tokovima, najmoprimac treba da klasifikuje:

- gotovinska plaćanja na ime glavnice obaveze po osnovu najma u okviru finansijskih aktivnosti,
- gotovinska plaćanja na ime kamata na obavezu po osnovu najma primjenjujući zahtjeve MRS 7 – Izvještaj o novčanim tokovima za one kamate koje su izmirene, i
- plaćanja kratkoročnih ili najmov a imovine male vrijednosti, te promjenjiva plaćanja najma koja nisu uključena u mjerenje obaveze po osnovu tog najma u okviru poslovnih aktivnosti (MSFI 16 – Najam).

Najmoprimac u bilješkama treba objaviti one podatke koji zajedno sa podacima iz bilansa stanja, bilansa uspjeha i izvještaja o novčanom toku, korisnicima finansijskih izvještaja pružaju osnovu za procjenjivanje uticaja najmov a na bilans stanja, bilans uspjeha i novčane tokove najmoprimca. Podatke je potrebno objaviti u odvojenoj bilješci ili u odvojenom dijelu finansijskih izvještaja, s tim da treba voditi računa da se ne ponavljaju podaci koji su već prikazani u drugom dijelu finansijskih izvještaja i da su unakrsnim pozivanjem unijeti u odvojenu bilješku, odnosno dio o najmovima.

6. UTICAJ MSFI 16 NA RAČUNOVODSTVO I FINANSIJSKO IZVJEŠTAVANJE

Primjenom MSFI 16 – Najam način klasifikacije i evidentiranja najma u računovodstvu najmodavca se neće promijeniti, tako da primjena ovog Standarda neće imati uticaja na finansijske izvještaje najmodavca i njegove finansijske pokazatelje. Prema istom Standardu, evidentiranje finansijskog najma u računovodstvu najmoprimca neće pretrpjeti izmjene, niti će biti efekata na

finansijsko izvještavanje. MSFI 16 i dalje postavlja iste zahtjeve za računovodstveno evidentiranje najma kod najmodavca isto kao i MRS 17. Obaveza najmodavca je da i dalje najmove klasificira kao operativne i finansijske i da ih u skladu s tim računovodstveno evidentira.

Način evidentiranja operativnog najma u računovodstvu najmoprimca će primjenom ovog Standarda pretrpjeti suštinske izmjene. MSFI 16 – Najam propisuje jedinstveno evidentiranje operativnog i finansijskog najma u računovodstvu najmoprimca. Ovakav način evidentiranja će dati realniju sliku bilansnih pozicija u bilansu stanja najmoprimca.

Kada se radi o finansijskom najmu, najmodavac na prvi dan trajanja najma u bilansu stanja priznaje imovinu koja je pod finansijskim najmom i evidentira je kao potraživanje u iznosu koji je jednak neto ulaganju. Prihodi po osnovu finansijskog najma se priznaju tokom cijelog trajanja najma.

Najmodavac sva plaćanja po osnovu operativnog najma priznaje kao prihod. Troškovi nastali po osnovu ostvarivanja prihoda od operativnog najma se knjiže kao rashod, uključujući i amortizaciju. Direktni troškovi koji su nastali dobivanjem najma dodaju se knjigovodstvenoj vrijednosti imovine koja je predmet operativnog najma i evidentiraju se kao rashod po istoj osnovi kao i prihod od najma za cijelo vrijeme trajanja najma.

Posmatrano sa stanovišta bilansa preduzeća, poslovni događaji koji djeluju na promjenu njegovog obima ili strukture mogu se klasificirati u četiri osnovne grupe:

- poslovni događaji koji djeluju na povećanje obima bilansa, tj. djeluju na povećanje i aktive i pasive,
- poslovni događaji koji djeluju na smanjenje obima bilansa, tj. djeluju na smanjenje i aktive i pasive,
- poslovni događaji koji djeluju na izmjenu u strukturi aktive bilansa, što znači da se obim bilansa mijenja, i
- poslovni događaji koji djeluju na izmjenu u strukturi pasive bilansa, što znači da se obim bilansa ne mijenja (Klobučar, 2003, 62).

Prema MRS 17 operativni najam se nije klasifikovao kao imovina, dok kod MSFI 16, svi najmovi koji zadovoljavaju kriterije priznavanja trebaju da se knjiže u poslovnim knjigama najmoprimca i klasifikuju kao imovina u finansijskim izvještajima, odnosno bilansu stanju. Ovakav način evidentiranja najma će imati

uticaj na aktivu najmoprimca u smislu njenog povećanja, ali će zato vrijednost imovine najmoprimca biti realno prikazana. Drugi efekat koji će se postići evidentiranjem operativnog najma prema MSFI 16 je to što će doći do povećanja pasive najmoprimca, iz razloga što će se prema MSFI 16 obaveza po osnovu najma evidentirati na bilansnoj poziciji kratkoročnih ili dugoročnih obaveza.

Kako bi se mogao uočiti uticaj MSFI 16 na računovodstvo i finansijsko izvještavanje kada se radi o operativnom najmu, u nastavku će biti prikazan primjer knjiženja operativnog najma prema zahtjevima MRS 17 i prema zahtjevima MSFI 16.

Prema MRS 17, obaveze, odnosno trošak, po osnovu operativnog najma se iskazuje zbirno (glavnica + kamata), dok se obaveza, odnosno trošak, po osnovu finansijskog najma iskazuje odvojene, trošak po osnovu amortizacije predmeta najma i kamata po osnovu najma. Prema MSFI 16, svi najmovi koji zadovoljavaju kriterije priznavanja imovine, bilo da se radi o operativnom ili finansijskom najmu, trošak amortizacije se evidentira odvojeno od kamate, identično kao kod evidentiranja obaveza po finansijskom najmu prema zahtjevima MRS 17.

Na primjer: Društvo “X” je ugovorilo posao vrijedan 5.000.000,00 KM čija realizacija će trajati pet godina. Društvo je zadovoljilo kriterije ponuđača te raspolaže određenom opremom. Međutim, za ovaj posao mu nedostaje određena vrsta mašine koja je specifična i nije mu potrebna za druge poslove. Kako bi izbjeglo nabavku neophodne mašine i izložilo se određenom trošku, društvo “X” je odlučilo da uzme ovu vrstu mašine pod operativni najam od leasing društva “Y”, jer je iz svojih vlastitih proračuna došlo do zaključka da mu je isplativije uzeti mašinu pod operativni zakup, nego uzeti kredit od banke i kupiti mašinu koja mu nakon realizacije predmetnog ugovora više neće biti potrebna, a koja je jako specifična i biće je teško prodati.

Najam mašine će trajati pet godina. Fer vrijednost mašine iznosi 200.000,00 KM. Društvo “X” je sa leasing društvom “Y” sklopilo ugovor o najmu, te ukupna obaveza po osnovu najma iznosi 75.000,00 KM u koju su uračunate kamate u iznosu od 15.000,00 KM. Godišnje obaveze po osnovu operativnog najma iznose:

- za prvu godinu 15.000,00 KM od čega je kamate 4.000,00 KM,
- za drugu godinu 15.000,00 KM od čega je kamate 3.500,00 KM,
- za treću godinu 15.000,00 KM od čega je kamate 3.000,00 KM,
- za četvrtu godinu 15.000,00 KM od čega je kamate 2.500,00 KM, i
- za petu godinu 15.000,00 KM od čega je kamate 2.000,00 KM.

**Tabela br. 1 – Evidentiranje poslovnih promjena u računovodstvu
najmoprimca prema MRS 17**

Redni broj	OPIS PROMJENE	Konto	IZNOS	
			Duguje	Potražuje
1.	Osnovna sredstva uzeta pod operativni najam	883	200.000,00	
	Obaveze po osnovu sredstava uzetih pod operativni najam	893		200.000,00
	Za osnovno sredstvo uzeto pod operativni najam			
2.	Troškovi operativnog najma	533	15.000,00	
	Ostale kratkoročne obaveze	429		15.000,00
	Za obaveze I godine operativog najma			
3.	Troškovi operativnog najma	533	15.000,00	
	Ostale kratkoročne obaveze	429		15.000,00
	Za obaveze II godine operativog najma			
4.	Troškovi operativnog najma	533	15.000,00	
	Ostale kratkoročne obaveze	429		15.000,00
	Za obaveze III godine operativog najma			
5.	Troškovi operativnog najma	533	15.000,00	
	Ostale kratkoročne obaveze	429		15.000,00
	Za obaveze IV godine operativog najma			
6.	Troškovi operativnog najma	533	15.000,00	
	Ostale kratkoročne obaveze	429		15.000,00
	Za obaveze V godine operativog najma			

Izvor: Autor

Iz predhodne tabele se vidi, da se prema MRS 17, fer vrijednost mašine evidentira na kontima grupe 88 i 89. Na kontima skupine 88 – Vanbilansna aktiva, evidentiraju se tuđa sredstva uzeta u najam, osim sredstava uzetih pod finansijski lizing, preuzeti proizvodi i roba za zajedničko poslovanje, komisiona roba, roba u konsignaciji, materijal primljen na obradu i doradu i ostala sredstva koja nisu u vlasništvu pravne osobe i poduzetnika, kao i druge stavke koje se evidencijsko iskazuju u okviru vanbilansne evidencije.

Na kontima skupine 89 – Vanbilansna pasiva, se evidentiraju obaveze po osnovu sredstava i drugih stavki iskazanih na kontima skupine 88.

Dakle, prema MRS 17, operativni najam se vodi vanbilansno, te korisnici finansijskih izvještaja iz bilansa stanja najomoprimeca nisu u mogućnosti utvrditi vrijednost sredstava uzetih pod operativni najam, dok je to MSFI-om 16 drugačije uređeno, tako da korisnici finansijskih izvještaja imaju jasan uvid u imovinu s pravom korištenja, odnosno tuđu imovinu uzetu pod operativni najam.

Tabela br. 2 – Evidentiranje poslovnih promjena u računovodstvu
najomoprimeca prema MSFI 16

Redni broj	OPIS PROMJENE	Konto	IZNOS	
			Duguje	Potražuje
1.	Postrojenja i oprema (strojevi)	0225	60.000,00	
	Ostale dugoročne finansijske obaveze po glavnici	4190		49.000,00
	Ostale kratkoročne finansijske obaveze po glavnici	4290		11.000,00
	Za osnovno sredstvo uzeto pod operativni najam			
2.	Ostale kratkoročne finansijske obaveze po kamati	4291		4.000,00
	Rashodi kamata po osnovu lizing poslova	5611	4.000,00	
	Amortizacija postrojenja i opreme (strojeva)	5402	12.000,00	
	IV amortizacije	0229		12.000,00
	Za obaveze I godine operativnog najma			
3.	Ostale kratkoročne finansijske obaveze po kamati	4291		3.500,00
	Rashodi kamata po osnovu lizing poslova	5611	3.500,00	
	Amortizacija postrojenja i opreme (strojeva)	5402	12.000,00	
	IV amortizacije	0229		12.000,00
	Za obaveze II godine operativnog najma			
4.	Ostale kratkoročne finansijske obaveze po kamati	4291		3.000,00

	Rashodi kamata po osnovu lizing poslova	5611	3.000,00	
	Amortizacija postrojenja i opreme (strojeva)	5402	12.000,00	
	IV amortizacije	0229		12.000,00
	Za obaveze III godine operativnog najma			
5.	Ostale kratkoročne finansijske obaveze po kamati	4291		2.500,00
	Rashodi kamata po osnovu lizing poslova	5611	2.500,00	
	Amortizacija postrojenja i opreme (strojeva)	5402	12.000,00	
	IV amortizacije	0229		12.000,00
	Za obaveze IV godine operativnog najma			
6.	Ostale kratkoročne finansijske obaveze po kamati	4291		2.000,00
	Rashodi kamata po osnovu lizing poslova	5611	2.000,00	
	Amortizacija postrojenja i opreme (strojeva)	5402	12.000,00	
	IV amortizacije	0229		12.000,00
	Za obaveze V godine operativnog najma			

Izvor: Autor

Iz predhodnog primjera se vidi da je evidentiranje operativnog najma prema zahtjevima MSFI 16 mnogo kompleksnije i zahtjevnije u odnosu na evidentiranje istog prema zahtjevima MRS 17. Efekat novog načina evidentiranja operativnog najma se ogleda u tome što je najam potrebno evidentirati kao imovinu, kratkoročne i dugoročne obaveze, te trošak amortizacije i kamate ako je ugovorena. Postoji mogućnost da kamata na operativni najam ne bude ugovorena. Ovaj način evidentiranja operativnog najma rješava problem neiskazivanja operativnog najma kroz poslovne knjige najmoprimca, a što je bio jedan od ključnih razloga da IASB pokrene projekat donošenja novog standarda koji će zahtijevati da najmoprimac prizna imovinu i obaveze po osnovu operativnog najma. Starim načinom evidentiranja operativnog najma, prema MRS 17, nije bilo moguće iz finansijskih izvještaja najmoprimca utvrditi imovinu i obaveze po osnovu operativnog najma. Obzirom da je sredstvo uzeto u najam na rok od pet godina, stopa amortizacije koja je korištena kod obračuna iznosi 20%.

7. UTICAJ MSFI 16 NA FINANSIJSKE POKAZATELJE PREDUZEĆA

Primjena MSFI-a 16 kod operativnog najma utiče na vrijednost obaveza i imovine u bilansu stanja najmoprimca. Primjenom ovog Standarda povećava se vrijednost imovine i obaveza što utiče na pokazatelje zaduženosti i profitabilnosti (rentabilnosti).

Profitabilnost predstavlja ekonomsku mjeru uspješnosti koja pokazuje odnos između poslovnog rezultata, odnosno odnos između profita i uloženog kapitala. Profitabilnost je veoma važan instrument poslovnog usmjerenja i pokazatelj poslovnog uspjeha. Prema načelu profitabilnosti potrebno je ostvariti što veći rezultat sa što manjim ulaganjima. Pokazatelji profitabilnosti izražavaju snagu zarade preduzeća, odnosno pokazuju ukupni efekat likvidnosti, upravljanja imovinom i dugom na mogućnost ostvarenja profita.

Bruto profitna marža je jednostavan koeficijent i govori koliko je procentualno učešće bruto profita koji kompanija ostvaruje u ukupnom prihodu od prodatih roba ili usluga kompanije (Zaimović, Alibegović, (2010, 131). Bruto profitna marža označava udio bruto dobiti uvećanu za kamate s ukupnom prodajom društva koja se može izraziti i postotno. Što je bruto profitna marža veća, poduzeće je uspješnije u ostvarivanju zarade. Bruto profitna marža se dobije kada se u odnos stavi bruto dobit i kamata koja se podijeli sa ukupnim prihodom. Kod evidentiranja operativnog najma prema MRS 17 kamata se nije odvajala od glavnice nego se zbirno evidentirala ukupna obaveza. Što znači da će primjenom MSFI-a 16 doći do korekcije ovog pokazatelja.

Prinos na ukupno angažirana sredstva ROA (Return on Assets) dobiva se tako što se neto dobit i kamate podijele s ukupnom aktivom. Ovaj pokazatelj govori o tome koliko je menadžment društva efikasan u upravljanju aktivom da bi ostvario što veću dobit, odnosno koliko društvo zarađuje na investirani kapital. Što je ROA koeficijent veći, to je bolje, jer to investitorima govori da društvo zarađuje više uz manje investiranje. Prema MSFI 16 će doći do korekcije ovog koeficijenta iz razloga što isti zahtijeva evidentiranje imovine i obaveza kod operativnog najma.

Rentabilnost vlastitog kapitala pokazuje koliko se ostvari dobiti na uloženi dionički kapital, odnosno koliko će preduzeće zaraditi angažiranjem uložениh sredstava dioničara. Ovaj koeficijent je pogodan za upoređivanje profitabilnosti preduzeća koja se bave istom djelatnošću. Ako se radi uporedna analiza nekoliko preduzeća, svakako je uspješnije ono preduzeće koje ima veći koeficijent profitabilnosti i ono

je u svakom slučaju interesantnije investitorima. Prinos na kapital (ROE) dobije se kada se u odnos stavi neto dobit i trajni kapital. U ovom slučaju primjena MSFI-a 16 neće uticati na pokazatelj ROE.

Zaduženost društva ispituje se analizom pasive bilansa stanja, s aspekta vlasništva nad izvorima finansiranja. Izvori finansiranja (pasiva) društva s vlasničkog aspekta dijele se na vlastite i pozajmljene izvore. Vlastite izvore čini vlastiti kapital koji predstavlja garantnu supstancu društva, jer štiti povjeritelje od gubitka pozajmljenog kapitala i osigurava sigurnost u naplati potraživanja. Pozajmljeni izvori društva predstavljaju tuđe vlasništvo i rokovi raspoloživosti ovih izvora nisu trajni. Analizom zaduženosti će se doći do rezultata koliko imovine najmoprimac finansira iz tuđih izvora, a koliko iz vlastitog kapitala.

Koeficijent zaduženosti pokazuje do koje mjere preduzeće koristi zaduživanje kao oblik finansiranja, odnosno koji je postotak imovine nabavljen zaduživanjem. Što je veći odnos duga i imovine, veći je finansijski rizik, a što je manji, niži je finansijski rizik. U pravilu bi vrijednost koeficijenta zaduženosti trebala biti 0,5 ili manja. Ovaj pokazatelj se dobije kad se u odnos stave ukupne obaveze sa ukupnom imovinom.

Dakle, iz predhodno navedenog se vidi da će novi način evidentiranja operativnog najma imati uticaj na neke od finansijskih pokazatelja najmoprimca. Uticaj će imati prije svega na pokazatelje zaduženosti, a zatim na pokazatelje profitabilnosti, odnosno rentabilnosti (ROA).

ZAKLJUČAK

Privrednim subjektima je ponekad jednostavnije i jeftinije uzeti neki predmet pod zakup, nego isti nabaviti kao stalno sredstvo. Razlog uzimanja opreme pod zakup može biti nedostatak novca ili neisplativost uzimanja opreme i držanja u svom vlasništvu. U ovom slučaju se može raditi o tome da je privrednom subjektu za potrebe poslovanja potrebna određena vrsta specijalizirane opreme u jednom određenom periodu koja mu kasnije neće koristiti, a u nju je potrebno uložiti određenu sumu novca. Tada je takvu opremu isplativije uzeti u najam od leasing društva, nego uzeti kredit od banke za opremu koja mu u daljem poslovanju neće koristiti, a koja je specifična i teško je prodati. Imovina koja se iznajmljuje može biti toliko specifične prirode da se najmoprimcu ni u kojem slučaju ne isplati takvu imovinu otkupiti i držati u svom vlasništvu.

Primjenom MSFI 16 – Najam će doći do znatnih izmjena u evidentiranju operativnog najma u poslovnim knjigama najmoprimca, kao i prezentaciji operativnog najma u finansijskim izvještajima. Efekat MSFI 16 će se posebno odraziti na privredna društva koja u svom portfelju imaju veći broj operativnih najмова. Naime, ako se radi o većem broju operativnih najмова čija vrijednost je veoma značajna i čiji ugovoreni rok je duži od godinu dana, doći će do znatnog povećanja aktive i pasive.

Kao i sa primjenom drugih Međunarodnih standarda finansijskog izvještavanja, evidentiranje operativnih najмова prema MSFI-u 16 je mnogo kompleksnije i predstavlja veliki izazov, u odnosu na evidentiranje operativnih najмова prema zahtjevima MRS-a 17. Obzirom da je njegova primjena obavezna tek sa 01.01.2019. godine, privredna društva imaju dovoljno vremena da analiziraju trenutno stanje u svom preduzeću, te naprave plan i poduzmu mjere za poboljšanje primjene ovog Standarda.

Evidentiranje najмова prema MSFI-16 će imati veliki uticaj na finansijske pokazatelje preduzeća koja u najam uzimaju opremu neophodnu za poslovanje. Evidentiranje operativnog najma prema ovom Standardu, na način da se isti bilansira kao imovina i obaveze, će imati uticaja na finansijske pokazatelje preduzeća, odnosno najmoprimca. Primjena ovog Standarda će pogoršati pokazatelje zaduženosti koji su vrlo bitni kod ocjene kreditne sposobnosti klijenta kod uzimanja kredita. Hoće li banke imati razumjevanja za preduzeća koja imaju veliku potrebu za uzimanjem osnovnih sredstava po osnovu operativnog najma, ili ne, vidjeće se. Postoji mogućnost da će banke kao kolateral tražiti nova sredstva osiguranja.

Evidentno je da je evidentiranje operativnog najma prema MSFI 16 mnogo kompleksnije u odnosu na evidentiranje operativnog najma prema MRS 17. Novi način evidentiranja operativnog najma iziskuje nove troškove i dodatne napore. Svaka značajna promjena u standardima i zakonskim propisima za sobom vuče i značajne promjene u evidentiranju istog u računovodstvu i finansijskim izvještajima najmoprimca. Ovo je jedan od dokaza da je računovodstvena profesija veoma zahtjevna zbog izloženosti stalnim izmjenama u zakonskim propisima i standardima, te da je potrebno mnogo znanja i truda kako bi podaci u poslovnim knjigama bili tačni, jasni, precizni i fer prezentovani.

LITERATURA

1. Boloban, Ć., (1996), “Poslovna korespondencija, komunikacija i ugovaranja”, „Alormahan“ d.j.l. Sarajevo, Sarajevo
2. Jahić, M., (2003), „Finansijsko računovodstvo“, Zavod za računovodstvo i reviziju Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo
3. Klobučar, J., (2003), “Računovodstvo”, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
4. Kostadinović, S., (2011), “Poslovno pravo“, Futura, Petrovaradin
5. Zaimović, A., Alibegović, Dž., (2010), “Primijenjeni finansijski menadžment”, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
6. Ostali izvori:
 - Međunarodni računovodstveni standard 16 – Nekretnine, postrojenja i oprema
 - Međunarodni standard finansijskog izvještavanja 16 – Najam
 - Zakon o lizingu, “Službene novine Federacije BiH”, broj: 85/08, 39/00, 65/13 i 104/16

Kadrija Hodžić¹

Željko Rička²

IMPLIKACIJE KORUPCIJE NA FINANSIJSKE SISTEME

(Ideološka rasprava o korupciji u urušenim tranzicijskim društvima)

IMPLICATIONS OF CORRUPTION IN THE FINANCIAL SYSTEM

(The ideological debate about corruption in the caved-transition societies)

SAŽETAK

Korupcija u tranzicijskim društvima ima nespornu kvalifikaciju "sistemske korupcije." Njeni uzroci inicirani su: institucionalnom neizgrađenošću društva, visokim nivoom siromaštva i nepripremljenom privatizacijom. Na ovaj način u već urušenim tranzicijskim društvima korupcija je postala uobičajeni način života. Pitanje korupcije povezano je i u sprezi je sa organizovanim kriminalom, što problemu korupcije, po pravilu, daje regionalnu dimenziju. U skladu sa ovom činjenicom i rješavanje pitanja korupcije uslovljeno je regionalnom i međunarodnom koordinacijom. Rezultat korupcije je novac koji iz koruptivnih radnji ulazi u finansijske sisteme i uništava osnovne postulate finansijske struke, a na makroekonomskom nivou slabi nacionalne i regionalne finansijske sisteme.

Autori svoje istraživanje usmjeravaju u dva pravca. S jedne strane ukazuju na otvorene teorijsko-ideološke dileme o prirodi nastanka korupcije: (1) da li se korupcija veže za nesposobnost vlada da kroz pravni sistem uspostave efikasne kontrole javnih tokova i onemogućavanja korišćenja javne službe za privatne ciljeve, ili se (2) korupcija veže za nepostojanje tržišta i otvaranje prostora za uspostavljanje monopola u odlučivanju. Odgovor na ovu dilemu opredjeljuje strategije i mjere sprječavanja korupcije. S druge strane, autori istražuju međunarodne standarde i politike borbe protiv korupcije i analiziraju pravce regulacije i nadzora finansijskih tržišta koji bi predstavljali barijeru u korištenju finansijskih sistema u funkciji legalizacije korupcije.

1 Prof. dr. Kadrija Hodžić, Fakultet poslovne ekonomije, Sveučilište „Vitez“, e-mail: kadrija.hodzic@gmail.com

2 Prof. dr. Željko Rička, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Zenici, e-mail: revicon.tz@gmail.com

Ključne riječi: korupcija, tranzicija, finansijski sistem, sprječavanje pranja novca, regulacija finansijskog tržišta.

ABSTRACT

The corruption in transitional societies has undisputed qualification of “systemic corruption.” Its causes are initiated by: the institutional imperfection of society, high levels of poverty and an unprepared privatization. In this manner, the corruption has become a normal way of life in the already ruined transitional societies. The issue of corruption is associated with the organized crime, as the problem of corruption, as a rule, became a regional problem. In accordance with this fact, solution of the problem of corruption is dependent on the regional and international coordination. The result is the corruption money from corrupt activities, which enters financial systems and destroys the basic postulates of the financial profession, and at the macroeconomic level weakens national and regional financial systems.

The authors focused their research in two directions. On the one hand, the authors point out the open theoretical and ideological dilemmas on the nature of the occurrence of corruption:

(1) Whether the corruption is linked to the inability of the government to establish effective control of public flows through the legal system and to prevent the use of public service for private ends, or (2) The corruption is linked to the lack of markets and creation of an opportunity for the establishment of a monopoly in decision making. The answer to this dilemma determines the strategy and measures to prevent corruption. On the other hand, the authors explore the international standards and anti-corruption policies and they analyse trends of regulation and supervision of financial markets, which would constitute a barrier to the use of the financial systems for the legalization of corruption.

Keywords: corruption, transition, financial system, money laundering, regulation of financial markets.

JEL: E26; G18; K420.

UVOD

Korupcija je teška društvena bolest od koje nije imuna, gotovo, ni jedna zemlja na svijetu, zbog čega je problem korupcije, s pravom, označen „problemom

stoljeća“,³ iako je korupcija, kako u svom sažimanju opće povijesti korupcije pokazuje C.A. Brioschi (2007), povijesna konstanta od vremena prvih civilizacija do današnjih demokratskih oblika vladavine. U izvještajima *International Transparency*-a redovno se konstatuje da je korupcija „glavna prijetnja s kojim se suočava čovječanstvo“, koja „razara živote i zajednice, i potkopava zemlje i institucije“ i „prijeti da će dodatno destabilizirati društva i pogoršati nasilne sukobe (*Corruption Perceptions Index 2012*, Transparency International, 2013).

Ako se pođe od standardne ekonomske metodologije i zanemare pristupi moralisanja kao osnove analize i kritike korupcije, onda se prema pristupu Begovića (2007) u analitičkom strukturiranju korupcije artikuliraju četiri uobičajena metodološka temelja ekonomske teorije: prvi se odnosi na mogućnost izbora od strane pojedinaca, tj. pitanje hoće li se upustiti u korupciju ili ne; drugi ukazuje na uvjerenje da je pojedinac prilikom izbora osjetljiv na posticaje iz okruženja, tj. da u zavisnosti od njih uobličava svoju odluku; treći pokazuje da pojedinac prilikom donošenja odluke hoće li se uključiti u korupciju polazi od posticaja tako što vrši kalkulaciju o potencijalnim koristima i troškovima te akcije, trudeći se da maksimira svoju funkciju korisnosti; i četvrti metodološki temelj se odnosi na analitičara na čijoj ravni korupcija nije uvijek „loša sama po sebi, već tek onda kada se pokaže da su njeni ukupni (neto) efekti negativni“. Tek takav vrijednosno neutralan, „hladan pristup“, kako ga Begović označava, omogućuje racionalnu analizu korupcije i njenih efekata, daleko bolju nego onaj sentimentalno-moralistički.

Na pojavu korupcije utiču mnogi faktori društvene, ekonomske, političke, kulturne i obrazovne strukture, odnosno podstrukture. Međutim, ostaje otvoreno teorijsko pitanje, koje zadire u ideološke vrijednosne sisteme, a koje otvara dilemu da li se korupcija može vezati za (ne)spособnost vlada da kroz pravni sistem uspostave efikasne kontrole javnih tokova i onemogućavanja korišćenja javne službe za privatne ciljeve, ili se korupcija veže za nepostojanje tržišta i otvaranje prostora za uspostavljanje monopola u odlučivanju. Od odgovora na ovu dilemu umnogome ovise konceptualiziranja strategija i mjera sprječavanja korupcije. U prvom slučaju, odgovor u pojednostavljenom smislu podrazumjeva uspostavljanje jake države i vlade spremne da se uhvati u koštac sa korupcijom (dakle, povećane javne kontrole i mreže regulacija), a u drugom, odsustvo monopola, dakle, širenje slobode tržišta. Ovu dilemu je, ipak, moguće prevazići ako ustanovimo da je „*jaka država*“, zapravo, neophodna radi nesmetanog funkcionisanja tržišnog mehanizma i njegovih osnovnih institucija, prije svega zaštite svojine i ugovora, a ne radi uspostavljanja levijatanske birokracije.

3 Korupcija i mito su označeni „problemom stoljeća“ na Međunarodnoj konferenciji o sprječavanju mita i korupcije, koja je održana u Istanbulu 16-17 aprila 2005. godine.

Ekonomске posljedice korupcije jesu ugrožavanje sigurnosti investicija, porast transakcionih troškova preduzeća, smanjeni ekonomski rast, povećana nezaposlenost, te u krajnjoj instanci, ugrožen kredibilitet funkcioniranja tržišta uopće. U zemljama zapadne demokratije, naročito u zemljama sjeverne Evrope, uz prisutno socijalno povjerenje uključujući institucije za borbu protiv korupcije, takva negativna društvena pojava je ekcesno stanje, iako ni ovdje nisu rijetki slučajevi upletenosti „javnih“ dužnosnika u korupcijske afere.⁴ Najčešći razlozi manje izloženosti korumpiranosti ovih društava nalaze se u tzv. „skandinavskoj čestitosti“, „protestantskoj etici“ ili pak povjerenju u državne institucije zbog kojih su građani ovih društava, npr., uvijek spremni plaćati poreze, čak iako se protive njihovim povećanjima (*Izveštaj o korupciji za 2010*, Transparency International). U isto vrijeme, u zemljama u razvoju (gdje korupcija godišnje odnese između 1-1,5 % nacionalnog dohotka) i tranzicijskim urušenim društvima korupcija je postala sastavni dio općeg društvenog stanja, redovna „sistemska bolest“, proistekla iz manjkavosti institucionalnog uređenja. Ne treba smetnuti s uma ni kulturno-povijesni okvir društva u kome je moguća ova „sistemska greška“.

Na razini opće pojavnosti najčešće se, ipak, govori o korupciji kao izrazu vladavine korumpirane politike. Zemlje u tranziciji su posebno osjetljive na korupciju zbog toga što prolaze kroz fazu institucionalnog restrukturiranja. U pitanju je neminovni „inicijalni transformacioni šok“ koji, po pravilu, nastaje u uvjetima naglog napuštanja prethodnog društvenog sistema prije nego su izgrađene i prihvaćene institucije (socijalno-pravne, ekonomske) novog društvenog sistema.

Poseban slučaj ove grupacije zemalja su zemlje Zapadnog Balkana, koje u kontekstu razmatranja korupcije svrstavamo u urušena tranzicijska društva. Kod slučaja ovih zemalja ukazujemo na „podložnost fenomenu korupcije“, što se očituju kroz nerazvijene institucionalne kapacitete za provođenje zakona i neizgrađenu demokratsku kulturu u društvu – odnosno prisutnu proto-demokratiju (Hodžić, K., Vukadinović, S., 2004). Ovim društvima je, uz tranziciono sistemsku imanentnost pojave korupcije, socijalno-povijesno „ugrađena“ još i sklonost grabežljivog mentaliteta, koja je označena kao „sindrom kraljevića Marka“ (Rendić-Miočević, I., 1996).

4 U razvijenim zemaljama korupcija se najčešće veže za razne investicijske fondove, prikrivanje poreskih obaveza, bankarske koruptivne mahinacije i spregu politike i businessa. U razne koruptivne afere bili su upleteni i najviši političari, predsjednici stranaka ili premijeri u Španiji, Njemačkoj, Japanu, Francuskoj i Italiji, poput F. Gonzaleza, Kohla, Hosokawe, Shiraca i Jupuea, Berlusconi, pa do generalnog sekretara NATO-a Willy Claes-a i dr. Čak je i Majka Tereza bila optuživana za neprimjerene donacije (Brioschi, C.A., 2007).

U balkanskim, urušenim tranzicijskim društvima, kakva su bosansko-hercegovačko, srbijansko i crnogorsko društvo, pitanje korupcije je povezano i u sprezi je sa organizovanim kriminalom, koji prelazi granice država, pa problem ima i regionalnu dimenziju. N. Mappes-Niedik, npr. govori o „balkanskoj mafiji“ (2003). Nijedno od tri pomenuta društva, kao ni većina ostalih u ambijentu Zapadne Evrope (hrvatsko, makedonsko i albansko) ne mogu sama rješavati ovaj problem. Neophodna je pomoć međunarodnih institucija, prije svega, Savjeta Evrope koji će pomoći izgradnju normativne infrastrukture u cilju suzbijanja korupcije, odnosno, poslije toga, što je mnogo bitnije pratiti implementaciju zakona kroz pružanje podrške u jačanju kapaciteta organa policije i pravosuđa, kao i lokalnih organa i institucija u pravcu borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala. Pojave korupcije je veoma teško ispitati, pa pravnici imaju teškoće u dokazivanju krivičnih djela korupcije.

Na kraju ovog uvodnog dijela, kako je i najavljeno njegovim naslovom, uputno je postaviti i pitanje budućnosti korupcije („kuda ide korupcija?“). Utvrđivanje postojanja i određivanje razine korumpiranosti društva je ozbiljan problem, a objektivni alati ili mehanizmi nekog ranog upozaravanja ili etičkog spriječavanja gotovo da nisu mogući kao referentni kriterijumi. Ako je parlamentarna demokracija nepobitno najviše civilizacijsko dostignuće političke vladavine, budućnost prilika za korupcija je sasvim izvjesno potpuno otvorena: prema Prezzolini-u (1993) „demokracija je oblik vladanja koji se najlakše može korumpirati i pogotovo parlamentarna vrsta stvara priliku i napast za zastupnike da se okoriste javnim novcem, ili izravno za sebe i za svoje obitelji, ili posredno da bi kupili poneke odrede birača ili u svojem gradu ili u određenoj klasi.“

Nemogućnost određivanja egzaktnih relevantnih kriterija otkrivanje korupcije premošćava se ispitivanjem percepcije i stavova građana o postojanju korupcije. Takvo ispitivanje daje rezultate koji se ne smiju uzeti kao potpuno pouzdano, ali mogu dosta realno ukazati na egzistiranje i postojanje korupcije.

Precizne ili približne mjere obima korupcije nemoguće je, odnosno, vrlo teško je mjeriti. Mjerenje se najčešće vrši na bazi različitih parametara koje analitičari kreiraju iz, njima, dostupnih podataka. Različiti analitičari mogu, sasvim legitimno, da raznim parcijalnim rezultatima i uslovno izvedenim nalazima pripisuju različite pondere, tretirajući ih više, ili manje važnim. Ovakvim pristupom modelirane su i različite vrste korupcije, pretpostavljeni nosioci koruptivnih ponašanja, njihove pojednostavljene karakteristike a čak, uz pojednostavljenja koja se u takvom pristupu pojavljuju, kreiraju se i matematički modeli koji kojima se predstavljaju

stepeni korupcije. Važno je imati u vidu da se ovakvi matematički modeli uzmu sa rezervom jer njihova pouzdanost zavisi od percepcije kreatora ulaznih parametara modela.

1. PROCES EKONOMSKE TRANZICIJE I KORUPCIJA

Uspostavljanje demokratskog društva, vladavine prava i tržišne privrede u tranzicijskim zemljama otežavaju i usložnjavaju pojave koje su povezane sa kriminalom i koje su u suprotnosti sa temeljnim društvenim i civilizacijskim principima. Virus korupcije u urušenim tranzicijskim društvima naveliko zahvatio javni sektor tako da ova pojava ima sistemski karakter.

U uslovima naglog napuštanja predhodnog društvenog sistema prije nego su izgrađene i prihvaćene instucije novog društvenog sistema, nastaje vakuum u kome s jedne strane, vlada zbrka moralnih vrijednosti, a s druge, biva uspostavljena „mješavina politike i zločina“, u kome korupcija postaje „mirnodopski zločin“ (Mappes-Niediek, 2003) a političari nova klasa finansijskih akumulatora. Moral i politika su u krajnjoj dihotomiji, a tkivo države i društvenih institucija značajno okrnjeni, na čemu i zasnivamo tezu o *urušenim društvima*. Ovako izraženi neuspjeh u sprovođenju tranzicije kod jednog broja postkomunističkih zemalja, na čijoj neizgrađenoj osnovi se i otvara prostor za sistemsku korupciju, pripisujemo „nametnutoj“ i „jednostarnoj i brznoj primjeni ekonomskog liberalizma“. Forsiranjem stabilizacije i kratkoročnih razvojnih efekata, te gotovo isključivo forsiranom kvantitativnom stranom brze vlasničke transformacije, nastanak i razvoj kapitalizma u ovim zemljama i nije mogao a da ne bude „brz, nezreo... i problematičan“ (IDS Bulletin, 1998). On je rezultat primjene neoliberalnog modela ekonomskog rasta, kakav je *Vašingtonskim konsenzusom*, instaliran u ekonomske politike postkomunističkih zemalja (Hodžić, K., 2004).

Tržišna ekonomija, međutim, zahtijeva adekvatne institucionalne strukture, „adaptivnu efikasnost“ ekonomskih subjekata i privatnu svojinu u konkurentnom miljeu, pa tranzicija može biti provedena jedino postupno, budući da su to složeni i dugi procesi zasnovani na potpuno novoj organizaciji, novim zakonima, promjeni ponašanja raznih ekonomskih subjekata.” To daje za pravo Stiglitzovim analizama po kojima neoliberalni model zapostavlja upute neoklasične teorije prema kojoj su za funkciniranje tržišne privrede (u smislu *Pareto efikasnosti*) jednako neophodni konkurencija i privatno vlasništvo. Shock-terapijski model privatizacije je lako izvodljiv, ali takva privatizacija ne doprinosi stvaranju tržišne privrede. „Zbilja, ako se privatizacija provodi na manje-više nelegitimne načine i u okruženju koje

ne raspolaže neophodnom institucionalnom infrastrukturom, to može da dovede u pitanje dugoročne izgleda za izgradnju tržišne privrede. Što je još gore, tako stvoreni interesi privatnog vlasništva doprinose slabljenju države i podpiranju društvenog poretka kroz korupciju i zapetljavanje u regulativu“ (Stiglitz, J., 1999).

Rasturanje postsocijalističke države bazirano je na pretpostavkama o komunističkim institucijama kao „zločastim“ i „nepravljivo korumpiranim“ u procesu tranzicije, zbog čega ih treba brzo zamjeniti sa tržišnim institucijama koje će same po sebi doći sa privatiziranom svojinom. Naime, iskustva drugih postkomunističkih zemalja pokazuju da početna uloga države u procesu prelaza na tržišnu privredu mora biti naglašena. Ovo je potvrđeno pravilo bez obzira o kom se konceptu ekonomske uloge države radi. U uvjetima slabe ili nefunkcionalne pravne države, „korupcija postaje – ono što je paradoks – jedan od regulatora društvenog i ekonomskog sistema“ (Vuković, S. (2003). Naime, i neoliberalni i aktivistički (državno-intervencionistički) koncept strategije tranzicije zahtjeva *“jaku (demokratsku) državu”*. *“Jaka država”* je, prvo, neophodna radi nesmetanog funkcionisanja tržišnog mehanizma i njegovih osnovnih institucija, prije svega zaštite svojine i ugovora.

Velikom zabudom su se pokazala očekivanja da će tržišne ustanove nastati same od sebe sa definiranim vlasničkim pravima. Liberalni reformatori su bili uvjereni da će institucije slijediti privatno vlasništvo, te da će prema *Coaseovoj teoriji* (1937) brzo doći do preraspodjele svojine, u kojoj će ona pripasti efikasnim preduzetnicima. Za kritičare neoklasičnih recepata (Stiglitz, 1999; Kolodko, 2000.) vrijedi obrnut proces: privatno vlasništvo slijedi institucijama, odnosno za stvaranje tržišta u tranzicijskim zemljama institucionalno uređenje je najvažniji faktor prema stalnom ekonomskom rastu. Neoklasični ekonomisti, tumače ovi kritičari, naprosto ne razumiju institucionalne zahtjeve validne za stvaranje tržišta, budući da ih “jednostavno uzimaju za gotovu činjenicu”.

Već nakon deset godina tranzicije pokazalo se da su kritičari u pravu: Coaseovi argumenti nisu validni zbog toga što, s jedne strane, nije postajalo stvamo primarno i sekundarno tržište - “tako da se imovina više pljačkala nego što se ponovo prodavala,” a s druge, što za održivost nije bitno samo da prava vlasništva budu jasno definirana, već i na koji način su ona definirana.

Početak i sprovođenje procesa tranzicije u Bosni i Hercegovini, odlikuje se najdubljom tranzicionom krizom u jugoistočnoj Evropi. Ovi procese su praćeni snažnom socijalnom diferencijacijom i naglim siromašenjem većeg dijela stanovništva. Uz to, Bosna i Hercegovina je, s jedne strane, doživjela i fizičku, biološku i supstancijalnu dekonstrukciju društva izazvanu strašnim ratnim razaranjima. Pratilac društvenih gibanja socijalnog diferenciranja, pauperizacije i dekonstrukcije je i enormno bogaćenje manjeg broja pojedinaca. Sticanje bogatstva „preko noći“ najčešće je povezano sa korupcijom kao pratećom negativnom pojavom tranzicije. Ali, na korupciju, kao što je naglašeno, nije imuno ni jedno društvo, pa čak ni ona koja su davno i veoma uspješno izvela tranziciju. Samo s tom razlikom što se u urušenim tranzicijskim društvima korupcija razvija tolikom brzinom i intenzitetom da ozbiljno nagriza i napada društveno tkivo kao kakav kancerogeni supstrat, dok je ta pojava u razvijenim društvima stavljena pod kontrolu institucija. Pojava i razmjere korupcije prijete da postanu jedan od najozbiljnijih problema sa kojim se ova društva i države Zapadnog Balkana suočavaju.

Proces tranzicije, dakle, čini onaj *locus standi* korupcije, čiji se izvori, prema sistematiziranom pristupu strukturiraju na (Grupa autora, Sarajevo, 2004):

1. *institucionalnu neizgrađenost* u čijem vakumu vladajuće stranke „zarobljavaju državu“, što podstiče i razvija pometnju u pogledu moralnih vrijednosti i ponašanja, u kojima korupcija postaje uobičajeni „način života“;
2. *državnu kontrolu ekonomskih tokova*;
3. *siromaštvo* društvo, koje „pogoduje diskreditovanju profesionalne etike i podstiče nelegalno sticanje materijalne koristi“;
4. *nepripremljenu privatizaciju* (putem pranja novca, kršenja zakonske procedure u procesu privatizacije, korumpiranosti javnih službenika uključenih u sam čin privatizacije);
5. rasprostranju *toleranciju* na korupciju među građanima u smislu slogana „svaka je vlada korumpirana“ i uobičajenim „zahvalnostima“ pojedincima u specifičnim djelatnostima (npr. ljekarima, nastavnicima, šalterskim službenicima i sl.);
6. *pojavu nove klase tajkuna* regrutovani iz redova pripadnika bivšeg režima i ratnih profitera;
7. *ratno razaranje društva*, koje omogućava pljačku i ratno profiterstvo, te konsolidaciju organizovanog kriminala (redovna pojava dovođenja kriminalaca u državne službe).

Dakle, brzi raspad totalitarnih režima prema učešću države u privredi, stvorili su pravni i institucionalni vakuum, duže nego što se to očekivalo, pa je korupcija je prirodna posljedica kombinacije načina na koji se provodi tranzicija uopšte (Stiglitz, 1998, 1999, 2002).

U institucionalno nesređenim društvima, korupcija se najviše vezuje za tzv. političku korupciju i, s njom povezane malverzacije i propuste u procesu privatizacije. Zloupotrebe tokom privatizacije (u literaturi označene kao privatizacija nomenklature ili tunelisanje) podsjećaju na najgore oblike prvobitne akumulacije kapitala. Štaviše, isprepletanost novih političkih elita i skorojevičke finansijske mafije je više nego vidna. Gotovo da nema tranzicijske zemlje u čijoj privatizaciji nije bilo pojava korupcije i raznih oblika malverzacija uopće. Proces privatizacije redovno je praćen većim ili manjim aferama na osnovu čega se često izvlačio zaključak kako je posrijedi pljačka državne/društvene imovine u korist jednog uskog broja ljudi koji su, bilo sumnjivim finansijskim transakcijama, bilo novom političkom podobnošću došli u posjed znatnog dijela dojučerašnje državne/društvene imovine.

2. EKONOMSKI IZVORI SISTEMSKE KORUPCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Fokusiranje na stanje u Bosni i Hercegovina, pokazuje da je korupcija ne ekcesno stanje, nego pravilo sa kvalifikacijama “sistemske bolesti”, čiji se uzroci mogu tražiti i u institucionalnim i povijesno-kulturološkim činjenicama. U Bosni i Hercegovini ovi izvori leže u novom (1995) etnički razdjeljenom ustrojstvu državne zajednice i njenom ekonomski neoliberalnom funkcioniranju, u kome političko nacionalne elite svoju korumpiranost pokrivaju divergentnim vizijama o Bosni i Hercegovini.

Postratna ekonomija Bosna i Hercegovina formirana je dvodimenzionalno: s jedne strane, po osnovu neoliberalne ideologije, a s druge, odredbama Daytonskog sporazuma. Za Bosnu i Hercegovinu, zemlju “specifičnih specifičnosti”, međutim, ovakav paket kombinovan sa generalnom makroekonomskom i političkom nestabilnošću ne samo da teško može ostvariti ambijent za ekonomski razvoj, već se i samo njeno održavanje čini delikatnim i gotovo neriješivim problemom, naravno ako se prepusti “svojim” etnonacionalnim strategijama (Stojanov, D., 1999). Prenosjenje fiskalnog suvereniteta na dva entiteta i DC Brčko pogoduje nedodirljivosti akterima korupcije, budući da se „korumpiranosti pojedinih visokih činovnika i političara još uvijek u velikoj mjeri tumači kao napad na

nacionalni integritet i identitet cijele etničke grupe. U takvim uslovima Bosna i Hercegovina je uvućena u svojevršno ambivalentno stanje, u kome je bosansko-hercegovačko društvo izgubilo svoju unutrašnju sposobnosti za samo-održivost, a koje je svoju budućnost vezalo za isključivo za „vanjske poticaje.“ Ovim je stvorena slaba država, koja neizgrađenom političkom kulturom za transparentni servis građana i poduzetničko društvo naprosto podstiče formiranje i održavanje paralelnih struktura koje imaju stvarnu moć, i vrše organizovani kriminal i korupciju. Daytonski sporazum je od Bosne i Hercegovine napravio labavu uniju, koja nema mogućnosti za makroekonomsko vođenje svoje privrede a realizuje *etničke privatizacije*. Kao kvazi državne institucije, entiteti su dovoljno jaki da dovode u pitanje funkcionisanje Bosne i Hercegovine kao cijeline, ali i toliko slabi da ne mogu obezbjediti niti funkcionisanje tržišnog mehanizma niti spriječiti korumpiranost svojih kvazidržavnih aparata. Sve to, zapravo, govori da je nastao pravi vakuum u pogledu političkih i ekonomskih funkcija države, a da, usto, nisu stvorene demokratske institucije i mehanizmi tržišnog sistema. Npr. novi Krivični zakon Bosne i Hercegovine predviđa mogućnost konfiskovanja nelegalno stečene imovine a nedavno usvojeni zakon o krivičnom postupku daje veća ovlaštenja javnim tužiocima, a istražnim organima mogućnost snimanja i pretresa. No nije stvar u zakonima nego u tome što se oni ne primjenjuju, jer nema političke volje.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine⁵ u poglavlju XIX jedinstveno tretira krivična djela korupcije i krivična djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti (članovi 217.-229.) dok Krivični zakon Federacije BiH⁶, u okviru svojih nadležnosti, definiše koruptivna djela u poglavlju XXII, koji nosi naslov „Krivična djela protiv privrede, poslovanja i sigurnosti platnog prometa.“ Odredbe Krivičnog zakona ujedno ukazuju na, do sada prepoznate oblike korupcije od kojih se većina odražava na finansijski sistem zemlje. Pri ocjeni nivoa korupcije, odnosno, dostignutog nivoa borbe protiv korupcije, pored prethodno pomenutih metoda ocjenjivanja metoda ankete i komparacije zasnovana na reprezentivnom uzorku može dati relevantne podatke.

U slijedećem daljem tekstu prezentiramo ocjenu korupcije koju daje Transparency International (*Indikator percepcije korupcije* - CPI) u zemljama Zapadnog Balkana, dodajući i Sloveniju., i to u periodu od 2007. do 2016. godine..

5 Krivični zakon BiH, Sl.glasnik BiH, 3/03; 32/03; 36/03; 54/04; 61; 04; 30/05; 53/06; 55/06; 32/07; 8/10; 47/14;22/15; 40/15

6 Krivični zakon FBiH; Sl.novine FBiH, 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14/ 76/14

Tabela 1. Indeks percepcije korupcije (CPI) u zemljama Regije 2007.-2016.⁷

Zemlja	2010	2012	2014	2015	2016	2017	Poredak u 2017 (od 180 zemalja)
Albanija	42	33	33	36	39	38	91
BiH	32	42	39	38	39	39	91
Crna Gora	37	41	42	44	45	46	64
Hrvatska	41	41	48	51	49	49	57
Kosovo	-	36	33	35	36	36	85
Makedonija	41	43	45	42	37	35	107
Slovenija	64	61	58	60	61	61	34
Srbija	35	39	41	40	42	41	77

Izvor: Transparency International (2017., 2016., 2014., 2012., 2011.).“Corruption Perceptions Index”.

Prema *Izveštaju globalnog indeksa percepcije korupcije* (CPI) za 2017. godinu najviša mjesta među zemljama regije zauzele su (među 180 zemalja): Slovenija (34 mjesto) i Hrvatska (57. mjesto), a slijede Crna Gora (64.), Srbija (77), Bosna i Hercegovina (91), Albanija (91), Kosovo (95.) i Makedonija (107. mjesto). Pri tumačenju CPI, ipak, treba imati izvjesnu rezervu s obzirom da se radi o subjektivnoj percepciji građana (koja se u izvjesnim situacijama kritički zaoštrava, poput onih u vrijeme intenzivnijih privatizacija ili naglih otkrića korupcijskih afera političara) pa i različitim (od 2012.) metodologijama. U svakom slučaju, nedvojbeno je široka rasprostranjenost korupcije u svim zemljama Zapadnog Balkana. To potvrđuju i drugi izvori istraživanja (Podumljak, M., 2010), fokusirani na percepciju menadžera o korupciji. Na razini regionalnog prosjeka, istraživanje pokazuje da 42,2% menadžera smatraju da je korupcija „ogromna ili važna prepreka poslovanju u regiji“ (unutar ovog prosjeka, mišljenja menadžera po zemljama značajno variraju, i to od 86,8% na Kosovu do 23,6% u BiH i 24% u Crnoj Gori).

Posmatrano kroz regionalni prosjek u posljednjoj deceniji, zajedničko obilježje zemalja Zapadnog Balkana je izvjesna stagnacija u borbi protiv korupcije, što s

⁷ Napomena: Skala percepcije korupcije od 0 do 10 (0 = apsolutna korupcija, 10 = bez korupcije) Nova percepcija 2012.-2016.g. 0 do 100 (0 = apsolutna korupcija, 100 = bez korupcije)

jedne strane, upućuje na zaostajanje razvoja (korupcija je u negativnoj korelaciji sa ekonomskim rastom), ugrožavanje makroekonomske, političke i socijalne stabilnosti, te destimuliranje pristizanja investicija, a s druge, na izvjestan neuspjeh provođenje antikorupcijskih programa u ovim zemljama.

3. OBLASTI U KOJIMA JE RASPROSTRANJENA KORUPCIJA U BIH

U istraživanjima o korupciji posebno se naglašavaju oblasti društvenog angažmana koje pogoduju pojavama korupcije. Pogodan ambijent po oblastima za korupciju stvara mogućnost za njene uplive i proširivanje i u najmanje strukturne pore društvene strukture. Treba takođe imati u vidu da s obzirom na specifičnosti istraživanja korupcije ambijent lokalne zajednice jednog društva, kao i njegova cjelina imaju, ponekad, različite percepcije građana o oblastima pogodnim za korupciju po opštinama u odnosu na državne realitete Bosne i Hercegovine. Međutim, pomaci i mimoilaženja na hijerarhiji oblasti koje su podložne korupciji nisu ispoljene u nekom značajnijem omjeru općeg trenda.

Prije deceniju i po, *Transparency International* BiH (Banja Luka, 2002) je došao do zaključka da je „jedan od najizraženijih vidova korupcije u BiH izbjegavanje obaveza prema državi“, što se ispoljava preko: izbjegavanja plaćanja carina, evaziju poreza i akciza i podmićivanje inspektora, čime su se javni prihodi BiH smanjivali za jednu trećinu.

Pregled trendova korupcije u predhodnoj deceniji i po (2002.-2017.) pokazuje da se oblasti u kojima građani najčešće percipiraju korupcija uglavnom zadržavaju na razini visokog intenziteta (u segmente društva koje građani smatraju najkorumpiranim spadaju političke stranke, zakonodavna vlast, pravosuđe, poreske obaveze, a njima se u posljednjim godinama pridružuju obrazovanje i javne nabavke.

Česta je konstatacija da je država ”leglo” korupcije. U pravilu svaka državna intervencija, potencijalno, predstavlja otvaranje prostora za korupciju. Državna intervencija mijenja položaj subjekata u ekonomskom sistemu. Državnom intervencijom nastaju promjene koje položaj nekih subjekata poboljšavaju a nekih pogoršavaju. Time se stvara prostor za korupciju jer oni koji vide da će im se položaj poboljšati biće spremni da kreatorima sistemskih rješenja ustupe dio novonastalih efekata s dodatnim motivom da povoljne promjene učine još povoljnijim. Ovaj dio korupcije često se ne uključuje kao dio ukupno procijenjenog obima korupcije. Motivacija za ovakva koruptivna ponašanja može biti različita. Prema istraživanju

Lambsdorffa (2002, str. 114–120), najčešća pojava su neodmjerena komplikovanja institucionalnih rješenja kao i administrativnih procedura pri čemu se državnom intervencijom želi postići više nego što je objektivno moguće. Samim tim otvara se prostor da, kroz “prevazilaženje” tih komplikovanih procedura i institucionalnih rješenja, razvije korupcija.

4. PARAMETRI BORBE PROTIV KORUPCIJE

U stereotipnim pristupima uspješnost borbe i budućnost korupcije zavise u velikoj mjeri, što se i vidi iz stavova ispitanika u predhodno prikazanim istraživanjima, ovisi od uspostavljanja valjanog zakonodavstva, zatim razvoja institucija sistema, civilnog društva i edukacije. U slučaju Bosne i Hercegovine, obično se upućuje na neophodne izmjene Izbornog zakona i Zakona o finansiranju političkih partija, te poboljšavanje Zakona o javnim nabavkama. Obično se ovom setu mjera dodaje i uloga medija budući da mediji mogu imati moćnu ulogu u prokazivanju koruptivnih radnji, pa je neophodno usklađivanje entitetskih zakona o slobodi pristupa informacijama s državnim zakonom, sa uvođenjem kazni za nepoštivanje zakona. U situaciji kada je činjenično i na pravosudnim organima teško dokazati postojanje korupcije jedna medijska kampanja na razotkrivanju i imenovanju nosilaca korupcije može dati značajne rezultate. Slobodni mediji imaju podsticajnu ulogu u ekonomskom razvoju, a posebno u borbi protiv siromaštva. Samim tim takva aktivnost znači i manje korupcije budući da, ponekad, ocjena medija ima veću težinu neko osuda nekog političkog, državnog ili pravosudnog organa.

Naravno, objašnjenje da se korupcija može suzbijati odgovarajućom institucionalnom strukturom i zakonima, razvojem civilnog društva, unapređenjem edukacije i većom usredsređenosti medija na javno žigosanje pojava i aktera korupcije jeste globalni teorijski fokus na suzbijanje pojava korupcije, ali ne i potpuni okvir za iskorjenjivanje kako normativnog javnog prostora tako i korupcijskog mentaliteta u kojima nastaju i proširuju se korupcijske pojave. Pogotovo što korupcija u nekim situacijama ne proizvodi uvijek negativne efekte, što je slučaj onda kada loša ili kleptokratska državna uprava nameće štetnu regulaciju i time postavlja prepreke normalnim poslovnim transakcijama, pa je najbolji put za uklanjanje ne samo korupcije, već i njenih štetnih efekata ukidanje loše i štetne regulacije (Mijatović, B., 2007).

Elaboriranje parametara borbe protiv korupcije se smješta u dva suprostavljena teorijsko-ideološka okvira:

Prvi je intervencionistički, odnosi se na izraženu političku volju političke i zakonodavne vlasti i odlučnost vlasti da se sistemski uhvati u koštac sa izazovima korupcije, što u principu pretpostavlja „snažnu državu“. Odsustvo „snažne države“ u ovom pristupu, koji je rasprostranjen među analitičarima korupcije na Zapadnom Balkanu, uvijek podrazumijeva kršenje zakona i nepostojanje procedura, a krajnjem ima za posljedicu korupcionaško ponašanje državnih službenika.

Drugi je libertarijanistički, na Zapadnom Balkanu samo kroz opus rijetkih pojedinaca prisutan pristup. Po svemu sudeći, vodeći libertarijanistički ekonomist na ovom prostoru je Boris Begović (2007) po kome se korupcija analitički pozicionira na umanjivanje koristi od korupcije i uvećavanje troškove za učesnike korupcionog posla. Korist od korupcije postoji u uslovima kontraproaktivne državne intervencije odnosno nedostatka konkurencije, u uslovima u kojima se stvara velika renta. U ovom pristupu, deregulacijom i liberalizacijom uklanja se korist od korupcije za koruptore. Povećanje troškova za učesnike korupcionih poslova znači povećanje transakcionih troškova takvih poslova, kao i očekivane kazne za krivično delo korupcije. Riješenost, to jest politička volja i dobri elementi strategije otjelotvoreni u zdravim, liberalnim ekonomskim politikama, preduslovi su delotvorne borbe protiv korupcije. Ukoliko je to postignuto, konkretna institucionalna odnosno organizaciona rešenja nisu od presudnog interesa – različita rešenja mogu dobro da funkcionišu ukoliko su ispunjeni navedeni preduslovi.

Dosadašnja pozitivna iskustva *Transparency International* u borbe protiv korupcije pokazuju da se strategija suzbijanja korupcije može iskazati u pet strateških ciljeva (*Transparency International BiH*, 2017):

1. Uspostavljanje i jačanje institucionalnih kapaciteta i unapređenje normativnog okvira za borbu protiv korupcije,
2. Razvijanje, promoviranje i provođenje preventivne antikorupcijske aktivnosti u javnom i privatnom sektoru,
3. Unapređenje djelotvornosti i efikasnosti pravosudnih institucija i organa za provođenje zakona u oblasti borbe protiv korupcije,
4. Podizanje javne svijesti i promoviranje potrebe za učestvovanjem cjelokupnog društva u borbi protiv korupcije,
5. Uspostavljanje efikasnih mehanizama za koordinaciju borbe protiv korupcije, te praćenje i evaluacija provođenja strategije.

5. REPERKUSIJE KORUPCIJE NA FINANSIJSKI SISTEM

Najizrazitije posljedice korupcije su: pad zaposlenosti, usporavanje ekonomskih aktivnosti, porast cijena, gubljenje povjerenja stranih investitora i, posljedično, rast javnog duga.

Na različitim dijelovima tržišta, korupcija, u neravnompravan položaj dovodi subjekte koji se ponašaju u skladu sa postojećim tržišnim uslovima i pravilima u odnosu na subjekte koji, koristeći se koruptivnim mehanizmima, ostvaruju, prividnu konkurentsku prednost. Istovremeno, dolazi do nastanka pogrešne slike o troškovnoj efikasnosti onih koji svoju konkurentsku prednost zasnivaju na koruptivnom ponašanju. Neravnompravi tržišni uslovi, dalje, umanjuju ulaganja u tehnički napredak i inovacije čiji je period povrata i verifikacije na tržištu neuporedivo sporiji u odnosu na "verifikaciju" efekata nastalih iz korupcije.

Kao rezultat, opada zdravo preduzetništvo i konkurencija na kojoj počiva komparativna prednost i efikasnost tržišnog sistema privređivanja i, istovremeno, uništava se preduzetnička snaga u državi.

Nepovjerenje u funkcionisanje državnih institucija i zakonodavstvo države odbija strane investitora, one koji su skloni poštivanju državnog zakonodavstva a privlači investitore koji i sami iskazuju visoku sklonost prema korupciji i koji svoju konkurentsku prednost zasnivaju upravo na korupciji. Zbog toga mnogi investicioni projekti teško dokazuju svoju ekonomsku isplativost što reducira investiciona ulaganja u državi. Posljedično smanjuje se ukupna ekonomska aktivnost i zaposlenost u zemlji.

Rezultat korupcije je i kreiranje posebne vrste "privrednika", rentijera, u tranzicijskim zemljama nazvanih „tajkunima“, koji svoja bogatstva uvećavaju rentijerstvom a ne investicionim ulaganjima.

Ograničavanjem procesa privatizacije na tržištu se zadržavaju, uglavnom, neprofitabilna javna preduzeća koja se ne izlažu tržišnoj provjeri kroz dokazivanje da su sposobna ostvarivati profit. Istovremeno, otvoren im je put za dalje jačanje korupcije kroz prevaljivanje gubitaka na javne prihode uz neproaktivno zapošljavanja suprotno stvarnim potrebama. Konačno, tradicionalnu manifestaciju korupcije predstavljaju različiti tipovi porezne evazije koji, ograničavajući potencijal države za finansiranje javnih potreba direktno smanjuje zapošljavanje i mogućnost za kapitalna ulaganja.

Zemlje koje, svojim mehanizmima, ne uspijevaju obuzdati korupciju brzo postaju zemlje na lošem glasu u smislu pouzdanosti poslovanje u njima te jedino uspijevaju privući upravo privrednike koji se dobro snalaze samo na neregulisanim tržištima. Kako je u prethodnom dijelu teksta navedeno, ne postoje egzaktni pokazatelji korupcije koji bi omogućili pouzdano mjerenje nivoa korupcije u zemlji. Mjerenje koje se u naučnim i stručnim krugovima koristi zasnovani su na utvrđivanju izabranih pokazatelja prema kojima se metodom komparacije utvrđuju trendovi kretanja ove pojave. Pri ovim komparacijama poseban značaj imaju komparacije na regionalnom nivou jer se radi o približnim geografskim, društvenim pa i političkim uslovima u kojima se ekonomije razvijaju.

Za ovu anлізу koristićemo nekoliko ekonomskih pokazatelja koji ukazuju na kretanja u kojima je moguće prihvatiti i zaključak da su, dijelom, ova kretanja ovakva kretanja posljedica i koruptivnih pojava.

Za analizu ćemo koristiti slijedeće pokazatelje (koji se ne završavaju samo ponuđenom listom):

- kretanje GDP,
- kretanje direktnih stranih ulaganja,
- kretanja na tržištu rada,
- kretanje kreditnog rejtinga zemlje.

Komparaciju vršimo između zemalja regije Slovenije, Hrvatske, BiH, Srbije, Crne Gore, Kosova i Makedonije.

Tabela 2. Određeni makroekonomski pokazatelji u zemljama Regije 2010.-2015.

Zemlja	Stopa rasta BDP		DSI (mil USD)		Tržište rada/ stopa zaposlenosti		Kreditni rejting (S&P)
	2010	2015	2010	2015	2010	2015	
Slovenija	1,2	2,3	-119	-1.370	73,0	69,1	A-
Hrvatska	-1,7	1,6	-1.272	-176	64,9	60,5	BB-
BiH	0,8	3,0	-363	-246	39,0	39,2	B
Srbija	0,6	0,8	-1.501	-2.001	47,3	52,1	BB-
Crna Gora	2,5	3,4	-731	-687	47,6	51,4	B+
Makedonija	3,4	3,8	-207	-230	43,5	47,8	BB-
Kosovo	3,3	4,1	-440	-302	26,1	25,2	-

Izvor: 1.world bank, Data, GDP, growth, annual %; 2.World bank, Foreign direct investment, net; 3. Eurostat, Key figures on Europe -2016 edition Labour market; Eurostat; Candidate countries and potential candidates: SI - employment

Najveću dinamiku porasta stope rasta GDP iskazuje Kosovo kao i Makedonije, što nije samo ekonomski rezultat nego i rezultat angažmana međunarodnih snaga i institucija koje podržavaju stabilizaciju njihovih političkih prilika. Crna Gora je na 3.mjestu u krugu izabranih zemalja i svoj rast zasniva na priključenju NATO paktu i ulaganjima u infrastrukturu dok Slovenija i Hrvatska, iskazuju rast usklađen sa obavezama izdvajanja u Evropske fondove. BiH i Srbija pokazuju sve karakteristike zemalja koje još uvijek nemaju podršku međunarodne zajednice u obimu koji se očekuje a iskazuju usporeni rast u kome je realno vjerovati u posljedice raznih oblika korupcije.

U oblasti DSI sve zemlje regije iskazuju pad stranih ulaganja što govori o, još uvijek, nedovoljnom povjerenju ulagača, značajnim dijelom i zbog ocjena o prisutnoj korupciji. Obim ulaganja je skroman pogotovo kada se ima u vidu da većinu stranih ulaganja predstavljaju međusobna ulaganja zemalja regije a da su “prava” strana ulaganja, zemalja sa razvijenim tehnologijama i dalje skromna.

Posljedice kretanja GDP i DSI rezultiraju i padom zaposlenosti što je posebno izraženo u slučaju BiH i Kosova. Povjerenje u institucije i sigurnost ulagača i pored geografskih pogodnosti regije te mnogih pogodnosti u raspoloživim radnim kapacitetima očigledno još uvijek ne nailaze na verifikaciju tržišta. U prilog ovakvim zaključcima govore i ocjene rejtinga zemalja koji na sličnim ocjenama ocjenjuju sve zemlje regije.

Analizirajući problem korupcije na praćenju kretanja ekonomskih pokazatelja dolazimo do pouzdanije slike o posljedicama koruptivnih aktivnosti te donosimo pouzdanije ocjene ne principu percepiranja nego detektovanja korupcije.

5.1. Pranje novca kao rezultat korupcije i organizovanog kriminala

Kao posljedica koruptivnih aktivnost rezultat je materijalna ili nematerijalna korist. Ne postoje objektivni podaci o obimu korupcije izraženi u novčanoj vrijednosti ali, kada je u pitanju forma pretvaranja koruptivnih aktivnosti u korist onda je to novac. Novac, akterima korupcije omogućava veliku mobilnost daljeg korištenja rezultata korupcije te je osnovna borba zemalja i međunarodne zajednice usmjerena na sprječavanje pranja novca. Praćenjem traga novca najefikasnije se dolazi do predikatnog djela, korupcije. Pranje novca predstavlja legalizaciju finansijskih sredstava stečenih kriminalnim aktivnostima, odnosno finansijske transakcije radi prikrivanja stvarnog porijekla novca i drugih oblika kapitala.

Praćenjem i procjenom obima pranja novca na indirektan način može se doći do relevantnih procjena obima korupcije i ostalih oblika organizovanog kriminala.

Osnovni postupci kojima se omogućava pranje novca su sljedeći (Vuković, S., 2003):

- zamjena ili prenos imovine koja proističe iz obavljanja zabranjene djelatnosti;
- prikrivanje ili utaja porijekla novca ili prikrivanje mjesta gdje je novac uložen, prikrivanje namjene korišćenja imovine i prava koja proističu iz obavljanja nedozvoljene djelatnosti;
- prikrivanje, kod privatizacije preduzeća, nezakonito stečene imovine i društvenog i državnog kapitala;

Međutim, da bi neko nesmetano mogao da koristi tako stečena sredstva, ona moraju biti legalizovana i tako uključena u legalne finansijske tokove. Učesnici u pranju novca pribjegavaju raznim finansijskim transakcijama u cilju prikrivanja pravog porijekla novca, da bi ga učinili legalnim sredstvom prometa na novčanom tržištu ali time, direktno, ugrožavaju finansijski sistem zemlje.

U ovim aktivnostima pojavljuje se čitav lanac učesnika koji koriste znanja finansijskih stručnjaka da bi se, na taj način stečen novac, prikazao kao zakonito stečen, te ga plasirali u domaće ili međunarodne poslovne aktivnosti. Za pranje novca najčešće se koriste slabije regulisani i nadzirani bankarski sistemi. U praksi za ove svrhe koristi se tzv. podzemni bankarski sistem koji je izvan kontrole državnih organa.

Postoji veliki broj različitih tehnika pranja novca, a zajedničko im je da novac prolazi kroz tri faze:

- ulaganje,
- prikrivanje,
- integracija

Postoje brojni pojavni oblici pranja novca a najznačajniji su sljedeći: gotovinske transakcije, elektronski transferi, off-shore finansijski centri, nekorporacijske grupacije, profesionalni finansijski savjetnici, mrežno bankarstvo, kockanje, terorizam i drugi, kao što je uloga advokata, notara, računovođa, revizora i drugih profesionalaca u procesupranju novca.

Korupcija i pranje novca, prelivaju se sa viših na niže nivoe političkog odlučivanja, obuhvatajući čitave društvene slojeve. Postoji mnoštvo uzroka korupcije u privredi, ali njeni pojavni oblici mogu se različito manifestovati odnosno ispoljavati. Nelegalno stečen novac kriminalci troše i investiraju na različite načine, a najčešće se grupišu u sljedeća, osnovna, četiri oblika (Vuković, S., 2003):

1. Trošenje nelegalno stečene dobiti kupovinom robe i ulažući sredstva u ugostiteljstvo i hotelijerstvo;
2. Investiranje „prljavog” novca u uslužne delatnosti (posebno taksi službe), a da bi ovakve novčane transakcije bile stručno obavljene kriminalci angažuju advokate i druge finansijske službenike;
3. Kriminalci sebi i svojim saradnicima, uložnim investicijama, koje su nelegalno ostvarili, obezbjeđuju visok društveni status stičući tako mogućnost da se udruže sa političarima i imaju uticaj na zakonodavnu aktivnost koju prilagođavaju svojim interesima;
4. Kriminalci imaju „svoje” političare koje plaćaju i tako učestvuju u političkom životu zemlje obezbjeđujući svoje interese na najvišem društvenom životu.

Ekonomska i politička komponenta korupcije i pranje novca se brzo mijenjaju i teško uočavaju, da nadležni državni organi ne bi bili u mogućnosti da spriječe i suzbiju korupciju. Dakle, poznavanje pojava oblika privrednog kriminaliteta, posebno korupcije i pranja novca, potrebno je kako bi se: sagledali uslovi, uzroci i druge relevantne okolnosti koje pogoduju nastanku ovih djela u datom periodu i blagovremeno, odnosno efikasno preduzimale mjere od strane države i drugih subjekata društva s ciljem sprječavanja i suzbijanja korupcije.

Otklanjanjem takvih okolnosti, svjesnom i organizovanom aktivnošću institucija države i cijelog društva, sigurno je da bi se smanjila opasnost od razarajućih posljedica korupcije. Kontrola, kao jedan od moćnih načina prevencije, treba da obuhvati sve oblasti privrednih i vanprivrednih djelatnosti koje su ugrožene korupcijom i pranjem novca. Ona omogućava da se blagovremeno uoče novi oblici privrednog kriminaliteta i identifikuju krivična dela korupcije i pranja novca. Naročito treba imati u vidu da se sa razvojem međunarodnih ekonomskih i drugih veza, korupcija i pranje novca dobijaju nove pojavne oblike, uz stalno usavršavanje i korišćenje novih i raznovrsnih metoda i sredstava koji se sve više primjenjuju u praksi. Neke od osnovnih karakteristika pranja novca nastalog kao rezultat korupcije ali i drugih predikatnih krivičnih djela su (Birks, P., 1995):

Prvo, globalna priroda fenomena pranja novca čini da geografske granice postaju sve irelevantnije. Perači novca imaju tendenciju da premještaju svoje aktivnosti u jurisdikcije gde je malo ili slabo utvrđenih mjera za borbu protiv pranja novca.

Drugo, otkriva se veliki broj tradicionalnih tehnika za pranje novca kao što su takvo strukturisanje transakcija da bi se izbjegli zahtevi za izvještavanjem, krijumčarenje gotovog novca, valutna konverzija i korišćenje offshore finansijskih centara i dalje ostaju najistaknutiji metodi za sakrivanje dobiti od kriminala. Razni oblici korišćenja interneta, kao što je igranje na sreću u kasinu i bankarske aktivnosti vezane za to, kao i elektronsko internet bankarstvo sve više pružaju mehanizme koji bi mogli biti upotrebljeni za brzo kretanje novca, koje se sve više udaljava od upotrebe tradicionalne papirne valute u industrijalizovanim zemljama.

Treće, postoji uzlazni trend među peračima novca da se sve više udaljavaju od bankarskog sektora ka sektoru nebankarskih finansijskih institucija.

Četvrto, postoji i stalan porast same količine kriminalnog gotovog novca koji se švercuje iz zemalja za plasman u finansijske sisteme u inostranstvu. U mnogim jurisdikcijama, ne postoji malogranična evidencija koja bi pratila putanju kretanja gotovog novca, a prilično je jednostavno za perače novca da odnose velike sume gotovine preko kopnenih granica u druge zemlje.

Peto, trend koji se najviše zapaža kod perača novca je povećanje upotrebe nefinansijskog biznisa ili profesija koje nisu srodne bankarskim institucijama. Perači novca sve više dobijaju pomoć od profesionalnih pomagača, kao što su računovođe, notari, advokati, posrednici za promet nekretninama i posrednici u kupovini i prodaji luksuznih roba, dragocenih metala, pa čak i trajne potrošne robe, tekstila i drugih proizvoda koji su dio uvoza i izvoza. Sve ove pogodnosti koriste veliki raspon sredstava da bi se zamaskiralo poreklo i vlasništvo problematičnih sredstava. Upotreba paravan kompanija, obično osnovanih unutar jurisdikcija offshore finansijskih centara, jedno je od tih uobičajenih sredstava.

Pojavu pranja novca tretirati kao prateću pojavu organizovanog kriminala jer, prema stepenu društvene opasnosti, spada u njegov najopasniji vid koji pogađa temelje nacionalne privrede. Protivzakonita aktivnost, bazirane na predikatnim krivičnim djelima, organizatorima donosi ogromnu imovinsku korist, jer se nakon „legalizacije” stiče mogućnost korišćenja u procesu svih drugih legalnih aktivnosti. Pranje novca se veoma često obavlja kao značajni dio aktivnosti organizovanih grupa, a u brojnim slučajevima se kao organizatori javljaju lica u koja su na

važnim položajima u državnoj administraciji ili privatnom sektoru, odnosno osobe sa visokim društvenim statusom. Profesionalni kriminalci se veoma često, u cilju organizovanja pranja novca, povezuju stvarajući moćne grupe, bande, koje imaju uporište u policiji, pravosuđu i među političarima. Psihološka komponenta pranja novca i ukazuje na političke aspekte, jer su oni koji se odluču na takve radnje tipični predstavnici onog dijela vlasti koji se spretno uključuju i u političke aktivnosti.

Obim pranja novca se teško može pouzdano procijenjvati mada se procjene vrše korištenjem indirektnih pokazatelja o platnom prometu, količini novca u opticaju, i sl. Posljednju procjenu objavio je PWC (*Price Waterhouse Cupers*) prema kojoj na području SAD obim pranja novca dostiže 2-5 % GDP-a ili oko 1 trilion USD godišnje.⁸

Problem pranja novca neposredno se odražava na Bosnu i Hercegovinu koja zbog nedovoljno usklađene legislative i nedovoljne posvećenosti ovom pitanju trpi tržišne posljedice. Naime, i pored uspostavljanja osnovne zakonodavne osnove uočavaju se snažni rizici pranja novca zasnovani na neefikasnosti u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije ali i pokušaja korištenja područja Bosne i Hercegovine za finansiranje terorizma. U izvještaju od 17. septembra 2015. (*Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism, Bosnia and Herzegovina*) objavljenom od Moneyval Commity Bosna i Hercegovina je svrstana u grupu zemalja sa izrazito visokim rizikom pranja novca.

U zaključcima ovog izvještaja Bosna i Hercegovina je upozorena na nedostatke sistema sprječavanja pranja novca pri čemu se posebno naglašava:

Zaključak 3.- mnogi indikatori ukazuju na to da je BiH podložna pranju novca i finansiranja terorizma i da je privlačna za organizovane kriminalce i poreske utajivače

Zaključak 6.- BiH je poboljšala svoju sposobnost zamrzavanja, oduzimanja i konfiskacije imovine i uvođenja odredbe o konfiskovanju obrnutog tereta i njihove primjene u praksi što bi nesumnjivo ojačalo režim konfiskacije. Ipak, potrebno je poboljšati efikasnu implementaciju, naročito u pogledu rutinske primjene privremenih mjera i djelotvorno izvršenje naloga za konfiskaciju.

8 PWC, <https://www.pwc.com/gx/en/services/advisory/forensics/economic-crime-survey/anti-money-laundering.html>, pristup 1.9.2017.g.

Zaključak 9.- Efikasnost sistema za kontrolu fizičkog prekograničnog transporta valuta izaziva zabrinutost

Zaključak 11.- Ostaje zabrinutost u vezi sa nivoom implementacije nadzornog odbora za borbu protiv korupcije i sankcionisanja zbog nepoštovanja zahtjeva.

ZAKLJUČAK

Korupcija duboko nagriza većinu životnih i radnih segmenata urušenih tranzicijskih društava. Autoritativni režimi pod firmom parlamentarne demokratije od početka tranzicionih procesa utiču na stvaranje formalnih i neformalnih mreža pojavnosti fenomena korupcije na svim nivoima organizovanja. Ovakve mreže su okrenute korupciji, odnosno sticanju protivpravne koristi u najuže strukture državnog rukovođenja i upravljanja na svim nivoima. Nedvojben je zaključak da su vladajući politički establišmenti ovih zemalja obilježeni *proto demokratijom*, koja podrazumjeva demokratiju kao nadmoć zakona, ali u uslovima normativne krize bez demokratske ili političke strukture koja je može podržati (međuovisni triangl: demokratija-ekonomski rast-korupcija).

U urušenim tranzicijskim društvima korupcija je pravilo sa kvalifikacijama „sistemske bolesti“, čiji se uzroci mogu tražiti i u institucionalnim i povijesno-kulturološkim činjenicama. U Bosni i Hercegovini ovi uzroci leže u divergentnim političkim vizijama proizašlim iz etnički podjeljenog ustrojstva državne zajednice i nametnutog neoliberalnog modela ekonomskog razvoja. Sadašnja ocjena o stanju korupcije u zemljama Zapadnog Balkana govori da je prisutna izvjesna stagnacija u borbi protiv korupcije, što s jedne strane, upućuje na zaostajanje razvoja (korupcija je u negativnoj korelaciji sa ekonomskim rastom), ugrožavanje makroekonomske, političke i socijalne stabilnosti, te destimuliranje pristizanja investicija, a s druge, na izvjestan neuspjeh provođenje antikorupcijskih programa.

Državne institucije simuliraju napore u borbi protiv korupcije, a zapravo nemaju nikakav interes da projekat borbe protiv korupcije i jačanja kapaciteta policije i lokalnih organa uspije. Osnovni problem implementacije antikorupcijskih programa je nedostatak političke volje, bez obzira na postojanje zakona iz ove oblasti koji su normativno, u većini zemalja zapadnog balkana, izuzetno dobri. Monitoring procesa borbe protiv korupcije zahtijeva, pored učešća državnih organa i međunarodne zajednice, i aktivno učešće medija i civilnog sektora.

Zbog različitih mreža korupcije i njihove povezanosti, bilo kakva izolovana akcija na njenom suzbijanju ne može dati rezultate na duži rok. S obzirom na to

da je korupcija sistem(at)ski projekat vlasti, privremeni efekti koji u određenom trenutku pritiska od strane međunarodne zajednice postaju transparentni neće biti ljekoviti za ovu «društvenu bolest». Mjera koja bi bila sprovediva i koja bi dala rezultate na duži rok odnosi se na uspostavljanje i razvoj pravne države i podizanje životnog standarda građana i ekonomskog nivoa društva uopšte. To bi postepeno dovelo do isključenja izvora korupcije.

Uspješnost borbe i budućnost korupcije zavise u velikoj mjeri, što se i vidi iz stavova ispitanika u istraživanjima, od uspostavljanja valjanog zakonodavstva, zatim razvoja institucija sistema, civilnog društva i edukacije. Neophodne su izmjene zakonskih odredbi, poput Izbornog zakona i Zakona o finansiranju političkih partija, te poboljšavanje Zakona o javnim nabavkama. Pri tome ne treba zanemariti ulogu koju mediji mogu imati u prokazivanju koruptivnih radnji, pa je neophodno usklađivanje entitetskih zakona o slobodi pristupa informacijama s državnim zakonom, sa uvođenjem kazni za nepoštivanje zakona. U situaciji kada je činjenično i na pravosudnim organima teško dokazati postojanje korupcije jedna medijska kampanja na razotkrivanju i imenovanju nosilaca korupcije može dati značajne rezultate. Slobodni mediji imaju podsticajnu ulogu u ekonomskom razvoju, a posebno u borbi protiv siromaštva. Samim tim takva aktivnost znači i manje korupcije budući da, ponekad, ocjena medija ima veću težinu neko osuda nekog političkog, državnog ili pravosudnog organa.

Korupcija i organizovani kriminal kao dijelovi jednog istog problema, narušavajući uspostavljenu legislativu države, napadaju prvenstveno finansijski sistem zemlje. Motiv korupcije i kriminala i jeste novac. Novac, odnosno „prljav novac“ dovodi do narušavanja ugleda zemlje i odbijanja onih koji žele radom i znanjem da ostvaruju komparative prednosti na tržištu, a privlači one koji samo sposobnošću da „peru novac“ kroz legalne institucije sistema ostvaruju svoje vlastite ciljeve zanemarujući vrijednosti društva. Obim korupcije i organizovanog kriminala nije moguće mjeriti ali ga je teško i pouzdano procjenjivati. I pored prihvaćenih percepcija o obimu korupcije i dalje ostaje rezerva u pogledu njene pouzdanosti i reprezentativnosti korištenih uzoraka i usvojenih parametara. Puno pouzdanijom se čini percepcija zasnovana na egzaktnim pokazateljima koji govore o pravcima kretanja i trendovima izabranih ekonomskih pokazatelja onih ekonomskih aktivnosti kroz koje, iskustveno, nosioci korupcije i organizovanog kriminala najlakše legalizuju svoj „prljavi novac“. Sa druge strane potvrdu takve percepcije daju makroekonomski pokazatelji koji proističu iz poslovnih odnosa u međunarodnoj komunikaciji zemlje i ulagača čiji je osnovni motiv u tržišnoj utakmici ostvareni profit.

LITERATURA

- 1) Begović, Boris (2007), *Ekonomska analiza korupcije*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- 2) Brioschi, C.A. (2007), *Kratka povijest korupcije*, MATE, Zagreb.
- 3) Corruption Perceptions Index 2012. [Full table and rankings](#). Transparency International. Retrieved: 4 February 2013., dostupno na www.transparency.org/research/cpi/overview.
- 4) *Corruption Index* (2001), Colalition 2000, Sofia.
- 5) IDS Bulletin (1998).
- 6) *Izveštaj o istraživanju percepcije korupcije u Bosni i Hercegovini*, Udruženje RADIO KAMELEON – Otvorena mreža ljudskih prava i demokratije, projekat za Centre civilnih inicijativa u okviru projekta “ MitoLovac”, 2011.
- 7) *Izveštaj o istraživanju percepcije korupcije u Bosni i Hercegovini*, Udruženje RADIO KAMELEON – Otvorena mreža ljudskih prava i demokratije, projekat za Centre civilnih inicijativa u okviru projekta “ MitoLovac”, 2011.
- 8) [Izveštaj pripremljen za UNDP Srbija](#), Percepcija korupcije na nivou domaćinstva. Peti talas, Jun 2012. , www.undp.org.rs/index.cfm?event=public
- 9) Izvešće Američke privredne komore na Kosovu, dnevnik.hr/.../korupcija-na-kosovu-poprima-zabrinjavajuće-razmjere.ht.
- 10) Gamser, D. (2012), *Korupcija u Srbiji za 2012. godinu*, Centar za evroatlanske studije, dostupno na: ceas-serbia.org/.../75-korupcija-u-srbiji-2012-godinu
- 11) Hodžić, K. (2004), *(Re)privatizacija i globalizacija*, „Forum Bosnae“, Sarajevo.
- 12) Hodžić, K., Vukadinović, S. (2004), *Korupcija kao sistem(at)ski projekat u urušenim tranzicijskim društvima (case study – Bosna i Hercegovina i Crna Gora)*, „Tranzicija“, Vol. VI, No 15.
- 13) Hodžić, K., Rička, Z., *Political Economy of corruption and its implications of financial systems (The case of the transitional societies of the Western Balkans)*, International Journal of Sales, Retailing and Marketing, 2018, No 1.
- 14) *Korupcija u BiH – Analiza stanja*, Opservatorij ljudskih prava u BiH, www.ljudskaprava.ba/korupcija-u-bih-analiza-stanja.
- 15) Kolodko, G.Z. (2000). *From Recession to Growth in Transition Economies*, IMF Working Paper.
- 16) Kolodko, G.W. (2000), *Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant*, „Transition“, World Bank, Washington, Vol. 9, No. 3.
- 17) Krstić, O. (2009), *Neki uzroci korupcije u Republici Srbiji*, Zbornik radova „Korupcija i pranje novca“, Internacionalna asocijacija kriminalista Banja Luka, Sarajevo.
- 18) Lambsdorff, J.G. (2002). Corruption and Rent-Seeking. *Public Choice*, 113(1-2),

- 19) Mijatović, B. (2007), Prikaz knjige: Boris Begović: Ekonomska analiza korupcije, CL DS (dostupno na: www.clds.rs/newsite/aktivnosti_mediji_prikaz-korupcija.html).
- 20) Mauro, P. (1995), *Corruption and Growth*, Quarterly Journal of Economics, Vol. 110, August.
- 21) Mappes-Niedik, N. (2003), *Balkanska mafija*, Durieux, Zagreb.
- 22) Podumljak, M. (2010), *Percepcija i stavovi o korupciji na Zapadnom Balkanu – regionalni pregled*, www.integrityobservers.eu/default.aspx?id=10.
- 23) Rendić-Miočević, I. (1996), *Zlo velike jetre, povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*, Književni krug, Split.
- 24) Roljić, L. (2013), *Digitalna forenzika u dokaznom postupku i u funkciji ublažavanja posljedica korupcije* Zbornik radova, Pravni fakultet Sveučilišta „Vitez“, Vitez.
- 25) Stiglitz, J. (1999), *Reform? Ten Years of the Postsocialist Transition*, The World Bank, Washington D.C.
- 26) Skakavac, Z, Skakavac, T. (2013), *Korupcija u vezi sa privatizacijom preduzeća – situacija u Republici Srbiji*, Zbornik radova, Pravni fakultet Sveučilišta „Vitez“, Vitez.
- 27) Stojanov, D. (1999), *The elements of alternative development strategies for transition economies*, „Tranzicija“, Vol 1, No 2-3.
- 28) Stiglitz, J. (2004), *Globalization nad its Discontents*, W.W. Norton and Company, New York.
- 29) *Transparency International* BiH, Studiji percepcija korupcije BiH, Banja Luka/Sarajevo, 2002.
- 30) *Transparency International* (2012). [“Corruption Perceptions Index 2012: In detail”](#).
- 31) *Transparency International* (2011, 2010, 2009, 2008, 2007). [“Corruption Perceptions Index”](#).
- 32) *Transparency International*, *Izveštaj o korupciji za 2010*, prema: www.dw.de/koja-zemlja-je-najkorumpiranija-na-svijetu/a-6220568.
- 33) Drugi Izvjestaj o monitoringu provedena strategije za borbu protiv korupcije 2015-2019, *Transparency International* BiH, decembar 2017.
- 34) Vukadinović, S., Medojević, N., Đeković, D. (2003), *Korupcija i transparentnost na lokalnom nivou u Crnoj Gori*, Agencija za lokalnu demokratiju, Nikšić.
- 35) Vuković, S. (2003), *Korupcija i vladavina prava*, Beograd: IDN – Draganić. Zbornik radova *Korupcija u odsustvu prava. Ogledi iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore* (2004), Fondacija Henrich Bell, Sarajevo (prilozi Z. Golubović, S Kukića, N. Mapes-Niedika).

Zoran Todorović¹**Božo Vukoja²****Branka Vukoja³**

PRIMJENA I PRINCIPI MSFI 13 ODMJERAVANJE FER VRIJEDNOSTI

APPLICATION AND PRINCIPLES OF IFRS 13 FER VALUE SAVING

SAŽETAK

U ovom radu namjera je da se teorijski sagleda mogući uticaj ekspanzije računovodstva fer vrijednosti u unapređenju efikasnosti finansijskog tržišta. Finansijsko tržište je veoma specifično u odnosu na druga tržišta, prije svega zbog izražene informacione asimetrije između učesnika u finansijskim transakcijama. Kvalitet informacija publikovanih u finansijskim izvještajima ima značajnu ulogu u nastojanju da se unaprijedi informaciona efikasnost finansijskih tržišta. Primjena fer vrijednosti u finansijskom izvještavanju u duhu je povećanja relevantnosti računovodstvenih informacija za donošenje odluka investitora. Međutim, u uslovima nelikvidnosti tržišta, primjena fer vrijednosti može biti problematična, dok utvrđivanje fer vrijednosti korišćenjem određenih modela može dovesti do odsustva objektivnosti i vjerodostojnosti računovodstvenih informacija.

U radu se promoviše stanovište da računovodstvo fer vrijednosti, uz ispunjenost neophodnih pretpostavki, predstavlja pozitivan pomak u odnosu na računovodstvo zasnovano na istorijskim troškovima. S druge strane, zahvaljujući svojim informacionim mogućnostima, koncept istorijskog troška i dalje koegzistira u uslovima sve šire primjene fer vrijednosti kao osnove za vrednovanje. Prema tome, računovodstvene informacije kreirane primjenom dviju navedenih osnova za vrednovanje međusobno su komplementarne iz perspektive sadašnjih i potencijalnih investitora.

1 Prof.dr. Zoran Todorović, Auditing-Mont Podgorica, e-mail: zoran.todorovic@auditing-mont.me

2 Prof.dr. Božo Vukoja, Sveučilište Vitez u Vitezu, e-mail: bozo.vukoja@tel.net.ba

3 Mr.sc.Branka Vukoja, Revident doo Grude, e-mail:revident@revident.ba

Ključne riječi: *financijsko tržište, efikasnost financijskog tržišta, istorijski trošak, fer vrijednost.*

ABSTRACT

In this paper, the intention is to theoretically consider the possible impact of the expansion of fair value accounting in improving the efficiency of the financial market. The financial market is very specific in relation to other markets, primarily because of the pronounced information asymmetry among the participants in the financial transactions. The quality of information published in the financial statements plays a significant role in the effort to improve the information efficiency of financial markets. The application of fair value in financial reporting in the spirit of increasing the relevance of accounting information for investor decision making. However, in conditions of market insolvency, the application of fair value can be problematic, while determining fair values using certain models can lead to the absence of objectivity and credibility of accounting information.

The paper promotes the view that fair value accounting, with the fulfillment of the necessary assumptions, represents a positive shift in relation to accounting based on historical costs. On the other hand, thanks to its information capabilities, the historical cost concept continues to coexist in the context of the ever-expanding use of fair value as a basis for valuation. Accordingly, accounting information created using the two above-mentioned valuation bases is complementary to each other from the perspective of current and potential investors.

Key words: *financial market, financial market efficiency, historical cost, fair value.*

JEL: M4, M40

UVOD

Računovodstvene informacije kreirane prema informacionim zahtjevima industrijske ekonomije nijesu više mogle da zadovolje potrebe korisnika u ekonomiji znanja. Prateći novu paradigmu, računovodstvo se transformiše uporedo u nekoliko pravaca. Jedna od ključnih promjena nastaje usljed izmjene konceptualnog okvira primijenjenog u financijskom izvještavanju, pri čemu se prioritet daje relevantnosti kao najbitnijoj kvalitativnoj karakteristici računovodstvenih informacija. Nasuprot tome, paradigma industrijske ekonomije favorizovala je pouzdanost računovodstvenih informacija, što se uglavnom poistovjećivalo sa provjerljivošću

informacija. U skladu sa tim je i pomjeranje fokusa u financijskom izvještavanju sa obuhvatanja poslovnih transakcija na vjerodostojno predstavljanje ekonomskih događaja, što je odgovor na rastuće izazove ekonomske realnosti. Konačno, glavna preokupacija računovođa u eri industrijske ekonomije bila je alokacija stvarnih troškova po obračunskim periodima, u cilju utvrđivanja tačnog i uporedivog periodičnog rezultata, dok će ubuduće računovođe prevashodno biti angažovane pri utvrđivanju fer vrijednosti djelova imovine i obaveza.

Težnja ka sveobuhvatnoj primjeni fer vrijednosti u financijskom izvještavanju u duhu je povećavanja relevantnosti računovodstvenih informacija za donošenje odluka investitora, budući da bi fer vrijednost trebalo da odražavaju očekivane novčane tokove po osnovu upotrebe djelova imovine i obaveza izvještajnih entiteta. Međutim, usled nesavršenosti tržišta, tržišna cijena može da odstupa od upotrebne vrijednosti konkretnog dijela imovine ili obaveza (na primjer u uslovima nelikvidnosti određenog tržišta). S druge strane, pribjegavanje određenim modelima utvrđivanja fer vrijednosti može dovesti do odsustva objektivnosti i vjerodostojnosti informacija, ukoliko bilo koji od značajnih inputa u modelu nije tržišno potvrđen. Primjena fer vrijednosti kao osnove za vrednovanje u financijskim izvještajima je dodatno problematična i diskutabilna u uslovima ozbiljnih tržišnih poremećaja, što je i potvrđeno kolapsom financijskih tržišta u drugoj polovini 2008. godine, čije posledice su još uvijek prisutne. U akademskoj javnosti vodi se polemika da li je i u kojoj mjeri primjena fer vrijednosti u financijskom izvještavanju financijskih institucija doprinijela proširenju krize na financijskim tržištima. Veliki broj autora zastupa mišljenje da je računovodstvo fer vrijednosti imalo procikličnu ulogu u ekspanziji krize i da primjena fer vrijednosti doprinosi nastanku „cjenovnih balona“ na tržištima.

Fer vrijednost može biti na različite načine primijenjena u uslovima korišćenja „mješovitog modela vrednovanja“ koji je trenutno na snazi. Preovlađuju shvatanje koncepta fer vrijednosti u smislu kontinuiranog korišćenja prodajnih cijena odnosno izlaznih vrijednosti u vrednovanju djelova imovine i obaveza.

1. DEFINICIJA FER VRIJEDNOSTI

Standard definiše *fer vrijednost* kao: Cijena koja bi se dobila prodajom imovine ili platila obaveza kao uobičajena transakcija između tržišnih sudužnika na datum mjerenja. To se ponekad naziva izlaznom cijenom. Što znači da je riječ o:⁴

4 https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/hr/Documents/about-deloitte/hr_msfi-

1. *Izlaznoj cijeni* koja predstavlja iznos koji se plaća za preuzimanje imovine ili podmirenje obaveza,
2. *Uobičajenoj transakciji* koja ne uključuje likvidacijski cijenu niti prisilnu naplatu,
3. *Tekućoj cijeni* koja postoji na tržištu na datum mjerenja,
4. *Tržišnom pogledu* kod mjerenja fer vrijednosti imovine ili obaveza koji pretpostavlja da tržišni sudužnici postupaju u skladu s ekonomskim interesima.

Za tržišne sudužnike podrazumijeva se da su nezavisni jedan od drugog, upoznati i dovoljno informirani o imovini ili obavezama kao i transakcijama te da su voljni i sposobni zaključiti transakciju za imovinu ili obaveze. *Fer vrijednost izlazne transakcije* je ona cijena koja se može postići na glavnom tržištu, a u slučaju izostanka glavnog tržišta koristi se fer vrijednost najpovoljnijeg tržišta, to je tržište na kojem bi se postigla maksimalna cijena u trenutku prodaje imovine ili minimizirala vrijednost transferom obaveza. Određivanje najpovoljnijeg tržišta dovodi do transakcijskih i transportnih troškova.

Transakcijski troškovi su troškovi koji su direktno povezani s prodajom imovine ili transferom obaveza na glavnom ili najpovoljnijem tržištu. Transakcijski troškovi kao takvi moraju biti direktno vezani za transakciju te ključni za tu transakciju te kao takvi ne bi se pojavili ukoliko društvo koje izvještava nije donijelo odluku o prodaji imovine ili transferu obaveza.

Transportni troškovi su oni troškovi koji bi nastali kada bi se imovina transportirala s postojeće lokacije na glavno ili najpovoljnije tržište. Pri tome fer vrijednost po kojoj se mjeri imovina odnosno obaveze ne uključuje transakcijske troškove dok uključuje transportne troškove.

Definisanje *fer vrijednosti financijske ili nefinancijske* imovine dodatno je uređen najpovoljnijim korišćenjem imovine uz pretpostavku korišćenja samostalno ili u kombinaciji s drugom imovinom, uz pretpostavku prenosa na drugo tržišno sudužnika na datum mjerenja.⁵

[news-2014-06.pdf](#), Deloitte Touche Tohmatsu 2013, strana 2

5 [file:///C:/Users/HP/Downloads/16_Vinsalek_Stipic%20\(1\).pdf](#), strana 123

2. OSNOVNE KARAKTERISTIKE FER VRIJEDNOSTI

2.1. Karakteristike računovodstvenog vrednovanja i objelodanjivanja po fer vrijednosti prema MRS/MSFI

Koncept fer vrednosti razvijen je u anglosaksonskom svijetu. Naime, anglosaksonska teorija i praksa zastupaju stav da su fer vrijednosti objektivne, prave vrijednosti, te da predstavljaju najpogodniju osnovu za financijsko izvještavanje. Budući da je računovodstveni sistem determinisan obilježjima financijskog sistema, a da je anglosaksonski financijski sistem zasnovan na tržištu kapitala, prihvatanje i primjena koncepta fer vrijednosti u anglosaksonskoj praksi ima doslednu logiku i puno opravdanje.

Više Međunarodnih standarda financijskog izvještavanja navodi fer vrednovanje kao obavezan ili dopušten postupak vrednovanja imovine i obaveza, ali su glavni zahtjevi iskristalisani u MSFI 13: Odmjeravanje fer vrijednosti.⁶ Ovaj standard⁷ obuhvata postupke koje je neophodno sprovesti prilikom mjerenja i objelodanjivanja fer vrijednosti i navodi da je krajnji cilj fer vrednovanja da se procijeni cijena po kojoj bi bila realizovana redovna transakcija prodaje imovine ili prenosa obaveze između učesnika na tržištu na datum odmjerenja po tekućim tržišnim uslovima (tj. izlazna cijena na datum odmjerenja iz perspektive učesnika na tržištu koji posjeduje imovinu ili ima obavezu).

Postavlja se pitanje da li je fer vrijednost korak unaprijed? Uvođenje fer vrijednosti u računovodstvenu regulativu je snažno podržano od strane poslovnih banaka, investicionih fondova i drugih financijskih institucija, s obzirom da im omogućava iskazivanje nerealizovanih prihoda i dobitaka, kada cijene njihove financijske i druge aktive, koje se iskazuju po fer vrijednosti, rastu. Na ovaj način, omogućena je isplata bonusa menadžmentu i dividendi akcionarima sada, a na teret budućih pretpostavljenih priliva koji će biti ostvareni samo ukoliko tržište prizna fer cijene po kojima je imovina iskazana u financijskim izvještajima.

Tako koncept fer vrijednosti uzrokuje nerealizovane dobitke koji anticipiraju potrošnju i rast cijena akcija i drugih hartija od vrijednosti na financijskim tržištima, u odsutnosti neadekvatne procjene rizika određenih financijskih instrumenata, što dovodi do ulaganja u takve instrumente u cilju brze zarade, dok njihove cijene na

6 Specifičnosti koncepta fer vrednovanja u financijskom izveštavanju i reviziji; Bojan Rupić, Ljiljana Bonić

7 IFAC-ov Etički kodeks za profesionalne računovođe, Standard MSFI 13, Beograd, 2016.

berzi rastu. Nerealizovani dobitak koji je raspodijeljen, usled činjenice da izostaju očekivani novi dobici po osnovu procjene po fer vrijednosti, može biti isplaćen samo iz tuđih izvora (zaduživanjem) što dovodi do nelikvidnosti tih privrednih društava i kasnijeg pada cijena njihovih akcija na berzi, čime se stvara gubitak kod onih koji te akcije imaju u svom portfelju.

U najvećem broju slučajeva, fer vrijednost je tržišna vrijednost sredstva na dan procjene, ali kod nekih sredstava se kao fer vrijednost koristi specifična vrijednost, koju čini sadašnja vrijednost tokova gotovine koje privredni subjekt očekuje da će ostvariti kontinuiranom upotrebom nekog sredstva i njegovim otuđenjem na kraju njegovog korisnog vijeka, ili koje očekuje da će ostvariti prilikom izmirivanja obaveze. Za stalnu imovinu koja se mjeri po specifičnoj fer vrijednosti „promjenljive veličine su samo pretpostavke, a pretpostavke su obično predodređene ciljevima koji se odražavaju na kvalitet finansijskih izvještaja“

U slučaju da se privredni subjekt opredijeli za procjenjivanje osnovnih sredstava primjenom modela fer vrijednosti, onda nakon početnog priznavanja osnovnih sredstava po nabavnoj vrijednosti vrši njihovo procjenjivanje po fer vrijednosti, ako se ta vrijednost može pouzdano utvrditi. Fer vrijednost zemljišta i građevinskih objekata obično se utvrđuje procjenom, koju vrše stručno osposobljeni procjenitelji, na osnovu tržišnih dokaza.

Revalorizaciju treba sprovoditi redovno kako bi se obezbijedilo da se knjigovodstvena vrijednost bitno ne razlikuje od vrijednosti do koje bi se došlo korišćenjem fer vrijednosti na datum bilansa. Model revalorizacije osnovnih sredstava podrazumijeva povećanje sadašnje vrijednosti osnovnog sredstva u aktivi i revalorizacionih rezervi u okviru kapitala u pasivi, kao i obračun veće poreske amortizacije u odnosu na amortizaciju obračunatu na nabavnu vrijednost osnovnog sredstva. Na prvi pogled, pomenuti efekti ostavljaju utisak da metod revalorizacije doprinosi očuvanju fizičkog kapitala u skladu sa konceptom održanja kapitala, s obzirom da se za iznos revalorizacije povećavaju revalorizacione rezerve i kapital, a da veći troškovi amortizacije umanjuju dobit za raspodjelu, što dovodi do povećanja likvidnosti kroz smanjenje odliva likvidnih sredstava.

Međutim, pomenuti zaključci o prednosti primjene metoda fer vrijednosti u odnosu na metod nabavne vrednosti su pogrešni jer se pomenuti efekti gube kada se ima u vidu to da se više obračunata amortizacija zbog primjene fer vrijednosti ne priznaje kao trošak u poreskom bilansu (u našoj zemlji), što znači da je iznos poreske obaveze koju obveznik plaća isti, bez obzira na to da li vrši revalorizaciju

osnovnih sredstava. S druge strane, razlika između knjigovodstvene vrijednosti revalorizovanog sredstva i njegove poreske osnovice se u skladu sa MRS 12 Porezi na dobitak, tretira kao privremena razlika i ona dovodi do odložene poreske obaveze ili odloženog poreskog sredstva. Revalorizacione rezerve mogu se sukcesivno prenositi u neraspoređenu dobit, srazmjerno uvećanom iznosu amortizacije, tako da je neraspoređena dobit u bilansu stanja ista kao i da nije vršena revalorizacija, odnosno biće ista, kao i da je sredstvo procjenjivano po nabavnoj vrijednosti. Na osnovu prethodnog, može se zaključiti da, kada se u poreske svrhe ne priznaje efekat povećanja amortizacije nastao usled procjene sredstava po fer vrijednosti, što je slučaj sa našim poreskim propisima, onda na duži rok ti efekti ne utiču na visinu neraspoređene dobiti i na finansijski položaj privrednog subjekta, što znači da imaju neutralno dejstvo na privredni subjekt, pa ih je zbog toga suviše utvrđivati.⁸

3. UTVRĐIVANJE FER VRIJEDNOSTI

Utvrdjivanje fer vrijednosti je zasnovano na tržištu prije nego na specifičnostima društva, namjera da se drži sredstvo nije relevantna za fer vrijednost. Za pravilnu primjenu tehnika procjene od izuzetne važnosti su vještine i umijeće procjenitelja. Procjenitelj treba da ima dobro razumjevanje računovodstvenih pojmova i principa koji su osnova standarda i da se pridržava njihovih zahtjeva. Procjenitelj prije svega treba da od entiteta kojem pripadaju pribavi klasifikaciju sredstava koja se procjenjuju. Od namjene sredstva zavisit će i odabrani metod procjene. U skladu sa MRS 16 dugoročna sredstva i oprema koja se koriste za obavljanje djelatnosti se prikazuju u bilansu po nabavnoj odnosno fer vrijednosti.

Financijski izvještaji se sastavljaju pod pretpostavkom neograničenog poslovanja entiteta. Cilj finansijskog izvještavanja usmjeren je na zadovoljenje informacijskih potreba primarne grupe korisnika, onih koji polažu pravo na resurse poduzeća – sadašnji i budući ulagači, povjerioci i ostali tzv.stakeholderi. Vlasnici kapitala zainteresovani su za: sposobnost entiteta da generiše novac, informacije o resursima poduzeća, polaganje prava na te resurse, promjene resursa i potraživanja za resursima kao inpute u procesu donošenja odluka.

Ukoliko postoje drugačije namjere rukovodstva, procjenitelj mora uzeti u obzir takve okolnosti. Svakako, procjenitelj mora uzeti u obzir zakonska ograničenja i druge okolnosti koje utiču na obavljanje djelatnosti entiteta i njegovu sposobnost privređivanja.

⁸ Specifičnosti koncepta fer vrednovanja u finansijskom izveštavanju i reviziji; Bojan Rupić, Ljiljana Bonić

Fer vrijednost zemljišta i građevinskih objekata se utvrđuje na osnovu tržišnih parametara. Ukoliko postoje podaci zasnovani na tržištu, zbog prirode sredstava koja se procjenjuju ili se takva sredstva rijetko prodaju, osim u slučaju prodaje poduzeća kao cjeline, procjena se može vršiti prinostnom metodom ili metodom amortizovanih troškova zamjene.

Ukoliko je računovodstvenim politikama predviđeno da se investicione nekretnine vrednuju po fer vrijednosti procjenitelj će koristiti tržišni metod. Svakako, obavezno je objelodanjivanje informacija o korišćenim metodama procjene, podacima i pretpostavkama na kojima se procjena zasniva.

Sredstva nabavljena putem finansijskog lizinga vrednuju se u visini iskazanoj u bilansima entiteta. Osim vrijednosti sredstava iskazuje se i finansijska obaveza po osnovu lizinga. Procjena obezvrijeđenja sredstava procjenjuje se u skladu sa MRS 36. Obezvrijeđenje postoji kada je fer vrijednost sredstava ispod knjigovodstvene vrijednosti. Od entiteta se u tim slučajevima zahtjeva da knjigovodstvenu vrijednost prilagodi fer vrijednosti na dan pripajanja prema MSFI 3.

Dugoročna sredstva namijenjena prodaji mogu da se procjenjuju pojedinačno ili kao grupa sredstava koja treba zajedno da proda. Obaveze koje su vezane za takva sredstva se prenose prilikom transakcije. Takva sredstva se inicijalno vode po knjigovodstvenoj vrijednosti ili fer vrijednosti umanjenoj za troškove prodaje, zavisno koja od ovih vrijednosti je niža, a naknadno po fer vrijednosti umanjenoj za troškove prodaje.

U okviru redovnog poslovanja mogu postojati sredstva koja su takođe namijenjena prodaji. Ona se vrednuju u skladu sa MRS 2- Zalihe, i to po nabavnoj vrijednosti ili neto prodajnoj vrijednosti u zavisnosti koja od njih je niža.⁹

MSFI 13 navodi da su subjekti za ispravno određivanje fer vrijednosti dužni utvrditi sljedeće:

- imovinu, odnosno obavezu koja se mjeri, u skladu s obračunskim jedinicama,
- glavno ili najpovoljnije tržište za urednu transakciju tom imovinom odnosno obavezom,
- kod nefinansijske imovine, maksimalnu najbolju moguću upotrebu imovine te da li se imovina koristi u kombinaciji s nekom drugom imovinom ili

⁹ Časopis *Računovodstvo i revizija*, Odmjeravanje fer vrijednosti prema MSFI, Sonja Smolović, strana 115

samostalno primjerene tehnike mjerenja fer vrijednosti, uz naglasak na ulazne podatke koje bi tržišni učesnici razmatrali kod utvrđivanja cijene imovine, odnosno obaveze,

- pretpostavke koje bi tržišni učesnici koristili u utvrđivanju gore navedene cijene.

3.1. Glavno ili najpovoljnije tržište

Fer vrijednost je cijena postignuta u prodaji imovine, odnosno prenosu obaveze u transakciji s tržišnim učesnikom na glavnom tržištu, tj. tržištu s najvećim prometom i najintenzivnijim aktivnostima predmetnom imovinom odnosno obavezom. Ako ne postoji glavno tržište, koristi se cijena najpovoljnijeg tržišta, tj. tržišta na kojem bi subjekt mogao postići najpovoljniju cijenu.

U nedostatku suprotnih dokaza, pretpostavlja se da je glavno tj. najpovoljnije tržište ono na kojem subjekt uobičajeno trguje. Ako je lokacija jedno od obilježja imovine, cijenu treba uskladiti za troškove transporta imovine do odnosno od glavnog tj. najpovoljnijeg tržišta. No, u mjerenje fer vrijednosti ne ulaze troškovi transakcije jer oni nisu obilježje predmetne stavke imovine, odnosno obaveze.

3.2. Maksimalna i najbolja moguća upotreba

Fer vrijednost nefinancijske stavke imovine mjeri se prema maksimalnoj i najboljoj mogućoj upotrebi kod tržišnog učesnik. Prilikom utvrđivanja maksimalne i najbolje moguće upotrebe subjekt mora razmotriti da li je imovina fizički postojana, zakonom dopuštena i financijski isplativa. Ako tržišni ili neki drugi učesnici ne ukazuju suprotno, pretpostavlja se da je trenutna upotreba sredstva u subjektu maksimalna i najbolja moguća upotreba.

Neki subjekti mogu odlučiti neko sredstvo ne koristiti u smislu njegove maksimalne i najbolje moguće upotrebe (npr. subjekt drži neko sredstvo defanzivno, tj. da bi spriječio da ga drugi koriste). U tom slučaju MSFI 13 i dalje propisuje mjerenje prema maksimalnoj i najboljoj mogućoj upotrebi, uz obavezu subjekta da objavi samu činjenicu da se sredstvo ne koristi na taj način.

Ako je maksimalna i najbolja moguća upotreba nekog sredstva u kombinaciji s nekom skupinom imovine (npr. nekim segmentom poslovanja), a obračunska jedinica samostalno sredstvo, njegova fer vrijednost mjeri se uz pretpostavku da tržišni učesnik jest ili može nabaviti komplementarnu imovinu odnosno obaveze.

3.3. Obaveze i glavnica

Fer vrijednost neke obaveze ili glavnickog instrumenta subjekta utvrđuje se uz pretpostavku da će instrument biti prenešen na datum mjerenja, ali da će i dalje biti otvoren, tj. da je riječ o vrijednosti u prenosu, a ne o gašenju ili troškovima namirenja.

Standard definiše hijerarhiju metoda za izračunavanje ove vrijednosti, pri čemu navodi da se, ako je cijena koja kotira za prenos obaveze odnosno glavnickog instrumenta nedostupna, prednost daje fer vrijednosti obaveze odnosno glavnickog instrumenta sa stajališta tržišnog sudionika koji tu stavku drži kao imovinu u odnosu na neku metodu vrednovanja.

Nezavisno od metoda, u fer vrijednost obaveze mora se uračunati rizik neplaćanja — uključujući i vlastiti kreditni rizik subjekta.

3.4. Prebijanje tržišnog rizika ili rizika druge ugovorne strane

Standard predviđa ograničen broj izuzeća od temeljnih načela mjerenja fer vrijednosti, i to izvještajnim subjektima koji drže grupu finansijske imovine i finansijskih obaveza s mogućnošću prebijanja pozicija kod određenih tržišnih rizika prema MSFI-ju „Financijski instrumenti: objavljivanje“ ili kreditnog rizika druge ugovorne strane (takođe definisanog u MSFI-ju 7) i njima upravljaju na temelju vlastite neto izloženosti prema bilo kojem od tih dvaju rizika. Uz uslov da su ispunjeni određeni kriterijumi, izuzeće omogućuje izvještajnom subjektu fer vrijednosti neto pozicije aktive ili pasive mjeriti na način na koji bi tržišni učesnici odredili cijenu neto rizične pozicije.

Kad subjekt odluči izuzeće primijeniti na neki portfelj u kojem postoji prebijanje tržišnih rizika koji su većim dijelom isti, dužan je primijeniti cijenu iz raspona ponuđene cijene za kupovinu i ponuđene cijene za prodaju koja je najreprezentativnija kao fer vrijednost subjektove neto izloženosti predmetnim tržišnim rizicima.

Standard takođe navodi da subjekt kod prebijanja izloženosti kreditnom riziku s nekom drugom ugovornom stranom u sklopu mjerenja fer vrijednosti treba uzeti u obzir da li bi tržišni učesnici uzeli u obzir neki od postojećih sporazuma kojima se smanjuje rizik izloženosti u slučaju neplaćanja (npr. master ugovor o prebijanju).

3.5. Tehnike vrednovanja

Kad su transakcije neposredno vidljive na tržištu, utvrđivanje fer vrijednosti je relativno jednostavno, no ako to nije slučaj, koriste se tehnike vrednovanja. MSFI 13 navodi tri tehnike vrednovanja koje subjekti mogu koristiti u utvrđivanju fer vrijednosti:¹⁰

- Tržišni pristup - Subjekt koristi cijene i druge relevantne informacije iz tržišnih transakcija identičnom ili uporedivom (tj. sličnom) imovinom, identičnim ili uporedivim (tj. sličnim) obavezama ili skupinom imovine i obaveza;
- Dobitni (prihodni) pristup - Subjekt svodi buduće iznose (npr. novčane tokove, ili prihode i rashode) na jedan tekući (tj. diskontirani) iznos.
- Troškovni pristup - Tehnika vrednovanja kojom se dobija iznos koji bi bio potreban u sadašnjem trenutku da bi se zamijenio uslužni kapacitet neke imovine (koji se često naziva i tekućim troškom zamjene).

Tehnike vrednovanja trebaju se birati i dosljedno primjenjivati na način kojim se u najvećoj mogućoj mjeri koriste relevantni vidljivi, tj. dostupni ulazni podaci, uz svođenje nedostupnih ulaznih podataka na minimum.

3.5.1. Premija i diskont

Standard dopušta uračunavanje premije i diskonta u mjeru fer vrijednosti samo kad je to u skladu s obračunskom jedinicom predmetne stavke. To znači da se ne uračunava premija odnosno diskont po osnovu veličine kao jednog od obilježja subjektovog udjela (npr. faktor blokade koji umanjuje cijenu koja bi se inače mogla realizovati prodajom cijelog, velikog udjela), za razliku od nekog obilježja same imovine odnosno same obaveze (npr. kontrolna premija kod mjerenja fer vrijednosti kontrolirajućeg udjela).

3.5.2. Prvo knjiženje fer vrijednosti

Ako je transakcijska cijena neke stavke utvrđena kao njena fer vrijednost na datum transakcije, onda se bilo koja tehnika vrednovanja koja koristi nedostupne ulazne podatke mora baždari na način koji će pokazati fer vrijednost kod prvog knjiženja, čime će se osigurati da se u buduće mjerenje uvrste samo promjene fer vrijednosti nakon prvog priznavanja.

¹⁰ https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/hr/Documents/about-deloitte/hr_msfi-news-2014-06.pdf, Deloitte Touche Tohmatsu 2013, strana 2

S druge strane, ako se fer vrijednost kod prvog knjiženja razlikuje od transakcijske cijene, dobit ili gubitak koji proizlazi iz te razlike mora se uračunati u račun dobiti i gubitka, osim ako nekim drugim MSFI-jem nije predviđen neki drugi postupak. I MSFI 9 i MRS 39 definišu način obračunavanja razlike između fer vrijednosti financijske imovine i financijskih obaveza kod prvog knjiženja i njihove transakcijske cijene.

3.6. Objavljivanje

MSFI 13 propisuje objavljivanje nekoličine kvantitativnih i kvalitativnih informacija o mjeranju i mjerama fer vrijednosti. Mnoge od njih povezane su s trostupanjskom hijerarhijom ulaznih podataka u metodi vrednovanja koja se koristi:

- ulazni podaci 1. nivoa su (neusklađene) cijene koje kotiraju na aktivnim tržištima za identičnu imovinu, odnosno identične obaveze i subjektu su dostupne na datum mjerenja.
- ulazni podaci 2. nivoa su oni koji nisu posredno ili neposredno vidljive tj. dostupne cijene koje kotiraju i spadaju u 1. nivou i
- ulazni podaci 3. nivoa, odnosno nedostupni podaci.

Imovina i obaveze klasifikuju se u cijelosti u jedan od tri razreda prema najnižem hijerarhijskom položaju ulaznih podataka važnih za vrednovanje. MSFI 7 već propisuje objavljivanje informacija u skladu s navedenom hijerarhijom za financijske instrumente, no MSFI 13 je ovaj zahtjev proširio na svu imovinu i sve obveze iz svog djelokruga.¹¹

4. PRIMJENA ZA NEFINANCIJSKU I FINANCIJSKU IMOVINU

4.1. Najveće i najbolje iskorišćenje nefinancijske imovine

Odmjeravanje fer vrijednosti nefinancijske imovine uzima u obzir mogućnost tržišnog učesnika da generiše ekonomske koristi najvećim i najboljim iskorišćenjem imovine ili njegovom prodajom drugom tržišnom učesniku koji bi najviše i najbolje iskoristio imovinu. Najveće i najbolje iskorišćenje nefinancijske imovine uzima u obzir korišćenje imovine koje je fizički moguće, zakonski dozvoljeno i financijski izvodljivo, kao što slijedi:

¹¹ Ibid.

- a) Korišćenje koje je fizički moguće uzima u obzir fizičke osobine imovine koje bi tržišni učesnici uzeli u obzir prilikom određivanja cijene imovine (na primjer, lokacija ili veličina nepokretnosti),
- b) Korišćenje koje je zakonski dozvoljeno uzima u obzir sva zakonska ograničenja za korišćenje imovine koje bi tržišni učesnici uzeli u obzir prilikom određivanja cijene imovine (na primjer, građevinski propisi koji se odnose na nepokretnost).
- c) Korišćenje koje je financijski izvodljivo uzima u obzir da li upotreba imovine, koja je fizički moguća i zakonski dozvoljena, generiše adekvatan prihod ili tokove gotovine (uzimajući u obzir troškove privođenja imovine takvoj namjeni) da proizvede prinose od investicije koje bi tržišni učesnici zahtijevali od investicije u takvu imovinu stavljene u takvu upotrebu.

Najveće i najbolje iskorišćenje se određuje iz perspektive tržišnih učesnika, čak i ako entitet namjerava drugačije korišćenje. Pretpostavlja se, međutim, da je tekuće korišćenje nefinancijske imovine od strane entiteta najviše i najbolje iskorišćenje istog, osim ako tržišni ili drugi faktori ukazuju da bi drugačije korišćenje od strane tržišnih učesnika maksimiziralo vrijednost te imovine.

Da bi zaštitio svoju konkurentsku poziciju, ili iz drugih razloga, entitet može imati namjeru da ne koristi aktivno stečenu nefinancijsku imovinu ili može imati namjeru da ne koristi imovinu na nivou njegove najveće i najbolje iskorišćenosti. Primjera radi, to može biti slučaj sa stečenom nematerijalnom imovinom koju entitet planira da koristi defanzivno, da bi spriječio druge da ga koriste. Ipak, entitet odmjerava fer vrijednost nefinancijske imovine sa pretpostavkom najveće i najbolje iskorišćenosti od strane tržišnih učesnika.

ZAKLJUČAK

Primjeni koncepta fer vrijednosti u vrednovanju elemenata financijskih izvještaja samo pod određenim okolnostima može se smatrati unapređenjem u procesu kreiranja financijsko-izvještajnih informacija u odnosu na vrednovanje utemeljeno na istorijskim troškovima. Ukoliko zanemarimo problematična pitanja implementacije računovodstva fer vrijednosti, moglo bi se reći da ono predstavlja pozitivan pomak u odnosu na računovodstvo zasnovano na istorijskim troškovima. Međutim, sve dok se ne stvore uslovi da računovodstvo fer vrijednosti bude sveobuhvatno primjenljivo u financijskom izvještavanju, primjena koncepta istorijskog troška će, zahvaljujući mogućnostima koje nudi, i dalje biti veoma prihvatljiva alternativa računovodstvu fer vrijednosti.

Računovodstvene informacije kreirane primjenom dviju navedenih osnova za vrednovanje međusobno su komplementarne, tako da bi, ukoliko bi to bilo ekonomično, informacione zahtjeve korisnika najbolje ispunila dva seta finansijskih izvještaja, dobijena primjenom različitih osnova za vrednovanje. Poslije svih prethodnih razmatranja možemo istaći sledeće:

- da bismo procijenili vrijednost određenog izvještajnog entiteta nije neophodno da raspolažemo bilansom stanja u kojem su pozicije vrednovane primjenom fer vrijednosti kao osnove za mjerenje, već to možemo izvesti i na osnovu informacija na bilansa uspjeha koji je dobijen primjenom koncepta istorijskog troška;
- prethodno podrazumijeva da investitori znaju koja je to zahtijevana stopa prinosa na ulaganje u poslovanje konkretnog izvještajnog entiteta, jer je to neophodno da bilans uspjeha dobijen u uslovima primjene istorijskog troška kao osnove za vrednovanje bude upotrebljiv u svrhu vrednovanja izvještajnog entiteta;
- ukoliko investitori ne znaju zahtijevanu stopu prinosa na ulaganje u poslovanje izvještajnog entiteta (što često i jeste slučaj), računovodstvu fer vrijednost se daje prednost u odnosu na računovodstvo bazirano na istorijskim troškovima, budući da se fer vrijednosti neto imovine izvještajnog entiteta neposredno vidi iz bilansa stanja u kome su bilansne pozicije aktive i obaveza vrednovane po fer vrijednosti. Međutim, to istovremeno podrazumijeva da brojni problemi implementacije koncepta fer vrijednosti objektivne i subjektivne prirode u praksi budu prevaziđeni.

U promovisanju primjene fer vrijednosti vodeću ulogu imaju finansijske institucije, budući da je fer vrijednost trenutno najviše zastupljena u vrednovanju finansijskih instrumenata. Bitna pretpostavka uspješne primjene koncepta fer vrijednosti u vrednovanju finansijskih instrumenata je visoka razvijenost finansijskog tržišta.

Shodno tome, nerazvijenost finansijskog tržišta predstavlja ograničavajući faktor u primjeni koncepta fer vrijednosti među finansijskim institucijama u Crnoj Gori.

LITERATURA

1. IFAC-ov Etički kodeks za profesionalne računovođe, Standard MSFI 13, Beograd, 2016
2. Deloitte Touch Tohmatsu, 2013,
3. Novićević Blagoje - „Ključni principi profesionalne etike u finansijskom izvještavanju“,

4. Časopis Računovodstvo i revizija, MSFI 13- odmjeravanje fer vrijednosti
5. Zyla M, 2010: Fair Value Measurement – Practical Guidance and implementation, John Wiley and Sons.
6. Barth M, Lansman W, 2010: How did Financial Reporting Contrubate to the Financial Crisis, European Accounting Review.
7. V. Vinšalek Stipić, MSFI 13 – mjerenje fer vrijednosti.
8. Bojan Rupić, Ljiljana Bonić, Specifičnosti koncepta fer vrednovanja u finansijskom izveštavanju i reviziji
9. Josipa Mrša; Toni Miljak, Realni dometi MSFI-ja, Mjerenje fer vrijednosti
10. Vukoja B.Korporativno izvjestavanje revizija i analiza ,Revident Grude 2016.
11. Internet izvori:
 - https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/hr/Documents/about-deloitte/hr_msfi-news-2014-06.pdf,
 - [file:///C:/Users/HP/Downloads/16_Vinsalek_Stipic%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/16_Vinsalek_Stipic%20(1).pdf)
 - <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IFRS/IFRS%2013.pdf>

Sabina Tanović¹

EKSTERNA REVIZIJA U KONTEKSTU IZMJENA MEĐUNARODNIH STANDARDA REVIZIJE I NJIHOV UTICAJ NA KVALITET REVIZIJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

EXTERNAL AUDIT IN THE CONTEXT OF REFORM OF INTERNATIONAL STANDARDS ON AUDITING AND THEIR INFLUENCE ON AUDIT AND FINANCIAL REPORTING QUALITY

SAŽETAK

Revizijski standardi predstavljaju temeljna pravila koja se koriste prilikom revizije finansijskih izvještaja. Revizijskim standardima se osigurava stručnost i neovisnost revizora. Takođe, ovi standardi sadrže praktične upute za provedbu samog postupka revizije, te izražavanja mišljenja i izvještavanje o provedenoj reviziji.

Ovi standardi nemaju snagu zakona, ali se redovno primjenjuju i predstavljaju odraz razvoja revizijske profesije. U revizijskim standardima sadržana su sva postojeća iskustva koja se odnose na područje revizije. Pravila koja revizori primjenjuju uopćavaju se na međunarodnoj razini i objavljuju se kao Međunarodni revizijski standardi (u daljem tekstu: MRevS-i).

Međunarodni revizijski standardi u nekim državama s razvijenom revizijskom profesijom služe kao minimalni okvir za izradu nacionalnih revizijskih standarda. Najpoznatiji nacionalni revizijski standardi su svakako američki revizijski standardi, poznatiji pod nazivom Općeprihvaćeni revizijski standardi.

Ključne riječi: *Revizija, međunarodni revizijski standardi (MRevS), revizor, subjekt revizije, cilj revizora, odgovornost revizora*

¹ Dipl.ecc. Sabina Tanović, JZU UKC Tuzla, e-mail: sabina.tanovic9@gmail.com

ABSTRACT

Standards on auditing represent basic regulations used for the financial report audit. Standards on auditing ensure professional and independent auditors in the audit process. Moreover, these standards contain practical guidance for the implementation of the audit procedure itself, as well as for formulating and expressing audit opinions.

These standards do not have the force of law, but they are regularly applied and reflect the development of the audit profession. Standards on auditing include all existing audit experience. The regulations that auditors apply are internationally clarified and issued as the International Standards on Auditing (hereinafter MRevS). In some countries with the developed audit profession, International Standards on Auditing serves as the minimum framework for the drafting of national standards on auditing. The best known national set of standards on auditing are certainly generally accepted auditing standards developed in the United States.

Key words: *Auditing, International Standards on Auditing (MRevS), auditor, the subject of audit, objective of the auditor, the auditor's responsibility.*

JEL: M4, M42

UVOD

Revizija je postupak analiziranja finansijskih izvještaja usmjerena na ispitivanje realnosti i objektivnosti finansijskih izvještaja, čime se osigurava njihova povezanost i znatno se doprinosi njihovoj kvaliteti. Mišljenja revizora doprinosi vjerodostojnosti finansijskih informacija, pružajući visoku, ali ne i apsolutnu razinu uvjerenja. Revizori ispituju ekonomske događaje i procese, način pripreme računovodstvenih izvještaja, te same računovodstvene izvještaje i to na taj način da na temelju dokumentacije o poslovanju preduzeća te na temelju određenih kriterija donose mišljenje o pouzdanosti računovodstvenih informacija. Revizijom se računovodstveni, odnosno finansijski izvještaj ispituje s aspekta njegove realnosti i objektivnosti.

Revizija je sistematizovan proces, postupak ili čin u kojem se pribavljaju, procjenjuju i objektivno upoređuju finansijski izvještaji s kriterijima ili općeprihvaćenim načelima revizije.

Sastavlja se revizorsko mišljenje koje je nepristrasno, subjektivno i zasnovano na načelima.

Revizija počiva na određenim zakonitostima, okvirima, načelima i pravilnicima. S obzirom da je revizija poznata kao cjelina u kojem je sve tačno definisano, te da se s njom želi provjeriti i ispitati realnost, objektivnost i vjerodostojnost finansijskih izvještaja institucije ili kompanije koja se revidira, revizori se moraju pridržavati određenih načela i standarda prilikom sastavljanja revizorskog izvještaja.

1. MEĐUNARODNI REVIZIJSKI STANDARDI

Općeprihvaćeni revizijski standardi klasificiraju se u tri skupine:

- Opći standardi,
- Standardi obavljanja revizije i
- Standardi izvještavanja.

Opći standardi sadrže pretpostavke za kvalitetno obavljanje revizije, a posvećeni su revizoru od kojeg se zahtijeva:

- Stručnost,
- Neovisnost i
- Savjesnost.

Standardi obavljanja revizije sadrže tri bitne cjeline i to:

- Pravilno planiranje poslova revizije,
- Vrednovanje sistema internih kontrola i
- Pribavljanje i vjerodostojnost dokaznog materijala(dokaza).

Standardi izvještavanja sadrže zahtjeve koje revizor mora uvažavati pri sastavljanju izvještaja o provedenoj reviziji:

- U izvještaju mora biti istaknuto jesu li obavljeni finansijski izvještaji u skladu s općeprihvaćenim računovodstvenim načelima,
- U izvještaju mora biti istaknuto jesu li navedena načela dosljedno primjenjivana,
- Informacije objavljene u finansijskim izvještajima smatraju se razumno odgovarajućim i
- Izvještaj mora sadržavati mišljenje o finansijskim izvještajima u cjelini, a ako mišljenje nije moguće izraziti, potrebno je navesti razloge.

Međunarodni revizijski standardi nisu jednom zauvijek dati već se oni usavršavaju i prilagođavaju novonastalim situacijama. Brojčano su označeni i razvrstani u skupine zajedničkog sadržaja i to kako slijedi:

- Uvod(100-199),
- Odgovornosti(200-299),
- Planiranje(300-399),
- Interna kontrola(400-499),
- Revizijski dokazi(500-599),
- Korištenje rada drugih(600-699),
- Zaključci revizije i izvještaji(700-799),
- Posebna područja(800-899) i
- Povezane usluge(900-999)

Svaka od ovih skupina sadrži dva ili više međunarodnih revizijskih standarda zajedničkog sadržaja.

2. PRIMJENA MEĐUNARODNIH REVIZIJSKIH STANDARDA U F BiH

U skladu sa objavom od strane Saveza računovođa, revizora i finansijskih radnika Federacije Bosne i Hercegovine, od petog mjeseca 2012. godine, primjenjuju se:

- Međunarodni revizijski standardi,
- Međunarodni standardi kontrole kvaliteta,
- Međunarodne smjernice revizijske prakse,
Međunarodni okvir za angažmane s izražavanjem uvjerenja,
- Međunarodni standardi za angažmane uvida,
Međunarodni standardi za angažmane s izražavanjem uvjerenja i
- Međunarodni standardi za povezane usluge.

Od kraja decembra 2015. godine, na području Federacije Bosne i Hercegovine objavljeni su i primjenjuju se:

- Međunarodni revizijski standard 315(izmijenjen),
- Međunarodni revizijski standard 610(izmijenjen),
- Međunarodni standard za angažmane uvida 2400 (izmijenjen).

U skladu sa Odlukom o objavljivanju i primjeni međunarodnih revizijskih standarda broj: O-1/3-2017 od 17.03.2017. godine, sačinjeno je Objašnjenje broj:

OB-MRevS-1/5-2017, kojim je određena primjena MRevS-ova i to na način kako slijedi: Objavljeni prevodi novog MRevS-a 701 i izmijenjenih MRevS-ova 260, 570, 700, 705, 706 i 720 stupaju na snagu i primjenjuju se za revizije finansijskih izvještaja za razdoblja koja počinju na dan 01.januara 2017. godine ili kasnije.

Objavom prevoda novog MRevS 701 i izmijenjenih MRevS-ova 260, 570, 700, 705, 706 i 720, prestaju važiti objave istih MRevS-ova.

Savez računovođa, revizora i finansijskih radnika Federacije Bosne i Hercegovine, u trećem mjesecu 2017. godine, objavio je:

- MRevS 720 (izmijenjen) Revizorove odgovornosti u vezi s ostalim informacijama,
- MRevS 706 (izmijenjen) Tačke za isticanje pitanja i tačke za ostala pitanja u izvješću neovisog revizora,
- MRevS 705 (izmijenjen) Modifikacija mišljenja u izvješću neovisnog revizora,
- MRevS 700 (izmijenjen) Formiranje mišljenja i izvješćivanje o finansijskim izvještajima,
- MRevS 570 (izmijenjen) Vremenska neograničenost poslovanja,
- MRevS 260 (izmijenjen) Komuniciranje s onima koji su zaduženi za upravljanje,
- MRevS 701 (novi) Priopćavanje ključnih revizijskih pitanja u izvješću neovisnog revizora.

2.1. MRevS 720 (izmijenjen) Revizorove odgovornosti u vezi sa ostalim informacijama

Ovaj MRevS bavi se revizorovim odgovornostima u vezi sa ostalim informacijama, finansijskim ili nefinansijskim, uključenim u subjektivom godišnjem izvještaju. **Ovaj MRevS zahtijeva da revizor pročita i razmotri ostale informacije jer ostale informacije koje su značajno proturječne finansijskim izvještajima ili revizorovim saznanjima stečenim u reviziji mogu ukazivati da postoji značajni pogrešni prikaz finansijskih izvještaja ili značajni pogrešni prikaz ostalih informacija, od kojih svako može narušiti vjerodostojnost finansijskih izvještaja i revizorovog izvještaja o njima.** Ostale informacije mogu uključiti iznose ili druge stavke kojima je namjena da budu iste kao i iznosi ili druge stavke u finansijskim izvještajima, da ih okrupnjuju ili da za njih osiguraju više detalja, kao i druge iznose ili druge stavke o kojima je revizor stekao saznanja u reviziji.

Ostale informacije mogu uključiti i druga pitanja.

Revizorove odgovornosti u vezi sa ostalim informacijama (različite od primjenjivih odgovornosti izvještavanja) postoje neovisno o tome je li revizor dobio ostale informacije prije ili nakon datuma revizorova izvještaja.

Ovaj MRevS ne primjenjuje se na:

- Preliminarne najave finansijskih informacija ili
- Dokumente o ponudi vrijednosnih papira, uključujući na prospekte.

Revizorove odgovornosti prema ovom MRevS-u ne tvore angažman s izražavanjem uvjerenja o ostalim informacijama ili ne nameću obavezu da revizor stekne uvjerenje o ostalim informacijama. Zakon ili regulativa može nametnuti dodatne obaveze revizoru u vezi s ostalim informacijama koje su izvan djelokruga ovog MRevS-a.

Ciljevi revizora, koji čita ostale informacije, su:

- Razmotriti ima li značajne proturječnosti između ostalih informacija i finansijskih izvještaja,
- Razmotriti ima li značajne proturječnosti između ostalih informacija i revizorovih saznanja stečenih u reviziji,
- Primjereno reagirati kada revizor ustanovi da se čini kako postoje takve značajne proturječnosti ili kada revizor na drugi način postane svjestan da bi ostale informacije mogle biti značajno pogrešno prikazane i
- Izvjestiti u skladu sa MRevS-om.

Revizor će čitati ostale informacije i pri tome će:

- Razmotriti ima li značajne proturječnosti između ostalih informacija i finansijskih izvještaja. Kao osnovu za to razmatranje, revizor će, ocijeniti njihovu dosljednost, usporediti odabrane iznose ili druge stavke u ostalim informacijama (za koje je namjera da budu isti kao i iznosi ili druge stavke u finansijskim izvještajima, da ih okrupnjuju ili da za njih osiguraju više detalja) s takvim iznosima ili drugim stavkama iz finansijskih izvještaja i
- Razmotriti da li postoji značajna proturječnost između ostalih informacija i revizorovih saznanja stečenih u reviziji, u kontekstu dobivenih revizijskih dokaza i zaključaka stvorenih u reviziji.

Ako revizor zaključi **da postoji značajni pogrešni prikaz ostalih informacija**, revizor će zahtijevati od menadžmenta da ispravi ostale informacije. Menadžment to može ili ne mora prihvatiti, te se uvažavajući prethodno navedeno može desiti da:

- Prihvati napraviti ispravak, revizor će utvrditi da je ispravak proveden ili
- Odbije napraviti ispravak, revizor će komunicirati o tom pitanju s onima koji su zaduženi za upravljanje i zahtijevati da se napravi ispravak.

Ako revizor zaključi **da postoji značajni pogrešni prikaz u ostalim informacijama dobivenim prije datuma revizorova izvješća**, i ostale informacije nisu ispravljene nakon komuniciranja s onima koji su zaduženi za upravljanje, revizor će poduzeti odgovarajuće radnje, koje uključuju:

- Razmatranje posljedica na revizorovo izvješće i komuniciranje s onima koji su zaduženi za upravljanje o tome kako revizor planira baviti se s značajnim pogrešnim prikazom u revizorovu izvješću,
- Povlačenjem iz angažmana, gdje je povlačenje moguće prema primjenjivom zakonu ili regulativi.

Ako revizor zaključi **da postoji značajni pogrešni prikaz u ostalim informacijama dobivenim nakon datuma revizorova izvješća**, revizor će:

- Ako su ispravljene ostale informacije, obaviti postupke koji su nužni u datim okolnostima ili
- Ako ostale informacije nisu ispravljene nakon komuniciranja s onima koji su zaduženi za upravljanje, poduzeti odgovarajuće radnje, sagledavajući svoja zakonska prava i obaveze, u težnji da korisnicima za koje je sastavljeno revizorovo izvješće primjereno skrene pozornost na neispravljeni značajni pogrešni prikaz.

Ako, kao posljedicu objavljenih postupaka, revizor zaključi da postoji značajni pogrešni prikaz u finansijskim izvještajima ili da treba biti ažurirano revizorovo razumijevanje subjekta i njegovog okruženja, revizor će primjereno reagirati u skladu sa drugim MRevS-ima.

Revizorovo izvješće će uključiti odvojeni odjeljak s naslovom **„Ostale informacije“**, ili drugim primjerenim naslovom, kada, na datum revizorova izvješća:

- Za reviziju finansijskih izvještaja, revizor je dobio ili očekuje da će dobiti ostale informacije ili
- Za reviziju finansijskih izvještaja, revizor je dobio sve ostale informacije ili neke od njih.

Kada se zahtijeva da **revizorovo izvješće sadrži odjeljak za ostale informacije**, taj odjeljak će uključiti:

- Navod da je menadžment odgovoran za ostale informacije,
- Naziv,
 - Ostalih informacija, ako ih bude, koje je revizor dobio prije datuma revizorova izvješća i
 - Za reviziju finansijskih izvještaja, ostalih informacija, ako ih bude, za koje se očekuje da će biti dobijene nakon datuma revizorova izvješća,
- Navod da revizorovo mišljenje ne obuhvaća ostale informacije i u skladu s tim, da revizor ne izražava mišljenje o njima (ili da neće izraziti) revizijsko mišljenje ili bilo koji oblik zaključka s izražavanjem uvjerenja,
- Opis revizorove odgovornosti u vezi s čitanjem, razmatranjem i izvješćivanjem o ostalim informacijama kako to zahtijeva ovaj MRevS i
- Kada su ostale informacije dobijene prije datuma revizorova izvješća ili Navod da revizor nema ništa za izvijestiti.

Ako je revizor zaključio da postoji neispravljeni značajno pogrešni prikaz ostalih informacija, navod koji opisuje neispravljeni značajno pogrešni prikaz ostalih informacija.

Ako zakon ili regulativa određene jurisdikcije zahtijeva od revizora da se pozove na ostale informacije u revizorovu izvješću korištenjem određenog formata ili naziva, u revizorovu izvješću će se pozvati na Međunarodne revizijske standarde samo ako revizorovo izvješće uključuje, kao minimum:

- Naziv ostalih informacija koji je revizor dobio prije datuma revizorova izvješća,
- Za Opis revizorovih odgovornosti u vezi s ostalim informacijama i
- Eksplicitni navod u kojem se daje ishod revizorovog posla za ovu svrhu

U skladu sa MRevS-a 230 koji su primjenjivi na ovaj MRevS, revizor će uključiti u revizijsku dokumentaciju:

- dokumentaciju postupaka obavljenih prema ovom MRevS-u i
- konačnu verziju ostalih informacija na kojoj je revizor obavio posao zahtjevan prema ovom MRevS-u.

2.2. MRevS 706 (izmijenjen) Tačke za isticanje pitanja i tačke za ostala pitanja u izvješću neovisnog revizora

Ovaj Međunarodni revizijski standard uređuje dodatno priopćavanje u revizorovu izvješću kada revizor smatra da je nužno:

- Usmjeriti pozornost korisnika na pitanje ili pitanja prezentirana ili objavljena u finansijskim izvještajima koja su od takve važnosti da su bitna korisnicima za razumijevanje finansijskih izvještaja ili
- Usmjeriti pozornost korisnika na neko pitanje ili neka pitanja, drugačija od prezentiranih ili objavljenih u finansijskim izvještajima koja su relevantna korisnicima za razumijevanje revizije, revizorovih odgovornosti ili revizorovog izvješća.

MRevS-om 701(izmijenjen) Priopćavanje ključnih revizijskih pitanja u izvješću neovisnog revizora, ustanovljuje zahtjeve i pruža upute kada revizor određuje ključna revizijska pitanja i priopćava ih u revizorovom izvješću. Kada revizor uključi odjeljak za ključna revizijska pitanja u revizorovo izvješće, ovaj MRevS uređuje odnos između ključnih revizijskih pitanja i svakog dodatnog pripćavanja u revizorovom izvješću u skladu s MRevS-ima.

MRevS 570(izmijenjen) Vremenska neograničenost poslovanja, ustanovljuje zahtjeve i pruža upute o priopćavanju u revizorovu izvješću u vezi s neograničenošću poslovanja i ostalim informacijama po tom redoslijedu.

Kada revizor uključi tačku za isticanje pitanja u revizorovo izvješće, revizor će:

- Uključiti tačku unutar odvojenog odjeljka revizorova izvješća s primjerenim podnaslovom koji uključuje riječi „isticanje pitanja“,
- Uključiti u tačku jasan poziv na pitanje koje se ističe i na to gdje u finansijskim izvještajima mogu pronaći relevantne objave koje cjelovito opisuju pitanje. Tačka će se odnositi samo na informacije prezentirane ili objavljene u finansijskim izvještajima i
- Navesti da revizorovo mišljenje nije modificirano u vezi s istaknutim pitanjem.

Ako revizor smatra da je nužno priopćiti pitanje različito od onog koje je prezentovano od onog koje je prezentovano ili objavljeno u finansijskim izvještajima koje je po revizorovoj prosudbi relevantno za korisnikovo shvaćanje revizije, revizorovih odgovornosti ili revizorovog izvješća, revizor će u revizorovo izvješće uključiti tačku za ostala pitanja uz uslov da:

- To nije zabranjeno zakonom ili regulativom i
- Kada se primjenjuje MRevS 701, pitanje nije određeno da će biti priopćeno u revizorovom izvještaju kao ključno revizijsko pitanje.

Kada revizor uključi tačku za ostala pitanja u revizorov izvještaj, revizor će uključiti tačku unutar odvojenog odjeljka revizorovog izvještaja s podnaslovom „Ostala pitanja“ ili drugim primjerenim podnaslovom.

Kada revizor očekuje da će uključiti tačku za isticanje pitanja ili tačku za ostala pitanja u revizorov izvještaj, revizor će komunicirati s onima koji su zaduženi za upravljanje u vezi s tim očekivanjima i o nacrtu teksta te tačke.

2.3. MRevS 705 (izmijenjen) Modifikacije mišljenja u izvješću neovisnog revizora

Ovaj MRevS utvrđuje revizorovu odgovornost da izda odgovarajuće izvješće u okolnostima kada, pri formiranju mišljenja u skladu sa MRevS-om 700 (izmijenjen) Formiranje mišljenja i izvješćivanje o finansijskim izvještajima, revizor zaključi da je potrebna modifikacija revizorova mišljenja o finansijskim izvještajima. Uređuje kako oblik, tako i sadržaj revizorova izvještaja.

Ovaj MRevS utvrđuje tri vrste modificiranih mišljenja i to: mišljenje s rezervom, negativno mišljenje i suzdržano mišljenje. Odluka u vezi s tim koja je vrsta modificiranog mišljenja odgovarajuća zavisi od:

- Vrste pitanja koje uzrokuje modifikaciju, tj. jesu li finansijski izvještaji značajno pogrešni ili u slučaju nemogućnosti dobijanja dovoljnih i primjerenih revizijskih dokaza, mogu li biti značajno pogrešni i
- Revizorove prosudbe o tome koliko su učinci prožimajući ili o mogućim učincima problema na finansijske izvještaje.

Cilj revizora je da jasno izrazi odgovarajuće modificirano mišljenje o finansijskim izvještajima koje je nužno kada:

- Revizor zaključi da temeljno na dobijenim revizijskim dokazima, finansijski izvještaji kao cjelina nisu bez značajnog pogrešnog prikazivanja ili
- Revizor ne može dobiti dostatne i primjerene revizijske dokaze da bi zaključio kako su finansijski izvještaji kao cjelina bez značajnog pogrešnog prikaza.

Mišljenje s rezervom - Revizor će izraziti mišljenje s rezervom kada:

- Revizor nakon što je dobio dostatne i primjerene revizijske dokaze, zaključi da su pogrešni prikazi, pojedinačno ili u zbroju, značajni ali ne i prožimajući za finansijske izvještaje ili
- Revizor ne može dobiti dostatne i primjerene revizijske dokaze na kojima bi temeljio mišljenje, ali revizor zaključi da bi mogući učinci neotkrivenih pogrešnih prikaza na finansijske izvještaje, ako ih ima, bili značajni ali ne i prožimajući.

Negativno mišljenje - Revizor će izraziti negativno mišljenje kada:

- Revizor nakon što je dobio dostatne i primjerene revizijske dokaze, zaključi da su pogrešni prikazi pojedinačno ili u zbroju i značajni i prožimajući za finansijske izvještaje.

Suzdržano mišljenje - Revizor će suzdržati mišljenje kada:

- ne može dobiti dostatne i primjerene revizijske dokaze na kojima bi temeljio mišljenje, i
- revizor zaključi da bi mogući učinci neotkrivenih pogrešnih prikaza na finansijske izvještaje, ako ih ima, bili značajni i prožimajući,
- iznimo u rijetkim okolnostima koje uključuju višestruke neizvjesosti, revizor zaključi da, unatoč tome što je dobio dostatne i primjerene revizijske dokaze u vezi sa svakom pojedinom neizvjesnošću, nije moguće formirati mišljenje o finansijski izvještajima zbog moguće interakcije neizvjesnosti i njihovog mogućeg kumulativnog učinka na finansijske izvještaje.

2.4. MRevS 700 (izmijenjen) Formiranje mišljenja i izvješćivanje o finansijskim izvještajima

Ovaj MRevS uređuje revizorovu odgovornost da formira mišljenje o finansijskim izvještajima. Takođe, uređuje izgled i sadržaj revizorovog izvještaja izdatog temeljem revizije finansijskih izvještaja.

Utvrđivanje kakav će učinak na izgled i sadržaj revizorovog izvještaja imati kada revizor izrazi modificirano mišljenje ili uključi u revizorov izvještaj tačku za isticanje pitanja ili tačku za ostala pitanja, određuju:

- MRev-S 701 Priopćavanje ključnih revizijskih pitanja u izvještaju neovisnog revizora, uređuje revizorovu odgovornost da priopći ključna revizijska pitanja u revizorovom izvještaju,
- MRevS 705(izmijenjen) Modifikacije u mišljenja u izvješću neovisnog revizora i
- MRevS 706 (izmijenjen) Tačke za isticanje pitanja i tačke za ostala pitanja u izvješću neovisnog revizora.

Ciljevi revizora su:

- Formirati mišljenje o finansijskim izvještajima temeljeno na ocjeni zaključaka stvorenih iz dobijenih revizijskih dokaza i
- Jasno izraziti mišljenje pomoću pisanog izvještaja.

Revizor će formirati mišljenje o tome jesu li finansijski izvještaji sastavljeni, u svim značajnim aspektima, u skladu sa primjenjivim okvirom finansijskog izvještavanja. U tom cilju revizor će stvoriti zaključak o tome je li stekao razumno uvjerenje da su finansijski izvještaji kao cjelina bez značajnog pogrešnog prikazivanja usljed prevare ili pogreške.

Kod stvaranja tog zaključka uzet će se u obzir:

- Revizorov zaključak, u skladu sa MRevS-om 330 Revizorove reakcije na procijenjene rizike, o tome jesu li dobijeni dostatni i primjereni revizijski dokazi,
- Revizorov zaključak, u skladu sa MRevS-om 450, Ocjenjivanje pogrešnih prikazivanja ustanovljenih tokom revizije, o tome jesu li značajna, pojedinačno ili skupno, neispravljena pogrešna prikazivanja,

- Revizorova ocjena jesu li finansijski izvještaji sastavljeni, u svim značajnim odrednicama, u skladu sa zahtjevima primjenjivog okvira finansijskog izvještavanja,
- Revizorova ocjena o tome je li u finansijskim izvještajima postignuta fer prezentacija okvira finansijskog izvještavanja prikladno objavljene u finansijskim izvještajima odabrane i primijenjene značajne računovodstvene politike, i
- Revizorova ocjena poziva li se u finansijskim izvještajima na ili se prikladno u njima koristi primjenjiv okvir finansijskog izvještavanja.

Revizor će izraziti nemodificirano mišljenje

- kada zaključi da su finansijski izvještaji sastavljeni u svim značajnim odrednicama u skladu sa primjenjivim okvirom finansijskog izvještavanja.

Ukoliko to nije slučaj revor će modificirati svoje mišljenje u skladu sa MRevS-om 705(izmijenjenim) Modifikacija mišljenja u izvješću neovisnog revizora.

Revizorov izvještaj će biti u pisanom obliku i sadržavat će:

- naslov,
- adresu,
- mišljenje,
- vremensku neograničenost poslovanja,
- ključna revizijska pitanja,
- ostale informacije,
- odgovornost za finansijske izvještaje,
- revizorova odgovornost za reviziju finansijskih izvještaja,
- druge odgovornosti izvještavanja,
- ime angažiranog partnera,
- potpis revizora,
- revizorova adresa,
- datum revizorovog izvještaja.

2.5. MrevS 570 (izmijenjen) Vremenska neograničenost poslovanja

Ovaj MRevS bavi se revizorovim odgovornostima u reviziji finansijskih izvještaja povezanim s pretpostavkom vremenske neograničenosti poslovanja i posljedicama za revizorovo izvješće.

Prema računovodstvu na osnovu pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja, finansijski izvještaji se sastavljaju uz pretpostavku da subjekt posluje s vremenski neograničenim poslovanjem i da će nastaviti svoje poslovanje kroz dohlednu budućnost.

Revizorove odgovornosti su:

- dobiti dostatne i primjerene revizijske dokaze i
- stvoriti zaključak o prikladnosti menadžmentovog korištenja računovodstva na osnovu pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja u sastavljanju finansijskih izvještaja i
- stvoriti zaključak na osnovu dobijenih revizijskih dokaza o tome postoji li značajna neizvjesnost za subjektovu sposobnost da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem.

Te odgovornosti postoje čak i ako okvir finansijskog izvještavanja primijenjen pri sastavljanju finansijskih izvještaja ne sadrži izričit zahtjev menadžmentu da obavi posebnu procjenu sposobnosti subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem. Nepostojanje bilo kakvog pozivanja u izvještaju revizora na neizvjesnost nastavka s vremenski neograničenim poslovanjem ne može se smatrati garancijom da će subjekt biti sposoban nastaviti s vremenski neograničenim poslovanjem.

Ciljevi revizora su:

- Dobiti dostatne i primjerene revizijske dokaze, te stvoriti zaključak u vezi s primjerenošću menadžmentova korištenja računovodstva na osnovu pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja u sastavljanju finansijskih izvještaja,
- Zaključiti temeljno na dobijenim revizijskim dokazima postoji li značajna neizvjesnost u vezi s događajima ili okolnostima koji mogu uzrokovati značajnu sumnju u mogućnost subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem i
- Izvijestiti u skladu s ovim MRevS-om.

Kada se obavljaju postupci procjene rizika kako zahtijeva MRevS 315(izmijenjen) Prepoznavanje i procjenjivanje rizika značajnog pogrešnog prikaza kroz sticanje razumijevanja subjekta i njegovog okruženja, revizor će razmotriti postoje li događaji ili okolnosti koji mogu uzrokovati **značajnu sumnju** u mogućnost da subjekt nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem.

U skladu sa dobijenim dostatnim i primjerenim revizijskim dokazima, revizor će stvoriti zaključak o primjerenosti menadžementovog korištenja računovodstva na osnovu pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja u sastavljanju finansijskih izvještaja.

U skladu sa dobijenim revizijskim dokazima revizor će zaključiti postoji li po njegovoj prosudbi značajna neizvjesnost u vezi s događajima ili okolnostima koji pojedinačno ili skupno mogu stvarati značajnu sumnju u subjektovu sposobnost da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem.

Značajna neizvjesnot postoji kada kada je raspon njenog uticaja takav da je po revizorovoj prosudbi jasno objavljivanje prirode i učinaka neizvjesnoti nužno:

- U slučaju okvira finansijskog izvještavanja s fer prezentacijom za postizanje fer prezentacije finansijskih izvještaja ili
- U slučaju okvira sukladnosti, kako finansijski izvještaji ne bi dovodili u zabludu.

Osim ako oni koji su zaduženi za upravljanje nisu uključeni u rukovođenje subjektom, revizor će komunicirati s onima koji su zaduženi za upravljanje o prepoznatim događajima ili okolnostima koji stvaraju značajnu sumnju u subjektovu mogućnost da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem.

Takvo komuniciranje o onima koji su zaduženi za upravljanje uključit će sljedeće:

- Stvaraju li događaji ili okolnosti značajnu neizvjesnost,
- Je li u sastavljanju finansijskih izvještaja primjereno menadžementovo korištenje računovodstva na osnovu pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja,
- Prikadnost odgovarajućih objava u finansijskim izvještajima i
- Posljedice za revizorovo izvješće, gdje je primjenjivo.

Ukoliko postoji značajno kašnjenje u odobravanju finansijskih izvještaja od strane menadžmenta ili onih koji su zaduženi za upravljanje nakon datuma finansijskih izvještaja, revizor će postaviti upit o razlozima kašnjenja. Ako revizor vjeruje da bi kašnjenje moglo biti povezano s događajima ili okolnostima u vezi s procjenom primjerenosti korištenja pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja, revizor će obaviti one dodatne revizijske postupke koje smatra nužnim, kao i u vezi s postojanjem značajne neizvjesnoti, razmotriti učinak na revizorov zaključak.

2.6. MRevS 260 (izmijenjen) Komuniciranje s onima koji su zaduženi za upravljanje

Ovaj MRevS bavi se revizorovom odgovornošću da komunicira s onima koji su zaduženi za upravljanje u reviziji finansijskih izvještaja. On osigurava sveobuhvatan okvir za revizorovo komuniciranje s onima koji su zaduženi za upravljanje i navodi neka posebna pitanja o kojima treba komunicirati s njima.

Iako je ovaj MRevS prvenstveno usmjeren na komuniciranje od revizora prema onima koji su zaduženi za upravljanje, učinkovito dvosmjerno komuniciranje važno je u pomaganju:

- Revizoru i onima koji su zaduženi za upravljanje u razumijevanju pitanja povezanih s revizijom u kontekstu i u doprinosu konstruktivnom radnom odnosu. Taj odnos se razvija uz održavanje revizorove neovisnosti i objektivnosti,
- Revizoru u dobijanju informacija relevantnih za reviziju od onih koji su zaduženi za upravljanje i
- Onima koji su zaduženi za upravljanje u ispunjavanju njihovih odgovornosti nadziranja procesa finansijskog izvještavanja i na taj način smanjujući rizike značajnog pogrešnog prikazivanja finansijskih izvještaja.

Ciljevi revizora su:

- Jasno priopćiti onima koji su zaduženi za upravljanje odgovornosti revizora u vezi s revizijom finansijskih izvještaja i priopćiti načelni prikaz planiranog djelokruga i vremenskog rasporeda revizije,
- Dobiti informacije relevantne za reviziju od onih koji su zaduženi za upravljanje,
- Osigurati onima koji su zaduženi za upravljanje pravodobna opažanja stečena kroz reviziju koja su važna i relevantna za njihovu odgovornost da nadziru proces finansijskog izvještavanja i
- Promicati učinkovito dvosmjerno komuniciranje između revizora i onih koji su zaduženi za upravljanje.

Revizor će komunicirati s onima kojisu zaduženi za upravljanje o odgovornosti revizora u vezi s revizijom finansijskih izvještaja, uključujući da:

- Revizor je odgovoran za formiranje i izražavanje mišljenja o finansijskim izvještajima koje je sastavio menadžment pod nadzorom onih koji su zaduženi za upravljanje i

- Revizija finansijskih izvještaja ne oslobađa menadžement ili one koji su zaduženi za upravljanje od njihove odgovornosti.

Revizor će komunicirati s onima koji su zaduženi za upravljanje o:

- Revizorovim stavovima o važnim aspektima subjektive računovodstvene prakse, računovodstvenim politikama i objavama u finansijskim izvještajima,
- Značajnim poteškoćama s kojima se suočio tokom revizije,
- Važnim pitanjima ako ih ima nastalim kroz reviziju koja su raspravljena ili bila predmetom prepiske s menadžmentom,
- Pisanim izjavama koje je zahtijevao revizor,
- Okolnostima koje utiču na oblik i sadržaj revizorovog izvještaja i
- Bilo kojim važnim pitanjima nastalim tokom revizije koja su po revizorovoj profesionalnoj prosudbi relevantna za nadziranje procesa finansijskog izvještavanja.

Revizorova odgovornost u odnosu na reviziju finansijskih izvještaja često je uključena u pismo o angažiranju ili drugi prikladni oblik pisanog sporazuma kojim se evidentiraju dogovoreni uslovi angažmana.

Davanje kopije pisma o angažmanu ili drugog prikladnog oblika pisanog sporazuma onima koji su zaduženi za upravljanje može biti odgovarajući pristup u komuniciranju s njima o pitanjima kao što su:

- Revizorova odgovornost za obavljanje revizije u skladu s MRevS-ovima koja je usmjerena prema izražavanju mišljenja o finansijskim izvještajima,
- Činjenica da MRevS-ovi ne zahtijevaju da revizor oblikuje postupke za svrhu pronalaženja dopunskih pitanja za komuniciranje s onima koji su zaduženi za upravljanje,
- Kada se primjenjuje MRevS 701, Priopćavanje ključnih revizijskih pitanja u izvješću neovisnog revizora, revizorova odgovornost da odredi i priopći ključna revizijska pitanja u revizorovu izvještaju i
- Kada je primjenjivo, revizorova odgovornost za komuniciranje određenih pitanja zahtijevanih zakonom ili regulativom, sporazumom sa subjektom ili dodatnim zahtjevima primjenjivim na angažman.

2.7. MRevS 701 Priopćavanje ključnih revizijskih pitanja u izvješću neovisnog revizora

Ovaj MRevS bavi se revizorovom odgovornošću da priopći ključna revizijska pitanja u revizorovu izvješću. Bavi se revizorovom prosudbom o tome što da se priopći u revizorovom izvješću kao i s oblikom i sadržajem takvog priopćavanja.

Svrha priopćavanja ključnih revizijskih pitanja je povećati komunikacijsku vrijednost revizorovog izvještaja osiguravanjem boljeg uvida u obavljenju reviziju.

Takođe, na ovakav se način može osigurati namjeravanim korisnicima osnovicu za dalji rad s menadžentom i onima koji su zaduženi za upravljanje na određenim pitanjima u vezi sa subjektom, revidiranim finansijskim izvještajima ili obavljenom revizijom.

Priopćavanje ključnih revizijskih pitanja u revizijskom izvještaju nije:

- Zamjena za objave u finansijskim izvještajima,
- Zamjena za revizorovo izražavanje modificiranog mišljenja,
- Zamjena za izvještavanje u skladu sa MRevS-om 570(izmijenjenim), Vremenska neograničenost poslovanja i
- Odvojeno mišljenje o pojedinom pitanju.

Cilj revizora je:

- Odrediti ključna revizijska pitanja i nakon formiranja mišljenja o finansijskim izvještajima i
- priopćiti ta pitanja opisujući ih u revizorovom izvješću.

Revizor će opisati svako ključno revizijsko pitanje, korištenjem odgovarajućeg podnaslova u posebnom odjeljku revizorovog izvještaja pod naslovom „**Ključna revizijska pitanja**“.

Ključna revizijska pitanja su:

- ona pitanja koja po revizorovoj profesionalnoj prosudbi su od najveće važnosti u reviziji finansijskih izvještaja,
- ona pitanja koja se navode u kontekstu revizije finansijskih izvještaja kao cjeline i formiranje revizorovog mišljenja o njima, te da revizor ne daje odvojeno mišljenje o tim pitanjima.

Opis svakog ključnog revizijskog pitanja u odjeljku za ključna revizijska pitanja u revizorovom izvještaju će uključiti poziv na povezanu objavu ili povezane objave u finansijskim izvještajima ako postoje i objašnjavat će:

- Zašto se smatra da je jedno od najveće važnosti u reviziji i stoga je određeno da je ključno revizijsko pitanje i
- Kako se u reviziji bavilo s tim pitanjem.

ZAKLJUČAK

Kako su objavljeni i kako se primjenjuju Međunarodni standardi revizije, te se prate njihove izmjene i dopune, podsjećanja radi naglašavamo i primjenu Vodiča za korištenje MRevS u reviziji malih i srednjih subjekata IFAC-ovog Odbora za mala i srednja revizorska društva (SMP), svezak 1 i svezak 2.

Osmišljen je kako bi pomogao računovođama u javnoj praksi u provedbi Međunarodnih revizijskih standarda(MRevS-i) u reviziji malih i srednjih subjekata, ali nije namijenjen kao zamjena za same MRevS-e.

Takođe, profesionalne računovođe u javnoj praksi trebale bi koristiti ovaj Vodič u skladu sa svojom profesionalnom prosudbom te okolnostima koje su uključene u svaku pojedinu reviziju.

Ovaj vodič može se koristiti za:

- Razvijanje dubljeg razumijevanja revizije provedene u skladu sa MRevS-ima,
- Razvijanje priručnika za zaposlenike i
- Pomaganje u osiguravanju da zaposlenici usvoje dosljedan pristup planiranju i provedbi revizije.

LITERATURA

1. Messier W. (2004): Revizija, Faber & Zgombić, Zagreb,
2. Kapić R.(2012), *Revizija*, OFF-SET, Tuzla,
3. <http://www.revizorska-komora.hr/index.php/kodeks-standardi-smjernice/medjunarodni-revizijski-standardi.html>,
4. <http://www.srr-fbih.org/me%C4%91unarodnirevizijiskistandardi-21>
5. <https://www.rkfbih.ba/bs/propisi/kodeksi-standardi-smjernice>
6. www.revizorska-komora.hr/...standardi.../medjunarodni-revizijski-standardi/arhiva-m
https://www.rrif.hr/Hrvatski_racunovodstveni_sustav-240-knjiga.html

Envera Halilčević¹

EKONOMSKI ASPEKTI IMPLEMENTACIJE FORENZIČKE REVIZIJE U PRAKSU BOSANSKOHERCEGOVAČKIH KOMPANIJA

ECONOMIC ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF FORENSIC AUDIT IN THE PRACTICE OF COMPANIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SAŽETAK

Savršeno finansijsko izvještavanje ne postoji nigdje u svijetu. Poslovanje svakog preduzeća je specifično, te je nemoguće razviti pravila za svaku situaciju. Za poslovanje preduzeća u savremenim uslovima je neophodan odgovarajući sistem upravljanja i kontrole, koji sprečava i otkriva nastajanje prevara i iskrivljenih finansijskih izvještaja. Manipulacije finansijskim izvještajima i veliki rizici od prevara djeluju na usporavanje privrednih aktivnosti države. Spoznajama o kreiranju efikasnih mjera za sprečavanje i otkrivanje finansijskih prevara i nerealnog prikazivanja finansijskih izvještaja, moguće je utvrditi ograničenja izloženosti riziku prevara. Rad razmatra ekonomske aspekte forenzičke revizije na otkrivanju i sprečavanju finansijskih prevara, te mogućnost njegove brže implementacije u praksu bosanskohercegovačkih preduzeća. Značaj forenzičke revizije u BiH se povećava sa činjenicom da su finansijske manipulacije u stalnom porastu. Zaključci istraživanja ukazuju da u Bosni i Hercegovini nije stvoreno adekvatno poslovno okruženje, kao i nivo svijesti o potrebi i značaju računovodstva i revizije, a posebno forenzičkog revizora. Dio razloga je i u nedostatku autoritativnih tekstova iz ovog područja, pa količina edukacije o finansijskim prevarama u sistemu visokog obrazovanja ne samo da nije adekvatna, nego je praktično vrlo malo zastupljena. Edukacija revizora na području interne, eksterne i forenzičke revizije u cilju otkrivanja finansijskih prevara neophodni su za suzbijanje pojave prevara i vraćanje povjerenja u informacije koje donose finansijski izvještaji. Izgradnja sistema obrazovanja koji će odgovoriti na sve promjene na tržištu rada, i uvođenje forenzičke revizije u sferu visokog obrazovanje je najznačajnija mjera za povećanje efikasnosti revizije i očekivanja investitora.

¹ Mag.oec. Envera Halilčević, Sveučilište/Univerzitet "VITEZ", email: envera.halilcevic@unvi.edu.ba

Ključne riječi: prevare, manipulacija finansijskih izvještaja, kreativno računovodstvo, edukacija, Bosna i Hercegovina.

ABSTRACT

Perfect financial reporting does not exist anywhere in the world. The operations of each company are unique, and it is impossible to develop rules for every situation. For business operations in modern conditions, an appropriate management and control system is necessary, which prevents and detects the emergence of fraud and distorted financial statements. Manipulation of financial statements and the great risks of fraud act on slowing economic activities of the country. Knowledge about the creation of effective measures to prevent and detect financial fraud and unrealistic presentation of financial statements, it is possible to determine the limits of risk exposure scam. The paper examines the economic aspects of the forensic audit to detect and prevent financial fraud, and the possibility of its faster implementation in practice of Bosnian companies. The importance of forensic audit in BiH is increased by the fact that the financial manipulations increasing. Research findings show that in Bosnia and Herzegovina has not created adequate business environment, as well as awareness of the need and importance of accounting and auditing, especially forensic auditors. Part of the reason is the lack of authoritative texts from this area, so the amount of education about financial fraud in the system of higher education is not only adequate, but it is practically very little represented. Training auditors in the field of internal, external and forensic audits in order to detect financial fraud are essential to combat the phenomena of fraud and restore confidence in the information brought by the financial statements. Building a system of education that would respond to any changes in the labor market, and the introduction of a forensic audit in the sphere of higher education is the most important measures to increase the efficiency of the audit and the expectations of investors.

Keywords: fraud, manipulation of financial statements, creative accounting, education, Bosnia and Herzegovina.

JEL: M4, M42

UVOD

U savremenom poslovanju sve je veća pojava i prevara, manipulacija finansijskim izvještajima, pa i dobro smišljenih kriminalnih radnji i bankrota, što je ozbiljan problem. To nije problem samo za vlasnike preduzeća, investitore i druge

zainteresovane strane, nego i za revizore koji moraju razrađivati postupke i procedure za istraživanje kriminalnih radnji koje se odražavaju i na finansijske izvještaje preduzeća. Razdvajanjem funkcije vlasništva od upravljanja, vlasnici sredstava preduzeća su nastojali i nastoje, da se zaštite od grešaka i prevara, tj. kriminalnih radnji koje su vezane za upravljanje i poslovanje preduzeća, te nanose ne samo finansijske gubitke preduzeću, nego i gubljenje ugleda u javnosti.

Evidentiranjem poslovnih događaja i transakcija u preduzećima dešavaju se računovodstveno-administrativne greške koje nisu namjerne, već su posljedica obimnosti rada, neznanja i sl. Nisu napravljene s namjerom da nanesu gubitke preduzeću, iako imaju posljedice na računovodstvene informacije i ispravnost finansijskih izvještaja. Međutim, ako te greške imaju značajan karakter ili se odnose na protivzakonite radnje (prisvajanja imovine, prikazivanja fiktivnih transakcija, falsifikovanja dokumenata i sl.), za rezultat imaju neobjektivno prezentiranje finansijskih izvještaja. Lažno finansijsko izvještavanje i manipulacije finansijskim izvještajima obuhvataju elemente koje čini kreativno računovodstvo i koji iskrivljuju finansijske informacije usmjerene prema zainteresovanim korisnicima finansijskih izvještaja, kako bi donijeli pogrešne odluke. Nastojanja u sprečavanju i otkrivanju prevara i manipulacija finansijskim izvještajima su djelovala na razvoj forenzičke revizije. U svijetu je forenzičko računovodstvo već odavno prisutno u sferi nauke i visokog obrazovanja. Forenzičke računovođe se bave otkrivanjem i sprečavanjem organizovanog kriminala, poput pranja novca, poreskih utaja, prevara u finansijskim izvještajima i sl. Na globalnom nivou forenzičko računovodstvo i forenzička revizija predstavljaju jedan od načina presjecanja veza organizovanog kriminala, kanala ilegalnog sticanja profita i praktično je postalo dio nauke.

Da bi opstala na tržištu preduzeća nastoje smanjiti troškove, ne ulažući sredstva u interne kontrole i mehanizme upravljanje rizicima, i samim tim, otvaraju vrata za nove prevare. Zbog naizgled nemogućnosti da se otkriju prevare širokih razmjera, pogođena je časna revizorska profesija. Prevare i manipulacije finansijskim izvještajima su namjerne radnje čija je funkcija protivzakonito prisvajanje imovine i novca, falsifikovanje knjigovodstvenih dokumenata, prikazivanje nepostojećih transakcija, izmjena dokumenata i evidencije, i sl. Posao forenzičkog revizora je bitan za otkrivanje nepravilnosti informacija prezentiranih u finansijskim izvještajima, tj. za istraživanje prevara i otkrivanje izvršioca tih prevara. Finansijske prevare su prijetnja dosadašnjem povjerenju tržišta kapitala, menadžerima korporativnih organizacija i revizijskoj profesiji.

U Bosni i Hercegovini tema forenzičkog računovodstva i forenzičke revizije nije aktuelizirana, iako je u svijetu već odavno primjenjena praksa i nauka.

Ovim radom se žele istražiti učinci forenzičkog računovodstva na otkrivanje i sprečavanje finansijskih prevara, te mogućnost njegove brže implementacije u praksu bosanskohercegovačkih preduzeća. Značaj forenzičke revizije u BiH se povećava sa činjenicom da su finansijske manipulacije u stalnom porastu. Manipulacije finansijskim izvještajima i veliki rizici od prevara djeluju na usporavanje privrednih aktivnosti države.

Finansijske prevare su ozbiljan problem za razvoj privatnog sektora u Bosni i Hercegovini. One dovode do nezakonitih prihoda, koje nanose štetu po budžet države i prepreka su za investiranje i razvoj tržišne privrede. Finansijske prevare dovode do negativnih posljedica, i za preduzeće, i za društvo. Ukupna šteta uključuje i indirektno gubitke koji se ogledaju u narušavanju ugleda preduzeća, gubitku klijenata, padu cijena dionica i slično. Stalne promjene i složeniji uslovi poslovanja preduzeća, praćeni kontinuiranim razvojem informacionih tehnologija u poslovanju, formiraju okruženje u kojem postoji veća vjerovatnoća za nastanak grešaka i prevara. Rizik finansijskih prevara se povećava zbog nepostojanje preventivnih mjera kontrole i korporativne kulture koje dosljedno sankcionišu nezakonita djelovanja. Svrha rada je ukazati na važnost usavršavanja tehnika i mjera za otkrivanje i sprečavanje manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća, a posebno dosljedne i kontinuirane primjene forenzičke revizije.

1. TEORIJSKA RAZMATRANJA

Savremenu ekonomiju obilježava proces globalizacije, ubrzano kretanje dobara, usluga, kapitala i radne snage, kao i sve veći napredak u razvoju informacionih tehnologija. To se odražava i na preduzeća koja imaju sve više poslovnih i finansijskih transakcija i poslovnih događaja koje treba evidentirati. U određenom obračunskom periodu menadžment preduzeća sastavlja i prezentira finansijske izvještaje koju su u skladu sa zakonskom regulativom i računovodstvenim standardima i politikama finansijskog izvještavanja. Nedovoljno razumljivi finansijski izvještaji nisu podloga za donošenje odgovarajućih poslovnih odluka. U svemu tome menadžment preduzeća stvara uslove da može kontrolisati obim, vrste i oscilaciju poslovnih događaja. To je razlog da i revizija kao profesija dobiva sve veći značaj, u funkciji da finansijski izvještaji preduzeća budu objektivno, istinito i pravilno prikazani. Tokom poslovanja preduzeća javljaju se greške, što je i svojstveno svakom čovjeku, da li zbog nedovoljne edukacije ili iz nehata.

Računovodstvene greške nastaju i kao posljedica sve veće brzine i sve većeg broja transakcija koje se dešavaju u savremenom poslovanju. Računovodstvene

greške nastaju nenamjerno i puno lakše ih je otkriti, jer cilj i nije bio da se sakriju. Razdvajanjem funkcije vlasništva od upravljanja, vlasnici sredstava preduzeća su nastojali i nastoje, da se zaštite od grešaka i prevara, tj. kriminalnih radnji koje su vezane za upravljanje i poslovanje preduzeća, te nanose ne samo finansijske gubitke preduzeću, nego i gubljenje ugleda u javnosti. U savremenom poslovanju sve je veća pojava i prevara, manipulacija finansijskim izvještajima, pa i dobro smišljenih kriminalnih radnji i bankrota, što je ozbiljan problem. To nije problem samo za vlasnike preduzeća, investitore i druge zainteresovane strane, nego i za revizore koji moraju razrađivati postupke i procedure za istraživanje kriminalnih radnji koje se odražavaju i na finansijske izvještaje preduzeća. Prevare i manipulacije finansijskim izvještajima su namjerne radnje čija je funkcija protivzakonito prisvajanje imovine i novca, falsifikovanje knjigovodstvenih dokumenta, prikazivanje nepostojećih transakcija, izmjena dokumenata i evidencije, i sl. U izjavama menadžmenta koji su sastavni dio računovodstvenih izvještaja, postoji mogućnost pojave nenamjerno učinjenih pogrešnih knjiženja poslovnih događaja, pogrešnog procjenjivanja pojedinih bilansnih pozicija i sl. Ne smije se isključiti mogućnost pojave prevare pojedinih članova u raspolaganju finansijskim resursima, s namjerom ostvarivanja lične koristi na štetu preduzeća.

Prema mišljenju autora (Syed Zulfiqar, A., Safdar, B., Yasir, B. T., 2011) „Interesi menadžmenta se mogu svesti na sljedeće stavke:

- Ispuniti interne ciljeve – Menadžment nastoji ispuniti ciljeve koje odredi Nadzorni odbor ili vlasnik. Ciljevi poput prodaje, profitabilnosti i sl., ukoliko odstupaju od zadatih, u negativnom smislu, javlja se potreba za korištenjem kreativnog računovodstva u cilju smanjenja tih odstupanja.
- Ispuniti eksterna očekivanja – Stabilno stanje finansijskih izvještaja preduzeća ukazuju na mogućnost napretka i njegovog širenja. S obzirom da i poslovni partneri očekuju što dužu saradnju sa preduzećem, može doći do prilagođavanja finansijskih izvještaja da bi se podigao ugled preduzeća.
- Izgladivanje priliva prihoda – Menadžment poznavajući investitore, može izgladiti prilive koje ima preduzeće i uljepšati sliku o finansijskom položaju i uspješnosti preduzeća.
- Oporezivanje – Kreativno računovodstvo se koristi veoma često u svrhu dobivanja poreskih olakšica, gdje se finansijske stavke u izvještajima oblikuju tako da smanjuju oporezivi dio dobiti.
- Aranžiranje izloga radi dobivanja zajma – Ubrzavajući prilive i usporavajući rashode i odlive, kako bi finansijski pokazatelji bili što atraktivniji. Samim tim, zajam dobiva preduzeće koje ga ne zaslužuje, a time ne samo da

povećava rizik od gubitaka, nego i zajmodavac ima potencijalne probleme o kojima nema saznanje.“

Prevarom se nastoje sakriti svi tragovi, te je internim revizorima teško uočiti probleme u poslovanju preduzeća. To je i razlog neprestanog školovanja revizora kako bi postali svjesniji poslovnih događaja koji djeluju na tržištu kao i prepoznati znakove prevara. Tradicionalna revizija finansijskih izvještaja obezbjeđuje, razumno uvjeravanje da su finansijski izvještaji preduzeća u saglasnosti sa opšte prihvaćenim računovodstvenim principima i predstavljaju fer i korektno finansijsku poziciju u svim materijalnim aspektima.

Prema navodima autora knjige (Pijić, J., 2012), „Nije rijedak slučaj da menadžeri preduzeća nastoje da uspješnost poslovanja i finansijski položaj preduzeća u finansijskim izvještajima prikažu tako da korisnike finansijskih izvještaja dovedu u zabludu kako bi ovi donijeli pogrešne odluke.“ Savremena teorija, ali i praksa revizije, su sve više orjentisane definisanjem i pronalaženjem načina za otkrivanje onoga što se u praksi pominje kao kreativno računovodstvo. Brojni slučajevi propasti svjetskih kompanija i slomova finansijskih sistema su dokaz da ovaj posao nije lagan, niti bespotreban.

Forenzička revizija obuhvata dublji i detaljniji pregled u cilju otkrivanja manipulacija u finansijskim izvještajima preduzeća, bez obzira na stepen njenog djelovanja na objektivnost finansijskih izvještaja. Forenzičkom računovodstvu i forenzičkoj reviziji se daje prednost po pitanju manipulacija finansijskim izvještajima, razjašnjavanju činjenica i transakcija, kao i sprečavanje i otkrivanje kriminalnih djela koje mogu biti predmet sudskog postupka. Manipulacije u finansijskim izvještajima su doprinijele da velike svjetske revizorske kompanije pružaju usluge forenzičke revizije. Iz tradicionalne revizije se razvijaju specijalizovane usluge revizora. Svojim tehnikama forenzička revizija povećava stepen zaštite korisnika finansijskih izvještaja od kreativnog računovodstva i manipulacija finansijskim izvještajima.

Prema mišljenju autora rada (Buckhoff, A., T., 2008) „Američki institut za certificirane javne računovođe (AICPA) definiše forenzičku reviziju kao oblast, koja primjenjuje računovodstvene principe, teorije i discipline na činjenice ili pretpostavke u pitanjima sudskih sporova, obuhvatajući pri tome svaku granu računovodstvenog znanja. Forenzičku reviziju dijele na dvije vrste usluga: usluge povezane sa sudskim sporom u kojem forenzički revizor učestvuje kao ekspert ili savjetnik i usluge provođenja istrage koje mogu uključivati svjedočenje na sudu.“

Za revizora su relevantna dva tipa namjernih pogrešnih prikazivanja: pogrešna prikazivanja koja su rezultat prevarnog finansijskog izvještavanja i pogrešna prikazivanja zbog zloupotrebe imovine. Pogrešna prikazivanja koja su rezultat prevarnog finansijskog izvještavanja ne moraju nužno biti dio većeg kriminalnog plana. Ovakvim izvještavanjem menadžeri se mogu poslužiti i da bi izbjegli neke kratkoročne, loše poslovne rezultate i krizne situacije. A kasnije kada se rezultati poprave pristupa se ispravljanju poslovnih grešaka. Pogrešna prikazivanja u cilju zloupotrebe imovine podrazumjevaju krađe od najsitnijih iznosa do visokih suma, koje počinu zaposlenici ali i menadžment preduzeća. Popraćeno je lažnom dokumentacijom koja navodi na pogrešno mišljenje. Protupravno prisvajanje imovine poprima oblike: služeći se imovinom preduzeća u privatne svrhe, plaćanje fiktivne robe ili usluga, krađa robe ili intelektualnog vlasništva, pronevjere i sl.

Tri su kategorije rizika bitne za ostvarenje prevare: motiv i pritisak, prilika i opravdanje. Motiv i pritisak su najčešće određeni željom za uspjehom u poslu, postizanjem zadatih ciljeva, željom za dobrima i uslugama, te mogu postati pokretač prevare. Na prevaru mogu podstaći i psihotična motivacija (krađa radi navike), ideološka motivacija i egocentrična motivacija (prevare radi dostizanja ličnog prestiža). Prema mišljenju autora knjige (Piljić, J., 2012:435) „Pritisci mogu biti sljedeći: ostvariti što bolju profitabilnost, prikazati što bolje finansijske rezultate (zbog menadžerskih bonusa, dobivanja kredita od banke, privlačenje investitora), ujednačiti prihode i dobit u nizu obračunskih perioda, dobivanje posla na tenderu i izbjegavanje konkurencije, opstanak u kriznim situacijama, ostvarivanje što niže osnove za porez i sl.“

Domaće privredne subjekte u manipulaciji finansijskih izvještaja najviše motiviše dobivanje kredita od banaka, privlačenje investitora i poslovnih partnera. Prilikom za prevare omogućava slab sistem internih kontrola u preduzeću, djelatnost kojom se preduzeće bavi, neadekvatna kontrola zaposlenih od strane menadžmenta, i sl. Bolja pozicija u preduzeću nosi sa sobom i veću odgovornost kao i povjerenje od strane vlasnika preduzeća ali i mogućnost za prevaru. Otkrivanje i dokazivanje prevara je istraživački posao sa komponentama rada revizora i rada kriminalnog istražioca. Taj posao zahtjeva iskustvo i logičko zaključivanje, znanja o psihologiji čovjeka, poznavanja šema prevare, rutinskim pronalaženjima dokaza, crvene zastavice i sl. Forenzički revizori rade sa velikim skupom informacija i njihovih izvora, te putem eliminisanja neodgovarajućih informacija i sužavanjem izbora, potvrđuju prevaru.

Forenzička revizija je oblast koja ima potencijal, kao i metode otkrivanja nepravilnosti u poslovanju preduzeća. Gubici velikih preduzeća uzrokovani činjenjem nepravilnosti i kriminalnim radnjama zaposlenih ili menadžmenta, ukazuju na činjenicu da postoje uslovi i okolnosti koje pogoduju pojavi računovodstvenih grešaka i prevarama u finansijskim izvještajima. Finansijski gubici kompanija prouzrokovani činjenjem nepravilnosti i manipulacijama su povećali potrebu za uvođenjem forenzičke revizije kao instrumenta za istraživanje prevara.

2. FORENZIČKA REVIZIJA KAO INSTRUMENT SPREČAVANJA I OTKRIVANJA FINANSIJSKIH PREVARA

Određivanje izvršioca prevare je najvažniji korak u forenzičkoj reviziji. Izvršioci prevare mogu biti zaposlenici ali i menadžment preduzeća. Određivanje mjesta i načina kojim je izvršena manipulacija u finansijskim izvještajima zahtjeva iskustvo u reviziji i računovodstvu, oprezivanju i drugim povezanim oblastima. Tri su kategorije rizika bitne za ostvarenje prevare: motiv i pritisak, prilika i opravdanje. Motiv i pritisak su najčešće određeni željom za uspjehom u poslu, postizanjem zadatih ciljeva, željom za dobrima i uslugama, te mogu postati pokretač prevare. Na prevaru mogu podstaći i psihotična motivacija (krađa radi navike), ideološka motivacija i egocentrična motivacija (prevare radi dostizanja ličnog prestiža).

Prema mišljenju autora knjige (Piljić, J., 2012:435) „Pritisci mogu biti sljedeći: ostvariti što bolju profitabilnost, prikazati što bolje finansijske rezultate (zbog menadžerskih bonusa, dobivanja kredita od banke, privlačenje investitora), ujednačiti prihode i dobit u nizu obračunskih perioda, dobivanje posla na tenderu i izbjegavanje konkurencije, opstanak u kriznim situacijama, ostvarivanje što niže osnovice za porez i sl.“

Domaće privredne subjekte u manipulaciji finansijskih izvještaja najviše motiviše dobivanje kredita od banaka, privlačenje investitora i poslovnih partnera. Priliku za prevare omogućava slab sistem internih kontrola u preduzeću, djelatnost kojom se preduzeće bavi, neadekvatna kontrola zaposlenih od strane menadžmenta, i sl. Bolja pozicija u preduzeću nosi sa sobom i veću odgovornost kao i povjerenje od strane vlasnika preduzeća ali i mogućnost za prevaru. Otkrivanje i dokazivanje prevara je istraživački posao sa komponentama rada revizora i rada kriminalnog istražioca. Taj posao zahtjeva iskustvo i logičko zaključivanje, znanja o psihologiji čovjeka, poznavanja šema prevare, rutinskim pronalaženjima dokaza, crvene zastavice i sl. Forenzički revizori rade sa velikim skupom informacija i njihovih

izvora, te putem eliminisanja neodgovarajućih informacija i sužavanjem izbora, potvrđuju prevaru.

Forenzički revizori u provođenju revizije imaju za cilj podnošenje dokaza sudu, pri čemu se odvija nevidljivi prelaz iz revizije u istragu. Forenzički revizori obavljaju djelatnost prikupljanja, obrade, analiziranja i izvještavanja o podacima u svrhu prikupljanja činjenica i dokaza uslijed manipulacija u finansijskim izvještajima. Zadaci forenzičke revizije se razlikuju po svojim karakteristikama i specifičnim aktivnostima koje obavlja u odnosu na tradicionalnu reviziju. Kod forenzičke revizije je potpuno drugačiji pristup finansijskim izvještajima po pitanju materijalnosti, obuhvatanju prevare i samog načina izvještavanja forenzičkih revizora.

Karakteristike forenzičke revizije se ogledaju u:

- ispitivanju većine ili svih transakcija u preduzeću gdje su se pojavili nagovještaji prevare,
- usmjerenosti na otkrivanje kriminalnih radnji i manipulacija finansijskih izvještaja bez obzira na materijalnost,
- provjeravanju dužeg vremenskog perioda od poslovne godine,
- izvještaji moraju biti prihvatljivi za sudski postupak.

Primarni zadatak istraživanja je istražiti ulogu forenzičke revizije u otkrivanju manipulacija finansijskim izvještajima i kriminalnih radnji u preduzećima. Cilj rada je ukazati da nakon završetka revizije nije prestala odgovornost menadžmenta preduzeća za greške, prevare i manipulacije finansijskim izvještajima. Revizor je odgovoran za adekvatnost procedura i profesionalnost, koja obezbjeđuje uvjerenje da greške i manipulacije finansijskim izvještajima ne postoje. Istraživački rad na otkrivanju i dokazivanju prevara kombinuje rad revizora i kriminalnih istražioca.

Temeljne reference problema, i predmeta istraživanja definiranih u ovom radu odredili su naučni okvir za postavljanje radne hipoteze:

H1. Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja.

PH1. Bosna i Hercegovina kao tranzicijska država je podložna svim vrstama manipulacija i prevara, što povećava potrebu za forenzičkom revizijom.

Gubici velikih preduzeća uzrokovani činjenjem nepravilnosti i kriminalnim radnjama zaposlenih ili menadžmenta, ukazuju na činjenicu da postoje uslovi i okolnosti koje pogoduju pojavi računovodstvenih grešaka i prevarama u finansijskim izvještajima. Finansijski gubici kompanija prouzrokovani činjenjem nepravilnosti i manipulacijama su povećali potrebu za uvođenjem forenzičke revizije kao instrumenta za istraživanje prevara.

3. EKONOMSKI ASPEKTI IMPLEMENTACIJE FORENZIČKE REVIZIJE U PRAKSU BOSANSKOHERCEGOVAČKIH KOMPANIJA

Današnji poslovni život je dinamičan u tehnološkom pogledu, pa veliki broj transakcija i poslovnih događaja stvara uslove za učestalije pojave prevara i manipulacija, što ugrožava povjerenje javnosti u finansijsku stabilnost, ali i u istinitost finansijskih izvještaja koji su nerjetko osnova za donošenje odluka potencijalnih investitora. Prebare i manipulacije dovode do poremećaja privrede, širenja sive ekonomije, utaje poreza i sl. U državi koja je u razvoju, korupcija unosi neizvjesnost i predstavlja dodatni transakcijski trošak, a za posljedicu ima ogromne štete po efikasnost privrede. Ekonomska cijena korupcije, prevara i manipulisanja finansijskim izvještajima ogleda se u usporenom privrednom rastu i smanjenju investicija.

Kreativno računovodstvo i otkrivene prevare ne samo da nanose finansijske gubitke i štete preduzećima nego i narušavaju ugled računovodstvenoj i revizijskoj profesiji. Iskazivanje niže ili više dobiti od ostvarene, tj. manipulacije troškovima su neke od najčešćih metoda manipulacije finansijskim izvještajima. Neke od tehnika za prikazivanje više ili niže dobiti u preduzeću su: precjenjivanje zaliha, razvlačenje troškova amortizacije, prenošenje prihoda u narednu poslovnu godinu, i sl.

Prema (Rezaee Z. i Rilley R., 2014) u svom djelu „dugoročni uspjeh bilo kojeg poslovnog poduhvata izvodi se iz tri izvora: istraživanja, prakticiranja i obrazovanja. Istraživanje potiče profesionalnu inovaciju. Praktičari područja implementiraju proizvode istraživanja primjenjivanjem, testiranjem i rafiniranjem teorijskih i istraživačkih nalaza u „stvarnom“ svijetu. Obrazovne institucije stvaraju okvire za učenje kroz koje studenti ostvaruju prednosti od kombinovanih napora prakse i istraživanja. Do danas je revizorsko i bihevioralno istraživanje koje se fokusira na pitanja prevara i forenzičkog računovodstva objavljeno u mnogim publikacijama. Forenzički zasnovano ispitivanje je završeno i objavljeno u ekonomiji i finansijama.

Takvi se napori trebaju nastaviti tako da osobe zainteresovane i za više obrazovanje i za praksu prevara i forenzike imaju vitalne prilike za karijeru“.

Javni sektor u Bosni i Hercegovini je posljednjih godina u procesu uvođenja sistema internih kontrola, te imamo sve veću potrebu za edukaciju i sticanje sertifikata internog revizora. Domaća preduzeća još uvijek nisu uvidjela sve benefite koje može doprinjeti sistem internih kontrola. Osim uspostavljanja efikasnog sistema mjera za otkrivanje i sprečavanje manipulacija finansijskim izvještajima i kriminalnih radnji zaposlenih ili menadžmenta preduzeća, taj sistem je neophodno kontinuirano unapređivati.

U Bosni i Hercegovini ne postoji zakonska obaveza objavljivanja finansijskih informacija za mala i srednja preduzeća, jer se smatra da je ograničen broj korisnika finansijskih izvještaja malih i srednjih preduzeća. Kod privatnih preduzeća potražnja za eksternom revizijom proizilazi zbog uzimanja kredita kod banaka i drugih privatnih kreditora. Mala i srednja preduzeća rade u znatno siromašnijem informacionom okruženju jer otkrivaju manje nefinansijskih informacija. Finansijski izvještaji malih i srednjih preduzeća su manje pod lupom učesnika na tržištu kapitala, te nisu izložena pritisku zapošljavanja visoko kvalitetnih revizora. Mala i srednja preduzeća zbog ograničenosti tržišta i uskog kruga potencijalnih korisnika finansijskih izvještaja nemaju potrebu izrade revizorskih izvještaja. Ako posmatramo mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini, gdje skoro da ne postoji razdvojena vlasnička od menadžerske uloge, te zanemarimo interes vanjskih korisnika u prvi plan je istaknuta cijena provođenja revizije. Zbog ograničenih finansijskih resursa, vlasnik nije u mogućnosti da izdvoji određena sredstva s ciljem uspostavljanja dodatnih kontrolnih mehanizama, kao što je eksterna revizija. Jedan od ograničavajućih faktora i argumenata vlasnika za odbijanje provođenja revizije je visoka cijena revizije u odnosu na ostvarene prihode preduzeća.

Prema mišljenju autora (Vukoja, B., 2012), „Pozicija samog računovodstva u BiH je nezahvalna, prije svega zbog uslova i okruženja u kojima bosanskohercegovačke računovođe obavljaju svoj posao. Razlozi za to su: nedovoljno uređena računovodstvena legislativa sa pratećim propisima, neredovno obnavljanje informacija o izmjenama MRS/MSFI, neadekvatno valorizovanje računovodstva kao profesije i njenih pripadnika, nedovoljan razvoj svijesti o potrebi, odnosno navici cjeloživotnog učenja, ostali subjektivni i objektivni razlozi“.

Preventivne mjere zloupotrebe kreativnog računovodstva obuhvataju procjenu rizika prevara, testiranje kontrola koje su u funkciji sprečavanja manipulacija i provođenje revizije. Uvođenjem vlastitog kodeksa etike preduzeća mogu djelovati

na smanjenje motiva za manipulacije i kriminalne radnje. Da bi se menadžment efikasno suprostavljao greškama i manipulacijama koje se mogu pojaviti u finansijskim izvještajima potrebno je: efikasan sistem interne kontrole, adekvatan ljudski potencijal, kvalitetan etički kodeks, kontinuirana obuka zaposlenih u preduzeću u vezi detekcije grešaka i manipulacija, postaviti jasno pisana pravila ponašanja, suzbijati loše ponašanje i sl.

Uspostavljanje mjera za sprečavanje i otkrivanje prevara i manipulacija je bitno za stabilnost privrede u državi. Nije dovoljno samo usvojiti kodeks etike u preduzeću nego ga provoditi i u praksi. Do prevare može doći i ako preduzeće ima efikasan sistem interne kontrole. Sistem internih kontrola u preduzećima je neophodno kontinuirano unapređivati i štititi od potencijalnih prevaranata. Iako je nemoguće upotpunosti eliminisati rizik pojave grešaka, prevara i manipulacija u preduzećima, pravovremenim poduzimanjem mjera za sprečavanje i otkrivanje prevara, rizik prevare se može umanjiti.

Aktivnosti za sprečavanje i otkrivanje prevara trebaju biti usmjerene na:

- usavršavanje zakonske regulative i propisa koji će suziti prostor za djelovanje prevaranata i djelovati na efikasniju djelatnost svih koji kontrolišu poslovne aktivnosti,
- organizovanjem efikasnih sistema interne kontrole i internih revizija, naročito u većim preduzećima,
- motivisati menadžment i zaposlenike preduzeća na planu preventivnih mjera i aktivnosti na smanjivanju mogućnosti za prevare (edukacije, materijali o poslovnoj i računovodstvenoj politici, organizovanje redovnih kontrola i sl.).

Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja. Kako je u razvijenim državama svijeta već uviđena korist od informacija koje pruža forenzička revizija, realno je očekivati da će i na našim prostorima se razviti potreba za ovom djelatnošću. Povezivanje znanosti, sektora naprednih tehnologija, visokoškolskih ustanova i javne uprave bi trebao biti jedan od prioriteta onih koji kreiraju ekonomsku strategiju u BiH. Mali broj riješenih slučajeva privrednog kriminala, daje sve veće mogućnosti prevarantima. Forenzički revizori primjenjujući računovodstvena načela, vještine i istraživačke postupke, istražuju, prikupljaju dokaze i dokumentuju prevare i manipulacije finansijskim izvještajima. Greške, kriminalne radnje, manipulacije finansijskim izvještajima su negativne pojave,

kojima će države kao i računovodstvena a posebno revizijska profesija u budućnosti posvetiti značajnu pažnju. Budućnost revizorskih usluga se karakteriše u održavanju koraka sa očekivanjima javnosti i poslovnog okruženja.

ZAKLJUČAK

Stalne promjene globalnog tržišta, koje prati i ubrzan razvoj i primjena informacionih tehnologija u poslovanju, stvaraju poslovnu klimu preduzeća kao i njihovog okruženja gdje postoji vjerovatnoća za nastanak i postojanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima. Pored uobičajenih problema sa kojima se susreću bosanskohercegovačka preduzeća kao što je opstanak na tržištu, neizvjesnost poslovanja, ubrzana privredna kretanja, treba da daju i veliku pažnju na sprečavanje finansijskih prevara i manipulacija finansijskim izvještajima. Prevare, manipulacije finansijskim izvještajima koje se dese i koje nisu spriječene potrebno je istražiti i dokazati.

Uvođenjem sistema interne kontrole u preduzeće je moguće smanjiti ali ne i eliminisati procenat prevara i manipulacija zaposlenih ili menadžmenta preduzeća. Da bi se menadžment preduzeća suprostavljao greškama i prevarama koje se mogu pojaviti u finansijskim izvještajima uveliko pomaže: pouzdan računovodstveni sistem, odgovarajući kontrolni postupci, kao i jasno definisanje politike računovodstva i finansijskih izvještaja. Potreban je i adekvatan ljudski potencijal, razumljiv etički kodeks kao i obezbjeđenje kontinuirane obuke za zaposlene u vezi računovodstvenih grešaka i manipulacija finansijskim izvještajima.

Revizor prilikom revizije finansijskih izvještaja preduzeća ne može i nema za cilj otkrivanje prevara. To je posao posebno osposobljenog istražioca prevara, forenzičkog revizora. Mali broj riješenih slučajeva privrednog kriminala, daje sve veće mogućnosti prevarantima. Forenzički revizori primjenjujući računovodstvena načela, vještine i istraživačke postupke, istražuju, prikupljaju dokaze i dokumentuju prevare i manipulacije finansijskim izvještajima. Greške, kriminalne radnje, manipulacije finansijskim izvještajima su negativne pojave, kojima će države kao i računovodstvena a posebno revizijska profesija u budućnosti posvetiti značajnu pažnju. Budućnost revizorskih usluga se karakteriše u održavanju koraka sa očekivanjima javnosti i poslovnog okruženja.

Potreba za dodatnom edukacijom revizora u cilju sprečavanja i otkrivanja prevara i manipulacija finansijskim izvještajima, kao i otkrivanje primjene kreativnog računovodstva u Bosni i Hercegovini je velika, u očuvanju reputacije države, kao i u mogućnosti za privlačenje investicija koje su nam neophodne.

Objedinjujući sve navedene argumente i dokaze u ovom radu, u potpunosti su dokazane hipoteze: Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja. Bosna i Hercegovina kao tranzicijska država je podložna svim vrstama manipulacija i prevara, što povećava potrebu za forenzičkom revizijom.

Privredni subjekti su podložni, i prevarama zaposlenih, i menadžmenta. Kontinuirano praćenje novčanih tokova doprinosi slabljenju organizovanih grupa u finansijskim prevarama, koje u sprezi s korupcijom, predstavljaju prijetnju poslovnom okruženju i cjelokupnoj privredi države. U svijetu, ali i u državama regiona već su prepoznali svrhu forenzičkog računovodstva. U Bosni i Hercegovini se ovoj profesiji „stidljivo“ pristupa. Izgradnja sistema obrazovanja sposobnog odgovoriti na sve promjene koje se dogode na tržištu rada, i promovisanje koncepta cjeloživotnog učenja, kao i edukacija revizora u cilju otkrivanja prevara je najznačajnija mjera za povećanje efikasnosti revizije i očekivanja investitora. Forenzička revizija kao profesija može izmjeniti pogled na računovodstvenu i revizijsku profesiju. Efikasna je mjera za otkrivanje i sprečavanje grešaka i finansijskih prevara, kao i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća. Budućnost revizorske profesije je u interakciji sa poslovnim okruženjem koje se stalno razvija i adekvatnosti odgovora revizijske profesije na očekivanja javnosti.

LITERATURA

1. Buckhoff, A., T., (2008), Forensic Audit vs. Financial Statements Audits, Current accounts, Georgia Society of CPAs, September/October 2008.
2. Piljić, J., (2012): Analiza finansijskih izvještaja – Utjecaj izbora i primjene računovodstvenih politika na finansijski položaj i uspješnost poslovanja gospodarskog društva, „Off-set“, Tuzla.
3. Rezaee, Z., Riley, R., (2014): Prijevara u finansijskim izvještajima sprečavanje i otkrivanje, MATE d.o.o.Zagreb, 2014.
4. Syed Zulfiqar, A., Safdar, B., Yasir, B. T., (2011): Use or Abuse of Creative Accounting Techniques, International Journal of Trade, Economics and Finance, Vol. 2, No. 6, December 2011.
5. Vukoja, B., (2012): Značaj forenzičkog računovodstva i revizije za pouzdanost finansijskih izvještaja u BiH, „Financing“, Finrar d.o.o.Banja Luka i Financing d.o.o. Brčko, broj 2, godina III, juni 2012.

Semina Škandro¹**Senada Kurtanović²**

ULOGA I ZNAČAJ FORENZIKE I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA KOD OTKRIVANJA PREVARA U POSLOVANJU PRIVREDNIH SUBJEKATA

THE ROLE AND THE SIGNIFICANCE OF FORENZICS AND FORENZIC ACCOUNTING IN THE OPERATION OF PRIVRED SUBJECTS

SAŽETAK

Pojava forenzičkog računovodstva kao novog pavca u računovodstvu nastala je usljed posljedica razvoja svjetskog tržišta, kada se pojavila masovna pojava finansijskih prevara, što umanjuje pouzdanost u informacije koje se prezentiraju u finansijskim izvještajima subjekata. Manipulacija za računovostvenim praćenjem i evidentiranjem poslovnih promjena, ouhvata fiktivno i nepavilno evidentiranje, što iskrivljuje sliku o poslovanju subjakta, njegovim sredstvima, izovorima sredstava, prihodima, rashodima, poslovnim rezultatom. Rad forenzičkog računovodstva je fokusiran na dubljim, detaljnijim ispitivanjem poslovanja subjekta u skladu sa eksternim i inernim propisima, a sve sa svrhom otkrivanja evantualnih finansijskih prevara i sankcionisanje počinioaca. U ovom radu će se prikazati značaj uvođenja i razvoja forenzičkog računovodstva, tako što će se teoretski istražiti pojam, značaj i cilj forenzičkog računovodstva, obim poslova forenzičkog računovođe, veza između internog revizora i forenzičkog računovođe.

Ključne riječi: forenzika, računovodstvo, revizija, finansijski izvještaji, prevare

ABSTRACT

The emergence of forensic accounting as a new accountant in accounting has been the result of the development of the world market when massive financial fraud has emerged, which reduces the reliability of the information presented in the

1 Mr.sc.Semina Škandro ,Sveučilište/Univerzitet „Vitez“ Travnik, e-mail:seminaskandro@hotmail.com

2 Prof.dr.Senada Kurtanović, Univerzitet u Bihaću ,Ekonomski fakultet, e-mail:senada.kurtanovic@hotmail.com

financial statements of the entities. Manipulation for computational monitoring and recording of business changes, forbidding fictitious and unintentional recording, which distorts the image of the business of the subjugate, its means, statements of funds, revenues, expenditures, business results. The work of forensic accounting is focused on the deeper, more detailed examination of the entity's business in accordance with external and internal regulations, all with the aim of hunting financial fraud and sanctioning the perpetrator. This paper will show the importance of introducing and developing forensic accounting by exploring theoretically the notion, significance and purpose of forensic accounting, the scope of forensic accountant jobs, the relationship between internal auditor and forensic accountant.

Key words: *forensics, accounting, auditing, financial reports, scams*

JEL: M4, M40, M42

UVOD

Forenzika, izraz nastao od latinskog pridjeva *forensis* (pred sudom) u najširem smislu podrazumijeva primjenu znanja i tehnologija iz različitih naučnih oblasti u svrhu rješavanja određeni pravih pitanja. Forenzika nije multidisciplinarno područje, već interdisciplinarno iz razloga što čini splet povezanih dostignuća iz različitih oblasti djelovanja. Forenzičko računovodstvo kao pravac u računovodstvu predstavlja dio poslovne forenzike i kao takvo se sve više koristi u poslovnom svijetu, tako što primjenjujući istraživačke i analitičke vještine ima za cilj rješavanje finansijskih prevara, odnosno finansijskog poslovanja koje nije u skladu sa zakonskim propisima.

Finansijski izvještaji kao produkt finansijskog računovodstva prezentiraju se zainteresiranim korisnicima i upravo iz tog razloga neophodno je da su sastavljeni fer i objektivno, odnosno da su ispoštovani svi propisi koji regulišu finansijsko izvještavanje u skladu sa računovodstvenim standardima i propisima. Potvrdu fer i istinitosti podataka prezentiranih u finansijskim izvještajima je zadataka revizije, tj. da utvrdi da li su finansijski izvještaji sačinjeni u skladu s važećom regulativnom, kako bi se spriječile finansijske prevare, odnosno obmanuli korisnici finansijskih izvještaja.

Međutim, zadnjih godina se pokazalo da revizije nema tu snagu da spriječi finansijske prevare, i baš zbog ovog razloga se ukazala potreba za novom kontrolom koja će biti u stanju da otkrije prevare unutar privrednog subjekta. Ovaj vid kontrole je poznatiji kao forenzičko računovodstvo.

1. POJAM I ZNAČAJ FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Promjene koje su se desile na svjetskom tržištu, nametnule su poslovno svijetu potrebu za uvođenjem jednog novog pravca u računovodstvenoj profesiji, a to je forenzičko računovodstvo. Značaj forenzičkog računovodstva se ogleda u tome što se forenzičke računovođe bave ispitivanjem, otkrivanjem i rješavanjem finansijskih problema u poslovanju privrednog društva, koji su nastali kao posljedica zanemarivanja etičnosti u radu, tj. neprofesionalizma i neetičnosti. Forenzičke računovođe idu korak dalje, oni primjenom računovodstva, revizije, istražni i analitičkih vještina otkrivaju manipulacije u finansijskom izvještavanju.

U računovodstvenoj literaturi ne postoji jedinstvena definicija forenzičkog računovodstva, ali najprihvatljiviju je dala Asocijacija ispitivača kriminalnih radnji i prevara (Association od Certifi ed Faud Examiners – ACFE). Prema njima, forenzičko računovodstvo se definiše kao primjena vještina u potencijalnim ili stvarnim građanskim ili krivičnim sporovima, uključujući i općeprihvaćene računovodstvene i revizijske standarde, utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine ili štete, procjenje internih kontrola, prevara i sve drugo što dovodi do uključivanja računovodstvenih znanja u pravni sistem.[Mitrić, Stanković, Lakičević, 2012, 41-49]

Shodno navedenoj definiciji forenzički računovođa mora imati napredno znanje iz računovodstva, revizije i finansija, te da posjeduje vještine kako bi se riješili eventuralni finansijski problemi koji su predmet sudskog postuka ili imaju tendenciju da postanu.

Forenzičko računovodstvo je širok pojam i može se posmatrati sa dva aspekta i to:[Radović, Lalić, 2014]

- Istražno računovodstvo – pomoću kojeg se otkrivaju prevare, kada postoji sumnja da je učinjena kriminalna radanja u finansijskim izvještajima ili kada se poslovanje klijenta preventivno provjerava,
- Sudska podrška – odnosi se na pružanje profesionalnih usluga licima koja su uključena u sudski postupak.

Posmatrano s aspekta vremena izvođenja, forenzičko računovodstvo se smatra posebnom vrstom sprečavanja (preventivne) i/ili popravljачke (kurativne) računovodstvene istrage i ocjenjivanja (ne) sporosti računovođenja i računovodstvenih izvještaja.[Radović, Lalić, 2014]

Kad je u pitanju forenzičko računovodstvo na prostorima Bosne i Hercegovine, ono je i te kako poželjno iz razloga što u BiH postoji dosta fiktivnih firmi, firmi koje izbjegavaju plaćanje svojih obaveza, firmi koje su pred bankrotom, kojima su blokirani računi, problem naplate potraživanja je upitan i sl.

Upravo primjena forenzičkog računovodstva bi za poslovno okruženje BiH bila od velikog značaja, jer se na ovaj način sprečavaju negativne posljedice koje za sobom nose finansijske prevare, kao na ona privredna društva koja se upuštaju u to, tako i za privredna društva koja se oslanjaju na prezentirane finansijske izvještaje tih subjekata. U funkcionisanju bh. privrede značaj poslovne forenzike i forenzičkog računovodstva jeste u tome što sprečavaju poslovne prevare koje donose nestabilnost i unose nesiguranost u poslovne procese, stvarajući na taj način nepovoljnu poslovnu klimu koja u konačnici odvaća ozbiljne i poštene poduzetnike od preduzetništva. [Belak, 2011] Način na koji je može povratiti kredibilnost i povjerenje u informacije prezentirane u finansijskim izvještajima, jeste u povratku na scenu računovodstvenog konzervatizma, jednog od najdominantnijih principa konvencionalnog računovodstva.[Vidaković, 2015]

2. CILJEVI I ZADACI FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

S obzirom na značaj forenzičko računovodstvo podrazumijeva obavljanje široke palete poslova. Cilj forenzičkog računovodstva je da unaprijedi proces finansijskog izvještavanja posebno u dijeli koji se odnosi na objektivnost i pozdanost informacija koji su prezentirani u finansijskim izvještajima. Forenzičko računovodstvo treba da ukoli sve eventualno uočene nedostatke dosadašnjeg sistema interne kontrole za koju se utvrdi da nije dala svoj doprinos u otkrivanju i sprečavanju prevara, pronevjera, te ostalih kriminalnih radnji, kao i u sudskom procesiranju aktera ovih nezakonitih radnji.

Svako uredno knjigovodstvo mora da bude rukovođeno s dva osnovna principa: jasnoća i istinitost. Svako odstupanje od jasnoće znači prikrivanje. Ako je ono učinjeno sa znanjem i s namjerom da se lažno predstavi stanje imovine, onda je takav postupak protipravan i kažnjiv. U izvjesnim prilikama kažnivo je nehatno izostavljanje, ako i samo „neuredno“ vođenje knjiga.[Ernest, Nidermayer, 1934]

Zadatak finansijskog računovodstva ne ogleda se samo u otkrivanju kriminalne radnje, već i u procjeni nivoa štete koju je ta radnja prouzročila preduzeću. Na osnovu cilja forenzičkog računovodstva, može se odrediti i njegova svrha, a to je: [Vukoja, Unković, 2013]

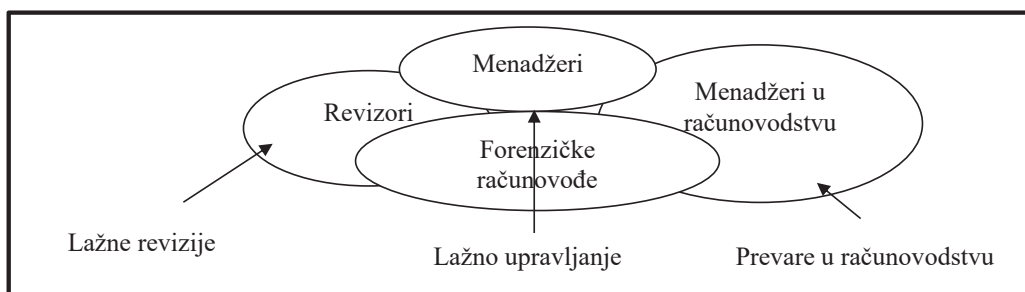
- Detektiranje područja mogućih nepravilnosti ili prevara – podrazumijeva sužavanje polja traženja određenih nepravilnosti, odnosno lociranje područja gdje je nepravilnost ili prevara,
- Detektiranje konkretnih nepravilnosti ili prevara – podrazumijeva otkrivanje konkretne nepravilnosti ili prevare i utvrđivanje načina na koji je izvedena,
- Ocjena visine rizika od utvrđenih nepravilnosti ili prevara – podrazumijeva ocjenu opasnosti izvedenog zlodjela (namjerno, nenamjerno, visok ili nizak rizik nepravilnosti, velika ili mala opasnost od izvedene prevare itd),
- Izvođenje dokaza – podrazumijeva osiguranje materijalnih i drugih dokaza da je nedjelo izvedeno i na način na koji je izvedeno.

Ključni poslovi forenzičkog računovođe su: [Raffaelli, 2013]

- Da provjerava i ocjenjuje prikladnost, odnosno neprikladnost svladavanja poslovnih rizika u cilju sprečavanja, otkrivanja i dokazivanja prevare, odnosno druge nezakonite radnje,
- Da na temelju vjerodostojih dokaza daje nezavisno i nepristrasno mišljenje o uzrocima nastalih prevara i drugih nezakonitih radnji i utjecaj na računovodstvo i finansijsko izvještavanje,
- Da otkrije i analizira sporne, odnosno upitne poslove, događaje, procese i stanja
- Da otkriva i analizira namjerno ili nenamjerno prikrivanje stvarene slike o poslovinim događajima, procesima i stanjima
- Da otkrije i analizira neistinito i nepošteno finansijsko izvještavanje,
- Da nezavisno i nepristrasno daje mišljenje o radnjama unutar ekonomskog položaja, te poslovnog uspjeha preduzeća za koje postoji opravdana sumnja u njihovu legalnost,
- Da preporučuje pobojšanje sistema za otkrivanje prevare putem poštivanja kodeksa poslovne etike i ključnih indikatora za sumnju u prevare i druge nezakonite radnje.

Dakle, iz navedenog se može zaključiti da forenzičke računovođe zahvaljući znanju koje posjeduju iz područja računovodstva, revizije, upravljanja i istraživačkih vještina, imaju mogućnost javnog uvida u (ne)pravilnosti i (ne)pravednosti koje se javljaju unutar privrednog društva. [Koleter, Kolar, 2008] Posebnu pažnju potrebno je fokusirati na one zaposlene koji bi mogli počinili prevaru u privrednom subjektu.

Slika br. 1: odnos između menadžera, poslovnih menadžera, revizora i forenzičkog računovođe

Izvor: Koletnik, F., Kolar, I., 2008, Forenzično računovodstvo, Zveza računovodij, fi nančnikov in revizorjev Slovenija, Ljubljana, str. 123.

3. PREVARE U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

Netačna informacije i izjave koje se prezentiraju u finansijskim izvještajima privrednih društava mogu biti rezultata određenih prevara ili grešaka. Greška je nenamjeran propust ili pogrešan iskaz koji može podrazumijevati matematičke greške, zatim greške pogrešne interpretacije činjenica, propuste ili pogrešna primjena računovodstvenih politika i standarda i sl. Međutim, s druge strane prevara je namjerno varanje, lažan čin, obmana određenih korisnika informacija iz finansijskih izvještaja.

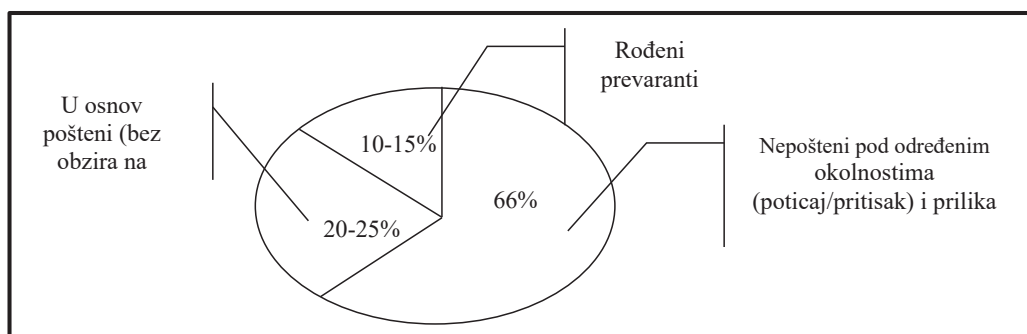
Prevare postoje odkad je svijeta i vijeka, i nema države u kojoj se prevare ne događaju, a u fokusu forenzičkog računovodstva su korporativne prevare koje se konstantno pojavljuju i najvjerojatnije se nikad neće uspjeti iskorijeniti. Jedna od najpoznatijih prevara je svakakao ona koja se veže za firmu Enron – američka energetska kompanija, koja je postala i sinonim za računovodstvenu prevaru. Naime, Enron je prije nego što će bankrotirati 2001 godine, vrijedila cca 68 milijardi dolara, ali ne sa svega 7 mjeseci nakon otvaranja istrage izgubila strahovitih 99% vrijednosti. Tu se također nalazi i telekomunikacijska firma WordCom u kojoj su instražitelji 2002 godine utvrdili da je više od 11 milijardi dolara bilo lažno prikazano u računovodstvenim izvještajima i drugi.

Prema pisanjima časopisa „Fortuna“ kao najvećih 5 koroprativnih skandala u 2015 godini su:

- Volkswagenov emisijski skandal koji je ovu kompaniju na godišnjem nivou koštao gubitka tržišne kapitalizacije za 23%, te je bila primorana iskazati neto gubitak u izosu od 1,37 milijardi eura,
- FIFA korupcijski skandal u kojem su predstavnici bili osumnjičeni za uzimanje mita. Skandal je izazvao reakcije najvećih sponzora kao što su Coca-Cola, McDonald's, Visa i Bundweiser koji su jednoglasno zatražili ostavku predsjednika Seppa Blattera, koju je on i podnio,
- Toshiba računovodstveni skandal u kojem je priznala da je u periodu od zadnjih sedam godina „napuhala“ profite za gotovo 2 milijarde US dolara tehnikom odgađanja radhoda,
- Valenantovo namještanje cijena lijekova, kad se otkrilo koštalo je kompaniju gubitka tržišten kapitalizacije preko 60%,
- Turing Pharmaceuticals – prevara investitora na način sličan Ponzijevoj shemi (koristile su se vrijednosnice tekuće firme da bi se isplatili investitori ranijih firmi).

Prevarant može biti svako od zaposlenih, bez obzira na kojem nivou radi, odnosno kako je pozicionira. Praksa je pokazala da ne postoji jedinstven profil osobe koja je počinitelj prevare, mada ima određenih pokazatelja koji mogu ukazivati da se radi o potencijalnom prevarantu. Profil zaposlenika u preduzeću gdje je već bila prevara pokazuje sljedeći grafikon.

Grafikon br.1: profil prevaranata

Izvor: Zoran Krstulović, dipl. oec. Forenzično računovodstvo: Zašto se događaju prijevare u poslovanju? <http://www.poslovnaucinkovitost.eu>

4. PROCES FORENZIČKE REVIZIJE

Revizija je postupak provere i ocjene finansijskih izvještaja na temelju kojih se daje stručno i nezavisno mišljenje o istinitosti i objektivnosti finansijskog stanja, rezultata poslovanja i novčanih tokova. [Sever, Tušek, Žager, 2012]

Forenzička revizija se može definisati kao opsežna istraga računovodstvenih i drugih zapisa koju provode nezavisne i stručne osobe s ciljem otkrivanja prevara ili otklanjanja sumnji na nastanak prevara, pri čemu se prikupljeni dokazi upotrebljavaju u sudskoj parnici, a koje ispitivač po potrebi prezentira sudu. [Tušek, Klikovac, 2013]

Osnovni cilj pokretanja forenzičke revizije jeste da se prikupi dovoljan broj dokaza koji će dokazati ili opovrgnuti hipotezu o postojanju prevare u privrednom društvu.

Proces forenzičke revizije sastoji se od nekoliko faza i to: [Silverstone, Sheetz, 2007]

- Pokretanje istrage,
- Planiranje istrage,
- Provođenje istrage
- Podizanje optužnice.

4.1. Pokretanje istrage

Ova faza forenzičke revizije zahtjeva detaljno znanje o istraživanju prevare kao i poznavanje pravnih okrija i zakonske regulative. Razlog za pokretanje istrage može biti rasličit, kao što su npr. anonimna dojava ili postojanje sumnje da je izvršena prevara. Prvi korak koji forenzički revizor mora procijeniti da li posjeduje dovoljno znanja i vještine da prihvati posao. Da bi se istraga što bolje provela neopohodno je da forenzički revizor obavi nekoliko pripremni radnji, a to su provjera privrednog društva u kojem se treba obaviti revizija, sastaviti ugovor o angažovanju i dogovoriti naknadu za učinjene usluge.

Forenzički revizor mora napraviti plan revizije, definisati ciljeve istrage koji obuhvataju: identifikaciju prevare, vremenski period nastanka prevare, kako je bila skrivana, identificirati osobu koja je učestvovala u prevari, procjeniti finansijsku štetu koju je prouzročila prevara, prikupiti dovoljan broj dokaza koji

će se koristiti u sudskom postupku, te pružiti savjete kako bi se spriječile prevare u budućnosti.

4.2. Prikupljanje dokaza

Jedna od najvažnijih faza procesa revizije jeste prikupljanje dokaza, međutim forenzički revizor prije nego što pristupi prikupljati detaljne dokaze, mora razumjeti tip i specifičnost određene prevare, kako je do nje došlo, na koji način je izvršena. Dokazi koje se prikupljaju moraju biti valjani i kvalitetni u tiskanom ili elektronskom izdanju. Dokazi moraju biti uvjerljivi jer će se koristiti u sudskom postupku. Prikupljaju se različitim tehnikama, testiranje, analiza, intervjui, ispitivanje i sl.

4.3. Izvještavanje

Klijent koji je zahtijevao forenzičku reviziju dobija izvještaj koji ima sljedeće elemente: rezultate istrage, dokaze i rezultat istrage sa konkretnim iznosom finansijske štete koju je preduzeće pretrpilo zbog prevare. U izvještaju je na detaljan način opisan tok nastanka prevare, i način kako je izvršena. Forenzički revizor nakon što je završio reviziju, klijentu može dati savjete po pitanju rješavanja nedostataka u radu sisteme interne kontrole, kako se u budućnosti ne bi ponovno desila ista prevara.

Rezultati istraživanja koji su dobijeni forenzičkom revizijom u većini slučajeva završe u sudskom postupku protiv osobe koja je prevarant, a izvještaj sa dokazima je sastavni dio dokaznog materijala na sudu, a izvještaj forenzičkog revizora mora biti objektivan, profesionalan, vjerodostojan i stručan kako ne bi doveon u sumnju stranke u sporu.

Tabela br. 1: najčešći oblici internih i eksternih prevara koje forenzičari istražuju

PREVARE NA INTERNOM POLJU		PREVARE NA EKSTERNOM POLJU
ZAPOSLENICI	MENADŽERI	
- Krađa zaliha i druge imovine - Zloupotreba gotovine - Krađa novca primljenog od kupaca - Krivotvorenje finansijskih isprava - Lažni računi za troškove - Novac za plaćanje na crno - Primanje mita (Kickback) - Posudbe koje se ne vraćaju - Lažno prikazivanje radnik sati i učinka - Korištenje službenih automobile u private svrhe - Korištenje sredstava preduzeća u private svrhe - Rad za vlastite potrebe u toku radnog vremena	- Pogrešno prikazivanje rezultata poslovanja - Lažni računi za prihode i troškove - Isisavanje novca pomoću prijateljskih tvrtki - Krivotvorenje isprava - Primanje i davanje mita - Novac z aplaćanje na crno - Nepoštene kupoprodaje na štetu preduzeća - Insajderska trgovina - Neplaćanje računa - Neisporučivanje naplaćene robe - Obmana kupca - Varanje na kvaliteti i količini isporučene robe	- Krivotvoreni računi primljeni od vanjskih stranaka - Prezentiranje lažnih informacija - Krađa intelektualnog vlasništva - Lažni računi od dobavljača - Obmana kupca i investitora - Podmićivanje/tajne provizije - Nepoštene ponude cijena - Prevarni ugovor - Neplaćanje računa od strane kupca - Neisporučivanje naplaćene robe od strane dobavljača - Obmana dobavljača - Varanje na kvaliteti i količini isporučene robe

Izvor: Vukoja, B., Unković, I. (2013). Primjena metoda interne revizije i kontrole kao instrument za otkrivanje kriminalnih radnji i prijevara, Zbornik radova 6, VII Godišnja konferencija, Društvena odgovornost interne revizije, Sarajevo: Udruženje internih revizora u BiH.

ZAKLJUČAK

Finansijske prevare postoje u svim ekonomijama svijeta i imaju dugu historiju postojanja, a sprečavanje manipulacija i finansijskih prevara jedan je od ciljeva za izgradnju stabilne i zdrave ekonomije. Nastaju kao rezultat stavljanja ličnih interesa ispred interesa privrednog društva kao cjelina. Prevara se pokušava zataškati kako bi se začuvala pozicija ili pridobile određene pogodnosti i iz tog razloga je finansijsku prevaru nije moguće u potpunosti iskorijeniti, ali je moguće određenim preventivnim mjerama i zakonskim odredbama kažnjavati počinioc, te tako uticati na smanjenje ove pojave.

Ovdje posebnu pažnju treba posvetiti sistemima nadzora i interne kontrole kako bi se malverzacije pravovremeno otkrile i na vrijeme reagovalo. Upravo ovo je uticalo na pojavu forenzičkog računovodstva, koje je nastalo kao potreba za rješavanje ovih problema. Uloga forenzičkog računovodstva je da na temelju vjerodostojnih dokaza daje nezavisno i nepristrasno mišljenje o uzrocima prevara, da ih analizira, da sagleda njene posljedice, da analizira i otkrije nepošteno finansijsko izvještavanje. Forenzički računovođa djeluju preventivno, moraju posjedovati široko znanje iz računovodstva, revizije, prava, kriminalistike, te istraživačke vještine.

LITERATURA

1. Belak,V.: Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo: Borba protiv prijevara, Belak excellent, doo, Zagreb
2. Ernest,G.J., Nidermayer,G.: Zloupotreba u knjigovodstvu – patologija u knjigovodstvu, Grafički Institut „Narodna Misao“, Beograd, 1934.godine, preveo Borislav B.Todorović.
3. Koletnik, F., Kolar, I., 2008., Forenzično računovodstvo. Zveza računovodij, finansijskih in revizorjev Slovenija, Ljubljana,
4. Mitrić, M., Stanković, A., Lakićević, A., 2012., Forenzičko računovodstvo-karika koja nedostaje u obrazovanju i praksi. Management Časopis za teoriju i praksu menadžmenta, str. 41-49.
5. Radović, R., Lalić, S. (2014). Forenzika - detektor privrednog kriminala i prevara, Tuzla: Poslovni konsultant, FINconsult.
6. Raff aelli, B. (2013). Uloga i značaj finansijskih izvještaja, Porezni savjetnik, Sarajevo: Revicon d.o.o.
7. Sever Mališ, S., Tušek, B., Žager, L. (2012) Revizija – načela, standardi, postupci. Zagreb:HZRiFD

8. Silverstone, H., Sheetz, M., 2007., Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts., John Wiley & Sons Inc., New Jersey, str. 122.
9. Vidaković, V.S.: Računovodstveni konzervativizam u funkciji pripreme računovodstvene profesije u BiH na putu ka EU, Zbornik radova sa 3.Međunarodnog simpozija: priprema bh. ekonomije za ulazak u EU, Edukativno-konsultantska kuća „Finconsult“ doo, Tuzla, Fojnica
10. Vukoja, B., Unković, I. (2013). Primjena metoda interne revizije i kontrole kao instrument za otkrivanje kriminalnih radnji i prevara, Zbornik radova 6, VII Godišnja konferencija, Društvena odgovornost interne revizije, Sarajevo: Udruženje internih revizora u BiH.
11. Tušek, B., Klikovac, A. (2013) Analiza mogućih modela forenzične revizije u Republici Hrvatskoj. Ekonomski pregled, 64 (2),

Gordana Lazović¹

POJAM, ZNAČAJ, POTREBE I PRIMJENA POSLOVNE FORENZIKE I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U BIH - RS

CONCEPTION, MEANING, NEEDS AND APPLICATION OF BUSINESS FORENSICS AND FORENSIC ACCOUNTING IN BIH-RS

SAŽETAK

Svjesni da ne mogu u cjelosti spriječiti kriminalne radnje računovodstvene prirode, eksperti računovodstvene profesije smatraju neophodnim da se sve nastale računovodstvene prevare otkrivaju, istraže i sankcionišu, što je uslovilo pojavu nove profesije u računovodstvu – forenzički računovođa.

Primarni zadatak uprave, interne revizije, internog revizora, forenzičkih računovođa, kao i regulatornih i nadzornih tijela koji treba da stvore adekvatan normativan okvir i obezbjede njegovu striktnu primjenu, predstavlja sprečavanje, otkrivanje i istraživanje računovodstvenih prevara.

Forenzičko računovodstvo je specifično, u kontekstu je prevara, a prevare su vrlo različite i tu su vještine forenzičkog računovodstva dragocjene. Forenzičko računovodstvo je usmjereno ka donošenju odluka i namijenjeno je onim korisnicima koji se brinu za zakonitost i stručnu besprijekornost računovodstva i računovodstvenih izvještaja u preduzećima i kod drugih poslovnih subjekata. Radi se o posebnoj grani računovodstva koja se bavi isključivo ocjenjivanjem zakonitog i stručno besprijekornog evidentiranja i izvještavanja.

Ključne riječi: *kriminalne radnje, računovodstvene prevare, forenzički računovođa, forenzičko računovodstvo, zakonito izveštavanje*

ABSTRACT

Knowing that they can not completely prevent criminal acts of accounting nature, experts of the accounting profession consider it necessary to detect, investigate and

¹ Dr.sc. Gordana Lazović, ODS „EPS Distribucija“ DOO Beograd, Ogranak Užice, Pogon Priboj, e-mail: drgordanalazovic@gmail.com

sanction all the accounting frauds that caused the emergence of a new profession in accounting - a forensic accountant.

The primary task of administration, internal audit, internal auditor, forensic accountants, regulatory and supervisory bodies that need to create an adequate normative framework and ensure its strict application, is the prevention, detection and investigation of accounting frauds.

Forensic accounting is specific; in the context of fraud, fraud is very different, and forensic accounting skills are valuable. Forensic accounting is oriented towards decision making and is intended for those users who are concerned about the legality and professional integrity of accounting and accounting reports in companies and other business entities. It is a special branch of accounting that deals exclusively with the assessment of legal and professional impeccable records and reporting.

Key words: *criminal acts, account fraud, forensic accountant, forensic accounting, legal reporting*

JEL: M4, M40, M42

UVOD

Računovodstveni iskazi i drugi računovodstveni izvještaji su glavna svjedočanstva o imovinsko-finansijskom položaju, te o poslovnoj i novčanoj uspješnosti privrednog subjekta. Investitori, rukovodstvo, vlade i pojedinci u svijetu oslanjaju se na informacije koje su plod računovodstvene djelatnosti. Pri tome često zaborave da je računovodstvo proces sastavljen iz kompleksnih sistema “legitimnosti”, “pouzdanosti” i “povjerenja”. Pri manipulacijama u računovodstvenom evidentiranju, radi se o fiktivnim ili nepravilnim načinima računovodstvene obrade podataka, s namjerom da se prikrije prava slika o stanju sredstava, izvora sredstava ili poslovnom rezultatu. Pri zloupotrebi pravnih propisa, radi se o zloupotrebi pravnih normi, pri čemu se naizgled stvara slika njihova poštivanja, a u stvari se unutar propisa traže načini, kako bi se postigli željeni poslovni ciljevi. Da bi se postigao taj cilj, brojnim se manipulacijama stvore drugačije vrijednosti sredstava, troškova i odliva. Kakve su posljedice ako se kriminal i prevare usele u računovodstvenu djelatnost ili nosioci odlučivanja njome pomažu u ostvarenju željenih ciljeva?

U računovodstvu su se uvijek događale prevare iza kojih su slijedili finansijski kolapsi, a u posljednje vrijeme i u većem obimu i sa težim posljedicama za sve nas. Kad ne bi bilo osnovne premise da rukovodstvo krade, ne bismo danas ni imali revizore. Rukovodstva su, pomoću računovodstvene djelatnosti, u nedavnoj prošlosti često javnost manipulisali informacijama, tako da se računovodstvo mora rekonstruisati kako do takvih prevara ne bi više dolazilo.

Računovodstvo treba, u stvari, da bude provjeravanje kako i da li uopšte računovodstvene informacije i računovodstvena djelatnost djeluju kao društvena snaga, da društvo u kojem živimo bude ekonomski uravnoteženo i “pošteno”. Računovodstvena djelatnost i privredni kriminal imaju, naime, zajednički jak društveni naboj, kao i zakonodavstvo, društvena odgovornost, ekonomske i finansijske krize, politika, razmišljanje mladih, takmičarstvo i siromaštvo.

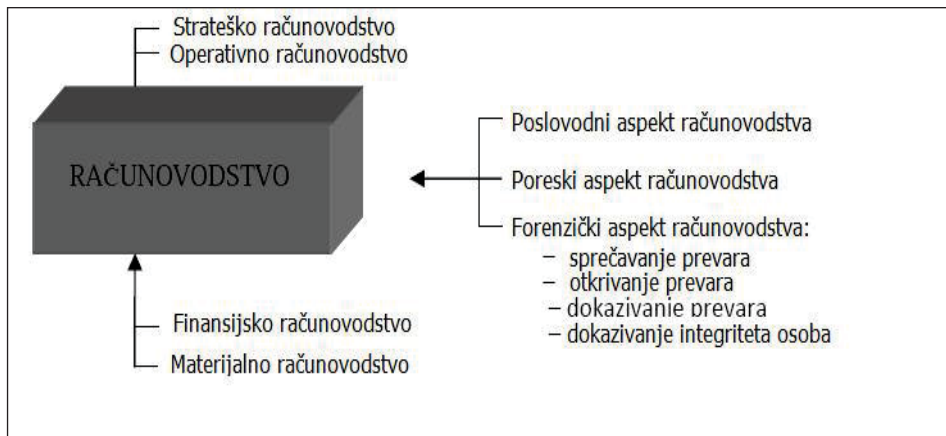
Tako je najvažnije vratiti povjerenje u računovodstveno izvještavanje na osnovu standardizovanih rješenja. Postizanje poštovanja stručnih pravila i, umjesto njihove virtualne upotrebe, sprovođenje njihove stvarne upotrebe je moguće pomoću nove grane računovodstvene djelatnosti - forenzičkog računovodstva.

1. POJMOVNO ODREĐENJE I ZNAČAJ POSLOVNE FORENZIKE I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Riječ forenzički potiče od latinskog pridjeva *forensis* -što znači forum ili onaj koji je na trgu (Bošković, 1999). U starom Rimu, forum ili trg predstavljao je mjesto obavljanja raznovrsnih trgovačkih i državnih poslova, pa i mjesto suđenja. Lice koje bi bilo optuženo za neku kriminalnu radnju moralo je da se pojavi pred grupom pojedinaca u forumu i da, zajedno sa licem koje ga optužuje, odgovori na pitanja u vezi optužbe. Nakon iznošenja argumenata učesnika u sporu, strana koja bi imala bolje argumente i više govorničkog dara dobijala bi slučaj. Dakle, riječ forenzički odnosi se na suđenje.

U poslovnom i ličnom životu postoje razne djelatnosti koje se isključivo ili usputno bave forenzičkim radom. Među njima je i forenzičko računovodstvo kao nova grana računovodstvene djelatnosti, odnosno posebna stručna radnja, kojom se bavi forenzički računovođa. On na profesionalan način ocjenjuje stvarnu (zakonitu) i poštenu (moralnu) obradu ekonomskih kategorija, njihovo prikazivanje i izvještavanje za sudske, poslovne, poreske i druge potrebe.

Slika 1. - Mjesto forenzičkog računovodstva u sklopu cjelokupne računovodstvene djelatnosti

Sredinom devedesetih godina prošlog vijeka, pojedini autori, poput W. T. Thornhill-a, isticali su da je forenzičko računovodstvo relativno nova disciplina i da zato još nema zvaničnu definiciju koja bi bila prihvaćena kao standard (Thornhill, 1995). Ipak, određeni broj teoretičara, u kasnijem periodu, uložio je napor u pravcu njenog jasnijeg određenja.

Među teoretičarima koji su uložili značajan napor u izučavanju forenzičkog računovodstva ističu se Jack G. Bologna i Robert J. Lindquist, koji, između ostalog, smatraju da forenzičko računovodstvo predstavlja “opšti izraz upotrijebljen da opiše bilo koju finansijsku istragu koja može dovesti do sudskog postupka”. Navedeni autori, takođe, napominju da se ova disciplina suštinski bavi “odnosima i primjenom finansijskih činjenica u rešavanju sudskih postupaka i sporova”.²

Postoje i stavovi koji zastupaju štru tezu da forenzičko računovodstvo predstavlja “primjenu revizorskih vještina na okolnosti koje imaju sudske posljedice”³. Sa druge strane, u časopisu *European Journal of Scientific Research*, teoretičari Owojori A. A. i Asaolu T. O. daju šire određenje forenzičkog računovodstva smatrajući ga “praksom korišćenja računovodstvenih, revizorskih i istražnih vještina u pomoći u pravnim stvarima i primjeni posebnih znanja kod dokazivanja ekonomskih transakcija” (Owojori, 2009).

² Bologna, G. Jack., Lindquist, J. Robert t/*Fraud Auditing and Forensic Accounting...* op.cit. str. 42

³ Forensic Auditing, .N. Chatteiji SAI - India

Wikipedia, kao najveća svjetska elektronska internet enciklopedija, forenzičko računovodstvo određuje kao “posebno praktično područje računovodstva koji opisuju angažovanja koja su rezultat tekućih ili očekivanih sudskih sporova”.⁴

Ipak, kao nesporna činjenica koja ukazuje da se forenzičko računovodstvo dovodi u vezu sa bilo kojom finansijskom analizom iskorišćenom za sudske postupke, jeste i definicija data od strane AICPA (Američki institut ovlašćenih javnih računovođa) koja ovu novu disciplinu određuje kao “primjenu računovodstvenih principa, teorija i disciplina na činjenice ili pretpostavke u pitanjima sudskih sporova i obuhvata svaku granu računovodstvenog znanja”.⁵

Imajući u vidu sva navedena stanovišta i očigledno preovlađujuće stavove o forenzičkom računovodstvu kao pojmu koji podrazumijeva primjenu računovodstvenih znanja u širem smislu te riječi, forenzičko računovodstvo se može definisati kao primjena računovodstvenih, revizorskih i svih drugih finansijskih vještina i znanja u razjašnjavanju finansijskih odnosa, činjenica i transakcija koje mogu biti ili su već predmet sudskog postupka.

Forenzičko računovodstvo podrazumijeva posebnu vrstu računovodstvene istrage i ocjenjivanja, koje je namijenjeno sprečavanju i otkrivanju, te dokazivanju prevara ili drugih kaznenih radnji i o sudu strukovne i profesionalno etičke neupitnosti i pouzdanosti fizičkih lica, ali i davanje realnih mišljenja o potencijalnoj opasnosti ili stvarnoj prisutnosti pravno nedozvoljenih radnji u njihovom radu.

Mnogo institucija u zemlji i svijetu se bori protiv privrednog kriminala. Pri tome se pitamo imaju li oni dovoljno znanja, sposobnosti i iskustva potrebnih za efikasne istrage i ocjenjivanje uzroka i posljedica poslovnih radnji, koji se iskazuju u nevjerodostojnom računovođenju i/ili računovodstvenom izvještavanju. Svi koji se suočavaju sa sve češćim i zahtjevnijim privredno-kriminalnim primjerima, pri kojima je potrebno imati široko i produbljeno znanje o poslovno-privrednim vidicima djelovanja preduzeća i razumijevanje o ulozi nosilaca računovodstvene i revizijske delatnosti i forenzičkog računovođe, pitaju se jesu li sposobni suprotstaviti se privrednom kriminalu. Jesu li predstavnici sudske vlasti, kriminolozi, računovođe, revizori i rukovodstvo sposobni da se suprotstave izazovima sprečavanja, otkrivanja i sudskog dokazivanja prevara. Svi spomenuti se susreću sa sličnim, ali i različitim teškoćama, to jest s pomanjkanjem posebnih znanja i vještina.

4 Forensic accounting, From Wikipedia, the free encyclopedia http://en.wikipedia.org/wiki/Forensic_accounting

5 Buckhoff, Thomas: *Forensic Audit vs. Financial Statement Audits*,... op.cit. str.19.

Revizorima nedostaju znanja iz područja kriminalne istrage, pravnih normi, a predstavnicima države, zaduženim za poreze i doprinose, nedostaje produbljeno poznavanje poslovanja i računovodstva, dok rukovodstvu obično manjkaju sva prethodno pomenuta znanja. U svrhu ispunjavanja te praznine, rođena je nova naučna disciplina i djelatnost - forenzičko računovodstvo i novi vještak - forenzički računovođa. On bi trebalo da bude osposobljen za borbu protiv narastajućih privredno-kriminalnih radnji pravnih lica i pojedinaca.

Preteča forenzičnog istraživačkog računovodstva nađena je u Španjolskoj u XIX vijeku, u zapisima Pedra Antonio Alarcona, koji je opisao jednu pripovjetku o tikvama i paradajzu (Crumbley, Heitger, Smith, 2007). Počeci pravog forenzičnog računovodstva vezani su za sudski postupak Meyer protiv Sefton-a iz 1817. godine, gdje se sudilo za uzrokovanje bankrota.⁶ Postoji vjerovanje da je naziv "forenzično računovodstvo" (*Forensic Accounting*) prvi upotrijebio Maurice E. Peloubet još 1946. godine u svom članku "*Forensic Accounting: Its Place in Today's Economy*" (Belak, 2011). On je izjavio da su tokom rata, i javno i industrijsko računovodstvo, bili i ostali u funkciji forenzičnog računovodstva, naglašavajući da je do tada forenzično računovodstvo korišteno samo u sudnici, te da pripremljeni finansijski izvještaji nisu imali sve karakteristike forenzičnog računovodstva. Prvu knjiga o forenzičnom računovodstvu napisao je Francis C. Dykeman 1982. godine. U SAD brojne su organizacije koje podržavaju upotrebu forenzičnog računovodstva i propisuju stroge standarde vezane za ovu oblast. Neke od njih su: *Association of Certified Fraud Examiners, American College of Forensic Examiners, Association of Certified Fraud Specialists, National Association of Certified Valuation Analysts, American Institute of Certified Public Accountants* itd.

Najprije su potrebu za uslugama forenzičkih računovođa osjetili u bankama, osiguravajućim društvima, a u posljednje vrijeme, prije svega, u policiji i istražnim institucijama za sprečavanje privrednog kriminala.

Forenzičko računovodstvo i profesionalni forenzički računovođa popunjavaju prazninu među računovođama, revizorima, inspektorima i drugim predstavnicima državne i sudske vlasti, kojima nedostaju posebna znanja i vještine za sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje kaznenih i drugih nedozvoljenih radnji na području uspostavljanja, djelovanja i gašenja preduzeća. Radi se o stručno zahtjevnim i prepletenim poslovnim odnosima i transakcijama, u koje mogu biti uključene i kaznene i druge nedozvoljene radnje, koje je potrebno istražiti, ocijeniti i dati

⁶ McArthur, C.V, *Evidence – Accountants as Experts*, Canadian Bar Review, Vol. XXVI, No.5, May 1948., str. 873.

stručno mišljenje za pravne, poslovne, poreske ili druge informacijske potrebe. Danas je najviše obrazovanih i iskusnih forenzičkih računovođa u Sjedinjenim Američkim Državama, za šta je najzaslužnije američko Udruženje vještaka za istragu privrednog kriminala (*Association of Certified Fraud Examiners*).

Proces obavljanja zadataka forenzičkog računovodstva odvija se u sljedećim koracima (Kolar, Iztok, 2010):

1. *pripremna faza*: konstituisanje samostalne forenzičke djelatnosti, koja može – u pravilu velikih i povezanih preduzeća – biti ostvarena s vlastitim forenzičarima u okviru unutrašnje revizijske djelatnosti ili kao samostalna djelatnost. U srednjim i malim preduzećima možemo se odlučiti za spoljne izvođače preventivne i kurativne forenzičke djelatnosti;
2. *faza planiranja*: dugoročno i kratkoročno planiranje sprečavanja i usavršavanja forenzičkih istraga, potrebnih elemenata i sredstava;
3. *izvršna faza*: prepoznavanje problema, u vezi s prevarama, planiranje istražnog zadatka, sakupljanje dokaza, proučavanje i vrednovanje dokaza, sastavljanje izvještaja i izvještavanje o nalazima istrage;
4. *čuvanje i uređivanje dokumenata o obavljenim zadacima i o izveštajima vještaka*.

Prema izvještajima američkih forenzičkih računovođa, 35% prevara je posljedica neprimjernih unutrašnjih kontrolnih postupaka u preduzećima.⁷ Najviše primjera privrednog kriminala, čak 29%, uzrokovali su vršioci računovodstvenih poslova, a tek na drugom mjestu, s 18 procenata nosioci su poslova upravljanja i vođenja. Privredni kriminal u SAD-u najčešće se povezuje s neopravdanim prisvajanjem sredstava i to u 91,5% primjera, a najmanje s prevarantskim izvještajem. Zbog toga je vrlo važno istaći da daleko najveće štete uzrokuju upravo prevarantski izvještaji o poslovanju preduzeća. Privredni kriminal najčešće počinje u obliku korupcije, oko 27,5%, te se nastavlja u ostale šeme nedozvoljenih i kaznenih radnji.

Takvi podaci ukazuju na činjenicu da je privrednom kriminalu potrebno posvetiti svu pažnju. Poseban napor je potrebno uložiti u otkrivanje i sudsko proganjanje privrednog kriminala u računovodstvenim zvanjima i računovodstvenim izvještajima.

Ako neko sumnja ili opovrgava rad i ponašanje računovođa, rukovodilaca ili drugih saradnika u preduzeću i smatra da su njihove radnje zakonski nedozvoljene i da za njih mogu biti sudski progonjeni, onda postoji jak razlog za saradnju s

⁷ Association of certified fraud examiners - www.acfe.com

forenzičkim računovođom. Takva sumnja se može javiti bilo kada, a najčešće će korisnik takvih forenzičkih usluga upotrijebiti istražne nalaze za sudske, poreske i/ili poslovne potrebe. Osim toga, može se i dokazati, kada se na poslovnom ili nadzornom nivou želi dobiti odgovor postoje li nagovještaji, odnosno znakovi poslovno nedozvoljenih radnji i je li zaista prisutna stručna i/ili profesionalno-etička (ne)pravilnost osumnjičenih počinitelja poslovnih radnji.

2. POTREBE ZA FORENZIČKIM RAČUNOVODSTVOM I POSLOVNOM FORENZIKOM

Za razliku od revizora, čije je angažovanje za javna i akcionarska društva obavezno i po zakonu, i gdje odluku o angažovanju donosi skupština akcionara, forenzičke računovođe se mogu angažovati kako od strane vlasnika i uprave, tako i od strane ostalih korisnika finansijskih izvještaja i regulatornih tijela. Njihovo angažovanje, dakle, nije na regulatornoj osnovi. Njemu se pristupa u specifičnim situacijama kada se procijeni da postoji određena neregularnost i da je neophodno procijeniti njenu veličinu i problem riješiti, ili pak u situacijama kada zainteresovane strane procjenjuju da je rizik od gubitaka od neregularnosti takav da je razumno zahtijevati dokaze koji legalno podržavaju zaključke da se neregularnosti nisu dogodile. Ovaj posljednji angažman ne treba miješati sa postupcima interne kontrole.

Strana koja angažuje forenzičke računovođe određuje predmet i obim njihovog djelovanja i očekuje od njih da pri obavljanju istrage imaju u vidu njene šire ili uže interese.

Važno pitanje koje treba razmotriti u vezi sa angažmanom forenzičkih računovođa tiče se indicija na osnovu kojih bilo koja od zainteresovanih strana – uprava, vlasnici, kreditori, vladine agencije ili revizori donose odluku da bi angažovanje forenzičkog računovođe bilo potrebno.

Prevare u finansijskom izvještavanju mogu nastati kreiranjem dokumentacije i obuhvatanjem dokumentacije u poslovnim knjigama, kao i u postupku izrade finansijskih izvještaja. Jasno je, otuda, da su brojni događaji i indicije, koje treba da revizora, menadžera ili bilo kog drugog korisnika finansijskih informacija koje posmatrana kompanija prezentira, navedu na sumnju da prevara postoji. Ovim indicijama i događajima treba pridodati, zbog gotovo jednakog značaja, i događaje i indicije koje potiču iz okruženja. Prema stepenu izvjesnosti da je uzrok određenih pojava prevara, sve indicije i događaji mogu se podijeliti u dvije grupe. Prvu grupu čine oni događaji čiji nastanak čini postojanje prevare izvjesnim, u literaturi

označeni kao potencijalni okidači prevara, dok drugu grupu čine događaji i pojave koje mogu, ali ne moraju biti indikatori prevara. Iako je broj događaja čiji nastanak indicira postojanje prevare veliki, ipak je moguće prema učestalosti njihovog nastanka i po značaju izdvojiti sljedeće (Škarić-Jovanović, 2009):

- anonimne optužbe za prevaru dostavljene pismom, elektronskom poštom ili preko telefona;
- saznanje da je visokorangirani menadžer dao otkaz zbog poznatih ili mogućih nelegalnih poslova;
- kompanija – preduzeće je identifikovano kao predmet istrage koju sprovode sudski organi;
- preduzeće je dobilo poziv od suda ili regulatorne agencije;
- revizor vjeruje da je namjerno doveden u zabludu verbalnim informacijama dobijenim od strane preduzeća ili da su zahtjevana dokumenta prepravljena ili je, pak, njihovo dostavljanje uskraćeno;
- otkriće da je klijent predmet prevare, u ma kako malom iznosu ona bila, čak i u slučaju kada osumnjičeni nije više među zaposlenima;
- indikacije da dobavljači mogu biti fiktivni;
- indikacije koje potiču od netačnog priznavanja prihoda ili rashoda, kao što je priznavanje prodaje prije nego što je ona konačna, isporuka robe prije konačne prodaje, priznavanje prihoda iako postoji obaveza izvršenja značajnih usluga u vezi s tom robom u budućnosti, očigledno evidentiranje nepostojećih prihoda, odlaganje rashoda na buduće periode, ili priznavanje rashoda budućih kao rashoda tekućeg perioda.

Činjenica da je neka optužba anonimna ne mora značiti da ne treba da bude razmatrana. Naprotiv, treba im pristupiti sa najvećom mogućom pažnjom. Najmanje su dva važna razloga za to. Prvo, odugovlačenje sa reakcijom na anonimne pozive može rezultirati prijavljivanjem regulatornim tijelima kao što su Komisija za hartije od vrijednosti ili mediji, što može značajno ugroziti reputaciju preduzeća. Drugo, zakonski propisi u mnogim zemljama zahtijevaju da se optužbe za tzv. kriminal bijelih kragn razmotre odmah i sa punom pažnjom.

Takođe, očekivano je da će odlazak iz preduzeća visoko rangiranog menadžera biti povod za upućivanje poziva forenzičkom računovođi samo ako postoje dokazi koji indiciraju neregularnost. Osnovna briga u ovom slučaju je da je menadžer i u drugim poslovima za koje je bio nadležan neregularno postupao.

Okolnost da je preduzeće predmet sudske istrage je ozbiljna indicija za postojanje prevare. U tom slučaju bi bilo pogrešno čekati rezultat istrage i potom reagovati,

jer istrage obično traju mjesecima. Razumije se da prije angažovanja forenzičkog računovođe treba raspraviti sve implikacije tog aranžmana.

Reakcija uprave preduzeća na prijem sudskog poziva ili poziva regulatorne agencije je veoma slična reakciji na saznanje da je preduzeće predmet sudske istrage. Forenzičke računovođe koje u ovim slučajevima bivaju angažovane, po pravilu, traže sve dokumente koji su predati agenciji. Bilo bi pogrešno pretpostaviti da su sva ova dokumenta pregledana prethodno od strane revizora, jer, kao što je poznato, revizori vrše selekciju dokumentacije koja će biti predmet revizije.

Ako revizor sumnja da je namjerno doveden u zabludu jer mu je menadžment namjerno dao pogrešne informacije, takvu sumnju će sam teško otkloniti. Pojedinci, suočeni sa činjenicom da su dali pogrešne informacije, uobičajeno uz velika izvinjenja, pokušavaju da nađu objašnjenje za takav postupak. Forenzičke računovođe imaju na raspolaganju druge načine da razrješavaju te dileme. Oni mogu posmatrati reakcije određenih lica kada čuju ili kada im se saopšte, nesporno tačne informacije o strateškim pitanjima, umjesto pogrešnih, koje su im do tada plasirane.

Revizori prilikom vršenja revizije nailaze na netačnosti koje nisu materijalno značajne, što će reći da ne ugrožavaju validnost finansijskih izvještaja kao takvih. Uprkos ovome, imajući u vidu da takve netačnosti mogu biti posljedica ne greške, već prevare SAS 99⁸ zahtijeva da revizor sagleda sve implikacije, naročito imajući u vidu položaj koji u preduzeću imaju lica koja su sa ovom netačnošću povezana. Ovo treba uraditi čak i onda kada lice koje je odgovorno za netačnost nije više zaposleno u preduzeću.

Svaka netačnost u evidencijama u finansijskim izvještajima, koja pobuđuje sumnju da je riječ o prevari, mora biti ispitana, nezavisno od toga da li je značajna ili ne. Rezultat ispitivanja može biti trojak:

- da je riječ o bezazlenoj grešci,
- da je računovođa napravio malu grešku, ili
- da je otkrivena netačnost samo vrh ledenog brijega.

Ova različitost uzroka netačnosti je razlog zbog koga istraživanje netačnosti mora biti sprovedeno, a uzroci netačnosti utvrđeni.

8 Statement on Auditing Standard no 99 koje izdaje Auditing Standard Board American Institute of Certified Public Accountants - AICPA

Fiktivni dobavljači, prerano ili odloženo priznavanje prihoda i rashoda, predstavljaju dobro poznate instrumente koje top menadžment koristi u tzv. kreativnom računovodstvu. Svaka netačnost koja je ovim uzrokovana mora biti pažljivo ispitana, jer ako nije posljedica potpuno banalne greške, ona je obično indikator veoma značajnih prevara.

Povod za konsultacije sa forenzičkim računovođom, revizoru i drugim korisnicima finansijskih izvještaja može biti evidentiranje popusta dobavljača kao prihoda, evidentiranje interne prodaje po prodajnim cijenama, odlaganje evidentiranja obaveza, i slično.

Događaji koji treba da pobude pažnju revizora, uprave, vlasnika i drugih korisnika finansijskih izvještaja, iako nisu obavezno indikatori prevara, mogu biti klasifikovani u četiri grupe (Škarić-Jovanović, 2009). Prvu grupu čine netačnosti koje su posljedica pogrešne primjene računovodstvenih pravila u obuhvatanju ekonomskih događaja i nepoštovanje računovodstvenih procedura, drugoj grupi pripadaju neispravnosti ili nepostojanje dokumentacije, trećoj pojava neuobičajenih transakcija, i u četvrtu grupu se mogu uvrstiti problematični odnosi i neuobičajeni događaji između preduzeća i njegovog revizora.

Prvu grupu netačnosti mogu izazvati transakcije:

- koje nisu evidentirane u cjelini;
- koje nisu evidentirane blagovremeno;
- koje su evidentirane u pogrešnim iznosima;
- koje su evidentirane u pogrešnom periodu;
- koje su pogrešno klasifikovane ili je
- pri njihovom vrednovanju i evidentiranju primjenjena pogrešna politika.

Događaji koji predstavljaju izraz nepoštovanja računovodstvenih procedura, a od kojih svaki za sebe ili više njih zajedno, treba da budu predmet budne pažnje revizora, vlasnika i uprave jer mogu, mada ne obavezno, ukazivati na prevaru, jesu:

- rad menadžera ispod nivoa njihovih ovlašćenja;
- pojava nepotpisanih finansijskih izvještaja;
- sprovođenje u posljednjoj minuti usklađivanja koja značajno djeluju na finansijski rezultat;
- postojanje dokaza da zaposleni imaju pristup sistemima koji je nekonzistentan sa njihovim ovlašćenjima;

- postojanje značajnih neslaganja između knjiga; i
- postojanje transakcija koje nisu evidentirane u skladu sa opštim ili specifičnim odobrenjem menadžmenta.

Netačnosti druge grupe nastaju usljed nepostojanja dokumentacije, dostupnosti samo fotokopirane dokumentacije ili dokumentacije u elektronskoj formi u situacijama kada se očekuje originalna, dokumentacija neuobičajena po formi, pisana rukom umjesto uobičajeno elektronski štampane, nedostatak evidencija ili njihovo nepostojanje, i slično.

Trećoj grupi pripadaju transakcije neuobičajene po svojoj prirodi, obimu, kompleksnosti, naročito ako su nastale i završene pri kraju godine, kao i neuobičajene transakcije sa povezanim licima.

Četvrtu grupu čine neuobičajeni postupci menadžmenta, u koje se ubrajaju (Škarić-Jovanović, 2009):

- odbijanje menadžmenta da omogući pristup evidencijama, zaposlenima, kupcima, dobavljačima, ili bilo kome drugome ko bi mogao pružiti revizorske dokaze;
- pritisak menadžmenta da se kompleksna i sporna pitanja riješe u neprimjereno kratkom vremenu;
- žalbe menadžmenta na rad revizora, posebno na revizorsko mišljenje, zastrašivanje članova revizorskog tima;
- postavljanje formalnih i neformalnih prepreka revizorima da efikasno komuniciraju sa odborom za reviziju ili sa odborom direktora, i dr.

Svaki od navedenih događaja sam za sebe, a posebno ako se javlja više njih, zaslužuju da budu istraženi kao mogući signali za prevaru (tzv. Crvene zastave, eng. *Red Flags*).

3. ISTRAŽIVANJE PRIMJENE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U RS

Istraživanje o primjeni forenzičnog računovodstva u Republici Srpskoj sprovedeno je u periodu januar - mart 2017. godine na uzorku od 54 preduzeća. Preduzeća se mogu svrstati u mala i srednja preduzeća, a odabrana su metodom slučajnog uzorka. Istraživanje je sprovedeno na bazi anketnog upitnika. Među anketiranim licima 32 odnosno 59,26% su bile računovođe, 4 ili 7,41% revizori, te 18 (37,03%) menadžeri preduzeća. Na osnovu podataka dobivenih tokom anketiranja, izvršena je sistematizacija, što je i prikazano u nastavku.

U dijelu u kojem su ispitanici upitani o cilju kreiranja računovodstvene politike, 57,81% se izjasnilo da je kreiralo računovodstvenu politiku svog preduzeća s ciljem realnog prikazivanja dobiti, dok je 36,94% putem računovodstvenih politika reduciralo troškove, kako bi ostvarili veću dobit. Ostalih 5,25% se izjasnilo da im je cilj kreiranja računovodstvene politike preduzeća nešto drugo.

Može se reći da su indikatori prevara u preduzećima, a samim tim i u računovodstvu, koji se najčešće pojavljuju u ovdašnjim preduzećima, a na osnovu podataka koji su dobijeni tokom istraživanja:

- veliki neočekivani gubici,
- opstruiranje (sprečavanje) normalnog rada internih revizora,
- neobjašnjeni manjkovi na zalihama,
- neobični otpisi potraživanja,
- neusklađenost priliva novca s prihodima i potraživanjima,
- neusklađenost odliva novca s obavezama,
- neuobičajeno veliki računi za nedefinisane usluge (npr. istraživanje tržišta) koji se plaćaju drugim preduzećima,
- fiktivni računi s povezanim preduzećima.

Ovi tragovi se simbolično nazivaju crvene zastave (*red flags*) i upućuju na nužno preispitivanje markiranih područja poslovanja, u cilju detekcije nedozvoljenih radnji. Premda redovna revizija nije orjentisana na forenzično računovodstvo, revizori mogu detektovati tačke mogućih nepravilnosti i prevara (*red flags*). U takvim situacijama, oni se ograđuju od pozitivnog mišljenja, ali na njima nije teret istražiteljstva i izvođenja dokaza, odnosno to je posao forenzičara. U slučajevima kada otkriju indikator moguće prevare (*red flag*), revizori istražiteljski posao predaju forenzičarima (*hand-off*). Računovođe forenzičari, pored konstatovanja činjeničnog stanja, nastoje da klupko počinjene prevare u potpunosti istraže i razriješe. U kontekstu forenzičnog računovodstva bitno je naglasiti, da je zadnja karika u procesu tužba protiv počinitelja prevare, što znači da se u proces involvira sud, koji će odrediti kaznu za počinjeno djelo.

Kao najčešći i najznačajnije zastupljeni tipovi internih prevara učinjenih od strane zaposlenih u našim preduzećima su: krađa zaliha 21,92%, lažno prikazivanje radnih sati i učinaka 14,34%, rad za vlastite potrebe u toku radnog vremena 12,87%, korištenje službenog automobila u privatne svrhe 11,91%, krivotvorenje čekova 10,78%, novac za plaćanje na crno 10,16%, lažni računi za troškove 8,74%, pozajmice koje se ne vraćaju 6,91% i drugo 2,37%.

Među najčešćim i najznačajnije zastupljenim tipovima internih prevara učinjenih od strane menadžera, istakli su: korištenje službenih automobila u privatne svrhe 20,77%, nepotrebne nabavke 16,23%, korištenje usluga vlastitog preduzeća u privatne svrhe 14,16%, korištenje usluga drugih za privatne potrebe koje plaća preduzeće 13,31%, zloupotreba gotovine 11,84%, mito 10,97%, lažni računi za troškove 8,59% i ostalo 4,13%. Najčešći tipovi eksternih prevara u ovdašnjim preduzećima su: varanje na kvaliteti robe 19,93%, nepoštene ponude cijena 18,87%, neplaćanje računa 15,70%, podmićivanje/tajne provizije 13,58%, varanje na količini isporučene robe 13,05%, lažni računi 10,94% i drugo 7,93%. Podsticaji i pritisci da se izvede prevara mogu biti unutrašnji i vanjski.

Tabela 4: Podsticaji i pritisci za izvođenje prevara u preduzećima RS

• Pritisak da se ostvari profitabilnost ili izbjegne gubitak	13,90%
• Nastojanje da se prikažu bolji rezultati kako bi:	
o Menadžeri ostvarili nagrade	7,51%
o Banka odobrila kredite	10,39%
o Privukli dobavljače	9,15%
o Povećala se ili održala cijena dionica na berzi	4,58%
o Privukli ulagači	5,81%
• Pritisak da se izjednači prihod i dobit po god.	4,17%
• Želja da se dobije posao po svaku cijenu	13,63%
• Težnja za opstankom u krizi	10,92%
• Pritisak menadžmenta da se smanje prihodi i povećaju rashodi kako bi se platio manji porez	9,65%
• Pritisak treće strane od koje zavisi preduzeće da se učini usluga od koje treća strana ima korist	6,17%
• Ostalo	4,12%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

Odgovor na pitanje „da li neku od dolje navedenih analitičkih procedura forenzičkog računovodstva primjenjuju u svom preduzeću, ako uopšte primjenjuju forenzičko računovodstvo“, dat je u Tabeli br.5.

Tabela 5: Zastupljenost analitičkih procedura u forenzičnom računovodstvu u RS

Tekući podaci nasuprot podacima iz prethodnog perioda	31,44%
Stvarni podaci nasuprot budžetu, prognozama i projekcijama	13,26%
Podaci u preduzeću nasuprot podacima u industriji	3,17%
Finansijski podaci nasuprot operativnim podacima	12,44%
Poređenje sintetičkih nasuprot analitičkim podacima	19,22%
Podaci preduzeća nasuprot očekivanih rezultata forenzičara	9,19%
Ostalo	11,28%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

Interesantno je da 54,85% ispitanih smatra da nije uobičajeno povećanje poslovnih rashoda u poslovanju njihovog preduzeća radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti). Takođe njih 56,71% smatra da nije uobičajeno povećanje vanrednih rashoda radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti).

61% ispitanika smatra da nije uobičajeno povećanje vanrednih prihoda radi pokrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti. 55,97% ispitanih smatra da takođe nije uobičajeno smanjenje poslovnih rashoda radi izgladivanja neto dobiti.

Najzastupljeniji postupci kreativnog računovodstva, u preduzećima RS prikazani su u Tabeli 6.

Tabela 6: Postupci kreativnog računovodstva u preduzećima RS

Vanredni troškovi	20,55%
Rezervisanja	18,16%
Smanjivanje zarade	11,41%
Snižavanje poreskih troškova	10,52%
Kapitalizacija	7,84%
Vanbilansi dugovi	7,00%

Kursne razlike	5,91%
Neoperativni profit	5,71%
Brendovi	4,62%
Penzioni fondovi	3,13%
Depresijacija	1,39%
Drugo	3,76%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

Kao što se može vidjeti iz prethodne tabele, najznačajnije zastupljeni postupci kreativnog računovodstva u našim preduzećima su postupci u vezi sa vanrednim troškovima, zatim slijede rezervisanja, smanjivanje zarade, snižavanje poreskih troškova itd.

Na pitanje da li su se u praksi susretali s nekom od tehnika kreativnog računovodstva odnosno, ako jesu, sa kojima, dobijeni su odgovori koji su sistematizovani u Tabeli 7.

Tabela 7: Zastupljenost tehnika kreativnog računovodstva u preduzećima RS

Povećanje rashoda agresivnim povećanjem amortizacije	24,61%
Redukcija prihoda	21,67%
Smanjenje rashoda „rastezanjem“ amortizacije i razgraničenjem troškova	21,37%
Priznavanje prihoda unaprijed i „napuhivanje“ prihoda	20,29%
Drugo	12,06%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

Interesantno je da ispitanici ni jednoj tehnici nisu dali posebnu prednost, čime su pokazali da su tehnike kreativnog računovodstva u preduzećima Republike Srpske, kao što su: priznavanje prihoda unaprijed i „napuhivanje“ prihoda, redukcija prihoda, smanjenje rashoda „rastezanjem“ amortizacije i razgraničenjem troškova, te povećanje rashoda agresivnim povećanjem amortizacije, približno jednako zastupljene u praksi.

Na pitanje da li su se u praksi susretali da se redukcija prihoda sprovodi nekom od navedenih tehnika, odnosno ako jesu, sa kojom, ispitanicu su odgovorili kako je prikazano u Tabeli 8.

Tabela 8: Tehnike redukcije prihoda

Nefakturisanje djelimično obavljenih usluga, prenošenjem prihoda u drugu godinu itd.	31,55%
Odgadjanje prihoda na različite načine	23,14%
Prodaja na „crno“ terećenjem rashoda u djelatnosti proizvodnje, proizvodnih usluga i građenja	21,98%
Nefakturisanje kontinuiranih isporuka	6,15%
Drugo	17,18%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

Među navedenim tehnikama kreativnog računovodstva, u praksi anketiranih preduzeća, za redukciju prihoda, najznačajnije je zastupljeno nefakturisanje djelimično obavljenih usluga, prenošenjem prihoda u drugu godinu itd., sa 31,55%, a potom slijedi odgadjanje prihoda na različite načine sa 23,14%.

Ispitanici koji su smatrali da su se u praksi susretali sa tzv. velikim računovodstvenim „pranjem“ („čišćenjem“), izjasnili su se da se takvi postupci odnosili na stavke prikazane u Tabeli br.9.

Tabela 9: Stavke na kojima se realizuje računovodstveno „čišćenje“ u preduzećima RS

Zalihe	41,84%
Nenaplaćena potraživanja	33,97%
Dugotrajna imovina	9,78%
Drugo	14,43%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

U praksi anketiranih preduzeća, kao što se može vidjeti u Tabeli 9., na stavci „zaliha“ se najčešće realizuje računovodstveno „pranje“, odnosno „čišćenje“, u procentualnom iznosu od 41,84, a potom slijede „nenaplaćena potraživanja“ sa 33,97% i dr.

U nastavku, u Tabeli 10., su prikazani podaci u vezi apsolutnog slaganja ispitanika sa pojedinim tvrdnjama koje su direktno ili indirektno vezane sa kreativnim računovodstvom, a predstavljaju transformaciju računovodstvenih pozicija od onih koje prikazuju aktuelno, stvarno stanje u one koje prikazuju željeno stanje i za koje menadžeri koriste postojeća pravila (standarde) ili ih jednostavno ignorišu.

Tabela 10: Stepen apsolutnog slaganja u vezi tvrdnji kreativnog računovodstva

R.br.	Tvrdnja	Stepen apsolutnog slaganja
1.	Detekcija kreativnog računovodstva je jednostavna	15,77%
2.	Sredstva vremenskog pomjeranja u priznavanju određenih pozicija se odražavaju na uspjeh (bilans uspjeha i dobitak perioda), kao i na bilans stanja (prikazivanje boljeg, snažnijeg finansijskog položaja)	48,16%
3.	Ove strategije se ne odražavaju na izvještaj o novčanim tokovima	22,33%
4.	Proučavanje izvještaja o novčanim tokovima može pokazati da se novčani tokovi iz poslovne aktivnosti značajno razlikuju (niži su) od poslovnog dobitka iz bilansa uspjeha	43,21%
5.	Ako novčani tokovi iz poslovne aktivnosti se značajno razlikuju (niži su) od poslovnog dobitka iz bilansa uspjeha, može se u novčanim tokovima vidjeti zašto je to tako (otpisi zaliha)	31,15%
6.	Ako novčani tokovi iz poslovne aktivnosti se značajno razlikuju (niži su) od poslovnog dobitka iz bilansa uspjeha, može se u novčanim tokovima vidjeti zašto je to tako (priznavanje prihoda koji još nije naplaćen)	37,66%
7.	Ako se novčani tokovi iz poslovne aktivnosti značajno razlikuju (niži su) od poslovnog dobitka iz bilansa uspjeha, može se u novčanim tokovima vidjeti zašto je to tako (prodaja robe na odloženo plaćanje)	31,06%
8.	Detekcija kreativnog računovodstva se radi na godišnjem nivou (izučavaju se godišnji, a ne kvartalni izvještaji)	29,84%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

Postotak od 74,63 ispitanih smatra da su MRS/MSFI osjetljivi na kreativnu praksu, dok 25,37 % ima suprotan stav. Da se osnovni razlozi za privredni kriminal u računovodstvu nalaze u poslovno-organizacijskom neredu i neodgovarajućem unutrašnjem nadzoru, smatra njih 56,14%, dok su 43,86% mišljenja da oni leže u nevjerodostojnom računovodstvenom izvještavanju. Ispitanici smatraju da su osnovni načini krivotvorenja podataka manipulacije u računovodstvenom evidentiranju 47,41%, potom neposredno krivotvorenje podataka u računovodstvenim iskazima 30,31%, te zloupotreba pravnih propisa 22,28%. Da forenzičko računovodstvo, kao alat za otkrivanje zloupotreba kreativnog računovodstva, nije dovoljno zastupljeno u RS, smatra njih 76,02%. Razlog takvog stanja vide u Tabeli br.11.

Tabela 11: Razlozi slabe zastupljenosti kreativnog računovodstva u RS

Neuređena računovodstvena legislativa sa pratećim propisima	26,67%
Neredovno obnavljanje informacija o izmjenama MRS/MSFI	17,36%
Neadekvatno valoriziranje računovodstva kao profesije i njenih pripadnika	31,04%
Nedovoljan razvoj svijesti o potrebi, odnosno navike cjeloživotnog učenja	24,93%

Izvor: Rezultati vlastitih istraživanja

ZAKLJUČAK

U računovodstvu su se uvijek događale prevare iza kojih su slijedili finansijski kolapsi, a u posljednje vrijeme i u većem obimu i sa težim posljedicama za sve nas. Najvažnije je vratiti povjerenje u računovodstveno izvještavanje na osnovu standardizovanih rješenja. Postizanje poštovanja stručnih pravila i sprovođenje njihove stvarne upotrebe je moguće pomoću nove grane računovodstvene djelatnosti - forenzičkog računovodstva.

Forenzičko računovodstvo se može definisati kao primjena računovodstvenih, revizorskih i svih drugih finansijskih vještina i znanja u razjašnjavanju finansijskih odnosa, činjenica i transakcija koje mogu biti ili su već predmet sudskog postupka.

Mnogo institucija u zemlji i svijetu se bori protiv privrednog kriminala. Revizorima nedostaju znanja iz područja kriminalne istrage, pravnih normi, a predstavnicima države, zaduženim za poreze i doprinose, nedostaje produbljeno poznavanje

poslovanja i računovodstva, dok rukovodstvu obično manjkaju sva prethodno pomenuta znanja. U svrhu ispunjavanja te praznine, rođena je nova naučna disciplina i djelatnost - forenzičko računovodstvo i novi vještak - forenzički računovođa. On bi trebalo da bude osposobljen za borbu protiv narastajućih privredno-kriminalnih radnji pravnih lica i pojedinaca.

Najprije su potrebu za uslugama forenzičkih računovođa osjetili u bankama, osiguravajućim društvima, a u posljednje vrijeme, prije svega, u policiji i istražnim institucijama za sprečavanje privrednog kriminala.

Za razliku od revizora, čije je angažovanje za javna i akcionarska društva obavezno i po zakonu, i gdje odluku o angažovanju donosi skupština akcionara, forenzičke računovođe se mogu angažovati kako od strane vlasnika i uprave, tako i od strane ostalih korisnika finansijskih izvještaja i regulatornih tijela. Njihovo angažovanje, dakle, nije na regulatornoj osnovi. Njemu se pristupa u specifičnim situacijama kada se procijeni da postoji određena neregularnost i da je neophodno procijeniti njenu veličinu i problem riješiti, ili pak u situacijama kada zainteresovane strane procjenjuju da je rizik od gubitaka od neregularnosti takav da je razumno zahtijevati dokaze koji legalno podržavaju zaključke da se neregularnosti nisu dogodile.

Svaka netačnost u evidencijama u finansijskim izvještajima, koja pobuđuje sumnju da je riječ o prevari, mora biti ispitana, nezavisno od toga da li je značajna ili ne. Rezultat ispitivanja može biti trojak: da je riječ o bezazlenoj grešci, da je računovođa napravio malu grešku ili da je otkrivena netačnost samo vrh ledenog brijega.

Događaji koji treba da pobude pažnju revizora, uprave, vlasnika i drugih korisnika finansijskih izvještaja, iako nisu obavezno indikatori prevara, mogu biti klasifikovani u četiri grupe. Prvu grupu čine netačnosti koje su posljedica pogrešne primjene računovodstvenih pravila u obuhvatanju ekonomskih događaja i nepoštovanje računovodstvenih procedura, drugoj grupi pripadaju neispravnosti ili nepostojanje dokumentacije, trećoj pojava neuobičajenih transakcija, i u četvrtu grupu se mogu uvrstiti problematični odnosi i neuobičajeni događaji između preduzeća i njegovog revizora.

Istraživanje o primjeni forenzičnog računovodstva u Republici Srpskoj sprovedeno je u periodu januar - mart 2017. godine na uzorku od 54 preduzeća. Preduzeća se mogu svrstati u mala i srednja preduzeća, a odabrana su metodom slučajnog uzorka.

Može se reći da su indikatori prevara u preduzećima, a samim tim i u računovodstvu, koji se najčešće pojavljuju u ovdašnjim preduzećima, a na osnovu podataka koji su dobijeni tokom istraživanja: veliki neočekivani gubici, opstruiranje (sprečavanje) normalnog rada internih revizora, neobjašnjeni manjkovi na zalihama, neobični otpisi potraživanja, neusklađenost priliva novca s prihodima i potraživanjima, neusklađenost odliva novca s obavezama, neuobičajeno veliki računi za nedefinisane usluge (npr. istraživanje tržišta) koji se plaćaju drugim preduzećima, fiktivni računi s povezanim preduzećima.

LITERATURA

1. Belak V., (2011), *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo – borba protiv prijevare*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb;
2. Bošković, M., (1999), *Kriminološki leksikon*, Matica srpska, Univerzitet u Novom Sadu;
3. Crumbley L. D., Heitger L.E., Smith S.G., (2007), *Forensic and Investigative Accounting*, CCH a Wolters Kluwer business;
4. Forensic Auditing, .N. Chatteji SAI - India
5. Forensic accounting, From Wikipedia, the free encyclopedia
6. Kolar, I. (2010), *Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala?* Acta Economica br. 12: 81-103;
7. McArthur, C.V, (1948) *Evidence – Accountants as Experts*, Canadian Bar Review, Vol. XXVI, No.5: 873;
8. Owajori, A.A, T.O Asaolu, (2009), *The Role of Forensic Accounting in Solving the Vexed Problem of Corporate World*, European Journal of Scientific Research;
9. Thornhill, W. T (1995), *Forensic Accounting: How to Investigate Financial Fraud*, Irwin Professional Publishing, NewYork;
10. Škarić-Jovanović, K. (2009), *Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti*, Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS, Banja Vrućica.

Dijana Vuković¹

Ena Ružnić²

Sebina Badić³

Nađa Odobašić⁴

ZNAČAJ I ULOGA REVIZIJSKIH IZVJEŠTAJA VRHOVNE REVIZIJSKE INSTITUCIJE FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

SIGNIFICANCE AND ROLE OF AUDIT REPORTS OF THE SUPREME AUDIT INSTITUTION OF THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SAŽETAK

U radu je izvršena analiza mišljenja koje su revizori objavljivali obavljajući finansijsku reviziju u javnim preduzećima u Federaciji Bosne i Hercegovine. Cilj rada je bio da se utvrdi koliko je u posljednje tri godine (2014. – 2017.) izvršeno finansijskih revizija u Federaciji Bosne i Hercegovine. Uz pomoć deskriptivne statističke analize prikazana je vrsta mišljenja koju revizori najčešće daju u Federaciji Bosne i Hercegovine prilikom obavljanja finansijske revizije. U ovom istraživačkom radu predstavljena su pojašnjenja formulacija i značenja različitih vrsta mišljenja datih u izvještajima o reviziji, kako bi došli do određenih zaključaka i kriterija po osnovu kojih revizor daje određenu vrstu mišljenja, kao i pregled datih mišljenja u revizijskim izvještajima provedenih revizija u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *revizija finansijskih izvještaja, mišljenje revizora, revizijski izvještaj*

ABSTRACT

The paper analyzes the opinions published by the auditors by conducting financial audits in public enterprises in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The main goal of the paper was to determine how financial audits were conducted in the Federation of Bosnia and Herzegovina in the last three years (2014 - 2017). With the help of descriptive statistical analysis, the type of opinion that the auditors

1 Doc. dr. Dijana Vuković, Univerzitet u Bihaću, Ekonomski fakultet, dijana.vukovic@unbi.ba

2 Ena Ružnić, bacc. oec. Univerzitet u Bihaću, Ekonomski fakultet, ena_ruznic@hotmail.com

3 Sebina Badić, student, e-mail: sebina.badic@hotmail.com

4 Nađa Odobašić, student, e-mail: nadja_odobasic@hotmail.com

most often give in the Federation of Bosnia and Herzegovina during the financial audit is presented. In this research paper, explanations of the formulations and meanings of different types of opinions given in the audit reports are presented in order to arrive at certain conclusions and criteria on the basis of which the auditor gives a certain type of opinion, as well as a review of the given opinions in the audit reports of audits carried out in the Federation of Bosnia and Herzegovina.

KEY WORDS: *audit of financial statements, audit opinion, audit report*

JEL: M42, M48

UVOD

Cilj revizije je omogućiti revizoru da izrazi mišljenje o tome da li su finansijski izvještaji po svim bitnim pitanjima, sastavljeni u skladu s utvrđenim okvirom za finansijsko izvještavanje, pa prema tome mišljenje revizora je njegovo zaključno mišljenje, koje se daje nakon provedene revizije finansijskih izvještaja, o tome prikazuju li finansijski izvještaji objektivno i realno finansijsko stanje i rezultate poslovanja.

Kako trend predstavlja liniju, pravac ili krivulju koja označava tendenciju kretanja pojave u posmatranom periodu, tako ćemo u ovom radu izvršiti trend kretanja mišljenja revizora finansijskih izvještaja u Federaciji Bosne i Hercegovine. Cilj finansijskih izvještaja prema Međunarodnim računovodstvenim standardima i Međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja jeste pružiti informacije o finansijskom položaju, uspješnosti preduzeća, o promjenama koje su se desile u posmatranom periodu, i to tako da zadovolje informacijske potrebe svakog kruga korisnika u donošenju ekonomskih, odnosno poslovnih odluka. Da bi finansijski izvještaji ispunili navedene ciljeve moraju biti objektivni i realni, što se osigurava njihovom revizijom, koju provode neovisni revizori. Osim pretpostavljene realnosti i objektivnosti, finansijski izvještaji trebaju se pripremiti i pravovremeno staviti na raspolaganje kako bi se ispunili utvrđeni ciljevi i svrha izvještavanja. Na osnovu ovako prezentiranih finansijskih izvještaja revizor formira svoje mišljenje koji se prezentiraju zainteresiranim korisnicima u obliku revizorskog izvještaja.

1. REVIZORSKI IZVJEŠTAJ I VRSTE MIŠLJENJA

Svrha izvještaja o obavljenoj reviziji je da na objektivan i pouzdan način da uvid u učinak revidiranih institucija ili programa i služi kao osnova za donošenje odluka o budućim aktivnostima nadležnih organa i institucija. Revizorski izvještaj treba

biti pisan u kontekstu revidiranog problema i treba biti fokusiran na revizijski problem, te da imaju konzistentnost od početka do kraja izvještaja. Isto tako, ovaj izvještaj treba sadržavati činjenice na kojima se zasnivaju nalazi, zaključci i preporuke (Ivanišević, 2012).

U teoriji i praksi možemo govoriti o standardno pozitivnom revizorovom izvještaju, te o modificiranom revizorovom izvještaju. Pozitivni revizorski izvještaji govore da su finansijski izvještaji realni i objektivni u svim značajnim aspektima, dok kod modificiranog revizorskog izvještaja postoje pitanja koja utiču ili ne utiču na revizorovo mišljenje. Temeljni okvir revizorskog izvještaja zasniva na utvrđenim načelima i smjernicama koje se odnose na oblik i sadržaj revizorovog izvještaja, a koji je sadržan u Međunarodnim revizorskim standardima.

Pozitivno revizorsko mišljenje podrazumijeva da su finansijski izvještaji istinito i fer prikazani, te da realno prikazuju finansijski položaj i rezultat poslovanja preduzeća (Tušek i Žager, 2008). Revizor će izraziti mišljenje s rezervom ukoliko ne može da izrazi pozitivno mišljenje. To znači, da je mišljenje s rezervom ono mišljenje koje se javlja u slučaju pojave ograničenja djelokruga revizije zbog kojih revizor nije morao da izrazi negativno mišljenje ili da se suzdrži od mišljenja, a koja su ipak značajna. Isto tako, mišljenje s rezervom se može izraziti i zbog neprimjerenog objavljivanja u finansijskim izvještajima ili kada revizor ne može pribaviti dovoljno relevantnih revizijskih dokaza koji ukazuju da se finansijski izvještaji, pojedinačno ili u cijelosti, ne prikazuju fer i istinito. U slučaju kada revizor nije u mogućnosti da prikupi dostatne i primjerene revizijske dokaze, a mogući učinak neotkrivenih prikaza, ako bi ih bilo, je značajan i prožimajući, revizor će se suzdržati od izražavanja mišljenja. Drugim riječima, suzdržanost od mišljenja izražava se onda kada su ograničenja djelokruga revizije toliko značajna da revizor nije u mogućnosti izraziti pozitivno mišljenje, mišljenje s rezervom ili negativno mišljenje. Negativno ili nepovoljno mišljenje izražava se u slučajevima kada u finansijskim izvještajima postoje značajne pogreške ili kada su finansijski izvještaji nekompletni. Ako je izraženo negativno mišljenje ili ako se revizor suzdržava od izražavanja mišljenja o finansijskim izvještajima, revizor će u odjeljku s osnovom za mišljenje opisati razloge i učinke na finansijske izvještaje za bilo koje pitanje za koje revizor smatra da bi zahtijevalo modifikaciju, s obzirom na to da takva pitanja također mogu biti relevantna za korisnike finansijskih izvještaja (Abićić, 2017).

U zavisnosti od toga da li su greške u finansijskim izvještajima značajne ili ne, one određuju vrstu mišljenja s obzirom da je cilj revizije izraziti mišljenje o tome koliko su finansijski izvještaji prezentirani bez značajnih pogrešaka i u skladu sa standardima.

2. ANALIZA MIŠLJENJA REVIZORA VRHOVNE REVIZIJSKE INSTITUCIJE U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE U RASPONU OD 2014 DO 2017. GODINE

2.1. Prikupljanje podataka

Vrhovne revizijske institucije djeluju u ime i za račun države, a mogu biti ustrojene kao sud, odbor, komisija, zakonodavni ured ili ministarstvo. Temeljna zadaća ovih institucija je jačati odgovornost sudionika javnog sektora kao i poticati racionalnu potrošnju državnog proračuna i proračuna jedinica lokalne i regionalne samouprave. Javni sektor čini veliki broj subjekata a način funkcioniranja tih subjekata poprilično se razlikuje od subjekata profitno orijentiranog sektora. Zajedničko im je obilježje povezano kroz temeljna načela sustava financiranja, donošenje proračuna, specifičnog načina odobravanja i trošenja sredstava proračuna. Stoga je glavna uloga ovih institucija provesti reviziju upravljanja financijskim sredstvima kao i financijskih izvještaja i poslovanja subjekata javnog sektora u širem smislu. (Mamić Sačer, I., Vuković, D., & Pavić, I., 2015.)

Za potrebe ovog rada razmatrani su izvještaji o finansijskoj reviziji javnih preduzeća. Analiza mišljenja revizora urađena je na osnovu ukupno izvršenih 28 (dvadeset i osam) revizija finansijskih izvještaja javnih preduzeća u periodu od 01.01.2014. do 31.12.2016. godine, odnosno revizija koje su objavljene u toku 2017. godine. Podaci, odnosno izvještaji o finansijskoj reviziji preuzeti su sa stranice Ureda za reviziju institucija u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Prilikom analize revizorskih mišljenja uključeni su izvještaji o finansijskoj reviziji slijedećih preduzeća:

Tabela 1.: Izražena mišljenja u izvještajima o finansijskoj reviziji preduzeća u F BiH u periodu od 2014. do 2017. godine

Red. br.	PREDUZEĆE	POZITIVNO	MIŠLJENJE REVIZORA			
			MIŠLJENJE S REZERVOM		NEGATIVNO MIŠLJENJE	
			Mišljenje s rezervom	Skretanje pažnje	Negativno mišljenje	Skretanje pažnje
1.	Javno komunalno preduzeće „Komunalac“ d.o.o. Tuzla				X	

2.	Energoinvest“ d.d. Sarajevo				X	X
3.	Rudnik mrkog uglja „Zenica“				X	X
4.	Rudnik mrkog uglja „Đurđevik“				X	X
5.	Rudnik mrkog uglja „Breza“ d.o.o. Breza				X	X
6.	Javno preduzeće „Parkovi“ p.o. Mostar		X	X		
7.	Kantonalno javno preduzeće „ZOI 84 – Olimpijski centar Sarajevo“ d.o.o. Sarajevo				X	
8.	Javno preduzeće „Broćanac“ d.o.o. Čitluk				X	X
9.	Javno preduzeće Šumarstvo „Prenj“ d.d. Konjic				X	X
10.	COMING, javna ustanova za komunalnu djelatnost Široki Brijeg		X			
11.	Dioničko društvo „BH Telecom“ Sarajevo		X	X		
12.	Javno preduzeće „Ceste Federacije BiH“ d.o.o. Sarajevo		X	X		
13.	Javno preduzeće Elektroprivreda d.d. Sarajevo		X	X		
14.	Javno preduzeće „Hrvatske telekomunikacije“ d.d. Mostar				X	
15.	Javno preduzeće „Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne“ d.d. Mostar		X	X		
16.	Javno preduzeće „Hrvatska pošta“ d.o.o. Mostar		X	X		

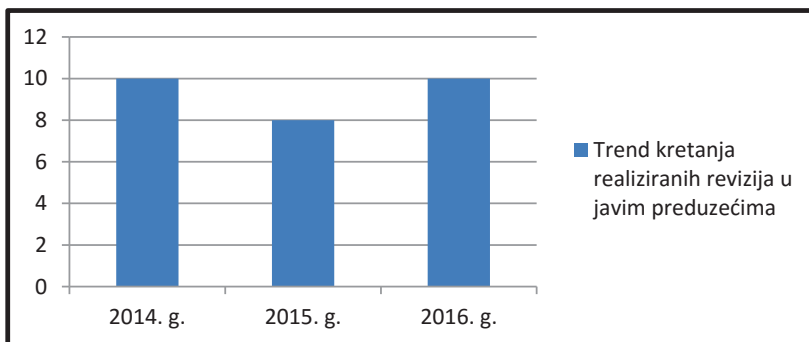
17.	Javno preduzeće „Željeznice Federacije BiH“ d.o.o. Sarajevo				X	X
18.	Javno preduzeće BH Pošta Sarajevo		X	X		
19.	ŠPD „Unsko – sanske šume“ d.o.o. Bosanska Krupa				X	X
20.	Javno preduzeće „Šumsko privredno društvo Zeničko – dobojskog kantona“ d.o.o. Zavidovići		X	X		
21.	Privredno društvo za proizvodnju i transport gasa „BH – GAS“		X	X		
22.	Sarajevoputevi d.d. Sarajevo		X	X		
23.	Javno preduzeće Autoceste FBiH d.o.o. Mostar		X	X		
24.	Šumsko gospodarsko društvo „Hercegbosanske šume“ d.o.o. Kupres				X	
25.	Javno preduzeće „Šume Tuzlanskog kantona“ d.d. Kladanj		X	X		
26.	Dioničko društvo „Ceste“ Mostar		X	X		
27.	Javno preduzeće „Ceste Federacije FBiH“ d.o.o. Sarajevo		X	X		
28.	Šumarskoprivredno društvo „Srednjobosanske šume“/ Šumarskogospodarsko društvo „Šume Središnje Bosne“ društvo ograničene odgovornosti Donji Vakuf				X	X

 Izvor: <http://www.saifbih.ba/javni-izvj/default.aspx?langTag=bs-BA>

2.2. Rezultati sprovedene analize

Na osnovu prikazanih podataka možemo zaključiti da je u periodu od 2014. do 2017. godine planirano i realizirano ukupno 28 revizija finansijskih izvještaja javnih preduzeća. Od ukupnog broja realiziranih revizija finansijskih izvještaja javnih preduzeća po 10 revizija je obavljeno u 2014. i u 2016. godini, dok je u 2015. godini obavljeno ukupno 8 revizija u javnim preduzećima.

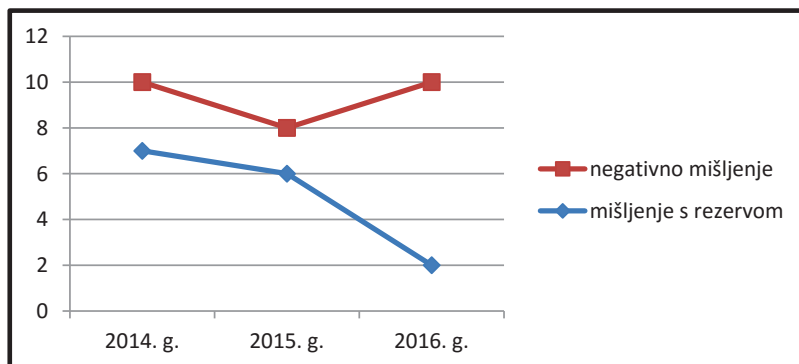
Grafikon 1.: Trend kretanja realiziranih revizija u javnim preduzećima u periodu od 2014. do 2017. godine

Izvor: obrada autora

Što se tiče izražavanja mišljenja u izvještajima o finansijskoj reviziji javnih preduzeća od ukupno 28 mišljenja, nije bilo niti jednog iskazanog pozitivnog mišljenja u posmatranom periodu, dok je mišljenja s revizijom bilo 15, a negativnih mišljenja 13 od ukupnog broja obavljenih revizija u javnim preduzećima.

Grafikon 2.: Mišljenja izražena u izvještajima o finansijskoj reviziji u periodu od 2014 do 2017. godine

Izvor: obrada autora

Na osnovu podataka predstavljenih na grafikonu 2. možemo vidjeti da je najviše mišljenja s rezervom iskazano u 2014. godini, dok je najmanje iskazano u 2016. godini. Negativnih mišljenja je najviše iskazano u 2016. godini, dok je najmanje iskazano u 2015. godini u posmatranom periodu. Kada je riječ o mišljenjima sa skretanjem pažnje, tada smo analizom došli do podatka da je od ukupnog broja iskazanih mišljenja u javnim preduzećima 9 je negativnih mišljenja sa skretanjem pažnje na posebne dijelove, dok je 11 iskazanih mišljenja s rezervom sa skretanjem pažnje. U toku 2014. godine iskazana su dva negativna mišljenja sa skretanjem pažnje, u 2015. godini iskazano jedno negativno mišljenje sa skretanjem pažnje, a u 2016. godini je iskazano 6 negativnih mišljenja sa skretanjem pažnje. U 2014. godini mišljenja s rezervom sa skretanjem pažnje bilo je 4, u 2015. godini 6, a u 2016. godini jedno mišljenje s rezervom sa skretanjem pažnje.

U revizorskim izvještajima koji su uzeti za analizu nije iskazano niti jedno pozitivno mišljenje, a razlog tome je što revizori nisu mogli izraziti takvo mišljenje jer su zaključili da finansijski izvještaji nisu u potpunosti sastavljeni, u svim značajnim odrednicama, u skladu s primjenjivim okvirom finansijskog izvještavanja.

Što se tiče izražavanja mišljenja s rezervom, najčešći razlozi za njihovo donošenje su sljedeći:

- starosna struktura potraživanja,
- popisi kojima nije utvrđeno stvarno stanje sredstava i njihovih izvora, s kojim nije izvršeno usklađivanje knjigovodstvenog sa stvarnim stanjem,
- evidentiranje ulaganja u investicione projekte,
- ne provođenje procedure javnih nabavki u skladu sa Zakonom o javnim nabavkama prilikom provođenja procedura pregovaračkih postupaka bez objave obavještenja i konkurentskog zahtjeva za dostavu ponuda,
- precijenjenost troškova i obaveza,
- ne uplaćivanje poreza i doprinosa.

Razlozi za donošenje mišljenja s rezervom sa skretanjem pažnje se, u većini slučajeva, tiču:

- otvorenih stečajnih postupaka – po završetku stečajnih postupaka nisu adekvatno provedene sve propisane aktivnosti,
- avansa datih dobavljačima,
- procjena naplativosti potraživanja,
- otpis potraživanja i ispravka vrijednosti potraživanja na teret rashoda.

Negativna mišljenja, kao i ona sa skretanjem pažnje najčešće su povezana s:

- procjenom neto vrijednosti zaliha sirovina i materijala,
- naplativošću potraživanja,
- sudskim postupcima pokrenutih protiv preduzeća,
- obračunom proizvodnje i evidentiranja zaliha,
- ne usklađivanjem knjigovodstvenog stanja sa stvarnim stanjem zaliha, te
- strukturom i visinom iskazanog kapitala u finansijskim izvještajima.

Preporuke koje su date u revizijskim izvještajima na primjer, kod JP „Komunalac“ d.o.o. kod kojeg je iskazano negativno revizorsko mišljenje, vezane su za donošenje Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, donošenje Trogodišnjeg poslovanja Društva, vršenje procjene vezane za bilo kakve pokazatelje koji ukazuju na umanjene vrijednosti sredstava, poduzimanje aktivnosti na uređenju stanja podataka o zemljištima i objektima, vrednovanje i usklađivanje vrijednosti zaliha materijala, isknjižavanje datih avansa, vođenje blagajničkog dnevnika i drugo.

Isto tako, kod preduzeća „Parkovi“ p.o., kod kojeg je iskazano mišljenje s rezervom, date su preporuke koje su vezane za izradu trogodišnjeg plana poslovanja, određivanje mjesečne naknade za izvršene usluge za sve korisnike usluga u skladu sa zakonskom regulativom, obračun plata zaposlenima u skladu s Općim kolektivnim ugovorom na teritoriji Federacije BiH, preispitivanje opravdanosti zaključivanja ugovora o djelu za poslove koji čine redovnu djelatnost Društva, aktivnosti na uređenju stanja i tačnosti podataka o zemljištima i objektima koji se iskazuju u poslovnim evidencijama Društva, iskazivanje kratkoročnih potraživanja u skladu sa računovodstvenim politikama, izvršenje popisa imovine i obaveza, kao i njihovo knjigovodstveno usklađivanje sa stvarnim stanjem i druge preporuke.

Kako bi rad preduzeća bio efikasniji i u potpunosti bio usklađen sa standardima i zakonskim normama, isti bi trebali početi s realizacijom preporuka revizora. Preporuke revizora u revizijskim izvještajima može pomoći u tumačenju Standarda ili njihovoj primjeni, ili ipak, mogu pomoći u rješavanju nekih problema ili područja u kojima ne postoje određeni standardi.

ZAKLJUČAK

Revizija je neovisno ispitivanje finansijskih izvještaja ili onih finansijskih izvještaja što se odnose na subjekt, kada je takvo ispitivanje potaknuto s namjerom

izražavanja mišljenja o tome. Kako se revizijom finansijskih izvještaja želi utvrditi da li su prezentirani finansijski izvještaji realno i objektivno prikazani i da li realno i objektivno prikazuju finansijski položaj i uspješnost poslovanja preduzeća, tako isto podrazumijeva izbor kriterija za ocjenu realnosti i objektivnosti, a to su računovodstvena načela, računovodstveni standardi i zakonski propisi.

Prema analizi provedenoj u ovom istraživačkom radu možemo doći do zaključka da je s obzirom na ukupan broj provedenih revizija o finansijskim izvještajima u javnim preduzećima mnogo iskazanih negativnih mišljenja te mišljenja s rezervom. Drugim riječima, u revizorskim izvještajima javnih preduzeća, u kojima je iskazano negativno mišljenje postoje nepravilnosti koje onemogućavaju realno i objektivno prikazivanje finansijskih izvještaja. Samim tim, isti izvještaji ne prikazuju realno i objektivno finansijsko stanje i poslovanje javnog preduzeća. U javnim preduzećima, u kojima je provedena revizija, a iskazano je mišljenje s rezervom, možemo reći da se finansijski izvještaji prezentiraju realno i objektivno, ali sa utvrđenim nedostacima koje su uticale na revizora da za takve finansijske izvještaje iskaže pozitivno mišljenje.

Da bi se smanjio udio negativnih i mišljenja s rezervom, kao i onih mišljenja sa skretanjem pažnje, potrebno je da se preduzeća pridržavaju, tj. da poštuju preporuke iskazane u izvještajima o provedenoj finansijskoj reviziji. Na taj način poboljšati će svoje poslovanje, a samim tim će omogućiti da se finansijski izvještaji prikazuju realno i objektivno.

LITERATURA

- 1) Abićić, S.: Modifikacije mišljenja u izvješću neovisnog revizora: Specifičnosti oblika i sadržaja revizorova izvješća u uvjetima modifikacije mišljenja, Zagreb, 2017., godine,
- 2) Ivanišević, M.: 13. međunarodni simpozij – fiskalni okvir i održivi razvoj BiH, 2012. godine,
- 3) Mamić Sačer, I., Vuković, D., & Pavić, I. (2015). Komparativna analiza vrhovnih revizijskih institucija u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. *Journal of Economy and Business*, Mostar
- 4) Tušek, B., Žager, L.: Revizija, Zagreb, 2008. godine,
- 5) <http://www.saifbih.ba/javni-izvj/Default.aspx?langTag=bs-BA>

Božo Vukoja¹
Samir Sunulahpašić²
Branka Vukoja³

OBLIKOVANJE BSC MODELA KOMUNALNIH PREDUZEĆA KAO PREDUSLOV USPJEŠNOG POSLOVANJA

DESIGNING A BSC UTILITY COMPANY AS A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL BUSINESS

SAŽETAK

Veoma veliki broj preduzeća koristi finansijske pokazatelje poslovanja na temelju kojih donose finansijske odluke, međutim da bi uprava stekla pravu sliku o poslovanju preduzeća potrebno je uzeti u obzir i nefinansijske pokazatelje kao što su odnosi sa kupcima, ljudski resursi, interni poslovni procesi itd. Upravo iz tih razloga javila se potreba za novim modelom koji bi objedinio i finansijske i nefinansijske pokazatelje poslovanja preduzeća. Osnovni model uspješnosti poslovanja preduzeća koji ujedno koristi četiri međusobno povezane perspektive kao što su finansijska perspektiva, perspektivu kupaca, perspektivu internih poslovnih procesa i perspektivu ljudskih resursa (učenja i razvoja) predstavlja tzv. BSC model (Balanced Scorecard model). U ovom radu ćemo na jednom praktičnom primjeru prikazati oblikovanje BSC modela na primjeru komunalnog preduzeća koje je otišlo u stečaj i nad kojim se uspješno provodi plan reorganizacije u stečaju, odnosno stečajni plan.

Ključne riječi: BSC model, strategija, preduzeće, perspektive, zaposleni.

ABSTRACT

A very large number of companies use financial indicators on the basis of which they make financial decisions; however, in order for the management to get a true picture of the company's business, it is necessary to take into account non-financial indicators such as customer relations, human resources, internal business

1 Prof.dr.Božo Vukoja, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Vitezu, e-mail:bozo.vukoja@tel.net.ba

2 Mr.ecc.Samir Sunulahpašić, Fin-Ing d.o.o.Busovača, e-mail: fin_ing@hotmail.com

3 Mr.sc.Branka Vukoja, revizorska kuća Revident doo, e-mail:revident@revident.ba

processes, etc. It is precisely for these reasons that the need for a new model has emerged that would integrate both financial and non-financial indicators of the company's operations. An essential model of business success, which also uses four mutually related perspectives, such as the financial perspective, customer perspective, the perspective of internal business processes and the perspective of human resources (learning and development) is the so-called BSC model (Balanced Scorecard model). In this paper, we will present in a practical example the design of the BSC model on the example of a communal enterprise that went bankrupt and over which the plan of reorganization in bankruptcy or bankruptcy plan is successfully implemented.

Keywords: BSC model, strategy, company, perspectives, employees.

JEL: M4, M21

UVOD

Prilikom analize finansijskih izvještaja, odnosno analize uspješnosti poslovanja obično se koriste finansijski pokazatelji poslovanja. Međutim, za uspješno poslovanje preduzeća veoma su bitni i nefinansijski pokazatelji poslovanja, kao što su: poslovanje s kupcima, interni poslovni procesi, upravljanje ljudskim resursima itd. Osnovni model uspješnosti poslovanja preduzeća koji ujedno koristi četiri međusobno povezane perspektive kao što su finansijska perspektiva, perspektivu kupaca, perspektivu internih poslovnih procesa i perspektivu ljudskih resursa (učenja i razvoja) predstavlja tzv. BSC model (Balanced Scorecard model). Dakle, svrha ovog modela je da osim finansijskih mjera, prikaže i nefinansijske mjere poslovanja preduzeća budući da se uspješno poslovanje preduzeća ne može postići prikazivanjem samo finansijskih pokazatelja preduzeća.

Iz tako definisanog problema istraživanja proizilazi i **predmet našeg rada**, to je oblikovanje i upotreba BSC modela (balanced scorecard) za izvještavanje menadžmenta komunalnog preduzeća koje je otišlo u stečaj i nad kojim se provodi plan reorganizacije u stečaju, odnosno stečajni plan. Dakle, **Objekt istraživanja** bit će jedno komunalno preduzeće u stečaju koje posluje na području Federacije BiH i to u Hercegovačko-Neretvankom Kantonu.

Za ovaj rad potrebno je doći do odgovora postavljanjem **osnovne hipoteze**:

“Upotrebom BSC modela omogućava se bolje upravljanje performansama preduzeća i kvalitetnije menadžersko izvještavanje stečajnog upravnika kao nadzora nad poslovanjem stečajnog dužnika.”

Kao pomoćna hipoteza postavlja se:

H1: „Na temelju spoznaje iz rezultata istraživanja putem uspješno provedenog anketnog upitnika kupaca dolazi se do adekvatne strategije upravljanja kupcima u komunalnom preduzeću.“

Kako se iz samog naslova ovog rada vidi autori će se usmjeriti upravo k pragmatičnoj (aplikativnoj) dimenziji ciljeva znanstvenih istraživanja. Cilj istraživanja je dokazati da su radnje, koje se provode u postupku oblikovanja BSC modela komunalnog preduzeća u stečaju, relevantne i pomažu mnogim drugim komunalnim preduzećima, zatim ovlaštenim računovođama i revizorima kao i ostalim zainteresiranim korisnicima finansijskih izvještaja.

Osim uvoda u kojem su utvrđeni predmet, problem i objekt istraživanja, hipoteza rada, ciljevi istraživanja i naučne metode, rad se sastoji od tri poglavlja koja slijede uobičajenu metodologiju pisanja radova.

U dijelu rada pod naslovom „BSC model-model uspješnosti poslovanja preduzeća“ definira se pojam nastanka BSC modela, kao i temeljne pretpostavke BSC modela. U poglavlju pod naslovom „Analiza finansijskog položaja JKP Jablanica u stečaju“ obuhvaćena je analiza menađerskog izvještavanja tog preduzeća prema upravi preduzeća, odnosno prema stečajnom upravniku kao nadzoru nad stečajnim dužnikom nad kojim se uspješno provodi plan reorganizacije u stečaju, odnosno stečajni plan. U trećem poglavlju rada autori su na praktičnom primjeru uradili oblikovanje i upotrebu BSC modela u komunalnom preduzeću u stečaju, odnosno preduzeću nad kojim je usvojen i uspješno se provodi plan reorganizacije u stečaju, a sve u svrhu dostavljanja kvalitetnijih menađerskih izvještaja stečajnom upravniku kao nadzoru nad poslovanjem stečajnog dužnika.

U „Zaključku“ autori iznose svoje stavove i zaključne misli o tome kako dobro i kvalitetno oblikovan BSC model upravljanja komunalnim preduzećem utiče na dugoročno poslovanje preduzeća i kvalitetnije menađersko izvještavanje uprave, kao i stečajnog upravnika kao glavnog nadzora nad stečajnim dužnikom nad kojim se sprovodi plan reorganizacije u stečaju.

1. BALANCED SCORECARD-MODEL ZA MJERENJE USPJEŠNOSTI PREDUZEĆA

Balanced Scorecard (BSC) je metodologija upravljačkog računovodstva, poznata kao „uravnotežena karta ciljeva.

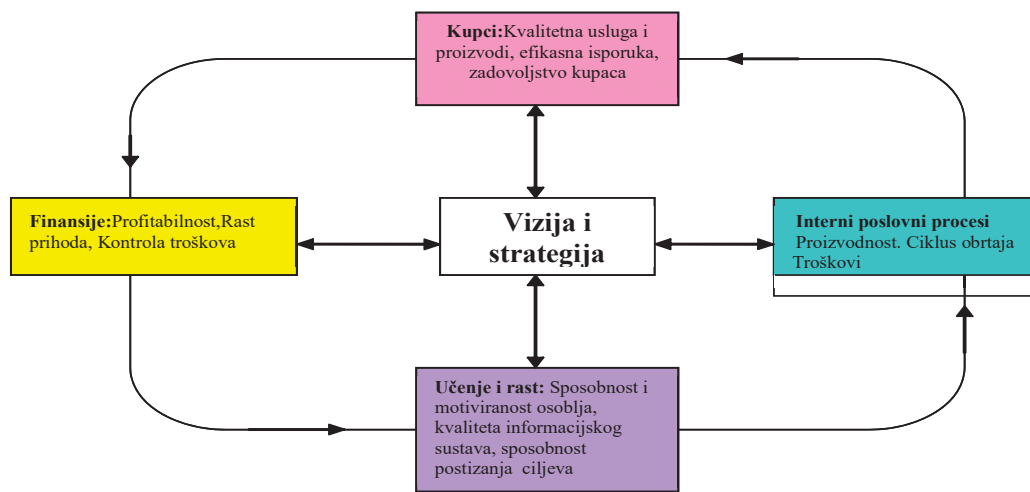
BSC model predstavlja metodu uspješnosti poslovanja preduzeća, tj. ostvarivanja postavljenih ciljeva preduzeća. BSC metoda uglavnom se koristi u privatnom sektoru, međutim njegova primjena je moguća i u javnom sektoru. BSC model polazi od temeljne pretpostavke da finansijski pokazatelji nisu dovoljni u analizi uspješnosti preduzeća, već su potrebna četiri (i više) segmenata kako bi dobili balansirani pogled za mjerenje rezultata uspješnosti poslovanja preduzeća.

Dakle osnovni cilj modela BSC je da osim finansijskih pokazatelja poslovanja uključi i nefinansijske pokazatelje u analizi uspješnosti poslovanja preduzeća. Te nefinansijske mjere služe kao vodeći pokazatelji održavanja dugoročnih finansijskih performansi preduzeća.

BSC (Balanced Scorecard) model se zasniva na četiri temeljne pretpostavke:

- 1) Finansijska perspektiva - mjeri uspjeh kompanije u povećanju vrijednosti za dioničare,
- 2) Perspektiva kupaca – mjeri aktivnosti preduzeća orijentirane prema kupcima ,
- 3) Perspektiva internih poslovnih procesa – mjeri kako se procesi unutar preduzeća trebaju odvijati da bi se povećala efikasnost preduzeća,
- 4) Perspektiva učenja i razvoja – mjeri kako inovacija, edukacija i zadovoljstvo zaposlenika doprinosi ostvarenju strateških ciljeva.

Slika 1. Pretpostavke BSC modela

Izvor: Osmanagić Bedenik N.: "Balanced Scorecard –Uravnotežena karta ciljeva", RRI, Zagreb, 2002., RRI br.5/2002., str. 36.

2. ANALIZA FINANSIJSKOG POLOŽAJA JKP „JABLANICA U STEČAJU“

2.1. Osnovni podaci o preduzeću JKP „JABLANICA U STEČAJU“

Osnovna djelatnost društva je proizvodnja, pročišćavanje i distribucija vode, prikupljanje i obrada otpadnih voda te prikupljanje i odvoz komunalnog otpada. Rješenjem Općinskog suda u Mostaru, broj 58 0 St 161316 15 St od 14.05.2015. godine, izdatom od stečajnog sudije Majne Lovrić, otvoren je stečajni postupak nad imovinom dužnika JKP „Jablanica“ d. d. Jablanica, dana 14.05.2015. godine.⁴

Društvo je do dana 14.5.2015. godine, kada je otvoren stečajni postupak, obavljalo svoju registriranu djelatnost, ali u otežanim okolnostima, jer su transakcijski računi kod svih poslovnih banaka bili blokirani. Normalno poslovanje Društva je prestalo u 2003. godini, kada se prestalo s redovnom uplatom doprinosa i dugogodišnjim gomilanjem obaveza po tom osnovu, a kulminiralo je 2015. godine blokadom transakcijskih računa.

Gore navedene činjenice i finansijske obaveze bile su ključne za Upravu kod donošenja odluke za pokretanje stečajnog postupka. Budući da je pozicija Javnog komunalnog preduzeća specifična u svakoj lokalnoj zajednici, gdje isto obavlja javnu funkciju i na usluzi je velikom broju korisnika – građana, a u 51% je vlasništvu Općine Jablanica koja je i osnivač Društva, Uprava – direktor je, razumijavajući takvu situaciju i ličnu odgovornost te da je sasvim izvjesno da lokalnu zajednicu može zadesiti situacija u kojoj može ostati bez komunalnih usluga, pokrenula proceduru za otvaranje stečajnog postupka.

U svom Izvještaju o ekonomskom stanju stečajnog dužnika, podnesenom skupštini povjerilaca na izvještajnom ročištu dana 14.9.2015. godine, stečajni upravnik je iznio i procjenu situacije ako bi se u okviru stečajnog postupka pristupilo namirenju povjerilaca kroz izradu stečajnog plana, tj. plana restrukturiranja.

Efekti koji se postižu stečajnim planom:

- Stečajni dužnik ostaje pravno lice koje nastavlja poslovanje u čitavom ili dijelu svoje imovine, po starom ili u novom organizacionom obliku (član 142. ZST).

⁴ Autor, Samir Sunulahpašić bio je vođa tima za izradu stečajnog plana, koji je usvojen na Općinskom sudu u Mostaru i koji se uspješno provodi

- Finansijskim, organizaciono-proizvodnim te pravnim mjerama, stečajni dužnik se osposobljava za ponovno ostvarivanje dobiti.
- Povjerioci će svoja potraživanja namiriti iz budućih prihoda preduzeća.
- Nakon zaključenja stečajnog postupka, dužnik ponovno stječe pravo slobodnog raspolaganja imovinom koja se nalazila u stečajnoj masi.
- Ako se provodi nadzor nad ispunjenjem plana, stečajni dužnik neće biti sasvim neograničen u raspolaganju svojom imovinom.

Predloženim planom, JKP „JABLANICA“ d. d. u stečaju bio bi obavezan u narednih sedam godina povjeriocima isplatiti iznos potraživanja od **1.530.905,00 KM**, prema dinamici i uvjetima utvrđenim ovim planom. JKP „JABLANICA“ d.d. u stečaju nastavio bi svoje poslovanje i obavljanje poslova u okviru registrirane djelatnosti pod nadzornom Odbora povjerilaca i stečajnog upravnika.

2.2. Finansijska analiza preduzeća

Tabela 1. Finansijska analiza bilansa uspjeha

Opis	2015. godina		2014. godina		2013. godina	
	Iznos	%	Iznos	%	Iznos	%
1. Prihodi od prodaje usluga	1.569.297	98,80	1.633.950	96,36	1.815.729	96,70
2. Prihodi od redovne aktivnosti	1.569.297	98,80	1.633.950	96,36	1.815.729	96,70
3. Finansijski prihodi	0	0,00	60.170	3,55	61.928	3,29
4. Ostali prihodi	19.504	1,20	1.443	0,09	165	0,01
I UKUPAN PRIHOD (1 do 4)	1.588.801	100,00	1.695.563	100,00	1.877.822	100,00
5. Troškovi materijala i goriva	253.375	15,95	380.635	22,44	365.696	19,48
6. Troškovi zarada	716.237	45,08	1.179.815	69,58	1.186.039	63,16
7. Amortizacija	93.112	5,86	93.112	5,50	93.592	4,98
8. Troškovi proizvodnih usluga	62.161	3,92	81.776	4,83	72.559	3,87
9. Nematerijalni troškovi	135.547	8,54	285.666	16,85	128.458	6,84
10. Rashodi poslovne aktivnosti	1.260.432	79,35	2.021.004	119,20	1.846.344	98,33

11. Finansijski rashodi	7.932	0,50	13.988	0,83	19.704	1,05
12. Ostali rashodi	113.772	7,15	11.343	0,67	4.729	0,25
II UKUPNI RASHODI (10+11+12)	1.382.136	87,00	2.046.335	120,70	1.870.777	99,63
III DOBITAK REDOVNE DJELATNOSTI (2-10)	308.865	19,69	(387.054)	0,00	(30.615)	0,00
IV DOBITAK FINANSIJSKIH PRIHODA I RASHODA	(7.932)	0,00	46.182	2,73	42.224	2,25
V DOBITAK OSTALIH PRIHODA I RASHODA	(94.268)	0,00	(9.900)	0,00	(4.564)	0,00
V BRUTO DOBITAK (I-II)	206.665	13,01	(350.772)	0,00	7.045	0,38
VI POREZ NA DOBITAK (10% od V)	20.666	1,30	-	-	705	0,04
NETO DOBITAK (V-VI)	185.999	11,71	-	-	6.340	0,34

Izvor: Autori

Naprijed dobiveni rezultati pokazuju sljedeće:

- **Dobitak redovne aktivnosti**, u 2015. godini ostvaren je poslovni dobitak koji iznosi: 19,69% od ukupnog prihoda, i to je razlog usvojenog stečajnog plana, gdje je došlo do finansijskog, kadrovskog i operativnog restrukturiranja preduzeća. U prethodne dvije godine ostvaren je poslovni gubitak, i to u 2014. godini je enormno povećan, prije svega iz razloga što je prihod od redovne djelatnosti smanjen za oko 10%, a istovremeno je došlo do povećanja troškova plaća za 6% u odnosu na 2013. godinu.
- **Bruto dobitak**, u 2015. godini ostvaren je bruto dobitak koji iznosi 206.665 KM, odnosno u relativnom iznosu 13,01% od ukupnog prihoda, dok je u 2014. godini ostvaren gubitak u iznosu od 350.772, a 2013. godine ostvaren je dobitak u iznosu od 7.045 KM, odnosno u relativnom iznosu od 0,38% od ukupnog prihoda.
- **Neto dobitak** u 2015. godini iznosio je u apsolutnom iznosu od 185.999 KM, odnosno u relativnom iznosu od 11,71% od ukupnog prihoda te godine, što je za 11,37% više nego u 2013. godini u odnosu na ostvareni ukupan prihod te godine.

2.3. Analiza finansijskog položaja

U narednoj tabeli prikazan je bilans stanja preduzeća JKP „Jablanica u stečaju“ za posljednje tri godine poslovanja:

Tabela 2. Analiza finansijskog položaja

Elementi			31.12.2015.	31.12.2014.	31.12.2013.
A	STALNA SREDSTVA		435.761	899.496	828.470
	I	Nekretnine, postrojenja i oprema	429.882	879.899	828.470
	1	Zemljište	43.808	186.300	186.300
	2	Građevinski objekti	228.983	401.908	409.360
	3	Postrojenja i oprema (mašine), alati, pogonski inventar i kancelarijski namještaj te transportna sredstva	143.736	282.789	232.810
	4	Nekretnine, postrojenja i oprema u pripremi	13.355	8.902	
	II	Dugoročna razgraničenja	5.879	19.597	10.324
B	OBRтна SREDSTVA		558.301	1.750.303	1.598.007
	I	Zalihe	56.786	114.764	101.520
	1	Sirovine i materijal, rezervni dijelovi i sitan inventar	56.786	114.551	101.307
	3	Proizvodi		213	213
	II	Potraživanja od prodaje	356.015	1.542.882	1.332.005
	1	Potraživanja od kupaca povezanih pravih lica	6.015		
	2	Potraživanja od kupaca u zemlji i inozemstvu	350.000	1.542.882	1.332.005
	III	Druga kratkoročna potraživanja	105.500	21.164	54.981
	1	Druga potraživanja	105.500	17.432	52.206
	2	Potraživanja za PDV, ulazni porez		3.732	2.775
	IV	Novac i novčani ekvivalenti	40.000	15.354	4.863
	V	Aktivna vremenska razgraničenja	0	56.139	104.638
	VI	Gubitak iznad visine kapitala	873.043		

	UKUPNO AKTIVA		1.867.105	2.649.799	2.436.801
A	KAPITAL		0	314.545	307.500
	1	Upisani kapital		995.522	995.522
	2	Revalorizacijske i prenesene rezerve		299.605	299.605
	3	Ostale rezerve		11.313	11.313
	4	Akumulirana (zadržana) dobit		7.045	
	5	Akumulirani (preneseni) gubitak		998.940	998.940
B	DUGOROČNE OBAVEZE		1.626.201	130.335	101.897
	I	Dugoročne finansijske obaveze			
	1	Obaveze po kreditima te fin. i robnim zajmovima			33.350
	2	Obaveze po osnovi finansijskih najмова	42.000	107.627	38.228
	3	Ostale dugoročne obaveze	1.584.201		
C	KRA TKOROČNE OBAVEZE		240.904	2.204.919	2.027.404
	2	Obaveze prema dobavljačima u zemlji i inozemstvu	169.911	156.600	164.029
	3	Ostale obaveze iz poslovanja		1.003	15.505
	4	Obaveze za PDV		20.368	26.858
	5	Obaveze za ostale poreze, doprinose i druga davanja		352.285	328.652
	6	Obaveze za plaće i naknade plaća		1.603.272	1.406.309
	7	Druge kratkoročne obaveze	70.993	71.391	86.051
UKUPNO PASIVA			1.867.105	2.649.799	2.436.801

Izvor: Autori

2.4. Finansijska ravnoteža

Razlikujemo kratkoročnu finansijsku ravnotežu, čije se stanje utvrđuje upoređivanjem likvidnih sredstava uvećanih za kratkoročno vezana sredstva i kratkoročnih obaveza, i dugoročnu finansijsku ravnotežu, čije se stanje utvrđuje upoređivanjem dugoročno vezanih sredstava i vlastitog kapitala, uvećanog za dugoročne obaveze i dugoročna rezerviranja.

Finansijska ravnoteža preduzeća „JKP JABLANICA U STEČAJU“ d. d. je sljedeća:

Tabela 3. Analiza finansijske ravnoteže

Red. br.	Opis	2015.	2014.	2013.
1	Gotovina	40.000	15.354	4.863
2	Kratkoročna potraživanja	461.515	1.564.046	1.386.986
3	Gotovina i kratkoročna potraživanja (1+2)	501.515	1.579.400	1.391.849
4	Kratkoročne obaveze	240.904	2.204.919	2.027.404
	Koeficijent likvidnosti (3/4)	2,08	0,71	0,68
5	Stalna imovina	435.761	899.496	828.470
6	Gubitak iznad visine kapitala	873.043		
7	Zalihe	56.786	114.764	101.520
8	Dugoročno vezana imovina (5+6+7)	1.365.590	1.014.260	929.990
9.	Obrtni fond (14-5-6)	317.397	(454.616)	(429.397)
10.	Procent pokrića zaliha obrtnim fondom(9/7x100)	558,94%	-396,13%	-422,97%
11.	Kapital	0	314.545	307.500
12	Dugoročne obaveze	1.626.201	130.335	101.897
13	Dugoročna rezerviranja			
14	Trajni i dugoročni kapital (11+12+13)	1.626.201	444.880	409.397
	Koeficijent finansijske stabilnosti (8/14) < od 1	0,84	2,28	2,27

Izvor: Autori

2.5. Koeficijent likvidnosti

U posmatranom periodu koeficijent likvidnosti je varirao i bio je najniži u 2013. godini, dok je u posljednjoj godini koeficijent likvidnosti veći od 2, što ukazuje na to da je u posljednjoj godini preduzeće sposobno izmiriti prispjele obaveze u momentu njihovog prispjeća.

2.6. Koeficijent finansijske stabilnosti

U sve tri posmatrane godine koeficijent finansijske stabilnosti je varirao, s tim što je u posljednjoj godini poslovanja koeficijent niži od jedan. Što je koeficijent finansijske stabilnosti niži od 1, to je slobodni kapital za investiranje veći, što ukazuje na pozitivan trend u poslovanju preduzeća.

2.7. Zaduženost

Tabela 4. Analiza zaduženosti

R.B.	Opis	2015. godina		2014. godina		2013. godina	
		Iznos	%	Iznos	%	Iznos	%
1	Kapital	0,00	0	314.545	12	307.500	13
2	Dugovi	1.867.105	100	2.335.254	88	2.129.301	87
3	Pasiva bez rezervis.	1.867.105	100	2.649.799	100	2.436.801	100

Izvor: Autori

Gore navedeni podaci pokazuju da je zaduženost preduzeća „JABLANICA U STEČAJU“ d. d. u čitavom posmatranom periodu veoma visoka i uzimajući u obzir da bi zaduženost bila prihvatljiva kada bi udio kapitala bio 45 do 50%, može se reći da je preduzeće „JABLANICA U STEČAJU“ d. d. prezaduženo. Naime, u 2015. godini preduzeće imovinom ne može pokriti svoje obaveze, odnosno u aktivni se pojavljuje gubitak iznad visine kapitala, a u prethodnim godinama udio duga u ukupnoj pasivi kretao se između 87-88%. Najviše je zbog tih razloga preduzeće i otišlo u stečaj, a kasnije i provođenjem plana restrukturiranja, odnosno stečajnog plana.

2.8. Solventnost

Solventnost je sposobnost preduzeća da plati dugove, ne u roku dospelja, već bilo kada, dakle, u dužem vremenskom periodu pa makar iz stečajne ili likvidacione mase. Podaci o solventnosti preduzeća „JABLANICA U STEČAJU“ d. d. su sljedeći:

Tabela 5. Analiza solventnosti

R.B.	Opis	2015.	2014.	2013.
1	Imovina	1.867.105	2.649.799	2.436.801
2	Dugovi	1.867.105	2.335.254	2.129.301
3	Koeficijent solventnosti (1/2)	1,00	1,13	1,14

Izvor: Autori

Evidentno je da preduzeće „JABLANICA U STEČAJU“ d. d. ima male stepene solventnosti, za sve posmatrane godine, a u 2015. godini, ratio solventnosti iznosi 1, što znači da ono nije sposobno svojom imovinom podmiriti obaveze, odnosno za preduzeće „JABLANICA U STEČAJU“ d. d. se može reći da nije solventno.

Postojeći model izvještavanja JKP“Jablanica u stečaju“odgovara sadašnjim potrebama menađmenta,odnosno stečajnog upravnika koji obavlja nadzor nad poslovanjem stečajnog dužnika u reorganizaciji.Međutim ovaj vid izvještavanja,prije svega je usmjeren na finansijske pokazatelje poslovanja, odnosno pokazatelje prinosnog,imovinskog i finansijskog položaja preduzeća. Takodjer za potrebe menađmenta veoma su bitni i kvalitativni pokazatelji poslovanja, tako da JKP“Jablanica u Stečaju“vodi evidenciju o ljudskim resursima, kupcima i internim procesima stečajnog dužnika.S toga ćemo putem BSC modela oblikovati sve te segmente koji će objediniti sve te perspektive,kako bi se došlo do što kvalitetnijeg cjelokupnog uvida u poslovanje JKP“jablanica u stečaju“.

3. OBLIKOVANJE BSC MODELA ZA JKP “JABLANICA U STEČAJU“

3.1. Oblikovanje BSC modela JKP“JABLANICA U STEČAJU“

Na temelju poslovne strategije preduzeća,kao i njegove misije,vizije i ciljeva poslovanja u postupku reorganizacije u stečaju definisali smo mapu ciljeva,te skup pokazatelja pomoću kojih treba pratiti uspješnost poslovanja JKP“JABLANICA U STEČAJU“

Dakle predstaviti ćemo BSC model preduzeća koje je otišlo u stečaj i nad kojim se provodi stečajni plan,odnosno plan reorganizacije u stečaju,a sve u cilju prihvatanja ili odbacivanja glavne hipoteze ovog pristupnog rada,a to je „Upotrebom BSC modela omogućava se bolje upravljanje perfomansama preduzeća i kvalitetnije menađersko izvještavanje stečajnog upravnika kao nadzora nad poslovanjem stečajnog dužnika.“

Pri izradi modela veliku pomoć je dala uprava preduzeća kao i radnici koje rade na administrativno knjigovodstvenim poslovima kako bi se prikupile značajne informacije na temelju čega se došlo do spoznaje o ciljevima sve četiri perspektive BSC metode, odnosno finansijskoj perspektivi, perspektivi kupaca, perspektivi internog procesa, te usavršavanja i rasta zaposlenih,tj.ljudskih resursa preduzeća.

3.1.1. Misija

Osnovni zadatak JKP“Jablanica u stečaju“ d.d. Jablanica je prikupljanje i zbrinjavanje komunalnog otpada za grad Jablanica na optimalan i ekološki prihvatljiv način. JKP“Jablanica u stečaju“ d.d. Jablanica taj svoj prioritetni zadatak obavlja pružanjem usluge ,koja kvalitetom i cijenom zadovoljava potrebe korisnika Općine Jablanica.

3.1.2. Vizija

Vizija JKP“Jablanica u stečaju“d.d. ogleda se u razvijanju i uvođenju novih djelatnosti a sve u cilju obavljanja osnovne djelatnosti.Veoma dobrom komunikacijom sa svim zainteresiranim stranama , a prije svega s korisnicima usluga te uvođenje modernih tehničko-tehnoloških dostignuća u okviru djelatnosti pridobiva se povjerenje svih sadašnjih i budućih korisnika usluga.Na temelju misije, vizije i strategije preduzeća utvrđuju se ciljevi za svaku od četiri perspektive bilanse uspješnosti poslovanja te inicijative za njihovo ostvarivanje, nakon čega se definiraju mjere odnosno pokazatelji koji će se uzeti u obzir pri izradi modela uspješnosti poslovanja.

U četiri perspektive BSC metode možemo izdvojiti sljedeće ciljeve:

Finansijska perspektiva

- Povećanje prihoda
- Poboljšanje finansijskog rezultata
- Smanjenje troškova

Perspektiva kupaca

- Povećanje broja kupaca
- Povećanje zadovoljstva i očekivanja kupaca⁵
- Povećanje profitabilnosti kupaca

Perspektiva internog procesa

- Unapređenje softverskog paketa usluga
- Modernizacija poslovanja

Perspektiva ljudskih resursa (učenja i razvoja)

- Povećanje zadovoljstva zaposlenih radnika
- Poboljšanje uslova rada zaposlenih radnika

5 Urađeno je anketno ispitivanje kupaca komunalnih usluga

Nakon što smo definirali ciljeve za svaku od perspektiva BSC metode, sljedeći korak je da odredimo mjere učinka za svaku od navedenih perspektiva. To ćemo učiniti na način da će se svakome cilju pojedine perspektive dodijeliti od jedne do tri mjere. To možemo prikazati pomoću ove tabele:

Tabela 6. Perspektive BSC metode sa pripadajućim ciljevima i mjerama

RB.	Perspektiva	Cilj	Mjera
1.	Finansijska perspektiva	Povećanje prihoda	Odnos ostvarenog i planiranog prihoda
		Poboljšanje finansijskog rezultata	Odnos ostvarenog i planiranog profita
		Smanjenje troškova	Troškovi po zaposlenom
2.	Perspektiva kupaca	Povećanje broja kupaca	Broj novih kupaca
		Povećanje zadovoljstva kupaca	Stopa zadovoljstva kupaca
		Povećanje profitabilnosti kupaca	Broj novih kupaca
3.	Perspektiva internog procesa	Unapređenje softverskog paketa usluga	Uvođenje softvera za knjigovodstvo
		Modernizacija poslovanja	Uvođenje daljinskog očitavanja vodomjera
4.	Perspektiva učenja i razvoja	Povećanje zadovoljstva zaposlenih	Sistem nagrađivanja zaposlenih
		Poboljšanje uslova rada zaposlenih	Kvalitet radnog okruženja

Izvor: Autor

Nakon što su se odredili ciljevi za svaku perspektivu te odredile mjere sljedeći korak je oblikovanje BSC metode na temelju perspektiva. BSC metoda će se oblikovati u JKP "Jablanica u stečaju" d.d. a sve sa ciljem prihvaćanja ili odbacivanja hipoteze, a to je da „Upotrebom BSC modela omogućava se bolje upravljanje performansama preduzeća i kvalitetnije menadžersko izvješćavanje stečajnog upravnika kao nadzora nad poslovanjem stečajnog dužnika.“

Poslovni rezultat preduzeća mjeriti će se u odnosu na postavljene ciljeve. Za utvrđivanje konačnog rezultata, izraditi će se model procjene rezultata, i to rezultata u 2016. godini u odnosu na prethodno razdoblje.

Svakom cilju pridružena je odgovarajuća mjera, a za svaku mjeru prikazati će se ostvarenje za 2016. godinu, te ostvarenje u 2015. godini. Ciljano ostvarenje predstavlja ostvarenje iz prethodne godine, odnosno kao cilj se navodi poboljšati prošlogodišnji rezultat (rezultat iz 2015. godine), dakle računa se razlika ciljanog i ostvarenog postignuća, te se izražava u postotku. Za mjerenje i procjenu rezultata u BSC metodi, upotrebljavaju se ocjene postignutog rezultata za svaku mjeru. U ovom modelu za ocjenu postignuća na osnovu svakog pokazatelja služit će se ocjenom od 1 do 10, tako da ocjena 5 znači 100% ispunjenja ciljane norme, ocjene od 1 do 4 znače da je preduzeće imalo podbačaj u ostvarenju, a ocjene od 6 do 10 znače prebačaj u ostvarenju. Ocjene se dodjeljuju tako da se za ostvarenja iznad razine i ispod razine ciljanog postignuća koristi sljedeća tabela:

Tabela 7. Ocjene modela postignuća

RB	Ostvarenje u %	Ocjena
1.	Ispod 69%	1,0-1,9
2.	70%-79%	2,0-2,9
3.	80%-89%	3,0-3,9
4.	90%-99%	4,0-4,9
5.	100%	5,0
6.	101%-110%	5,1-6,0
7.	111%-120%	6,1-7,0
8.	121%-130%	7,1-8,0
9.	131%-140%	8,1-9,0
10.	Preko 140%	9,1-10,0

Izvor: Autor

U rasponu između dviju ocjena za svaki postotak rezultata dodaje se ili oduzima 0,1 bod od ocjene. Na primjer, u rasponu ostvarenja rezultata od 111% do 120% ocjene se preciziraju na sljedeći način:

Tabela 8. Ocjene u rasponu ostvarenja rezultata od 121% do 130%

Ostvarenje u %	Ocjena
121%	7,1
122%	7,2
123%	7,3
124%	7,4
125%	7,5
126%	7,6
127%	7,7
128%	7,8
129%	7,9
130%	8,0

Izvor: Autor

Na osnovu ponderisane ocjene svake mjere u području ocjenjivanja, procjenjuje se prosječno postignuće u posmatranom području. Za procjenu ukupnog postignuća određuju se intenziteti utjecaja svakog područja ocjenjivanja. Na osnovu ponderisane ocjene svakog područja ocjenjivanja procjenjuje se ukupno postignuće u odnosu na kontrolne mjere.

U nastavku će se prikazati BSC metoda za JKP "JABLANICA U STEČAJU" D.D. odnosno mjerenje postignuća 2016. godine u odnosu na strateške ciljeve.

Tabela 9. Balanced scorecard metoda za preduzeće JKP Jablanica u stečaju
d.d.Mjerenje postignuća za 2016.g. u odnosu na strateške ciljeve

Ciljevi	Pokazatelji	Ciljana vrijednost	Ostvareno 2016	Razlika + u %	Ocjena	Uticaj pokazatelja	Bodovi	Uticaj područja	Broj bodova
1.Povećanje prihoda	Ostvareni i planirani prihod	1.584.990	1.599.255	0,9	5,1	20%	1,02		
2.Poboljšanje finans.rezultata	Odnos ostvarene i planirane dobiti	216.917	240.000	10,6 4	6,0	20%	1,20		
3.Smanjenje troškova	Tr. zaposlenih	730.562	725.583	0,7	5,1	40%	2,04		
	Ostvareni i planirani troškovi	1.328.728	1301.000	2,13	5,2	20%	1,04		
I.FINANSIJSKA PERSPEKTIVA						100%	5,30	25 %	1,32
1.Povećanje broja kupaca	Broj kupaca	3.200	3.300	3,13	5,1	40%	2,04		
2.Povećanje zadovoljstva kupaca	Stopa zadovoljstva kupaca	50%	85%	35	8,5	40%	3,40		
3.Povećanje profitabilnosti kupaca	Broj kupaca	3.200	3.300	3,13	5,1	20%	1,02		
PERSPEKTIVA KUPACA						100%	6,46	25 %	1,61
1.Unapređenje softvera	Softver za knjigovodvo	80%	90%	10	5,9	50%	2,95		
2.Modernizacija poslovanja	Očitavanje vodomjera	90%	95%	5	5,5	50%	2,75		
III.PERSPEKTIVA INTERNIH PROCESA						100%	5,70	25 %	1,42
1.Povećanje zadovoljstva zaposlenih	Nagrade zaposlenih	5.000	5.000	0	5,0	50%	2,5		
2.Poboljšanje uslova rada	Kvalitet radn.mjesta	55%	65%	10	6,0	50%	3,0		
IV.PERSPEKTIVA UČENJA I RAZVOJA						100%	5,5	25 %	1,37
UKUPNA OCJENA								100 %	5,72

Izvor: autori

Kao početna perspektiva balanced scorecard modela postavljena je finansijska perspektiva. Postavljeni su ciljevi i mjere te dane ocjene i broj bodova za svaku od mjera postavljene perspektive. Porast prihoda računa se kroz ostvarenje planiranih prihoda, a kao planirani uzima se vrijednost koju je preduzeće očekivalo ostvariti

u budućnosti. Zbog povećanja broja domaćinstava koji su postali korisnici usluga preduzeća došlo je do povećanja prihoda te su redukovani i smanjeni troškovi poslovanja. Sve to dovelo je do 0,90% povećanja prihoda u odnosu na ciljanu vrijednost što je u konačnici donijelo ocjenu od 5,1.

Poboljšanje finansijskog rezultata računa se kroz ostvarenje dobiti poslovanja a kao planirana uzima se vrijednost koje je preduzeće očekivalo ostvariti u budućnosti. Dobit poslovanja porasla je 10,64% u odnosu na prethodno razdoblje što joj je donijelo ocjenu od 6,0.

Smanjenje troškova se računa kroz ostvarenje planiranih troškova a kao planirani uzima se vrijednost koje je preduzeće očekivalo u budućnosti te razina troškova koje preduzeće ima za svoje zaposlenike. Ostvareni troškovi bili su manji od planiranih pa je samim time došlo i do smanjenja ukupnih troškova za 2,13% što je ocijenjeno ocjenom 5,2. Troškovi zaposlenika također su pali za 0,70% što je donijelo do smanjenja troškova i ukupne ocjene od 5,1. Nakon što su pokazateljima pridružene ocjene, svaka ocjena se ponderiše određenim postotkom te se iskazuje u bodovima. Finansijska perspektiva komunalnog preduzeća JKP“Jablanica u stečaju“ ocijenjena je s 5,30 bodova što se množi sa 25% jer svaka od četiri perspektive utiče na poslovanje u omjeru 25% te dobivamo ukupan broj bodova za finansijsku perspektivu u iznosu od 1,32.

Druga perspektiva u balanced scorecard metodi je perspektiva kupaca. Cilj preduzeća je povećanje broja kupaca koje je u odnosu na planirano poraslo za 3,13% te joj je dodijeljena ocjena 5,1. Stopa zadovoljstva kupaca se mjeri u preduzeću i uključuje prikupljanje podataka, te analiziranje i mjeri se putem anketnih upitnika. Zadovoljstvo kupaca je u ovom razdoblju također porasla s obzirom na planirano za 35,00% te je dodijeljena ocjena 8,5. Profitabilnost kupaca se također ogleda u broju kupaca koje raste kad je prisutan i rast broja kupaca. Zbog povećanja broja kupaca profitabilnost je porasla za 3,13% te je dodijeljena ocjena 5,11. U konačnici perspektiva kupaca je ocijenjena ukupnom ocjenom od 6,46 te joj to donosi ukupan broj bodova od 1,61.

Treća perspektiva u balanced scorecard metodi je perspektiva internih procesa. Cilj preduzeća je modernizacija poslovanja u okviru djelatnosti gdje se stalno uvode nova tehnološko-tehnička dostignuća. Unapređenje tehnologije mjeri se postotkom uvođenja savremene tehnike i tehnologije u sredstva za rad koje preduzeće posjeduje i koji su im neophodni za obavljanje usluga. Modernizacija

poslovanja se povećala u odnosu na planiranu vrijednost za 5% što joj je donijelo ocjenu od 5,5. Plan uvođenja softvera za knjigovodstvo poboljšava poslovanje preduzeća te imamo porast za 10% i dodijeljena mu je ocjena 6,0. Perspektiva internih procesa ocijenjena je s ukupnom ocjenom od 5,70, te joj je to donijelo 1,42 bod.

Četvrta perspektiva u balanced scorecard metodi je perspektiva učenja i razvoja, odnosno unapređenja ljudskih resursa u preduzeću. JKP "Jablanica u stečaju" d.d. poboljšanje uslova poslovanja želi povećati poboljšanjem kvalitete radnih mjesta.

Povećanje kvalitete zaposlenih od 10% dovelo je do poboljšanja uslova poslovanja zaposlenih i dodijeljena je ocjena od 6,0. Zadovoljstvo zaposlenika je postignuto isplatom ukalkulisanog regresa za godišnji odmor i stalnim nagrađivanjem prema radnom učinku zaposlenih i to im je donijelo ocjenu od 6,0. Perspektiva učenja i razvoja ocijenjena je ukupnom ocjenom od 5,50 što joj je donijelo 1,37 bod.

Kada saberemo ukupne ocjene svake perspektive dolazimo do ukupnog postignuća JKP "Jablanica u stečaju". Ukupni broj bodova iznosi 5,72. U odnosu na planirane rezultate možemo reći da je preduzeće poboljšalo svoje poslovanje otprilike za 7%, te provodi dobre kontrolne mjere za svoje poslovanje.

3.2. Provođenje ankete javnog mišljenja o JKP "Jablanica u stečaju" d.d. i njezinim uslugama

Anketa javnog mišljenja o JKP "Jablanica u stečaju" provela se sa ciljem da se obradi **perspektiva kupaca** koja je jedna od najvažnijih za prikazano preduzeće. Mišljenje kupaca je od velike važnosti kako za kupce tako i za poslovanje komunalnog preduzeća. Anketa daje smjernice za komunalno preduzeće na kojim poljima svoje djelatnosti treba poraditi i ulagati da bi pružilo još bolje usluge kupcima.

Anketa se sastojala od osam (8) pitanja na koji su kupci komunalnih usluga dali odgovore. U narednom tekstu prikazujemo rezultate istraživanja.

1. Demografski dio upitnika

U narednom dijelu rada predstavljeni su osnovni podaci o ispitanicima, kao što je spolna struktura ispitanika, starosna struktura i stručna struktura. Bitno je

naglasiti da su analizom obuhvaćeni ispitanici koji koriste usluge JKP Jablanica, a da je uzorkom ispitano 78 ispitanika, te se može tvrditi da je ispitanici uzorak reprezentativan.

Tabela 10. Spolna struktura ispitanika

Spolna struktura ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Muško	45	57.7	57.7	57.7
	Žensko	33	42.3	42.3	100.0
	Total	78	100.0	100.0	

Izvor: Obrada autora u SPSS

Na osnovu podataka iz prethodne tabele može se zaključiti da u ispitanom uzorku ima 57,7% ispitanika muškog spola, dok je 42,3% ispitanika ženskog spola. Grafički prikaz predstavljen je na sljedećem histogramu.

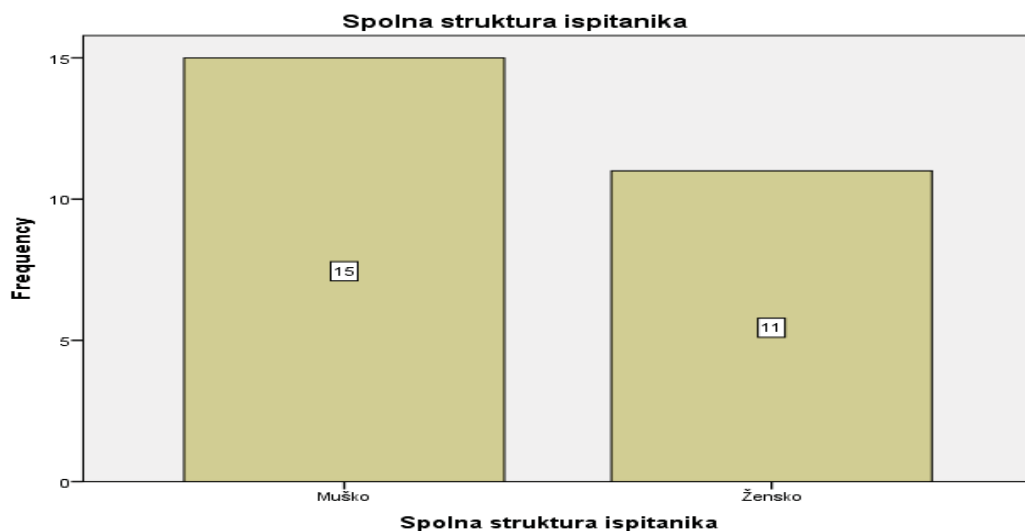

Tabela 11. Starosna struktura ispitanika

Starosna struktura ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Od 18 do 30	18	23.1	23.1	23.1
	Od 31 do 40	24	30.8	30.8	53.8
	Od 41 do 50	18	23.1	23.1	76.9
	Od 51 do 60	18	23.1	23.1	100.0
	Total	78	100.0	100.0	

Izvor: Obrada autora u SPSS

U ispitanom uzorku ima najviše ispitanika dobi od 31 do 40 godina, 30,8%, dok je u svim ostalim starosnim skupinama zastupljeno 23,1% ispitanika. Grafički prikaz strukture odgovora predstavljen je na sljedećem grafikonu.

Grafikon 2. Starosna struktura ispitanika

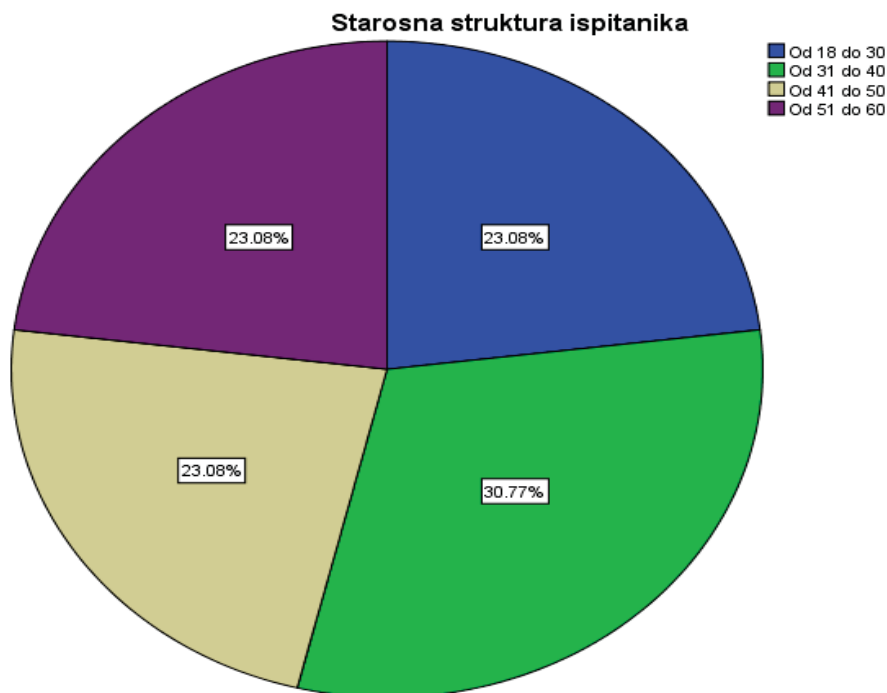

Tabela 12. Stručna struktura ispitanika

Stručna sprema ispianika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	SSS, KV, VKV	45	57.7	57.7	57.7
	VŠS	15	19.2	19.2	76.9
	VSS	12	15.4	15.4	92.3
	Mr i Dr	6	7.7	7.7	100.0
	Total	78	100.0	100.0	

Izvor: Obrada u SPSS

Analiza podataka pokazuje da je u uzorku najviše ispitanih koji imaju završenu SSS, KV ili VKV spremu, 57,7%, zatim ispitanika VŠS, 19,2%, ispitanika VSS 15,4% i MR ili DR 7,7%.

Grafički prikaz strukture odgovora predstavljen je na sljedećem grafikonu.

Grafikon 3. Stručna sprema ispitanika

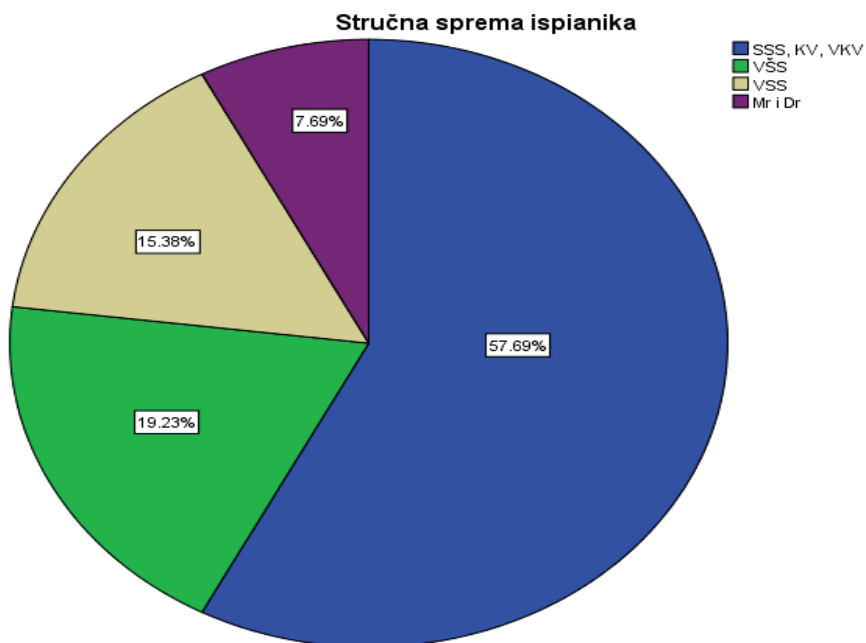

Tabela 13. Redovnost odvoza komunalnog otpada

Da li smatrate da se u Vašoj ulici redovno odvozi komunalni otpad od strane JKP "JABLANICA U STEČAJU"					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Da	66	84.6	84.6	84.6
	Ne	12	15.4	15.4	100.0
	Total	78	100.0	100.0	

Izvor: Obrada autora u SPSS

Iz urađene analize može se zaključiti da je ispitanici smatraju da je redovnost odvoza smeća od strane JKP Jablanica redovno, što je potvrdilo 84,6% ispitanih, dok je samo 15,4% njih odgovorilo negativno na postavljeno pitanje. Grafički prikaz strukture odgovora predstavljen je na sljedećem grafikonu.

Grafikon 4. Redovnost odvoza komunalnog otpada

Da li smatrate da se u Vašoj ulici redovno odvozi komunalni otpad od strane JKP "JABLANICA U STEČAJU"

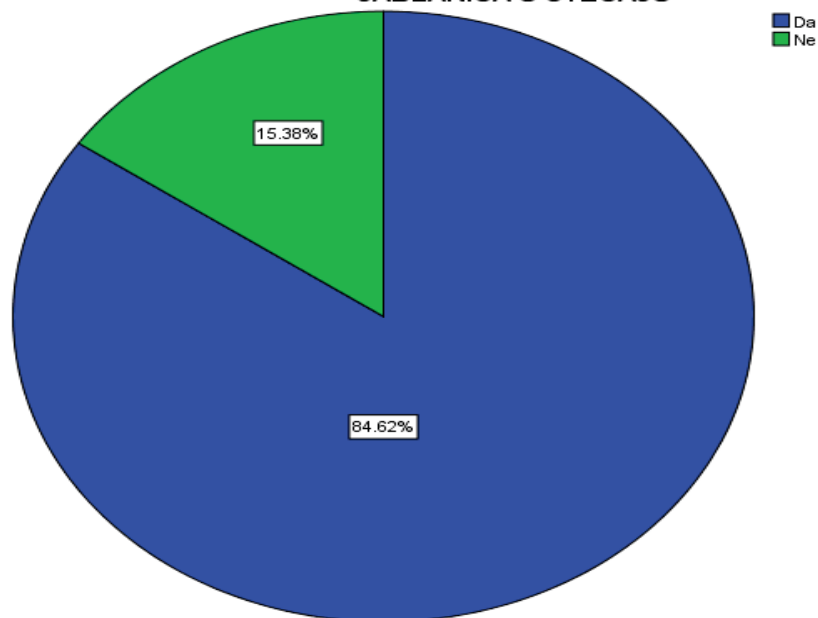

Tabela 14. Odgovarajuća cijena komunalnih usluga od JKP Jablanica

Da li je u ovom trenutku primjerena naplaćivana cijena komunalnih usluga od strane JKP Jablanica u stečaju					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Da	51	65.4	65.4	65.4
	Ne	27	34.6	34.6	100.0
	Total	78	100.0	100.0	

Izvor: Obrada autora u SPSS

Ispitanici smatraju da je u ovom trenutku primjerena cijena komunalnih usluga od strane JKP Jablanica, što smatra 65,4% ispitanika, koji koriste njihovu uslugu, dok 34,6% njih ima negativan stav po ovoj tvrdnji.

Grafikon 5. Odgovarajuća cijena komunalnih usluga od JKP Jablanica

Da li je u ovom trenutku primjerena naplaćivana cijena komunalnih usluga od strane JKP Jablanica u stečaju

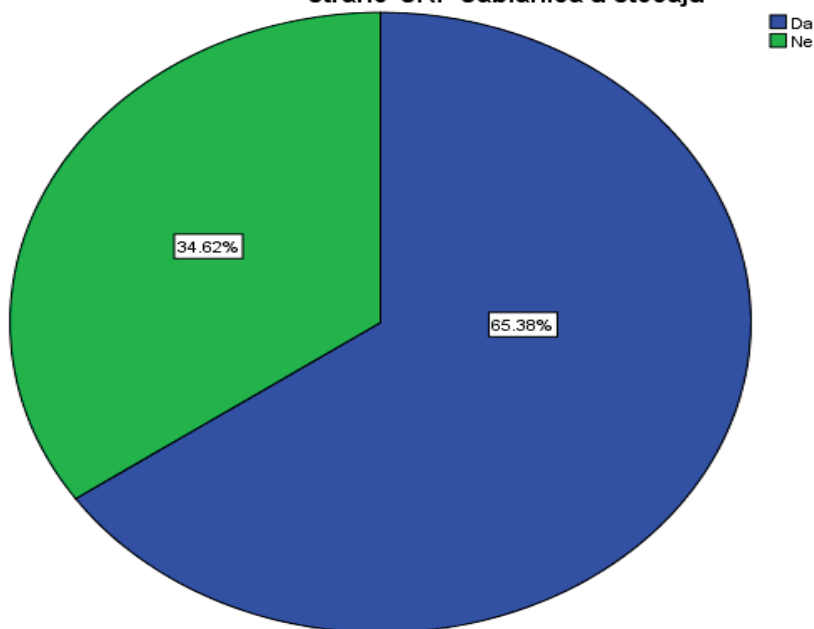

Tabela 15. Najbolji način informisanja

Šta smatrate najboljim načinom informisanja i educiranja građana u vezi postupanja s odvozom komunalnog otpada od strane firme JKP“JABLANICA U STEČAJU					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Televizija i radio	48	61.5	61.5	61.5
	Brošure, letke, plakat	9	11.5	11.5	73.1
	Odbori mjesnih zajednica	12	15.4	15.4	88.5
	Otvoreni telefon	9	11.5	11.5	100.0
	Total	78	100.0	100.0	

Izvor: Obrada autora u SPSS

Ispitanici koji koriste usluge JKP Jablanica smatraju da je najbolji način informisanja i educiranja građana u vezi postupanja s odvozom komunalnog otpada putem televizije i radija u 61,5% slučajeva, zatim putem Odbora mjesnih zajednica u 15,4% slučajeva, brošure, letke, plakati i otvoreni telefon u 11,5% slučajeva. Grafički prikaz strukture odgovora predstavljen je na sljedećem grafikonu.

Grafikon 6. Najbolji način informisanja

Šta smatrate najboljim načinom informisanja i educiranja građana u vezi postupanja s odvozom komunalnog otpada od strane firme JKP“JABLANICA U STEČAJU

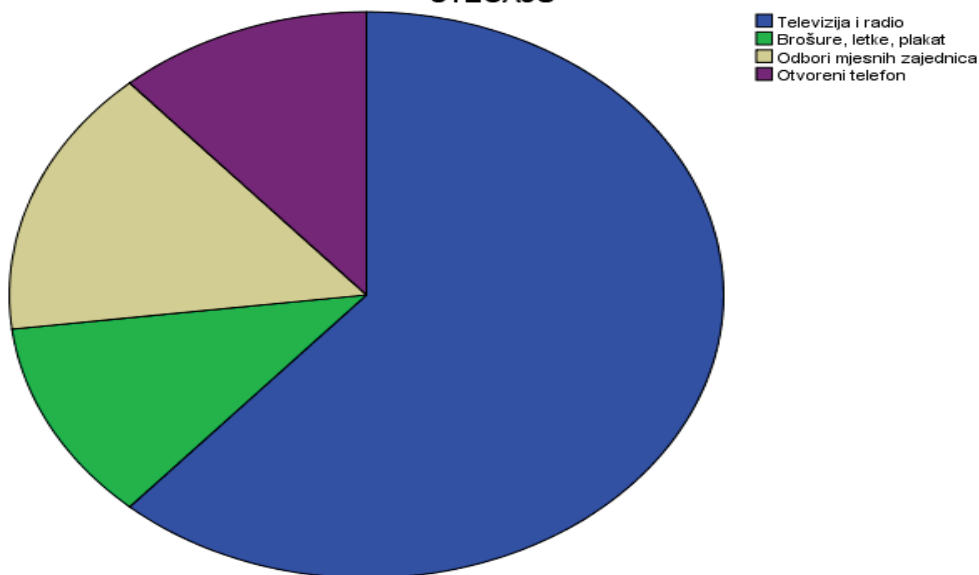

Tabela 16. Ocjena zadovoljstva uslugom JKP Jablanica

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Ocijenite ocjenom 1-5 u kojoj ste mjeri zadovoljni uslugama JKP“JABLANICA U STEČAJU	78	3.00	5.00	3.9231	.56022
Valid N (listwise)	78				

Izvor: Obrada autora u SPSS

Na skali od 1 do 5, gdje je 1 najniža ocjena, 5 najviša, prosječan odgovor ispitanika je 3,9231, što je izuzetno visoka ocjena. Standardna devijacija ili odstupanje oko aritmetičke sredina iznosi 0,56022, što je prilično malo odstupanje, te pokazuje visoku stopu homogenosti dobijenih odgovora ispitanika. Također, vidljivo je da je raspon odgovora od 3 do 5, što pokazuje da niti jedan ispitanik nije dao najniže ocjene, tj. 1 i 2.

ZAKLJUČAK

Balanced scorecard model je sistem mjerenja i upravljanja performansama preduzeća koji se temelji na četiri međusobno povezane perspektive –finansijska perspektiva, perspektiva kupaca, perspektiva internih poslovnih procesa i perspektiva učenja i razvoja.

Upravo zbog ove četiri perspektive BSC metoda pomaže i daje konkretna i jasna uputstva preduzećima u kojim poljima poslovanja griješe i kako ih ispraviti. BSC olakšava menadžerima održavanje ili promjenu strategije te omogućava izvještavanje o napretku u ostvarenju ciljeva preduzeća. U dosadašnjim modelima mjerenja i upravljanja performansama preduzeća najveća pažnja bila je usmjerena na finansijske pokazatelje koji izvještavaju o prošlim događajima. Takav model mjerenja i upravljanja performansama nije dovoljan za uspješno implementiranje strategije preduzeća i projekciju budućih događaja.

BSC model ne predstavlja samo sistem pokazatelja, već sistem upravljanja koji oblikuje cjeloviti proces planiranja, upravljanja i kontrole. Za uspješno uvođenje BSC-a od ključnog su značaja jednostavnost prikupljanja podataka, prihvaćenost

od strane menadžmenta, veza s poslovnim ciljevima, zahtjevnost ciljeva te prilagođavanje modela stalnim promjenama u poslovanju. BSC je namijenjen i profitno i neprofitno orijentisanim preduzećima.

Svrha ovoga rada bila je prikazati kako BSC model funkcionira u praksi na primjeru komunalnog preduzeća „JKP“JABLANICA U STEČAJU“ d.d. nad kojim se uspješno provodi plan reorganizacije u stečaju. odnosno stečajni plan. Kao prvi korak u određivanju modela BSC ovog preduzeća bila je analiza finansijskog stanja i to analiza prinostnog, imovinskog i finansijskog položaja preduzeća odnosno izvještavanja menadžmenta koje koristi JKP JABLANICA U STEČAJU d.d. da bi mogli stvoriti preduslov korištenja BSC metode. Dubinskim snimanjem postojećeg stanja utvrdili su se nedostaci te je predložen alternativni model izvještavanja, tzv. BSC model. Nakon što smo utvrdili misiju, viziju i strategiju preduzeća postavljeni su ciljevi za sve četiri perspektive te mjere kojima će se utvrditi da li su ostvareni rezultati u skladu s postavljenim ciljevima. Izrađena je strateška mapa ciljeva te je svakom od njih pridružen odgovarajući pokazatelj. Nakon izračuna svih pokazatelja te ponderisanja ocjena, dobivena je konačna ocjena performansi poslovanja. Konačna ocjena dala je puno bolju i precizniju sliku od postojećeg modela te smo došli do zaključka da je komunalno preduzeće JKP“JABLANICA U STEČAJU“ u odnosu na planirane rezultate **poboljšalo svoje poslovanje otprilike za 7%.** ,te možemo zaključiti da provodi dobre kontrolne mjere za svoje poslovanje.

Na kraju, ovim pristupnim radom se dokazalo da je potvrđena osnovna hipoteza rada koja je glasila:“Upotrebom BSC modela omogućava se bolje upravljanje performansama preduzeća i kvalitetnije menadžersko izvještavanje stečajnog upravnika kao nadzora nad poslovanjem stečajnog dužnika.“

Takodjer potvrđena je i pomoćna hipoteza ovog rada:“Na temelju spoznaje iz rezultata istraživanja putem uspješno provedenog anketnog upitnika kupaca dolazi se do adekvatne strategije upravljanja kupcima u komunalnom preduzeću.“

LITERATURA

1. Atkinson, A.A., Kaplan, S.R., Matsumura, M.E., Young, M.S. (2007): Management accounting, fifth edition, Pearson Education, Inc., New Jersey.
2. Belak, V.: „Bilanca postignuća u planiranju i praćenju rezultata poslovanja“, RRiF, Zagreb, br.11/2002.
3. Belak, V., Menadžersko računovodstvo, RRiF, Zagreb, 1995.

4. Đonlić I.: Upravljanje performansama i poslovanjem temeljem modela BSC, Split, 2012.
5. Hannabarger, C., Buchman, R., Economy, P.: Balanced Scorecard Strategy for Dummies
6. Hočevār, M.: „Prednosti i slabosti uravnoteženih pokazatelja (balanced scorecard)“, RRiF, Zagreb, 2007., RRiF br.11/2007.
7. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: Managerial emphasis, 2012.
8. Kukić, S., Markić, B., Metodologija društvenih znanosti: metode, tehnike, postupci i instrumenti znanstveno – istraživačkog rada, Ekonomski fakultet Sveučilišta, Mostar, 2006.
9. Niven, P.R.: Balanced Scorecard: Step by step, John Wiley & Sons Inc. New York, 2002.
10. Osmanagić Bedenik N.: “Balanced Scorecard -Uravnotežena karta ciljeva”, RRiF, Zagreb, 2002., RRiF, br.5/2002.
11. Podrug, N., Vrdoljak Raguž, I., Pavković I.: Istraživanje primjene bilance postignuća u hrvatskim poduzećima, Ekonomska misao i praksa, br. 2/2012.
12. Priručnik za finansijsko upravljanje i kontrolu u institucijama BiH, Centralna harmonizacijska jedinica, Ministarstvo finansija i trezora BiH, Sarajevo, decembar, 2014.

Azira Osmanović¹

Mirela Jusupović²

OTKRIVANJE I SPREČAVANJE MANIPULACIJA U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

DETECTION AND PREVENTION OF MANIPULATION TO FINANCIAL STATEMENTS

SAŽETAK

Finansijski izvještaji su najvažniji za donošenje poslovnih odluka. Svrha sastavljanja finansijskih izvještaja je u tome da se u njima prezentuju objektivne, realne i pouzdane informacije o poslovanju preduzeća. Prilikom zloupotrebe pravnih propisa, radi se o zloupotrebi pravnih normi, pri čemu se naizgled stvara slika njihovog poštivanja, a u stvari se unutar propisa traže načini, kako bi se postigli željeni poslovni ciljevi. Da bi se postigao taj cilj, brojnim se manipulacijama stvore drugačije vrijednosti sredstava, troškova i odliva. Pri manipulacijama u računovodstvenom evidentiranju, radi se o fiktivnim ili nepravilnim načinima računovodstvene obrade podataka, s namjerom da se prikrije prava slika o stanju sredstava, izvora sredstava ili poslovnom rezultatu. S tim u vezi dolazi do velikog nepovjerenja u sistem finansijskog izvještavanja i računovodstveno-revizorsku profesiju. U ovom radu biti će razmatrane tehnike manipulacija u finansijskim izvještajima.

Ključne riječi: *bilans stanja, bilans uspjeha, finansijsko izvještavanje, prevare, tehnike manipulacija*

ABSTRACT

Financial reports are the most important for making business decisions. The purpose of the financial statements is to present objective, realistic and reliable information on business operations. When the abuse of legal regulations, it is an abuse of legal norms, in which seemingly create your respect for them, in fact, within the regulations seek ways to achieve the desired business goals. To achieve this goal, many manipulations are creating a different value of assets, expenses

1 Mr.sc. Azira Osmanović, dipl.oec., Bosnafarm-group doo Sarajevo, e-mail: azira.osmanovic1@gmail.com

2 Mirela Jusupović, dipl.oec., Gradska uprava Tuzla, e-mail: mirela2171@yahoo.com

and outflows. When recording in the accounting manipulations, it is a fictive or improper methods of accounting data processing, in order to disguise the true picture of the status of funds, resources and business results. In this regard, there is great distrust in the system of financial reporting and accounting and auditing profession. This paper will discuss the techniques of manipulation in the financial statements.

JEL: M4, M48

UVOD

Prevare u poslovanju preduzeća najčešće su posljedica manipulacija sa pozicijama u finansijskim izvještajima. Svrha manipulativnih finansijskih izvještaja je da se sastavljaju sa ciljem prikazivanja lažnog finansijskog položaja, kako bi se dobila ljepša i pozitivnija slika o preduzeću.

Najčešći oblici manipulacija odnose se na povećanje prihoda, smanjivanje rashoda, povećanje ili lažiranje potraživanja, smanjivanje ili neprikazivanje obaveza, uvećanje vrijednosti zaliha, lažiranje priliva i odliva novca iz preduzeća.

Na osnovu brojnih analiza i provedenih istraživanja u vezi prevara u preduzećima koje su ostvarene sastavljanjem manipulativnih finansijskih izvještaja, uočava se da su najčešće korištene tehnike manipulacija bile prevare vezane za prihode i rashode u bilansu uspjeha.

Ove manipulacije rashodima i prihodima su „jednostavnije“ za počinioce kriminalnih radnji, obzirom da postoji veliki broj tehnika za manipulacije. Naime, manipulacijom prihoda i rashoda se direktno, i u kratkom periodu, utiče na finansijski rezultat preduzeća i, samim tim, brže i lakše ispunjavaju lični ciljevi menadžmenta. Ali, kako je poznato da su prihodi i rashodi u bilansu uspjeha najčešće „meta“ počinilaca prevara, prilikom raznih kontrola koje se provode kako od strane države, tako i od strane interne i eksterne revizije, postoje brojne tehnike pomoću kojih se otkrivaju i sprečavaju manipulacije prihodima i rashodima.

S druge strane, predmet manipulacije su i pozicije ostalih finansijskih izvještaja, posebno bilansa stanja i izvještaja o novčanim tokovima. Ali, ove manipulacije su rjeđe u odnosu na manipulacije koje se provode u bilansu uspjeha. To ne znači da se one ne primjenjuju, nego samo znači da se teže otkrivaju, i da ove manipulacije primjenjuju oni počinioци prevara koji su u stanju da vješto prikriju tragove prevara.

Svaka manipulacija prihodima i rashodima u bilansu uspjeha direktno ili indirektno utiče i na imovinu, kapital i obaveze, i na prilive i odlive novca. Tehnike otkrivanja i sprečavanja manipulacija u finansijskim izvještajima predmet su analize u ovom radu. Cilj istraživanja u ovom radu jeste identifikacija mogućnosti i instrumenata za sprečavanje i otkrivanje manipulacija u finansijskim izvještajima.

1. TEORIJSKI ASPEKTI

Od nastanka samog računovodstva, javlja se mogućnost prevare s ciljem ostvarivanja što većeg profita i izbjegavanja plaćanja poreza državi. Da bi se jasno definisalo šta su kriminalne radnje i prevare u računovodstvu potrebno je analizirati šta predstavljaju pojmovi kriminalne radnje i prevare u računovodstvu.

Sistem finansijskog izvještavanja predstavlja jedini potpuni i zaokruženi kvantitativni sistem kojim su obuhvaćene sve poslovne transakcije koje se dešavaju u jednom preduzeću. Kako bi se o preduzeću prikazala ljepša slika nego što u stvarnosti jeste koriste se razne manipulacije, a sve s ciljem privlačenja potencijalnih investitora, lakšeg dobijanja povoljnijih kredita, izbjegavanja plaćanja poreza ili iz nekih drugih razloga. Termini koji se koriste za objašnjavanje postupaka koji su usmjereni prema manipulaciji finansijskim izvještajima, a radi ostvarivanja određenih ciljeva su „mijenjanje bilansa stanja”, „upravljanje dobitkom”, „friziranje računa” i slično. Nakon posljednje velike ekonomske krize koja je nastala kao rezultat brojnih prevara i manipulacija, sada u prvi plan sve više dolazi potreba da finansijsko-računovodstvene informacije posjeduju određene glavne karakteristike, a to su razumljivost, relevantnost, pouzdanost, uporedivost i konzistentnost. Kada se radi o manipulacijama u finansijskim izvještajima one mogu da stvore probleme i najrazvijenijim tržištima kapitala, i pri tome da dovedu do manje ili veće finansijske krize i poremećaja u njihovom funkcionisanju.

Kako bi se stekla korist za počinioce, manipulativni finansijski izvještaji imaju osnovni cilj da korisnici finansijskih izvještaja dobiju ljepše informacije o položaju preduzeća i njegovoj profitabilnosti. Međutim, takve informacije za neke od korisnika finansijskih izvještaja kao što su finansijske institucije ili investitori dovode to toga da oni na osnovu manipulativnih finansijskih izvještaja donese pogrešne odluke, pa su samim tim izloženi i brojnim rizicima.

Na osnovu međunarodnih standarda revizije, lažno finansijsko izvještavanje predstavlja kriminalnu radnju koja se odnosi na namjerno pogrešno iskazivanje ili izostavljanje određenih podataka ili objelodanjivanja u finansijskim izvještajima.

Na osnovu definicija Američkog instituta ovlaštenih javnih računovođa, lažno finansijsko izvještavanje predstavlja namjerne netačnosti, ili izostavljanje iznosa u cilju obmanjivanja korisnika finansijskih izvještaja.

Lažno finansijsko izvještavanje može da uključuje manipulaciju, falsifikovanje ili prepravku računovodstvene evidencije ili pratećih dokumenata, koji se koriste u pripremi finansijskih izvještaja, kao i netačna odnosno lažna predstavljanja ili namjerna izostavljanja značajnih događaja ili transakcija iz finansijskih izvještaja, kao i namjernu pogrešnu primjenu računovodstvenih pravila.

Prevare i greške mogu se javiti zbog:

- greške pri prikupljanju ili obradi podataka na temelju kojih se rade finansijski izvještaji
- nepravilne računovodstvene procjene koje je rezultat propusta ili pogrešnog tumačenja činjenica,
- pogrešnog primjenjivanja računovodstvenih načela koja se odnose na vrednovanje, priznavanje, razvrstavanje, prikazivanje ili objavljivanje.

Međutim, pored navedenog pogrešno prikazivanje u finansijskim izvještajima može biti i zbog prevare. Prevare se odnosi na namjernu radnju kojom se stiče korist na nepravedan i nezakonit način, kojom se stvara nezakonita prednost varanjem, a uključeni su zaposlenici, osobe iz menadžmenta, nadzornog odbora ili čak i neka treća stranka.

Kada se namjerno izostavi iznos ili ne objavi informacija ili nešto namjerno prikaže pogrešnim u finansijskim izvještajima, i to s ciljem da se obmani korisnik izvještaja, to se naziva prevarno finansijsko izvještavanje. Takvi finansijski izvještaji nisu prezentirani u svim značajnim odrednicama koja se odnose na općeprihvaćena računovodstvena načela.

2. OTKRIVANJE I METODE SPREČAVANJA MANIPULACIJA

Otkrivanje prevara povezano je sa njihovim sprečavanjem, i oba aspekta zajedno osiguravaju zaokružen sistem za kontrolu prevara. Kako bi se uspješno izvršilo sprečavanje prevara potrebno je da se uspostavi adekvatno kontrolno okruženje u kome će svi zaposleni, a posebno menadžment preduzeća, poštovati određene etičke kodekse ponašanja. Suština je da se spriječi svaki oblik prevare u poslovanju, odnosno svaki oblik manipulacije u finansijskim izvještajima.

Metode za sprečavanja prevara podrazumijevaju formiranje i pravilno organizovanje interne kontrole. Interna kontrola predstavlja skup procedura ili pravila kojima se kontroliše poslovanje preduzeća. Kada je u preduzeću uspostavljen efikasan sistem interne kontrole to podrazumijeva da je uspostavljen i pouzdan računovodstveni sistem, adekvatne kontrolne politike i postupci, kao i politike obezbjeđenja adekvatne zaštite sredstava kompanije. Za uspostavljanje interne kontrole u preduzeću odgovoran je menadžment preduzeća. Interna kontrola kao najčešći oblik kontrole u svom radu koristi preventivnu kontrolu koja je fokusirana na zaštitu imovine i finansijskih podataka preduzeća, pokušavajući da spriječi prevare. Interna kontrola provodi i istražnu kontrolu kojom pokušava da istraži prevaru što je prije moguće, i na kraju interna kontrola vrši korektivnu kontrolu koja obuhvata aktivnosti kojima se pokušava naći rješenje za prevaru koja je pronađena kako bi se spriječile buduće prevare.

Pored navedenog jedna od metoda za sprečavanje prevara odnosi se na stvaranje poštenih uslova poslovanja, koji podrazumijevaju uslove u kojima zaposleni poštuju etičke principe, gdje su menadžmentu na prvom mjestu ciljevi preduzeća, a ne lični ciljevi, i u kojima se rad zaposlenih cijeni i poštuje. Jedan od prvih elemenata formiranja ovakvih uslova poslovanja jeste zapošljavanje poštenih ljudi. Ova metoda podrazumijeva da preduzeće ima dobar sistem provjere zaposlenih, a posebno novozaposlenih. Pored toga, važno je formirati i pozitivno radno okruženje jer je ono drugi element koji doprinosi stvaranju poštenih uslova poslovanja.

Kako bi preduzeća bila manje osjetljiva na prevare važno je kod zaposlenih stvoriti sistem „otvorenih vrata“ koji će zaposlenima omogućiti nesmetanu komunikaciju, posebno sa višim rukovodiocima, a pored toga vrlo je važno na ključne pozicije u preduzeću postaviti pozitivne i poštene ljude.

Kao jedna od mjera za sprečavanje prevaza vrši se uspostavljanje politika i procedura u preduzeću pomoću kojih se uspostavlja interna kontrola u preduzeću, i određuje se koje akcije i transakcije nisu etičke.

Pored ovih prethodno navedenih općih preventivnih mjera za sprečavanje prevara, mnoga preduzeća koriste i brojne druge specifične preventivne mjere. Koje će se mjere koristiti zavisi od brojnih faktora. Istraživanja pokazuju da se kao najefikasnija mjera pokazala stalna kontrola, i to kako interna tako i eksterna od strane raznih državnih institucija.

Prevare u finansijskim izvještajima nanose velike štete. One se ogledaju ne samo u štetama nanesenim pojedinim investitorima već i štetama nanesenim finansijskim tržištima i društvu kao cjelini.

Prema svjetskim statistikama navodi se da prevare u preduzećima mogu uzrokovati bez obzira na veličinu preduzeća gubitke čak do 5% prihoda koji ostvaruju. Kroz nadzor menadžmenta preduzeće treba osigurati uspostavljanje i održavanje interne kontrole, a što je zapravo i njihova odgovornost jer je menadžment zadužen za upravljanje.

Kod malih poslovnih subjekata češće se javljaju manipulacije finansijskih izvještaja jer ne ulažu sredstva u mjere sprječavanja prevara. Ponekad i finansijski pritisak može navesti zaposlenika da počinji prevaru, a prema svjetskoj statistici prevare se obično počinju u odjelima prodaje, pružanja usluga kupcima, nabave, i računovodstva.

3. MANIPULACIJE FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina ima izuzetno složeno državno uređenje, gdje pored državnog nivoa postoje i entitetski nivoi, a onda u Federaciji BiH postoje i kantoni. Ovakvo složeno državno uređenje prate i brojni zakoni koji se donose na državnom, a onda i na nižim nivoima vlasti. Sve to doprinosi stvaranju predispozicija za brojne manipulacije. Cilj ovoga rada bio je istražiti da li se vrše manipulacije finansijskim izvještajima u Bosni i Hercegovini, a zatim dati smjernice za njihovo sprečavanje.

3.1. Metodologija istraživanja

Istraživanje je provedeno na području Bosne i Hercegovine metodom online anketiranja. Anketa je proslijeđena na email adrese računovođa. Anketirano je ukupno 42 ispitanika. Istraživanje za potrebe rada izvršeno je u martu 2018. godine.

Anketna pitanja glasila su:

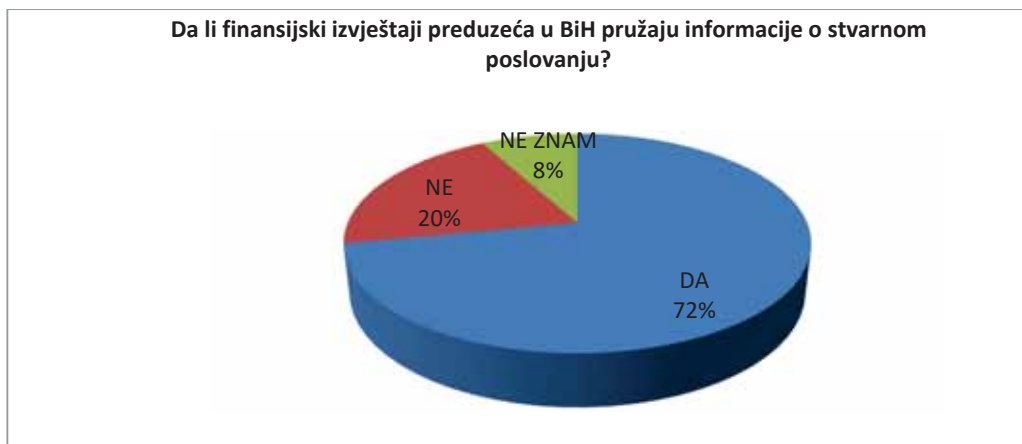
1. Da li finansijski izvještaji preduzeća u BiH pružaju informacije o stvarnom poslovanju?
2. Smatrate li da preduzeća zbog želje za boljim plasmanom proizvoda, zbog želje za dodatnim kreditnim sredstvima ili iz nekih drugih razloga „uljepšavaju“ finansijske izvještaje?
3. Koji su razlozi zbog kojih se „uljepšavaju“ finansijski izvještaji?
4. Na koji način je moguće spriječiti manipulacije finansijskim izvještajima?

3.2. Rezultati i analiza istraživanja

Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj i pored brojnih zakona kojima se pokušava urediti poslovanje i spriječiti bilo kakve zloupotrebe, ipak postoji sumnja u vjerodostojnost finansijskih izvještaja. Do ovog podatka došlo se na osnovu empirijskog istraživanja koje je provedeno na uzorku od 42 ispitanika u Bosni i Hercegovini. U cilju dobijanja osnovnih informacija o manipulacijama u finansijskim izvještajima, kao što je prethodno navedeno računovođama bila su postavljena tri pitanja.

Prvo anketirano pitanje odnosilo se na vjerodostojnost finansijskih izvještaja. Rezultati istraživanja prikazani su u grafikonu br.1

Grafikon broj 1.: Anketno pitanje 1

Izvor: obrada autora

Iz odgovora na grafikonu broj 1 vidljivo je da postoji podijeljeno mišljenje ispitanika. Naime, 20% ispitanika smatra da finansijski izvještaji nisu vjerodostojni i da ne pružaju informacije o stvarnom poslovanju, te da postoje manipulacije, dok 72% ispitanika ima suprotan stav. Najmanje ispitanika, odnosno 8% izjasnilo se da ne zna da li finansijski izvještaju preduzeća u BiH pružaju informacije o stvarnom poslovanju.

Drugim pitanjem koje je postavljeno ispitanicima pokušalo se doći do podatka da li računovođe smatraju da se „uljepšavaju“ finansijski izvještaji. Rezultati istraživanja prikazani su u grafikonu broj 2.

Grafikon broj 2.: Anketno pitanje 2

Izvor: obrada autora

Iako u prvom pitanju ispitanici u najvećem broj smatraju da finansijski izvještaji pružaju informacije o stvarnom poslovanju, drugim pitanjem to djelimično demantuju, obzirom da najveći broj ispitanika smatra da se finansijski izvještaji „uljepšavaju“ zbog želje za boljim plasmanom proizvoda, zbog želje za dodatnim kreditnim sredstvima ili iz nekih drugih razloga. Naime, čak 73% ispitanika smatra da se finansijski izvještaji „uljepšavaju“, što daje podataka da su podložni manipulacijama, dok 21% smatra da su oni realna slika poslovanja. Najmanje je bilo onih ispitanika koji ne znaju da li se rade neke korekcije u finansijskim izvještajima.

Treće pitanje koje je postavljeno računovođama odnosilo se na razloge zbog kojih se „uljepšavaju“ finansijski izvještaji. Dobijeni rezultati prikazani su u grafikonu broj 3.

Grafikon broj 3.: Anketno pitanje 3

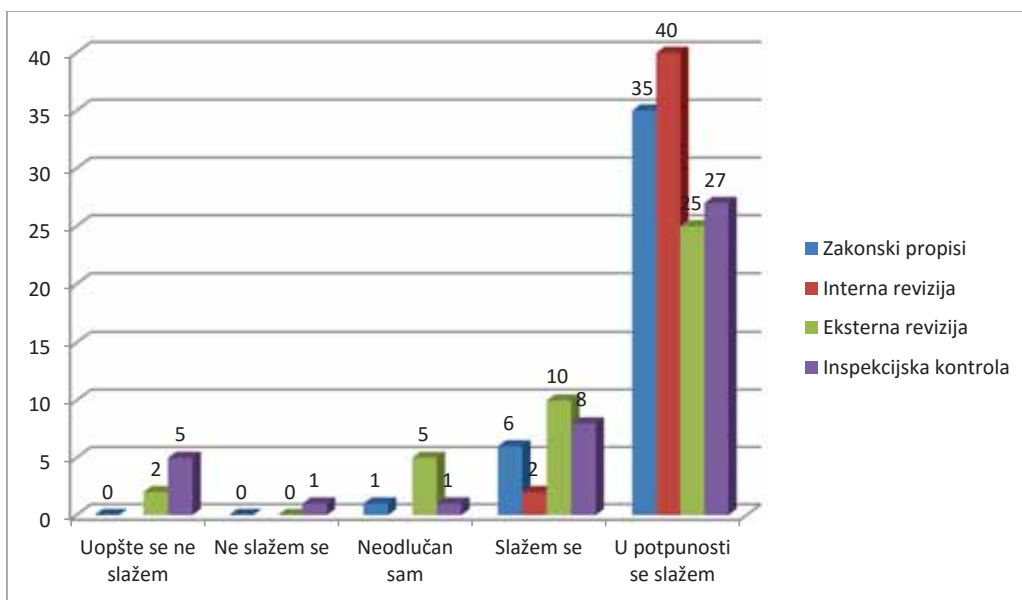

Izvor: obrada autora

Na osnovu odgovora ispitanika manipulacije finansijskih izvještaja najčešće se rade u cilju izbjegavanja gubitka i prikazivanjem boljeg poslovanja preduzeća (43% ispitanika). Pored toga 37% ispitanika navodi da se manipulacije finansijskih izvještaja rade u cilju odobravanja kredita od strane banaka. Manipulacije se rade i radi plaćanja manjeg poreza na dobit, pa 11% ispitanika navodi da se smanjuju prihodi i povećavaju rashodi kako bi time umanjili dobit u ujedno platili manji porez na dobit. Manji broj ispitanika, njih 5% navodi da se manipulacije rade kako bi menadžeri dobili nagrade i poslovanje prikazalo uspješnijim. Jedan manji broj ispitanika, njih 3% navodi da se manipulacije rade u cilju dobijanja poslova ili tendera.

Posljednje pitanje u anketnom upitniku odnosilo se na sprečavanje manipulacija u finansijskim izvještajima, a rezultati su prikazani na narednom grafikonu.

Grafikon broj 4.: Anketno pitanje 4

Izvor: obrada autora

Na osnovu podataka dobijenih istraživanjem dobija se podatak da se najveći broj ispitanika u potpunosti slaže da se sa zajedničkom koordinacijom interne i eksterne revizije sa inspekcijama, i uz dobru zakonsku osnovu mogu spriječiti manipulacije u finansijskim izvještajima.

ZAKLJUČAK

Za donošenje poslovnih odluka od velike važnosti su finansijski izvještaji preduzeća jer su oni važan i nezaobilazan izvor informacija. S tim u vezi finansijski izvještaji moraju sadržavati informacije koje su jasne, relevantne i uporedive. Želja menadžera da rezultate poslovanja i finansijski položaj preduzeća nerealno uljepšaju pred očima eksternih korisnika i da se prikažu performanse boljim nego što one stvarno jesu, dovode do sastavljanja manipulativnih finansijskih izvještaja koji se mogu označiti jednim od glavnih sredstava kojim se izvršavaju prevare.

Zbog stalnog pritiska na menadžere da ostvare što bolje rezultate poslovanja, dolazi do toga da se sve više pribjegava mnogim oblicima manipulacija u finansijskim izvještajima. Da bi imali svrhu finansijski izvještaji moraju sadržati informacije koje su jasne, relevantne, pouzdane i tačne.

Na osnovu provedenog istraživanja može se zaključiti da bi finansijski izvještaji dali prave podatke o poslovanju preduzeća neophodno je da postoji dobra i stalna kontrola, i to kako interna od strane preduzeća, tako i eksterna i to od eksternih revizora, ali i od strane države i raznih inspeksijskih organa. Pored uspostavljene kontrole s druge strane mora postojati dobra zakonska osnova koja će omogućiti efikasno poslovanje, ali poslovanje bez manipulacija i bilo kakvih prevara.

LITERATURA

1. Belak V., (2011.), Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo, borba protiv prijevare, Belak Excellenx d.o.o., Zagreb;
2. Budimir N., (2013.), Forenzičko računovodstvo, Anali poslovne ekonomije, godina V, sveska 1, broj 8. , Beograd;
3. Petković A., (2010.) Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Proleter a.d. Bečej
4. Vukoja B., (2012.), Značaj forenzičkog računovodstva i revizije za pouzdanost finansijskih izvještaja u BIH, Naučni časopis za ekonomiju, broj 2, godina III
5. Gulin, D. (2008): Manipulacije na finansijskim tržištima i njihov utjecaj na finansijske izvještaje, EFZG, Zagreb
6. Higgins R.C., (1998.), Analysis for Financial Managers, Irwin Mc Graw Hill
7. Negovanović, M. (2011): Otkrivanje zlouporaba u finansijskim izvještajima, Računovodstvo, financije i revizija, juni 2011.

Ševal Alić¹

GRANICE OPOREZIVANJA KAO DETERMINANTE U REFORMI PORESKOG SISTEMA

THE LIMITS OF TAXATION AS A DETERMINANT IN THE TAX SYSTEM REFORM

SAŽETAK

Raspodjela ograničenih resursa na zemlji je ključno pitanje ekonomske znanosti pa tako i raspodjela dohotka na privatnu i javnu potrošnju kroz oporezivanje, a to izaziva mnogobrojna pitanja. Jedno od pitanja je „Da li postoje granice oporezivanja?“. Da bi odgovorili na ovo pitanje odgovor ćemo tražiti u četiri dijela ovog članka. U prvom dijelu razmatramo raspodjelu dohotka kao pojavu koja je posljedica oporezivanja. U drugom dijelu razmatramo principe pravednosti i efikasnosti oporezivanja. U trećem dijelu analiziramo optimalan sistem i kriterije za njegovu uspostavu. U četvrtom dijelu govorimo o reformama poreskog sistema u pripremi ulaska u EU.

Ključne riječi: *porez, porezna politika, akciza, porezni obveznik, porezna stopa, porezni teret, harmonizacija, poreski sistem, dodata vrijednost, dobra, usluge, potrošnja, promet.*

ABSTRACT

The distribution of limited resources on earth is a key issue in economic science, and so the distribution of revenue to private and public consumption through taxation raises many questions. One of the questions is “Are there limits of taxation?”. In order to answer this question, we will seek the answer in four parts of this article. In the first part, we consider the distribution of income as a phenomenon that is a consequence of taxation. In the second part we consider the principles of equity of taxation efficiency. In the third part, we analyze the optimal system and the criteria for its establishment. In the fourth part, we are talking about reform of the tax system in preparing for EU accession.

Keywords: *tax, tax policy, excise taxes, taxpayer, tax rate, tax burden, harmonization, taxation, value added, goods, services, consumption, sales.*

JEL: E62, E63

UVOD

Efikasnost ubiranja javnih prihoda možemo posmatrati kroz osnovno načelo oporezivanja koje je postavio Adam Smith, a koja se odnosi na troškove pridržavanja i troškove naplate javnih prihoda, s druge strane, na efikasnost ukupne ekonomije neke države. Dakle, porezi utiču na efikasnost ekonomije i efikasnost ubiranja javnih prihoda, a kroz učinke koje proizvode u smislu uticaja na aktivnosti, kao i količinu slobodnog vremena koje će ljudi potrošiti za podmirenje zajedničkih potreba kada su u pitanju porezi na rad. Zatim, utiču na potrošnju i štednju, s obzirom da povećavaju cijenu dobara i usluga te samim tim umanjuju mogućnost potrošnje i štednje, a u zavisnosti od visine dohotka. Također utiču i na investicije u smislu mogućnosti finansiranja vlastitim i tuđim sredstvima kao i donošenje, uopće, odluke o finansiranju.

Pravednost sama po sebi ukazuje na iznos dohotka za koji bi se moglo reći da je opravdan da se potroši za opće potrebe i, u tom kontekstu, postavlja se pitanje koji su kriteriji po kojima bi mjerili da je zadovoljen ovaj princip.

Načelo korisnosti bilo bi zadovoljavajuće za ocjenu i mjerenje poreske obaveze, pa bi se moglo u svakoj situaciji izmjeriti koliko je svaki pojedinac koristio neko dobro ili usluge kao npr. javni put, usluge policije, vojske itd. Suprotno tome, načelo platne sposobnosti bi po nekim ekonomistima bilo pravednije iz razloga što je gubitak ili davanje posljednje novčane jedinice kojom raspolaže bogati poreski obveznik u odnosu na gubitak koji ima siromašniji poreski obveznik. Granična korisnost određuje u ovom slučaju mišljenje nekih ekonomista da je pravednije oporezivanje prema platnoj sposobnosti.

U skladu sa navedenim pretpostavkama definirani su i različiti optimalni poreski sistemi ili poreske strukture s obzirom da se ova dva principa međusobno isključuju. Naime, poreski oblici koji podržavaju pravednost, kao npr. progresivno oporezivanje, koje oporezuje dohodak u skladu sa platnom sposobnosti poreskog obveznika, izaziva veći čist gubitak, nego porezi sa proporcionalnom stopom, a pogotovo u odnosu na paušalne poreze. Prema tome, porezi su neminovnost, za koju se svi slažu da moraju postojati ali se ne slažu oko toga koliko treba da

bude veliki porez i poresko opterećenje i kako ono treba da bude raspoređen među poreskim obveznicima. Na uvedeni porez obveznici reaguju na način da poduzimaju aktivnosti koje će minimizirati njihovu poresku obavezu. Ovakvi učinci se nazivaju distorzivni efekti poreza.

Sada, kada smo definirali i distorzije, možemo reći da je optimalan poreski sistem onaj koji maksimizira poreske prihode uz minimalne distorzivne učinke poreza.

1. PRERASPODJELA DOHOTKA

Svako izdvajanje novca u neku svrhu ima za rezultat preraspodjele dohotka ili ograničenih materijalnih resursa na zemlji. Definicija ekonomije koja kaže da je “Ekonomija nauka koja proučava kako društva koriste oskudne resurse da bi proizvela vrijedne robe i raspodijelila ih među različitim ljudima”, upućuje nas na važnost raspodjele u vezi sa optimalnim iskorištenjem ograničenih resursa i zadovoljenjem ličnih i zajedničkih potreba. Raspodjela dohotka je rezultat i posljedica zajedničkog ostvarivanja dohotka ili korištenja javnih dobara i usluga. Ljudi žive u domaćinstvima, rade u fabrikama i ustanovama te tako ostvaruju dohodak. Vrednovanje pojedinačnih doprinosa na ostvarivanju dohotka rezultira njegovom raspodjelom i određivanjem tačnog iznosa koji mu pripada. Problem raspodjele se usložnjava uključivanjem države i njenih zahtjeva za učešće u raspodjeli ostvarenog dohotka a na već spomenutim principima i osnovima. Pravo prinude kojim raspolaže država, kao i instrumenti, kojima raspolaže, omogućuju državi da u svakoj fazi stvaranja dohotka učestvuje u njenoj raspodjeli. Porezi, koji predstavljaju transfer novca sa privatnog na javni sektor, su glavni instrument za zakonit način učešća u raspodjeli dohotka. Poreski zakoni, kao kompromis i volja političkih struktura a na neki posredan način volja stanovništva, predstavljaju sredstvo prisile za transfer sredstava sa privatnog na javni sektor. U savremenim uslovima prikupljanja javnih prihoda govori se o dobrovoljnom ispunjavanju poreskih obaveza, a time i dobrovoljnom pristanku na ustupanje dijela dohotka u korist države, a u svrhu zadovoljenja zajedničkih potreba.

Vraćanje ubranih javnih prihoda privatnom sektoru kroz transfere je dio poreza koji se koriste za preraspodjelu dohotka, jer taj dio poreskih prihoda nije korišten za pružanje bilo kakve protu usluge platiocima poreza. Transferi ne služe za finansiranje cesta, zdravstvene zaštite ili obrazovanja a niti za finansiranje javnih funkcija kao što je vojska, policija ili nešto drugo što daje korist poreskom obvezniku ali svakako povećavaju kupovnu moć naj siromašnijeg dijela stanovništva..

1.1. Podmirenje zajedničkih potreba

Da bismo objasnili zajedničke potrebe prisjetit ćemo se da su javne finansije područje ekonomije koje ima važnu ulogu u vezi s tim kako vlasti prikupljaju novac, na koji način je taj novac utrošen i kako utiče na ekonomske aktivnosti u društvu. Javne finansije izučavaju na koji način vlade, na svim nivoima vlasti (državnom i lokalnom), prikupljaju posredstvom javnih službi finansijska sredstva za finansiranje uposlenih i rad službi. U razvijenim industrijskim zemljama trošenje prikupljenih sredstava i oporezivanje kroz državnu upravu ima veliko učešće u njoj cjelokupnoj ekonomskoj aktivnosti. Tako, naprimjer, u Sjedinjenim Američkim Državama budžetska potrošnja učestvuje sa 40% bruto društvenog proizvoda, vrijednosti u svim robama i uslugama proizvedenih u toj državi.

Vlade finansiraju projekte, robe i usluge kroz stavke i službe kao što su: finansiranje oružanih snaga, izgradnja puteva, ulične rasvjete i druge javne potrebe. Mnogi građani ne bi dobrovoljno plaćali finansiranje ovih službi i za korištenje javnih dobara, te zbog toga, vlada ima zadatak da obezbijedi finansiranje ovih djelatnosti i usluga. Pored toga, javne finansije trebaju omogućiti vladi da iznađe načine kako eliminirati neke nedostatke tržišne privrede, a koje imaju negativan efekt na stanovništvo.

Javne finansije, također, vladama daju smjer kako da se izvrši preraspodjela ukupnog dohotka između onih koji imaju visoke dohotke i onih koji to nemaju. Drugim riječima, bila bi to preraspodjela dohotka između bogatih i siromašnih. Preko socijalnih programa vlasti obezbjeđuju socijalnu sigurnost ljudi koji nisu sposobni za rad, ili čiji su dohoci ispod egzistencijalnog minimuma te nisu u mogućnosti da podmire osnovne potrebe. Takvi programi realizuju se kroz davanje raznih vidova socijalne pomoći, zatim podjelom živežnih namirnica ili davanjem bonova koji se realizuju preko maloprodajnih objekata.

Prema tome, da bi se realizovali svi zadaci koje imaju vlade, moraju postojati budžeti iz kojih će finansirati te rashode. Budžet se sastoji od prihoda koji se ostvaruju iz raznih izvora i rashoda što se planiraju svake godine, a u skladu sa potrebama i željama stanovništva izraženih preko poslanika koji usvajaju budžet.

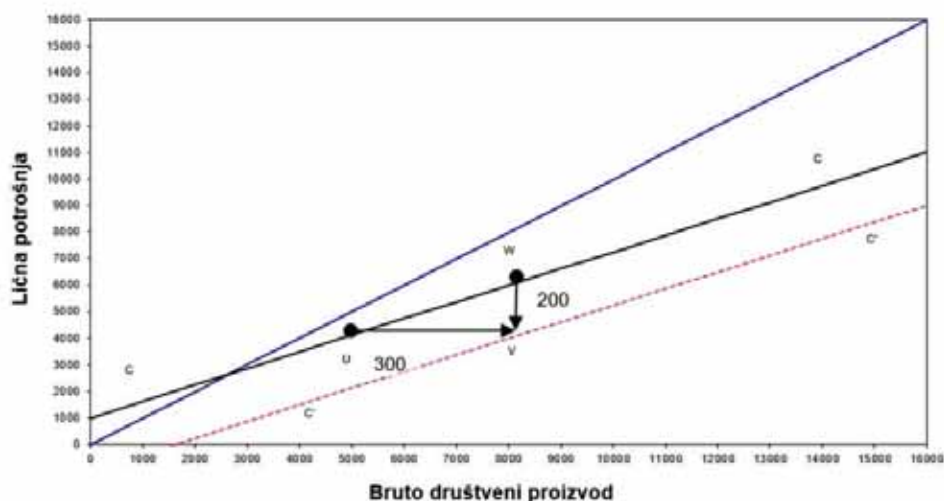
1.2. Kako javne finansije utiču na ekonomiju?

Posredstvom javne potrošnje i oporezivanja, vlade direktno utiču na kvalitet ekonomskih aktivnosti. Tako, naprimjer, povećanjem javne potrošnje kroz

izgradnju autoputeva, vlade podstiču razvijanje ekonomskih aktivnosti i povećanje zaposlenosti. Kroz finansiranje tih poslova dolazi se do distribucije dohodaka prema stanovništvu, čime se povećava kupovna moć stanovništva, tražnja za robama i uslugama. Krajnji je rezultat tendencija porasta ekonomskog blagostanja. Ako se, pak, dogodi da vlasti povećaju poreze, stanovništvo i preduzeća će imati manje dohotka kojeg će trošiti na kupovine, što će izazvati manju potražnju za robama i uslugama, a ekonomija će imati tendenciju smanjivanja. Prema tome, fiskalna politika ima veoma važnu polugu u javnim rashodima i porezima preko kojih može da utiče na razvoj ekonomije. Iznesene činjenice najjednostavnije ćemo pokazati ako analiziramo funkciju lične potrošnje u korelaciji sa promjenom poreske stope. Na toj funkciji možemo uočiti da će promjena poreza naviše, srazmjerno pomaknuti krivulju lične potrošnje udesno, što znači da će se potrošnja smanjiti za $\frac{2}{3}$ puta u odnosu na smanjenje bruto društvenog proizvoda.²

S druge strane, ako znamo da se bruto društveni proizvod sastoji od lične potrošnje domaćih investicija, državnih izdataka na dobra i usluge i neto-izvoza, onda moramo uzeti u obzir i činjenicu da značajno mjesto u reguliranju ekonomskih kretanja predstavljaju i državni izdaci na dobra i usluge, a koji se u situaciji poreskih stopa objektivno može povećati i u određenoj mjeri kompenzirati smanjenje lične potrošnje po osnovu povećanja zahvatanja od dohodaka građana

SL.1. Pomak krive lične potrošnje pod uticajem poreza

1.3. Efikasnost mjera fiskalne politike

Mjerenje efikasnosti mjera fiskalne politike je težak posao i praktično, vrlo često nemoguć posao. Najčešće se procjenjuju pozitivni i negativni efekti koje izazivaju mjere fiskalne politike a u zavisnosti od fiskalnih ciljeva.

Sigurno je da su efekti oporezivanja jedno od centralnih pitanja fiskalnih finansija. S tim u vezi švedski prof. Myrdal ističe da je prava suština, bit nauke o javnim finansijama “izučavanje mogućih efekata poreskih sistema”. Odmah na početku treba reći da su efekti oporezivanja mnogobrojni, te da se mogu javiti slično ciljevima oporezivanja na finansijskom, političkom, demografskom i ekonomskom planu, i da često uprkos želja zakonodavaca, odstupaju od ciljeva oporezivanja. Naime, ciljevi oporezivanja, fiskalni i vanfiskalni, su planirani zadaci koji se, u okviru ekonomskog sistema, primjenom odgovarajućeg poreskog instrumentarija žele ostvariti u jednom određenom vremenskom periodu, najčešće godini dana. Kako su se oni ostvarili? Ko je platio porez? Ko je konačno snosio poreski teret? Kakve su posljedice i efikasnost oporezivanja na društveni i ekonomski položaj pravnih i fizičkih lica i sl. odgovara se, odnosno istražuje se u okviru efekata, učinaka poreza.

Svakako da bi za poreski sistem najidealnije bilo da su ciljevi poreske politike identični njenim efektima - učincima. Međutim, kao što smo i istakli nerijetko se u praktičnoj primjeni poreske politike susrećemo s efektima koji se manifestuju izvan granica željenog i planiranog. Takvi efekti oporezivanja mogu se javljati u intenzitetu vrlo širokog raspona, od efekata koji se mogu tolerirati i čija egzistencija ne remeti koherentnost tokova društveno-ekonomskog života, do efekata koji su dijametralno suprotni ciljevima, a čije posljedice mogu ozbiljno ugroziti i narušiti stabilnost određenih društveno-ekonomskih kretanja.³ Sve negativne efekte, a posebno dijametralno suprotne, finansijska nauka i praksa moraju blagovremeno otkriti, te preduzeti odgovarajuće prikladne mjere -instrumente kojima će se takvi negativni učinci otkloniti ili bar ublažiti.

1.3.1. Evazija i izbjegavanje Državnih poreza

Utaja (evazija) poreza je izbjegavanje plaćanja poreske obaveze u iznosima i rokovima propisanim zakonima. Neprijavljivane poreskih obaveza i oporezivih prihoda je odgovor vladi na uvođenje poreskih obaveza ili na visinu poreskog opterećenja. Ponekad je to i način za nelegalno bogaćenje i uskraćivanje dijela

3 Barbara Jelčić: “Financije u teoriji i praksi”. Zagreb, 1993. str 114.

dohotka u vidu poreza za finansiranje zajedničkih potreba. Oko 90 procenata naplaćenih prihoda je dobrovoljno uplaćeni porez, a ostatak je utvrđen kontrolom poslovanja i istražnim radnjama u postupku oporezivanja koje provode poreski organi.

Za razliku od poreske evazije, poresko izbjegavanje je zakonita radnja koju koriste obveznici da bi zaobišli plaćanje poreske obaveze. Kada pojedinci relociraju njihovo poslovanje u privrednu granu ili oblast s nižim porezima, ili iskoriste rupe u poreskim zakonima, oni vrše poresko izbjegavanje. Ne postoji ilegalno poresko izbjegavanje.

Svaki poreski obveznik nastoji platiti što manje poreza, te u tom nastojanju mogu nastati razne finansijske pojave, koje možemo grupisati u tri kategorije, već prema sukcesivnim fazama kroz koje prolaze mjere odbrane preduzete od poreskih obveznika, a to su faze signalnih efekata poreza, koja je prisutna prije oporezivanja, zatim, faza prevaljivanja poreza koja nastaje nakon oporezivanja, te faza difuzije poreza, koja nastaje nakon što je porez plaćen od konačnog poreskog platioca.

Na signalne efekte poreza u ekonomskoj nauci po prvi put ukazuje engleski ekonomist A.C. Pigou,⁴ koji je zapazio da već samo najavljivanje, saznanje o uvođenju nekog poreza najčešće navodi pojedinca da u ovoj prvoj fazi, u kojoj još nije došlo do plaćanja poreza reagira na taj način što prilagođava, odnosno mijenja svoje ponašanje, mijenja zanimanje, napušta zemlju, mijenja državljanstvo i sl., a sve s ciljem da poreska obaveza za njega ne nastane ili, ako i nastane, da je ne plati, ili pak, da je svede na minimum, tj. na najmanji mogući iznos. Ovdje se, dakle, radi o izbjegavanju poreske obveze što poresku vlast ne može ostaviti ravnodušnom, jer ako poreski obveznik uspije u svojim kombinacijama, te ne plati porez, onda će se poreski efekat svesti na gubitak po državnu blagajnu – budžet jednog dijela predviđenih poreskih prihoda, što će se neminovno odraziti na pojačanje poreskog pritiska drugih poreskih obveznika.

Izbjegavanje poreske obaveze (poreska evazija) može biti zakonita i nezakonita. Zakonito izbjegavanje poreske obaveze postoji onda kada se izbjegavanjem plaćanja poreza ne vrši povreda zakona ili drugih pravnih propisa. Najčešći slučajevi legalnog izbjegavanja plaćanja poreza su supstitucija dobara, smanjenje potrošnje, mijenjanje profesije, napuštanje zemlje, promjena državljanstva, promjena sjedišta preduzeća i sl. Ukoliko se, na primjer, poveća porez na kafu, cigarete, nakit, onda poreski obveznik može prestati piti kafu, pa preći recimo na cikoriju (supstitucija).

4 A.C. Pigou, "A Study of Public Finance". London 1947

Ovdje se on na legalan – dozvoljen način oslobađa plaćanja poreza. Može prestati pušiti ili, pak, smanjiti pušenje, te lako sniziti poreski teret. Mogućnosti supstitucije i smanjenja potrošnje zavisi uveliko od vrste i prirode proizvoda odnosno od elastičnosti potrošnje. Supstitucija je praktično nemoguća, kod osnovnih životnih potreba (hljeb, so, ulje, mlijeko), kod nekih se doista teško sprovodi (meso, šećer, proizvodi kvalitetnije ishrane), a kod nekih je opet jednostavna (odjeća, obuća).

Često fizičke i pravne osobe mijenjaju mjesto prebivališta, odnosno svoje sjedište, da bi izbjegli ili platili manje poreza. Poznati su primjeri da mnogi sportaši, umjetnici, pisci i dr. održavaju priredbe, natjecanja, izdaju knjige i sl., van zemlje, a sve u cilju legalnog snižavanja poreskog tereta. Poznato je da mnogi brodovlasnici registriraju svoje brodove u Panami i Liberiji, da mnoge firme imaju sjedište u Monacu, Luxemburgu, Andori, Gibraltaru i drugim malim državicama, slobodnim teritorijima, zonama koje često nazivamo «poreskim oazama», mada posluju u drugim zemljama i krajevima. Kod nas se, na primjer, Distrikt Brčko donekle smatra poreskom oazom, tako da su mnogi obrtnici, posebno trgovci, imali formalno pravno svoje prebivalište u tim mjestima, a zapravo – stvarno su radili u Tuzli, Srebreniku, Gradačcu i drugim mjestima, gdje su stope fiskalnog opterećenja znatno veće.

U cilju izbjegavanja plaćanja poreza mnoge pravne osobe pristupaju vertikalnoj integraciji, te tako izbjegavaju plaćanje svefaznog poreza PDV. Zanimljivo je ovdje istaći da ovo može često biti željeno – namjerno izbjegavanje plaćanja poreza. Naime, ponekad država može imati interes da se sprovede integracija velikih preduzeća, pa da se ne bi sprovelo politički –prinudno, ona se potiče putem instrumenata fiskalne politike. No, ipak najčešći su slučajevi nenamjernog izbjegavanja poreza koja je suprotna cilju oporezivanja.

Ukoliko poreski obveznik, pri izbjegavanju poreske obveze, vrši povredu zakona ili drugih propisa o porezima, tada govorimo o nezakonitoj – nedopuštenoj poreskoj evaziji. Oblici nezakonite poreske evazije su utaja poreza (defraudacija) i krijumčarenje.

Utaja ili defraudacija poreza se najčešće javlja kod neposrednog – direktnog oporezivanja. Moguća je u različitim formama. Vrlo često se vrši tako što se ne prijavljuje fiskalnim vlastima ostvarivanje prihoda od obavljanja određenih djelatnosti ili posjedovanja imovine koja podliježe oporezivanju. Neka, naprimjer, neka osoba obavlja automehaničarsku djelatnost, kao sporednu uz osnovnu, ali je ne prijavljuje kao ni prihode ostvarene od nje. Kod nas je veoma raširena pojava obavljanja raznih obrtničkih djelatnosti u slobodnom vremenu i ostvarivanje

značajnih prihoda tim putem, bez propisane dozvole za to i bez prijavljivanja tih djelatnosti i prihoda od njih. Česte su pojave i slučajevi prikrivanja posjedovanja određene imovine podložne oporezivanju. Utaja može biti potpuna ili djelimična, zavisno od toga da li se poreska obaveza izbjegla u potpunosti ili djelimično, što je u finansijskoj pravnoj praksi češći slučaj. Primjera radi, ako ugostitelj u svojim poslovnim knjigama prikazuje manji promet, uvećane troškove nabave i poslovanja, prikriva radnike koje upošljava i sl., pa mu se na temelju takvih lažnih izvještaja razreže porez u znatno manjem iznosu.

Šverc (kontrabanda ili krijumčarenje) je najčešće prisutan kod posrednih poreza, poreza na potrošnju, a prije svega kod poreza akciznih proizvoda, poreza na potrošnju i carina. Čest je slučaj trgovine duhanom i naftnim derivatima. Danas se u nas dosta švercuje naftom, kafom, alkoholom, zlatom i raznim odjevnim predmetima, kao što je markirana odjeća, koje se ilegalno, bez prijavljivanja carinskim organima unose u zemlju, da bi se potom s njima trgovalo.

Šverc, kao oblik nezakonske poreske evazije, treba razlikovati od krijumčarenja ovih proizvoda čija je proizvodnja i promet zabranjena ili strogo regulirana.

Za najznačajnije uzroke izbjegavanja plaćanja poreza obično se navode: vrlo visok stupanj poreskog ili paraporeskog davanja; slabost kontrole i blagost sankcija, nizak poreski moral, klasno eksploatatorski karakter državne vlasti i sl. Zanimljivo je u vezi poreskog morala istaći da je on najviši u V.Britaniji, Švicarskoj, SAD, SR Njemačkoj i skandinavskim zemljama, da je relativno nizak u Italiji, Španjolskoj i Francuskoj, a da je na najnižem nivou u zemljama Istoka, a posebno u Latinskoj Americi, gdje se čak smatra i čašću ako se izbjegne plaćanje poreza, odnosno osiromaši država. Krajnji učinak poreske evazije je to da se oštrije oporezuju uredni poreski obveznici, kao i oni koji ostvaruju takve prihode, naprimjer, iz radnog odnosa ili autorskih prava za koje je teško izbjeći snošenje poreza. Da bi država nadoknadila manjak ubranih sredstava u odnosu na planirana, kao posljedica prisustva evazije, ona je primorana uvoditi veća poreska davanja nego što bi to bilo nužno kad ne bi bilo prisutno izbjegavanje plaćanja dažbina. Zbog toga je opravdano što savremene države ulažu maksimalne napore za onemogućavanje nezakonite, a i zakonite neželjene evazije. Mogućnosti za to su raznovrsne. Dobra organizacija carinske službe i opremanja carinarnica raznim tehničkim uređajima za otkrivanje i sprečavanje šverca, vođenje evidencije i prismotre sumnjivih osoba za šverc, obavezanje poreskih obveznika da ažurno vode poslovne knjige, da izdaju račune za prodane proizvode ili pružene usluge, da se uplate i isplate poreskih obveznika obavljaju preko banaka, da se relevantni računi registriraju kod poreskih organa,

primjenom i efikasnijim korištenjem institucije dokazivanja porijekla imovine, dobrim nagrađivanjem, osiguranjem što bolje stručnosti i tehničkim opremanjem kontrolnih organa i primjenom strogih sankcija protiv njihove korupcije, primjenom oštrih sankcija za poreske utaje i krijumčarenje, itd.

2. EFIKASNOST I PRAVEDNOST

Posmatrajući oporezivanje kroz poreska načela možemo reći da je poreski sistem ekonomsko-politički kompromis vlasti i poreskih obveznika o iznosu poreskog opterećenja u finansiranju javnih rashoda. Ovo osjetljivo pitanje je često na javnoj raspravi prilikom uvođenja dodatnih ili novih poreza. Postoji veliki broj različitih mišljenja o potrebi uvođenja novog poreza.

Još od Adama Smitha su se ekonomisti bavili istraživanjem funkcioniranja poreskog sistema. Pokušali su utvrditi na kojim načelima bi se poreski sistem trebao temeljiti. Adam Smith je bio prvi koji je istaknuo svoja poznata četiri (4) poreska kanona u djelu *Bogatstvo naroda*, 1776.:

1. Svaki građanin dužan je državi plaćati porez i to prema svojim ekonomskim mogućnostima.
2. Obveza plaćanja poreza treba biti regulirana zakonom. Porez ne smije biti proizvoljan, nego unaprijed poznat poreskom obvezniku.
3. Porez se naplaćuje onda kada je to najpovoljnije za poreskog obveznika.
4. Troškovi ubiranja poreza moraju biti što niži, kako bi teret poreskih obveznika bio što podnošljiviji, a prihod državne blagajne što veći.

2.1. Načelo efikasnosti

Oporezivanje podrazumijeva uzimanje dohodaka građana u obliku poreza i njihovo preusmjeravanje za podmirenje državnih potreba, javne potrošnje, investicija i transfera. Oporezivanje je put da se sredstva prenesu iz privatnih dobara u kolektivna dobra. Razmišljanja kako ovaj zadatak treba riješiti datiraju još iz 17. vijeka, kada je francuski državnik Jean-Baptiste Colbert rekao da «prikupljanje poreza sličićupanju guski tako da se što više perja počupa uz što manje grakanja». U davna vremena, oporezivanje je vršeno na teret siromašnog dijela stanovništva, dok vladajuća klasa nije ništa morala da plaća. Savremeni ekonomisti su počeli da razmišljaju o ovoj problematici u smislu da se trebaju ustanoviti određeni standardi koji će omogućiti pravedno oporezivanje svih građana. Savremeni ekonomisti smatraju da dobar poreski sistem treba da egzistira na dva osnovna principa:

pravednosti i efikasnosti. O ovim principima govorio je i engleski ekonomista Adam Smith u svojoj knjizi «Bogatstvo naroda».

Kada zahtijevamo da se oporezivanje vrši što je moguće efikasnije, onda to implicira dva zahtjeva:

- a) Što je moguće sniziti troškovi u postupku oporezivanja kod poreskih obveznika i u poreskoj upravi;
- b) Izbjegavati da porez utiče na donošenje ekonomskih odluka, a time i izbjegavanje negativnog uticaja na efikasnost tržišne privrede.

Uz zahtjev da bude pravedan, dobar poreski sistem treba biti efikasan, to jest da sa što manje novčanih sredstava ostvari što je moguće veći efekt. Tri su osnovna mjerila efikasnosti i to: troškovi administracije, troškovi pridržavanja i poresko opterećenje.

2.1.1. Načelo prekoračenja opterećenja

Treće mjerilo efikasnosti poreskog sistema je činjenica da vlada, uvodeći poreze na dobra, mijenja i potrošačevo ponašanje pri kupovini, i on manje kupuje oporezovanih dobara, a više neoporezovanih ostalih roba. Umjesto da izabere robu koju će kupiti isključivo na bazi njihove stvarne vrijednosti, potrošač je pod uticajem poreza. Ovakvo ponašanje potrošača izaziva prekomjerno opterećenje koje izaziva porez. Veliko opterećenje kod nekih poreza ima loš odraz na efikasnost.

Porez na plaću može biti uzrok pretjeranog opterećenja. Kada vlade oporezuju rad (kroz porez na plaću), ljudi mogu promijeniti broj sati rada ili izbjegavati da prijave radnike (rad na crno). Porez je ugrožen izborom između rada i odmora.

Prema tome, potrebno je voditi računa o opterećenju koje proizvodi uvođenje neke vrste poreza. Veliko opterećenje stanovništva uzrokuje masovno izbjegavanje poreza, a što se negativno odražava na ukupno ubrani porez i efikasnost poreskog sistema.

Posljedice ili pokazatelji efikasnosti poreskog sistema su činjenice koje proizvodi poresko opterećenje. Nivo izvršavanja poreskih obaveza je vezan za nivo poreskog opterećenja i distorzivni efekti su neizbježni. Traženje zakonitih i nezakonitih načina za izbjegavanje plaćanja poreza je neizbježna posljedica previsokog poreskog opterećenja. Step en izvršavanja poreskih obaveza u odnosu na potencijalni prihod je funkcija poreskog opterećenja i efikasnosti poreske uprave.

Značajan učinak poreza na ekonomsku efikasnost očituje se i kroz pretjeran nivo oporezivanja i odluke proizvođača i potrošača su determinirane ponudom i potražnjom dobara na tržištu. Smanjenje ekonomske snage potrošača kroz veće poreze utiče na potražnju a povećanje cijena kao posljedica uvođenja poreza smanjuje ponudu dobara i usluga, a relativni odnos dohodaka i vrijednosti dobara koja su mogla biti kupljena pri cijenama bez poreza i po cijenama posle uvođenja poreza, se mijenja.

Ovo načelo zadire u najtežu oblast ekonomije, a koja se tiče učinaka poreza na opće blagostanje i postizanje efikasnosti privrede uz maksimizaciju pravednosti u raspodjeli prihoda. Oblast ekonomije koja izučava ove zakonitosti, naziva se ekonomija blagostanja.

Ekonomija blagostanja se brine za dobrobit pojedinaca, za razliku od grupa, zajednice ili društva zato što ona pretpostavlja da je pojedinac osnovna jedinica društva. Također, ona pretpostavlja da se kod pojedinaca može najbolje procijeniti njihovo vlastito blagostanje, ti ljudi preferiraju veću dobrobit prema manjoj dobrobiti, i ta dobrobit može biti adekvatno izmjerena u monetarnim cijenama ili kao relativna prednost.

Ekonomija blagostanja se odnosi na općenito utilitarističko stanje društva i često se definira kao skup blagostanja svih pojedinaca u društvu. Blagostanje se može mjeriti vrijednosno, u smislu novca ili “vrijednosti”, ili u smislu relativne korisnosti. Prva metoda je rijetko danas upotrebljavana zbog problema tačnosti metode i vrijednosnog mjerenja korisnosti, kao i nepostojanja temeljnih pretpostavki.

Postoje dva pristupa ili pogleda na ekonomiju blagostanja: ekonomska efikasnost i dohodovna distribucija. Ekonomska efikasnost je pozitivna i rješava “veličinu kolača” dok je dohodovna distribucija mnogo više normativna i rješava “podjelu kolača”.

2.2. Načelo pravednosti

Načelo pravednosti egzistira na tome da li je pravedno raspoređeno poresko opterećenje na poreske obveznike. Sa tog stanovišta možemo razmatrati dva načela pravednosti: načelo platne sposobnosti i načelo korisnosti. *Načelo platne sposobnosti* govori da stanovništvo treba plaćati poreze prema njihovim sposobnostima za plaćanje. Obično, kao mjerilo služi ostvareni dohodak ili imovina.

2.2.1. Vodoravna i vertikalna pravednost

Dodatna implikacija kod načela platne sposobnosti je *horizontalna pravednost*, koja kaže da stanovništvo, koje je u istoj poziciji, treba platiti isti iznos poreza. Ako dva čovjeka imaju dohodak od 50.000 KM, onda horizontalna pravednost zahtijeva da oni plate isti iznos poreza. Ukoliko je jedna od te dvije osobe (koje imaju isti dohodak od 50.000 KM) bolesna i ima neki udio u troškovima za liječenje, koje pravda kroz medicinske recepte, a druga je zdrava, jesu li oni u istom položaju? Ako nisu, onda možda poresko opterećenje kod osobe koja ima medicinske recepte treba biti umanjeno. Ali za koliko mnogo? Kako bolesna osoba treba dokumentirati poreskoj upravi da je on ili ona trebao platiti medicinske troškove, i da se nepravedno svrsta u stalež kojem treba smanjivati poreski račun? Ovaj primjer ilustruje osnovnu dilemu u dizajniranju poreskih pravila: Pravednost je često neprijatelj jednostavnosti.

Drugi zahtjev kod načela platne sposobnosti je *vertikalna pravednost*, ideja da poreski sistem treba rasporediti opterećenje na stanovništvo prema različitoj platnoj sposobnosti. Ova ideja govori da osoba sa velikim dohotkom treba platiti više poreza od osobe sa manjim dohotkom. Ali, koliko više? Da li trebaju porodice sa različitim dohocima biti oporezovane sa nekoliko stopa ili sa različitim stopama? Oporezivanje može biti proporcionalno, progresivno ili regresivno. Proporcionalni porez je onaj porez koji ima jednu poresku stopu za sve ljude. *Progresivni porez* uzima veliki postotak od dohotka, budući da dohodak od bogatog stanovništva nije jedini prihod, nego velik iznos novca plaća siromašan narod, kao velik dio od njihovog prihoda. *Regresivni porez* uzima malen postotak od dohotka bogatih ljudi, dok je njegovo učešće u dohotku siromašnih veoma veliko.

Koji je porez pravedan? Proporcionalni porez, progresivni porez ili regresivni sistem oporezivanja? Nema znanstvenog odgovora na ovo pitanje. Odgovor zavisi o etičkim i filozofskim razmišljanjima, kao što je u slučaju da je društvo spremno da uzme dohodak od pojedinih grupa stanovništva i da ga daje drugima. Progresivan, proporcionalan ili jednolik, neznatno regresivan, sistem moći će postići vertikalnu pravednost ako zahtijeva da neki bogat čovjek treba da plati više poreza nego siromašan. Većina industrijaliziranih zemalja ima progresivan sistem poreza na dohodak koji nameće neko pravedno poresko opterećenje u odnosu na porast dohotka svakog pojedinca.

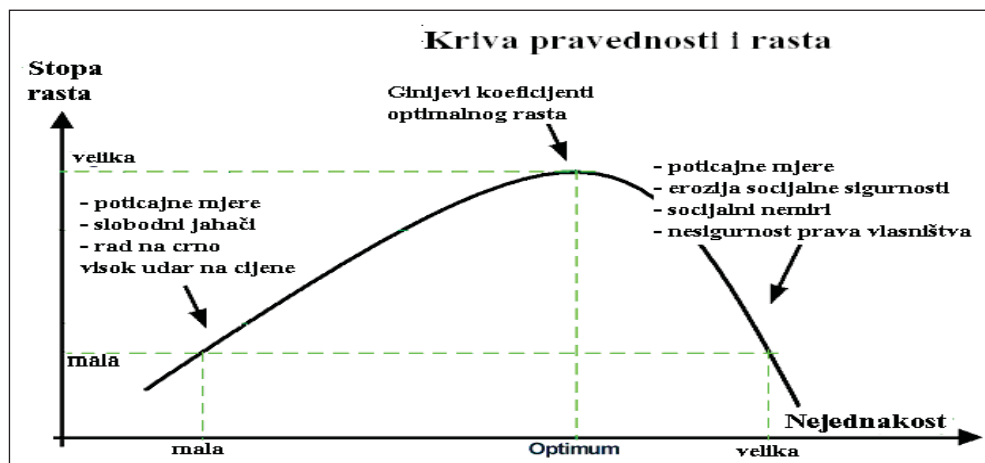
Načelo korisnosti u oporezivanju kaže da za sve korisnike javnih usluga treba odrediti iznos sredstava koji oni trebaju platiti da bi se službe koje to rade

finansirale. Načelo korisnosti, što se tiče javnih usluga, govori, da usluge izvršene od države imaju svoju cijenu kao i robe i da stanovništvo mora platiti tu uslugu. Praktična primjena načela korisnosti je krajnje ograničena, zato što su koristi koje pojedinac ostvaruje od zajedničkih službi nemjerljive. Primjer: Pojedinac ne može odrediti korist koju dobija od određenih zajedničkih javnih službi kao što su narodna odbrana i lokalna policijska zaštita.

Porez na benzin, naprimjer, biti će iskorišten za finansiranje izgradnje autoputa. Ali isto tako, i ovdje je spona između poreza i korisnosti slaba. Neki vozači imaju kola koja troše manje benzina nego ostali vozači. Oni mogu koristiti put isto toliko koliko ostali vozači, ali kupuju manje benzina, pa stoga plaćaju manje državnih poreza. Trgovac koji radi u trgovini pored puta, ostvaruje korist od većeg prometa, ali ne kupuje benzin i ne učestvuje u finansiranju cesta iako koristi autoput. Unatoč svojim dobrim osobinama, načelo korisnosti nije važno u praksi i ono ima malu ulogu u kreiranju nacрта poreskog sistema.

Za objašnjenje pravednosti neki ekonomisti koriste krivu pravednosti, koju objašnjavaju kao obrnuto slovo U, tvrdeći da je porast javne potrošnje dobar u ranom ekonomskom razvoju kada se trebaju zaposliti radna snaga i raspoloživi resursi i kada se nivo javne potrošnje ne veže samo za javne prihode od poreskih obveznika. Tada poreski obveznici vide samo koristi od javnog sektora, jer je platna sposobnost građana mala i nedostatna za finansiranje javnih projekata i izvođenje javnih radova. Tada država najčešće stvara javni dug i troši buduće prihode od poreza koji će biti ubrani od obveznika kada oni budu bogatiji i sposobniji za snošenje toga tereta. Često se dešava da takav teret osjeti treća i četvrta generacija populacije. Ovakvi postupci su dobri u razvoju države i privrede, ali u kasnijim periodima zamaha privredne aktivnosti dolazimo ponovo do tačke preko koje pravednost zamjenjuje nepravda i država znatno više opterećuje svoje građane i smanjuje užitke koje im pruža njihova marljivost i rad. Potrošeno radno vrijeme za državu je znatno poraslo, a vrijeme na užitke skraćeno, te se pokreću mehanizmi za poduzimanje nekih aktivnosti kako bi se smanjio teret i poboljšala pravednost.

Slika 2.: Kriva pravednosti i rasta

Izvor: Martin De Vlieghe and Paul Vreymans, The Path to sustainable Growth, Lessons from 20 years Growth Differentials in Europe, December 2006., <http://workforall.net>

Neki autori tvrde da pravednost varira i leži između vrijednosti Ginijevih koeficijenata od 25 (nejednakost koja je tipična za sjeverno-europske zemlje) i 40 (za zemlje kao, naprimjer Kina i SAD). Precizan oblik krive nejednakosti kod zemalja, ovisi o njihovom socijalnoj politici, historiji, nivou apsolutnog siromaštva i raspoloživih zaliha društvenog bogatstva, kao i distribuciji fizičkog i ljudskog kapitala.

Naprijed opisana teorija sugerira te odnose između potencijala rasta sa jedne strane, i poreskog tereta, poreskog prihoda, potreba vlade i preraspodjela s druge strane, i pokazuje da nije linearan odnos i te dakle određuje međusobno povezane optimalne nivoe oporezivanja, i stvara preraspodjelu dohotka. Što se tiče odnosa između dohodovne nejednakosti i stope rasta tvrdi se, da kod velikog broja zemalja nejednakost usporava rast u siromašnim zemljama, ali podstiče rast u bogatijim zemljama.

U zemljama sa BDP ispod 2000 \$ veoma je važno kako će biti raspoređen poreski teret jer veliko zahvatanje njihovih dohodaka zadire u egzistencijalni minimum i zadovoljavanje egzistencijalnih potreba, dok u razvijenim zemljama nije takav slučaj.

2.2.2. Prevaljivanje poreza i poreska incidenca

Da bi se uopće moglo govoriti o pravednosti i učinkovitosti poreskog sistema, treba razmotriti problem poreske incidence, tj. krajnjeg snošenja tereta poreske obaveze. Poreska incidenca nam govori kako država učestvuje u raspodjeli dohotka, odnosno kako ostvaruje svoj cilj ubiranja javnih prihoda. Oporezivanje je težak posao koji zahtijeva stavljanje ruke u tuđi džep i umanjeње raspoloživog dohotka građana. Da li tu operaciju izvesti direktnim nalogom stvaraocu nove vrijednosti (dohotka) ili, posredno, preko poreskih obveznika koji su samo transmisija sa destinatora poreske obaveze u budžet? Zakonom, država tačno određuje ko će da uplati obračunati porez, na koju osnovicu će ga obračunati, šta je predmet oporezivanja i po kojoj stopi ili iznosu od poreske osnovice će obračunati porez. Nije u svakom slučaju zakonom propisani obveznik poreza i nosilac poreskog tereta te zato možemo razlikovati više vrsta incidenca kao što je zakonska incidenca, ekonomska incidenca.

Zakonska incidenca predstavlja raspored tereta onako kako je to zakonodavac propisao ko, u krajnjoj instanci, treba da plati porez. Zakonodavac je svjestan da nije uvijek u stvarnosti takva situacija zbog težnje poreskih obveznika da nametnuti poreski teret prenesu na druge obveznike. Naprimjer kod poreza na potrošnju, porez plaćaju poreski obveznici – preduzeća, koji uvijek u kalkulacijama na kraju dodaju porez i tako ukupan iznos poreza naplaćuju od kupca. Time je prenesen teret poreza na potrošnju na krajnjeg kupca proizvoda, čime je otkrivena ekonomska incidenca koja je posljedica ekonomskih aktivnosti obveznika u vez sa reguliranjem svog poreskog opterećenja.

Dakle, problem se javlja jer se zakonska incidenca ne mora poklapati sa ekonomskom incidencom. Drugim riječima, onaj ko je po zakonu dužan platiti porez ne mora uvijek biti krajnji nositelj poreskog tereta.

Danas su gotovo svi porezi prevaljivi. Kod proizvoda čija je potražnja manje elastična, mogućnost prevaljivanja poreza će biti veća.

U proučavanju poreske incidence potrebno je razmotriti pitanje mjerenja poreske incidence s obzirom da se incidenca odnosi na raspodjelu poreskog tereta. Logično pitanje je: Između koga se ta raspodjela vrši? U savremenoj teoriji javnih finansija pojedinac je krajnji nosilac poreskog tereta, i u krajnjoj instanci, svaki porez bude prevaljen na pojedinaca, bilo kroz prodaju dobara i usluga ili oporezivanje dohotka vlasnika preduzeća.

2.3. Upravljanje poreskom strukturom

Poresku strukturu čini skup poreskih oblika kojima se koristi država i ispunjava postavljene ciljeve u smislu finansiranja javnih rashoda, raspodjele dohotka i stabilizacijskih ciljeva povećanja zaposlenosti, smanjenja inflacije i stabilizacije prilika na tržištu. Poreska struktura je funkcija mnogobrojnih činilaca ekonomskog, političkog i socijalnog karaktera. Nivo razvoja ekonomskog i političkog sistema su osnovne smjernice u kreiranju poreske strukture. Nizak nivo razvoja privrede daje malo nade za efikasno i dostatno finansiranje javnih potreba. Okruženje i globalizacija ekonomije, također, zahtijeva prilagođavanje poreskog sistema i poreske strukture, prije svega, zemljama bližeg okruženja, a onda i zemljama ekonomskih integracija kojima se želi pristupiti. Želja zemalja u tranziciji za pridruživanjem Evropskoj uniji je osnovna smjernica za određivanje poreske strukture koja se temelji na zahtjevima i direktivama Evropske unije. Pažljivo se prate svi koraci u svim sferama ekonomskog i političkog života, a, posebno, u segmentu javnih prihoda, od strane Evropske komisije. Poseban slučaj je Bosna i Hercegovina koja po Dejtonskom sporazumu ima Visokog predstavnika međunarodne zajednice koji ima velika ovlaštenja u donošenju važnih odluka u ovoj oblasti. Politička situacija poslije rata doprinijela je da se ovlasti Visokog predstavnika često koriste za donošenje odluka u kreiranju poreske strukture. Jedan od primjera je i donošenje Zakona o sistemu indirektnog oporezivanja, čime su stvorene osnove za zamjenu neefikasnog poreza na potrošnju, koji se zvao Porez na promet proizvoda i usluga, efikasnijim porezom na dodatu vrijednost. Pošto je u nerazvijenim zemljama neefikasan poreski sistem i visok nivo sive ekonomije, bilo je neophodno uvesti poreski oblik koji će, po standardima evropskih zemalja, podići efikasnost ubiranja javnih prihoda od indirektnih poreza i smanjiti evaziju poreza. Osnovne smjernice u promjeni poreske strukture nisu ciljevi izričito fiskalnog karaktera, nego su rezultat smjernica i nametanja činilaca sa strane. Razlozi za promjenu poreske strukture temelje se na sljedećim činjenicama koje ukazuju na slabosti postojećeg poreskog sistema i trendovima koji su prisutni u svijetu: uvođenje PDV-a u velikom broju država u svijetu i svim evropskim državama, smanjenje poreskih stopa, smanjenje poreskog opterećenja, podizanje efikasnosti poreskih oblika, smanjenje broja poreskih oblika, podizanje efikasnosti upravljanja i naplatom poreskih prihoda, globalizacija tržišta i stvaranje uslova za strana ulaganja, usklađivanje poreske strukture sa međunarodnim standardima i izbjegavanje dvostrukog oporezivanja.

Iako se teško prihvataju promjene od strane svih učesnika u raspodjeli dohotka između privatnog i javnog sektora, možemo konstatirati da se poreska struktura

usmjerava ka poreskom sistemu koji će imati u svojoj strukturi sljedeće poreske oblike: poreska dodatu vrijednost, akcize, carine (u odumiranju), porez na dobit, porez na dohodak.

Po važnosti i izdašnosti svakako je PDV, a porez na dohodak treba da bude predmet usavršavanja i povećanja efikasnosti dok se njegova izdašnost ne podigne na nivo evropskih država. Učešće direktnih poreza u postotku od 15% od ukupnih prihoda u odnosu na indirektno poreze koji daje oko 85% poreskih prihoda u BiH.

Postavlja se pitanje kako tranzicijske zemlje mogu na najbolji način kreirati i razvijati svoje poreske sisteme i šta treba razmotriti kao relevantne činjenice za ovaj teški posao? Prije svega trebalo bi uzeti u obzir: političke ciljeve i ograničenja, ekonomska i politička ograničenja, i mogućnosti poreske uprave.

Kada je u pitanju BiH, onda bi se politička i institucionalna ograničenja za dobro oporezivanje i reforme mogla označiti kao: rasparčanost na 2 entiteta i Distrikt Brčko, mnogo općina, 10 kantona, etnički nacionalizam i nepovjerenje, te nedostatak osjećaja “nacije”, nedostatak države.

Ekonomska ograničenja ogledaju se u sljedećim činjenicama:

- Niski prihodi po glavi stanovnika;
- Niske plaće, visoki doprinosi za penzije, visoka nezaposlenost, siva ekonomija;
- Malo korisnih ekonomskih podataka, jer i ono što imamo podataka sumnja se da nije tačno.

Ipak, da se zaključiti da nema političke volje za rješavanje ključnih problema bez pritiska međunarodne zajednice i postavljanja uslova koji se moraju ispuniti za ulazak u EU.

No, prema ekonomskim principima čime se vlade trebaju rukovoditi kada donose odluke o kreiranju poreskog sistema i poreske strukture, pravednost i efikasnost koji određuju različite kombinacije poreskih oblika i načina oporezivanja, trebaju da se vezuju za standarde ekonomije blagostanja. Sa aspekta efikasnosti razmatraju se distorzije i efekti iskorišteni za uvođenje poreza, administrativni troškovi i troškovi pridržavanja poreskih obaveza. Zatim se identificiraju pareto-efikasne poreske strukture koje, s obzirom na instrumente i informacije kojima raspolaže država, niko ne može da dovede u bolji položaj, a da se neko drugi ne dovede u

gori položaj. Funkcija blagostanja je osnov za izbor između više pareto-efikasnih poreskih struktura.

Baš kao i kod razilaženja u mišljenju šta se treba koristiti kao osnovica pri oporezivanju, dohodak ili potrošnja, i kod ocjene poreske strukture, zasnovane na ekonomiji blagostanja, postoje dva pravca učenja, utilitaristički pristup i rolsovski pristup.

U suštini, opći je cilj da se maksimizira opće blagostanje svih pojedinaca, ako je to moguće, ali napredak je načinjen i onda kada se dovođenjem u bolji položaj pojedinaca sa nižim dohocima mnogo manje stavljaju u gori položaj pojedinci sa većim dohocima. Upravo u ovim stremljenjima i traženju najboljeg rješenja baziraju se sve škole ekonomije blagostanja, pa i teorije o efikasnosti poreskih sistema koje smo spomenuli. Razlika je samo u načinu izračunavanja korisnosti koje odražavaju ukupno ekonomsko blagostanje.

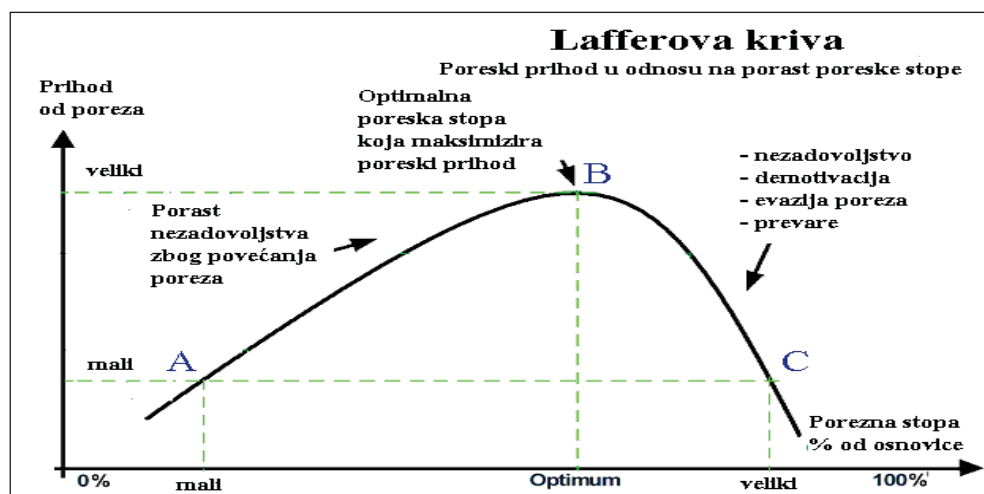
2.4. Poreska stopa kao instrument poreske politike

Iz prethodnog izlaganja vidimo da su poreske stope instrumenti preko kojih vlade na jednostavan način povećavaju poreski teret u cilju maksimiziranja prihoda od poreza. Fleksibilnost poreskog sistema se na najjednostavniji način postiže preko poreskih stopa. Brze intervencije u funkcioniranju poreskog sistema i namirenja nedostatnih budžetskih sredstava ili promjena rasporeda poreskog tereta, vrši se jednostavno promjenom visine poreske stope, uvođenjem diferenciranih poreskih stopa ili, pak, smanjenjem poreskih stopa. Naizgled jednostavan postupak za funkcioniranje poreza čiji se iznos utvrđuje primjenom poreskih stopa na poresku osnovicu. Sve se mijenja kada uključimo i ostale faktore koji determinišu poreski prihod. Naime, pored države, koja uvodi porez i utiče na iznos koji će uzeti od poreskih obveznika, ili, drugim riječima, određuje dio kolača koji će građani odvojiti za finansiranje države, na visinu ubiranja poreskih prihoda utiču i sami poreski obveznici. Ponašanje poreskih obveznika je vezano za pravednost oporezivanja i njihovog uvjerenja koliko je realan iznos poreza koji oni trebaju platiti. Rekli smo da su porezi distorzivni i da izazivaju reakciju poreskih obveznika kao odgovor državi na njene postupke. Distorzije se ogledaju u aktivnostima poreskih obveznika da minimiziraju svoju obavezu na zakonit ili nezakonit način. Zakonit način je korištenje zakonskih praznina i planiranje poreskog tereta ili u najgorem slučaju, smanjenje radnih aktivnosti u cilju smanjenja poreske obaveze. Ponekad porezi imaju takvo dejstvo da ljudi napuštaju posao ili prelaze u druge djelatnosti koje su manje oporezovane. Visina poreske stope doista ima uticaj na nivo ispunjavanja

poreskih obaveza i postavlja se pitanje gdje je granica do koje se može povećavati poreska stopa, kad je poreska stopa optimalna, i kojom stopom se maksimizira poreski prihod? Dugo vremena je vladalo mišljenje da jednostavnim povećanjem poreske stope treba da proporcionalno raste i poreski prihod, što je matematički tačno. Mnogi ekonomisti su se bavili ovom problematikom, ali je najveći doprinos ovoj oblasti dao Artur Laffer.

Laffer analizira evoluciju poreskih prihoda kada poreski teret poraste. Započinje od hipotetičkog slučaja gdje je poreska stopa nula, poreski prihodi su, naravno, također nula. U drugom slučaju, kada se poreska stopa podigne prema 100 % (ili više), poreski prihodi, također će se smanjivati prema nuli, jer poreski obveznici nemaju više zanimanja za rad i širenje oporezive osnovice (nemaju profita). U takvom slučaju oni čine sve i traže način da izbjegnu cijeli, ili kroz drugačije vrste mehanizama evazije i prijevare, ili prestanka ukupne djelatnosti.

Slika 3.: Lafferova kriva

Izvor: Martin De Vlieghe and Paul Vreymans, The Path to sustainable Growth, Lessons from 20 years Growth Differentials in Europe, December 2006., <http://workforall.net>

Postupno povećanje poreske stope od nule će do jedne tačke povećati poreski prihod i to proporcionalno povećanju poreske stope do tačke A na grafikonu. Dalje povećanje poreske stope rezultirat će padom poreskih prihoda kao otpor protiv rasta poreskog tereta.

Poreski obveznik postupno uočava rastuće poreze kao nerazumne, i postupno primjenjuje mehanizme poreske evazije (radi manje), a poreska prijevara postaje

popularna. Iza kritične optimalne poreske stope, poreski prihodi čak opadaju ako poreska stopa dalje raste. Nezakonita poreska prijevara je samo minimalan dio mehanizma evazije. Potpuno pravna evazija zbog demotivacije je od mnogo veće važnosti. Takvi mehanizmi evazije se mogu naći u svakom aspektu dnevnog života i u svim slojevima populacije. Pretjerani porezi na dohodak mogu prouzročiti da radnik i preduzetnik jednako žele izbjeći prekovremeni rad. Ili pretjeran porez na neka dobra ili usluge može uticati na odluku o odustajanju konzumiranja tih proizvoda ili usluga ili supstitucijom tih dobara sa drugim dobrima koji su manje oporezovani.

Evaziju ne možemo uvijek smatrati lošim namjerama. Ona se izražava kao prirodna želja pojedinaca da optimiziraju učinke njihovog individualnog napora da iskoriste datu priliku, tražeći granične koristi naspram graničnih napora i rizika. Ovo je svojstveno u svakom društvu, bez obzira na političke ili ekonomske strukture.

U mnogim slučajevima je smanjenje poreskih stopa dalo bolje efekte nego što predviđa Lafferova kriva. I u Bosni i Hercegovini bilo je takvih pokušaja, ali, zbog samog političkog ustrojstva, nisu postignuti očekivani efekti od smanjenje stope poreza na plaće. Postoje drugi primjeri koji se odnose na smanjenje stope poreza na promet nepokretnosti 2000. godine što je u Tuzlanskom kantonu dovelo do znatnog povećanja prihoda iz tog izvora. Građani su ocijenili da je nova stopa pravednija i povećali su prijavljivanje prometa imovine, pa su, do tada, neprijavljeni prometi bili oporezovani iako je promet ranije napravljen, ali, zbog poreza nije proveden i nije formalno izvršen prenos imovine. Nove poreske stope sada su bile prihvatljive. Utaja poreza i prijevara su se smanjile.

Isto se desilo 2007. godine kada su notari preuzeli posao parafriranja ugovora o prometu nekretnina. To je informirane građane navelo da, prije stupanja na snagu Zakona koji regulira notarski posao, izvrše uknjižbu svojih neprijavljenih ugovora kako bi smanjili svoje ukupne troškove oko poslova prenosa vlasništva nad imovinom, a što je indirektno uticalo da se plati i porez na promet nepokretnosti i prava na ranije zaključene promete.

3. OPTIMALAN PORESKI SISTEM

Ako država uzima dio novčanih sredstava od poreskih obveznika, bez obaveze protuusluge, i ako umanjuje platnu sposobnost poreskih obveznika, kako onda uopće možemo govoriti o optimalnom poreskom sistemu? Ovo je vječita dilema

i pitanje na kojem nivou zahvatanja dohotka pojedinaca su najveći efekti za pojedince, ekonomski rast i opće blagostanje? Mjerenja, koja se provode od strane ekonomista, daju naznake o boljim i lošijim kombinacijama i rezultatima u ostvarivanju postavljenih ekonomskih ciljeva.

Optimalna tačka u oporezivanju grafički se izvodi preko krivi indiferentnosti i kompenzovane krivulje tražnje. Traženje optimalnog rešenja se uvijek na kraju svodi na iznalaženje optimalne poreske stope. Naravno, povezivanje poreske stope sa visinom poreskih prihoda je logično, ali ukupan efekt na postizanje fiskalnih ciljeva treba povezati i sa potrošnjom prikupljenih sredstava. Lafer je opisao i grafički pokazao gdje je optimum u određivanju poreske stope, a Armey dokazuje optimalnu stopu rasta u odnosu na javnu potrošnju.

Ostaje pitanje na kojem nivou možemo naći optimalnu poresku stopu i kod kojih poreskih prihoda je povećana prekomjerno?

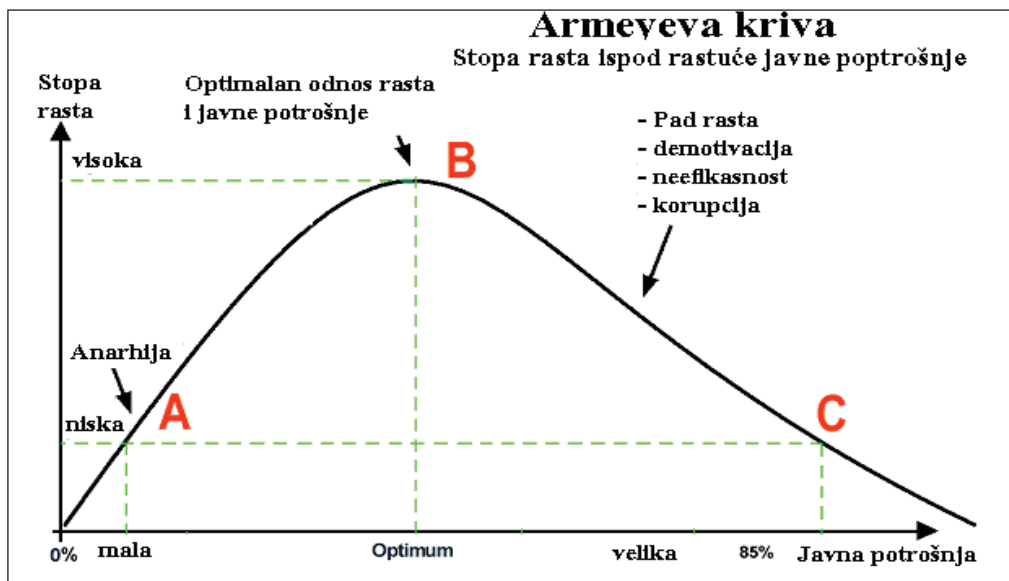
Ovo ovisi o vrsti poreza, teškoći poreske evazije, riziku prema prijevari, i, ne u malom broju građana, osjećaj o dobroj upotrebi javnih sredstava od strane vlasti. U zemljama gdje građani cijene da su javna sredstva potrošena za dobrobit svih, građani hoće rado da plaćaju poreze i da pravedno sudjeluju u općoj potrošnji. U zemljama gdje su vlade nepoštene, neučinkovite, trošeći javna sredstva, ili daju nepravedne prednosti prema određenim grupama, mehanizmi evazije počinju da djeluju od tačke B, i optimalna poreska stopa, kod koje su poreski prihodi maksimalni, počinje se snižavati.

Laffer je smatrao da se optimum do kojeg vlast kratkoročno maksimizira, poreski prihod se nalazi kod granične stope između 40 % i 50 %. Kada poreski obveznik smatra da je poreska stopa velika, on pokreće mehanizme evazije poreza i smanjuje svoju poslovnu aktivnost, manje investira i smanjuje se privredna aktivnost.

Laffer analizira pitanje maksimiziranja poreskih prihoda. Da li su postignuti svi ciljevi oporezivanja optimiziranjem poreske stope i poreskih prihoda kao što su povećanje poslovnih aktivnosti i zaposlenosti i maksimiziranje stvaranja nove vrijednosti i novih investicija i poslova? Zabrinutost oko iznalaženja optimalne poreske stope i optimalnog rasporeda poreskog tereta i nivoa državne potrošnje uz maksimalno povećanje bogatstva, podstakla je Richarda Keitha Armey na istraživanja o tome u kakvoj je vezi javna potrošnja sa poreskim opterećenjem izraženim u poreskoj stopi.

Ovaj aspekt je bio populariziran u 1995. godini, kada je on prezentirao Armeyevu krivu. Armeý dokazuje da nepostojanje vlade uzrokuje stanje bezvlada i nizak nivo stvaranja bogatstva, zbog odsustva vladavine prava i zaštite prava posjeda. U civilizacijama s ekstremno malim ili nepostojećim javnim sektorom, građanima nedostaje poticaj štednje i investicija. Odsustvo vladavine prava i neprekidna prijetnja od krađa ili oduzimanje privatne imovine za javne potrebe, ima demotivirajući efekt. Također nepostojanje kvalitetne infrastrukture dovodi do pada produktivnosti rada, dakle, nizak nivo proizvodnje. Slično, kada su sve odluke o ulaganjima i potrošnji u rukama vlasti, stvaranje bogatstva je, također, vrlo nisko. Kako je Laffer dokazivao ranije, da građani također imaju vrlo mali poticaj prema produktivnom doprinosu, s obzirom da vlasti nasilno oduzimaju ukupan urod njihovih napora. Međutim, gdje god postoji mješavina privatnih i vladinih inicijativa na alokaciji resursa, proizvodnja će biti sklona rastu. U početku, kako se javni sektor povećava, proizvodnja će postupno krupnjati. Uvođenje zakona i reda, izgradnja zajedničke infrastrukture, kao, na primjer, ceste, mostovi i sredstva komunikacije, doprinijeli su povećanoj produktivnosti. Također, jačanjem obrazovnih struktura i društveni programi obrazovanja imaju isti doprinos.

Slika 4.: Armeyeva kriva

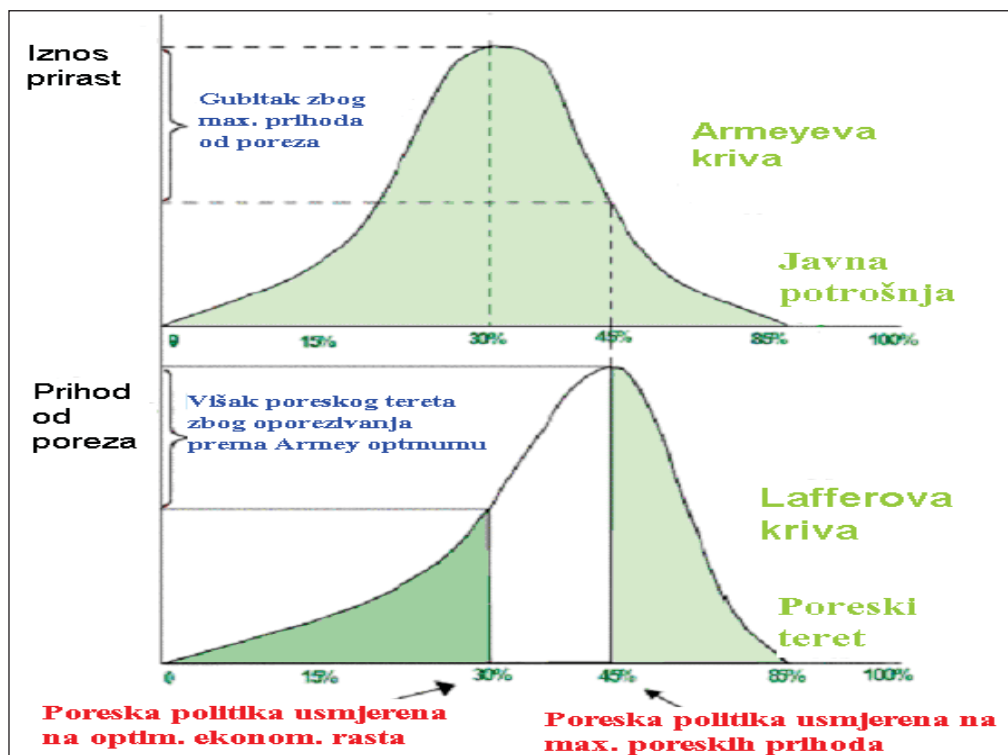
Izvor: Martin De Vlieghe and Paul Vreymans, The Path to sustainable Growth, Lessons from 20 years Growth Differentials in Europe, December 2006., <http://workforall.net>

Ovaj razvoj je projektiran kao dio krivulje između tačke A i tačke B. U ranim fazama razvoja, produktivnost dobro zamišljene zajedničke potrošnje je uglavnom veća nego prosječna produktivnost kod lične potrošnje. Ipak, dodatni javni projekti gube svoju produktivnost zbog smanjenja privatnih ulaganja, a povećanja poreskog tereta, koje je bilo potrebno za finansiranje vladinih projekata demotivira građane za produktivnijim doprinosom. Povećanje javnih rashoda iza tačke B dovodi do smanjenja stope privrednog rasta i produktivnosti. Tačka B na grafikonu predstavlja optimum javnih rashoda, odnosno, odražava optimalan odnos javne i privatne potrošnje u kojem je iskorištenost oskudnih resursa maksimalna. Drugim riječima, u tački B, marginalna produktivnost opće potrošnje je jednaku marginalnoj produktivnosti lične potrošnje. Iza ovog optimuma u tački B, dodatna državna potrošnja dovodi do nižeg privrednog rasta, i povlačenja resursa iz privatnog sektora, gdje bi oni mogli biti korišteni produktivnije, ima negativne posljedice. Te posljedice manifestuju se u opadanju krive od tačke B prema tački C. Oblik Armey-krive zato ima sličan oblik kao Lafferova krivulja. Porast javne potrošnje, isto kao i poresko opterećenje, ima za posljedicu pojavu neefikasnosti, evazije poreza, demotivacije i korupcije.

Kako smo već govorili o izboru miješane privrede i odnosu javnog i privatnog sektora, i utvrdili tri modela, koja su aktuelna, konstatujući da se Europa bori sa dilemom oko opredjeljenja za anglosaksonski model, koji garantira brz rast, ali slabiju pravednost u alokaciji resursa, nasuprot skandinavskom modelu, koji obezbjeđuje veću pravednost u oporezivanju, ali i, značajno, sporiji ekonomski rast. Irska je tipičan primjer anglosaksonskog modela koji obezbjeđuje brz rast. Niske poreske stope i učešće poreza u odnosu na BDP daju snagu tržišnoj privredi i brzom razvoju. Na suprot tome naprimjer u Švedskoj i Finskoj, gdje je poresko zahvatanje do 60% BDP i granične poreske stope se kreću preko 50%, pravednost u raspodjeli prihoda, to jest redistributivni ciljevi, su postignuti, ali je sporiji ekonomski rast. Na donjem grafiku vidimo kakve efekte ima politika usmjerena na rast u odnosu na politiku usmjerenu na maksimizaciju poreskih prihoda.

Dakle, postoji puno faktora koji utiču na opredjeljenje u izgradnji poreske strukture i uspostavi poreskog sistema. Optimum je dogovorna kategorija i povezan je sa preferencijama građana neke države kao i opredeljenja u okruženju i težnji ka svjetskim integracijama. Bosna i Hercegovina ima cilj brzi ekonomski rast, povećanje zaposlenosti i usklađivanja poreskog sistema sa zemljama Evropske unije.

Slika 5.: Izbor ekonomske politike na osnovu Laferove i Armeyeve krive

Izvor: Martin De Vlieghe and Paul Vreymans, The Path to sustainable Growth, Lessons from 20 years Growth Differentials in Europe, December 2006., <http://workforall.net>

Poštivanje direktiva evropske unije je prevashodan zadatak u kreiranju poreske strukture u BiH. Harmonizacija poreza u okviru EU prenesena je na sve Evropske zemlje u tranziciji koje imaju želju za uključivanjem u Evropsku uniju. Ovo pitanje poistaje imperativ u ispunjavanju uslova za ulazak u EU. Odgovori moraju biti jasni a koraci ka izmjenama svih pa i poreskih propisa u smjeru potpunog poštivanja minimuma propisanih Direktivama EU.

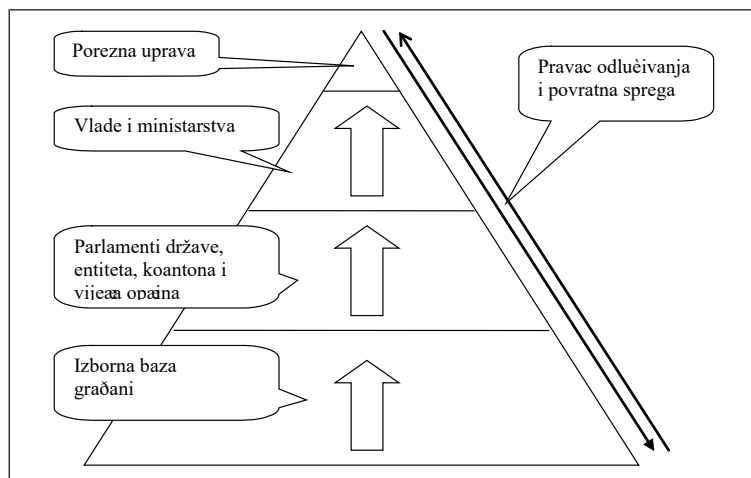
4. REFORMA PORESKOG SISTEMA

Kada govorimo o reformi poreskog sistema nameće se nekoliko pitanja bitnih za subjekte oporezivanja i posljedice koje izaziva nesavjesno upravljanje javnim prihodima. Prije svega treba utvrditi da li su odluke koje se donose na svim nivoima odlučivanja ispravne i koliku korist ili koliku štetu donose onima kojima su usmjerene, da li je poreski teret pretjeran i da li je ispravno raspoređen na poreske obveznike?

Iz ovih pitanja da se zaključiti da se radi o odlukama o poreskoj strukturi i u okviru toga o pravilnom odlučivanju o poreskoj osnovici i poreskoj stopi, o poreskom obvezniku i predmetu oporezivanja. Ali, nisu ponekad važne samo činjenice koje smo nabrojali važne su i činjenice o tome ko donosi takve odluke i koliko su na takve odluke utjecali oni koji trebaju da podijele svoj dohodak sa državom, bez obzira na kom principu oporezivanja dohotka ili potrošnje i bez obzira da li postoji protuusluga za plaćeni porez ili ne. Prvi korak u kreiranju odluka o javnim prihodima trebaju da donose građani, jer su oni izborna baza koja svojim glasovima daju prednost jednoj ili drugoj poreskoj politici. To je najopštiji i najširi oblik posrednog odlučivanja o poreskoj politici i upravljanju javnih prihodima a također istodobno i budžetskoj politici kroz koju se realizuju svi programi socijalne politike, razvojne i stabilizacijske politike i rješava o učincima koje trebaju osjetiti građani i privreda kroz racionalno i svrsishodno trošenje budžetskog novca.

Drugi nivo je zakonodavna vlast koja kao predstavnička vlast naroda treba kroz donesene Zakone definira sve elemente bitne za prikupljanje i trošenje javnih prihoda. Oni sprovode obećanja data glasačima o visini njihovog opterećenja i efektima koje mogu očekivati po tom osnovu.

Slika.6.: Pravci odlučivanja

Treći nivo je izvršna vlast, vlade svih nivoa, njihova ministarstva i uprave koji predlažu zakone i druge propise i sprovode u djelo usvojene propise.

Poreske uprave su neposredni izvršioci i kontrolori primjene zakona iako plaćanje poreza nije učinjeno na dobrovoljnoj osnovi, oni su tu da taj posao završe prisilnim putem.

4.1. Reforma indirektnih poreza i usklađivanje sa direktivama EU

Postoji stalna inicijativa na harmonizaciji poreskih propisa i približavanja stavova entiteta u cilju izjednačavanja poreskog opterećenja i izbjegavanja diskriminacije poreskih obveznika kao i izbjegavanja duplog oporezivanja.

Savremeni poreski sistem u BiH karakteriše trend harmonizacije poreza u okviru BiH i harmonizacije poreza sa zemljama EU. Usklađivanje poreskog sistema sa direktivama EU je priprema za priključivanje BiH Evropskoj uniji, a i posljedica svojevrnog pritiska predstavnika međunarodne zajednice preko njenih predstavnika u OHR-u, Visokog predstavnika Evropske unije, kao i mnogih drugih organizacija Evropske unije koje su uključene u pružanje pomoći BiH u modernizaciji poreskih uprava i razvoju poreskog sistema u BiH. U sistemu fiskalnog federalizma, svi nivoi vlasti, u skladu sa datim im ovlaštenjima, imaju potrebu za sredstvima iz koji će se finansirati poslovi iz njihove nadležnosti. Težnja za izvornim prihodima, tj. za prihodima koji se neće dijeliti sa drugim teritorijalnim jedinicama, i strah da će ispuštanjem ispod kontrole, javnih prihoda, doći u bolji položaj druga etnička zajednica, usporava se proces izgradnje jedinstvenog poreskog sistema i harmonizacije poreza. Napredak je napravljen, najizdašniji prihodi su regulirani jedinstvenim zakonima na nivou BiH. Državna poreska institucija pod nazivom Uprava za indirektno oporezivanje, provodi primjenu spomenutih zakona, i o uspjehu govore cifre. Uspješna primjena Zakona o carinskoj politici, Zakona o akcizama BiH i Zakona o porezu na dodatu vrijednost rezultirala je značajnim povećanjem naplate ovih javnih prihoda. UIO prikuplja preko 6 milijardi KM ili više od 85% poreskih prihoda. Dakle, potpuni je uspjeh u razvoju indirektnih poreza na principima EU i direktivama koje determinišu okvire u kojima se imaju kretati poreske stope i poreska oslobađanja koji direktno i utiču na poresko opterećenje kao i ostvarivanje osnovnih funkcija i ciljeva oporezivanja.

Međunarodna zajednica želi udovoljiti političkim interesima različitih strana i, istovremeno, stvoriti uslova za normalno funkcioniranje države kao i prilagođavanje sistema oporezivanja razvijenim poreskim sistemima evropskih država. Pod plaštom ulaska u Evropsku uniju i uslova koje treba ispuniti za ulazak u EU, provode se poreske reforme.

Posljednje promjene su učinjene 2008 godine kada je potpisan sporazum o pridruživanju čime se harmoniziraju propisi u oblasti carinske politike, a 2009. godine donesen je novi zakon o akcizama u BiH koji harmonizira propise o posebnim porezima sa direktivama EU.

Dakle, PDV je usklađen sa 112. direktivom EU iz 2006. godine i za sada daje dobre rezultate. Daljnji razvoj ovog poreskog oblika a u skladu sa ciljevima fiskalne politike će biti determinisani ekonomskim i političkim stanjem u našoj zemlji. No, postoji puno mogućnosti za poboljšanja postojećeg Zakona o PDV-u a koje se odnose na njegovu tehniku primjene i mehanizama praćenja ovog poreza, naročito u razvoju informatičke podrške i razvoja komunikacija sa poreskim obveznicima. Ovdje mislimo na elektronsko podnošenje prijava, prikupljanje podataka za ocjenu rizika te izmjene Zakona u dijelu koji propisuje sankcije. Neke sankcije su prestroge dok za neke prekršaje nisu ni propisane sankcije a što je preduvjet za održavanje discipline izvršavanja poreskih obaveza.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) potpisan 16. juna 2008. u Luxemburgu uspostavio je okvir za implementaciju pravnih, administrativnih, institucionalnih i ekonomskih reformi koje će zemlju približiti EU. Stavljene su na snagu i Privremeni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima (od 1. jula 2008.). Tako je uspostavljen prostor slobodne trgovine između EU i BiH, a upravo je EU glavni trgovinski partner zemlje. Pored toga, BiH pogoduju i jednostrane autonomne trgovinske preference EU za zemlje i teritorije koje učestvuju ili su u vezi sa procesom stabilizacije i pridruživanja.

Nakon što su završene odgovarajuće procedure iz Zaključaka Vijeća za vanjske poslove EU od 15. decembra 2014., SSP je stupio na snagu 1. juna 2015. Time su značajno povećane obaveze vlasti u BiH jer je obuhvat reformi proširen sa trgovinskih pitanja na propise EU u cjelini.

Predsjedavajući Predsjedništva Bosne i Hercegovine podnio je 15. februara 2016. zahtjev Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji predsjedništvu Vijeća EU. Evropska komisija je reagovala na prijedlog i poslala je BiH detaljan Upitnik sa preko 3000 pitanja iz različitih oblasti.

Reforma indirektnih poreza u ovom trenutku je pokrenuta iz razloga što je neophodno dati odgovore na postavljena pitanja koji će imati za posljedicu daljih koraka BiH ka EU. Od 2010. godine do danas usvojeno nekoliko novih direktiva EU koje smo spomenuli kod svakog pojedinačnog oblika indirektnog poreza a i činjenicom da je u 2016. godini podnesen zahtjev BiH za članstvo u EU. Dakle, porebno je donijeti nove zakone o PDV-u i akcizama koji će biti u potpunosti harmonizirani sa direktivama EU i omogućiti nesmetano kretanje roba i oporezivanje roba i usluga u zemlji potrošnje.

Direktivama EU su dozvoljene posebnosti u regulisanju nekih pitanja kao što je:

- Uvođenje diferencirane stope (dvije poreske stope)
- Rokovi plaćanja PDV-a
- Prag oporezivanja
- Posebni postupci oporezivanja malih obveznika
- Oslobođanja s pravom odbitka ulaznog poreza i bez prava odbitka ulaznog poreza i sl.

ZAKLJUČAK

Pravednost u oporezivanju je svakako važan indikator u ispunjavanju poreskih obaveza. Što je sistem pravedniji to je i nivo ispunjavanja poreskih obaveza veći.

Poreska stopa je osnovni element oporezivanja koji obezbjeđuje fleksibilnost poreskog sistema ali i osnovni indikator za utvrđivanje granica u oporezivanju. Teorija ponude koju je preferirao Lafer potpomaže teorijske napore u objašnjenju granica oporezivanja ali je teško donijeti zaključak koja stopa je granična stopa jer pored stope visinu poreskog tereta određuje i visina poreske osnovice. Poreska osnovica se umanjuje poreskim oslobođanjima pa je nužno koristiti efektivnu stopu kao bolji pokazatelj poreskog opterećenja od propisane poreske stope.

Jednostavan zaključak bi bio da je optimizacija poreskog sistema put na kojem se doseže granica oporezivanja u tački u kojoj je najveći rast ekonomije, zaposlenosti i općeg blagostanja.

Poreski teret bi trebao da korespondira sa dohotkom pojedinaca pa tako i poresko opterećenje bi trebalo da prati relativni odnos poreza i dohotka. No ovaj princip nije uvijek moguće ostvariti pa će oporezivanje potrošnje u BiH biti nepravedno i prelaziti granice oporezivanja i na taj način poticati sivu ekonomiju i evaziju poreza. Ovakav trend će biti posljedica harmonizacije poreskih stopa na potrošnju sa Direktivama EU i niskog standarda stanovništva u BiH.

Kako to navodi Dieter Brummerhoff u knjizi „Javne finansije“ granice oporezivanje dosežu se onda kada „se nakon preraspodjele u nepovoljnijem položaju nego prije nađu ne samo oni gospodarski subjekti koji su trebali biti diskriminirani u skladu sa željenim ciljem, nego i oni sami. U tom se trenutku dosežu granice preraspodjele“.

Kao efekat doseganja granice raspodjele a time i granice oporezivanja javljaju se distorzivni efekti koji dovode do:

- smanjuje se privredna aktivnost a time i potrošnja
- povećava se siva ekonomija (rad na crno, šverc i evazija poreza)
- povećava se prevaljivanje poreza u prometu dobara i usluga.

U BiH potrošnja još uvijek raste zahvaljujući stalnom povećanju javnog duga i na taj način trošenja dohodaka budućih generacija koje će morati vraćati dug.

LITERATURA

1. Alić Š.: «Porez na dodatnu vrijednost i efikasnost poreskog sistema», FERİ, Tuzla, 2002.
2. Alić Š.: «Upravljanje javnim prihodima», PRINTCOM, Tuzla, 2008.
3. Barbara Jelčić: «Javne financije», RRIF, Zagreb, 2001.
4. Dieter Brummerhoff: «Javne financije», Mate, Zagreb, 1996.
5. Harvey S. Rosen: «Javne financije», Institut za javne financije, Zagreb, 1999.
6. Joseph E. Stiglitz, «Ekonomija javnog sektora», ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2004.
7. Manfred R.: «Tax Reform for countries in transition to market economies», Lucius&Lucius, Stuttgart, 1998.
8. Paul A. Samuelson & William Nordhaus, Mate, Zagreb, 1992.
9. Richard i Peggy Musgrave: «Javne financije u teoriji i praksi», Institut za javne financije, Zagreb, 1998.
10. Van Hor, J.C.: «Finansijsko upravljanje i politika», Mate, Zagreb, 1997.
11. Zakoni:
 - Zakon o porezu na dodatnu vrijednost BiH
 - Zakon o akcizama BiH
 - Zakon o carinskoj politici BiH
 - Direktive EU
 - Web stranice:
 - Uprava za indirektno oporezivanje BiH, www.uino.gov.ba
 - Evropska unija, <http://europa.eu>

Ismet Kalić¹
Jasmira Avdić²

MOGUĆNOSTI IMPLEMENTACIJE GENERALNIH OSNOVA FINANSIJSKOG DUE DILIGENCEA U METODOLOGIJI REVIZIJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

POSSIBILITIES FOR THE IMPLEMENTATION OF GENERAL BASIS OF FINANCIAL DUE TO DILIGENCE IN THE METHODOLOGY OF AUDIT OF FINANCIAL REPORTS

SAŽETAK

Informacije koje priprema revizija finansijskih izvještaja o preduzeću više nisu dovoljne za donošenje odluka zainteresovanih strana. Potreban je pogled u budućnost. Taj pogled može dati due diligence revizija, zbrajajući informacije revizije finansijskih izvještaja i finansijskog due diligence. U prvom dijelu rada naveli smo i opisali osnovne elemente metodologije revizije finansijskih izvještaja. Drugim dijelom rada smo približili finansijski due diligence zahtjevima revizije finansijskih izvještaja. U trećem dijelu smo iznijeli sličnosti i razlike finansijskog due diligence i revizije finansijskih izvještaja, te opisali osnovne elemente due diligence revizije kao sinteze ove dvije kategorije.

Ključne riječi: *Revizija finansijskih izvještaja, finansijski due diligence, due diligence revizija*

ABSTRACT

The information from audit of the financial statements papers are not longer enough for the stakeholders for makeing decisions. We must have a future perspective. This perspective can make due diligence audit, compiling the information of the financial statements audit and financial due diligence. In the first part of the paper, we have outlined and described the basic elements of the methodology of financial

1 Doc.dr. Ismet Kalić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: ismet.kalic@finra.ba

2 Mr.sc. Jasmira Avdić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: jasmira.avdic@finra.ba

statements auditing. By the other part of this paper we brought financial diligence closer to the requirements of the financial reports audit. In the third part we presented the similarities and differences of financial due diligence and financial reports audit and described the basic elements of the due diligence audit as the synthesis of these two categories.

Key words: *Financial statements audit, financial due diligence, due diligence audits*

JEL: M4, M42

UVOD

Due diligence znači tražiti odgovore na pitanja koja nisu potencirana tokom revizije finansijskih izvještaja, a koja mogu uticati na tumačenje finansijskih izvještaja. Ovdje se istražuje historija, odnosno život preduzeća od datuma bilansa stanja. Određeni događaji zahtijevaju prilagođavanje ili mijenjanje finansijskih izvještaja, a ostali događaji zahtijevaju unos u zabilješke uz finansijske izvještaje, što je inače dio izvještaja o reviziji.

Cilj ovog rada jeste da ispita mogućnost primjene osnova finansijskog due diligence u reviziji finansijskih izvještaja, kako bi se povećala i proširila upotrebnost vrijednost istih. Naime, revizija finansijskih izvještaja je često jedini indikator potvrde istinitosti finansijskih izvještaja preduzeća i uspješnosti poslovanja istog, za sve zainteresovane koji čitaju izvještaje. Međutim, revizorsko mišljenje se odnosi na istinitost i fer prikazivanje stanja i uspješnosti preduzeća, ne zalazeći dublje u suštinu poslovanja i budućnost preduzeća. Zbog toga vidimo mogućnost u finansijskom due diligence, da donese informacije za sve zainteresovane strane koje prevazilaze formatizovani revizorski izvještaj i daju sliku budućnosti preduzeća.

Due diligence u većini slučajeva provode računovodstvene tvrtke. Timovi često dolaze iz revizorskih redova kupaca, ali nema čvrstih pravila za to. Pri obavljanju finansijskog due diligence pregledaju se potencijalne obaveze preduzeća, kao što su tužbe, koje zavise od događaja u budućnosti, kao i mogućnost preduzeća da nastavi poslovanje u periodu najmanje godinu dana. Često je potrebno obaviti razgovor i sa osobama koje su odgovorne za nadgledanje finansijskog sistema preduzeća (odbor za reviziju), ako preduzeće ima odbor za reviziju ili je regulisano od strane Komisije za vrijednosne papire.

1. METODOLOGIJA REVIZIJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

Metodologija revizije je skup procedura koje revizor provodi u procesu prikupljanja i ocjenjivanja dokaza kao adekvatne osnove za izražavanje mišljenja o finansijskim izvještajima. Ove procedure se mogu razlikovati i prilagođavati svakoj konkretnoj reviziji.

1.1. Dokazi revizije

Da bi izrazio svoje mišljenje, revizor prikuplja različite vrste dokaza. Dokazi revizije treba da budu relevantni, nepristrasni, objektivni i ubjedljivi.³ Obzirom da je svrha revizije izražavanje revizorskog mišljenja o finansijskim izvještajima, revizor prikuplja dokaze o onim pozicijama u finansijskim izvještajima, koje su materijalno značajne za izražavanje mišljenja.

Za ostvarivanje postavljenog cilja revizije, revizoru su na raspolaganju sljedeće vrste dokaza:

1. Fizički dokazi,
2. Iskazi trećih lica,
3. Matematički dokazi,
4. Racio brojevi,
5. Dokumentacija,
6. Iskazi klijentovog osoblja.

Fizički dokazi postojanja sredstava je stvarni pregled putem ličnog uvida ili prebrojavanja pojedinih vrsta sredstava.⁴ Osnovni nedostatak ove metode je taj gdje, revizori nisu stručni u pogledu određivanja suštinskog kvaliteta sredstava o kojima prikupljaju fizičke dokaze. Zbog toga, sebe i svoju revizorsku kuću, ograđuju od odgovornosti o kvalitetu sredstava ali preuzimaju odgovornost za kvantitet sredstava koja reviduju.

Većina računovodstvenih transakcija podrazumijeva efekat odnosa preduzeća sa okolinom. Okolina predstavlja glavni izvor relevantnih i kvalitetnih informacija o preduzeću, kod prikupljanja iskaza trećih lica. Glavni primjer za to su konfirmacije salda kupaca, banaka, dobavljača i drugih pravnih lica, sa kojima preduzeće ima

³ Stanišić, M., Metodologija revizije, Univerzitet Singidunum, treće izdanje, Beograd, 2009.

⁴ Vidaković, S., Revizija – osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Mala knjiga, Novi Sad, 2009.

poslovne odnose. Zahtjev za konfirmaciju, trećim licima, daje znak da preduzeće provodi reviziju i odašilje pozitivan signal o poslovanju.

Matematički dokazi podrazumijevaju ponovno preračunavanje određenih pozicija kako bi revizor potvrdio matematičku tačnost računovodstvene evidencije preduzeća. Ova metoda je neophodna kada revizor dokazuje tačnost ukupne imovine ali ne znači da neke stavke u okviru imovine mogu biti netačno prikazane. Npr., vrijednost robe na skladištu se poklapa sa inventurnom listom, ali se može desiti greška u okviru same inventurne liste na pojedinim pozicijama i vrstama robe.

Racio brojevi, poređenje pozicija aktive, pasive, prihoda i rashoda, su jednostavan metod za uočavanje značajnih promjena u preduzeću. Sve neuobičajene promjene revizor bi trebao da ispita, kako bi utvrdio da li postoje realni razlozi za to. Također, revizor upoređuje apsolutne iznose pojedinih pozicija u bilansima, određuje procentualno učešće istih kako bi pratio i istražio uzroke promjena koje su nastale.⁵

Dokumentacija je najvažnija vrsta dokaza, koje prikuplja revizor i na koje se oslanja prilikom izražavanja mišljenja. Dokumentacija prema mjestu kreiranja može biti interna i eksterna. Eksterna dokumentacija je sačinjena izvan preduzeća, kod poslovnih partnera, kupaca i dobavljača i kvalitetniji je dokaz od interne dokumentacije. Prilikom ocjene kvaliteta eksterne dokumentacije revizor uzima u obzir tip dokumenta tj. da li određeni dokument može biti lako kreiran od strane zaposlenih.

Iskaze klijentovog osoblja revizor često koristi u fazi planiranja revizije, gdje obezbjeđuje dokaz o politikama i informacijama u vezi za opštim okruženjem u preduzeću. Ovi dokazi imaju nizak nivo kvaliteta, zbog nepristrasnosti klijentovog osoblja.

Revizor može doći do dodatnih podataka iz samog međusobnog odnosa različitih vrsta dokaza, poređenjem istih i uporedivih podataka. Time dolazi do finansijskih i nefinansijskih informacija, koje nekada mogu biti presudne.

⁵ Stanišić, M., Metodologija revizije, Univerzitet Singidunum, treće izdanje, Beograd, 2009.

1.2 Testovi koje provodi revizor

Revizija finansijskih izvještaja ne ispituje svaku finansijsku transakciju i svaki knjigovodstveni stav, jer bi to bilo skupo i zahtijevalo bi puno vremena. Kako bi ispitao istinitost bilježenja poslovnih događaja, revizor u provođenju programa revizije koristi dvije vrste revizijskih postupaka: ocjenu sistema internih kontrola i testiranje podataka na osnovu kojih se sastavljaju finansijski izvještaji. I za jednu i za drugu vrstu se koristi metod uzorka.

Dva osnovna postupka se koriste za izbor uzorka odgovarajućih transakcija preduzeća: na osnovu prosuđivanja samog revizora i na osnovu metoda slučajnog izbora. Često revizori prave kombinaciju obje navedene metode i na taj način biraju uzorak.

Tradicionalni pristup ovom pitanju zagovara da se na osnovu profesionalnog prosuđivanja revizora bira uzorak, iz razloga što revizori, na osnovu svog iskustva mogu utvrditi adekvatan obim testiranja. S druge strane, razvoj novih tehnologija omogućava proširivanja obima testiranja, a uz pomoć kompjuterske obrade podataka razvijeni su softverski paketi koji rješavaju ovo pitanje.

Prednosti statističkih metoda za izbor i primjenu uzoraka u reviziji je što rizik od materijalnih grešaka koje rezultiraju iz pogrešnog uzorka može da se mjeri, dok namjerni uzorak koji je izabran na osnovu prosuđivanja, ne pruža revizoru mogućnost da utvrdi rizik od materijalne greške.

Prednosti statističkog uzorka su sljedeće:⁶

- Moguće je izračunati pouzdanost uzorka,
- Moguće je izračunati rizik pouzdanosti uzorka,
- Potrebno je planirati postupak i ustanoviti ciljeve,
- Doprinosi povećanju objektivnosti interpretacije rezultata,
- Omogućava adekvatnu veličinu uzorka,
- Intenzivnije ispitivanje pozicija.

⁶ Vidaković, S., Revizija – osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Mala knjiga, Novi Sad, 2009.

1.3. Radne bilješke revizora

Sredstvo povezivanja knjigovodstva klijenta sa revizorskim izvještajem su radne bilješke revizora. Obuhvataju sve dokaze koje je revizor skupio, metode i postpke koje je primijenio i zaključke do kojih je došao.

Svrha radnih bilješki je u sljedećem:⁷

- Da koordiniraju i organizuju sve faze revizije,
- Da olakšaju pripremanje revizorskog izvještaja,
- Da detaljno potkrijepe i objasne mišljenje i nalaze koji su sumarno iznešeni u revizorskom izvještaju.

Radne bilješke revizora predstavljaju izvor materijala za sastavljanje revizorskog izvještaja i služe za potkrepljivanje revizorskog mišljenja. U njima se nalaze sve bitne informacije do kojih je revizor došao u svojoj istrazi. Tu se mogu naći i informacije za finansijski due diligence, iako revizori nekad nisu toga ni svjesni. U zavisnosti od cilja istrage, te informacije ulaze ili ne ulaze u izvještaj.

2. FINANSIJSKI DUE DILIGENCE KAO TAČKA NA „I“ REVIZIJI FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

Finansijski due diligence je puno više od ispitivanja računovodstvenih politika. Omogućava nam pregled dobiti, što možemo iskoristiti za projekciju budućnosti ili kao platno na kojem ćemo “slikati” našu budućnost.

Glavna svrha finansijskog due diligence stručnjaka je raščlaniti ono što su druge računovođe napravile. Finansijski due diligence je važan za određivanje neto stanja duga, te stoga ima utjecaj na klauzulu o cijeni u ugovoru. Može pomoći i kod strukturiranja transakcija, te može identificirati neke prilično nesigurne obaveze koje na kraju obično padnu na leđa prodavatelja.

Prvi cilj finansijskog due diligence jeste dobiti informaciju koju prosljeđuje ciljno društvo, te pomoći kupcu da zauzme stajalište o profitabilnosti. To je temelj za predviđanje budućnosti.

⁷ Martić, S., Kontrola i revizija, Ekonomski fakultet, Beograd, 1987.

Fundamentalni sastav finansijskog due diligencea čini⁸:

1. Verificiranje brojki na kojima se temelji ponuda,
2. Identificiranje opasnosti,
3. Osiguravanje “štoka” za pregovore/identificiranje potreba za jamstvima i odštetama,
4. Sticanje povjerenja u poslovanje i budući profit.

Finansijski due diligence nije isto što i revizija, jer finansijski due diligence ne prekopava po brojkama. Cilj revizije jeste verificirati rezultate, dok due diligence iste nastoji objasniti.

Informacije dobivene od društva, razgovori sa ključnim članovima menadžmenta, pristup pregledu radnih papira revizora, su osnovni izvori informacija finansijskog due diligence. U obzir se uzimaju rezultati izvještaja i dolazi se do profitabilnosti, nakon izoliranja vanrednih prihoda i troškova. Finansijski due diligence obično ne uključuje nezavisnu verifikaciju finansijske informacije provjerom izvornih dokumenata.

Finansijski due diligence tim polazi od razgovora sa revizorima, te pregleda revizorske dokumentacije zadnje 2-3 godine, a ako gledaju i porez - poreznu dokumentaciju za zadnjih 6 godina. Ovo se radi na početku istraživanja, ne samo da bi dobili odgovor, nego kako bi dobili cijelu sliku o tome koliko detaljno su brojevi pregledani.

2.1. Bilansi stanja i uspjeha

Svaki segment sredstava i obaveza bi trebao biti ispitan kako bi se osiguralo sljedeće:

1. Da temelj vrijednosti izgleda razumno
2. Da nema iskrivljavanja i
3. Da su sredstva i obaveze primjereno registrirani.

8 Howson, P., Due diligence, MASMEDIA d.o.o, Zagreb, 2006., str.67.

Tabela 1: Manipulacije s računom dobiti i gubitka i ostale zamke

Postavka	Posljedice
Došlo je privremeno do inflacije ili prenošenja prodaje „pretrpavanjem kanala“. Menadžment se priklonio neprimjerenom priznavanju prihoda u nastojanju da potakne brojeve, a ne poslovanje.	Značajan porast obavijesti o odobrenju; Rapidno opadanje prodaje; Potreba da se prodaja (i profit) prikazana u knjigama obrnuto prikaže (što se posebno odnosi na posao izveden prema ugovorima, koji traje duže od jedne računovodstvene godine).
Prodaje obično ovise o uložnim naporima, a ne o dugoročnim ugovorima i obavezama.	Ako menadžment skrene pogled s procesa prodaje, prodaje nakon sklapanja posla mogu izostati zbog nedostatka uloženog napora prije sklapanja posla.
Neuspjeli pokušaji da se poveća prodaja prije sklapanja posla.	Povećano reklamiranje, primjerice, nije uspjelo stimulirati prodaju. Potencijalno poslovanje je manje od izvorno očekivanog.
Neusklađenost prodaja i troška.	To je uobičajeno za neke sektore. Tamo gdje su stvarne isplate i/ili troškovi raspodijeljeni na duže razdoblje, situacija je lakša nego kod gotovinskih poslovanja koja priznaju prodaju prije troškova.
Troškovi su nazadrživo niski jer politika deprecijacije nije primjerena za budućnost.	U nekim industrijama, primjerice kompjuterskom softveru, sredstva gube svoju vrijednost vrlo brzo i treba ih redovno mijenjati. Ako su sredstva u potpunosti otpisana, deprecijacija će biti niska. Međutim, ako ta sredstva u bliskoj budućnosti treba zamijeniti, deprecijacija će uskoro biti viša, što će uticati i na profit.
Odgođeni/smanjeni troškovi zbog kapitalizacije.	Kamata na zajmove iskorištene za finansiranje materijalne imovine. Istraživanje i razvoj su kapitalizirani. Smanjen i odgođen trošak profita, budući da kapitalizirani troškovi ne trebaju biti amortizirani dok program ne uđe u komercijalnu proizvodnju. To će se na kraju odraziti na račun dobiti i gubitka.
Bitni troškovi, ovisni o nekoliko dobavljača.	Kupac treba biti koncentrisan na poslove prije prodaje i na mogućnost da dobavljači iskoriste prednost promjene u vlasništvu za povećanje cijene.
Zadržavanje troškova radne snage na niskom nivou umjetnim putem.	Obećanja prije prodaje o povećanju plaće ili bonusima koje će kupac podmiriti. Isplate u gotovini da se izbjegne prestanak nacionalnog osiguranja, Ako nema obračuna za regres/bonuse, to je udarac na račun dobiti i gubitka.

Zadržavanje troška prodaje na niskom nivou umjetnim putem.	Ako prijenosi cijena unutar grupe ili transakcije povezane strane budu iskorišteni za zadržavanje niskog troška prodaje, to će se odraziti na profit nakon sklapanja posla. „Normalni“ kvantitativni diskonti precijenjeni i preračunati od strane dobavljača znače udarac na račun dobiti i gubitka.
Obaveze koje nisu rezervisane.	Osnovno pravilo koje se proteže kroz računovodstvo je da gubici trebaju biti priznati i rezervisani čim budu otkriveni, dok dobit treba računati tek kad je ostvarena. To se pravilo često krši. Nesigurnost oko kapitaliziranja gubitaka omogućuje da budu prilično olako shvaćeni, posebno ako je kristalizacija dosta daleko. Dobit će biti smanjena nakon akvizicije.

Izvor: P. Howson (2006.): Due diligence, Zagreb, str. 83

Kod dugotrajne imovine cilj je procijeniti je li ista dosljedno i razumno procijenjena, te može li podržati planiranu zaradu društva. Pitanja koja se postavljaju pred finansijski due diligence su:

- Da li je nematerijalna imovina razumno procijenjena?
- Koji je sastav dugotrajne imovine i kako je procijenjena njena vrijednost?
- Postoje li detaljni registri i analize?
- Jesu li poznate neke zadnje neovisne procjene?

Roba je jedina stavka koja se pojavljuje na računu dobiti i gubitka društva i u bilansu. S obzirom na diskreciju korištenu u procjeni robe, mogućnost manipulacije kratkoročnim profitom i nebrojeni krivi prikazi na računima, događaju se zbog inflacije ili deflacije robe, i to je jedno od najkritičnijih područja istraživanja. Čak i male greške kod robe i toka poslovanja mogu značajno promijeniti opći trend rezultata u društvu, a granica greške je ogromna. Osnovno pravilo je osigurati da je pristup robi i toku poslovanja prihvatljiv i dosljedan tokom čitavog razdoblja pregleda.

Drugo područje pažljive istrage čine dužnici i potraživanja, gdje treba pregledati procedure kontrole kredita, analize starih dužnika, rezerve i otpis loših dugovanja. Važno je utvrditi da li je pristup dosljedno primijenjen i da li stvaranje ili ukidanje rezervi, otpis ili reprogramiranje duga, mogu uticati na trend rezultata.

Istražilac će htjeti znati da li su gotovinski i bankovni računi dobro kontrolirani i da li su objekti društva primjereni i sigurni. Računovođa će utvrditi način na koji

su provedena usklađivanja s bankom, koja su ograničenja za potpisivanje čekova i autorizaciju i kako funkcioniraju kratkoročni i dugoročni izvori sredstava.

Dobavljači, kreditori se analiziraju radi identificiranja bilo kakvih daljnjih obaveza koje nisu objavljene ili neuobičajenih stavki ili trendova vezano za vjerovnike društva:⁹

- Ima li društvo posebne uvjete za kreditiranje?
- Da li je poslovanje pod pritiskom vjerovnika?
- Postoje li dugoročne obaveze kao što su najam s opcijom kupovine i ugovor o najmu?
- Postoje li zajmovi od strane dioničara koji bi mogli biti otplaćeni u kratkom vremenskom roku?

Bez obzira koliko je istraživanje detaljno, niti jedan računovođa ne može biti siguran da je pronašao svaku neregistriranu obavezu, ali će oni iskusni doći prilično blizu jer će znati kako gledati.

U dijelu dioničkog kapitala i rezervi, nužno je obrazložiti sve promjene u dioničkom kapitalu i rezervama tokom razdoblja pregleda, kao i naglasiti postoje li bilo kakve neuobičajene rezerve ili ograničenja za distribuciju dioničarima.

2.2. Budućnost preduzeća

Ne uključuje svaki finansijski due diligence dio o prognozama, a ako je namjera fundamentalna promjena u načinu poslovanja preduzeća, onda to nije niti nužno. Ovisno o industriji, smatra se da razumno razdoblje za prognozu obuhvata 12 mjeseci, te se nerado ide dalje od toga. Tipična prognoza poslovanja zadire u nekoliko prethodnih godina. Računovođe trebaju nastojati cijelo vrijeme da odvoje razloge zbog kojih bi budućnost trebala biti bolja (npr. novi kupci i novi proizvodi, jeftiniji izvori nabavke) od popisa želja menadžmenta.

Ni jedna prognoza nikada nije „tačna“. Due diligence se bavi razumijevanjem niza rezultata i rizika poslovanja. Finansijski i komercijalni timovi bi trebali zajedno raditi na osjetljivim pitanjima. Finansijski due diligence tim izradit će detaljnu sliku poslovanja, dok će komercijalni tim znati sve o tržištu i konkurenciji, te oni ne bi trebali raditi izolirano, odnosno nužna je sinergija timova.

9 Howson, P., Due diligence, MASMEDIA d.o.o, Zagreb, 2006., str. 62.

Dva plus dva je pet ako komercijalni i finansijski due diligence timovi mogu zajedno raditi na prognozama i osjetljivim pitanjima. Mišljenje stručnjaka za komercijalni due diligence, naoružanog znanjem o pokretačima tržišta i analitička sposobnost finansijskih stručnjaka, naoružanih finansijskim modelom poslovanja, bila bi pogubna kombinacija. Dobar pristup bi bio uključiti menadžere koji će voditi poslovanje, uključujući i usku saradnju komercijalnih i finansijskih timova na prognozama.

2.3. Izvještavanje

Uobičajena vrsta due diligence izvještaja jeste detaljno pisani izvještaj, poznat kao opširni izvještaj koji pokriva sve aspekte poslovanja.

Opširni izvještaj nudi profil cijelog poslovanja, a ne samo finansijskog poslovanja. Ovaj izvještaj ne mora uvijek obuhvatiti baš sve, to zavisi od uputa koje daju sponzori ili privatni investitori, koje znaju biti nevjerovatno detaljne, a rezultat toga su dugački, opširni izvještaji koji izgledaju neusredotočeno.¹⁰

Za razliku od navedenoga, akviziter poslovanja ili banka koja ima odnose s društvom često će dostaviti kraći sažetak tražeći od računovođe da se usredotoči samo na ona područja koja smatra važnima.

Jasno je da će izvještaji o finansijskom ispitivanju, pripremljeni na osnovu jasnijeg upoznavanja sa zadatkom, biti i znatno kraći od tradicionalnih, opširnih izvještaja, pomenutih ranije.

Financijski due diligence podrazumijeva utvrđivanje finansijskih pokazatelja subjekta, te se istim identificiraju problemi nenaplativosti potraživanja, zastarjelih zaliha, fer vrijednosti imovine, mogućih obaveza i slično.

3. KAKO IMPLEMENTIRATI DUE DILIGENCE U REVIZIJI FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA?

3.1. Razlika između due diligence i revizije finansijskih izvještaja

U kontekstu spajanja i akvizicija, potencijalni investitori često osjećaju nivo sigurnosti kada se njihov investicioni cilj revidira. Međutim, oslanjanje isključivo

¹⁰ Howson, P., Due diligence, MASMEDIA d.o.o, Zagreb, 2006., str.71.

na reviziju finansijskih izvještaja o meti, prilikom donošenja investicione odluke može biti kratkovidno.¹¹

Svrha revizije je da pruži sigurnost da je menadžment predstavio istinito i pošteno viđenje finansijskog rezultata i položaja kompanije, ali revidirane finansije često ne prepoznaju značajna pitanja koja bi mogla biti od interesa za kupca ili prodavca. Također, revizor ne poklanja značajnu pažnju budućnosti poslovanja koliko potvrđivanju ili osporavanju istinitosti finansijskih izvještaja.

Proces due diligence dužne pažnje obično pokriva širok spektar oblasti, uključujući pravne, informacione tehnologije, operativne, marketinške i finansijske aspekte. Finansijski due diligence (koja se često zove i *računovodstveni due diligence*) fokusira se na pružanje sljedećih informacija, potencijalnom investitoru:¹²

- Održiva dobit,
- Kretanja u historijskim prodajnim i operativnim troškovima,
- Kretanja obrtnog kapitala,
- Ključne pretpostavke menadžmenta za prognozu poslovanja i
- Kadrovski i računovodstveni informacioni sistem.

Iako revizija može biti polazna tačka za potencijalno vrednovanje kompanije, revizija uglavnom ne komentariše prethodno navedene oblasti.

Kao analogiju koja pokazuje razliku između revizije finansijskih izvještaja i finansijskog due diligence, zamislite da vam bliski prijatelj povjeri da mu kupite polovan laptop. Pretražili ste oglas, pronalazite ono što izgleda kao savršen proizvod, a prodavac vam daje uvjerenje od poznatog IT mehaničara. Svrha uvjerenja je da obezbijedi određeni stepen sigurnosti da će laptop raditi bez problema.

Iako postoji uvjerenje koje potvrđuje tehničku ispravnost laptopa, možete insistirati na obavljanju sopstvenog “due diligence”. Lično provjeravanje laptopa, testiranje osnovnih programa će vam prijati kako bi odlučili o potencijalnoj kupovini za vašeg prijatelja. Možda čak i angažovati još jednog IT mehaničara, kojeg poznajete i koji bi izvršio detaljniji pregled. Vaš IT mehaničar više zna vaše specifične zahtjeve i može se udubiti u istoriju laptopa, mogućnosti instaliranja programa koji interesuju vašeg prijatelja i drugim mogućnostima.

11 Jim Woods, Due Diligence or Audit: It's All in a Name, The Hong Kong ACCOUNTANT, February 2002.

12 Baker Tilly, Ten Considerations in a Quality of Earnings Study; (September 12, 2013.); dostupno na www.bakertilly.com/ten-considerations-in-a-quality-of-earnings-study.

Finansijski due diligence u ovom slučaju vrši drugi IT mehaničar. Na osnovu specifičnih zahtjeva investitora, izvršilac finansijskog due diligence može da uskladi obim angažmana i usmjeri istragu na ključne rizike. Stručnjak za due diligence može ući u historiju laptopa i udubiti se u probleme sa memorijom, brzinom rada ili nekom drugom referencom koja je bitna vašem prijatelju. Neke od razlika revizije finansijskih izvještaja i finansijskog due diligence, data je u narednoj tabeli:

Tabela 2: Razlike između revizije i finansijskog due diligence

	Revizija	Finansijski due diligence
Cilj	Verificirati rezultate i prezentirati „istinitu i pravu“ sliku.	Utvrđiti dobit. Izvući „crne rupe“ i stavke za pregovore.
Žarište	Prošlost Neovisna verifikacija brojki radi potvrđivanja povijesne finansijske informacije.	Prošlost i budućnost. Razumjeti zašto su rezultati takvi kakvi jesu. Usredotočiti se na ključne pokretače poslovanja.
Opseg	Definiran u statutu i propisu.	Često ograničen na ključne stavke.
Pristup	Neograničen.	Moguća ograničenja.
Dokaz	Testiranje usklađenosti, prava i dužnosti.	Na temelju razgovora.

Izvor: P. Howson (2006.): Due diligence, Zagreb, str. 65

3.2. Due diligence revizija

Due diligence revizija je jedan od najosnovnijih koraka pri kupovini postojećeg preduzeća, gdje se daje pregled ciljnog preduzeća. Potencijalni investitor, kao i postojeći stejkholderi treba da zna značajan dio historije preduzeća, sadašnje i buduće projekcije preduzeća. Najvažniji elementi revizije, koji se inače koriste prilikom obavljanja due diligence revizije su istraživanje biznisa, ljudski potencijali, finansijsko stanje i rizici poslovanja.¹³

Istraživanje biznisa podrazumijeva sljedeće: analiza poslovnog plana, analiza složenosti poslovne strukture preduzeća, poređenje pozicije na tržištu sa pozicijama

¹³ Ming, C., [Due diligence](https://www.securedocs.com/blog/what-happens-in-a-due-diligence-audit), Mergers & Acquisitions, maj 2016., dostupno na: <https://www.securedocs.com/blog/what-happens-in-a-due-diligence-audit>

konkurenata. Dalje, due diligence revizori kontaktiraju trenutne menadžere da bi utvrdili odnose izvještavanja i pravila poslovanja. Utvrđuju se jaki i slabi prodajni regioni te analiziraju podružnica, zaposlenici i investitori.

Due diligence revizori zahtijevaju i listu ključnih zaposlenih, odgovornih za poslovanje preduzeća, kako bi utvrdili troškove zaposlenih. Time se odvajaju zaposleni koji imaju bliske veze sa kupcima i koji su bitni za očuvanje lojalnosti kupaca. Također, bitna je informacija o poslovnoj kulturi i sindikalnim ugovorima u pogledu osiguranja, doprinosa, radnih uslova i garantovanih beneficija, koje treba detaljno analizirati. Pomoću analiza o zaposlenim može se odrediti stepen outsourcinga u cilju smanjenja troškova.

Ključna komponenta due diligence revizije bilo kojeg preduzeća je sveobuhvatna analiza finansijskog zdravlja, u vidu izvještaja o godišnjim zaradama, novčanim tokovima i bilansnim podacima. Ključni pokazatelji koji se analiziraju su: godišnji bruto prihod, godišnji neto prihod, zarada po dionici, broj dionica koje su emitovane, troškovi preduzeća i isplate dividendi investitorima. Dublje razumijevanje finansija preduzeća može se ostvariti kroz bankarske informacije, prognoze, objavljivanja i eksterne zahtjeve.

Naplata potraživanja preduzeća, neizmireni računi, prognoze zarada, pomoći će revizoru da formira svoj due diligence izvještaj. Ovdje je potrebno shvatiti kako preduzeće formira svoje prodajne cijene i kako troškovi utiču na profit. Analizom strukture troškova, investicija, finansijskih troškova i kredita, dolazi se do korisnih informacija za kreiranje finansijske slike o preduzeću.

Ostali, neizbježni finansijski faktori su imovina, obaveze, kapital, računovodstvene procjene i porezi. Ovi računovodstveni elementi daju jasnu sliku o dugoročnom finansijskom zdravlju poslovanja preduzeća. Ovdje se utvrđuje da li se može upravljati neizmirenim dugom i kako pitanja poput amortizacije, tužbi i neplaćenih poreza utiču na sliku o preduzeću. Pravna pitanja vezana za ugovore, licence i propise moraju biti pažljivo pregledana.

ZAKLJUČAK

Revizijom se daje sigurnost da je menadžment predstavio istinit i pošten pogled na finansijski rezultat i poziciju preduzeća, u skladu sa dobro definisanim pravilima i procedurama. Međutim, da bi zainteresovana strana imala dobru i tačnu informaciju za donošenje investicione odluke, treba da razumije da je revizija dodatak, a ne

zamjena za specifično prilagođenu istragu finansijskog due diligence, u cilju investiranja.

Često se u finansijskim i računovodstvenim krugovima govori o nastavku procesa revizije finansijskih izvještaja kroz obavljanje finansijskog due diligence. Time bi se reviziji povećao kredibilitet i upotrebnost jer bi bili osnova za donošenje, kako investicionih tako i poslovnih odluka. Kada se implementira finansijski due diligence u reviziji finansijskih izvještaja, dolazimo do due diligence revizije.

Na pitanje ko bi bio najbolji izbor za obavljanje due diligence revizije, odgovor je revizori. Dužina angažmana revizora i ukupna količina znanja o klijentu revizije finansijskih izvještaja su proporcionalno povezane kategorije. Što je duži mandat revizor proveo u revidiranju finansijskih izvještaja preduzeća, to više ima informacija o istom, te je kompetentniji za obavljanje finansijskog due diligence.

Za dalja istraživanja na ovu temu predlažemo empirijsko istraživanje akumuliranog znanja revizora o njegovim klijentima te mogućnostima korištenja tog znanja u procesu finansijskog due diligence.

LITERATURA

1. Baker Tilly, Ten Considerations in a Quality of Earnings Study; (September 12, 2013.); dostupno na www.bakertilly.com/ten-considerations-in-a-quality-of-earnings-study.
2. Howson, P., Due diligence, MASMEDIA d.o.o, Zagreb, 2006.
3. Jim Woods, Due Diligence or Audit: It's All in a Name, The Hong Kong ACCOUNTANT, February 2002.
4. Martić, S., Kontrola i revizija, Ekonomski fakultet, Beograd, 1987.
5. Ming, C., Due diligence, Mergers & Acquisitions, maj 2016., dostupno na: <https://www.securedocs.com/blog/what-happens-in-a-due-diligence-audit>
6. Stanišić, M., Metodologija revizije, Univerzitet Singidunum, treće izdanje, Beograd, 2009.
7. Vidaković, S., Revizija – osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Mala knjiga, Novi Sad, 2009.

Anita Šadić¹
Željko Rička²

PRIMJENA COSO MODELA U INTERNOJ REVIZIJI JAVNIH NABAVKI

THE APPLICATION OF THE COSO MODEL IN THE INTERNAL AUDIT OF PUBLIC PROCUREMENTS

SAŽETAK

Sistem kontrole obuhvata sredstva, procedure, pravila i postupke koji su oblikovani da pružaju razumno uvjerenje o tome da će ciljevi sistema, odnosno poslovnih aktivnosti unutar njih biti ostvareni. Interna kontrola predstavlja najvažniji oblik kontrole u preduzeću te se definiše kao proces koji se provodi od strane osoblja organizacije s namjerom da se ostvare određeni ciljevi.

Javne nabavke su oblik trošenja javnih sredstava ugovornih organa koji svoje nadležnosti izvršavaju kao institucije vlasti, javne ustanove ili javni privredni subjekti. Od efikasnosti javnih nabavki zavisi potrošnja javnih sredstava, a time i mogućnost zadovoljenja javnih potreba.

Pri potrošnji javnih sredstava javni subjekti su dužni pridržavati se principa javnih nabavki sadržanim u evropskim direktivama javnih nabavki i Zakonu o javnim nabavkama. Provjera poštivanja principa javnih nabavki najefikasnije se provodi kroz mehanizme interne revizije pri čemu primjena COSO modela osigurava da pri revidiranju javnih nabavki na odgovarajući način budu zastupljene i komponente procjene rizika i stvaranja odgovarajućeg kontrolnog okruženja.

Ključne riječi: *javne nabavke; javna sredstva; kontrolno okruženje, COSO model*

ABSTRACT

The control system comprises means, procedures, rules and processes which are formed in order to provide reasonable assurance on the realisation of the system goals or business activities within them. Internal audit is the most important form

1 Mr. Anita Šadić, JU Služba za zapošljavanje TK, e-mail: sadicanita@yahoo.com

2 Prof. dr.Željko Rička, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Zenici, e-mail: revicon.tz@gmail.com

of control in an enterprise and is defined as a process which is conducted by the organisation staff with the intention to achieve certain goals.

Public procurements are a form of spending public means of the contracting parties who perform their competence as government institutions, public institutions or public business entities. The consumption of public means and thereby the possibility of meeting the public needs depends on the efficiency of public procurements.

When spending public means, public entities are obliged to abide by the principles of public procurements contained in the European Directives on Public Procurements and the Public Procurement Law. The compliance with the public procurements principles is conducted most efficiently through the mechanisms of internal auditing where the application of the COSO model ensures that, when revising public procurements, the components of risk assessment and the creation of the appropriate control environment are represented.

Key words: *public procurements; public means; control environment, COSO model*

JEL: M4, M42

UVOD

Utrošak javnih sredstava, dodijeljenih kroz budžetski sistem i finansijske planove, institucijama javnog sektora, definisan je procedurama javnih nabavki. Poštivanje principa javnih nabavki, transparentno postupanje, jednak i nediskriminirajući pristup ponuđačima, osiguranje pravične i aktivne konkurencije, s ciljem najefikasnijeg korištenja javnih sredstava u vezi s predmetom nabavke i njegovom svrhom preduslovi su koji bi trebali rezultirati efikasnim, ekonomičnim i efektivnim javnim nabavkama. Poštivanje ovih principa doprinosi izgradnji organizovanog i konkurentnog tržišta. I pored jasno definisanih principa, učestali su slučajevi njihovog kršenja što dovodi do korupcije pa i organizovanog kriminala. Sam Zakon o javnim nabavkama predstavlja detaljno razrađenu proceduru provođenja nabavki ali ujedno, nedosljednom strategijom nabavke i izborom postupaka nabavki ostavlja prostor za zloupotrebu ovog sistema. Revizorske institucije, zbog broja institucija koje trebaju revidirati, nisu u mogućnosti kontinuirano provoditi reviziju sistema javnih nabavki kao većine a pogotove ne kod svih institucija koje su u njihovoj nadležnosti. Stoga, jedino dobro organizovan sistem interne revizije i dobro osmišljen plan interene revizije uz primjenu odgovarajućih

kontrolnih postupaka omogućava obuhvat revizije javnih nabavki u mjeri u kojoj eksterni revizori mogu steći razumno uvjerenje o njihovoj ukupnoj efikasnosti, ekonomičnosti, efektivnosti i zakonitosti u institucijama. Primjena, COSO modela internih kontrola, pri tome, rukovodstvima internim revizorima postaje neophodan mehanizam za zaštitu institucije od rizika zloupotrebe ili neracionalnosti u trošenju javnih sredstava a internim revizorima za njihov nadzor.

Interna kontrola predstavlja najvažniji oblik kontrole u preduzeću te se definiše kao proces koji se provodi od strane osoblja organizacije s namjerom da se ostvare određeni ciljevi. Široka definicija obuhvata sve aspekte kontrole poslovanja, a ipak olakšava direktno usmjeravanje na specifične ciljeve. Sistem interne kontrole je isprepleten s aktivnostima subjekta i najefektivniji je kada je ugrađen u infrastrukturu subjekta i kada predstavlja sastavni dio organizacije. Funkcionalno gledajući, sistem internog nadzora može se provoditi pomoću internih kontrola koje su ugrađene u poslovne procese te kroz nadziranje njihovog funkcionisanja što se osigurava dodatnim višim nivoom nadzora.

1. INTERNA KONTROLA

Interna kontrola se sastoji od pet međusobno povezanih komponenti koje služe kao kriterij za određivanje učinkovitosti sistema.

Interna kontrola danas predstavlja pomoć preduzeću u postizanju stratezijskih i operativnih ciljeva, uz istovremeno obezbjeđenje saglasnosti u djelovanju sa pravilima i odredbama zakona, pomoću upravljanja rizicima. Komponenta upravljanje rizicima razvijena je kako bi pružila pomoć rukovodiocima u efikasnom upravljanju rizicima i kako bi se poboljšala efikasnost u realizaciji ciljeva.

Procjena rizika podrazumijeva identifikaciju i analizu rizika, a interna kontrola je značajan mehanizam za smanjenje rizika. Proces interne kontrole zahtjeva da se obezbjedi da svi zaposleni u preduzeću rade na tome da ostvare svoje ciljeve efikasno i sa integritetom bez nenamjeranih ili pretjeranih troškova ili postavljanja drugih interesa ispred onih koji se odnose na samo preduzeće.

Interna revizija se definiše kao nezavisna funkcija procjenjivanja, uspostavljena unutar organizacije koja ispituje i procjenjuje njene aktivnosti kao servis te organizacije u funkciji pomoći učesnicima pri ispunjavanju odgovornosti za koje su birani, odnosno trebala bi služiti zaposlenicima organizacije, upravi i odborima.³

³ Tušek B., Žager L., (2008.) Revizija, Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika, Zagreb, str. 279.

Interna revizija je dakle alat uprave koji nadzorom nad internim kontrolama i ocjenom rizika pomaže menadžmentu da uspješnije upravlja preduzećem.

Sistem kontrole obuhvata sredstva, procedure, pravila i postupke koji su oblikovani da pružaju razumno uvjerenje o tome da će ciljevi sistema, odnosno poslovnih aktivnosti unutar njih biti ostvareni. Interna kontrola se može definisati kao metode i postupci ugrađeni u organizaciju preduzeća, a usvojeni od menadžmenta, kako bi osigurali nesmetano djelovanje svih poslovnih funkcija preduzeća.⁴

Interna kontrola obuhvata široki spektar radnji i postupaka koji uključuju cijelu organizaciju u cilju neposrednog doprinosa kvaliteti poslovanja, efektivnosti i efikasnosti, te uvođenje preventivnih kontrolnih postupaka i posjeduje slijedeće karakteristike:

- Interna kontrola je proces; skup aktivnosti koje nisu sebi same svrhom nego ih treba shvatiti kao sredstvo za ostvarivanje postavljenih ciljeva;
- Internu kontrolu provode uposlenici na svim nivoima organizacije;
- Interna kontrola osigurava razumno, ali ne i apsolutna uvjerenje;
- Interna kontrola uspostavlja se radi ostvarivanja nekih ciljeva.

Prilikom kreiranja sistema kontrole potrebno je utvrditi da li sistem kontrole ispunjava određene kriterije, kao što su:

- Pravodobnost - kontrole ugrađene u sistem trebaju djelovati pravodobno kako bi se potencijalna i stvarna odstupanja otkrila na vrijeme te se smanjila izloženost preduzeća povećanim troškovima.
- Ekonomičnost - kontrole bi trebale osigurati određen stepen garancija u pogledu ostvarivanja očekivanih rezultata uz minimalne troškove.
- Odgovornost - kontrole trebaju pomoći članovima organizacije u ostvarivanju njihove odgovornosti za zadatke koje imaju u preduzeću.
- Raspodjela - kontrole trebaju biti implementirane i pozicionirane u preduzeću na odgovarajuća mjesta i u odgovarajućem trenutku.
- Fleksibilnost - sistem kontrole treba imati mogućnost prilagođavanja stvarnim okolnostima i potrebama preduzeća.
- Sposobnost identifikacije uzroka problema - sistem kontrole treba biti oblikovan tako da identifikuje nepoželjne događaje, probleme, nepravilnosti i odstupanja ali i njihove uzroke.

⁴ Tušek B., Žager L., Barišić I., (2014.), Interna revizija, Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika, Zagreb, str.267.

- Prikladnost - kontrole trebaju biti u funkciji ostvarivanja konkretnih ciljeva preduzeća, odnosno planova koje sastavlja.⁵

Instrumenti kojima je moguće obezbijediti pravilno funkcionisanje sistema kontrole su: organizaciona struktura, uposlenici, sistem računovodstva, izvještavanje, politike i procedure.

Bez jasno definisane i, prema tipu organizacije, kreirane organizacione strukture koja omogućava jasne komunikacione veze među uposlenicima i kretanjima poslovnih aktivnosti, dokumentacije i resursa ne može se očekivati ispunjavanje obaveza i odgovornosti na način koji omogućava efikasno funkcionisanje.

Politike i procedure podrezumijevaju uspostavljeni skup principa kojim se definišu, usmjeravaju pa i zabranjuju određene aktivnosti. Da bi bile jasne i prihvatljive potrebno je donijeti ih u pisanom obliku (pravilnici, priručnici, uputstva i sl.)

Uposlenici izvršavaju svoje zadatke ali da bi ih uspješno izvršavali moraju imati informacije o ovlaštenjima i odgovornostima unutar. Sve što se u okviru djelatnosti subjekta radi evidentira se kroz sistem računovodstva a o tome izvještavaju svi zainteresovani subjekti iz i van organizacije.

2. COSO MODEL INTERNIH KONTROLA

Principi internih kontrola zasnivaju se na dobro uspostavljenim tehnikama i praksama izvedenim iz načina na koji rukovodstvo upravlja nekom aktivnošću, programom i projektom, a uključene su u upravljački proces. U praksi su prisutne razne metodologije i pristupi internoj kontroli, kao: CoCo⁶, Cadbury⁷, Turnbull⁸. Tu

5 Tušek B., Sever S., (2007), Uloga interne revizije u povećanju kvalitete poslovanja poduzeća u Republici Hrvatskoj-empirijsko istraživanje / Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Vol. 5 No. 1, str. 130

6 The Canadian Institute of Chartered Accountants Criteria of Control Committee (CoCo) Kanadski model internih kontrola prema kojem se suština kontrola posmatra kroz četiri komponente: monitoring i proučavanje internog i eksternog okruženja; utvrđivanje ciljeva interne kontrole uključujući upoznavanje sa rizicima, politikama i ciljevima same organizacije; posvećenost etičkim vrijednostima, politika prema ljudskim resursima i atmosferi uzajamnog povjerenja; sposobnost povezana sa informacionim sistemima, koordinacijom i razmjenom informacija.

7 The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance; Cadbury model, uspostavljen u V.Britaniji, svoj koncept zasniva na pet komponenti koje, ne tako mnogo, odstupaju od COSO modela. Njegove komponente su: okruženje kontrole; identifikacija i ocjenjivanje rizika i ciljeva kontrole; informacije i izvještavanje; kontrolni postupci; nadziranje i korektivni postupci.

8 Cadbury model bio je više usmjeren prema finansijskom upravljanju ali je naknadno,

su i drugi poznati modeli: CobiT 5, Basel ⁹, i sl. ali najčešće se koristi COSO okvir. Potrebno je naglasiti da se kod svih ovih modela kao ključni faktor sprječavanja grešaka ili prevara naglašavaju interne kontrole.

COSO je kratica od The Committee of Sponsoring Organizations of Treadway Commission koju čini pet značajnih profesionalnih udruženja: 1. American Institute of CPA (AICPA – Američki institut ovlaštenih računovođa), 2. Institute of Management Accountants (IMA Institut računovođa u upravljačkom računovodstvu), 3. Institute of Internal Auditors (IIA – Institut internih revizora), 4. Financial Executives International (FEI – Međunarodno udruženje finansijskih direktora) 5. American Accounting Association (AAA – Američko udruženje računovođa).

COSO okvir razvijen od ovog udruženja je odgovor na potrebu menadžmenta da na efikasan način, i bolje, kontrolišu preduzeća kojim rukovode i postao je najrasprostranjeniji okvir interne kontrole u SAD-u, usvojen je od strane brojnih zemalja i preduzeća.

Odbor pokroviteljskih organizacija (COSO) objavio je 1992. godine dokument Interna kontrola – integrirani okvir, kojim je interna kontrola definisana kao *“proces, koji uvodi uprava, rukovodstvo i drugi zaposlenici subjekta, oblikovan na način da daje razumnu mjeru sigurnosti vezano uz ostvarenja ciljeva”* kojim su dati principi za projektovanje i provođenje efikasnih internih kontrola.¹⁰

Prema COSO okviru, interna kontrola sastoji se od pet međusobno povezanih komponenti čiji konsolidovani sistem podrazumijeva postojanje različitih vrsta kontrola. Riječ je o klasifikaciji vrsta kontrola na „tvrdu“ kontrolu, koja se sastoji od organizacijske strukture, dodjeljivanje ovlasti i odgovornosti, te politike ljudskih resursa i prakse i „meku“ kontrolu, koja uključuje etiku, kompetencije, upravljanje i operativni stil.¹¹

nakon učestalih problema u različitim institucijama kreiran je Turnbull model koji čvršće povezuje internu kontrolu za upravljanjem rizicima te sadrži četiri komponente: procjenu rizika; ocjenu okruženja kontrole i kontrolne aktivnosti; informisanje i izvještavanje; nadzor.

⁹ Basel Committee of Banking Supervision (www.bis.org)

¹⁰ Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission – COSO (www.coso.org)

¹¹ Crnković L., Mijoč I., Crnković Mahaček D., Osijek L., (2010), Osnove revizije Sveučilište “Josipa Jurja Strossmayera”, Ekonomski fakultet, Osijek, str. 231.,

COSO definiše interne kontrole kao proces kojeg provodi menadžment, dizajniran na način da osigura prihvatljivu sigurnost u ostvarivanju ciljeva organizacije, i to:

- djelotvornosti i učinkovitosti poslovanja,
- pouzdanosti finansijskog izvještavanja i
- usklađenosti važećih zakona i propisa.

Opšteprihvaćeni model COSO uspostavljen je da bi osigurao međunarodno priznatu normu prema kojoj organizacija može procijeniti sistem internih kontrola preko poslovnih jedinica i aktivnosti.

COSO model internih kontrola, koristi pet elemenata internih kontrola:

- kontrolno okruženje,
- procjena rizika,
- kontrolne aktivnosti,
- informiranje i komuniciranje te
- monitoring.

Navedeni elementi su elementi osnovnog okvira COSO modela internih kontrola iz 1992.g., koji je do danas nekoliko puta proširivan, bez napuštanja osnovnog okvira. Naime samo su detaljnije i šire objašnjavani pojedini dijelovi osnovnog okvira, uvažavanjem uticaja novih promjena u poslovnom okruženju.

Posljednja dopuna modela je izvršena 2013.g. kada je Komitet sponzorskih organizacija izvršio njegovu dopunu. Razlog za njegovo preispitivanje su burne promjene u poslovnom okruženju posljednjih godina. Tržište je globalizovano, biznis modeli su unapređeni, kompleksnost i brzina menjanja regulative i standarda, tehnološki razvoj je snažno ubrzan u svom uticaju na podizanje efikasnosti, usavršavanje procesa i odlučivanje. Regulatori i investitori su uvećali svoju pažnju i očekivanja u pravcu korporativnog nadgledanja upravljanja rizicima i sprečavanje prevara. Osim toga iako je došlo do povezivanja upravljanja rizicima i interne kontrole radi efikasnijeg realizovanja ciljeva, zbog svih promjena poslovni rizici se uvećavaju i traže više kompetentnosti i odgovornosti nego ikad. Nakon osnovnih preispitivanja zaključeno je da nema razloga za temeljito menjanje standarda, ili da treba sačiniti drugačiju kompoziciju fundamentalnih komponenti interne kontrole. Prema tome, pet fundamentalnih komponenti interne kontrole poznati i kao COSO integrirani okvir za upravljanje rizicima u preduzećima, ostaju neosporni elementi interne kontrole¹².

12 Milojević Miroslav M., (2013), „Osveženi COSO okvir za internu kontrolu“, Časopis

3. POKAZATELJI JAVNIH NABAVKI U EU

Zemlje EU i javne vlasti troše svake godine veliki dio, 1.9 triliona eura, za javne nabavke u Evropi. U nastojanju da usaglaise načine postupanja u procedurama javnih nabavki sve zemlje EU morale su uspostaviti nacionalno zakonodavstvo u skladu sa direktivama EU.

Nova pravila će olakšati pristup malih i srednjih preduzeća javnim ugovorima; osiguraće najbolju vrijednost za novac za javne nabavke i poštovati principe EU o transparentnosti i konkurenciji.

Procjenjena vrijednost tendera objavljenih u TED-u (uključujući komunalije i odbranu) iznosi 450,21 milijardi eura, što je za 6,9% više nego u 2014. g. Nabavke za odbranu iskazale su porast od 9,2%, sa 319,66 u 2014.g. na 349,18 milijardi u 2015. g.

Vrijednost nabavki objavljenih u TED-u, uključujući komunalije i odbranu, značajne su u Estoniji (27%), Danskoj (25%), Sloveniji (24%), Malti (23%), Irska (20%) i Holandija (21%). Kada se izuzmu nabavke iz komunalnih usluga i odbrane, posebno je značajno učešće javnih nabavki u Rumuniji (33%), Estoniji (31%), Sloveniji (24%), Velikoj Britaniji (23%) i Malti (21%).¹³

Procjena ukupnih troškova opšte vlade za radove, robu i usluge, izuzev komunalnih usluga, iznosi 2015,3 milijardi eura u 2015. G., 4,2% više nego u 2014.g., nastavljajući trend povećanja iz poslednjih nekoliko godina. Skoro sve države članice EU povećali su troškove za radove, robu i usluge.

Procijenjeni troškovi za radove, robu i usluge, isključujući komunalnih usluga i odbrane, predstavljaju 13,1% BDP-a EU u 2015. godini, što je najveća vrijednost za posljednje 4 godine.

„Revizor“, XVI-br. 62/2013, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd

13 EU-Public Procurement Indicators 2015 DG GROW G4 - Innovative and e-Procurement

* December 19, 2016.

Zbirni pokazatelji različitih aspekata javnih nabavki dati su u slijedećoj tabeli

Parametar	2012	2013	2014	2015
T1 Procijenjena vrijednost troškova opšte vlade za radove, usluge, robe isključujući komunalije (mlrd EUR)	1867.5	1880.5	1933.2	2015.3
T2 Procijenjena vrijednost troškova opšte vlade za radove, usluge, robe isključujući komunalije (% GDP)	13,9	13,9	13,8	13,7
T3 Procijenjena vrijednost objavljenih tendera opšte vlade za radove, usluge, robe uključujući komunalije i odbranu (mlrd EUR)	401.72	422.10	421.33	450.21
T5 Procijenjena vrijednost objavljenih tendera opšte vlade za radove, usluge, robe uključujući isključujući komunalije i odbranu (mlrd EUR)	326.69	335.51	319.66	349.18
T7 Procenat objavljenih tendera opšte vlade za radove, usluge, robe isključujući isključujući komunalije i odbranu	17,5	17,8	16,5	17,3
T8 Procenat objavljenih tendera opšte vlade za radove, usluge, robe isključujući isključujući komunalije i odbranu (% GDP)	2,40	2,50	2,30	2,40
T9 Procenat objavljenih tendera opšte vlade za radove, usluge, robe uključujući isključujući komunalije i odbranu (% GDP)	3,00	3,10	3,00	3,10

Izvor: EU-Public Procurement Indicators 2015 DG GROW G4 - Innovative and e-Procurement *
 December 19, 2016.

Prethodno navedeni podaci govore o obimu javnih nabavki u EU. U BiH, javne nabavke pokazuju da odudaraju u apsolutnom iznosu od prosjeka zemalja EU ali da u relativnim odnosima indiciraju nedostatke koji narušavaju pravce postupanja po standardima tržišne konkurencije koja se promoviše u EU.

Obim javnih nabavki u periodu 2012.-2016.g. (u mil KM)

Parametar	2012	2013	2014	2015	2016
1. Iznos dodijeljenih ugovora za radove, robe i usluge (u mil KM)	3.560	2.736.	2.683	1.468.	2.382.
2. 1. Iznos dodijeljenih ugovora za radove, robe i usluge (% GDP)	12,95	9,68	8,14	5,2	7,84

Analitička baza javnih nabavki nije usaglašena sa metodologijom statistike javnih nabavki u EU te nam ograničava mogućnost odgovarajućih komparacija.

Za potrebe ovog teksta dovoljno je, u ovoj fazi zaključiti, da ugovorni organi još uvijek ne koriste procedure javnih nabavki u mjeri i na način koji povećava recionalno trošenje javnih sredstava te dostiže "vrijednost za novac".

Dvije činjenice govore o opravdanosti i potrebi primjene COSO modela u internoj reviziji javnih nabavki:

1. učešće javnih nabavki u GDP (7,4 % 2016.g.)
2. neopravdano korištenje pregovaračkih postupaka u javnim nabavkama

Naime, vrijednost dodijeljenih ugovora u pregovaračkom postupku bez objave obavještenja o nabavci u 2016. g. je iznosila 258.524.825,74 KM ili 13,84 % od svih dodijeljenih ugovora u postupcima „poglavlja I“, odnosno 10,85 % od svih dodijeljenih ugovora u 2016. g. Učešće predmeta nabavke u vrijednosti pregovaračkog postupka bez objave obavještenja o nabavci je 50,26 % za robe, 36,54 % za usluge i 13,20 % za radove. Navedena struktura pregovaračkog postupka bez objave obavještenja sa dominacijom ugovora o nabavci roba indicira primjenu odredbe o ekskluzivnosti ponuđača i povećanje potrebnih količina roba što je i direktnoj vezi sa neadekvatnim istraživanjem tržišta, diskriminacijom ponuđača kao i nezadovoljavajućim planiranjima nabavki.

Istovremeno, vrijednost dodijeljenih ugovora u pregovaračkom postupku sa objavom obavještenja o nabavci u 2016. g. je iznosila 31.181.230,78 KM ili 1,67 % od svih dodijeljenih ugovora u postupcima „poglavlja I“, odnosno 1,31 % od svih dodijeljenih ugovora u 2016. g. Učešće predmeta nabavke u vrijednosti pregovaračkog postupka sa objavom obavještenja o nabavci je 12,99 % za robe, 87,01 % za usluge.¹⁴

4. PRIMJENA COSO MODELA U INTERNOJ REVIZIJI JAVNIH NABAVKI

Izbor teme rada o primjeni COSO modela u internoj reviziji javnih nabavki nije motivisam nekom posebnom specifičnošću COSO modela u javnim nabavkama. Motivacija je bila, prije svega, skretanje pažnje na dvije bitne komponente COSO modela, *kontrolno okruženje i procjenu rizika*, koji se u tradicionalnom pristupu

¹⁴ Agencija za javne nabavke BiH, Godišnji izvještaj o dodijeljenim ugovorima u postupcima javnih nabavki u 2016. g., str.53.,54.

internoj i eksternoj reviziji javnih nabavki ne uzimaju u obzir u mjeri u kojoj bi to bilo od koristi za potvrđivanje pristupa “vrijednost za novac”.

Pojam “vrijednost za novac” u javnim nabavkama znači optimalnu kombinaciju različitih kriterija koji zajedno zadovoljavaju zahtjeve ugovornog organa. Elementi koji čine optimalnu kombinaciju kriterija za izbor razlikuju se od nabavke do nabave i zavise od rezultata koje, ugovorni organ, želi ostvariti kroz pojedinu nabavku.

Koncept vrijednosti za novac prepoznaje činjenicu da roba, radovi i usluge nisu homogeni, tj. da se razlikuju u kvaliteti, izdržljivosti, trajnosti i ostalim karakteristikama proizvoda i elementima povezanim uz njihovu prodaju. Smisao traženja vrijednosti za novac jest u tome da ugovorni organi teže nabavci optimalne kombinacije faktora koji zadovoljavaju njihove potrebe. Dakle, različita kvaliteta, troškovi, trajnost, izdržljivost, itd. različitih proizvoda koji se nude mjere se u odnosu na njihov trošak. U nekim slučajevima mudrije je platiti više za proizvod s niskim troškovima održavanja, nego platiti manje za proizvod s visokim troškovima održavanja, jer će kroz period amortizacije početno skuplji proizvod za ugovorni organ u pravilu biti ukupno jeftiniji.

U širem smislu “vrijednost za novac” ne znači samo kupovinu po najnižoj cijeni nego i maximum efikasnosti i efektivnosti.

U kontekstu prethodno navedenog pristupa javnim nabavkama, ostvarenja “vrijednosti za novac” pristup internoj (i eksternoj reviziji) zasniva se na potrebi da se kroz revizorsko mišljenje sazna koliko su javne nabavke dostigle očekivani nivo ekonomičnosti, efikasnosti i efektivnosti.

Interna i eksterna revizija javnih nabavki ne podrazumijeva, dakle, samo zakonsku usklađenost procesa nabavki, nego i poštivanje principa javnih nabavki, kvalitetno planiranje nabavki, odobravanje nabavki, evidentiranje primljenih roba, radova ili usluga, plaćanje, objavljivanje procedura i obavješćavanje o procedurama nabavki, ali i procjenu rizika za postojanje prevare ili korupcije u javnim nabavkama.

Kroz primjenu COSO modela, revizori trebaju razmotriti, slijedeće komponente, dati mišljenje na navedena pitanja te procijeniti rizike u javnim nabavkama.

Pitanja u kojima treba dati mišljenje nakon pregleda systemske dokumentacije data su nastavku rada.

4.1. Pri procjeni kontrolnog okruženja

Kontrolno okruženje podrazumijeva etičke vrijednosti, integritet i kompetentnost zaposlenika, način rukovođenja i stil upravljanja, postojanje planskog pristupa poslovanju, uređenu organizacionu strukturu sa jasno definisanim ovlaštenjima i odgovornostima za realizaciju aktivnosti, postavljenih ciljeva i upravljanje budžetskim sredstvima. Kontrolno okruženje je osnov za razvoj ostalih komponenti efikasnog sistema javnih nabavki, osiguravajući disciplinu i strukturu u okviru koje se razvija.

Element kontrolnog okruženja je i prikaz internih kontrola iz perspektive subjekta, uključujući i okruženje za poslovne procese i kontrole koje se kreiraju interno te uticaje okruženja na sposobnost da se uspostavi i/ili održava učinkovit sistem internih kontrola.

Kontrolno okruženje može biti procijenjeno u kontekstu rizika povezanih s kontrolnim okruženjem što obuhvata:

- Komunikaciju i provođenje integriteta i etičkih vrijednosti u organizaciji,
- Predanost konkurentnosti,
- Učešće rukovodstva u procedurama i osmišljavanju nabavki,
- Filozofija i stil menadžmenta,
- Organizaciona struktura,
- Podjela ovlaštenja i odgovornosti,
- Politike i prakse upravljanja ljudskim potencijalima,
- Profesionalna stručnost i kompetentnost,
- Ciljevi,
- Planiranje,
- Aktivnosti vezane uz utvrđivanje znanja i vještina potrebnih za svako radno mjesto,
- Aktivnosti vezane za planiranje broja zaposlenih, zapošljavanje, obuku i ocjenjivanje zaposlenika,
- Aktivnosti vezane za razvoj vještina zaposlenih potrebnih za poboljšanje efikasnosti poslovanja,
- Izradu planova obuke i vođenje evidencije o izvršenim obukama.

Analizirajući navedena pitanja revizori trebaju steći razumijevanje o subjektu i njegovom okruženju, kako bi se utvrdio rizik pogrešnog provođenja nabavki.

4.2. Pri procjeni rizika

Upravljanje rizicima obuhvata aktivnosti vezane za razvoj procesa upravljanja, posebno planiranja i donošenja odluka, što uključuje:

- Utvrđivanje rizika u odnosu na ciljeve iz strateških i operativnih planova, programa, projekata i aktivnosti, te poslovnih procesa povezano sa javnim nabavkama
- Procjenjivanje vjerovatnoće nastanka rizika i njihovih uticaja
- Utvrđivanje načina postupanja po rizicima koji su neprihvatljivi
- Dokumentovanje podataka o rizicima u registre rizika
- Izvještavanje o najznačajnijim rizicima i aktivnostima u upravljanju rizicima kroz procese javnih nabavki
- Mogućnost donošenja strategije upravljanja rizicima.

Revizor treba utvrditi:

Da li je subjekt identifikovao rizična područja koja bi omogućila pojavu materijalno značajnih grešaka u procesu provođenja nabavki?

Neki od raznih načina na koji se ugovorni organ može suočiti s rizikom i područja u kojima treba razvijati kontrole i/ili postupke koji pozitivno utiču na subjektov sistem kontrola ugovornog organa su:

- Promjene u radnom okruženju i poznavanje potreba te procedura javnih nabavki
- Upošljavanje novih uposlenika
- Tržišne promjene, novi tehnološki trendovi, novi proizvodi
- Novi informacioni sistemi
- Brzi rast uz nove potrebe
- Korporativno restrukturiranje
- Proširenje poslovanja na druga tržišta

U okviru provođenja procedura nabavki moguće je susresti se sa slijedećim rizicima:

- nepotrebne nabavke sa stanovišta djelatnosti ugovornog organa
- nabavke provedene bez propisanih procedura i evidencija
- naručeni predmeti nabavke ne odgovaraju ponuđenima

- neisporučeni naručeni predmeti nabavki
- odstupanja isporučenih predmeta nabavke u odnosu na ugovoreno

Prethodno navedeni potencijalni i identificirani rizici moraju biti ocijenjeni sa stanovišta vjerovatnoće nastanka i obima posljedica po ugovorni organ u slučaju da se ostvare.

4.3. Pri ocjeni informisanja i komuniciranja

Da bi bilo moguće pratiti realizaciju postavljenih ciljeva, ostvarenih rezultata, analizirati odstupanja, donositi odluke, zaključke i sl. potrebni su adekvatni, blagovremeni, potpuni i tačni podaci čijim se povezivanjem stvaraju informacije za potrebe odlučivanja.

Revizori trebaju odgovoriti:

Da li subjekt ima zadovoljavajuće kontrole kako bi se osiguralo pravovremeno i odgovarajuće obavještavanje o materijalno značajnim greškama, ako i kada se dogode?

Ovaj se vid kontrole suočava s učinkovitom komunikacijom i prosljeđivanjem informacija iz sistema finansijskog izvještavanja te kontrolama koje te aktivnosti čine učinkovitim. Neki od brojnih načina na koji informisanje i komuniciranje može biti procijenjeno s obzirom na rizike povezane s tim aktivnostima su:

- Mehanizmi informisanja i obavještavanja te poštivanje tih instrumenata (obavještenja i izvještaji iz procedura javnih nabavki),
- Informacije iz finansijskih izvještaja,
- Izvještaji o internim kontrolama,
- Interne komunikacije unutar organizacije,
- Vanjska komunikacija.

4.4. Pri ocjeni kontrolnih aktivnosti

Kod razvijenog planskog pristupa poslovanju, sistemskog pristupa upravljanju rizicima i detaljnije uređenih sistema internog izvještavanja, kontrolne aktivnosti će biti brojnije i raznovrsnije od „klasičnih kontrolnih aktivnosti” koje su najčešće usmjerene samo na to da su sredstva za plaćanje osigurana u budžetu. Kontrolne aktivnosti moraju biti dinamične i podložne promjenama i moraju se razvijati kao

odgovor na vanjske faktore, rizike, promjene prioriteta, tehničkih dostignuća, organizacionih odnosa i sl.. Kontrolne aktivnosti trebaju biti troškovno opravdane, odnosno troškovi kontrola ne smiju biti veći od ostvarene koristi.

Revizori trebaju odgovoriti:

Da li su postojeće kontrole dovoljne da ublaže rizik pogrešnog postupanja u procedurama javnih nabavki te da rizike posljedica po finansijske izvještaje svedu na najmanju mjeru?

Neki od raznih načina za procjenu kontrolne aktivnosti uključuju:

- Provjera sadržaja i obuhvata pravilnika o javnim nabavkama,
- Provjera sadržaja i obuhvata pravilnika o direktnom sporazumu,
- Uputstvo o kvantitativnom i kvalitativnom prijemu robe, usluga i radova,
- Testiranje robe, usluga i radova,
- Izjava o povjerljivosti,
- Testiranje kontrola,
- Razdvajanje dužnosti.

Kontrolne aktivnosti moraju biti dokumentovane te mora postojati revizijski trag o tome šta je kontrolisano i ko je i kada izvršio kontrolu. Pisanim procedurama se detaljnije uređuju kontrolne aktivnosti, postupci i mjere koje one obuhvataju, način na koji se primjenjuju, u kojim fazama procesa i ko je ovlašten i odgovoran za njihovo provođenje.

4.5. Pri ocjeni nadzora

Da li subjekt ima sustav praćenja aktivnosti kako bi se kontinuirano vrednovala i poboljšavala učinkovitost njegovih internih kontrola?

Uvođenjem procesa monitoringa, od strane AJN ali i ugovornog organa omogućava se praćenje učinkovitost kontrola tokom tekućeg poslovanja.

Neki od načina ocjenjivanja kontrola nad učinkovitosti kontrola s obzirom na rizik povezan s tim aktivnostima su:

- Kontinuirane i zasebne procjene internih kontrola nad finansijskim izvještavanjem,

- Prepoznavanje nedostataka i izvještavanje o njima,
- Procjena kvaliteta provedenih internih kontrola,
- Usklađivanje postupaka kako bi se po potrebi izmjenio kontrolni sistem,
- Osiguravanje učinkovitog upravljačkog pregleda stanja kontrolnog sistema,
- Provjera nedostataka sistema monitoringa,
- Korištenje relevantnih vanjskih podataka ili neovisnih promatrača,
- Analiziranje ciljeva kontrole i njihovih povezanih kontrolnih aktivnosti,

4.6. Pri kontroli usklađenosti sa zakonom o javnim nabavkama

Kontrola zakonitosti procedura javnih nabavki zasnovana je na provjeri da li u svim fazama provođenja javnih nabavki, ugovorni organ poštuje slijedeće odredbe:

- nabavka je u skladu sa procijenjenom vrijednošću nabavke utvrđenom nakon istraživanja tržišta, raspoloživih istorijskih podataka, dostupnih javnih podataka
- nabavka je odobrena od strane ovlaštenih lica organizacije;
- primjenjen je zakonom predviđeni postupak nabavke odgovara propisanom postupku
- tenderska dokumentacija je potpuna i usklađena sa zakonskom regulativom i standardima primjenjivim za predmetnu nabavku,
- poštivani su principi javnih nabavki,
- nije prisutno "cijepanje" nabavki radi promjene postupka nabavke,
- procedura formiranja Komisije, provođenje postupka, obavještanje i izvještavanje je izvršeno u skladu sa Zakonom o javnim nabavkama i podzakonskim aktima,
- evaluacije ponuda izvršene su na odgovarajući način,
- ugovor je zaključen u skladu sa najpovoljnijom ponudom definisanom kriterijem za izbor najpovoljnije ponude,
- plaćanje je izvršeno u skladu sa ugovorom, fakturama, situacijama za primljene robe, usluge ili radove, obezbijeđene su garancije predviđene zakonom.
- postoji razdvajanje dužnosti ugovaranja, nadzora, plaćanja i evidentiranja nabavki;

ZAKLJUČAK

Javne nabavke su institucionalizovan način trošenja javnih sredstava svih nivoa vlasti, javnih ustanova i javnih subjekata. Međutim i pored postojeće kontrolne infrastrukture, predstavljene kroz različite nivoe državne revizije i komercijalnih revizija, interne revizije predstavljaju pouzdanije oblike kontrola, jer kontinuirano prate tokove unutar institucije u kojima se troše javna sredstva.

Procedure javnih nabavki uključuju niz aktivnosti od kojih svaka može doprinositi narušavanju principa javnih nabavki. Narušavanje principa transparentnosti, jednakog pristupa i nediskriminacije, pravične i aktivne konkurencije, ugrožava postizanje najefikasnijeg korištenja javnih sredstava u vezi s predmetom nabavke i njegovom svrhom, a time i stabilnost tržišta i konkurencije na tržištu. Stoga, procjena rizika i izgradnja pouzdanog kontrolnog okruženja, na čemu se zasniva poseban kvalitet COSO modela predstavljaju ključne faktore efikasnih, efektivnih i ekonomičnih javnih nabavki, odnosno dostizanja osnovnog cilja javnih nabavki - *“vrijednosti za novac”*.

LITERATURA

1. Agencija za javne nabavke BiH, Godišnji izvještaj o dodijeljenim ugovorima u postupcima javnih nabavki u 2016. g.,
2. Assessment Criteria for Risk - Extracted from Guidance on Control, published by the Criteria of Control Board (COCO); McGill, Internal Audit, www.mcgill.ca,
3. COSO Internal Control – Integrated Framework(2013) Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission – COSO (www.coso.org),
4. Crnković L., Mijoč I., Crnković Mahaček D., Osijek L., (2010), Osnove revizije Sveučilište “Josipa Jurja Strossmayera”, Ekonomski fakultet, Osijek,
5. DIRECTIVE 2014/24/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC,
6. DIRECTIVE 2014/25/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 26 February 2014 on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC,
7. EU-Public Procurement Indicators 2015 DG GROW G4 - Innovative and e-Procurement * December 19, 2016.,

8. Milojević Miroslav M., (2013), „Osveženi COSO okvir za internu kontrolu“, Časopis „Revizor“, XVI-br. 62/2013, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd,
9. The Financial aspects of Corporate Governance; 1992 The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance and Gee and Co. Ltd.
10. Tušek B., Sever S., (2007), Uloga interne revizije u povećanju kvalitete poslovanja poduzeća u Republici Hrvatskoj-empirijsko istraživanje / Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Vol. 5 No. 1, str. 130,
11. Tušek B., Žager L., Barišić I., (2014.), Interna revizija, Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika, Zagreb,

Nekir Suljagić¹

OGRANIČENJA FINANSIJSKO-RAČUNOVODSTVENE PROFESIJE KOD IZVJEŠTAVANJA JAVNOG SEKTORA U BIH, PRIHODA-PRIMITAKA, RASHODA-IZDATAKA

LIMITATIONS OF FINANCIAL ACCOUNTING PROFESSIONALS IN REPORTING OF PUBLIC SECTOR IN BIH, REVENUE-RECEIPTS, DISBURSEMENTS- EXPENDITURES

SAŽETAK

Finansijsko izvještavanje koje je sačinjeno u skladu sa MRS-JS 1- Izvještavanje za javni sektor treba da je razumljivo i blagovremeno dostavljeno korisnicima izvještaja čime se povećava kredibilitet entiteta javnog sektora da su sredstva javnog sektora upotrijebljena u namjene za koje su i odobrena budžetima i planovima poslovanja.

Nadam se da ću kroz svoj rad doprinijeti razumijevanju pojedinih bilansnih stavki koje treba da daju veću transparentnost i fer prikazivanje informacija kroz finansijsko izvještavanje javnog sektora.

Ključne riječi: javni sektor, finansijsko izvještavanje, prihodi, primici, rashodi, izdaci

ABSTRACT

Financial reporting made in accordance with IAS 1 - Reporting to the public sector should be understandable and timely delivered to reporting users, thus increasing the credibility of the public sector entities that public sector funds have been used for the purposes for which they were approved for budgets and business plans .

I hope that through my work I will contribute to the understanding of certain balance sheets that should give greater transparency and fair presentation of information through the financial reporting of the public sector.

¹ Nekir Suljagić, dipl.oec., Ured za reviziju javne uprave Brčko Distrikt BiH, e-mail: nekir.suljagic@revizija.skupstinabd.ba

Key words: *public sector, financial reporting, revenue, receipts, disbursements, expenditures*

JEL: M4, M42, M48

UVOD

MRS-JS predstavljaju najbolju praksu finansijskog izvještavanja entiteta iz javnog sektora, a primjenjuju se na finansijske izvještaje opšte namjene sačinjene u skladu sa obračunskom i gotovinskom osnovom. Primjenom MRS-JS u različitim pravnim sistemima povećat će se odgovornost prilikom sastavljanja, a samim tim i transparentnost finansijskih izvještaja koje pripremaju vlade i njihovi organi.

Primjena navedenih standarda zahtijeva izmjene Zakona o računovodstvu i reviziji kao i potrebne edukacije kroz seminarske materijale za osoblje koji rade u javnom sektoru kako bi se uspješno implemenirala aktuelana verzija MRS-JS, a samim tim i informacije koje se objave kroz finansijske izvještaje bile bi pouzdane i relevantne.

Odbor je kroz projekat poboljšanja MRS-JS 1 - Prezentacija finansijskih izvještaja izvršio harmonizaciju računovodstvenih standarda za javni sektor sa računovodstvenim standardima za privredu u mjeri u kojoj je to moguće. Bitno je napomenuti da bi se primjenom MRS-JS suštinski promijenilo prikazivanje viška prihoda nad rashodima (suficit), višak rashoda nad prihodima (deficit) koje treba iskazivati kao dobit ili gubitak perioda, što znači kao u privredi prema tome ne bi trebalo biti modifikovanog načina prikazivanja prihoda i rashoda u javnom sektoru. Takođe je dozvoljeno entitetu (budžetskom korisniku) tj. njegovom menadžementu -rukovodstvu da prilikom objavljivanja može odstupiti od pojedinih zahjeva MRS - JS uz obrazloženje zbog čega je izvršeno takvo odstupanje dok raniji standardi to nisu dozvoljavali.

Međutim mi nismo do sada duži niz godina na nivou BiH kroz finansijsko-računovodstvenu profesiju (udruženja) za javni sektor predložili niti prilagodili obrasce i šeme finansijskog izvještavanja u skladu sa MRS-JS 1 - Prezentacija finansijskih izvještaja kada je u pitanju prikazivanje prihoda - primitaka, rashoda - izdataka.

1. CILJ STANDARDA IZVJEŠTAVANJA MRS-JS

Standard MRS-JS-1 Prezentacija finansijskih izvještaja nije mijenjan ali poželjno je navesti značaj koji ima kod razumijevanja i primjenu propisanih zahtjeva a

odnose se da propiše osnov za prikazivanje finansijskih izvještaja opšte namjene, kako bi se obezbijedila uporedivost sa finansijskim izvještajima iz predhodnih perioda tog entiteta i sa finansijskim izvještajima drugih entiteta. Da bi se postigao ovaj cilj standard uspostavlja:

- opšta načela prezentacije finansijskih izvještaja,
- smjernice u vezi sa njihovom strukturom,
- minimalne zahtjeve u vezi sa sadržajem finansijskih izvještaja sačinjenih u skladu sa obračunskom računovodstvenom osnovom.

MRS-JS 1- Prezentacija finansijskih izvještaja sadržava nove definicije pojmova koje su bitne za sastavljanje i razumijevanje finansijskih izvještaja ka što su:

- **Neizvodljiv/neprimjenljiv** što znači primjena nekog zahtjeva iz MRS je neizvodljiva kada entite javnog sektora ne može je primjeniti iako je uložio napor da to uradi.
- **Materijalno značajna** stavka predstavlja izostavljenu ili netačno prikazanu stavku, a koja je materijalo značajna koja može uticati na donošenje odluka ili procjena korisnika finansijskih izvještaja. Materijalna značajnost zavisi od prirode ili veličine izostavljanja ili netačnog prikazivanja prosuđene u datim okolnostima. Priroda ili veličina stavke, ili kombinacija i jedne i druge, mogu biti odlučujući faktor. Paragrafom 13 dodatno se pojašnjava materijalnost, a što zahtijeva razmatranje karakteristika korisnika uz pretpostavku da korisnici u dovoljnoj mjeri poznaju javni sektor, ekonomske aktivnosti i računovodstvo, te da su voljni da proučavaju informacije uz dovoljnu pažnju.
- **Komponente finansijskih izvještaja** - MRS-JS 1 Prezentacija finansijskih izvještaja navodi sljedeće komponente koje čine set finansijskih izvještaja:
 - Izvještaj o finansijskom stanju (bilans stanja),
 - Izvještaj o finansijskoj uspješnosti (bilans uspjeha),
 - Izvještaj o promjeni u neto imovini/kapitalu,
 - Izvještaj o novčanim tokovima.

Kao posebnu komponentu navodi – Poređenje budžeta i stvarnih iznosa, ili u zasebnom dodatnom finansijskom izvještaju ili u koloni za budžet u finansijskim izvještajima kada entite javnog sektora prezentuje javnosti svoj odobreni budžet. Ovim zahtjevom se željela stvoriti obaveza entiteta javnog sektora da korisnike finansijskih izvještaja eksplicitno informišu o poštovanju ili eventualnom prekoračenju budžetom odobrenih iznosa što odgovara posebnom izvještaju koji se koristi (GIB)- Godišnji izvještaj o izvršenju budžeta.

Fer prezentacija i usaglašenost sa MRS-JS dodatno razjašnjava za obezbjeđenje fer prezentacije što je propisano Paragrafom 27. da fer prezentacija zahtijeva vjeran prikaz efekata transakcija, drugih događaja i stanja u skladu sa definicijama i kriterijumima za priznavanje sredstava, obaveza, prihoda i rashoda.

Takođe paragrafom 33. propisano je kada entitet javnog sektora odstupi od zahtjeva nekog standarda u predhodnom periodu, a to odstupanje utiče na iznose priznate u finansijskim izvještajima za tekući period, potrebno je izvršiti odgovarajuća objavljivanja kao da se odstupanje desilo u tekućem periodu.

Kroz paragrafe 137-139 MRS-JS se zahtijeva i razjašnjava da entitet javnog sektora objavljuje u zbirnom prikazu značajnih računovodstvenih politika ili drugim napomenama, sudove osim onih koje podrazumijevaju procjene (paragraf 140), do kojih je rukovodstvo došlo u procesu primjene računovodstvenih politika entiteta koje imaju najznačajniji efekat na iznose priznate u finansijskim izvještajima. Takvi sudovi na primjer mogu se odnositi na sljedeće:

- da li određena sredstva treba klasifikovati kao investicionu imovinu (ulaganja u nekretnine),
- da li su sporazumi o rezervisanju robe i usluga koji podrazumijevaju korištenje sredstava i lizinga,
- da li se po svojoj suštini, određene prodaje robe posebni finansijski aranžmani, te kao takvi ne dovode do nastanka/priznavanja prihoda,
- da li suština odnosa između izvještajnog entiteta i drugih entiteta ukazuje na to da ove druge entitete kontroliše izvještajni entitet.

Kao novina MRS-JS kroz paragrafe 140-148. propisuje zahtjev i razjašnjava na koji način entitet javnog sektora treba u napomenama da objavi odgovarajuće informacije o ključnim izvorima neizvjesnosti. Paragrafom 140. zahtijeva se od entiteta javnog sektora da u napomenama objavi informacije o ključnim pretpostavkama u vezi sa budućnošću i drugim ključnim izvorima neizvjesnosti procjene na datum izvještavanja koje imaju značajan rizik izazivanja materijalno značajnog korigovanja knjigovodstvenih vrijednosti sredstava i obaveza u toku sljedeće finansijske godine, da se mora voditi računa o prirodi i knjigovodstvenoj vrijednosti tih sredstava i obaveza nakon datuma izvještavanja. Kao primjeri takvog objavljivanja se navode:

- priroda i pretpostavke ili druga neizvjesnost procjene,
- osjetljivost knjigovodstvenih vrijednosti na metode, pretpostavke i procjene na kojima se te vrijednosti zasnivaju, kao i razloge takve osjetljivosti,

- očekivano razrješenje neizvjesnosti i moguće izhode tokom naredne godine u pogledu knjigovodstvenih vrijednosti sredstava i obaveza na koje se procijenjena neizvjesnost odražava,
- ukoliko neizvjesnost ostane nerazriješena, objašnjenje promjena prošlih pretpostavki u vezi sa sredstvima i obavezama na koje se data neizvjesnost odnosi.

2. PLANIRANJE BUDŽETA

Budžet je javni akt države, entiteta, kantona, gradova i općina koji donosi najviše predstavničko tijelo zavisno na koji nivo vlasti se odnosi budžet. To je plan prihoda i primitaka sa jedne strane a sa druge strane plan izdataka i ostalih plaćanja za period od godinu dana (budžetska godina od 01.01.-31.12.), te dvije strane prihoda i izdataka moraju biti uravnotežene. Budžet predstavlja proces planiranja i pripreme budžeta, potom usvajanja kao i nadzor nad izvršenjem budžeta.

Osnov planiranja budžeta za narednu godinu treba da bude ostvarenje prihoda i primitaka i izvršenje izdataka i ostalih plaćanja budžeta tekuće godine sa iskazanim suficitom ili deficitom po završnom računu, a u cilju fer i realnog planiranja budžeta za narednu godinu.

Međutim u praksi je situacija kod planiranja budžeta drugačija obzirom na stanje u privrednom sektoru u BiH iz godine u godinu dolazi do povećanja zahtjeva za budžetskim izdacima što dovodi do nerealnog planiranja izdataka koji se nemogu podmiriti iz tekućih prihoda što neminovno dolazi do rebalansa budžeta u toku budžetske godine. Razlog što se prvo iskazuju potrebe za izdatke pa prema njima se utvrđuju planirani prihodi koji se sigurno neće ostvariti u narednoj budžetskoj godini.

Iz navedenih razloga u praksi je čest slučaj kod nekih budžeta da se u toku budžetske godine rade po dva rebalansa budžeta. Kada bi izvršili reviziju opravdanosti izrade rebalansa došli bi do zaključka da se rebalansima u većini slučajeva legalizuju pojedine probijene stavke po pozicijama prekoračenih planiranih izdataka budžeta, a na teret drugih stavki po pozicijama izdataka budžeta koje nisu izvršene to je takozvano uravnoteženje budžeta bez povećanja ili smanjenja prvobitno planiranih prihoda i primitaka i izdataka i ostalih plaćanja. Svjedoci smo da tekuća likvidnost budžeta priliv prihoda nemože podnijeti nerealno planiranje budžeta na početku godine. Budžetski izdaci moraju se planirati samo u onom omjeru u kojem se realno očekuju budući prihodi iz kojih se mogu podmiriti navedeni izdaci. Cilj ovakvog

načina planiranja budžeta na svim nivoima vlasti jeste da planirani budžeti daju jednu fer i objektivnu prezentaciju onoga što će se sa stvarnošću i moći izvršiti bez rebalansa i zaduživanja za pokrivanje deficita.

Prezentirani budžeti koji se usvoje na Parlamentima kod svih nivoa vlasti moraju imati stavke Prihoda i primitaka kao i stavke Izdataka i ostalih plaćanja koji su uravnoteženi.

Riznica-trezor se pojavljuje kao veza, most između budžetskih prihoda i primitaka, s jedne strane i budžetskih izdataka i ostalih plaćanja s druge strane. Osobe koje rade u službama plana i izvršenja budžeta moraju svakodnevno komunicirati -elektronski radi praćenja ostvarenja prihoda i primitaka i izvršenje izdataka i ostalih plaćanja za tekuću budžetsku godinu. Nažalost iz dosadašnje prakse se pokazalo kod većine budžeta na svim nivoima su prihodi precijenjeni te realno nisu ostvarivi zbog navedenih razloga.

Jednakost prihoda i primitaka i izdataka i ostalih plaćanja potrebna je prilikom donošenja budžeta, i njegova izvršenja, a kad su u pitanju izdaci i ostala plaćanja isti se nebi smjeli javiti u većem obimu od prihoda i primitaka (jer trošiti se može samo ono čime raspolažemo).

U tom kontekstu može se dati sljedeća usporedba budžetskih prihoda i primitaka i budžetskih izdataka i ostalih plaćanja koja upućuje na zaključak daje neophodno imati stalnu jednakost između prihoda i primitaka i izdataka i ostalih plaćanja.

Tabela 1: Budžetski prihodi i primici/ izdaci i ostala plaćanja

BUDŽETSKI PRIHODI I PRIMICI	IZDACI I OSTALA PLAĆANJA
a) Tekući prihodi	a) Tekući izdaci
- Poreski prihodi	- Izdaci za plate i naknade zaposlenih
- Neporeski prihodi	- Izdaci za materijalne troškove(robe i usluge)
Tekući primici	- Izdaci za tekuće grantovi (pojedincima i nepr.organ) i plaćanja kamata
- Primljeni tekući grantovi (potpore)-donacije	- Izdaci za subvencije javnim preduzećima
- Primici od uzetih kredita od banaka	- Izdaci za date zajmove i učešće u osn. kapitalu

- Primici od datih zajmova-pozajmice (otplate)	b) Kapitalni izdaci (kapitalni budžet)
b) Kapitalni primici	- Izdaci za nabavka nekretnina
- Primici od prodaja stalne imovine	- Izdaci za nabavku građevina
- Primljeni kapitalni grantovi (potpore) donacije	- Izdaci za nabavku opreme
	- Izdaci za rekonstrukcije i inv.održavanje
UKUPNI BUDŽETSKI PRIHODI I PRIMICI (a+b)	UKUPNO IZDACI I OSTALA PLAĆANJA (a+b)

Izvor: Obrada autora

Izvršenje budžeta, naravno zavisi ne samo od pravilnog planiranja nego prije svega i od visine prikupljenih prihoda. Stoga je rad na definisanju vrste prihoda i rad na njihovom redovnom prikupljanju možda je najvažnija aktivnost u vezi sa izvršenjem budžeta.

Osnovni principi kod izvršenja budžeta se sastoje iz:

- dobro urađenog plana prihoda i razhoda,
- pravilnog i preciznog planiranja odstupanja kod trošenja i kod naplate prihoda i pravilnog planiranja rješenja za otklanjanje negativnih posljedica zbog odstupanja
- definisanje rješenja za finansiranje izdataka koji nisu predviđeni budžetom.

Izvršenje budžeta uključuje sve aktivnosti od usvajanja budžeta do konačnih revizija i izvještaja, dakle aktivnosti koje se odnose kao kontinuiran proces u fiskalnoj godini koji započinje stvaranjem obaveza kod korisnika budžeta, njihovog evidentiranja u glavnoj knjizi, odobravanja plaćanja, poravnanje sa bankom, reviziju (interna kontrola) i izvještavanje.

Da bi bilo pravilno i istinito izvještavanje o izvršenju budžeta za tekuću budžetsku godinu neophodno je razlikovati terminološke ekonomske kategorije troška, izdatka, razhoda, ostvarenja i izvršenja.

Budžet možemo podijeliti u tri faze :

- planiranje budžeta,
- izvršavanje budžeta,
- nadzor i revizija budžeta.

2.1. Budžetski rashodi

Budžetski (javni, državni) rashodi (izdaci) su izdaci koje čini država (njeni organi i institucije), u javnom interesu, radi što efikasnijeg zadovoljenja javnih potreba. Budžetski izdaci predstavljaju način upotrebe budžetskih prihoda u cilju realizacije javnih (državnih) funkcija. U računovodstvenoj terminologiji uobičajeno je ne razlikovanje pojmova rashod i izdatak. Rashod je obračunska kategorija koja predstavlja dospjele troškove u obračunskom razdoblju koje prema konceptu sučeljavanja povezujemo s prihodima obračunskog razdoblja. Pojam izdatak smatra se finansijskom kategorijom pod kojom se podrazumijeva najprije izdatak, smanjenje odliv novca. Klasifikacija izdataka slijedi glavna dva smjera; svrhu ili funkciju izdatka i ekonomska obilježja transakcija putem kojih je izdatak učinjen.

1. Funkcionalna klasifikacija

2. Ekonomska klasifikacija - Ekonomska klasifikacija izdataka, prema njihovim ekonomskim odlikama, pokazuje kojim se transakcijama država služi u obavljanju svojih funkcija, kao i njihov uticaj izvan države na tržište roba i usluga, finansijska tržišta distribuciju dohotka.

Izdatke (rashode) čine;

- Tekući izdaci
 - Izdaci za plaće, naknade, robu i usluge,
 - Izdaci za kamate,
 - Subvencije i drugi tekući transferi.
- Kapitalni izdaci
- Pozajmljivanje umanjeno za otplate.

Izdaci za kamate su plaćanja za korištenje posuđenog novca. U ovu stavku uključuju se samo kamate plaćene u razdoblju, dok se otplata glavnice klasificira kao smanjenje duga, a mogući troškovi provizije pribavljanja sredstava se klasificiraju kao ostali tekući izdaci.

Javni izdaci u obliku transfera ili subvencija predstavljaju prijenos novčanih sredstava iz budžeta u korist pojedinih ekonomskih i fizičkih subjekata. Transferi prvenstveno imaju redistribucijsku svrhu jer ne mijenjaju vrijednost narodnog dohotka nego ga samo preraspodjeljuju. Transferni izdaci su namijenjeni povećanju dohotka kupovne moći ekonomskih i fizičkih subjekata. Prema namjenama mogu biti različiti što upućuje na način kojim država ispunjava svoje ekonomske i socijalne ciljeve:

- Tekući transferi drugim državnim nivoima (kantonima, općinama)
- Tekući transferi državnim institucijama (Zdravstveni, penzioni fond) državnoj televiziji itd.
- Transferi neprofitnim institucijama (vjerske zajenice, udruženja, političkim organizacijama),
- Transferi domaćinstvima (pomoć porodicama, invalidima),
- Transferi u inostranstvo (međunarodnim organizacijama, diplomatskom osoblju).

Subvencije su vrsta transfernih izdataka koji su namijenjeni privatnim dijelovima privrede i javnim poduzećima (finansijskim i nefinansijskim) npr. subvencije u poljoprivredi, transferi željeznicama, transferi za pokriće gubitka javnim poduzećima.

Potpore (grantovi) su primici bez protuobaveza, neotplativi i neobvezni primici od drugih država i međunarodnih institucija. Potpore uključuju reparaciju i darove za pojedine programe ili projekte, kao opća podrška budžetu, ili za neku konkretnu namjenu. Izraz potpora odnosi se ovdje na transfere između država ili međunarodnih institucija. Potpore mogu biti tekuće-učinjene radi finansiranja tekućih izdataka, kapitalne potpore u svrhu plaćanja za nabavku ili izgradnju dugotrajne imovine s vijekom trajanja preko godinu dana i s vrijednošću koja je značajna.

Finansijske transakcije koje obavlja država ili niži nivoi vlasti mogu se klasificirati:

- državne aktivnosti zaduživanja-primici novca iz različitih izvora,
- državne aktivnosti pozajmljivanja-odlivi novca za različite namjene.

Državne aktivnosti pozajmljivanja obično se ne poduzimaju radi ostvarivanja profita i smanjenja viška državne likvidnosti već radi ostvarenja ciljeva zacrtane politike baš kao što to država čini putem direktnih izdataka. Iz tih razloga aktivnosti pozajmljivanja umanjene za otplate se klasificiraju u proračunske izdatke. Osnovna karakteristika javnog duga je njegova povratnost što znači da je država dužnik obavezna u roku koji je u trenutku zaduživanja bio utvrđen, vratiti pozajmljeni iznos, s kamatama ili bez njih povjeriocu. Razlikuje se unutarnje finansiranje i finansiranje iz inozemstva.

Kapitalni izdaci stjecanje stalne (kapitalne) imovine, kupnja zaliha-robne rezerve, kupnja zemljišta i nematerijalne imovine. Kapitalni transferi su transferni

izdaci koji su učinjeni s ciljem da primaocu omoguće stjecanje kapitalne imovine, da mu nadoknade uništenje kapitalne imovine ili da mu uvećaju finansijski kapital. Kapitalni transferi se klasificiraju prema vrstama primaoca, pa imamo sličnu klasifikaciju kao kod tekućih transfera.

Javni sektor i javna sredstva - Pod javnim sektorom podrazumijevaju se državni, entitetski, kantonalni i lokalni organi i institucije kao i sa njima povezana pravna lica; Javne ustanove, zavodi, fondovi, javna preduzeća, agencije, odbori, komisije itd. koji obavljaju javne poslove a u interesu zadovoljavanja potreba građana.

Javna sredstva su sva ona sredstva koja su na raspolaganju i pod kontrolom BiH, entiteta, kantona, Brčko distrikta i lokalnih vlasti, u cilju da javni sektor sa bilo kojeg nivoa vlasti; prikuplja, upravlja, raspoređuje i izvještava o namjenskom trošenju javnih sredstava.

Razumijevanje informacija koje su objavljene kroz finansijske izvještaje javnog sektora budžeta javnih ustanova, zavoda, fondova, javnih preduzeća bitne su iz razloga alociranja pojedinih ekonomskih kategorija prihoda-primitaka i rashoda-izdataka u bilansima stanja uspjeha i (GIB)-a godišnji izvještaj o izvršenju budžeta.

Sadašnje bilansne šeme ne daju relevantne i pouzdane informacije u pogledu prirode i izvora sredstava koje se slivaju na zbirne odnosno transakcijske račune navedenih korisnika. Imamo korisnike koji po odbredbama zakona i drugih propisa naplaćuju razne naknade, takse, putarine, akcize kao primitke koji imaju svoju namjenu za izdatke kao što izgradnja auto-puteva, modernizacija elektro, vodovodne i kanalizacione mreže, znači većina ima svoju namjenu.

Pravilna alokacija prihoda-primitaka i rashoda i izdataka usko je povezana sa drugim propisima i obavezama navedenih institucija plaćanja poreskih obaveza PDV-a i poreza na dobit. Većina budžetskih korisnika ostvaruje prihode na tržištu na koje postoje obaveze PDV-a, takođe mnogima se dešava da za primljene prihode-primitke nisu blagovremeno izdali račune (KIF) pa su prilikom kontrole PDV-a platili obaveze i kazne.

ZAKLJUČAK

Javni sektor sastavlja i priprema finansijsko izvještavanje po važećim zakonima za računovodstvo i reviziju u BiH i kontinuirano i obrascima koji imaju kategoriju prihoda i rashoda što ne doprinosi da su podaci u tim izvještajima relevantni i

pouzdati. Ograničenja alociranja navedenih pozicija su bilansni obrasci koje treba izmijeniti i kontni okvir uz prijedlog finansijsko - računovodstvene profesije i udruženja da se kroz zakone i podzakonske akte ovu oblast javnog sektora uredi.

LITERATURA

1. MRS-JS 1- Finansijsko izvještavanje
2. Zakon o budžetu BiH

Ramiza Hrustanović¹

JAVNO PRIVATNO PARTNERSTVO U BIH - STANJE I PERSPEKTIVE

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN B&H - CURRENT SITUATION AND PERSPECTIVES

SAŽETAK

U uslovima budžetskih ograničenja gdje javni organi moraju od niza značajnih kapitalnih projekata izabrati one koji su najznačajniji, javno - privatno partnerstvo se javlja kao ključ uspjeha. Ovim radom želimo istaći ključne prednosti javno - privatnog partnerstva u odnosu na tradicionalne javne finansije, kao npr. omogućavanje finansiranja više kapitalnih projekata istovremeno, iskorištavanje kapaciteta privatnog sektora, te pružanje kvalitetnijih i povoljnijih usluga od općeg interesa. Svakako nećemo zaboraviti i nedostatke javno - privatnog partnerstva kao načina finansiranja, te brojne ograničavajuće faktore njegove primjene, posebno u manje razvijenim zemljama kao što je Bosna i Hercegovina. Posebna pažnja biće posvećena trenutnim aktivnostima u cilju poboljšanja uslova za primjenu javno-privatnog partnerstva u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: javno - privatno partnerstvo, prednosti i nedostaci JPP-a, perspektiva JPP-a u BiH.

ABSTRACT

In terms of budget constraints where public authorities have to from a series of major capital projects, choose those, that are the most important, public - private partnership emerges as the key to success. With this paper we want to highlight main advantages of public - private partnership over traditional public finances such as: enabling financing several capital projects at the same time, capacity utilization of the private sector, and providing services of general interest with better quality and more favorable. Certainly we will not forget some disadvantages of public - private partnership, and many limiting factors of its application, particularly in less developed countries such as Bosnia and Herzegovina. Special

¹ Mr.sc. Ramiza Hrustanović, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: h_ramiza@hotmail.com

attention will be paid to current activities in order to improve the conditions for the application of public-private partnership in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *public-private partnership, advantages and disadvantages of ppp, perspective of ppp in B&H*

JEL: M13, M21, M38

UVOD

U uslovima strogih budžetskih ograničenja i nedostatka finansijskih sredstava javno - privatno partnerstvo (JPP) javlja se kao ključ uspjeha za finansiranje kapitalnih projekata od javnog značaja, a za koja ili nema dovoljno sredstava u budžetu javnog organa ili takav projekat nije na prvom mjestu liste prioriteta.

Putem JPP-a postiže se rasterećenje budžeta, pokretanje većeg broja dugoročnih projekata, iskorištava veća učinkovitost privatnog sektora u operacionalizaciji kapitalnih projekata, pronalaze nova rješenja za izgradnju i održavanje javne infrastrukture, osigurava se veće učešće stanovništva u budžetskim procesima, kroz povećanu transparentnost, što u konačnici rezultira pružanjem kvalitetnijih usluga od općeg značaja, a potencijalno i po povoljnijoj cijeni.

1. POJAM JAVNO-PRIVATNOG PARTNERSTVA

JPP podrazumijeva komercijalne ugovore između javnih vlasti (državnih ili lokalnih) i privatnih preduzeća u svrhu projektovanja, gradnje, finansiranja, te upravljanja infrastrukturom i drugim uslugama koje je tradicionalno pružao javni sektor – to se prvenstveno odnosi na sektore transporta, zdravstva, obrazovanja, upravljanja vodama, upravljanja otpadom i tome slično. JPP uključuju bilo partnerstva javnih vlasti i privatnih preduzeća zasnovana isključivo na ugovoru, bilo uspostavljanje preduzeća za upravljanje projektom koje uključuju javni i privatni sektor.²

Veoma interesantan pristup ovom odnosu su izgradile neke zemlje u smislu da je JPP institucionalni i organizacioni savez javnog sektora i privatnog biznisa u cilju

² Evropska komisija (eng. *Commission of European Communities*), (2004), *Green Paper on PPP and community law on public contracts and concessions*, COM, Brussels, str.3., dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/PDF/?uri=CELEX:52004_DC0327&qid=1433318086120&from=EN (preuzeto: 16.02.2016.)

sprovođenja društveno značajnih projekata. Ti društveno značajni projekti idu od strateški bitnih sektora na nivou države do manje značajnih projekata na nivou regionalne ili lokalne zajednice. Prema tome, kad govorimo o JPP-u moramo imati u vidu da se radi o partnerima (javnom i privatnom) koji imaju sopstvene interese. Jedni (javni sektor) da što efikasnije zadovolje javni interes radi čega i postoje, a drugi opet (privatni sektor) da kvalitetnim zadovoljenjem tog javnog interesa zadovolje i svoje ekonomske, najčešće profitne interese.³

Zakon o JPP-u TK⁴ JPP definiše kao dugoročan partnerski odnos između javnog i privatnog partnera, koji je nastao radi zadovoljavanja javnih potreba iz nadležnosti javnog partnera.

Da bi neki projekat bio svrstan pod JPP, mora zadovoljiti četiri elementa:⁵

- Tiče se izgradnje fizičke imovine u oblasti karakterističnoj po snažnoj ulozi javnog sektora i koja uključuje javni sektor kao ključnog pokretača projekta.
- Uključuje privatnu kompaniju kao ključnog izvođača.
- Finansiranje projekta ne smije biti iz izvora koji će uticati na javne finansije, nego iz privatnih izvora.
- Privatni partner osigurava značajan doprinos u dizajniranju projekta, te snosi značajan iznos rizika.

Iz navedenih definisanja treba shvatiti suštinu ovog oblika saradnje, a to je da se zajedničkim resursima, materijalnim i nematerijalnim, pokušavaju na što brži, efikasniji i ekonomičniji način zadovoljiti potrebe od opšteg značaja.

Prema zakonskom okviru koji se primjenjuje na JPP u BiH predmet JPP-a može biti izgradnja, korištenje, održavanje i upravljanje ili rekonstrukcija imovine u svrhu zadovoljenja javnih potreba u oblasti:⁶

3 Jovičić M., Jovičić A., (2011), *JPP kao mogućnost poboljšanja efikasnosti javnog sektora*, Poslovni konsultant br.13/14, str.33.

4 Službene novine TK, dostupno na: http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Dokumenti/sl_novine/2012/SluzbeneNovineTK%2014-2012.pdf, (preuzeto:18.04.208)

5 Navarro A.M., (2005), *The treatment of PPP assets in the GFSM 2001 Framework*, str.2., dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/WorkingPaperonPPP.pdf>, (preuzeto 22.05.2015.)

6 Savanović S., (2009), *JPP kao instrument unaprijeđenja javnih usluga na lokalnom nivou*, Matić Graf, Banja Luka, str.8.

- komunalne infrastrukture,
- zdravstvene infrastrukture,
- obrazovne, kulturne i sportske infrastrukture,
- saobraćaja (autoputeva, magistralnih puteva, željezničkih pruga, plovnih kanala, luka, aerodroma....),
- korištenja vodotoka i drugih voda,
- energetike (hidroakumulacija, korištenje energetske i mineralnih sirovina, nafte i zemnog gasa),
- korištenja ljekovitih termalnih i mineralnih voda,
- komunikacija,
- drugim oblastima gdje se može prepoznati javni interes.

Putem JPP-a moguće je maksimalno iskoristiti vještine privatnog sektora, koje se odnose na:⁷

- Obezbeđivanje imovine u okviru zadatog perioda i budžeta.
- Osiguravanje da takva imovina omogući nivo usluge zahtjevan od strane javnog sektora.
- Upravljanje projektom u smislu sveukupnog pokrivanja projekta.
- Osiguravanje da pojedinačni elementi imovine projekta, kao i drugi elementi projekta, rade zajedno u cilju uspješnog pružanja usluge.
- Redovno održavanje i obnavljanje imovine.

Manjak efikasnosti javnog sektora polazi od činjenice da javni sektor ne posluje na komercijalnom principu, odnosno, njegov krajnji cilj nije ostvarivanje profita, nego pružanje usluga građanima u granicama svojih mogućnosti. Na efikasnost utiče i profesionalna obučenost državnih službenika, gdje za razliku od privatnog sektora koji može za različite prilike angažovati različite stručnjake i za neodređenu visinu naknade, u javnom sektoru to nije tako jer se mora voditi računa da se angažuje samo neophodan kadar, a posebna briga vodi se i o iznosu naknade, jer potencijalnu štetu trpe poreski obveznici.

Vrlo važan uticaj na efikasnost javnog sektora imaju i ograničenja vezana za javnu nabavku, dok privatne firme mogu izabrati bilo kojeg dobavljača za određenu robu i usluge, javni sektor uglavnom bira dobavljača koji nudi najnižu cijenu. I na kraju treba napomenuti i to da javni sektor u okviru odobrenog budžeta mora izabrati

⁷ Price Waterhaus Coopers - PWC, *Delivering the PPP Promise – A review of PPP issues and activity*, str.19., dostupno na: <https://www.webssa.net/files/pwc05.pdf> (preuzeto 16.04.2018.)

prioritetne projekte koje će finansirati, dok ostali projekti trpe, odnosno moraju biti odloženi za naredni period. Iz navedenih razloga vidimo da ukoliko se žele zadovoljiti neograničene potrebe stanovništva, potrebna je uključenost i privatnog sektora, a posljednjih godina jedan od najuspješnijih vidova te uključenosti jeste JPP.

1.1. Prednosti i nedostaci JPP-a

Svaki model finansiranja projekata ima svoje prednosti i nedostatke, neki se javljaju iz same prirode ugovornog odnosa određenog modela, dok se drugi mogu javiti zbog nepoštivanja ugovorenih pravila i procedura od strane involviranih strana ili pak iskorištavanja situacije u kojoj je jedna strana u povoljnijoj poziciji od druge. Isti slučaj je i sa JPP-om kao načinom finansiranja kapitalnih projekata, dok s jedne strane nudi pregršt pozitivnih unaprijeđenja u odnosu na tradicionalne javne finansije (TJF), s druge strane ima i brojne nedostatke koji se moraju uzeti u razmatranje.

Osnovne prednosti JPP-a su:⁸

- Brža izgradnja infrastrukture - kako javni partner privatnom partneru plaća naknadu za pružanje javne usluge, a pri tome ne angažuje jednokratno budžetska sredstva za ukupnu izgradnju objekata i upravljanje njima, to su manja ograničenja u pogledu finansiranja projekata.
- Brža realizacija javnih usluga - javni partner plaća naknadu privatnom partneru na bazi pružene usluge čime je privatni partner potican da efikasnije pruža uslugu.
- Smanjenje ukupnih troškova - javni partner ima ulogu nadziranja pružanja javnih usluga, a privatni partner je stimulisan da kroz niže troškove, u odnosu na ugovorenu naknadu, ostvaruje ekonomske koristi.
- Bolja alokacija rizika - prilikom zaključivanja JPP-a alociranje rizika vrši se u cilju optimizacije, a ne jednostranog transfera, čime se potencijalni troškovi kao posljedica rizika smanjuju.
- Kvalitetnija usluga - naknada za privatnog partnera utvrđena je na bazi standarda kvaliteta usluga, koje se prethodno definišu, a i nadziru.
- Stvaranje dodatnih prihoda javnom partneru - pružanje usluga pod nadzorom javnog partnera i prethodno utvrđene standarde, smanjuju se

⁸ Rička Ž., (2013), *Mogućnost finansiranja javnih potreba jedinica lokalne samouprave u FBiH uz primjenu JPP-a*, VI Međunarodna naučno - stručna konferencija: Razvoj poslovanja 2013, Ekonomska politika i poslovanje malih i srednjih preduzeća, str.15-16.

potencijalne subvencije koje nastaju kao rezultat neefikasnosti javnih službi.

- Efikasnije upravljanje - javni partner se, umjesto uloge izvršioca usluga, pretvara u regulatora te ima priliku nadzirati poštivanje standarda usluga.

Protivnici JPP-a najveće nedostatke vide u političkim aspektima ovog modela. Naime, JPP kao način finansiranja kapitalnih projekata je privlačan javnim vlastima, posebno u periodu izbornih kampanja kada se može najaviti pokretanje većeg broja projekata, što u kratkom roku neće imati efekta na zaduživanje javnog sektora. Međutim, nakon što prođe faza početne euforije, javlja se potreba za zaduživanjem javnog sektora, bilo iz potrebe osiguranja garancija privatnom partneru, bilo zbog povećanja nepredviđenih troškova ili produženja roka trajanja realizacije projekta. Tako autori rada *Zanemarimo računicu* ističu:⁹ sa JPP-om nema viška novca, on je samo posuđen, a samim time predstavlja dug javnog sektora kroz, naprimjer, sljedećih trideset godina.

Takođe se potencira da nije tačno da se putem JPP-a jeftinije gradi i upravlja infrastrukturom, jer je privatno finansiranje skuplje od javnog zaduživanja, privatni partner za svoju investiciju očekuje i značajan povrat, a i sama priprema projekata je dugotrajna i skupa. Međutim, statistički podaci EU¹⁰ pokazuju da se uvođenjem modela JPP-a u javne investicije postiže ušteda od 17-20% u odnosu na vođenje tih poslova isključivo od strane javnog sektora.

Alokacija rizika kao jedna od prednosti JPP-a takođe nailazi na kritike, jer mnogi autori smatraju da iako dolazi do transfera rizika na privatnog partnera, ipak taj transfer se skupo naplaćuje što u konačnici vodi većoj šteti nego koristi.

Bez obzira na različite stavove autora i stručnjaka u ovoj oblasti, ipak smatramo da se stvarne koristi i nedostaci od primjene ovog modela još uvijek ne mogu jasno razaznati. Ipak se radi o projektima koji imaju vijek trajanja od preko dvadeset godina, a ispravna evaluacija tih projekata je moguća tek po njihovom okončanju. Činjenica je da su se neki projekti pokazali neuspješnijim i skupljim u konačnici, to ipak ne znači da je problem u samom modelu finansiranja, nego treba uvažiti i nedostatak iskustva, propuste od strane regulatornih institucija, te nedovoljno uspostavljenih zakonskih i drugih okvira. Konkretno u Bosni i Hercegovini

9 Bacheva-McGrath F., Cisarova E., Eger A., Gallop P., Kalmar Z., Ponomareva V., *Never mind the balance sheet*, str.7., dostupno na: http://bankwatch.org/documents/never_mind_the_balance_sheet.pdf (preuzeto 15.03.2018.)

10 Vuković V., (2014), *Primjena modela javno-privatno partnerstvo u Republici Srpskoj*, Anali poslovne ekonomije br.10, str.144.

je potrebno da dođe do radikalne reforme javne uprave te jačanja sigurnosti i pravnog sistema. U uređenim sistemima moguće je iskoristiti sve prednosti JPP-a, a minimizirati sve potencijalne opasnosti i nesigurnosti.

1.2. Uslovi za uspješnu realizaciju JPP-a

U cilju iskorištavanja svih prednosti koje nudi JPP, te eliminisanje ili minimiziranje nedostataka vrlo je važno da uključene strane zajednički učestvuju u planiranju projekta i bez skrivenih motiva, a posebno je važno da javni sektor kao partner u ugovoru preuzme vodeću ulogu, jer je on taj koji je odgovoran za ispunjenje osnovnog cilja i svrhe partnerstva, a to je zadovoljenje potreba koje su od općeg interesa. Prije svega treba osigurati da se JPP koristi samo onda kada je ta opcija najisplativija i kada će realizacija određenog projekta zaista ponuditi vrijednost za uloženi novac. JPP je rijetko najjeftiniji način izgradnje infrastrukture, ali dobro strukturirani JPP će sigurno donijeti veću vrijednost za uloženi novac.¹¹ Vrlo važne stavke, a koje su odgovornost javnog sektora jesu osiguranje da realizacija ugovora o JPP-u bude transparentna, sve neophodne informacije poput nacрта ugovora, konkursni dokumenti, ponude i finansijski detalji, bi morali biti dostupni javnosti, konkursni postupak mora biti proveden u skladu sa svim važećim zakonskim propisima, a neophodno je i uspostavljanje mehanizma za osiguranje izvršenja preuzetih obaveza.

Načela na kojima se zasniva uspješno JPP su:¹²

- Načelo zaštite javnog interesa - obaveza lokalne vlasti da osigura ostvarivanje prava privatnog partnera koja nisu u suprotnosti sa zakonom definisanim javnim interesom.
- Načelo efikasnosti - obaveza sprovođenja postupka zaključenja javnog ugovora i izbora privatnog partnera u skladu sa zakonom.
- Načelo transparentnosti - obaveza oglašavanja namjere zaključenja javnog ugovora, mogućnost ponuđača da izvrši uvid u podatke o provedenom postupku dodjele javnog ugovora, i sl.
- Načelo jednakog i pravičnog tretmana - nediskriminacija svih učesnika u postupku dodjele javnih ugovora i izbora privatnog partnera uz obavezu da učesnici imaju potpune i tačne informacije o postupku, standardima i kriterijumima za izbor privatnog partnera.

¹¹ Sabol P., Puentes R., (2014), *Private Capital, Public good*, str.8., dostupno na: <http://www.brookings.edu/research/reports2/2014/12/17-infrastructure-public-private-partnerships-sabol-puentes>

¹² Rička Ž., op.cit., str.7.

- Načelo slobodne konkurencije - zabrana ograničavanja učešća u postupku nabavke ili izbora partnera i obaveza prihvatanja svih učesnika s odgovarajućim tehničkim, finansijskim i drugim stručnim kvalifikacijama.
- Načelo proporcionalnosti - svaka mjera lokalne vlasti mora biti minimalno potrebna i u srazmjeri s javnim interesom koji se takvom mjerom želi zaštititi.
- Načelo zaštite životne sredine - obaveza prevencije i predostrožnosti, očuvanja prirodnih vrijednosti, održivog razvoja, odgovornosti zagađivača i dr.
- Načelo autonomije volje - sloboda ugovornih strana da u skladu sa zakonima i propisima urede međusobna prava i obaveze po svojoj volji.
- Načelo ravnopravnosti ugovornih strana - uzajamni odnosi subjekata u javnom ugovoru zasnivaće se na njihovoj jednakosti i ravnopravnosti.

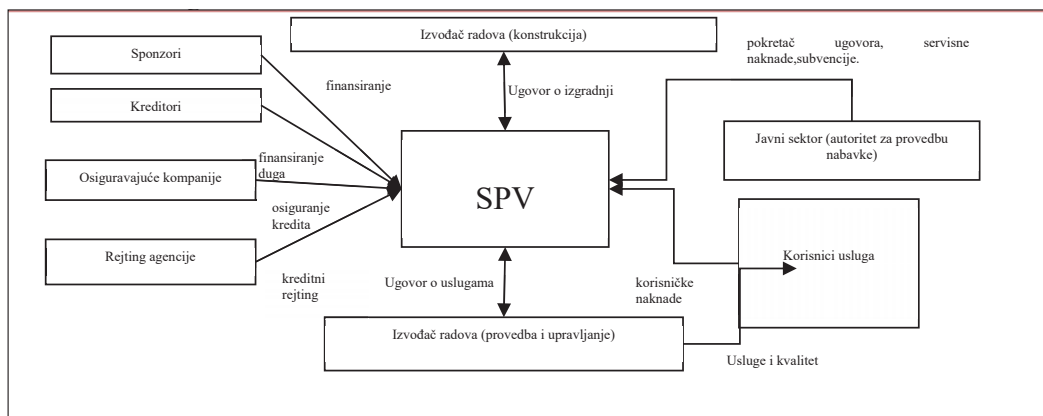
Za uspješno JPP potrebno je osigurati pravilnu pripremu za projekat JPP-a, kreirati zajedničku viziju partnera, postići međusobno razumijevanje partnera i drugih uključenih strana, jasno predstaviti sve rizike i koristi svake uključene strane, ustanoviti jasan i racionalan proces donošenja odluka, osigurati da svaka strana izvrši svoj dio obaveza, obezbjediti konzistentno i koordinirano liderstvo, ostvariti komunikaciju često i od početnih faza, ispregovarati ugovornu strukturu koja je na fer osnovi, te izgraditi povjerenje kao ključnu vrijednost.¹³

1.3. Ugovorni oblici JPP-a

U Zelenoj knjizi Evropske komisije navode se dva oblika partnerstva javnog i privatnog sektora i to institucionalni i ugovorni oblik. Institucionalni oblik uključuje saradnju javnog i privatnog sektora u okviru posebnih institucionalnih tijela. Te institucije mogu biti namjenski osnovane za realizaciju određenog projekta ili se može izvršiti preuzimanje udjela i kontrole postojeće javne institucije od strane privatnog partnera. Kod ovog oblika dolazi do formiranja „Preduzeća posebne namjene“ (eng. *Special Purpose Vehicle - SPV*), koje se nalazi u centru mreže različitih ugovornih odnosa između javnih autoriteta, finansijera, građevinskih kompanija, kompanija izvođača, te korisnika. To je i prikazano na Slici 1.

¹³ Corrigan M.B., Hambene J., Hudnut W., Levitt R.L., Stainback J., Ward R., Witenstein N., (2005), *Ten principles for successful Public-private partnerships*, ULI (Urban Land Institute), Washington, str.1.

Slika 1. Mreža ugovornih odnosa SPV-a

Izvor: Engel E., Fischer R., Galetovic A., (2010), *The economics of infrastructure finance: PPP versus public provision*, EIB Papers Vol. 15, No.1.,str.46.

Ovakav način klasifikacije ugovornih odnosa JPP- a slijede i zakonodavci u Bosni i Hercegovini, s tim da se u Republici Srpskoj vrši daljnja podjela ugovornih oblika JPP-a na koncesioni oblik i privatnu finansijsku inicijativu (PFI), razlikujući ih, prema tome da li trošak korištenja javne imovine i/ili javne usluge plaća „javnost“ kao krajnji korisnik (koncesija) ili javni sektor kao korisnik (PFI model).¹⁴

1.4. Faze implementacije JPP-a

Provedba JPP-a odvija se u nekoliko faza, a uspješnost saradnje zavisi od toga da li će uključene strane posvetiti odgovarajuću pažnju svakoj fazi. Da bi se uopšte započeo proces potrebno je izvršiti inicijalno planiranje investicije odnosno utvrđivanje stvarne potrebe za investicijom. Potom javni sektor izrađuje poslovni plan koji se sastoji od niza procjena, poput procjene da li postoje dovoljna sredstva za finansiranje projekta, koja opcija finansiranja projekta nudi najbolju vrijednost za novac, koji rezultati se očekuju od projekta, s kakvim rizicima će partneri biti suočeni, koji je vremenski okvir za implementaciju projekta, da li će biti zadovoljen kriterij zdrave konkurencije, koji mehanizam otplate je odgovarajući, te na koji način će implementacija projekta biti nadgledana i kontrolisana.

Nakon detaljno izvedenih procjena i utvrđenih parametara vrši se objava tendera, odnosno poziv zainteresovanim privatnim kompanijama da dostave svoje ponude.

¹⁴ Latifović F., (2016), *Klasifikacija izvedbenih oblika JPP-a u teoriji i legislativi BiH*, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, dostupno na: <http://pf.untz.ba/dokumenti/casopisi/2016-2/6.pdf> (preuzeto:18.04.2018)

Nakon dostavljanja ponuda vrši se pretkvalifikacija ponuda i kreiranje kraće liste kvalifikovanih ponuđača na osnovu koje će se daljim procjenama i kvalifikacionim kriterijima izabrati onaj koji je najpovoljniji. Sljedeći korak jeste odobravanje projekta i objava informacija o preferiranom privatnom partneru s kojim se dalje, pregovorima, utvrđuju detalji ugovora. Završna faza jeste implementacija projekta.

1.5. Zakonodavni okvir

Kako bi obezbijedila bar približno iste uslove za primjenu JPP-a, u svim zemljama članicama, Evropska Unija (EU) je donijela smjernice i direktive i to *Supplies Directive - 93/36/EEC*, *Services Directive - 92/50/EEC*, *Utilities Directive 93/38/EEC* i *Direktiva 93/277/EEC*. Navedene smjernice i direktive tretiraju strukturu JPP-a, njihovu usklađenost i faktore uspješnosti, pravnu i kontrolnu sktrukturu, finansijske i privredne posljedice JPP-a, integrisanje državnih dotacija sa ciljevima JPP-a, te koncept, planiranje i implementaciju projekata. U aprilu 2004. godine EU je donijela i tzv. *Zelenu knjigu* odnosno *Direktivu 2004/18*, koja uopšteno obuhvata oblast javnih nabavki i koncesija, ali je postala i općeprihvaćeni način ponašanja kod definisanja međusobnih odnosa javnog i privatnog partnera, te je svojevrsna zamjena ranije donešenih direktiva.

Zelena knjiga je trebala da da odgovor i na pitanje koji oblik partnerstva podpada pod regulativu EU o javnim nabavkama, a koji oblici se mogu ugovoriti na neki drugi način. Kako je na nivou zemalja članica EU bilo različito riješeno pitanje JPP-a, to se ovim putem htjelo otvoriti pitanje eventualne intervencije na nivou EU, kako bi se osiguralo da zainteresovani privredni subjekti na prostoru čitave EU imaju bolji, odnosno isti tretman kod različitih oblika JPP-a. Ona je istovremeno otvorila i niz pitanja koja su se pojavila u praksi kod pojedinih zemalja članica. *Zelena knjiga* je u principu obradila samo pitanje partnerstva na ugovornoj osnovi kao i dotakla se pitanja institucionalnih oblika JPP-a.¹⁵

U cilju poticanja JPP-a zemlje EU uspostavljaju stimulatívne mjere. Neke države uključile su državu kao garanta (Francuska, Belgija i Portugal), nove vrste mehanizama javnog zaduživanja (UK, Njemačka, Francuska) i pojednostavile pravila postupka javnih nabavki za projekte JPP-a.¹⁶

15 Jovićić M., Jovićić A., (2011), JPP kao mogućnost poboljšanja efikasnosti javnog sektora, Poslovni konsultant br.13/14, str.32.

16 Rička Ž., op.cit., str.13.

Pored *Zelene knjige* za oblast JPP-a u EU značajno je napomenuti i *Izveštaj o konsultacijama o Zelenoj knjizi* koje su održane u maju 2005. godine, smjernice za uspješna JPP-a koje su usvojene u novembru 2005. od strane Evropske Komisije, te *Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi*.

Iako svojim direktivama i smjernicama EU nije uspjela da formalizuje JPP, ipak je ukazala na pravac kojim zemlje članice treba da se kreću kada je u pitanju JPP, i upravo ta sloboda koja je data potencijalnim partnerima daje mogućnosti za nove inicijative i dalji razvoj JPP-a.

Tabela 1. Status institucionalnih i zakonodavnih struktura JPP-a u zemljama članicama EU

Država	Jedinica za JPP	Zakon o JPP-u	Država	Jedinica za JPP	Zakon o JPP-u
Austrija	A	-	Latvija	B	1
Belgija	C	2	Litvanija	B	3
Bugarska	B	3	Luksemburg	-	-
Češka	B	2	Mađarska	B	3
Danska	B	-	Malta	B	-
Estonija	-	3	Njemačka	B	-
Finska	-	3	Poljska	B	1
Francuska	B	2	Portugal	B	2
Grčka	C	2	Rumunija	C	2
Holandija	A	-	Slovačka	-	-
Irska	A	1	Slovenija	C	3
Italija	B	3	Španija	-	-
Kipar	B	-	Švedska	-	-
			UK	A	-

Izvor: Colverson S., Perera O., (2012), *Harnessing the Power of PPP, The role of hybrid financing strategies in sustainable development*, IISD report, Canada, str.16.

U prethodnoj tabeli prikazali smo institucionalnu i zakonodavnu strukturu JPP-a u zemljama članicama EU. Oznakama A, B i C označen je institucionalni status JPP-a (A- postoji jedinica za JPP i aktivno je uključena u promociju JPP-a; B- jedinica za JPP je u procesu formiranja ili postoji ali samo u konsultativne svrhe; C- Identifikovana je potreba za JPP jedinicom i već su poduzeti neki koraci za njeno uspostavljanje, ili postoji regionalna JPP jedinica). Oznakama 1, 2 i 3 predstavljen

je zakonodavni status JPP-a (1-sveobuhvatno zakonodavstvo; 2-sveobuhvatno zakonodavstvo u izradi ili postoji sektorsko zakonodavstvo; 3-predloženi su zakonski propisi).

Zakonodavni okvir za JPP u BiH je dosta složen, što zbog sporosti i neusklađenosti usvajanja zakonskih propisa na cijelom teritoriju, to zbog neusaglašenosti oko same nadležnosti za ovu oblast. Zbog navedenog imamo situaciju da je na području BiH za oblast JPP-a nadležno više različitih institucija.

Zakonska regulativa koja se odnosi na JPP u BiH obuhvata:¹⁷

- Entitetske i kantonalne zakone koji regulišu rad lokalne samouprave, komunalnu djelatnost, upravljanje građevinskim i poljoprivrednim zemljištem i druge zakonske i podzakonske propise.
- Zakon o zaduživanju, dugu i garancijama BiH (*“Službeni glasnik BiH”*, broj 52/05).
- Zakoni o koncesijama na nivou države, entiteta i kantona.
- Zakon o obligacionim odnosima na nivou entiteta.
- Zakon o javno - privatnom partnerstvu na nivou entiteta i kantona.
- Zakon o javnim nabavkama na nivou države.

Zakon o JPP je usvojen na nivou kantona u F BiH i na nivou entiteta RS. Na državnom nivou zakon nije usvojen, kao ni na nivou F BiH. Prema Zakonu o JPP entiteta Republika Srpska (*Sl.glasnik RS 59/09*), nadležnost je dodjeljena Ministarstvu finansija. U Brčko distriktu nadležnost ima Komisija za JPP koju osniva Vlada Brčko distrikta (*Sl.glasnik Brčko Distrikta BiH 2/10*). Prema usvojenim kantonalnim zakonima, nadležnost imaju Komisija za Koncesije, Agencija za privatizaciju, Komisija za JPP, Ministarstvo finansija itd.

Treba napomenuti da pored potrebe za usvajanjem zakona o JPP-u na Federalnom i Državnom nivou, javlja se potreba za izmjenama i dopunama već usvojenih zakona. Navedenom idu u prilog i rezultati „Upitnika o procjeni JPP-a u zdravstvu u BiH“¹⁸ koji pokazuju da 83% ispitanika (stručnjaka za JPP i specijalista) smatra da su trenutni ili predloženi zakoni kojima se reguliše polje JPP-a loši ili veoma loši, čime je prepoznata potreba za poboljšanjem.

¹⁷ Savanović S., op.cit., str.11.

¹⁸ Uzunović N.A., Karkin Z., *Bajka o javno-privatnim partnerstvima u BiH - analiza sektora zdravstva*, Fond otvoreno društvo BiH, str.3., dostupno na: http://www.academia.edu/7740019/Bajka_o_javno_privatnom_partnerstvu_u_BiH_Analiza_sektora_zdravstva, (preuzeto 08.01.2015.)

Kao što je već navedeno u prethodnom tekstu, jedan od kantona koji je donio zakon o JPP-u je i Tuzlanski kanton. Zakon je donešen krajem 2012. godine. U zakonu je navedena definicija JPP-a, primjena ugovora o JPP-u: obrazovnoj, kulturno-sportskoj infrastrukturi, zdravstvu, informacijsko-komunikacijskoj, inovacijsko-poduzetničkoj i komunalnoj infrastrukturi i zaštiti okoliša. Također su definisana načela JPP-a kao što su: načelo javnog interesa, načelo slobodnog tržišnog nadmetanja, načelo efikasnosti i jednakog tretmana, načelo transparentnosti, načelo zaštite prirodne sredine i načelo zakonitosti.

Međutim, prema mišljenju nekih autora ¹⁹zakon dovoljno ne naglašava zaštitu javnog interesa u provedbi i kontroli primjene ovih ugovora. Nije dovoljno napisati da se od privatnog partnera zahtijeva poštivanje minimalnih standarda kvalitete (članak 10), već ti standardi moraju biti maksimalni u odnosu na finansijske mogućnosti i tačno onakvi kakvi će omogućiti pružanje usluga definisane kvalitete krajnjim korisnicima. Javni partner je zadužen za definisanje standarda kvalitete infrastrukturnog projekta, odnosno javnih usluga. Kontrola ne može biti samo formalna, već suštinska u ovim ugovorima. Također je zamijenjen redoslijed prioriteta, jer javni partner najprije u planu provedbe projekata navodi projekte koji su prikladni za JPP, a tek potom izrađuje studiju izvedivosti koja treba potvrditi ili ne potvrditi opravdanost modela JPP-a. Ipak, pozitivno je da zakon nalaže javnom partneru da prethodno odluci o JPP-u izračuna koliko bi ga realizacija takvog projekta koštala klasičnim budžetskim finansiranjem.

2. OGRANIČENJA PRIMJENE JPP-a U BiH

JPP u svijetu već prelazi u ustaljenu praksu, a u BiH je do sada samo **1 zvaničan projekat** JPP-a. Postoje mnogi projekti koji su predstavljeni pod JPP, međutim, ti projekti su pokrenuti prije usvajanja zakona o JPP-u i iako imaju karakteristike JPP-a ipak nemaju zvanično odobrenje niti zakonsko uporište.

Zbog veoma složene institucionalne i administrativne strukture u BiH, primjena JPP-a nailazi na brojna ograničenja. Potreba za uvođenjem novog modela finansiranja izgradnje javne infrastrukture je već odavno prepoznata, jer je više nego očigledno da taj teret ne može podnijeti isključivo javni sektor. Iako postoji interes vlasti za takav vid saradnje sa privatnim partnerima, ipak ostaje pitanje da li su privatni partneri zainteresovani za saradnju sa javnim sektorom u BiH.

¹⁹ Mihaela Grubišić-Šeba, *Projekat „Izgradnja kapaciteta institucija vlasti pri angažiranju u političkom dijalogu sa predstavnicima civilnog društva u BiH“ (CBGI)*, dostupno na: <http://www.cbgi.ba/index.php/hidden-meni/68-automatsko-generisanje-iz-naslova> (preuzeto: 16.04.2018)

Zainteresovanost privatnog sektora zavisi od političkih, regulatornih i komercijalnih rizika. Ako se zanemare neki specifični razlozi za ulazak na druga tržišta, npr. strateško pozicioniranje, te se u razmatranje uzmu samo finansijski motivi, očekivana minimalna stopa povrata koja pokriva navedene rizike je bar za 2-3 % veća nego u razvijenim zemljama, te više nego dva puta veća od one u zemljama sa visokim dohotkom.²⁰

Spomenuli smo i političke i regulatorne rizike. Svjedoci smo situacije u našoj državi gdje sa svakim novim izborima i dolaskom novih pobjednika na vlast pravac kretanja u mnogim aspektima se mijenja. Dolazi do poništavanja ranije donešenih zakonskih propisa, smjene rukovodećih kadrova, obustavljanja ranije pokrenutih postupaka, revizije donešenih rješenja itd. Sve to utiče na usporavanje ionako sporog procesa reforme u BiH, a koji obuhvata i prihvatanje i uspostavljanje novih sistema finansiranja u oblasti javne infrastrukture.

Određene lekcije u pogledu korištenja modela JPP-a u BiH se mogu izvući iz iskustva evropskih tranzicijskih zemalja. Model se sve više koristi u regiji, ali ostaje uveliko nerazvijen u odnosu na uporedne regije, npr. Latinsku Ameriku i Aziju. Iako se modeli koriste tek kraće vrijeme u regiji, vidljivo je da često rezultiraju složenim pregovorima istekom određenog razdoblja usljed makroekonomskih šokova ili zbog toga što projekti zapadaju u probleme.²¹

BiH vidno zaostaje za zemljama iz svog okruženja, koje ne samo da su donijele sve potrebne zakone u oblasti JPP-a, nego su uspostavile i dodatne institucije neophodne za implementaciju projekata, te njihov nadzor. U BiH, kako smo ranije naveli, još uvijek nije donešen zakon o JPP na državnom nivou, a uspostavljanje tijela poput Agencije za JPP ili nekog drugog tijela za koordinaciju projektima JPP-a je direktno uslovljeno uspostavljanjem zakonodavnog okvira. Na ovu situaciju utiče i nepostojanje dogovora oko nadležnosti za oblast JPP-a između entiteta. U entitetu RS je na osnovu donešenog zakona o JPP uređeno da se formira jedinica za JPP koja je u okviru ministarstva finansija, dok se u entitetu F BiH predlaže da ta jedinica bude u okviru Komisije za koncesije. Detaljan prikaz ove dvije opcije javne politike za JPP dat je u Tabeli 2.

20 Domljan I., (2011), *Javno-privatno partnerstvo u razvoju infrastrukture u BiH*, Elektronski zbornik radova Građevinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru br.2., str.72.

21 Brenck A., Beckers T., Heinrich M., Von Hirschhausen C., (2005), *PPP in new EU member countries of Central and Eastern Europe*, EIB Papers Vol.10.,No.2., str.102-104.

Tabela 2. Opcije javne politike – Ministarstvo finansija vs Komisija za koncesije

Relevantni aspekt JPP-a	Varijabla javne politike	Politika1: Komisija za koncesije	Politika 2: Ministarstvo finansija
Javna politika o JPP-u	Institucionalni kapaciteti	FBiH i RS: Javnu politiku/strategiju razvija Komisija za koncesije, podršku pružaju vanjski konsultanti	FBiH i RS: Javnu politiku/strategiju razvijaju ministarstva finansija, podršku pružaju vanjski konsultanti
	Troškovi	FBiH i RS: Umjereni	FBiH i RS: Umjereni
	Politička izvodivost	FBiH: Umjerena RS: Niska	FBiH i RS: Umjerena
	Javna prihvatljivost	FBiH i RS: Niska do umjerena	FBiH i RS: Umjerena
Jedinica za JPP	Institucionalni kapaciteti	FBiH i RS: Komisije za koncesije na entitetskom (i kantonalnom) nivou djeluju kao jedinca za JPP	FBiH i RS: Jedinice za JPP djeluju u sklopu ministarstva finansija (entitetskih i kantonalnih)
	Zakonodavni okvir o jedinici za JPP	FBiH: neznatne izmjene i dopune nacrtu Zakona o JPP (i kantonalnih zakona) RS: Znatne izmjene i dopune Zakona o JPP	FBiH: znatne izmjene i dopune nacrtu Zakona o JPP (i zakona o JPP u kantonima) RS: umjerene izmjene Zakona o JPP
	Troškovi	FBiH i RS: Umjeren do značajan porast	FBiH i RS: Umjeren do značajan porast
	Politička izvodivost	FBiH: Srednji nivo RS: Nizak nivo	FBiH: Nizak nivo RS: Srednji nivo
	Javna prihvatljivost	FBiH i RS: Nizak nivo javne podrške	FBiH i RS: Srednji do visok nivo
Analiza troškova i koristi JPP-a	Institucionalni kapaciteti	FBiH i RS: Nizak nivo, potrebno dodatno osoblje	FBiH i RS: Umjeren nivo, potrebno dodatno osoblje
	Troškovi	FBiH i RS: Značajan porast	FBiH i RS: Umjeren porast
	Politička izvodivost	FBiH i RS: Teško postići	FBiH: Teško postići RS: Realna promjena
Upravljanje i nadzor nad ugovorima JPP-a	Institucionalni kapaciteti	Vrši Komisija za koncesije, resorno ministarstvo, javni partneri i krajnji korisnici (po potrebi) FBiH: Realna promjena RS: Umjereni kapaciteti	Vrši višestruko tijelo na čelu sa Jedinicom za JPP uz uključivanje mjerodavnog resornog ministarstva ili tijela vlade, javnih partnera i predstavnika krajnjih korisnika (po potrebi) FBiH: Umjereni RS: Realna promjena
	Troškovi	FBiH i RS: Umjeren porast	FBiH: Umjeren porast RS: Neznatan porast

	Politička izvodivost	FBiH: Umjeren nivo političke volje RS: Nizak nivo političke volje	FBiH: Nizak do umjeren nivo političke volje RS: Umjeren do visok nivo političke volje
Svijest o JPP-u	Institucionalni kapaciteti	FBiH i RS: Kampanju sprovodi Komisija za koncesije, uz podršku vanjskih konsultanata. Nizak nivo kapaciteta, potrebno dodatno osoblje.	FBiH i RS: Kampanju razvija Ministarstvo finansija, uz podršku vanjskih konsultanata. Umjeren nivo kapaciteta, potrebno dodatno osoblje.
	Troškovi	FBiH i RS: Značajan porast	FBiH i RS: Značajan porast
	Politička izvodivost	FBiH i RS: Nije primjenjivo	FBiH i RS: Nije primjenjivo
	Javna prihvatljivost	FBiH i RS: Umjeren do visok nivo	FBiH i RS: Umjeren do visok nivo

Izvor: Uzunović N.A., Karkin Z., *Bajka o javno-privatnim partnerstvima u BiH - analiza sektora zdravstva*, Fond otvoreno društvo BiH, str.5., dostupno na: http://www.academia.edu/7740019/Bajka_o_javno_privatnom_partnerstvu_u_BiH_Analiza_sektora_zdravstva,
 (preuzeto 08.01.2015.)

Jedan od važnih ograničavajućih faktora svakako je i nedovoljno razvijena svijest o JPP-u kako kod organa vlasti, tako i kod stanovništva što doprinosi jačanju nepovjerenja i stvaranje predrasuda o povećanoj netransparentnosti i korupciji u ovoj oblasti. Tako prema rezultatima istraživanja provedenog u okviru magistarskog rada na temu „*JPP-potencijalni faktor razvoja i ulaganja kroz projekte na nivou jedinica lokalne samouprave*“²² imamo situaciju da čak 94% stanovništva nije upoznato sa pravnom regulacijom JPP-a u EU, preko 50% nije upoznato sa pravnom regulacijom JPP-a u BiH, te preko 50% ispitanika nije upoznato sa pozitivnim efektima JPP.

Korak naprijed u stvaranju boljih uslova za implementaciju JPP projekata jeste **projekat JPP u BiH**²³ koji je pokrenut od strane Ureda koordinatora za reformu javne uprave.

Prof.dr. Veljko Trivun, profesor na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu i pravni ekspert za jpp ističe da je primarni fokus u realizaciji projekta stavljen na razvoj zakonodavnog okvira u oblasti JPP-a za potrebe glavnih korisnika projekta, kao i uspostavljanje funkcionalnog okruženja za JPP kroz obuke i izgradnje kapaciteta kako u javnom tako i privatnom sektoru. Kao prvi korak urađena je

²² Berbić A., (2012), *Javno-privatno partnerstvo- potencijalni faktor razvoja i ulaganja kroz projekte na nivou jedinica lokalne samouprave*, Pravni fakultet, Tuzla. odbr.mag.rada decembar, 2012, str.170-180.

²³ <http://www.jpp.ba/site/Tekst.aspx?cat=336&txt=616&jezik=bos> (preuzeto 06.04.2018)

Analiza postojećeg zakonodavstva u području JPP-a i usklađenost s relevantnim zakonodavstvom Evropske unije, te dokument Studije kriterija po kojima se neki projekat kvalificira kao JPP, a što predstavlja preduslov za početak stručne i kvalifikovane diskusije o trenutnim zakonskim rješenjima u domenu JPP-a, kao i definiranju prijedloga za konsolidaciju normativnih rješenja sa dokumentima i politikama EU. Naglasio je i to da je u sklopu projekta pokušano skinuti stigmatu sa tog koncepta zbog percepcije javnosti o pljački i bogaćenju privatnih partnera u takvim aranžmanima.

Realizirane aktivnosti na projektu JPP

- priređen je opći model Zakona o JPP-u i prateći podzakonski akti
- urađena sveobuhvatna sektorska analiza u cilju identificiranja oblasti za potencijalne JPP projekte
- organizovane stručno-radne konferencije
- kompletirane sveobuhvatne analize „vrijednosti za novac“ za kandidirane pilot projekte,
- priređena potrebna dokumentacija i integralni dokumenti Studija izvodljivosti za pilot projekte „Zamjena postojeće konvencionalne javne rasvjete sa LED rasvjetom na području Kantona Sarajevo“ i “Zamjena postojeće konvencionalne javne rasvjete sa LED rasvjetom na području Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine

Takođe se organizuju javne rasprave, kao što su javne rasprave održane u svim lokalnim zajednicama TK, u organizaciji Ministarstva razvoja i poduzetništva TK, čiji je cilj prikupljanje primjedbi i sugestija od strane učesnika (predstavnicima JLS, akademske zajednice, ministarstava i upravnih organizacija, udruženja poslodavaca, te predstavnici nevladinog sektora), kao i prezentacija novog pristupa pripremi, planiranju i provedbi JPP-a, te poticanje ideje o pripremi projektnih ideja za potencijalne projekte JPP-a, kako bi se spremno dočekala primjena Zakona.

Navedeno nam daje pravo da u narednom periodu očekujemo intenziviranje aktivnosti u oblasti JPP-a, usvajanje potrebnih zakona, te konačno intenzivnija primjena ovog modela finansiranja kapitalnih projekata u BiH.

Jedno od prvih JPP-a u narednom periodu mogla bi biti saradnja Univerzitetsko kliničkog centra u Tuzli (UKC) i kompanije “Bauerfeind” d.o.o. Sarajevo. Na temelju studije opravdanosti projekta Vlada Tuzlanskog kantona dala je svoju saglasnost. Cilj ovog JPP-a jeste poboljšanje i proširenje usluga u segmentu

poslovanja ortopedije i rehabilitacije. Privatni partner će uložiti finansijska sredstva, a UKC kadrovski potencijal. Time bi se stvarila jača pozicija na tržištu i bolji kvalitet u proizvodnom kapacitetu. Partnerstvom bi se znatno uštedilo vrijeme i resursi UKC Tuzla jer UKC Tuzla neće imati potrebu skladištenja repromaterija.²⁴

Očekuje se da se shvati i prihvati koncept koji će omogućiti svima da uhvate “priključak na savremene trendove u ovoj oblasti”, a očekuje se i da se pronađe najefikasniji zakonski okvir koji će omogućiti realizaciju projekata iz javno-privatnog partnerstva.²⁵

3. JPP KAO MOGUĆNOST UNAPRIJEĐENJA JAVNOG SEKTORA U BiH

Rezultati empirijskog istraživanja o opštim stavovima javnog i privatnog sektora o JPP u BiH²⁶ pokazuju da generalno postoji pozitivan stav o JPP-u u BiH, čak 93% ispitanika iz javnog i privatnog sektora smatraju da postoji potreba za finansiranjem javnih potreba putem JPP-a, a njih 94% smatra da JPP ima stratešku ulogu za unaprijeđenje javnog sektora u BiH.

Da bi se BiH učinila atraktivnom za privatne investitore, potrebno je da Vlada učini napore i to u dva smjera. Prvo je stvoriti ono što se naziva „*investitor-friendly environment*“ tj. prijateljsku okolinu za investitore, a što znači političku stabilnost, historiju redovnog plaćanja i vraćanja dugova, dobru makro-ekonomsku politiku, vladavinu prava i visok stepen transparentnosti i jasno definisan regulatorni okvir. Druga grupa mjera je pomoć vlade da projekat bude finansijski atraktivan privatnim ulagačima. To je moguće ustupanjem zemljišta bez naknade, projektnom dokumentacijom, djelimičnim garancijama prometa ili prihoda, dovršenim objektima koji se bez naknade daju privrednim društvima, otpisom ranije nastalih troškova, ulogom u osnivačkom kapitalu, poreznim olakšicama, državnim garancijama i pribavljanjem garancija međunarodnih finansijskih institucija.²⁷

Posebna pažnja se treba posvetiti i stimulisanju i razvoju lokalnih privrednika, kako bi se uz konkurentnost izbjeglo monopolsko tržište, stvorila klima za međusobnu

24 <http://tuzlanski.ba/carsija/javno-privatno-partnerstvo-ukc-a-tuzla-i-kompanije-bauerfeind/> (preuzeto:24.04.2018)

25 <https://www.klix.ba/vijesti/bih/trivun-koncept-javno-privatnog-partnerstva-znaci-kvalitetniju-uslugu-gradjanima/170215055> (preuzeto:21.04.2018)

26 Muminović E., Mustafagić A., op.cit., str.79.

27 Salihović Dž., (2012), *Partnerstvo javnog i privatnog sektora u finansiranju saobraćajne infrastrukture u Bosni i Hercegovini*, Poslovni konsultant br.20., str.33-34.

saradnju lokalnih zajednica, ali i olakšalo poslovanje velikim kompanijama koje bi tako mogle da angažuju lokalne dobavljače.²⁸

Na osnovu prethodno izloženog možemo sumirati to, da bi se u potpunosti iskoristile prednosti JPP-a i da bi ono poslužilo kao mjera za unaprijeđenje javnog sektora, sa posebnim osvrtom na jedinice lokalne samouprave, neophodno je poduzeti korake u dovršavanju uspostavljanja institucionalnog i zakonodavnog okvira, stvoriti povoljnu klimu za investiranje koja će ohrabriti postojeće, te privući nove investitore, promovisati projekte JPP-a, čime će se uticati na povećanje transparentnosti, veće upoznatosti građana sa principima i pozitivnim efektima JPP-a, jačati kadrovske kapacitete, maksimalno iskoristiti iskustvo razvijenih evropskih zemalja, te zemalja iz okruženja u primjeni JPP-a.

Nakon provedenog anketnog istraživanja možemo sa sigurnošću reći da u BiH kod JLS postoji pozitivan stav o JPP-u kao načinu finansiranja kapitalnih projekata, te da u BiH tek predstoji veća ekspanzija ovog načina finansiranja. To potvrđuje i podatak da šest od sedam JLS očekuje poboljšanje uslova za primjenu JPP-a u BiH u narednom periodu.

Slika 2. Očekivanja za poboljšanje uslova za primjenu JPP-a u BiH

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

²⁸ Najdić M., Živić M., (2010), *Održivo partnerstvo velikih preduzeća i lokalnih samouprava – studija slučaja kompanije Hemofarm i opštine Vršac*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str.9.

ZAKLJUČAK

Ustanovili smo da su najvažnije prednosti javno - privatnog partnerstva sljedeće: brža izgradnja infrastrukture, brža realizacija javnih usluga, smanjenje ukupnih troškova, bolja alokacija rizika, kvalitetnije usluge, efikasnije upravljanje projektom.

Najvažniji nedostaci javno - privatnog partnerstva odnose se na politički aspekt ovog načina finansiranja jer omogućava vlastima da u određenom periodu, na primjer predizbornom periodu, pokrenu veći broj projekata koji nemaju trenutni uticaj na javni dug i zaduživanje. Kao važan nedostatak mnogi autori navode i pogrešan stav o alokaciji rizika, smatrajući da iako dolazi do alokacije rizika, taj transfer se skupo naplaćuje.

Uvažavajući i prednosti i nedostatke javno - privatnog partnerstva kao načina finansiranja kapitalnih projekata smatramo da se, uz pravilnu procjenu rizika projekata, pravilno provođenje analize „vrijednost za novac“, te pravilno planiranje projekata i dobar menadžment, može iskoristiti maksimalni potencijal koji ovaj način finansiranja pruža.

Kako bi došlo do intenzivnije primjene JPP-a u BiH potrebno je dovršiti uspostavljanje institucionalnog i zakonodavnog okvira, stvoriti povoljnu klimu za investiranje koja će ohrabriti postojeće, te privući nove investitore, promovisati projekte JPP-a, čime će se uticati na povećanje transparentnosti, veće upoznatosti građana sa principima i pozitivnim efektima JPP-a, jačati kadrovske kapacitete, maksimalno iskoristiti iskustvo razvijenih evropskih zemalja, te zemalja iz okruženja u primjeni JPP-a.

LITERATURA

1. Berbić A., (2012), *Javno-privatno partnerstvo- potencijalni faktor razvoja i ulaganja kroz projekte na nivou jedinica lokalne samouprave*, Pravni fakultet, Tuzla. odbr.mag.rada decembar, 2012.
2. Brenck A., Beckers T., Heinrich M., Von Hirschausen C., (2005), *PPP in new EU member countries of Central and Eastern Europe*, EIB Papers Vol.10.,No.2.
3. Corrigan M.B., Hambene J., Hudnut W., Levitt R.L., Stainback J., Ward R., Witenstein N., (2005), *Ten principles for succesfful Public-private partnerships*, ULI (Urban Land Institute), Washington.
4. Domljan I., (2011), *Javno-privatno partnerstvo u razvoju infrastrukture u BiH*, Elektronski zbornik radova Građevinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru br.2.

5. Jovičić M., Jovičić A., (2011), *JPP kao mogućnost poboljšanja efikasnosti javnog sektora*, Poslovni konsultant br.13/14.
6. Najdić M., Živić M., (2010), *Održivo partnerstvo velikih preduzeća i lokalnih samouprava – studija slučaja kompanije Hemofarm i opštine Vršac*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
7. Rička Ž., (2013), *Mogućnost finansiranja javnih potreba jedinica lokalne samouprave u FBiH uz primjenu JPP-a*, VI Međunarodna naučno - stručna konferencija: Razvoj poslovanja 2013, Ekonomska politika i poslovanje malih i srednjih preduzeća.
8. Salihović Dž., (2012), *Partnerstvo javnog i privatnog sektora u finansiranju saobraćajne infrastrukture u Bosni i Hercegovini*, Poslovni konsultant br.20.
9. Savanović S., (2009), *JPP kao instrument unaprijeđenja javnih usluga na lokalnom nivou*, Matić Graf, Banja Luka.
10. Vuković V., (2014), *Primjena modela javno-privatno partnerstvo u Republici Srpskoj*, Anali poslovne ekonomije br.10.
11. Internet izvori:
 - http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Dokumenti/sl_novine/2012/SluzbeneNovineTK%2014-2012.pdf
 - http://www.academia.edu/7740019/Bajka_o_javno_privatnom_partnerstvu_u_BiH_Analiza_sektora_zdravstva.
 - <http://www.jpp.ba/site/Tekst.aspx?cat=336&txt=616&jezik=bos>
 - http://bankwatch.org/documents/never_mind_the_balance_sheet.pdf
 - <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0327&qid=1433318086120&from=EN>
 - <http://pf.untz.ba/dokumenti/casopisi/2016-2/6.pdf>
 - <http://www.cbgi.ba/index.php/hidden-meni/68-automatsko-generisanje-iz-naslova>
 - <https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/WorkingPaperonPPP.pdf>,
 - <https://www.webssa.net/files/pwc05.pdf>
 - <http://www.brookings.edu/research/reports2/2014/12/17-infrastructure-public-private-partnerships-sabol-puentes>
 - <http://tuzlanski.ba/carsija/javno-privatno-partnerstvo-ukc-a-tuzla-i-kompanije-bauerfeind/>
 - <https://www.klix.ba/vijesti/bih/trivun-koncept-javno-privatnog-partnerstva-znaci-kvalitetniju-uslugu-gradjanima/170215055>

Mirsada Murtić¹

FORENZIČNO RAČUNOVODSTVO KAO INSTRUMENT OTKRIVANJA PRIVREDNO-KRIMINALNIH I DRUGIH NEDOPUSTIVIH RADNJI

FORENSIC ACCOUNTING AS THE INSTRUMENT OF DESTRUCTION OF ELEVEN-CRIMINAL AND OTHER INCIDENTAL WORKS

SAŽETAK

Svakodnevno smo svjedoci brojnih prijevара i nedopustivih kriminalnih radnji koje značajno opterećuju svjetsku privredu. Povjerenje je temelj stabilnog i sigurnog tržišnog okruženja, а prijevара to povjerenje narušavaju. Privredni kriminal i razne malverzacije su globalni problem. Specifičnosti savremenog privrednog kriminalа zahtijevaju odgovarajući pristup organа otkrivanja i gonjenja, kao i odgovarajući pristup u dokazivanju ove vrste krivičnih djela. Rastom broja prijevара i izgubljenih vrijednosti uporedo raste šansa za razvojem forenzičnog računovodstva. U Bosni i Hercegovini je forenzičko računovodstvo nedovoljno razvijena oblast u obrazovanju i praksi. Ovim radom želi se ukazati na problematiku raznih privredno-kriminalnih i drugih nedopustivih radnji pojedinaca i preduzeća u BiH, kao i na mogućnosti nadležnih kontrolnih organа u prevenciji i identifikaciji ove vrste prijevара u BiH.

Ključne riječi: Forenzičko računovodstvo, privredni kriminal, kriminalne radnje, prijevара.

ABSTRACT

We are witnessing numerous frauds and unacceptable criminal acts that are burdening the world economy on a daily basis. Trust is the foundation of a stable and secure market environment and fraud deceives this trust. Economic crime and misconduct are a global problem. The specificities of modern economic crime require appropriate access to the organs of detection and prosecution, as well as an appropriate approach in proving this type of criminal offense. By increasing

¹ Mr.oec. Mirsada Murtić, Bestfin doo i Revident Grude doo, e-mail: murtic.mirsada@gmail.com

the number of frauds and lost values, there is a growing chance of developing forensic accounting. In Bosnia and Herzegovina, forensic accounting is an underdeveloped area of education and practice. This paper wishes to point out the issues of various economic and criminal and other unacceptable actions of individuals and businesses in BiH, as well as the possibility of competent control authorities in the prevention and identification of this type of fraud in BiH.

Key words: *forensic accounting, economic crime, criminal acts, fraud.*

JEL: M4, M40, M42

UVOD

Nesporna je **činjenica** da su prijevare postojale od kako postoji svijet i da su prisutne svugdje. Savremena kompanija je sve kompleksniji, dinamičniji i zapleteniji poslovni sistem, koji prožimaju brojne unutrašnje i spoljašnje okolnosti i činjenice. Sve češće se govori o rastućem riziku i njegovoj kontroli. Temeljni razlozi za nezakonite i nedopustive radnje su naročito poslovno organizaciona konfuzija, neodgovarajuće unutrašnje nadziranje i nevjerodostojno računovodstveno izvještavanje. Prosto je nemoguće ostvariti takve uslove da kompanija djeluje bez poslovnih rizika, suprotno tome njen dugoročni opstanak i razvoj sve je teže kontrolisati, jer posluje u sve rizičnijem i nestabilnijem okruženju, koje donosi nove zdrave i nezdrave okolnosti. Ovih drugih je sve više i nije ih moguće izbjeći, moguće je tek pobrinuti se za adekvatan unutrašnji nadzor u obliku internog kontrolnog sistema unutrašnje revizije. Privredni kriminal je jedan od najvećih problema našeg društva koji se negativno odražava na sve segmente života i predstavlja ozbiljnu prepreku privrednog i ukupnog društvenog razvoja svake zemlje, a posebno predstavlja teškoću za napredak i privredni rast zemljama u tranziciji kao što je Bosna i Hercegovina. U odnosu na klasične oblike kriminala, privredni kriminal predstavlja najsloženiji oblik kriminala sa aspekta otkrivanja, dokazivanja i procesuiranja.

U svakoj kompaniji je veća ili manja potencijalna opasnost od pojave privrednog kriminala. Zato, vrhovno rukovodstvo mora imati i nadzorni organ i odgovor na pitanje - kakav je rizik ako se u kompaniji pojave kriminalne i druge nedopustive radnje? Zbog toga moraju imati i odgovor na pitanje kakve kontrole su potrebne za sprječavanje i smanjenje takvih djela u kompaniji i kako je sprečavanje i otkrivanje prijevara i drugih kažnjivih djela upleteno u unutrašnju revizijsku i računovodstvenu djelatnost. Za sprječavanje i otkrivanje kriminalnih i drugih nedozvoljenih djela kompaniji su potrebni: profesionalno rukovođenje i upravljanje, dugoročni

(strateški) poslovni ciljevi i poslovno-organizacioni red te potporni mehanizmi, kao što su informaciona djelatnost usmjerena ka donošenju odluka, adekvatno izgrađen sistem unutrašnjih kontrola i unutrašnje revidiranje, a na čelu svega toga odgovarajuća poslovna, odnosno organizaciona struktura. Ukoliko nije efikasna organizaciona struktura kompanije, odnosno ako rukovodioci i nadzorni organi ne izvršavaju svoje dužnosti u skladu sa zakonom i radnim mjestom čije poslove obavljaju, stvaraju se uslovi za kažnjiva i druga nedozvoljena djela.

Krucijalne dokaze o imovinskom i finansijskom položaju te poslovnoj i novčanoj uspješnosti poslovnog subjekta predstavljaju računovodstvena dokumentacija i finansijski izvještaji. Manipuliranje računovodstvenim dokumentima i podacima podrazumijeva fiktivnu i nepravilnu obradu podataka kako bi se iskrivila stvarna slika stanja neke kompanije. U suštini, kreiraju se drugačije vrijednosti sredstava, troškova i tokova novca. Obzirom na činjenicu da revizori nisu ispunili očekivanja koju je javnost od njih očekivala u pogledu zaštite od računovodstvenih prijevара, u kompanijama čije finansijske izveštaje revidiraju, u novije vrijeme su oči javnosti usmjerene prema forenzičnom računovođi čiji je osnovni zadatak istraga prijevара u finansijskim izvještajima kompanija. Upravo zbog sve većeg broja poslovnih prijevара javila se potreba za razvojem forenzičnog računovodstva. Forenzično računovodstvo se bavi otkrivanjem različitih nedopustivih radnji i pronevjera unutar neke kompanije. To je postupak koji uključuje istragu vođenja računovodstva i računovodstvenog izvještavanja kako bi se moglo steći uvjerenje o postojanje ili nepostojanje prijevара. Svrha forenzičnog računovodstva je da pored istraživanja prijevара vrši istraživanje i utvrđivanje činjenica vezano za kupoprodaju, utvrđivanje postojanja i visine štete na poslovnoj imovini, posredovanje u sporovima suvlasnika, utvrđivanje vrijednosti izgubljene dobiti i slično.

1. OBILJEŽJA PRIVREDNOG KRIMINALA

1.1. Temeljne karakteristike privrednog kriminala

Definiciju privrednog kriminala koja je najčešće citirana dao je Edwin Sutherland, predsjednik Američkog sociološkog udruženja, od kojeg i potiče termin kriminal “bijelog ovratnika” (white collarcrime). Međutim, za potrebe ovog rada, interesantnija je definicija dr. Stanka Pihlera prema kojoj privredni kriminal u širem smislu određuje kao kriminalitet u vezi sa privredom. U užem smislu, definicija privrednog kriminala ovog autora glasi: “Kriminalitet u vezi privrede obuhvatio bi sve delikte kojima se neposredno i posredno napadaju privredni odnosi (proces, aktivnosti), a privredni kriminalitet bi bio dio kriminaliteta u vezi

privrede koji bi obuhvatio delikte kojima se neposredno napadaju privredni odnosi (procesi, aktivnosti).”(Bijelić, S, Ćurovac S, 2016, 9). Da bi se radilo o deliktu koji ulazi u pojam privrednog kriminaliteta, po mišljenju ovog autora, moraju biti ispunjeni sljedeći uslovi:

- da je njihov neposredni zaštitni objekat privredni odnos (proces, aktivnost),
- da delikt neposredno proizlazi ili se neposredno vrši u okviru nekog privrednog odnosa (procesa, aktivnosti),
- da je aktivni subjekat u privrednom odnosu ili subjekat privrednog odnosa (procesa, aktivnosti) pravno ili fizičko lice koje ima određena ovlašćenja koja se manifestuju kroz odgovarajuće mogućnosti raspolaganja imovinom koja je objekat privrednog odnosa. (Bijelić, S., Ćurovac.S., 2016, 72)

U teoriji i praksi prisutni su različiti definicije za ovu vrstu kriminala, kao i razilaženja mišljena da li postoje ili ne razlike između pojmova privredni kriminal i ekonomski kriminal, kao i šta je obuhvaćeno njima. Spomenuti autor, dr. Pihler, smatra da je pojam privrednog kriminaliteta širi od pojma ekonomski kriminalitet, jer privredni kriminalitet osim ekonomskog kriminaliteta obuhvata i kriminalitet protiv službene dužnosti kao i imovinski kriminalitet koji nastaje povodom ekonomskih odnosa. Ovo shvatanje opravdavaju formalno-pravni zakonski razlozi, jer se u važećem krivičnom zakonodavstvu BiH kod nekih krivičnih djela protiv službene dužnosti pojavljuje i „službeno lice“ i „odgovorno lice“ kao lica čija se krivična odgovornost utvrđuje.

1.2. Privredni kriminal u Bosni i Hercegovini

Privredni kriminal je jedan od najvećih problema našeg društva koji se negativno odražava na sve segmente života i predstavlja ozbiljnu kočnicu privrednog i ukupnog društvenog razvoja svake zemlje, a posebno predstavlja teškoću za napredak i privredni rast zemljama u tranziciji kao što je Bosna i Hercegovina. (Bijelić, S., Ćurovac. S., 2016, 7). U odnosu na klasične oblike kriminala privredni kriminal predstavlja najsloženiji oblik kriminala sa aspekta otkrivanja, dokazivanja i procesuiranja. Privredni kriminal u Bosni i Hercegovini predstavlja veliki problem zbog svoje raširenosti i količine štete koju čini. Dokazivanje privrednog kriminala (općeg ili organizovanog) jako je složen, dug i mukotrpan posao koji zahtijeva maksimalno angažovanje svih učesnika u istrazi (tužilaca, OSL saradnika, vještaka i dr.). Istraga i dokazivanje (dokumentovanje) privrednog kriminala predstavlja najsloženiji oblik kriminala jer se teško otkriva (prepoznaje) i zahtijeva široku lepezu aktivnosti te veći broj učesnika u istrazi i dokazivanju i svi

učesnici u istrazi moraju biti maksimalno osposobljeni (edukovani) i motivirani za ove aktivnosti.

Najčešći načini saznanja da je počinjeno krivično djelo iz oblasti privrednog kriminala su:

- operativne aktivnosti MUP-a na svim nivoima (kanton, entitet, državni nivo);
- obavještenja od građana;
- saznanja iz medija (elektronski, printani i dr. sredstava masovne komunikacije);
- prijave kompanija i ustanova;
- prijave inspekcijskih i drugih službi na svim nivoima (inspektorati, poreske uprave, SIPA, UIO BiH, Granična policija BiH i dr.);
- prijave svjedoka;
- anonimne prijave;
- prijave finansijskih institucija – banaka;
- prijave nezavisnih i državnih revizora

Navedena vrsta kriminala je specifična/složena i samim tim zahtijeva poseban, temeljit i dugotrajan način istrage. Osnovni dokazi se odnose na dokumente na osnovu kojih se, u kasnijim fazama, vrše razna vještačenja i sačinjeni vještački nalazi, uz ostale dokaze, služe za dokazivanje krivičnih djela. U praksi, čest slučaj je da se istraga u oblasti ove vrste kriminala vrši kao da se radi o krivičnim djelima: nedozvoljen promet narkotika, trgovina ljudima, krađa i sl, što je pogrešan pristup i takav način istrage ne daje očekivane i željene rezultate. (Bijelić, S, Ćurovac, 2016, 72). Mnoge štete od prijevara i zloupotreba u oblasti privrede se ne mogu tačno utvrditi jer iste nisu ni otkrivene. Štete se mogu samo procjenjivati na temelju određenih indikatora. Najveći postotak prijevara pronađen je u privatnim i malim kompanijama što upućuje na zaključak da je kod tih kompanija rizik prijave najveći. Da bi se uspješno radilo na otkrivanju, prijavljivanju i dokazivanju privrednog kriminala, neophodno je da u agencijama budu zaposlena lica koja su stručno osposobljena za te poslove (iskustvo, stalna edukacija, ambicija i dr), što često nije slučaj i ne vrši se selekcija odgovarajućeg kadra, tako da osposobljeni inspektori(mali/ograničen broj u svim agencijama) nisu u stanju da se energično suprotstave ovoj vrsti kriminala i da pravovremeno odgovore zahtjevima tužilaštava, odnosno zbog ograničenog broja osposobljenog kadra agencije nisu uvijek u mogućnosti da se kvalitetno, tj. uspješno, pod nadzorom tužilaštva, bore protiv rastućeg obima privrednog kriminala.

1.3. Primjeri privredno-kriminalnih i nedopustivih radnji u BiH praksi

Prijevara predstavlja ogroman problem za kompanije u cijelom svijetu pa samim tim i u BiH. Ipak, često je slučaj da je lice zaduženo za sprječavanje prijevare u većini kompanija “neko”, ali ne i konkretno lice. Nezavisni revizori često tvrde da otkrivanje prijevare nije njihova odgovornost. Interni revizori također tvrde da su njihove funkcije procjenjivanje kontrola i povećanje operativne efikasnosti kompanije. Sigurnosno osoblje kompanija najčešće tvrdi da je u suštini zadatak revizora istražiti i prijaviti slučajeve prijevare na sudu. Menadžeri su uvjerenja da je njihov glavni zadatak upravljanje poslovanjem, mada se prijevara može izvršiti bilo gdje u kompaniji. Zaposleni, uprkos tome što su u najboljem položaju da otkriju prijevaru, nisu sigurni gdje i kome treba upućivati sumnjive slučajeve prijevare kada se to dogodi. Pranje novca je stari kriminalni akt s kojim se države bore dugo vremena s više ili manje uspjeha. U današnje vrijeme pranje novca je eskaliralo po raširenosti i količini koju je donijela globalizacija. Cilj pranja novca je kroz poslovni ciklus pomoću zamršenih transakcija nelegalno stečeni novac pretvoriti u legalni novac. U poslijeratnom periodu, nakon izvršene privatizacije državnog kapitala u preduzećima, uočene su različite nezakonite aktivnosti novih vlasnika. Ove pojave uglavnom se odnose na neispunjavanje uslova iz ugovora o privatizaciji, zbog čega agencije za privatizaciju i dioničari pokreću sudske postupke (kršenje odredbi o nastavku registrirane djelatnosti, zadržavanja zaposlenih radnika, proširivanje djelatnosti, investicije i dr.).

U sudskom postupku dolazi do raskida ugovora o privatizaciji i vraćanja firmi u posjed ranijeg vlasnika, ali često sa teškim posljedicama jer je imovina takvih firmi devastirana, otuđena (prethodno prenesena novoosnovana preduzeća) ili opterećena hipotekama u korist banaka, tako da nakon sudskog poništavanja ugovora o privatizaciji često ostaje samo ime firme sa dugovima i bezvrijednom imovinom. U sljedećim primjerima su prikazane vještine navodnih kupaca državnog kapitala koje su postale česta pojava u našoj zemlji pomoću kojih su nezakonito stvarane vlastite koristi pojedinaca a na ogromnu štetu kompanija koje su pretežno na kraju odvedene u stečaj.

U jednom krivičnom predmetu koji se vodi protiv osobe, radi postojanja osnova sumnje da je izvršio krivično djelo zloupotreba položaja ili ovlaštenja Ugovorom o kupoprodaji državnog kapitala preduzeća X² kupac se obavezao;

2 S obzirom na to da su osumnjičeni u postupku procesuiranja nisu navedeni nazivi i stvarni iznosi koji su predmet navedenih postupaka radi zaštite podataka.

- Izvršiti finansijska ulaganja u visini od 500.000,00 KM i to za kupovinu mašine, renoviranje skladišnih objekata, nabavku obrtnih sredstava i opreme, te nabavku i popravku drugih mašina, sve u roku od 30 dana od potpisivanja Ugovora.
- Izvršiti ostala finansijska ulaganja u potrebnom iznosu u cilju osavremenjivanja preduzeća u skladu sa planovima razvoja preduzeća u sve u roku od šest mjeseci od dana potpisivanja Ugovora.

Analizom dokumentacije nije se mogao steći utisak da je realizovano izvršenje obaveza finansijskih ulaganja u svrhu osavremenjivanja preduzeća u skladu sa usvojenim planom razvoja jer isti nije bio dostupan a upitno je da je uopće postojao. Uprava, odnosno Direktor je bez saglasnosti većinskih dioničara založio nekretnine za kratkoročni kredit u visini 1.500.000 KM. Sredstva koja su dobijena iz kreditnih izvora i koja su iskorištena uglavnom za izmirenje starih obaveza iz osnova kredita, plata, poreza, doprinosa, između ostalog, za isplate vlastitih visokih naknada, bez ulaganja u poboljšanje kapaciteta i modernizaciju proizvodnje. Time su se stvorila dodatna kamatna opterećenja. Proizvodnja koja je ionako postala neuslovna i nedovoljna za stvaranje nove vrijednosti zbog zastarjelih mašina i opreme još se više okarakterisala svojim nedostatnim uvjetima za opstanak. Neuslovne prostorije i skladište su pokazatelji da je firma u problemima kojoj je zbog svega navedenog prijetila neizvjesnost u pogledu budućeg poslovanja i opstanka.

Direktor je sačinio Ugovor o preuzimanju obaveze na teret Društva u visini od 500.000 KM a koja sredstva predstavljaju depozit poslovnog partnera kao garancija za finansijska ulaganja shodno Ugovoru o kupoprodaji državnog kapitala. Vidljivo je da se obaveza suštinski ne odnosi na Društvo nego na kupca kao fizičkog lica. Iznos isplaćenih sredstava Direktor u visini od 200.000 KM, koja su najprije tretirana računovodstveno kao akontacija pa su potom preknjižena na konto potraživanja za date pozajmice, a nakon toga otpisana u cijelosti, približno odgovara iznosu koji je uplaćen kao depozit u procesu privatizacije.

Otpis ovih sredstava je dodatno otežao finansijsku poziciju preduzeća koje je već imalo značajne akumulirane gubitke i pogoršanu platežnu sposobnost na kraju poslovne godine. I pored konstatiranja komisije da Kupac ne ispunjava ugovorne obaveze nadležna agencija je nastavila sa provođenjem kontrola bez da je poduzimala radnje oko raskida Ugovora radi neizvršenja istog. Neblagovremeno djelovanje nadležne agencije, nepoštivanje ugovorenih obaveza kupca, zalaganje imovine, visoka kreditna zaduženja, otpisi potraživanja, odliv sredstava radi

preuzimanja ispunjenja tuđih obaveza, povećanje obaveza, negativan poslovni rezultat su doveli preduzeće u kategoriju platežno nesposobno, te je već krajem iste godine, na prijedlog jednog od značajnih povjerilaca, Rješenjem općinskog suda otvoren stečajni postupak nad Društvom. Proces u ovom predmetu traje već više od 10 godina.

U predmetu protiv N.N. lica zbog krivičnog djela iz člana 383. stav 3. u vezi stava 1. KZ FBiH, zaključen Ugovor o kupoprodaji državnog kapitala; Cijena kupoprodaje iznosila je 1.000.000,00 KM uz preuzimanje obaveza Kupca da u ime novih finansijskih ulaganja izvrši popravljjanje i modernizaciju postojeće opreme i kupovinu novih mašina preduzeća, te da u istu uloži iznos od 1.000.000,00 KM, zadrži postojeći nivo plasmana proizvoda preduzeća i obezbijedi nova tržišta. Posebne obaveze Kupca su prema Ugovoru da u cilju pokretanja proizvodnje i izmirenja obaveza prema radnicima u roku od osam dana od dana imenovanja za direktora preduzeća lica koje odredi kupac, izmiri sve obaveze. Kupac nije izmirio obaveze iz kupoprodajnog ugovora, a na što se obavezao, pa neispunjenjem obaveza koje su bitan elemenat stekli su se uslovi za raskid ugovora. Prema članu 7. Ugovora o kupoprodaji državnog kapitala u Društvu u roku od trideset mjeseci od dana potpisivanja Ugovora kupac ne može prodavati i poklanjati nekretnine. Nekretnine su iskazane u pasivnom podbilansu, a nadležnost nad stavkama pasivnog bilansa regulisana je članom 20. Zakona o početnom bilansu stanja preduzeća i banaka i članom 31. Zakona o privatizaciji preduzeća.³ Međutim, prodaja nekretnina koje su vlasništvo Društva na teritoriji jedne od Republika bivše Jugoslavije je, ipak, izvršena. Evidentno je da je ova prodaja u suprotnosti sa članom 7. Ugovora o kupoprodaji državnog kapitala Društva u kojem je jasno navedeno da u roku od trideset mjeseci od dana potpisivanja Ugovora kupac ne može prodavati i poklanjati nekretnine. Realizacija prodaje nekretnina izvršena je nakon Sudske presude o raskidu Ugovora o kupoprodaji državnog kapitala. Potpise u ime kupca na kupoprodajnim ugovorima za nekretnine je, prema nalazu grafologa, svojeručno napisao Direktor Društva. Novac od prodaje nije dospio na račun Društva. Ukupna visina štete pod ovim okolnostima, a imajući u vidu cijene iz kupoprodajnih ugovora i procjenu sudskog vještaka građevinske struke kao i činjenicu da novac od prodaje prisvojen od strane Direktora Društva, je oko 1.200.000,00 KM. Transakcije su se desile 2003.godine, a postupak pred nadležnim tužilaštvom je pokrenut tek 2017. godine.

3 Preostale stvari, prava i obaveze u pasivnom podbilansu kao i stvari, prava i obaveze koje preduzeće nije iskazalo i/ili koje su prodate od strane preduzeća po izvršnosti programa privatizacije, a za koje se naknadno utvrdi da su trebale biti iskazane u Početnom bilansu preduzeća, postaju vlasništvo Federacije/kantona, odobrenjem programa privatizacije i početnog bilansa stanja od strane nadležne agencije za privatizaciju.

Česti su primjeri i pronevjere, te zloupotrebe položaja službenika u bankama, a sljedeći pobliže opisuje nezakonito postupanje jedne od takvih osoba. U predmetu koji se vodi protiv N.N. osobe u svojstvu osumnjičene za krivično djelo iz člana 383. KZ FBiH krivotvorenje službene isprave iz člana 389. KZ FBiH i krivičnog djela pranja novca iz člana 272. KZ FBiH konstatovano je sljedeće: Prema dokumentaciji dostavljenoj od strane jedne banke i krivične prijave koju je banka podnijela protiv imenovane uposlenice postoji sumnja da je počinila krivično djelo zloupotreba položaja ili ovlaštenja iz člana 383. Zakona FBiH na način da je imenovana u toku 2009. godine pribavila sebi imovinsku korist u iznosu od oko 200.000,00 KM, na koje okolnosti je sačinjena službena zabilješka. Prema zapisnicima o obračunu bankomata utvrđena je razlika novca koji je evidentiran kao podignut i novca koji je evidentiran kao položen u visini od 100.000,00 KM. Prema nalazu i mišljenju vještaka kriminalističke struke, odnosno grafološkog vještačenja predmetne transakcije prijenosa gotovine iz trezora, svojeručno je potpisala osumnjičena službenica, iako su kao trezorist i primaoc u datom trenutku naznačene druge osobe koje su u spornom vremenskom periodu bile odsutne radi odmora ili bolovanja. Krivotvoreći potpise službenica je odobravalala prekoračenja po VISA karticama, razročavala depozite i sredstva prebacivala na račun svog supruga, odobravalala kredite na ime osoba koje nisu upoznate sa kreditnim zaduženjem a najčešće je koristila imena bliske rodbine od kojih neki nisu ni živi pa istim sredstvima pokrivala novac koji je otuđila iz bankomata.

Prema Odluci Banke o imenovanju komisije za popis gotovine Komisija je obavezna obaviti redoviti godišnji popis sa stanjem na dan 31.12. tekuće godine na način i u roku predviđenom prema Planu rada za provedbu popisa imovine sredstava i obaveza na dan 31.12. tekuće godine u Banci kojeg je sastavila Komisija za kontinuiranu inventuru. Imenovanje osumnjičene službenice kao voditelja poslovnice članom Komisije za popis nije u skladu sa Zakonom o računovodstvu i reviziji FBiH, član 26. Također prema Pravilniku banke o popisu član 12. Pravilnika u pomoćne komisije za popis ne mogu biti imenovani radnici koji izravno rukuju materijalnim dobrima i novčanim vrijednostima koja su predmet popisa kao i radnici koji su raspoređeni na radna mjesta koji mogu utjecati na rezultate popisa. Vidljivo je da Banka nije postupila u skladu sa propisima te da Interna revizija nije na vrijeme otkrila nezakonite radnje uposlenice. Komisija za utvrđivanje povrede radne obaveze je jednoglasno utvrdila da je zaposlenica počinila težu povredu radne obveze, odnosno da je neovlašteno u više navrata prilikom punjenja bankomata uzimala novac te da je krivotvoreći potpise odobravalala kredite i prekoračenja po tekućim računima čime je oštetila Banku za prednje naznačeni iznos od oko 200.000 KM. Apsurdno je da je nedozvoljene aktivnosti provodila nekoliko godina i otkrivena je sasvim slučajno, pa ih je na kraju i sama priznala.

U predmetu protiv osumnjičenog S.S. zbog postojanja osnova sumnje da je počinio krivično djelo Pronevjera u službi iz člana 383. Stav 3) u vezi sa stavom 1) KZ FBiH je procesuirana osoba nanijela imovinsku štetu banci.

Šteta je utvrđena prilikom vanredne kontrole–popisa novčanih sredstava izdvojenog trezora u prostorijama banke kao razlika između knjigovodstvenog i stvarnog stanja trezora. S.S. je bio zaposlen na radnom mjestu Saradnik u Trezoru u kom je konstatiran manjak i isti je sačinjavao izvještaj o ispravnom stanju novčanih sredstava u Trezoru, te naloge o izlazu novca iz trezora i zaduživao poslovnice na teritoriji grada. Za novac koji je neposredno zaduživan iz banke u izdvojenom trezoru u gradu nisu sačinjavani bilo kakvi dokumenti, a kako ne bi bio iskazan manjak novca u trezoru, pri sačinjavanju izvještaja iskazivano je ispravno stanje. U stvarnosti je provođeno izravnavanje preko poslovnih jedinica, jer je prezentovano da je taj novac otpremljen za poslovnu jedinicu iako u realnosti nije otpremljen. Novac je uzimao u valuti CHF pa je nezakonite aktivnosti iskoristio i za trgovanje ovim devizama koje su vrtoglavo rasle u spornom periodu. Prema Izjavi, S.S. je novac uzimao sukcesivno u periodu od dvije godine prije kontrole. Imenovani je jedini stalni zaposlenik koji je nakon odlaska u penziju saradnika obavljao poslove u trezoru i istovremeno dužio i šifru i ključeve kasa. Ovakva organizacija i raspored zaposlenika je u suprotnosti sa Pravilnikom o trezorskom poslovanju banke. Također, je u suprotnosti sa tačkom Pravilnika koja propisuje da ključevima, odnosno šiframa rukuju različite osobe, suključari.

Od kada je prije nekoliko godina Uprava za indirektno oporezivanje Bosne i Hercegovine (UIO BiH) počela objavljivati listu najvećih dužnika za PDV, carine i akcizu, javnost je konačno dobila uvid u obim nepravilnosti i malverzacija koje pojedine firme vrše. Očekivanja su bila da će stavljanje firmi na “stub srama” doprinijeti efikasnijoj naplati indirektnih poreza. U praksi se to nije desilo, a pojedine firme su nagomilale višemilionska dugovanja. Šest najvećih dužnika PDV-a, carina i akciza koji dolaze iz privatnog sektora državu su oštetili za 44,26 miliona KM. Samo jedan vlasnik kompanije je osuđen i to na osnovu sporazumnog priznanja krivice, a protiv ostalih se vode istrage, iako su prevare otkrivene prije nekoliko godina. Ove predmete je većinom preuzimao Posebni odjel za organizovani kriminal, privredni kriminal i korupciju Tužilaštva BiH. Od otkrivanja kriminala pa do priznanja krivice bilo je potrebno više od pet godina.

2. FORENZIČNO RAČUNOVODSTVO KAO INSTRUMENT OTKRIVANJA PRIVREDNO -KRIMINALNIH RADNJI

2.1. Temeljne karakteristike forenzičnog računovodstva

Prof. dr. sc. Vinko Belak, autor knjige „Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo“, forenzično računovodstvo definira kao „primjenu istražiteljskih i analitičkih vještina s ciljem otkrivanja manipulacija u financijskim izvještajima koje odstupaju od računovodstvenih standarda, poreznih zakona i ostalih zakonskih odredbi“ (Belak, 2011, 2). ACFE (Association of Certified Fraud Examiners-Udruženje Ovlaštenih Ispitivača) definira forenzično računovodstvo kao „korištenje računovodstvenih vještina u potencijalnim ili stvarnim civilnim ili kaznenim sporovima, uključujući općeprihvaćena računovodstvena i revizorska načela; utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine ili štete, procjene internih kontrola, prijevare i sve drugo što zahtijeva uključivanje računovodstvenih stručnjaka u pravni sustav“ (ACFE: Managing the Bussines Risk of Frud: A Practical Guide).

U savremenim uvjetima poslovnog okruženja forenzično računovodstvo je, prije svega, usmjereno ka otkrivanju i sprječavanju prijevara, procjeni stvarnog stanja i rezultata poslovanja s aspekta interesa menadžera, povjerilaca, potencijalnih partnera i ostalih osoba koji su naručioci i korisnici rezultata forenzičnog računovodstva. S obzirom da je forenzičko računovodstvo širok pojam, može se podijeliti na dva osnovna područja:

1. Istražno računovodstvo – koje ima za cilj identifikovanje prevare;
2. Sudska podrška – koje ima za cilj pružanje profesionalnih usluga kada su određene radnje već identifikovane i ušle u sudski proces (Aleksić, Vujnović-Gligorić, & Uremović, 2015).

U praksi najveće koristi od forenzičnog računovodstva usmjerene su u pravcu rješenja problema nerazumijevanja između pravne i ekonomske nauke, jer ekonomisti obično malo poznaju pravo i obrnuto, te vjeruju jedni drugima u procjene o djelima koje sami ne poznaju (Isaković-Kaplan Š, 2016. str. 59). Posebno mjesto u ovoj relaciji zauzimaju sudski vještaci u tumačenju ekonomskih zakonitosti za potrebe pravne struke. **Često smo svjedoci oblikovanja ekonomske procjene po vlastitim uvjerenjima** vještaka, a nerijetko su te procjene ogrnute velom korumpiranosti i sumnje u iste imale neslavne epilogе. Zadatak forenzičnog računovodstva između ostalog jeste i sprječavanje ovakvih i sličnih slučajeva.

2.2. Pravna regulativa u borbi protiv prijevara u BiH

Krivična djela protiv privrede propisana su krivičnim zakonima u Bosni i Hercegovini i donekle se razlikuju, što je, prije svega, diktirano stvarnom nadležnošću pravosudnih institucija i drugih institucija za njihovo gonjenje i procesuiranje (nivo države BiH, u odnosu na nivo entiteta i Brčko distrikta BiH). Međutim, i kada je u pitanju isti nivo nadležnosti za procesuiranje ove vrste krivičnih djela kod propisivanja pojedinih oblika, postoje određene razlike. U okviru glave XVIII Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15) propisana su “Krivična djela protiv privrede i jedinstva tržišta, te krivična djela iz oblasti carina”.

Tako su od člana 204. do člana 216. ove glave Krivičnog zakona BiH propisana sljedeća krivična djela:

- Povreda ravnopravnosti u vršenju privredne djelatnosti
- Falsifikovanje novca
- Falsifikovanje hartija od vrijednosti
- Falsifikovanje znakova za vrijednost
- Falsifikovanje znakova za obilježavanje robe, mjera i tegova
- Pranje novca
- Poreska utaja ili prijevara
- Nedozvoljen promet akciznih proizvoda
- Nedozvoljeno skladištenje robe
- Neplaćanje poreza
- Nedopuštena trgovina
- Nedopuštena proizvodnja
- Krijumčarenje
- Organizovanje grupe ljudi ili udruženja za krijumčarenje ili rasturanje neocarinjene robe
- Carinska prijevara

U Krivičnom zakonu Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske” br. 49/03, 108/04, 37/06, 73/10, 1/12 i 67/13) ova krivična djela svrstana su u glavu 24. pod nazivom “Krivična djela protiv privrede i platnog prometa”, od člana 257. do člana 292.

Krivični zakon Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14) i Krivični zakon Brčko distrikta BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 10/03, 6/05 i 21/10) imaju isti naziv glave u kojoj su propisana ova krivična djela: “Krivična djela protiv privrede, poslovanja i sigurnosti platnog prometa”. U Krivičnom zakonu Federacije BiH ova krivična djela propisana su od člana 241. do člana 272, a u okviru glave “Krivična djela u oblasti poreza” od člana 273. do člana 278. propisana su kao posebna poreska krivična djela.

U Krivičnom zakonu Brčko distrikta ova djela su propisana od člana 235. do člana 267a, od člana 267. do člana 272. propisana su krivična djela iz oblasti poreza. Oba zakona propisuju ista krivična djela, po nazivu i sadržaju, ukupno 31 krivično djelo. Oba zakona imaju posebne glave za: “Krivična djela iz oblasti poreza”, uz jednu razliku, da je u Krivičnom zakonu Brčko distrikta propisano i jedno djelo koje nije propisano u KZ FBiH (čl. 267a) “Neplaćanje poreza”).(Bijelić, S., Čurovac.S., 2016, 13).

Evidentna je činjenica da je neophodno da u okviru borbe protiv privrednog kriminala, organi gonjenja, policijske agencije i tužilaštva daju maksimalni doprinos obavljajući svoju ulogu u skladu sa definisanim zakonodavnim okvirom. Također je neophodno djelovati u smjeru stalnog unapređenja znanja kroz različite oblike edukacije i razmjenu već stečenih znanja i iskustava, i učiniti dodatni napor kako bi negativne pojave u ekonomsko-privrednom prostoru naše države bile na vrijeme uočene, efikasno istražene, procesuirane i na adekvatan način sankcionirane. Revizori ne raspolažu sa dovoljno znanja iz područja kriminalne istrage, pravnih propisa, a predstavnicima države, zaduženim za poreze i doprinose, nedostaje temeljitije poznavanje poslovanja i računovodstva, dok rukovodstvu obično nedostaju sva prethodno spomenuta znanja. Zbog prednje navedenog, više od dvije decenije, a naročito posljednjih godina, forenzički istražitelji ili forenzičke računovođe u svijetu se sve više angažuju u cilju otkrivanja prijevара u finansijskim izvještajima. Bez obzira da li su angažirani od strane menadžmenta, vlasnika ili drugih korisnika finansijskih izvještaja, forenzičke računovođe imaju zadatak da istraže i dokumentuju finansijske prijevare ili netačne materijalno značajne informacije (Krstić, 2009).

UBiH javnost ima veoma visoka očekivanja o istraživanju i procesuiranju privrednog kriminala. Ovi predmeti su izuzetno kompleksni i veoma često rezultiraju skupim, složenim i dugotrajnim istragama. Tužioci su nemoćni da sami istraže slučajeve s obzirom na specifičnost djela koja su predmet istraživanja. Stoga nerijetko trebaju

podršku vještaka. Sa razvojem forenzike i modernizacijom tehnologije povećane su i šanse za poboljšanje otkrivanja, istraživanja i procesuiranja takvih djela.

Bosna i Hercegovina je preuzela obavezu uspostavljanja funkcionalne policijske strukture BiH, kroz Mapu puta za liberalizaciju viznog režima i u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju Evropskoj uniji, tako što će donijeti odgovarajuće propise, koji će se, između ostalog, adekvatno baviti i pitanjem forenzike i vještačenja kao podrške policijskim tijelima i drugim nadležnim institucijama za provođenje zakona na nivou BiH. Agencija za forenzička ispitivanja i vještačenja uspostavljena je 2009. godine, a na osnovu Zakona o Direkciji za koordinaciju policijskih tijela i agencijama za podršku policijskoj strukturi Bosne i Hercegovine, kao upravna organizacija u okviru Ministarstva sigurnosti sa operativnom samostalnošću. Međutim forenzičari koji se bave prijevarama finansijskim izvještavanjem kod nas su još uvijek samo slova na papiru. Predmete ovakvog tipa uglavnom rade vještaci ekonomske struke. Na žalost, u BiH ne postoji ni jedna organizacija/udruženje koje se bavi istragom prijevara pa samim tim niti zvanična statistička istraživanja na temu učestalosti prijevara u BiH kompanijama i procijenjenih gubitaka po osnovu istih. Također, na visokoškolskim obrazovnim institucijama u BiH ne postoji sistematsko i naučno izučavanje discipline forenzičnog računovodstva. Savez računovođa i revizora RS od 2013. godine nudi mogućnost sticanja zvanja certificiranog forenzičnog računovođe, dok se programi obuke i certifikacije forenzičnih računovođa u Federaciji BiH još ne provode.

ZAKLJUČAK

Očigledno je da prijevare i druge nedopustive privredno kriminalne radnje nije moguće u potpunosti iskorijeniti, ali je svakako adekvatnim preventivnim mjerama i pravednim sistemom kažnjavanja aktera moguće utjecati na smanjenje učestalosti njihovih pojavljivanja.

Veliki problem predstavlja siva ekonomija jer ne dozvoljava normalno funkcionisanje društvene zajednice. Nesumnjivo je da se štetno odražava na sve oblasti društvenog života (bezbjednost, zdravstvo, školstvo, sve vrste privrednih grana, kulturu, investicije i dr.), a neefikasna borba protiv ove vrste kriminala istu povećava, pa čak i podstiče. Stručnjaci za borbu protiv prijevara, menadžeri poslovanja, vladine i regulatorne agencije i mediji bave se i procjenom ukupnog iznosa novca izgubljenog prijevarama svake godine. Nemoguće je tačno znati koliko se prijevara ne otkriva ili se ne izvještava, pa čak i izračuni zasnovani isključivo na poznatim slučajevima prijevare vjerovatno nisu tačni i podcijenjeni

su, jer mnogi umanjuju ili pogrešno izračunavaju iznos štete. Međutim, od izuzetne su važnosti aktivnosti kojima se pokušava utvrditi trošak prijave, jer sagledavanje veličine problema privlači pažnju na njen utjecaj, omogućava kompanijama da preciziraju rizik prijave i pomažu menadžmentu da donose razumne odluke o ulaganju u resurse i programe protiv prijave.

Najvažniju ulogu u tom cilju ima forenzičko računovodstvo, koje treba da sprovodi kontrolu historijskih finansijskih podataka u svrhu otkrivanja nedospustivih radnji i prijave radi obezbjeđivanja pouzdanosti i vjerodostojnosti finansijskih izvještaja. U Bosni i Hercegovini je nivo svijesti o potrebi i značaju forenzičkog računovodstva tek u začetku, a za njegov razvoj i primjenu je neophodna maksimalna podrška državnih organa i institucija u BiH. Imajući u vidu da je broj prijave u svijetu, ali i kod nas, svakim danom sve veći, neophodno je uložiti dodatne napore za promociju značaja forenzičkog računovodstva i podsticanje njegovog razvoja, a u svrhu minimaliziranja broja prijave. Proces je zasigurno skup i kompleksan, ali je zasigurno neprocjenjivo koristan za društvo u cjelini.

LITERATURA

1. ACFE—Association of Certified Fraud Examiners, (2008) Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse
2. Aleksić, M., Vujnović-Gligorić, B., i Uremović, N, (2008) „Uloga i značaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju finansijskih prevara“. Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, 5 (2), 229-236
3. Belak V., (2011), Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo – borba protiv prijave, Belak Excellens d.o.o., Zagreb
4. Bijelić, S., Ćurovac.S., (2016), Pojavni oblici privrednog kriminala i način njihovog dokazivanja, Edukativni modul, Sarajevo
5. Budimir, N., (2013) „Forenzičko računovodstvo“ Analiza poslovne ekonomije, vol.8(1), 1-16
6. Isaković-Kaplan Š.; (2016), Forenzično računovodstvo, Štamparija Fojnica d.d., Fojnica
7. Krstić.J., „The Role of Forensic Accountants in detecting Frauds in Financial Statements“, Facta Universitatis, Series; Economics and Organization Vol.6, No.3. 2009
8. Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15)

9. Krivični zakon Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH", br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14)
10. Krivični zakon Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske" br. 49/03, 108/04, 37/06, 73/10, 1/12 i 67/13)
11. Rezaee, Z, Riley, R.:(2010) Prijevarena u finansijskim izvještajima, Mate d.o.o., Zagreb

Selma Novalija Islambegović¹**Sabina Fejzić²**

BUDŽETIRANJE I IZVJEŠTAVANJE CENTARA ODGOVORNOSTI

BUDGETING AND STATEMENTS OF RESPONSIBILITY CENTERS

SAŽETAK

U savremenim uslovima tržišnog privređivanja sve više se primjenjuje računovodstvo odgovornosti, kao sredstvo za ostvarivanje planiranih ciljeva preduzeća. Osnov sistema računovodstva odgovornosti leži u adekvatnom povezivanju organizacijske, upravljačke i računovodstvene funkcije, koje trebaju da omoguće planiranje i mjerenje rezultata pojedinih dijelova preduzeća, a sve uz odgovarajuću informatičku podršku, za mjerenje ostvarenih performansi, na osnovu budžetiranih i ostvarenih veličina iz ranijih perioda. Ostvarujući rezultate centara odgovornosti, koji su u skladu sa rezultatima preduzeća u cjelini, ostvaruju se strateški ciljevi samog preduzeća i doprinosi povećanju bogatstva vlasnika. Pored uvodnog razmatranja, teorijskog dijela i pregleda rezultata dosadašnjih istraživanja, rad uključuje i rezultate empirijskog istraživanja kojim je obuhvaćeno 98 anketiranih poslovnih subjekata. U radu se primjenjuje metoda deskripcije, klasifikacije, dedukcije, indukcije, analize, sinteze, metoda dokazivanja i komparativna metoda.

Cilj rada je ukazati da budžetiranje prihoda i troškova, te izvještavanje centara odgovornosti doprinosi boljem upravljanju rezultatima i uspjehnosti centara odgovornosti i preduzeća u cjelini. Pri tome, bitno je voditi računa o realnoj procjeni planskih veličina, koje se odnose na centre odgovornosti, a koje u konačnici su sadržane u planu preduzeća u cjelini.

Ključne riječi: *centri odgovornosti, računovodstvo odgovornosti, budžetiranje i izvještavanje centara odgovornosti*

1 Dr.sc. Selma Novalija Islambegović, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Tuzli, e-mail: selma.novalija@untz.ba

2 Mr.sc. Sabina Fejzić, dipl. ecc., BH Telecom d.d. Sarajevo, e-mail: sabina.fejzic@yahoo.com

ABSTRACT

In modern conditions of market economy, more and more is applied responsibility accounting, as a mean to achieve the planned goals of the company. The basis of the responsibility accounting system is the proper linking of organizational, management and accounting functions, which should enable planning and measuring the results of certain parts of the company, as well as adequate information support to measure actual performance, based on budgeted and actual size of the previous periods. Achieving results of responsibility centers that are consistent with the results of the company as a whole, there are going to be achieved the strategic goals of the company and contributes to the increase of the wealth of the owner. Apart from the introduction, the theoretical part and the results of previous research, the paper also includes the results of an empirical study conducted on a sample of 98 business respondents. The paper is applied the method of description, classification, deduction, induction, analysis, synthesis, proofing method and comparative method.

The aim of the paper is to indicate that budgeting of revenues and expenditures, and the statements of responsibility centers contributes to better management of the results and performance of the responsibility centers and whole company. In doing so, it is important to take into account a realistic assessment of the planned size referring to centers of responsibility, which ultimately are contained in the plan of the company as a whole.

Key words: *responsibility centers, responsibility accounting, budgeting and statements of responsibility centers*

JEL: M4, M40, M49

UVOD

U fokusu razmatranja ovog rada nalaze se centri odgovornosti, kao osnova za dizajniranje organizacije složenih preduzeća u tržišnim uslovima. Rad tretira računovodstvo odgovornosti, budžetiranje i fleksibilni budžet, te izvještavanje po centrima odgovornosti.

U radu će se ukazati na značaj i specifičnost uvođenja centara odgovornosti na ostvarivanje planiranih veličina prihoda i rashoda, te značaj računovodstva odgovornosti i njegovu, sve zastupljeniju, primjenu u savremenim preduzećima. Zajedno s porastom kompleksnosti preduzeća, dolazi do ograničene racionalnosti

donosioca odluka u vrhu menadžerske piramide. Tako dolazimo do faze kada menadžer više nije u stanju da optimalno upravlja i efikasno direktno da kontrolira operativne aktivnosti u svim dijelovima preduzeća i to zbog teritorijalne dislociranosti, velike složenosti zadataka i/ili velike različitosti aktivnosti. Time se javlja potreba za uvođenjem decentralizacije, kako bi se održala postignuta efikasnost i efektivnost preduzeća, te osigurala racionalizacija troškova i maksimiziranje prihoda i dobiti. Računovodstvo odgovornosti se nameće kao odgovor na uvođenje decentraliziranja organizacije na centre odgovornosti, kroz sistem planiranja i mjerenja uspješnosti s ciljem decentraliziranog upravljanja preduzećem.

1. PREGLED REZULTATA DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Osnovna pretpostavka uvođenja modela centara odgovornosti i računovodstva odgovornosti jeste da će se povećati efikasnost organizacijskih jedinica, što će dovesti do povećanja efikasnosti preduzeća u cjelini. Termin profitni centar, prvi je uveo Peter Drucker 40-ih godina 20. vijeka. Koliko je bitno da se zna da li određeni proizvod ili usluga doprinosi profitu cijelog preduzeća, govori podatak da preduzeće Microsoft ima na hiljade proizvoda, od kojih svaki predstavlja profitni centar, ali glavni profitni centri, koji najviše donose profita su operativni sistem Windows i Microsoft Office softver (Kennon, 2018).

S obzirom na postojanje uslužnih i osnovnih centara odgovornosti, nameće se i pitanje adekvatnog rasporeda troškova uslužnih centara odgovornosti, na osnovne centre odgovornosti. Pored toga, značajno je naglasiti problem rasporeda ostalih troškova (zajednički i opći administrativni troškovi) na osnovne centre odgovornosti, odnosno profitne centre. Tokom istraživanja koje je provedeno u Americi, u 12 velikih preduzeća koja imaju ukupno 54 profitna centra, došlo se do saznanja da 7 od 12 preduzeća uključuje opće i administrativne korporacijske troškove u izvještaje profitnih centara. U 5 američkih preduzeća ovi troškovi se ne uključuju u dobit profitnih centara iz tri razloga, i to što smatraju da je nepravедno ugrožena performansa profitnog centra, menadžeri profitnih centara nemaju na njih uticaja i zbog arbitrarnog rasporeda centralnih troškova (Belak, 2010).

Interno izvještavanje po centrima odgovornosti nije normativno regulirano i različito je u zavisnosti od konkretnih potreba i okolnosti. Eksterno izvještavanje je regulirano u skladu s MSFI 8 – Poslovni segmenti, i odnosi se na centre odgovornosti koji imaju obilježja segmenta u skladu s propisanim zahtjevima MSFI 8. Koliki je značaj finansijskog izvještavanja po segmentima na prezentiranje ostvarenih rezultata poslovanja, jasno je vidljivo iz istraživanja koje je sprovedeno među

deset najvećih evropskih nefinansijskih poslovnih subjekata. Prema podacima o segmentima o kojima se izvještavalo 2008. godine, a do kojih se došlo navedenim istraživanjem, prodaja najvećeg poslovnog segmenta se kretala od 26% (BHP Billiton UK) do 100% (Vodafone UK), a prodaja najvećeg geografskog segmenta istih kompanija bila je od 13% (Vodafone UK u geografskom segmentu SAD) do 53% (EDF Francuska u geografskom segmentu Francuska). Prosječan broj poslovnih segmenata (3,7) bio je manji od prosječnog broja geografskih segmenata (5,6), na šta je uticala činjenica egzistencije samo jednog poslovnog segmenta kod dva poslovna subjekta iz oblasti telekomunikacija, i to Telefonica Španija i Vodafone UK (Gajić, Medved & Kovač, 2011, 30-31). Ipak, u ovom radu bazirat ćemo se samo na budžetiranje i izvještavanje po centrima odgovornosti, a segmenti i izvještavanje po istim je šira tema, odnosno tema za poseban rad.

Savremeni uslovi poslovanja zahtijevaju od poslovnih subjekata bolju iskorištenost kapaciteta i adekvatnu organizacionu i kadrovsku strukturu, koji će doprinijeti smanjenju troškova, povećanju profita i tržišnog učešća, te ostvariti što bolji rezultat ukupnog rada preduzeća. Poslovni subjekti su prinuđeni da se prilagođavaju zahtjevima poslovanja, da mijenjaju organizacijske i upravljačke poslovne performanse, te unapređuju upravljanje i odlučivanje, kontrolu i motivaciju na svim upravljačkim nivoima poslovnog subjekta, a sve u svrhu maksimiziranja profita i opstanka na tržištu.

2. TEORIJSKI KONCEPT ISTRAŽIVANJA

U poslovnom svijetu, profitni centar je dio preduzeća koji direktno doprinosi povećanju profita preduzeća kao cjeline. Svaki centar odgovornosti, na isti način, svojim aktivnostima utiče na ostvarenje profita preduzeća, bilo kroz uticaj na nivo prihoda ili putem troškova koje ostvaruje. Slijedeći pravilo 80/20, poznato i kao Pareto zakon, profit većine kompanija vjerovatno dolazi od samo nekoliko operacija, proizvoda ili divizija (centara odgovornosti). (Kennon, 2018). Zbog navedenog, preduzeća koja imaju široku paletu proizvoda ili su diverzificirana na drugi način, trebaju kreirati centre odgovornosti, kako bi finansijsko izvještavanje centara odgovornosti, doprinijelo upravljačkom računovodstvu u upravljanju prihodima i troškovima. Generisanje podataka o troškovima, količini, kvalitetu i pravovremenosti poslovanja vrši se od strane centra odgovornosti, kao što je proizvodnja, marketing itd. (Novalija Islambegović, 2015, 5)

Da bi se primijenilo računovodstvo odgovornosti, potrebno je da su izvršene odgovarajuće promjene u strukturi organizacije preduzeća i upravljačke

funkcije, te da je prilagođeno računovodstveno praćenje i informacioni sistemi računovodstva ovakvoj organizaciji preduzeća. Time se doprinosi adekvatnijem praćenju poslovnih promjena po dijelovima – segmentima preduzeća, odnosno centrima odgovornosti. Centri odgovornosti imaju svoje finansijske planove – budžete, koje trebaju da ispune, a menadžeri preuzimaju odgovornost za njihovo realiziranje. Budžeti centara odgovornosti moraju da budu usklađeni s budžetom preduzeća u cjelini.

Sa porastom preduzeća, vrhovni menadžment obično stvara područja odgovornosti poznata kao centri odgovornosti, i dodjeljuje podređene menadžere tim područjima. Centar odgovornosti je segment poslovanja, čiji menadžer je odgovoran za određene grupe aktivnosti. Računovodstvo odgovornosti je sistem koji mjeri rezultate svakog centra odgovornosti i upoređuje te rezultate sa očekivanim ishodom ili sa planiranim vrijednostima. (Hansen et al, 2009, 337).

Centar odgovornosti čini dio od ukupnog obima odgovornosti u preduzeću koja se odnosi na aktivnosti određene organizacijske jedinice, kojom rukovodi odgovorna osoba u smjeru definiranog cilja, koji je u skladu sa ukupno postavljenim ciljevima preduzeća. (Belak, 1994, 65). Postoje tri osnovne vrste centara odgovornosti, koje su nastale na osnovu povezivanja odgovornosti menadžera i organizacijskog sistema, i to: troškovni centri (eng. *cost centers*), profitni centri (eng. *profit centers*), investicioni centri (eng. *investment centers*). Pored osnovnih vrsta centara odgovornosti, postoje i izvedeni centri odgovornosti, među kojima je najznačajniji prihodni centar (eng. *revenue centers*).

Interno izvještavanje nije normativno regulisano, nego se uređuje internom regulativom, računovodstvenim politikama, a u skladu sa konkretnim potrebama preduzeća i specifičnim okolnostima. Interno izvještavanje može ići detaljnije, konkretnije, po proizvodima, uslugama, kupcima, kanalima prodaje itd. Što se tiče vremenskog okvira, interno izvještavanje je obično zastupljeno mjesečno ili kvartalno po segmentima ili centrima odgovornosti, i to o rezultatima centara i njihovih menadžera, poređenjem sa planiranim veličinama ili ostvarenjima u prethodnim periodima ili drugim centrima odgovornosti.

Sistem računovodstva odgovornosti povezuje organizacijsku, upravljačku i računovodstvenu funkciju. Iz navedenog proizilazi da je računovodstvo odgovornosti značajan segment upravljačkog računovodstva, koji uključuje prikupljanje i izvještavanje o prihodima, troškovima i profitu, koje stvara menadžer na osnovu datih ovlaštenja, te mjerenje izvršenja menadžera na

osnovu kontrolabilnih veličina. Njegova primjena je moguća u decentraliziranim preduzećima, na svakom nivou menadžmenta, uz ispunjenje uslova da se troškovi i prihodi mogu pripisati konkretnom nivou odgovornosti menadžmenta, da su kontrolabilni na nivou odgovornosti kojem su pridruženi i da se pripremaju planovi (budžeti) za ocjenu izvršenja performansi menadžera u kontroli troškova i prihoda. To konkretno znači da je potrebno odrediti koji troškovi i prihodi su kontrolabilni na određenom nivou odgovornosti, kao i koji su troškovi i prihodi direktni na određenom nivou odgovornosti, odnosno mogu se direktno mjeriti za konkretni centar odgovornosti. Nekontrolabilni troškovi centra odgovornosti su indirektni troškovi određenog centra odgovornosti, odnosno alocirani zajednički troškovi, koji se raspoređuju po određenom ključu na centre odgovornosti. Zbog navedenog je potrebno obezbijediti metodološku osnovicu za mjerenje planiranih i ostvarenih rezultata centara odgovornosti, odnosno parcijalnih rezultata preduzeća kao cjeline, a u zavisnosti od nivoa odgovornosti svakog menadžera. Mjerenje rezultata centara odgovornosti se obezbjeđuje kroz pripremu plana i poređenje sa ostvarenim veličinama svakog pojedinog centra odgovornosti.

Najvažniji alat za planiranje prilikom implementacije strategije jeste budžet, koji predstavlja kvantitativni izraz predloženog plana aktivnosti od strane uprave i pomoć u koordiniranju, šta je potrebno uraditi, da bi se postavljeni plan izvršio. Budžet obavlja četiri osnovne funkcije, od kojih je svaka od ključne važnosti za uspjeh preduzeća u ostvarivanju svojih strateških ciljeva. Ove funkcije su: planiranje, koordinacija i komunikacija, praćenje napretka i ocjenjivanje performansi. (Luecke, 2003, 111-112).

Računovodstvo odgovornosti funkcioniše kroz planiranje (budžetiranje) na nivou centara odgovornosti, mjerenje performansi centara odgovornosti kroz ostvarenje plana, te izradu izvještaja centara odgovornosti o performansama (uspješnosti) na osnovu poređenja planiranih veličina sa ostvarenim.

Da bi se obezbijedila pretpostavka da se svaki računovodstveni podatak prepozna i pravovremeno razvrsta i usmjeri iz baze u odgovarajući računovodstveni izvještaj, kako bi pomogao u donošenju poslovnih odluka, moraju biti zadovoljene neke osnovne pretpostavke. Prvo se mora razraditi interni kontni plan preduzeća na bazi osnovnog kontnog plana i obezbijediti šifarnici i druge odgovarajuće baze podataka. Pored toga, bitna pretpostavka jeste mogućnost razvrstavanja troškova na kontrolabilne i nekontrolabilne, kao i definiranje sistema internog izvještavanja za upravu i niže nivoe menadžmenta.

Opće prihvaćeni kontni plan treba se prilagoditi zahtjevima internog poslovnog sistema i izvještavanja po centrima odgovornosti. Elementi osnovnog kontnog plana (glavna knjiga) se detaljnije razrađuju u okviru internog kontnog plana, kako bi zadovoljili potrebe internog izvještavanja, a u svrhu harmoniziranja podataka internog obračuna i eksternog izvještavanja. Sistem šifriranja treba da obezbijedi adekvatno evidentiranje svake interne poslovne promjene na način i mjesto, gdje je ona nastala i na koji centar odgovornosti je uticala. Za svaki centar odgovornosti moraju se osigurati transparentne informacije o svim procesima i aktivnostima, te detaljno razraditi analitička konta, šifrarnike, mjesta troška, normativi, specifikacije i druge karakteristike, koje će pomoći u adekvatnom internom izvještavanju.

U zavisnosti od toga da li se budžet priprema za jedan planirani nivo aktivnosti ili za više nivoa aktivnosti, razlikujemo statički (fiksni) budžet i fleksibilni budžet. Statistički ili fiksni budžeti su formalno-kvantitativni izrazi namjeranih aktivnosti u budžetskom periodu, koji se pripremaju samo za jedan očekivani nivo aktivnosti. (Stevanović, Malinić & Milićević, 2007, 540). Ovakva vrsta budžeta se koristi kada menadžment preduzeća može sa odgovarajućom preciznošću, predvidjeti očekivani nivo aktivnosti, za budžetski period. Budžet ili plan na nivou preduzeća predstavlja ukupan finansijski plan (master budžet), a izvještaji o realizaciji na nivou preduzeća su osnovni finansijski izvještaji.

Fleksibilni budžeti predstavljaju formalno-kvantitativne projekcije upravljačkih namjera menadžmenta preduzeća koji, za razliku od statičkih budžeta, sadrže projekcije prihoda, rashoda i rezultata za različite (alternativne) nivoe aktivnosti. (Stevanović, Malinić & Milićević, 2007, 541). Budžet ili fleksibilni proračun na nivou preduzeća predstavlja planirani nivo aktivnosti za određeni budući vremenski period. Priprema ga upravljačko računovodstvo na osnovu smjernica glavne uprave, koja ga i usvaja.

Prilikom pripreme fleksibilnog budžeta, treba krenuti od sljedećih polaznih pretpostavki (Horngren, Datar & Foster, 2003, 218; Gulin at al, 2011, 322):

1. Jedinična planska (standardna) cijena u fleksibilnom proračunu i statičkom proračunu je ista.
2. Jedinični planirani (standardni) varijabilni troškovi u fleksibilnom i statičkom proračunu su isti.
3. Planirani (standardni) fiksni troškovi u fleksibilnom i statičkom proračunu su isti.

Fleksibilni budžet se priprema za više varijanti outputa, te se mjesečno sastavlja izvještaj o izvršenju. Prilikom izrade fleksibilnog budžeta, potrebno je odrediti odgovarajući raspon aktivnosti unutar kojeg se troškovi ponašaju na isti karakterističan način, te odrediti ponašanje troškova u odnosu na obim aktivnosti. Svrha izrade svakog plana ili budžeta jeste poređenje planiranih i realizovanih veličina na kraju budžetskog perioda. Pri tome, treba imati u vidu da se izvještaj o izvršenju budžeta kontinuirano priprema i prati njegova realizacija i tokom budžetskog perioda.

Treba napomenuti da se prvo pripremaju strateški, dugoročni ciljevi i planovi, iz kojih se onda izvode srednjeročni planovi i budžeti, da bi se, na kraju, sve to detaljno kvantificiralo u kratkoročnim godišnjim budžetima, koji su razloženi na kvartale ili mjesece. Mjerenje stvarnog učinka, u određenom trenutku, informira menadžere da znaju koliko dobro rade i kolike su ostvarene veličine, u odnosu na planirane. Obično se ostvareni rezultati porede sa ostvarenjem prethodne godine i sa planskim veličinama. Na ovaj način, menadžement može pravovremeno reagovati, ukoliko definisane politike i aktivnosti ne vode prema zadovoljavajućem obimu izvršenja budžeta. Menadžement može utvrditi da je potrebno preispitati utvrđene ciljeve i definisane aktivnosti, kako bi se ostvario zacrtani nivo obima aktivnosti i rezultata, ili da je potrebno izvršiti rebalans budžeta, ako se utvrde činjenice da su planirane veličine precijenjene ili, možda, podcijenjene.

Uvođenje računovodstva odgovornosti je sa ciljem bolje kontrole ostvarenja rezultata perioda, kroz kontrolu parcijalnih rezultata centara odgovornosti. Računovodstvene informacije, koje se pri tome, pripremaju za finansijske izvještaje po centrima odgovornosti su, prije svega, informacije o ostvarenim prihodima i troškovima za nivoe centara odgovornosti. Kontrola se vrši na način da se upoređuju planirani (budžetirani) prihodi i troškovi sa ostvarenim troškovima centara odgovornosti. To znači da računovodstvo odgovornosti je sistem koji mjeri plan (budžet) i akcije (koje su dovele do stvarnih rezultata) svakog centra odgovornosti. U zavisnosti od vrste centra odgovornosti i veličina koje su predmet kontrole na tom nivou, vrši se i pripremanje informacija i poređenje ostvarenih rezultata. Računovodstvo odgovornosti uključuje pripremu budžeta za različite centre odgovornosti i dodjeljivanje posebne odgovornosti za svakog pojedinog menadžera centra za izvršenje budžetiranih veličina.

Ostvareni prihodi porede se s prihodima koji su planirani na nivou centra odgovornosti, koji ih je ostvario (prihodni centri), a realizirani troškovi (varijabilni i kontrolabilni fiksni troškovi) upoređuju se s pripremljenim relevantnim budžetom

po centrima odgovornosti (troškovni centri). Najveći značaj imaju informacije koje se pripremaju za profitne centre odgovornosti, zato što je za njih potrebno pratiti i prihode i troškove, te ne taj način i parcijalni rezultat preduzeća za određeni period. Međutim, najkomplikovanije informacije je potrebno pripremiti za investicioni centar odgovornosti iz razloga što, pored prethodna tri nivoa (prihod, trošak, profit) treba pripremiti i informacije o povratu na investirani kapital. To znači da se ovi centri odgovornosti trebaju organizirati s ciljem obezbjeđenja kontrole uloženog kapitala, povrata na uloženi kapital, sticanja i korištenja imovine preduzeća.

Prilikom pripremanja planova, odnosno budžeta za određeni vremenski period, ne možemo predvidjeti sve faktore koji će uticati na realizaciju postavljenih ciljeva. Fleksibilne standarde za performanse primjenjujemo u situacijama kada ciljane performanse treba da prilagodimo, tako da odražavaju različite nivoe nekontrolisanih faktora, koji proizilaze iz nepredviđenih okolnosti. To praktično znači primjenu najrasprostranjenijeg standarda za fleksibilni učinak, a to je fleksibilni budžet u kojem se predviđa nekoliko nivoa aktivnosti, a na osnovu toga i ponašanje troškova i prihoda u izvještajima o performansama.

Kontroling predstavlja dio sistema menadžerske kontrole zasnovan na kvantitativnom i kvalitativnom praćenju menadžerske performanse. Njegov primarni cilj jeste osigurati da ostvareni rezultati preduzeća i njegovih dijelova budu u okviru planiranih ili prihvatljivih granica.

U praktičnoj primjeni kontroling funkcije, neophodno je uspostaviti sistem kontrolnih mjera i postupaka. Sastavni dio predstavlja i kontrola kroz budžet. U slučaju da aktivnosti ne prođu test postavljenih standarda i ciljeva, znači da ukazuju na budući promašaj. To povlači formiranje alternativnih smjerova aktivnosti, koji su u skladu s postavljenim zahtjevima ili korekciju samih ciljeva. Usklađeni zahtjevi sa mjerama ulaze u mehanizam upravljanja bilateralnim odnosima između profitnih centara i neposrednog upravljanja proizvodnim procesima u profitnim centrima, da bi se poslije informacije o realizaciji zahtjeva ponovo proslijedile u kontroling.

Za sam proces kontrolinga i upotrebu računovodstva odgovornosti, neophodno je da svi budžeti budu u skladu sa izlaznim formatom kontrole, odnosno kontrolne mjere i performanse moraju biti iskazane u istoj formi. Jedan od postavljenih zadataka pred računovodstvo odgovornosti je da obezbijedi posebne informacije za kontrolu ostvarenih rezultata na nivou centara odgovornosti i na nivou preduzeća u cjelini. Da bi se to postiglo, potrebno je povezati relevantne uporedne podatke, koji imaju ulogu kontrolnih mjera sa izabranim kritičnim faktorima uspješnosti.

Odgovarajući podaci sa kojima je potrebno uporediti odabrane kritične faktore uspješnosti su:

- iz plana ili budžeta,
- iz prethodnog perioda,
- kritičnim faktorima realizovanim u drugim preduzećima, koja posluju u istoj djelatnosti,
- prosječno realizovanim faktorima uspješnosti u drugim preduzećima,
- zaradi koju su dioničari mogli ostvariti finansijskim transakcijama ili na neki drugi alternativni način.

3. METODOLOGIJA I UZORAK EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

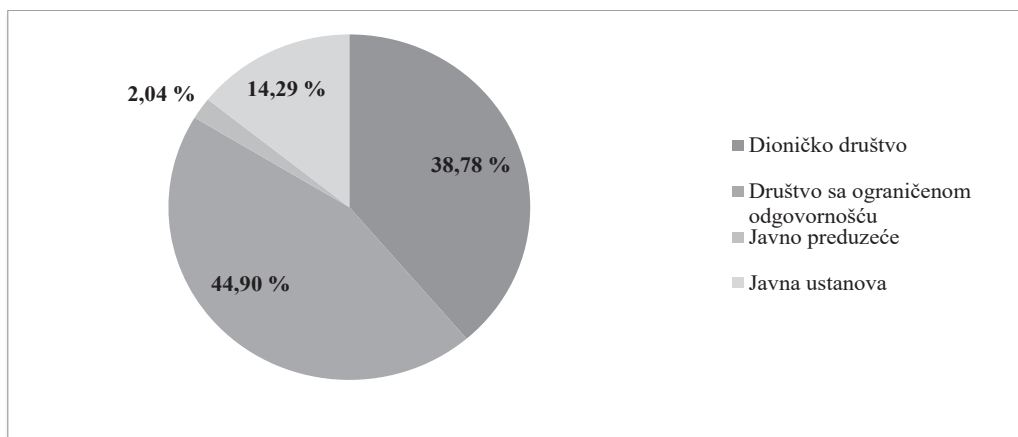
Kao instrument kvantitativnog istraživanja upotrijebljen je anketni upitnik. Za istraživanje je uzet reprezentativan uzorak na prostoru cijele Bosne i Hercegovine (oba entiteta Federaciji BiH i Republici Srpskoj, te Brčko Distriktu). Za pronalaženje kontakt adresa, korišteni su dostupni podaci na web stranicama berzi u FBiH i RS, te podaci iz Privrednih komora u Bosni i Hercegovini i ostalih dostupnih informacija. Prilikom odabira poslovnih subjekata, vodilo se računa da izabrani uzorak predstavlja reprezentativan uzorak, kojim bi se adekvatno analizirale postavljene hipoteze u ovom istraživanju.

Anketni upitnik je sadržavao pitanja zatvorenog tipa, sa opcijski ponuđenim odgovorima i pitanja u obliku ljestvica ili skala. Pripremljeni anketni upitnik je poslan poštom, elektronskom poštom (e-mailom) ili uručivan lično. Poziv za učestvovanje u istraživanju je poslan na 210 adresa. Ukupno je pristiglo 98 odgovorenih anketnih upitnika, što predstavlja procentualnu stopu povrata od 46,67%. Većina ispitanika je popunjen anketni upitnik također, dostavljala poštom, odnosno elektronskom poštom (e-mailom).

4. INTERPRETACIJA I DISKUSIJA REZULTATA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Prema obliku organiziranja ispitanika, dioničko društvo u uzorku je sačinjavalo njih 38 (38,8%), društvo sa ograničenom odgovornošću njih 44 (44,9%), zatim javno preduzeće 2 (2%) i javna ustanova 14 (14,3%) ispitanih preduzeća, što je prikazano na Grafikonu 1.

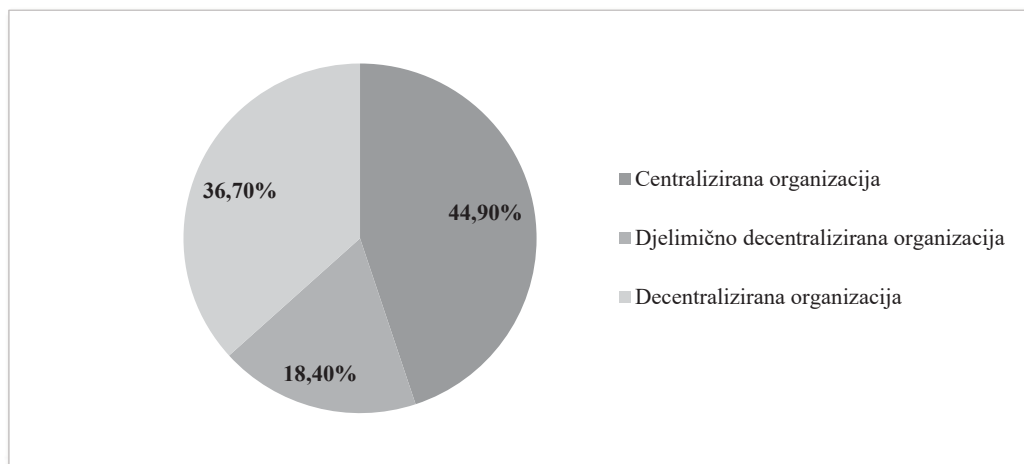
Grafikon 1. Struktura ispitanika prema obliku organiziranja

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Struktura uzorka prema načinu organiziranja, prikazana je na Grafikonu 2. U uzorku istraživanja, njih 44 (44,9%) smatraju se organizacijama centraliziranog oblika organiziranja, djelimično decentraliziranog oblika 18 (18,4%), dok je decentraliziranog oblika na centre odgovornosti ispitano ukupno 36 (36,7%).

Grafikon 2. Struktura načina organiziranja ispitanika

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Od ukupno 98 ispitanika, njih 83 (84,7%) smatra da je njihova organizacija složena, dok 15 (15,3%) ispitanika smatra da njihova organizacija poslovanja nije složena. Rezultati su predstavljeni u Tabeli 1.

Tabela 1. Složenost organizacije ispitanika

	Učestalost	Procenat (%)
Da	83	84,7
Ne	15	15,3
Ukupno	98	100,0

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Najveći broj ispitanika koji su smatrali da je njihova organizacija složena, kao razlog za složenost navode posjedovanje više različitih proizvoda i usluga, ukupno 59 (50%). Da je prostorno dislocirano na više organizacijskih jedinica, kao razlog složenosti, navelo je 37 (31,4%) ispitanika, dok se, kao razlog složenosti najmanje navodio osnov velike organizacije s kompleksnim procesom proizvoda koji se dijeli na faze, s ukupno 22 (18,6%) odgovora. Navedeno je prikazano u Tabeli 2 i na Grafikonu 3. Bitno je naglasiti da su ispitanici navodili više od jednog ponuđenog odgovora, po kome je organizacija složena, zbog čega je ukupan broj odgovora značajno veći od ispitanog uzorka i broja ispitanika koji su potvrdno odgovorili, da organizacija za koju popunjavaju anketni upitnik predstavlja složenu organizaciju. S obzirom na to da ima još pitanja kod kojih su odgovori ispitanika višestruki, u kojima su se ispitanici opredjeljivali za više od jednog ponuđenog odgovora (zbog prirode pitanja), kod ovog i kod svih takvih pitanja, u fusnoti uz tabele je pojašnjena ova činjenica.

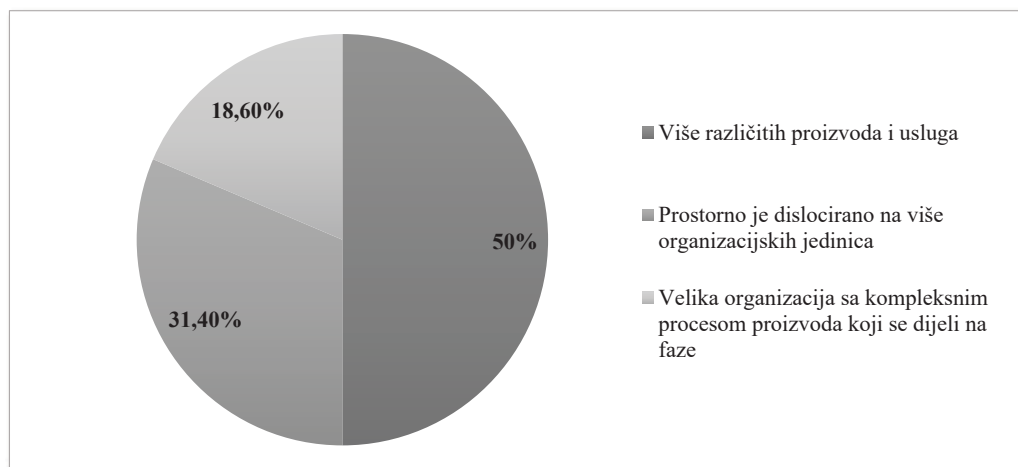
Tabela 2. Osnov po kojem se smatra da je organizacija složena³

	Učestalost	Procenat (%)
Više različitih proizvoda i usluga	59	50,0
Prostorno je dislocirano na više organizacijskih jedinica	37	31,4
Velika organizacija sa kompleksnim procesom proizvoda koji se dijeli na faze	22	18,6

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

³ Ispitanici su navodili više odgovora, s obzirom na to da su neke organizacije složene po više osnova.

Grafikon 3. Osnov složenosti organizacije

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Najveći broj ispitanika obuhvaćenih istraživanjem poslovalo je u proizvodnom sektoru 54 (43,2%), zatim sektoru uslužnih djelatnosti 35 (28,0%), dok je 18 (14,4%) ispitanika poslovalo u sektoru trgovine, što je prikazano u Tabeli 3.

Tabela 3. Sektor kome ispitanik pripada⁴

	Učestalost	Procenat (%)
Proizvodnja	54	43,2
Uslužna djelatnost	35	28,0
Trgovina	18	14,4
Drugo	18	14,4

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Od ukupno 98 anketiranih ispitanika, najveći broj njih (96 ili 98,0%) priprema višegodišnje i godišnje planove poslovanja, dok samo dva ispitanika (2%) ne pripremaju višegodišnje i godišnje planove poslovanja, što je prikazano u Tabeli 4.

⁴ Ispitanici su navodili više odgovora, s obzirom na to da su neke organizacije poslovale u više od jednog sektora.

Tabela 4. Pripremanje višegodišnjih i godišnjih planova poslovanja

	Učestalost	Procenat (%)
Da	96	98,0
Ne	2	2,0
Total	98	100,0

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Ispitanici najčešće mjere periodična ostvarenja i interno izvještavaju poređenjem sa ostvarenjima iz prethodnih perioda (94 ili 54%), dok neznatno manje mjere periodična ostvarenja i interno izvještavaju poređenjem sa usvojenim planovima (80 ili 46%). Rezultati su prikazani u Tabeli 5.

Tabela 5. Mjerenje periodičnih ostvarenja i interno izvještavanje o ostvarenjima⁵

	Učestalost	Procenat (%)
Poređenjem sa usvojenim planovima	80	46,0
Poređenjem sa ostvarenjima iz prethodnih perioda	94	54,0

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Nešto veća proporcija ispitanih (52 ili 53,1%) nema definirane centre odgovornosti kojima, pored glavnog menadžera, rukovodi menadžer niže organizacione funkcije, a iz koje se pripremaju posebni interni finansijski izvještaji (planovi, izvještaji o ostvarenju itd.), dok njih 46 (46,9%) imaju definirane centre odgovornosti. Rezultati su prikazani u Tabeli 6.

Tabela 6. Postojanje centara odgovornosti u organizaciji

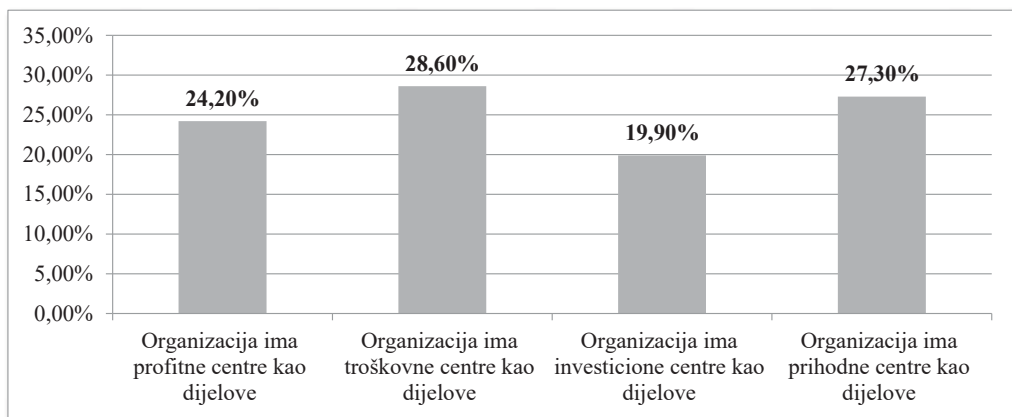
	Učestalost	Procenat (%)
Da	46	46,9
Ne	52	53,1
Total	98	100,0

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

⁵ Ispitanici su navodili jedan ili oba odgovora.

Kod ispitanika koji su imali određene centre odgovornosti, najčešće su bili zastupljeni troškovni centri kao dijelovi (46 ili 28,6%), zatim prihodni centri (44 ili 27,3%). U nešto manjoj mjeri (39 ili 24,2%) zastupljeni su profitni centri kao dijelovi organizacije, te investicioni centri sa stopom od 19,9% (njih 32), što je prikazano na Grafikonu 4. Također, svi ispitanici koji su imala centre odgovornosti (njih 46), imali su i menadžersku i računovodstvenu funkciju, koja je organizirana na odgovarajući način za primjenu računovodstva odgovornosti, kao što je: planiranje, praćenje, mjerenje, evidentiranje i izvještavanje po različitim centrima odgovornosti.

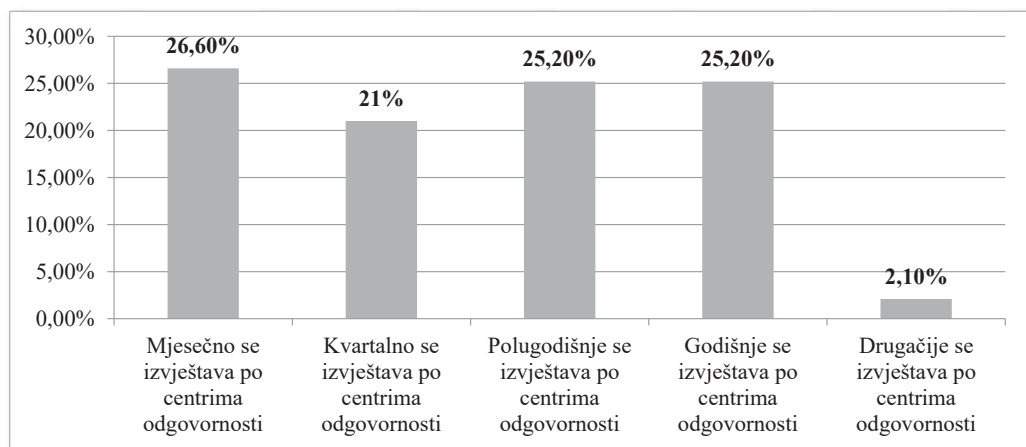
Grafikon 4. Centri odgovornosti kao dijelovi organizacije koji su zastupljeni u njima⁶

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Kada je u pitanju period izvještavanja, najčešće se mjesečno izvještava po centrima odgovornosti (38 ili 26,6%), kao i polugodišnje i godišnje (36 ili 25,2%), dok se nešto manje po centrima odgovornosti izvještava u kvartalnim periodima (30 ili 21%), odnosno drugačije (3 ili 2,1%). Rezultati su prikazani na Grafikonu 5.

⁶ Ispitanici su navodili više od jednog ponuđenog odgovora.

Grafikon 5. Izvještavanje po centrima odgovornosti⁷

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Izrazito veliki broj anketiranih smatra da njihova organizacija ostvaruje bolje rezultate poslovanja u cjelini nakon uvođenja profitnih centara, odnosno drugih centara odgovornosti i primjene računovodstva odgovornosti, što je prikazano u Tabeli 7.

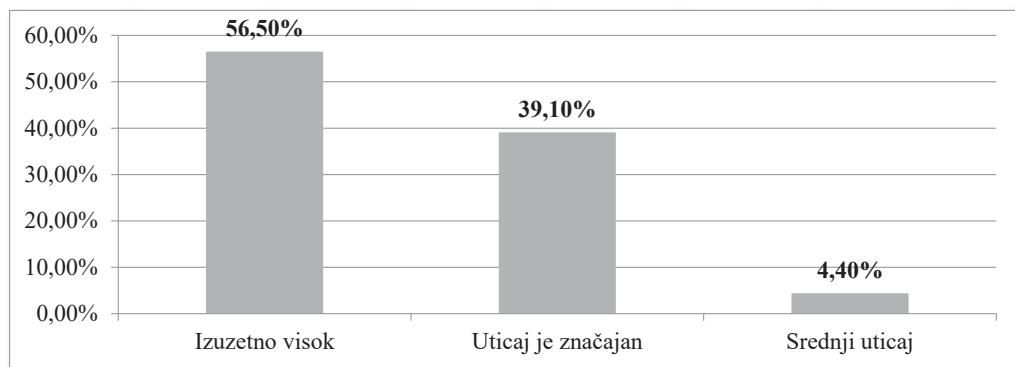
Tabela 7. Organizacija ostvaruje bolje rezultate poslovanja nakon uvođenja centara odgovornosti i primjene računovodstva odgovornosti

	Učestalost	Procenat (%)
Da	44	95,7
Ne	2	4,3
Ukupno	46	100,0

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Da je značaj planiranja, odnosno budžetiranja po centrima odgovornosti izuzetno visok, smatra 26 (56,5%) ispitanih, dok njih 18 (39,1%) smatra da je uticaj značajan, što je prikazano na Grafikonu 6.

Grafikon 6. Značaj planiranja (budžetiranja) po centrima odgovornosti na ostvarenje boljih rezultata centara odgovornosti i organizacije u cjelini

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

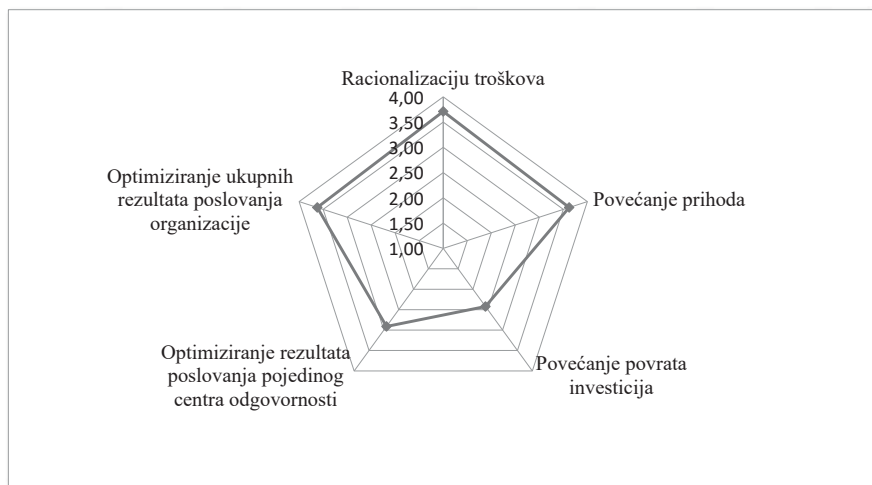
Najveći uticaj mjerenja rezultata poslovanja centara odgovornosti ima na racionalizaciju troškova, gdje je prosječni rang iznosio $M=3,74$, zatim na optimiziranje ukupnih rezultata poslovanja organizacija ($M=3,65$), kao i na povećanje prihoda ($M=3,62$). Manji uticaj mjerenja rezultata poslovanja centara odgovornosti ima na optimiziranje rezultata poslovanja pojedinog centra odgovornosti ($M=2,91$) i na povećanje povrata investicija ($M=2,24$). Dobijeni rezultati prikazani su u Tabeli 8. kao i na Grafikonu 7.

Tabela 8. Najveći uticaj mjerenja rezultata poslovanja centara odgovornosti⁸

	Broj odgovora	Minimum	Maximum	Prosječni rang
Racionalizacija troškova	46	1	5	3,74
Povećanje prihoda	45	1	5	3,62
Povećanje povrata investicija	45	1	5	2,42
Optimiziranje rezultata poslovanja pojedinog centra odgovornosti	45	1	5	2,91
Optimiziranje ukupnih rezultata poslovanja organizacije	46	1	5	3,65

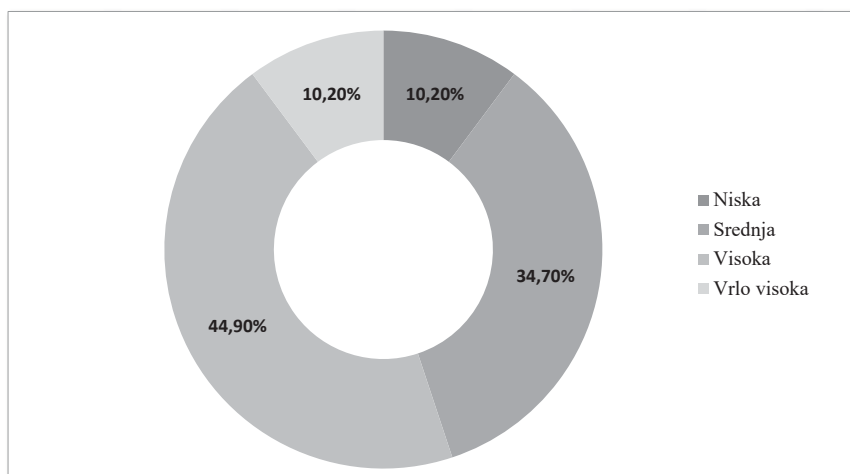
Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

⁸ Ispitanici su ocjenjivali sve ili većinu tvrdnji, u zavisnosti od toga koje centre odgovornosti imaju u njihovoj organizaciji

Grafikon 7. Najveći uticaj mjerenja rezultata poslovanja centara odgovornosti

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Najveći procenat ispitanika, njih 44 ili 44,9%, imao je visoku efikasnost poslovanja prema vlastitoj procjeni, dok je srednju efikasnost poslovanja, prema vlastitoj procjeni, imalo 34 ili 34,7%. Ekstremne procjene efikasnosti, odnosno nisku i vrlo visoku efikasnost poslovanja imalo je po 10 ili 10,2% ispitanika. Rezultati su prikazani na Grafikonu 8.

Grafikon 8. Procjena efikasnosti poslovanja ispitanika u prethodnoj godini

Izvor: rezultati vlastitog istraživanja

Dalje je analizirana pretpostavka da ispitanici, koji pridaju veći značaj budžetiranju po centrima odgovornosti, ostvaruju i veću efikasnost u vlastitom poslovanju. Ocjena značaja planiranja (budžetiranja) mjerena je na Likertovoj skali od *1-izuzetno visok do 5-ne postoji nikakav značaj*. Analiza korelacije navedenih varijabli obavljena je Spearman-ovim koeficijentom rang-korelacije, a realizirani rezultati prikazani su u Tabeli 9. Otkrivena je statistički signifikantna ($p < 0,022$) korelacija (povezanost) između pridavanja značaja preduzeća za planiranje (budžetiranje) po centrima odgovornosti i nivoa ostvarene efikasnosti preduzeća, a s negativnim koeficijentom korelacije ($r = -0,338$) blage jačine. Prema tome, na osnovu dobijenih rezultata možemo reći da ispitanici koji manje pridaju značaj planiranju (budžetiranju) po centrima odgovornosti, ostvaruju lošiju efikasnost u poslovanju, i obrnuto. Drugačije rečeno, ispitanici koji smatraju da je značaj planiranja, odnosno budžetiranja po centrima odgovornosti bitan, ostvaruju bolju efikasnost.

Tabela 9. Korelacija pridavanja značaja budžetiranju po centrima odgovornosti s ostvarenom efikasnošću preduzeća

		Procjena efikasnosti poslovanja ispitanika
Značaj planiranja (budžetiranja) po centrima odgovornosti	Koeficijent korelacije (Spearman's rho)	-0,338*
	p	0,022
	n	46

* korelacija je signifikantna na nivou 0,05 (5%).

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

Kod dovođenja u vezu pitanja „Mjerenje rezultata centara odgovornosti ima uticaj na povećanje prihoda“ i pitanja „Koliki je značaj planiranja odnosno budžetiranja po centrima odgovornosti na ostvarenje boljih rezultata samih centara odgovornosti, a samim tim, i organizacije kao cjeline?“ postoji značajan rezultat i povezanost varijabli. Pojedinačno, kod prve varijable „Mjerenje rezultata centara odgovornosti ima uticaj na povećanje prihoda“ prosječni rang je iznosio $M = 3,62$. Kod druge varijable „Koliki je značaj planiranja, odnosno budžetiranja po centrima odgovornosti na ostvarenje boljih rezultata samih centara odgovornosti, a samim tim, i organizacije kao cjeline?“ kako je ranije navedeno, rezultati prikazuju da

95,6% (44) ispitanika smatra da je uticaj *izuzetno visok* (56,5% ili 26 ispitanika) odnosno *značajan* (39,1% ili 18 ispitanika). Ukupan rezultat dovođenja u vezu ova dva anketna pitanja govori sljedeće da što je veći značaj planiranja i budžetiranja za ostvarivanje boljih rezultata, to je i veći uticaj na povećanje prihoda organizacije.

Tabela 10. Povezanost pridavanja značaja planiranju po centrima odgovornosti sa mjerenjem rezultata po centrima odgovornosti i ostvarivanjem boljih rezultata

	Spearmanov rang korelacije (Spearman's rho)		
	Koliki je značaj planiranja odnosno budžetiranja po centrima odgovornosti na ostvarenje boljih rezultata samih centara odgovornosti, a samim tim, i preduzeća kao cjeline?		
	Koeficijent korelacije (Correlation Coefficient)	Značajnost Sig. (2-tailed)	Broj odgovora N
Mjerenje rezultata centara odgovornosti ima uticaj na povećanje prihoda	-0,518**	0,000	45

** Korelacija je značajna na nivou od 0,01 (Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)).

Izvor: Rezultati vlastitog istraživanja

ZAKLJUČAK

Dizajniranjem profitnih centara kao strateških dijelova preduzeća i najznačajnijih centara odgovornosti, stvorena je mogućnost računovodstvenog planiranja i praćenja performansi po centrima odgovornosti, što treba da doprinese boljim rezultatima poslovanja centara odgovornosti, a samim tim i preduzeća u cjelini. Na ovaj način je stvorena mogućnost mjerenja i kontrole profita pojedinačnih dijelova preduzeća, čime su obezbijedene pretpostavke za identificiranje segmenata preduzeća, koji doprinose povećanju profita preduzeća i akumuliranju bogatstva vlasnika, kao i onih segmenata koji ugrožavaju poslovanje i rezultat preduzeća. U tome je od velikog značaja pronaći odgovarajući nivo autonomije centara odgovornosti, što zavisi od konkretnih okolnosti preduzeća i spremnosti top menadžmenta da delegira ovlasti. Bitno je istaći da delegiranje ovlasti na nivoe centara odgovornosti treba biti u funkciji ostvarenja boljih finansijskih i poslovnih rezultata centara odgovornosti i preduzeća kao cjeline. Ovakav način poslovanja

ubrzava donošenje poslovnih odluka i poboljšava njihov kvalitet, te poboljšava menadžersku motivaciju i omogućava menadžerima na najvišem nivou da više vremena posvete strateškim pitanjima i vođenju preduzeća.

Primjena računovodstva odgovornosti, planiranjem i vrednovanjem performansi pojedinih segmenata preduzeća, omogućuje adekvatnije prikupljanje informacija o prihodima, troškovima, profitu i povratu na investirani kapital svakog pojedinog dijela preduzeća. Računovodstveni informacijski sistem treba osigurati pravovremene i relevantne informacije o ključnim elementima svakog centra odgovornosti, bitnim za upravljanje u decentraliziranim preduzećima. Preuzimanje rizika i način na koji se odnose prema odgovornosti je različit od strane vrhovnih menadžera i menadžera centara odgovornosti. Sve ove informacije omogućuju efikasnije upravljanje rezultatom preduzeća kao cjeline, a sve u svrhu procjene optimalnog odnosa između angažiranih (zaposlenih) resursa i ostvarenih rezultata poslovanja.

Od ukupno anketiranih 98 ispitanika, njih 46 (46,9%) je organizirano na principu centara odgovornosti i primjene računovodstva odgovornosti. Izrazito veliki broj ispitanih (95,7%) smatra da njihova organizacija ostvaruje značajno bolje rezultate poslovanja od uvođenja decentralizacije na centre odgovornosti. Da je značaj planiranja, odnosno budžetiranja po centrima odgovornosti *izuzetno visok*, smatra 56,5% ispitanih, dok njih 39,1% smatra da je uticaj *značajan*, a ostalih 4,4% smatra da je uticaj *srednji*, što znači da nijedan ispitanik nije naveo da planiranje po centrima odgovornosti nema uticaja na ostvarivanje rezultata centara odgovornosti i preduzeća u cjelini.

Ispitanici tvrde da je najveći uticaj mjerenja rezultata po centrima odgovornosti na racionalizaciju troškova, gdje je prosječan rang $M=3,74$, zatim na optimiziranje ukupnih rezultata poslovanja - prosječan rang je $M=3,65$, te na povećanje prihoda, gdje je prosječan rang $M=3,62$. Analizom je potvrđeno da organizacije koje pridaju veći značaj planiranju (budžetiranju) po centrima odgovornosti, ostvaruju bolje rezultate samih centara odgovornosti i organizacije u cjelini ($p=0,022$; rang-korelacije $-0,338$), što ima poseban uticaj na ukupno povećanje prihoda (rang korelacije $-0,518$).

LITERATURA

1. ACCA, (2002), Finansijsko/Financijsko izvještavanje - Međunarodni standard, Udruženje računovođa i revizora FBiH / Udruga računovođa i finansijskih djelatnika Herceg- Bosne, Mostar.

2. Belak, V., (1994), Profitni centri i interna ekonomija poduzeća, Računovodstvo, revizija i financije, Zagreb.
3. Belak, V., (1995), Menadžersko računovodstvo, Računovodstvo, revizija i financije, Zagreb.
4. Belak, V. (2010), Menadžment profitnih centara i računovodstvo odgovornosti, Zagreb: Ekonomski fakultet, dostupno na: <http://web.efzg.hr/dok/pds/Stratpod/fba-hp/belak/Profitni%20centri%20Po%C5%A1ta.ppt>, (februar, 2014)
5. Gajić, Lj., Medved, I., Kovač, A., (2011), Savremeni trendovi eksternog i internog finansijskog izveštavanja po segmentima poslovanja, *Škola biznisa Novi Sad, Broj 3/2011: 24-37*.
6. Gulin, D., Tušek, B., Žager, L., (2004), Poslovno planiranje, kontrola i analiza, Hrvatska zajednica računovodstvenih i financijskih djelatnika, Zagreb.
7. Gulin, D., Janković, S., Dražić Lutilsky, I., Perčević, H., Peršić, M., Vašiček, V., (2011), Upravljačko računovodstvo, Hrvatska zajednica računovodstvenih i financijskih djelatnika, Zagreb.
8. Hansen, D., Mowen, M., Guan, L., (2009), Cost Management: Accounting and Control, Cengage Learning, Mason, USA.
9. Horngren, C. T., Datar, M. S., Foster, G., (2000), Osnove troškovnog računovodstva – upravljački pristup, Udruženje računovođa i revizora FBiH, Sarajevo.
10. Kennon, J., Understanding a Profit Center, A Basic Understanding of the Business Term Profit Center, dostupno na: <https://www.thebalance.com/profit-center-357643>, (april, 2018.)
11. Luecke, R., (2003), Finance for Managers, Harvard Business Review, Boston.
12. Novalija Islambegović, S., (2015), Specijalna računovodstva II, Off-set, Tuzla
13. Polimeni, R.S., Handy, S.A., Cashin, J.A., (1999), Troškovno računovodstvo, Faber & Zgombić Plus, Zagreb.
14. Sinanagić, M., Pamukčić, M., (1997), Računovodstvo za menadžere, Ekonomski fakultet, Tuzla.
15. Stevanović, N., Malinić, D., Milićević, V., (2007), Upravljačko računovodstvo, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
16. Van Horne, J.C., (1997), Financijsko upravljanje i politika (financijski menadžment), 9. izdanje, MATE, Zagreb.
17. Vidaković, S., (2001), Analiza poslovanja preduzeća u tržišnoj privredi, Megatrend Univerzitet primenjenih nauka, Beograd.
18. Vidaković, S., (2002), Računovodstvo – jezik poslovnog sporazumevanja, Megatrend Univerzitet primenjenih nauka, Beograd.

Jasmira Avdić¹
Aldin Brajić²
Mirzet Omerović³

NEZAVISNOST DRŽAVNIH REVIZORA I FINANSIJSKA STABILNOST

INDEPENDENCE OF NATIONAL AUDITORS AND FINANCIAL STABILITY

SAŽETAK

Revizija poslovanja javnog sektora jedna je od najvažnijih kontrola utroška javnog novca. Uredi za reviziju dužni su da, prilikom organizovanja, planiranja, izvođenja i izvještavanja, poštuju standarde revizije, zakonski okvir, propise i ugovor o reviziji. Obzirom da se radi o informacijama za najviše državne organe kao i za javnost, državni revizori su pod dodatnim pritiskom da rade što kvalitetnije, pazeći na svoju nezavisnost. Ključno pitanje za vrhovne revizorske institucije treba biti obezbjeđenje potpune nezavisnosti od izvršne vlasti. To podrazumijeva da vlada ne može izvršiti uticaj na revizorske institucije u sprovođenju njihove nadležnosti, što uključuje davanje naloga za vršenje ili nevršenje revizije, izmjene plana revizije, te korekcije ili brisanja nalaza, zaključaka ili preporuka revizije. Treba naglasiti i to da nezavisnosti revizorske institucije doprinosi i dužina trajanja mandata njenih rukovodilaca. Ukoliko bi izvršna vlast mogla uticati na dužinu mandata rukovodilaca revizorske institucije, ista ne bi bila nezavisna.

Ključne riječi: revizija, javni rashodi, budžet

ABSTRACT

The public sector audit is one of the most important controls of public money consumption. Audit offices are obliged to organize, plan, carrying out and report with auditing standards, legal framework, regulations and audit agreement. They

1 Mr. sc. Jasmira Avdić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: jasmira.avidc@finra.ba

2 Mr. sc. Aldin Brajić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: aldin.brajic@finra.ba

3 Mirzet Omerović, bacc.oec., Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: mirzet.omerovic@finra.ba

make information for the highest state authorities and also for the public, so the state auditors are under additional pressure to do their best, and care their independence. The key issue for Supreme Audit Institutions should be to ensure complete independence from the executive. This implies that the government can not exert influence on the auditing institutions in the exercise of their competence, which includes issuing orders for performing or not performing audits, amending the audit plan, and correcting or deleting findings, conclusions or recommendations of the audit. It should be emphasized that the independence of the audit institution contributes to the length of the mandate of its managers. If the executive power could influence the length of the mandate of the managers of the audit institution, audit would not be independent.

Key words: *audit, public expenditure, budget*

JEL: M4, M42, M48

UVOD

Revizija javnih rashoda je usmjerena na kontrolu izvještavanja o trošenju finansijskih sredstava, koja su u nadležnosti državnih organa i institucija. Danas skoro i ne postoji zemlja u svijetu koja nema neki od oblika državnog nadzora nad javnim rashodima, koji je u najvećem broju zemalja svijeta pod direktnim ili indirektnim ovlaštenjem parlamenta. Poseban doprinos sadašnjem stanju nadzora nad javnim rashodima, u kontekstu nastojanja svake zemlje da uspostavi i razvija parlamentarni ili drugi nadzor nad javnim rashodima, dala je Međunarodna organizacija vrhovnih revizorskih institucija, o čemu će biti rečeno u nastavku.

Cilj rada je ukazati na važnost javne revizije u kontekstu očuvanja finansijske stabilnosti, gdje je javni sektor jedan od bitnijih elemenata finansijskog sistema.

U prvom dijelu rada bit će govora o samom konceptu i pretpostavci nezavisnosti državnih revizora, sa posebnim osvrtom na reviziju javnih rashoda. Drugi dio rada opisuje nezavisnu reviziju kao faktor stabilnosti finansijskog sistema. Treći dio opisuje ulogu finansijske revizije u zaštiti i očuvanju interesa investitora, a dio četvrti daje presjek stanja u reviziji institucija BiH.

1. TEORIJSKE PRETPOSTAVKE (NE)ZAVISNE REVIZIJE

1.1. Nezavisnost revizije kao jedan od osnovnih pravila ispravnosti revizije

Nezavisnost i objektivnost revizora i vrhovne revizijske institucije (SAI) je ključni preduslov za sprovođenje revizije i kredibiliteta njenih izvještaja i podrazumijeva da oni trebaju biti nezavisni od zakonodavne i izvršne vlasti i entiteta.⁴

Nezavisnost SAI-a uslov je nezavisnosti rukovodilaca koji su na čelu revizorskih institucija, tj. donosilaca odluka, u ime SAI-a. To mogu biti članovi kolegijuma koji donose odluke (sudovi revizora i odbori) ili šefovi monokratski organizovanih vrhovnih revizijskih institucija. Nezavisnost šefova (bilo članova kolektivnih tijela, bilo inokosnih organa) treba biti garantovana ustavom, sa posebnim naglaskom na procedure razrješenja sa položaja koji ne smiju ugrožavati nezavisnost članova SAI-a. Pri tome, metode imenovanja i razrješenja zavisit će od ustavnog uređenja svake zemlje.⁵

Isto tako, i ostalo reviziono osoblje koje je zaposleno u SAI, mora biti nezavisno od organizacija koje su objekt revizije i ne smije biti pod bilo kakvim uticajem tih organizacija. Naročito je naglašena finansijska nezavisnost kao jedna od komponenti ukupne nezavisnosti SAI-a. S tim u vezi, SAI mora imati obezbijedena potrebna finansijska sredstva koja će omogućiti da se ostvare planirani zadaci. U tu svrhu predlaže se da SAI imaju pravo da se direktno obrate za potrebna finansijska sredstva instituciji koja odlučuje o budžetu države. Sredstva koja budu odobrena SAI-u, trebaju biti posebna stavka u budžetu i treba imati slobodu utroška tih sredstava onako kako se smatra za shodno.⁶

Odnosi sa zakonodavnom vlasti su posebno važno pitanje jer se radi o jednom od glavnih korisnika usluga SAI-a, te se zbog toga očekuje bliska saradnja sa parlamentom i njegovom komisijom ili odborom. Međutim, ti odnosi ni na koji način ne smiju ugroziti nezavisnost SAI-a, posebno njenu slobodu programiranja, planiranja i sprovođenja revizije, kao i samostalnost izbora predmeta i metoda rada.

Ključno pitanje za SAI treba biti da obezbijedi potpunu nezavisnost od izvršne vlasti. To podrazumijeva da vlada ne može izvršiti uticaj na SAI u sprovođenju njene nadležnosti, što uključuje davanje naloga za vršenje ili nevršenje revizije,

4 <http://www.vrifbih.ba/default.aspx?langTag=bs-BA> (pristupljeno 08.03.2018.)

5 Krasić Š., Žager L., Akrap V, Kasum V., i dr. (2009.): *Državna revizija*, Zagreb, 293.

6 Andrić M. (2002.): *Revizija računovodstvenih izvještaja*, Subotica, str. 73.

izmjene plana revizije, te korekcije ili brisanja nalaza, zaključaka ili preporuka revizije. Treba naglasiti i to da nezavisnost SAI-a doprinosi i dužina trajanja mandata rukovodilaca SAI-a. U slučaju da na to može uticati izvršna vlast moglo bi doći do razornog uticaja na nezavisnost. Zbog toga je preporučljivo da zakonom bude propisan prestanak mandata.⁷

1.2. Državna revizija javnih rashoda

Danas skoro i ne postoji zemlja u svijetu koja nema neki od oblika državnog nadzora nad javnim rashodima, koji su u najvećem broju zemalja svijeta pod direktnim ili indirektnim ovlaštenjem parlamenta. Prilikom donošenja standarda revizije javnih rashoda preuzeta je analogija komercijalne revizije (koja je nastala znatno prije revizije javnog sektora), upravo zato da proces obavljanja revizije javnih rashoda ne bi poprimio karakter različitih individualnih pristupa i improvizovanih postupaka.

Neophodno je ukazati na neke značajnije aktivnosti, u kontekstu razmatranja standarda revizije javnih rashoda, koje su prethodile njihovom donošenju. U Beču je održan sastanak Ekspertske grupe Organizacije ujedinjenih nacija, u periodu od 7. do 11. oktobra 1985. godine, na kome je analizirana uporedna praksa primjene revizorskih standarda u članicama OUN-a. Zatim, tokom 1987. godine, objavljen je izvještaj koji je sadržavao rezultate grupe eksperata UN-a, o reviziji javnog sektora. Eksperti su zaključili da je neophodno da se formulišu jedinstveni standardi za državnu reviziju, kao i da nacionalne standarde revizije javnih rashoda moraju utvrditi same revizorske institucije, a ne zakoni koje bi donijele vlade. Eksperti OUN-a su, nakon objavljivanja prethodno navedene analize pripremili brošuru u kojoj su odrađeni standardi za državnu reviziju. Međutim, ukoliko se u postupku obavljanja revizije javnih rashoda pojavi nesaglasnost između stavova vrhovne revizorske institucije i državnog organa koji je predmet revizije, vrhovna revizorska institucija, kao nezavisna profesionalna organizacija, treba da bude arbitar i da zauzme ispravan stav. Sa obzirom na to da su danas sve veći zahtjevi za odgovornošću onih organa i lica koji upravljaju javnim rashodima, to je izuzetno važno jer je neophodno da se ta odgovornost nadzire kako bi se poštovala u disponiranju rashoda.⁸

Reviziji javnih rashoda, zbog nepostojanja revizorske tradicije u našoj zemlji, nije posvećena adekvatna pažnja. Međutim, polazeći od činjenice da je ovakav vid nadzora još uvijek nerazvijen, da postoji previsoko učešće javne potrošnje

7 Krasić Š., Žager L., Akrap V., Kasum V., i dr. (2009.): *Državna revizija*, Zagreb, str. 298.

8 Andrić M. (2002.): *Revizija računovodstvenih izvještaja*, Subotica, str. 75.

u društvenom proizvodu, budžetski deficit, rast inflacije i potreba kodifikacije našeg zakonodavstva sa EU, paralelno sa razvojem revizije finansijskih izvještaja, neophodno je afirmisati i zakonski institucionalizirati reviziju javnih rashoda.

Ogromna nacionalna sredstva u našoj zemlji tek su postala predmet savremenog državnog nadzora, tj. predstavnički organ koji odobrava ogromna budžetska i druga sredstva za javne rashode, koja iznose oko 40% bruto društvenog proizvoda, uspostavio je instrument nadzora. Upravo iz navedenih razloga, veoma je značajno da revizija javnih rashoda treba da nezavisno i objektivno doprinese da taj predstavnički organ bude adekvatno informisan o tome da li se poštuje iznos odobrenih sredstava i njihova struktura, kao i gdje su i zašto nastale nepravilnosti u trošenju.⁹

Postojanje revizije javnih rashoda predstavlja garanciju da će državni računovodstveni sistem, kao i javni rashodi biti predmet nezavisnog i stručnog nadzora, koji ne radi po intuiciji, već prilikom obavljanja svog posla primjenjuje revizorske standarde, metode i postupke koji predstavljaju najveći domet teorije i prakse javnih rashoda.

2. (NE)ZAVISNA REVIZIJA KAO FAKTOR STABILNOSTI FINANSIJSKOG SISTEMA

2.1. Nezavisna revizija kao komponenta ostvarenja finansijske stabilnosti

Realizacija programa dugoročne ekonomske i monetarne stabilnosti neposredno zavisi od sređivanja stanja na sektoru javne potrošnje, racionalizaciji javnih institucija, odgovornosti za raspolaganje sa javnim prihodima.

Do sada nije u dovoljnoj mjeri poklanjana pažnja kontroli korištenja sredstava javnih prihoda i utrošaka budžetskih sredstava, a samim tim nije ni zakonski zaoštreno pitanje odgovornosti za neracionalno ili čak nenamjensko trošenje budžetskih sredstava. Izvršnim organima se često bez ustavnog osnova prenosi pravo rebalansiranja pojedinih pozicija u okviru utvrđenog budžetskog okvira, što umanjuje odgovornost za racionalno raspolaganje budžetskim sredstvima.

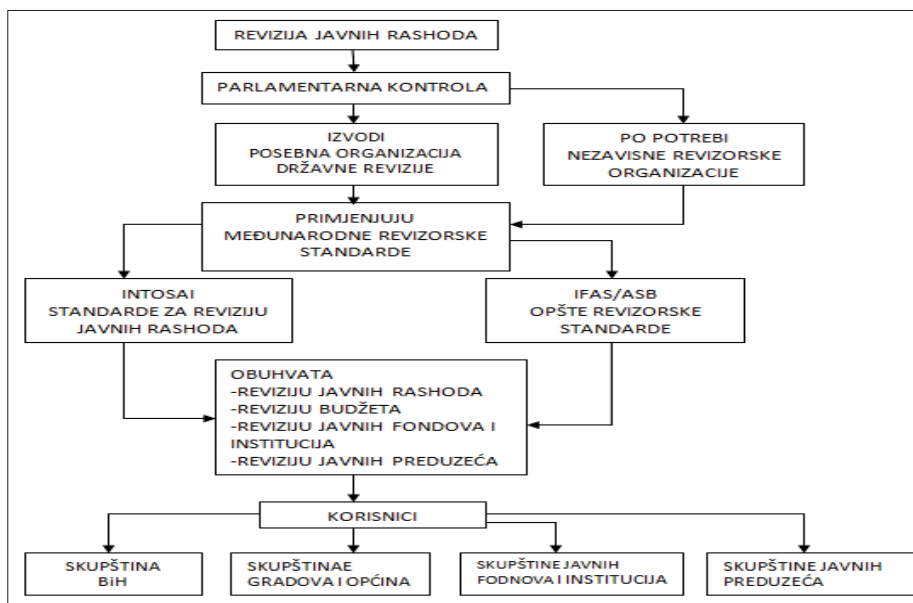
Nepostojanje sistematske kontrole utroška sredstava javnih prihoda dovodilo je do prekoračenja planiranih sredstava, nezakonskog zaduživanja ili čak preuzimanja obaveza za koje ne postoje zakonske osnove, već se na kraju godine prekoračenja budžeta ispravljaju rebalansiranjem bez odgovornosti lica koja su bez zakonskog

⁹ Andrić M., Krsmanović B., Jakšić D., (2004.): *Revizija - teorija i praksa, IV izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Subotica, str. 415.

osnova stvorila obaveze prema budžetima. Nedostatak nacionalne akumulacije, nemogućnost zaduživanja u inostranstvu, prekoračenja javne potrošnje, mogu se pokriti samo novom nepokrivenom emisijom novca i inflacijom. Takav pristup ne vodi ekonomskom oporavku i monetarnoj stabilnosti, razvoju tržišnog privređivanja i sigurnosti vlasništva i kapitala.¹⁰

Nepostojanje institucije nezavisne revizije javnih rashoda u zemlji, na način kako to poznaju sve zemlje svijeta sa tržišno orjentisanom privredom, monetarno i ekonomski uravnoteženom politikom, dovelo je do eskalacije inflacije, uništavanja privrednih resursa, neopravdanog zaduživanja, odnosno stvaranja javnih dugova, bez objektivne podloge i saglasnosti parlamenta. Uvođenje institucije nezavisne revizije, odnosno objektivne i nezavisne provjere korištenja sredstava javnih prihoda doprinosi povećanju odgovornosti za održavanje kvaliteta javnih finansija, jačanju finansijske discipline u sektoru javne potrošnje i efikasnije upravljanje monetarnom politikom zemlje u cilju postizanja privrednog rasta.¹¹

Slika 1. Globalna organizacija revizije javnih rashoda

Izvor: Dragojević D.(2007.): *Revizija u privredi i javnom sektoru, Budućnost-Zrenjanin*, Beograd, str. 263.

10 B. Vukoja, A. Hodžić, Revizija finansijskih izvješća kao temelj za analizu gospodarskih društava, 14 Međunarodni simpozij Neum, FEB Sarajevo 2011.

11 Dragojević D. (2007.): *Revizija u privredi i javnom sektoru, Budućnost - Zrenjanin*, Beograd, str. 265.

2.2. Uloga revizije u tržišnoj privredi

Revizija u savremenoj privredi zauzima izuzetno značajnu ulogu. Budući da svaka poslovna odluka ima svoju „cijenu“ koja se na tržištu mora platiti, donošenje poslovnih odluka i upravljanje poslovnim procesima mora biti temeljeno na istinitim i fer informacijama u finansijskim izvještajima. Zbog toga je dužnost revizora i postupka revizije da zaštiti interese vlasnika kapitala, stvori realnu i objektivnu informaciju podlogu za upravljanje i putem toga smanji rizik za nova ulaganja u poslovanje, razvoj i nove metode rada.

Kako bi se mogao dati odgovor na pitanje ko su korisnici revizijskih izvještaja koja su integralni dio finansijskih izvještaja, potrebno je opisati u čemu je zapravo uloga revizije. Vrlo kratko rečeno, uloga revizije sastoji se od:¹²

- zaštite interesa vlasnika kapitala,
- stvaranja realne i objektivne informacijske podloge za upravljanje i
- pomoći u pribavljanju dodatnog kapitala smanjenjem rizika ulaganja.

Revizija najviše štiti vlasnika kapitala, tj. vlasnika (ili vlasnike) preduzeća koji svojom poduzetničkom aktivnošću i ambicijama želi stvoriti novu vrijednost. Poduzetnik ne mora biti sposoban u detalje iščitati finansijske i poslovne izvještaje, ali uz pomoć kvalifikovanih računovođa i revizora, koji ga svojim radom ne dovode u zabludu o finansijskom stanju njegovog preduzeća, može donositi najkvalitetnije i najpotrebnije odluke.

Korisnici revizije su također i poslovni partneri, svrha toga je da se i oni upoznali sa uspjehom i mogućnostima razvoja preduzeća koje se revidira. Također, država kao ubirač poreza iz privrednih aktivnosti je zainteresovana za tačno i fer finansijsko izvještavanje, te kako bi znala na pravi način definirati i uspostaviti svoj cjelokupni porezni sistem. „Dobro računovodstvo i finansijsko izvještavanje pomaže društvu u alokaciji njegovih resursa na najefikasniji način. Neadekvatno računovodstvo i netačno izvještavanje, s druge strane, uslovljava gubitke i neefikasnost te onemogućava alokaciju ekonomskih resursa na racionalan način“. Korisnik revizorskih izvještaja je i društvo kao cjelina, tj. javnost koja želi zaštititi svoje različite interese i slobodu raspolaganja informacijama.¹³

12 Krasić Š., Žager L., Akrap V, Kasum V., i dr. (2009.): *Državna revizija*, Zagreb, str. 16.
13 <http://www.vrifbih.ba/default.aspx?langTag=bs-BA> (pristupljeno 08.03.2018.)

3. ULOGA FINANSIJSKE REVIZIJE U ZAŠTITI I OČUVANJU INTERESA INVESTITORA

3.1. Finansijska revizija u svrhu ispitivanja računovodstvenih iskaza

Među determinantama koje čine strukturu aktivnog poslovnog ambijenta, investitori posebno insistiraju na definisanoj ulozi finansijske revizije u okviru jedne nacionalne ekonomije. Najčešća finansijska revizija tiče se ispitivanja računovodstvenih iskaza, tj. ispitivanja godišnjih finansijskih izvještaja sa ciljem davanja mišljenja o tome da li ona objektivno i istinito prikazuju stanje imovine, kapitala i obaveza, kao i rezultata poslovanja preduzeća.

Opšte poznata je činjenica da su godišnji finansijski izvještaji finalni proizvod njihovog računovodstvenog procesa. Na kraju poslovne, tj. finansijske godine preduzeća (koja su prema postojećoj zakonskoj regulativi obavezna voditi dvojno knjigovodstvo, tj. propisane poslovne knjige) u obavezi su da sačine i prezentuju godišnje finansijske izvještaje.

Na sastavljanje i objavljivanje godišnjih finansijskih izvještaja direktno utiče čitav niz zahtjeva, prije svega, oni koji se odnose na računovodstveno mjerenje, tj. procjenjivanje, kao i zahtjevi za objavljivanjem podataka u propisanoj formi. Osnovni cilj pomenutih zahtjeva je da se stvore pretpostavke za fer i pošteno finansijsko izvještavanje brojnih eksternih korisnika, između ostalih i investitora.

Da bi se shvatio pravi značaj ovakve funkcije finansijske revizije neophodno je sjetiti se činjenice da je, naročito na našim prostorima, konstantno prisutna realna mogućnost od nepodudaranja interesa menadžmenta preduzeća (koji ima odlučujući uticaj na sastavljanje godišnjih izvještaja) sa interesima investitora, kao i ostalih eksternih korisnika čija imovina na taj način može biti izložena gubitku.

Pođe li se od mjesta i uloge investitora u okviru ukupne nacionalne ekonomije, a posebno na tržištu kapitala, evidentna je važnost funkcije finansijske revizije u osiguranju osjećaja potpune sigurnosti i povjerenja u mehanizam tržišta kapitala i države kao regulatora i kontrolora tog mehanizma.¹⁴

Najmanje dvije činjenice potenciraju značaj realnog iskazivanja stalne imovine i kapitala javnih preduzeća, i to: potreba adaptacije načina organizovanja i

¹⁴ Grupa autora: Računovodstvo, revizija i kontrola javnog sektora u odabranim državama jugoistočne Europe, Zagreb, 2016.

djelovanja uslovima implementacije novog javnog menadžmenta, s jedne strane, i veliki značaj kapitalnih dobara koja angažuju javna preduzeća, s druge strane. Ukazaćemo samo na potrebu za realnim prezentiranjem stalne imovine i kapitala, jer se upravo na tim pozicijama kumuliraju glavni problemi vezani za realnost finansijsko računovodstvenih izvještaja javnih preduzeća, bez namjere da se ignoriše ostatak bilansnih pozicija, koji je kvantitativno manji dio vrijednosti u odnosu na imovinu i kapital.

Suštinsko određenje ekonomskog entiteta je određenja dva kardinalna obilježja i to: imovine i obaveza. Računovodstveni standardi i zakonski propisi su jasni u zahtjevu da preduzeća prikazuju imovinu na istinit i objektivan način. Čitavim nizom činjenica potenciran je značaj pravilnog pozicioniranja stalne imovine i kapitala javnih preduzeća i to: radi se o bilansnim pozicijama enormno visokih vrijednosti (prirodna bogatstva, telekomunikaciona dobra, željeznička infrastruktura, elektroprivredna i elektrodistributivna infrastruktura, infrastruktura komunalnog života). Neadekvatno prezentiranje u bilansima predstavlja svojevrsnu nacionalnu nebrigu, i s druge strane pogodno tlo za razne vidove otuđivanja i bespravnog prisvajanja. Polazeći od činjenice da se radi o kapitalnim dobrima, koja čine bitnu odredbu kvaliteta života u društvu, uvid u performanse rada javnih preduzeća se konstituišu na ovim dobrima, radi upravljanja njihovom eksploatacijom, moguće je tek dosljednim, pravno zasnovanim i evidenciono ispravnim registrowanjem. Adekvatno ocjenjivanje racionalnosti gazdovanja i efikasnosti menadžmenta u upravljanju javnim preduzećima, moguće je tek onda kada su stalna imovina i kapital realno iskazani u bilansu, odnosno, u suprotnom ne može se objektivno prosuđivati sa svim negativnim posljedicama koje iz toga proističu.

Uvid u bilanse većeg broja javnih preduzeća inicirao je neke tipične nedostatke u bilansnim prikazima stalne imovine i to: imovina u svojini javnih preduzeća stečena ili tokom osnivanja ili tokom poslovanja ne nalazi se evidentirana u poslovnim knjigama, tako da je koristi neko drugi ko nije vlasnik te imovine; javna preduzeća u svojim poslovnim knjigama vode dijelove stalne imovine koja nije u njihovom vlasništvu, a da se pri tome ne javlja nikakav zahtjev drugog subjekta koji bi dokazivao svoje vlasničko pravo; u svojim poslovnim knjigama javna preduzeća vode imovinu koju uslijed nedostatka relevantne dokumentacije nisu u stanju uknjižiti u zemljišne, odnosno, katastarske knjige (slučaj javnih preduzeća nastalih podjelom, pri čemu nije do kraja na adekvatan način urađen deobni bilans, a promjena menadžmenta kao i ljudi u računovodstvu je imalo za posljedicu gubljenje traga o realnoj diobi imovine); javna preduzeća imaju u svojini imovinu koju ne koriste, niti mogu da je koriste jer je funkcionalno

nesposobna; kategorizacija stalne imovine na neadekvatan način izaziva čitav niz posljedica vezanih, u prvom redu, za nerealno iskazivanje troškova i finansijskog rezultata (riječ je, na primjer, o tome, da je stalna imovina skup različitih pozicija koje imaju različite obračunske posljedice koje se ispoljavaju u pogledu njihovog reprodukovanja i iskazivanja finansijskih rezultata).

U posljednje vrijeme, različitim propisima je naloženo sređivanje odnosa u javnim preduzećima, s ciljem materijalno i formalno ispravnog prikazivanja njihovih finansijsko računovodstvenih izvještaja. I pored toga, menadžment javnih preduzeća ne pristupa usaglašavanju imovinskog statusa preduzeća odredbama Zakona o preduzećima, kao i odredbama posebnih zakona koji regulišu rad pojedinih javnih preduzeća.

Međutim, menadžment javnih preduzeća masovno izbjegava unošenje takve imovine u imovinski fond preduzeća, jer im to stvara i obavezu revalorizovanja i obračunavanja amortizacije pomenute imovine, što ima za posledicu uvećavanje troškova, što uglavnom rezultira negativnim finansijskim rezultatom.

Prenos imovine od osnivača, posebno ako se radi o SO kao osnivaču, ili direkciji za izgradnju grada, ka javnom preduzeću, u većini javnih preduzeća se izvodi bez uvažavanja propisane procedure, što rezultira "iskrivljenim" prikazom stalne imovine javnih preduzeća.

Evidentna je i deformacija finansijsko računovodstvenih izvještaja javnih preduzeća vezanih za izbjegavanje evidentiranja poklona kao vanrednih prihoda, čime menadžment javnih preduzeća izbjegava obavezu da plati porez na dobitak.

Pored navedenih primjera ustanovljeno je, također, da su pojedini imovinski dijelovi vrednovani na neodgovarajući način, odnosno konstatovano je odstupanje od "fer vrijednosti" i to, kako u pravcu precenjivanja, isto tako i u pravcu potcenjivanja. Zbog toga bi bilo neophodno izvršiti ponovno procjenjivanje vrijednosti stalne imovine prema rezultatima.

Preduzeća koja nisu procjenjivala svoju imovinu, imaju veoma nisko pozicioniranu vrijednost. Procjena se u vrijeme prvog talasa procjenjivanja, obavljala na osnovu podataka u bilansu, a procjene u njima su bile veoma niske jer su iskazane vrijednosti stagnerale za realnim tržišnim vrijednostima.

I u iskazima kapitala, bilansne pozicije koje predstavljaju razliku između bilansno iskazane imovine i bilansno iskazanih obaveza, revizija finansijsko

računovodstvenih izvještaja javnih preduzeća je inicirala na niz nedostataka. Prilikom bilansiranja kapitala u javnim preduzećima problemi se javljaju pri balansiranju osnovnog kapitala, kao i pri balansiranju promjenljivog dijela kapitala.¹⁵

3.2. Uloga nezavisne revizije u implementaciji novog javnog menadžmenta (new public sector management – npm)

Odluka o uvođenju obavezne revizije javnog sektora predstavlja izuzetno važan korak u započinjanju reforme javnog sektora, koji mora simultano biti praćen vrlo ozbiljnim aktivnostima oko uvođenja novog javnog menadžmenta. Naša zemlja se, za razliku od zemalja tradicionalne kapitalističke privrede, izgrađenih institucija, tradicije, cjelokupne državne strukture i infrastrukture, nalazi u predvorju navedenih procesa.¹⁶

Poznata je činjenica da javnost zahtijeva mnogo više poštovanja za njeno mišljenje, kao i uzimanje istog u obzir. Sasvim je jasno da tradicionalni politički ciklusi smjena vlasti postaju zastarijeli. Neophodno je zbog toga proizvesti izvještaje koji će biti dostupni ljudima koji nisu profesionalci iz javnog sektora ili računovodstva, već su predstavnici društva.

Drugim riječima, ljudi u demokratskim društvima hoće da znaju gdje je njihov novac utrošen i šta je društvo dobilo zauzvrat. Otvoreni proces javne politike pretpostavlja da, u bilo kom momentu građanin može doći u situaciju da komentariše vladine politike i prijedloge.

Na veću transparentnosti i jednostavnije zahtjeve za formalno izvještavanje, pozivaju novi principi i prakse menadžmenta javnog sektora. Računovodstvo javnog sektora kao i pomjeranje od računovodstva gotovih tokova, ka računovodstvu poslovnih transakcija, u javnom sektoru, materijalizovali su se nametanjem novog javnog menadžmenta (the New Public Management – NPM), kao trenutno najaktuelnije doktrine u javnom sektoru.

Prema Hood-u zamjena tradicionalnog hijerarhijskog birokratskog modela javnih službi, administracijom koja je orijentisana prema performansi i koja radi u kvazi

15 Okanovic I., Redžepagic Z.: *Revizija učinaka u javnom sektoru*, Sarajevo, 2012., prema: <http://www.revizija.gov.ba> (pristupljeno: 25.04.2018.)

16 Greenwood, J./ Pyper, R./ Wilson, D., (2002.): *New Public Administration in Britain*, London/New York, Routledge Kaul, Mohan, 2000.: *An Outsider's Inside View-Management Reforms in Government*, C.A.P.A. M.

tržišnim uslovima, unapređujući konkurentnost između dobavljača roba i usluga koje vlada sponzorise, predstavlja bit NPM-a. Uvođenje podsticaja za inovacije i efikasnost od strane javnih službenika, posebno onih koji su na višim položajima, bila je bazična idejama implementacije NPM-a.

Promjene koje su se dogodile u “starom administrativnom” modelu (prema Hood-u), bilo je i u uvođenju strateških koncepata i modela odgovornosti u javni menadžment, a ne samo u primijenjenoj metodologiji, zasnovanoj na “pozajmici” od privatnog sektora.

Glavne karakteristike NPM modela, prema vođenju OECD-a čine: veća pažnja na rezultate i uvećanje vrijednosti novca, opadanje autoriteta i povećanje fleksibilnosti, zatim, pojačana odgovornost i kontrola, te nakon toga orijentisanost na klijenta i uslugu, ojačan kapacitet za razvijanje strategije i politike, uvođenje konkurencije i drugih tržišnih elemenata, te promjene u odnosima sa drugim nivoima upravljanja.¹⁷

Polazeći od činjenice da je vrlo teško količinski odrediti rezultate organizacija iz javnog sektora u finansijskim terminima, one se samim tim, suočavaju sa ozbiljnim problemima u definisanju sopstvene organizacione strategije. Upravo iz navedenog razloga je i razvijen koncept “vrijednost za novac” i pored činjenice da je nejasno da li je moguće objektivno definisati šta je to “stvarna vrijednost za novac”.

Poslovna organizacija u normalnom poslovanju, može odlučiti da kao svoj poslovni cilj ima profit, zatim tržišni udio, potom povrat dioničarima i sl. Međutim, u izvjesnim okolnostima, čak se i poslovna organizacija može usredsrediti na izvršenje usluge, tehnologiju, inovacije, fleksibilnost i razvoj osoblja.

Mnogo je veća sličnost, mjereno na finansijskim ciljevima, između javnih i privatnih organizacija nego što što bi se moglo pretpostaviti. Uostalom, normalna posljedica NPM koncepta jeste želja da se približe koncepti javnog i privatnog menadžmenta, kao i njihovo međusobno usavršavanje.

NPM je u velikoj mjeri zaslužen za izmijenjeno sagledavanje državne službe i njenih uloga. Odjednom je postalo moguće sagledati aktivnosti javnog sektora kao drugačiji posao koji se u principu može podijeliti, a i izvršiti i putem nekog drugog tijela van države. NPM je, u najvećoj mjeri bio podupret vrlo serioznim

17 Keraudren, P., (1998.): *New Public Management Reform in the United Kingdom*, u: Verheijen, T./ Coombes, D. (ur.), *Innovations in Public Management*, Edward Elgar, Cheltenham

računovodstvenim promjenama, tako da se često zna reći, da su NPM promjene, u stvari, promjene na osnovu računovodstva.

4. REVIZIJA POSLOVANJA INSTITUCIJA BiH

U godišnjem izvještaju revizije o glavnim nalazima i preporukama za 2016. godinu, Ured za reviziju institucija BiH dao je podatke o 74 revidirane institucije. Ured za reviziju je za deset institucija dao mišljenja s rezervom i skretanjem pažnje - pri čemu je osam institucija dobilo mišljenje s rezervom na usklađenost sa zakonima i propisima, a dvije u odnosu na finansijske izvještaje, 40 pozitivnih mišljenja uz skretanje pažnje te 23 isto pozitivna mišljenja. U jednom slučaju, usljed ograničenosti obima revizije, Ured se suzdržao od davanja mišljenja. U narednoj tabeli dat je skupni pregled mišljenja datih institucijama Bosne i Hercegovine:

Tabela 1: Pregled revizorskih mišljenja datih institucijama BiH

Red. br.	Mišljenje revizora	Vrste mišljenja	Broj institucija	Ukupno izvršenje 2016.	Učešće u izvršenju ukupnog budžeta institucija (%)
1.	Pozitivno mišljenje		23	32.600.913	3,66
2.	Pozitivno mišljenje sa skretanjem pažnje	Na finansijske izvještaje	1	1.012.671	0,11
		Na usklađenost	31	134.740.593	15,11
		Na finansijske izvještaje i usklađenost	8	80.049.585	8,97
3.	Mišljenje sa rezervom		0	0	0
4.	Mišljenje sa rezervom uz skretanje pažnje	Na finansijske izvještaje	2	335.136.501	37,57
		Na usklađenost	8	274.878.658	30,82
5.	Negativno mišljenje		0	0	0
6.	Uzdržavanje od mišljenja		1	33.501.659	3,76
	Ukupno		74	891.920.580	100

Izvor: Godišnji izvještaj revizije o glavnim nalazima i preporukama za 2016. godinu, Ured za reviziju institucija BiH

Interni revizori u javnom sektoru u Federaciji su u 2016. godini obavili ukupno 235 revizija u kojima su dali 1.070 preporuka. Od 1.070 datih preporuka u 2016. godini, njih 518 je realizirano (48%), dok je 449 (41%) preporuka u postupku realizacije. Preporuka kojima je istekao rok za provođenje bilo je 103, odnosno 9% datih preporuka.

Tabela 2: Prikaz odnosa provedenih i neprovedenih preporuka u ukupno datim preporukama u 2015. i 2016. godini

Godina	Broj datih preporuka	Broj provedenih preporuka	Neprovedene preporuke navedene u izvještajima		
			Ukupan broj neprovedenih preporuka	Istekao rok za provođenje	U roku za provođenje
2015.	1.046	472	574	113	461
2016.	1.070	518	552	103	449

Izvor: Godišnje konsolidirano izvješće unutarnje revizije u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2016. godinu, Federalno ministarstvo finansija BiH, Sarajevo, travanj 2017.

ZAKLJUČAK

Neophodan preduslov za postojanje vjerodostojnih finansijskih izvještaja predstavlja odgovorno i finansijsko transparentno djelovanje organizacija u svome poslovanju. Prethodno implicira na stvaranje održivog računovodstvenog sistema koji može stvoriti pouzdane finansijske izvještaje na osnovu nastalih događaja.

Evidentno je i neizvršavanje preporuka u revizorskim izvještajima javnog sektora, za šta u zakonskoj regulativi BiH ne postoji utvrđena konkretna sankcija. Iz ovog zaključujemo da bez poštivanja Međunarodnih finansijskih standarda javnog sektora, pooštavanja sankcija za neizvršavanje preporuka revizora i uvažavanja revizorske nezavisnosti, ne može doći do pomaka u pravcu razvoja finansijske stabilnosti i finansijskog sistema.

Uvođenje odgovornosti prema javnosti zahtijeva nove pristupe ne samo u izvještavanju, već i u procjeni performansi. Polazeći od činjenice da finansijski indikatori nisu dovoljni, sami po sebi, neophodno je razviti odgovarajuću komunikacionu vezu sa zakonodavstvom, inovirati prakse planiranja poslovanja, unaprijediti finansijsku informaciju i računovodstveni informacioni sistem,

prihvatiti alternativne pristupe u pružanju usluga i obavezati vladu za dugoročno ulaganje u postojeće javne usluge i obnoviti kompetencije državne službe.

LITERATURA

1. Andrić M. (2002.): *Revizija računovodstvenih izvještaja*, Subotica.
2. Andrić M., Krsmanović B., Čalić N., Kulina D. (2007.): *Revizija javnog sektora*, Ekonomski fakultet Subotica.
3. Andrić M., Krsmanović B., Jakšić D. (2004.): *Revizija - teorija i praksa, IV izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Subotica.
4. B. Vukoja, A. Hodžić, *Revizija finansijskih izvješća kao temelj za analizu gospodarskih društava*, 14. Međunarodni simpozij Neum, FEB Sarajevo 2011.
5. Dragojević D. (2007.): *Revizija u privredi i javnom sektoru*, Budućnost - Zrenjanin, Beograd.
6. Godišnji izvještaj revizije o glavnim nalazima i preporukama za 2016. Godinu, Ured za reviziju institucija BiH;
7. Godišnje konsolidirano izvješće unutarnje revizije u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2016. Godinu, Federalno ministarstvo finansija BiH;
8. Kapić R. (2012.): *Revizija*, OFF-SET, Tuzla.
9. Kešetović I., Đonlagić Dž. (2007.): *Javne finansije*, Grin, Gračanica.
10. Krasić Š., Žager L., Akrap V., Kasum V., i dr.(2009): *Državna revizija*, Zagreb.
11. Stanojević Lj., Vidović Z. (2014.): *Revizija javnog sektora, prvo izdanje*, Beograd.
12. Šapina H., Bašić M., Veledar B. (2012.): *Računovodstvo budžetskih organizacija*, Libertas, Sarajevo.
13. Udruženje - Udruga računovođa i revizora Federacije Bosne i Hercegovine (2002.): *Finansije, računovodstvo i revizija u bankarstvu, privredi i javnom sektoru*, Sarajevo.
14. Udruženje-Udruga računovođa i revizora Federacije Bosne i Hercegovine (2003.): *Finansije, računovodstvo i revizija u funkciji ekonomskih reformi*, Sarajevo.
15. Internet izvori:
 - https://issuu.com/belmatorlic/docs/javne-fins._ke_eto_v_i_
 - http://www.academia.edu/7492691/Doc.dr.sc.Božo_Vukoja_Revizija_financijskih_izvještaja_gospodarskih_društava
 - http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/2271_zakon_o_reviziji_institucija_bih.pdf
 - <http://ww.rrif.hr/Revizija13-1/5.2016>
 - <http://www.vrifbih.ba/default.aspx?langTag=bs-BA>

Dubravka Bošnjak¹

AKTUELNOSTI U BANKARSKOM SEKTORU F BiH S OSVRTOM NA NOVI REGULATORNI OKVIR I STANJE NA DAN 31.12.2017.

CURRENT DEVELOPMENTS IN THE BANKING SECTOR OF THE F B&H WITH A FOCUS ON THE NEW REGULATORY FRAMEWORK AS OF 31.12.2017.

SAŽETAK

Bankarski sektor je u 2017. započeo s opsežnim reformama regulatornog okvira koji će se odraziti na poslovanje banaka u budućem periodu. Za očekivati je da će banke koje su članice međunarodnih bankarskih grupacija, lakše prihvatiti i usvojiti novi regulatorni okvir, u odnosu na tzv. "male" banke, s pretežno domaćim kapitalom. Pretpostavka je da će reforme rezultirati povećanjem stabilnosti i integriteta cjelokupnog finansijskog sistema čime će se kompenzirati svi uloženi resursi.

U ovom radu prezentiraju se ključne izmjene i aktuelnosti, kako s aspekta regulatornog okvira, tako i sa aspekta ključnih finansijskih pokazatelja prema posljednjim javno dostupnim podacima o bankarskom sektoru u FBiH.

Ključne riječi: bankarski sektor, reforma, regulatorni okvir

ABSTRACT

In 2017, the banking sector began extensive reforms of the regulatory framework that will affect the operations of banks in the period to come. It is to be expected that banks that are members of international banking groups will more easily accept and adopt the new regulatory framework compared to the so-called „small“ banks with majority domestic capital. It is assumed that the reforms will result in an increase in the stability and integrity of the entire financial system, which will compensate for all the resources invested.

In this paper, key changes and current developments are presented, both from the aspect of the regulatory framework and from the aspect of key financial indicators according to the latest publicly available data on the banking sector in the FBiH.

Keywords: banking sector, reform, regulatory framework

JEL: G21,G28

UVOD

Još od potpisivanja Reformske agende 2015. godine Bosna i Hercegovina se obvezala, između ostalog, na reformu finansijskog sektora koja bi trebala doprinijeti oživljavanju kreditnih aktivnosti i kreditnog rasta uz prioritet očuvanja finansijske stabilnosti i jačanja jedinstvenog ekonomskog prostora. Iako je međuentitetska harmonizacija propisa i suradnja regulatornih entitetskih institucija u BIH na visokom nivou, bankarski sektor u BIH nije jedinstven.

U smislu Zakona o Agenciji za bankarstvo FBiH subjektima bankarskog sistema u FBiH smatraju se: banke, mikrokreditne organizacije, lizing društva, faktoring društva, mjenjači i druge finansijske organizacije za koje je zakonom propisano da posluju pod nadzorom Agencije.

Svi dalje prezentirani finansijski podaci odnose se na 15 komercijalnih banaka, koliko ih je i poslovalo u FBiH u 2017 godini, s obzirom na to da je Razvojna banka FBiH osnovana posebnim zakonom i kao takva do sada nije bila uključena u podatke koje je objavljivala Agencija za bankarstvo FBiH, a koji su bili glavni izvor podataka za izradu ovog rada.

1. REFORME I MODERNIZIRANJE REGULATORNOG OKVIRA

Novi paket propisa (Direktiva 2013/36/EU - CRD IV i Uredba (EU) 575/2013 - CRR)² stupio je na snagu 2013., s primjenom od 1.1.2014. i punom implementacijom do 1.1.2019. čime se na nivou Europske unije dodatno unapređuje pravni okvir na području bankarstva.

2 Uredba (EU) br. 575/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26.6.2013. o bonitetnim zahtjevima za kreditne institucije i investicijska društva i o izmjeni Uredbe (EU) br 648/2012 (objavljena u Sl.listu EU 6/13) i Direktiva 2013/36/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 26.6.2013. o pristupanju djelatnosti kreditnih institucija i bonitetnom nadzoru nad kreditnim institucijama i investicijskim društvima, izmjeni Direktive 2002/87/EZ te stavljanju izvan snage direktiva 2006/48/EZ i 2006/87(objavljena u Sl. listu EU 6/14 obično se spominju pod zajedničkim nazivom „CRD IV“.)

Zemlje članice Evropske unije dužne su da Direktivu transponuju u nacionalno zakonodavstvo, dok su Uredbu dužne direktno da primjenjuju. Direktiva sadrži odredbe koje reguliraju odobrenja za rad banaka, sticanje kvalifikovanih učešća u bankama, ostvarivanje prava na slobodu osnivanja banke i slobodu pružanja usluga, ovlašćenja nadležnih regulatornih tijela država članica, kao i odredbe koje uređuju osnivački kapital banke i proces supervizorske procjene. Pored toga, propisani su zahtjevi u vezi sa rezervom kapitala za ograničavanje raspodjele dobiti (Capital Conservation Buffer), kao i kontracikličnom rezervom kapitala (Countercyclical Capital Buffer). Uredba podrazumijeva direktno primjenjive zahtjeve za banke koji se odnose na regulatorni kapital, kapitalne zahtjeve za kreditni, tržišni i operativni rizik, na likvidnost, kao i na objavljivanje informacija od strane banaka(NBS,2018).

Kako bi se minimizirala odstupanja u nacionalnim regulativama i povećala transparentnost u samoj regulaciji, ali i na vrijeme ispunio jedan od bitnih uslova za pristup u članstvo EU, bankarski sektor u BiH je u 2017.godini započeo s opsežnim reformama regulatornog okvira zasnovanim na Bazelu III³ i Europskim direktivama. Reforme se realiziraju kroz zakone i podzakonske akte, ali i obvezujuće Međunarodne standarde finansijskog izvještavanja (posebno MSFI 9).

Nova zakonska regulativa u FBiH, usklađena sa EU regulativom, uz visoki stupanj međuentitetske usklađenosti (FBiH i RS), kroz kapitalno jačanje banaka, predviđa povećanje otpornosti banaka i bankarskog sistema, i to prvenstveno s ciljem jačanja zaštite interesa deponenata, odnosno predviđa: uvođenje strožih kapitalnih zahtjeva i unaprijeđenja korporativnog upravljanja u bankama, *jačanje uloge supervizora, uvođenje supervizije bankarskih grupa, kupoprodaju nekvalitetnih kredita (NPL), bankarsku rezoluciju*⁴, rješenje predmeta žalbi banaka prema supervizoru izvan suda i sl.

3 Bazelski komitet je 1988 odlučio uvesti zajednički sistem mjerenja kapitala pod nazivom Bazelski sporazum o kapitalu – Bazelski sporazum I ili Bazel I. Bazel II uvodi se 2004 godine i sastoji se od tri seta pravila koji se često nazivaju „stubovi“. Bazel III nastaje kao odgovor na finansijsku krizu 2007/2009 i podrazumijeva višu razinu kapitala u kombinaciji s boljim upravljanjem likvidnošću. Iako je Basel III donesen 2010. (prva verzija objavljena 2009) njegova potpuna primjena se postupno uvodi, te je primjena svih pravila predviđena za početak 2019. Bazel III u EU se implementira kroz CRD IV direktivu i paket se primjenjuje od 2014.

4 Novi Zakon o bankama zasniva se na dva odvojena seta pravila: superviziji i rezoluciji (uvodi se novi okvir restrukturiranja za rješavanje problematičnih banaka)

Nakon što je u 2017 godini usvojen novi Zakona o bankama u FBiH⁵ i novi Zakon o Agenciji za bankarstvo FBiH, uslijedilo je i usvajanje velikog broja podzakonskih akata. Prije izmjene regulatornog okvira, na snazi je bilo ukupno 36 odluka koje su regulisale postupanje banaka⁶. Od dana stupanja na snagu Zakona o bankama (20.4.2017.g.) ukupno je usvojeno 45 novih odluka i 13 uputstava/smjernica. Jedan dio regulatornih odluka i dalje je ostao na snazi. Riječ je o 10 odluka koje se još uvijek primjenjuju, a koje po potrebi treba revidirati u većoj ili manjoj mjeri, od čega se kao najzahtjevniji podzakonski akt smatra Odluka o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom i klasifikaciju aktive banke.

Period koji slijedi, tačnije 2018 godina, tretirat će se kao prelazni period, a izvještavanje banaka prema Agenciji za bankarstvo FBiH bit će uporedo po starim i novim obrascima tj. regulatornim izvještajima. Na ovaj način omogućit će se kontinuitet nadzora od strane Agencije, kao i postepeno prilagođavanje banaka na novi način izvještavanja.

Dodatni naponi banaka u narednom periodu bit će usmjereni na izradu novih izvještaja, koje su banke obavezne dostaviti Agenciji za bankarstvo FBiH krajem prvog kvartala 2018. (posebno COREP i izvještaji na konsolidiranoj osnovi), odnosno određeni mjesečni izvještaji dostavljaju se već od januara 2018. (izvještaj o LCR), a sve uz set izvještaja koji se dostavljao u proteklim godinama prije izmjena regulatornog okvira.

Jedna od najvećih novina u okviru Basel III standarda odnosi se na implementaciju minimalnih koeficijenata likvidnosti u vidu dva pokazatelja: koeficijenta pokrića likvidnosti (eng. liquidity coverage ratio – LCR) i koeficijenta pokrića neto stabilnih izvora financiranja (eng. net stable funding ratio – NSFR). Prvi pokazatelj (LCR) ima cilj osiguranje otpornosti banke u uvjetima stresnih okolnosti u trajanju od mjesec dana, a drugim (NSFR) se potiču banke da svoje plasmane finansiraju stabilnim izvorima finansiranja, te na taj način održe usklađenu ročnu strukturu imovine i obveza.⁷ U skladu s novim regulatornim okvirom banke su dužne da

5 Zakon o bankama objavljen u Sl.nov.FBiH, broj: 27/17 od 12.04.2017., stupio je na snagu 20.04.2017. čime je prestao da važi Zakon o bankama objavljen u Sl.nov. FBiH, br. 39/98, 32/00, 48/01, 27/02, 41/02, 58/02, 13/03, 19/03, 28/03 i 66/13.

6 Kao i 4 odluke koje nisu donesene na osnovu odredbi Zakona o bankama, a koje se odnose na postupanje banaka i drugih subjekata bankarskog sistema -MKO, lizing društva i društva za faktoring, dakle ukupno 40 važećih odluka).

7 NSFR nastaje kao odgovor na krizu uzrokovanu između ostalog i prekomjernim korištenjem kratkoročnih izvora za finansiranje dugoročnih aktivnosti. Kada je ovih izvora ponestalo banke su bile prinuđene prikupljati skupe dugoročne izvore ili su vršile “ fire sell” svoje likvidne imovine, što je bio put ka daljim problemima. Koeficijent NSFR bi trebao da limitira prekomjerno oslanjanje

ustpostave interni proces procjene likvidnosti (eng. Internal Liquidity Adequacy Assessment Process, ILAAP) kao novi mehanizam za upravljanje rizikom likvidnosti.

S obzirom na to da je podzakonski akt koji regulira koeficijent LCR objavljen, podaci od strane banaka na mjesečnom nivou se već dostavljaju Agenciji za bankarstvo FBiH, no potreban je određen period da ovi podaci budu relevantno analizirani (uključujući provjeru načina popunjavanja obrazaca, prikupljanje i obradu podataka itd.). Za razliku od LCR objava NSFR koeficijenta još nije finalizirana.

Nova regulativa uvodi i Proces interne procjene adekvatnosti kapitala (ICAAP)⁸ koji su banke obvezne sprovesti najmanje jednom godišnje, te Izvještaje o ICAAP-u dostavljati regulatoru, do 30.4 tekuće godine (za 2018. do 30.4.2018. godine)⁹. Svaka banka treba sama da razmotri klasifikaciju rizika za svoj ICAAP u skladu sa svojom veličinom, prirodom, obimom i složenošću aktivnosti. Utvrđivanje svih rizika kojima je banka izložena ili kojim može biti izložena, kao i utvrđivanje njihove značajnosti, zasniva se na sveobuhvatnoj procjeni postojećih

na kratkoročne izvore finansiranja i da potencira značaj stabilnih dugoročnih izvora NSFR ima cilj da ograniči prekomjerno “wholesale funding” tj. NSFR ograničava jedan od osnovnih postulate bankarskog poslovanja – ročnu transformaciju sredstava (KPMG, 2017)

8 U skladu s Odlukom o internom procesu procjene adekvatnosti kapitala u bankama (Službene novine FBiH 81/17), banka je dužna da obezbijedi da njen ICAAP obuhvati sljedeće faze: utvrđivanje značajnih rizika, mjerenje ili procjenu pojedinog rizika i određivanje pripadajućih iznosa internih kapitalnih zahtjeva kao rezultat ICAAP-a, određivanje ukupnoga kapitala kao rezultat ICAAP-a, upoređivanje regulatornog kapitala i kapitala koji je utvrđen kao rezultat ICAAP-a. Također, banke su dužne da redovno, a najmanje jednom godišnje za potrebe ICAAP-a, provode testiranje otpornosti na stres za sve značajne rizike te da rezultate testiranja otpornosti na stres koriste pri izračunu internih kapitalnih zahtjeva. Nadležna tijela (regulator – Agencija) provjeravaju ICAAP u okviru SREP-a (SREP -Postupak nadzorne provjere i ocjene). Banka treba utvrditi sve bitne rizike, najmanje u skladu sa sljedećom klasifikacijom rizika: (a) rizici iz Stuba 1 (kreditni, tržišni i operativni rizici), (b) rizici koji nisu u potpunosti obuhvaćeni Stubom 1 (kreditno-devizni rizik, rezidualni rizik, moguća podcijenjenost kreditnog rizika zbog primjene standardizovanog pristupa, moguća podcijenjenost operativnog rizika zbog primjene pristupa osnovnog indikatora ili standardizovanog pristupa); (c) rizici iz Stuba 2 koji uključuju sve materijalno značajne rizike kojima banka može biti izložena, pored rizika obuhvaćenih Stubom 1, a naročito rizik likvidnosti, kamatni rizik, rizik koncentracije, reputacijski i strateški rizik; (d) rizici koji nastaju po osnovu spoljnih faktora koji uključuju uticaj poslovnog i makroekonomskog okruženja, kao i rizici koji nisu uključeni u prethodne kategorije.

9 Agencija za bankarstvo FBiH je krajem 2017. na internet stranici objavila Smjernice o izvještavanju o primjeni ICAAP-a, te Izvještaj o primjeni ICAAP-a i Uputu za popunjavanje Izvještaja o primjeni ICAAP-a koji se dostavlja Agenciji

i potencijalnih izvora rizika (proizvodi, aktivnosti, procesi i sistemi), finansijskog stanja banke i procjeni eksternog okruženja u kojem banka obavlja svoju aktivnost.

Kako je propisano Odlukom o planovima oporavka banke i bankarske grupe (Sl.nov. FBiH 81/2017), banke su dužne jednom godišnje Agenciji dostavljati i Planove oporavka banaka i bankarskih grupa banke i to do 30.9. tekuće godine, (30.9.2018), a s ciljem preispitivanja i procjene provođenja mjera za poboljšanje finansijskog položaja banke u slučaju značajnog pogoršanja finansijskog stanja banke radi ponovnog uspostavljanja održivog poslovanja i odgovarajućeg finansijskog položaja banke. Banke u planovima oporavka trebaju da utvrde niz scenarija ozbiljnog finansijskog poremećaja u različitim hipotetičkim situacijama, na osnovu kojih se testiraju mogućnosti i efekti provođenja tih planova.

Također, jedan od posebnih tekućih izazova u bankarskom sektoru jesu i promjene u oblasti računovodstva, tj. primjena novog MSFI 9-Finansijski instrumenti, čija je primjena obavezna pri izradi finansijskih izvještaja od 1.1.2018. godine i koji zamjenjuje MRS 39-Finansijski instrumenti: priznavanje i mjerenje. Ovaj standard propisuje nove zahtjeve za klasifikacijom i mjerenjem finansijske imovine i obaveza. Za razliku od dosadašnjeg MRS-a 39 koji je odražavao nastale kreditne gubitke, MSFI 9 uvodi model očekivanih kreditnih gubitaka. Prema pristupu umanjenju iz MSFI-ja 9, u obzir se uzimaju očekivanja o budućim događajima, što znači da nije nužan nastanak kreditnog događaja da bi se mogli iskazati kreditni gubici. Primjena MSFI-ja 9 dovodi do ranijeg priznavanja viših iznosa umanjenja vrijednosti. Stoga će i ovaj segment u 2018. godini biti predmet posebnih analiza, posebno sa aspekta primjene novih metodologija banaka u mjerenju umanjenja vrijednosti finansijske imovine¹⁰.

10 Primjera radi, Narodna banka Srbije je tokom 2017. sprovodila aktivnosti praćenja pripreme banaka za početak primjene MSFI 9, a najvažniji zaključci analiza pokazali su da se kroz primjenu MSFI 9 očekuje smanjenje pokazatelja adekvatnosti kapitala za oko 0,39 p.p. No, imajući u vidu da je i nakon očekivanog smanjenja, adekvatnost kapitala značajno iznad propisanog minimuma (propisano je 8%, a prosječna vrijednost krajem 9.mjeseca 2017. godine je iznosila 22,46%) smatra se da nema razloga za posebnu zabrinutost. Također, u Srbiji je već i usvojen set propisa (objavljenih u „Službenom glasniku RS” br. 101/2017 od 10. 11. 2017.), kojim je omogućena primjena MSFI 9 u bankama od 1. 1. 2018., i to: Odluka o obrascima i sadržini pozicija u obrascima finansijskih izvještaja za banke; Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o Kontnom okviru i sadržini računa u Kontnom okviru za banke; Odluka o prikupljanju, obradi i dostavljanju podataka o stanju i strukturi računa iz Kontnog okvira; Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o izvještavanju banaka; Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o klasifikaciji bilansne aktive i vanbilansnih stavki banke. (NBS, 2018.)

2. AGREGIRANI PODACI BILANSA STANJA I BILANSA USPJEHA BANKARSKOG SEKTORA U FBiH -31.12.2017.

U Tabeli 1- Bilans stanja banaka u F BiH, prezentiranoj u nastavku, prikazani su agregirani podaci za bankarski sektor u FBiH. Evidentno je da su krediti u korištenju najznačajnija stavka aktive i iznose 13,2 milijarde KM, te da su u odnosu na 2016 godinu povećani za 909 miliona KM (7,4%). Ukupna aktiva bankarskog sektora 31.12.2017. iznosila je 20,2 milijarde KM.

Tabela 1. Bilans stanja banaka u F BiH

- u 000 KM-

Rb	AKTIVA	31.12.2015.	31.12.2016.	31.12.2017.	2016/2015	2017/2016
		Iznos	Iznos	Iznos	%	%
1.	Novčana sredstva i računi depozita kod depozitnih (gotov novac, depoziti)	4.857.483	5.204.564	5.794.664	7,15	11,34
2.	Vrijednosni papiri za trgovanje	882.829	1.075.588	1.092.254	21,83	1,55
3.	Plasmani drugim bankama (depoziti)	78.420	96.569	350.980	23,14	263,45
4.	Kredit (uključujući lizing)	11.610.744	12.270.228	13.178.860	5,68	7,41
4.a.	Dospjela potraživanja (kredit i liz.)	1.186.501	1.191.510	1.068.029	0,42	-10,36
5.	Vrijednosni papiri koji se drže do dospelja	167.377	150.575	136.178	-10,04	-9,56
6.	Poslovni prostor i ostala fiksna aktiva	482.817	488.711	480.500	1,22	-1,68
7.	Ostale nekretnine	34.077	42.266	49.441	24,03	16,98
8.	Investicije u nekonsolidovana povezana preduzeća	22.114	22.999	18.401	4,00	-19,99
9.	Ostala aktiva	265.171	282.742	332.157	6,63	17,48
10.	MINUS: Ispravke vrijednosti(10.a + 10.b)	1.239.307	1.252.208	1.223.584	1,04	-2,29

10.a.	Ispravke vrijednosti za stavke pozicije 4. Aktive	1.181.736	1.193.721	1.166.804	1,01	-2,25
10.b.	Ispravke vrijednosti pozicije Aktive osim pozicije 4. Aktive	57.571	58.487	56.780	1,59	-2,92
11.	UKUPNA AKTIVA: (1. do 9. - 10.)	17.161.725	18.382.034	20.209.851	7,11	9,94
	OBAVEZE					
12.	Depoziti	13.098.983	14.176.274	15.814.723	8,22	11,56
13.	Uzete pozajmice - dospjele obaveze	150	150	150	0,00	0,00
14.	Obaveze po uzetim kreditima	904.050	848.001	835.667	-6,20	-1,45
15.	Subordinisani dugovi i subordinisane obaveze	119.835	119.678	129.299	-0,13	8,04
16.	Ostale obaveze	468.719	529.811	564.963	13,03	6,63
17.	UKUPNE OBAVEZE: (12. do 16.)	14.591.737	15.673.914	17.344.802	7,42	10,66
	KAPITAL					
18.	Trajne prioritetne dionice	11.709	8.828	14.828	-24,61	67,97
19.	Obične dionice	1.155.783	1.207.049	1.210.961	4,44	0,32
20.	Emisiona ažia	132.667	138.786	137.290	4,61	-1,08
21.	Neraspodijeljena dobit i rezerve kapitala	836.609	864.475	946.263	3,33	9,46
22.	Kursne razlike					
23.	Ostali kapital	117.486	173.248	239.973	47,46	38,51
24.	Rezerve za kreditne gubitke formirane iz dobiti	315.734	315.734	315.734	0,00	0,00
25.	UKUPAN KAPITAL:(18. do 24.)	2.569.988	2.708.120	2.865.049	5,37	5,79
26.	OBAVEZE I KAPITAL:(17. + 25.)	17.161.725	18.382.034	20.209.851	7,11	9,94

Izvor: Prilagođeno prema podacima Agencije za bankarstvo F BiH (2018)

Ako ukupno stanje svih kredita (Tabela 1, rb 4.) posmatramo sektorski, kao kredite date stanovništvu i kredite date privrednom sektoru, evidentno je da su ti iznosi gotovo isti, odnosno da čak nešto više ukupne sume kredita koristi sektor stanovništva tj. 6,4 milijarde KM ili 48,2% dok krediti plasirani privredi na dan 31.12.2017 iznose 6,3 milijarde ili 47,8 % (ostali krediti -javna preduzeća, vladine institucije i sl. iznose 0,5 milijardi KM ili 4%). Navedeno je prikazano u Tabeli 2- Sektorska struktura kredita u korištenju.

Tabela 2. Sektorska struktura kredita u korištenju

- u 000 KM-

Opis	31.12.2015.		31.12.2016.		31.12.2017.		INDEKS	
	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %		
1	2	3	4	5	6	7	8 4/2	9 6/4
Privatna preduzeća i društ.	5.328.591	45,9	5.756.280	46,9	6.295.558	47,8	108	109
Stanovništvo	5.705.684	49,1	5.972.074	48,7	6.358.707	48,2	105	106
Ostalo (vladine inst., javna preduzeća, bank. institucije i sl.)	576.469	5,0	541.779	4,4	524.595	4	94	97
UKUPNO	11.610.744	100,0	12.270.228	100,0	13.178.860	100,0	106	107

Izvor: Prilagođeno prema podacima Agencije za bankarstvo F BiH (2018)

Međutim, struktura sektorskog finansiranja je blago poboljšana u odnosu na prethodnu godinu kada je učešće kredita stanovništva u ukupnim kreditima iznosilo 48,7 %, kao i u odnosu na 2015 godinu kada je ovaj procenat iznosio 49,1. Krediti privatnih preduzeća u 2017. godini ostvarili su stopu rasta od 9% (539 miliona KM), a krediti stanovništvu stopu rasta od 6 % (387 miliona KM), što ostavlja prostor za pretpostavku da se radi o blagom oporavku realnog sektora u FBiH.

Posmatramo li odnos dospjelih kredita i ukupnih kredita na nivou bankarskog sektora na dan 31.12.2017. (Tabela 1) kao jedan od, možemo reći najjednostavnijih

upozoravajućih signala potencijalnih problema u otplati kredita, vidimo da dospjela potraživanja banaka u FBiH iznose ukupno 1,1 milijardu KM, i da su manja za 10% ili 123 miliona KM u odnosu na kraj prethodne godine, što je pozitivno. No, ključnim indikatorom kvaliteta kredita u bankarskom sektoru danas se smatra ratio odnos nekvalitetnih kredita NPL (kategoriziranih prema regulatornoj klasifikaciji od C do E¹¹) i ukupnih kredita, kako je prikazano u Tabeli 3 - Klasifikacija kredita prema kategorijama

Tabela 3. Klasifikacija kredita prema kategorijama

- u 000 KM-

Klasifikacija	2015		2016		2017		INDEX	
	Iznos	Učešće	Iznos	Učešće	Iznos	Učešće	2016/2015	2017/2016
A	9.386.524	80,8	10.063.704	82,0	11.089.185	84,2	107	110
B	722.287	6,2	770.462	6,3	816.141	6,2	107	106
C	294.802	2,5	211.002	1,7	159.449	1,2	72	76
D	411.779	3,6	406.739	3,3	293.141	2,2	99	71
E	795.352	6,9	818.321	6,7	820.953	6,2	103	101
UKUPNO	11.610.744	100	12.270.228	100,0	13.178.869	100,0	106	107
Nkv. kred C-E	1.501.933	12,9	1.436.062	11,7	1.273.543	9,7	96	89

Izvor: Prilagođeno prema podacima Agencije za bankarstvo F BiH (2017, 2018)

Na dan 31.12.2017. godine ovaj pokazatelj iznosi 9,7 %, a smanjen je u odnosu na prošlu godinu kada je iznosio 11,7% (Tabela 3.) Prema podacima Agencije za bankarstvo u FBiH (2018) ovaj trend smanjenja nekvalitetnih kredita datira još od posljednjeg kvartala 2014 godine. Smanjenje koeficijenta na 9,7% rezultat je prije svega smanjenja nekvalitetne aktive (u odnosu na 2016 nekvalitetna aktiva smanjena za 162 miliona KM ili 11 %) ali i kreditnog rasta (prema bilansu uspjeha zabilježen kreditni rast 909 miliona KM ili 7%). Smanjenje nekvalitetne aktive može biti posljedica nekoliko faktora, što je upravo ovdje i slučaj, a to su: naplata, trajni otpis nenaplativih potraživanja, te preklasifikacija kredita u bolju kategoriju (B). Kako je u slučaju bankarskog sektora FBiH trajni otpis nekvalitetne aktive u 2017 godini iznosio 121 milion KM po osnovu glavnice kredita, to se može zaključiti da je stvarni oporavak nekvalitetnih kredita u iznosu 41 milion KM, dakle- rezultat naplate i/ili poboljšane kreditne klasifikacije.

Važno je istaći da je odnos NPL kredita prema ukupnim kreditima u razvijenijim zemljama znatno niži, no razvijene zemlje imaju značajno bolje uslove za naplatu kredita, te razvijene mehanizme prodaje NPL-ova (što je kod nas tek propisano novom regulativom o kojoj je bilo riječi u prethodnom poglavlju).

Kada je riječ o izvorima finansiranja bankarskog sektora u FBiH, lako je zaključiti (Tabela 1) da najznačajni izvor finansiranja banaka (78,3%) čine depoziti i to u iznosu 15,8 milijardi KM. U odnosu na 2016 godinu depoziti su veći za 1,6 milijardi KM ili 11,6%. Tačnije, kako se vidi u Tabeli 4 - Sektorska struktura depozita, depoziti stanovništva koji iznose 8,5 milijardi KM¹² ili 53,8 % ukupnih depozita čine najveći sektorski izvor finansiranja banaka u FBiH¹³ Depoziti privatnih preduzeća iznose 2.612.441 KM (16,5%), dok su svi ostali depozitari pojedinačno u strukturi ukupnih depozita na nivou bankarskog sektora ispod 10 % (vladine institucije, javna preduzeća itd).

Tabela 4. Sektorska struktura depozita

-u 000 KM-

Sektori	31.12.2015.		31.12.2016.		31.12.2017.		INDEKS	
	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %	4/2	6/4
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Vladine institucije	1.002.438	7,7	1.200.513	8,5	1.482.708	9,4	120	124
Javna preduzeća	927.692	7,1	1.036.461	7,3	1.310.610	8,3	112	126
Privatna preduzeća	2.008.364	15,3	2.191.328	15,5	2.612.441	16,5	109	119
Bankarske institucije	752.217	5,7	647.901	4,6	847.965	5,4	86	131
Nebankar. fin.instit.	583.387	4,5	603.757	4,2	655.360	4,1	103	109
Građani	7.465.252	57,0	8.154.484	57,5	8.500.668	53,8	109	104

Izvor: Agencija za bankarstvo F BiH (2018)

12 U zvaničnim informacijama Agencije za bankarstvo F BiH o bankarskom sektoru postoji određena razlika između štednje stanovništva (koja u 2017 iznosi 8,5 milijardi KM) i štednih depozita (koja u 2017 iznosi 8,2 milijarde KM) koja nije posebno značajna za ovu analizu, te se neće obrazlagati (određene pozicije se isključuju)

13 Protoklih godina štednja stanovništva zabilježila je veoma značajan rast, tako npr 2008 godine štednja stanovništva iznosila je oko 4 milijarde KM, dok na dan 31.12.2017 ista iznosi 8,3 milijarde. Rast štednje je ipak umjereniji nego ranijih godina, čemu je sigurno doprinijela i niska razina kamatnih stopa na štednju, no trend rasta i dalje je prisutan što se vidi i u prikazanoj Tabeli 4 -Sektorska struktura depozita (indeksa 109 u 2016 godini a 104 u 2017).

U periodu od 2008 do 2017 godine, zbog uticaja finansijske i ekonomske krize, banke su se znatno manje zaduživale u inostranstvu nego ranije, te su plaćanjem dospjelih obaveza, učešće ovih izvora u finansiranju značajno smanjivale. Drugim riječima, došlo je do preorijentacije u korištenju izvora i većeg fokusiranja na domaće depozitne izvore, posebno banaka članica stranih bankarskih grupacija, uz istovremeno razduživanje¹⁴ prema inokreditorima kroz otplatu dospjelih obaveza, što je rezultiralo smanjenjem istih, prema podacima Agencije za bankarstvo FBiH (2018), za cca 60%.

Usporedbe radi, kreditne obveze banaka na kraju 2008. godine iznosile su 2,18 milijardu KM i činile su 14,4 % u izvorima finansiranja, (a iste godine depoziti su u ukupnim izvorima banaka činili 69,4 %) dok ova pozicija na kraju 2017 godine, prema Tabeli 1. u ukupnoj strukturi izvora finansiranja banaka učestvuje sa svega 4,1 %¹⁵, (836 miliona KM). Upravo se za oko deset procenata koliko su se smanjile kreditne obveze (sa 14 na 4 %) povećalo učešće depozita u izvorima (sa 69,4 na 78,3 %) Ukoliko ipak posmatramo finansijsku podršku grupacija u cjelini, uključujući različite pozicije bilansa stanja (depozite, kredite i subordinirane dugove), finansijska podrška grupacije na kraju 2017. godine iznosi 1,1 milijardu KM ili 5,4% ukupne pasive bankarskog sektora, i nešto je značajnija nego na kraju 2016. godine (857 miliona KM ili 4,7% pasive).

Ukupan kapital banaka na dan 31. 12. 2017., koji u strukturi izvora finansiranja banaka, odnosno pasive, čini 14,2%, iznosi 2,9 milijardi KM što je za 5,8% ili 157 miliona KM više nego na kraju 2016. godine (Tabela 1). Prema podacima Agencije za bankarstvo FBiH, najveći pozitivan uticaj na kapital imalo je povećanje po osnovu tekućeg finansijskog rezultata-dobiti od 240 miliona KM i dokapitalizacije dvije banke ukupno u iznosu od 10 miliona KM, a negativan smanjenje po osnovu prenosa iznosa od 99 miliona KM na obaveze za dividendu (tri banke).

Jedan od najvažnijih pokazatelja snage i adekvatnosti kapitala banaka jeste koeficijent adekvatnosti kapitala, izračunat kao odnos neto kapitala i ukupnog rizika aktive. Ovaj koeficijent je, prema podacima Agencije za bankarstvo FBiH (2018) na nivou bankarskog sektora na dan 31. 12. 2017. iznosio 15,5%, što je neznatno ispod prošlogodišnjeg procenta (0,2 procentna poena niže nego na kraju 2016. godine) i svakako predstavlja zadovoljavajuću kapitaliziranost na nivou

14 Razduživanje banaka prema ino kreditorima i supstituiranje domaćim izvorima je pojava i u zemljama regije – npr. R Hrvatska : Bilten o bankama (2016 ,str 2)

15 Uključujući subordinirane dugove (uzeti krediti i stavke trajnog karaktera) procenat je 4,8 %

sistema (zakonski minimum ovog koeficijenta u FBiH je 12 %)¹⁶. Banke su zadržale najveći dio ostvarene dobiti u prethodnim godinama u kapitalu.

Kako je prezentirano u Tabeli br 5 - Bilans uspjeha banaka u FBiH, banke u F BiH su u 2017 godini ostvarile pozitivan finansijski rezultat u iznosu 240 miliona KM i činjenica je da je to najveća dobit na nivou bankarskog sektora od 1996 godine.

Tabela 5. Bilans uspjeha banaka u FBiH

- u 000 KM-

Bilans uspjeha		31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	2016/2015	2017/2016
PRIHODI		Iznos	Iznos	Iznos	%	%
1	Ukupni prihodi od kamata i sl.prihodi	766.124	752.156	754.548	-1,82	0,32
2	Ukupni operativni prihodi (naknade za kredite,poslovanje sa devizama i sl.)	347.961	382.229	421.540	9,85	10,28
UKUPAN PRIHOD		1.114.085	1.134.385	1.176.088	1,82	3,68
RASHODI						
1	Ukupni rashodi po kamata i slični rashodi	196.630	165.147	149.985	-16,01	-9,18
2	Ukupni poslovni i direktni rashodi (ispravka vrijednosti, rezerviranja i ostrali poslovni i direktni	247.324	209.898	226.170	-15,13	7,75
3	Ukupni operativni rashodi (plate, doprinosi, poslovni prostor i sl.)	525.434	557.039	527.472	6,02	-5,31
UKUPNI RASHODI		969.388	932.084	903.627	-3,85	-3,05
DOBIT/GUBITAK		144.697	202.301	272.461	39,81	34,68
Porez na dobit		26.567	28.772	32.452	8,30	12,79
Dobit po osnovu poveć.odlož.porez.sredstava i snjanjenje		309	386	712	24,92	84,46
Gubitak po osnovu smanjenja osl.por.sred. i povećanje od		953	667	748	-30,01	12,14
FINANSIJSKI REZULTAT		117.486	173.248	239.973	47,46	38,51

Izvor: Prilagođeno prema podacima Agencije za bankarstvo F BiH (2018)

Prema podacima Agencije za bankarstvo FBiH, od ukupne neto dobiti u iznosu 240 miliona KM na 2 /dvije/ banke odnosi se čak 162 miliona KM. Pozitivan efekat na finansijski rezultat bankarskog sektora u 2017 godini u odnosu na 2016 (porast dobiti za oko 67 miliona KM ili 39 %) posebno je imalo ostvarenje dobiti jedne banke koja je 2016. iskazala visok gubitak, te je od ukupnih 67 miliona KM više ostvarenog poslovnog rezultata u odnosu na prošlu godinu, samo ova banka generirala pozitivan efekat od 43 miliona KM.

Daljom analizom agregiranih podataka bilansa uspjeha (Tabela 5) može se konstatirati da je i dalje razlika između aktivnih i pasivnih kamatnih stopa, glavni generator ovako iskazane dobiti (Neto kamatni prihodi¹⁷ u 2015 godini iznose 569

16 Prema podacima HNB (2017) stopa adekvatnosti kapitala na nivou bankarskog sektora u Hrvatskoj za 2016 (posljednji objavljen podatak) iznosila je 22,9%, a prema podacima Narodne banke Srbije (2017) stopa adekvatnosti kapitala za 2016 godinu iznosila je 21,83 %

17 Razlika između prihoda i rashoda od kamata

miliona KM, u 2016 godini 587 miliona KM i u 2017 godini 605 miliona KM tj. 2016 u odnosu na 2015 neto kamatni prihodi su rasli za 4 %, a u 2017 u odnosu na 2016 za 3%).

Iz Tabele 5. uočavamo i dalje blagi rast prihoda od kamata koji su u 2017. u odnosu na 2016 veći za 0,3% dok su ukupni rashodi od kamata smanjeni za 9 %.¹⁸

Posmatrajući trend rasta operativnih prihoda (po osnovu povećanih prihoda od naknada za izvršene usluge) isti su u npr. u 2017 u odnosu na 2016 rasli za 10 %, dok su ukupni operativni rashodi, u koje se prema obrascima Agencije za bankarstvo FBiH uključuju samo troškovi plata, doprinosa, poslovnih prostora i slično, smanjeni su u 2017 godini za 5 %.¹⁹

Prema podacima Agencije za bankarstvo FBiH (2018), ukupna ponderisana EKS na godišnjem nivou u 2017 godini iznosi 4,72 % (2016 godini iznosila je 5,64%) i dalje je duplo viša za sektor stanovništva (8,04%) nego za sektor privrede (3,59) Ukupno ponderisana EKS na depozite na godišnjem nivou u 2017 iznosi svega 0,76 %.

Kada posmatramo ročnu struktura depozita prema preostalom dospeljeću, kako je prikazano u Tabeli 6. - Ročna struktura depozita po preostalom dospeljeću, vidimo da u 2017 godini kratkoročni depoziti čine čak 78,2 % dok dugoročni depoziti čine svega 21,8%. Za analizu rizika likvidnosti ročnost depozita po preostalom dospeljeću je važniji parametar nego ročna struktura po ugovorenom dospeljeću, jer uključuje stanje depozita za period od izvještajnog datuma do datuma dospeljeća. Prema podacima Agencije za bankarstvo FBiH (2018), ročna struktura po preostalom dospeljeću znatno je lošija od ročne strukture prema ugovorenom dospeljeću, a u oba slučaja, posmatrano u periodu od 2015-2017. trend je nepovoljan.

18 Npr. rashodi od kamata su u 2016 u odnosu na 2015 smanjeni za 16,01%, kada su prihodi od kamata pali svega za 1,8 %

19 Pretpostavka je da u ovu poziciju nisu uključeni svi operativni troškovi nego da se dio istih nalazi na drugim pozicijama što će biti vjerovatno riješeno kroz nove obrasce FINREP projekta

Tabela 6. Ročna struktura depozita po preostalom dospijeću

-000 KM-

DEPOZITI	31.12.2015.		31.12.2016.		31.12.2017.		INDEKS	
	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %		
1	2	3	4	5	6	7	8 4/2	9 6/4
1. Ukupno kratkoročni	9.703.892	74,1	10.633.494	75,0	12.359.868	78,2	110	116
2. Ukupno dugoročni	3.395.091	25,9	3.542.780	25,0	3.454.855	21,8	104	98
UKUPNO (1 + 2)	13.098.983	100,0	14.176.274	100,0	15.814.723	100,0	108	112
Izvor: Prilagođeno prema podacima Agencije za bankarstvo F BiH (2018)								

Ročnost ukupnih kredita u korištenju, prikazana u Tabeli 7 – Ročna struktura kredita (dugoročni krediti 72,5 % a kratkoročni krediti 19,4 % i dospjela potraživanja 8,1 %) je determinisana upravo ročnošću izvora, no uvažavajući ročnu transformaciju sredstava u kojoj banka pribavlja sredstva s relativno kraćim rokom dospijeca koja dalje plasira po relativno dužim rokovima, kao integralni dio ukupne uloge banaka u makrofinansijskoj strukturi, važno je ne zanemariti da je ista i jedan od glavnih izvora rizika za banke. Stoga je neophodno da banke ročne debalanse između izvora i plasmana kontinuirano kontrolišu i drže u skladu s propisanim minimumom.

Tabela 7. Ročna struktura kredita

-000 KM-

KREDITI	31.12.2015.		31.12.2016.		31.12.2017.		INDEKS	
	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %		
1	2	3	4	5	6	7	8 4/2	9 6/4
Dospjela potraživanja i plaćene vanbil. obaveze	1.186.501	10,2	1.191.510	9,7	1.068.029	8,1	100	90
Kratkoročni krediti	2.283.316	19,7	2.378.849	19,4	2.557.906	19,4	104	108
Dugoročni krediti	8.140.927	70,1	8.699.869	70,9	9.552.925	72,5	107	110
UKUPNO KREDITI	11.610.744	100,0	12.270.228	100,0	13.178.860	100,0	106	107

Izvor: Agencija za bankarstvo F BiH (2018)

Vrlo važan aspekt praćenja i analize pozicije likvidnosti je ročna usklađenost preostalih dospijea stavki finansijske aktive i obaveza prema vremenskoj skali, koja je propisanim minimalnim limitima kreirana na vremenski horizont od 180 dana²⁰ Prema Tabeli 8 - Ročna usklađenost finansijske aktive i finansijskih obaveza na dan 31. 12. 2017. godine finansijska aktiva bankarskog sektora u F BiH u sva tri intervala bila je manja od finansijskih obaveza, što je i rezultat većeg rasta finansijskih obaveza, prvenstveno depozita, od rasta finansijske aktive (najviše novčanih sredstava i neto kredita).

Tabela 8. Ročna usklađenost finansijske aktive i finansijskih obaveza

-000 KM-

Rb	Opis	31.12.2015.	31.12.2016.	31.12.2017.
		Iznos	Iznos	Iznos
1. 1-30 dana				
1.1	Finansijska aktiva	6.878.280	7.515.361	8.462.124
1.2.	Finansijske obaveze	7.037.944	7.909.801	9.193.511
1.3	Razlika fin.akt i fin.obv (rb. 1.1.- rb. 1.2)	-159.664	-394.440	-731.387
1.4	Pokrivenost u % (rb.1.1 / rb .1.2 *100)	97,7%	95,0%	92,0%
1.5	Više (+) ili manje (-) u odnosu na propisani minimum (85%)	12,7%	10,0%	7,0%
2. 1-90 dana				
2.1	Finansijska aktiva	7.750.227	8.384.767	9.416.671
2.2.	Finansijske obaveze	7.621.496	8.476.151	10.041.101
2.3.	Razlika fin.akt i fin.obv (rb 2.1-rb 2.2)	128.731	-91.384	-624.430

20 Član 41. Odluke o upravljanju rizikom likvidnosti banke (Sl.nov. FBiH, br. 81/17): propisuje da do uvođenja NSFR, banke će primjenjivati i izvještavati o ročnoj usklađenosti finansijske imovine i finansijskih obaveza i strukturi najvećih izvora, te u skladu s tim ostaju da važe član 6. stav (3) tačka 1., čl. 6a., 6b., 11. stav (2) i 12. Odluke o minimalnim standardima za upravljanje rizikom likvidnosti banaka (Sl.nov.FBiH, br. 48/12, 110/12 i 45/14). Propisani procenti za ročnu usklađenost finansijske aktive i obaveza su sljedeći: najmanje 85% izvora sredstava s rokom dospijea do 30 dana mora biti angažirano u plasmane s rokom dospijea do 30 dana, najmanje 80% izvora sredstava s rokom dospijea do 90 dana u plasmane s rokom dospijea do 90 dana i najmanje 75% izvora sredstava s rokom dospijea do 180 dana u plasmane s rokom dospijea do 180 dana.

2..4	Pokrivenost u % (rb.2.1 / r.b.2. *100)	101,7%	98,9%	93,8%
2.5	Više (+) ili manje (-) u odnosu na propisani minimum (80%)	21,7%	18,9%	13,8%
3. 1-180dana				
3.1	Finansijska aktiva	8.735.123	9.387.062	10.476.675
3.2	Finansijske obaveze	8.365.780	9.263.730	10.734.265
3.3.	Razlika fin.akt i fin.obv (rb 3.1- rb 3.2)	369.343	123.332	-257.590
3.4.	Pokrivenost u % (rb.3.1 / rb.3.2 *100)	104,4%	101,3%	97,6%
3.5.	Više (+) ili manje (-) u odnosu na propisani minimum (75%)	29,4%	26,3%	22,6%

Izvor: Prilagođeno prema podacima Agencije za bankarstvo, 2018.

U posmatranom periodu Banke su se pridržavale propisanih ograničenja i ostvarile bolju ročnu usklađenost finansijske aktive i obaveza u odnosu na propisane limite. Međutim, evidentno je da je u periodu 2015-2017. prisutan opadajući trend odnosa finansijske aktive i obveza po svim vremenskim intervalima.

Regulatorni nadzor nad ročnom transformacijom bankarskih resursa treba pomoći u ranom signaliziranju trenda te aktivnosti kao i pravovremenom presijecanju tog trenda i njegovih konsekvenci. (Zaklan, 2000., str.157)

Kako je spomenuto naprijed u tekstu, Basel III odnosno novi regulatorni okvir predviđaju dva nova parametra likvinosti (LCR I NSFI) , no također, i uspostavu internog procesa procjene likvidnosti, kao nove mehanizme, te je za očekivati da će dodatni pokazatelji likvidnosti zajedno sa koeficijentima pokrića likvidnosti i stabilnih izvora financiranja predstavljati dobar alat za procjenu rizika likvidnosti, te da će segment likvidnosti u narednom period biti pod pojačanim nadzorom.

ZAKLJUČAK

Nova regulativa uvedena u bankarski sektor gotovo nakon 20 godina predstavlja moderniziranje bankarskog sistema i usaglašavanje propisa s relevantnim zakonodavstvom Europske unije.

U 2017. godini u FBiH doneseni su ključni zakoni: Zakon o bankama i Zakon o Agenciji za bankarstvo FBiH. Pripremljen je i usvojen najveći broj podzakonskih

akata čime se završava stvaranje okvira za reformu bankarskog sektora i stvaraju se preduslovi za primjenu bazelskih principa i evropskih direktiva.

Novom regulativom predviđeno je kapitalno jačanje banaka i podizanje nivoa otpornosti svake pojedine banke i cjelokupnog bankarskog sistema. Osim kupoprodaje plasmana novi zakon uvodi i kompletnu proceduru restrukturiranja banaka s ciljem da eventualne gubitke u slučaju propasti pojedine banke snose najprije njezini dioničari i vjerovnici, čime se štite interesi deponenata. Sigurno je da će ovaj period tzv. tranzicije biti na određen način bolan, i to kako za banke tako i za Agenciju za bankarstvo FBiH, te da će na obje strane uzrokovati značajne troškove implementacije.

Kada je riječ o osnovnim finansijskim parametrima bankarskog sektora u FBiH, zaključuje se da bankarski sektor FBiH i dalje ostaje stabilan, adekvatno kapitaliziran, visoko likvidan i profitabilan. U 2017. godini zabilježen je niz pozitivnih trendova poput trenda rasta kredita, depozita, poboljšanja ključnih indikatora kvaliteta kredita, profitabilnosti, pa čak i blago poboljšanje u segmentu sektorskog kreditiranja, odnosno veće kreditiranje privatnih preduzeća u odnosu na stanovništvo, što ostavlja prostora za pretpostavku da se radi o blagom oporavku realnog sektora. Ipak, kreditni rast u narednom periodu značajno će ovisiti o ročnosti izvora u kojim već duži period dominiraju depoziti po viđenju. Stoga će biti potrebno da banke posvete dodatnu pažnju na diversifikaciju izvora finansiranja, odnosno restrukturiranju depozitnog potencijala s aspekta ročnosti.

LITERATURA

1. Zaklan, D., (2000), Bankarstvo u tržišnom makrosistemu, Mostar: Univerzitet Džemal Bijedić
2. Agencija za bankarstvo FBiH (2014): Informacija o bankarskom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine 31.12.2013. (<http://www.fba.ba/index.php?page=article&id=565>)
3. Agencija za bankarstvo FBiH (2015): Informacija o bankarskom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine 31.12.2014 (<http://www.fba.ba/index.php?page=article&id=653>)
4. Agencija za bankarstvo FBiH (2016): Informacija o bankarskom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine 31.12.2015 (<http://www.fba.ba/index.php?page=article&id=800>)
5. Agencija za bankarstvo FBiH (2017): Informacija o bankarskom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine 31.12.2016. (<http://www.fba.ba/index.php?page=article&id=892>)

6. Agencija za bankarstvo FBiH (2017): Odluka o internom procesu procjene adekvatnosti kapitala u bankama (<http://www.fba.ba/index.php?page=article&id=999>)
7. Agencija za bankarstvo FBiH (2017): Odluka o planovima oporavka banke i bankarske grupe (<http://www.fba.ba/index.php?page=article&id=992>)
8. Agencija za bankarstvo FBiH (2017): Odluka o upravljanju rizikom likvidnosti banke (<http://www.fba.ba/index.php?page=article&id=998>)
9. Agencija za bankarstvo FBiH (2018): Informacija o subjektima bankarskog sistema FBiH 31.12.2017.
10. Evropska centralna Banka (2017): Godišnje izvješće ESB-a o nadzornim aktivnostima <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/publications/annual-report/html/ssm.ar2017.hr.html>,
11. Hrvatska narodna banka (2017) : Bilten o bankama (<https://www.hnb.hr/analize-i-publikacije/redovne-publikacije/bilten-o-bankama>)
12. KPMG (2017): Regulatorni okvir-budući izazovi (<http://www.ubs-asb.com/LinkClick.aspx?fileticket=8mHDn6jvpCQ%3D&tabid=10105&mid=21078>)
13. Narodna banka Srbije (2017): Bankarski sektor u Srbiji (https://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html)
14. Narodna banka Srbije (2018) : Proces interne procjene adekvatnosti kapitala (https://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_2/55_2_3/55_2_5/adekvatnost.html)
15. Narodna banka Srbije (2018): Implementacija MSFI u bankama (https://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_10/index.html)
16. Službene novine FBiH (2017) : Zakon o bankama, JP NIO Službeni list BiH, Sarajevo

Veljko Trivun¹
Vedad Silajdžić²

PRIMJERI PROCJENE UTICAJA PROPISA I REDUKCIJE ADMINISTRATIVNIH BARIJERA U BIH

EXAMPLES OF ASSESSMENT OF THE APPLICATION AND REDUCTION OF ADMINISTRATIVE BARRIERS IN BIH

SAŽETAK

Procjena uticaja propisa (Regulatory Impact Assessment - RIA) predstavlja sistematski proces identifikacije, proučavanja i testiranja očekivanih efekata predloženih propisa. Ona predstavlja osnov za pripremu RIA izvještaja, a što predstavlja analitički dokument koji treba da pomogne u procesu donošenja odluka. Ona ne predstavlja zamjenu za političke odluke već predstavlja samo kvalitetan osnov za donošenje istih. Osnovni cilj je da se ispituju sva raspoloživa rješenja, kako bi se stvorila slika o njihovoj efikasnosti čime bi se omogućio odabir najboljeg rješenja. RIA proces nam omogućava efikasno vođenje politika na osnovu činjenica i dokaza, te donošenje odluka na osnovu prethodno prikupljenih dokaza.

Pravni osnov za primjenu regulatorne politike uticaja propisa predstavlja preuzeta obaveza iz člana 70 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju kojim je propisano da Strane ugovornice (EU i BiH) priznaju važnost usklađivanja postojećeg zakonodavstva Bosne i Hercegovine sa zakonodavstvom Zajednice, kao i njegovog efikasnog provođenja. Ova obaveza je i pravni osnov da se izvrši postepeno preuzimanje pravne tečevine komunitarnog prava EU, pa time i legislativnih rješenja iz sektora koji za predmet ima procjenu uticaja.

Ključne riječi: *procjena uticaja propisa, redukcija administrativnih prepreke, bolji propisi, pametno zakonodavstvo, analiza troškova i koristi.*

1 Prof. dr. Veljko Trivun, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, e-mail: veljko.trivun@efsa.unsa.ba

2 Prof. dr. Vedad Silajdžić, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, e-mail: vedad.silajdzic@efsa.unsa.ba

ABSTRACT

The Regulatory Impact Assessment (RIA) is a systematic process of identifying, studying and testing the expected effects of the proposed regulations. It represents the basis for the preparation of the RIA report, which is an analytical document that should help in the decision-making process. It is not a substitute for political decisions but is just a good basis for making it. The main goal is to examine all available solutions to create an image of their efficiency, enabling the choice of the best solution. The RIA process enables us to effectively conduct policy on the basis of facts and evidence, and to make decisions based on previously collected evidence.

The legal basis for applying the regulatory policy to the effect of the regulation is the assumed obligation under Article 70 of the Stabilization and Association Agreement stipulating that the Contracting Parties (EU and BiH) recognize the importance of harmonizing existing legislation of Bosnia and Herzegovina with Community legislation and its effective implementation. This obligation is also the legal basis for a gradual takeover of the legal course of EU community law, and thus of the legislative solutions in the sector that has an impact assessment.

Key words: *assessment of impact of regulations, reduction of administrative barriers, better regulation, smart legislation, cost and benefit analysis.*

JEL: K2, K20

UVOD

Procjena uticaja (propisa) ima svoje različite nazive, kako izvorno na engleskom jeziku, tako i nacionalnim jezicima. Brojni i različiti nazivi koriste se i za problematiku smanjenja administrativnih prepreka (opterećenja) i, generalno gledano, problematiku deregulacije. Kod procjene uticaja susrećemo se sa sljedećim terminima (izrazima):

- procjena uticaja propisa,
- procjena uticaja,
- procjena učin(a)ka (propisa),
- analiza efekata propisa;

isto tako imamo i brojne engleske skraćenice: RIA, BR, RIAS, REFIT, CCA, RR, RR. Sve ove engleske skraćenice imaju svoje ishodište u osnovnom pojmu:

Regulatory Impact Assessment. Pored ovog pojma postoji i širi pojam: *Regulatory Impact Analysis Statements, RIAS*, a koji je karakterističan za Kanadu. Regulatorna reforma u UK se naziva *Compliance Cost Assessment, CCA*. U Nizozemskoj koristi se pojam *Program Business Effects Test BET* koji opisuje posljedice nacrtu zakona po poslovnu zajednicu, tržišno poslovanje i društveni i ekonomski razvoj.

Bolja regulativa je ključna za postizanje rasta i poboljšanje konkurentske pozicije kompanija. Smanjenje administrativnih opterećenja za firme je centralni aspekt bolje regulative. Što se tiče administrativnih opterećenja prije nego što se pođe sistematski raditi na smanjenju administrativnih opterećenja treba znati odakle dolaze opterećenja i kako ih možete smanjiti. Zato, prije nego što se krene ozbiljno raditi na smanjenju administrativnih opterećenja trebate ih izmjeriti. „Mjerenje administrativnih opterećenja je ključ za njihovo smanjivanje. Drugim riječima, ono što se izmjeri i uradi se.”

1. POJAM PROCJENE UTICAJA (PROPISA)

Na našim prostorima koriste se pojmovi i skraćenice kao što su: PUP (procjena uticaja propisa / procjena učinaka propisa), PU (procjena uticaja), AEP (analiza efekata propisa). Pojam procjene uticaja u BiH se prvi put koristi u Aneksu I Izmjena i dopuna Jedinstvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama BiH. Procjena uticaja se putem ovog dokumenta definira kao niz međusobno povezanih istraživačko-analitičkih postupaka i radnji koji uključuju: objektivnu analizu stanja i definiranje problema, utvrđivanje ciljeva i mogućih rješenja za njihovo ostvarivanje, procjenu pozitivnih i negativnih uticaja mogućih rješenja u fiskalnom, ekonomskom, socijalnom i okolišnom pogledu, međusobno poređenje prednosti i nedostatka mogućih rješenja, odabir rješenja koja će biti sadržana u prijedlogu novog ili izmjeni i dopuni postojećeg propisa ili provedena putem nenormativnih aktivnosti i mjera, utvrđivanje i provođenje okvira za praćenje, izvještavanje i evaluaciju. Procjena uticaja zasniva se na činjenicama i dokazima i provodi se uz istovremene međuinstitucionalne i konsultacije sa javnošću, a po potrebi i konsultacije sa institucijama drugih nivoa vlasti u BiH (Metodologija PU BiH, čl. 2). Ovo su, u stvari, koraci priilikom izrade jedne PU i o njima će još posebno biti riječi.

Koriste dva termina: procjena uticaja i procjena učinka. Učinak možemo shvatiti kao rezultat neke radnje, dok uticaj možemo jezički posmatrati kao sve činjenice koje utiču na neko dešavanje. Učinak bi se odnosio na nešto što se već desilo, dok je uticaj nešto što se procjenjuje i što tek treba da se desi u budućnosti, iako može biti i protivno, ukoliko se radi o *ex-ante* analizi. Radi se o terminologiji

koja se koristi u Zakonu o PUP-u u R Hrvatskoj, odnosno riječ je o prijevodu engleskog termina *Impact assessment* kao procjena učinka, a ne procjena uticaja. I u prijedlogu novog Zakona o procjeni učinaka propisa u R Hrvatskoj koristi se ista terminologija. Mišljenja smo da je korištenje termina procjena uticaja prikladnija i da više odražava suštinu ovog pojma i njegove sadržine. Međutim, s obzirom na sadržaj ovih dokumenata možemo ove pojmove smatrati sinonimima. Nadalje ćemo se referirati na oba termina procjenu uticaja i procjenu učinka, a u ovisnosti od porijekla dokumenata.

2. KRITIKA PROCJENE UTICAJA

Regulatorna reforma trpi brojne kritike, bez obzira na činjenicu da nema zemlje u kojoj nije našla neki oblik primjene. Prva skupina kritičara usmjerila je svoje kritičke stavove na neuspjehe njezine implementacije, primjerice, na neostvarivanje veće ekonomičnosti i efikasnosti javne uprave primjenom procjene učinaka propisa. Na tu temu provedeno je dosta empirijskih istraživanja, koja pokazuju mnoge nedostatke. Jedan od primjera je kako su procjene troškova buduće regulative unutar PUP-a najčešće pretjerane (Radaelli, 2007). Također, implementirani PUP-sistem kritizira se i kao rutinsko ispunjavanje formulara od strane birokratije, a ne kao stvaran pokušaj učenja iz empirijskih podataka i istraživanja alternativa tradicionalnoj regulaciji (Radaelli, 2005). Stoga se događa i da PUP postaje nova vrsta birokratskih zapreka (*sui generis red tape*) koje onemogućuju uvođenje novih pravila i regulacija, te da mu je jedini učinak umanjeње količine novih regulacija. Također, regulatorna reforma kritizirana je kao odveć amerikanizirana, pa i da cijeli pristup istraživanju regulatorne reforme za pretpostavku ima praksu SAD-a, koja se ne može jednoznačno transferirati u druge sisteme (Scott, 2006: 659-660). Posebno egzistira i kritika regulatorne reforme kao isključivo normativnog koncepta. U tom smislu osnovna kritika leži upravo u tome što je “izrasla” iz neoliberalnog ideološkog sklopa, pa je kritizirana zbog povezanosti s novom administrativnom paradigmom - novim javnim menadžmentom (Howlett, 2004) i privatizacijom. Regulatornoj reformi “zamjera” se sistem vrijednosti koji joj je u jezgri i koji promiče usprkos njegovu prikazivanju kao vrijednosno neutralnoa sklopa alata. Ističe, primjerice, kako“... naglasak na tržištu i kompeticiji nasuprot regulaciji i intervenciji nije realizovan onako kako su to zahtijevali ideolozi i teoretičari neoliberalizma i njihovi sljedbenici - snažne međunarodne finansijske institucije... da tržište ne može biti jedini instrument socijalnog izbora, potvrdile su i SAD – duhovni dom neoliberalizma, gdje se intelektualna kritika ekonomske regulacije, inaugurirane u doba New Deala – proširila u profesiji ekonomista sa početkom 1970-ih... Na makronivou, čini se da učinci privatizacije... pokazuju

mnogo jednoznačnije rezultate: povećanu nezaposlenost, niži životni standard tj. smanjeno blagostanje sve većeg broja ljudi, kao neupitne posljedice prihvatanja tog modela reforme javnog sektora (novog javnog menadžmenta. op. a.), koji radikalno redistribuira dobra u korist bogate manjine, a na štetu većine” (Scot, 2006: 91-92). Ipak, najznačajnija kritika i “ahilova peta” regulatorne reforme je problem legitimnosti do kojega dolazi posebno zbog prenošenja regulatorne moći na demokratski nelegitimna tijela - na nezavisne regulatorne agencije (Radaelli, 2007). Empirijska istraživanja pokazala su kako problem legitimnosti cjelokupne regulatorne reforme postaje nepremostiv ukoliko je “izgrađen” na podršci samo jednog tipa aktera, primjerice poslovne zajednice. Isti problemi se javljaju ukoliko regulatornu reformu “gura” skupina eksperata, specijalizirana epistemička zajednica (Haas, 1992), koju podupire samo poduzetnički orijentiran ministar, bez potpore poslovne zajednice ili civilnog društva (Petek, str. 287-288).

3. ŠTA PREDSTAVLJA PROCJENA UTICAJA

Za početak ćemo dati, odnosno citirati, pojedine stavove vezane za PU i njene elemente koji održavaju njenu svrhu. U kasnijim izlaganjima, posebno o stanju legislative na pojedinim nivoima vlasti u BiH, biće izložene pojedine definicije PU. Tako, prema OECD-u jedan od osnovnih principa za kvalitetu zakonodavstva je: “Procijeniti učinke i sistematično revidirati propise kako bi se osiguralo da su planirani ciljevi postignuti na djelotvoran i efikasan način unutar promjenljivog i kompleksnog ekonomskog i društvenog okruženja.” PUP je postupak koji pomaže osmišljavanju javnih politika na način da se identifikuju koristi, troškovi i rizici predložene javne politike; da se uzima u obzir gledišta raznih učesnika (dionika), stvarajući na taj način javnu politiku na osnovu savjetovanja i činjenica, a što vodi ka većem povjerenju javnosti u zakonodavni proces i rezultate javnih politika.

PUP predstavlja pojam koji pokriva više povezanih i različitih tehnika (metoda) dizajniranih tako da donositeljima političkih odluka pruže mjerila (kvantitativna i kvalitativna) mogućih učinaka njihovih odluka na važne i brojne aspekte života u domaćem i međunarodnom kontekstu, prije nego se te odluke donesu. Također, bi trebao upućivati na procjenu alternativnih politika i mjerenje rizika povezanog sa provedbom istih. Kao takva, PU je vodič kreatorima politika za izbor politika koje treba slijediti ili tamo gdje je politička odluka neophodna, to im daje vodič za PU njihovih odluka na druge promjene politika (Tokarski, Mayhew, 2000). PU se može definirati na brojne načine, ali je to nesumnjivo jedan kompleksan i složen proces koji nam, između ostalog, služi i kao podloga za donošenje političkih odluka. To potvrđuje i stav da PU se također definira kao metoda analize politika

čija je svrha pomoći donositeljima političkih odluka u oblikovanju, provedbi i praćenju unaprjeđenja regulatornog sistema kroz osiguravanje metodološkog okvira za procjenu mogućih posljedica predložene i posljedica primjena postojeće regulative. (Kirkpatrick, Parker 2007).

Iskustva u OECD zemljama ukazuju da na odgovarajući način oblikovana i primijenjena PU regulative može značajno unaprijediti efikasnost rada javnih vlasti te može pomoći u određivanju širokog kruga pitanja konkurentnosti i ekonomskih performansi u inovativnim i globalnim ekonomijama. PU sama po sebi (*per se*) nije dovoljna za odlučivanje, te je najbolje koristiti istu kao vodič za unaprjeđenje kvaliteta procesa administrativnog i političkog odlučivanja, istovremeno promičući važne političke vrijednosti kao što su transparentnost, javnost, inkluzija, odgovornost i drugo.

U kontekstu procesa europskih integracija, ključni cilj PU je informirati tijela državne uprave, privatnog i javnog sektora o svim mogućim političkim, privrednim, socijalnim i okolišnim (ekološkim) učincima usvajanja izvjesnih politika u EU, ili pojedinih propisa, ili direktiva (smjernica). PU za svrhe europskih integracija je različita u odnosu na uobičajeno iz razloga što zemlja koja se pridružuje EU suočena je sa velikim brojem novih zakona koje treba preuzeti u veoma kratkom periodu. Imajući u vidu ogromnu količinu legislative koja se treba implementirati, očigledno je da tehnike moraju biti korištene kako bi se odabrali EU propisi za koje je procjena utjecaja apsolutno neophodna. U politici europskih integracija, PU ne pomaže ministrima da odluče koje ciljeve mogu dostići sa mjerama politika i uz koje troškove već sadrže ciljeve koji se trebaju postići. Izbor da se ne radi ništa, također nije dostupan. Međutim, direktive obično ostavljaju slobodu izbora načina na koji će se ovi ciljevi postići i institucionalna rješenja koja su neophodna (Tokarski, Mayhew, 2000).

4. INSTRUMENTI BOLJE REGULATIVE I PROCJENA UTICAJA (PROPISA)

U Instrumentima bolje regulative, već u Instrumentu br. 1. govori se o boljoj regulativi na osnovu principa na kojima se ona zasniva. O ovome će biti posebno riječi u poglavlju koje se odnosi na principe, odnosno načela bolje regulative i PU generalno posmatrano (1.8. Principi procjene uticaja). Instrument br. 2. govori o boljoj regulativi na osnovu dokaza i ona se obično oslanja na širok obim raznih izvora kao što su prethodni izvještaji (npr. istraživanja, predviđanja, nadzor, izvještaji o evaluaciji ili procjeni učinka), studije, statističke publikacije, sadržaj novina ili časopisa.

Stručne ocjene, ili poređenje sa informacijama od nezavisnih trećih strana, zvaničnim statistikama ili drugim anketama (studijama) može značajno popraviti kvalitet takvih informacija. Isto važi i za informacije prikupljene putem raznih ekspertnih grupa koje se sastoje od predstavnika interesnih grupa, organizacija ili vlasti država članica. Posebno se insistira na transparentnosti i objavljivanju izvještaja o obavljenim procjenama uticaja propisa.

5. NASTANAK I RAZVOJ PROCJENE UTICAJA

Regulatorna reforma je dio novog koncepta zaokreta prema regulatornoj državi. U posljednje tri decenije globalna kretanja, problemi socijalne države, razvoj europskih integracija i drugih međunarodnih organizacija te redefinirana uloga političkih institucija u smjeru jačanja uloge izvršne vlasti, doveli su do novih shvatanja o funkcijama države te o odnosu države i tržišta. Zagovaraju se: privatizacija, liberalizacija, deregulacija kao i nove metode javnog upravljanja (*public governance*). Regulatorni programi se, uglavnom, vezuju za PUP u pojedinim sektorima, te izradu različitih *ex-ante* i *ex-post* analiza. Pitanje je ipak mnogo kompleksnije i zaslužuje dodatnu pažnju te se danas koriste različiti termini za PU. Ova su se pitanja razvijala u dva smijera. Jedan se kretao ka klasičnom obliku analize uticaja propisa, bilo u skraćenoj ili široj verziji, odnosno metodologiji, i ovaj pristup i dalje egzistira i on je novijeg vremena. Drugi pristup je onaj koji ide ka ukidanju tržišnih barijera i adekvatnom smanjenju administrativnih opterećenja i on je svojim dobrim dijelom u funkciji neoliberalnog tržišta, kao i uvođenju konkurentnosti u različitim realnim sektorima. U ovom dijelu izvršićemo podjelu, odnosno pregled PU u anglosaksonskim i europsko-kontinentalnom pravnom krugu. Ovaj pregled treba da nam posluži kako bi ukazali na osnovne razlike i ciljeve koji se žele postići sa implementacijom PU.

5.1. Procjena uticaja u SAD, anglosaksonski pravni krug

Korijene PU, kao jednog od sredstva kojim se utiče na poboljšanje kvalitete u procesu donošenja političkih odluka nalazimo u državama sa najrazvijenijim ekonomijama u svijetu. Uz bok Sjedinjenih Američkih Država, Australije i Kanade svrstavaju se Velika Britanija, Danska i Nizozemska koje se na europskom tlu smatraju predvodnicama dobre prakse u ovom području. Najstarija Federalna regulatorna agencija je formirana u SAD i još uvijek postoji. To je Ured za kontrolu valute i reguliranje rada nacionalnih banaka osnovan 1863. godine (*Office of the Comptroller of the Currency*). Kasnije imamo formiranje Međudržavne trgovačke komisije (*Interstate Commerce Commission-ICC*) koja je bila zadužena za zaštitu

javnosti od prekomjernih i diskriminacijskih željezničkih cijena. 1960-e i rane 1970-e godine obilježile su razdoblje u američkoj istoriji kao period velike ekspanzije zdravstva, sigurnosti i zaštite okoline. Brojne nove vladine agencije služile su kako bi se zaštitila radna mjesta, okolina, potrošači i drugi učesnici na tržištu. S druge strane to je dovelo do povećanja uplitanja vlada u svakodnevne poslovne odluke, a što je dovelo i do političke protivreakcije. Administracija Richarda Nixona odgovorila na pritužbe iz poslovne zajednice postavljanjem tajne grupe 1971. godine u Bijeloj kući pod nazivom „*Quality of Life Review Programme*.“

Novost je bio poziv Agenciji za pregled inflatornog uticaja regulative, uglavnom propisa drugih vladinih agencija. Nova agencija koja je bila postavljena za ocjenu inflacija uticaja na izvještaje zvala se *Council on Wage and Price Stability* (CWPS) i bila je sastavljena uglavnom od strane ekonomista koji su dolazili iz akademskih krugova. Nakon što je predsjednik Jimmy Carter došao u ured 1977. godine, Agencija za zaštitu okoliša je bila mišljenja da Izvršni ured Predsjednika SAD-a ne bi trebao imati ulogu u razmatranju propisa. U martu 1978. g. izdao je svoju Izvršnu naredbu kojom su se zahtijevale ekonomske analize uticaja i on je postavio novu grupu pod nazivom *Regulatory Analysis Review Group* (RARG), s uputama za pregledom deset najvažnijih propisa po godini. RARG je vođena od strane Vijeća ekonomskih savjetnika (*Council of Economic Advisors*, AZO), a sastojao se od predstavnika privrednih i regulatornih agencija. Tokom predsjedničke kampanje 1980. godine ovo više nije bilo pitanje da li se i dalje treba imati centralni regulatorni program pregleda i nadzora regulative, već samo da li se taj program treba ojačati.

Predsjednik Ronald Reagan je napravio niz regulatornih olakšica što je bio jedan od njegova četiri stupa za privredni rast. Koristio se specifičan termin „*regulatory relief*“, a ne „*regulatory reform*“ kako bi se opisala tendencija da se smanji broj propisa a ne toliko da se poveća njihova ekonomska efikasnost. 1985. godine predsjednik Reagan je izdao drugu Izvršnu naredbu da se dodatno ojača nadzorna uloga OMB-a kao i da se i dalje širi proces regulatornog razvoja i nadzora. Tokom posljednje godine, administracija predsjednika Georga Bush-a odgovorila je na nove pritužbe iz poslovne zajednice o visokim troškovima novog vala regulative. On se vratio pristupu Reaganove Radne grupe za regulativu čija je misija bila pružiti regulatorno olakšanje. 1993. godine predsjednik Bill Clinton je objavio svoju Izvršnu naredbu o regulatornom uređenju i nastavljene su regulatorne reforme iz 1981. godine, a napravljeno je i nekoliko važnih poboljšanja kao odgovor na brojne kritike. Ustrojen je i *The Office of Information and Regulatory Affairs* (OIRA) koji u svojoj nadležnosti ima i regulatornu funkciju.

Regulatorna reforma, koja se pojavljuje 70-ih godina u SAD, temeljila se i razvijala na analitičkom pristupu u pripremi propisa i procjeni njihovih mogućih efekata, a kasnije i na sagledavanju ukupnih korisnih efekata regulative za državu u cjelini i troškova koji mogu nastati (analiza troškova i koristi - *cost benefit analysis*). S tim u vezi, usvojen je i Američki program analize efekata regulative (*US Regulatory Impact Analysis Program*), na osnovu koga se dalje razvijao program regulatorne reforme, koji je danas značajan segment ekonomske javne politike SAD-a.

1995. godine čelnici australskog Commonwealth-a potpisali su *Competition Principles Agreement*, CPA. Ovaj Sporazum je dio paketa reformi Nacionalne politike za zaštitu tržišnog natjecanja čiji je cilj promocija i održavanje natjecanja, a reforme se vrše kako bi se poboljšala dobrobit zajednice putem različitih poboljšanja. Jedno od primjetnih poboljšanja je unapređenje regulatornog okvira.

Kanada koristi regulatornu analizu uticaja kao jednu komponentu njihove federalne regulatorne reforme. U Kanadi se pored RIA koristi termin i *Regulatory Impact Analysis Statements*, RIAS, kao sredstvo kojim se saveznim odjelima pokazuje da predloženi propisi ispunjavaju zahtjeve kanadske regulatorne politike (Vlada Kanade, 1995c).

Better Regulation Unit, je smještena u *Cabinet Office* Velike Britanije i odgovoran je za sprovedbu vladinih politika i regulatornu reformu. Regulatorna reforma u UK se naziva *Compliance Cost Assessment*, CCA. CCA je strukturiran tako da vrši procjena troškova u poslovanju kod NGO koje proizvode različiti zakonski prijedlozi. Svrha CCA je i informirati ministre, članove parlamenta, poslovne i druge zainteresirane strane o mogućim troškovima, tako da oni mogu procijeniti koja su to nepotrebna opterećenja i da li sa prijedlogom regulative treba ići dalje.

5.2. Procjena uticaja u Europi

Procjena uticaja predstavlja set logičkih koraka koji strukturiraju pripremu prijedloga politika, odnosno u krajnjoj liniji legislativnog prijedloga. Ona uključuje oblikovanje i razvoj praksi koje već prate proces razvoja politika, produbljujući analizu i formaliziranje rezultata u jednom nezavisnom izvještaju. Kada je u pitanju samo tržište usluga, odnosno implementacija EU Direktive o uslugama, *Dutch Planning Bureau* procjenjuje da je doprinos liberalizacije tržišta uslugama rastu prosječnog godišnjeg BDP-a država članica EU između 0,6 do 1,5% (2,6% u slučajevima ambiciozne deregulacije). *Copenhagen Institute* daje istu procjenu na nivou od 0,8%, a britanski *Business Taskforce* daje procjenu na nivou od

1,8%. Bitno je istaći kako se navedene procjene vrijednosti „oslobođenog novca“ odnose na procjenu doprinosa rastu privrede EU na osnovu uklanjanja samo dijela administrativnih prepreka koje guše tržište usluga i za samo dio uslužnih djelatnosti, a koje nisu isključene iz liberalizacije.

Procjenjuje se kako regulatorna opterećenja uzimaju čak i 5% godišnjeg BDP-a Nizozemske. Nizozemska vlada postavila je svojevremeno za cilj smanjivanje administrativnog opterećenja privrede za 25% do 2017. godine. Nizozemski *Bureau for Economic Policy Analysis* (CPB) procijenio je kako bi smanjenje administrativnih opterećenja za 25% (nizozemski cilj) dalo doprinos rastu BDP-a 1,5%, kao i rast produktivnosti privrede za 1,7%. Administrativno pojednostavljenje bi smanjilo potrebu za oko 24.000 javnih službenika u Nizozemskoj koji rade na procedurama i propisima koji opterećuju privredu. Program *Business Effects Test*, BET opisuje posljedice nacрта zakona po poslovnu zajednicu, tržišno poslovanje i društveni i ekonomski razvoj. Sve pogodnosti i nedostaci moraju se uzeti u obzir u svrhu poboljšanja kvalitete propisa i doprinosa uravnoteženom odlučivanju. Cilj BET-a je, također, pomoć u smanjenju proceduralnih i administrativnih troškova, uglavnom troškova službenika za upravne radnje te njihovo svodenje na nužan minimum.

Danski javni službenici koji rade na politici boljih propisa su zapravo „lovci na opterećenja“ (*burden hunters*). Oni su često su na terenu i redovno komuniciraju sa poslodavcima u pogledu pojedinih prepreka sa kojima se suočavaju. U praksi, brojne europske zemlje imaju državne službenike koji rade upravo na detekciji i zagovaranju uklanjanja prepreka, što je postala i praksa hrvatskog Ministarstva gospodarstva. Generalno, prioritet je jačanje horizontalne koordinacije za poticanje uklanjanja regulatornih opterećenja privrede angažovanjem što većeg broja državnih službenika upravo u lov na prepreke.

6. AKTIVNOSTI OECD-A

Pojam “regulativa”, u dokumentima OECD-a, podrazumijeva sveobuhvatni spektar raznovrsnih pravnih instrumenata kojima se, kao aktima javne vlasti na svim nivoima, utvrđuju obaveze i propisuju uslovi ponašanja privrednih subjekata i građana. Pod regulatornom reformom se podrazumjevaju “promjene koje unapređuju kvalitet, tj. unapređuju učinak i realizaciju, opravdanost troškova ili pravni kvalitet regulative i povezanih državnih formalnih postupaka” (OECD, *Regulatory Reform in Ireland*, 2001). Početkom 90-ih godina XX-og vijeka, polazeći od značaja i mogućnosti strukturnih ekonomskih reformi, i druge

države i međunarodne organizacije uvode slične programe. OECD je pokrenuo program za podsticanje “bolje regulative” (*Better Regulation*), a radi unapređenja ekonomija država članica i njihovog prilagođavanja promjenama, što je dovelo do daljeg razvoja i širenja primene ovog programa. OECD je 1993. godine pokrenuo i Radni program o regulatornom upravljanju i reformama (*Public Management Committee*), tzv. PUMA program, koji je dao doprinos razmjeni iskustava o razvoju menadžerskih sposobnosti i vještina i izradi uporednih analiza, a radi podrške članicama OECD-a na unapređenju javnog sektora. Savjet OECD-a je 1995. godine definirao Preporuke za unapređenje kvaliteta državne regulative (*Recommendation on Improving the Quality of Government Regulation*), koje predstavljaju prve međunarodne standarde regulatornog kvaliteta, a na osnovu javnih politika država članica.

OECD je 1995. godine objavio listu pitanja koju treba postaviti u procesu donošenja odluka o propisima, a prije nego se propis donese. Odgovori na pitanja u nastavku trebali bi osigurati da propis udovolji ostvarivanju ciljeva javne politike uz minimiziranje troškova i maksimiziranje koristi njegove primjene u javnom i privatnom sektoru, podržavajući na ovaj način transparentnost rada vlade i pravovremeno ukazivanje na zastarjele i nepotrebne propise. To su sljedeći principi:

- 1) Da li je problem ispravno definiran? Problem koji treba riješiti potrebno je precizno navesti, dajući dokaze o njegovoj prirodi i značaju i objašnjavajući zašto je nastao (identificirajući inicijative pogođenih entiteta).
- 2) Da li je intervencija vlade opravdana? Intervencija vlade treba biti bazirana na izričitom dokazu da je djelovanje vlade opravdano, obzirom na prirodu problema, moguće koristi i troškove djelovanja (bazirano na realističnoj procjeni efikasnosti rada vlade) i alternativne mehanizme za adresiranje problema.
- 3) Da li je uvođenje propisa najbolji oblik intervencije vlade? Donositelji propisa trebali bi u ranim fazama zakonodavnog procesa za potrebe informiranja izvršiti komparaciju različitih regulatornih i neregulatornih instrumenata politike, razmatrajući relevantna pitanja kao što su troškovi, koristi, učinci raspodjele i administrativni zahtjevi.
- 4) Da li postoji pravni temelj za uvođenje propisa? Zakonodavni proces treba biti strukturiran tako da zakonodavne odluke strogo poštuju „vladavinu prava“, što znači da odgovornost treba biti izričita kako bi se osiguralo da su svi propisi odobreni propisima višeg nivoa i konzistentni sa ugovornim obavezama, te usklađeni sa relevantnim pravnim načelima kao što su izvjesnost, proporcionalnost i primjenjivost proceduralnih zahtjeva.

- 5) Koji je odgovarajući nivo, ili koji su odgovarajući nivoi vlasti za ove intervencije? Zakonodavni organi trebaju odabrati odgovarajući nivo vlasti za poduzimanje akcije, ili ukoliko je više nivoa vlasti uključeno, trebaju oblikovati učinkovite sisteme koordinacije između nivoa vlasti.
- 6) Da li koristi propisa opravdavaju troškove? Zakonodavci trebaju procijeniti ukupne očekivane troškove i koristi svakog zakonodavnog prijedloga ili izvedive alternative i trebaju procjene načiniti dostupnim u prihvatljivom formatu donositeljima odluka. Troškovi vladinih intervencija trebaju biti opravdane koristima od takvih aktivnosti prije nego se aktivnosti preduzmu.
- 7) Da li je raspodjela učinaka u društvu transparentna? Do nivoa do kojeg su vrijednosti raspodjele i pravde pod uticajem vladine intervencije, zakonodavni organi trebaju načiniti distribuciju troškova i koristi od propisa transparentnim među socijalnim grupama.
- 8) Da li je propis jasan, konzistentan, sveobuhvatan i prihvatljiv za korisnika? Zakonodavci trebaju procijeniti da li će pravila biti razumljiva mogućim korisnicima i u tom cilju trebaju preduzeti korake kako bi osigurali da tekst i struktura pravila budu što je više moguće jasnija.
- 9) Da li su sve zainteresirane strane imale mogućnost za iznesu svoje stavove? Propisi trebaju biti razvijani u otvorenom i transparentnom duhu, sa odgovarajućim procedurama za učinkovito i pravovremeno uključivanje zainteresiranih strana, kao što su propisima pogođena preduzeća i trgovinske unije, druge interesne grupe ili drugi nivoi vlasti.
- 10) Kako će usklađenost sa propisima biti postignuta? Zakonodavci trebaju procijeniti inicijative i institucije kroz koje će propisi djelovati i trebaju oblikovati odgovarajuće strategije provedbe koje osiguravaju najbolju upotrebu propisa.

7. AKTIVNOSTI IFC

Glavna aktivnost koja se desila na području bolje regulative, u posljednjih par godina u BiH je projekat „Poboljšanje poslovnog okruženja i jačanja konkurentnosti u BiH“ koji je provodio IFC od decembra 2011. godine. IFC je u okviru svog projekta do sada najviše radio na entitetskim nivoma FBiH i RS. Uz pomoć IFC projekta Federalno ministarstvo pravde je pripremilo, a Vlada FBiH je usvojila Strategiju regulatorne reforme Federacije BiH za period 2013-2016. godine sa Akcionim planom. Strategija definira tri opća cilja:

- a) unapređenje regulatornog sistema,
- b) adekvatnu provedbu regulatorne reforme i efikasnu komunikaciju i učešće interesno-uticajnih strana i

- c) novi normativni okvir za PUP u FBiH čini Uredba o postupku procjene uticaja propisa iz 2014. godine.

Početkom 2014. godine, IFC je planirao u BD BiH-a otpočeti sa aktivnostima uspostave institucionalnog i pravnog okvira za regulatornu reformu i primjenu PUP-a, kao i uspostavu elektronskog registra upravnih postupaka, ali je od toga odustao. Može se izdvojiti još jedna aktivnost IFC-a u FBiH. Tako je uzeto učešće u izradi Nacrta Zakona o izmjeni Zakona o stranim ulaganjima, koji je pripremljen u skladu sa preporukama iz Izvještaja o procjeni uticaja regulative na propise koji reguliraju oblast politike direktnih stranih ulaganja u BiH, koji je pripremljen u saradnji sa IFC-om. Ovaj zakon usvojen je u Parlamentu FBiH u julu 2015. godine.

8. PROGRAM PROCJENE UTICAJA U EUROPSKOJ UNIJI

Europska unija 2001. godine nije primjenjivala procjenu učinka na svoje prijedloge, da bi sredinom 2004. godine dosegla nivo da oko 50% prijedloga prati PU, a današnje stanje govori o praktičnoj stopostotnoj pokrivenosti prijedloga propisa EU sa odgovarajućom PU. Ovim je jasno da je PU postala izuzetno važno sredstvo kojim se poboljšava donošenje kompleksnih političkih odluka u uslovima tržišne utakmice i otvorenog tržišta. U sprovedbi zaključka Europskog vijeća u Lisabonu (2000. g.) predviđeno je bilo da se do 2001. godine donese strategija za daljnju koordiniranu akciju u području pojednostavljenja regulatornog okruženja, uključujući i postupanje javne uprave, kako na nacionalnom nivou tako i na nivou Zajednice. Potom, u Strazburu je na osnovu Rezolucije o podizanju kvaliteta reguliranja unutar EU je (2000. g.) ustrojena međuvladina savjetodavna grupa koja je u pripremi navedene strategije i ona je dala značajan doprinos reformi upravljanja u EU. Niz dokumenata EK koji su uslijedili:

- a) Strategija EU za održivi razvoj,
- b) Bijela knjiga o europskom upravljanju,
- c) Akcioni plan za pojednostavljenje i poboljšanje kvaliteta regulatornog okruženja, te
- d) Saopćenje o boljoj izradi zakona;

vide PU kao jedan od ključnih elemenata boljeg upravljanja i poboljšanja kvaliteta reguliranja u svrhu postizanja naprijed navedenog cilja EU. EK predviđa dvije faze odvijanja procesa PU, preliminarnu i proširenu procjenu. Preliminarna procjena je prva faza u kojoj se daje prvi pregled konkretnog problema, moguća

rješenja i područja na koja se odnosi. Njome se, također, daje informacija o potrebi provođenja proširene PU.

U drugoj fazi, EK odlučuje koji njezini prijedlozi trebaju proširenu PU. Svoju odluku o potrebi proširene PU EK objavljuje u svojoj godišnjoj strategiji politike, ili pak u radnom programu za predstojeću godinu. Krajem 2004. godine donešeno je novo Saopćenje kojim EK revidira metodu PU iz 2002. godine. Revidirana metoda naročitu pažnju posvećuje pitanjima konkurentnosti i administrativnih opterećenja koja reguliranjem mogu nastati za preduzetništvo. Revidiranje metode PU rezultiralo je primjenom PU na sve prijedloge EK iz zakonodavnog i radnog programa. Revidirana metoda PU, vodeći se načelima transparentnosti, proporcionalnosti i razmatranja ekonomskih, socijalnih i ekoloških dimenzija na cjelovit i uravnotežen način, utvrđuje pitanja koja čine okosnicu postupka PU. Radi se o sljedećem:

- a) koji je problem, ili pitanje predmet razmatranja prijedloga,
- b) koji se ciljevi žele postići prijedlogom,
- c) koje su glavne političke opcije kojima bi se mogao postići cilj,
- d) kakve posljedice – pozitivne ili negativne predviđaju različite opcije,
- e) poređenje opcija i predstavljanje rezultata i
- f) kontrola (provjeravanje) i vrednovanje izabrane opcije.

U europskim zemljama uz pojam procjene učinka koristi se i sintagma regulatorna procjena učinka (*Regulatory Impact Assessment*, ili *Regulatory Impact Analysis*, RIA). Kako pravni sistemi europskih zemalja različito razumijevaju pojam regulatornog, odnosno pojam regulatornog okruženja, ovo treba razumjeti u smislu skupa svih pravnih akata kojima tijela javne vlasti ustanovljavaju određena pravila ponašanja. Procjena učinka može se definirati na više različitih načina. Najčešće se koristi definicija koju je dala SIGMA – Potpora za podizanje kvalitete upravljanja i menadžmenta u zemljama srednje i istočne Europe, kao Zajednička inicijativa Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) i Europske unije, financirana putem programa PHARE, koja sadržajno obuhvata najvažnije elemente procjene učinka. Pod procjenom učinka razumije se informativno utemeljeni analitički pristup kojim se procjenjuju mogući troškovi, posljedice i popratni učinci određenog političkog instrumenta te stvarni troškovi i posljedice instrumenata koji se već primjenjuju (Barić, str. 9).

Novi paket EK o boljoj regulativi usvojen je 19. maja 2015. godine i, kako je objašnjeno u Komunikaciji Komisije Europskom parlamentu i Vijeću sa ovim programom zakonodavstvo EU, moći će se usredotočiti na područja na kojima ima

najveću dodanu vrijednost. Ispunjenje ciljeva zajedničke politike postaće efikasno i djelotvorno, jasno, jednostavno i lako razumljivo, a regulatorno opterećenje učesnika smanjiće na najmanju moguću mjeru, te će se ojačati konkurentnost i održivost privrede EU. U ovoj oblasti je u posljednje tri godine došlo do značajnih promjena. Tako su 19.05.2015. godine predstavljeni prijedlozi u okviru Paketa mjera za bolju regulativu, i to:

- a) Prijedlog za Interinstitucionalni ugovor;
- b) Komunikacija o boljoj regulativi,
- c) REFIT (*Regulatory Fitness and Performance Program*) i
- d) Opširne Smjernice za bolju regulativu i procjenu uticaja.

Pored toga, EK ima obavezu provoditi PU svojih inicijativa za koje se očekuje da će imati znatne privredne, ekološke i socijalne posljedice, u savjetovanju sa interesnim učesnicima, nakon čega slijedi provjera kvalitete koju provodi EK, Odbor za nadzor regulative. Odbor, se sastoji od sedam članova koje imenuje EK, i koji će izdavati mišljenja o nacrtima izvještaja o PU, izvješćima o provjeri prikladnosti i važnim izvještajima o ocjenjivanju u skladu sa smjernicama za bolju regulativu. Ta mišljenja, zajedno sa izvještajima o PU, trebaju biti objavljene na internetskim stranicama EK. Za nove prijedloge i provjere prikladnosti postojećeg zakonodavstva predviđa se javno savjetovanje u trajanju od dvanaest sedmica.

U pogledu prenošenja direktiva u nacionalno zakonodavstvo ono neće trajati duže od dvije godine. Prilikom usvajanja mjera za prenošenje, ili provedbu zakonodavstva EU, ili provedbu budžeta EU, države članice moraju jasno razlikovati što je u skladu sa zakonodavstvom EU, ili budžetskim propisima nužno i koje dodatne elemente na lokalnom, regionalnom ili nacionalnom nivou žele dodati. Prije usvajanja dodatnih značajnih metrijalnih ili procesnih rješenja, države članice bi trebale napraviti PU za rješavanje administrativnog opterećenja za preduzeća, administraciju i građane i dostaviti dobro argumentovano objašnjenje.

Što se tiče provedbe zakonodavstva, EK želi preispitati provedbu u područjima kao što su:

- a) poljoprivreda,
- b) energija,
- c) okoliš i
- d) finansijske usluge.

Također se želi u saradnji sa državama članicama smanjiti složenost zakonodavstva, izraditi bazu podataka o zahtjevima za označivanje hrane kako bi pomogla SME-i,

pratiti prenošenje direktiva i njihovu provedbu u državama članicama, te nadgledati njihovu sposobnost da omogućе građanima i preduzećima da iskoriste mogućnosti jedinstvenog tržišta.

Pored toga, EK želi pojednostaviti upravljanje zajedničkom organizacijom tržišta spajanjem 200 postojećih uredbi EK u 40 provedbenih i delegiranih akata te pojednostaviti europske strukturne i investicijske fondove i program Obzor 2020. Godine (*Horizon 2020*). Građani EU očekuju da se njihov glas čuje u novoj Platformi REFIT i internetskoj stranici „Smanji opterećenje, izrazi svoje mišljenje.”

9. PRAVNI OSNOV PROCJENE UTICAJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Parlamentarna skupština BiH je još 2005. godine donijela Jedinstvena pravila prilikom izrade pravnih propisa u institucijama BiH, kojim je detaljno definiran način i proces izrade pravne regulative u institucijama BiH. Ovaj dokument članom 62. nalaže institucijama koje predlažu pravne propise da moraju izvršiti procjenu stanja i razloge uvođenja novih propisa kao i vrijednosti kojima se institucija rukovodila kada je predlagala neki propis. Nadalje, članom 65. Jedinstvenih pravila nalaže se institucijama da vrše procjenu finansijskih i materijalnih sredstava potrebnih za provođenje propisa, te se predlagač obavezuje da da jasnu ekonomsku podlogu i da prikaže korist od provođenja nekog propisa, te da dokaže da su troškovi uvođenja propisa opravdani i da je značajna dobit od provođenja nekog propisa. Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), BiH je preuzela obavezu usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa pravnom tečevinom EU. Usklađivanje se provodi kroz dvije faze. Prema članu 70 Sporazuma propisano je da Strane ugovornice (EU i BiH) priznaju važnost usklađivanja postojećeg zakonodavstva BiH sa zakonodavstvom EU, kao i njegovog efikasnog provođenja. Različite institucije su uključene u ovaj proces harmonizacije. Tako, DEI ima funkciju koordinacije prilikom implementacije PU u BiH i pokrenula je nekoliko inicijativa procjene kroz treninge, četiri pilot projekta, te konferenciju u Parlamentarnoj skupštini BiH. Pored DEI, MOFTER, u saradnji sa DEI, također je pokrenulo više analiza PUP-a kao što su :

- 1) Impakt analiza učinka direktive EU o niskom naponu u BiH,
- 2) Impakt analiza učinka direktive EU o mašinama u BiH;
- 3) PU Zakona o politici direktnih stranih ulaganja,
- 4) Početna procjena regulatornog uticaja Direktive o ambalaži i ambalažnom otpadu,

- 5) Početna procjena regulatornog uticaja Direktive o mjernim instrumentima,
- 6) Početna procjena regulatornog uticaja Direktive o sigurnosti igračaka,
- 7) Početna procjena regulatornog uticaja Direktive o žičarama,
- 8) Procjena regulatornog uticaja Direktive o građevinskim proizvodima (89/106/EEZ) su samo od nekih aktivnosti iz ove oblasti.

U obzir se moraju uzeti i obuke (radionice) koje su održane u organizaciji DEI, čiji su polaznici bili državni službenici.

BiH je do kraja 2018. g. na svim nivoima vlasti noramtivno zaokružila osnovne dokumente PUP-a. Pored toga, оформljene su i upravne jedinice koje se bave, odnosno tek treba da se bave problematikom PUP- a i RAP-a. Osnovni izvori prava u BiH su: Uredba o postupku procjene uticaja propisa (Stupila na snagu u julu 2014. godine, a primjena počela 01.01.2015. godine i odnosi se na nivo Federaciji BiH, ali se ne odnosi i na kantone), Pravila i postupci za izradu zakona i drugih propisa Federacije BiH, Uredba o pravilima za učešće zainteresirane javnosti u postupku pripreme federalnih pravnih propisa i drugih akata, Odluka o sprovođenju procesa procjene uticaja propisa u postupku izrade propisa u RS-a, Izmjene i dopune Jedinstvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama BiH iz 2017. godine i Odluka Vlade BD BiH o usvajanju Metodologije PUP-a I RAP-a za BD BiH. U pogledu nadležnih tijela u FBiH je isto locirano pri Sekretarijatu Vlade FBiH, u RS-u je to Odjel za PUP i RAP pri Ministarstvu ekonomskih odnosa i regionalne saradnje Vlade RS-a, za nivo BiH to su pojedina minstarstva sa imenovanim koordinatorima PU i za nivo BD BiH imamo formiran poseban odjel pri Kancelariji za zakonodavstvo BD BiH. Ono što se kao posebno i dodatno uočava je potreba za kadrovskim osposobljavanjem postojećih jedinica za PUP i RAP, te njihovo osnovno i dodatno obučavanje-edukacija. Uvođenju cjelokupnog procesa u praksu u BiH najviše je, do sada, doprinio PARCO projekat pri Uredu Koordinatora za reformu javne uprave o kome sve podatke, kao i dokumente bolje regulative možete naći na site www.ria.ba. Projekt se izvodio u periodu 09.05.2016.-10.05.2018. g. pod punima nazivom: „Uspostavljanje i/ili jačanje kapaciteta institucije/a za kontrolu propisa i uspostavljanje sistema redukcije administrativnih prepreka.“

LITERATURA

1. Milovanović, D. Nenadić, N. i Todorčić, V. Studija o unapređenju zakonodavnog procesa u Srbiji, Beograd, 2012. g.
2. OECD (1995), The 1995 Recommendation of the Council of the OECD on Improving the Quality of Government Regulation, Paris.

3. Analiza politike procjene učinaka propisa i kapaciteta za izradu propisa u Republici Hrvatskoj, pripremio: Edward Donelan, viši savjetnik za regulatorni menadžment, SIGMA, lipanj 2014. g.
4. Slawomir Tokarski, s. and Mayhew, a. (2000) Impact Assessment and European Integration Policy, Sussex European Institute Working Paper No. 38.
5. Kirkpatrick, C. and Parker, P. (izdavač) (2007) Regulatory Impact Assessment: Towards Better Regulation? Edward Elgar Publishing: Cheltenham.
6. Banić, S. Procjena učinka kao sredstvo poboljšanja kvalitete propisa Hrvatska javna uprava, god. 6. (2006.), br. 4., str. 7–18.
7. Banić, S. Perspektive procjene učinaka propisa u hrvatskom sistemu državne uprave, Hrvatska i komparativna javna uprava, Vol. 9., No. 4., 2009. g.
8. Petek, A. Regulatorna reforma kao normativni koncept: prilika za razvoj konstitutivnih politika, Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju, Vol.5. No.1. Ožujak, 2009. g.
9. Radaelli, Claudio M. (2007) Whither Better Regulation for the Lisbon Agenda? Journal of European Public Policy 14 (2): 190-207.
10. Musa, A. Prilogodba procesa izrade propisa europskim integracijama: novine i izazovi, Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, Vol.6 No.1 Lipanj 2015. g.
11. Metodološki priručnik za procjenu uticaja propisa za nivo vlasti RS-a, Banja Luka, 2013.
12. V. Trivun, V. Silajdžić, F. Mahmutćehajić i K. Ademović: Metodologija procjene uticaja prilikom izrade propisa za nivo BiH (Vodič), Sarajevo, 2017. godine.
13. OECD-SIGMA, Analiza politike procjene učinaka propisa i kapaciteta za izradu propisa u Republici Hrvatskoj , 2014. g.
14. OECD Guiding Principles for Regulatory Quality and Performance, 2005. g.
15. Communication from teh Commission to the European Parliament, the European Council and the Council, Better Regulation: Delivering better results for a stronger Union, 2015.
16. Interinstitutional Agreement between the European Parliament, the Council of teh European Union and the European Commission on Better Law-Making, 2015.
17. Impact Assessment Gudelines, European Commission, 2009.
18. Better Regulation “Toolbox”, European Commission, 2015.
19. International Standard Cost Model Manual, 2004.

Emir Sudžuka¹**Maja Pločo²****Kanita Bekan³**

ZAKONODAVNE PREPREKE RAZVOJA PRIVREDE U BIH: PRAVNI PARTIKULARIZAM, IZMJENE PROPISA I PRAVNA (NE)SIGURNOST

LEGISLATIVE OBSTACLES FOR DEVELOPMENT OF ECONOMY IN B&H: LEGAL PARTICULARISM, CHANGES IN REGULATIONS AND LEGAL (UN)CERTAINTY

SAŽETAK

Propisi koji regulišu oblast privrednog poslovanja u Bosni i Hercegovini su nerijetko različiti i onemogućavaju privredne subjekte da pod istim uslovima osnuju privredna društva i posluju na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine. Takav pravni partikularizam postoji generalno u propisima koji regulišu poslovne procese i obavljanje različitih djelatnosti na tržištu Bosne i Hercegovine što dovodi do nepostojanja pravne sigurnosti, a posljedično do smanjenja i domaćih i stranih investicija kao generatora razvoja privrede. Nadalje, nepovoljan politički ambijent često rezultira donošenjem zakona (relevantnih za privredu) koje u pokrenutim postupcima ustavni sudovi nerijetko proglašavaju u cjelosti ili djelomično neustavnim, što dovodi do stvaranja pravnih praznina, a time i jačanja osjećaja pravne nesigurnosti. Rad se bavi analizom relevantnih propisa koji se odnose na poslovanje i razvoj privrede generalno kroz prizmu pravnog partikularizma, te daje prikaz neusaglašenosti i čestih izmjena propisa i u konačnici ukazuje na problem nepostojanja jedinstvenog pravnog i ekonomskog prostora.

Ključne riječi: *privredna društva, pravni partikularizam, pravna sigurnost, zakonodavstvo*

1 Doc.dr. Emir Sudžuka, Advokatski ured Sudžuka, e-mail:advokat.emirsudzuka@gmail.com

2 Mag.iur. Maja, Sveučilište/Univerzitet "Vitez", Fakultet pravnih nauka, e-mail:maja.ploco@unvi.edu.ba

3 Bch.iur. Kanita Bekan, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra, e-mail:kanita.kaliman@gmail.com

ABSTRACT

Regulations covering the economic activities in Bosnia and Herzegovina are often different and disable companies to be founded and operate on the territory of Bosnia and Herzegovina under the same conditions. Such legal particularism exists generally in the regulations regulating business processes and performing various activities on the market of Bosnia and Herzegovina, which leads to the lack of legal certainty and consequently to the reduction of domestic and foreign investment as a generator of economic development. Furthermore, the unfavorable political environment often results in the adoption of laws (relevant to the business operations) which are often declared unconstitutional by the constitutional courts in whole or partially what consequently leads to the creation of legal gaps and thus the strengthening of the sense of legal insecurity. The paper deals with the analysis of relevant regulations concerning business operations and the development of the economy, generally through the prism of legal particularism, and gives an indication of the lack of conformity and frequent changes of regulations and ultimately points to the absence of a single legal and economic environment.

Key words: companies, legal particularism, legal certainty, legislation

JEL: K2, K20

UVOD

Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju sa Europskom Unijom (koji je stupio na snagu 2015. godine) Bosna i Hercegovina preuzela je obavezu usklađivanja svog pravnog sistema sa pravnom stečevinom EU u različitim oblastima, uključujući i oblast prava privrednih društava kako bi se ispunio jedan od pristupnih uslova, a to je sloboda kretanja ljudi, robe, usluga i kapitala između Zajednice i Bosne i Hercegovine. Ova obaveza je specifična za BiH prvenstveno zbog toga što unutar države postoje tri različita pravno-ekonomska sistema koji prvo moraju biti usklađeni da bi se moglo govoriti o jedinstvenom nastupu prema državama članicama Zajednice, kako je to predviđeno Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju. Ovo pitanje je posebno značajno u oblasti postupka registracije privrednog društva i to u kontekstu ostvarivanja slobode poslovnog nastana kao najvažnijeg principa privredne slobode na tržištu Europske Unije. (Horak, H, Dumančić, K & Šafranko Z., 2013)

Ustav Bosne i Hercegovine članom četiri garantira slobodu kretanja lica, roba, usluga i kapitala na teritoriji cijele države, te da entiteti neće provoditi bilo kakvu kontrolu na granici između entiteta. Ovaj član Ustava nalazi svoj oslonac i u članu 14. Ugovora o osnivanju Europske zajednice, što implicira i namjeru ustavotvorca za uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora u Bosni i Hercegovini. U maloj zemlji, kakva je Bosna i Hercegovina, osiguravanje slobodnog ekonomskog protoka, a time i stvaranje jedinstvenog tržišta, još je bitnije nego što je to bilo za znatno veće i po stanovništvu brojnije države Europske zajednice. (Steiner, C., Ademović, N. 2010., 105.) Obzirom da Ustav ne sadrži definiciju pojmova niti razgraničenja osnovnih sloboda, Ustavni Sud BiH je u svojoj praksi pri tumačenju člana 4. ukazao na Ugovor o osnivanju Europske zajednice i jurisprudenciju Europskog suda pravde.

Garantiranjem navedenih sloboda i kreiranjem jedinstvenog tržišta kao ustavne kategorije, zemlja je opredjeljena za slobodnu tržišnu privredu. Iz toga, Ustavni sud derivira obavezu države da etablira funkcionalan ekonomski poredak, te da osigura ukupnu ekonomsku ravnotežu (*Predmet br. 68/02 od 25.06.2004. godine* „Jedinstveno tržište je nužan element gospodarskog sustava Bosne i Hercegovine. Ustav Bosne i Hercegovine, uostalom, kao i većina drugih ustava, ne sadrži i ne daje konačnu sliku glede gospodarskog sustava zemlje. Ipak, alineja 4. Preambule Ustava Bosne i Hercegovine obavezuje državu da »podstakne opće blagostanje i ekonomski razvitak kroz zaštitu privatnog vlasništva i unapređenje tržišnog gospodarstva), dok član II/3.(k) u vezi člana II/6. Ustava Bosne i Hercegovine obavezuje Bosnu i Hercegovinu i entitete da štite pravo na imovinu. Bosna i Hercegovina ima izuzetno složenu ustavnu strukturu i podjelu nadležnosti između državnog, centralnog nivoa i nižih političko teritorijanih jedinica. Velika većina značajnih nadležnosti koje se direktno ili indirektno odnose na postojanje jedinstvenog pravnog i ekonomskog prostora je na nivou entiteta Federacije BiH i Republike Srpske, te Brčko Distrikta, a u FBiH, određene nadležnosti su na nivou entiteta, a neke na nivou kantona što dodatno usložnjava normativni okvir uspostavljanja jedinstvenog prostora. Pozitivan primjer u ovom kontekstu je oblast indirektnih poreza koja je regulisana na državnom nivou. Djelotvorno sredstvo za obezbjeđenje slobode kretanja je harmonizacija pravnih sistema u entitetima, koji se u brojnim značajnim oblastima znatno razlikuju, posebno usaglašavanje propisa koji sprječavaju privrednu razmjenu, npr. direktnih poreza, koji bi postojali na centralnom nivou pored jedinstveno regulisanih indirektnih poreza. (Steiner, C., Ademović, N. 2010., 106.)

Garancija slobode kretanja može se dovesti u vezu i sa zabranom diskriminacije u skladu sa praksom Ustavnog suda i Komisije za ljudska prava pri Sudu, koja ne samo da zabranjuje svaku mjeru koja bi sprječavala slobodu kretanja, već podstiče i državu da stvori institucionalnu garanciju za slobodu kretanja kako bi spriječila diskriminirajuću praksu. Predmet br. 68/02 od 25.06.2004. godine: „Da bi se efikasno garantirao ustavnopravni princip jedinstvenog tržišta, potrebno je ovaj princip dovesti u vezu s članom II/4. Ustava Bosne i Hercegovine, koji zabranjuje diskriminaciju. S jedne strane, pojam zabrane diskriminacije uključuje ne samo tehničke mjere, nego i pozitivnopravne propise, kao i pozitivnu obavezu države garantiranja institucionalne zaštite zabrane diskriminacije (vidi odluku Ustavnog suda, broj U 18/00 od 5. oktobra 2002. godine, tačka 14, objavljenu u «Službenom glasniku Bosne i Hercegovine, broj 30/02). S druge strane, zabrana diskriminacije uključuje ne samo formalnu nego i materijalnu diskriminaciju.”

Da bi postojalo kršenje slobode kretanja, nije potrebno da neka mjera ima diskriminirajući karakter. Dovoljno je da mjera za ograničenje više optereti jednu grupu nego drugu, pa makar rezultat takvog različitog tretmana i ne bude okvalifikovan kao diskriminirajuće postupanje. (Steiner, C., Ademović, N. 2010., 106.). Obzirom da su uspostavljeni pravni sistemi entiteta i Brčko Distrikta, sa tri različita seta propisa koji regulišu pojedine privredne oblasti, jasno je da u dosta njih može doći do nejednakog opterećenja i različitog tretmana grupa.

Ovaj rad se bavi analizom propisa relevantnih za obavljanje poslovnih aktivnosti na tržištu Bosne i Hercegovine i to posebno dijelom koji se bavi statusnim poslovnim pravom – pravom privrednih društva, akcentirajući problem postojanja pravnog partikularizma i različitog položaja poduzetnika u različitim dijelovima države. Posebna pažanja je posvećena neujednačenosti u postupku registracije društava u Bosni i Hercegovini. Postojanjem takvih, neharmoniziranih propisa, dovodi se u pitanje poštivanje prethodno elaboriranog ustavnog principa jedinstvenosti ekonomskog prostora, ali i diskriminacije učesnika na tržištu Bosne i Hercegovine koje svoje privredne aktivnosti preduzimaju na teritoriji nekog od entiteta ili Brčko Distriktu.

Nadalje, ovaj rad problematizira i česte izmjene propisa i proglašavanje pojedinih propisa neustavnim od strane ustavnih sudova, a što značajno utiče na pravnu sigurnost poslovanja u Bosni i Hercegovini generalno.

1. PRAVNI PARTIKULARIZAM U OBLASTI STATUSNOG POSLOVNOG PRAVA: PROCESNOPRAVNI I MATERIJALNOPRAVNI ASPEKTI

1.1. Pravni partikularizam u procesnom zakonodavstvu

U skladu sa Okvirnim zakonom o registraciji poslovnih subjekata u Bosni i Hercegovini, entiteti i Brčko distrikt BiH su 2005. godine usvojili procesne zakone – zakone o postupku registracije privrednih subjekata na njihovoj teritoriji. Republika Srpska je prva proglasila Zakon o postupku registracije poslovnih subjekata 26.04.2005. godine. Isto je učinjeno i u Federaciji BiH samo par dana kasnije 04.05.2005. godine, a u Brčko Distriktu 08.06.2005. godine. Zakoni o registraciji poslovnih subjekata entiteta i Brčko Distrikta 2005. godine bili su u cijelosti usaglašeni sa Okvirnim zakonom kao i jednoobrazni.

Česte izmjene i dopune zakona procesnog prava privrednih društava u entitetima, (Službene novine Federacije BiH, br. 68/05, 43/09 i 63/14 i Službeni glasnik Republike Srpske, br. 42/05 i 118/09 i 102/12.), a potom i usvajanje novog Zakona o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 67/13.) 2013. godine dovele su do nesklada i nejednakosti u tretmanu privrednih društava u pogledu utvrđenih registarskih isprava, isprava i drugih akata neophodnih za upis u registar.

Prema Zakonu o registraciji poslovnih subjekata Brčko Distrikta, registarski sud će u zavisnosti od predmeta upisa zahtijevati podnošenje taksativno navedenih isprava, *inter alia* i akt o osnivanju ili akt o izmjenama općih podataka od značaja za pravni promet već osnovanog odnosno registrovanog subjekta upisa, kojim se utvrđuje osnivanje ili izmjena bitnih podataka sa ovjerenim potpisima ovlaštenih osoba, te statut poslovnog subjekta. Republika Srpska je zakonom iz 2013. godine utvrdila iste isprave kao i u zakonodavstvu Brčko Distrikta, izostavivši obavezu podnošenja statuta poslovnog subjekta registarskom sudu. U Federaciji BiH istim procesnim zakonom utvrđena je obavezna notarska obrada akta o osnivanju ili akta o izmjenama, kao i notarski utvrđen statut poslovnog subjekta.

Jedan od osnovnih i prvi materijalnopравни uslov za osnivanje društva je osnivački akt. Ova obaveza jednako je postavljena u svim i materijalnim i procesnim propisima. Načelno, materijalni zakoni također propisuju da je osnivački akt u pisanoj formi. Ovakva forma koju je zakonodavac imao na umu je *ad sollemnitatem* forma, odnosno predstavlja uslov punovažnosti takvog pravnog posla. Prema

enciklopedijskoj definiciji, forma radi valjanosti ili forma ad sollemnitatem je oblik pravnog posla koji je po zakonu ili po volji stranaka konstitutivni element pravnog posla, uslov njegove pravne valjanosti (Pravni leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 355.)

1.2. Pravni partikularizam u materijalnom pravu

Da ne postoji samo nesklad u pogledu procesnog prava privrednih društava entiteta i Brčko Distrikta, svjedoče razlike utvrđene materijalnim zakonima o privrednim društvima. Razlika u zakonodavstvu entiteta i Brčko Distrikta odnosi se na utvrđeni minimalni osnivački kapital društava. Zakonodavstvom Brčko Distrikta kada je riječ o dioničkom društvu utvrđen je minimalni osnivački kapital u iznosu od 15.000,00 KM (Član 136. Zakona o preduzećima Brčko Distrikta BiH – prečišćeni tekst, Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 49/11) dok isti za društvo sa ograničenom odgovornošću iznosi 2.000,00 KM.

U Republici Srpskoj utvrđena je razlika u zavisnosti da li se osniva zavoreno ili otvoreno dioničko društvo. Za zatvorena dionička društva isti iznosi 20.000,00 KM, a za otvorena 50.000,00 KM. Minimalni osnivački kapital društva sa ograničenom odgovornošću u Republici Srpskoj iznosi 1.00 KM. U Federaciji BiH utvrđeni minimalni osnivački kapital dioničkog društva iznosi 50.000,00 KM, a društva sa ograničenom odgovornošću 1.000,00 KM. Prema ZPD RS osnivački akt privrednog društva se načelno notarski obrađuje, osim kod jednočlanih društava sa ograničenom odgovornošću, kada se uplaćuje propisani minimalni novčani dio osnovnog kapitala.

Za osnivačke akte ove vrste društava vrši se notarska ovjera potpisa osnivača. Kada je riječ o izmjenama i dopunama osnivačkih akata, one se za društva lica notarski obrađuju, a za društva kapitala notarski potvrđuju, osim kod jednočlanog društva sa ograničenom odgovornošću u kojem slučaju se vrši notarska ovjera potpisa osnivača ili ovlaštenog lica. ZP BD BIH propisuje obavezan pismeni oblik osnivačkog akta preduzeća, te da se potpisi osnivača ovjeravaju u skladu sa zakonom. Ujedno osnivačkim aktom se u skladu sa ZP BD BIH smatra i odluka/ugovor o osnivanju i statut preduzeća. Formu i oblik akata koji se tiču izmjena i dopuna općih podataka od značaja ZP BD BIH ne propisuje.

U Federaciji BiH novim zakonom o privrednim društvima kao materijalnopравnim propisom utvrđeno je da „osnivački akti moraju biti potpisani od strane osnivača, a potpisi moraju biti ovjereni u skladu sa zakonom“ što *de facto* isključuje obligatornu

notarsku obradu registarskih isprava. Ipak u procesnom zakonu ZRPS FBiH data je prednost u pogledu utvrđivanja uslova za registraciju osnivanja privrednih društava u dijelu koji se odnosi na ništavost registracije osnivanja privrednog subjekta, gdje je kao jedan od razloga ništavosti i izostanak propisane forme osnivačkog akta, ukoliko nije drugačije utvrđeno ZRPS FBiH. Poseban problem nakon izvršenih izmjena u materijalnom propisu (ZPD FBiH) je različito postupanje registarskih sudova, što doprinosi nastajanju konfuzije među učesnicima na tržištu jer često ne znaju na koji način mogu izvršiti potrebne izmjene podataka od značaja za pravni promet na efikasan i ekonomičan način i u skladu sa zakonom.

O formi osnivačkih akata i formi isprava koje se odnose na izmjene općih podataka od značaja za pravni promet registrovanog pravnog subjekta neophodno je uskladiti zakone o privrednim društvima entiteta i Brčko Distrikta sa zakonima o registraciji poslovnih subjekata, te zakonima o notarima.

1.3. Princip slobode poslovnog nastana u uslovima bosanskohercegovačkog privređivanja

Sloboda poslovnog nastana je jedna od najznačajnijih kategorija prava društava u Europskoj Uniji obzirom da predstavlja *conditio sine qua non* za slobodu kretanja ljudi, roba, kapitala i usluga. Pravo poslovnog nastanjivanja fizičkih i pravnih lica čini pravni osnov za slobodno obavljanje komercijalnih aktivnosti na teritoriji zemalja članica EU. To podrazumijeva obavljanje privrednih aktivnosti kroz postojeće kompanije ili obavljanje takvih aktivnosti osnivanjem novih kompanija. (Trifković et. al., 2014. 158.).

Sloboda poslovnog nastana pretpostavlja da su ukinuti svi oblici restrikcija i diskriminacije uvođenjem tzv. nacionalnog tretmana za osnovana privredna društva prije osnivanje Europske Unije kao i uvođenjem obaveze postepenog ukidanja nacionalnih prava u prelaznom periodu. Prema profesorici Horak (Horak, H., Dumančić, K., Šafranko, Z. 2013, 9) Sloboda poslovnog nastana trgovačkih društava u pravu Europske Unije, Ekonomski fakultet Zagreb, str. 9., poslovni nastan označava pravo pravnih ili fizičkih osoba koje su državljani neke od država članica Europske unije na osnivanje pravne osobe odnosno trgovačkog društva na području države članice koja nije njegova matična država, te uključuje pokretanje i obavljanje samostalne djelatnosti. Definiranje slobode poslovnog nastana proizlazi iz UFEU te je dio slobode pružanja usluga.

Pravna osnova usklađivanja prava privrednih društava sadržana je u odredbama primarnog zakonodavstva Europske Unije. Kako bi se omogućila i ostvarila sloboda poslovnog nastana, tim odredbama je europskim institucijama data ovlast da usklađuju propise prava država članica donesene u interesu članova privrednih društava i trećih osoba s ciljem njihovog ujednačavanja. Prava društava uklopljena su ponajprije u korpus nacionalnog prava. Analizirajući odnos europskog i nacionalnog prava društava valja imati na umu više faktora s obzirom na to da nacionalno pravo ne čine samo propisi, već i sudska praksa i doktrina. Uzevši u obzir da materija prava društava nije statična kategorija (Barbić, J. 2007., 339-363), postoji potreba za kontinuiranim približavanjem te usklađivanjem nacionalnih prava u svrhu ostvarivanja tržišnih sloboda, posebno slobode poslovnog nastana, te kretanja kapitala na unutarnjem tržištu EU-a.

U skladu sa članom 50 (d) Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju “Poslovno nastanjivanje” znači: (i) za državljane, pravo da pokrenu privredne djelatnosti kao samozaposlena lica, te pravo osnivanja društva, posebno osnivanja društava nad kojima imaju efektivnu kontrolu. Samozapošljavanje i poslovno preduzetništvo državljana ne obuhvata traženje ili prihvatanje zaposlenja na tržištu rada, ni prijenos prava na pristup tržištu rada neke druge strane. Odredbe ovog poglavlja ne odnose se na lica koja nisu isključivo samozaposlena; (ii) za društva iz Zajednice, odnosno Bosne i Hercegovine, pravo pokretanja privrednih djelatnosti osnivanjem subsidijarnih društava i podružnica u Bosni i Hercegovini, odnosno Zajednici.

Poslovno nastanjivanje u Bosni i Hercegovini trenutno nije unificirano čak ni unutar zemlje obzirom da postoje stanovite razlike u uslovima i načinima osnivanja društava u različitim dijelovima države kako je to prikazano u prethodnom dijelu ovog rada. Posebno je interesantno da je članom 51 .stav 1. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju ugovoreno da će Bosna i Hercegovina društvima i državljanima Zajednice olakšati pokretanje poslovanja na svojoj teritoriji, te da će osigurati društvima Zajednice u pogledu nastanjivanja na teritoriji Bosne i Hercegovine, tretman koji nije manje povoljan od tretmana koji daje vlastitim društvima ili bilo kojem društvu iz treće zemlje, a isto se odnosi i na djelovanje već osnovanih subsidijarnih društava i podružnica zajednice u Bosni i Hercegovini. Međutim, ključno i najvažnije pitanje je kako će se osigurati implementacija ovih odredbi Sporazuma bez prethodnog osiguranja jednakosti svih subjekata koji posluju na teritoriji države pod različitim propisima i koji se *de facto* diskriminirani u njihovom pravu na slobodno obavljanje djelatnosti, čime je ugrožen i princip slobode kretanja propisan i Ustavom i pravom Europske Unije.

2. IZMJENE PROPISA I RELEVANTNE ODLUKE USTAVNIH SUDOVA

U periodu od 2015. godine do danas pred ustavnim sudovima pokrenuto je nekoliko postupaka za ocjenu ustavnosti zakona, koji su između ostalog od velikog značaja za obavljanje privrednih djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Kao predmet interesovanja ovog rada ukratko će biti elaborirane odluke Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine koje se odnose na Zakon o notarima FBiH, Zakon o radu FBiH i Zakon o stečajnom postupku FBiH.

2.1. Neustavnost Zakona o notarima FBiH

U decembru 2015. godine Ustavni sud Federacije BiH donio je presudu broj U15/10 kojom je utvrđeno da član 6. stav 1. u jednom dijelu kao stav 2. istog člana te članovi 27. i 73. Zakona o notarima nisu u skladu sa Ustavom Federacije BiH.

Prvi segment odluke Ustavnog suda FBiH glede ustavnosti Zakona o notarima odnosi se na član 6. Zakona koji se referira na uslove za pristupanje notarskom ispitu. Cijeneći osporeni član 6. stav 2. Zakona, u svjetlu relevantnih odredbi Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i međunarodnih ugovora i drugih međunarodnih sporazuma, koji su sadržani u Aneksu Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i predstavljaju instrumente za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda a imaju pravnu snagu ustavnih odredbi, Ustavni sud Federacije je izveo zaključak da osporeni član 6. stav 1. Zakona, u dijelu koji glasi: *„kao i osoba koja ispunjava pretpostavke iz stavka 2. ovog člana“*, kojim se propisuju uslovi za pristupanje polaganju notarskog ispita za vrijeme prijelaznog perioda od osam godina nakon stupanja na snagu ovog zakona, kao i stav 2. osporenog člana 6. Zakona, koji glasi: *„Nakon isteka prelaznog perioda iz stavka 1. ovog člana, polaganju notarskog ispita može pristupiti samo osoba, koja je najmanje tri godine provela na radu kao notarski pomoćnik u smislu člana 42. stava 1. ovog zakona“*, nije u suglasnosti sa citiranim odredbama Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i međunarodnim sporazumima sadržanim u Aneksu Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, iz razloga što se osporenim članom 6. stav 1. Zakona, u citiranom dijelu, kao i stavom 2. istog članka, propisuju uslovi za polaganje notarskog ispita koje mogu ispuniti samo određene kategorije osoba koje ispunjavaju uslove propisane članom 42. stava 1. Zakona o notarima, a koje se odnose na položaj notarskog pomoćnika.

Dakle, samo osobe koje obavljaju posao notarskog pomoćnika kod notara u trajanju od tri godine, a ne i osobe koje ispunjavaju opće uvjete za obavljanje službe notara kako je to propisano članom 26. tačke 1. do 6. osporenog Zakona, na koji način se protivno Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine i međunarodnim ugovorima i drugim međunarodnim sporazumima, koji imaju snagu ustavnih odredaba, vrši nejednakost pred zakonom i diskriminacija unutar Federacije Bosne i Hercegovine svih drugih osoba, da bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, i pod jednakim uslovima, mogu obavljati službe notara, odnosno da uživaju temeljne slobode, kao što su jednakost pred zakonom, pravo na imovinu, pravo na rad, a posebno, politička prava, kao što su pravo građana da imaju jednak pristup javnim službama.

U pogledu ocjene saglasnosti osporenog člana 27. Zakona sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, kojim se propisuje službeno sjedište notara i broj notara, a prema kojem vlada kantona određuje broj potrebnih notara za područje kantona kao i njihovo službeno sjedište, te da se broj notara određuje prema broju stanovnika koji žive na području kantona, pri čemu se po pravilu na 20.000 stanovnika treba otvoriti jedno notarsko mjesto, uzimajući u obzir i godišnji broj isprava koje se notarski obrade, Ustavni sud Federacije je zaključio da osporeni član 27. Zakona također nije u saglasnosti sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, iz razloga jer se relevantnim odredbama Ustava Federacije Bosne i Hercegovine propisuje da sve osobe unutar Federacije, uživaju prava na jednakost pred zakonom i pravo na slobodu na rad, sudjelovanje u javnim poslovima jednakopravni pristup javnim službama, a zabranjuje se svaka diskriminacija po bilo kojem osnovu (član II.A.2.).

Naime, propisujući osporenim članom 27. Zakona pravo da vlade kantona određuju broj potrebnih notara za područje kantona kao i da određuje njihovo službeno sjedište u općini ili gradu koje odredi vlada, te vezujući broj notara za broj stanovnika koji žive na području kantona na način da će se po pravilu, na 20.000 stanovnika otvoriti jedno notarsko mjesto, a da dvije ili tri općine koje imaju manji broj stanovnika od navedenog broja mogu imati jednog notara, na izravan način se krše ustavom zajamčena prava osoba unutar Federacije na jednakost pred zakonom, kao i prava građana da imaju jednak pristup javnim službama kao njihova politička prava, odnosno, da svaki građanin treba da ima pristup javnim službama svoje zemlje uz opće uslove jednakosti. Ustavni sud Federacije je stajališta, da utvrđivanje broja notara u kantonu u uslovima tržišnog privređivanja, ne promovira konkurenciju, kvalitet rada i cijenu pružanja usluga. Radu notara kao instituciji koja predstavlja javnu službu i ima nadležnosti propisane zakonom treba da joj je cilj građanin, koji pod najpovoljnijim uslovima i u najkraćim rokovima može da ostvaruje svoja prava, što se ne može zaključiti prema sadašnjim rješenjima, imajući u vidu obim

i sadržaj pravnih poslova i vrste notarskih isprava za koje su isključivo nadležni notari.

Treći i najznačajniji segment ove odluke Ustavnog suda je ocjena člana 73. Zakona kojim se propisuju isključive nadležnosti notara. Propisujući obavezu notarske obrade isprava na način kako je to sadržano u osporenom članu 73. Zakona, te proglašavajući njihovu ništavost ukoliko nisu sačinjene i notarski obrađene, a protežući takvu obavezu i na neodređen broj drugih zakona, kao što su npr.: Zakon o registraciji poslovnih subjekata u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, broj: 27/05, 68/05, 43/09 i 63/14); Zakon o stvarnim pravima („Službene novine Federacije BiH“, broj: 66/13); Zakon o obligacionim odnosima („Službeni list SFRJ“, br.: 29/78, 39/85, 57/89; „Službeni list R BiH“ br.: 2/92, 13/93, 13/94), „Službene novine Federacije BiH“, broj: 29/03 i 42/11); Zakon o nasljeđivanju u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, broj: 80/14); Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, broj: 35/15); Zakon o vanparničnom postupku („Službene novine Federacije BiH“, broj: 2/98); Zakon o izvršnom postupku („Službene novine Federacije BiH“, broj: 32/03), te nepoznat broj drugih zakona, u kojima obaveze notarske obrade isprava mogu biti predviđene, na direktan način se favorizira notarska u odnosu na advokatsku djelatnost, kako u pogledu pravnih poslova za koje je obavezna notarska obrada isprava prema Zakonu o notarima kao i prema nepoznatom broju drugih zakona, tako i u pogledu vrednovanja notarskih u odnosu na advokatske poslove, što nije sukladno sa relevantnim odredbama Ustava Federacije Bosne i Hercegovine kao i međunarodnim ugovorima i drugim sporazumima koji su na snazi u Federaciji, te općim pravilima međunarodnog prava koji čine zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine.

Pri tome, Ustavni sud Federacije je imao u vidu i činjenicu da je ovako utvrđena obaveza plaćanja notarski obrađenih isprava osporenim članom citiranog Zakona, nametnuta strankama (svim osobama, građanima) bez mogućnosti njihovog izbora, da takvo nametanje obaveza ne opravdava legitimne ciljeve koji se žele postići osporenim propisima ovog Zakona, iz kojih razloga, također nije u saglasnosti sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, prema kojem svi građani uživaju politička prava da imaju jednak pristup javnim službama, odnosno, da uživaju jednakost pred zakonom i zabranu diskriminacije po bilo kojem osnovu (član II.A. 2. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine). Po donošenju ove odluke, od strane Predsjedavajućih Doma naroda i Zastupničkog doma Parlamenta FBiH 25.02.2016. podnesen je prijedlog Ustavnom sudu FBiH o preispitivanju razmatrane presude iz 2015. godine. Prijedlog je odbijen Rješenjem Suda od 08.07.2016. godine.

Pored navedenog Notarska komora FBiH i 105 notara članova Notarske komore podnijeli su protiv elaborirane odluke apelaciju Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine. Ustavni sud je 15.02.2018. godine donio odluku kojom se apelacija odbacuje kao nedopuštena zbog nenadležnosti Ustavnog suda BiH za odlučivanje.

Izloženi slijed događaja i posljedice vođenih postupaka ukazuju na nepovoljno stanje u izuzetno važnoj oblasti koja bi se morala baviti prvenstveno zaštitom interesa svojih građana i poslovnih subjekata koji obavljaju registrovane djelatnosti na tržištu Bosne i Hercegovine.

2.2. Neustavnost pojedinih odredbi Zakona o stečajnom postupku FBiH

Na osnovu zahtjeva dopredsjednika Federacije FBiH od 22.09.2015. godine, Ustavni sud je 23.03.2016. godine donio odluku u predmetu broj U-27/15 kojom je utvrđeno da su odredbe članova 33. i 40. Zakona o stečajnom postupku („Službene novine Federacije BiH“, br. 29/03, 32/04 i 42/06) u suprotnosti sa Ustavom FBiH.

Potraživanja iz radnog odnosa, a što proizlazi iz prakse Europskog suda, čine dio imovine osoba koje se nalaze u radnom odnosu, uključujući i uposlenike stečajnog dužnika, te se stoga potraživanja iz radnog odnosa pojavljuju kao imperativ koji mora da se poštuje bez izuzetka. To su potraživanja koja po praksi pomenutog suda čine objekat zaštite u smislu člana 1. Protokola 1. Europske konvencije i da je obzirom na ove činjenice Parlament Federacije Bosne i Hercegovine kao donositelj osporenih odredbi Zakona bio je dužan da osigura neometano uživanje imovine stečene radom u vidu naknade za rad (plaće) i drugih naknada osobama koje se nalaze u radnopravnom odnosu. Umjesto takvog postupanja zakonodavac je odredbom člana 33. stav 2. osporenog Zakona ograničio pravo na neometano uživanje imovine uposlenika stečajnog dužnika i to po dva osnova.

Prvo ograničenje se odnosi na visinu plaće koju uposlenici stečajnog dužnika mogu potraživati u stečajnom postupku. Odredbom člana 33. stav 2. osporenog Zakona zakonodavac je utvrdio pravo uposlenika stečajnog dužnika na prijavu potraživanja u visini koja odgovara najnižoj plaći obračunatoj prema Općem kolektivnom ugovoru za teritorij Federacije Bosne i Hercegovine i na taj način je oslobodio stečajnog dužnika obveze da uposlenicima isplati plaće u visini koja je utvrđena ugovorom o radu, za svakog uposlenika pojedinačno. Time je pravo na imovinu uposlenika stečajnog dužnika ograničeno, odnosno umanjeno za konkretan iznos koji predstavlja razliku između stvarno zarađene plaće, odnosno prethodno ugovorene plaće i minimalne plaće za period od osam (8) mjeseci

do dana otvaranja stečajnog postupka. Iz osporene odredbe vidljivo je da je zakonodavac u ograničavanju legitimnog prava na imovinu uposlenika stečajnog dužnika otišao i korak dalje, te je vremenski ograničio pravo potraživanja iz radnog odnosa uposlenicima stečajnog dužnika na posljednjih osam mjeseci do dana otvaranja stečajnog postupka.

Favorizovanjem jedne strane u postupku po mišljenju Ustavnog suda Federacije povrijeđeno je pravo uposlenika stečajnog dužnika na jednakost pred zakonom iz člana II.A.2.(1)c) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Naime, osporenim odredbom poslodavcu je omogućeno da svoje obaveze iz radnopravnog odnosa izvrši samo djelimično u odnosu na ukupna potraživanja uposlenika stečajnog dužnika. Na ovaj način vrši se direktna diskriminacija uposlenika stečajnog dužnika koji za razliku od poslodavca svoje obaveze i odgovornosti iz radnog odnosa mora da izvršava u potpunosti. Diskriminacija je sadržana u pogledu visine plaće i vremenskom ograničenju prava iz radnog odnosa koju uposlenici stečajnog dužnika mogu potraživati u stečajnom postupku.

Iako je navedena odluka Ustavnog suda pozitivna u kontekstu zaštite temeljnih prava pojedinaca i radnika, nisu preduzete potrebne zakonodavne aktivnosti na izmjeni važećeg (neustavnog) zakona. Ta činjenica predstavlja veliku prepreku adekvatnom razvoju privrede kao i u slučaju ostalih neprovedenih odluka Ustavnog suda.

2.3. Neustavnost zakona o radu

Novi Zakon o radu koji je Parlament Federacije Bosne i Hercegovine usvojio u julu 2015., objavljen u Službenim novinama FBiH br. 62/15 dana 12. avgusta 2015. godine, stupio je na snagu 20. avgusta 2015. godine.

Novim Zakonom o radu u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Zakon o radu) nastojala su se urediti pitanja koja ranijim zakonom ili uopšte nisu bila regulisana ili su bila regulisana, ali su kao rezultat primjene u praksi bila ocijenjena kao neadekvatno regulisana. Tada je novi Zakon o radu donio značajne promjene u odnosu poslodavac/radnik te kratke rokove za implementaciju.

Dana 27.10.2015. godine Ustavnom sudu Federacije Bosne i Hercegovine dostavljen je zahtjev za ocjenu usklađenosti sa Poslovnikom o radu Doma naroda, a time i Ustava FBiH procedure po kojoj je u Dom naroda Parlamenta FBiH donesen Zakon o radu.

U mjesecu februaru 2016. godine Ustavni sud je donio presudu kojom je utvrđeno da je procedura provedena u suprotnosti sa Poslovnikom i Ustavom FBiH, te je vraćena u fazu predlaganja.

Presuda je objavljena 16. marta 2016. godine u Službenim novinama FBiH, te od tog datuma Zakon o radu ne proizvodi pravne posljedice. U postupku donošenja presude, Ustavni sud FBiH se nije upuštao u ocjenu sadržaja odredbi Zakona o radu, odnosno u materijalno - pravnu prirodu istog, već u ocjenu postupka njegovog donošenja.

Nakon što je Ustavni sud Federacije BiH utvrdio da je Zakon o radu Federacije BiH, objavljen u Službenim novinama Federacije BiH broj 62/15, neustavan, dovedena je u pitanje pravna stabilnost i sigurnost. Nova zakonska rješenja koja su uvedena „neustavnim“, Zakonom stavljena su van snage, čime su pojedina pravna lica dovedena u situaciju da npr. nemaju direktora u radnom odnosu ili da su za direktore postavljeni stranci po ugovoru o radu.

Ujedno, stavom Suda se Zakon ima smatrati neusvojenim i da isti ne proizvodi pravne posljedice računajući od dana objave presude Suda, stavljena su u nepovoljniji položaj sva pravna lica koja su do objave presude, a od 30.07.2015. godine bila kažnjena od strane inspekcijskih organa prilikom kontrole primjene „neustavnog“ Zakona. Ovakva nestabilnost, koja je privреди donijela i dodatne troškove kao što su izmjene akata društva i novih ugovora o radu nastupila je zato što nije ispoštovan postupak donošenja zakona u odnosu na dužinu vremena koje je potrebno ostaviti za amandmansku proceduru.

Ono što je nastupilo kao očigledan problem je pravni vakum i dilema kojim propisom (zakonom) regulisati radnopravne odnose radnika i poslodavaca u period dok novi zakon ne bude donesen po proceduri koja je u skadu sa pozitivnim propisima.

Na sreću ovakva situacija nije dugo potrajala jer je novi Zakon donesen u mjesecu aprilu 2016. godine.

3. PRAVNA (NE)SIGURNOST

Članom I/2 Ustava BiH utvrđeno je da je Bosna i Hercegovina „demokratska država koja funkcioniše u skladu sa zakonom“ čime se osiguravaju uslovi za ostvarivanje principa vladavine prava u svim oblastima društva. Osnovni elementi

vladavine prava su: pravna sigurnost, nezavisnost i nepristrasnost pravosudnih institucija, profesionalizam i efikasnost.

Ostvarivanje principa pravne sigurnosti postiže se poznavanjem važećih zakona i načina postupanja u skladu sa tim zakonima. Imajući u vidu mišljenja brojnih autora ali i praksu Europskog suda za ljudska prava preduslovi postojanja pravne sigurnosti odnose se na: transparentnost, jasnost, dosljednost, stabilnost, zabranu retroaktivnosti, konačnost i obaveznost sudskih odluka. Venecijanska komisija sugerije da pravna sigurnost obuhvata sljedeće elemente, odnosno zahtjeve:

- Zabrana retroaktivnosti - pravni instrumenti se ne smiju primjenjivati retroaktivno, osim u izuzetnim okolnostima (npr. krivičnim predmetima), sugerije da pravna sigurnost obuhvata sljedeće elemente, odnosno zahtjeve:
- Javnost - pravni instrumenti i sudske odluke moraju biti dostupne javnosti, bez nepotrebnih prepreka, pri čemu treba uzeti u obzir sposobnosti običnog čovjeka.
- Preciznost - pravni instrumenti i sudske odluke trebaju biti jasne i precizne u pogledu pravnog osnova i sadržaja. Pojedinaac mora biti u stanju odrediti nadležnost suda za postupanje u njegovom slučaju.
- Dosljednost - pravni instrumenti ne smiju biti kontradiktorni jedni drugima, niti se smiju uzajamno isključivati. U sličnim predmetima mora se postupati na sličan način kako unutar jednog pravosudnog tijela, tako i među različitim sudovima (bilo na horizontalnom ili vertikalnom nivou).
- Stabilnost - pravni instrumenti ne smiju biti često mijenjani čime se onemogućuje primjena načela *ignorantia iuris non excusat*. Sudovi ne trebaju odstupati od ranije utvrđenog tumačenja pravnog instrumenta, osim u slučajevima postojanja valjanih razloga.
- Konačnost i obavezujuća snaga odluka - sudske odluke imaju obavezujuću snagu, a pravomoćne su kada ih usvoji najviša instanca. Organi javne vlasti trebaju provoditi pravomoćne sudske odluke (Izmirlija A., Kadribašić A., 2013.).

Prethodno obrazloženje pravne sigurnosti i vladavine prava je naročito interesantna u kontekstu privrednog poslovanja u Bosni i Hercegovini. Različita zakonska rješenja kako je opisano u dijelu koja je odnose na status privrednih društava, zasigurno predstavlja eklatantan primjer pravne nesigurnosti, u dijelu koji zahtijeva dosljednost (ukoliko govorimo o jedinstvenom pravnom sistemu Bosne i Hercegovine). Opisana situacija također ukazuje na postojanje diskriminacije privrednih subjekata u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine, što je svakako nedopustivo u modernim i demokratskim pravnim sistemima.

Drugi problem na kojem je ukazano u radu je nepoštivanje konačnih i obavezujućih odluka sudova. Posebno je problematično neprovođenje odluka ustavnih sudova o neustavnosti propisa koji su od velikog značaja za obavljanje privrednih aktivnosti u Bosni i Hercegovini kao što su konkretno obrađeni primjeri u ovom radu Zakon o notarima FBiH i Zakon o stečajnom postupku FBiH.

Stvaranjem takvog pravnog ambijenta u kome su propisi nerijetko neustavni, a privredni subjekti u različitim dijelovima države različito tretirani, ne obezbjeđuje se ambijent koji omogućava progresivniji privredni razvoj niti povoljno okruženje za strane i domaće, investicije koje bi trebale da doprinesu stvaranju efikasnijeg pravnog i ekonomskog sistema.

ZAKLJUČAK

Privreda u Bosni i Hercegovini se svakodnevno susreće za raznim izazovima koji su uglavnom prepreka progresivnijem privrednom razvoju. Država se bar deklarativno odlučila za europski put slijedeći primjere susjednih zemalja, što podrazumijeva obavezu usklađivanja pravnog sistema u svim segmentima sa zakonodavstvom Europske Unije. Jedan od značajnih segmenata prava EU jeste oblast prava privrednih društava, obzirom da je ova oblast osnovni instrument sprovedbe ključnog principa proklamiranog i u osnivačkim aktima EU – principa slobode kretanja ljudi, robe, kapitala i usluga. Nominalno, Bosna i Hercegovina je Ustavom zagarantirala navedene slobode na teritoriji države, ali svakako treba imati na umu kompleksnost ustavne strukture i podijeljene nadležnosti između centralnog nivoa i nižih političko-teritorijalnih jedinica.

Garantiranjem navedenih sloboda i kreiranjem jedinstvenog tržišta kao ustavne kategorije, zemlja je opredijeljena za slobodnu tržišnu privredu. Iz toga, Ustavni sud u svojoj praksi derivira obavezu države da etablira funkcionalan ekonomski poredak, te da osigura ukupnu ekonomsku ravnotežu. Bosna i Hercegovina ima izuzetno složenu ustavnu strukturu i podjelu nadležnosti između državnog, centralnog nivoa i nižih političko teritorijalnih jedinica. Kada je riječ o pravu privrednih društava, nadležnost za regulisanje ove oblasti je data entitetima i Brčko Distriktu BiH, što zasigurno ostavlja prostor za nejednako reguliranje različitih segmenta prava privrednih društava, jer ovi nivoi donose svoje i materijalne propise i procesne propise koji se odnose na postupak osnivanja društava. U skladu sa rezultatima istraživanja i komparativnog prikaza zakonodavstava iz ove oblasti u Bosni i Hercegovini, sasvim je jasno da sa ovakvim korpusom propisa teško možemo govoriti o postojanju jedinstvenog pravnog i ekonomskog prostora.

Dva su osnovna razloga za to, prvo, materijalnopравnim propisima nejednako su uređena osnovna pitanja privrednih društava npr. visina osnovnog kapitala za društva kapitala i drugo, nejednako je procesnim propisima regulisan postupak osnivanja društava. Pored toga, nekim od procesnih zakona dat je prioritet nad materijalnim propisom i koji čak regulišu određena materijalnopравna pitanja kao što je naprimjer forma osnivačkih akata. Postojanje ovakvog pravnog partikularizma zasigurno će biti prepreka na europskom putu Bosne i Hercegovine jer se na ovaj način ne mogu ispoštovati osnovni zadaci koje je EU uspostavila u pogledu realizacije principa slobode kretanja. Privredni subjekti u Bosni i Hercegovini nemaju jednak tretman, te *inter alia* ostavlja prostor i za mnoge zloupotrebe u vidu izigravanja zakona i pribjegavanja primjeni onog lakšeg za stranku, a što je posljedica interlokalnog sukoba zakona koji u ovoj oblasti u Bosni i Hercegovini postoji. Privredni subjekt koji želi obavljati djelatnost u organizacionoj formi dioničkog društva, može pod lakšim uslovima osnovati društvo npr. u Brčko Distriktu, a djelatnost putem podružnica obavljati legalno na teritoriji cijele države. Da bi se ovakve pojave spriječile, potrebno je unificirati nacionalno zakonodavstvo. To je ujedno i prvi uslov za europeizaciju bosanskohercegovačkog prava društava, jer će u suprotnom biti izuzetno teško ispoštovati sve obaveze iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Europskom Unijom.

Inkonzistentnosti propisa od značaja za privredno poslovanje u Bosni i Hercegovini ostavlja negativne posljedice privrednim subjektima koji svoje poslovne aktivnosti pokušavaju uskladiti sa raznovrsnim odredbama zakona i podzakonskih akata čiji su oni adresati. Nije neuobičajna situacija u korpusu postojećih propisa da privrednici ne mogu da odrede koji propisi se na njih odnose, zbog podijeljenih nadležnosti i na koji način da ispunjavaju svoje obaveze.

Sa druge strane takvo stanje propisa ostavlja mogućnost zloupotrebe od strane privrednih subjekata i pojedinaca koji pokušavaju na nedozvoljen način iskoristiti neujednačenost pravnog sistema. Takva ponašanja nikako ne doprinose sveukupnom društvenom i ekonomskom razvoju države.

Analizirane odluke Ustavnog suda u FBiH ukazuju na jos jednu pravnu neizvjesnost u koju su dovedeni kako građani, tako i poslovni subjekti u BiH. Neadekvatno reagiranje zakonodavca na propise za koje je utvrđeno da nisu u skladu sa odredbama Ustava negativno utiče na povjerenje građana i privrednih subjekata u funkcionalnost i postojanje principa vladavine prava. Implementacija odluka Ustavnog suda bi morala biti strogi imperativ za sve one na koje se odnosi, a naročito kada su u pitanju organi vlasti kakav je zakonodavni organ

nadležan za donošenje propisa od kojih *inter alia* zavisi opstanak i stanje domaće privrede, opstanak principa ekonomičnosti i davanje podsticaja privredi da unaprijedi ukupno društveno i ekonomsko stanje u državi. Opisane prepreke mogu se prevazići funkcionalnim pravnim sistemom, pravnom izvjesnošću te konačno uspostavljanjem jedinstvenog pravnog i ekonomskog prostora u smislu jednakih uslova za sve subjekte koji su spremni svojim radom dati doprinos kako vlastitom razvoju na domaćem i inostranom tržištu, tako doprinjeti razvoju domaće privrede.

LITERATURA

1. Barbić, J. (2007): Utjecaj njemačkog prava na stvaranje hrvatskog prava društva, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 44, 3-4/2007.
2. Čović, Š. (2003), Poslovno pravo, Company law, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
3. Horak, H, Dumančić, K & Šafranko Z., (2013), Sloboda poslovnog nastana trgovačkih društava u pravu Europske unije, Ekonomski fakultet Zagreb.
4. Horak, H., Dumančić, K., Pecotić Kaufman, J. (2010)., Uvod u europsko pravo društava, Školska knjiga, Zagreb,
5. Horak, H., Kosjenka, D. (2007): Europsko društvo *societas europea* kao novost u hrvatskom pravu, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Vol. 5, No. 1, prosinac 2007.
6. Izmirlija A., Kadribašić A.,(2013). KA PRAVNOJ SIGURNOSTI Analiza odabranih krivičnih djela entitetskih krivičnih zakona i sudske prakse za zagovaračke potrebe organizacija civilnog društva u BiH u sektoru pravde, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu
7. Mićović, M. (2010), Privredno pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Institut za pravne i društvene nauke, Kragujevac
8. Petrović, S. (2008), Osnove prava društava, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
9. Steiner, C., Ademović, N. (2010), Ustav Bosne i Hercegovine Komentar, Fondacija Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo
10. Šogorov, J., O pojmu i pravnoj prirodi jednopersonalnog (jednočlanog) društva, Pravni život, 2005, vol. 54, br. 11
11. Todorović, Lj., Hadžimusić, M. (2015), Privredna društva Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH, Fineks d.o.o Sarajevo
12. Tolušić, E., Jednostavno društvo s ograničenom odgovornošću, Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu, Vol.3 No.2, Prosinac 2012.
13. Trifković, M., Simić, M., Trivun, V., Silajdžić, V., Mahmutćehajić Novalija, F. (2014), Poslovno pravo - uvod u pravo, osnovi obligacija i privredna društva, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.

Zoran Todorović¹

SISTEM OBRAČUNA PO STANDARDNIM I STANDARDNIM VARIJABILNIM TROŠKOVIMA

SYSTEM OF CALCULATION BY STANDARD AND STANDARD VARIABLE COSTS

SAŽETAK

Troškovi su najznačajnija kategorija koja oduzima najviše pažnje prilikom obračuna proizvodnje. Vezani su za proizvodnju proizvoda i nezamislivo je napraviti određeni proizvod bez njihovog utroška. Sistem obračuna po standardnim troškovima je jedna od metoda obuhvatanja, alokacije i realokacije po mjestima i nosiocima troškova i međuperiodične alokacije stvarnih troškova. U ovom radu sam prikazao koje sve vrste standardnih troškova postoje. Takođe sam prikazao kako funkcioniše sistem obračuna po standardnim troškovima, a kako po standardnim varijabilnim troškovima i tradicionalne pristupe oba sistema.

Ključne riječi: *obračun po standardnim troškovima, standardni varijabilni troškovi, tradicionalni pristup*

ABSTRACT

Costs are the most significant category which require the most attention in production calculation. They are connected to the product production and it's unthinkable to create certain product without taking costs into account. The system of calculation of standard costing is one of the methods of encompassment, allocation and reallocation of the locations and carriers of cost and inter-periodic allocation of actual costs. In this paper, I showed all kinds of standard costs which exists. I also showed how the system of standard costing is functioning, how the system of standard variable cost and traditional approaches to both systems.

Key words: *cost, calculation of standard costing, standard variable costs, traditional approach*

JEL: M4, M40

¹ Prof. dr. Zoran Todorović, Univerzitet Mediteran u Podgorici, Crna Gora, e-mail: zorannt@t-com.me

UVOD

Sistem obračuna troškova je skup načela, metoda i postupaka obrade i obuhvatanja troškova, njihovo alociranje po mjestima troškova, kao i vezivanje za nosioce troškova. Prema vremenskom kriterijumu imamo:

- sistem obračuna po stvarnim troškovima,
- sistem obračuna po standardnim troškovima.

Standardni troškovi služe da bi:

- utvrdili kakvi troškovi objektivno treba da budu;
- utvrdili odstupanja između standardnih i stvarnih troškova;
- utvrdili uzroke odstupanja, i
- omogućili preuzimanje mjera za snižavanje troškova.

Sistem obračuna po standardnim troškovima zasniva se na unaprijed određenim novčanim iznosima utroška svih vrijednosti u procesu proizvodnje. Proizvodnja se tereti standardnim troškovima, a odstupanja stvarnih od standardnih troškova evidentiraju se i raščlanjavaju prema uzrocima nastajanja.

Obračun po standardnim troškovima je razvojni oblik obračuna po planskim troškovima u kojem se ukupni učinci uvijek obračunavaju prema standardizovanim stopama. Roba sa zaliha uvijek se vrednuje po standardnim nabavnim cijenama, a učinci troškovnih centara po planiranoj troškovnoj stopi. Velika prednost toga je to što se u poređenju između planiranih i ostvarenih brojki odstupanja koja su se pojavila u ulaznim sistemima ne pojavljuju u izlaznima. Time je zadovoljen zahtjev računovodstva odgovornosti da se prikazuju samo oni troškovi na koje se može uticati.

Standardni troškovi proizvoda izvode se iz planske kalkulacije odnosno predkalkulacije. Izračunavaju se na jediničnoj osnovi množenjem potrebnih materijala (standardna količina) s odgovarajućim standardnim cijenama materijala, te radnih sati s odgovarajućim planskim proporcionalnim troškovnim stopama. Na taj način izražavaju koje će troškove prouzročiti pojedinačni proizvod. U predkalkulaciji se standardni troškovi proizvoda izračunavaju prema tačno određenim naložima, tj. prema tačnim specifikacijama dobijenim od kupca, ali sa standardnim cijenama i planskim troškovnim stopama. Prema tome, svaku razliku koja se može pojaviti treba pripisati samo promjenama vezanim za naloge.

1. POJAM OBRAČUNA PO STANDARDNIM TROŠKOVIMA

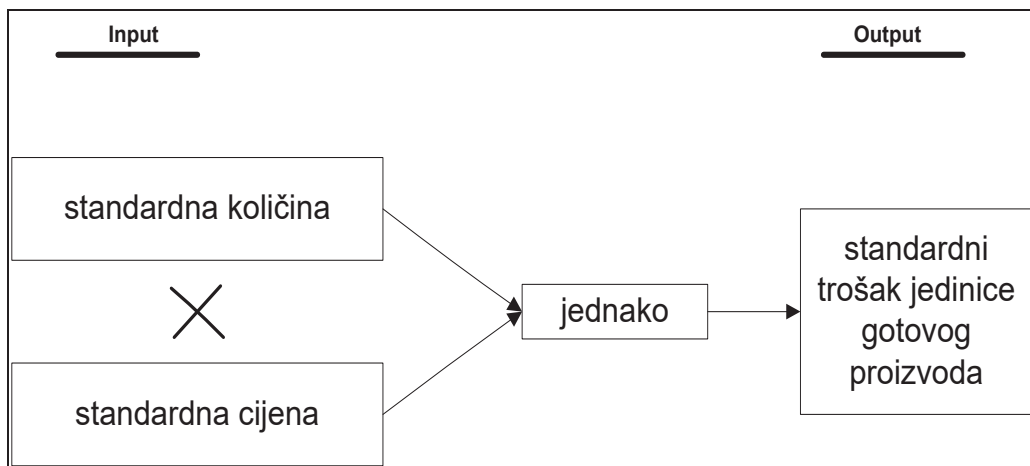
1.1. Sistem obračuna troškova

Sistem obračuna po standardnim troškovima predstavlja unaprijed određene novčane iznose cijena utrošaka svih vrijednosti u procesu proizvodnje. Oni nam pokazuju koliko treba da iznose troškovi u datim proizvodno-tehničkim uslovima. Kod obračuna standardnih troškova prije svega treba planirati poslove koji se trebaju obaviti u skladu sa proizvodnim i drugim ciljevima za određene vremenske intervale. Sljedeći korak jeste odrediti koje vrste i koliko će iznositi troškovi svake pojedinačne aktivnosti za određeni posao, uslugu ili proizvod.

Testiranje standarda se vrši u zavisnosti od brojnih činilaca, ali je veoma bitno blagovremeno vršiti korekciju kad god su u pitanju promjene u metodama proizvodnje. Negdje je logičnije da se revizija standarda za količinski utrošak materijala vrši onda kada nastanu promjene tehničke, organizacione ili tehnološke prirode, koje utiču na promjenu količinskog utroška. Međutim, praksa nam je pokazala da se korekcije standarda uglavnom obavljaju na kraju kalendarske godine, kada se priprema godišnji obračun troškova.

Komponente standardnog troška su:

- Količinski standard (standardna količina) - predstavlja standardnu količinu po jedinici gotovog proizvoda i utvrđuju ih tehnolozi;
- Cjenovni standard (standardna cijena)- predstavlja iznos koji se očekuje platiti za trošak svake jedinice direktnog materijala i trošak svakog sata direktnog rada koji su uključeni u proizvodnju jedne jedinice gotovog proizvoda.

Slika 1. Standardni trošak²

Standardni troškovi se koriste za:

- Sastavljanje finansijskih izvještaja;
- upravljanje troškovima;
- planiranje i kontrolu, kao i
- odlučivanje o cijenama.

1.2. Suština obračuna po standardnim troškovima

Sa aspekta kreiranja kontnog plana računovodstva troškova, primjena sistema obračuna po standardnim troškovima je najzanimljivija.

Obračun po standardnim troškovima predstavlja jednu od metoda obuhvatanja, alokacije i realokacije po mjestima i nosiocima troškova. Ovaj sistem obračuna služi se standardnim troškovima kao mjerilom, normalom i kontrolnim sredstvom za stvarne troškove. Iz toga proističe pojava odstupanja od standardnih troškova kao podloga upravljanja po načelu izuzetka.

² http://web.efzg.hr/dok/RAC//hpercevic/upravljacko_racunovodstvo/Standardni%20tro%C5%A1kovi.pdf, str. 11

Slika 2. Periodizacija troškova prema različitim sistemima obračuna³

	Sistem obračuna po stvarnim troškovima	Sistem obračuna po standardnim troškovima	Sistem obračuna o standardnim VT
Troškovi proizvodnje	Svi (V i F) troškovi u stvarno nastalom iznosu (apsorpcioni sistemi)	Svi (V i F) troškovi u planiranom iznosu (apsorpcioni sistemi)	Standardni (planirani) varijabilni troškovi
		Odstupanja od stan. troškova	Odstupaja od stan. VT Svi stvarni FT proizvodnje
Neproizvodni troškovi	Svi neproizvodni troškovi	Svi neproizvodni troškovi	Svi neproizvodni troškovi

Uključivanje standardnih troškova u knjigovodstvo može biti potpuno i djelimično prema takozvanom:

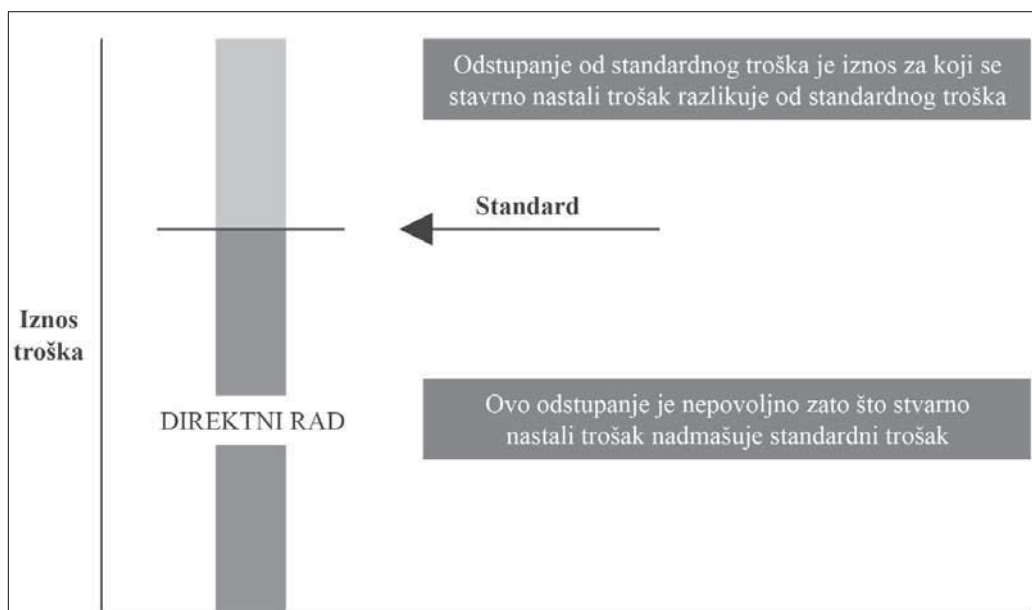
- part planu – odnosi se na djelimično uključivanje standardnih troškova u knjigovodstvu,
- singl planu – odnosi se na potpuno uključivanje standardnih troškova u knjigovodstvo,
- dual planu – odnosi se na paralelno vođenje stvarnih i standardnih troškova u knjigovodstvu.
- Najčešću primjenu u računovodstvenoj praksi imaju part plan i singl plan.
- Obračun po standardnim troškovima omogućava:
- realnije vrednovanje zaliha,
- efikasnije vođenje politike prodajnih cijena na osnovu troškovne podloge po osnovu unaprijed utvrđenih standardnih cijena koštanja učinka - proizvoda,
- utvrđivanje odstupanja između standardnih i stvarnih troškova kao - upravljanja troškovima po principu izuzetka i usmjeravanje pažnje na ekstremno ponašanje troškova,

³ <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2015/03/03-VM-Obracun-i-upravljanje-troškovima.pdf>, str. 20

- realno planiranje troškova i rezultata prema planiranom obimu aktivnosti za potrebe preduzeća kao cjeline i za potrebe organizacionih djelova preduzeća, ažuran, jednostavan i ekonomičan sistem internog obračuna,
- kontrolu troškova za preduzeće kao cjelinu, kao i kontrolu troškova po organizacionim djelovima preduzeća,
- raščlanjavanje poslovnog rezultata preduzeća po organizacionim djelovima, što predstavlja polaznu osnovu stimulativne raspodjele, a po osnovu uspješnosti upravljanja sredstvima, itd.

1.3. Odstupanja od standardnih troškova

Slika 3. Odstupanje od standardnih troškova⁴

Odstupanja od standardnih troškova su odstupanja od normale. Prilikom analiziranja odstupanja se posmatraju odstupanja kod direktnih troškova materijala i rada, a posebno odstupanja kod opštih troškova.

Kod odstupanja od standardnih troškova direktnog materijala razlikujemo:

1. Količinsko odstupanje – predstavlja razliku između ukupnih stvarnih količina direktnog materijala, kao i prethodno postavljenih standardnih količina.

⁴ www.efos.unios.hr/arhiva/dokumenti/standardni.ppt, slajd 13

- a) Standardna količina direktnog materijala = standardna količina direktnog materijala po jedinici proizvoda x broj proizvedenih jedinica proizvoda
 - b) Količinsko odstupanje direktnog materijala = (Ukupno utrošena količina direktnog materijala - standardna količina direktnog materijala) x standardna cijena po jedinici direktnog materijala
2. Cjenovno odstupanje – predstavlja razliku između stvarno plaćenih cijena za direktni materijal i prethodno postavljenih standardnih cijena
 - a) Cjenovno odstupanje direktnog materijala = (stvarna cijena plaćena za jedinicu direktnog materijala – standardna cijena po jedinici direktnog materijala) x stvarno nabavljena količina direktnog materijala.

Kriterijumi izbora odstupanja od standardnih troškova su:

- Veličina odstupanja
- Učestalost javljanja i trajanje odstupanja
- Predmet, sadržaj i uzrok odstupanja
- Karakter i vrsta odstupanja

1.4. Vrste troškova

Troškovi se, posmatrano sa aspekta njihovog reagovanja u odnosu na promjene obima proizvodnje, dijele na dvije osnovne grupe, a to su fiksni i varijabilni. Međutim, nijesu svi troškovi uvijek čisto fiksnog niti čisto varijabilnog karaktera, već se između ovih krajnosti pojavljuje čitav niz mješovitih troškova. Znajući karakteristike fiksnih i varijabilnih troškova, posebno kretanje fiksnih troškova u odnosu na promjene u stepenu korišćenja kapaciteta, veoma je bitno imati podatke o veličini fiksnih i veličini varijabilnih troškova.

Podjela troškova na fiksne i varijabilne je potrebna za izračunavanje rezultata odgovarajućih poslovnih poduhvata u vođenju poslovne politike. Za izračunavanje značajnih pokazatelja iz grafikona rentabiliteta, kao što su na primjer: koliko treba proizvesti i prodati, odnosno sa kojim stepenom zaposlenosti kapaciteta poslovati da bi se poslovalo u zoni dobitka, zatim koji se rezultat može očekivati na različitim stepenima zaposlenosti, odnosno koji nivo zaposlenosti obezbjeđuje finansijski rezultat koji se želi postići, itd.

Upravo nam ovo nameće potrebu za razdvajanjem troškova na fiksne i varijabilne, kao i potrebu praćenja i analiziranja njihovog ponašanja u različitim uslovima poslovanja, posebno posmatrano sa aspekta odnosa ovih troškova i stepena korišćenja kapaciteta, kako u masi, tako i po jedinici proizvoda.

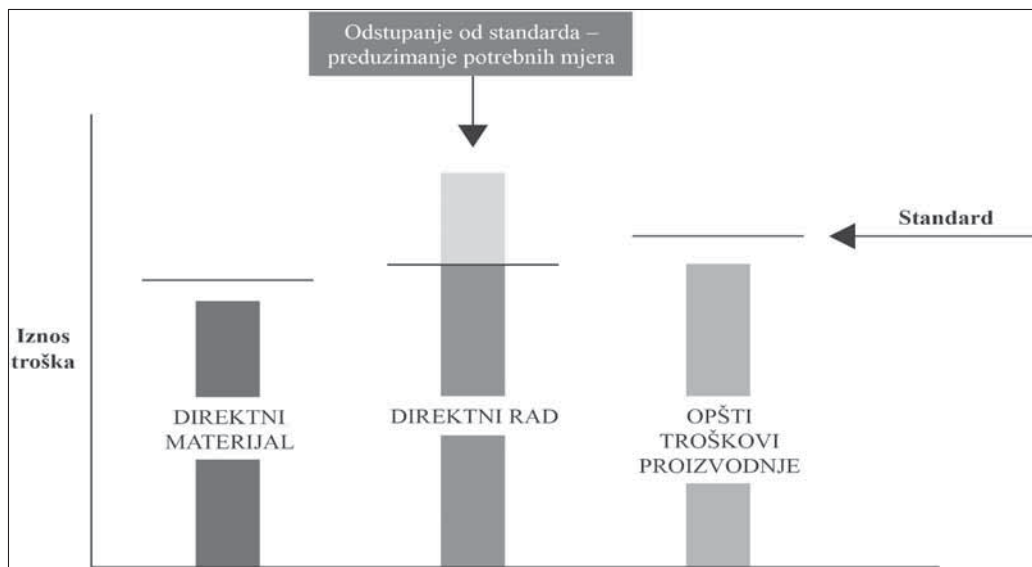
Kod primjene sistema obračunavanja po standardnim troškovima utvrđuju se standardni troškovi za pojedine vrste troškova po jedinici proizvoda, kako za direktne tako i za indirektne troškove.

Utvrđivanje standardnih troškova, u osnovi, ne predstavlja problem kod direktnih troškova, što nije slučaj sa standardizacijom indirektnih odnosno opštih troškova.

Problem standardizacije indirektnih troškova se javlja između ostalog i zbog toga što ovi troškovi u sebi sadrže fiksne, varijabilne i troškove mješovitog karaktera, koji će uticati na dinamiku ukupnih troškova, a time i na visinu cijene koštanja proizvoda pri različitom stepenu korišćenja kapaciteta, kako u masi, tako i po jedinici proizvoda.

Podjela troškova na fiksne i varijabilne predstavlja metodološki postupak komparativne prirode, što praktično znači da se u postupku podjele troškova vrši posmatranje i upoređivanje kretanja troškova u odnosu na stepen korišćenja kapaciteta. **Što znači da je neophodno pretpostaviti da su podaci koji se posmatraju i obrađuju međusobno uporedivi.** Ovo se odnosi na podatke o visini troškova, kao i na podatke koji se odnose na stepen korišćenja kapaciteta.

Slika 4. Standardni troškovi⁵

2. SISTEM OBRAČUNA PO STANDARDNIM TROŠKOVIMA

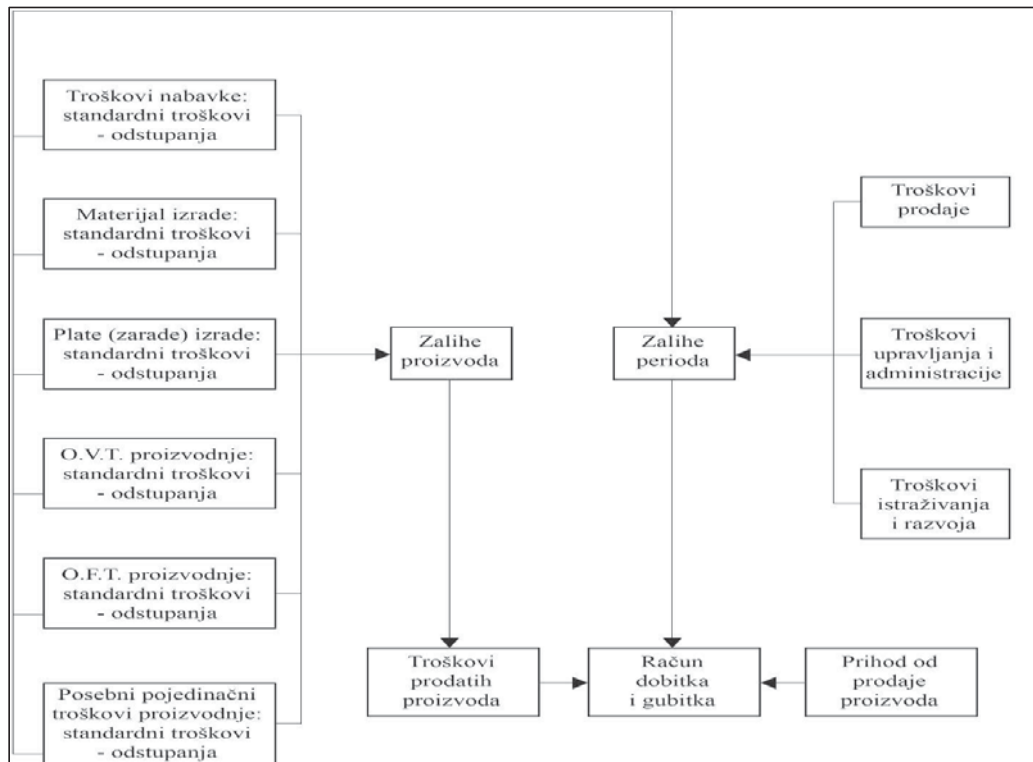
2.1. Osnove sistema obračuna po standardnim troškovima

Standardni troškovi pokazuju koliko troškovi u datim proizvodno-tehničkim uslovima treba da iznose, za razliku od stvarnih troškova koji pokazuju koliko troškovi iznose. Sistem obračuna po standardnim troškovima oslanja se na standardne troškove. Ovaj sistem obračuna je jedna od metoda obuhvatanja, alokacije i realokacije po mjestima i nosiocima troškova i međuperiodične alokacije stvarnih troškova u cilju obračuna realnog periodičnog rezultata, planiranja i kontrole troškova i rezultata, obezbjeđenja troškovne podloge formiranja prodajnih cijena i za alternativno poslovno odlučivanje, kao i zadovoljenja informacionih zahtjeva sistema motivisanja. Standardni sistem obračuna služi se standardnim troškovima kao mjerilom, normalom, kontrolnim sredstvom za stvarne troškove.⁶

Kod standardnih troškova, kao i kod stvarnih troškova proizvodna cijena koštanja sadrži i varijabilne i fiksne troškove proizvodnje, a komercijalna cijena koštanja, pored toga, još i varijabilne i fiksne troškove marketinga ili i opšteg upravljanja i administracije, ako se ovi u cjelini smatraju troškovima perioda i ne alociraju prethodno na mjesta troškova proizvodnje i marketinga. Međutim, ova dva sistema obračuna troškova principijelno su različita u pogledu iznosa troškova koji se alociraju na proizvode u fazi proizvodnje, a zatim u fazi prodaje. Sistem obračuna po standardnim troškovima alocira na nosioce troškova u fazi proizvodnje samo standardne djelove varijabilnih i fiksnih troškova proizvodnje i to je moguća bilansna vrijednost zaliha nedovršene proizvodnje, poluproizvoda, djelova sopstvene proizvodnje i gotovih proizvoda, ukoliko nije veća od prodajne vrijednosti odnosnih artikala. U fazi prodaje, kalkulacija po standardnim troškovima alocira na prodate proizvode ili grupe prodatih proizvoda standardni dio troškova marketinga ili i troškova opšteg upravljanja i administracije. Ostatak ovih troškova, zajedno sa van-standardnim troškovima proizvodnje, pokriva se iz bruto rezultata proizvoda kao razlike između prihoda proizvoda i pune standardne cijene koštanja proizvoda. Dok podjela troškova neproizvodnih funkcija na standardne troškove i odstupanja stvarnih od standardnih neproizvodnih troškova, ne utiče na periodične rashode i rezultat, dotle vezivanje samo standardnih troškova proizvodnje za nosioce i proglašavanje odstupanja stvarnih od standardnih troškova proizvodnog funkcionalnog područja rashodima tekućeg perioda ima značajnog uticaja na periodizaciju troškova i rezultata (šema 1).

6 Prof. Dr. Nikola Stevanović, 1997, Osnove upravljačkog računovodstva, Beograd, Str. 121

Šema 1 – Periodizacija troškova po sistemu obračuna po standardnim troškovima⁷

Za periodizaciju troškova i rezultata, u vezi s čim se ispoljavaju principijelne razlike između pojedinih sistema obračuna troškova, bitno je podvajanje troškova proizvoda od troškova perioda. Obračun po standardnim troškovima u odnosu na obračun po stvarnim troškovima sužava pojam troškova proizvoda prepoznajući troškove perioda i među troškovima proizvodnog funkcionalnog područja. Riječ je o nastalim troškovima po osnovu nedovoljne ekonomičnosti trošenja varijabilnih proizvodnih činilaca, nedovoljne efikasnosti tekućeg direktnog rada i neiskorišćenog kapaciteta proizvodnje, koji ne mogu biti uključeni u bilansnu vrijednost nedovršene proizvodnje, poluproizvoda i gotovih proizvoda, već postaju rashodi bez odlaganja. Obračun po standardnim troškovima nudi za sve moguće svrhe upotrebe relativno stabilnu, odnosno međuperiodično uporedivu i proizvodnu i punu komercijalnu cijenu koštanja obračunatu uvijek unaprijed.

2.2. Prednosti obračuna po standardnim troškovima

Dobro postavljen obračun po standardnim troškovima ogleda se u sledećim prednostima:

- a) prva se ogleda u tome što stabilna proizvodna cijena koštanja ne dozvoljava vještačke periodične oscilacije vrijednosti zaliha;
- b) druga prednost obračuna po standardnim troškovima sastoji se u tome što je unaprijed poznata stabilna puna cijena koštanja znatno upotrebljivija troškovna podloga formiranja prodajnih cijena;
- c) treća prednost ovog sistema obračuna troškova proizilazi iz toga što su standardni troškovi u osnovi budući troškovi. Kao logičan nastavak toga, kontrola troškova raspolaže pouzdanim mjerilom, osnovom za upoređenje stvarno nastalih troškova;
- d) četvrta prednost se manifestuje usmjeravanjem pažnje rukovodstva samo na odsupanja od standardnih troškova;
- e) peta prednost se tiče mogućnosti ovog sistema obračuna troškova da putem kontrole troškova obezbijedi glavne polazne osnove ili/i mjerila stimulativnog nagrađivanja po osnovu ekonomičnosti trošenja i doprinosa rentabilitetu preduzeća;
- f) šesto, obračun po standardnim troškovima povećava ekonomičnost internog obračuna, što je rezultat njegovog oslanjanja na unaprijed određene kalkulacione kvote standardnih troškova.
- g) Na kraju, prednošću standardnih troškova može se smatrati i to što sam čin standardizovanja troškova pretpostavlja određeno ispitivanje poslovne aktivnosti. Očigledne prednosti standardnih troškova i na njima zasnovanog sistema obračuna troškova ne smiju biti povod za njihovo proglašavanje opštim lijekom, jer različiti ciljevi obračuna nijesu podjednako dobro zadovoljeni od ovog sistema obračuna.

2.3. Tradicionalni pristup obračuna po standardnim troškovima

Sa aspekta kreiranja kontnog plana računovodstva troškova, primjena ovog sistema obračuna je najzanimljivija, jer tretira mjesta troškova kao centre odgovornosti za troškove. Izbor računa mjesta troškova treba da uvaži zahtjeve kalkulacije i što tačnijeg alociranja prije svega opštih troškova na učinke, zahtjeve za planiranjem i kontrolom troškova i rezultata i naravno načela ekonomičnosti internog obračuna. Izbor računa nosilaca troškova zavisi od toga da li preduzeće organizuje pored osnovne i sporednu djelatnost i da li se kao nosilac troškova pojavljuje masa proizvoda ili individualne porudžbine.

Najvažnije karakteristike sistema obračuna po standardnim troškovima koje se odražavaju na koncipiranje kontnog plana računovodstva troškova su:

- a) prisustvo stvarnih i standardnih troškova u obračunu za koje treba predvidjeti posebne račune;
- b) raščlanjivanje i standardizacija troškova prema funkcionalnim područjima, prema načinu uključivanja u cijenu koštanja učinaka i prema reagovanju na promjene u obimu proizvodnje;
- c) utvrđivanje, iskazivanje i disponiranje odgovarajućih odstupanja;
- d) obračun proizvodne i komercijalne cijene koštanja po jedinici učinaka na bazi standardnih veličina;
- e) posebna uloga pripada korišćenju kapaciteta u planiranju zadataka proizvodnog preduzeća i akcenat je na obračunu po mjestima troškova, a ne po nosiocima troškova kao kod sistema obračuna po stvarnim troškovima.⁸

3. SISTEM OBRAČUNA PO STANDARDNIM VARIJABILNIM TROŠKOVIMA - DIRECT COSTING

Stvarni troškovi predstavljaju obavezni predmet obračuna i u obračunu po standardnim varijabilnim troškovima. To ga čini samo jednom specifičnom metodom obuhvatanja, alokacije i realokacije po mjestima i nosiocima troškova i međuperiodične alokacije stvarnih troškova. Direct costing ne napušta ukupne troškove kao vrijedonosnu osnovu, već ih samo, u odnosu na prethodne sisteme obračuna troškova, drukčije obračunava, a u skladu sa drugačijim konceptom troškova proizvoda, troškova perioda i poslovnog rezultata. Direct costing se zasniva na marginalnim troškovima proizvodnje i prodaje i marginalnom rezultatu. Marginalni rezultat je razlika do prodajne cijene jedinice proizvoda.

Sistem obračuna po varijabilnim troškovima počiva na kontribucionoj teoriji upravljanja poslovnim rezultatom, odnosno njegove optimizacije. On predstavlja, zapravo, ugrađenu analizu prelomne tačke u sistem računovodstvenog obuhvatanja i izvještavanja o troškovima i rezultatu za interne ali i za eksterne potrebe informisanja.

Glavna suštinska novina obračuna po varijabilnim troškovima sastoji se u tome što koncept troškova proizvoda sužava samo na varijabilne troškove proizvodnje. Komercijalnu cijenu koštanja proizvoda ovaj obračun kompletira uključivanjem još samo varijabilnih troškova prodaje.

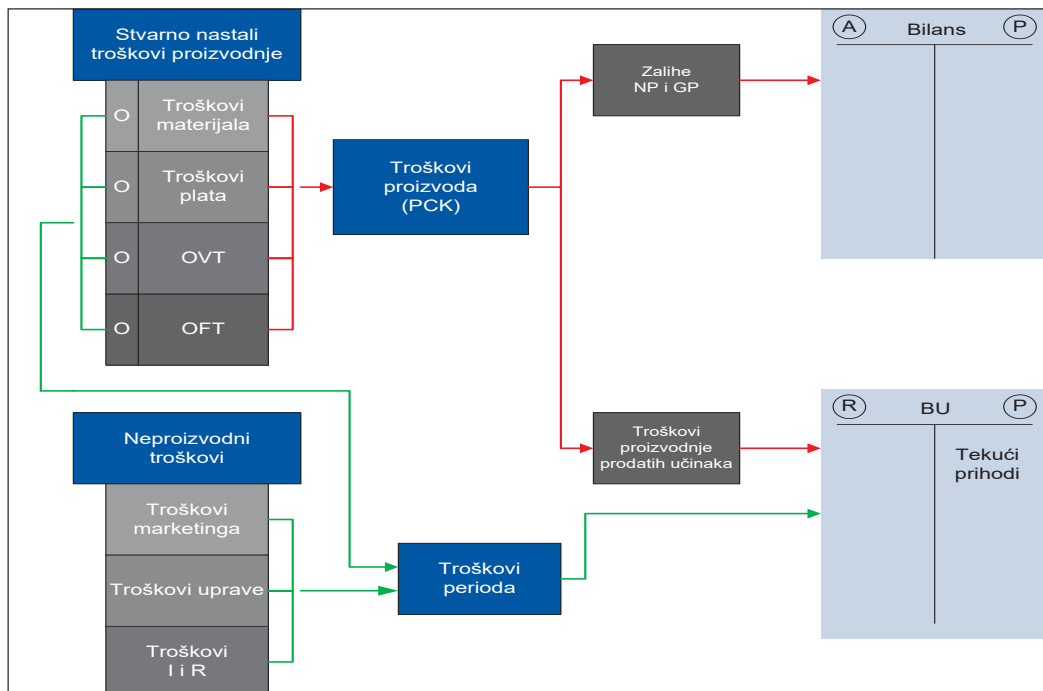
⁸ http://www.horizonti.ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/Casopis/2008/8_Mirjana_Todorovic.pdf, str. 140

Obračun po varijabilnim troškovima uobičajeno je zasnovan na standardnim iznosima varijabilnih troškova. Otuda i njegov pravi naziv: sistem obračuna po standardnim varijabilnim troškovima. To je i logično ako se ima u vidu da su marginalni troškovi, u osnovi budući troškovi. Saglasno tome, troškove proizvoda čine samo standardni varijabilni troškovi proizvodnje. Odstupanja stvarnih od standardnih varijabilnih troškova proizvodnje ne vezuju se za nosioce troškova već predstavljaju troškove perioda.

Komercijalnu cijenu koštanja nosilaca uspjeha u fazi prodaje, ovaj sistem obračuna kompletira još samo standardnim varijabilnim troškovima prodaje. Odstupanja od ovih troškova, isto kao i odstupanja standardnih varijabilnih troškova proizvodnje, pokrivaju se mimo cijene koštanja nosilaca uspjeha, tj. iz odgovarajućeg kontribucionog rezultata. Zasnivanje obračuna na standardnim iznosima varijabilnih troškova pruža mogućnost dubljeg diferenciranja, odnosno segmentiranja kontribucionog rezultata.

Za suštinu pojedinih sistema obračuna troškova, odnosno za njihovo međusobno razlikovanje bitni su, prije svega, efekti sistema obračuna troškova na periodični rezultat. Za obračun po standardnim varijabilnim troškovima karakteristična je podjela i troškova neproizvodnih funkcija na standardne varijabilne troškove, na jednoj, i odstupanja od standardnih varijabilnih troškova, na drugoj strani, i uključivanje samo prvih u komercijalnu cijenu koštanja realizovanih proizvoda, dok odstupanja, zajedno s ukupnim neproizvodnim fiksnim troškovima, ne podliježu takvoj alokaciji. No, ta podjela neproizvodnih troškova nema uticaja na visinu neto periodičnog rezultata. Jer, riječ je o troškovima perioda po svakom sistemu obračuna troškova. Međutim, vezivanje standardnih varijabilnih troškova proizvodnje za nosioce troškova i proglašavanje odstupanja stvarnih od standardnih varijabilnih troškova proizvodnje, zajedno s ukupnim fiksnim troškovima proizvodnje, za troškove odnosno rashode tekućeg perioda, ima značajnog uticaja na periodizaciju troškova i rezultata. To može biti prikazano slijedećim šematskim prikazom (šema 2):

Šema 2 –Periodizacija troškova po sistemu obračuna po standardnim varijabilnim troškovima⁹

Sistem obračuna po standardnim varijabilnim troškovima uživa dosta veliku popularnost. U osnovi toga stoje njegove prednosti, a najznačajnije od njih su:

- prva, eliminisana mogućnost popravljavanja tekućeg rezultata na teret narednih obračunskih perioda forsiranjem obima proizvodnje iznad obima prodaje;
- druga, obračun po standardnim varijabilnim troškovima je pojavni oblik ugradnje analize prelomne tačke u sistem računovodstvenog obuhvatanja, analize i interpretacije troškova, prihoda i rezultata. Ta veza je povod i osnov isticanja plansko-kontrolnih prednosti ovog sistema obračuna troškova. One se sastoje u mogućnosti neposrednog i jedinstvenog projektovanja nivoa troškova;
- treća, u prednosti je i kada su u pitanju zahtjevi analitičkog planiranja i kontrole troškova rezultata;

⁹ <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2015/03/03-VM-Obracun-i-upravljanje-troškovima.pdf>, str. 19

- četvrta, kada je u pitanju podobnost marginalnog računa sa aspekta politike prodajnih cijena, jer je obračun po standardnim varijabilnim troškovima sigurno u prednosti uvijek kada je u igri kontribicioni pristup formiranju cijena;
- peta, alternativno poslovno odlučivanje je područje naročitog manifestovanja prednosti sistema obračuna po standardnim varijabilnim troškovima.

3.1. Metodologije obračuna po standardnim varijabilnim troškovima

Kod sistema obračuna po standardnim varijabilnim troškovima, prikazu funkcionisanja sistema mora da prethodi odgovarajuća kalkulacija.

Kalkulacija standardne varijabilne cijene koštanja proizvoda X

Praktični kapacitet 1.200 jedinica godišnje¹⁰

Elementi cijene koštanja	Ukupni troškovi	Po jedinici
1. Troškovi materijala izrade	-	550
2. Troškovi plata i zarade	-	350
3. Opšti varijabilni troškovi proizvodnje	240.000	200
4. Standardna varijabilna c. k. proizvodnje	600.000	1.100
5. Varijabilni troškovi uprave i prodaje	-	60
50. OVT uprave	-	-
51. OVT prodaje	72.000	60
6. Standardna varijabilna c. k. Proizvodnje i prodaje (komercijalna c. k. proizvoda)	-	1.160

Opšti fiksni troškovi proizvodnje, uprave i prodaje izostali su iz ove kalkulacije, koja se u ovom slučaju bavi samo standardnim varijabilnim troškovima. Podaci o ukupnim troškovima dati su samo za opšte varijabilne troškove proizvodnje i prodaje ,zato što se samo njihov dio određuje najprije u masi, a onda po jedinici kapaciteta i po jedinici proizvoda. Direktni troškovi materijala izrade i plata standardizuju se neposredno po jedinici proizvoda, pa se otuda u kalkulaciji za njih ne daju ukupni iznosi. Polazeći od date standardne varijabilne kalkulacije,

¹⁰ Prof. Dr. Nikola Stevanović, 1997, Osnoveupravljačkogračunovodstva, Beograd, str. 136

sistem obračuna po standardnim varijabilnim troškovima mogao bi rezultovati sljedećim tokovima troškova, učinaka i rezultata za dati obračunski mjesec.

Praćenje računskog prikaza funkcionisanja sistema obračuna po standardnim varijabilnim troškovima opisano je sljedećim obračunskim operacijama:

- 1) preuzimanje stvarnih primarnih troškova preduzeća i njihovo neposredno (na osnovu dokumenta) i posredno (pomoću ključeva) vezivanje mjesta troškova;
- 2) obračun učinka MT Proizvodnja, odnosno stvorenih nosilaca troškova po standardnim varijabilnim troškovima proizvodnje ($80 \text{ jedinica} \times 1.100 = 88.000$);
 - 2a) obračun odstupanja stvarnih varijabilnih od standardnih varijabilnih troškova proizvodnje i njihov prenos na račun Poslovni rezultat, gdje čekaju svoje pokriće iz rezultata proizvoda;
 - 2b) prenos ukupnih opštih fiksnih troškova proizvodnje na račun Poslovni rezultat, gdje čekaju svoje pokriće iz rezultata proizvoda;
- 3) obračun završene proizvodnje po standardnoj varijabilnoj cijeni koštanja proizvodnje gotovih proizvoda ($80 \text{ jedinica} \times 1.100 = 88.000$);
- 4) preuzimanje i knjiženje prihoda od prodaje proizvoda ($60 \text{ jedinica} \times 3.000 = 180.000$);
- 5) obračun i knjiženje rashoda realizovanih proizvoda u dijelu koji čine njihovi standardni varijabilni troškovi proizvodnje ($60 \text{ jedinica} \times 1.100 = 66.000$);
- 6) obračun i knjiženje rashoda realizovanih proizvoda u dijelu koji čine njihovi standardni varijabilni troškovi prodaje ($60 \text{ jedinica} \times 60 = 3.600$), čime se kompletira varijabilna komercijalna cijena koštanja prodatih proizvoda;
 - 6a) obračun odstupanja stvarnih od standardnih opštih varijabilnih troškova prodaje i njihov prenos na račun Poslovni rezultat, gdje čekaju svoje pokriće iz rezultata proizvoda;
 - 6b) prenos ukupnih opštih fiksnih troškova uprave i prodaje na račun Poslovni rezultat, gdje čekaju da budu pokriveni iz rezultata proizvoda;
- 7) prenos ukupne komercijalne cijene koštanja prodatih proizvoda, obračunate na bazi standardne varijabilne cijene koštanja proizvodnje i prodaje jedinice proizvoda ($60 \text{ jedinica} \times 1.600 = 96.000$), i ostvarenog prihoda od prodaje na račun Rezultat proizvoda, a u cilju obračuna kontribucionog dobitka proizvoda;
- 8) obračun kontribucionog dobitka proizvoda i njegov prenos na račun Poslovni rezultat, a u cilju pokrića odstupanja stvarnih od standardnih

varijabilnih troškova proizvodnje i prodaje, ukupnih fiksnih troškova proizvodnje, uprave i prodaje i ukupnih troškova istraživanja i razvoja, kao i u cilju obračuna ostvarenog poslovnog rezultata preduzeća;

- 9) obračun i knjiženje pokrića troškova istraživanja i razvoja na teret rezultata proizvoda, nakon čega se pojavljuje poslovni rezultat;
- 10) obračun i prenos poslovnog rezultata preduzeća na račun Redovni rezultat preduzeća, u cilju pokrića troškova finansiranja preduzeća i obračuna redovnog (poslovnog i finansijskog) rezultata preduzeća;
- 11) obračun i pokriće troškova finansiranja na teret poslovnog rezultata preduzeća, iz čega proističe redovni rezultat preduzeća.

Obračunske operacije 2, 3, 5, 6, 7 i 8 pokazuju suštinu sistema obračuna po varijabilnim troškovima tj. ističu ono po čemu se ovaj sistem obračuna razlikuje od apsorpcionog obračuna po standardnim troškovima. Veća pouzdanost kontribucionog rezultata proizvoda (po ovom sistemu obračuna) od neto rezultata proizvoda (po apsorpcionom standardnom obračunu) za ocjenu rentabiliteta proizvoda, upravljanje proizvodno-prodajnim asortimanom preduzeća i donošenje drugih poslovnih odluka potiče otuda što obračun kontribucionog rezultata izbjegava alokaciju fiksnih troškova na proizvode pomoću ključeva kao obračunski postupak s mnoštvom mogućih grešaka.

3.2. Prednosti obračuna po standardnim varijabilnim troškovima

Neke od najznačajnijih prednosti obračuna po standardnim varijabilnim troškovima su:

- Isključivanjem opštih fiksnih troškova iz proizvodne cijene koštanja učinka, i iz bilansne vrijednosti zaliha nedovršene proizvodnje, poluproizvoda i gotovih proizvoda, eliminisana je mogućnost popravljavanja tekućeg rezultata na teret naprednih obračunskih perioda forsiranjem obima proizvodnje iznad obima prodaje tj. privremenim gomilanjem zaliha i u njima odloženih fiksnih troškova proizvodnje.
- Obračun po standardnim varijabilnim troškovima je pojavni oblik ugradnje analize prelomne tačke u sistem računovodstvenog obuhvatanja, analize i interpretacije troškova, prihoda i rezultata. One se sastoje u mogućnosti neposrednog i jednostavnog projektovanja nivoa troškova, prihoda i rezultata za različite moguće obime aktivnosti.
- Obračun po standardnim varijabilnim troškovima u prednosti je i kada su u pitanju zahtjevi analitičkog planiranja i kontrole troškova i rezultata, ako

su za njih relevantni kontrolabilni rezultati proizvoda, odnosno irelevantni fiksni troškovi.

- Kada je u pitanju podobnost marginalnog obračuna sa aspekta politike prodajnih cijena, onda se stavovi kreću od onih da je ovaj obračun apsolutno i jedino podoban čak i za dugoročnu politiku cijena do mišljenja da njegove prednosti treba ograničiti samo na zahtjeve kratkoročnog formiranja prodajnih cijena ili samo na potrebe formiranja cijena u uslovima nedovoljne zaposlenosti.¹¹

3.3. Tradicionalni pristup obračuna po standardnim varijabilnim troškovima

Kao sistem obračuna po nepotpunim troškovima donosi kvalitativnu novinu u odnosu na sistem obračuna po stvarnim i sistem obračuna po standardnim troškovima. U proizvodnu cijenu koštanja uključuje samo varijabilne troškove proizvodnje, a u komercijalnu cijenu koštanja nosilaca rezultata, uključuje još i samo varijabilne troškove prodaje i uprave, ukoliko se javljaju. Fiksni troškovi ne ulaze u cijenu koštanja učinaka. Formalna struktura kalkulacije cijene koštanja zasnovana na sistemu obračuna po varijabilnim troškovima zahtijeva takvu koncepciju računa kl. 9 koja će omogućiti iskazivanje karakterističnih i relevantnih grupa troškova i njihovih odstupanja po funkcionalnim područjima proizvodnje i prodaje.

Osnovne karakteristike ovog sistema obračuna koje se odražavaju na kontni plan kl. 9, kao instrument za organizovanje i realizaciju računovodstva troškova, su sledeće: razdvajanje ukupnih troškova (stvarnih ili standardnih) na fiksne i varijabilne; fiksni troškovi su troškovi proizvodne spremnosti, a varijabilni nastaju samo onda kada preduzeće otpočne sa proizvodnjom I uglavnom su srazmjerni kretanju obima proizvodnje; obračun po varijabilnim troškovima u cijenu koštanja inkorporira samo varijabilne troškove, obračunava marginalni rezultat i mjesta troškova tretira kao područja odgovornosti i kontrole samo za varijabilne troškove; fiksni troškovi i obračun odgovarajućih odstupanja se ne obuhvata preko računa MT, te u kontnom planu ne treba predviđati račune za obuhvatanje opštih fiksnih troškova po MT, niti račune za obuhvatanje relevantnih odstupanja.¹²

¹¹ Dr. Nikola Stevanović, 2000, Upravljačka računovodstvo, Beograd, Str. 329

¹² http://www.horizonti.ekfak.bg.ac.rs/sites/default/files/Casopis/2008/8_Mirjana_Todorovic.pdf, str. 141

4. PRIMJER OBRAČUNA PO STANDARDNIM TROŠKOVIMA

U preduzeću "X" u obračunskom period od 30 dana započeta je i završena proizvodnja proizvoda M, i to 1000 komada. Podaci o troškovima:

a) Obračun troškova po standardnim troškovima

Standardna količina materijala	30 000 kg
Standardna cijena po jedinici	89
Utrošena količina	42 000 kg
Stvarna nabavna cijena	85

Standardni direktni časovi	22 000 čas
Standardna platne tarife	71
Utrošeni časovi	20 000 čas
Stvarne platne tarife	82

Stvarno utrošen materijal	42 000 kg
Standardno utrošen materijal	40 000 kg
Razlika (negativna)	2 000 kg
Razlika (pozitivna)	/
Odstupanje (negativno)	2000 * S9 = 17S 000
Odstupanje (pozitivno)	/

b) Podaci o obračunatim standardnim troškovima za ostvarenu proizvodnju:

- Izračunati standardnu stopu opštih toškova

$$\text{Standardna stopa opštih troškova} = \frac{\text{Standardni OT}}{\text{Standardni kapacitet}}$$

$$5\,800\,000 / 1\,000 = 5\,800$$
- Izračunati planirane opšte troškove za ostvarene časove

$$\text{Standardna stopa varijabilnih troškova} = \frac{\text{Stand. Varijabilni troškovi}}{\text{Stopa kapaciteta}}$$

$$800\,000 / 1\,000 = 800$$

3. Planirani troškovi za otvorene časove = fiksni troškovi + varijabilni troškovi
 + (ostvareni časovi x stopa varijabilnih troškova)
 $500\,000 + 800 \times 910 = 5\,728\,000$
4. Izračunati standardne opšte troškove za ostvarene časove
 Standardni OT za ostvarene troškove = Standardna stopa OT – Ostvareni
 mašinski časovi
 $5\,800 \times 910 = 5\,278\,000$
5. Izračunati standardne OT za standardne časove za otvorenu proizvodnju
 Standardni OT za stand. časove za otvorenu proizvodnju = Stopa OT x
 Časovi za OP
 $5\,800 \times 920 = 5\,336\,000$

Obračun troškova i rezultata poslovanja po standardnim troškovima - odstupanje od standardnih utrošaka materijala

6. Odstupanje od standardne cijene materijala

Standardna cijena materijala	S 9 e
Stvarna cijena materijala	S 5 €
Razlika (negativna)	/
Razlika (pozitivna)	4 €
Odstupanje (negativno)	/
Odstupanje (pozitivno)	$42\,000\text{ kg} \times 4\text{ €} = 168\,000$

7. Odstupanje od standardnih utrošaka radnog vremena

Standardni utrošci radnog vremena	22 000
Stvarni utrošci radnog vremena	20 000
Razlika (negativna)	/
Razlika (pozitivna)	2 000
Odstupanje (negativno)	/
Odstupanje (pozitivno)	$2\,000 \times 71 = 142\,000$

ZAKLJUČAK

Standardni troškovi su unaprijed utvrđeni troškovi i utvrđuju se na bazi naučnih metoda, naučnih utvrđivanja itd. Oni predstavljaju najtačnije mjerilo postignute ekonomičnosti. Standardni troškovi se trebaju periodično razmatrati i revidirati ukoliko se pojave značajne promjene u proizvodnim metodama ili plaćenim cijenama za materijal, rad ili opštim troškovima. Kad su stvarni troškovi veći od standardnih troškova zbog gubitka ili neučinka, standardni troškovi se ne bi trebali revidirati prema tim većim troškovima. Standardni trošak ne bi se trebao mijenjati ako se neki od materijala koji se koristi u proizvodnji pokvari zbog nemara zaposlenih. On se treba mijenjati ukoliko dobavljači povećaju cijenu materijala. Standardni trošak rada ne treba se mijenjati ako su potrošeni dodatni sati rada, ali se treba mijenjati ako se instalira oprema bolje iskoristljivosti ili ako se novim ugovorima sa sindikatima traži povećanje plata.

S obzirom na činjenicu da standardni troškovi predstavljaju jednu vrstu planskih troškova utvrđenih na bazi naučnih dostignuća, osnovni koncept standardnih troškova sastoji se u mogućnosti kontrole troškova, odnosno potrebe da se zna, pored toga koliko troškovi stvarno iznose, još i to koliko troškovi treba da iznose, da bi se na osnovu principa izuzetka mogla utvrditi područja, uzroci i odgovornosti za nastala odstupanja stvarnih od standardnih troškova, te preduzeti mjere u cilju njihovog svođenja u standardne okvire.

U sistemu obračuna po standardnim troškovima predmet obračuna su stvarni troškovi, s tim što se oni za razliku od sistema obračuna po stvarnim troškovima ovdje dijele na standardne i odstupanja stvarnih od standardnih troškova. Prema tome, sistem obračuna po standardnim troškovima predstavlja samo jedan specifičan metod registrovanja stvarno nastalih troškova koji ih razdvaja na standardne troškove i odstupanja od standardnih troškova, te njihovog alociranja i realociranja u internom obračunu i njihove međuperiodične alokacije u cilju obračuna računa periodičnog rezultata.

Sistem planiranja i obračunavanja po standardnim troškovima javio se kao rezultat zahtjeva za objektivnom i efikasnom kontrolom troškova, s obzirom da troškovi, iako ne jedini, predstavljaju relevantan faktor od značaja za rast i razvoj preduzeća, kao i težnje da se determinišu efikasne poslovne odluke za budućnost.

LITERATURA

1. Nikola Stevanović, 2000, *Upravljačko računovodstvo*, Beograd
2. Nikola Stevanović, 1997, *Osnove upravljačkog računovodstva*, Beograd
3. Slobodan D. Malinić, 2008, *Upravljačko računovodstvo*, Kragujevac
4. Zoran Petrović, 2009, *Upravljačko računovodstvo*, Beograd
5. Internet izvori:
 - <http://kontroling-portal.eu/leksikon-pojmova/poslovanje/70-obracun-po-standardnim-trokovima>
 - http://www.horizonti.ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/Casopis/2008/8_Mirjana_Todorovic.pdf
 - <https://ekonomskikutak.wordpress.com/>
 - [http://web.efzg.hr/dok/RAC//hpercevic/upravljacko_racunovodstvo/Standardni %20tro%C5%A1kovi. pdf](http://web.efzg.hr/dok/RAC//hpercevic/upravljacko_racunovodstvo/Standardni%20tro%C5%A1kovi.pdf)
 - www.efos.unios.hr/arhiva/dokumenti/standardni.ppt

Brankica Šarić¹

JAVNE NABAVKE U BOSNI I HERCEGOVINI - STANJE I PERSPEKTIVE -

PUBLIC PROCUREMENTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA - CURRENT SITUATION AND PERSPECTIVES -

SAŽETAK

Usklađivanje državnih sistema javnih nabavki zemalja članica jedan je od najbitnijih instrumenata za postojanje internog tržišta i uklanjanje barijera za slobodnu trgovinu unutar Evropske unije. Za održavanje povjerenja u sistem nabavki ključno je da ugovorni organi transparentno provode postupke javne nabavke, te osiguraju jednak i fer tretman svih ponuđača. Jedan od elemenata za postizanje veće transparentnosti su i e-nabavke. Direktive EU izjednačavaju elektronska sredstva komuniciranja sa tradicionalnim i danas je moguće provoditi sve faze postupka javne nabavke elektronskim putem, uz obavezu postojanja usklađene legislative u ovoj oblasti. Ovakav način provođenja postupaka nabavki za rezultat ima veću transparentnost, efikasnost, te ostvarivanje značajnih ušteda. Na evropskom putu Bosna i Hercegovina mora da ispuni brojne zadatke, a jedan od njih je i usklađivanje domaće legislative u oblasti javnih nabavki sa direktivama EU. Na tom polju urađeno je mnogo, ali do potpune harmonizacije ostalo je još dosta posla. Ovdje će se analizirati u kojoj mjeri je zakonski okvir u Bosni i Hercegovini usklađen sa Direktivama EU, da li osigurava adekvatan nivo transparentnosti, koji je nivo razvijenosti e-nabavki, te koji su osnovni problemi u ovoj oblasti i mogućnost njihovog prevazilaženja.

Ključne riječi: *javne nabavke, transparentnost, planiranje nabavke, e-nabavke.*

ABSTRACT

Harmonization public procurement systems of member states is one of the most important instruments for internal market and barriers removal to free trade within the European Union. In order to maintain trust in the procurement system, it is

¹ Mr Brankica Šarić, Fond zdravstvenog osiguranja Republike Srpske, e-mail: babicribar@gmail.com

crucial that the contracting authorities carry out public procurement procedures transparently and ensure equal and fair treatment of all bidders. One of the elements for achieving greater transparency is e-procurement. EU directives equalize electronic means of communicating with traditional ones, and today it is possible to implement all stages of the public procurement procedure electronically, with the obligation to have a harmonized legislation in this field. Public procurement organized on that way results in greater transparency, efficiency, and significant savings. On the European path, Bosnia and Herzegovina must fulfill numerous tasks, and one of them is to harmonize domestic public procurement legislation with EU directives. A lot has been done in this field, but there is still a lot of work left to complete harmonization. This paper will analyze the extent to which the legal framework in Bosnia and Herzegovina is in line with EU directives, whether it ensures an adequate level of transparency, which is the level of e-procurement development, and what are the main problems in this area and the possibility of overcoming them.

Keywords: public procurement, transparency, public procurement planning, e-procurement.

JEL: H5, H57

UVOD

Javna nabavka se može definisati kao skup radnji i aktivnosti koje preduzima ugovorni organ u cilju nabavke roba, izvršenja usluga ili izvođenja radova, a za koje izdvaja određena, unaprijed obezbijeđena, javna sredstva. Ugovorni organi su država, državne institucije i organi, tj. svi subjekti koji direktno ili indirektno raspolažu javnim sredstvima.

Glavni cilj javnih nabavki je da omoguće državi da dobije „najbolju vrijednost za javni novac“, što nimalo nije lak zadatak. Koliki je značaj javnih nabavki pokazuje i podatak da svake godine preko 250.000 ugovornih organa u Evropskoj uniji (u daljem tekstu: EU) troši oko 14% GDP-a kroz javne nabavke.² Ovaj podatak ujedno pokazuje i potrebu strogog zakonskog regulisanja kako bi se zloupotrebe i korupcija, koje su nažalost česte u ovoj oblasti, svele na minimum. Pored ovog glavnog cilja, javne nabavke imaju važnu ulogu i pri usmjeravanju evropskih strukturnih i investicionih fondova. Naime, projekti koji se sufinansiraju iz fondova EU, moraju biti u skladu s pravilima i propisima iz oblasti javne

2 European Commission (2017) *Public Procurement*. Preuzeto 25.07.2017., sa https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement_hr.

nabavke koji obezbjeđuju postizanje najbolje vrijednosti za novac, te pravednu i aktivnu konkurenciju. Pri ocjeni da li da ulažu u neku zemlju, strani kreditori procjenjuju, pored ostalih faktora, i stepen efikasnosti sistema javnih nabavki. Transparentnost, pravednost i poštenje u provođenju odgovarajućih postupaka su ključni, s jedne strane za donošenje pozitivne odluke o ulaganju, a s druge strane za održavanje povjerenja građana u vladu.

U kontekstu pristupa EU, reforma zakona o javnoj nabavci, administrativne strukture i procedura su najprioritetniji zadaci za zemlje kandidate. Ovakva reforma je preduslov i za članstvo u EU i za dobijanje predpristupne pomoći na koju zemlje kandidati imaju pravo. Pregovori o članstvu u EU između države kandidatkinje i država članica EU vode se o uslovima i načinu prihvatanja i provođenja *acquis communautaire*-a (pravna tečevina EU).³ U svrhu pregovora o članstvu, *acquis* se dijeli u poglavlja pregovora, gdje se poglavlje 5 odnosi na javne nabavke.⁴ Kada govorimo o javnim nabavkama u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH), u posljednjih nekoliko godina postignut je određen nivo napretka u ovoj oblasti, ali do potpunog usklađivanja je ostalo još dosta posla. Potrebni su dodatni naponi kako bi se zakonodavstvo uskladilo sa *acquis*-em generalno, a posebno u području javno-privatnog partnerstva i koncesija. Nabavka je posebno osjetljiva na korupciju i potrebni su dodatni naponi da se ona spriječi tokom procesa nabavke. U narednom periodu BiH treba posebno da:

- dalje usklađuje zakonodavstvo o javnim nabavkama sa *acquis*-em iz 2014. godine;
- dalje jača nadzornu ulogu Agencije za javne nabavke provedbom novog Pravilnika o monitoringu postupaka javnih nabavki, i da proces nabavke učini transparentnijim poboljšanjem upotrebe sistema e-javnih nabavki;
- uspostavi specijalizirane funkcije za javne nabavke unutar ugovornih organa.⁵

3 Acquis je skup prava i obaveza koje sve države članice obavezuju i povezuju unutar Evropske unije. Pojam *acquis* odnosi se na ukupna prava, obaveze i predanost Zajednici, koji su kumulirani razvojem integracionog procesa, ili koje je EU ostvarila do danas, dosegla u pravnom i političkom smislu.

4 Direkcija za evropske integracije (2010) *Poglavlja pregovora (Negotiating chapters/ Chapitres de négociation)*. Preuzeto 07.08.2017., sa <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4780&langTag=bs-BA>

5 Evropska Komisija (2016) *Izveštaj o Bosni i Hercegovini za 2016. godinu uz dokument Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija Saopštenje o politici proširenja EU za 2016. godinu*. Brisel, str. 44. Izveštaj dostupan na internet stranici: http://dei.gov.ba/dei/media_servis/vijesti/default.aspx?id=17696&langTag=bs-BA

1. SISTEM JAVNIH NABAVKI U BOSNI I HERCEGOVINI

Javne nabavke su institut koji privlači mnogo pažnje u analizama pravnika, ekonomista, politikologa, i nalazi se pod velikom lupom javnosti. Javne nabavke su jako osjetljiv segment regulisanja javnog sektora, gdje propusti mogu imati strašne posljedice na povećanje korupcije, a stepen centralizacije nasuprot decentralizacije sistema nabavki ima uticaj na demokratske procese u jednoj zemlji. Kodifikacija normi u okviru sistema javnih nabavki zahtijeva jasno razumijevanje i čvrstu posvećenost integritetu svih aktera – organa vlasti, poslovnog sektora i društva, koji bi trebali biti uključeni u razvoj sistema javnih nabavki, s ciljem definisanja konkretnih preventivnih i kaznenih mjera, usmjerenih na pitanja odgovornosti, transparentnosti i poštenja na svim nivoima društvenog, političkog i ekonomskog sistema.⁶

Reforma sistema javnih nabavki u BiH započela je još 2004. godine donošenjem Zakona o javnim nabavkama, koji je uz manje izmjene i dopune bio na snazi sve do donošenja novog Zakona o javnim nabavkama (u daljem tekstu: ZJN).⁷ Reformu je tehnički pomogla EU, a ista je pored osnovnog cilja da se osigura efektivnost i efikasnost trošenja javnih sredstava kroz povećan stepen transparentnosti i konkurencije, uz smanjenje mogućnosti zloupotreba i korupcije, bila motivisana i izradom cjelovite legislative javnih nabavki na teritoriji BiH koja bi bila usklađena sa međunarodnim standardima u toj oblasti (direktivama EU).

ZJN iz 2004. godine predstavlja veliki napredak u ovoj oblasti, imajući u vidu da je prije ove reforme u zemlji postojalo više različitih regulativa javnih nabavki, i to:

- u Federaciji BiH se primjenjivala Uredba o postupku nabavke robe, vršenju usluga i ustupanju radova⁸
- u Republici Srpskoj se primjenjivao Zakon o postupku nabavke roba, usluga i ustupanju radova⁹,
- naručioci sa državnog nivoa (državne institucije i sl.) primjenjivali su Odluku o postupku nabavke roba, usluga i ustupanju radova za potrebe institucija BiH¹⁰,

6 Transpatency International Bosna i Hercegovina (2012) *Monitoring implementacije Zakona o javnim nabavkama BiH*. str. 5. Izvještaj dostupan na:

<https://ti-bih.org/wp-content/uploads/2012/12/Monitoring-javnih-nabavki-2012.pdf>

7 „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 39/14.

8 „Službene novine Federacije BiH“ broj: 40/03, 58/03. i 11/04.

9 „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 20/01.

10 “Službeni glasnik BiH” broj: 13/03 i 7/04.

- u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine primjenjivao se Pravilnik o postupku nabavke robe, obavljanju usluga i ustupanju radova¹¹.

Iako je pomenuti ZJN predstavljao veliki pomak u ovoj oblasti (prvenstveno uvođenjem jedinstvene legislative na teritoriji cijele zemlje) do potpune usklađenosti ostalo je još dosta posla.

Kao rezultat nastojanja dodatnog usklađivanja sa EU standardima, 2014. godine donesen je novi ZJN čiji je osnovni cilj bio poboljšati neke od ključnih oblasti sistema javnih nabavki u BiH, kao i pozabaviti se nekim od problema starog ZJN-a. Te ključne oblasti bile su:

- Povećanje transparentnosti u javnim nabavkama;
- Planiranje ugovora javnih nabavki;
- Racionalizacija uslova za učešće u postupcima javnih nabavki;
- Smanjenje mogućnosti za odbijanje ponuda zbog tehničkih i/ili formalnih grešaka;
- Pojednostavljene procedure za zaključivanje ugovora;
- Unaprjeđenje sistema e-Nabavki; i
- Unaprjeđenje sistema javnih nabavki uopšte.

Novim ZJN uvedene su sljedeće Direktive EU:

- Direktiva 2004/18/EZ, (usluge, robe i bazični sektor) opšte nabavke;
- Direktiva 2004/17/EZ, (postupci nabavke ugovornih organa u oblasti voda, energije, prometa i poštanskih usluga) sektorska direktiva;
- Direktiva 2007/66/EZ, pravni lijekovi u javnim nabavkama i poboljšana efikasnost zaštite prava u postupcima javnih nabavki;
- Direktiva 2009/81/EZ, nabavke u sektoru odbrane i sigurnosnom sektoru.

Ovo su tzv. „stare“ Direktive, budući da su zaključno s februarom 2014. godine usvojene nove Direktive, koje su zemlje EU bile obavezne uvesti u svoje zakonodavstvo postepeno i potpuno u naredne dvije godine, što zapravo znači da će BiH u narednom periodu morati izvršiti usklađivanje postojećeg ZJN sa trenutno važećim Direktivama u oblasti javnih nabavki.

11 „Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine” broj: 14/02.

2. TRANSPARENTNOST

Transparentnost je jedan od opštih pravnih principa proisteklih iz prakse Evropskog suda pravde, a ujedno je i jedan od osnovnih principa javnih nabavki. Upravo je tumačenje Evropskog suda pravde o konkretnim obavezama ugovornih organa, koje proističu iz Direktiva, doprinijelo tome da se princip transparentnosti doda osnovnim principima javne nabavke. Evropski sud pravde transparentnost dovodi u direktnu vezu sa ostvarenjem principa jednakog tretmana. Na osnovu sudske prakse može se zaključiti da je bez transparentnog djelovanja nemoguće provjeriti da li je ugovorni organ prema svim ponuđačima postupao jednako, odnosno da li su svim ponuđačima osigurani fer uslovi za takmičenje. Stoga, princip nediskriminacije i jednakog tretmana uključuju i obavezu transparentnosti kako bi se moglo provjeriti da li se taj princip poštuje.

Transparentnost je jedan od najvažnijih principa direktiva EU i često se izdvaja kao jedan od ključnih pokazatelja otvorenog i funkcionalnog sistema javnih nabavki (Bovis, 2007), 65). Isti podrazumijeva dostupnost svih relevantnih informacija koje omogućavaju zainteresovanim subjektima da budu upoznati sa pravilima i procedurama koje se primjenjuju u procesu javnih nabavki (Schooner, 2002, 1-16). Bez transparentnosti bilo bi nemoguće utvrditi da li je ugovorni organ pravilno proveo postupak nabavke poštujući i ostale principe javnih nabavki, a prije svega principe nediskriminacije i jednakog tretmana.

Propisi o provođenju postupaka javne nabavke obavezuju ugovorne organe da osiguraju aktivnu konkurenciju među kompanijama, jednake prilike za učešće te svrsishodno i racionalno trošenje javnih sredstava. Jedan od glavnih zadataka u ovom procesu jeste uspostaviti i dosljedno primjenjivati transparentne procedure javnih nabavki kako bi ponuđači bili upoznati sa svim zahtjevima i kriterijama na osnovu kojih će biti ocjenjivani, kao i s procedurama koje dovode do dodjele i realizacije javnih ugovora (Witting, 2005, 111).

Transparentnost postupaka postiže se objavljivanjem određenog seta obavještenja, i to: obavještenja o nabavci, odluke o kvalifikaciji kandidata, odluke o izboru najpovoljnijeg ponuđača, odluke o poništavanju postupka javne nabavke, osnovnih elemenata ugovora o javnoj nabavci, planova nabavke, izmjene, odnosno dopune plana/poziva/odluke/ugovora, kao i preduzimanjem drugih radnji i mjera (npr. omogućavanje ponuđačima uvid u ponude ostalih učesnika, izuzev povjerljivih informacija).

Princip transparentnosti često se navodi kao jedan od glavnih ciljeva propisa o javnim nabavkama, no vodeći autori u ovoj oblasti ističu da transparentnost u javnim nabavkama prije svega ima instrumentalnu vrijednost. Drugim riječima, transparentnost nije sama sebi cilj, već sredstvo za postizanje drugih ciljeva, kao što su, u slučaju javnih nabavki, ekonomska efikasnost, nediskriminacija, te konkurencija među privrednicima.

2.1. Planovi nabavke kao sredstvo za povećanje transparentnosti

Planiranje je najvažniji, intelektualno jako zahtjevan posao svakog menadžera, usmjeren na oblikovanje aktivnosti unutar organizacije s ciljem da djelovanje pojedinaca bude učinkovito. Planiranje predstavlja fazu procesa upravljanja u kojoj se donose planske odluke o ciljevima, politikama, strategijama, programima i planovima kojima se usmjerava cjelokupna aktivnost preduzeća (Mislisavljević, Todorović, 1992, 22). Planiranje je zapravo putokaz kako stići do željenog cilja. Koristi od planiranja su višestruke: minimiziranje rizika i neizvjesnosti, manje napora, gubitka i troškova u upravljanju resursima, efikasniji rast i razvoj, izbor pravog načina za ostvarivanje željenih ciljeva, utvrđivanje seta pravila ponašanja (politika) koje će slijediti zaposleni u izvršavanju ciljeva organizacije, bolja koordinacija rada, bolje upravljanje vremenom, bolja kontrola nad poslovanjem organizacije, itd.

Izrada plana nabavke predstavlja prvu fazu procesa javne nabavke i od uspješnosti ove faze zavisiće buduće aktivnosti u pogledu dodjele ugovora. Ugovorni organi često potcijene ovu fazu, što je velika pogreška. Ako se planiranje nabavke provede na pravi način, tada bi se i ostale faze trebale odvijati bez poteškoća, ali isto vrijedi i u suprotnom slučaju. Planom nabavke se određuje način upravljanja procesom nabavke, konkretne smjernice i zadaci nabavke. Na osnovu plana nabavke pokreću se planirani postupci nabavke prema dinamici pokretanja postupaka. Uspješno planiranje i izvršenje nabavke zahtjeva uključivanje stručnjaka iz različitih područja s ciljem određivanja predmeta i postupka nabavke (zainteresovane strane). Dobro pripremljen plan nabavke za rezultat ima uštede, efikasnost u provođenju javnih nabavki, te postizanje najbolje vrijednosti za javni novac.

Na povećanje transparentnosti postupaka u BiH uticala je novina u ZJN, a koja se odnosi na obavezu objavljivanja plana javne nabavke za one postupke čija je vrijednost iznad 50.000,00 KM za robe i usluge, odnosno 80.000,00 KM za radove, i to u roku od 60 dana od dana usvajanja budžeta, odnosno finansijskog plana. Ovdje vidimo da imamo dvije vrste „ograničenja“ kada su planovi nabavke u

pitanju. Prvo se odnosi na vrijednosti iznad kojih su ugovorni organi obavezni objavljivati planove nabavki na svojim internet stranicama, dok se drugo odnosi na rok u kojem su dužni da izvrše tu objavu. Upravo ovaj rok od 60 dana bio je predmet brojnih kritika i amandmana od strane nevladinih organizacija, jer su iste smatrale da je rok nerealno dug.

Ukoliko analiziramo vrijednost dodijeljenih ugovora „male vrijednosti“, vidimo da iznos sredstava koji se troši ovim postupcima nije zanemarljiv, te ovakvo zakonsko rješenje koje omogućava objavu reduciranog plana nabavke, ne obezbjeđuje punu transparentnost.

Tabela 1. Uporedni prikaz dodijeljenih ugovora „male vrijednosti“ sa PDV-om (KM).

Godina	Ukupna vrijednost zaključenih ugovora „male vrijednosti“
2013	414.050.172,90
2014	438.458.474,06
2015	273.917.278,55
2016	333.253.396,48

Izvor: Godišnji izvještaji Agencije za javne nabavke BiH o zaključenim ugovorima u postupcima javnih nabavki u: 2013., 2014., 2015. i 2016. godini.

Smanjenje vrijednosti dodijeljenih ugovora „male vrijednosti“ u 2015. godini i 2016. godini posljedica je primjene novog ZJN koji je predvidio poseban režim nabavke usluga iz Aneksa II dio B, za koje je starim ZJN dodjela vršena u skladu sa pravilima definisanim u Poglavlju II zakona, onda kada vrijednost ugovora iznosila ili premašivala domaće vrijednosne razrede ustanovljene u čl. 6. st. (2), odnosno Poglavlja III u slučaju nabavki „male vrijednosti“. Poređenja radi, vrijednost dodijeljenih ugovora za usluge iz Aneksa II dio B u 2015. godini iznosila je 184.336.304,58 KM sa PDV-om, a u 2016. godini 269.097.295,66 KM sa PDV-om (ovo je iznos ugovora dodijeljenih na osnovu Pravilnika o postupku dodjele ugovora o uslugama iz Aneksa II dio B Zakona o javnim nabavkama¹²).

U BiH planovi nabavke objavljuju se samo na internet stranicama ugovornih organa, a ZJN ne predviđa rješenje za objavu planova javnih nabavki za one ugovorne organe koji nemaju svoju internet stranicu (preporuka je da ovi ugovorni

12 „Službeni glasnik BiH“ broj: 66/16.

organi objavljuju svoje planove nabavki na internet stranici osnivača). Vođena činjenicom da u BiH ima preko 2.000 ugovornih organa, koja govori o tome koliko je potencijalnim ponuđačima otežano pretraživanje objavljenih planova, od 22.01.2018. godine Agencija za javne nabavke je omogućila objavu plana nabavki na Portalu „E-nabavke“ (u daljem tekstu: Portal). Objava plana nabavki na Portalu trenutno je opcionalna, te ne isključuje obavezu objave plana nabavki na internet stranici ugovornog organa. U sistemu je omogućeno da ugovorni organi mogu objaviti jedan plan nabavki za jednu kalendarsku godinu, koji može imati neograničen broj stavki, i isti se može mijenjati na način da se izmjene postojeće stavke u planu ili da dodaju nove stavke, ali nije moguće brisanje stavki iz objavljenog plana nabavki.

Sa aspekta transparentnosti važno je istaći da su svi objavljeni planovi nabavki dostupni svim korisnicima na javnom dijelu Portala. Objavljenom planu nabavki ugovornog organa pristupate na slijedeći način:

1. Klikom na “Ugovorni organi” pa na “Pretraga” započinjete pretragu ugovornih organa;
2. Nakon što pronađete ugovorni organ klikom na naziv ugovornog organa otvarate detalje ugovornog organa;
3. Klikom na “Plan nabavki” pristupate objavljenim planovima nabavki.

Poređenja radi, u Hrvatskoj je Zakonom o javnoj nabavi¹³ definisano „naručitelj je obavezan donijeti plan nabave za proračunsku ili poslovnu godinu te ga ažurirati prema potrebi.“ Plan nabavke i sve njegove kasnije promjene javni naručitelj obavezan je objaviti u standardiziranom obliku u Elektroničkom oglasniku javne nabave Republike Hrvatske (u daljem tekstu: EOJN RH) u roku od osam dana od donošenja ili promjene.¹⁴ Svi planovi nabavke su javno dostupni u EOJN RH najmanje šest godina od njihove objave.¹⁵

Slična situacija je i u Srbiji. Novim Zakonom o javnim nabavkama propisana je obaveza naručioca da doneseni plan nabavki za tekuću godinu, i sve eventualne izmjene i dopune, objavi na Portalu javnih nabavki u roku od deset dana od dana donošenja plana, odnosno od izvršene izmjene.¹⁶ Uprava za javne nabavke na

13 „Narodne novine“ broj: 120/16.

14 Pravilnik o planu nabave, registru ugovora, prethodnom savjetovanju i analizi tržišta u javnoj nabavi, „Narodne novine“ broj: 101/17.

15 Vidjeti na internet stranici <https://eojn.nn.hr/Oglasnik/>, datum pristupa: 30.03.2018. godine.

16 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj: 124/12, 14/15 i 68/15, čl. 51.

svojoj internet stranici objavljuje instrukcije u vezi sa načinom objavljivanja plana javnih nabavki i izmjena i dopuna plana javnih nabavki.¹⁷ Dostava plana nabavki vrši se putem aplikativnog softvera izrađenog od strane Uprave za javne nabavke.¹⁸

U Crnoj Gori, članom 38. Zakona o javnim nabavkama¹⁹ je propisano „Naručilac je dužan da do 31. januara tekuće fiskalne, odnosno finansijske godine sačini plan javnih nabavki i dostavi nadležnom organu radi objavljivanja na portalu javnih nabavki“. Svi planovi su javno dostupni na Portalu javnih nabavki Crne Gore.²⁰

Na ovaj način je znatno olakšano pretraživanje planova nabavki, budući da su isti objedinjeni na jednom mjestu.

U cilju postizanja pune transparentnosti, a samim tim i povećanja efikasnosti sistema javnih nabavki u BiH, u narednom periodu potrebno je izvršiti izmjenu zakonskih propisa kako bi se objava planova nabavki na Portalu, kao centralnom mjestu za informisanje o javnim nabavkama, uvelo kao obaveza.

2.2. Elektronske javne nabavke

U današnjem svijetu gotovo je nemoguće zamisliti poslovanje bez upotrebe moderne informacione tehnologije koja je dovela do velikih promjena u načinu i efikasnosti rada poslovnih sistema. Preduzeća sve više koriste informacione tehnologije koje omogućavaju brzu i jednostavnu komunikaciju, prenos velike količine podataka u kratkom vremenu, jednostavno objavljivanje i ažuriranje dokumenata i njihovu globalnu dostupnost u realnom vremenu. Sve to predstavlja elemente novog oblika poslovanja, tzv. elektronskog poslovanja.

Razvoj novih tehnologija i sve veći pristup internetu stvorili su uslove za transformaciju načina na koji javna uprava funkcioniše. Rezultat toga je uvođenje elektronske uprave (u daljem tekstu: e-uprava), koja se bazira na upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija radi boljeg i efikasnijeg pružanja javnih usluga. Važan segment razvoja e-uprave predstavlja uspostavljanje sistema elektronskih javnih nabavki, koji se koristi kao alat za unapređenje efikasnosti

17 Pravilnik o formi plana javnih nabavki i načinu objavljivanja plana javnih nabavki na Portalu javnih nabavki, „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj: 83/15, čl. 5.

18 Vidjeti na internet stranici <http://portal.ujn.gov.rs/Pretraga.aspx?tab=5>, datum pristupa 30.03.2018. godine.

19 „Službeni list Crne Gore“ broj: 042/11, 057/14, 028/15 i 042/17.

20 Vidjeti na internet stranici <http://portal.ujn.gov.me/delta2015/search/noticeSearchResults.html>, datum pristupa 30.03.2018. godine.

procesa nabavke roba, usluga i radova te ostvarivanje ušteda u javnom sektoru (Kutleša, 2016, 6).

Elektronske nabavke (u daljem tekstu: e-nabavke) nisu samo važan segment reforme e-uprave unutar EU, nego je njihov razvoj i nivo usklađenosti predmet monitoringa i evaluacije izvještaja o napretku na tranzicijskom putu Bosne i Hercegovine prema članstvu. Prednosti e-nabavke su neupitne, a među najvažnije spadaju:

- Jačanje načela transparentnosti (uvođenjem elektronskog načina poslovanja povećava se kvalitet usluge ugovornih organa, podaci su u realnom vremenu dostupni svim potencijalnim ponuđačima, olakšano je praćenje dodjele i izvršenja usluga),
- Jačanje efikasnosti (brža narudžba, skraćuju se rokovi dostave i evaluacije ponuda, kao i dodjele ugovora),
- Jačanje ekonomičnosti (ostvaruju se značajne uštede zamjenom nekadašnjih komplikovanih procedura opterećenih ogromnom papirologijom),
- U funkciji su načela najbolje vrijednosti za novac (jačaju zdravu konkurenciju čime se povećava izbor dostupnih roba, radova i usluga, omogućava dobijanje boljeg kvaliteta uz smanjenje cijena).

Ove prednosti e-nabavki ostvaruju mjerljive rezultate. Primjeri dobre prakse, koji pokazuju značaj ušteda ostvarenih uvođenjem sistema e-nabavki:

- Talijanska agencija Emilia Romagna's Intercent ER koja nudi usluge e-nabavki, uključujući e-tržište, e-kataloge i e-aukciju, u 2008. godini obrađivala je transakcije u vrijednosti od 419 miliona eura, a ostvarene uštede mjere se iznosom od 67,5 miliona eura, odnosno 45 godina ukoliko računamo ostvarene uštede u vremenu;
- Austrijska savezna agencija za javnu nabavku centralizovala je nabavku za federalne službe kroz e-nabavke. Za 2008. godinu prijavila je uštede od 178 miliona eura, na ukupan iznos nabavki od 830 miliona;
- U Danskoj kroz obrade e-računa koje koriste svi ugovorni organi, između ostalog i u postupcima javnih nabavki, ostvarene su uštede od 100 miliona eura godišnje;
- U Norveškoj javna uprava pomoću platforme Ehandel postiže uštede 20–40% kod obrade narudžbi, što u odnosu na cjelokupni budžet nabavki čini 2–10% godišnje;

- Kroz web platformu Buying Solutions u Velikoj Britaniji, koja se bavi posredovanjem u kupoprodaji na iznos od pet milijardi funti uštedeno je 732 miliona funti;
- U Portugalu od 2010. godine, kada je uvedena obavezna primjena e-nabavki, ostvarene su uštede od 28 miliona eura (Goukens, 2012).

Transparentnost javnih nabavki u BiH podignuta je na viši nivo uspostavljanjem Portala putem kojeg ugovorni organi imaju obavezu da objavljuju obavještenja o nabavci, poništenju postupka, dodjeli ugovora, ispravke obavještenja, s tim da ugovorni organi imaju mogućnost objave i drugih obavještenja koja po ZJN nisu obavezna, ali pružaju određene pogodnosti ukoliko se objave (PIN, ex ante obavještenje o transparentnosti, obavještenje o uspostavljanju sistema kvalifikacije, a kako je već navedeno od decembra 2017. godine i planove nabavke). Ovo je jedina obaveza koja se odnosi na e-Nabavke koja je propisana članom 123. ZJN, kojim je definisano da „Elektronske nabavke, elektronska aukcija i dinamički sistem kupovine, način, rokovi i početak primjene biće definisani podzakonskim aktom koji donosi Vijeće ministara BiH, najkasnije u roku od jedne godine od početka primjene ovog zakona.“. Polazeći od navedene zakonske odredbe, 2014. godine doneseno je Uputstvo o uslovima i načinu objavljivanja obavještenja i dostavljanja izvještaja u postupcima javnih nabavki u informacionom sistemu e-Nabavke²¹, a 2015. godine Uputstvo o dopunama uputstva o uslovima i načinu objavljivanja obavještenja i dostavljanja izvještaja u postupcima javnih nabavki u informacionom sistemu e-Nabavke²² i istim je definisano da su ugovorni organi dužni objaviti tendersku dokumentaciju u sistemu e-Nabavke i to:

- 2016. godini, za najmanje 30% postupaka javne nabavke za koje se objavljuje obavještenje o nabavci,
- 2017. godini, za najmanje 60% postupaka javne nabavke za koje se objavljuje obavještenje o nabavci
- od 01.01.2018. godine za sve postupke javne nabavke za koje se objavljuje obavještenje o nabavci.

Ovako postavljena odredba dovela je do znatnog povećanja transparentnosti postupaka, budući da su sada svi zainteresovani, registrovani ponuđači u mogućnosti da izvrše uvid u tendersku dokumentaciju i njene odredbe, bez obaveze da to zahtijevaju od ugovornog organa. S druge strane, došlo je do povećanja ekonomičnosti postupka jer ugovorni organi nemaju više obavezu da štampaju

21 „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj: 90/14.

22 „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj: 53/15.

tendersku dokumentaciju i dostavljaju je potencijalnim ponuđačima, čime su ostvarene značajne uštedes (i vremena i novca). Takođe, povećala se efikasnost, jer potencijalni ponuđači sada mogu da preuzmu tendersku dokumentaciju istog trena kada je ona objavljena na Portalu.

Sljedeći korak ka povećanju transparentnosti i postizanju efikasnijih i ekonomičnijih javnih nabavki u BiH jeste uvođenje e-Aukcije kao posebnog alata nabavke. U tom kontekstu 2016. godine donesen je podzakonski akt, Pravilnik o uslovima i načinu korištenja e-aukcije²³, kojim je definisano da su ugovorni organi, kod postupaka nabavke kod kojih je kriterij „najniža cijena“, dužni predvidjeti provođenje e-Aukcije za najmanje:

- 30% postupaka javne nabavke u 2017. godini
- 50% postupaka javne nabavke u 2018. godini
- 80% postupaka javne nabavke u 2019. Godini
- Od 01.01.2020. godine za sve postupke nabavke kod kojih je kriterij „najniža cijena“.

Članom 1. stav (3) gore pomenutog podzakonskog akta definisano je da je e-aukcija način provođenja dijela postupka javne nabavke, koji uključuje podnošenje novih cijena, izmijenjenih na niže, ili cijena i novih (poboljšanih) vrijednosti koje se odnose na određene elemente ponuda. E-aukcija nije poseban postupak nabavke, već samo alat koji se primjenjuje kako bi ugovorni organ dobio „najbolju vrijednost za javni novac“. E-aukciju je moguće primjeniti kod:

- Otvorenog postupka
- Ograničenog postupka
- Pregovaračkog postupka sa objavom obavještenja o nabavci
- Konkurentskog zahtjeva za dostavu ponuda
- Okvirnog sporazuma - u slučaju mini tenderisanja
- Sistema kvalifikacije,
a ista nije moguća ako su predmet nabavke ugovori o uslugama/radovima
čiji je predmet intelektualni rad, kao što je projektovanje radova.

To zapravo znači da ugovorni organ provodi jedan od gore pomenutih postupaka nabavke, uz napomenu da je u tenderskoj dokumentaciji i obavještenju o nabavci obavezan navesti da se planira provođenje e-aukcije, te e-aukciju provodi tek kad izvrši analizu pristiglih ponuda. Analiza ponude obuhvata analizu prihvatljivosti, i to:

23 „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj: 66/16.

1. Sa aspekta pripreme i sadržaja - utvrđuje se da li je ista pravilno uvezana, numerisana, da li sadrži sve tražene dokumente, i slično.
2. Ocjena kvalifikovanosti ponuđača - utvrđuje se da li ponuđači ispunjavaju postavljene uslove kvalifikacije. Važno je istaći da se kod jednofaznih postupaka ne donosi odluka o kvalifikovanosti, već se kvalifikovanost/nekvalifikovanost konstatuje u zapisniku o radu komisije. To zapravo znači da komisija počinje sa radom na zapisniku, konstatuje sve vezano za prihvatljivost/neprihvatljivost ponude, ali isti će završiti tek kada se okonča e-aukcija;
3. Provjera neprirodno niske cijene - podzakonskim aktom, Uputstvom za pripremu modela tenderske dokumentacije i ponuda,²⁴ definisano je da ugovorni organ obavezno od ponuđača traži objašnjenje cijene ponude koju smatra neprirodno niskom ako su ispunjeni sljedeći uslovi: cijena ponude je za više od 50% niža od prosječne cijene preostalih prihvatljivih ponuda, ukoliko su primljene najmanje tri prihvatljive ponude, ili b) cijena ponude je za više od 20% niža od cijene drugorangirane prihvatljive ponude.

Momentat kada ugovorni organ traži pojašnjenje neprirodno niske cijene, kada je predviđena e-aukcija, bio je predmet brojnih polemika i različitih tumačenja, ali je Agencija za javne nabavke riješila dileme zvaničnim tumačenjem kojim je navedeno da ugovorni organ traži pojašnjenje neprirodno niske cijene **prije** zakazivanja e-aukcije. Ovakvo tumačenje je u duhu Direktiva, kojim je navedeno da u e-aukciji mogu učestvovati ponuđači koji su podnijeli prihvatljive ponude, te je dalje definisano:

- a) Ponuda se smatra **prihvatljivom** ako je podnesena od strane ponuđača koji nije bio isključen na osnovu kvalifikacionih kriterija i koji ispunjava kriterije za odabir, te čija je ponuda u skladu sa tehničkim specifikacijama, pod uslovom da nije nepravilna ili neprihvatljiva ili neodgovarajuća;
- b) Ponude koje nisu u skladu sa tenderskom dokumentacijom, koje su primljene nakon roka za predaju, kada postoji dokaz za tajni sporazum ili korupciju ili za koje su ugovorni organi ustanovili da su izuzetno niske vrijednosti, smatraju se **nepravilnim ponudama**;
- c) Ponude koje su podnijeli ponuđači koji nemaju tražene kvalifikacije, te ponude čija vrijednost prelazi procijenjenu vrijednost ugovornog organa, koja je utvrđena i zabilježena prije početka postupka nabavke, smatraju se **neprihvatljivim ponudama**;

- d) Ponuda koja nije relevantna za ugovor i ako bez većih izmjena očito ne može odgovoriti na potrebe i zahtjeve ugovornog organa navedene u tenderskoj dokumentaciji, smatra se da ta ponuda **nije odgovarajuća**.

Nakon što provede sve gore navedene radnje, ugovorni organ zakazuje e-aukciju, s tim da se ista ne može zakazati: vikendom, neradnim danom, radnim danom prije 09:00 i poslije 15:00 časova. Od momenta zakazivanja do početka e-aukcije mora proći minimalno 48 časova, a dužina trajanja koju određuje ugovorni organ može biti minimalno 10, maksimalno 30 minuta. Međutim, e-aukcija se automatski produžava za 2 minute ukoliko se podnese nova cijena ili vrijednost u posljednje 2 minute trajanja e-aukcije, što znači da u prasi jedna aukcija može da traje i nekoliko sati. Ukoliko se u posljednje 2 minute ne podnese nova cijena ili vrijednost e-aukcija se završava.

Da bi se e-aukcija mogla provesti svi korisnici moraju biti registrovani i aktivirani u sistemu e-Nabavke i posjedovati informatičku opremu i nesmetan pristup sistemu e-Nabavke, ista mora biti predviđena u obavještenju o nabavci i tenderskoj dokumentaciji, a tenderska dokumentacija mora biti objavljena u sistemu e-Nabavke.

Budući da se radi o alatu nabavke koji je novina u BiH u narednom periodu će biti potrebne dodatne edukacije zaposlenih, kako kod ugovornih organa, tako i kod ponuđača, a s ciljem pravilne primjene istog. S druge strane, potrebno je nastaviti sa nadogradnjom Portala, kako bi se e-Nabavke mogle primijeniti u punom smislu te riječi, a to znači uvođenje e-Dostave ponuda, evaluacije ponuda i dodjele ugovora.

Trenutno stanje e-nabavki u BiH najbolje ilustruje sljedeća tabela:

Naziv modula	Opis	Trenutno stanje
e-Objava	elektronska priprema, dostavljanje i objava standardnih obrazaca obavještenja	Razvijen Modul
e-Pristup	elektronski pristup tenderskoj dokumentaciji	Razvijen Modul
e-Dostavljanje i otvaranje ponuda	elektronsko dostavljanje i otvaranje ponuda/zahtjeva za učestvovanje	Planirano u 2018.

e-Aukcija	ponavljajući proces koji obuhvata elektronski sistem za dostavljanje novih cijena, revidiranih nadalje, i/ili novih vrijednosti u pogledu određenih elemenata ponude, nakon inicijalne ocjene ponuda, što omogućava njihovo rangiranje korištenjem automatskih metoda ocjene	Razvijen Modul
e-Katalog	elektronski dokument izrađen od strane privrednih subjekata u skladu sa smjernicama ili dodacima definisanim od strane UO-a u datom postupku u kojem su proizvodi opisani i cijene navedene na strukturisan način	Nije planirano Srednjoročnim planom razvoja AJN
e-Ocjena	analiza i ocjena ponuda/zahtjeva za učestvovanje	Planirano u 2018.
e-Naručivanje	elektronski sistem naručivanja na osnovu zaključenog postupka javne nabavke, ugovora ili okvirnih sporazuma	Nije planirano Srednjoročnim planom razvoja AJN
e-Fakturisanje i e-Plaćanje	izdavanje elektronskih faktura i elektronsko plaćanje	Nije planirano Srednjoročnim planom razvoja AJN

ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina na putu do punopravnog članstva u EU je dužna u potpunosti uskladiti svoje zakonodavstvo sa direktivama EU, što je u velikoj mjeri i ostvareno usvajanjem novog ZJN 2014. godine. Kako bi se u potpunosti izvršilo usklađivanje sa *acquis*-em neophodno je riješiti još neka otvorena pitanja a koja se odnose na povećanje transparentnosti, uvođenje cjelovitog sistema e-nabavki, te jačanje kadrovske strukture u oblasti javnih nabavki.

Transparentnost ima važnu ulogu u javnim nabavkama i ista doprinosi jačanju konkurencije, te smanjenju zloupotrebe i korupcije što u konačnici rezultira kvalitetnijim ponudama i postizanju najbolje vrijednosti za javni novac. Ovaj princip se ostvaruje kroz obavezu objavljivanja određenih kategorija informacija, kao što su planovi nabavki, obavještenja o nabavkama, te obavještenja o dodjeli ugovora, odnosno poništenju postupka nabavke. U BiH, kada su planovi nabavke

u pitanju, ovaj princip samo je djelimično ispoštovan, jer ne postoji obaveza objavljivanja cjelovitog plana javnih nabavki već samo jednog njegovog dijela (iznad određenog vrijednosnog razreda), te ne postoji obaveza objavljivanja planova na jednom mjestu, Portalu, kako bi se olakšalo njihovo petraživanje (trenutno je to samo opcija koju ugovorni organi mogu koristiti, ali nije obavezujuće). U narednom periodu svakako bi trebalo razmotriti mogućnost da se u legislativi uvede obavezna objava cjelovitih planova nabavke, te njihova objava na jednom mjestu - Portalu.

U našoj zemlji neophodno je da se elektronske procedure prepoznaju kao validne i da se u tom kontekstu izvrši prilagođavanje legislative i osnaže ljudski resursi u pogledu njihovog korištenja. Prvi koraci ka uspostavi cjelovitog sistema e-nabavke su učinjeni, a da bi sistem ostvario svoju svrhu potrebno je izvršiti usklađivanje legislative (ne samo ZJN, već i Zakona o elektronskom potpisu) kako bi se stvorili uslovi za podnošenje elektronskih ponuda, elektronsku evaluaciju ponuda, elektronsku dodjelu ugovora, elektronsko naručivanje, elektronsko fakturisanje i plaćanje. Uspostavom cjelovitog sistema e-nabavki smanjili bi se troškovi dostavljanja ponuda i skratili bi se rokovi dostave, povećala bi se transparentnost budući da bi se evaluacija ponuda vršila elektronskim putem i u konačnici povećala bi se efikasnost budući da bi se dodjela ugovora, naručivanje, fakturisanje i plaćanje vršili elektronskim putem, što bi rezultiralo i manjim transakcionim troškovima.

LITERATURA

1. Agencija za javne nabavke BiH (2014, 2015, 2016, 2017) *Godišnji izvještaj Agencije za javne nabavke BiH o zaključenim ugovorima u postupcima javnih nabavki u 2013., 2014., 2015. i 2016. godini*. Preuzeto 09.02.2017. godine, sa <https://www.javnenabavke.gov.ba/index.php?id=11b&jezik=bs>.
2. Bovis, C. (2007) *EU Public Procurement Law*. Cheltenham, Edward Elgar.
3. Direkcija za evropske integracije (2010) *Poglavlja pregovora (Negotiating chapters/Chapitres de négociation)*. Preuzeto 07.08.2017. godine, sa <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4780&langTag=bs-BA>
4. European Commission (2017) *Public Procurement*. Preuzeto 25.07.2017. godine, sa https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement_hr
5. Evropska Komisija (2016) *Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2016. godinu uz dokument Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija Saopštenje o politici proširenja EU za 2016. godinu*. Brisel. Izvještaj dostupan na internet stranici: http://dei.gov.ba/dei/media_servis/vijesti/default.aspx?id=17696&langTag=bs-BA

6. Goukens, L.(2012) *E-Procurement savings in Europe (Internet)*. Gatewit. Dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/264382965E-ProcurementsavingsinEurope>
7. Kutleša, I. (2016) *Analiza sistema e-nabavki u BiH*. Sarajevo, Analitika.
8. Milisavljević, M., Todorović, J., (1992), *Planiranje i razvojna politika preduzeća*, Savremena administracija, Beograd.
9. Pravilnik o formi plana javnih nabavki i načinu objavljivanja plana javnih nabavki na Portalu javnih nabavki.
10. Pravilnik o planu nabave, registru ugovora, prethodnom savjetovanju i analizi tržišta u javnoj nabavi.
11. Pravilnik o postupku dodjele ugovora o uslugama iz Aneksa II dio B Zakona o javnim nabavkama.
12. Pravilnik o postupku nabavke robe, obavljanju usluga i ustupanju radova.
13. Pravilnik o uslovima i načinu korištenja e-aukcije.
14. Schooner, S. (2002) *Desiderata: Objectives for a System of Government Contract Law. II Public Procurement Law Review*. Preuzeto 25.07.2017., sa: http://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1101&context=faculty_publications
15. Transpatency International Bosna i Hercegovina (2012) *Monitoring implementacije Zakona o javnim nabavkama BiH*. Izvještaj dostupan na:
16. <https://ti-bih.org/wp-content/uploads/2012/12/Monitoring-javnih-nabavki-2012.pdf>
17. Uputstvo o dopunama uputstva o uslovima i načinu objavljivanja obavještenja i dostavljanja izvještaja u postupcima javnih nabavki u informacionom sistemu e-Nabavke.
18. Uputstvo o uslovima i načinu objavljivanja obavještenja i dostavljanja izvještaja u postupcima javnih nabavki u informacionom sistemu e-Nabavke.
19. Uputstvo za pripremu modela tenderske dokumentacije i ponuda.
20. Uredba o postupku nabavke robe, vršenju usluga i ustupanju radova.
21. Wittig, W., (2005) *Linking Islands of Integrity to Promote Good Governance in Public Procurement: Issues for Consideration, Fighting corruption and promoting integrity in public procurement*. OECD Publishing, Pariz.
22. Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine.
23. Zakon o javnim nabavkama Crne Gore.
24. Zakon o javnim nabavkama Srbije.
25. Zakon o javnim nabavkama Hrvatske.
26. Zakon o postupku nabavke roba, usluga i ustupanju radova.

Vesna Bogičević¹

ODRŽIVOST JAVNOG SEKTORA KROZ PRISTUP REVIZIJE POSLOVANJA

SUSTAINABILITY OF THE PUBLIC SECTOR THROUGH ACCESS THE AUDIT OF OPERATIONS

SAŽETAK

Nestabilno poslovanje koje je zastupljeno u javnom sektoru Bosne i Hercegovine predstavljalo je motiv za sprovođenje istraživanja u entitetima javnog sektora. Aktuelni problemi u javnom sektoru u Bosni i Hercegovini, i šire, koji su u žiži interesovanja još od oktobra 2009-te godine doveli su do neefikasnog i neekonomičnog poslovanja, tačnije, do nestabilnosti javnog sektora. Iako je nestabilnost javnog sektora nastala „djelovanjem“ ekonomske krize i nekontrolisanim trošenjem javnih sredstava, postoje i drugi problemi koji opterećuju javni sektor kao što su: deficit, nelikvidnost, zaduživanje, smanjivanje kapitalnih ulaganja, (ne)zaposlenost, neefikasno poslovanje itd. U vezi s tim, primarni cilj rada je da ukaže na mjere koje će dovesti do unapređenja poslovanja u javnom sektoru.

Ključne riječi: revizija poslovanja, javni sektor, kontrola, analiza problema, stabilnost.

ABSTRACT

The unstable operations, which is represented in the public sector of Bosnia and Herzegovina was a motive to carry out the research in public sector entities. Current problems in the public sector in Bosnia and Herzegovina, and wider, which are the focus of interest since the October 2009 led to inefficient and uneconomic operations, precisely, the instability of the public sector. Even though the instability of the public sector was created by “work” of the economic crisis and uncontrolled spending of public funds, there are other problems that burden the public sector such as deficit, insolvency, borrowing, reducing of capital investment, (un)employment, inefficient operations and so on. In this regard, the

1 Dr Vesna Bogičević, JU SŠC “Milutin Milanković”, e-mail: vesna_bogicevic@yahoo.com

primary goal of this paper is to point out the norms that will lead to improved operations in the public sector.

Keywords: *audit of operations, the public sector; control, problem analysis, stability.*

JEL: M42, M48

UVOD

Stabilno funkcionisanje javnog sektora ukazuje na potrebu „aktivne systemske kontrole“ u svim entitetima kako bi se omogućili ekonomični, efikasni i efektivni uslovi u politici upravljanja javnim dugom. Zemlje koje imaju usporen privredni rast za posljedicu će imati ubrzano povećanje obima zaduženosti. Takvo stanje zahtijeva analizu rizika različitih oblika zaduživanja kako bi se na vrijeme otkrili rizični faktori, koji mogu ugroziti likvidnost i solventnost javnog sektora. U tom slučaju, revizija poslovanja ima posebnu funkciju koja se manifestuje u vidu modela održivosti javnog sektora.

Model održivosti javnog sektora determiniše trodimenzionalnost funkcije revizije poslovanja:

- revizija poslovanja utiče na stabilnost javnog duga;
- revizija poslovanja identifikuje rizike koji utiču na likvidnost i solventnost javnog sektora;
- revizija poslovanja kroz kontrolu trošenja javnih sredstava utiče na povećanje ušteda u entitetima javnog sektora.

Ostvarenjem prethodno navedenih dimenzija revizija poslovanja utiče na održivost javnog sektora. Pored uloge revizije poslovanja, poseban uticaj na održivost javnog sektora ima uloga revizora, odnosno uloga Vrhovne revizorske institucije, koja svojim djelovanjem utiče na jačanje odgovornosti nosilaca vlasti.

1. ZNAČAJ REVIZIJE POSLOVANJA U ODRŽIVOSTI JAVNOG SEKTORA

Značaj revizije poslovanja proizilazi iz njene trodimenzionalne funkcije, koja utiče na održivost javnog sektora. Imajući u vidu pokazatelje održivosti, revizija poslovanja treba da bude fokusirana na stabilnost javnog duga kako bi se stekao jedan od vodećih uslova za uspostavljanje održivosti javnog sektora.

Analizom pokazatelja održivosti javnog sektora u BiH uočava se tendencija rasta javnog duga, što ukazuje na pojavu dugogodišnjeg budžetskog deficita. Stanje kao što je u BiH prati i ostale zemlje iz okruženja, koje imaju problem sa ograničenjem javnog duga (Crna Gora, Hrvatska, Republika Srbija, Mađarska, Bugarska, Grčka, Rumunija i druge). Da bi se ublažio teret javnog duga neophodno je pojačati kontrolu u pogledu obima zaduženosti, rizika i troškova zaduživanja, gdje revizija poslovanja ima posebnu ulogu i značaj.

Iako pokazatelji zaduženosti u BiH ukazuju da indikatori javnog duga ostaju u okvirima definisanih granica održivosti, opšte stanje ukazuje na potrebu kontrole daljeg zaduživanja. Ocjena stanja zaduženosti zahtijeva detaljniju analizu karakteristika javnog duga u kontekstu trenutne makroekonomske situacije i budućih kretanja. Zbog toga je veoma važno konstantno nadgledanje rizika, koji su povezani sa javnim dugom kako bi se na vrijeme preduzele adekvatne mjere za suzbijanje negativnih efekata. Takođe, i u ovom slučaju revizija poslovanja ima poseban značaj.

Stabilnost javnog duga zavisi od većeg broja faktora, koji predstavljaju fiskalne izazove u državi. Fiskalni izazovi fokusirani su na održavanje kvaliteta i kvantiteta robe i usluga koji se pružaju građanima, odnosno korisnicima, i druge transfere koji su dio vladinih programa. Najznačajniji faktori koji utiču na stabilnost javnog duga stvarajući fiskalni pritisak na vladu su: povećanje troškova u zdravstvenom sistemu, povećanje troškova penzionog sistema, demografske promjene, razvoj tehnike i tehnologije, tehnološke inovacije i drugi.

Provođenjem revizije poslovanja identifikuju se rizični faktori u svim entitetima javnog sektora, pri čemu se utvrđuju adekvatne mjere koje rukovodstvo entiteta treba da preduzme u cilju sprečavanja budućih negativnih kretanja.

Da bi ublažila fiskalni pritisak koji je povećan globalnom ekonomskom krizom, vlada najčešće interveniše u obliku dodatnog zaduživanja, garancija na kredite, osiguranja bankarskih depozita i slično. To su samo neke od mjera koje vlada uvodi kako bi se zaštitila od rizika likvidnosti i solventnosti. Međutim, za održavanje stabilnosti javnog sektora to nije dovoljno. Prije svega, neophodno je uvesti sistemsku kontrolu u svim entitetima javnog sektora čiji će zadatak biti usmjeren na kontrolu trošenja javnih sredstava. U tom slučaju, pod sistemskom kontrolom podrazumijeva se djelovanje revizije poslovanja s ciljem utvrđivanja nepravilnosti u radu i definisanja mjera za ekonomičnije, efikasnije i efektivnije pružanje usluga korisnicima.

Za stabilno funkcionisanje javnog sektora neophodno je uspostaviti fiskalnu ravnotežu, koja zavisi od veličine javnog duga. U BiH, kao i zemljama iz okruženja, ključni problem se temelji na nerealnoj procjeni potrebnih pozajmljenih finansijskih sredstava. Zbog toga se javlja problem prezaduženosti, koji rezultira budžetskom deficitu, rjeđe budžetskom suficitu. U vezi s tim, revizija poslovanja treba da definiše: „Kakve posljedice spoljna i unutrašnja zaduženost imaju na održivost javnog sektora, te da li je nakon zaduženosti pružanje javnih usluga efikasno i efektivno?“

Odgovor na postavljeno pitanje zavisi od analize ukupnog javnog duga (unutrašnji i spoljni dug) i kao takav ne važi u datom značenju isto za sve zemlje. Dakle, jasno je da postoji potreba za analizom i kontrolom indikatora, koji predstavljaju osnovne parametre zaduženosti, posebno kada su u pitanju nerazvijene zemlje i zemlje koje su u tranziciji.

Kada je riječ o zaduživanju, vlada ima zadatak da izvrši analizu kamatnih stopa, valutne i ročne strukture. Time se utvrđuju povoljnosti po kojima država stiče mogućnost dobijanja pozajmljenih finansijskih sredstava. S druge strane, revizija poslovanja ima zadatak da kontroliše veličinu stvarnog duga, koji je vlada prethodno utvrdila kao podoban za održavanje likvidnosti i solventnosti entiteta javnog sektora, te kontroliše trošenje pozajmljenih sredstava. Na taj način revizija poslovanja utiče na jačanje odgovornosti nosilaca vlasti. To bi imalo pozitivan efekat na buduće generacije, jer bi jačanje svijesti vodećih aktera u državi, kao i jačanje njihove odgovornosti, uticalo na smanjenje fiskalnih opterećenja u vidu unutrašnje i spoljne zaduženosti.

Da bi se smanjila fiskalna opterećenja u vidu zaduženosti neophodno je da svako novo zaduživanje bude povezano sa razvojnim projektima, koji će doprinijeti ubrzanju sistemskih reformi javnog sektora. Realizacija razvojnih projekata uticala bi na smanjenje tereta javnog duga, kao i smanjenja budžetskog deficita. Iz prethodno navedenog, odgovor na postavljeno pitanje mogao bi da glasi: Uz realno utvrđenu veličinu stvarnog duga, koja ne prelazi gornju granicu zaduženosti države, i konstantnu kontrolu trošenja pozajmljenih sredstava, pružanje usluga korisnicima bilo bi efikasno i efektivno što bi pozitivno uticalo na održivost javnog sektora. U suprotnom, usljed nerealne procjene stvarnog duga došlo bi do povećanja izdataka po osnovu kamata i drugih izvora. To bi stvorilo negativne implikacije na održivost javnog sektora, a pružanje usluga korisnicima bilo bi ispod zadovoljavajućeg nivoa. Zbog toga, neophodno je izvršiti realnu procjenu veličine stvarnog duga i kontrolisati način korištenja pozajmljenih sredstava, gdje revizija poslovanja ima veliki značaj.

2. EFEKTI REVIZIJE POSLOVANJA NA ODRŽIVOST JAVNOG SEKTORA

Uspješno poslovanje javnog sektora zavisi od realizacije vladinih programa, aktivnosti rukovodstva, interne kontrole kao i stručnosti zaposlenih u javnom sektoru. Međutim, u praksi se pokazalo da to nisu dovoljni faktori za uspostavljanje stabilnosti i održivosti javnog sektora. To znači da javni sektor mora da funkcioniše uz ojačane kontrolne mehanizme, gdje posebnu pažnju treba posvetiti primjeni revizije poslovanja.

Osnovni razlog provođenja revizije poslovanja u javnom sektoru predstavlja jačanje odgovornosti nosilaca vlasti i uvid u način korištenja javnih sredstava. Time se vodeći akteri „pozivaju na odgovornost“ u cilju racionalnijeg korištenja javnih sredstava. Uz pojačan sistem interne kontrole i interne revizije stvorila bi se mogućnost stabilnijeg poslovanja što bi imalo pozitivne implikacije na održivost javnog sektora.

Kada je u pitanju održivost javnog sektora, efekti revizije poslovanja mogu biti pozitivni i negativni. Pozitivni efekti postoje ukoliko su provođenjem revizije poslovanja u javnom sektoru ispunjeni sljedeći uslovi:

1. Jačanje odgovornosti nosilaca vlasti;
2. Ekonomično trošenje javnih sredstava;
3. Efikasno i efektivno pružanje javnih usluga korisnicima.

Negativni efekti su zastupljeni ukoliko se uticajem revizije poslovanja ne mogu ostvariti neki od navedenih uslova održivosti javnog sektora. Zbog toga ćemo svaki uslov pojedinačno objasniti kako bismo došli do saznanja na koji način revizija poslovanja utiče na održivost javnog sektora.

Zbog loših upravljačkih odluka u javnom sektoru koje dovode do smanjenja obima i kvaliteta javnih usluga, povećanja zaduženosti, pojave budžetskog deficita, opterećenja budućih generacija, primjena revizije poslovanja je od posebnog značaja. U ovom slučaju, njena uloga fokusirana je na analizu i kontrolu finansijskih izveštaja entiteta javnog sektora. U izvještajima su prihodi, rashodi, imovina i obaveze osnovni pokazatelji na osnovu kojih se primjenom revizije poslovanja utvrđuje fiskalna održivost javnog sektora koja zavisi od odgovornosti nosilaca vlasti.

Kako bi se sagledali dugoročni efekti odluka koje donosi vlada, te izvršila ocjena odgovornosti nosilaca vlasti, na međunarodnom nivou je pokrenuta inicijativa o prezentovanju izvještaja o dugoročnoj fiskalnoj održivosti i finansijskoj stabilnosti entiteta javnog sektora, koji se zasnivaju na projekciji budućih priliva i odliva javnih sredstava. Na taj način se može izvršiti procjena do koje visine vladina politika može biti zadovoljena u budućnosti, uz pretpostavku da se ne mijenja postojeći nivo zaduženosti.

Da bi revizija poslovanja uticala na odgovornost nosilaca vlasti mora da postoji kontrola informacija, koje su sadržane u izvještajima o dugoročnoj fiskalnoj održivosti i stabilnosti entiteta javnog sektora. Uvidom u izvještaje, revizor donosi sud o uspješnosti poslovanja i definiše mjere za unapređenje.

Uzimajući u obzir raznolikost aktivnosti entiteta javnog sektora (zdravstvo, obrazovanje, odbrana, pravosuđe, opšta bezbjednost i drugi) treba imati u vidu da primjenom revizije poslovanja mjere neće biti iste za svaki entitet. Definisanje mjera će zavisiti od (ne)uspješnosti poslovanja revidiranih entiteta, što se utvrđuje na dva načina:

1. Uvidom u finansijske izvještaje entiteta javnog sektora, kao i uvidom u izvještaje o dugoročnoj fiskalnoj održivosti i stabilnosti entiteta javnog sektora;
2. Pojedinačnim utvrđivanjem koncepta „3E“ za svaki entitet.

Cilj koji se želi postići primjenom revizije poslovanja u entitetima javnog sektora je utvrđivanje koncepta „3E“. Uvidom u izvještaje entiteta javnog sektora, revizor može da utvrdi ekonomičnost, efikasnost i efektivnost poslovanja odgovorima na sljedeća pitanja:

- u koje svrhe entitet javnog sektora troši javna sredstva;
- da li je u entitetima pružanje usluga efikasno i efektivno;
- da li su javni prihodi dovoljni za pokrivanje tekućih troškova entiteta;
- da li je pružanje usluga kvalitetnije u odnosu na protekli period;
- na koji način rukovodstvo entiteta raspolaže javnim sredstvima;
- da li je trošenje javnih sredstava ekonomično;
- da li su javna sredstva dovoljna za održavanje likvidnosti entiteta, i uopšteno, održavanje likvidnosti i solventnosti javnog sektora;
- da li u entitetima postoji potreba za pozajmljenim sredstvima i slično.

Analizom odnosa prihoda i rashoda, imovine i obaveza, revizor može da definiše odgovore na navedena pitanja. Na taj način dolazi do zaključka da li entiteti javnog sektora posluju (ne)uspješno. Rezultati poslovanja posmatraju se sa dva aspekta – sa aspekta entiteta javnog sektora i sa aspekta javnog sektora.

S obzirom na to da poslovanje entiteta javnog sektora zavisi od upravljačkih odluka rukovodstva koje moraju biti u skladu sa zakonskim okvirom, za svaku realizovanu aktivnost, koja nije u skladu sa konceptom „3E“ rukovodstvo se smatra odgovornim. S druge strane, ako poslovanje posmatramo sa aspekta javnog sektora, za svaku aktivnost koja nije realizovana u skladu sa konceptom „3E“ smatraju se odgovornim nosioci vlasti. U vezi s tim, postavlja se pitanje: „Na koji način je vlada odgovorna za uspostavljanje stabilnosti javnog sektora?“

Odgovor na postavljeno pitanje povezan je sa osnovnim zadatkom, koji je u nadležnosti vlade. Ako uzmemo u obzir posljedice svjetske ekonomske krize koje su doprinijele rastu nezaposlenosti, rastu javnog duga i rastu deficita, zadatak vlade trebao bi da bude usmjeren na uspostavljanje rasta životnog standarda i jačanja socijalne sigurnosti. To se postiže donošenjem odluka o tome u koje svrhe javna sredstva treba da se troše, na koji način treba pružati javne usluge, koliko porezi treba da rastu i slično.

Dakle, racionalno trošenje javnih sredstava utiče na uspostavljanje budžetske ravnoteže što dovodi do stabilnosti javnog sektora. Ukoliko vlada ne preduzme mjere za uspostavljanje stabilnosti javnog sektora, ona se smatra odgovornom za posljedice koje nastaju iz neracionalnog trošenja javnih sredstava i budžetske neravnoteže.

U cilju stabilizacije javnog sektora, vlada treba da preduzme niz ekonomskih mjera. Jedna od vodećih mjera je uravnoteženost jednogodišnjeg budžeta, što podrazumijeva usaglašavanje prihoda i rashoda (priliva i odliva javnih sredstava). Pošto budžet predstavlja godišnji pregled prihoda i rashoda, postoji potreba za informisanjem javnosti o izvršenju budžeta na kraju poslovne godine, kao i korištenim mjerama vlade. Pored sredstava javnog informisanja, ovaj vid informacija se prezentuje u izvještaju o dugoročnoj fiskalnoj održivosti javnog sektora.

Dugoročna fiskalna održivost se može ocijeniti na osnovu očekivanog kretanja budućih aktivnosti, kapitalnih izdataka i oporezivanja. Informacije o dugoročnoj fiskalnoj održivosti uključuju buduće troškove preduzetih vladinih programa,

troškove pružanja usluga, poreske prilive, odlive po osnovu otplate kredita itd. Na osnovu ovih informacija vlada može da predvidi uticaj ekonomskih promjena na buduće generacije pri čemu je obavezna da preduzme određene akcije za neutralisanje negativnih efekata.

Nosioci vlasti imaju obavezu da donose akcije, koje će imati pozitivan uticaj na životni standard i društvenu zajednicu. Zbog toga se javlja potreba za jačanjem kontrolnih mehanizama u najvećim nivoima vlasti kako bi se na vrijeme spriječile negativne radnje, koje mogu imati veliki uticaj na blagostanje zemlje.

3. UNAPREĐENJE POSLOVANJA U JAVNOM SEKTORU

Unapređenje poslovanja u javnom sektoru postiže se uvođenjem reformi čija implementacija treba da omogući ekonomičnije, efikasnije i efektivnije poslovanje. Zemlje u tranziciji i zemlje u razvoju suočavaju se sa problemom „usporenih reformskih procesa“, koji karakteriše usporen tempo implementiranja reformi u javnom sektoru. U takvim situacijama posljedice se negativno odražavaju na kvalitet poslovanja, kao i kvalitet pružanja javnih usluga korisnicima. Primjer takve prakse zastupljen je u BiH, i drugim zemljama iz okruženja, u kojima se javlja potreba za uvođenjem dodatnih mjera, koje će poslovanje u entitetima javnog sektora podići na znatno veći nivo.

Iz prethodne konstatacije možemo da zaključimo da postojeće reforme u javnom sektoru u BiH ne utiču u dovoljnoj mjeri na unapređenje poslovanja javnog sektora, što se potvrđuje rezultatima iz finansijskih izvještaja, revizorskih izvještaja i drugih zvaničnih finansijskih dokumenata. Takva situacija zahtijeva primjenu revizije poslovanja u svim entitetima javnog sektora kako bi se omogućilo ekonomičnije, efikasnije i efektivnije poslovanje. Da bi se unaprijedilo poslovanje u javnom sektoru, revizija poslovanja treba da bude fokusirana na kontrolu provođenja reformi kako bi se utvrdio njihov uticaj, kako na kvalitet poslovanja, tako i na kvalitet pružanja javnih usluga korisnicima.

Zbog velike zaduženosti i dugogodišnjeg budžetskog deficita u BiH, neophodno je izvršiti sistemske promjene koje će voditi unapređenju poslovanja javnog sektora. Sistemske promjene treba da se zasnivaju na modelu dobre prakse koji se primjenjuje u razvijenim zemljama. Model dobre prakse uključuje primjenu benčmarkinga, koji predstavlja sastavni dio CAF modela sa primjenom u javnom sektoru.

Uvođenjem benčmarkinga u javni sektor postigao bi se proces ubrzanih promjena identifikovanjem neophodnih poboljšanja, gdje revizija poslovanja ima posebnu ulogu. U ovom slučaju, revizija poslovanja usmjerena je na kontrolu realizacije vladinih programa, nakon čega revizor donosi sugestije o utvrđenim (ne) pravilnostima poslovanja. Sugestije treba da se zasnivaju na primjerima dobre prakse javnog sektora iz razvijenih zemalja, koji bi mogli da se primjene u javnom sektoru u kojem su revizijom poslovanja utvrđene nepravilnosti, kao što je slučaj sa poslovanjem javnog sektora u BiH.

Posebna prednost benčmarkinga je ta što nije propisan, i može biti lako prilagođen da odrazi kuluru i uspjeh poslovanja bilo koje organizacije. Njegova primjena u javnom sektoru zavisi od podrške nosilaca vlasti i rukovodioca entiteta javnog sektora. Način da benčmarking zaživi u loše pozicioniranom poslovanju javnog sektora zavisi od primjene revizije poslovanja i stručnosti revizora da prepozna nepravilnosti i nedostatke u realizaciji vladinih programa.

Za unapređenje poslovanja u javnom sektoru neophodno je uvesti sljedeće mjere:

- funkcionisanje interne kontrole i revizije,
- kontrola trošenja javnih sredstava,
- povećan nadzor nad zaposlenima,
- uvođenje stručnih edukacija,
- unapređenje investicionih i razvojnih projekata,
- jačanje štednje.

Uvažavanje navedenih mjera od strane nosilaca vlasti i rukovodilaca entiteta javnog sektora dovelo bi do stabilnijeg poslovanja. Uvođenje i preduzimanje mjera zavisi od uloge revizora pri izvođenju revizije poslovanja. Stečenim saznanjem o (ne)uspješnosti poslovanja, revizor donosi sud o ekonomičnosti, efikasnosti i efektivnosti nakon čega daje preporuke za unapređenja poslovanja. Najteži dio zadatka za revizora predstavlja usmjeravanje entiteta na poboljšanje poslovanja ukoliko je u posmatranom periodu ostvaren nezadovoljavajući rezultat. U tom slučaju, revizor najčešće vrši dodatne testove, i pronalazi adekvatne mjere koje bi dovele do mogućeg poboljšanja poslovanja o čemu obavještava upravu. Nakon sastavljenog izvještaja o reviziji, krajnji cilj revizora je da usmjeri entitet na poboljšanje poslovanja primjenom definisanih mjera, pri čemu rukovodstvo iste mora da sprovede u predviđenom roku.

ZAKLJUČAK

Cilj koji se želi postići revizijom poslovanja u javnom sektoru je utvrđivanje koncepta „3E“, pri čemu se dolazi do zaključka da li je javni sektor (ili entitet javnog sektora), u posmatranom periodu poslovao (ne)uspješno, i da li se usluge korisnicima pružaju na kvalitetan način.

Zbog značaja prethodno navedenog cilja, istraživanjem smo analizirali koncept „3E“ u entitetima javnog sektora (zdravstvo, obrazovanje, pravosuđe, policija, poreska uprava, uprava za indirektno oporezivanje, javna preduzeća, lokalna samouprava) u BiH, gdje smo došli do podatka da se zaposleni u javnom sektoru, u dovoljnoj mjeri, ne pridržavaju ovog koncepta. To znači da je u entitetima zastupljeno neekonomično i neefikasno poslovanje. Sistem poslovanja koji je zastupljen u BiH narušava ravnotežu javnog sektora koji je podvrgnut velikom stepenu zaduženosti, kako bi ostao likvidan i solventan. Za takav koncept poslovanja odgovorni su nosioci vlasti i rukovodioci entiteta. Da bi se stanje dovelo u ravnotežu, u budućem periodu moraju se preduzeti ozbiljne mjere u entitetima javnog sektora koje će omogućiti ekonomičnije, efikasnije i efektivnije poslovanje.

Iz prethodne konstatacije možemo zaključiti da je osnovni razlog provođenja revizije poslovanja u javnom sektoru jačanje odgovornosti nosilaca vlasti i uvid u način korištenja javnih sredstava, kako bi se ostvarila stabilnost i održivost javnog sektora. U vezi s tim, istraživanjem smo dali odgovor na pitanje: „Da li se primjenom revizije poslovanja u javnom sektoru može uticati na održivost javnog sektora?“

Dakle, primjenom revizije poslovanja utiče se na održivost javnog sektora. Jedan od načina kojim revizija poslovanja utiče na održivost javnog sektora jeste procjena učinkovitosti procesa upravljanja rizicima u javnom sektoru. Upravljanje rizicima u javnom sektoru vrši se s ciljem smanjenja rizika na prihvatljiv nivo, što se postiže putem kontrolnih mehanizama od kojih revizija poslovanja ima posebnu ulogu. U tu svrhu, neophodno je ispitivanje efektivnosti sistema interne kontrole kako bi se izvršila procjena o tome da li su procesi internih kontrola mogli biti efikasniji i efektivniji. Sistem adekvatnih internih kontrola može da pomogne da se realizuju planirani ciljevi, da se rukovodstvo javnog sektora pridržava zakona i propisa, i da se javni sektor zaštiti od rizika ili neočekivanih gubitaka.

LITERATURA

1. Arens, A. A., and James K. L. (2000). *Auditing – an Integrated Approach*. New Jersey: Prentice Hall.
2. Anderson, J. R., Klaassen, L. H., Frans K. M. and Nispen, V. (2009). *The Quest Efficiency in the Public Sector Towards a Refined Action Model*. Work in Progress.
3. Boynton, W. C. and Kell, W. G. (1996). *Modern Auditing*. New York, Chichester: John Wiley & Sons.
4. Chambers, A. and Rand, G. (1997). *The Operational Auditing Handbook*. Chichester: John Wiley & Sons.

Boris Tušek¹

INTERNA REVIZIJA KAO PODRŠKA KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU

THE INTERNAL AUDIT FUNCTION AS A SUPPORT TO CORPORATE GOVERNANCE PROCESS

SAŽETAK

U današnjim kompleksnim i dinamičnim uvjetima poslovanja, funkcija interne revizije postaje bitan čimbenik i sudionik u cjelokupnom procesu korporativnog upravljanja. Očekivanja od funkcije interne revizije u smislu njezina aktivnog uključivanja u stvaranje dodane vrijednosti, prije svega generiranjem informacija potrebnih za identifikaciju, razumijevanje i procjenu rizika te implementaciju i promicanje kontinuiranog poboljšanja internih kontrola, danas su u svijetu posebno naglašena. S vremenom se interna revizija razvila u proaktivnu funkciju u poduzeću koja svojim djelovanjem kroz brojne angažmane s izražavanjem uvjerenja i savjetodavne angažmane zadovoljava informacijske potrebe širokog kruga korisnika, od uprave, nadzornog odbora, revizijskog odbora, linijskog i operativnog menadžmenta, eksternih revizora, regulatora, pa sve do dobavljača i kupaca. Sve to dovodi do potrebe za uravnoteženjem i koordinacijom djelovanja funkcije interne revizije kako bi se značajno različite informacijske potrebe ključnih interesno – utjecajnih skupina i njihova očekivanja ispunila.

Ključne riječi: funkcija interne revizije, korporativno upravljanje, upravljanje rizicima, sustav internih kontrola

ABSTRACT

In today's complex and dynamic business environment, internal audit function becomes an important factor and participant in the process of corporate governance. Expectations from the internal audit function regarding its active involvement in creating added value, by generating information for identification, understanding and assessing risks, implementing and promoting continuous improvements of internal controls, today are, on the international level, emphasized. With time,

¹ Prof. dr. sc. Boris Tušek, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, e-mail: btusek@efzg.hr.

internal audit has developed into and became a proactive function in companies that, by providing assurance and consulting engagements, satisfies information needs of wide range of users, from top management, supervisory board, audit committee, middle and lower management, external auditors, regulatory agencies, all along to, suppliers and buyers. All this leads to the need for balanced and coordinated internal audit activities in order to achieve and fulfill diverse needs and expectations of its key stakeholders.

Keywords: *internal audit function, corporate governance, risk management, system of internal controls*

JEL: M40, M42

UVOD

Značaj i uloga funkcije interne revizije, od začetaka njezina razvoja do danas, u stalnom su usponu. Od početne orijentiranosti formalnom i sadržajnom ispitivanju urednosti i pouzdanosti računovodstvenih evidencija, informacija i kontrola, do ispitivanja postojanja i operativne učinkovitosti sustava internih kontrola te preko nove paradigme fokusiranja na izražavanje uvjerenja o adekvatnosti upravljanja rizicima, u današnjim uvjetima interna revizija postaje nezamjenjiv interni nadzorni mehanizam korporativnog upravljanja. Mnogi istraživači, profesionalna udruženja i institucije, ali i korisnici usluga interne revizije, prije svega upravljačke strukture, zaokupljeni su pitanjem očekivanja od interne revizije te potrebnim zaokretima u njezinu razvoju kako bi bila sposobna odgovoriti na sve složenije zahtjeve koji se pred nju postavljaju. Baš kao i upravljačke strukture koje su odgovorne za trajno postizanje održive konkurentske sposobnosti i prednosti kao pretpostavke dugoročne uspješnosti poduzeća, njihovi partneri, interni su revizori sve opterećeniji brzinom ulaska u novu fazu djelovanja u kojoj treba odgovoriti utjecajima globalnih ekonomskih i društvenih promjena te ubrzanog razvoja tehnike i tehnologije. Međutim, to ne dolazi samo po sebi, već je to složen proces prilagođavanja postojećeg profesionalnog angažmana internih revizora novim uvjetima i okolnostima koje ruše dosadašnje okvire unutar kojih je djelovala funkcija interne revizije. Time se naglašava zahtjev da funkcija interne revizije bude usmjerena poboljšanju budućeg poslovanja poduzeća, a ne samo razmatranju učinaka prošlih događaja.

Sve to rezultira novim ambijentom u kojem interni revizori moraju bitno promijeniti pristup svom poslu, iz starog pasivnog pristupa revidiranja u novi proaktivni pristup revidiranju orijentiran korisnicima. Funkcija interne revizije mora svoje

potencijale usmjeravati budućnosti, pružanjem angažmana s izražavanjem uvjerenja i savjetodavnih usluga u vezi s anticipiranim rizicima u pojedinim područjima poslovanja. Također, funkcija interne revizije mora vrednovati i iznijeti odgovarajuće preporuke za poboljšanje upravljanja rizicima ponajprije u smislu nadziranja i promicanja postojanja i učinkovitosti sustava internih kontrola u poduzeću te pružati informacije o rizicima i kontrolama odgovarajućim upravljačkim razinama unutar poduzeća. Na taj način funkcija interne revizije postaje bitan čimbenik i sudionik u cjelokupnom sustavu i procesu korporativnog upravljanja.

1. POVEZANOST KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA I FUNKCIJE INTERNE REVIZIJE

Razumijevanje uloge i značaja suvremene funkcije interne revizije nije moguće bez razumijevanja konteksta unutar kojeg ona djeluje, odnosno koncepta korporativnog upravljanja (engl. *corporate governance*). Drugim riječima, upoznavanje i razumijevanje relevantnih značajki korporativnog upravljanja i njegovih mehanizama predstavlja u današnjim uvjetima jedan od najzastupljenijih pristupa u eksplikaciji recentne uloge funkcije interne revizije, uključujući i u odgovoru na pitanje kakvu ulogu funkcije interne revizije u tom kontekstu možemo očekivati u budućnosti. Interna revizija, dakle, nije sama sebi svrhom; jedna je od bitnih internih nadzornih mehanizama korporativnog upravljanja koja je od začetaka svoga razvoja do danas u stalnom usponu. Prema tome, svrha je pojmovnog određenja korporativnog upravljanja ponajprije stvaranje pretpostavki za razmatranje konteksta u kojemu se funkcija interne revizije danas mora promatrati.

Brojni su ciljevi koje poduzeće kao temeljni poslovni sustav i podsustav šireg gospodarskog sustava želi ostvariti. Ono nastoji zadovoljiti očekivanja različitih interesno – utjecajnih skupina – vlasnika, menadžmenta, zaposlenih, kupaca, dobavljača, države i sl. "Ulagачi rizičnog kapitala i njihovi savjetnici zabrinuti su zbog rizika koji mu je svojstven te prinosima od tih ulaganja" (MSFI, 2005, 24). Prema Spiller i May (1990, 7) vlasnici su zainteresirani za "sadašnje stanje svog kapitala kao i informacije na osnovu kojih mogu predviđati poslovanje poduzeća u budućnosti." To znači da ih zanima rentabilnost ulaganja koja je povezana s rizikom ulaganja, bonitet poduzeća, visina dobiti, dobit po dionici, visina dividendi i sl. Vlasnike poduzeća zanimaju sve one informacije na osnovi kojih oni donose odgovarajuće "odluke o zadržavanju, povećanju ili smanjenju svog kapitala u određenom poduzeću" (Spiller i May, 1990, 7). Prema tome, cilj vlasnika je uvećanje vrijednosti poduzeća iz razdoblja u razdoblje kroz

povećanje njegove profitabilnosti. S druge strane, zadatak usmjeravanja poduzeća ostvarivanju njegovih temeljnih ciljeva i svrhe postojanja, te realizacije odluka vlasnika preuzima menadžment. Menadžment označava ukupnu aktivnost usmjerenu postavljanju dugoročnih ciljeva, politike i strategije poslovanja i razvoja, alociranja resursa, usmjeravanja i kontrole realizacije postavljenih ciljeva poduzeća. Temeljne menadžerske aktivnosti, funkcije ili zadaci koje se izvršavanju na svim organizacijskim razinama, planiranje, organiziranje, upravljanje ljudskim potencijalima, vođenje i kontrola, usmjerene su trajnom postizanju održive konkurentne sposobnosti i prednosti poduzeća kao pretpostavke njegove dugoročne uspješnosti. Mnogobrojne aktivnosti i zadaci menadžera mogu se ostvariti samo procesom poslovnog odlučivanja. Odlučivanje stoga prožima i dominira cjelokupni sustav i proces menadžmenta, a što nadalje implicira i odgovarajuće informacijske potrebe menadžera na svim razinama. Kreditori su zainteresirani za informacije koje im omogućuju donošenje odluke o tome da li i pod kojim uvjetima odobriti kredit. Zato njih ponajprije zanima likvidnost i solventnost poduzeća te sve ostale informacije koje ukazuju na sposobnost dužnika da vrati dug po njegovu dospeljeću. Zanima ih, dakle, sigurnost povrata odobrenih kredita i kamate koje uz njih idu. "Dobavljači i ostali vjerovnici zainteresirani su za informacije koje im omogućuju odrediti hoće li iznosi koji im se duguju biti plaćeni kad dospelju" (MSFI, 2005, 25). Drugim riječima, dobavljače zanimaju podaci o likvidnosti i solventnosti poduzeća, tj. sposobnosti poduzeća da u rokovima dospeljeća plaća svoje obveze. Poduzeće treba osigurati informacije koje će poslužiti kreditorima, dobavljačima, ali i svim drugim vjerovnicima poduzeća da dobiju stvarnu i objektivnu sliku o poslovanju svoga dužnika, na temelju čega se donose odgovarajuće poslovne odluke u smislu daljnjeg povećanja opsega transakcija, smanjenja ili čak potpunog prekidanja poslovnih odnosa s dužnikom. Kupce zanimaju fer i istinite informacije o nastavku poslovanja poduzeća, tj. o kontinuitetu njegove ponude, što je naročito izraženo u slučaju dugogodišnje poslovne suradnje. Država i njene institucije također su zainteresirane za uspješno poslovanje poduzeća. Za državu su, u prvom redu, značajne informacije koje se odnose na ostvarivanje porezne politike, a to znači visina ostvarene dobiti. Također su joj potrebne informacije o alokaciji resursa na razini države, te ostale informacije značajne za državu (statistika nacionalnog dohotka i slične statistike). Kvalitetne informacije potrebne su zaposlenima i njihovim sindikatima za ocjenu stabilnosti i profitabilnosti poslodavca. Ako je poduzeće stabilno i profitabilno, zaposlenik ima sigurnost glede socijalnog i mirovinskog osiguranja i stalne zarade. Za poslovanje nekog poduzeća zanima se i cjelokupno društvo, tj. javnost. Poduzeća utječu na pojedince u javnosti na različite načine. Poduzeća, primjerice, mogu značajno pridonijeti lokalnom gospodarstvu na mnogo načina, uključujući

zapošljavanje većeg broja ljudi, te brigu nad lokalnim opskrbljivačima. Prema tome, za uspješno poslovanje poduzeća su zainteresirane različite interesne – utjecajne skupine (engl. *stakeholders*) koje imaju različite potrebe, interese i ciljeve. One stoga donose i različite poslovne odluke koje su u funkciji ostvarivanja njihovih različitih interesa i ciljeva. To, nadalje, generira različite potrebe i zahtjeve za informacijama o poslovanju poduzeća. Bez tih informacija navedene skupine ne bi mogle donositi racionalne poslovne odluke. Pri tome treba poštovati njihove specifične potrebe i zahtjeve za informacijama. Drugim riječima, ista informacija za različite korisnike nema jednaku vrijednost. Međutim, bez obzira na to o kojoj se interesno – utjecajnoj skupini radi, odnosno o kojim je poslovnim odlukama riječ, jednako se postavljaju zahtjevi za realnim i objektivnim informacijama.

S obzirom na različitost pojedinačnih ciljeva i interesa navedenih ciljnih ili interesno – utjecajnih skupina, sasvim se opravdano postavljaju zahtjevi za odgovarajućom koordinacijom među njima. U tom kontekstu, u posljednjih nekoliko godina sve se više u literaturi obrađuje i praksi primjenjuje koncept korporativnog upravljanja (engl. *corporate governance, organizational governance*). Prema definiciji OECD-a (engl. *Organisation for Economic Cooperation and Development*) (Bailey, Gramling i Ramamoorti, 2003, 26–27) “korporativno upravljanje... uključuje skup odnosa između menadžmenta, uprave, dioničara i ostalih interesnih skupina. Korporativno upravljanje također predstavlja strukturu unutar koje se postavljaju ciljevi poduzeća i određuju sredstva za ostvarivanje tih ciljeva te za praćenje uspješnosti njegova poslovanja. Dobro korporativno upravljanje treba pružiti odgovarajući poticaj za upravu i menadžment radi ostvarivanja ciljeva koji su od interesa za poduzeće i dioničare...”² Prema tome, korporativno upravljanje je “sustav kojim se poduzeće usmjerava i kontrolira” (Cadbury Report, 1992), odnosno, predstavlja “proces pomoću kojeg vlasnici i kreditori organizacije provode kontrolu i zahtijevaju odgovornost za resurse koje su povjerali organizaciji” (Rittenberg i Schwieger, 2000, 35). Korporativno upravljanje se može definirati kao „sustav nadzornih mehanizama kojima svi dobavljači ključnih inputa trebaju osigurati povrate za svoja ulaganja u korporaciji, ne ugrozivši njezin dugoročni opstanak i prosperitet... Korporativno upravljanje treba dati odgovore na pitanja tko nadzire korporaciju i zašto, kako se korporacijom upravlja i u čijem interesu“ (Tipurić, et.al., 2008, 6). Prema definiciji Instituta internih revizora (engl. *The IIA Global*) proces korporativnog upravljanja “uključuje postupke koje koriste oni koji zastupaju interesne skupine organizacije, prije svih

2 Detaljnije o načelima korporativnog upravljanja koje je definirao OECD vidjeti u Gulin, D., *Uloga računovodstvene profesije u korporativnom upravljanju*, Zbornik radova “Financijski i računovodstveni aspekti korporativnog upravljanja u profitnim i neprofitnim subjektima”, XXXIX. Simpozij HZRF, Zagreb, 2004., str. 46-62.

menadžment, u osiguravanju nadzora nad rizicima i procesu kontrole. Nadziranje rizika s kojima se organizacija suočava i jamstvo da kontrole na odgovarajući način ublažavaju te rizike neposredno pridonose ostvarivanju ciljeva organizacije i održavanju njezinih vrijednosti” (Bailey, Gramling i Ramamoorti, 2003, 27). Pojam korporativnog upravljanja “označava napore usavršavanja kvalitete upravljačkog sustava... Njegovi su značajni elementi etika i odgovornost vlasnika, investitora, regulatora i opće javnosti, a isto tako i zahtjevi o transparentnom upravljanju rizicima, na što se nadovezuje i održavanje kvalitetnog i cjelovitog sustava internih kontrola, financijskih i operativnih” (Turk, 1999, 291). “Može se zaključiti kako ne postoji jedinstvena definicija korporativnog upravljanja, ali iz analize prethodno navedenih mogu se istaknuti neke temeljne odrednice tog pojma. One uključuju: postojanje mehanizama i politika oblikovanih od strane onih koji upravljaju poduzećem sa svrhom ostvarenja ciljeva poduzeća i zaštite interesnih skupina, te stvaranja okruženja sigurnosti i povjerenja među stranama suprotstavljenih interesa (vlasnika/dioničara i menadžera) kroz osiguranje nadzora vođenja poduzeća“ (Tušek, Žager i Barišić, 2014, 14).

Funkcija interne revizije može doprinijeti učinkovitom korporativnom upravljanju na više načina i to: “kroz pomaganje u identifikaciji rizika, analizi posljedica i utvrđivanju prioriteta u upravljanju rizicima i oblikovanju kontrola, kroz pružanje uvjerenja o funkcioniranju procesa upravljanja rizicima te kroz aktivnosti savjetovanja u nastojanju poboljšanja procesa kontrole i upravljanja rizicima“ (Tušek, Žager i Barišić, 2014, 28). Usporedno s rastom i razvojem poduzeća, njegova poslovanja, i promjenama u okruženju, razvijala se i funkcija interne revizije. S vremenom se interna revizija razvila u visokostručnu funkciju, čije se područje rada intenzivno razvija i širi – od ocjene računovodstvenih izvještaja sve do provjere i ocjene djelotvornosti, učinkovitosti i ekonomičnosti cjelokupnog poslovnog procesa (Dunn, 1996, 288–289). “Zadatak je interne revizije da istražuje, ispituje i ocjenjuje sustav internih kontrola i njihovu efikasnost u djelovanju svakog pojedinog poslovnog sustava, da izvješćuje o nalazima, te da predlaže rješenja menadžmentu” (Meigs, et.al., 1988, 181). Interna revizija “ispituje organizaciju i funkcioniranje računovodstvenog sustava i pripadajućih internih kontrola, vjerodostojnost financijskih i operativnih informacija, ocjenjuje ekonomičnost, efikasnost i efektivnost poslovnih operacija i kontrola, primjenu politika, planova i procedura te provodi posebne provjere” (ECIIA, 1996, 23). Prema Spencer Pickett (1997, 7) interna revizija je “kontinuirano i opsežno istraživanje naizgled dobrih organizacija s ciljem stjecanja uvida u realno stanje ili položaj organizacije i njezino okruženje, radi postizanja bolje kontrole nad budućim poslovanjem”. Za razliku od svih prethodnih definicija interne revizije, ova definicija naglašava

potrebu usmjerenosti funkcije interne revizije poboljšanju budućeg poslovanja poduzeća.

Značenje i uloga funkcije interne revizije u korporativnom upravljanju, od začetaka njezina razvoja do danas, u stalnom su usponu. U kontekstu djelokruga rada, u početku je interna revizija bila orijentirana isključivo na formalno i sadržajno ispitivanje urednosti i pouzdanosti računovodstvenih evidencija i izvještaja, odnosno menadžment se koristio internom revizijom kao dopunom eksterne revizije. Nakon toga, djelokrug rada interne revizije proširuje se sve poslovne funkcije poduzeća, dok je u današnjim uvjetima težište na cjelokupnom poslovanju poduzeća, prošlom i onom okrenutom budućnosti. Uz to, usporedno s širenjem djelokruga rada suvremene funkcije interne revizije i vrste angažmana koje ona obavlja, proširuje se krug korisnika funkcije interne revizije. Naime, uz menadžment kao tradicionalnog korisnika funkcije interne revizije, u današnjim uvjetima moguće je, uz upravu poduzeća, linijski i operativni menadžment, govoriti o više drugih korisnika funkcije interne revizije kao što su nadzorni odbor i revizijski odbor, koji svoje uloge, obveze i odgovornosti ne mogu ostvarivati bez produkata koje osigurava upravo interna revizija. Nadzornu ulogu nadzornih tijela unutar mnogih organizacija danas nije moguće ostvariti bez odgovarajućih podloga koje osigurava upravo funkcija interne revizije. Osim toga, neki zaključci i nalazi funkcije interne revizije, kao što su primjerice rezultati revizije postojanja i operativne učinkovitosti internih kontrola nad financijskim izvještavanjem, objavljuju se javno, kao sastavni dio godišnjeg izvješća, najčešće subjekata od javnog interesa, što je posebice važno u kontekstu funkcije interne revizije kako internog nadzornog mehanizma korporativnog upravljanja. Prema tome, na taj način korisnici interne revizije, uz upravu, linijski i operativni menadžment, nadzorni odbor, revizijski odbor, postaju dobavljači, kupci, regulatori i eksterni revizori. Naravno, u svakom konkretnom slučaju pitanje korisnika interne revizije određeno je organizacijskom i upravljačkom strukturom.

Uloga funkcije interne revizije u korporativnom upravljanju proizlazi poglavito iz činjenice da interna revizija utvrđuje pouzdanost, realnost i integritet financijskih i operativnih informacija koje dolaze iz različitih organizacijskih dijelova, a na temelju kojih se donose odgovarajuće poslovne odluke na svim razinama upravljačkih struktura poduzeća. Prema Međunarodnim standardima za profesionalno obavljanje interne revizije (2012), “interna revizija mora procjenjivati i davati odgovarajuće preporuke za poboljšanje procesa korporativnog upravljanja u ostvarivanju sljedećih ciljeva:

- promicanje odgovarajuće etike i vrijednosti unutar organizacije;
- osiguravanje učinkovitog upravljanja organizacijom i odgovornosti;
- prenošenje informacija o riziku i kontroli odgovarajućim dijelovima organizacije; i
- koordiniranje aktivnosti i prenošenje informacija između odbora, eksternih i internih revizora, menadžmenta.“

Interna revizija ispituje ciljeve, programe i aktivnosti povezane s organizacijom, što može uključivati ocjenu: misije i izjava vrijednosti, kodeksa ponašanja, procesa zapošljavanja i izobrazbe, politike protiv prijevara i *zviždača*, prijavljivanja nepravilnosti i proces ispitivanja (The IIA Global, IG2110, 2015, 3). Za potrebe osiguranja učinkovitog upravljanja, aktivnosti interne revizije mogu uključivati: pregledavanje politika i procesa organizacije povezanih s naknadama zaposlenima, postavljanjem ciljeva i ocjene učinkovitosti; ispitivanje povezanih mjera i poticajnih planova radi utvrđivanja da li su odgovarajuće oblikovani i izvršavani, s ciljem sprječavanja ili otkrivanja neprikladnog ponašanja, prekomjernog preuzimanja rizika, i ispitivanje podržavanja aktivnosti koje su u skladu sa strateškim ciljevima organizacije (The IIA Global, IG2110, 2015, 3).

Materijali sa sjednica odbora mogu pružiti dokaz da je odbor bio odgovarajuće informiran o naknadama i poticajnim paketima, i da je pratio učinkovitost rukovoditelja na višim razinama.

S ciljem utvrđivanja da li su informacije o rizicima i kontrolama pravovremeno distribuirane i da li sadrže potpune i točne informacije, aktivnosti interne revizije mogu uključivati pristupanje internim izvješćima, biltenima, relevantnim zapisima i e-mailovima, zapisnicima sastanaka zaposlenih (The IIA Global, IG2110, 2015, 3). Uloga funkcije interne revizije pri procjeni sposobnosti organizacije da koordinira aktivnosti odbora i prenosi informacije između pojedinih odbora može uključivati identificiranje sjednica na koje su uključene te skupine – odbor, revizijski odbor i financijski odbor, te učestalost odvijanja tih sjednica. Interni revizori mogu prisustvovati na sjednicama kao sudionici ili kao promatrači, ili mogu pregledavati zapisnike sjednica, planove rada i izvješća distribuirana među tim grupama, a sve kako bi usvojili način koordiniranja aktivnosti i međusobnog prenošenja informacija (The IIA Global, IG2110, 2015, 4). Dakle, interni revizori mogu djelovati u većem broju različitih aktivnosti kako bi procjenjivali i preporučili poboljšanja postojećih postupaka korporativnog upravljanja (The IIA Global, IG2110, 2015, 4):

- Pružiti neovisne, objektivne procjene učinkovitosti i oblikovanih procesa korporativnog upravljanja unutar organizacije;
- Pored (ili umjesto) izražavanja uvjerenja, interni revizori mogu savjetovati ili primjenjivati druge metode, posebice kada postoje već poznati problemi, ili kada proces korporativnog upravljanja nije dovoljno razvijen;
- Glavni interni revizor može odlučiti primjenjivati metode kontinuiranog nadzora, na način da zaduži interne revizore da prisustvuju sastancima tijela korporativnog upravljanja, te da ih kontinuirano savjetuje.

Ukupna procjena adekvatnosti korporativnog upravljanja obuhvaća (The IIA Global, IG2110, 2015, 4):

- Rezultate provedene revizije identificiranih specifičnih procesa korporativnog upravljanja.
- Probleme korporativnog upravljanja proizašle iz provedenih revizija, a koji nisu posebno usmjereni na korporativno upravljanje: strateško planiranje, procesi upravljanja rizikom, operativna učinkovitost i djelotvornost, interne kontrole nad financijskim izvještavanjem, rizici povezani s IT, prijevarom, i drugim područjima, usklađenost s primjenjivim zakonima i regulativom.
- Rezultate procjena upravljanja (npr. provjera usklađenosti, kvaliteta provedenih revizija, samoprocjene kontrole).
- Rad dodatnih pružatelja izražavanja uvjerenja (npr. pravni istražitelji, državni revizori, revizorska društva), i regulatori.
- Druge informacije o problemima korporativnog upravljanja, kao što su nepovoljni događaji koji ukazuju na priliku za poboljšanje procesa korporativnog upravljanja.

2. INTERNA REVIZIJA I KONTROLA KAO DIO SUSTAVA INTERNOG NADZORA

Interni nadzor obavlja se unutar granica nekog poslovnog sustava ili organizacije radi praćenja ostvarivanja unaprijed postavljenih ciljeva i predlaganja korektivnih akcija u slučaju odstupanja od tih ciljeva. Polaznu osnovu u koncipiranju cjelovitoga sustava internog nadzora čini interna kontrola. Naime, funkcionalno gledajući, cjelokupni sustav internog nadzora može se provoditi pomoću internih kontrola koje su ugrađene u poslovne procese, te kroz nadziranje njihova funkcioniranja što se osigurava dodatnom, višom razinom nadzora – internom revizijom.

“Internu kontrolu čine metode i postupci ugrađeni u organizaciju poduzeća, a usvojeni od managementa, kako bi osigurali neometano djelovanje svih poslovnih funkcija poduzeća” (Chambers, Selim i Vinten, 1993, 50). Interna kontrola je “proces, kojeg oblikuje uprava poduzeća, viši menadžment i osoblje, sa svrhom stjecanja razumnog uvjerenja o ostvarenju sljedećih ciljeva: 1. pouzdanost financijskog izvještavanja, 2. usklađenost poslovanja sa zakonima i ostalom regulativom, 3. učinkovitost i djelotvornost poslovnih operacija i 4. zaštita imovine” (Rittenberg i Schwieger, 2000, 171). Interna kontrola nije sama sebi svrhom već je usmjerena postizanju nekih ciljeva. Ciljeve interne kontrole moguće je podijeliti na operativne ciljeve, informacijske ciljeve te ciljeve usklađenosti ili podudarnosti. Operativni ciljevi odnose se na učinkovitost i djelotvornost poslovanja poduzeća. To znači da poduzeće mora imati takav sustav internih kontrola koji će omogućiti kvalitetno upravljanje te ostvarivanje unaprijed postavljenih operativnih i strateških ciljeva poslovanja. Informacijski ciljevi odnose se na pripremu ažurnih, pouzdanih i relevantnih izvješća koji se koriste kao informacijska podloga za poslovno odlučivanje internih i eksternih interesno – utjecajnih skupina. To, dakako, uključuje i potrebu za sastavljanjem pouzdanih godišnjih financijskih izvještaja koji se prezentiraju vlasnicima, kreditorima, državi i drugim eksternim korisnicima. Informacije su pouzdane ako su prezentirane realno i objektivno, odnosno ako su u skladu s definiranim okvirom financijskog izvještavanja – računovodstvenim načelima, standardima, politikama i zakonskim propisima. Ciljevi usklađenosti odnose se na to da sustav ugrađenih internih kontrola mora osigurati usklađenost cjelokupnog poslovanja poduzeća s relevantnim propisima, odlukama i ostalim internim politikama, planovima i procedurama poduzeća.

Interna kontrola obuhvaća čitav niz postupaka i radnji koje prožimaju cjelokupnu organizaciju i koje neposredno pridonose kvaliteti poslovnih procesa i stanja. S ciljem postizanja učinkovitosti i djelotvornosti poslovanja, internu kontrolu obavljaju ljudi na svim razinama u organizaciji, i to kroz načelo samokontrole od izvršitelja do menadžera na svim razinama, uključujući dakako i druge preventivne kontrolne postupke. Interna kontrola tako postaje prirodnim dijelom izvršnog, informacijskog i upravljačkog podsustava poduzeća. Interna kontrola primarno je usmjerena na ostvarivanje sljedećih ciljeva (Chambers, Selim i Vinten, 1993, 328):

- osiguravanje pouzdanosti i integriteta generiranih podataka i informacija,
- osiguravanje usklađenosti s poslovnim politikama, planovima, programima rada, zakonskim i drugim propisima, te drugim ograničenjima,
- čuvanje imovine,
- ekonomično i djelotvorno korištenje svih vrsta resursa,
- ostvarenje formuliranih planova, programa, te utvrđenih ciljeva i zadataka.

Interne kontrole podrazumijevaju sustav kontrolnih, organizacijskih i drugih postupaka, mjera i politika usvojenih radi ostvarivanja navedenih ciljeva. Kontrola je “oblik nadzora nad tekućim poslovanjem i ima zadatak utvrditi da li se u poslovanju postupa u skladu s postavljenim kriterijima pravilnosti. U tom smislu kontrola je preventivna“ (Kovačević, 1993, 8–9). Sustav internih kontrola oblikuje menadžment poduzeća i taj se sustav najčešće razlikuje od poduzeća do poduzeća, što je uvjetovano brojnim čimbenicima kao što su primjerice, veličina poduzeća, organizacijski oblik, način rukovođenja, osposobljenost ljudi i sl. Prilikom organiziranja sustava internih kontrola posebnu pažnju treba posvetiti odnosu očekivanih troškova i koristi provođenja kontrolnih postupaka. Naime, bitno je da troškovi kontrolnih postupaka budu niži od koristi koje se mogu očekivati provođenjem istih, jer se jedino tako može opravdati postojanje internih kontrola. Polazeći od navedenih definicija interne kontrole, može se zaključiti da su temeljne značajke interne kontrole sljedeće (Boynton i Kell, 1996, 255):

- interna je kontrola proces odnosno skup aktivnosti koje nisu same sebi svrhom nego ih treba shvatiti kao sredstvo za ostvarivanje postavljenih ciljeva,
- internu kontrolu provode ljudi na svim razinama u organizaciji,
- od interne kontrole može se očekivati osiguranje razumnog, ali ne i apsolutnog uvjerenja i
- interna kontrola ustrojava se poradi ostvarivanja nekih ciljeva.

Interna kontrola, osim što obuhvaća niz mjera i postupaka ugrađenih u poslovni proces poduzeća, predstavlja mjerilo i korekciju izvršenja kako bi se planirani ciljevi poduzeća i realizirali. U suvremenoj teoriji i praksi organizacije i menadžmenta, kontrola se smatra temeljnom funkcijom menadžmenta na svim razinama i ključnim čimbenikom uspješnosti poduzeća. Kontrola se kao oblik nadzora, odnosno proces ispitivanja, odvija kroz tri temeljne faze (Vitezić, 1993, 143): utvrđivanje standarda, mjerenje i usporedba sa standardom te utvrđivanje odstupanja. “Poduzimanje korektivnih mjera po utvrđenim odstupanjima od strane kontrole u nadležnosti je managementa i tu je spona između kontrole koja utvrđuje odstupanje i neposrednog managera koji inicira poduzimanje određenih mjera” (Vitezić, 1993, 143). Iako odgovornost za oblikovanje sustava internih kontrola snosi menadžment, ipak s obzirom na višestruke i raznovrsne ciljeve koji se internim kontrolama žele postići, može se zaključiti kako je kvalitetan sustav internih kontrola, uz menadžment, u interesu i drugih interesno – utjecajnih skupina, kao što su, eksterni revizori, dobavljači i kupci, investitori i kreditori.

Kada se radi o poslovanju velikih, diverzificiranih i decentraliziranih poslovnih sustava u današnjim iznimno složenim i nestabilnim uvjetima, postavlja se pitanje dostatnosti internog nadzora nad njihovim poslovanjem koji se provodi internim kontrolama. Sve se više javlja potreba za kritičkim ispitivanjem i ocjenom funkcioniranja internih kontrola. Interne kontrole, kao preventivni oblik internog nadzora, obuhvaćaju računovodstvene kontrole i neračunovodstvene ili administrativne kontrole. Naime, osim kontrola koje su ugrađene u računovodstveni sustav radi otkrivanja i pravodobnog otklanjanja pogrešaka, menadžment često organizira kontrole u onim područjima gdje računovodstvene kontrole u relativno kratkom roku nisu djelotvorne. To su administrativne ili neračunovodstvene kontrole organizirane najčešće u izvršnom i upravljačkom podsustavu poduzeća. U velikim i složenim, decentraliziranim i diverzificiranim organizacijama, koje djeluju u uvjetima složene, heterogene i nestabilne okoline, uobičajeno se organizira interna revizija koja nadzire računovodstvene i administrativne kontrole, odnosno pruža dodatni, viši stupanj nadzora nad cjelokupnim poslovanjem poduzeća. Interna revizija "je neovisna funkcija procjenjivanja ustanovljena unutar organizacije koja ispituje i procjenjuje njezine aktivnosti kao servis te organizacije. Svrha interne revizije je pomoć članovima organizacije, uključujući upravu i razne odbore u djelotvornom ispunjavanju njihovih odgovornosti. Interna revizija opskrbljuje upravu analizama, procjenama, preporukama, savjetima i informacijama koje se odnose na aktivnosti organizacije. Ciljevi interne revizije uključuju promoviranje djelotvornih kontrola uz razumne troškove" (Spencer Pickett, 1997, 5). Pojmovno određenje interne revizije ukazuje na njezine temeljne značajke:

- internu reviziju provode osobe zaposlene u poduzeću čije se poslovanje ocjenjuje,
- radi se o neovisnoj funkciji ispitivanja, prosuđivanja i ocjenjivanja, bez ikakvih ograničenja ili restrikcija na prosudbu internog revizora,
- sve aktivnosti poduzeća spadaju u djelokrug rada internog revidiranja,
- interna revizija organizira se kao podrška i pomoć menadžmentu i organizaciji u cjelini, pa je stoga savjetodavna (stožerna), a ne linijska funkcija poduzeća.

Određujući sadržaj pojmova interna kontrola i interna revizija, samo se po sebi nameće pitanje razgraničenja sadržaja ovih pojmova, odnosno pitanje u čemu su sadržajne razlike među njima. U tom kontekstu, razliku između interne kontrole i interne revizije "treba tražiti u samom postupku djelovanja. S tim u svezi, prema postupku ispitivanja i otklanjanja nepravilnosti, interni nadzor može biti prethodni ili naknadni. Temeljna karakteristika prethodnog nadzora je otklanjanje

određenih procesa ako nisu u skladu s unaprijed utvrđenim kriterijima. Zato je ova vrsta nadzora preventivna, jer ne dozvoljava izvođenje određenih postupaka koji nisu u skladu s unaprijed utvrđenim kriterijima. Prethodni nadzor ostvaruje se kontrolama... Interna (unutarnja) revizija je naknadni nadzor, prije svega funkcioniranja sustava internih kontrola i ostvarenja poslovanja u skladu s usvojenim ciljevima” (Spremić, 1998, 54–55). Kao što je već ranije istaknuto, interna revizija je sastavni dio cjelokupne revizijske djelatnosti, a uz eksternu i državnu reviziju smatra se temeljnom vrstom revizije. Prema novoj, revidiranoj, definiciji interne revizije za 21. stoljeće, objavljenoj 1999. godine od strane svjetskog, globalnog Instituta internih revizora (engl. *The IIA Global*), “interna revizija je neovisno objektivno jamstvo i savjetnička aktivnost koja se rukovodi filozofijom dodane vrijednosti s namjerom poboljšanja poslovanja organizacije. Ona pomaže organizaciji u ispunjavanju njezinih ciljeva sistematičnim i na disciplini utemeljenim pristupom procjenjivanja djelotvornosti upravljanja rizicima organizacije, kontrole i korporativnog upravljanja“ (Krogstad, Ridley i Rittenberg, 2000, 25). U ovu definiciju, koja je danas općeprihvaćena u svijetu, implementirana su najnovija očekivanja od interne revizije kojima u budućnosti treba udovoljiti. Međutim, to ne dolazi samo po sebi, već je to složen proces prilagođavanja postojećeg profesionalnog angažmana internih revizora novim uvjetima i okolnostima koje ruše dosadašnje okvire unutar kojih je djelovala interna revizija. Realno je za očekivati da će se djelovanje internih revizora kretati u dva glavna pravca. Interni će revizori i ubuduće djelovati naknadno, ocjenjujući učinke prošlih događaja odnosno postignute rezultate i nastale nepravilnosti, kako bi ih se u budućnosti izbjeglo. U današnjim uvjetima poslovanja, puno važnije postaje preventivno djelovanje interne revizije, prema kojem njezine aktivnosti imaju za cilj pružiti pomoć i podršku upravljačkim strukturama u anticipiranju budućih rizika te predlaganju sustava internih kontrola kojima će oni biti na vrijeme svladani. Objekt ispitivanja internog revizora postaje cjelokupno poslovanje poduzeća okrenuto budućnosti. U takvim okolnostima, izvješće internog revizora postaje samo sredstvo komunikacije između interne revizije i korisnika u kojemu interni revizor prezentira revizijske nalaze i ocjene poslovanja, s prijedlogom potrebnih korektivnih akcija, ali u budućnosti i još više, detaljne analize i prijedloge smanjivanja, ublažavanja ili uklanjanja rizika i ocjene funkcioniranja postojećeg sustava internih kontrola. Djelokrug suvremene interne revizije uključuje (The IIA Global, MOPD, 2011, 29–32):

- procjenjivanje i donošenje preporuka za unaprjeđenje korporativnog upravljanja u pogledu promicanja etičkih vrijednosti unutar poduzeća, osiguranja učinkovitog delegiranja odgovornosti, komuniciranja

informacija o rizicima i kontrolama odgovarajućim razinama unutar poduzeća te koordiniranja aktivnosti i prenošenja informacija unutar odbora, eksternih i internih revizora i menadžmenta, zatim

- doprinos unaprjeđenju procesa upravljanja rizicima kroz procjenjivanje učinkovitost procesa upravljanja rizicima, kao što su identificiranje i procjenjivanje značajne izloženosti rizicima, definiranje odgovora prema rizicima te komuniciranje informacija o rizicima unutar poduzeća, kao i
- pomaganje poduzeću u održavanju djelotvornosti kontrola kroz procjenjivanje njihove učinkovitosti i djelotvornosti te promicanjem kontinuiranog unapređenja kontrola koje obuhvaćaju upravljanje poduzećem, njegovo poslovanje i informacijske sustave.

3. FUNKCIJA INTERNE REVIZIJE KAO PODRŠKA PROCESU UPRAVLJANJA RIZICIMA

Usporedno s rastom i razvojem poduzeća, te kao posljedica sve veće nestabilnosti i složenosti okoline u kojoj poduzeća djeluju, u okvirima suvremene poslovne ekonomije u posljednjih nekoliko godina sve se više ističe važnost upravljanja rizicima. Upravljanje rizicima ima ogromno značenje za cjelokupni profesionalni angažman internog revizora u nekoj organizaciji. Uostalom, koncept upravljanja rizicima sastavni je dio aktualne i općeprihvaćene definicije interne revizije razvijene od strane globalnog Instituta internih revizora (engl. *The IIA Global*). Rizik je “vjerojatnost nastanka nekog događaja koji će imati posljedice na ostvarivanje ciljeva organizacije. Obično se izražava u terminima posljedica i vjerojatnosti nastanka” (IIA UK and Ireland, 2000, 5). Rizik je “opasnost koja se do stanovite mjere može predvidjeti i odrediti joj intenzitet” (The IIA Global).

Menadžment nastoji maksimizirati vlastite snage poduzeća i prilike u okolini uz istodobno minimiziranje vlastitih slabosti i prijetnji u okolini, uvažavajući poslovne rizike prilikom planiranja i donošenja poslovnih odluka. Taj proces razmatranja poslovnih rizika, shvaćen u najširem smislu, najčešće se naziva analiza rizika (engl. *risk analysis*). Svrha analize rizika nije predvidjeti budućnost, već osigurati razmatranje i uvažavanje čimbenika neizvjesnosti u poslovnom planiranju i donošenju poslovnih odluka menadžmenta. Poslovne rizike vrlo je teško procjenjivati, budući da se mnoga njihova obilježja izražavaju kvalitativno ili u općenitim terminima s nedovoljnom preciznošću. Analiza rizika uključuje ponajprije “kvantifikaciju rizika kada je to moguće, a kada ista nije moguća, istraživanje rizika s različitih aspekata u kvalitativnom smislu” (McNamee i Selim, 1998, 17). Uz procjenu rizika (engl. *risk assessment*) i priopćavanje rizika (engl.

risk communication), jedan od sastavnih elemenata (dijelova) cjelokupne analize rizika jest i upravljanje rizicima (engl. *risk management*) (McNamee i Selim, 1998, 17). Prema nekim drugim stajalištima i podjelama, ne govori se o upravljanju rizicima kao sastavnom dijelu analize rizika, već se samo upravljanje rizicima definira u širem smislu i ono, sukladno tim pristupima, uključuje identifikaciju, procjenu, rangiranje i priopćavanje rizika (IIA UK and Ireland, 2000, 5). Dakle, ne postoje jedinstvena stajališta, pristupi i pogledi unutar ovog područja, odnosno u literaturi, a napose praksi, često se određenim pojmovima, kao što su upravljanje rizicima (engl. *risk management*), analiza rizika (engl. *risk analysis*), procjena rizika (engl. *risk assessment*), identifikacija rizika (engl. *risk identification*) i tome slično, pripisuje različiti, uži ili širi sadržaj.

Upravljanje rizicima (engl. *risk management*) je “logična i sistematična metoda, odnosno proces identificiranja, analiziranja, procjenjivanja, nadziranja i priopćavanja rizika povezanih s bilo kojom aktivnošću, funkcijom ili procesom na način kojim će se osposobiti organizaciju za minimizaciju gubitaka i maksimizaciju mogućnosti” (IIA UK and Ireland, 2000, 5). Prema tome, u biti procesa upravljanja rizicima nalazi se postavka o nužnosti proaktivnog pristupa, prema kojem rizici ne uključuju samo opasnosti i prijetnje u smislu nesigurnosti ostvarivanja očekivanih rezultata, nego i izgleda, odnosno mogućnosti za poduzeće u ostvarivanju održive konkurentske prednosti. Stoga se uobičajeno ističe kako je efikasno upravljanje rizicima izvor dodane vrijednosti (engl. *value added*) za vlasnike i druge interesno – utjecajne skupine. Proces upravljanja rizicima treba biti oblikovan i implementiran u svakodnevni život organizacije na način da osigura (IIA UK and Ireland, 2000, 5): razumijevanje rizika kojima je organizacija izložena, uvjerenje o tome da su implementirane odgovarajuće strategije i postupci smanjenja rizika koji ugrožavaju ostvarivanje željenih ciljeva, postojanje i funkcioniranje odgovarajućih kontrola ugrađenih u organizaciju kao instrument upravljanja rizicima i predviđanje promjena u okolini. Iz same definicije upravljanja rizicima moguće je uočiti da se radi o procesu koji uključuje više faza (aktivnosti) i to: identificiranje rizika povezanih s pojedinim poslovnim ciljevima, procjenjivanje rizika u smislu mogućnosti (vjerojatnosti), značajnosti i vremena njihova nastanka, te vrednovanja potencijalnih posljedica i, povezano s tim, utvrđivanja (rangiranja) prioritetnih rizika, odlučivanje o tome kako postupati s identificiranim rizicima i nadziranje.

Za uspješno upravljanje rizicima nije odgovorna funkcija interne revizije, već menadžment poduzeća koji ima dužnost definirati odgovarajuće načine ili strategije upravljanja rizicima – ignoriranje postojanja rizika, prihvaćanje postojanja rizika,

kontroliranje rizika, minimiziranje rizika, eliminiranje rizika, diverzificiranje rizika i sl. Međutim, interni revizor ima profesionalnu obvezu i odgovornost biti podrška ili servis menadžmentu u upravljanju rizicima i to (Bagshaw, 2004):

- pružajući neovisnu i objektivnu ocjenu, odnosno uvjerenje o adekvatnosti i učinkovitosti procesa upravljanja rizicima i internih kontrola u nekoj organizaciji,
- davanjem savjeta i sugestija pri definiranju načina identifikacije i strategije upravljanja rizicima te
- davanjem prijedloga o mogućnostima unapređenja procesa upravljanja rizicima i internih kontrola u organizaciji.

Interni revizori trebaju temeljito istražiti kako organizacija identificira rizike, na koji se način bavi rizicima i kako se određuje koji rizici su prihvatljivi. Funkcija interne revizije uobičajeno će vrednovati odgovornosti i procese, odnosno aktivnosti odbora povezane s rizikom, kao i onih s ključnim ulogama u upravljanju rizicima. Da bi se to postiglo, interni revizori mogu pregledati nedavno kompletirane procjene rizika i povezana izvješća izdana od strane višeg menadžmenta, eksternog revizora, regulatora i drugih izvora. Osim toga, funkcija interne revizije obično provodi svoje vlastite procjene rizika. Razgovori s menadžmentom i odborom te pregled politika organizacije i dnevnog reda sastanaka općenito će otkriti sklonosti riziku organizacije, omogućujući glavnom internom revizoru i funkciji interne revizije da usklade njihove preporučene odgovore na rizik. Funkcija interne revizije može uzeti u obzir, odnosno koristiti kao pomoć u identifikaciji rizika razvijene općeprihvaćene okvire za upravljanje rizicima i kontrole, kao što su primjerice COSO, ISO 31000. Funkcija interne revizije može također istraživati nove događaje i trendove koji se odnose na industriju u kojoj organizacija posluje, kao i procese koji se mogu koristiti za praćenje, procjenu i odgovor na takve rizike i prilike. Uvažavajući navedene aktivnosti, interni revizori mogu samostalno obavljati gap analize kako bi se utvrdilo je li značajni rizici na odgovarajući način identificirani i procijenjeni, a funkcija interne revizije će biti pozicionirana na način da vrednuje procjene rizika koje je obavio menadžment. Prilikom pregleda i procjene procesa upravljanja rizicima, funkcija interne revizije treba utvrditi i raspraviti rizike, odabrane odgovore, procijeniti primjerenost i pravodobnost izvješćivanja višeg menadžmenta o rezultatima upravljanja rizicima. U konačnici, funkcija interne revizije treba poduzeti potrebne korake kako bi se osiguralo da se na prihvatljiv način upravlja relevantnim revizijskim rizicima.

4. DJELOKRUG RADA SUVREMENE FUNKCIJE INTERNE REVIZIJE

Značenje i uloga funkcije interne revizije u korporativnom upravljanju, od začetaka njezina razvoja do danas, u stalnom su usponu. U kontekstu djelokruga rada, u početku je interna revizija bila orijentirana isključivo na formalno i sadržajno ispitivanje svrhovitosti, urednosti i pouzdanosti računovodstvenih evidencija i izvještaja, odnosno menadžment se koristio internom revizijom kao dopunom eksterne revizije. Nakon toga, djelokrug rada interne revizije proširuje se sve poslovne funkcije poduzeća, dok je u današnjim uvjetima težište na cjelokupnom poslovanju poduzeća, prošlom i onom okrenutom budućnosti. Razvoj interne revizije kreće se od interne financijske revizije (engl. *internal financial audit*) prema operativnoj reviziji ili reviziji poslovanja (engl. *operational audit*) i upravljačkoj reviziji (engl. *management audit*), koje imaju širi djelokrug rada. Zapravo, može se govoriti o klasičnoj i suvremenoj internoj reviziji (Koletnik, 1992, 185). Klasična interna revizija (engl. *internal financial audit*) ocjenjuje zaštićenost imovine poduzeća, organizaciju pojedinih poslovnih procesa te napose pouzdanost financijskih informacija. Temeljni je zadatak suvremene interne revizije (engl. *operational audit*) nadzor nad sustavom internih kontrola u svim poslovnim područjima. Interna se revizija, u današnjim uvjetima, proširuje i na upravljačko područje, ocjenjuje efikasnost upravljačkih aktivnosti, te obavlja savjetničku ulogu (engl. *management audit*). Kako se djelokrug rada upravljačke revizije, kao najviše hijerarhijske razine u dosadašnjem razvoju interne revizije, fokusira na tri glavna upravljačka područja – planiranje, organiziranje i kontrolu, povezanost interne revizije s navedenim funkcijama upravljanja poglavito dolazi do izražaja kod upravljačke revizije.

Mnogobrojni ciljevi koji se organiziranjem sustava internih kontrola u poduzeću žele postići mogu se svesti pod zajednički nazivnik: osigurati uspješno odvijanje poslovnih procesa i ostvarivanje planovima utvrđenih ciljeva poslovanja poduzeća. U tom sklopu organizira se interna revizija sa zadatkom nadzora i ocjene funkcioniranja sustava internih kontrola u smislu praćenja ostvarivanja njegovih ciljeva i zadataka. Funkcija interne revizije utvrđuje pouzdanost, realnost i integritet financijskih i operativnih informacija koje dolaze iz različitih organizacijskih dijelova, a na temelju kojih se donose odgovarajuće poslovne odluke na svim razinama upravljanja. Poslovno odlučivanje tako postaje sigurnije, budući da se zasniva na prethodno verificiranoj informacijskoj podlozi, i to od stručnih i nezavisnih internih revizora. Funkcija interne revizije kritički ispituje planove, programe, politike i procedure poradi ocjene planiranja u poduzeću, zatim ocjenjuje i primjerenost organizacijskih rješenja u poduzeću koja trebaju omogućiti

ostvarivanje planiranih ciljeva. Nadalje, ako se promatra sadržaj kontrole kao temeljne funkcije upravljanja najuže povezane s planiranjem, onda je evidentno da se ona oslanja na nalaze i informacije funkcije interne revizije. Naime, prateći tijek odvijanja poslovnih procesa, interni revizori pružaju menadžmentu informacije o uočenim odstupanjima od planiranih outputa te im ujedno daju savjete i preporuke o mogućim korektivnim akcijama. Dakle, može se jednostavno ustvrditi da je funkcija interne revizije fokusirana na poslovanje poduzeća u najširem smislu, s ciljem pružanja pomoći i podrške upravljačkim strukturama u uspješnom ispunjavanju njihovih brojnih zadataka i ciljeva, u prevenciji mogućih problema te korekciji nastalih problema. Međutim, valja istaknuti da interna revizija neće u svakom slučaju ispitivati i analizirati sve dijelove i aspekte poslovanja poduzeća, već će svoja ispitivanja provoditi selektivno, prema stupnju rizičnost, usmjeravajući se na one segmente poslovanja koji su kritičniji za uspješnost poduzeća u cjelini. Funkcija interne revizije mora biti autonomna u obavljanju svojih zadataka, što znači da na njezin rad, informacije, zaključke i ocjene ni na koji način ne smije utjecati menadžment poduzeća.

“Profesionalni interni revizori osposobljeni su i imaju ovlast da ispitaju i istraže bilo koju aktivnost u organizaciji, uključujući one financijske ili operativne prirode. Zapravo, ništa nije izuzeto niti oslobođeno ispitivanja internih revizora. Osnovni smisao postojanja interne revizije, odnosno svrha ispitivanja koje ona provodi, jest osigurati i dostaviti menadžmentu analize, procjene, preporuke, savjete, te informacije o aktivnostima koje su predmetom ispitivanja” (Sawyer i Vinten, 1996, 3). Interni revizori mogu analizirati brojne poslovne aktivnosti i čimbenike koji na te aktivnosti utječu. Funkcija interne revizije pomaže menadžmentu izvještavajući ga o slabostima i nedostacima u funkcioniranju sustava internih kontrola, te davanjem preporuka i savjeta za otklanjanje uočenih slabosti. Navedene aktivnosti internog revizora usmjerene su tome da se osigura objektivan, stručan i neovisan pregled ostvarene učinkovitosti i djelotvornosti poslovanja poduzeća. Djelotvornost i učinkovitost bliski su pojmovi, no ipak prisutne su i neke bitne razlike. Djelotvornost ili efikasnost odgovara na pitanje koliko uspješno poduzeće koristi resurse. Podrazumijeva korištenje financijskih, ljudskih i materijalnih resursa na način da se uz danu količinu inputa maksimizira output, ili da se minimizira input uz danu količinu i kvalitetu outputa. Mjerilo efikasnosti uobičajeno je ekonomičnost. Učinkovitost najčešće se određuje postizanjem osnovnih ciljeva poduzeća. Efikasno korištenje resursa poduzeća ne mora značiti da poduzeće istodobno posluje učinkovito. Da bi interni revizori bili uspješni i opravdali svoje postojanje i djelovanje, neprihvatljivo je da samo promatraju napore ostalih u poduzeću pri ostvarivanju definiranih stopa rasta i razvoja

poduzeća kao uvjeta njegova opstanka. Razvijajući nove pristupe revidiranju i nove revizijske proizvode i usluge, oni se moraju aktivno uključivati i pridonositi ostvarivanju ciljeva poduzeća. Adaptivno ponašanje i permanentna prilagodba funkcije interne revizije utjecajima iz okoline koji ruše temelje na kojima počiva tradicionalna organizacija i upravljanje jest *conditio sine qua non* njezina daljnjeg razvoja. Dakle, brojni instrumenti upravljanja, uključujući dakako i internu reviziju kakvu danas poznajemo, nisu sami sebi svrhom već rezultat iznalaženja efikasnijih rješenja i podrške u realizaciji sve složenijih upravljačkih i nadzornih aktivnosti kojima se poduzeće u današnjim uvjetima usmjerava prema unaprijed postavljenim ciljevi.

“Uloga i djelokrug rada interne revizije u procesu upravljanja poslovanjem poduzeća odgovaraju zahtjevima njenih korisnika. U tom smislu, s obzirom na fokus interne revizije na kontrole i ispitivanje učinkovitosti kontrola kroz ostvarenje njihovih temeljenih ciljeva, najčešća podjela tradicionalnih vrsta aktivnosti interne revizije je na financijsku reviziju (engl. *financial audit*), reviziju poslovanja (engl. *operational audit*) i reviziju usklađenosti (engl. *compliance audit*). Početno je interna revizija bila usmjerena na formalno i sadržajno ispitivanje svrhovitosti i pouzdanosti računovodstvenih i financijskih kontrola, dok suvremena interna revizija proširuje djelokrug na korporativno upravljanje i upravljanje rizicima pri čemu se naglasak stavlja na pridonošenje stvaranju dodane vrijednosti poduzeća“ (Tušek i Barišić, 2015, 61). „Financijska revizija ima naglasak na istraživanju pogrešaka i prijevara vezanih za financijske aspekte poduzeća, a moguće ju je definirati kao analizu ekonomske aktivnosti poduzeća o kojoj se izvještava računovodstvenim metodama“ (Tušek i Barišić, 2015, 61).

“Suvremeno poimanje interne revizije zahtijeva proširenje djelokruga rada na revidiranje ekonomičnosti, učinkovitosti i efikasnosti korištenja resursa poduzeća. Ovakav pristup podrazumijeva reviziju svih poslovnih operacija poduzeća, ali i reviziju učinkovitosti menadžmenta. Revizija poslovanja (engl. *operational auditing*), u literaturi poznata i pod nazivom revizija izvedbe (engl. *performance auditing*) ima za cilj poboljšanje organizacijske djelotvornosti i učinkovitosti kroz pružanje konstruktivnih kritika u vidu preporuka. Ova vrsta revizije predstavlja sveobuhvatnu procjenu različitih organizacijskih funkcija s ciljem procjenjivanja djelotvornosti i ekonomičnosti procesa i učinkovitosti ostvarenja ciljeva tih funkcija, a moguće ju je definirati i kao reviziju sustava internih kontrola (menadžerskih kontrola) poduzeća sa svrhom pružanja dodatnog uvjerenja o mogućnosti ostvarenja ciljeva poduzeća te pružanje savjeta za poboljšanje. Primarni cilj revizije poslovanja je procjena uspješnosti menadžmenta u ostvarenju

ciljeva poduzeća uz minimalne troškove. Operativnu reviziju se smatra obilježjem „moderne interne revizije“ (u odnosu na financijsku koju smatraju dijelom „klasične interne revizije“) te neizostavnim oruđem menadžmenta u ostvarenju učinkovitih kontrola. Iz ove perspektive, interna revizija je savjetnička funkcija menadžmentu te bi moderna interna revizija trebala staviti veći naglasak na pružanje takvih savjetodavnih usluga u svrhu poboljšanja djelotvornosti i učinkovitosti poduzeća“ (Tušek i Barišić, 2015, 61). “Revizija usklađenosti se definira kao revizija koja procjenjuje pridržava li se poduzeće određenih politika, procedura, standarda, zakona i regulatornih zahtjeva, odnosno kao revizija financijskih i operativnih kontrola i transakcija sa svrhom ustanovljavanja razine njihove usklađenosti s primjenjivim zakonima, standardima, regulativom i procedurama“ (Tušek i Barišić, 2015, 61).

Suvremena interna revizija pruža dvije skupine aktivnosti (usluga, angažmana) koje se razlikuju po svojoj prirodi, angažmane s izražavanjem uvjerenja i savjetodavne usluge. Međutim, potrebno je naglasiti kako je u novi Međunarodni okvir profesionalnog djelovanja uključen i termin “*providing insight*”, a riječ je o angažmanu interne revizije koji do sada nije bio eksplicitno uključen u Međunarodni okvir profesionalnog djelovanja, iako su ga interni revizori djelujući u praksi obavljali. Naime, riječ je o tzv. uvidu, često u našoj praksi nazvanom “izvanredna revizija“, “ad hoc revizija“ ili “revizija na zahtjev“. Ovdje se zapravo ne radi o reviziji, u pravom smislu te riječi, nego o angažmanu interne revizije koji ne rezultira nužno mišljenjem i preporukama, nego očitovanjem o utvrđenim činjenicama koje upravljačkim strukturama pružaju pomoć u donošenju konkretnih odluka, dakle bez izražavanja mišljenja i zaključaka internog revizora, odnosno bez davanja preporuka internih revizora za poboljšanje. Angažmani s izražavanjem uvjerenja jesu angažmani koji uključuju prikupljanje dovoljno odgovarajućih revizijskih dokaza radi oblikovanja zaključaka o adekvatnost internih kontrola subjekta, odnosno internih kontrola unutar određenih procesa i funkcija, ali i o adekvatnosti procesa upravljanja rizicima i korporativnog upravljanja, usklađenosti sa zakonskim propisima, politikama, procedurama i tome slično. Prirodu i opseg angažmana s izražavanjem uvjerenja određuje interni revizor, dok priroda i opseg savjetodavnih usluga ovise o dogovoru s klijentom koji traži uslugu. Prilikom pružanja savjetodavnih usluga interni revizor treba zadržati objektivnost i ne smije preuzimati na sebe odgovornost menadžmenta. Angažmani s izražavanjem uvjerenja uključuju tri strane – internog revizora, vlasnika procesa i korisnika, dok savjetodavne usluge uključuju dvije strane – internog revizora i klijenta, odnosno osobu koja daje i koja traži savjet. Rezultati ovih usluga su također različiti. Kod angažmana s izražavanjem uvjerenja rezultat uključuje odgovarajuće zaključke,

mišljenje i preporuke internog revizora o objektu ispitivanja koji su formalne i eksplicitne prirode te se distribuiraju trećoj strani (korisniku). Korisnici angažmana s izražavanjem uvjerenja koje provodi interni revizor mogu biti interni (nadzorni odbor, revizijski odbor, viši menadžment) ali i eksterni (dioničari, regulatori i slično). Također, pojedinačni angažmani s izražavanjem uvjerenja završavaju fazom praćenja rezultata od strane internog revizora koji se ostvaruju temeljem implementiranih preporuka. Konačno, angažmani s izražavanjem uvjerenja su obvezujući za internog revizora, odnosno spadaju u njegovu glavnu aktivnost. Savjetodavnim uslugama internog revizora osigurava se najčešće poboljšanje učinkovitosti i djelotvornosti poslovnih aktivnosti, pruža podrška u oblikovanju korektivnih akcija, pruža podrška u oblikovanju kontrola potrebnih unutar novih sustava i procesa, osigurava usporedba s najboljima i tome slično. Rezultat ovih aktivnosti internog revizora jesu preporuke i savjeti, često i neformalna izvješćavanja je u dogovoru s klijentom, odnosno menadžmentom. Kod savjetodavnih usluga praćenje rezultata je u dogovorenom opsegu s klijentom. Za razliku od angažmana s izražavanjem uvjerenja, savjetodavne usluge internog revizora su neobvezujuće, odnosno alternativne. Iako su savjetodavni angažmani oduvijek sastavni dio ukupne aktivnosti interne revizije u nekoj organizaciji, u posljednjih nekoliko godina interni revizori sve više, uz angažmane s izražavanjem uvjerenja tj. tradicionalne revizijske angažmane, pružaju upravo savjetodavne usluge. Naime, defenzivne strategije, odnosno strategije stabilnosti, koje su prisutne u mnogim poduzećima u posljednjih nekoliko godina u uvjetima ekonomske krize, nasuprot strategijama rasta i ekspanzije, generiraju potrebu za većom zastupljenošću savjetodavnih angažmana interne revizije. Interesno – utjecajne skupine, odnosno upravljačke strukture (uprava, nadzorni odbor) od internih revizora očekuju upravo ovakve vrste angažmana, odnosno postavljaju zahtjeve da im funkcija interne revizije bude podrška i pomoć u generiranju informacija i podloga za donošenje poslovnih odluka u uvjetima ograničenih resursa.

ZAKLJUČAK

Da bi interni revizori bili uspješni i opravdali svoje postojanje i djelovanje, neprihvatljivo je da samo promatraju napore ostalih u poduzeću pri ostvarivanju definiranih stopa rasta i razvoja poduzeća kao uvjeta njegova opstanka. Uvažavajući i primjenjujući recentne profesionalne zahtjeve i pravila, razvijajući nove pristupe internom revidiranju te nove revizijske proizvode i usluge, oni se moraju aktivno uključivati i pridonositi ostvarivanju strateških i poslovnih ciljeva poduzeća. Adaptivno ponašanje i permanentna prilagodba interne revizije utjecajima iz okoline koji ruše temelje na kojima počiva tradicionalna organizacija i upravljanje

jest *conditio sine qua non* njezina daljnjeg razvoja. Brojni nadzorni mehanizmi korporativnog upravljanja, uključujući dakako i internu reviziju kakvu danas poznajemo, nisu sami sebi svrhom već rezultat iznalaženja efikasnijih rješenja u provođenju nadzora nad radom menadžmentom. Naime, suvremena interna revizija nije usmjerena samo pružanju podrške i pomoći u realizaciji sve složenijih upravljačkih aktivnosti kojima se poduzeće u današnjim uvjetima usmjerava prema unaprijed postavljenim ciljevima, nego i sprječavanju potencijalno nelojalnih menadžera u pokušaju poduzimanja nepoželjnih radnji koje su u suprotnosti s ciljevima i interesima poduzeća za što su posebice zainteresirane interesno – utjecajne skupine, prvenstveno vlasnici poduzeća. Uspjeh interne revizije kao profesije i instrumenta korporativnog upravljanja u budućnosti ovisi o njoj samoj i očekivanjima korisnika. Izazova ne nedostaje, a u njihovom prihvaćanju čini se da je kao prvo potrebno sve napore usmjeriti u područja i probleme s kojima se suočavaju nositelji upravljačkih funkcija te izgradnju i održavanje dobre komunikacije i odnosa sa svim razinama upravljanja. Interni revizori tako će dobiti zasluženno povjerenje i podršku u svom radu, što je pak temeljna pretpostavka za implementaciju u ovom radu analiziranih recentnih trendova u svakodnevni život i djelovanje interne revizije u nekoj organizaciji.

LITERATURA

1. Bagshaw, K. (2004) *The Role of Internal Audit in Risk Management*. Dostupno na: <http://accaglobal.com> [27.03.2018.]
2. Bailey, A. D., Gramling, A. A. i Ramamoorti, S. (2003) *Research Opportunities in Internal Auditing*. Altamonte Springs, Florida: The Institute of Internal Auditors Research Foundation, The IIA Global.
3. Boynton, W. C. i Kell, W. G. (1996) *Modern Auditing*. Chichester, New York: John Wiley & Sons.
4. *Cadbury Report*, 1992.
5. Chambers, A. D., Selim, G. M. i Vinten, G. (1993) *Internal Auditing*. London: Pitman Publishing.
6. Dunn, J. (1996) *Auditing: Theory and Practice*. London: Prentice Hall.
7. European Confederation of Institutes of Internal Auditing (1996) *Position Paper on Internal Auditing in Europe*. Antwerpen: ECIIA.
8. Gulin, D. (2004) *Uloga računovodstvene profesije u korporativnom upravljanju*. Zagreb: Zbornik radova “Financijski i računovodstveni aspekti korporativnog upravljanja u profitnim i neprofitnim subjektima”, XXXIX. simpozij HZRFD.
9. Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika (2005) *Međunarodni standardi financijskog izvještavanja* (MSFI) – uključujući Međunarodne

- računovodstvene standarde (MRS) i Objašnjenja do 31. ožujka 2004., prijevod s engleskog jezika. Zagreb: HZRFD.
10. Koletnik, F. (1992) *Uloga revizije u tržišnom gospodarstvu*. Pula: XXVII. simpozij SRFR Hrvatske, Računovodstvo i financije u poduzeću.
 11. Kovačević, R. (1993) *Revizija u tržišnom gospodarstvu*. Zagreb: Informator.
 12. Krogstad, J. L., Ridley, A. J. i Rittenberg, L. E. (2000) *Where are we going?*. Internal Auditing No. 1/2000. London: The Institute of Internal Auditors UK and Ireland.
 13. McNamee, D. i Selim, G. M. (1998) *Risk Management: Changing The Internal Auditor's Paradigm*. Florida: The Institute of Internal Auditors Research Foundation. The IIA Global.
 14. Meigs, W. B., Whittington, O. R., Pany, K. J. i Meigs, R. F. (1988) *Principles of Auditing*. Homewood, Illinois: Irwin.
 15. Rittenberg, L. E. i Schwieger, B. J. (2000) *Auditing Concepts for a Changing Environment*. Orlando, Florida: Harcourt College Publisher.
 16. Sawyer, L. B. i Vinten, G. (1996) *The Manager and the Internal Auditor: Partners for Profit*. Chichester, New York: John Wiley & Sons.
 17. Spencer Pickett, K. H. (1997) *The Internal Auditing Handbook*. Chichester, New York: John Wiley & Sons.
 18. Spiller, Jr., E. A. i May, P. T. (1990) *Financial Accounting: Basic Concepts*. Homewood, Illinois: Irwin.
 19. Spremić, I. (1998) *Standardi interne revizije*. Zagreb – Opatija: Zbornik radova "Interna revizija i kontrola", HZRFD, Sekcija internih revizora.
 20. The Institute of Internal Auditors (The IIA Global). Altamonte Springs, Florida. Dostupno na: www.theiia.org [27.03.2018.]
 21. The Institute of Internal Auditors (2011) *Međunarodni okvir profesionalnog djelovanja (MOPD)*. IIA Global. Prijevod s engleskog jezika, 2012. Zagreb: Hrvatski institut internih revizora.
 22. The Institute of Internal Auditors (2015) *Implementation Guide 2110 – Governance*. July 2015. The IIA Global. Dostupno na: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Member%20Documents/IG2110-2016-12.pdf>, str. 3. [27.03.2018.]
 23. The Institute of Internal Auditors UK and Ireland (2000) *Training Courses*. London: IIA UK and Ireland.
 24. Tipurić, D. i suradnici (2008) *Korporativno upravljanje*. Zagreb: Sinergija nakladništvo d.o.o.
 25. Turk, M. (1999) *Suvremeni pravci razvoja interne revizije*. Zagreb – Pula: Zbornik radova Računovodstvo, revizija i financije u suvremenim gospodarskim uvjetima, XXXIV. simpozij HZRFD.

26. Tušek, B., Žager, L. i Barišić, I. (2014) (redaktor Tušek, B.) *Interna revizija*. Zagreb: HZRFD.
27. Tušek, B. i Barišić, I. (2015) *Interna financijska revizija*. Računovodstvo i financije, br. 12/2015. Zagreb: HZRFD.
28. Vitezić, N. (1993) *Interna kontrola i revizija u funkciji managementa*. Rijeka: Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci.

Malik Ikanović¹

JAVNI DUG, UTICAJ I MOGUĆI EFEKTI JAVNOG DUGA NA EKONOMSKI RAZVOJ

PUBLIC DEBT, INFLUENCE AND POSSIBLE PUBLIC DEBT EFFECTIVENESS ON ECONOMIC DEVELOPMENT

SAŽETAK

U okviru ovog rada je analiziran uticaj i efekti javnog duga na ekonomski prosperitet i razvoj jedne zaokružene pravno-ekonomske cijeline. Pored navedenog predmet ovog rada jeste analiza zaduženosti Bosne i Hercegovine i karakteristika javnog duga (dinamika, namjena korištenja itd.), uzroci nastanka a potom i prognoza (ne)efikasnog servisiranja i posljedica javnog duga u kontekstu makroekonomskih prilika u Bosni i Hercegovini. Nakon analize stanja i mogućih posljedica uticaja javnog duga na ekonomski razvoj, posebnu pažnju treba usmjeriti na stvaranje novih, adekvatnih mjera za spečavanja negativnih posljedica i nastanka dužničke krize u Bosni i Hercegovini. Javni dug možemo definisati kao akumulirana pozajmljena novčana sredstva države, odnosno iznos svih potraživanja koja prema javnom sektoru imaju njegovi povjerioci u određenom trenutku. Ono što se finansira zaduživanjem su akumulirani budžetski deficiti.

Ključne riječi: javni dug, budžetski deficit, strane direktne investicije, ekonomski razvoj, bruto-društveni proizvod (BDP), servisiranje javnog duga, pravilan tretman javnog duga.

ABSTRACT

This paper analyzes the impact and effects of public debt on economic prosperity and the development of a complete legal and economic whole. In addition to the aforementioned premise of this paper, it is an analysis of Bosnia and Herzegovina's indebtedness and characteristics of public debt (dynamics, purpose of use, etc.), the causes of the emergence and then the forecast of (ineffective servicing) and the consequences of public debt in the context of macroeconomic opportunities in Bosnia and Herzegovina. After analyzing the situation and possible consequences of the public debt impact on economic development, special attention should be

¹ MA menadžmenta, Malik Ikanović, Ministarstvo obrazovanja i nauke TK, e-mail: imalik@tk.kim.ba

paid to the creation of new, adequate measures to avoid the negative consequences and the emergence of the debt crisis in Bosnia and Herzegovina. Public debt can be defined as accumulated borrowed state funds, claims that have a creditor in the public sector at a certain moment. What is being financed by borrowing is accumulated budget deficits. Keywords: enterprise, crisis, moves management, crisis management, the disappearance of the company, recovery, continuing operations.

Key words: public debt, budget deficit, foreign direct investment, economic development, gross domestic product (GDP), public debt servicing, proper public debt treatment.

JEL: H6, H63

UVOD

Deficit je višak budžetski rashoda nad prihodima tokom određenog vremenskog perioda, stoga se uticaj deficita (i javnog duga) na privredu i njihovo međudjelovanje s drugim ekonomskim veličinama nužno moraju posmatrati u kontekstu konkretne ekonomske i fiskalne politike. Može se govoriti o dvije komponente javnog duga: unutrašnjoj i vanjskoj, s time da se vajnski dug smatra nepovoljnijim zbog mogućih pritisaka međunarodnih finansijskih krugova u slučaju neredovitog izvršavanja obaveza.

Evidentne nesavršenosti tržišta² koje se manifestuju na mikroekonomskom i na makroekonomskom nivou opravdavaju nastojanja države da ih svojim djelovanjem pokuša eliminisati, kako bi usmjeravala ekonomiju u željenom pravcu. Ekonomska historija je nedvosmisleno pokazala da spontano djelovanje tržišnih zakonitosti može da dovede do poremećaja u privredi i narušavanja njene ravnoteže, što često rezultira i ekonomskim krizama, koje su se periodično javljale i ostavljale nerijetko teške posljedice na privredni sistem. Stoga se logično nametnula potreba za usmjeravanjem i kontrolom tržišnih kretanja putem ekonomske politike. Ona postoji praktično otkad postoji i sama država, s tim što se za mjerama ekonomske politike, koje su bile usmjerene na zaštitu interesa vladajuće klase, kroz historiju posezalo često improvizovano, nedovoljno promišljeno, a ponekad i spontano, zbog čega i ne čudi što su posljedice i rezultati bili izuzetno različiti. Od 30 - tih godina XX vijeka, nakon perioda ekonomskog liberalizma počinje se promovisati država kao nezaobilazan subjekt u privrednom životu.

2 M. Bašić (2007), Finansijski izvještaji u funkciji vođenja politike likvidnosti i solventnosti, Zbornik radova sa osmog međunarodnog simpozija, „Reforme u BiH u put ka europskim integracijama“, Revicon, Neum str.86.

1. ZNAČAJ I ULOGA JAVNOG DUGA U KONTEKSTU UTICAJA NA UKUPNE DRŽAVNE FINANSIJE

Država se može zaduživati uzimanjem zajmova od banaka ili drugih finansijskih institucija te izdavanjem državnih vrijednosnih papira na domaćem i inostranom finansijskom tržištu. Javni dug predstavlja alternativni način finansiranja javnih rashoda, koji se zasniva na dobrovoljnom i tržišnom odnosu povjerioca te države kao dužnika, koji se obvezuje da će vratiti dug uvećan za kamate. Može se definisati i kao kumulativ prošlih budžetskih deficita jer se zaduživanjem finansira manjak budžeta nastao kao rezultat većih budžetskih rashoda nad prihodima tokom određenog vremenskog perioda. Obuhvat javnog duga različit je među zemljama i često ovisi o definiciji i obuhvatu institucija javnog sektora.

Javni dug kao ekonomska kategorija koja podrazumijeva nepokrivene rashode država, javnih preduzeća, izvanbudžetskih fondova, ali u najširem smislu riječi i stanovništva, posljednih je dva desteljeća u stalnom rastu u skoro svim zemljama. U suštini to finansiranje predstavlja bitan oslonac u poticanju privredne aktivnosti, ako se radi o realnim i profitabilnim ciljevima. U suprotnom, efekti javnog duga mogu biti pogubni za ukupno privredu i težak teret za buduće generacije koje dolaze. Veličina javnog duga u odnosu na BDP važan je pokazatelj koji ima uticaj i na likvidnost privrede i investitora - vlasnika duga. Prema tome, upravljanje javnim dugom postalo je centralno pitanje savremenih ekonomija i njihovih privrednih politika. Problem dugova posebno se intenzivirao posljednih dvadesetak godina i u globalnim dimenzijama je nazvan dužničkom krizom. Oni pri tome ne zadaju probleme samo dužnicima, nego i vjerovnicima utječući na njihove stope rasta³.

Ključni pokazatelji za državne finansije u Europskoj uniji (EU) i europodručju su deficit države, bruto dug države, prihodi i rashodi države, porezi i socijalni doprinosi, te koji su glavni izvori državnih prihoda. Ovi statistički podaci su ključan pokazatelj za utvrđivanje zdravlja u privrednom smislu država članica EU. Na temelju Pakta o stabilnosti i rastu EU, države članice obvezale su se zadržati svoje deficite i dugove ispod određenih granica: državni deficit države članice ne smije prijeći -3 % bruto domaćeg proizvoda (BDP), a njezin dug ne smije prijeći 60 % BDP-a. Ako država članica ne poštuje ta ograničenja, aktivira se takozvani postupak u slučaju prekomjernog deficita. On se sastoji od nekoliko koraka, koji uključuju mogućnost sankcija, kako bi se potaknulo državu članicu na poduzimanje prikladnih mjera za ispravljanje situacije.

Ista ograničenja deficita i duga kriteriji su za ekonomsku i monetarnu uniju (EMU), a time i za pristupanje europodručju. Nadalje, zadnja revizija integriranih ekonomskih smjernica i smjernica o zapošljavanju (revidirano u okviru strategije Europa 2020 za pametan, održiv i uključiv rast) sadrži smjernice za osiguravanje kvalitete i održivosti javnih finansija. Klasična teorija ekonomske politike kao polaznu pretpostavku podrazumijeva postojanje najmanje jednog kreatora politike na centralnom nivou, sa dobro definisanim preferencijama i adekvatnim setom instrumenata koji mu stoje na raspolaganju, te implicira postojanje elemenata za šemu donošenja odluka kada je riječ o planiranju ekonomske politike kao i postojanje nekoliko varijabli svrstanih u nekoliko klasa.

Suština tradicionalne teorije ekonomske politike svodi se na činjenicu da je njen glavni cilj da uz minimalne troškove smanji devijaciju stvarnih od željenih vrijednosti onih ekonomskih varijabli koje personifikuju društveno blagostanje. Kako realizirati stanje društvenog blagostanja imajući u vidu vezu sa nivom javnog duga. Nezaobilazan segment tradicionalne (klasične) teorije ekonomske politike, kojom se ona zaokružuje, jeste postojanje pretpostavke da stvarna vrijednost ciljanih varijabli odstupa od željenih usljed postojanja tržišnih nedostataka, kao i da će ukoliko ekonomska politika bude vođena na adekvatan način doprinijeti povećanju društvenog blagostanja. Stoga jedan od rodonačelnika teorije ekonomske politike – Tinbergen (1995) ekonomsku politiku definiše kao proces koji podrazumijeva:

Tabela 1. Osnovne karakteristike (mjere) ekonomske politike i veza istih sa ekonomskim razvojem:

Osnovne karakteristike	Direktna/Indirektna veza
1. Izbor društvenih prioriteta;	Direktna
2. Formulisanje ciljeva ekonomske politike na osnovu društvenih prioriteta;	Indirektna
3. Izbor odgovarajućih instrumenata za postizanje ciljeva;	Direktna
4. Određivanje kvantitativnih vrijednosti odabranih instrumenata;	Direktna/Indirektna
5. Određivanje veze između ciljeva i instrumenata s jedne strane i strukturnih međuzavisnosti privrede s druge strane.	Direktna/Indirektna

Izvor: prema istraživanju Gallup International Association za period 2007-2011.godine.

Sve navedene komponente zauzimaju svoje vrlo značajno mjestu u kontekstu realizacije ekonomskog balgostanja. Prema općeprihvaćenoj definiciji, fiskalni deficit je razlika između ukupnih prihoda i ukupnih rashoda države, nastala u određenom vremenskom razdoblju, najčešće godini dana. Ovako definiran pojam fiskalnog deficita prilično je neodređen, pa je za bilo kakvu analizu deficita i njegova učinka na druge velicine potrebno konkretnije odrediti sadržaj istog.

S obzirom na to da je deficit državnog budžeta samo rezidual, razlika između ukupnih prihoda i ukupnih rashoda države, jasno je da je vrlo teško dokučiti njegov utjecaj na privredu u cjelini, kao i na pojedine ekonomske veličine. Nije svejedno nastaje li deficit kao posljedica smanjenja poreza ili kao posljedica rasta državnih izdataka. Isto tako, utjecaj deficita bit će različit u ovisnosti o tome koji se porezi, odnosno izdaci mijenjaju. Stoga se utjecaj deficita na privredne tokove ipak treba posmatrati u kontekstu konkretne fiskalne politike i mjera na kojima ona počiva⁴.

2. UPRAVLJANJE JAVNIM DUGOM KAO MJERA ZA POSTIZANJE EKONOMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA

Upravljanje javnim dugom ukratko se može definisati kao skup postupaka i odluka koje se donose radi pribavljanja finansijskih sredstava potrebnih državi. Neke od najvažnijih odluka koje se pritom donose jesu one o veličini duga, roku otplate javnog duga, valutnoj strukturi i sl. Za svaku je zemlju vrlo važno imati dugoročnu strategiju upravljanja dugom, koju treba izgrađivati s obzirom na sveukupnu makroekonomsku situaciju u zemlji. Zakonodavni i institucionalni okvir za upravljanje javnim dugom mora biti takav da zaduženima za upravljanje dugom omogući efikasno ostvarivanje njihovih ciljeva. On također treba pružiti investitorima određena jamstva da će uložena sredstva biti sigurna. Radi što veće odgovornosti u procesu upravljanja dugom često se donose dopunske zakonske odredbe kojima se limitira iznos javnog duga. Postoje tri institucionalna rješenja za upravljanje javnim dugom. Ministarstvo finansija (na nivou države) upravlja javnim dugom i odgovorno je za taktičke i strateške, ali i za mnoge druge funkcije (takve primjere imamo u Sloveniji, Italiji). Centralna banka ima ulogu u formuliranju politike upravljanja javnim dugom te je odgovorna za stratešku politiku i kratkoročno upravljanje javnim dugom. Time se osigurava određeni stepen diskretnosti centralne banke u upravljanju javnim dugom, što je važno kada se žele uskladiti procesi upravljanja javnim dugom i vođenja monetarne politike (primjer Danska). Mnoge funkcije upravljanja javnim dugom obavlja poseban ured ili agencija za upravljanje dugom. Tim se rješenjem ostvaruje potpunije

4 Angoli, 2002; str. 7-9; Berg i Borensztein, 2000; Winkler, Adalbert, et al., 2004.god.

razdvajanje fiskalne i monetarne politike od politike upravljanja javnim dugom (Švedska, Irska)⁵.

Ekonomska kriza⁶ je jedan jak talas koji pogađa privredna društva. Efekti krize neće podjednako uticati na različite privredne grane, na mala, srednja i velika preduzeća, na stabilna ili manje stabilna preduzeća. Privredna društva su već naviknuta na brojne krizne udare. Među eksterne faktore propadanja mogu se navesti: jačanje konkurencije i nemogućnost da je kompanija prati, što stvara nekonkurentnost sopstvenih proizvoda; nagle tehnološke promjene koje kompanija ne može da isprati; socijalno-politički potresi u nacionalnim i međunarodnim okvirima; opadanje životnog standarda stanovništva; naglo povećanje cijena ulaznih resursa, sirovina; promjene uslova kreditiranja; pad vrednosti nacionalne valute; visoka inflacija i dr. Da ne bi doživjelo kolaps, privredno društvo, odnosno njegov menadžment, mora pronaći puteve i odgovore na dejstvo iz okruženja različitom vrstom strategije, promjenom poslovne politike i sl. Na uticaje iz okruženja mnogo je teže reagovati i naći odgovarajuća rješenja. U toj situaciji, rješenja se najčešće nalaze u prilagođavanju novonastalim uslovima privređivanja. Do krize u određenoj kompaniji kasnije i u cijeloj privredi jedne države ne mora doći samo zbog poremećaja u eksternom okruženju, tu efekti pravog servisiranja duga u kontekstu suzbijanja takvih pojava mogu biti od krucijalne važnosti.

Inače, da bi koordinacija instrumenata i mjera monetarne i politike upravljanja javnim dugom bila uspješno sprovedena, literatura⁷ koja se bavi ovom problematikom ukazuje na neophodnost, ne samo primjene adekvatnih institucionalnih i operativnih aranžmana, odnosno izbor lokacije funkcija za upravljanje javnim dugom (ministarstvo finansija, centralna banka, posebna institucija za upravljanje javnim dugom), nego i ispunjavanja nekoliko osnovnih preduslova, u koje spadaju:

1. Razvijenost tržišta hartija od vrijednosti koje izdaje država;
2. Nezavisnost centralne banke;
3. Transparentnost upravljanja javnim dugom

Do zaduživanja institucionalnih sektora (monetarne vlasti, države, banaka, ostalih sektora) u inostranstvu može doći zbog nejednakosti domaće potrošnje i proizvodnje te neravnoteže štednje i investicija, tj. nedostataka domaćih

5 <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european>

6 Hodžić, K., Sukob rada i kapitala u uslovima posljedica globalne krize u Bosni i Hercegovini, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo, 2009.

7 Žugić i Fabris, Strategija upravljanja javnim dugom, Italija 2013 godina str.53-64.

sredstava potrebnih za poslovanje sektora, odnosno u slučajevima kada su uvjeti zaduživanja u inostranstvu povoljniji nego u domaćoj ekonomiji. Ukoliko je rezultat zaduživanja u inostranstvu vidljiv kroz porast bruto domaćeg proizvoda, izvoza, zaposlenosti, plaća i drugih pokazatelja može se reći da je zaduživanje bilo opravdano. Naime, kroz povećanu privrednu aktivnost subjekta koji se zadužio u inostranstvu generirat će se dodatni finansijski prihodi te je otplata stranog duga u tom slučaju održiva. Ako je zaduživanje u inostranstvu rezultat krive procjene rentabilnosti investicijskog projekta (uložena sredstva se ne vraćaju ili se vraćaju po manjoj stopi povrata od očekivane) ili finansiranje masovnog uvoza potrošačkih dobara (od strane nesolventnih dužnika), finansijski tokovi potrebni za redovitu otplatu duga postanu sve oskudniji i održivost takvog dužničkog odnosa postaje problematična (ako takva pojava postaje uobičajena na razini cijele ekonomije, zemlja neminovno ulazi u dužničku krizu). U skladu sa navednim javlja se potreba uspostavljanja/donošenja pravih preporuka za bolju koordinaciju između fiskalne i monetarne politike

Tabela 2. Preporuke za bolju koordinaciju između fiskalne i monetarne politike (politike likvidnosti) u mogu se ostvariti sljedećim aktivnostima/potezima:

Preporuke za uspostavljanje bolje koordinacije fiskalne i monetarne politike	Tijelo koje treba da provodi aktivnost/ bude uključeno u istu
1. Savjeti za finansijsku stabilnost;	Ministarstvo finansija, specijalizirane agencije
2. Preporuka za vođenje ekonomske politike;	Ministarstvo finansija, Centralna banka
3. Povremenih radnih grupa formiranih od predstavnika monetarnih i fiskalnih vlasti	Ministarstvo finansija, specijalizirane agencije
4. Neposredne komunikacije nosioca monetarne i fiskalne politike	Ministarstvo finansija, Centralna banka i druga tijela

Izvor: obrada autora

Ne postoje stroga pravila za podjelu pojedinih funkcija upravljanja dugom. Ministarstvo finansija i centralna banka svugdje su u većoj ili manjoj mjeri uključeni u poslove upravljanja javnim dugom. Bitno je reći da bez obzira koje se institucionalno rješenje odabere, to ne isključuje u potpunosti ostale institucije

jer se u mnogim slučajevima pojedine funkcije i aktivnosti isprepleću i dopunjuju. Zbog toga je vrlo važna dobra saradnja između svih tih institucija i koordinacija njihovih aktivnosti. Transparentnost i jasna pravila vođenja operacija centralne banke i ministarstva finansija bitno pomažu u rješavanju konflikata između monetarne politike i politike upravljanja javnim dugom te smanjuju nesigurnost investitora, snižavaju njihove transakcijske troškove i pomažu državi da smanji troškove servisiranja duga.

Ciljevi upravljanja dugom trebali bi biti jasni i dostupni javnosti, a sve metode kojima se mjere rizik i troškovi trebale bi biti detaljno objašnjene. Vrlo je bitno da javnosti budu stalno dostupne sve informacije o budžetskim aktivnostima, uključujući načine njihova finansiranja. Razvijene zemlje veliku pozornost pridaju osiguranju transparentnosti politike upravljanja javnim dugom pa tako zemlje koje su tek nedavno ušle u EU redovito objavljuju programe aukcija državnih vrijednosnih papira. Vlada bi trebala redovito objavljivati informacije o valutnoj i kamatnoj strukturi duga i finansijske imovine te o strukturi dospeljeća.

Posebno je važno informirati javnost i o svim uvjetnim obvezama države, kao i o poreznom tretmanu državnih obveznica kada ih država prvi put emitira, ta informisanost stvara uslove pozitivne klime koje su nužan preduslov za ekonomski razvoj, kao na primjeru Irske.

3. JAVNI DUG I MOGUĆNOST UPOTREBE JAVNOG DUGA KAO GENERATORA EKONOMSKOG RAZVOJA

Svijet je ušao u novi ekonomski stadij. Nacionalne ekonomije blisko su povezane. Trgovina se odvija uz protok informacija brzinom svjetlosti preko interneta i mobilnih telefona. Ova nova etapa pruža sjajne prilike za smanjivanje troškova i ubrzavanje proizvodnje i dostave roba i usluga. Ali isto tako ima i svoju tamnu stranu, ona koja postepeno podiže nivo rizika i nesigurnosti za proizvođače i potrošače. Događaj ili promjena okolnosti u jednoj zemlji bilo da se radi o propasti banke, berze ili tržišta nekretnina ili nekom političkom događaju može se proširiti na mnoge druge zemlje i stvoriti masovne turbulencije, vodeći cjelokupni sistem prema potpuno nepredvidljivim ishodima. Turbulencije uvijek znače porast rizika i nesigurnosti. Rizik je pojam koji se u ekonomskoj literaturi opisuje na mnoge načine, u biti rizik se odnosi na situaciju u kojoj su moguće buduće posljedice današnjih odluka, višestruke međutim, veličine i vjerovatnosti ovih posljedica su poznate unaprijed⁸. Neizvjesnot se vrlo često i identifikira s pojmom

8 I.Ibreljić, Investicije II (ekonomska analiza, rizik), Tuzla 2008.god. str.126

rizika. Korištenje strukture javnog duga kao mogućeg generatora razvoja je takođe ekonomski vrlo rizično, ali može da ima progresivne ekonomske rezultate.

Finansijske krize događale su se i znatno prije 1914. godine i događaju se u novije doba. Nemaju više tako razorne posljedice i prije svega su velik problem država u razvoju, a i zaraza (širenje kriznih događaja iz države u državu) razmjerno je manja. Ipak predstavljaju važnu prijetnju privrednom razvoju, unatoč tome što je svjetsko uređenje trgovinskih, kursnih, političkih i monetarnih pitanja znatno čvršće, nego u globalizacijskim vremenima zlatne valute. Zato je razumljivo da su se krajem devedesetih godina množile rasprave i prijedlozi za oblikovanje sistema pravovremenog upozoravanja. Ilene Grabel⁹ (2004.) predlaže pristup koji može umanjiti specifične finansijske rizike koji su najvažniji za pojedine privrede. Pristup zahtjeva da nacionalni regulatori na prve znakove ranjivosti (početno pogoršanje važnog pokazatelja) upotrijebe mjere za usporavanje aktivnosti te njima promijene ponašanje investitora do te mjere kako bi spriječili krizu. Regulator čak ima pravo privremeno zaustaviti trgovanje određenim vrijednosnim papirima ili izvedenim finansijskim instrumentima ili privremeno zatvoriti pojedine berze. Tek nakon akdevatnog ispitivanja djelovanja rizika na privredne tokove dozvoljava se nastavak trgovanja određenim vrijednosnim papirima ili finansijskim instrumentima.

Bosna i Hercegovina je, u uvjetima vrlo niske konkurentnosti, prepuštena pretjeranoj liberalizaciji vanjske trgovine pod okriljem potpisanih trgovinskih sporazuma (CEFTA sporazuma i Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s EU-om). Posljedica toga jesu veliki uzastopni deficiti vanjske trgovine. Glavni izvor pokrića deficita vanjske trgovine jesu transferi dijaspore iz inostranstva, koji na godišnjem nivou iznose oko 3,5 milijardi KM (13,7% GDP-a) i koriste se za preživljavanje građana, a ne za investicije i razvoj. Međutim, doznake od dijaspore ne mogu dugoročno biti jedini izvor finansiranja. Kada se vanjski dug (najviše države i banaka) uzima u stranoj valuti, taj se novac konvertira u zemlji kod Centralne banke i emitira primarni novac. Država svoj vanjski dug uglavnom troši na neproizvodnu proračunsku potrošnju (preglomaznu administraciju) i krupne investicije (npr. izgradnja autoceste 5c) s vrlo dugim rokom isplativosti, a banke kreditiraju stanovništvo za finalnu potrošnju iz uvoza, a ne investicijsku potrošnju. Ako se emisija primarnoga novca usmjerava na neproizvodnu potrošnju bez privrednog rasta ili pokrića u dobrima i uslugama u domaćoj privredi, postavlja se pitanje kako se to ne odrazi na inflaciju. Razlog je u tome što se deficit tekućeg računa plaća u devizama koje se u tom slučaju kupuju kod Centralne banke i povlači primarni novac iz opticaja. Na taj način otkup deviza poništava utjecaj prethodne primarne emisije na inflaciju.

9 Ilene Grabel "Globalne finansije, trgovina i devizni tokovi" 2007. godina, str.148

Mehanizam currency boarda i liberalizacija osiguravaju nominalnu konvergenciju (stabilnost kursa, niska inflacija ili deflacija), ali uz druge vrlo negativne posljedice (rast vanjskoga duga, velike deficite tekućeg računa, nelikvidnost i nesolventnost) i sve slabiju realnu konvergenciju (pad proizvodnje, nezaposlenost itd.). U konačnici vanjski dug preko kojeg se emitira primarni novac u tuzemstvu nema realno pokriće u domaćoj proizvodnji, već u inozemnoj proizvodnji koja se uvozi¹⁰. Deficiti tekuće bilance preplavljaju domaće tržište inozemnom robom i onemogućavaju domaće proizvođače da povećavaju cijene zbog velike inozemne konkurencije.

Rast inostranog zaduživanja i doznake održavaju iznos deviznih rezervi i ponudu domaćeg novca, ali bez privrednog rasta. Takav sistem ne može dugo funkcionirati jer se dostiže granica zaduženosti, doznake dijaspore smanjuju se, a rate za otplatu dugova postaju sve veće. Trend će se morati okrenuti ka smanjenju deviznih rezervi kad se bude očekivalo sve manje novca i sve izraženija nelikvidnost, što će dodatno smanjiti proizvodnju i zaposlenost.

Analizirajući odnos javnoga duga spram BDP-a u BiH iznosi 40%, dok isti pokazatelj u susjednim zemljama s kojima se najčešće uspoređuje je znatno veći (Slovenija 70,4 %, Hrvatska 75,7 %, Grčka 174,9%) ili u nekim razvijenijim privredama (Japan 240%, Italija 127,9 %, Irska 123,3 %, Francuska 115,1%, Njemačka 83,9%)¹¹. Ako se posmatra ovaj pokazatelj, može se reći kako je Bosna i Hercegovina u znatno boljoj situaciji u pogledu zaduženosti nego druge zemlje, što nije tačno. Za ocjenu zaduženosti zemlje potrebno je vidjeti i strukturu – udio vanjskog i domaćeg duga, valutnu strukturu, namjenu i realnu vrijednost duga. Odnos javnog duga i BDP-a ne govori o stvarnom stanju zaduženosti i sposobnosti vraćanja duga Bosne i Hercegovine. To je iz razloga što u strukturi javnog duga dominira vanjski dug koji nastaje u inostranstvu, a veličina GDP-a najvećim se dijelom realizira u zemlji¹². Pored navedenog neophodno je naglasiti da zemlje sa znatnom većim udjelom javnog duga u odnosu na BDP znatno brže servisiraju dug u odnosu na Bosnu i Hercegovinu imajući u vidu pravi odabir poslovnih investicijskih projekata.

10 Centralna banka BiH; <http://statistics.cbbh.ba:4444/Panorama/novaview/SimpleLogin_cr.aspx> (3. V. 2015.)

11 Neto tekući transferi iz inozemstva su bili (u milijunima KM): 3,599 (2013.), 3,643 (2012.), 3,504 (2011.), 3,529 (2010.) itd. Vidi: Agencija za statistiku BiH; <http://www.bhas.ba/tematskibilteni/GDP_2005-2013> (20. IV. 2015.)

12 Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=teina225> (14. 4. 2015.)

Ekonomski rast u regionu Zapadnog Balkana¹³ je ubrzan u Srbiji, u odnosu na Srbiju zabilježen je sporiji rast u BJR Makedoniji i Crnoj Gori. Snažniji rast proizvodnje ostvarila je Srbija, najveća ekonomija od šest zemalja regiona (ZB6), koja čini oko 41 procenat BDP-a ZB6, u najvećoj meri je doprineo regionalnom ukupnom rastu koji se često navodi i u izvještajima nadležnih tijela Bosne i Hercegovine. Posle recesije u 2014. i neznatnog rasta od 0,8 procenta u 2015 godini, srpska ekonomija je ostvarila rast od 2,8 procenta u 2016. godini, najveći još od 2008. godine. Oporavak je bio solidan u Albaniji, s porastom stope rasta od 2,6 procenata u 2015. godini na 3,2 procenta u 2016 godini. U ostalim zemljama Zapadnog Balkana, rast je usporen u 2016 godini, ali neznatno i sa pozicije boljih rezultata u Bosni i Hercegovini (BiH), na 2,8 procenata, i na Kosovu na 3,6 procenata. Nasuprot tome, politička nesigurnost opstruirala je rast u BJR Makedoniji, koji je sa 3,8 procenata u 2015 godini. pao na 2,4 procenata u 2016. godini. U Crnoj Gori je rast takođe usporen i sa 3,4 procenta u 2015. godini je smanjen je na 2,1 procenat u 2016. godini, jer prihodi od turizma nisu mogli da kompenzuju oštar pad u industrijskoj proizvodnji i rudarstvu. Bosna i Hercegovina u navednom kontekstu treba da pokuša da iskoristi mjere ekonomske politike Srbije u smislu uticaja i dolaska stranih investitora u zemlju i uticaja istih na BDP, te upotrebe javnog zaduženja odnosno formiranja javnog duga u investicijsko-produktivnom smislu a nikako u smislu mjere za izjednačavanje budžetskih nedostataka.

ZAKLJUČAK

Osnovna pretpostavka za adekvatnu ekonomsku politiku, kako u klasičnoj tako i u novoj teoriji, predstavlja kvalitetno upravljanje višefaznim procesom, koji u konačnom podrazumijeva pravovremeno definisanje njenih opštih i posebnih ciljeva, odabir potrebnih instrumenata, primjenu odgovarajućih mjera, koordinaciju pomenutih aktivnosti, kao i držanje pod kontrolom brojnih ograničenja koja sam proces čine složenijim.

Teorijsko uobličavanje monetarne i fiskalne politike, u okviru doktrinarnog pristupa, nedvosmisleno ukazuje da i kod starijih i novijih teorijskih koncepcija postoje pojedinačne ideje koje su u savremenim uslovima aktuelne i prihvatljive. To se ne bi moglo reći za čitave sisteme ekonomske teorije zaokružene ekonomskim školama, karakterističnim za pojedine vremenske periode, koje zbog toga treba isključivo posmatrati u kontekstu vremena u kojem su nastajale.

13 Izvještaj Svjetske Banke za zemlje zapadnog Balkana, mart 2017. godina.

Javni dug je stabilizovan u proteklom periodu u zemljama kao što su Srbija i Albanija, zemljama koje nastavljaju da sprovode fiskalnu konsolidaciju. U drugim, je primjetan rast prihoda u 2016. godini, koji je delimično umanjen diskretnim porastom tekuće potrošnje. Posebno, povećana potrošnja prijeti fiskalnoj stabilnosti u nekim zemljama, naročito u Crnoj Gori.

Srednjoročni ekonomski izgledi za zapadni Balkan su pozitivni, ali je situacija podložna rizicima koji dolaze od spoljnih i unutrašnjih (uključujući političke) faktora. Održavanje i nastavak rasta zahtijevaće kontinuirane napore u pravcu smanjenja fiskalnih disbalansa i odlučne implementacije strukturnih reformi. Bosna i Hercegovina kao dio jednog ekonomski gledano vrlo heterogenog prostora treba da primjenjuje pozitivne primjere rezultata rada bliskih zemalja zapadnog Balkana.

Izuzetnu opasnost za zemlju predstavlja okolnost povećanog zaduživanja u inostranstvu korištenog za finansiranje potrošnje, a ne investicija. Važan faktor održivog zaduživanja u inostranstvu nalazi se u korištenju kredita za proizvodne investicije kojima se povećavaju proizvodnja i izvoz. Kod platne bilanse i vanjske zaduženosti kao dobar primjer nam može poslužiti Republika Hrvatska kod koje je već izražen problem dugoročne održivosti stvorenog duga. Produktivni potencijali društva mogli bi se naći pred velikim izazovima zbog sve manjeg broja mladih ljudi. Bez demografske obnove zemlje, ulaganja u obrazovanje te povećanja radne aktivnosti stanovništva, teško je zamisliti realizaciju snažnijeg privrednog rasta. Izvoz, produktivnost, troškovi i investicije su ekonomske veličine koje pokazuju učinke temeljnih faktora konkurentnosti i koji u međusobnom djelovanju određuju njezine rezultate privredni rast, zaposlenost i kvalitetu života. To su ključni pokazatelji održivosti privrednog rasta i relativno su lako mjerljivi, ali nisu temeljni faktori nacionalne konkurentnosti. Temeljne faktore nacionalne konkurentnosti čine obrazovanje, poduzetničko okruženje, kvaliteta poslovnog sektora, infrastruktura i okoliš, njih je teže mjeriti, ali su osnova za djelovanje razvojnih politika. Potrebno nam je što više investicija i izvoza kako bi se javni dug države održao na ovom nivou, te kako bi isti poslužio kao mjera generatora ekonomskih aktivnosti.

Vanjske investicije u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri nisu atraktivne stranim ulagačima zbog često neusklađene, a time i nesigurne zakonske regulative. Zakoni podložni su čestim izmjenama i dopunama te donošenju novih. Također, neophodno je djelovati u pravcu smanjenja poreznog opterećenja jer bi se time potakla potrošnja, a i privredni rast u cjelini. Investitorima je potrebno osigurati

olakšice kako bi se potakli na ulaganja u našu zemlju, a zakoni bi ih trebali ohrabriti da budu zaštićeni od promjena koje bi mogle u značajnoj mjeri uticati na njihovo buduće poslovanje. Javni dug u kontekstu svega navedenog treba da posluži kao dio ekonomskog progressa ne samo Bosne i Hercegovine, nego kako je to vidljivo i iz izvještaja međunarodnih organizacija kao dio generatora ekonomskog progressa cijelog zapadnog Balkana.

LITERATURA:

1. Ashima, G. (2002). Coordinating Monetary and Fiscal Policies: A Role for Rules? *Oxford University Press*
2. Bogetić, Željko. (2000). Official Dollarization: Current Experiences and Issues. *Cato Journal*, 2 Vol. 20.
3. Coady, D. (2006). The Distributional Impacts of Indirect Tax and Public Pricing Reforms. *Analyzing the Distributional Impact of Reforms: A Practitioner's Guide to Pension, Health, Labor Market, Public Sector Downsizing, Taxation, Decentralization and Macroeconomic Modeling*, Volume 2, ed. by A. Coudouel and S. Paternostro (Washington: World Bank).
4. European Central Bank. (2010). Financial Integration in Europe. Frankfurt
5. European Commission. (2014). European Economic Forecast Winter 2014. European Economy 2.
6. Fatas, Antonio i Mihov, Ilian. (2010). The Euro and Fiscal Policy. National Bureau of Economic Research.
7. IMF. (2010). Will it hurt? Macroeconomic Effects of Fiscal consolidation. *World Economic Outlook*
8. Stiglitz, E. Joseph. (1998). More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post Washington Consensus. WIDER Annual Lectures No. 2, Helsinki.
9. Stiglitz, E. Joseph. (1999). Reforming the Global Economic Architecture: Lessons from the Recent Crises. *Journal of Finance Vol. 54 No. 4*.

Advija Alihodžić¹

DJELATNOST OSIGURANJA U KONTEKSTU REFORMSKIH PROCESA U BIH

INSURANCE IN CONTEXT OF REFORM PROCESSES IN B&H

SAŽETAK

Reformski procesi koji su u BiH otpočeli 2015. godine naložili su konkretne akcije, koje se moraju provesti u BiH u cilju fiskalne i finansijske održivosti i socio-ekonomske reforme koje su dopunjene ciljnim mjerama razrađenim sa međunarodnim finansijskim institucijama i Evropskom unijom. Svemu navedenom krajnji cilj je ekonomski rast i zapošljavanje velikog broja nezaposlenog, radnosposobnog i obrazovanog stanovništva.

Značajan napredak u provođenju reformi je bio neophodan radi apliciranja BiH za članstvo u EU. Aplikacija je predata u februaru 2016.godine, a Vijeće za opće poslove Evropske unije prihvatilo je aplikaciju BiH za članstvo u septembra 2016. godine i dalo nalog Evropskoj komisiji da BiH dostavi Upitnik koji je 09. decembra 2016. godine uručen BiH. U toku 2017. godine pripremljeni su odgovori svih nivoa vlasti na više od tri hiljade pitanja iz Upitnika i 28. februara 2018. godine uručeni Evropskoj komisiji. Reformski procesi u BiH svoju provedbu temelje na donošenju novih i izmjeni aktuelnih zakona, kao i njihovom implementacijom u temeljnim oblastima društva, što je prema ocjeni Evropske komisije rezultiralo evidentnim napretkom u smislu poslovnog okruženja i finansijskog sektora, kojem pripada i sektor osiguranja. U 2017. i prvom kvartalu 2018. godine evidentiran je rast premijskog prihoda osiguravajućih društava u FBiH, kao i njihovo ukupnjavanje preuzimanjem, spajanjem i kupovinom što je doprinijelo stabilnosti i napretku sektora osiguranja u FBiH te usklađivanju poslovanja istog s direktivama Evropske unije, ukupno 39 direktiva među kojim je Direktiva 2009/138/EC koja se odnosi na Solvency II.

U februaru 2017. godine je donesen novi Zakon o osiguranju u Federaciji BiH koji ima sveobuhvatan pristup uređenja oblasti osiguranja u Federaciji BiH. U

¹ Mr.sc.Advija Alihodžić, Agencija za reviziju privatizacije u F BiH, e-mail: advija.alihodzic@arfbih.gov.ba

2016. godini u Federaciji BiH je zabilježen rast premijskog prihoda od 7% u odnosu na prethodnu godinu, što iznosi 29,3 miliona KM, a trend rasta je nastavljen i u 2017. godini po stopi od 7,4% u odnosu na prošlu godinu što iznosi 35,4 miliona KM više premijskog prihoda. Trend rasta u FBiH je nastavljen i u prvom kvartalu 2018. godine za 3,1% ili 3,8 miliona KM više premije nego u istom periodu prošle godine. Prema dostupnim podacima koji nisu potpuni u RS je takođe zabilježen rast premijskog prihoda u prvoj polovini 2017. u odnosu na 2016. godinu za 14,14% ili 15,3 miliona KM. Donošenjem Zakona o osiguranju te izmjenom Zakona o investicijskim fondovima Federacije BiH ispunjeni su zahtjevi Moneyvala i FATF-e, Radne grupe za finansijske mjere protiv pranja novca, u oblasti sprječavanja pranja novca i finansiranja terorizma, te su stvoreni uslovi za razvoj novih vrsta osiguranja kao što je takaful osiguranje koje bi doprinijelo obogaćivanju ponude osuguranja u BiH. Istraživanja su pokazala da postoji potreba kupaca u BiH za ovim vidom osiguranja.

Ključne riječi: reformski procesi, Evropska unija, osiguranje, novi proizvodi, premijski prihod, takaful

ABSTRACT

Reform processes that have begun in Bosnia and Herzegovina in 2015 have imposed some concrete actions, that have to be carried out in order to achieve financial and fiscal sustainability. Socio-economic reforms that are supplemented by measures, developed with international financial institutions and European Union, have a goal to deliver economic growth and employment of great number of unemployed persons, that are work capable and educated people.

Meaningful progress in reform implementation was necessary so that BiH could apply for membership in EU. An application was handed in on February of 2016, and Council for common affairs of European Union have accepted it on September of 2016 and gave the instruction to European Commission to deliver a Questionnaire to BiH that was delivered on 09th December of 2016. During 2017 the answers of all government levels were prepared on more than three thousand questions from the Questionnaire and on 28th February of 2018 were sent to European Commission. Reform processes in BiH can happen only if new laws are brought and some existing ones are changed, and also these laws should be implemented in basic fields of society, that has, according to the grade of European Commission, resulted with evident progress in the sense of business ambient and financial sector, which insurance is part of. In 2017 and in the first quarter of 2018, the growth of financial income of insurance companies in FBiH has been registered, as the merging of insurance companies by taking over or purchasing

that has contributed to stability and progress of insurance sector in FBiH and also harmonization of business with EU Directives. There are 39 Directives that need to be harmonized with including Directive 2009/138/EC that refers to Solvency II.

In February of 2017, new Insurance Law in FBiH was passed, and this law has general approach to organising the insurance sector in FBiH. In 2016 in FBiH was registered the growth of premium income of 7% comparing it to the previous year which amounts to 29,3 million KM, and the trend of growth was continued in 2017 at the rate of 7,4 % comparing it to previous year 2016 which amounts 35,4 million KM of premium income. Trend of growth in FBiH was continued in the first quartal of 2018 for 3,1% or 3,8 million KM more premium comparing it to the first quartal of previous year. According to the accessible data that are not completed in RS (last announced data are in 30.06.2017) growth of premium income was also registered in the first half of 2017 comparing it to the 2016 for 14,14% od 15,3 million KM.

By passing the new Insurance Law and the change of Investment Funds Law of FBiH the requirement of Money Val and FATF, Working Group for Financial Measures against Money Laundry in the field of money laundry prevention and terrorism financing, were met, and conditions for development of new kinds of insurance, like takaful insurance, are made that would contribute to enrichment of insurance offer with new kind of insurance in BiH. Research has shown that there is a need of BiH customers for this kind of insurance.

Key words: *reform processes, European Union, insurance, new products, premium income, takaful*

JEL: G2, G22

UVOD

Cilj ovog rada je ukazati na važnost reformskih procesa u Bosni i Hercegovini i njihov pozitivan uticaj na napredak finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja kao njenog važnog dijela. Reformski procesi su počeli u osiguravajućoj djelatnosti u BiH donošenjem novih zakona o osiguranju kao sastavnog dijela sveobuhvatnih reformskih procesa u BiH. Primjena novih zakona i pravilnika u osiguranju u BiH uređuje oblast osiguranja na sasvim nov način što će utjecati na obezbjeđenje dovoljno novca za investiranje u osiguravajućim društvima, povećanjem premijskog prihoda i kreiranjem novih proizvoda i kanala prodaje koji bi snizili troškove usluge osiguranja, rastom privrednih i ekonomskih aktivnosti korištenjem

sopstvenih resursa zemlje i privlačenjem stranog kapitala koji bi uticao na razvoj tržišta kapitala.

Ukupna aktiva finansijskog sektora u BiH je u 2015. godine iznosila je 27,2 milijardi KM u kojoj su najveće učešće imale banke u procentu 87,47%. U 2016. godini ukupna aktiva finansijskog sektora u Bosni i Hercegovini iznosila je 28,5 milijardi KM i porasla je za 4,47% ili 1,3 milijarde KM. Najveći udio su ponovo imale banke od 87,81% sa povećanjem udjela za 0,34 % u odnosu na 2015. godinu. Društva za osiguranje i reosiguranje u 2015. godini su učestovala sa 1,5 milijardi KM, odnosno 5,38% od ukupnog finansijskog sektora, što je mali udio s obzirom na značaj sektora osiguranja kao institucionalnog investitora. U 2016. godini učešće osiguravajućih društava u aktivni finansijskog sektora u BiH se povećalo u odnosu na 2015. godinu i iznosilo je 1,6 milijarde KM, odnosno 5,57% što predstavlja povećanje udjela u odnosu na 2015. godinu za 0,19 %. Ostale finansijske institucije (investicijski fondovi, mikrokreditne organizacije, leasing društva) u sektoru finansijskih usluga u BiH su imale zanemarivo pojedinačno učešće u ukupnoj aktivni finansijskog sektora. Učešće svih ostalih finansijskih institucija zajedno u finansijskom sektoru u BiH u 2015. godini je iznosilo 7,15% ili 1,9 milijardi KM, a u 2016. iznos učešća se smanjio za 0,53% i iznosio je 6,62% ili 1,8 milijardi KM.

1. NOVI ZAKONI I PRAVILNICI DONESENI U BOSNI I HERCEGOVINI U 2017. I 2018. GODINI REGULIŠU OBLASTI OSIGURANJA

Reformski procesi u Bosni i Hercegovini podrazumjevaju i reformu sektora osiguranja u oba entiteta radi povećavanja konkurentnosti ovog veoma važnog dijela finansijskog sektora u BiH što je podrazumjevalo donošenje sasvim novih zakona o osiguranju usklađenih s pravnom stečevinom Evropske unije, ali i s poglavljima Reformske agende koje se odnosi na reformu socijalne zaštite i penzija i vladavine prava i dobrog upravljanja. U 2017. i prvom kvartalu 2018. godine u Bosni i Hercegovini su doneseni sljedeći zakoni i pravilnici koji na sasvim nov način uređuju djelatnost osiguranja:

1. Zakon o osiguranju FBiH, usvojen 9. Februara 2017.godine („Sl. novine FBiH“ broj 23/17),
2. Zakon o dopuni Zakona o društvima za osiguranje („Sl.glasnik RS“ br.47/17),
3. Zakon o zastupanju u osiguranju i posredovanju u osiguranju i reosiguranju („Sl.glasnik RS“ br.47/17),

4. Pravilnik o uvjetima za obavljanje funkcije člana uprave koncerna i holdinga osiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 99/17),
5. Pravilnik o načinu izračuna i mjerilima za izračun drugih tehničkih rezervacija osiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 99/17),
6. Pravilnik o postupku redovne likvidacije („Sl. novine FBiH“ , broj 92/17),
7. Pravilnik o vrstama i sistemu upravljanja rizicima u društvu za osiguranje i društvima za reosiguranje („Sl. novine FBiH“ broj 92/17),
8. Pravilnik o uvjetima i načinu uređivanja i provođenja sistema internih kontrola društava za osiguranje i društva za reosiguranje („Sl. novine FBiH“ broj 84/17),
9. Pravilnik o dodatnim elementima koji se uključuju pri izračunu planiranog reosiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 84/17),
10. Pravilnik o likvidnosti („Sl. novine FBiH“ broj 82/17),
11. Pravilnik o nadzoru („Sl. novine FBiH“ broj 92/17),
12. Pravilnik o ombudsmenu u osiguranju i zaštiti potrošača usluga osiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 99/17),
13. Pravilnik o evidenciji odštetnih zahtjeva neživotnih osiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 82/17),
14. Pravilnik o elementima i kontroli margine solventnosti („Sl. novine FBiH“ broj 82/17),
15. Pravilnik o osnivanju i poslovanju podružnica društava za osiguranje u međuentitetskom poslovanju („Sl. novine FBiH“ broj 82/17),
16. Pravilnik o minimalnim standardima za izračun tehničke rezerve osiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 99/17),

U 2018. godini nastavljeno je sa donošenjem pravilnika koji su u skladu sa Zakonom o osiguranju u FBiH usvojenom 9. februara 2017. godine („Sl. novine FBiH“ broj 23/17), a sve u cilju uređenja tržišta osiguranja u skladu s reformskim procesima u Bosni i Hercegovini i usklađivanja osiguranja s pravnom stečevinom Evropske unije. U 2018. godini doneseni su sljedeći pravilnici:

1. Pravilnik o raspodjeli zajedničkih stavki na životna i neživotna osiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 2/18),
2. Pravilnik o izboru stručnih osoba za provođenje nadzora („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),
3. Pravilnik o obavezi informiranja ugovaratelja osiguranja („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),
4. Pravilnik za davanje odobrenja za stjecanje kvalificiranog udjela u društvu za osiguranje odnosno društvu za reosiguranje („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),

5. Pravilnik o vanjskoj reviziji („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),
6. Pravilnik o visini i načinu ulaganja sredstava („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),
7. Pravilnik o životnom osiguranju vezanom za ulaganje sredstava osiguranja i tontine („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),
8. Pravilnik o dokumentaciji i ispunjavanju uvjeta za člana uprave („Sl. novine FBiH“ broj 10/18),
9. Pravilnik o dodatnom nadzoru nad grupom osiguravatelja („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),
10. Pravilnik o uvjetima za obavljanje aktuarskih poslova („Sl. novine FBiH“ broj 1/18),
11. Pravilnik o izmjenama Pravilnika o obliku i sadržaju nadzornih i statističkih izvještaja društava za osiguranje i reosiguranje („Sl. glasnik RS, br. 113/17 od 21.12.2017. godine),
12. Pravilnik o stručnom ispitu za obavljanje poslova zastupanja i posredovanja u osiguranju i poslova zastupanja dobrovoljnih penzijskih fondova („Sl. glasnik RS, br. 23/18 od 16.03.2018. godine),
13. Pravilnik o postupku izdavanja ovlaštenja i dozvola za zastupanje i posredovanje u osiguranju i upisu u registre Agencije za osiguranje Republike Srpske („Sl. glasnik RS, br. 23/18 od 16.03.2018. godine),
14. Pravilnik o dostavljanju izvještaja, obavještenja i drugih podataka zastupnika u osiguranju i posrednika u osiguranju i reosiguranju („Sl. glasnik RS, br. 113/17 od 21.12.2017. godine),

Iz naprijed navedenog pregleda je vidljivo da su u periodu od 01.01.2017. do 31.03.2018. godine u BiH donesena ukupno tri zakona koji regulišu oblast osiguranja i 27 pravilnika koji pobliže objašnjavaju implementaciju zakonskih rješenja, i to u Republici Srpskoj četiri a u Federaciji Bosne i Hercegovine 23 pravilnika. U naznačenom periodu pored zakona i pravilnika doneseno je i niz odluka u cilju što uspješnije reforme djelatnosti osiguranja u oba entiteta.

Uz ranije donesene zakone u okviru reformskih procesa u Bosni i Hercegovini, koji se odnose na sva društva koja posluju po Zakonu o privrednim društvima, novi zakoni koji su nedavno donešeni su stvorili dobru platformu za stvaranje jakog sektora osiguranja u Bosni i Hercegovini. Ti zakoni su sljedeći:

- 1) Zakon o platnom prometu koji je pokrenuo promjene u finansijskom poslovanju u FBiH, nakon kojeg je donesena Uredba o uslovima i načinu plaćanja gotovim novcem,
- 2) Izmjene Zakona o finansijskim transakcijama i usvajanje odgovarajućih uputstava za provedbu izmjena,

- 3) Novi zakon o radu i Opći kolektivni ugovor kojim je zajedno sa propisima iz granskih kolektivnih ugovora regulisano radno - pravno zakonodavstvo FBiH,
- 4) Novi Zakon o porezu na dobit popraćen Pravilnikom o transfernim cijenama i Pravilnikom o primjeni zakona o porezu na dobit u smislu utvrđivanja nove porezne osnovice, plaćanje poreza na dobit, novih poreznih poticaja te ograničenja u isplati udjela u dobiti i dividendi
- 5) Zakon o finansijskom upravljanju i kontroli budžetskih korisnika koji je uspostavio zajedničke principe i standarde implementacije sistema finansijske kontrole javnog sektora, i
- 6) Zakon o penziono – invalidskom osiguranju u FbiH.

Značajne novine u zakonima za osiguranje su da sredstva dioničkog kapitala društva za osiguranje, odnosno društva za reosiguranje, ne smiju poticati iz zajmova ili kredita, niti biti opterećena na bilo koji način. Također se izmjene u novim zakonima o osiguranu odnose na dužnosti i odgovornosti uprave tako da uprava društva za osiguranje mora osigurati poslovanje društva za osiguranje u skladu sa odredbama ovih zakona i propisima donesenim na osnovu ovih zakona, odnosno u skladu sa drugim zakonima kojima se uređuje poslovanje društva za osiguranje, te propisima donesenim na osnovu tih zakona.

Članovi uprave društva za osiguranje solidarno odgovaraju društvu za osiguranje za štetu koja nastane kao posljedica lošeg činjenja, nečinjenja i propuštanja ispunjavanja svojih dužnosti, osim ako ne dokažu da su u ispunjavanju svojih dužnosti upravljanja društvom za osiguranje postupali s pažnjom dobrog i savjesnog privrednika. Značajne izmjene su ovi zakoni precizirali i u pogledu izbora i odgovornosti Nadzornog odbora, određivanje organizacije sistema internih kontrola, imenovanja ovlaštenog aktuara društva za osiguranje, razmatranja izvještaja Odbora za reviziju o primjerenosti postupaka i efekata djelovanja interne revizije na poslovanje društva.

2. OSNOVNI POKAZATELJI POSLOVANJA TRŽIŠTA OSIGURANJA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 2016. – 31.03.2018. GODINE

Zaključno sa 31.12.2016. godine, u sektoru osiguranja je u Bosni i Hercegovini je poslovalo 27 društava za osiguranje i jedno društvo za reosiguranje, od čega se 17 društava bavilo isključivo neživotnim osiguranjem, dok su ostalih 10 kompozitna društva. U pogledu vlasničke strukture sektor osiguranja u Bosni i Hercegovini je u većinskom domaćem vlasništvu jer je 17 društava imalo većinski domaći kapital,

a 11 većinski strani kapital. U navedenom periodu u Federaciji BiH je poslovalo 13 društava za osiguranje i jedno društvo za reosiguranje, dok je u RS poslovalo 14 društava za osiguranje. Iako je u RS poslovalo više osiguravajućih društava u 2016. godini je ostvareno znatno manje bruto premijskog prihoda i isti je iznosio 187.393.485 KM ili 29,56% od ukupnog premijskog prihoda u BiH u 2016. godini, dok je u Federaciji BiH bruto premijski prihod iznosio 446.550.218 KM ili 70,44%. U 2016. godini ukupno zaračunata bruto premija u sektoru osiguranja u BiH iznosila je 633.943.703 KM, što predstavlja povećanje za 6,40% u odnosu na 2015. godinu, iako je stopa rasta ralnog BDP iznosila 3,07% u istom periodu. Premija neživotnih osiguranja u BiH je iznosila 504.678.286 KM i životnih 129.265.417 KM ili 20,39% od ukupne bruto premije u 2016. godini. U 2015. godini odnosu na 2014.godinu je zabilježen rast aktive osiguravajućih društava u BiH za 4,42%, dok je u 2016. u odnosu na 2015. godinu rast iznosio 8,32% ili 122,02 milijona KM. Rast kapitala u 2015. u odnosu na 2014. je iznosio 13,86%, a u 2016. u odnosu na 2015. godinu 5,26% što apsolutno iznosi 19,78 miliona KM.

U 2016. godini došlo je do promjene na tržištu osiguranja. U Federaciji BiH je osnovano novo osiguranje koje se bavi neživotnim osiguranjima, Central osiguranje d.d., u Republici Srpskoj su osnovana nova dva osiguranja, Euros osiguranje a.d. Osiguranje Bobar a.d. je promijenilo ime u Atos osiguranje a.d., s tim da je promijenilo i vlasnika. Sva navedena osiguranja osnovana su domaćim kapitalom.

U Republici Srpskoj u 2017. godini je počelo s radom privatno osiguranje s domaćim kapitalom SAS – SuperP osiguranje a.d., a sedam osiguranja kao i ranije godine su imala podružnice koje su poslovale uspješno u Federaciji BiH. Ukupan premijski prihod obračunat u periodu 01.01. do 30.06.2017. godine (pola godine) osiguravajućih društava rezidenata RS je iznosio 103.528.366 KM (od čega 83.478.957 KM u Republici Srpskoj, a 20.049.409 KM u FBiH). U odnosu na isti period predhodne godine zaračunata je veća premija za 11.638.474 KM ili 12,7%. Ukupna obračunata premija neživotnih osiguranja je iznosila 92.259.140 KM, a životnih 11.259.140 KM što predstavlja 9,18 %, jer su se samo tri osiguranja bavila životnim osiguranjima u 2017. godini. U ukupno obračunatoj premiji u Republici Srpskoj na dan 30.06.2017. godine, filijale jedanaest društava za osiguranje iz Federacije BiH su učestvovala sa 20,4% ili 21.332.101 KM, i kada se to doda na premijski prihod od 103.528.366 KM može se konstatovati da je ukupno u Republici Srpskoj ostvareno premije 124.860.467 KM, samo što je 21.332.101 KM premijski prihod društava s sjedištem u FBiH, od čega je 14.402.975 KM premije neživotnih osiguranja ili 69,3%, a 6.929.126 KM životnih osiguranja ili 30,7%.

Obzirom da nema još dostupnih podataka o ukupnoj obračunatoj premiji sa 31.12.2017. godine u Republici Srpskoj, uz pretpostavku da je rast premije i u drugom polugodištu 2017. godine bio isti, društva za osiguranje u Republici Srpskoj su ostvarila premiju od oko 207 miliona KM što predstavlja u odnosu na 2016. godinu rast od 12,7%.

Prema dostupnim podacima sa 31.01.2018. godine u Republici Srpskoj obračunati premijski prihod je 15.379.502 KM što predstavlja pad premijskog prihoda za 10,86% ili 1,88 miliona KM ako se uzmu mjesečni prosjek premijskog prihoda prve polovine 2017. godine koji je iznosio 17.254.427 KM.

Podaci o obračunatom premijskom prihodu u Federaciji BiH su ažurirani za 2017. godinu, kao i podaci sa 31.03.2018. godine. U 2017. godini je poslovalo na tržištu osiguranja u Federaciji BiH trinaest osiguravajućih kuća od kojih je deset imalo podružnice u Republici Srpskoj i sedam podružnica osiguranja iz Republike Srpske. Ukupan ostvaren prihod osiguranja iz Federacije BiH u oba entiteta na dan 31.12.2017. godine je 475.341.585 KM ili 6,4% više u odnosu na ostvarenu premiju u 2016. godini. Na tržištu Federaciji BiH je obračunato 431.652.484 KM premijskog prihoda, od čega se na premiju neživotnih osiguranja odnosi 330.457.561 KM ili 76,55%, a na premiju životnih osiguranja 101.194.923 KM ili 23,44%. Osiguranja iz Federacije BiH u Republici Srpskoj su ostvarila 43.689.102 KM premijskog prihoda od čega se 28.836.866 KM ili 66% odnosi na premiju neživotnih osiguranja, a 14.852.236 KM ili 34% na premiju životnih osiguranja. Osiguravajuća društva sa sjedištem u Republici Srpskoj putem svojih sedam podružnica su u 2017. godini ostvarili premiju od 38.292.724 KM ili 20,9% više nego u prethodnoj godini, od čega se 35.097.198 KM ili 91,65% odnosi na premijski prihod neživotnih osiguranja, a 3.195.526 ili 8,34% na premijski prihod životnih osiguranja. U 2016. godini u odnosu na 2015.godinu podružnice iz Republike Srpske su imale rast obračunatog premijskog prihoda 10%, dakle u 2017. su zabilježile duplo veći rast nego u prethodnoj godini, što je pokazatelj da entitetske granice nisu prepreka za rad i rast osiguranja iz jednog entiteta u drugom. Kupci biraju povoljniju ponudu i proizvod koji im je u određenom trenutku potreban ne vodeći računa o entitetskoj pripadnosti osiguravajućeg društva.

Na dan 31.03.2018. godine osiguranja u Federaciji BiH su ostvarila 116.611.370 KM premijskog prihoda ili 2,7% rast u odnosu na prvi kvartal 2017. godine, od čega je 104.726.435 KM ostvareno u Federaciji BiH, tako da se 79.872.314 KM odnosi na premiju neživotnih osiguranja, a 24.854.121 KM na premiju životnih osiguranja. U prvom kvartalu 2018. godine zabilježen je rast za 14,56% u odnosu

na prvi kvartal 2017. godine za deset podružnica deset osiguravajućih društava koja su rezidenti Federacije BiH, a posluju u Republici Srpskoj, jer je ostvarena obračunata premija od 11.884.934 KM u odnosu na ostvarenu premiju u 2016. godini u iznosu od 10.153.521 KM. U prvom kvartalu 2018. godine zabilježen je rast premijskog prihoda od 8,2% za sedam podružnica osiguravajućih društava koji su rezidenti Republike Srpske. Ovih sedam podružnica je ostvarilo u prvom kvartalu 10.920.611 KM premijskog prihoda u odnosu na isti period prošle godine kada je iznosila 10.091.180 KM. Rast je zabilježen u neživotnim osiguranjima.

U 2018. godini u Federaciji BiH sa tržišta je nestalo Osiguranje Zovko d.d., koje je u novembru 2017. godine sa 100% vlasništvom preuzelo BSO osiguranje. VGT osiguranje d.d. Visoko je u fazi gašenja. Ovo osiguranje je ostvarilo premijski prihod od 301.169 KM ili 5,8% prošlogodišnje premije prvog kvartala, obzirom da je Grawe osiguranje u martu 2017. godine preuzelo 95% udjela VGT osiguranja Visoko, i imalo je rast u prvom kvartalu 2018. godine 41,6% u odnosu na isti period 2017. godine. Na tržištu Federacije BiH od 01. januara 2018. godine se pojavilo novo osiguranje Adriatic koje je preuzelo BSO osiguranje. Tako da BSO osiguranje i Zovko osiguranje posluju na tržištu osiguranja Federacije BiH kao Adriatic osiguranje koje je imalo rast u prvom kvartalu 2018. godine 33,1%, odnosno obračunatu premiju od 14.878.050 KM u odnosu na ostvarenu premiju u 2017. godini od 11.179.004 KM. Dakle, u 2017. godini je na tržištu osiguranja poslovalo 13 osiguravajućih kuća, a u 2018. godini se njihov broj smanjio za dva mala osiguravajuća društva cijeneći po premijskom prihodu. Na tržištu Federacije BiH posluje 11 osiguravajućih društava od kojih je sedam društava s premijskim prihodom u prvom kvartalu većim od 11 miliona KM i čine 79,74% tržišnog udjela Federacije BiH, dok su u 2017. godini prvih sedam društava činili tržišni udio djelatnosti osiguranja u Federaciji BiH 74,32%. Dakle, došlo je do povećanja za 5,41%. Trend ukрупnjavanja osiguravajućih društava na tržištu cijele Bosne i Hercegovine je neophodno nastaviti kako bi se stvaralo koncentrisano tržište na kojem je prisutan manji broj društava različite veličine.

**Tabela 1. Pokazatelji broja društava i premijskog prihoda u periodu
od 2016. – 31.03.2018. godine u Federaciji BiH**

(u 000 KM)

	Društva za osiguranje	Neživotna 2016.	Životna 2016.	Ukupno 2016.	Neživot 2017.	Život 2017.	Ukupno 2017.	Indeks 17/16	Ukupno 31.03.17.	Ukupno 31.03.18.	Indeks 17/18
1.	Ostvarena premija 13 odnosno 11 osiguranja u FBiH	309.730	94.399	404.129	330.457	101.194	431.651	106,81	103.400	104.726	101,28
2.	Ostvarena premija 10 podružnica osiguranja iz FBiH u RS	28.419	14.000	42.419	28.836	14.852	43.688	102,99	10.152	11.884	17,06
4	UKUPNO OSIGURANJA IZ FBiH	338.149	108.399	446.548	359.293	116.046	475.339	106,40	113.554	116.611	102,70
3.	Ostvarena premija 7 podružnica osiguranja iz RS u FBiH	29.477	2.187	31.664	35.097	3.195	38.292	120,90	10.091	10.920	108,20
5 (4+3)	Ukupno ostvareno premijskog prihoda na teritoriji FBiH	367.626	110.586	478.212	394.390	119.241	513.631	107,40	123.645	127.531	103,14

 Izvor: <http://www.nados.ba>, Mart 2018

**Tabela 2. Pokazatelji broja društava i premijskog prihoda u periodu
od 2016. – 30.06.2017. godine u RS**

(u 000 KM)

	Društva za osiguranje	Neživotna 2016.	Životna 2016.	Ukupno 2016.	Neživot 01-06/17.	Život 01-06/17.	Ukupno 01-06/17.
1.	Ostvarena premija 13 odnosno 14 osiguranja u RS	166.527	20.865	187.392	73.727	9.751	83.478
2.	Ostvarena premija 7 podružnica osiguranja iz RS u FBiH	29.477	2.187	31.664	18.531	1.517	20.049
4	UKUPNO OSIGURANJA IZ RS	196.004	23.052	219.056	92.258	11.268	103.527
3.	Ostvarena premija 10 podružnica osiguranja iz FBiH u RS	28.419	14.000	42.419	14.402.	6.929	21.332
5(4+3)	Ukupno ostvareno premijskog prihoda na teritoriji RS	224.423	37.052	261.475	106.660	18.197	124.859

 Izvor: <http://www.azors.rs.ba>, Mart 2018

ZAKLJUČAK

Reformski procesi i politika uređivanja zakonodavnog okvira djelatnosti osiguranja započeta u 2016. godini je nastavljena i u 2017. godini, kao i u prvom kvartalu 2018. godine. U toku je proces smanjivanja broja osiguravajućih društava njihovim ukupnjavanjem, što dovodi do stvaranja koncentrisanog tržišta osiguranja u Bosni i Hercegovini na kojem se mijenja slika prisutnosti velikog broja osiguravajućih društava približno iste veličine. Osiguranja iz oba entiteta bez ikakvih smetnji posluju na prostoru cijele Bosne i Hercegovine i premijski prihodi svake godine rastu. Jedina velika smetnja uspješnijem poslovanju osiguravajućih društava na teritoriji oba entiteta u Bosni i Hercegovini su neharmonizovani zakoni o osiguranju, čija je harmonizacija u skoroj budućnosti neophodna.

LITERATURA

1. Agencija za osiguranje BiH, 2016. godina, statistički kalendar FBiH 2006.-2016.godina
2. Agencija za nadzor osiguranja Federacije BiH, 2016. – 2018. godina, Statistika tržišta osiguranja za 2016-31.03.2018. godinu
3. Agencija za nadzor osiguranja Republike Srpske, Statistika tržišta osiguranja za 2016. -2018.
4. Marović, B., Kuzmanović, B., & Njegomir, V. (2009). Osnovi osiguranja i reosiguranja, Beograd: Princip Press.
5. Statistics N°48. (2014, 02). Statistics N°48. Retrieved from insurance europe: <http://www.insuranceeurope.eu/uploads/Modules/Publications/european-insurance-in-figures-2.pdf>
6. ICI Factbook April 2018, Investment Company Institute, www.ici.org
7. Pension markets in focus, April 2018; www.oecd.org,
8. <http://www.nados.ba>, april 2018
9. Zakon o osiguranju FBiH, usvojen 9. Februara 2017.godine („Sl. novine FBiH“ broj 23/17)
10. Zakon o dopuni Zakona o društvima za osiguranje („Sl.glasnik RS“ br.47/17)
11. Zakon o zastupanju u osiguranju i posredovanju u osiguranju i reosiguranju („Sl.glasnik RS“ br.47/17)
12. Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018.godina
13. www.azobih.gov.ba
14. www.azors.rs.ba

Bojana Ostojić¹

**OBRAZOVANJE I FINANSIJSKO - RAČUNOVODSTENA
I MENADŽERSKA PROFESIJA U SRBIJI**
(Odnos visokoobrazovnih ustanova spram potreba tržišta rada i privrede)

**EDUCATION AND FINANCIAL-ACCOUNTING AND
MANAGEMENT PROFESSION IN SERBIA**
(relationship higher education institutions in relation to the needs
of the labor market and the economy)

SAŽETAK

Iako, generalno gledano, škole uspevaju da isporuče korektan kvalitet, moramo prihvatiti da obrazovanje treba da se reformiše kako bismo osigurali dovoljno vrhunskih kadrova za tržište rada u doba digitalizacije. Potrebno je osavremeniti nastavu i omogućiti da i prosvetni kadar i učenici i studenti razumeju privredu budućnosti i steknu nova znanja i veštine koje će im za nju biti potrebni

Ključne reči: obrazovanje, kvalitet, veštine, tržište rada, digitalizacija

ABSTRACT

Although, generally speaking, schools are able to deliver the correct quality, we must accept that education needs to be reformed to ensure that there are enough top-level personnel for the labor market at the time of digitization. It is necessary to modernize teaching and enable educators and students to understand the economy of the future and acquire new knowledge and skills that will be needed for them

Keywords: education, quality, skills, labor market, digitization

JEL: M4, M41, M49

UVOD

Predmet istraživanja studije je analiza značaja unapređenja obrazovanja u cilju postizanja bolje konkurentnosti Srbije. Objašnjavaju se pojmovi ljudskog kapitala,

¹ Doc.dr Bojana Ostojić, Visoka škola akademskih studija „Dositej“, Beograd, e-mail: bojanaostojic2002@yahoo.com

društvenog kapitala i ukazuje se na značaj obrazovanja. Ekonomski razvoj i blagostanje društva proučava se kroz sagledavanje pojma konkurentnosti. Ukazuje se na inicijative za unapređenje konkurentnosti u kojima obrazovanje ima značajni mesto.

Studija će se osim toga baviti i problematikom obrazovnog sistema Srbije - njegovim nedostacima i uporediti reformske procese u Srbiji sa onim u Hrvatskoj i Bugarskoj, uz analizu odliva mozgova i elementa korupcije kao značajnih problema Balkana i drugih manje razvijenih delova sveta.

Srbija je počev od 2000. godine usvojila niz strategija čiji je cilj bio reformisanje obrazovnog sistema i tržišta rada. Najveći nedostatak koji su male usvojene strategije jeste što njihovom primenom često nisu postizani željeni rezultati. Ranije se obrazovanje koje se sticalo u osnovnim školama u Srbiji smatralo konkurentskom prednošću, ali to sada više nije slučaj. Kao najslabiji deo obrazovanja javlja se obrazovanje u srednjim školama.

Od 2005. godine u visoko obrazovanje Srbije uveden je Bolonjski proces, ali je se uprkos svim naporima koji su uloženi tokom poslednjih godina on pokazao kao neadekvatan s' obzirom na pogoršanje ekonomske situacije i probleme određenog broja fakulteta da se prilagode novim uslovima u obrazovnom sistemu.

Upoređivanjem obrazovnog sistema u Srbiji i u susednim zemljama i zemljama bivšeg Varšavskog ugovora (koje su kasnije pristupile Evropskoj Uniji) dolazi se do zaključka da Srbija zaostaje za zemljama Istočne Evrope koje sada čine deo EU. Podaci pokazuju da više od trećine stanovništva Srbije nema završenu osnovnu školu, dok je računarski pismena samo trećina građana. Nasuprot niskoj stopi računarske pismenosti kod stanovništva Srbije javlja se visok broj slobodnih radnih mesta u oblasti informacionih tehnologija, koja su poslodavci prijavili Nacionalnoj službi za zapošljavanje tokom prethodne dve godine. Kako istraživanja pokazuju od 50.000 do 100.000 novih radnih mesta bi moglo da bude otvoreno u sektoru informaciono-komunikacione tehnologije u Srbiji do 2020. godine. Uslov su bolji zakoni i više školovanih kadrova, jer se godišnje obrazuje 1.000-1.500 stručnjaka za ovu oblast koja zapošljava 30.000 radnika. Sektor je u konstantnom porastu, pa je tako u prvih 9 meseci ove godine izvoz IKT usluga bio 163 miliona dolara, što je 37% više nego u istom periodu prošle godine.

Za ekonomski razvoj Srbije neophodno je uložiti napore u srednjoškolsko obrazovanje i obrazovanje u oblasti strukovnih studija s' obzirom na činjenicu da

deo preduzetnika u razvijenim zemljama dolazi upravo iz strukovnih visokih škola. Trebalo bi da se izbegava stvaranje usko specijalizovanih programa s' obzirom da posle njihovog završavanja budući akademski građani ne mogu naći posao. Kroz rad će biti prikazani podaci koliko akademskih građana svake godine završi fakultet, a koliko njih uspe da pronađe posao. Shodno podacima koje poseduje Nacionalna služba za zapošljavanje potrebno je utvrditi koja su to zanimanja za kojim privreda države ima potrebu.

Posebno ćemo usmeriti akcenat na još uvek neiskorišćen resurs Srbije - raspoloživi intelektualni kapital za razvoj poljoprivrednog sektora, a njega čine:

- obrazovne, stručne institucije – u Srbiji postoji 5 poljoprivrednih fakulteta, 3 visoke poljoprivredne škole; 10 poljoprivrednih instituta, 15 regionalnih privrednih komora i sl.
- preko 30.000 diplomiranih inženjera poljoprivrede različitih specijalnosti
- naučnoistraživački projekti koji uključuju regionalnu saradnju među zemljama u okruženju.

Srbija se ne može pohvaliti velikim prirodnim nasleđem. Iako se stalno ističe dobra geografska pozicija naše zemlje, to i nije baš istina. Kada je reč o položaju i mogućnostima koje on pruža jedino što nas izdvaja od ostalih zemalja je reka Dunav. Srbija nema velikih prirodnih bogatstava. Isto važi i za veličinu tržišta koje se već decenijama smanjuje i u demografskom i geografskom smislu.

Prema Izveštajima o svetskoj konkurentnosti Srbija je do 2016. godine beležila stalan pad mesta na listi koju sačinjava Svetski ekonomski forum na osnovu Globalnog indeksa konkurentnosti. Srbija se 2014. godine nalazila na 85. mestu, 2015. na 93, 2010. godine na 96, 2016. na 95. i 2017. godine, takođe, na 95. mestu.

Konkurentske prednosti Republike Srbije su: životni vek, mali broj slučajeva zaraženih tuberkulozom, mali broj zaraženih HIV-om, upisani broj učenika u srednje škole, upisani broj studenata u visoke škole, kvalitet matematičkog i naučnog obrazovanja, pravna zaštita zajmoprimalaca i zajmodavaca, broj pretplatnika mobilne telefonije, broj pretplatnika fiksne telefonije, broj pretplatnika širokopojasnog Interneta, protočna moć Internet mreže, broj pretplatnika širokopojasnog Interneta putem mobilnih telefona, broj dana koji je potreban za pokretanje novog poslovnog poduhvata; prilagodljivost u određivanju plata, troškovi otpuštanja.

Konkurentski nedostaci Republike Srbije su: odliv mozgova, teret državne regulative, vlasnička prava, nezavisnost sudstva, ukupna logistička infrastruktura (kvalitet putne mreže, železničke mreže, rečnih i vazdušnih luka), zaštićenost manjinskih akcionara, osmišljenost finansijskih tržišta, stanje bankarskog sistema, postojanje monopola, slaba zaštita intelektualnog vlasništva, slab intenzitet konkurencije na lokalnom tržištu, slabo korporativno upravljanje; slaba saradnja poslodavaca i zaposlenih, mala zahtevnost kupaca, malo ulaganje u istraživanje i razvoj, slaba posvećenost obuci zaposlenih, retko korišćenje profesionalnog menadžmenta, osmišljenost proizvodnih procesa, nerazvijenost klastera, uglavnom ne preterano kvalitetni i malobrojni dobavljači, male mogućnosti za istraživanje i obuku.

1. OBRAZOVANJE U SRBIJI

Prvo što treba naglasiti kada je pitanje osnovno obrazovanje u Srbiji jeste da sva deca uzrasta nula do sedam godina moraju obavezno učestvovati u predškolskim programima pred poslaska u školu. Kada otprilike napune sedam godina deca u Srbiji polaze u osnovnu školu koja se odvija u dva ciklusa:

1. od prvog do četvrtog razreda osnovne škole deca pohađaju razrednu nastavu;
2. od petog do osmog razreda osnovne škole deca prelaze u drugi ciklus gde predaju profesori koji su se usavršili za određene predmete.

Svaki čovek u Srbiji je u obavezi da završi osam razreda osnovne škole što se često, nažalost, ne dešava. Glavni jezik na kome se izvodi nastava u osnovnim i srednjim školama je srpski jezik. Nastava se može slušati i na sledećim jezicima: albanskom, bugarskom, hrvatskom, mađarskom, rumunskom, rusinskom i slovačkom. Učenici u prvom ciklusu osnovnog obrazovanja imaju jednog razrednog starešinu koji predaje sve predmete, sa izuzecima građanskog vaspitanja, veronauke i stranih jezika koje predaju posebni nastavnici. Od prvog razreda osnovne škole obavezno je učenje jednog stranog jezika, dok se drugi strani jezik uči od petog razreda.

Tabela 1. Današnji sistem obrazovanja u Srbiji

<i>Stepen</i>	<i>Struktura</i>	<i>Trajanje po godinama starosti učenika</i>
Predškolsko obrazovanje	n/a	0-7 godina
Osnovno obrazovanje	• četiri godine razredne nastave • četiri godine predmetne nastave	7-15 godina
Srednje obrazovanje	• gimnazije i stručne škole (tri i četiri godine) • kursevi (dve godine)	15-19 godina
Visoko obrazovanje		
1. Neuniverzitetsko obrazovanje	• više strukovne studije (dve do četiri godine)	• n/a
2. Univerzitetsko obrazovanje	• fakulteti (tri do šest godina)	• n/a

Izvor: OECD, Reviews of National Policies for Education: South Eastern Europe 2014 Volume 2: FYROM, Moldova, Montenegro, Romania, Serbia. OECD, pp. 343.

Srednje škole u Republici Srbiji sastoje se od četiri godine opšteg obrazovanja ili vaspitanja ili dve do četiri godine stručnog obrazovanja. Gimnazije omogućavaju svojim učenicima četiri godine opšteg obrazovanja uz mogućnost usmeravanja ka većem broju predmeta vezanih za jezike, matematiku, društvene nauke, prirodne nauke, informacione tehnologije ili filozofiju. Učenici koji završe gimnazije mogu upisati bilo koji fakultet nakon završetka školovanja, dok učenici srednjih škola mogu nastaviti školovanje na fakultetima koji odgovaraju njihovoj struci. Učenici srednjih stručnih škola koji su završili trogodišnje školovanje mogu polagati dodatne predmete kako bi dobili mogućnost za upis na visoke škole.

Svršeni srednjoškolci mogu steći visoko obrazovanje kroz studije na višim školama, fakultetima državnih i privatnih univerziteta, kao i na akademijama umetnosti. Nastava na višim školama obično traje dve do tri godine i one su danas pretvorene u visoke škole strukovnih studija. Postoje i specijalističke akademske studije koje traju dodatnih godinu ili dve nakon osnovnih studija. Njihovim završetkom se

dobija diploma sa profesionalnim zvanjem. Osnovne akademske studije traju tri ili četiri godine (sa tim izuzetkom da se nakon završetka četvorogodišnjih studija dobija zvanje diplomirani). Postdiplomske studije nakon čijeg završetka se dobija zvanje mastera traju dve godine (u slučaju trogodišnjih osnovnih akademskih studija) ili jednu godinu (u slučaju trajanja osnovnih studija od četiri godine). Da bi kandidat stekao doktorsko zvanje neophodno je da završi doktorske studije u trajanju od tri godine nakon što je pre toga stekao zvanje mastera.

Tabela 2. Pokazatelji obrazovanja prema rangu Globalnog indeksa konkurentnosti (GIK) – poređenje 2008, 2012 i 2016 godine

Pokazatelji obrazovanja prema rangu Globalnog indeksa konkurentnosti (GIK)	2008	2012	2016
Kvalitet osnovnog obrazovanja	48	83	77
Upis u osnovnu školu	34	77	55
Izdavanja za obrazovanje	82	n/a	69
Upis u srednje obrazovanje	64	58	64
Upis u visoko obrazovanje	56	52	46
Kvalitet visokog obrazovanja	49	111	103
Kvalitet matematičkog i naučnog obrazovanja	31	60	46
Kvalitet škola menadžmenta	87	116	105
Pristup internetu u školama	79	92	102
Dostupnost lokalnih usluga za istraživanje i obuku	74	125	102
Stepen obuke zaposlenih u obrazovanju	121	138	127
Kapacitet za inovacije	92	138	130
Kvalitet naučno-istraživačkih institucija	49	67	60
Saradnja instituta i privrede u istraživanju i razvoju	62	99	96
Dostupnost naučnika i inženjera	50	78	90

Izvor: Porter, M. and Schwab, K. (2008). The Global Competitiveness Report 2008-2009. Geneva, World Economic Forum. Schwab, K. (2012.) The Global Competitiveness Report 2012-2013. Geneva, World Economic Forum. Schwab, K. (2016). The Global Competitiveness Report 2016-2017. Geneva, World Economic Forum.

Srbija zauzima 90. mesto prema Izveštaju iz 2016. godine. Za privrede koje se nalaze na mestu nižem od 50. u Izveštaju se svaki pojedinačni pokazatelj iznad 51. mesta smatra konkurentskom prednošću. Svaki pokazatelj ispod 50. smatra se konkurentskim nedostatkom. Tako, na primer, pokazatelj „Kvalitet osnovnog obrazovanja” smatra se konkurentskom prednošću Republike Srbije. Veliki problem Srbije je što je skoro u svim posmatranim pokazateljima zabeležila izraziti pad. (Schwab, 2016)

2. KORUPCIJA I OBRAZOVANJE

Korupcija u obrazovanju se u određenoj meri razlikuje od korupcije u upravi zato što utiče na obrazovne programe i spremu učenika i studenata. Ona čini da učenici pored znanja tada uče i koruptivne metode. Oblici korupcije koji se javljaju su: prodaja upisnih mesta u (visokim) školama, prodaja mesta u studentskim domovima, kupovina ispita, nenamensko trošenje sredstava i nenamenska upotreba prostorija kojim obrazovne ustanove raspolažu. Takođe, za korupciju u obrazovanju je naročita pojava poznata kao „usluga za uslugu” koja zanemaruje upotrebu novca. Na primer, jedan učesnik korupcionog posla omogućava štićeniku drugog učesnika da upiše željenu školu i zauzvrat traži isto za svog štićenika. (Osipan, 2012)

Značajan problem koji se može javiti u slučaju korupcije u obrazovanju je što se pažnja studenata usmerava sa što boljeg uspeha u školi samo na znanje koje je potrebno da bi se stekla diploma. To je slučaj u siromašnim i tranzicionim zemljama. Dešava se i da poslodavci pošto je rivalstvo na tržištu slabo traže zaposlene koji ispunjavaju određene uslove i da mogu završe neki posao za što manju platu. Kvalitet njihovog obrazovanja im nije naročito bitan. Taj problem se pored borbe protiv korupcije u samom obrazovanju može rešiti i većom konkurencijom među preduzećima na tržištu. Tu veću konkurenciju preduzeća će zahtevati bolje obrazovane zaposlene što će uticati i na manju korupciju u obrazovnom sistemu. Rezultat korupcionih aktivnosti je takav da na radna mesta koja zahtevaju visok stepen obrazovanja dolaze pojedinci koji su svoje diplome stekli na neprimeren način čime se ugrožava jednakost u društvu i obesmišljava želja za napretkom. To predstavlja loše raspoređivanje kadrova i čini sistem manje efikasnim.

Istraživanje Tancija i Davudija pokazalo je da se donosioci odluka često opredeljuju za one odluke koje se odnose na usmeravanje javnih rashoda ka infrastrukturnim investicijama. Kako bi se takve investicije brzo ostvarile, što se naročito ogleda kod odluka vezanih za usmeravanje novca, neke od odluka se moraju brzo

doneti uz veliku slobodu odlučivanja onih koji ih donose. Često, u tom smislu, ne postoje ni dovoljna zakonska ograničenja. Uglavnom su u pitanju projekti koji se izvode retko zbog svoje skupoće. Oni su po prirodi jedinstveni i složeni, tako da postoji dosta prilika za koruptivne radnje. Za razliku od njih najveći broj rashoda vezanih za obrazovanje su stalni, poput plata profesora, pa se mogu lako uočiti nepravilnosti poređenjem rashoda između dva vremenska perioda. Stoga neko ko želi da pribegne korupciji pre će se opredeliti za potrošnju novca na neki infrastrukturni projekat nego, na primer, na obrazovanje ili zdravstvo. Ono što se javlja kao posledica ovakve prakse je i podstrekivanje odabira novih projekata koji uopšte nisu potrebni. Političari u korumpiranim državama pre su spremni da ulože novac u izgradnju novog mosta ili puta nego u održavanje starog. Prvi razlog je što održavanje spada u rashode koji nisu teško proverljivi i tu se korupcija lako uočava. Drugi razlog se vezuje za čuveno presecanje crvene vrpce uz veliku pažnju medija i posledično javnosti. Iz gore navedenog može se uočiti dvostruka ekonomska neefikasnost. Sredstva koja su mogla biti uložena u obrazovanje i kojima bi se stvorila mogućnost za unapređenje ljudskog kapitala usmerena su na infrastrukturne projekte. Sa druge strane, novac za održavanje postojeće infrastrukture se ulaže u nove projekte koji uopšte nisu potrebni. (Begović, 2007)

Hajns je ustanovio da se najveća korupcija može javiti u slučaju nabavke vojnih aviona, a da je najmanja prilikom izdvajanja za osnovno obrazovanje. Autor navodi da je nabavka aviona najbolja prilika za korupciju zbog toga što postoji mali broj proizvođača, oligopolska struktura tržišta i visoka renta (korupciona dobit) onih koji pristupaju korupciji (ugovori pri nabavci vojnih aviona su izraženi u stotinama miliona ili češće milijardama dolara). Pri tome su u pitanju veoma složeni i tehnološki zahtevni proizvodi koji se pribavljaju veoma retko. Stoga je teško sagledati jednu nabavku aviona ili uporediti dve nabavke. Nabavke za potrebe škola su, sa druge strane, slične i obavljaju se uz učešće velikog broja proizvođača. Bitno je navesti da se one vrše decenijama odnosno da su ustaljene. Odgovor na pitanje za koje će se ulaganje pre opredeliti donosioci odluka u visoko korumpiranim državama je prilično lak. (Begović, 2007)

Sve gore navedeno ne znači da korupcije u obrazovanju nema, već da je korupciona dobit ipak manjeg obima u odnosu na onu koja se javlja pri gradnji puteva ili nabavci oružja. Reformom obrazovanja može se sprečiti ili u najmanju ruku umanjiti korupcija i samim tim poboljšati privredni rast i ekonomski razvoj. U zemljama u razvoju gde je sistem vrednosti često poremećen, ljudi korupciju ne doživljavaju kao lošu pojavu. Oni čak smatraju da je korupcija dobra stvar kako bi se neki poslovi završili. Mnogi takođe ne shvataju pojam korupcije. Prihvataju

je kao sastavni deo života. Tu obrazovanje može da odigra svoju ulogu. Nije samo porodica mesto gde se deca podučavaju ispravnim vrednostima. Tome služe i škole. Ako se od malih nogu ljudi nauče da prepoznaju problem korupcije i njene posledice, korupcije će biti manje. Obrazovanje stanovništvo stvoriće bolju državnu upravu i neće pristajati da učestvuje u takvim poslovima. Drugo, čak iako se desi da korupcija postoji sa njom će se lakše izboriti obrazovanje stanovništvo nego ono koje to nije. Kvalitetnije obrazovanje će iznedriti obrazovanje ljude. Oni koji su obrazovani razumeće mehanizme koji im stoje na raspolaganju za borbu protiv korupcije, pa makar to bili građanski protesti i prevremeni izbori. Neće se pomiriti sa takvim stanjem. Reforma obrazovanja ne može da reši sama problem korupcije, ali može da bude deo rešenja.

Da bi se smanjila korupcija neophodno je da javnost bude dobro obaveštena o tome šta je korupcija, kako se ispoljava i kako se ona može suzbiti. Zato je neophodno da se pokrenu kampanje sa ciljem da se stanovništvo obrazuje po ovom pitanju. Kada se postave osnove za stvaranje otvorenog i pravičnog društva lakše se može pristupiti borbi. Društvo u kome se ljudi boje da korupciju prijave zato što mogu da snose posledice ne može se uspešno boriti protiv ove društvene iskrivljenosti.

3. OBRAZOVANJE I KONKURENTNOST

Konkurentnost zemalja je složen pojam zato što ne postoje dve zemlje koje konkurišu na isti način. Ekonomisti se zato trude da ustanove određene sličnosti između uspešnih zemalja da bi utvrdili šta je to što je dovelo do njihovog uspeha, ali i da utvrde šta to neuspešne zemlje čini neuspešnima. Cilj je utvrditi, ako je to moguće, bar neke pravilnosti koje važe za većinu uspešnih zemalja kako bi se sačinili saveti za one zemlje koje nisu ostvarile takav nivo blagostanja.

U Izveštaju o svetskoj konkurentnosti (2008) ističe se da je Globalni indeks konkurentnosti nastao da bi ekonomisti širom sveta mogli da porede konkurentnost među zemljama. Vodeći svetski ekonomisti koji se bave konkurentnošću su utvrdili okvir koji treba da objasni produktivnost jedne zemlje kao sredstva koje povećava blagostanje u jednoj državi. Njega sačinjavaju: nasleđe, makroekonomska konkurentnost, mikroekonomska konkurentnost.

Nasleđe je sve ono što su postojeće generacije nasledile od svojih predaka bilo da su to ljudski kvaliteti, fizički kapital ili prirodna dobra. Nasleđe svakako utiče na produktivnost i blagostanje, ali ono samo nije dovoljno da objasni visoku produktivnost i blagostanje određenih država. Ono pruža dobra, ali samo visokom

produktivnošću ta sredstva mogu dovesti do blagostanja. U nasleđe spadaju prirodna dobra kojima raspolaže jedna zemlja, geografska lokacija i veličina tržišta. Nasleđe ipak može znatno da utiče na blagostanje. Nasleđeno bogatstvo može da objasni samo nasleđeni deo blagostanja. Za ekonomiste je bitno da razumeju kako je neka zemlja dostigla stvoreno blagostanje zato što ono može da se uveća. Srbija se ne može pohvaliti velikim prirodnim nasleđem. Iako se stalno ističe dobra geografska pozicija naše zemlje, to i nije baš istina. Kada je reč o položaju i mogućnostima koje on pruža jedino što nas izdvaja od ostalih zemalja je reka Dunav. Srbija nema velikih prirodnih bogatstava. Isto važi i za veličinu tržišta koje se već decenijama smanjuje i u demografskom i geografskom smislu.

Makroekonomska konkurentnost stvara mogućnosti za produktivnost i nalazi se pod kontrolom države. Ipak, ona nije sama dovoljna da objasni konkurentnost. Pod makroekonomsku konkurentnost spadaju dve velike oblasti:

- društvena infrastruktura i institucije države (SIPI; dalje se grana na vladavinu prava, političke institucije i osnovne ljudske sposobnosti);
- makroekonomske politike (MP; ovde spadaju fiskalna i monetarna politika).

Mikroekonomska konkurencija je važnija zato što od mikroekonomskih sposobnosti privrede i osmišljenosti lokalne konkurencije zavisi produktivnost. Tri velike oblasti mikroekonomske konkurentnosti su:

- osmišljenost poslovanja i strategija preduzeća;
- stanje razvoja klastera (koje je uključeno u prethodnu oblast zbog ograničenosti podataka)
- kvalitet nacionalnog poslovnog okruženja.

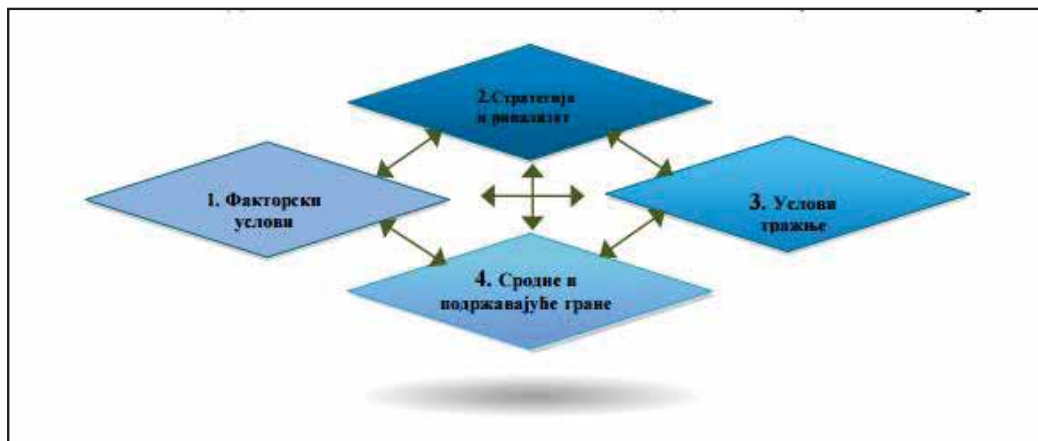
Osmišljenost poslovanja i strategija preduzeća iskazuje se strategijama i organizacionim praksama. U ovu oblast spadaju pokazatelji koji se odnose na mala i srednja preduzeća i preduzetništvo. Ovaj deo mikroekonomske konkurentnosti su stariji ekonomisti zanemarivali, ali joj se danas pridaje znatno veći značaj. Ipak, još nije dovoljno istražena. Kvalitet nacionalnog poslovnog okruženja veoma je važna oblast zato što ona ima veliki uticaj na produktivnost preduzeća. Ono što treba istaći jeste da država postavlja pravila, a preduzeća su ta koja treba da omoguće dostizanje visokog životnog standarda. Preduzeća su ta koja stvaraju blagostanje. Od kvaliteta poslovnog okruženja jedne zemlje zavisi da li će u tome i uspeti. Što je veći kvalitet poslovnog okruženja preduzeća imaju veće mogućnosti za razvoj,

izbor u svakom smislu i na kraju priliku za dostizanje veće produktivnosti. Zbog važnosti ove oblasti za produktivnost jedne države harvardski profesor Majkl Porter razvio je Romb nacionalne prednosti poznat i kao Porterov dijamant koji služi da se spoznaju konkurentske prednosti i nedostaci okruženja u kome posluju preduzeća. Romb nacionalne prednosti sačinjavaju četiri dimenzije:

- faktorski uslovi – ovde se istražuju činioci proizvodnje koji su neophodni da se konkuriše u jednoj oblasti kao što su radna snaga i infrastruktura;
- strategija i rivalitet – podrazumeva uslove koji ukazuju na to kako se preduzeća osnivaju, vode i kakvo rivalstvo postoji među njima;
- uslovi tražnje – pokazuju kakva je tražnja za proizvodima i uslugama određene privredne grane;
- srodne i podržavajuće grane – ukazuje na postojanje dobavljača i grana koje su njima srodne u zemlji. (Porter, 2008)

Prema Izveštajima o svetskoj konkurentnosti Srbija je do 2010. godine beležila stalan pad mesta na listi koju sačinjava Svetski ekonomski forum na osnovu Globalnog indeksa konkurentnosti. Srbija se 2008. godine nalazila na 85. mestu, 2009. na 93, 2010. godine na 96, 2011. na 95. i 2012. godine, takođe, na 95. mestu.

Grafik 1. Porterov dijamant

Izvor: Majkl, E.P. (2008). O Konkurenciji. Beograd: Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju

Konkurentske prednosti republike Srbije su: životni vek, mali broj slučajeva zaraženih malarijom (u stvarnosti nema ih) i tuberkuloze (veoma mali broj),

mali broj zaraženih HIV-om, upisani broj učenika u srednje škole, upisani broj studenata u visoke škole, kvalitet matematičkog i naučnog obrazovanja, pravna zaštita zajmoprimalaca i zajmodavaca, broj pretplatnika mobilne telefonije, broj pretplatnika fiksne telefonije, broj pretplatnika širokopojasnog Interneta, protočna moć Internet mreže, broj pretplatnika širokopojasnog Interneta putem mobilnih telefona.

Konkurentski nedostaci su: odliv mozgova, teret državne regulative, vlasnička prava, nezavisnost sudstva, ukupna logistička infrastruktura (kvalitet putne mreže, železničke mreže, rečnih i vazdušnih luka), zaštićenost manjinskih akcionara, osmišljenost finansijskih tržišta, stanje bankarskog sistema.

3.1. Strategija i rivalstvo

Konkurentske prednosti: ukupno poresko opterećenje kao procenat dobiti (porez na dobit, porez na zarade i ostali porezi), broj dana koji je potreban za pokretanje novog poslovnog poduhvata, prilagodljivost u određivanju plata, troškovi otpuštanja.

Konkurentski nedostaci: postojanje monopola, slaba zaštita intelektualnog vlasništva, slab intenzitet konkurencije na lokalnom tržištu, slabo korporativno upravljanje, slaba saradnja poslodavaca i zaposlenih.

3.2. Uslovi tražnje i poslovanje preduzeća i strategija

Konkurentske prednosti: nema ih.

Konkurentski nedostaci: mala zahtevnost kupaca, malo ulaganje u istraživanje i razvoj, slaba posvećenost obuci zaposlenih, retko korišćenje profesionalnog menadžmenta, osmišljenost proizvodnih procesa.

3.3. Povezane i podržavajuće privredne grane

Konkurentske prednosti: nema ih.

Konkurentski nedostaci: nerazvijenost klastera, uglavnom ne preterano kvalitetni i malobrojni dobavljači, male mogućnosti za istraživanje i obuku.

4. ODLIV MOZGA

Obrazovanje, ali i sam odlazak na školovanje utiče na migracije stanovništva. Univerziteti se uglavnom nalaze u blizini velikih gradova ili su gradovi izrasli oko starih univerziteta. Ljudi koji su stekli visoko obrazovanje imaju veće mogućnosti za zaradu i bolje uslove za napredak u karijeri u gradskim sredinama. Ono što je postala redovna pojava u savremenom svetu i što treba da zabrine donosiocce odluka u manje razvijenim zemljama je tkzv. odliv mozgova. U knjizi Ekonomski razvoj za odliv mozga navodi se „da je to posebno vidljivo u slučaju naučnika, inženjera, akademika, te lekara, gde su hiljade njih obrazovani u institucijama u svojoj domovini, uz značajne društvene troškove, da bi koristi tog rada i doprinos daljem ekonomskom razvoju pobrale države koje su već bogate.“ (Todaro, Smit, 2006)

Dvojica autora su otišli korak dalje i napravili su razliku između „spoljašnjeg“ i „unutrašnjeg“ odliva mozgova. Time što određeni broj visokoobrazovanih ljudi napusti zemlju ne utiče se samo na stepen i strukturu ekonomskog razvoja. Pored toga što se nesumnjivo smanjuje ponuda visokokvalifikovane radne snage dolazi do promena u samim obrazovnim sistemima nerazvijenih država. Ono što se dešava jeste da se obrazovani ljudi koji ostaju u zemlji usresređuju na ideje koje dolaze iz bogatih zemalja. Kako bi pokušali da ostanu u dodiru sa najnovijim dostignućima svoga zanimanja oni pored preko potrebnih novih saznanja prihvataju filozofiju onoga što se u razvijenim zemljama smatra najvišim stepenom stručnosti. Prema oceni „unutrašnji odliv mozgova je opasniji od vanjskog“ zato što se, u tom slučaju, pažnja budućih generacija usmerava na pitanja koja za njihove države u tom trenutku uopšte nisu bitna. Iako je emigracija visokoobrazovanih još uvek manja od emigracije neobrazovanih, uticaj odliva mozgova ima dalekosežnije posledice za razvoj siromašnih zemalja. (Todaro, Smit, 2006)

Rojzin u svojoj knjizi ističe četiri činioca koji su uticali na pojavu bekstva kapitala:

1. tehnološki napredak – doveo je do velikog razvoja određenih privrednih grana u razvijenim zemljama, a naročito se tu misli na informacione i telekomunikacione tehnologije. To je stvorilo veliku tražnju za stručnjacima ovih zanimanja u razvijenim zemljama. Komunikacione tehnologije koje su poslednjih decenija doživele nezapamćen razvoj su dovele do toga da visokoobrazovani iz siromašnih zemalja budu povezani sa svetskim tržištem rada kao nikada pre. Globalizacija je uticala, takođe, da se poslodavci iz razvijenih zemalja okrenu ka traženju zaposlenih u manje razvijenim zemljama;

2. pad broja i starenje stanovništva u razvijenim zemljama – za posledicu ima veliki pritisak na privredu i zdravstvene sisteme.
3. visoka nezaposlenost obrazovanih u nerazvijenim zemljama – dovodi do njihovog odlaska u one razvijene.
4. opšte stanje u privredi i društvu kako razvijenih tako i nerazvijenih zemalja – utiče na bekstvo ljudskog kapitala. U razvijenim zemljama često dolazi do „zamrzavanja” zarada, devalvacije nacionalne valute i visoke inflacije što navodi deo članova intelektualne elite da napusti zemlju. Ono što visokoobrazovani iz siromašnih zemalja žele jesu prihodi koji su u skladu sa njihovim obrazovanjem, ali i stabilno društveno i političko okruženje. Na odlazak utiče i prisustvo različitih etničkih zajednica u zemljama primaocima koje olakšavaju početni period novopridošlima. Dolasku imigranata doprinosi i kvalitet obrazovanja u razvijenim zemljama. Poseban slučaj i krajnji uzrok koji utiče na odlazak kako visokoobrazovanih tako i neobrazovanih ljudi su ratovi kakvi su mogli da se vide i na prostoru bivše Jugoslavije. Tada do izražaja ne dolazi želja ljudi za boljim životom i karijerom već puki opstanak. (Roisin, 2004)

Obrazovano stanovništvo napušta Srbiju iz sledećih razloga:

- niske zarade mladih naučnika i profesora;
- nemogućnost obezbeđivanja stana ili kuće;
- nedostatak savremenih uslova za istraživanja;
- nepostojanje sigurnih izgleda za napredak u akademskoj karijeri;
- mali društveni značaj poziva naučnika;
- nepostojanje jasne politike Srbije kao države da promeni situaciju.

Prema podacima ankete za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu o karakteristikama migracija 1994. i 1999. godine, u periodu devedesetih na duže vreme, i verovatno trajno, iselilo se 5% ukupnog stanovništva, što je više nego u ranijim decenijama. Prema podacima dobijenih anketom ISFF izrazitu većinu (91%) čine osobe mlađeg i srednjeg uzrasta (manje od 40 godina) i to najčešće studenti i ljudi sa visokim obrazovanjem. Prema ovom istraživanju Srbija je tokom 90-ih izgubila znatan deo svoje najbolje potencijalne radne snage.[5] Ni posle 2000. godine, situacija se nije poboljšala. Srbija je danas, pored Gvajane, zemlja sa najvećim odlivom mozgova. (Bolčić, Milić, 2002)

Podaci Zavoda za statistiku govore da Srbiju godišnje napusti više od 700 ljudi sa visokim obrazovanjem, sa ciljem da se usavrše u inostranstvu. Pre četiri deenije

sa diplomom fakulteta je u inostrastvo odlazilo 2% emigranata, a danas taj broj čini 15%. Najveći broj akademski obrazovanih građana odlaze sa završenim ekonomskim, medicinskim, stomatološkim i elektrotehničkim fakultetom.

ZAKLJUČAK

Ono što je neophodno da se u Srbiji učini jeste stvaranje efikasnog tržišta rada koje će rešiti problem velike nezaposlenosti i niskih plata. Efikasnost tržišta rada dosta zavisi od radnog zakonodavstva koje treba da rad učini konkurentnim tržišnim faktorom. Novim Zakonom o radu predviđa se pojednostavljenje procedura zasnivanja i raskidanja radnih odnosa, smanjenje diskriminacije na tržištu rada, uvođenje fleksibilnog radnog vremena, rada u funkciji obrazovanja, pozajmljivanje radnika drugom poslodavcu, rad na daljinu i dr. Iako su zakonom obezbeđeni ovi ciljevi nezaposlenost je i dalje veliki problem budući da imamo veliki raskorak između kvalifikacija nezaposlenih budući da su njihova znanja vezana za stare tehnologije i zbog toga je neophodno izvršiti reforme i u sektoru obrazovanja, i takođe obuku mladih uskladiti sa potrebama na tržištu rada kako ne bi došlo do situacije da danas imamo sve manje sitnih zanatlija na jednoj, a na drugoj strani previše ekonomista i pravnika što je samo jedan od primera. Takođe prednosti novog Zakona o radu tiču se otpremnina koje se sada radnicima isplaćuju samo na osnovu staža kod poslednjeg poslodavca čime se sprečava smanjenje tražnje za radom budući da poslodavci žele da izbegnu visoke troškove raskidanja ugovora sa radnicima koji kod njih rade dugo. Međutim, uprkos svemu tome kod nas ne postoje posebni sudovi za radne sporove, nema krivičnog gonjenja poslodavaca ako ne isplaćuju zarade, a sindikati su razjedinjeni i otpor im je slab i simboličan te radnici smatraju da im Zakon o radu ide na štetu. Zbog toga je neophodno izvršiti reforme u čitavom sistemu i društvu, a ne samo u sferi radnog zakonodavstva.

Naučni istraživači koji se bave obrazovanjem dugo već razmatraju uticaj koji ima konkurencija na ovom polju na kvalitet samog obrazovnog sistema. Stručnjaci su saglasni da država ne sme da bude činilac koji će određivati koje će obrazovne ustanove biti najbolje. Njena uloga mora biti strogo u oblasti propisivanja pravila i nadgledanja sprovođenja. Istraživanja su pokazala da konkurencija može uticati na kvalitet prosvetnih sistema neposredno i posredno. Kada je reč o neposrednom uticaju na kvalitet znanja koji učenici i studenti stiču istraživači nisu mogli da donesu jednoglasan zaključak. Jedan broj studija govori u prilog povećanja kvaliteta u uslovima konkurencije, dok se prema drugim nije moglo tako nešto zaključiti. Zato je nesumnjivo da je njen posredan uticaj značajan tako da konkurencija: povećava broj upisanih učenika i onih koji završavaju školu, uvećava prisustvo

nastavi i kvalitet nastavnih programa, smanjuje nedisciplinu, povećava plate profesorima itd. Ona utiče na veću „otvorenost” sistema i smanjenje korupcije. Postojanje privatnih škola utiče na veći kvalitet onih u državnom vlasništvu i stvara dodatne izvore finansiranja. Konkurencija je važan činilac za stvaranje kvalitetnije prosvete koji, ipak, mora biti u saglasju sa drugim merama.

Srbija je od 2000. godine donela niz strategija koje su imale za cilj da reformišu kako obrazovni sistem tako i tržište rada. Najveći nedostatak svih usvojenih strategija bila je njihova primena gde često nisu bili postignuti očekivani rezultati. Obrazovanje koje se sticalo u srpskim osnovnim školama smatralo se konkurentskom prednošću, ali to sada više nije slučaj. Kao najslabiji deo obrazovanja uzima se srednjoškolsko obrazovanje. Od 2005. godine Bolonjski reformski proces postao je stvarnost srpskog visokog obrazovanja. Ipak, ocena tih napora poslednjih godina beleži blagi pad zbog pogoršanja ekonomske situacije i problema određenog broja fakulteta da se prilagode novim uslovima u obrazovnom sistemu.

Odnos između korupcije i obrazovanja je dvosmeran. Korupcija ima uticaj na obrazovanje na neposredan i posredan način, ali i putem obrazovanja moguće je ostvariti rezultate na polju suzbijanja korupcije. Neposredan uticaj korupcije na obrazovanje utiče na to da učenici umesto da svoju pažnju i vreme usmere na sticanje novih znanja, oni pronalaze načine kako da koruptivnim radnjama ostvare svoje ciljeve. Tim postupcima pojedinci često dovode u pitanje i rad onih koji se pridržavaju svih pravila. Korupcija u obrazovanju ne mora da uključuje novac već se može sprovoditi po principu usluga za uslugu. Jedan od načina za prevazilaženje ove pošasti je i povećanje konkurencije kako u obrazovnom sistemu tako i na tržištu rada. Posredan uticaj korupcije na obrazovanje je povezan sa načinom na koji se usmeravaju finansijska sredstva. Istraživači su utvrdili da se najveća dobit za učesnike korupcije ostvaruje u novim velikim infrastrukturnim poduhvatima i pri kupovini najsavremenijeg naoružanja. Najmanja dobit se može ostvariti pri korupcionim radnjama u obrazovanju i ovakav vid korupcije se lakše otkriva od prethodno navedenih. Zato se oni koji donose odluke i žele da pribegnu korupciji ne opredeljuju za ulaganje u obrazovanje. Obrazovanje, sa druge strane, može pružiti podršku ukupnoj borbi protiv korupcije u jednom društvu tako što će se mladi naraštaji učiti o korupciji kao o velikom problemu društva, a oni stariji podsećati da pribegavanje korupciji nije primeren oblik ponašanja.

LITERATURA

1. Akert, R., Aronson, E. Wilson, T. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate doo.
2. Aronson, E., Wilson, T., Akert, R. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
3. Babić, Z. (2011). *Modeli i metode poslovnog odlučivanja*. Sveučilište u Splitu: Ekonomski fakultet.
4. Bahtijarević Šiber, F. (1998). *Informacijska tehnologija i upravljanje ljudskim potencijalima*. Zagreb: Slobodno poduzetništvo.
5. Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: Free Press.
6. Bauer, T. N., Bodner, T., Erdogan, B., Truxillo, D. M., & Tucker, J. S. (2007). Newcomer adjustment during organizational socialization: A meta-analytic review of antecedents, outcomes and methods, *Journal of Applied Psychology*, No. 92, pp. 707–721.
7. Begović, B. (2007). *Ekonomska analiza korupcije*. Beograd: Centar za liberalno- demokratske studije.
8. Bennis W., Nanus B. (1985). *Leaders: the strategies for taking charge*. New York: Harper & Row.
9. Bogićević, B. (2004). *Menadžment ljudskih resursa*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
10. Bojanović, R. Ž. (2009). *Psihologija međuljudskih odnosa, Konflikta na radu*. Beograd: Društvo psihologa Srbije - Centar za primenjenu psihologiju.
11. Bolčić, S., Milić, A. (2002). *Srbija krajem milenijuma - razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Filozofski fakultet - Institut za sociološka istraživanja.
12. Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.
13. Bush, T. (2003). *Theories of Educational Leadership and Management*. London: Sage Publications.
14. Čukić, B. (2004). *Integrativni menadžment ljudskih resursa*. Kruševac: Izdavački centar za industrijski menadžment plus.
15. Čamilović, S., Vujić, V. (2006). *Osnove menadžmenta ljudskih resursa*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
16. Damnjanović, P., Suša, B., Škunca, D., Milenković, S., Ristić, Ž. (2012). *Menadžment ljudskih resursa*. Beograd: EtnoStil d.o.o.
17. Dedić, G. (2005). Sindrom sagorevanja na radu, *Vojnosanitetski Pregled*, Vol. 62 (11), pp. 851–855.
18. Depree, M. (1990). *Leadership is an art*. USA: DTP.
19. Dess, G., Lumpkin, T., Eisner, A. (2007). *Strategic Menagement*. Beograd: Data Status.

20. Dessler, G. (2007). Osnovi menadžmenta ljudskih resursa, Data Status, Beograd.
21. Đuričin, D., Janošević, S. (2006). *Menadžment i strategija*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
22. Drucker, P. (1992). *Nova zbilja*. Zagreb: Novi liber.
23. Drucker, P. (2005). *Upravljanje u novom društvu*. Novi Sad: Adizes.
24. Đorđević - Boljanović, J., Pavić, Ž. (2011). *Osnove menadžmenta ljudskih resursa*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
25. Đorđević - Boljanović, J. (2009). *Menadžment znanja*. Beograd: Data status.
26. Eshleman, J. R., Cashion, B. G., Basirico, L. A. (1993). *Sociology*. US: Harper Collins College Publishers.
27. Enderud, H. (1980). Administrative leadership in organized anarchies. *International Journal of Institutional Management in Higher Education*, No 4 (3), pp. 235–253.
28. Fletcher, J. K., Käufer, K. (2003). Shared leadership: Paradox and possibility. In Pearce, C. L., Conger, J. A. (2003). *Shared leadership: Reframing the hows and whys of leadership*. London: Sage publications.
29. Majkl, E. P. (2008). *O Konkurenciji*. Beograd: Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju.
30. OECD, *Reviews of National Policies for Education: South Eastern Europe 2003 Volume 2: FYROM, Moldova, Montenegro, Romania, Serbia*. OECD, pp. 343.
31. Osipian, L. A. (2012) *Education corruption, reform, and growth: Case of Post-Soviet Russia*. Journal of Eurasian Studies, pp.20-29.
32. Porter, M. and Schwab, K. (2008). The Global Competitiveness Report 2008-2009. Geneva, World Economic Forum.

Mirnesa Baraković Nurikić¹

TRENUTNI EKONOMSKI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE I MOGUĆNOSTI NJEGOVOG POBOLJŠANJA PUTEM SISTEMA ZAPOSŁJAVANJA

CURRENT ECONOMIC POSITION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND POSSIBILITIES FOR ITS IMPROVEMENT THROUGH THE EMPLOYMENT SYSTEM

SAŽETAK

Posljednjih deset godina bile su obilježene finansijskom krizom, čije su se posljedice mogle značajno osjetiti na svim poljima ekonomije u Bosni i Hercegovini. Metodama analize i komparacije dostupnih podataka od strane regulatornih agencija za statističke podatke, te agencija nadležnih za rad i zapošljavanje, analizirat ćemo trenutno stanje i ekonomski položaj BiH i zaposlenost. Svrha rada je da pokaže da uporedo sa porastom produktivnosti rada, raste i potreba za što većim zapošljavanjem, posebno mladih ljudi, koji trenutno sve više napuštaju našu zemlju. Zbog toga je i cilj rada da se pokaže da je povećanjem zaposlenosti moguće obezbijediti i porast BDP-a a samim time i porast produktivnosti rada, te na taj način doprinijeti poboljšanju trenutnog ekonomskog položaja Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, ekonomski položaj, uvoz, izvoz, zaposlenost, produktivnost rada*

ABSTRACT

The last ten years have been marked by financial crisis. The consequences of the crisis could have been felt significantly in all areas of the economy in Bosnia and Herzegovina. Using methods of analyzing and comparing of available data from regulatory agencies for statistical data, as well as agencies responsible for labor and employment, we have analyzed the current state and economic position of BiH and employment. The purpose of the work is to show that along with the increase in labor productivity, there is a growing need for more employment, especially for

¹ Mr. sc. Mirnesa Baraković Nurikić, dipl. oec., Motorex doo Gračanica, e-mail:mirnesa-barakovic@hotmail.com

young people, who have increasingly been leaving our country. Therefore, the aim of the work is to show that, by increasing employment, it is possible to provide both the increase of GDP and, consequently, the increase in labor productivity and thus contributing to the improvement of the current economic position of Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, economic position, import, export, employment, productivity*

JEL: E20, E24

UVOD

Neznatan napredak od krize u svijetu se osjetio tek prošle godine i to nakon što su vlade nekih zemalja poduzele određene mjere, pa su na osnovu njih značajno oporavljene privrede SAD-a, Japana, kao i mnogih zemalja eurozone. Bosna i Hercegovina (*Bosnia and Herzegovina* – BiH) raspolaže nizom prednosti koje joj mogu pomoći prilikom oporavka njene ekonomije od krize a samo neke od njih su: smještaj u blizini Evropske unije, jedne od najvećih svjetskih grupacija, makroekonomska stabilnost postignuta niskim fiskalnim deficitom, umjeren javni dug, povrat bruto domaćeg proizvoda (*Gross domestic product* – BDP) u zemlju putem slanja od strane mnogobrojne dijaspore koja u prosjeku šalje od 10-15% BDP-a nazad u zemlju i slično. S druge strane, tržište radne snage u BiH posljednjih deset godina karakteriše visoka neaktivnost, nezaposlenost, a posebno i ono što je zabrinjavajuće je dugoročna nezaposlenost.

Učinkovito upravljanje ljudskim resursima može dovesti do veće produktivnosti, koja može pomoći u postizanju manjih troškova, kao i uštede vremena u proizvodnji. Izgradnja i prosperitet većine industrija do sada bila je usmjerena na rad, odnosno na vještine svoje radne snage. Veoma bitno je poboljšati učinkovitost proizvodnje poboljšanjem produktivnosti rada, jer rast produktivnosti rada jedan je od osnovnih preduslova za dugoročan i stabilan ekonomski razvoj svake zemlje.

Najjednostavnija definicija produktivnosti rada je da je to odnos između obima proizvodnje i obima utrošenog rada za proizvodnju. Rast produktivnosti rada smatra se kao osnovni preduslov za dugoročan i stabilan ekonomski razvoj, te za jačanje konkurentske pozicije domaće ekonomije, poboljšanje životnog standarda, a ima uticaj i na izloženosti neformalnoj ekonomiji, obrazovnoj politici, politici plaća u javnom i realnom sektoru, politici zaduživanja i slično. Međutim, uprkos značaju produktivnosti rada, ovo pitanje je u BiH u proteklom vremenu ostalo

prilično zanemareno. Rezultati analiza ukazuju na činjenicu da bh ekonomija ima problem niske produktivnosti, uprkos trendu blagog rasta posljednjih nekoliko godina.

Akumulacija ljudskih resursa može se smatrati kao pokretač procesa povećanja konkurentnosti i ekonomskog rasta država. Procjene Ministarstva ljudskih prava i izbjeglica (MLJPI) govore da je trenutni broj iseljenika iz BiH oko 1.350.000 osoba, odnosno oko 26% cijele populacije. Iako postoji ovako veliki trend odlaska stanovništva iz zemlje jedan od ciljeva trebao bi biti pokušaj sprečavanja ovih negativnih trendova, a sve u cilju doprinosa razvoju zasnovanom prvenstveno na znanju i ljudskim resursima. Stručne osobe, prvenstveno mladi ljudi, trebali bi se pokušati zadržati u BiH i pokušati vratiti iz stranih zemalja, a sve to uz pomoć strategija povećanja zapošljavanja, boljih radnih uslova, povećanja plata i slično. »Odljev mozgova« jedna je od najvažnijih posljedica problema nezaposlenosti kako u većini zemalja svijeta, tako i u Bosni i Hercegovini, a njegove posljedice su širokog razmjera i imaju vrlo negativan pa čak i poguban učinak na društvo u kojem je ova pojava prisutna. Radnici, prvenstveno vrhunski stručnjaci, svojim znanjem i radom pridonose povećanju stepena razvoja zemlje, njene proizvodnje te životnog standarda stanovništva.

Jedan od velikih problema sa kojima se suočava radno sposobno stanovništvo u BiH je da njihovo formalno obrazovanje ne zadovoljava potrebe modernih kompanija. S jedne strane radno sposobne osobe ne mogu da pronađu posao, dok s druge strane poslodavci ne mogu da pronađu zaposlenike. Bosna i Hercegovina je i dalje žrtva rudimentarnog sistema obrazovanja koji teško da može pratiti trendove i ponuditi mladima vještine za novu i modernu ekonomiju. Te vještine su prije svega analiziranje podataka i informacija, kreativno razmišljanje, komunikacijske, te druge interpersonalne vještine, koje ukoliko se ne posjeduju ograničavaju i mogućnosti zapošljavanja mladih. Po završetku školovanja učenici i studenti nalaze se na tzv. »raskršnici« života gdje moraju da odluče da li da ostanu u svojoj zemlji sa manjom ili ponekad nikakvom šansom za pronalazak posla ili da odu u neku drugu zemlju i tamo pronađu odgovarajuće zaposlenje. Mnogobrojni ovakvi primjeri odlazaka su u zadnje vrijeme primjetni posebno u slučajevima odlaska medicinskih radnika ili doktora, kao i drugih stručnjaka koji u našoj zemlji ne dobijaju dovoljnu naknadu za svoj rad.

1. PREGLED PRETHODNIH ISTRAŽIVANJA

U okviru projekta o »Izgradnji i konsolidaciji kapaciteta za prevenciju sukoba« koji finansira EU a implementira UNDP, agencija *PRISM Research* provela je

istraživanje tokom septembra 2016. godine na uzorku od 1.200 ispitanika i to mladih između 15 i 30 godina starosti. Ispitanici su davali odgovore unutar šest tematskih područja i to: trenutna situacija i opći aktivizam, politička osviještenost i aktivizam, Članstvo BiH u Evropskoj uniji, iskustva na radnom mjestu i sa traženjem posla, mladi i poduzetništvo, te vrijednosti koje gaje mladi. Rezultati su pokazali opšte nezadovoljstvo političkom, ekonomskom i društvenom situacijom u BiH. Takođe, ispitanici smatraju da njihov glas ima malo ili nikako uticaja na strukture upravljanja na lokalnom ili državnom nivou. Mali broj ispitanika je aktivan u volonterskim ili političkim aktivnostima, ali većina smatra da bi pridruživanjem EU došlo do otvaranja novih poslovnih prilika i pružanja mogućnosti za putovanja i pronalazak posla. Oko 61,1% ispitanika smatra da je kvalitet njihovog života gori od života njihovih roditelja kada su bili mladi.²

Portal BoljiPosao.com³ je sproveo istraživanje u kojem se željelo saznati da li zaposlene osobe smatraju da ih je formalno obrazovanje pripremio za tržište rada, imaju li priliku od strane poslodavaca da dobiju mogućnost za besplatnu dodatnu edukaciju, koji su njihovi prijedlozi za poboljšanje stanja u oblasti zapošljavanja i slično. Rezultati su pokazali da 65,79% ispitanika nije zadovoljno znanjem koje su stekli tokom formalnog obrazovanja, a 89,74% ispitanika je reklo da praktična nastava koju su pohađali unutar formalnog obrazovanja nije odgovarala načinu rada unutar kompanije u kojoj trenutno rade. Ispitanici su bili svjesni onoga što im formalno obrazovanje nudi, tako da je 76,32% reklo da bi se dodatno educiralo, a 94,74% je istaklo da bi pristali na dodatno obrazovanje u stranoj zemlji. Što se tiče dodatne edukacije od strane poslodavaca, ispitanici su naveli kako bi većina njih bila spremna da se dodatno edukuje, mada im poslodavci nisu spremni dati više slobodnog vremena za te edukacije, iako bi 52,63% ispitanika bilo spremno da radi i za nižu platu uz mogućnost dodatka edukacije.

Prema portalu Posao.ba u prvoj polovini 2017. godine objavljeno je 5.973 oglasa za posao. Rast objavljenih oglasa je oko 10% godišnje. Osnovne kompetencije koje se traže su poznavanje stranog jezika (prije svega engleski i njemački), poznavanje rada na računaru i posjedovanje vozačke dozvole. Naglašeno je takođe da postoji kontinuirana potreba za medicinskim osobljem s mjestom rada u Njemačkoj.

Online istraživanje kojeg je realizovao Institut za razvoj mladih KULT pokazalo je da mladi koji napuštaju BiH, Srbiju, Hrvatsku i Crnu Goru navode da će se vratiti

2 Istraživanje je dostupno na linku http://europa.ba/wp-content/uploads/2017/08/Socio-ekonomske-percepcije-mladih-u-BiH_BHS.pdf (pristupljeno 5.4.2018.)

3 <http://www.boljiposao.com/> (pristupljeno 18.4.2018.)

u svoju zemlju samo ako im se osigura veća mogućnost za zaposlenje i izgradnju karijere. Više od 50% mladih odlazi samostalno, 30% uz pomoć rodbine i prijatelja a manje od 10% koristi usluge agencija za zapošljavanje, kako bi napustili zemlju i pronašli zaposlenje. Ono što mlade privlači u druge zemlje jeste bolji obrazovni i zdravstveni sistem, bolji životni ambijent, veća mogućnost zaposlenja, bolja sigurnosna situacija, bolja politička situacija, odsustvo korpucije, mala ili neznatna zastupljenost vjerskih i ratnih pitanja, te veće zadovoljstvo poslom i primanjima.

Istraživački rad koji su radili Hadžimahmutović B. i Martić M. pod nazivom »Nezaposlenost mladih: EU i BiH dijele isti problem, mogu li rješenja biti zajednička?« uočeno je da postoji izvjesna korelacija između rezultata PISA testiranja i stope nezaposlenosti kod mladih u većini zemalja EU. Uloga sistema opšteg i usmjerenog obrazovanja u profilisanju budućeg tržišta rada i smanjenju nezaposlenosti kod mladih je možda i značajniji segment djelovanja u odnosu na mjere ekonomske politike, pa su mnoge zemlje Evropske unije to prepoznale i odlučno krenule u reformu opšteg obrazovanja sa naglaskom na razvijanje funkcionalnog znanja kod mladih, odnosno znanja koje ima svoju praktičnu upotrebu i primjenu nakon završetka školovanja. To svakako može predstavljati signal za Bosnu i Hercegovinu u kom pravcu razmišljati pri kreiranju javnih politika koje imaju za cilj smanjenje nezaposlenosti kod mladih.

Lucas (1988) je formulisao model koji uključuje akumulaciju znanja, odnosno ljudski kapital, pojedinaca kao jednu od osnovnih odrednica produktivnosti. On je tvrdio da ulaganja u ljudski kapital ne samo da poboljšavaju produktivnost pojedinaca, koji izravno ulažu u vlastiti razvoj obrazovanja i vještina, već mogu pružiti i vanjske prednosti poboljšane produktivnosti kod drugih, koji se bave onima koji imaju akumulirani ljudski kapital. Lucas je također naveo državne izdatke za obrazovanje kao potencijalni izvor rasta države kao što su npr. subvencije za školovanje.

PwC i Crowdfunding centar su objavili zajednički izvještaj⁴ koji se bavi iskustvima žena u postizanju uspjeha u prikupljanju sredstava putem grupnog finansiranja⁵ u poređenju sa tradicionalnim načinima prikupljanja sredstava za finansiranje. Istraživanje je pokazalo da su, nakon jednakog i izravnog pristupa tržištu, žene bile uspješnije od muškaraca. Predviđa se da će do 2030. godine omjer žena na liderskim pozicijama povećati za 20 posto i to iz razloga što žene 90% svoje zarade

4 <https://www.pwc.com/gx/en/about/diversity/womenunbound.html>, (pristupljeno 12.4.2018.)

5 Grupno finansiranje omogućuje pojedincima ili firmama komunikaciju direktno sa tržištem, ulagačima, kupcima i potencijalnim partnerima.

investiraju u svoju porodicu i na taj način uspješno usklađuju privatni i poslovni život. Bisnode je povodom 8. marta 2018. godine pripremio kratku analizu BIWI Index 2018⁶ na osnovu koje je provjeren uticaj žena na privredu u pojedinim zemljama.

Do sada su rađena mnogobrojna istraživanja zaposlenosti i njenog uticaja na prosperitet država. Ono što se moglo uvidjeti jeste činjenica da je zaposlenost i satisfakcija poslom osnovni preduslov kao prvo za povećanje produktivnosti rada, a zatim i za povećanje ostalih ekonomskih pokazatelja.

2. ISTRAŽIVAČKA METODOLOGIJA

U radu je korištena metoda analize dostupnih podataka od strane osnovnih agencija koje se bave pitanjima ekonomske razmjene i zapošljavanja stanovništva u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, kao i na nivou cijele Bosne i Hercegovine. Razmatrani su i podaci objavljeni u relevantnim publikacijama Evropske komisije za BiH, Agencije za statistiku, i slično. Konsultovani su takođe i relevantni sekundarni izvori podataka koji se tiču zaposlenosti i stanja u oblasti ekonomije. Korištena je metoda komparacije kako bi se uporedili rezultati dobiveni u BiH sa rezultatima u nekim državama regiona i Evropskoj Uniji, jednom od najvećih ekonomskih partnera BiH.

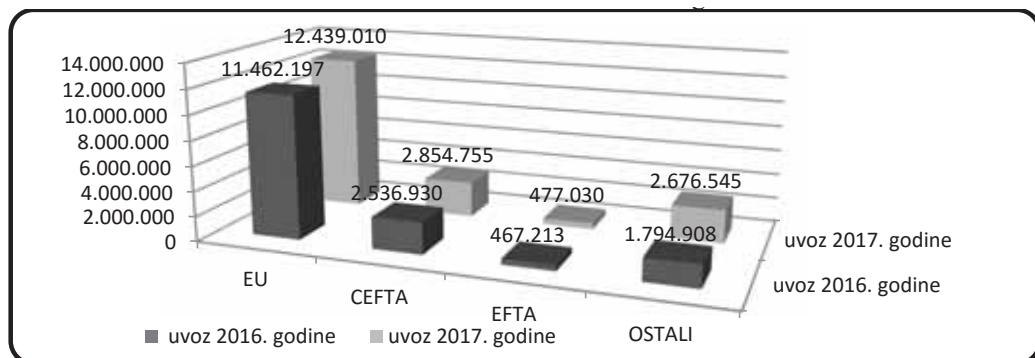
3. TRENUTNI EKONOMSKI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE

Kako bi razmotrili ekonomski položaj Bosne i Hercegovine, razmotrit ćemo strukturu vanjske trgovine Bosne i Hercegovine odnosno posmatrat ćemo kakav je bio uvoz i izvoz u prethodnom periodu. Ukoliko se posmatra period 2016.-2017. godina može se primijetiti da je došlo do povećanja i uvoza i izvoza iz BiH. Prema podacima vanjskotrgovinske komore BiH uvoz je povećan za 13,44% a izvoz za 16,54%. Posmatrano po grupacijama zemalja sa kojima BiH ima najveći obim razmjene to izgleda ovako:

- EU uvoz se povećao za 8,52% a izvoz za 15,59%;
- CEFTA uvoz se povećao za 12,53% a izvoz za 27,79%;
- EFTA uvoz se povećao za 2,1% a izvoz za 8,83%;
- Za ostale zemlje uvoz se povećao za 49,12% a izvoz za 16,54%.

Na slikama 1. i 2. prikazan je iznos uvoza i izvoza za BiH u odnosu na EU, CEFTA, EFTA i ostale zemlje svijeta u 2016. i 2017. godini.

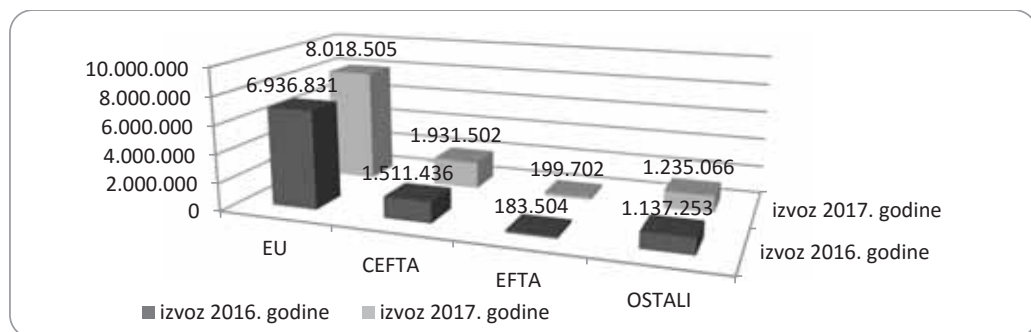
Slika 1. Uvoz u BiH za 2016. i 2017. godinu

Izvor: Obrada autora

(prema podacima http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2018/02/cefta_eu_efta_2017.pdf, pristupljeno: 15.04.2018)

Slika 2. Izvoz iz BiH za 2016. i 2017. godinu

Izvor: Obrada autora

(prema podacima http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2018/02/cefta_eu_efta_2017.pdf, pristupljeno: 15.04.2018)

Pokrivenost uvoza izvozom za sve tri grupacije zemalja sa kojima BiH sudjeluje u razmjeni roba i usluga (EU, CEFTA i EFTA), je porasla u 2017. godini u odnosu na 2016. godinu.⁷

⁷ Porast pokrivenosti uvoza izvozom: EU sa 60,5% na 64,5%, CEFTA sa 59,6% na 67,7%, te EFTA sa 39,3% na 41,9%. (prema podacima http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2018/02/cefta_eu_efta_2017.pdf, pristupljeno 15.4.2018.)

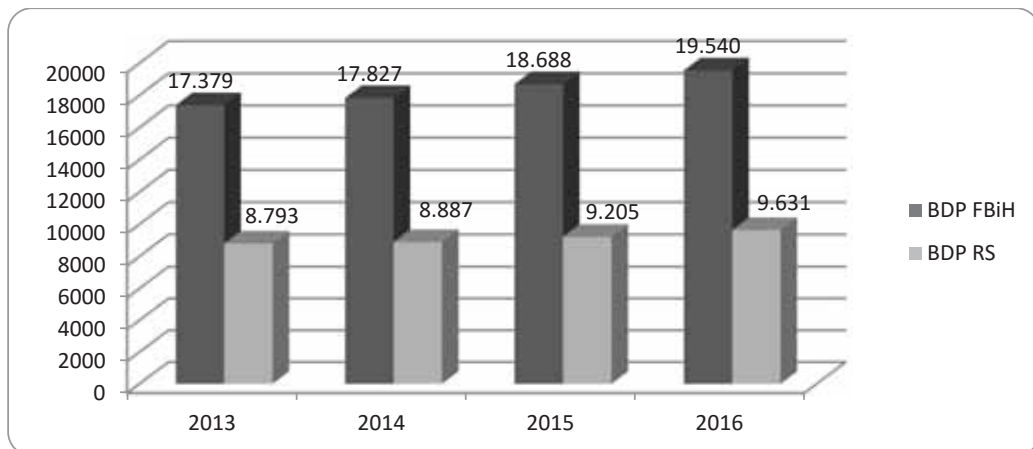
Primijetno je da je uvoz u obje posmatrane godine dosta veći od izvoza i u 2016. i u 2017. godini, a tako je već i duži niz godina unazad. Ono što treba da zabrinjava jeste činjenica da uvozimo proizvode koji su skuplji i nekada čak i lošijeg kvaliteta od onih koji bi se mogli proizvesti ili koji se već proizvode u BiH. Iz Uprave za indirektno oporezivanje navodi se da je za 11 mjeseci prošle godine uvezeno vode u vrijednosti od 133,7 miliona KM ili oko 15 miliona litara, dok je u 2016. godini uvezeno vode u vrijednosti oko 112 miliona KM. Osim uvoza vode koje imamo u dovoljnim količinama, na vrhu ljestvice uvozi se još i hljeb, kolači, peciva i drugi pekarski proizvodi, na koje je utrošeno oko 120 miliona KM, a koji se već dosta proizvode i u našj zemlji. Još jedan apsurd jeste i činjenica da je u prošloj godini uvezeno čak 59 kilograma ljudske krvi, odnosno materijala na bazi krvi, poput eritrocita, trombocita, i slično, na koje je potrošeno oko 96.739 KM. Ovi proizvodi većinom su uvezeni na bh tržište iz Kine, Hong Konga, Sjedinjenih Američkih Država i Holandije.

Ovakva struktura uvoza proizvoda koji se već proizvode u našoj zemlji ili koji bi se određenim ulaganjima mogli proizvoditi, dokaz je neuravnoteženog tržišta i slabog poticaja domaćim proizvođačima, što u krajnjem slučaju dovodi do slabljenja domaće ekonomije i onemogućavanja njenog daljeg rasta i napretka. Davanjem poreskih olakšica preduzećima, mogla bi se postići veća proizvodnja ili pokrenuti nova proizvodnja nekih proizvoda koji su se do sada uvozili u BiH. Takvo rasterećenje privrede imalo bi pozitivne efekte na privredno okruženje i privredni rast, konkurentnost bh izvoza i nivo zaposlenosti, ne izazivajući pri tom nikakve značajnije negativne efekte.

4. ZAPOSLENOST U BIH I MOGUĆNOSTI ZA POVEĆANJE ZAPOSLENOSTI

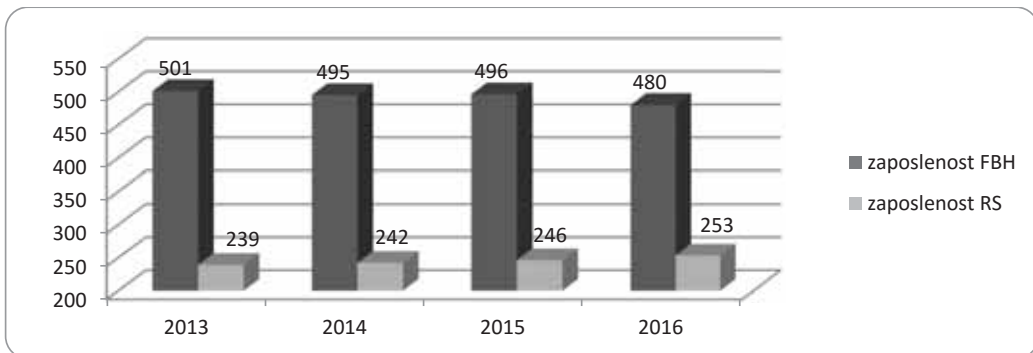
Ako se nivo BDP posmatra kroz dva ključna elementa, broj zaposlenih i njihov učinak, može se vidjeti da velik problem niske produktivnosti rada, zajedno sa ogromnom nezaposlenošću, ugrožava sve perspektive dugoročnog i stabilnog rasta u BiH. Konstantan problem za BiH predstavljan niska produktivnost, uprkos trendu blagog rasta u posljednjih nekoliko godina. Pošto je primjetan trend rasta produktivnosti rada za BiH, za očekivati je da rastu i drugi pokazatelji poput plata, BDP i ukupnog broja zaposlenih. To grafički izgleda kao na slikama 3., 4. i 5. Može se vidjeti da je prisutan trend rast BDP, dok je trend kretanja zaposlenih na približno istom nivou, kako za Federaciju BiH tako i za RS.

Slika 3. Rast BDPu FBiH i RS (period 2013.-2016.)

Izvor: http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=6&id=8&n=BiH%20u%20brojkama, (pristupljeno:05.04.2018)

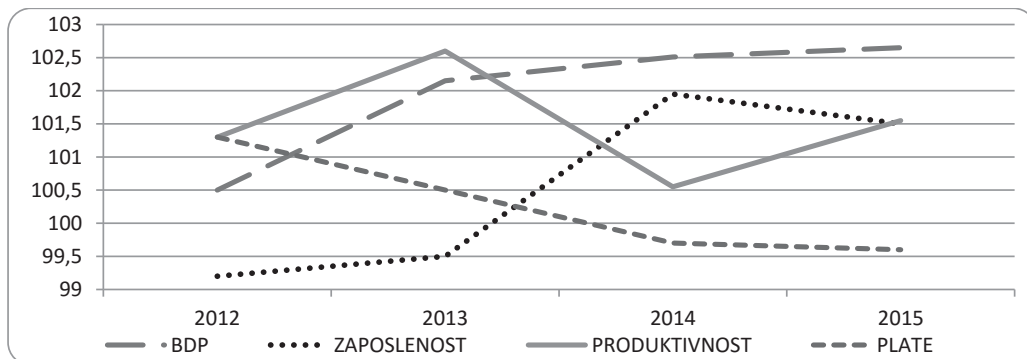
Slika 4. Trend kretanja zaposlenosti u FBiH i RS (period 2013.-2016.)

Izvor: http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=6&id=8&n=BiH%20u%20brojkama, (pristupljeno 05.04.2018)

Podaci za Federaciju BiH pokazuju konstantan blagi rast produktivnosti, BDP-a i zaposlenih. Produktivnost je u 2014. godini imala pad zbog povećanja zaposlenosti. Iako je došlo do rasta indeksa naprijed navedenih pokazatelja, indeksi plata za BiH su cijelo vrijeme u opadanju.

Slika 5. Indeksi rasta plata, zaposlenosti, BDP-a i produktivnosti u FBiH za period 2012.-2015. godina

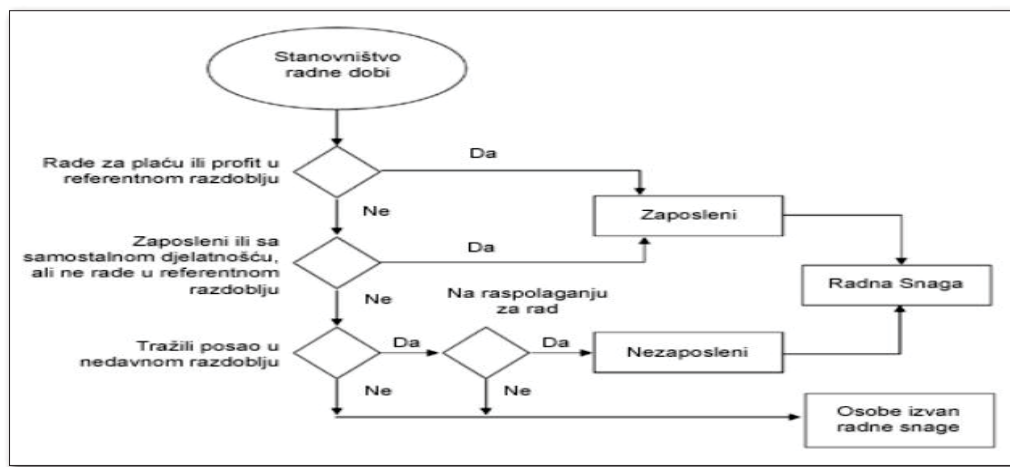
Izvor: Federalni zavod za statistiku (<http://fzs.ba>, pristupljeno 10.04.2018.)

Zbog slabijeg rasta zapošljavanja u odnosu na rast BDP, potrebno je uz pomoć mjera ekonomske politike pokušati povećati zaposlenost, i to prije svega mladih ljudi, koji u sve većoj mjeri odlučuju da nakon završetka fakulteta ili srednje škole pronalaze posao u drugim državama. Za BiH je posebno karakteristično da ima veliki broj neaktivnih stanovnika (veći broj od zaposlenih i nezaposlenih zajedno) i to prema podacima Ankete o radnoj snazi⁸, koja je obuhvatila čak i zaposlene u sivoj ekonomiji. Broj neaktivnih stanovnika se smanjio u periodu od 2013.-2016. godine i to sa 1.465 miliona na 1.415 miliona. Najviše neaktivnih stanovnika čine žene, koje su istraživanju navele da su domaćice, i jedan dio muškaraca, koji su navele da su penzioneri. Prema stupnju obrazovanja najviše neaktivnog stanovništva (više od 54%) je stanovništvo sa osnovnim obrazovanjem ili uopšte bez obrazovanja.

Postoje različite definicije šta to čini radnu snagu jedne zemlje, kao i koji dio stanovništva se smatra zaposlenim stanovništvom, ili na primjer zašto je veliki dio stanovništva svrstan u neaktivno stanovništvo, i slično. Na slici 6. najbolje se može vidjeti cjelokupna podjela stanovništva radne dobi iz koje se lahko može zaključiti kada se neki stanovnik svrstava u određenu kategoriju.

⁸ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2017), Anketa o radnoj snazi 2017, Tematski bilten, ISSN 1840-104X, Sarajevo

Slika 6. Podjela stanovništva prema mogućnosti uključivanja na tržište rada

Izvor: Mrnjavac, 1996, 32

Nezaposlenost se može definisati kao neravnoteža ponude i potražnje rada na pojedinim dijelovima ili na cjelokupnom tržištu rada (Mrnjavac, 1996, 25.). Prema definiciji Međunarodne organizacije za rad (*International Labor Organisation – ILO*) nezaposlene osobe su sve osobe starije od 15 godina koje su: (1) bez posla; (2) u mogućnosti početi raditi u sljedeća dva tjedna; (3) aktivno tražile zaposlenje u posljednja četiri tjedna.

Bosna i Hercegovina ima veliku stopu nezaposlenosti, na primjer prema podacima Federalnog zavoda za statistiku FBiH, u decembru 2016. godine broj nezaposlenih osoba je bio 377.854 ili 45,2% ukupnog stanovništva, dok je za Republiku Srpsku za isti period nezaposlenost bila 135.585 ili 35,53% stanovništva. Činjenica je da posljednjih nekoliko godina nezaposlenost se uvijek kreće oko 40% i da dosadašnje mjere vlada nisu donijele očekivane rezultate. Posmatrajući zemlje regiona BiH ima nižu stopu nezaposlenosti samo u odnosu na Kosovo.⁹

Prema anketi o radnoj snazi Agencije za statistiku BiH za 2016. godinu najviša stopa nezaposlenosti bila je među mladim osobama dobi od 15 do 24 godine i iznosila je 54,3% i to 52% za muškarce i 58,9% za žene. Kada poredimo stopu zaposlenosti mladih u BiH sa zemljama okruženja, može se primijetiti da BiH ima najnižu stopu zaposlenosti mladih (od 15 do 24 godine) u poređenju sa zemljama

⁹ Prosječna stopa zaposlenosti za jugoistočnu Evropu iznosi 51,4%, što znači da BiH zaostaje za ovom stopom za 8,2 procentna poena (<https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-evropi-samo-kosovo-ima-veci-stepen-nezaposlenosti-od-bih/180118036>, pristupljeno 15.4.2018.)

EU28 i to bez značajnih promjena u periodu 2013.-2016. godina, prema Anketi o radnoj snazi.

Istina je da visoko razvijene države mogu imati mnogo više uspeha u borbi sa nezaposlenošću budući da imaju dovoljno sredstava za finansiranje različitih programa za povećanje zaposlenosti, osnivanje različitih agencija i sl. (Milutinović, 2008, 130) Najveći socio-ekonomski izazovi za BiH prema Izvještaju o razvoju BiH iz 2016. godine su prikazani u tabeli 1.

Tabela 1. Socio-ekonomski izazovi za BiH

	2013.	2014.	2015.	2016.
Niska stopa aktivnosti na tržištu rada	43,6	43,7	44,1	43,1
Visoka stopa nezaposlenosti	27,5	27,5	27,7	25,4
Visoka stopa nezaposlenosti mladih	59,1	62,7	62,3	54,3
Najniži rang u regiji prema izvještaju Svjetske banke o lakoći poslovanja	131. od 189 zemalja	107. od 189 zemalja	79. od 189 zemalja	81. od 190 zemalja
Nisko rangiranje prema EBRD Indeksu tranzicijskih reformi	nisko	nisko	nisko	nisko
Loša pozicija prema indeksu percepcije korupcije	77	80	76	83
Nizak nivo FDI po glavi stanovnika	nisko	nisko	nisko	nisko
Visok nivo na ljestvici UNDP indeksa ljudskog razvoja (Human Development Report)	81.	82/188	81/188	n/a
Najviši nivo potrošnje na socijalnu pomoć u regionu	7% BDP (2011)	n/a	n/a	n/a
Najlošije usmjerena potrošnja na socijalnu pomoć (koja dopire do siromašnih)	Najsiromašniji 20% stanovništva prima svega 36,8% od ukupnog budžeta socijalne pomoći	n/a	n/a	n/a

Izvor: Direkcija za ekonomsko planiranje, (septembar/rujan 2017.), Izvještaj o razvoju BiH 2016, Godišnji izvještaj 2016., Bosna i Hercegovina, Sarajevo

Potrebno je prilagoditi zanimanja za koja se odlučuju mladi ljudi sa potrebama tržišta rada. Učenicima i studentima treba omogućiti obavljanje praktičnih vježbi u kompanijama, kako bi po završetku školovanja bili spremni odmah da se zaposle i da rade poslove za koje su se školovali. Dakle, trebali bi se školovati učenici prema potrebama tržišta rada a ne školovati ih da bi kasnije završili na biroima za zapošljavanje ili, što je još gore, kao radna snaga za druge zemlje. Veliki broj poslodavaca ne pruža radnicima mogućnosti dodatne edukacije, jer nisu spremni radnicima dati više slobodnog vremena kako bi se educirali. Nasuprot kapitalu i radu, za znanje se pretpostavlja da je kumulativno i da se ne mora stvarati, ono se može i kopirati, a što ga više posjedujemo, jeftinije postaje i stvaranje novoga znanja. Osim profesionalnog usavršavanja, u mnogim se zemljama poduzimaju i raznovrsne socijalno-psihološke mjere da bi se smanjile teškoće koje uzrokuje dugotrajna nezaposlenost, koja je posebno opasna jer često uvjetuje siromaštvo i socijalnu isključenost. (Bejaković, 2003, 661)

Potražnja za obrazovanjem u društvu raste u slučaju kada ekonomija neke države raste i kada populacija postaje bogatija. Prema većini pokazatelja ekonomija BiH već neko vrijeme stagnira a znanje još uvijek kod nas nije na cijeni i to se onda mora osjetiti na nedovoljnom privrednom rastu. U BiH ljudski kapital se stvara u relativno visokoj mjeri, ali upravljanje njime nije osobito racionalno. Većina teoretičara rasta postuliraju da znanje ima poseban i izdvojeni uticaj na povećanje produktivnosti i na ekonomski rast, te da će većina ekonomija u budućnosti imati potrebu da postanu ekonomije bazirane na znanju (*knowledge based economy – KBE*)¹⁰. Moderno je poslovanje sve više intenzivno znanjem i smatra se da znanje čak i u proizvodnoj djelatnosti sudjeluje u stvaranju nove vrijednosti s više od 75%. (Čosić, 2001, 536)

Ono što je zabrinjavajuće jeste činjenica da veliki broj ljudi koji su napustili BiH planira takođe i porodično iseljenje. Kao najvažniji razlozi odlaska iz zemlje pokazali su se materijalni razlozi (lakša i brža zarada, veća plata), zatim razvojni razlozi (usavršavanje, bolji uvjeti rada) a tek onda društveni razlozi (neizvjesnost, loša privredna i politička situacija). Izraženu namjeru za odlazak imaju studenti s višim ocjenama te željom za višim stepenom usavršavanja (nezadovoljni mogućnostima za usavršavanje i zaposlenje u BiH), oni koji imaju rodbinu u inozemstvu (podrška i pomoć pri snalaženju, informiranje o uvjetima u inostranstvu) kao i studenti s negativnijom procjenom materijalnih prilika i privredne situacije (ne očekuju poboljšanja u budućnosti). Mnoge osobe, i to procentualno više žene

10 Ekonomije bazirane na znanju su ekonomije kod kojih se novo znanje i tehnologija brzo uključuje u industriju radi povećanja proizvodnosti i radi boljeg kvaliteta proizvoda.

nego muškarci, ne traže aktivno posao ukoliko vjeruju da ga nema. Žene često nailaze i na i sociološko-kulturološke prepreke prilikom traženja posla, dok su u ruralnim krajevima prilike za zapošljavanje dodatno ograničene izvan »sezone«. U mnogim zemalja osobe bez posla koje žive u ruralnim krajevima nemaju niti lako dostupne puteve do formalnih kanala traženja posla.

ZAKLJUČAK

Od iznimnog značaja je usmjeriti mjere ekonomske politike na ona područja koja podstiču produktivnost rada u sektorima koji su prepoznati kao strateški, a to sve ulažući u ljudski kapital, tehnologiju i infrastrukturu. Povećanjem produktivnosti doći će i do povećanja konkurentnosti domaće privrede a to će posljedično povećati zaposlenost i životni standard stanovništva. Iskustva su pokazala da produktivnost raste ukoliko se koristi savremena oprema i napredna tehnološka rješenja, kao i ukoliko se ulaže u radnike koji su osposobljeni da prihvate i koriste novu tehnologiju.

Veoma bitan element konkurentnosti je i rasterećenje privrede na način da se omogući napredak preduzeća putem nižih troškova rada poslodavaca i uz veću produktivnost.

Institucije u BiH treba da imaju strateški i programski pristup institucija u rješavanju položaja mladih, kao i povećanje izdvajanja sredstava za rješavanje problema sa kojima se suočava ova populacija. Takođe, trebalo bi što više smanjiti ili ograničiti miješanje politike u zapošljavanje jer mnoge stručne osobe ne dobiju priliku za zaposlenje upravo zbog politike i političkih stranaka.

Studentima na fakultetima je potrebno uvesti još dodatnog praktičnog rada, kako bi po završetku fakulteta znali koji ih poslovi čekaju na radnim mjestima i kako bi ih mogli raditi što lakše i što profesionalnije. Na odlazak mladih treba djelovati oblikovanjem okolnosti koje će povećavati motivaciju znanstvenika i stručnjaka za ostanak u zemlji. Dakle, nužno je omogućiti studentima da koriste znanja stečena tokom školovanja i da napreduju u skladu sa zalaganjima i trudu koji ulažu u svoje obrazovanje. Također bi trebalo osigurati adekvatne uvjete za istraživački rad kao i neophodnu podršku države, kantona ili općina u tom pogledu. Svakako je važno da mladi intelektualci imaju osiguranu egzistenciju i priznati status te da svoje životne vrijednosti mogu ostvariti u vlastitoj zemlji, i u tom slučaju bi se smanjila želja (i potreba) mladih stručnjaka za odlaskom. Time bi potencijal koji oni predstavljaju bio temelj napretka naše, a ne neke druge zemlje.

Danas je znanje u BiH veoma jeftino, a duge godine školovanja i usavršavanja na tržištu nerijetko vrijede mnogo manje od niskog stupnja obrazovanja u kombinaciji s nekim drugim vještinama. Veliki problem u praksi je politička prikladnost pojedinaca i sam nesklad osobnih interesa s interesima firme.

U Bosni i Hercegovini, kao i u većini drugih zemalja u razvoju, ograničen broj ljudi može primati neki oblik naknade za nezaposlenost, pa zbog toga i samo mali broj ljudi može sebi dopustiti da budu nezaposleni na duže vrijeme. Većinom su stanovnici primorani da budu uključeni u neku ekonomsku aktivnost ma koliko ona bila neadekvatna (na primjer poslovi oko kuće, uzgoj hrane u vrtu, sezonski radnici i sl.).

Bez preduzimanja mjera BiH može samo da poveća neformalnu ekonomiju, niske plate i ugrozi još više, i onako nizak, životni standard svog stanovništva. Potrebno je na nivou države da se uradi sljedeće, kako bi se zadržala radna snaga i omogućio napredak države:

- povećati iznose ulaganja u obrazovanje putem formiranja istraživačkih centara, stipendija za istraživačke radove, i slično;
- povećati kontakte sa dijasporom kako bi se povećala saradnja i razmjena znanja, informacija, stručnog usavršavanja, protoka znanja, tehnologije...;
- pokušati stimulirati povratak stanovnika u matičnu zemlju kroz različite programe stimulacije za povratak u matičnu zemlju;
- kreirati inovativne aktivnosti i tehnološki razvoj;
- kreirati različite programe za otvaranje novih radnih mjesta, prekvalifikaciju i stručno osposobljavanje radnika;
- pružiti pomoć kod samozapošljavanja i sufinansiranje zapošljavanja;
- omogućiti niže troškove rada poslodavaca i veća produktivnost uz pomoć rasterećenja privrede, pomoću kojeg bi i preduzeća više napredovala i zapošljavala više radnika;
- ulagati u ljudski kapital kako bi radnici mogli i znali da koriste modernu tehnologiju i tako bili produktivniji;
- poboljšati uslove rada, kako bi se radnici što više zadržali u zemlji i slično.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku BiH, (2017), Anketa o radnoj snazi 2017, Tematski bilten, ISSN 1840-104X, Sarajevo

2. Agencija za statistiku, (2018), Bruto domaći proizvod prema proizvodnom, dohodovnom i rashodnom pristupu 2016, Tematski bilten, ISSN 1840-104X, Sarajevo
3. Bejaković, P., (2003), Nezaposlenost, pojmovnik, UDK 331.56, Institut za javne financije, Zagreb
4. Ćosić, R. Fabac, (2001), Gospodarski rast, tehnološki razvitak i suvremeno obrazovanje, Ekonomski pregled, 52 (5-6) 516-544
5. Direkcija za ekonomsko planiranje, (septembar/rujan 2017), Izvještaj o razvoju BiH 2016, Godišnji izvještaj 2016., Bosna i Hercegovina, Sarajevo
6. Duduković P., Martić M., (2015), Rast produktivnosti rada – preduslov za povećanje plata i stabilan ekonomski razvoj, GEA – Centar za istraživanja i studije, Banja Luka (<http://www.gea.ba/wp-content/uploads/2015/12/Analiza-o-produktivnosti-rada-LAT.pdf>)
7. Federalni zavod za programiranje razvoja, (april 2016. godine), Produktivnost rada u BiH – uslov za jačanje konkurentnosti, Sarajevo
8. Federalni zavod za statistiku, (2017), Federacija Bosne i Hercegovine u brojkama, UDK 311.314 (497,6), Sarajevo
9. (<http://fzs.ba/wp-content/uploads/2017/07/F-BiH-u-brojkama-2017.pdf>)
10. Hadžimahmutović B., Martić M., (novembar 2013.), Nezaposlenost mladih: EU i BiH dijele isti problem, mogu li i rješenja biti zajednička?, Centar za istraživanja i studije GEA, (http://www.gea.ba/wp-content/uploads/2014/01/problem_nezaposlenosti_mladih.pdf)
11. Informacija o strategiji razvoja jugoistočne Evrope do 2020 godine (Strategija JIE 2020): http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/meoi/Documents/Стратегија%20Југоисточне%20Европе%20до%202020.%20године_434955462.pdf
12. International Labour Organization, (2016), Global Wage Report 2016/17 - Wage inequality in the workplace, International Labour Office, Geneva
13. Lucas, R. E., (1988), On the Mechanics of Economic Development, Journal of Monetary Economics, 22, 3–42
14. Milutinović M., (2008), Nezaposlenost u Evropskoj uniji, Ekonomski horizonti, 10, (1) str. 129–132
15. Ministarstvo sigurnosti BiH, (30.3.2016.), Strategija u oblasti migracija i azila i akcioni plan za period 2016-2020. godina, usvojeni na 50. sjednici Vijeća ministara BiH
16. Mrnjavac, Ž., (1996), Mjerenje nezaposlenosti, Split: Ekonomski fakultet
17. Republički zavod za statistiku, (novembar 2017.), Statistički godišnjak Republike Srpske 2017, ISSN 2490–3175, Banja Luka (http://www2.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/godisnjak/2017/StatistickiGodisnjak_2017_WEB.pdf)

18. Ukupna vanjskotrgovinska razmjena BiH sa zemljama Evropske Unije (EU),

potpisnicama Sporazuma CEFTA, potpisnicama Sporazuma EFTA i ostalim

19. (http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2018/02/cefta_eu_efta_2017.pdf)

20. Vlada F BiH, (juni 2015), Prijedlozi rasterećenja privrede u FBiH, Sarajevo

21. Internet adrese:

- <http://mladi.org/v2/bs/>
- http://europa.ba/wp-content/uploads/2017/08/Socio-ekonomske-percepcije-mladih-u-BiH_BHS.pdf
- <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2017/07/F-BiH-u-brojkama-2017.pdf>
- <http://www.fzs.ba/wp-content/uploads/2016/09/F-BiH-u-brojkama-2016.pdf>
- http://www2.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/godisnjak/2017/StatistickiGodisnjak_2017_WEB.pdf
- <http://www.gea.ba/wp-content/uploads/2015/12/Analiza-o-produktivnosti-rada-LAT.pdf>
- http://www.bhas.ba/saopstenja/2017/ESA%202010_BS.pdf
- http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2013/05/pregled_uvoza_izvoza_BiH_2010_2016.pdf
- http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/Publikacije/Strategija_BiH_2016.pdf
- http://www.mvteo.gov.ba/izvjestaji_publikacije/izvjestaji/default.aspx?id=8622&langTag=bs-BA
- http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/ETR_01_2017_12_0_HR.pdf
- http://www.bhas.ba/tematskibilteni/NUM_00_2017_TB_0_BS.pdf
- http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2018/02/cefta_eu_efta_2017.pdf
- http://www.bhas.ba/saopstenja/2017/ESA%202010_BS.pdf
- http://www.bhas.ba/tematskibilteni/TB%20BDP%202016_BS_www.pdf
- http://www.fzzz.ba/doc/DIJAGNOZA_TRZISTA_RADA.pdf
- <http://www.bhas.ba>
- http://www.bhas.ba/tematskibilteni/TB%20BDP%202016_BS_www.pdf

Muzafer Brigić¹

Adil Kurtić²

RAZVOJ INOVACIJA PROIZVODA POD UTICAJEM INTRAPODUZETNIČKIH AKTIVNOSTI U PROIZVODNIM PREDUZEĆIMA

DEVELOPMENT OF PRODUCT INNOVATION UNDER THE IMPACT OF INTRAPRENEURSHIP ACTIVITIES IN PRODUCTION COMPANIES

SAŽETAK

U ovom radu se tematizira problematika intrapoduzetničkih aktivnosti i njihov uticaj na razvoj inovacija proizvoda. Shodno tome, prvo jedat kratakteorijski pregled intrapoduzetništva i intrapoduzetničkih aktivnosti, sa osvrtom na inovacije kao rezultat intrapoduzetničkih aktivnosti, a zatim su prezentirani rezultati istraživanja interakcije između intrapoduzetničkih aktivnosti i inovacija proizvoda u proizvodnim bh. preduzećima. Analiziranje uticaja različitih komponenti intrapoduzetničke aktivnosti na komponentu inovacija proizvoda provedeno je multiplom linearnom regresijskom analizom (engl. Multiple Linear Regression Analysis). Primjenom ove metodologije, na uzorku bh. proizvodnih preduzeća, kreiran je statistički model koji ima signifikantnu reprezentativnost i koji može procijeniti determinaciju nezavisnih komponenti, kao i jačinu uticaja svake nezavisne na zavisnu komponentu.

Ključne riječi: intrapoduzetništvo, intrapoduzetničke aktivnosti, inovacije proizvoda

ABSTRACT

This paper deals with issues of intrapreneurship activities and their impact on the development of product innovations. Consequently, a brief theoretical review of intrapreneurship and intrapreneurship activities was given, with an emphasis on innovation as a result of intrapreneurship activities, and then the results of

1 Dr. sc. Muzafer Brigić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: muzafer.b@bih.net.ba

2 Prof. dr. Adil Kurtić, profesor Emeritus, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra Tuzla, e-mail: kurtic.adil@gmail.com

the study of the interaction between the intrapreneurship activities and product innovation in the production of bh. companies. An analysis of the impact of various components of intrapreneurship activities on the product innovation component was carried out with Multiple Linear Regression Analysis. By applying this methodology, on the sample bh. production companies, a statistical model has been created that has significant representativeness and can assess the determination of independent components, as well as the impact of each independent component on the dependent component.

Key words: *intrapreneurship, intrapreneurship activities, product innovations*

JEL: M1, M11, M21

UVOD

Bosanskohercegovačka preduzeća u okviru reformskih procesa prilagođavanja tržišnim principima poslovanja u Evropskoj uniji prihvataju nove poslovne pristupe i modele, između kojih je i intrapoduzetništvo. Intrapoduzetništvo postaje jedan od imperativa koji se stavlja pred bosanskohercegovačka preduzeća u borbi za izlazak i razvoj na tržištu Evropske unije. Intrapoduzetništvo predstavlja jedno od nedovoljno istraženih područja, barem kada je riječ o Bosni i Hercegovini. Cilj intrapoduzetništva jeste integriranje prednosti malih preduzeća (kreativnost, fleksibilnost, poznavanje tržišta, i sl.) s tržišnim resursima i finansijskom snagom velikih preduzeća. Pred poduzetništvo, odnosno intrapoduzetništvo se danas postavljaju specifični uslovi. Kako za mala i srednja, tako i za velika preduzeća, traži se izuzetna ekonomska dinamika, inovativnost, te kontinuirano prilagođavanje. Tradicionalne poduzetničke strukture nestaju, jer nisu u stanju održati utakmicu sa vremenom i kvalitetom koju zahtijevaju savremeni uslovi poslovanja. Zbog toga odgovorni menadžeri treba da kreiraju, razvijaju i podstiču adekvatne mjere i postupke za stvaralaštvo u organizaciji, tako što će prije svega staviti radikalne inovacije na prvo mjesto među prioritetima poslovne strategije i organizacijske kulture (Kurčić, 2011). Od zaposlenih se zahtijeva inventivan i stvaralački rad, što ima za direktnu posljedicu povećanje kvaliteta, produktivnosti i ekonomičnosti. Intrapoduzetništvo, koje se u velikim i srednjim preduzećima provodi implementacijom odgovarajućih intrapoduzetničkih aktivnosti, može imati značajan uticaj na razvoj i implementaciju inovacija u okviru cijelog preduzeća.

Polazeći od, naprijed date, kratke prologomene, predmet istraživanja, u okviru ovoga rada, su intrapoduzetničke aktivnosti i njihov uticaj na razvoj inovacija proizvoda. Cilj rada je istraživanje povezanosti intrapoduzetničkih aktivnosti i

*inovacija proizvoda na primjeru proizvodnih preduzeća u Bosni i Hercegovini.*³ To zahtijeva odgovor na pitanje: da li se provođenjem intrapoduzetničkih aktivnosti preduzeća mogu razvijati inovacije proizvoda, odnosno koje intrapoduzetničke aktivnosti imaju dominantan utjecaj na razvoj inovacija proizvoda u preduzeću. Pri tome se pošlo od pretpostavke da *provođenje intrapoduzetničkih aktivnosti pozitivno utiče na razvoj inovacija proizvoda u preduzeću.*

1. INTRAPODUZETNIŠTVO I INTRAPODUZETNIČKE AKTIVNOSTI

Intrapoduzetničke aktivnosti su, prema predmetu istraživanja, jedna od dvije pojave koje se istražuju. U cilju boljeg razumijevanja ove pojave dat je kratak osvrt na nastanak intrapoduzetništva i njegovo poimanje, kao i vrste intrapoduzetničkih aktivnosti.

1.1. Nastanak i pojam intrapoduzetništva kao oblika poduzetništva

Nastanak intrapoduzetništva neophodno je sagledati kroz nastanak i razloge pojavljivanja poduzetništva. Termin poduzetnik je vrlo star u ekonomskoj teoriji i to preko 250 godina. Prvi put je pomenut od strane Cantillona, francuskog ekonomiste irskog porijekla, u „Opća rasprava o prirodi trgovine“ objavljenom davne 1755. godine (Stilin, 2009). On pod pojmom poduzetnika posmatra osobu koja kupuje po poznatim, a prodaje po nepoznatim cijenama, odnosno osobu koja je spremna preuzeti rizik i neizvjesnost. Jedan od istaknutih autora koji je pisao o poduzetništvu jeste Smith. On u poduzetništvu vidi najboljeg pokretača ekonomskog razvoja i blagostanja društva i eksplicira nužnost raspodjele profita i za poduzetnika kao naknadu za njegov hazard. (Smith, 1961). Schumpeter je predstavljao jednog od začetnika modernog razumijevanja pojmova poduzetnika i poduzetništva. Naime, on odvaja poduzetnika od glavnine poslovnih ljudi koji izbjegavaju rizik jasno povlačeći razliku između vlasnika i poduzetnika, te poduzetnika i menadžera. Naime, prema njegovom shvatanju, poduzetnik angažuje menadžera koji treba da se brine kako što racionalnije iskoristiti inpute da bi se ostvarili što bolji i kvalitetniji outputi.

Pri definisanju pojma poduzetništva javljaju se različite teorijske i praktične kontroverze. Poduzetništvo možemo posmatrati kao proces stvaranja vrijednosti

³ Istraživanje, u okviru ovoga rada, je dio šireg istraživanja Mr.sc. Muzafera Brigića, provedenog početkom 2017. godine u okviru doktorske disertacije pod nazivom „*Uticaj intrapoduzetničkih aktivnosti na izgradnju i održavanje konkurentskih prednosti proizvodnih preduzeća*“ na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, pod mentorstvom Dr.sc. Adila Kurtića, prof. emeritusa.

ujedinjavanjem jedinstvene kombinacije inputa u svrhu iskorištavanja mogućnosti, odnosno prilika na tržištu. Suština poduzetničkog djelovanja jeste prepoznavanje prilika i ostvarivanje ideja. Prema modernijim teoretičarima, recimo Druckeru, poduzetništvo podrazumijeva stvaranje novog tržišta i novog potrošača. Poduzetništvo, kao poslovna djelatnost, teži razumijevanju kako nastaju prilike da se stvori nešto novo (novi proizvodi ili usluge, nova tržišta, novi proizvodni procesi ili sirovine i materijali, novi načini organiziranja postojeće tehnologije), te kako daroviti pojedinci pronalaze ili stvaraju te prilike, a zatim ih istražuju i koriste za postizanje različitih učinaka. (Shane i Venkataraman, 2000).

Intrapoduzetništvo nije posebna vrsta poduzetništva već sadrži iste osnovne elemente, a razlika je u kontekstu. Ovisno o pojedinom autoru u opisu koncepta poduzetništva u preduzeću koriste se različiti nazivi, kao što je poduzetnička orijentacija, korporativno poduzetništvo, intrapoduzetništvo, poduzetničko ponašanje.

Intrapoduzetništvo predstavlja izazov prepoznavanja mogućnosti i razvoja novih poduhvata unutar postojećeg preduzeća. Postojeća preduzeća teško prepoznaju nove poduhvate, a kada ih uoče teško dobivaju potrebna sredstva i odobrenje za početak implementacije poduhvata. Temeljni izazov intrapoduzetništva opisali su Dess et al. (2003), kao „... upravljanje sukobom između novog i starog i svladavanje neizbježnih napetosti koje nastaju kao rezultat sukoba i kojima je potrebno upravljati...“ Intrapoduzetništvo uključuje proučavanje resursa i mogućnosti da se unutar postojeće firme pronađe način kako i sa čijim kreativnim djelovanjem je moguće kreirati nove proizvode i usluge i iste implementirati i koristiti.

Pojam poduzetništva u klasičnom smislu vežemo za osnivanje novog preduzeća. Koncept intrapoduzetništva se razlikuje od klasičnog po tome što se poduzetnički proces odvija unutar postojećeg preduzeća (Kuratko i Hodgest, 1995). Izraz intrapoduzetništvo se vezuje za ime Gifford Pinchot, koji je ovim imenom počeo opisivati menadžere velikih korporacija koji su početkom osamdesetih godina počeli shvatati da poduzetničke ideje pozitivno utječu na profitabilnost preduzeća. Intrapoduzetništvo označava razvoj poduzetničkog duha i kulture u preduzećima, te pomoć inovativnim poduzetnicima pri razvoju njihovih poslovnih ideja, pri čemu im je na raspolaganju infrastruktura preduzeća što čini izvjesnu prednost u poređenju sa samostalnim poduzetnicima.

Guth i Ginsberg (1990) i Lumpkin i Dess (2001) su došli do zaključaka da intrapoduzetništvo može poslužiti kao osnova za poboljšanje konkurentske pozicije

i transformaciju preduzeća, njihovih tržišta i industrija i to razvijanjem i primjenom inovacija koje stvaraju vrijednost. Kao posljedica pomenutih istraživanja dolazi do povećanog interesa za poduzetničkim aktivnostima u postojećim preduzećima.

U kontekstu ovog istraživanja najprihvatljivija definicija je da *intrapoduzetništvo jeste poduzetništvo unutar velikih i postojećih preduzeća i obuhvata stvaranje novog poslovnog poduhvata, inoviranje ili transformaciju preduzeća promjenom ključnih poslovnih područja, provođenjem intrapoduzetničkih aktivnosti i sa postojećim resursima preduzeća.*

1.2. Vrste intrapoduzetničkih aktivnosti

Uz pojam intrapoduzetništva neodvojiv je i pojam intrapoduzetničke aktivnosti. To su aktivnosti koje se provode u postojećim preduzećima od kreiranja do konačne implementacije ideje odnosno projekta sa ciljem kreiranja intrapoduzetničke klime.

Belusova, Gailly i Basso (2010) su uradili istraživanje sa ciljem prepoznavanja najvažnijih intrapoduzetničkih aktivnosti u ranijim istraživanjima na temu intrapoduzetništva i klasificiranja istih kao konceptualni model intrapoduzetničkog ponašanja. Rezultate istraživanja su prezentirali u svom radu pod nazivom “A Conceptual Model of Corporate Entrepreneurial behavior” objavljenom 2010. godine. Intrapoduzetničke aktivnosti su razvrstane u sljedeće četiri vrste.

Intrapoduzetničke aktivnosti istraživanja / razvoja. Ovisno o načinu kako se dolazi do ideja, prisutne su aktivnosti vođene prilikama, i aktivnosti vođene neophodnošću ili problemom. Aktivnosti vođene prilikama nastaju shodno viziji i iskustvu i razvijaju se na osnovu znanja i prilika u okviru zanimanja. Ideje koje nastaju kao rezultat ovih aktivnosti mogu se opisati kao vizionarske i predmet su redefinisiranja i redizajniranja u daljem toku razvoja ideje. Problemi koji nastaju u ovim aktivnostima su rezultat interne prirode. Analizom ranijih istraživanja primjetno je da većina ideja ili projekata nastaju kao rezultat aktivnosti vođenih prilikama. To ukazuje da je većina projekata ili novih ideja orijentisana ka budućnosti ali istovremeno može i značiti da preduzeća podcjenjuju aktivnosti vođene problemom kao izvorom za intrapoduzetništvo.

Intrapoduzetničke aktivnosti implementacije / evaluacije. Ove aktivnosti su direktno usmjerene na evaluaciju, fokusiranje i formulisanje početnih ideja kako bi se iste uklopile u interne strategije i kapacitete preduzeća, kao i u lične vizije

i ambicije. Mogu biti aktivnosti prikupljanja informacija i aktivnosti vezane za formulisanje prilike / ideje. Unutar aktivnosti prikupljanja informacija značajna je uloga intrapoduzetnika u prikupljanju informacija tehničke prirode neophodnih za razvoj ideje kao i informacija vezanih za tržište. Intrapoduzetničke aktivnosti vezane za formulisanje prilike odnosno ideje podrazumijevaju kreiranje i definisanje vizije i izradu prijedloga ili poslovnog plana što ovisi od procjena i prognoza vezanih za projekat ili ideju.

Intrapoduzetničke aktivnosti prihvatanja/legitimacije. Ove intrapoduzetničke aktivnosti se provode sa ciljem uspostave komunikacije kako bi ideja bila prihvaćena i dopuštena za realizaciju. Sprovode se u pet koraka: komunikacija u vezi sa projektom, pregovaranje u vezi sa projektom, izgradnja tima od uposlenika sa istog organizacijskog nivoa, izgradnja tima od uposlenika sa viših nivoa organizacije sa ciljem uvjeravanja uprave za odobrenje projekta, iznošenje argumenta u korist realizacije projekta kao kontra argumenata negativnim mišljenjima o projektu. Najčešće provedene aktivnosti u ovoj fazi su: prihvatanje i saradnja zaposlenika u preduzeću, uvjeravanje uprave odnosno menadžmenta u opravdanost provedbe projekta i održavanje njihove podrške, i osiguranje internog i eksternog legitimiteta projekta.

Intrapoduzetničke aktivnosti eksploatacije/upotrebe. Intrapoduzetničke aktivnosti eksploatacije se odnose na konkretne akcije usmjerene za dobivanje i mobilizaciju resursa potrebnih da se realizira projekat ili ideja. Širok spektar aktivnosti je u ovoj fazi na raspolaganju: impuls/pokretanje projekta, prikupljanje resursa – ljudskih i materijalnih, koordinaciju projektnih aktivnosti sa ostatkom organizacijskih aktivnosti, zaoblazanje procedura, redefinisane različitih aspekata projekta, stalno praćenje i osiguranje napretka projekta, izgradnja i razvoj sposobnosti i kapaciteta potrebnih za realizaciju projekta.

2. INOVACIJE KAO REZULTAT INTRAPODUZETNIČKIH AKTIVNOSTI

Intrapoduzetničke aktivnosti koje se provode u preduzećima vode ka stvaranju inovacija. U cilju razumijevanja problematike inovacija, potrebno je inovacije sagledati iz ugla teoretskog poimanja i poimanja i klasifikacije inovacija prema Oslo priručniku.

2.1. Razvoj teorije inovacija i inovativnosti

U okruženju sve snažnije konkurencije i tehnoloških promjena, stvaranje i širenje inovacija se sve više oslanja na nova tehnološka znanja koja se generiraju ne samo u procesu internog odjela za istraživanje i razvoj, već i u interakciji s izvorima inovacija u organizacijama za razvoj inovacija (Tidd 2006). Dakle, kritična komponenta uspješnosti inovacije jeste sposobnost preduzeća da iskoristi koristi vanjska znanja iz različitih izvora inovacija (Lin et al., 2002). Međutim, odnos između izvora inovacija i sposobnosti i uloge tog odnosa na izvedbu, nije dovoljno ispitan u literaturi. Takvi odnosi najkorisnije su analizirani u teoriji o resursima i mogućnostima preduzeća (Barney i Clark, 2007), teoriji organizacije koja uči (Cohen i Levinthal, 1990) i na kraju, teorijskih postavki koje su povezane s konceptom sistema inovacija (Edquist, 2005; OECD, 2008).

Teorije bazirane na resursima ukazuju da inovacije proizvoda zavise o nivou organizacijskih mogućnosti i izvora inovacija iz drugih interesno vezanih organizacija ili u kombinaciji sa drugim organizacijama, kao što su dobavljači, kupci, fakulteti, istraživačke institucije (Barney, 1991). Po ovoj teoriji preduzeće stiče konkurentne prednosti stvaranjem i posjedovanjem specifičnih resursa ili mogućnosti koje imaju vrijednost na tržištu, koje su rijetke i koje je teško imitirati. Kombinacija tih resursa je ključna za inovacije.

Teorija učeće organizacije nadalje podržava ovu teorijsku osnovu argumentujući da organizacije moraju prepoznati vrijednosti novih znanja, asimilirati ih, i primijeniti za stvaranje novih vrijednosti (Cohen i Levinthal, 1990). Teorija ukazuje da su inovacijske performanse organizacije rezultat povećanja njihove baze znanja. Preduzeća mogu proširiti svoju bazu znanja kroz sticanje eksternih znanja u aktivnom procesu učenja (Cohen i Levinthal, 1989). To se postiže formalnim ili neformalnim mrežama u procesu učenja, uključujući učenje upotrebom, učenje kroz rad i učenje dijeljenjem.

Sinteza različitih pogleda na inovacije za rezultat ima koncept inovacija koji u osnovi sadrži pet snažnih dimenzija (Ram, Cui i Wu, 2010). Te dimenzije su:

- Inovacija kao nešto novo,
- Inovacija kao putokaz promjenama,
- Inovacija kao proces,
- Inovacija kao pokretač vrijednosti i
- Inovacija kao invencija (izum).

Istraživači još nisu došli do jedinstvene definicije inovacije. U ranijoj literaturi su definicije inovacije uglavnom bile povezane sa specifičnim karakteristikama inovativnih proizvoda ili usluga na koje su se odnosile. Tokom vremena ta definicija je proširena na područja organizacije i marketinga (Lunch et al., 2010; Božić, 2011). Da bi se izbjegle zamke koje mogu ograničiti suštinu inovacija, neophodno je koristiti takav pristup koji ne pojednostavljuje stvari i ima širok pogled na inovacije. Inovacijske aktivnosti variraju u svojoj prirodi od preduzeća do preduzeća. Neka preduzeća učestvuju u definisanju i razvoju svojih inovacijskih projekata, kao što je razvoj i uvođenje novog proizvoda, dok druga uglavnom čine kontinuirana poboljšanja njihovih proizvoda, procesa i operacija. I jedna i druga navedena preduzeća mogu biti inovativna (Potočan i Mulej, 2009).

Do danas je objavljen veliki broj istraživanja koja se u osnovi bave tehnološkim inovacijama. Jednu od najpoznatijih definicija inovacije u širem smislu dao je Trott (2005). Ova definicija se ubraja u početne i najjednostavnije za nastavak razmatranja. Po njemu: *“Inovacija je proces pretvaranja ideje u praktičnu primjenu – realizaciju”*.

Opštu definiciju inovacija koja je usvojena u mnogim zemljama, predložile su zemlje okupljene u Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) početkom 90- tih godina prošlog vijeka. Ona je objavljena u uputstvu OECD-a za prikupljanje podataka o inovacijama pod nazivom *“Oslo priručnik”*, koji se uglavnom odnosio na inovacije i promjene u tehnologiji. Konačne verzije definicija inovacije i inovacijskih aktivnosti, koje su prijedlog OECD-a i Evropske Komisije objavljene su u Oslo priručniku (OECD, 2005) kao smjernice za prikupljanje podataka o inovacijama i glase;

- *Inovacija* je implementacija novih ili znatno unaprijeđenih proizvoda (*roba ili usluga*), ili procesa, nova metoda marketinga, ili nova organizacijska metoda u poslovanju, organizacija na radnom mjestu ili u vanjskim odnosima.
- *Inovacijske aktivnosti* su svi naučni, tehnološki, organizacijski, finansijski i komercijalni koraci koji su učinjeni ili se namjeravaju učiniti u provedbi inovacije.

2.2. Oslo priručnik

Oslo priručnik je skup smjernica koje su prvi puta objavljene 1993, kao nacrt dokumenta OECD-a odbora nacionalnih stručnjaka za nauku i tehnologiju

(NESTI). Za razliku od svog prethodnika, Priručnik Frascati (OECD, 2002) precizno utvrđuje definicije nacionalnih statističkih agencija članica OECD-a. Oslo priručnik je i udžbenik o prirodi inovativnosti i nacionalnih sistema inovacija, te sažetak društveno-ekonomskih pitanja o prirodi inovativnosti u slobodnoj tržišnoj ekonomiji. Priručnik je trenutno u svom trećem izdanju (OECD, 2005), nakon opsežne revizije kojom su standardizovana pitanja neophodna za istraživanje i uvođenje statističkih standarda koje ga čine kompatibilnim sa Frascati priručnikom. Sastanak na kome je prihvaćena prva verzija Priručnika održan je u Oslu, pa je prema tom gradu dobio i naziv "*Oslo Manual*". Pored rasprava i zaključaka koji su objavljeni u Oslo priručniku, završene su po prvi puta i regionalne procjene inovativnosti koje su urađene u Evropi. Slijedeći potrebu inovacijskog anketiranja, počele su pripreme i u drugim zemljama za procjenu inovacija. Zbog velikog uspjeha Oslo priručnika i kvaliteta njegovog sadržaja, većina zemalja koristi Oslo priručnik za njihove regionalne evaluacije. Međutim, priručnik je pripremljen korištenjem analiza na osnovu nacionalnih sistema inovacija u zemljama OECD-a. Kako su prisutne velike razlike između zemalja OECD-a i zemalja u razvoju u stepenu razvijenosti, neophodno je bilo napraviti određena prilagođenja istraživanja inovativnih aktivnosti. To se posebno odnosilo na zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje, kako bi o određenoj mjeri dobiveni podaci bili usporedivi. Oslo priručnik pruža sveobuhvatne smjernice za prikupljanje inovacijskih podataka. On predlaže okvir za mjerenje inovativnosti i ističe jasnu razliku između istraživanja i razvoja inovacija. Prema priručniku inovacije uključuju korištenje novih znanja ili novo korištenje ili kombinaciju postojećih znanja, dok se istraživanje i razvoj isključivo primjenjuju za sticanje potpuno novih znanja. Za mala preduzeća sticanje znanja može činiti najveći dio cjelokupnog inovacijskog procesa zbog uključene neizvjesnosti.

Oslo priručnik je utvrdio sljedeću tipologiju inovacija:

Inovacije proizvoda / usluga. Pod inovacijama proizvoda ili usluga se podrazumijeva, uvođenje potpuno novih ili značajno poboljšanih proizvoda ili usluga u odnosu na karakteristike ili namjenu, koji obuhvata značajna poboljšanja u tehničkim specifikacijama, komponentama ili materijalima, ugrađenom softveru, korisničkom sučelju, ili drugim funkcionalnim karakteristikama.

Inovacija procesa. Inovacija procesa je uvođenje nove ili znatno poboljšanje metode proizvodnje. Ovi metodi mogu obuhvatiti promjene u opremi, softveru, tehnikama ili organizaciji proizvodnje, ili u svim ovim oblastima. Ti metodi mogu biti usmjereni ka proizvodnji novih ili usavršenih proizvoda, koji ne mogu biti

proizvedeni u konvencionalnoj fabrici ili upotrebom konvencionalnih metoda. Inovacije procesa se mogu odnositi i na povećanje efikasnosti proizvodnje postojećih proizvoda. Svrha procesnih inovacija je smanjenje troškova proizvodnje ili isporuke jedinice, povećanje kvalitete proizvodnje ili isporuke novih ili znatno unaprijeđenih proizvoda ili usluga.

Inovacije marketinga. Inovacije marketinga je implementacija novog marketinškog metoda, koji uključuje značajne promjene u projektovanju ili ambalaži proizvoda, pozicioniranju, promociji ili cijeni. Svrha ovih promjena je bolje zadovoljavanje potreba kupca, identificiranje novih tržišta ili novo pozicioniranje proizvoda na tržištu sa namjerom povećanja prodaje. Uvođenje ovih metoda odnosi se na one marketinške metode koje do sada nisu korištene u organizaciji koja ih implementira. One moraju biti dio novog načina marketinga ili strategije, koja čini značajan pomak u odnosu na prethodne marketinške metode u organizaciji. To može biti prva upotreba novih medija ili postupaka.

Inovacije organizacije. Organizacijska inovacija je uvođenje nove organizacijske metode u poslovnoj praksi preduzeća, organizaciji rada ili vanjskih veza. Organizacijska inovacija može imati za cilj povećanje efikasnosti preduzeća, na način da smanji troškove proizvodnje, administrativne troškove, ili troškove transakcije, poboljša zadovoljstvo na radnom mjestu a samim time i produktivnost rada ili smanjenje troškova nabavke. Bitno je da organizacijska metoda nije bila prije korištena u preduzeću, te da je rezultat strateških odluka menadžmenta preduzeća.

Inovacije su odavno prepoznate kao važan pokretač ekonomskog razvoja. Empirijska istraživanja i ankete poslovnih aktivnosti u preduzećima pokazuju da inovacije dovode do novih proizvoda, usluga, bolje kvalitete i nižih cijena. Privrede zemalja koje nastoje podići i održati visok nivo inovacija imaju i visok stepen rasta i razvoja. Istraživanje i evidencija uspješnih inovacija, doprinosi sticanju i akumuliranju znanja, podizanju konkurentске prednosti i povećanju vrijednosti preduzeća.

3. METODOLOGIJA

Osnovna naučna metoda u istraživanju je hipotetičko-deduktivna. Prilikom istraživanja korištene su različite metode i tehnike naučno-istraživačkog rada: metod dedukcije, metod indukcije, metod analize i sinteze, te metod sistematizacije i klasifikacije.

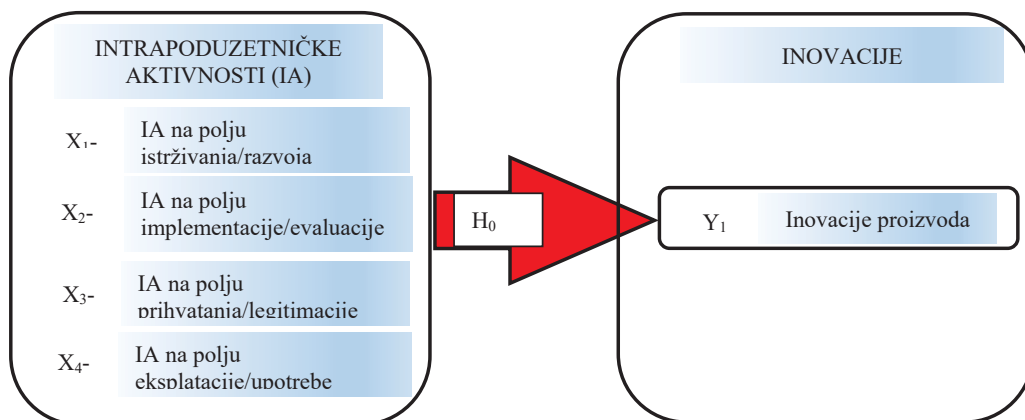
Istraživanje je realizovano primjenom naučnih metoda primarnog i sekundarnog istraživanja. Sekundarno istraživanje zasnivalo se na pregledu i istraživanju postojećih podataka i stručne literature o predmetu istraživanja, a primarno istraživanje zasnivano je na prikupljenim podacima metodom pismenog ispitivanja, pri čemu je korišten anketni upitnik. Anketa je obuhvatala po tri zaposlenika u 100 preduzeća u Bosni i Hercegovini, s ciljem utvrđivanja njihovih stavova o uticaju intrapoduzetničkih aktivnosti na razvoj inovacija proizvoda, kako bi se utvrdio način na koji oni percipiraju postojeću provedbu intrapoduzetničkih aktivnosti koje stvaraju inovacije u području proizvoda.

3.1. Indikatori

Istraživanjem su obuhvaćene intrapoduzetničke aktivnosti, definisane kao: *Intrapoduzetničke aktivnosti su aktivnosti koje se poduzimaju unutar postojećeg preduzeća u cilju realizacije inovativnih projekata kroz faze istraživanja, implementacije, prihvatanja i eksplatacije.* U skladu sa navedenom definicijom intrapoduzetničke aktivnosti su posmatrane kroz četiri indikatora:

- Intrapoduzetničke aktivnosti na polju istraživanja/razvoja
- Intrapoduzetničke aktivnosti na polju implementacije/evaluacije
- Intrapoduzetničke aktivnosti na polju prihvatanja/legitimacije
- Intrapoduzetničke aktivnosti na polju eksplatacije/upotrebe

Drua skupina indikatora vezana je za mjerenje inovacija čija definicija, prihvatljiva za ovo istraživanje glasi: *Inovacija je primjena novog ili značajno poboljšanog proizvoda (dobra ili usluge).* U ovom istraživanju inovacije su posmatrane kroz indikator inovacije proizvoda.

3.2. Populacija

Za ispitivanje postavljenih hipoteza, prikupljanje podataka urađeno je u preduzećima u kojima postoji, ili bi trebalo da bude intrapoduzetničko djelovanje, i koja kao takva stvaraju inovacije. Takva preduzeća su proizvodnog karaktera i imaju kontinuitet u poslovanju od najmanje tri godine te prema svojoj veličini trebaju da su ili velika i srednje velika preduzeća. Iz baza: AFIP- Agencija za finansijske, informatičke i posredničke usluge, Sarajevo, (FIA – Finansijsko informatička agencija, Sarajevo) i APIF – Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge, Banja Luka, na osnovu finansijskih izvještaja za 2014. god., izvršeno je izdvajanje pravnih lica / privrednih društava sa područja BiH koja prema odredbama Zakona o računovodstvu i reviziji Federacije Bosne i Hercegovine i Zakona o računovodstvu i reviziji Republike Srpske ispunjavaju kriterije pripadnosti srednjim i velikim privrednim društvima, i koja imaju registrovanu pretežnu djelatnost prema Klasifikaciji djelatnosti BiH 2010. god., područja A, B, C i F, razredi: od 01.11 do 35.30 i od 41.10 do 43.99. Navedene kriterije zadovoljavalo je 661 privredno društvo. Uvidom u zvanične finansijske izvještaje ovih preduzeća za 2012., 2013., i 2014. godinu i proračunavanjem omjera ostvarenih prihoda od prodaje učinaka iz proizvodne djelatnosti (pozicija 206 u bilansu uspjeha) i ukupnih poslovnih prihoda (pozicija 201 u bilansu uspjeha) izdvojeno je 504 preduzeća koja imaju udio prihoda od prodaje učinaka u posmatrane tri godine više od 50% na osnovu čega se može zaključiti da imaju pretežnu proizvodnu djelatnost. Od ovih 504 preduzeća, na osnovu ostvarenog poslovnog rezultata u 2014. godini ukupno 432 preduzeća su pozitivno poslovala. Ovih 432 privredna društva koja zadovoljavaju kriterije srednjih i velikih preduzeća koja imaju pretežnu proizvodnu djelatnost, odnosno koja ostvaruju više od 50% prihoda iz proizvodnih djelatnosti u posljednje tri godine poslovanja, i koja su u 2014. godini ostvarila dobit, predstavljaju osnovni skup / populaciju.

3.3. Uzorak

Uzorak čini 100 preduzeća. Reprezentativnost uzorka obezbijedena je stratifikacijom. Stratumi su administrativne jedinice: kantoni u Federaciji BiH, regije u Republici Srpskoj i Brčko distrikt, te pripadnost kategoriji velikih i srednjih preduzeća u skladu sa odredbama Zakona o računovodstvu i reviziji Federacije Bosne i Hercegovine i Zakona o računovodstvu i reviziji Republike Srpske. U uzorak je uključeno 23,15% preduzeća iz populacije i u potpunosti je zastupljena struktura kakvu ima i populacija. Uzorak od 100 preduzeća formiran je prema slučajnom odabiru iz populacije, na osnovu tablice slučajnih brojeva, zadovoljavajući pri tome princip reprezentativnosti preduzeća iz populacije i zastupljenosti po stratumima.

3.4. Alati statističke analize

Statistička analiza podataka provedena je uz pomoć alata IBM SPSS Statistics v.22, MS Excel-a i programskog jezika R. S ciljem opisa distribucije varijabli dobijenih anketnim istraživanjem u radu primjenjena je deskriptivna statistička analiza a izračunati su frekvencije, procenti, te aritmetičke sredine sa pripadajućim standardnim devijacijama. Za testiranje istraživačke hipoteze primjenjena je multivarijacijska statistička metode međuzavisnosti i zavisnosti. Kao statistička tehnika međuzavisnosti korištena je analiza glavnih komponenti (engl. Principal Components Analysis), kako bi se redukovao originalni prostor varijabli te izdvojio manji broj faktora koji će sačinjavati glavne komponente (linearnu kombinaciju odabranih varijabli) sa sačuvanom maksimalnom količinom informacija (maksimalna varijansa), te tako redukovane varijable korištene su u daljnjim analitičkim procedurama. Dobijene komponente odnose se na ključne dimenzije nezavisnih i zavisne varijabli mjerenih u istraživačkom procesu. Analiziranje uticaja različitih komponenti intrapoduzetničke aktivnosti na komponentu inovacija proizvoda provedena je multiplom linearnom regresijskom analizom (engl. Multiple Linear Regression Analysis). Sa ovom metodologijom dobijeni su statistički modeli koji imaju signifikantnu reprezentativnost i koji mogu procijeniti determinaciju nezavisnih komponenti, kao i jačinu uticaja svake nezavisne komponente na zavisnu komponentu. Prije provođenja navedenih statističkih metoda izvršena je provjera da li realizovane varijable mjerene u istraživanju zadovoljavaju statističke pretpostavke ovakvih tehnika. Prema tome, provjeren su njihove univerzalne statističke pretpostavke na kojima se ove metode zasnivaju; normalnost distribucije varijabli i prisustvo univarijacijskih netipičnih tačaka (engl. Outliers). Testiranje pretpostavki univarijacijske normalnosti provjerene su histogramom frekvencija modaliteta, dok je prisustvo netipičnih tačaka provjereno putem Mahalanobisove udaljenosti. Svi realizovani koeficijenti dobijeni u navedenim statističkim metodama testirani su sa alfa nivoom značajnosti od 95% (5% rizika). Rezultati su prikazani tabelarno i grafički.

4. ANALIZA I DISKUSIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

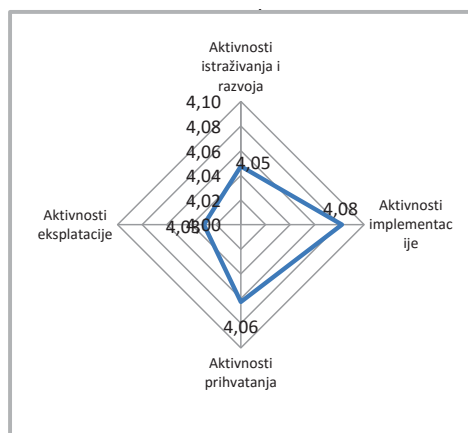
Istraživanje uticaja intrapoduzetničkih aktivnosti na inovacije proizvoda predstavlja jedan od važnih aspekata kod planiranja budućeg razvoja kako na nivou preduzeća, tako na regionalnom ili nacionalnom nivou, ili na nivou jedne privredne grane. Jedan od glavnih zadataka u ovom istraživanju, jeste istražiti uzročno posljedičnu vezu između intrapoduzetničkih aktivnosti i inovacija proizvoda. Da bi to bilo moguće neophodno je u istraživanju uključiti specifične indikatore koji mogu olakšati analizu razvoja inovacija proizvoda pod uticajem

intrapoduzetničkih aktivnosti. Za razliku od razvijenih zemalja, u statističkim podacima koji su dostupni u našoj zemlji, nema dovoljno podataka uz pomoć kojih je moguće uspostaviti bilo kakve analitičke korelacije između intrapoduzetničkih aktivnosti i inovacija. Stoga je primarno istraživanje sprovedeno na uzorku od 100 preduzeća iz Bosne i Hercegovine. Podaci su prikupljeni putem upitnika odnosno anketiranjem preduzeća.

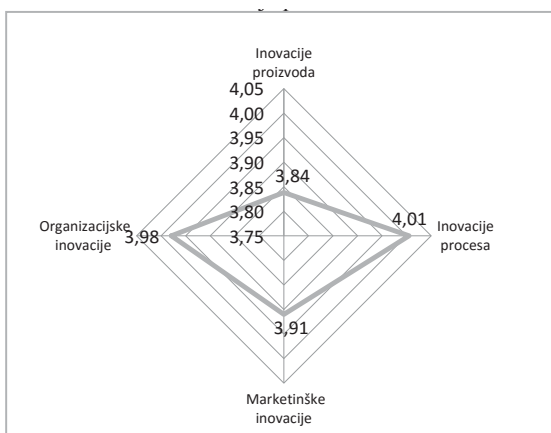
4.1. Deskriptivna statistička analiza stavova ispitanika prema intrapoduzetničkim aktivnostima i inovacijama

Anketirani ispitanici su za različite tvrdnje koje se odnose na intrapoduzetničke aktivnosti preduzeća i inovacije proizvođačavnom davali iznadprosječne ocjene. Položaji prosječnih vrijednosti⁴ različitih elemenata intrapoduzetničke aktivnosti prikazani su na radar grafikonu 1. Na osnovu položaja prosječnih vrijednosti četiri elementa može se zaključiti da preduzeća u nešto većoj mjeri primjenjuju aktivnosti implementacije, kao intrapoduzetničke aktivnosti, dok u nešto manjoj mjeri primjenjuju aktivnosti eksplatacije. Kada je u pitanju distribucija prosječnih stavova ispitanika prema inovacijama proizvođa, preduzeća primjenjuju aktivnosti za inovacije proizvođa sa prosječnom vrijednosti od 3,84 ($M=3,84$), što se može uočiti na grafičkom prikazu 2.

Grafikon 1.- Odnos intrapoduzetničkih aktivnosti u preduzeću

Grafikon 2.- Odnos različitih elemenata inovacija preduzeća

Izvor: Rezultati istraživanja

⁴ Vrijednosti predstavljenih elemenata intrapoduzetničke aktivnosti izračunati su kao aritmetičke sredine tvrdnji koje se odnose na određeni element.

4.2. Rezultati redukcije varijabli primjenom analize glavnih komponenti

U nastavku rada je primjenom statističke metode međuzavisnosti urađena redukcija originalnog prostora varijabli, izraženih kroz različite tvrdnje u anketnom upitniku, te su tako izdvojeni pojedinačni faktori koji sačinjavaju glavnu komponentu (linearnu kombinaciju odabranih varijabli) sa sačuvanom maksimalnom varijansom, zatim tako redukovane varijable su korištene u daljnjim analitičkim procedurama kako bi se odgovorilo istraživačkim ciljevima. Kao statistička metoda korištena je analiza glavnih komponenti (engl. Principal Components Analysis). Realizovani faktori (komponente), uz pomoć primjene navedene statističke metode, odnose se na 8 ključnih dimenzija nezavisnih i zavisnih varijabli mjerenih u istraživačkom procesu, i to: Aktivnosti istraživanja i razvoja, aktivnosti implementacije, aktivnosti prihvatanja, aktivnosti eksplatacije, inovacije proizvoda, inovacije procesa, marketinške inovacije i organizacijske inovacije.

4.3. Rezultati redukcije varijabli intrapoduzetničkih aktivnosti preduzeća

Kod postupka ekstrakcije maksimalne varijanse mjerenih dimenzija intrapoduzetničkih aktivnosti, pomoću analize glavnih komponenti, primjenjen je Kaiserovog kriterij i svojstvene vrijednosti (engl. Eigenvalues). Svaka navedena dimenzija mjerena je kroz 5 tvrdnji (item-a). Dobijeni rezultati navode na zaključak da je ekstrakcija glavnih komponenti sa odabranim varijablama prikladna za faktorsku analizu. Na osnovu dizajna istraživačke metodologije, očekujemo da su definisani i odabrani item-i kod svake pojedinačne dimenzije intrapoduzetničke aktivnosti mjerili samo tu dimenziju. Odnosno, potrebno je dobiti samo jednu komponentu kod svake intrapoduzetničke aktivnosti koja sadrži najveći procenat varijanse. Ovu informaciju nam pružaju realizovani rezultati koji pokazuju procenat varijanse i visinu svojstvene vrijednosti za broj mogućih komponenti kod svake mjerene dimenzije intrapoduzetničke aktivnosti. Po Kaiserovom kriteriju, zanimaju nas samo komponente čija je svojstvena vrijednost 1 ili veća. Uočavamo da samo jedna komponenta prelazi svojstvenu vrijednost 1, kod svake dimenzije intrapoduzetničke aktivnosti, što je u skladu sa istraživačim očekivanjima. Pa tako, kod aktivnosti istraživanja i razvoja dobijena je jedna komponenta koja ima svojstvenu vrijednost 3,32 i koja sadrži 66,5% varijanse. Aktivnosti implementacije pokazuje jednu komponentu koja ima svojstvenu vrijednost 3,44 i procenat varijanse 68,7%, komponenta aktivnosti prihvatanja svojstvenu vrijednost od 2,9 i procenat varijanse 58,8%, te komponenta aktivnosti eksplatacije pokazuje svojstvenu vrijednost 3,2 i 63,6% varijanse.

4.4. Rezultati redukcije varijabli inovacija u preduzeću

U nastavku je proveden isti postupak ekstrakcije vrijednosti varijabli koje su mjerile 4 dimenzije stepena inovacija preduzeća, i to: inovacije proizvoda, inovacije procesa, marketinške inovacije i organizacijske inovacije. Dobijeni rezultati navode na zaključak da je ekstrakcija glavnih komponenti sa odabranim varijablama prikladna za faktorsku analizu. Realizovani rezultati pokazuju procenat varijanse i visinu svojstvene vrijednosti za broj mogućih komponenti kod svake mjerene dimenzije inovacija preduzeća. Rezultati navode na zaključak da je moguće odabrati jednu optimalnu komponentu koja imaju svojstvenu vrijednost veću od 1, kako kod inovacije proizvoda, tako i kod inovacije procesa, marketinških inovacija i organizacijskih inovacija.

4.5. Rezultati istraživačke hipoteze primjenom regresijskih metoda

Kako bismo kvantitativno odgovorili definisanoj istraživačkoj hipotezi provedena je serija jednostavnih i multiplih regresijskih modela. U regresijskim modelima su korištene dobijene logičke dimenzije na osnovu algoritama analize glavnih komponenti koji su predhodno predstavljani. Najčešće statističke pretpostavke na kojima se zasniva multipla linearna regresija su; odsustvo multikolinearnosti, odsustvo netipičnih tačaka, normalnost, linearnost, homogenost varijansi i nezavisnost reziduala. Multikolinearnost se posmatra kroz odnose između nezavisnih varijabli u regresijskom modelu. U suštini, multikolinearnost postoji kada nezavisne varijable u modelu visoko koreliraju jedna sa drugom, što onda praktično znači da one nisu nezavisne. Provjere prisustva multikolinearnosti u postavljenim modelima obavljena je dijagnostikom kolinearnosti. Za provjeru netipičnih tačaka, normalnosti distribucije reziduala, linearnosti, homogenosti varijanse i nezavisnosti reziduala u modelima, služili smo se vizuelizacijskim prikazima, i to; dijagramima rasipanja standardiziranih reziduala i standardiziranih predviđenih vrijednosti, te histogramima frekvencija standardiziranih reziduala. Provjerom navedenih statističkih pretpostavki regresijskih modela, nije primjećeno ozbiljnije kršenje istih.

4.6. Uticaj intrapoduzetničkih aktivnosti na razvoj inovacija proizvoda

Istraživačka pretpostavka da provođenje intrapoduzetničkih aktivnosti pozitivno utiče na razvoj inovacija proizvoda u preduzeću, testirana je multipli regresijskim modelom. Kao set nezavisnih varijabli uključene su četiri komponente intrapoduzetničkih aktivnosti: aktivnosti istraživanja i razvoja,

aktivnosti implementacije, aktivnosti prihvatanja i aktivnosti eksploatacije, dok je zavisnu varijablu u modelu predstavljala komponenta inovacije proizvoda preduzeća. Cilj ovog modela je stvoriti regresijsku (modelom predviđenu) varijablu inovacije proizvoda preduzeća koja će sadržati objašnjenu varijabilnost prouzrokovanu varijacijama nezavisnih varijabli, u ovom slučaju komponenti intrapoduzetničkih aktivnosti. Regresijski model je statistički signifikantan uz realizovanu vjerovatnoću od $p < 0,000$ ($F=162,45$). Model determinira varijansu inovacije proizvoda preduzeća, na osnovu uticaja komponenti intrapoduzetničke aktivnosti u modelu, sa stopom od 68,8% ($R^2=0,688$), dok korigovani koeficijent determinacije modela iznosi 68,4% ($\text{Adjusted } R^2 = 0,684$) i ne razlikuje se previše od koeficijenta determinacije što nam potvrđuje da model sadrži optimalan broj nezavisnih varijabli u odnosu na broj jedinica posmatranja (ispitanika). Na osnovu ovih rezultata prezentiranih u Tabeli 1. možemo zaključiti da je model dobar i da ga možemo smatrati reprezentativnim.

Tabela 1. Reprezentativnost regresijskog modela - uticaj komponenti intrapoduzetničke aktivnosti na komponentu inovacije proizvoda

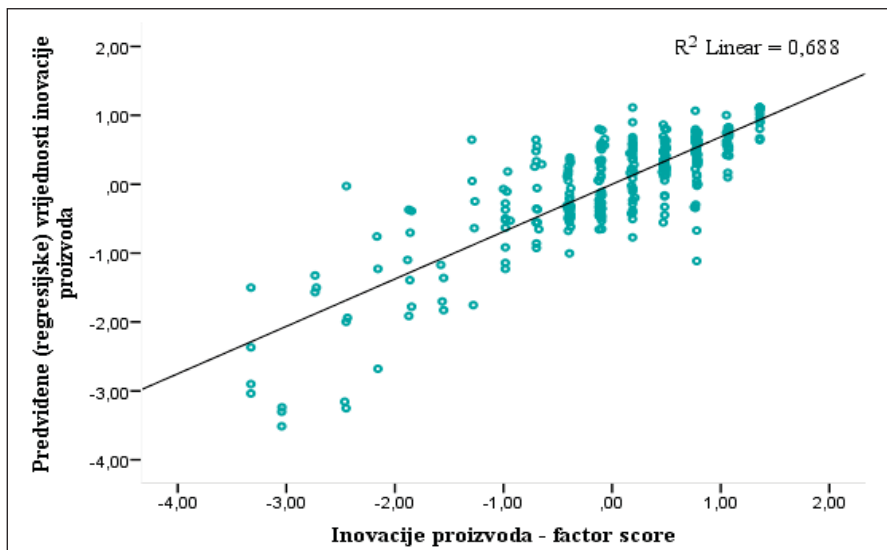
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error	F	p
1	0,829	0,688	0,684	0,563	162,45	0,000

Izvor: Rezultati istraživanja⁵

Na dijagramu rasipanja (grafikon 3) vizualiziran je linearan odnos stvarnih i modelom predviđenih (regresijskih) vrijednosti inovacija proizvoda, sa linijom najboljeg slaganja (*engl. Best Fit Line*). Jasno se može uočiti da rast intrapoduzetničkih aktivnosti u preduzeću prati i rast inovacija u preduzeću.

⁵ **R**=koeficijent multiple linearne korelacije, **R Square**= koeficijent multiple determinacije, **Adjusted R Square**= korigovani koeficijent multiple determinacije, **Std. Error**= standardna greška procjene modela, **F**=empirijski omjer, **p**=vjerovatnoća odbacivanja nulte hipoteze

Grafikon 3. Odnos stvarnih vrijednosti inovacije proizvoda i modelom predviđenih (regresijskih) vrijednosti inovacije proizvoda

Izvor: Rezultati istraživanja

Da bi smo mogli zaključiti koje komponente intrapoduzetničke aktivnosti imaju najveći uticaj na inovacije proizvoda, posmatračemo standardizovane (Beta) regresijske koeficijente. Realizovani regresijski model, sa izračunatim regresijskim koeficijentima (B), može se predstaviti sljedećom linearnom jednačinom;

$$Y_1 = 0,00 + 0,171x_1 + 0,069x_2 + 0,193x_3 + 0,462x_4$$

gdje je;

Y_1 = Inovacije proizvoda

x_1 = Aktivnosti istraživanja i razvoja

x_2 = Aktivnosti implementacije

x_3 = Aktivnosti prihvatanja

x_4 = Aktivnosti eksploatacije

Prema tome, ako aktivnosti istraživanja i razvoja u preduzeću porastu za jednu mjernu jedinicu može se očekivati rast inovacija proizvoda u istom preduzeću za 0,171 mjernih jedinica. Također, ako se aktivnosti eksploatacije u preduzeću povećaju za jednu mjernu jedinicu, može se očekivati rast inovacija proizvoda u prosjeku za 0,462 mjernih jedinica.

ZAKLJUČAK

Izgraditi preduzeće da može biti konkurentno na tržištu i pri tome održavati njegove konkurentske prednosti u uslovima neizvjesnosti i krize, jeste jedan od osnovnih zadataka za menadžere. Mnogo je različitih i istovremeno povezanih aktivnosti koje čine menadžeri kako bi izgradili i održali konkurentske prednosti preduzeća. Jedna od takvih aktivnosti jeste stvaranje inovacija u preduzeću. Za preduzeća koja imaju uspostavljenju organizacijsku strukturu i osnov za dugoročno poslovanje, jedan od mogućih mehanizama za stvaranje inovacija jeste intrapoduzetništvo.

Provedenim istraživanjem je testirana istraživačka hipoteza da *provođenje intrapoduzetničkih aktivnosti pozitivno utiče na razvoj inovacija proizvoda u preduzeću*. Rezultati testiranja su pokazali da za tri, od ukupno četiri intrapoduzetničke aktivnosti, postoji statistički signifikantan uticaj na inovacije proizvoda, tj. ako aktivnosti istraživanja i razvoja u preduzeću porastu za jednu mjernu jedinicu može se očekivati rast inovacija proizvoda u istom preduzeću za oko 0,171 mjernih jedinica, pod uslovom da su ostali faktori nepromjenjeni. Također, ako se aktivnosti prihvatanja u preduzeću povećaju za jednu mjernu jedinicu, može se očekivati rast inovacija proizvoda u prosjeku za 0,193 mjernih jedinica. Povećanje aktivnosti eksplatacije u preduzeću za jednu mjernu jedinicu, prouzrokovat će prosječan rast inovacija proizvoda za 0,462 mjernih jedinica. Aktivnosti implementacije u preduzeću nemaju statistički signifikantan uticaj na inovacije proizvoda, odnosno za jednu mjernu jedinicu povećanja može se očekivati rast inovacija u prosjeku za 0,069 mjernih jedinica. Na osnovu rezultata testiranja potvrđena je istraživačka hipoteza da *provođenje intrapoduzetničkih aktivnosti pozitivno utiče na razvoj inovacija proizvoda u preduzeću*.

Shodno rezultatima istraživanja, može se zaključiti da je utvrđen način mjerenja nivoa intrapoduzetničkih aktivnosti i inovacija proizvoda u preduzećima proizvodnog karaktera, i da je moguće utvrditi prosječna povećanja inovacija proizvoda koja nastaju kao rezultat povećanja intrapoduzetničkih aktivnosti.

Rezultati istraživanja, kako teorijskog tako i empirijskog dijela, namjenjeni su preduzećima koja se bave proizvodnjom i koristit će prvenstveno velikim i srednjim preduzećima, ali i državnim institucijama, granskim udruženjima, te drugim istraživačima koji budu izučavali ovu ili sličnu problematiku. Rezultati istraživanja ukazali su na važnost intrapoduzetništva u preduzećima u funkciji nastajanja inovacija. Zbog toga je veoma važno istraživanjima, na području BiH i okruženja, pronaći načine kojima je moguće izgraditi inovacije u našim

preduzećima i na taj način ojačati konkurentski položaj naših preduzeća što bi omogućilo njihov rast i rast bosanskohercegovačke ekonomije u cjelini.

LITERATURA

1. Barney, J. B. (1991) Firm resources and sustained competitive advantage, *Journal of Management*, 17 (1).
2. Barney, J.B.; Clark, D.N. (2007) *Resource-based theory Creating and Sustaining Competitive Advantage*. Oxford:Oxford University Press.
3. Belusova O.; Gailly B.; Basso O. (2010) A Conceptual Model of Corporate Entrepreneurial behavior, *Babson College Entrepreneurship Research Conference, Lausanne (Switzerland)*, 09-13, CRECIS.
4. Božić Lj. (2011) Marketing Innovations in Croatia, *Tržište*, Vol. XXIII, Nr. 1, The institute of Economics.
5. Brigić M. (neobjavljeni magistarski rad pod nazivom -----).
6. Brigić, M. (neobjavljeni doktorski rad rad pod nazivom „Uticaj intrapoduzetničkih aktivnosti na izgradnju i održavanje konkurentskih prednosti proizvodnih preduzeća“)
7. Cohen, W.M.; Levinthal, F.A. (1989) Innovation and learning: the two faces of R&D. *Economic Journal* 99 (397).
8. Cohen, W.M.; Levinthal, F.A. (1990) Absorptive capacity a new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35(1).
9. Dess, G., et al. (2003) Emerging issues in corporate entrepreneurship. *Journal of Management*, 29.
10. Guth W.D; Ginsberg A. (1990) Guest Editors' Introduction: Corporate Entrepreneurship. *Strategic Management Journal*, 11, Special Issue: Corporate Entrepreneurship.
11. Kuratko D.F.; Hodgetts R.M. (1995) *Entrepreneurship: A Contemporary Approach*. 3rd International Edition. Forth Worth: The Dryden Press.
12. Kurtić. A. (2011) Menadžment poslovnih sistema: Sistem, Proces, Funkcije, CNS, Sarajevo.
13. Lin, C.; Tan, B; Chang, S. (2002) The Critical Factors for Technology Absorptive Capacity, *Industrial Management and Data Systems*, No. 102, Vol. 6.
14. Lumpkin, G.; Dess, G.G. (2001) Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing*, Vol.16.
15. Lynch, P.; Walsh, M.; Harrington, D. (2010) Defining and Dimensionalizing Organizational Innovativeness. Puerto Rico: *I-CHRIE Conference in San Juan*.

16. OECD (2002) Frascati Manual 2002, Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development. *OECD* Paris.
17. OECD (2005) Oslo Manual, Guidelines for collecting and interpreting innovation data, 3rd Edition. *OECD* Paris.
18. OECD(2008) Open Innovation in Global Networks. *OECD*, Paris, 2008.
19. Potočan, V.; Mulej, M. (2009) How to improve innovativeness of small and medium enterprises, *Management*, Vol. 14.
20. Ram, J.; Cui, B.; Wu, m.L. (2010) The Conceptual Dimensions of Inovation, *Proceedings of the International Conference on Business and Information*, Sapporo, Japan.
21. Shane; Venkataraman (2000) The promise of entrepreneurship as a field of research. *Acadamy of Management Review*, 25.
22. Smith, A. (1961) An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: *Metheun and Co. Ltd.*, ed. *Edwin Cannan*, knjiga 1, glava 6, članak I.6.5.
23. Stilin, A. (2009) *Poduzetnička orijentacija u funkciji uspješnosti poduzeća*, Magistarski rad. Zagreb.
24. Tidd, J. (2006) A review of innovation models. *Discussion Paper*, Imperial College London: 1-16.
25. Trott, P. (2005) *Innovation Management and New Product Development*. 3rd edition. England: University of Portshmut Business School.

Senada Kurtanović¹
Hasan Japić²

RAZUMIJEVANJE SAVREMENIH KOMPJUTERSKIH PROGRAMA U CILJU UNAPREĐENJA RAČUNOVODSTVENO - FINANSIJSKE STRUKE

UNDERSTANDING CONTEMPORARY COMPUTER PROGRAMS IN THE FIELD OF PROMOTION ACCOUNTING - FINANCIAL PROFESSION

SAŽETAK

Informatika je za mnoge računovodstveno – finansijske radnike nužno zlo koje moraju koristiti u svom svakodnevnom radu. Za neke od njih to je problem koji moraju savladati da bi neometano radili svoj posao. Neki od njih nisu u stanju da razumiju šta njihov program radi, koje im poruke šalje, ne koriste njegove kapacitete u dovoljnoj mjeri. Zadovoljavaju se automatskim knjiženjima, vještinom slanja e-maila i uglavnom jednostavnijim računovodstvenim poslovima. Nedovoljna uključenost računovodstveno - finansijske struke u izradu kompjuterskih programa dovodi do smanjenja mogućnosti koje bi im olakšale rad i učinile ga tačnijim i produktivnijim. Kroz ovaj rad želimo pokazati koji je to minimum znanja koje bi osoba računovodstveno - finansijske struke trebala da posjeduje o svom informacionom sistemu, o programu na kojem radi ili o bazi podataka koju koristi.

Ključne riječi: kompjuterski program, automatska obrada podataka, baza podataka, informacioni sistem, server

ABSTRACT

Informatics for many accounting-financial workers are necessarily the evil they must use in their daily work. For some of them, this is a problem that must be overcome in order to do their job smoothly. Some of them do not understand what their program is doing, which messages are sent to them, do not use his capacities

1 Prof. dr. Senada Kurtanović, Univerzitet u Bihaću, Ekonomski fakultet, e-mail: senada.kurtanovic@hotmail.com

2 Mr. Hasan Japić, Računovodstvo Japić Cazin, e-mail: racunovodstvojapic@gmail.com

to a sufficient extent. They are satisfied with the automatic bookkeeping and the ability to send emails and mostly simpler accounting jobs. Insufficient involvement of accounting-finance professionals in creating computer programs leads to the reducing opportunities that would make it easier for them to work and make him more accurate and productive. Through this work we want to show what is the minimum of knowledge that an person accounting and financial profession should possess about your information system, about the program you are working on, or about the database you are using.

Key words: computer program, automatic data processing, data base, information system, server

JEL: M4, M41, M49

UVOD

Kao računovodstveni radnici i dobri poznavaoči informacionih tehnologija usuđujemo se reći da kompjuterski programi i automatska obrada podataka olakšavaju vođenje finansijskog računovodstva. Oni koji su to prepoznali već odavno su se okrenuli ka računovodstvu budućnosti koje je neophodno kod donošenja odluka, a to je menadžersko računovodstvo. Faktori koji dovode do ovakvog kretanja u vezi finansijskog računovodstva su:

- Standardizacija finansijskih izvještaja u cijelom svijetu kroz MRS i MSFI
- Standardizacija kontnih planova
- Razvoj kompjuterskih programa
- Razvoj interneta

Standardizacija finansijskih izvještaja, koja još traje, je dovela do toga da su oni čitljivi u cijelom svijetu. Standardizacija kontnih planova i finansijskih izvještaja omogućila je i globalizaciju na području poslovnih kompjuterskih programa. Danas smo svjedoci da je lider na bh tržištu računovodstvenih programa ujedno i regionalni lider. Nedovoljnom razvijenošću domaćeg IT sektora regionalne kompanije su preuzele tržište i iznose ogromne količine novca u domicilne zemlje. Treba napomenuti da kompanije sa stranim kapitalom obično koriste softvere iz svojih domicilnih zemalja. Pored toga što skupo naplaćuju prava na korištenje programa, ove regionalne kompanije imaju izuzetno visoke cijene za obuku kadrova za rad na tim programima, što u krajnjoj mjeri dovodi do toga da naši računovodstveni servisi na obuku upućuju samo jednog zaposlenika koji svoje stečeno znanje prenosi dalje.

Razvoj kompjuterskih programa i interneta doveo je od automatizacije procesa u finansijskom računovodstvu. Do sad, ta automatizacija je bila prisutna na obradi podataka i kreiranju izvještaja dok su se ulazne informacije unosile putem čovjeka. U zadnje vrijeme i unos podataka je dobio svoju automatizaciju. Tako recimo, banka nam e-mailom dostavlja izvode po našem tekućem računu. Naš poslovni program preuzima datoteku od banke, vrši uvoz iste i automatsku obradu, odnosno knjiženje. Kompjuterski program nam automatski vrši obračun amortizacije u podešeno vrijeme, na osnovu evidencije o prisutnosti radnika vrši obračun plata i pripremanje naloga za isplatu. Da ne govorimo o automatskim zatvaranjima glavne knjige i bilansiranju. Sve ovo gore navedeno nam govori da će računovodstveno - finansijski radnici morati razumijevati kompjuterske programe, jer će potpisivati one izvještaje koji im oni automatskom obradom sačine. Upravo iz tih razloga, kroz ovaj rad, želimo upoznati računovodstveno - finansijsku struku sa minimumom znanja koje moraju imati u vezi kompjuterskih programa i baza podataka. Računovodstveno - finansijska struka ne samo da mora dobro poznavati kompjuterske programe na kojima rade, nego oni moraju aktivno učestvovati u kreiranju i programiranju tih programa kako bi oni bili što produktivniji i jednostavniji za upotrebu. Moramo poznavati osnovne pojmove o informacionoj tehnologiji i procedure putem kojih zadajemo naredbe za obradu podataka.

Da li smo se ikad zapitali šta se dešava kad kliknemo na „dugme“ za obračun PDV-a, ili kad kliknemo na „dugme“ za obračun plata, da li smo se ikad zapitali zašto nam program ne dozvoljava unos dva ista naziva kupca, ili dvije iste šifre artikla, da li smo se ikad zapitali zašto ne možemo obrisati neki podatak iz programa i slično? Ili da li smo ikad bili u situaciji da na obrascu JS3100 za prijavu radnika zaboravimo unijeti datum prijave pa nam program upiše početni sistemski datum 31.12.1899, ili da li smo ikad bili u situaciji da napravimo kalkulaciju sa negativnim maržama, ili da li smo ikad bili u situaciji da zaboravimo unijeti rok plaćanja, ili da obračunamo i isplatimo radniku i dnevnicu u topli obrok za isti dan, ili da li smo ikad bili u situaciji da isplatimo radniku platu koja je ispod minimalne plate ili ne obračunamo prekovremene sate? Ukoliko smo se našli u ovim situacijama onda ili nemamo dobar poslovni program ili imamo dobar program ali ga ne znamo koristiti, što je u praksi češći slučaj.

1. OSNOVNI INFORMATIČKI POJMOVI

Da bi smo uopšte krenuli u priču o razumijevanju rada kompjuterskih programa moramo naučiti osnovne informatičke pojmove kojima se služimo ili ih gledamo svaki dan a možda ne znamo njihovu svrhu. U osnovne informatičke pojmove bitne za razumijevanje ove teme ubrajamo:

- Operativni sistem
- Aplikativni softver
- Server hardver
- Server softver
- Kompjuterska mreža
- Baza podataka
- Procedura

Svi ovi pojmovi imaju svoje općeprihvaćene definicije koje ćemo mi pokušati izbjeći i Vama pokušati ponuditi što jednostavnije objašnjenje pojmova kroz primjere iz prakse.

Operativni sistem nije sam po sebi običan program. Bez operativnog sistema računar ne može da funkcioniše. Osnovna uloga operativnog sistema je da osigura okruženje drugim programima kako bi oni mogli nesmetano funkcionisati. Možemo reći da operativni sistem upravlja sa resursima kompjutera u koje ubrajamo procesor, radnu memoriju, tastatura i slično. Najpoznatiji operativni sistemi su Windows, Linux i Mac OS. Svakako kod nas je najrasprostranjeniji Windows sa svojim verzijama XP, Windows 7, Windows 10 i td. Za operativne sisteme nam u praksi inspektori traže račune za kupovinu licence, pa ovaj pojam možemo i po tome zapamtiti. **Aplikativni softver** nazivamo još i izvršni softver. Pojednostavljeno rečeno, to su svi oni programi koje koristimo na našem računaru radi izvršavanja određenih poslova. Najčešće korišteni aplikativni softveri u našoj struci su Excel, Word, Adobe Reader i drugi. I naš računovodstveni program je aplikativni softver, pa ovaj pojam možemo zapamtiti i po tome. **Server hardver** najjednostavnije možemo objasniti kao računar koji pruža usluge drugim računarima odnosno klijentima. Ukoliko je obim tih usluga manji server može biti bilo koji računar u mreži, ali ukoliko imamo veće potrebe onda je potrebno nabaviti uređaje koji su namjenski izrađeni da budu serveri a odlikuju se svojom stabilnošću i pouzdanošću. **Server softver** –da bi server funkcionisao on mora do posjeduje softver, odnosno operativni sistem. Sve što smo rekli za operativni sistem u tekstu iznad vrijedi i za operativni sistem za servere s tim da se ovi sistemi odlikuju stabilnošću i pouzdanošću te raznim drugim korisnim alatima za opravak podataka, arhiviranje i slično. **Kompjuterska mreža** – ukoliko u kancelariji imamo dva računara, i oni mogu razmjenjivati podatke ili koristiti isti printer onda već možemo reći da imamo kompjutersku mrežu. Računari mogu biti povezani putem kabla ali i bežično. **Baza podataka** je ono što najčešće spominjemo i koristimo u računovodstvu. Jednostavno, možemo reći da je baza podataka skup podataka pohranjenih na jednom mjestu. To nije ništa drugo nego mjesto na kojem

se pohranjuju podaci. Ako uzmemo primjer računovodstva, onda je to mjesto na računar gdje se spremaju računi, kalkulacije, obračuni koje napravimo u našem programu. Ti podaci se obično nalaze u obliku tabela. **Procedura** nije ništa drugo nego slijed nekih računskih koraka koji su unaprijed definisani. Ako kliknemo da „dugme“ za obračun PDV-a mi smo pokrenuli jednu proceduru na osnovu koje ćemo dobiti željene podatke.

Zašto je važno poznavati ove pojmove? Pa upravo iz razloga prekida u radu i otklanjanja manjih poteškoća, da to možemo uraditi samostalno a ne da čekamo serviser po nekoliko dana. U tim slučajevima se narušava ono načelo ažurnosti u računovodstvu.

2. ŠTA SU TO RAČUNOVODSTVENI PROGRAMI?

Računovodstveni programi služe za unos, obradu i pohranjivanje podataka. Obično, svaki računovodstveni program se sastoji od baze podataka i same aplikacije. Svi smo, vjerovatno čuli za Oracle, Microsoft SQL Server, Access ili MySQL. To su neki od najpoznatijih sistema za upravljanje bazama podataka, odnosno njihovo formiranje, korišćenje i mijenjanje. Na našem tržištu postoji dosta računovodstveni programa, kako domaćih tako i stranih, ali kao i u dugim profitabilnim sektorima, tržišni lider je strana kompanija. Za aplikaciju, možemo pojednostavljeno reći, da je to veza između korisnika i baze podataka. Aplikacije imaju svoju formu putem koje unosimo podatke, dajemo određene naredbe ili pregledavamo već postojeće podatke. Aplikacije se izrađuju putem programskih jezika a neki od najpoznatijih su C, C++, Pascal, Java i drugi.

2.1. SQL baza podataka

Bazu podataka možemo posmatrati kao jedno skladište. Fizičko skladište je mjesto gdje se skladišti određena roba. Radi organizacije, ta roba treba biti složena po asortimanu, veličini ili pak po roku trajanja. I baza podataka je jedno skladište, samo što se u njemu ne nalazi roba fizički, nego podaci o toj robi, odnosno kad je nabavljena, od koga, koliko, po kojoj vrijednosti i slično. Kao i fizičko skladište, i ovo virtualno ima određena pravila vezana za unos podataka, sortiranje, vrednovanja i slično. O bazama podataka i njihovim vrstama možemo pisati hiljade stranica, međutim za potrebe ovog rada pokušat ćemo to maksimalno pojednostaviti kako bi smo to približili računovodstveno - finansijskim radnicima. Microsoft SQL server je relacijska baza podataka. Da nam ova tema bila što jasnija, potrebno je, pored gore nevedenih, usvojiti slijedeće termine:

- Primarni ključ (Primary Key)
- Vanjski ključ (Foreign Key)
- Referencijalni integritet
- Upit (Query)

Primarni ključ (Primary Key) možemo najjednostavnije predstaviti kao ključno polje u određenoj tabeli. Ovo polje služi za uspostavljanje relacija između tabela. Jeste li se ikad zapitali zašto u svom računovodstvenom programu ne mogu imati dva artikla sa istom šifrom, ili zašto ne mogu imati dva kupca sa istim nazivom? Pa upravo iz tog razloga što je u vašoj bazi polje „šifra artikla“ i polje „naziv kupca“ označeni kao primarni ključ što znači da se ne dozvoljava unos duple vrijednosti. Ovo je i logično jer ne možete imati dva artikla sa istim bar kodom. Stoga je jako bitno, prilikom izrade same baze podataka odrediti šta je to primarni ključ, a ulogu u određivanju primarnoga ključa kod baza podataka za računovodstvo može dati sam računovođa. U tom slučaju bi se izbjegla situacija iz prakse da imamo u bazi dva različita kupca/dobavljača sa istim ID brojem što je praktično nemoguće jer je ID broj jedinstven. **Vanjski ključ** (Foreign Key) za jednu tabelu je primarni ključ od druge tabele. Šta to praktično znači?

Tabela 1: Prikaz primarnog ključa tebele pošte

	Column Name	Data Type	Allow Nulls
	sifPostaBrojPoste	int	☐
	sifPostaNazivGrada	nvarchar(40)	☒

Izvor: baza podataka „beCleven“

Iz gore navedene tabele koju smo nazvali „*gradovi*“ vidimo da je za primarni ključ određeno poje *broj pošte*. Ovaj slijed je logičan jer ni jedan grad u BiH nema isti broj pošte.

U tabeli broj 2 je prikazan pregled gradova sa poštanskim brojem. U tabeli broj 3 su prikazana preduzeća koja su naši kupci ili dobavljači.

Tabela 2 i 3: Gradovi i Preduzeća

	sifPostaBroj...	sifPostaNazivGrada
1	77203	VRSTA
2	77206	KULEN VAKUF
3	77207	MARTIN BROD
4	77215	RIPAČ
5	77220	CAZIN
6	77223	ŠTURLIĆ
7	77225	TRŽAČKA RAŠTELA
8	77227	PEČIGRAD
9	77230	VELIKA KLADUŠA
10	77231	VRNOGRAČ
11	77240	BOSANSKA KRUPA
12	77244	OTOKA
13	77245	BUŽIM
14	77250	BOSANSKI PETROVAC

	sifPreduzećaNaziv	sifPreduzećaAdresa	SifPostBroj
1	BH TELECOM, dd Sarajevo	Franca Leha 7	71000
2	Bingo, doo tuzla	Tuzla bb	75000
3	BLIC, ur	Polje bb	77220
4	CPU, doo	Jošani bb	77220
5	ČISTOČA d.o.o.	Izeta Nanića 241	77220
6	Elektroprivreda BiH d.d.	Vilsonovo šetalište 15	71000
7	FARMA DELIJA, sd	Majetići bb	77220
8	FINconsult doo	Armije RBiH 15	75000
9	LIMARSTVO DELALIĆ, obrt	Polje bb	77220
10	METAL-CENTAR DOO	Kličići bb	77220
11	RAČUNOVODSTVO JAPIĆ, doo	Polje bb	77220
12	Raiffeisen bank dd		71000
13	ŠEMSO PRČIN, vl Kličić Šemso	Polje bb	77220
14	UniCredit Bank d.d.	Kardinala Stepinca bb	88000

Izvor: baza podataka „beCleven“

Već smo napomenuli da je primarni ključ tabele *Gradovi* polje *sifPostaBroj*. U tabeli *Preduzeća* primarni ključ je *sifPreduzećaNaziv* što znači da u toj tabeli ne možemo imati dva preduzeća sa istim nazivom. Međutim, ovdje imamo jedan drugi momenat a to je vanjski ključ kod tabele *Preduzeća*. Vanjski ključ je *SifPostBroj* odnosno broj pošte iz tabele *Gradovi*. To znači da je uspostavljena relacija između ove dvije tabele. Prilikom unosa novog kupca ili dobavljača korisnik ne može upisati bilo koji broj pošte, nego samo one koji su unaprijed definisani u tabeli *Gradovi*. **Referencijalni integritet** je upravo pojam koji je opisan u gornjem pasosu. Naime, da bi se zadovoljio referencijalni integritet tabela *Preduzeća* u koloni *SifPostBroj* može sadržavati samo vrijednosti iz tabele *Gradovi*. Zamislamo da angažiramo nekoliko studenata da u bazu podataka unesu sva preduzeća koja posluju na području USK. Prilikom unosa podataka o broju pošte i nazivu grada neki od studenata bi unijeli 77220 Cazin, neki 77 220 Cazin, neki bi unijeli podatak velikim slovima, neki malim i slično, neki bi pogriješili broj pošte ili napraviti permutaciju. Ukoliko želimo da iz te sume podataka dobijemo samo preduzeća koja imaju sjedište u Cazinu, rezultat nam ne bi bio u potpunosti tačan jer u polju za oznaku grada imamo više vrijednosti koje se odnose na pomenuti grad. Ovakvi podaci bi nam bili neiskoristivi. Da bi ovo izbjegli potrebno je uspostaviti relaciju između tabela *Gradovi* i *Preduzeća* putem vanjskog ključa kako je to gore i opisano.

Da li nam se ikad desilo da pokušamo obrisati neki podatak a program nam to ne dozvoljava? To je upravo iz razloga da se ne bi narušio referencijalni integritet baze. Naime, prilikom definisanja vanjskog ključa potrebno je odrediti šta će se desiti u tabeli *Preduzeća* prilikom brisanja ili izmjene podataka u tabeli *Gradovi*. Jedna od

opcija jeste kaskadna izmjena, a to znači ukoliko u tabeli *Gradovi* gradu Cazinu promijenimo broj pošte sa 77220 u 77221, kod svih kupaca i dobavljača u tabeli *Preduzeća* koji imaju sjedište u Cazinu ovaj podatak će se također promijeniti. **Query** najjednostavnije možemo objasniti kao upit, odnosno to su zahtjevi koje upućujemo bazi podataka u cilju dobivanja određenih željenih rezultata. Da bi smo dobili tabelu 2 i 3 morali smo bazi podataka uputiti upit, ali na jeziku kojeg ona razumije a to je SQL. Ovaj jezik je najviše korišten kod baza podataka. Poznavanja SQL programskog jezika olakšava život svakom računovođi a u nastavku ćemo pokazati i kako.

2.2. SQL upiti i naredbe

Da bi smo dobili tabelu 2 bilo je potrebno da, bazi podataka, uputimo upit u slijedećem obliku:

```
select sifPostaBrojPoste, sifPostaNazivGrada  
from sifPosta  
where sifPostaBrojPoste > 77000
```

U prevodu to znači: prikaži ili „daj mi“ broj pošte i naziv grada iz tabele *sifPosta* ali samo one čiji je broj pošte veći od 77000. Ukoliko bi izostavili klauzulu *where* i sve poslije nje, za rezultat bi dobili cijelu tabelu *sifPosta* a ovako smo za rezultat dobili samo one čiji je broj pošte veći od 7700. Sličan upit smo poslali i za tabelu broj 3:

```
select sifPreduzecaNaziv, sifPreduzecaAdresa, SifPostBroj  
from sifPreduzeca  
where SifPostBroj > 60000
```

Ako pogledamo tabelu broj 3, vidimo da imamo podatke naziv, adresa i broj pošte preduzeća. Međutim, nemamo podatak o nazivu grada što je sasvim ispravno. Naime, naziv grada bi nam bio suvišan podatak koji bi nepotrebno zauzimao memoriju u bazi jer njega uvijek možemo dobiti spajanjem ove dvije tabele putem ključeva. Upit za spajanje može izgledati ovako:

```
SELECT dbo.sifPreduzeca.sifPreduzecaNaziv, dbo.sifPreduzeca.  
sifPreduzecaAdresa, dbo.sifPreduzeca.SifPostBroj, dbo.sifPosta.  
sifPostaNazivGrada  
FROM dbo.sifPreduzeca INNER JOIN
```

```

dbo.sifPosta ON dbo.sifPreduzeca.SifPostBroj = dbo.sifPosta.
sifPostaBrojPoste
WHERE(dbo.sifPreduzeca.SifPostBroj > 60000)
    
```

Rezultat ovog upita je vidljiv u tabeli 4 gdje sad imamo, pored kolone naziv, adresa, broj pošte i kolonu naziv grada. Naravno, pored spajanja tabela putem ključeva moguće su i razne druge manipulacije podacima kao što su sortiranje i grupisanje podataka. Ukoliko želimo iz tebele da dobijemo sve kolone a da ih ujedno i ne pišemo onda umjesto naziva kolona upišemo znak *(zvjezdica). Ovo spajanje je izvršeno putem naredbe `INNER JOIN`, a moguća su još i spajanja lijeva i desna `LEFT JOIN` i `RIGHT JOIN`, kao i spajanje cijelih tabela sa jednakim kolonama `UNION`.

Tabela 4: Spajanje dvije tebele

	sifPreduzecaNaziv	sifPreduzecaAdresa	SifPostBroj	sifPostaNazivGrada
1	BH TELECOM, dd Sarajevo	Franca Leha 7	71000	SARAJEVO
2	Bingo, doo tuzla	Tuzla bb	75000	TUZLA
3	BLIC, ur	Polje bb	77220	CAZIN
4	CPU, doo	Jošani bb	77220	CAZIN
5	ČISTOČA d.o.o.	Izeta Nanića 241	77220	CAZIN
6	Elektroprivreda BiH d.d.	Vilsonovo šetalište 15	71000	SARAJEVO
7	FARMA DELIJA, sd	Majetići bb	77220	CAZIN
8	FINconsult doo	Armije RBiH 15	75000	TUZLA
9	LIMARSTVO DELALIĆ, obrt	Polje bb	77220	CAZIN
10	METAL-CENTAR DOO	Kličići bb	77220	CAZIN
11	RAČUNOVODSTVO JAPIĆ, doo	Polje bb	77220	CAZIN
12	Raiffeisen bank dd		71000	SARAJEVO
13	ŠEMSO PRCIN, vi Kličić Šemso	Polje bb	77220	CAZIN
14	UniCredit Bank d.d.	Kardinala Stepinca bb	88000	MOSTAR

Izvor: baza podataka „beCleven“

2.3. Prepravljanje podataka u tabelama – spas za računovođe

Uzmimo primjer, da u bazi podataka imamo nekoliko hiljada artikala kojima je porezna stopa NN (0,00%). Vaše preduzeće ili Vaš klijent je ispunio uslove za ulazak u PDV sistem i sad je potrebno izvršiti promjenu porezne stope iz NN (0,00%) u, recimo, poreznu stopu čija je oznaka P1 (17,00%). Bez obzira koliki bili Vaši ljudski kapaciteti, ručno mijenjanje ovih podataka predstavlja ogroman posao, a pri tom znamo da već od sutra Vaš klijent treba prodavati robu po novim poreznim stopama.

Sav ovaj posao možemo završiti za samo par sekundi uz naredbu:

```
UPDATE dbo.sifArtikli
SET sifArtPDV = 'P1', sifArtPDVSt = 17
WHERE sifArtPDV = 'NN'
```

Tabela 5: Artikli prije i poslije naredbe UPDATE

	sifArtSifra	sifArtNaziv	sifArtPDV	sifArtPDVSt
1	00001	Kahva Espresso	NN	0.00
2	0004	HEMISKA OLOVKA PLAVA	NN	0.00
3	00078	KAHVA 500 GR AMILA 2	NN	0.00
4	0008	SOK 1L FRUTKO CRNI ...	NN	0.00
5	0009	Novi artikal	NN	0.00
6	0010	USLUGA PREVOZA	NN	0.00
7	0011	NESCAFE 3u1	NN	0.00
8	0012	Čaj (topli napitak)	NN	0.00
9	0013	Mineralna voda 0.33	NN	0.00
10	0014	Sok gazirani 0.2	NN	0.00
11	0015	Cedevita 0.2	NN	0.00
12	0016	Jegermeister 0.03	NN	0.00

	sifArtSifra	sifArtNaziv	sifArtPDV	sifArtPDVSt
1	00001	Kahva Espresso	P1	17.00
2	0004	HEMISKA OLOVKA PLAVA	P1	17.00
3	00078	KAHVA 500 GR AMILA 2	P1	17.00
4	0008	SOK 1L FRUTKO CRNI RI...	P1	17.00
5	0009	Novi artikal	P1	17.00
6	0010	USLUGA PREVOZA	P1	17.00
7	0011	NESCAFE 3u1	P1	17.00
8	0012	Čaj (topli napitak)	P1	17.00
9	0013	Mineralna voda 0.33	P1	17.00
10	0014	Sok gazirani 0.2	P1	17.00
11	0015	Cedevita 0.2	P1	17.00
12	0016	Jegermeister 0.03	P1	17.00

Izvor: baza podataka „beCleven“

Naredbom smo zadali upute serveru da u tabeli *sifArtikli*, koju vidimo na lijevoj strani, pronađe sve artikle koji imaju poreznu stopu *NN* i da istu promijeni u poreznu stopu *P1*. Rezultat ove naredbe vidimo na desnoj strani tabele 5. U naredbi vidimo da je oznaka *P1* i *NN* pod apostrofima a *17* nije. Naime, prilikom pisanja naredbi treba voditi računa o vrsti podataka kojom se manipuliše odnosno da li je u pitanju tekst, broj, datum i slično. Ovom problematikom se nećemo baviti u ovom radu.

Kako smo promijenili poreznu stopu u par sekundi, tako možemo promijeniti i sve ostale podatke u tabelama, naravno vodeći se principom referencijanog integriteta. Ovakve opcije bi trebalo da imaju svi računovodstveni programi, a ukoliko nemaju onda se možete poslužiti direktnom izmjenom na samom serveru. U prethodnom primjeru smo pokazali kako se mijenja vrijednost nekog polja, međutim šta ako želimo promijeniti samo dio nekog naziva. Recimo, u nazivima naših artikala imamo znakove sa kvačicama te ih želimo zamijeniti sa znakovima bez kvačica. Konkretno, u tabeli 5 vidimo da artikal pod rednim brojem 8 ima naziv Čaj. U ovom slučaju znak Č želimo zamijeniti sa znakom C i recimo da pored oznake sokova 0.2 želimo da piše oznaka 0.20. To možemo uraditi sa slijedećom naredbom:

```

UPDATE dbo.sifArtikli
SET sifArtNaziv = REPLACE(sifArtNaziv , 'Č', 'C')
WHERE sifArtNaziv LIKE ('%Č%');

UPDATE dbo.sifArtikli
SET sifArtNaziv = REPLACE(sifArtNaziv , '0.2', '0.20')
WHERE sifArtNaziv LIKE ('%0.2%');
    
```

Tabela 6: Promjena znakova u nazivu arikla

	sifArtSifra	sifArtNaziv	sifArtPDV	sifArtPDVSt
1	00001	Kahva Espresso	P1	17.00
2	0004	HEMISKA OLOVKA PLAVA	P1	17.00
3	00078	KAHVA 600 GR AMILA 2	P1	17.00
4	0008	SOK 1L FRUTKO CRNI RIBIZL	P1	17.00
5	0009	Novi artikal	P1	17.00
6	0010	USLUGA PREVOZA	P1	17.00
7	0011	NESCAFE 3u1	P1	17.00
8	0012	Caj (topli napitak)	P1	17.00
9	0013	Mineralna voda 0.33	P1	17.00
10	0014	Sok gazirani 0.20	P1	17.00
11	0015	Cedevita 0.20	P1	17.00
12	0016	Jegemeister 0.03	P1	17.00

Izvor: baza podataka „beCleven“

U tabeli 6. vidimo da je izmjena nastala na rednim brojevima 8, umjesto Č sad stoji C i na rednim brojevima 10 i 11, umjesto 0.2 sad stoji 0.20. Ovakve naredbe omogućuju brzu izmjenu velikih količina podataka, što računovođama ostavlja više prostora za onaj kavalitativan dio posla. Naravno, pri izradama naredbi potrebno se voditi načelom opreznosti a preporučuje se prethodno napraviti arhiviranje baze kako slučajno ne bi došlo da gubljenja podataka.

2.4. Kako pristupiti bazi podataka da unesemo naredbu ili upit?

Pošto je jako teško napraviti ispile za sve podatke za kojima se može javiti potreba u praksi, programeri se mogu odlučiti da ostave mogućnost kreiranje upita i naredbi kroz samu aplikaciju. Istina, malo je ovakvih programa na tržištu sa ovako kvalitetnim idejama, jer je i malo kreativnih računovođa koji učestvuju u kreiranju programa. Ukoliko Vaš program nema ovu mogućnost unosa naredbi i upita, a koristite Microsoft SQL server, onda iste možete realizirati kroz alat SQL Server Management Studio kojeg možete pronaći na internetu u slobodnoj formi.

Nakon pokretanja Management Studia potrebno je samo da otvorite svoju bazu i na njoj novi query i možete početi sa pisanjem svojih upita i naredbi. Još jednom skrećemo pažnju, ukoliko niste sigurni u svoje naredbe i nedovoljno poznajete SQL jezik, da prije bilo kakvih naredbi napravite arhiviranje baze podataka.

2.5. Kako to moj program obračuna PDV?

Programeri se odlučuju za razne varijante i mogućnosti prilikom programiranja, a sve to zavisi od matematičkih i logičkih kvaliteta programera i računovođe kojeg konsultira. Nekad se neke stvari rješavanju na komplikovan način, a ustvari su jednostavne za riješiti, samo je pitanje ideje i inspiracije. Nekad su rješenja komplikovanija i zahtijevaju veću jačinu pocesora, nekad ne, ali najbitnije da su tačna i funkcionalan. Tako recimo, obračun PDV-a zavisi od same logike kako je to programer i zamislio. Obično se obračun PDV-a veže za porezne stope, tim poreznim stopama se dodijele kolone PDV prijave, razdvoji se krajnja potrošnja, izvoz i uvoz i u suštini smo poredali prioritete za obračun. Sve ostalo je matematika. Ali to sve opet zavisi od baze podataka i kako su poredane same tabele, izlazni i ulazni računi. Kroz ovaj dio želimo pokazati kako se prave upiti sa agregatnim funkcijama. Recimo, da želimo izračunati kolika je osnovica za PDV, koliko je iznos PDV-a i koliko zajedno iznose osnovica i PDV u mjesec mart 2018. godine.

```
SELECT      SUM(sifRacArtikliPDVosnovica) AS OSNOVICA,  
SUM(sifRacArtikliIznosPDV) AS PDV, SUM(sifRacArtikliPDVosnovica +  
sifRacArtikliIznosPDV) AS OSNOVICAiPDV  
FROM        dbo.sifRacArtikli  
WHERE       racDatumPDV >= '2018-03-01' AND racDatumPDV <= '2018-03-31'
```

U ovom primjeru svi izlazni računi se spremaju u tabelu *sifRacArtikli*, iz koje, putem agregatnih funkcija i filtriranjem možemo dobiti sve željene podatke. Ovaj primjer smo naveli da pokažemo kako se to može vršiti zbrajanje podataka i filtriranje po datumima. Naravno, sam obračun PDV-a iziskuje dosta složenije upite i procedure koji nisu za nivo ovog rada.

Treba još i napomenuti da bi smo uopšte radili upite i naredbe potrebno je temeljito upoznati bazu podataka i poznavati gdje se koji podatak sprema.

2.6. Aplikacije (programi)

Aplikacije u kontekstu ovog rada su veza između baze podataka i korisnika. One su konektovane na bazu podataka i putem njih se unose, brišu i mijenjaju podaci te zadaju unaprijed programirane procedure. Aplikacije mogu biti krute i dinamične. Krute su one koje su onakve kakve ih je programer isprogramirao, a dinamične su one koje omogućavaju korisnicima da prilagođavanju oblike formi, oblike ispisa, vrste dokumenata i slično. Istina, ovih drugih je malo na našem tržištu.

U tabeli 4 su prikazana preduzeća iz baze podataka. Unos, izmjena i brisanje preduzeća se vrši putem forme sa slike 1. Oblik i sadržaj forme zavisi od dizajnerskih mogućnosti programera i alata koje koristi za programiranje. Svakako da ljepši dizajn formi čini rad ugodnijim a program ozbiljnijim. Sve današnje moderne aplikacije bi trebale da posjeduju mogućnosti brzih pregleda podataka i ispisa, zatim uvoza i izvoza podataka u razne formate kao što su xls, doc, pdf, jpg, vtd i druge. Ovakve mogućnosti, uz to da se znaju koristiti, olakšavaju rad računovođama i čine ga produktivnijim i tačnijim.

Slika 1: Primjer forme za unos preduzeća u bazu podataka

Izvor: Program „beCleven“

2.6.1. Ispisi kao sastavni dio programa

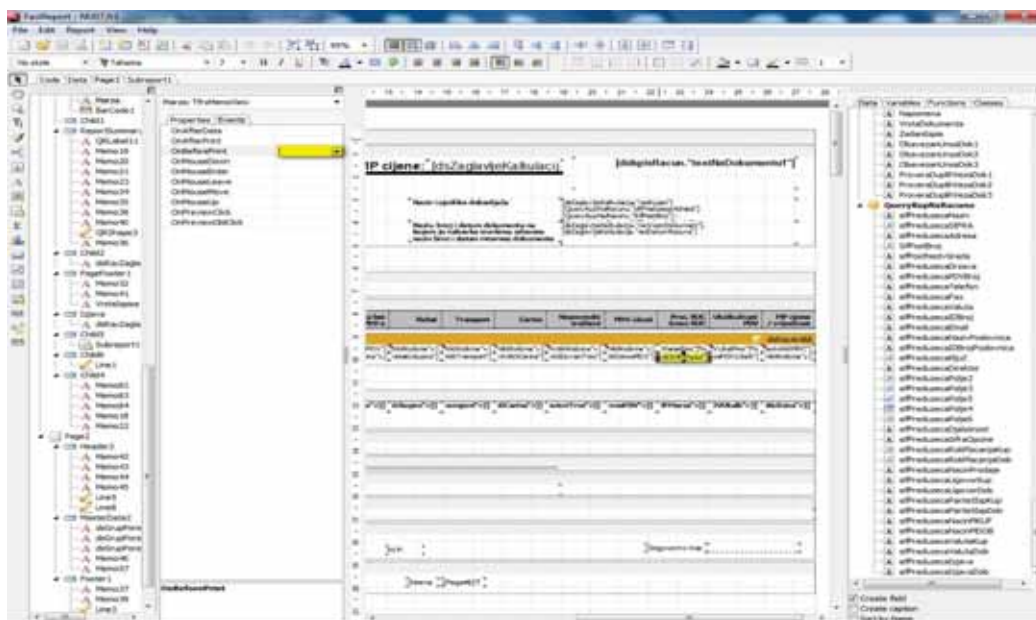
Da bi smo na ekranu vidjeli, pa potom ispisali na printer kalkulaciju, račune, bilans ili neki šifrant, potreban nam je jedan od alata za ispis. Neki od najpoznatiji alata su Rave i FastReport. FastReport je visoko sofisticiran alat za kreiranje ispisa sa velikim mogućnostima.

FastReport³ je dinamičan, što znači da možete sami sebi kreirati željeni ispis, naravno ukoliko Vam je samom aplikacijom to omogućeno. Pored toga, postoje mogućnosti izvoza podataka u gotovo sve relevantne formate. Ovaj alat postoji besplatan na internetu, ali je ograničen na 4 stranice ispisa, ali svakako preporučuje se kupovina licence radi njegove potpune funkcionalnosti. Ukoliko Vaša program u sebi ima integriran FastReport kao alat za kreiranje ispisa, onda Vi zapravo u svojim rukama imate kvalitetan alat samo ga morate znati iskoristiti.

U nastavku ćemo pokušati pokazati nekoliko trikova koji olakšavanju posao računovođa i čine ga tačnijim. Ukoliko vršite izradu kalkulacija svojim klijentima, sigurno Vam se desila situacija gdje ste formirali prodajnu cijenu koja je ispod nabavne. Ovo nekad i može biti ovako zbog kasnijeg finansijskog odobrenja ali češći je slučaj da se radi o pogrešci koju zbog raznih razloga na vrijeme ne uočimo. FastReport možemo iskoristiti tako da isprogramiramo događaj, da ukoliko je marža, na tom artiklu, ispod nule odnosno negativna, boja fonta slova bude crvena ili, što je još bolja opcija, da nam FastReport javi poruku da je artikal sa negativnom maržom. Na slici 2 je prikazano na koji način možemo isprogramirati gore željenu opciju. Potrebno je odabrati polje na kojem nam se prikazuje marža (žuto polje), zatim na lijevoj strani na *Object Inspectoru* (ako nije aktivan poziva se sa tipkom *F11*) odaberemo tab *Events* (događaj) i izvršimo dupli klik. Nakon toga otvorit će nam se stranica za pisanje koda.

3 <https://www.fast-report.com/en/>

Slika 2: FastReport primjer izrade ispisa

Izvor: Program „beCleven“

Kodirati se može u više programskih jezika, a mi ćemo pokazati kako se to radi u Pascalu.

```
procedure MarzaOnBeforePrint(Sender: TfrxComponent);
begin
if <dsRacArtikli."sifRacArtikliMPMarza"> < 0 then
begin
showmessage('Artikal '+<dsRacArtikli."sifRacArtikliNaziv">+ je sa
negativnom maržom!'); end; end;
```

Na ovaj način kreirali smo proceduru koja će prije svakog ispisa polja na kojem se prikazuje marža provjeriti da li je ona negativna, te ukoliko jeste prikazati će poruku upozorenja. Naravno, nazivi polja zavise od Vašeg programa kojeg koristite. Na slici 3 je prikazan rezultat gore navedene procedure.

Slika 3: Poruka o negativnoj marži

Izvor: program „beCleven“

Na sličan način se mogu isprogramirati i mnoge druge stvari, poput kontrole podataka o kupcu (ukoliko nije unešen ID ili PDV broj ili adresa kupca), ili ukoliko je datum račun iz prošlog meseca a PDV prijava zaključena, ili ukoliko je rok plaćanja duži od zakonskog ili nije nikako unešen, ili ukoliko se na računu pojavljuju dva ista artikla, ili nije upisan broj fiskalnog računa ili broj otpremnice, ukoliko nije upisan broj radnog naloga, ili sve one druge situacije iz prakse koje Vam se dese ljudskom greškom. Kod kreiranja ovakvih kontrola i pomoći potrebne su samo ideje, one teško mogu proisteći iz glave programera jer se oni svakodnevno ne bave računovodstvom. Ove ideje trebaju proisteći iz glave kreativnih računovođa, koji razmišljaju na način kako da spriječe da se njima i njihovim zaposlenicima ne desi ista pogreška dva puta.

Putem ovog alata se mogu vršiti i računske operacije i još mnogo toga. Primjena ovih kreativnih ideja je neograničena. Recimo da se Vi bavite prodajom lož ulja koje se koristi za zagrijavanje stambenih i poslovnih prostorija. Da bi Vaš kupac izvršio povrat akcize na lož ulje, na računu mora stajati obračun iste (*broj litara $\times$ 0,30 KM/l*). Vjerovatno Vam se desilo da Vaš fakturant zaboravi upisati ovaj obračun pa Vam račun bude vraćen na ispravak. Putem FastReporta se može isprogramirati, da ukoliko se među artiklima pojavi artikal naziva *lož ulje*, on automatski napravi obračun tako da sabere količinu litara svih artikala *lož ulje* i pomnoži sa akcizom od 0,30 KM/l. Ovaj obračun se pojavi na računu na mjestu na kojem Vi to želite.

2.6.2. Grupisanje podataka u cilju periodičnog fakturisanja

U praksi imamo situaciju prodaje roba za koje se vrši mjesečno fakturisanje, recimo benzinske pumpe ili pekare. Na benzinskim pumpama svakodnevno se vrši sipanje goriva, jedan kupac posjeduje više voznih jedinica pa broj sipanja može

biti nekoliko desetina. Ne bi bilo smisla da se za svako sipanje izdaje porezna faktura iako se izdaje fiskalni račun. Mnoga računovodstva su organizirana na taj način da komitent na kraju mjeseca dostavi preglede na osnovu kojih se vrši mjesečno fakturisanje. Benzinske pumpe obično imaju veliki broj kupaca pa ovaj posao oduzima ogromno vrijeme računovodstvenim servisima.

Slika 4: Računi i primjer periodičnog fakturisanja

Račun: 18-R04-000001									
Mjesto, dana : CAZIN, 1.3.2018					Način plaćanja: 1Virman				
Isporu ka : 01.03.2018					Valuta i kurs: KM 1				
Rok za uplatu : 09.05.2018 (69 dana)					Vezni dokument :				
Referent:					Paritet isporuke:				
R.br.	Sifra	Naziv	Količina	JM	Cijena	Rabat	PDV %	Vrijednost bez PDV	
1	9 000189 000632	GORIVO DIESEL BAS EN 590(10ppm)	500,00	KOM	1,709	0,000	17,00	854,70	
2	0 000000 000053	TAKSA ZA NAFTNE DERIVATE	500,00	KOM	0,009	0,000	17,00	4,27	
Slovima: jedna hiljadapet stotina i pet KM								Vrijednost	858,97
								Popust	0,00
								Osnovica	858,97
								PDV	146,03
								Za plaćiti KM	1.005,00
Prilikom plaćanja molimo pozovite se na broj 18-R04-000001.									
Rekapitulacija poreza na dodanu vrijednost po poreznim stopama					Osnovica za porez		Iznos PDV-a		Ukupno
P1	PDV - isporuke/prijemi				858,97		146,03		1.005,00

Račun: 18-R04-000002									
Mjesto, dana : CAZIN, 15.3.2018					Način plaćanja: 1Virman				
Isporu ka : 15.03.2018					Valuta i kurs: KM 1				
Rok za uplatu : 09.05.2018 (55 dana)					Vezni dokument :				
Referent: Hasan					Paritet isporuke:				
R.br.	Sifra	Naziv	Količina	JM	Cijena	Rabat	PDV %	Vrijednost bez PDV	
1	9 000189 000632	GORIVO DIESEL BAS EN 590(10ppm)	600,00	KOM	1,709	0,000	17,00	1.025,64	
2	0 000000 000053	TAKSA ZA NAFTNE DERIVATE	600,00	KOM	0,009	0,000	17,00	5,13	
Slovima: jedna hiljadadvije stotina i šest KM								Vrijednost	1.030,77
								Popust	0,00
								Osnovica	1.030,77
								PDV	175,23
								Za plaćiti KM	1.206,00
Prilikom plaćanja molimo pozovite se na broj 18-R04-000002.									
Rekapitulacija poreza na dodanu vrijednost po poreznim stopama					Osnovica za porez		Iznos PDV-a		Ukupno
P1	PDV - isporuke/prijemi				1.030,77		175,23		1.206,00

Račun: 18-PER100116-3									
Mjesto, dana: CAZIN, 31.3.2018.					Rok za uplatu: 30 dana.				
Isporu ka : 1.3.2018. - 31.3.2018.					Izra dio: Hasan, dana 9.4.2018				
Sifra	Naziv	Količina	JM	Cijena bez PDV	Vrijednost	PDV %	PDV	MPC	Za plaćiti
0053	TAKSA ZA NAFTNE DERIVATE	1,100,00	KOM	0,01	9,40	17,00	1,60	0,01	11,00
9000189000632	GORIVO DIESEL BAS EN 590(10ppm)	1,100,00	KOM	1,71	1.880,34	17,00	319,66	2,00	2.200,00
Slovima: dvije hiljadadvije stotina i jedanaest KM								Osnovica	1.889,74
								PDV	321,26
								Za plaćiti	2.211,00
Reklamacije primamo u roku od (3) dana. Za neblagovremeno plaćanje zaračunavamo kamatu.									
Fakturisao:					mp		Direktor:		

Izvor: program „beCleven“

Na slici 4 smo prikazali dva računa za sipanje goriva tokom mjeseca marta za našeg kupca „x“. Račun broj 18-R04-0001 je od 01.03.2018. a račun broj 18-R04-0002 je od 15.03.2018. godine. Kako i sam naziv kaže, putem FastReporta, izvršili smo kreiranje ispisa koji grupiše podatke, tačnije artikle. Naime, grupisali smo sve iste artikle, sa istom prodajnom cijenom za period isporuke 01.03.-31.03.2018. godine i to je prikazano na slici 4, broj računa 18-PER100116-3. Odnosno, na računu 18-PER100116-3 je zbirni pregled računa 1 i 2. Ovakav periodični račun možemo izraditi za svega par sekundi. U ovom primjeru naveli smo da je kupac imao dva računa tokom mjeseca, međutim, zbog posjedovanja više voznih jedinica broj računa tokom mjeseca može biti i do nekoliko desetina.

Šta sa ovim grupisanjem dobivamo? Na kraju mjeseca, umjesto da sabiramo preglede za sipanje goriva i dostavljamo računovodstvu na fakturisanje, pa se taj proces odulji na nekoliko dana, mi sa par klikova, kroz manje od minuta vremena, izradimo račune za sve naše kupce. Te iste račune dostavljamo kupcu i jedan primjer u računovodstvo na knjiženje (ukoliko već nemamo mogućnost uvoz i izvoza podataka) koje sad nije opterećeno sa rokom izrade računa, nego za to ima prostora sve do slanja PDV prijave. Ovaj proces donosi ogromnu uštedu na vremenu, povećava tačnost podataka ali i utiče na smanjenje troškova.

2.6.3. Kako rade naše fiskalne „kase“?

Fiskalizacija je donijela mnoge probleme u naš poslovni svijet. Ne samo one finansijske prirode, nego i one probleme u vezi korištenja uređaja i izrade računa. Kao i sva druga roba na našem tržištu, ona je bar za klasu slabija nego u EU, takav je slučaj i sa fiskalnim uređajima. Pored fizičkih nedostataka, tu su i softverski. Softveri su napravljeni bez većih kontrola i uputa korisnicima pa često dolazi do zastoja u radu. Većina fiskalnih uređaja funkcioniše putem vlastitog servera i xml datoteka. Naime, server je veza između našeg programa na kojem izrađujemo račune i fiskalnog uređaja koji je priključen na sam računar. Jeste li se ikad zapitali šta se dešava kad kliknete da dugme za printanje fiskalnog računa? Naš program u tom momentu vrši kreiranje xml datoteke, koja sadrži sve neophodne podatke za izradu računa. Sadržaj te xml datoteke zavisi od samog uređaja. U nastavku ćemo dati primjer jedne xml datoteke za fiskalni uređaj Tremol M. Recimo da na fiskalnu kasu želim isprintati fiskalni za račun broj 1 sa slike 4.

```
<?xml version="1.0" encoding="utf-8"?>
  <TremolFpServer Command="Receipt" CompanyID="4263645150029"
  CompanyName="RAČUNOVODSTVO JAPIĆ, doo" CompanyHQ="Cazin"
```

```
CompanyAddress="Polje bb" CompanyCity="77220-Cazin"
Description="18-R04-000001">
  <Item Description="GORIVO DIESEL BAS EN- 590(10ppm)"
    Quantity="500" Price="2" VatInfo="1" UnitName="KO"/>
  <Item Description="TAKSA ZA NAFTNE DERIVATE"
    Quantity="500" Price="0.01" VatInfo="1" UnitName="KO"/>
  <Payment Type="Virman" Amount="1005.00"/>
  <AdditionalLine Message="Hvala na posjeti."/>
  <AdditionalLine Message="Dodite nam opet."/>
  <AdditionalLine Message="beCleven softwer"/>
  <AdditionalLine Message="18-R04-000001"/>
  <AdditionalLine Message="Izradio: Hasan"/>
</TremolFpServer>
```

Prvi dio sadrži podatke o kupcu (ID broj, naziv, adresu i opis), drugi dio o artiklima (naziv, količina, cijena, porezna stopa i jedinica mjere), treći dio sadrži podatke o načinu plaćanja i ukupnoj vrijednosti i zadnji dio sadrži nefiskalni tekst odnosno pozdravne poruke.

Nakon što je program kreirao ovu datoteku sprema je u folder na računaru koji je unaprijed definisan kao ulazni folder za fiskalne račune. Server (program koji smo dobili uz fiskalni uređaj, u slučaju Tremol M *FP Server*) provjerava da li ima neka nova datoteka u ulaznom folderu, ako ima onda je obrađuje i šalje na ispis. Nakon završetka obrade uređaj kreira novu datoteku kao izvještaj ili odgovor koji može biti uspješan i u sebi sadrži podatke o broju fiskalnog računa ili neuspješan koji u sebi sadrži poruku greške koja je nastala.

Najčešće greške kod izrade fiskalnog računa su u nazivima kupca i artikala. Ukoliko kupac ne sadrži ID broj koji mora imati 13 cifara fiskalni račun se neće ispisati. Također, ukoliko u nazivu postoji neki znak kojeg fiskalna kasa ne podržava, fiskalni račun se neće ispisati. Ograničenja postoje i u dužini naziva artikla. Sva ova ograničenja možemo navesti kao nedostatke koji nam svakodnevno utječu na brzinu rada. Stoga, prilikom izrade programa potrebno je postaviti određene kontrole prije samog kreiranja xml file. Prije svega:

- Kontrola ID broja, kontrola naziva kupca i kontrola naziva artikla
- Odsjecanje naziva artikla ako je duži od dozvoljenog
- Zamjena znakova koji nisu podržani.

Ove kontrole, možda ispis fiskalnog računa čine nešto sporijim ali svakako donose jednu mirnoću u radu i manje prekida. Za računovođe je poželjno da poznaju nešto od ove materije upravo u cilju otklanjanja nedostataka i sugerisanja.

2.6.4. Kako programi mogu utjecati na brzinu rada?

Programi trebaju da nam olakšaju a ne otežavaju rad. Ukoliko su komplikovani, oduzimaju nam dosta vremena onda nisu svrsishodni. Već smo govorili kroz periodično fakturisanje kako možemo uštedjeti na vremenu, a vrijeme je novac.

Slika 5: Primjer izrade računa putem slika

Izvor: program „beCleven“

Na lici 5 je prikazana forma izrade računa putem slika. Primjena ove forme ja najprikladnija za restorane i kafiće, ali moguća primjena je i u trgovinama za artikle koji nemaju bar kod, u pekarama, mehaničarskim radnjama, frizerskim salonima, advokatskim i notarskim uredima i slično. Kreiranje računa ručnim unosom naziva ili šifre artikla može uzeti dosta vremena. Primjenom ove gore metode, artikal se izabira klikom ili dodirrom na sliku. Brzina rada je velika, a povećava se ukoliko posjedujemo *touch screen* (ekran na dodir). Unos novog

artikla ili slike je jednostavna. Uvođenjem ovakvog programa dobivaju se velike uštede na vremenu, a vrijeme čekanja u ugostiteljskim djelatnostima je jedno od ključnih faktora.

ZAKLJUČAK

Informatika kao nauka je širok pojam. Njenu širinu čine različiti programski jezici, različiti formati datoteka, različiti operativni sistemi pa nam se to nekad sve pomiješa u glavi i čini još i komplikovanijim nego što jeste. Čitanjem ovog teksta računovođa se može zapitati da li stvarno treba da usvoji sva ova znanja i vještine? Odgovor je potvrđan. Sva ova znanja i vještine su nam potrebne kako bi smo unaprijedili našu struku. Ne trebamo raditi one poslove koje za nas može odraditi program i računar, još i bolje i tačnije nego mi. Trebamo se fokusirati na onaj kvalitativan dio posla i razvijati našu struku ka menadžerskom računovodstvu.

Šta ukoliko zaista nisam kao računovođa nadaren i za ove stvari, a uz to sam u poznim životnim godinama i nisam spreman da usvajam nova znanja? Odgovor je jednostavan. Birajte svoj kadar pažljivo, educirajte ih, usmjeravajte ih pravim putem. Ukoliko ni vaš kadar nije dovoljno kvalitetan da se nosi sa ovim izazovima onda vam preostaje samo da vašeg programera stavite pred sebe i objasnite mu šta želite, odnosno šta morate imati u svom programu. Dobra organizacija je ključ uspjeha.

Objasnite svom programeru da vam zaposlenik često zaboravi unijeti datum na prijavu radnika pa se osramoti u poreznoj upravi, objasnite svom programeru da vam zaposlenik često zaboravi upisati radno vrijeme na ugovoru o radu pa vas inspektor kazni ili opomene, objasnite svom programeru da vam zaposlenik često zaboravi unijeti broj fiskalnog računa, objasnite svom programeru da vam zaposlenik često napravi kalkulaciju sa negativnom maržom, objasnite svom programeru da ne želite na kraju mjeseca praviti račune za gorivo. Ako ne možete ovo sve savladati, onda morate objašnjavati, organizirati i sugerisati jer vaš programer je možda najbolji programer, ali nije računovođa, i ne može da vidi one probleme koje vidite vi svakodnevno.

Ukoliko vi ne možete prepoznati ove probleme i potrebe, onda vi možda i niste dobar organizator i menadžer, a ukoliko vam vaš programer ne može ispuniti ove zahtjeve onda on i nije programer, mijenjajte ga.

Kroz ovaj rad željeli smo dati onaj minimum potrebnog znanja koje bi jedan računovodstveni servis trebao da ima u vezi informacione tehnologije i onih stvari

i programa koje svakodnevno koristi i gleda. Ovaj minimum znanja je neophodan radi povećanja produktivnosti i smanjenja troškova. Ne mogu se računovodstveni servisi i računovođe zadovoljiti poznavanjem slanja emaila i skeniranja dokumenata, njihovo znanje bi trebalo biti dosta šire.

LITERATURA

1. Atkinson, P., Vieira, R., (2013), „SQL server 2012 programiranje“, CET, Beograd
2. Langfield, S., (2004), „Learning to Program in Pascal&Delphi“, Soho Graph, Beograd
3. Prettyman, S., (2016), „Nauči PHP 7“, Kompjuterska biblioteka, Beograd
4. Ostali izvori:
 - FastReport 4 User's Manual
 - <http://www.delphibasics.co.uk/index.html>
 - <http://www.swissdelphicenter.ch/en/index.php>
 - <https://www.embarcadero.com/>
 - <https://www.fast-report.com/en/>
 - <https://www.w3schools.com/sql/default.asp>

Senada Kurtanović¹**Edin Glogić²**

PRIMJENA SAVREMENIH IT SISTEMA U RAČUNOVODSTVU

APPLICATION OF MODERN IT SYSTEMS IN ACCOUNTING

SAŽETAK

Cilj ovog rada je da pokaže ulogu i značaj primjene savremenih IT Sistema u računovodstvu. Ovaj rad će pokušati prikazati uticaj koji IT sistem ima na savremenu računovodstvenu funkciju, odnosno različita područja primjene savremenih IT sistema u poslovanju, sa fokusom na računovodstvenu funkciju u preduzeću. Namjera je da se istraživanjem pokaže kako IT sistem utiče na unapređenje kvalitete računovodstvene funkcije, kroz segment podrške i unapređenja. Provodeći istraživanje doći ćemo do rezultata i spoznaja kako i na koji način savremeni IT sistem utiče na povećanje kvaliteta računovodstvene funkcije unutar preduzeća. Samo povećanje kvalitete ove funkcije unutar preduzeća za rezultat ima povećanje kvalitete poslovanja preduzeća na tržištu i ostvarenje kvalitetnijih poslovnih rezultata.

Ključne riječi: poslovna inteligencija, računovodstvo, ekspertni sistemi, preduzeće

ABSTRACT

The aim of this paper is to show the role and importance of applying modern IT systems in accounting. This paper will try to illustrate the impact that the IT system has on the modern accounting function, different areas of application of modern IT systems in the business, with a focus on the accounting function of the company. The intention is to show that the IT system influences the improvement of the quality of the accounting function through the support and improvement segment. Through the research we will come to the results and knowledge of how and in what way the modern IT system affects the increase in the quality of

1 Prof.dr. Senada Kurtanović, Univerzitet u Bihaću, Ekonomski fakultet, e-mail: senada.kurtanovic@hotmail.com

2 Mr sc. Edin Glogić, Agencija za razvoj općine Kalesija i FinTech d.o.o., e-mail: edin.glogic@gmail.com

the accounting function within the company. The only increase in the quality of this function within the company results in an increase in the quality of business operations on the market and the achievement of better business results.

Key words: *business intelligence, accounting, expert systems, enterprise*

JEL: M4, M41, M49

UVOD

Na samom početku rada potrebno je bliže upoznavanje sa ekspertnim sistemima uopšte. U teoriji postoji mnogo definicija ekspertnih sistema, tako da možemo reći da su ekspertni sistemi računarski programi koji sadrže određena specifična znanja iz jednog ili više određenih područja nauke. Ovakvi programi su komercijalizovani kroz 80-e godine prošlog stoljeća, a razvili su ih naučnici u području umjetne inteligencije u 60-im i 70-im. Najčešći oblik ekspertnih sistema sastoji se od seta pravila po kojima se analiziraju informacije (koje su najčešće pružene od strane korisnika) o specifičnoj vrsti problema, ali i pružanja matematičke analize problema. Ovisno o njihovom dizajnu tj. izvedbi, pružaju korisniku određene povratne informacije koje je potrebno poduzeti da bi se riješio zadani problem (wikipedia.org, 09.03.2018).

Ekspertni sistemi su od najveće pomoći za organizacije koje imaju visok nivo iskustva i znanja u direktnom i pravilnom rješavanju problema koje je teško prenijeti na druge članove te iste organizacije ili na nekog trećeg. Takvi su sistemi dizajnirani za lakše „prenošenje inteligencije“, znanja i informacija koje posjeduju stručnjaci prema drugim članovima organizacije u svrhu rješavanja problema (wikipedia.org, 09.03.2018).

Ekspertni sistemi kao najzastupljenije područje umjetne inteligencije definišu se na različite načine, jedna od najjednostavnijih definicija je: (Jožef Štefan, Ljubljana) Ekspertni sistemi su sistemi koji oponašaju znanje eksperta.

Ekspertni sistemi su inteligentni programi na računarima koji koriste znanja i postupke zaključivanja, kako bi se riješili teški zadaci, kad oni zahtijevaju znatnu ljudsku stručnost. Kao model znanja nužnog za taj nivo može se zamisliti sveukupno stručno znanje najboljih praktičara na nekom polju rada (Luijić, 1993).

S obzirom da je IT tehnologija, pa tako i poslovna inteligencija doživjela ekspanziju u svijetu i pozitivne efekte primjene iste u praksi u ovom radu ćemo pokušati dokazati hipotezu koja glasi:

H1: „Savremeni IT sistemi u računovodstvu unapređuje računovodstvenu funkciju u preduzeću i samim time predstavlja značajnu i pouzdanu potporu prilikom donošenja poslovnih odluka“.

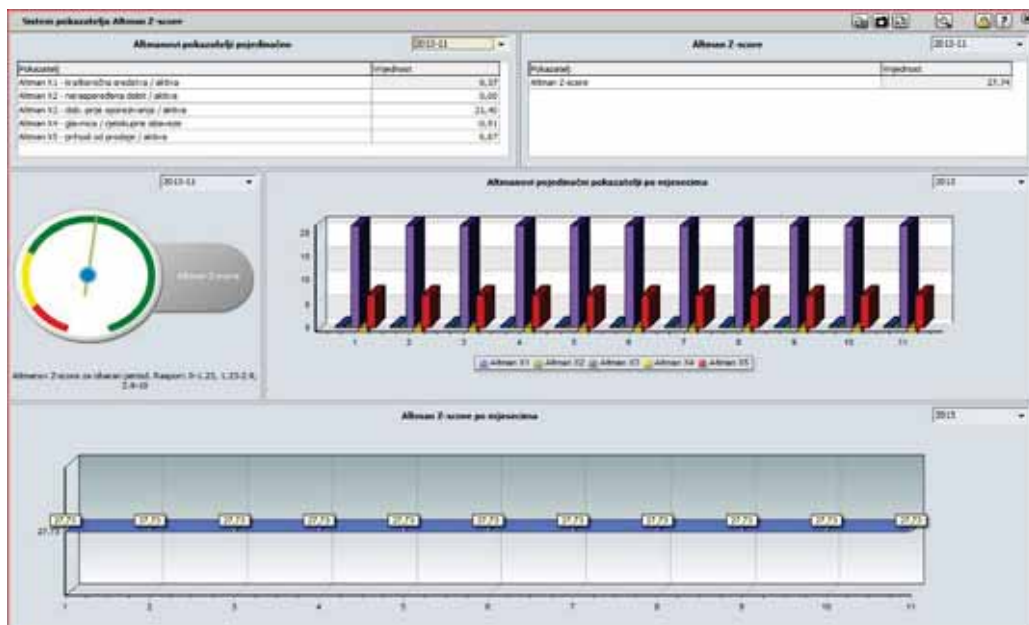
1. RAČUNOVODSTVENI EKSPERTNI SISTEMI

Računovodstveni ekspertni sistemi (engl. Accounting Expert Systems – AES) jesu sistemi koji koriste umjetnu inteligenciju na način da upotrebom programa koji integrišu određeni splet znanja – znanja menadžera, informacije dobijene iz raznih izvora kao što su časopisi, razne baze podataka, posmatranja, intervjuja, poslovni dokumenti i sl. oponašajući vještine ljudskih eksperata tako rješavaju određeni računovodstveni problem ili donose odluke (Mamić, Žager, 2008, 276). Računovodstveni ekspertni sistemi tokom svog rada i korištenja vještačke inteligencije za rješavanje postavljenog problema, zadatka i nudeći ekspertna rješenja korisnicima stvaraju u isto vrijeme i novu vještačku inteligenciju, odnosno u takvom sistemu se pohranjuju nova rješenja, odluke i alternative koje će u budućem radu biti korištene za donošenje novih odluka.

Tako za računovodstveni ekspertni sistem možemo reći da je sistem sa vještačkom inteligencijom koja se konstantno razvija, raste i nadograđuje novim spoznajama i znanjima, a sve u cilju donošenja kvalitetnih rješenja u budućnosti na osnovu spoznaja iz prošlosti. Na osnovu napisanog nameće se zaključak da računovodstveni ekspertni sistemi imaju veoma svijetlu budućnost u računovodstvenoj, finansijskoj i menadžerskoj profesiji i moguće je iste posmatrati u dugoročnom smislu kao obećavajući i olakšavajući faktor u računovodstveno – finansijsko – menadžerskoj profesiji. Kako se razvijaju i unapređuju informacije tehnologije analogno tome će se razvijati i unapređivati računovodstveni ekspertni sistemi.

Računovodstveni ekspertni sistem funkcioniše tako da se temelji na principu lanaca tj., zaključivanja prema naprijed ili prema nazad. Pri tome kao okosnicu ovog sistema predstavljaju pitanja i odgovori korisnika kako bi se na osnovu toga došlo do određenog zaključka (Mamić, Žager, 2008, 276). Lanac zaključivanja unaprijed polazi od podataka, odnosno činjenica o postojećoj situaciji i problema koji treba riješiti. Kao prikazivanje primjer jednog takvog lanca možemo krenuti od postojećih finansijskih podataka, a kao problem koji treba riješiti postavlja se problem izračunavanja Altmanovog sistema pokazatelja (Mamić, Žager, 2008,

276) kako bi sagledali finansijsku sliku preduzeća. Računovodstveni ekspertni sistem prilikom izračunavanja Altman Z-faktora će nam ponuditi kao rješenje rezultat u rasponu od -4 do 8 na osnovu kojeg mi kao korisnik računovodstvenog ekspertnog sistema možemo zaključiti da naše preduzeće ukoliko ima rezultat tri i veći od tri ono je s finansijskog aspekta stabilno i velika je vjerovatnoća da će u budućnosti rasti i razvijati se. Međutim, ako je dobijeni rezultat prema Altman analizi manji od 1,80 tada je vjerovatnoća 95% da će preduzeće u roku od dvije godine otići u stečaj. Na sljedećoj slici je predstavljena Altman analiza u računovodstvenom ekspertnom sistemu.

Slika 1. Primjer interfejsa Pantheon - Sistem pokazatelja Altman Z-score

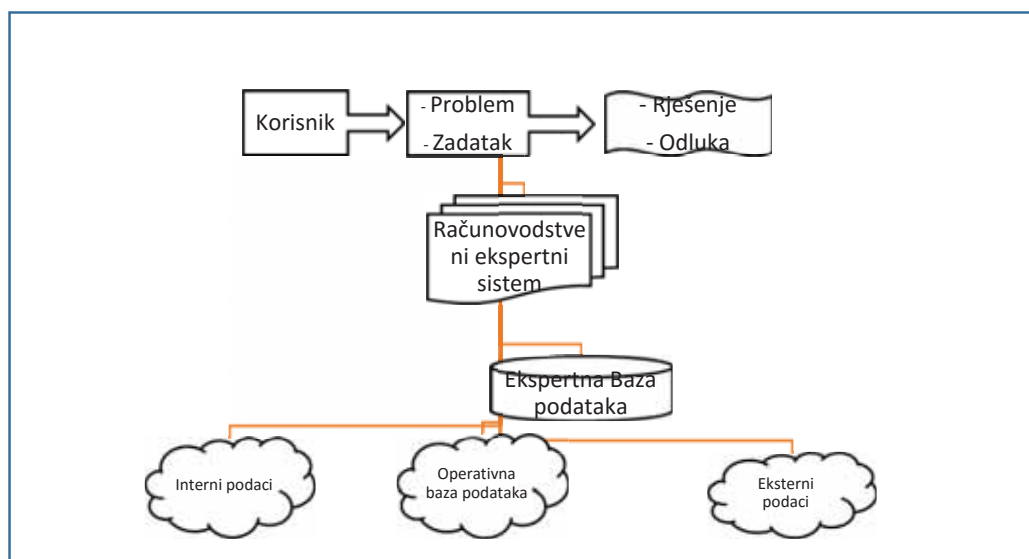
2. KOMPONENTE RAČUNOVODSTVENOG EKSPERTNOG SISTEMA

Svaki ekspertni sistem se sastoji od nekoliko osnovnih komponenti, pa tako i računovodstveni ekspertni sistem. Osnovne komponente računovodstvenog ekspertnog sistema su (Mamić, Žager, 2008, 276)

- Baza znanja (knowledge base),
- Postupci izvođenja zaključaka (procedures for making inferences),
- Korisnički interfejs (user interface)
- Komponente koja objašnjava zašto su i kako izvedeni zaključci (components).

Računovodstveni ekspertni sistem u svom radu prvo kreće od baze podataka (knowledge base), dakle činjenica, pravila i definisanih odnosa kao bi se primjenom znanja eksperata pružili prijedlozi, dali savjeti, te oblikovala rješenja koja bi bila podrška odlučivanju ili bi sistemi donosili sami odluke.

Slika 2. Grafički prikaz funkcionisanja Računovodstvenog ekspertnog sistema

Izvor: autor

Na prethodnoj slici je prikazana osnova funkcija računovodstvenog ekspertnog sistema koji služi kao podrška u poslovnom upravljanju i odlučivanju, odnosno prikazuje primjenu poslovne inteligencije u računovodstvu. Iz ovog prikaza modela računovodstvenog ekspertnog sistema je vidljivo da se kod rješavanja problema i iznalaženja odluke ne koriste operativni podaci iz računovodstva i finansije, odnosno podaci iz operativne baze podataka već se operativni podaci i informacije iz operativne baze smještaju kasnije u ekspertnu bazu podataka. Tako dobijeni podaci se dalje ekstrahuju, transformišu, obrađuju i nadopunjuju iz raznih vanjskih izvora i drugih eksternih baza podataka i tek nakon toga služe kao podrška poslovnom odlučivanju i upravljanju.

Kod pohrane podataka u ekspertnu bazu podataka nije u prvom planu ažurnost podataka kao što je slučaj u operativnoj bazi gdje su ažurnost i tačnost na prvom mjestu jer iz ove ekspertne baze trebamo dobiti dovoljnu količinu podataka da bi smo mogli iznaći rješenje problema ili odabrati najprihvatljiviju alternativu. Kod

ekspertnog računovodstvenog sistema je potrebno imati ekspertnu bazu podataka iz koje ćemo crpiti potrebne informacije za donošenje odluka i iznalaženje rješenja. Ekspertnom računovodstvenom sistemu ne smije biti dopušteno da direktno koristi podatke iz operativne baze podataka jer bi takav vid korištenja znatno opteretio operativnu bazu podataka i uveliko usporio rad operativne baze što bi za rezultat imalo probleme u svakodnevnom radu. Kvalitet ekspertnog računovodstvenog sistema zavisi od nekoliko faktora, a to su:

- Količina i kvalitetu informacija i podataka koji se nalaze u bazi,
- Ekspertizi – kvalitetu stručnjaka koji su uključeni u proces stvaranja računovodstvenog ekspertnog sistema (inženjeri, analitičari, menadžeri, računovođe itd.),
- Novčana sredstva (budžet) za izradu ovakvog sistema.

Svaki od nabrojanih faktora su važni i predstavljaju važnu kariku u lancu izrade kvalitetnog računovodstvenog ekspertnog sistema jer samo ako su svi faktori sinergijski učestvuju u izradi ekspertnog sistema tek tada ćemo imati kvalitetan ekspertni sistem. Vrlo često ekspertni sistemi koriste se neuronskim mrežama te u takvim slučajevima nemoguće prepoznati granice ovih sistema (Hall, 1999).

2.1. Primjena računovodstvenih ekspertnih sistema

Primjena ekspertnih sistema u računovodstvu kao i opseg primjene istih je specifičan za svako preduzeće. Prvi počeci primjene ekspertnih sistema i vještačke inteligencije u računovodstvu primjećuju se u drugoj polovini prošlog stoljeća. Tako je 1977. godine bio dostupan ekspertni sistem pod nazivom Taxman kojeg je razvio L.T. McCarthy (Hall, 1999). Tako da se upravo 1977. godina smatra ključnom godinom početka primjene ekspertnih sistema u računovodstvu. Međutim, uvriježeno je mišljenje da se vještačka inteligencije nedovoljno primjenjuje u računovodstvu jer su istraživanja pokazala da samo 16% od ukupnog korištenja ekspertnih sistema se odnosi na korištenje u računovodstvu (Vasarhelyi, M.A., 2003). Ali ako pogledamo u kojoj mjeri su informacione tehnologije doživjele ekspanziju i prema predviđanjima stručnjaka koliko će se još razvijati za očekivat je i da će procenat primjene ekspertnih sistema u računovodstvu rasti i da će ekspertni sistemi zauzeti važno mjesto u računovodstveno – finansijsko – menadžerskoj profesiji.

Poslovna inteligencija u računovodstvu se može primjenjivati kroz različite kupljene i vlastito razvijene ekspertne sisteme. Odluka koju preduzeće treba da donese je ta da li će kupiti ekspertni sistem ili će razvijati vlastiti, ova odluka uveliko zavisi od finansijske snage, veličine preduzeća, ljudskih potencijala i kapaciteta samog preduzeća.

Računovodstveni ekspertni sistemi se mogu koristiti za:

- Oblikovanje,
- Predviđanje,
- Dijagnozu,
- Praćenje,
- Planiranje,
- Ispravljanje grešaka,
- Postupke popravka,
- Davanje instrukcija,
- Interpretaciju.

Ekspertni sistemi se mogu koristiti u okviru sljedećih područja računovodstva i revizije (Mamić, Žager, 2008, 276):

- Ekspertni sistemi na polju finansijskog, upravljačkog računovodstva i računovodstva troškova,
- Ekspertni sistemi na polju poreza,
- Ekspertni sistemi na području kontrole i revizije,
- Ekspertni sistemi na polju analize.

Na tržištu računovodstvene ekspertne sisteme srećemo obično kao samostalne informatičke aplikacije, a mali broj ćemo ih naći da predstavljaju integrisani dio računovodstvenog informacionog sistema.

Područja finansijskog, upravljačkog računovodstva ili računovodstva troškova gdje je moguća primjena ekspertnih sistema jesu (Mamić, Žager, 2008, 276):

- Određivanje adekvatnosti računovodstvenog tretmana za složene računovodstvene transakcije,
- Određivanje kupaca kojima bi se mogla odobriti odgoda plaćanja na temelju postojećih podataka iz analitičkog knjigovodstva, kao što su učestalost kupovine, opseg kupovne, redovno izmirivanje obaveza,

- Analiza troškova i uočavanje značajnih odstupanja i određivanje razloga odstupanja,
- U sistemu nabavke zaliha, ekspertni sistemi upućuju na potrebe nabavke zaliha, a poneki omogućavaju nabavku bez ljudske intervencije,
- Kontrola troškova i analiza profitabilnosti,
- Budžetiranje kapitala,
- Analiza akvizicije i fuzije,
- Odluke o investiranju,
- Analiza ostvarivanja prihoda po regijama, po proizvodima,
- Planiranje novčanih tokova i usporedba sa ostvarenim veličinama s određivanjem razloga odstupanja i projekcija mogućih smjernica poboljšanja novčanih tokova u budućnosti,
- Ocjena opravdanosti proizvodnje određenog proizvoda utvrđivanjem cijene koštanja i usporedbom prodaje kroz određeno razdoblje,
- Mogućnost predviđanja trendova.

Iako je primjena vještačke inteligencije na području poreza relativno nova, rješenje porezne problematike takođe se može znatno unaprijediti i olakšati kroz primjenu ekspertnih sistema i to kroz planiranje poreznog opterećenja preduzeća i razvoj porezne strategije, povrat poreza, analizu porezne problematike, određivanje poreznog tretmana investicija, otkrivanje poreznih kriminalnih radnji.

Ako posmatramo mogućnost primjene ekspertnih sistema na nivou države, uvođenje ovakvih sistema bi moglo koristiti u svrhu izračunavanja godišnje naplate poreznih davanja ili povrata poreza, zatim u svrhu određivanja poreznih učinaka prilikom izmjene poreznih zakona.

Uvođenje ekspertnih sistema i njihova praktična primjena uveliko će olakšati donošenje odluka i rješenje problema uz manje angažovanje ljudskih resursa. Tako npr. ako posmatramo Upravu za indirekto oporezivanje BiH i sistem samooporezivanja obveznika koji izvještaj o poreznoj obavezi (PDV prijava) dostavljaju na mjesečnom nivou koristi od primjene i uvođenja ekspertnog sistema su višestruke jer ekspertni sistem je taj koji treba da analizira visinu porezne obaveze iskazane u prijavi od strane poreznog obveznika, i da upozori na svako značajno odstupanje podataka na poreznoj prijavi u odnosu na podatke dostavljene u prethodnim periodima. Takođe, navedeni sistem na osnovu unaprijed definisanih faktora rizika od strane eksperata u UINO BiH automatski prati prijavu podataka od strane obveznika i signalizira Upravi za svakog obveznika koji je ušao u polje rizika.

ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata provedenog istraživanja i postavljene hipoteze „Savremeni IT sistemi u računovodstvu unapređuje računovodstvenu funkciju u preduzeću i samim time predstavlja značajnu i pouzdanu potporu prilikom donošenja poslovnih odluka“ nameće se zaključak da savremeni IT sistemi u računovodstvu, odnosno računovodstveni ekspertni sistemi imaju značajnu ulogu u savremenom poslovanju.

Računovodstveni ekspertni sistem ima temeljnu ulogu kod fluktuacije poslovnih informacija. Da bi preduzeće u toku svog životnog ciklusa uspješno poslovalo, menadžment mora imati na raspolaganju dovoljnu količinu kvalitetnih informacija potrebnih za poslovno odlučivanje.

Računovodstveni ekspertni sistem predstavlja generator različitog oblika poslovnih informacija i rješenja, međutim računovodstveni ekspertni sistem još uvijek nema značajno mjesto u poslovnom ambijentu BiH.

Veoma korisno bi bilo značajnije urediti i unaprijediti upotrebu računovodstvenih ekspertnih sistema u savremenom poslovanju jer računovodstveni ekspertni sistemi povećavaju kvalitet poslovanja, transparentnost, smanjuje mogućnost izlaganja riziku u poslovanju, odnosno veća zastupljenost računovodstvenih ekspertnih sistema u svakodnevnom poslovanju bi značajno uticala na smanjenje privrednog kriminala i nezakonitog poslovanja jer bi i kontrolnim i inspeksijskim organima olakšala kontrolisanje poslovanja.

LITERATURA

1. Hall, (1999), Accounting Information System“, Lehigh University, second edition, South – Western College Publishing,
2. Mamić, I., Žager, K., (2008), Računovodstveni Informacioni Sistem, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb
3. M.A. Vasarhelyi, „AI&ES in Accounting and Auditing: Knowledge Representation, Accounting Applications and the Future“, <http://accounting.rutgers.edu/raw/publisher/in-tro1.htm>, 2003.
4. <http://wikipedia.org>

**Štampanje ovog Zbornika
i organiziranje Simpozija
podržali su:**

Medijski pokrovitelji

ЈП „Радио Брчко“ д.о.о.
Брчко дистрикт БиХ

ЈП „Radio Brčko“ d.o.o.
Brčko distrikt BiH

Sponzori

Tel.: +387 35 77 24 73 Fax: +387 35 77 21 63 Mob.: +387 61 13 18 45

E-mail: doo.renesansa@yahoo.com

«SPIN» d.o.o. SOFTWARE & HARDWARE TUZLA,

Slatina 9 - Novi tržni centar, 75000 Tuzla

Telefon centrala: 035/ 301-550, Telefon servis: 035/ 301-561,

Telefon maloprodaja: 035/301-553

FAX: 035/301-562

E-mail adresa: spintz@bih.net.ba

20 godina sa Vama!

ŠTAMPA

- knjiga,
- udžbenika,
- časopisa,
- kataloga,
- plakata,
- letaka,
- blokovske robe,
- pozivnica i dr.

IZRADA

- svijetlećih reklama
- reklama na baneru (roll up postolje)
- reklama na PVC foliji
- brendiranje vozila
- bedževa
- privjesaka i dr.

SITO I TERMO ŠTAMPA

- na olovke,
- upaljače,
- rokovnike,
- kao i na sve vrste tkanina:
- radna odijela,
- majice,
- dresove,
- kape i dr.

UVEZ

- doktorskih disertacija,
- magistarskih i diplomskih radova.

MOGUĆE JE!

**Brzo,
Kvalitetno,
Povoljno.**

📍 Otokara Keršovanija 78, 75000 Tuzla, BiH

☎ +387 35 297 197

☎ +387 61 193 387

✉ info@off-set.ba

NOVO U PONUDI!!!

Posjetite naš WEB SHOP gdje također možete kupiti sve naše proizvode
www.off-set.ba

ALFE•MI
Mobile.Space.Solutions.

ALFE-MI d.o.o.

Ul. Maline br.16
75270 Živinice,
Bosnia and Herzegovina

Phone: 00387 35 301 800
00387 35 363 570
00387 35 363 571

Fax: 00387 35 772 511

e-mail: alfe-mi@bih.net.ba
www.alfe-mi.com

